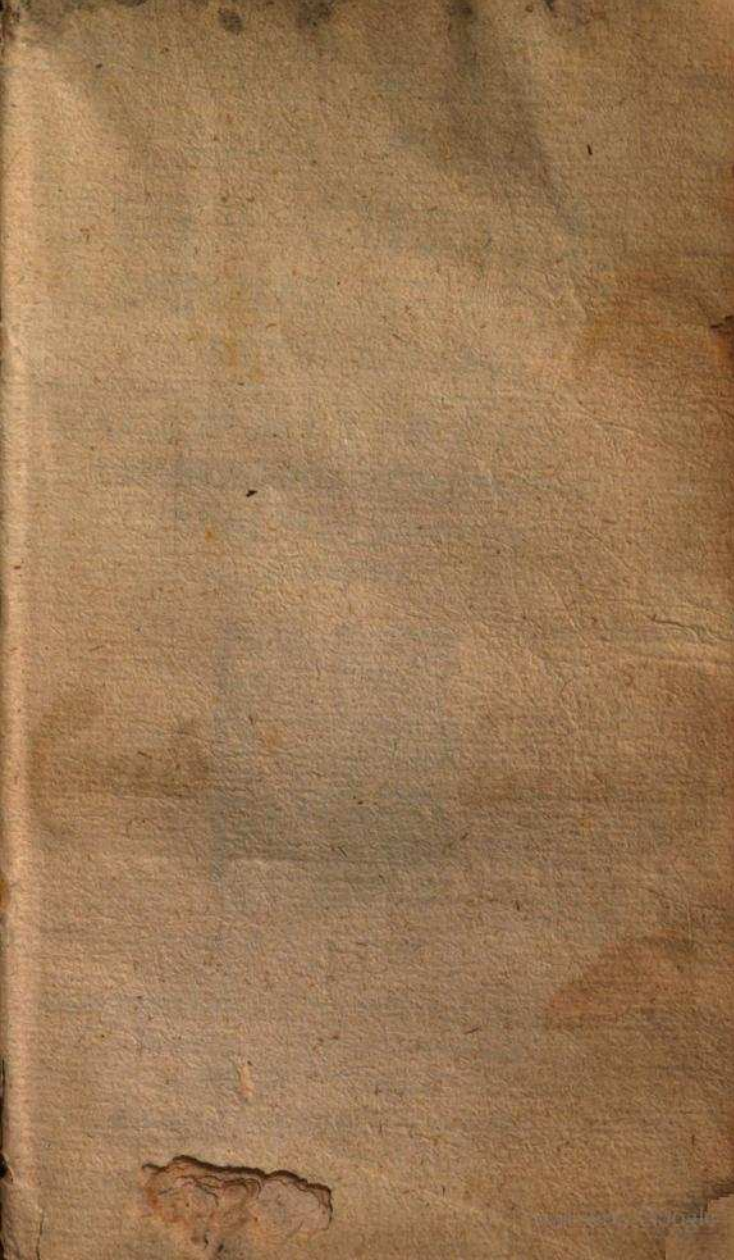

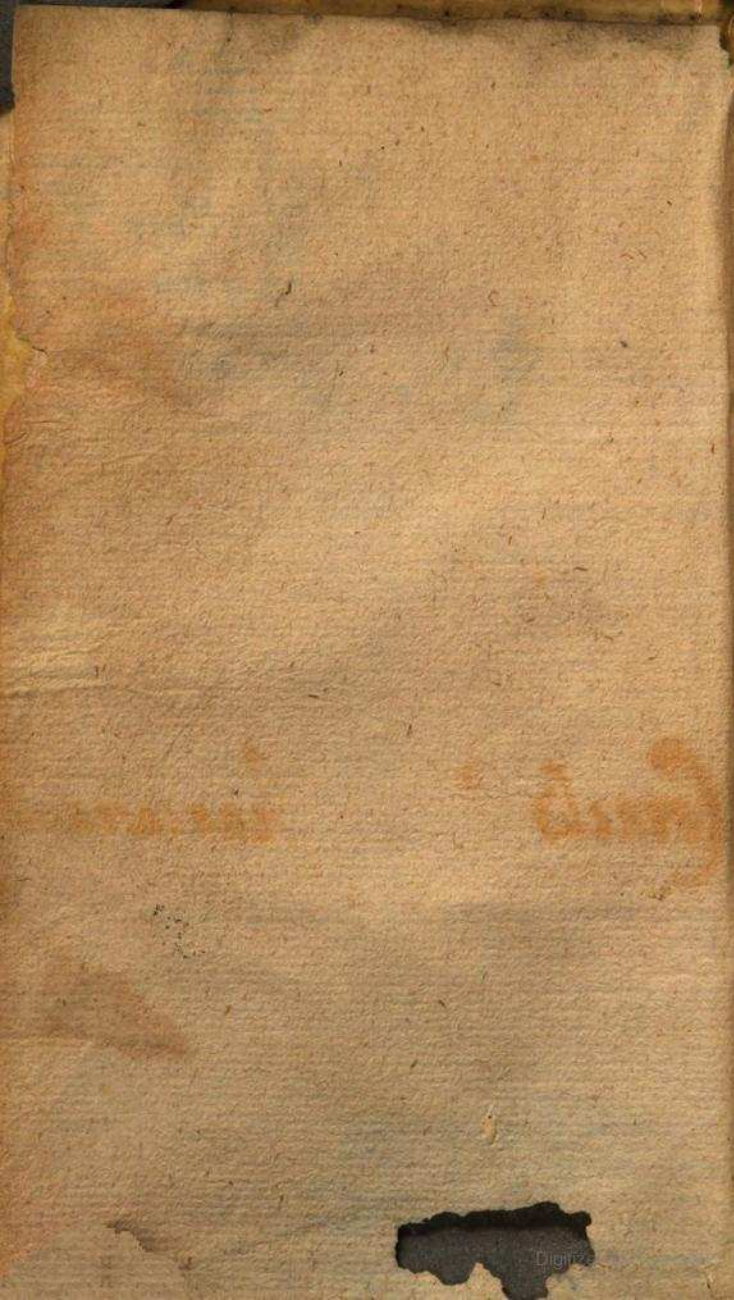
**MANUALE IN
SANCTUM IESU
CHRISTI DOMINI
NOSTRI
EUANGELIUM,
IOANNIS BENCE...**

Jean Bence, Cornelio
Francescucci

C. 51. f.

MANVALE
IN SANCTVM
IESV CHRISTI
DOMINI NOSTRI
EVANGELIVM,

IOANNIS BENCE
*Doctōris Sorbonici ac Congregationis
Oratorij IESV CHRISTI
Presbyteri.*

LVGDVN1,

Sumptibus CLAVDII LANDRY.

M. DCXXVI.

CVM PRIVILEGIO REGIS.

can be used

Comme

IESV CHRISTO DOMINO NOSTRO.

QUO M intellectus humanus ad rerum diuinarum cognitionem cæcutiat, multo magis quam oculus ad lumen Solis, voluisti mi Iesu qui prima veritas, lux, verbum, & sapientia Patris, illas nobis patefacere magis ad honorandum; quam ad speculandum, tanquam superiores omni lumine creato submittentes, & captiuantes intellectum in tuum obsequium, & Ecclesiæ tuæ, per quam illas nobis proponis. Et quia non clare & humanis sensibus accommodatè loqueris, vteris quasi quibusdam organis authoribus sacris & doctoribus vt per eos verbum tuum ad nostras aures perueniat, dum tu ipse cor moues & illustras animum, suauiter & fortiter inclinans ad credendum & sic subiiciendum, vt se etiam
a 2 captiuum

captiuium delectetur. Et quamuis ex sex
primis quos vocasti, sum omnium mini-
mus congregationis tui Oratorij, mihi
tamen hanc gratiam non denegasti, vt
quotidie pro munere sacros Euangeli-
stas legerem: da quæso vt eodem Spiritu
quo de te scripserunt, vt te notum face-
rent, illorum sensum quem breui retuli
ab ijs qui planius videntur assequuti, Ec-
clesiæ tuæ legendum proponam, vt hoc
Manuale te duce, & auspice in lucem
prodeat ad gloriā tuam & congregatio-
nis tibi summo sacerdoti deuotæ utilita-
tem. Regiā vt quondam alias manu ad
vetus tuum testamentum describendum
desideraretur; & calamus scribæ velo-
citer scribentis quo me miserum in ma-
nibus tuis descripsisti, & vt aureis literis
vel minimus apex scriberetur; vel certe
vt absconderentur in corde meo hæc
eloquia tua. Sed liceat mihi per te, mi
Iesu, qualecumque illud sit, tibi ex toto
corde meo offerre, vt illud perficias &
si quam ego, si quam alij veritatis lucem
& gratiam, accepturi sint, tibi hanc re-
fero nunc & in perpetuum.

BEATÆ

BEATÆ DEI GENITRICI

Mariæ semper Virgini.

TAM longè latèque diffusum est
tuum dominium Virgo Dei geni-
trix, ex quo Dei filius se tibi sub-
ditum reddidit, ut Angeli & homines uni-
uersi te Dominam agnoscant & venerentur.
Parum est si ego Congregationis tue seruus
vel minimus, audeo nunc tuis in ea sacris
altaribus hoc Manuale quasi maxipulum
primitiarum appendere, in testimonium per-
petuum fidelitatis & obseruantie erga te
mee, in quo in unum quasi fasciculum col-
lecta, & tua & Iesu Christi filij tui Domi-
ni nostri verba aterna vite reperies. In qui-
bus tanquam in exemplari omnium virtu-
tum species elucet & forma benè beatèque
uiuendi. Si exinde uberior & ditior fructus
aliquis in posterum nascatur ut me totum
tibi debeo, sic iam illum, & meipsum totum
tibi do, dico, voueo.

REVERENDISSIMIS
DOMINIS D. AC
Patribus Societatis Sor-
bonicæ.

*Ioannes Bence Oratorij Presbyter
S.*

MEMINI me pendentem ex ore
vestro non semel audiuisse vos
desiderantes vt in vnum volu-
men redigerentur quæ sparsim multi
multis scripserunt, tum in scholastica, tū
in Theologia morali: hoc ego socius ve-
ster vel minimus conatus assequi in qua-
tuor Euangelistas: Ecce vobis offero in
Ioannem omnium interpretum senten-
tias maxime recentiorum quos legi &
elegi; vt quem quisque sequi maluerit
inoffenso pede breui percurrat, aliis non
neglectis qui fusius expatiari videbūtur.
Si vobis vtcumque hac in parte morem
gessi, vel nescius (Deo sic me credo di-
rigente suo spiritu) etsi absoluto iam ope-
re huius vestri consilij sim recordatus
post annos ferme viginti, vestrum tamen
est, & sic à vobis tueri se iure quodam
postu

postulat; sicq; gestit sub vestris auspiciis,
se foveri, vt vestro tamen, & totius facul-
tatis se totum submittat tam alto Consi-
lio hominum lectissimorū & orbis do-
ctissimorū. Quos summi Pontifices; quos
Ecclesiæ præsules. Quos nostri Reges
Christianissimi & exterarum nationum
viri Principes in rebus dubiis consulunt,
ex quorum iudicio pendent quotquot
libros de orthodoxa fide scripserunt. Ego
vero eo lubentius facio quo me magis
deuinctum sentio vestra omnium erga
me charitate qua me & præsentem &
absentem complexi estis in hac vestra,
verè dicam religiosa sine voto domo, hāc
si fregero tesseram hospitalem arguar nō
immerito violatæ fidei, quod vt Deus
auertat, hoc ego Manuali dextram iun-
go, & velut arrham in perpetuum fide-
litis & obseruantiaæ meæ & totius Ora-
torij nostri erga vos testimonium offero,
in quo me vobis quandiu vita viuam,
obsequentissimum fore spondeo.

AD LECTOREM.

HABES amice Lector in hoc manuali ad meditandum & ad concionandum, varios flores sententiarum in unum velut fasciculum collectos ex variis authoribus, quorum nomina in sequenti pagina tibi descripsi, & in calce modum meditandi sacram Scripturam, ne in singulis versiculis repetere & durum & onerosum videretur. Si tibi gratum spargunt odorem, illis tribue. Si te delectus delectet, vides quam latissimus campus ad sic legendum nobis est apertus si Deus dederit. Sed vita brevis spem nos vetat inchoare longam. interim hos carpe & lege. nullus sapit heresim; gratiores elige. Et authori Deo gratias redde.

AVCTO

AVCTORES VNDE
exceptus est hic liber.

Ambrosius.	Iansenius.
Auctor Imperf.	Iræneus.
Augustinus.	Leontius.
Basilus.	Maldonatus.
Beda.	Oecumenius.
Chrysostomus.	Origenes.
Cyrillus.	Rupertus.
Epiphanius.	Strabus.
Euthymius.	Tertullianus.
Glosa ordinaria.	Thomas.
Gregorius.	Toletus.
Hieronymus.	Theophylactus.
Hilarius.	

APPROBATIO.

DOctum sanè & pium, proindeque
utile & dignum quod omnium
quibus ut eo uti possint datum est, ma-
nibus teratur, est istud *Manuale*, à Re-
uerendo Patre Ioanne Bence S.T. Doctore
Parisiensi Congregationis Oratorij Presby-
tero compilatum & elaboratum. Ad
fidem & ad mores omnia conformia.
Actum Lugduni tertio Aprilis 1626.

FR. ROBERTVS BERTHELOT
Ep. Damasci.

Idem sentit & iudicat Librorum ap-
probationi incumbere iussus in hac
Dieceesi Lugdunensi.

DEVILLE.

Manus

Manus & cordis hæc est amica
confœderatio , vt venâ quâdam
sanguinem communicante, coniugan-
tur & consocientur. Quod certè natu-
ram imitatus observauit *R. P. Io. Bence,*
auctor huius Manualis : In cordis fundo,
excepit genuinam veramque Euange-
liorum explicationem, quam liberali-
ter & syncerè ad manum atque cala-
mum, vt inde per singulorum manus ad
omnium corda perueniat, effluere pas-
sus est. Conclufit in hoc manuali quod
à Theologis fupra fcriptis approbatum
nostro item calculo probamus atque vt
in lucem edatur permittimus. Lugduni
die 15. Aprilis 1626.

M E N A R D Vic. Gen. Subst.

SVM

*Summa Priuilegi à Christianissimo
Galliarum Rege concessi.*

LVDOVICI XIII. Gallia & Na-
uarræ Regis auctoritate sancitum est,
atque patentibus literis cautum, ne
quis in Regno suo, alijsve locis di-
tioni suæ subiectis, intra proximos annos sex,
à die impressionis primæ inchoandos, ac nu-
merandos excudat, excudendum vendendum-
que quouis modo & ratione curet librum, qui
inscribitur, *Manuale in Sanctum Iesu Christi
Domini nostri Euangelium*, IOANNIS BENCE,
Doctores Sorbonici, ac Congregationis Oratorij Iesu
Christi Presbyteri, præter CLAVDIUM LANDRY,
Bibliopolam Lugdunensem, aut illos quibus
ipse concesserit. Prohibitum insuper eadem
auctoritate regia omnibus suis subditis, eum-
dem librum extra Regni sui limites imprimen-
dum curare, vel quempiam, vbicumque fuerit,
ad id agendum impellere, ac instigare, sine
consensu dicti CLAVDII LANDRY, idque
omne sub confiscatione librorum, alijsque
pœnis originali diplomate contra delinquen-
tes expressis. Datum apud S. Germanum die
3. Octob. 1625. Regni nostri decimoseptimo.

De mandato Regis,

Signatum

SENAULT.

INDEX

I N D E X
E T S V M M A
C A P I T V M.
I N M A T T H Æ V M.

Cap. I.

EXITVR genealogia Christi.

2. Adoratur à Magis.
3. Prædicat & baptizat Ioānes.
4. Ieiunat & tætat in deserto.
5. Differit in quibus sita sit beatitudo.
6. Quomodo facienda eleemosyna, oratio, & ieiunium.
7. Non temere iudicandum, nec Margaritas mittendas ante porcos.
8. Leprosum sanat, puerum Centurionis & socrum Petri.
9. Curat agros, docet inscios.
10. Verbi administrationem docet.
11. Praconium fert de Ioanne.
12. Excusat discipulos, sanat agrotos.
13. Parabolas varias edisserit.
14. Ioanne interempto it in desertum, sequitur eum turba.
15. Arguit Pharisaos, sanat filiam Chananæa.
16. Negat Pharisaïs signum cœlestē, Petro claves promittit.
17. Transfiguratur, lunaticū curat, soluit vectigal.
18. Docet humilitatem, vitandum scandalum.
19. Vxorem non dimittendam, mandata Dei observanda.
20. De Operariis in vinea.

21. Ventt asino in Ierusalē, eiicit de tēplo euentes.
22. Parabola de nuptiis, de censu dando Casari.
23. Execratur Pharisaorum hypocrisim.
24. Mala praeurrentia mundi consummationem.
25. Indicat per parabolas seueritatē futuri iudicij.
26. Traditur à Iuda, capitur à Iudaïs.
27. Condemnatus crucifigitur & sepelitur.
28. Resurrectio nunciatur ab Angelo.

I N M A R C V M.

- Cap. 1. **I**esus baptizatur, tētatur, vocat discipulos.
2. Sanat Paraclitum, vocat Matthaeum. excusat discipulos.
 3. Curat manum aridam, pradicat turbis, discipulos instituit.
 4. Parabola de semine & grano sinapis.
 5. Daemoniacum, & sanguifluam sanam puellam suscitatur.
 6. A suis cōtēnitur, pro Ioāne decollato habetur.
 7. Curat demoniacum & mutum.
 8. Satiat turbam, corripit discipulos.
 6. Transfiguratur, demoniacum curat, humilitatem docet.
 10. Repudium prohibet, paruulos suscipit.
 11. Ierusalem ingreditur.
 12. Parabola de vinea.
 13. De Consummatione mundi.
 14. Post cœnam capitur.
 15. Condemnatus crucifigitur & sepelitur.
 16. Resurgit & in caelos ascendit.

I N L V C A M.

- Cap. 1. **C**oncipit & parit Elizabeth, visitatur à matre Dei.
2. Nascitur Christus, circumciditur. Puer docet

in

in templo.

3. Baptizatur à Ioanne pœnitentiam predicâre.
4. Tentatur à Diabolo, docet in synagoga, eiicit demonia.
5. Concionatur ex naui, edit miracula.
6. Excusat discipulos, sanat manum aridam & docet Euangelij pietatem.
7. Sanat puerum Cœturionis, suscitât filiū viduæ.
8. Dicit parabolam de semine, sedat mare, liberat damoniacum.
9. Instituit Apostolos ad docendum, cœbat turbam pane.
10. Mittit discipulos, tentatur à legisperito.
11. Præscribit formam orandi.
12. Docet non timendam esse mortem corporis, & paratum seruum.
13. Hortatur ad pœnitentiam.
14. Curat Hydropicum, docet humilitatem.
15. Pœnitentiam Angelos latificare.
16. Proximo subueniendum, Deo soli seruiendum.
17. Cauendum à scandalo, remittendam offensam.
18. Docet orare.
19. Excipitur à Zachæo.
20. Disceptat cum Iudæis amulis suis.
21. Vidua oblationem præsert.
22. Post cœnam capitur.
23. Morti adiudicatus crucifigitur.
24. Resurrectio probatur multis argumentis.

IN IOANNEM.

Cap. 1. **V**erbum Dei æternum, vita, & lux caro factum est.

2. Mutat aquam in vinum in nuptiis, & eiicit vendentes & ementes de templo.

3. Nico

3. Nicodemum docet mysteria fidei, & Ioannes Baptista de Christo testimonium exhibet.
4. Mulieri Samaritana innotescit Christus & filium reguli facit.
5. Sanato in Sabbato paralytico disputat cum Iudais.
6. Cibatur corpus & animam.
7. Probat Christus diuinitatem.
8. Adulteram mulierem absoluit, iterum docet in templo, & lapidantium se manibus eripit.
9. Ceco nato visum restituit.
10. Differit de vero pastore & ouibus.
11. Lazarum resuscitat.
12. Vngitur à Maria & insidens asino intrat Ierusalem.
13. Lauat pedes discipulorum.
14. Sermo Domini post cœnam.
15. Continuatio Sermonis.
16. Continuatio Sermonis.
17. Oratio Iesu ad Patrem.
18. Capitur in horto & accusatur.
19. Flagellatus & coronatus traditur crucifigendus.
20. Resurrexit Christus, & apparet Magdalena, & congregatis in domo discipulis.
21. Apparet discipulis ad mare. Galilae: Petrum Vicarium relinquit.

MANVALE

MANVALE IN SANCTVM
IESV CHRISTI
DOMINI NOSTRI
EVANGELIVM
SECVDVM
MATTHÆVM.

VANGELIVM interpretatur
Bonum Nuncium, seu *Annuncia-*
tio Salvatoris. Nam Scriptores
originis factorum, dictorum,
Passionum Domini Iesu Christi
dicti sunt Evangelistæ. Quid
enim his bonis nunciatis fiat æquale? Deus in
terra, homo in cælo, amicitia Dei facta ad no-
stram naturam, prolixum solutum prælium, dia-
bolus confusus, mors soluta, paradysus apertus:
& hæc omnia supra dignitatem nostram, & cum
facilitate nobis data sunt, non quia laboravi-
mus, sed quia dilecti sumus à Deo. ait S. Chris-
tus in Matth.

Evangelista autem est, qui Evangelicam Spi-
ritu sancto dictante, scripsit historiam, & ab
A Ecclesia

2 MANVALE IN EVANGELIUM

Ecclesia Catholica probatus est.

Habent ergo quatuor Euangelistæ tantam auctoritatem quantam habet Spiritus sanctus, cuius in scribendo tantum fuerunt amanuenses. Nec enim literæ nostræ auctoritatem habent quia à seruo scriptæ, sed quia à nobis dictatæ sunt.

Non plures autem quàm quatuor recipit Ecclesia, quia non plures inuenit diuino scripsisse spiritu. quod quatuor tantam sint terræ partes per quas deferendum erat Euangelium, & quatuor flumina Paradisi. Et in Ezechiele sub figura quatuor animalium demonstratur.

Matthæus scripsit primus octo annis post ascensionem Christi suis popularibus Hebræo sermone, cæteri Græco. Marcus decem post annis, Lucas quindecim, Ioannes triginta duobus.

Qua autem ratione impulsus ad scribendum, S. Lucas cap. i. significat, quod videret multos conatos esse Euangelium scribere qui parum fideliter id præstitissent. Ioannes aliam refert: *Hæc, inquit, scripta sunt ut credatis quia Iesus est Filius Dei, & ut credentes vitam habeatis in nomine ipsius.* Tertia causa est, ut ij quibus prædicauerant, scripto haberent, quæ viua voce Apostolos loquentes audiuerant, ne aut obliuiscerentur, aut secus interpretarentur quàm dicta fuerant. Quarta, ut quod præsentibus prædicauerant, absentibus per Scripturam prædicarent. Sic enim in omnem terram exiuit sonus eorum. Ex Psal

Matthæus in homine intelligitur, quia circa humanitatem Christi præcipuè immoratur: Marcus in Leone quia agit de resurrectione:

Lucas

Lucas in Vitulo agens de Sacerdotio : Ioannes in Aquila scribens sacramenta Diuinitatis. Christus vero quem describunt, homo fuit de Virgine natus : Vitulus in immolatione : Leo in Resurrectione : Aquila in Ascensione. Vel in homine humanitas, in Vitulo Sacerdotium : in Leone Regnum : in Aquila exprimitur Diuinitatis sacramentum. Ex Amb. in Luc.

CAPVT PRIMVM.

Texitur genealogia Christi.

I. **L**IBER generationis Iesu Christi filij David.] Liber est quasi apotheca gratiarum, in quo omnis homo quod necesse habet inuenit. ait Chrysostomus : quia Deum hominem factum esse, totius est dispensationis summa & radix bonorum omnium. In principio satis declarat se agere de humanitate Christi, cum incipiat à carnali generatione. Hieron. generationis singulariter dicit, quamuis multi per ordinem explicentur : quia vnius tantum Christi generatio quæritur, propter quam ceteræ hic inducuntur. Glossa non diuinam proponit narrare generationem quod impossibile est, vt Esaias ait, sed humanam ; quamuis & hæc ex magna parte sit inenarrabilis : sed illa tota ineffabilis est, quia etsi dicitur filius à Patre genitus : tamen qualiter, nec Apostolus, nec propheta nouit, nec Angelus. Hic est liber ille inquit Hieron. intus & foris scriptus, hic secretus & publicus.

4 MANVALE IN EVANGELIVM

Hic apertus & opertus, hic paginis superioribus videndus, interioribus non videndus, quia incomprehensibilis: intus siquidem scriptus est, cum propheta *Esa. 53.* dicat *Generationem eius quis enarrabit?* foris scriptus est, cum Euangelista ait *Liber generationis Iesu Christi filij David,* intus scribitur cum Deus dicit *Eruclauit cor meum Verbum bonum:* *Pf. 44.* foris scribitur cū *Esaías c. 7.* vaticinatur: *Ecce Virgo concipiet.* intus scribitur, cum per Ioannem dicitur: *In principio erat Verbum:* foris per Matthæum: *Christi autem generatio sic erat.* Scribamus & nos intus credendo, foris confitendo: foris per sanctam conuersationem, intus per dilectionem: foris glorificando & portando Deum in corpore nostro & stigmata Domini nostri Iesu Christi. *Gal 6.* Hic liber est factorum grandium, rerum illustrium quæ Iesus Christus filius David & Abraham in mundo gessit: sic enim sumitur vox generatio aliquando, vt *Gen. 6.* *Hæ sunt Generationes Noë,* id est grandia ac illustria facta eius. hæc est, opposita generationi Adam. Illa duxit nos ad damnationem, hæc ad reparationem. Illa de paradiso eduxit, hæc reduxit ait Anselmus: liber ergo hic est, totius vitæ Christi argumentum, vel Genealogiæ initium, vel libri titulus. Ex August.

Iesu Christi.] Iesus Saluatorem significat, de quo infra. Christus Græce, Latine vnctus, Hebraice Messias dicitur *Ioan. 1. & 8. & Pf. 83.* Et in hoc vocabulo explicatur fons & origo, ex qua in Redemptore nostro emanauit efficacia ad saluandum genus humanum. Illa autem est gratia vnionis personalis, quæ extitit causa gratiæ habitualis & omnium charismatum, quibus

bus anima Christi mirifice exornata fuit. Et quod ista communicatio gratiæ diuinæ in Christo Iesu significetur per vñctionem patet, *Psal. 44. & Esa. 61.* Itaque idem pollet Iesus Christus, ac si diceret Saluator qui ex vñctione & efficacia diuinæ gratiæ habet virtutem ad saluandum. Est autem vñctus Spiritu sancto. *Act. 10.* Et ab hoc vocabulo Christiani nomen sortiti sumus vt patet *Act. 11.* quasi à Christo Iesu vñcti Spiritus sancti vñctionibus, suo sanguine quasi oleo purissimo deliniti, ab ipso Salvatore nostro regale nomen vendicamus, nam olim apud Hebræos, Reges Christi appellati sunt: & ideo à D. Petro præclaris titulis decoramur Christiani, cum ait: *Vos autem populus acquisitionis.* i. acquisitus à Deo per Christum, *Gen. sancta, Regale sacerdotium:* vtpote filij Iesu Christi, qui & Rex, & Sacerdos est: nam filius David Regis, & Abraham qui Sacerdotij munere functus est: huic ergo Christo ex progenie David & Abraham suum dedicat librum Matthæus, cum ait: *Liber Generationis Iesu Christi,* quoniam omnia opera nostra Deo offerre debemus, vt Psalmista 44.

Filij David, filij Abraham.] Iuxta morē scripturæ appellantis filios, eos qui sunt proneptes remoti ducentes originem ab aliquo, vt Iudæi dicuntur filij Israël *Exod. 15.* Horum autem duorum potissimum filius dicitur. Primo quia ad istos duos Patres facta est promissio Messiæ, cum iuramento quasi Incarnatio filij Dei esset merces ipsorum propter eximia eorum merita: *Per memetipsum iuravi dicit Dominus: in semine tuo benedicentur omnes gentes Gen. 12. & 22.* quem locum Paulus de Christo ex-

6 MANVALE IN EVANGELIVM

plicat ad *Gal. 3.* similiter de David *Psal. 131. In-*
rauit Dominus David veritatem, & non frustrabi-
tur eum, de fructu ventris tui ponam super sedem
tuam. Secundo quia isti patres plus noti atque
 recepti in ore omnium Iudæorum, quibus Mat-
 thæus scribit, versabantur. hinc discamus aduer-
 sarios fidei devincere per easdem veritates quas
 ipsi admittunt. Prius autem nominat David
 quam Abraham. Primo ne si prius Abrahamum
 quam Davidem nominaret, ei rursus nominan-
 dus esset Abrahamus, vt ab eo generationis
 series duceretur, & iterum à Davide ad Abraha-
 mum, & ab Abrahamo rursus ad Davidem re-
 dire cogeretur. ita Hieron. Secundo quia etsi
 vtrique promissio facta esset, promissio tamen
 Davidis recentior & honorificentior, ideoque
 Iudæis gratior erat. Ita *Chrysost.* & *Theophyl. 3.*
 quia Christus non solum ducturus erat origi-
 nem à David sed & in vico David *Mich. 5. Ioan.*
7. 4. quia Christus sæpe vocatur David *Hieron.*
23. Ezech. 34. Osea 3. Matth. 21. & 15. Luc. 18. 5.
 quia David fuit magis expressa figura Christi
 qui pastor & Rex fuit *Esa. 33. & Ioan. 10.* Quæ-
 res ad quem referatur secundus genitiuus filij?
 Maldon. ad David, ad Christum vero referen-
 dum putat Hieron.

2. *Abraham autem genuit Isaac.*] Non facit
 mentionem Ismaëlis nec Esau filij Isaac, vel
 quia vitiosi, vel potius quia Iudæi ab illis non
 descenderunt, sed ab Isaac. ex *Theoph.*

Isaac autem genuit Iacob, Iacob autem genuit
Iudam & fratres eius.] Fratres Iudæ ideo no-
 minat, non quia Christi parentes, sed quia Pa-
 triarchæ suæ quisque tribus fuerunt, & tan-
 quam regni eius conditores. vt notat *Chrysost.*

Esau

Esau non nominat, quia reiectus à Deo *Malach. 1.*

3. 4. *Iudas autem genuit Phares & Zaram de Thamar.*] Zaram nominat vt fecunditatem Iudaici populi designet, quia vno partu editi ex Ambrosio. Vel vt significet duos populos Iudaicum & Gentilem. legem & Euangelium ex Chrysostomo. & Theophyl. Vel quia parum abfuit quin Christi parens esset & primogenitus, prior enim manum extra vterum protulerat, qua retracta prior Phares euasit. Notandum in Christi genealogia excepta S. Virgine Maria nullam sanctarum assumi mulierum; sed quas scriptura reprehendit, quia ad peccatores venerat vt omnium peccata deleret ex Hier. simul ne puderet Ecclesiam de peccatoribus congregari, cum Dominus de peccatoribus nasceretur: postremo ne quis putaret originis maculam impedimento esse posse virtuti ex Ambrosio. in Luc. cap. 3. Aliæ autem mulieres non nominantur, quia & Iudææ & legitimæ vxores fuerunt: ideoque necesse non fuit eas nominari, quia dubium non erat quin filij quos refert Euangelista, ex illis geniti essent. ex Mald.

5. *Salmon autem genuit Booz, de Rahab.*] Quidam dubitant an fuerit illa Rahab quæ Hebræos exploratores excepit vt Theophyl. alij eandem esse putant. quidam cauponariam faciunt, alij meretricem. vt D. Paulus *Heb. 11. & Iac. cap. 2.* Cur autem Salmon eam duxerit cum esset & meretrix & alienigena? Respondetur, quia recesserat ab errore & à via praua, & lege prohibitum non erat alienigenas ducere quia alienigenæ erant sed quia idololatræ: hæc enim est legis ratio.

§ MANVALE IN EVANGELIVM

Obed autem genuit Iesse.] Ille alio nomine vocatus est *Isai*. 1. *Reg.* 16. sed nomen Iesse hic ponitur, quia de ipso hic agitur prout Christus descendit ab eo *Esa.* 11. *Egredietur virga de radice Iesse*, ideo ex nomine Iesse hic posito ostenditur ista prophetia completa fuisse.

6. *Iesse autem genuit David Regem.]* Dubitatur quomodo inter Salmonem & Davidem non nisi tres viri Booz, Obed & Iesse numerentur, cum fluxerint 366. anni. Lyranus respondet tres fuisse qui nomine Booz vocabantur, alium continenter post alium. Alij dicunt quod isti quatuor scilicet Salmon, Booz, Obed, Iesse adæquant totum prædictum tempus, nam quilibet potuit vivere annum & dimidium supra 90. Cum plures Reges numerentur solus David Rex cognominatur, quia primus fuit electus in Regem secundum beneplacitum divinum & propter excellentiam sanctitatis suæ, & quia illius Regnum erat perpetuo duraturum. Glossa.

Ex ea qua fuit Vria.] Taceretur nomen Bethsabee, & exprimitur vir eius qui fuit iustus & bonus 1. *Reg.* 11. Et quia notior erat ex marito: vel quia conscia fuit necis mariti, ut ait Remigius. Vel ut ostendatur Salomonem natum ex Bethsabee, quæ quamvis vxor ante fuisset Vriæ, tamen non erat tum, sed legitima Davidis vxor, ne quis Salomonem ex adulterio progenitum suspicaretur. Mald.

7. *Salomon autem genuit Roboam.]* Sub Roboam diuisum est regnum Iudæorum in duo regna 1. *Reg.* 12. quia decem tribus recesserunt ab eo, & adhæserunt Ieroboam, & tunc dictum est regnum Israël, duæ autem tribus quæ reman-

remanferunt ipſi Roboam dictæ ſunt regnum Iuda. Gloſſa.

8. 9. *Ioram autem genuit Oziam.*] Nota quod Ioram nō Oziam ſed Ochofiam genuit, Ochofias Ioam, Ioas Amaſiam, Amaſias Oziam. qui & Azarias dicitur vt notat Lyran. Conſulto autem iſtos tres Reges Ochofiam, Ioam, Amaſiam omiſit Euangelifta; quia volebat tres teſſaradecades texere, Patriarcharum, Regum, & Ducum. Et ideo in hac ſecunda teſſaradecade; id eſt, quaterdena omiſit tres Reges, vt eſſent tantum quatuordecim generationes in illa, & non ſuperfluerent hæ tres trium regum generationes. ex Hieronym. Iſti autem Reges ſpecialiter ſunt omiſſi propter impietatem Ioram; qui duxit vxorem Idololatram filiam Amri ex genere Achab iniquiſſimi Regis, & hi ſolum Reges recensentur qui vel habuerunt patrem vel filium Dei cultorem, vel ipſe talis fuit, vt notat Anſel. Vel dicendum non propter ſua, nec propter parentum ſuorum peccata ex cathalogo Chriſti deletos. Vel propter promiſſionem Dei qui per Eliam ei comminatus fuerat ſe omnem eius progeniem deleturum. 3. Reg 11. Sed dices quomodo ſaluatur veritas Euangelij dicentis genuit Oziam? Reſpondetur quod per generationem mediatam factam à pronepote, illa ſententia verificatur. ſic dicitur Adam omnes homines genuiſſe, non per ſe ſed per filios.

10. 11. *Ioſias autem genuit Iechoniam & fratres eius.*] Quæres quomodo Ioſias dicatur Iechoniam genuiſſe, cum non numeretur inter quatuor filios nempe Iohanam qui & Ioachaz dicebatur, Ioacim, Sedeciam qui ante Matha-

IO MANVALE IN EVANGELIVM
 rias dicebatur Sellum. quos refert sacra Scrip-
 tura, 1. Par. 3. 4. Reg. 13. 2. Par. 36. Respondet
 S. Ambros. & August. Ioacim filium Iosia alio
 nomine dictum fuisse Iechoniam. Alij credunt
 corruptum esse locum & legendum *Iosias autem
 genuit Ioacim*. Et vnam generationem desiderari
 vt Ambros. Epiphan. Eutym. non quidem in
 prima tessaradecade, quæ ab Abrahamo vsque
 ad Dauidem rexitur, sed in angulo quo secunda
 & tertia connectuntur. Quod si secundam tes-
 saradecadem à Salomone vsque ad Iechoniam
 illum numeremus qui hoc loco pater fuisse di-
 citur Salathielis, tertiæ tessaradecadi hæc vna
 deerit generatio. Si vero Iechoniam patrem Sa-
 lathielis, qui sub Regibus & Rex ipse fuit, in
 tertia tessaradecade numeremus deerit secun-
 dæ. alij putant non in secunda, nec in tertia sed
 in vtriusque confinio deesse, & hæc verba re-
 quiri inter vtramque tessaradecadem: Ioacim
 autem genuit Iechoniam: quæ ideo ad neutram
 tessaradecadem pertinent, quia iam Ioacim (aut
 Iechonias) in secunda numeratus fuerat; & Ie-
 chonias statim in tertia numeratur. Ita August.
lib. 2. de cons. Euang. cap. 4. Quidam putant hanc
 generationem ab Euangelista de industria præ-
 termittam, vt Pseudo-Chrysost. Alij omissam
 dicunt propter similitudinem nominis, quod
 cum Iechonias & pater & filius vocaretur, bis
 erat à lectore idem nomen repetendum. Sic
 August. Alij scriptorum vitio & ignorance
 factum affirmant, vt post hæc verba *Iechoniam
 & fratres eius in transmigratione Babylonis*; hæc
 interciderint *Iechonias autem genuit Iechoniam*:
 Cum enim Iechonia nomen quater repeteretur,
 scriptores ignorantes patrem & filium vo-
 cari

cari Iechoniam, & putantes redundare, prætermiserunt. Ita Epiphan. In secta Epicureorum. Alij putant non deesse hæc, *Iechonias autem genuit Iechoniam*, sed hæc *Ioachim autem genuit Iechoniam*; & totum locum sic restituendum: *Iosias autem genuit Ioachim & fratres eius in transmigratione Babylonis*. Ita Mald. & Stapul.

Et fratres eius in transmigratione Babylonis.] Fratres ponit quorum similis ut iniquitas & miseria Glos. & Remig. Et quia etsi ex illis non propagatus est Christus, tamen omnes Christi regnum tenuerunt. Ex 4. Reg. 23. 24. & 25. & 2. Par. 36. Illos non in transmigratione genuit Iosias; non enim transmigravit, sed secundum prædestinationem Dei ad transmigrandum, ad hoc enim nati sunt ut pro suis & aliorum peccatis captivi ducerentur Glos. & Remig. unde in Græco legitur *ἐν τῇ μεταστάσει*. Sub transmigratione, id est, paulo ante, quamvis intercesserint 36. anni & tres menses à natali die Ioachim ad transmigrationem. sed hoc totum spatium vocatur tempus transmigrationis, quia comparatione regni breue est, & quia regnum Iuda nondum conciderat sed nutabat.

12. 13. 14. 15. *Et post transmigrationem Babylonis Iechonias genuit Salathiel.*] In ipsa captiuitate, iam facta transmigratione. At quomodo filios in carcere vinctus procreauit? Respondetur Euilmerodach filium Nabuchodonosoris post obitum patris eduxisse è carcere Iechoniam & regio habitu habuisse 37. anno transmigrationis quo tempore filios habuit, qui ideo in terram quam ignorabant proiecti dicuntur Hier. cap. 12. In quo notandum diuina promissa nullo casu impediri posse; Radix enim

Iesse quæ velut euulsa & emortua videbatur, de nouo florere incipit. Non enim vocatur sterilis à Ieremia, quia filios non habuerit sed quia nemo ex eis regnauit, quod attinet ad regni successionem, perinde est ac si sterilis fuisset. Ex Maldon.

16. *Iacob autem genuit Ioseph virum Maria.*] Aliquot hic sunt difficultates non omittendæ apud Mald. Prima est, si Christus non fuit filius Ioseph, quid attinet ad illum Iosephi genealogia? Responderetur Ioseph & Mariam eiusdem fuisse tribus atque familiæ, ideoque Euangelistæ, Ioseph genealogiam recensentes, Mariæ quoque ac proinde Christi recensent. Ita Iren. lib. 3. cap. 18. *Athan. lib. contra Iud.* Ambros. in Luc. lib. 3. & August. qq. in lib. *Iud. q. 47.* & Matthæus vocat Christum filium Dauidis, non poterat autem esse filius Dauidis nisi per matrem cum patrem hominem non haberet. Et quamuis Maria cognata Elizabeth fuerit quæ erat ex filiabus Aaron, non tamen fuit ex tribu Leui, quia aliquis ex tribu Iuda & familia Dauidis aliquam ex tribu Leui uxorem duxerat, vnde B. Virgo originem traxit ex August. *quest. 47. in lib. Iud.*

Secunda difficultas est, cur non potius ad Mariam quam ad Ioseph genealogiam deduxerunt. Responderetur primo, quia Hebræi non solebant genealogias per mulieres ducere: & additur legem fuisse vt ex sua quisque tribu uxorem duceret. Num. 36. ne hæreditates ab vna tribu, in aliam auerterentur, quam legem Ioseph cum esset vir iustus seruauit. Ex Hieron. Ambros. & August. locis supradictis. Maldon. ait B. Virginem Ioseph, tanquam maximè omnium

nium propinquo non solum sponte sed etiam necessitate legis traditam fuisse; Et legem illam non solum de eadem tribu sed etiam de eadem familia intelligi debere, vt cum mulier aliqua paternæ hæreditatis sola hæres esset, non posset nisi eiusdem familiæ viro & quidem propinquissimo nubere. Quæ omnia fecerunt vt Euangelistæ contenti fuerint Ioseph, genealogiam demonstrasse, quam certum ac notum erat eandem esse Mariæ. Et in hac re consentiunt Matth. & Lucas. Dissentiunt vero primum quod Matthæus Ioseph filium Iacob: Lucas Heli fuisse dicat. Respondet *August. lib. 2. qq. Euang. q. 5.* Heli apud Lucam dici patrem Ioseph, non quod pater sed quod socer esset paterque B. Virginis, idem qui Ioachim alio nomine vocari soleat: Iacob autem quod vere pater esset. Secundo, responder Ioseph vnus quidem natura alterius autem adoptione filium fuisse vt Ephraim & Manasses *Gen 48.* Tertio, Ioseph filium fuisse alterius naturalem: alterius legalem Iacob enim & Heli fuisse fratres, quorum alter ducta vxore sine liberis decessisset; alter vt lex iubebat ex ducta vidua Iosephum suscepit, qui propterea nunc illius qui vere ipsum genuit, nunc illius, ex cuius vxore genitus est filius appelletur: ex *Hieron. & Ambros. lib. 3. in Luc.* Et quidem Iacob naturalis, Heli legalis fuit pater.

Secundo dissentiunt quod à Ioseph vsque ad Zorobabel, & à Salathiele vsque ad David Lucas diuersos prorsus parentes Christi numerat atque Matthæus. Respondetur primo, multos fuisse binomios. Secundo, quod Matthæus regale Christi genus, Lucas Sacerdotale narrer.

fic August. & Ambros. Tertio, quod vnus Euangelista naturalem, alter legalem Christi originem narret. Matthæus quidem naturalem, Lucas legalem.

Tertio dissentiunt quod Matthæus à Ioseph vsque ad Zorobabel non numerat nisi nouem, Lucas vero duodeuiginti, qui dicunt Lucam naturales, Matthæum legales numerare qui pauciores quam naturales esse solent, nodum facile soluunt: sed credibilius est eos quos Matthæus quam eos quos Lucas enumerat longioris fuisse vitæ ex Ambros. & August. adde quod Matthæus tres Reges *versu* 8. prætermisit de industria.

Quarto dissentiunt quod Matthæus dicat Salathielem filium fuisse Iechoniæ: Lucas Neri. Respondet Lyranus Salathielem Iechoniæ natura: Neri vero adoptione esse filium. alij dicunt Euangelistam Lucam cum venisset ad Salathielem, qui maternū tantum ex Nathan ortum trahebat; noluisse eius matrem propter scripturarum consuetudinem; sed eius auum patris loco numerare.

Quinto, quod Matthæus consistat in Abraham Lucas ad Adam & ad Deum vsque perueniat. quidam respondent Lucam voluisse ostendere Christum non alium habuisse patrem nisi Deum, ideoque ad Deum vsque peruenisse. Matthæum vero habuisse rationem promissionum quæ Dauidi & Abrahamo factæ sunt ita Ambros *lib. 1. in Luc.* & Theophyl. Alij voluisse Lucam diligentiam & fidem probare, originem Christi deducendo ab ipsa mundi origine. Alij voluisse peruenire ad Adamum, qui primam causam Aduentus Christi peccando præbuerat.

Et

Et ad primam promissionem de venturo Christo factam *ipsa conteret caput tuum*; vt ait Epiph. *heresi* 51. Alij respexisse ad modum generationis vtriusque: Adam enim ex terra Virgine formatus: Christus ex Virgine Maria; solum vterque Deum patrem habuit. Alij voluisse Christi, aduentum non ad causas naturales sed ad æternam reuocare, hoc est qui fuit Dei: nam prædestinatus erat ab omni æternitate filius Dei *Rom.* 2. & ab origine mundi Agnus occidebatur *Apoc.* 13. 6. Dissentiunt quod Matthæus à parentibus ad filios descendendo: Lucas à filiis ad parentes ascendendo progrediatur. Respondetur consuetudinem Hebræorum esse vt in recensendis genealogiis ab eo incipiāt quod postremum in ore fuit. Matthæus ergo cum ob eas causas quas exposuimus Abraham ultimo loco nominasset ab eo vsque ad Christum processit. Lucas vero cum dixisset *ipse Iesus erat incipiens, quasi annorum triginta* ab eo exorsus filius vt putabatur Ioseph qui fuit Heli, &c. vsque ad Deum ascendendo progressus est, vt notat Maldon.

17. *Omnes itaque generationes.*] Diuisit omnes generationes in tres tessaradecades eo quod Matth. voluit triplicem populi statum sub Iudicibus, sub Regibus, & sub Ducibus, & Sacerdotibus designare. & significare voluisse Deum antequam filium suum mitteret, omnes vias tentare vt populum suum per homines gubernaret, & in officio contineret per Iudices, Reges, Duces, & Sacerdotes; & cum nihil profecisset, misisse filium suum, vt notat Chrysostom. *hom.* 4. in *Matth.* hæc 42. generationes respondent 42. mansionibus, quibus filij Israël ex *Ægypto*

Ægypto vsque ad terram promissionis peruen-
nerunt, ex Orig. Hom. 17. in Num. & Hier. Epist.
ad Fabiolam.

18. *Christi autem generatio sic erat.*] Multi
Græci codices legunt IESV CHRISTI: &
quidam natiuitatem potius quam generatio-
nem reddunt. *Sic erat*, id est, non sic vt patrum
præcedentium. Ex Chrysoft.

Cum esset desponsata mater Iesu Maria Ioseph.]
Quidā putant B. Virginem Mariam cum Chri-
stum concepit, nondum fuisse nuptam sed des-
ponsam, ideoque nondum illam Iosephum do-
mum duxisse, vt Orig. Hilar. Alij melius iam
tum fuisse nuptam: voluit enim Spiritus san-
ctus Christum ex nupta nasci, vt illius honori
consuleretur. Nam Ioseph vocatur vir eius. &
Maria *ἡ* vxor Ioseph. Ita Chrysoft. hom. 1. Et
desponsata & domi habita, nam in ea quæ ex-
tra domum concepit suspecta coniunctio: ma-
gis ergo voluit dominus, vt haberet mater eius
maritalem suspicionem, quam fornicationis
opprobrium pateretur. Vocat autem Matthæus
Mariam *ἡ* sponsa, non quod non
ducta non esset, sed quod non magis à viro co-
gnita quam sponsæ quæ nondum nuptæ sunt vt
ait idem Chrysoft. Ideoque iam tum cum Chri-
stus conceptus fuit, inter Iosephum & Mariam
verum erat matrimonium, ex August. lib. 5.
contra Iulianum & lib. 1. de nupt. & concup.
cap. 11. Voluit autem Christus nasci ex nupta,
vt per Ioseph eius origo ostenderetur vel vt is
esset testis castitatis, Mariæ, & ne stupri rea
putaretur maluit aliquos de sua generatione
quam de matris pudore dubitare, ait Ambros.
& ne ipse spurius videretur, & ideo à Iudæis
tanquam

tanquam Messias non reciperetur; & vt partus diabolo occultaretur Glos.

Antequam conuenirent.] Id est, cum eam non cognouisset, nam voluit Matthæus rationem reddere cur voluerit Ioseph occultè Mariam dimittere, quia inuenta est in vtero habens antequam conuenirent. non quod postea conuenirent; sic enim dicimus, antequam cum poeniteret mortuus est, vel antequam in portu pranderet nauigauit; ex Hieron. contra Heluidium.

Inuenta est in vtero habens de Spiritu sancto.] Id est Ioseph non solum grauidam vterum gerentem seu prægnantem, Mariam deprehendit qui licentia pene maritali omnia nouerat, vt ait Hieron. vel non vestigando, non quærendo, non tactu sed visu eoque purissimo vt Chrys. sed etiam eam de Spiritu sancto concepisse, vt Basil. homil. de humana Christi generatione, Orig. & Theophyl. Auctor vero operis Imperf. ait non id certo cognouisse sed dubitasse an diuinitus concepisset. Sed ex consequentibus videtur manifestum eum ignorasse, & propterea voluit eam dimittere, & docetur ab Angelo. Ver. 20. quod in ea natum est, de Spiritu sancto est. non quod pater fuerit Christi, sed quod virtute Spiritus sancti, & de potestate non ex substantia factum sit, vt sine viro Virgo conciperet. non enim vt sceleratissime quidam putauerunt Spiritus sanctus pro semine fuit, ex August. *serm. de temp.* 191. Sed qui scripsit lapideas tabulas sine stylo ferreo, ipse grauidauit Mariam de Spiritu Sancto, ex eodem *serm. de Natiuit.* Et si vero vna persona nominatur in opere, vniuersa tamen operari Trinitas intelligitur, ex eodem in Enchir. cap. 38. Insinuat autem hic

18 MANVALE IN EVANGELIVM

hic natiuitatis modus gratiam Dei qua homo nullis præcedentibus meritis Verbo Dei copulatus est in personæ vultate, ex August. *ibid. in Ench. cap.* 8. vt Christus ex Maria Virgine natus est, sic Christianus ex virgine Ecclesia. quæ Virgo & mater sine macula & ruga vt Maria, vt Christus ex semine Virginis & Spiritu sancto natus est: sic Christianus oportet ex aqua & Spiritu sancto renascatur. vt notant Ambros. August. & Leo.

19. *Ioseph autem vir eius cum esset iustus.* Vir dicitur, quia sponsus erat vero matrimonio: iustus est cōscientia castitatis seruans innocentem quā sciebat inculpabilē, sed vnde vel quid esset ignorabat. Elegit ergo effugiendi viam, vt nec innocentem proderet, nec rei incognitæ consentiendo se reum faceret coram Deo. Glos. hanc causam reddi ait cur noluerit eam traducere, quia erat vir iustus. eandem reddi dicunt Hieron. Ambros. Theophyl. Alij putant causam reddi cur voluerit dimittere, nempe quod iustus esset nolletque quam adulteram suspicabatur retinere. Ita Chrysost. quia noluit eam accusare quod iustitia vt priuata virtus est permittebat, sed quod iustitia quatenus charitatem & omnes virtutes in se continet postulabat; fecit.

Et nollet eam traducere voluit occultè dimittere eam. Græc. propalare, diuulgare, exemplare, vertit August. quod Ioseph fecisset si in iudicium vocasset, vt ream adulterij. eodem verbo vsus est D. Paulus *Iterum crucifigentes filium Dei,* *regi nuncupato fugati* *corres,* & publicæ ignominia exponentes & ostentui habentes, ad Heb. 6. Quidam putant ideo dimittere voluisse quod videret,

ret, eam de Spiritu sancto concepisse, & se indignum eius consortio iudicaret, sic Petrus dixit: *Exi à me Domine quia homo peccator sum.* Luc. 5. & Centurio *Matth. 8.* Ita Orig. hom. 1. & Bern. super *Missus est Angel.* Alij ideo dimittere voluisse quod adulteram suspicaretur. Vt Chrys. & August. *serm. de Natiuit. & 16. & 18.* Aestuabat secum disputans si prodo, vitium crudelitatis incurro, si taceo, male consentio, quia ergo tacere malum, adulterium prodere peius, dimittam. hæc August. Alij medium tenent, non iudicasse Ioseph, ex adulterio Virginem concepisse, sed vnde aut quo modo concepisset dubitasse, & quia non ex se concepisse certo sciebat dimittere voluisse. Ita Glos. & PseudoChrysost.

21. *Hæc autem eo cogitante.]* Quomodo eam occultè dimitteret, vel occultè dando libellum repudij vt purat Abul. vel secedendo in aliam regionem specie peregrinationis.

Ecce Angelus Domini apparuit in somnis Ioseph.] Matthæus significat Deum expectasse opportunum temporis articulum vt Angelum mitteret, ea fuit diuina prouidentia quæ Petrum & Thomam permisit circa fidem cadere ne nos caderemus. Ea expectauit donec Ioseph de Mariæ virginitate dubitaret, ne nos dubitaremus ait Bernard. Mariæ vigilanti apparuit, quia fides & consensus ab ea erat requirendus: Ioseph vero dormienti, quia satis erat virum fidelem & iustum dormientem monere. Et facilius quæ facta sunt, fieri posse diuinitus credimus quam quæ sunt facienda. Ipsa Virgo vt se infamiae periculo & Iosephum sinistra suspicione liberaret non monet, quia forrè pro se loquenti non credidisset. Ex Chrysost. *hom. 1.*

Noli timere accipere Mariam coniugem tuam; quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est.] Id est, nō dubites, acceptam retinere, quia quod in ea conceptum & genitum est, non est vt suspicaris ex adulterio. In quo non solum timorem aufert sed lætitiā addit. ex Chrysost.

21. *Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum.]* Vt ne quis dicat, & vnde tibi credam quod ex Spiritu sancto est? dicit de futuro, quod paritura sit filium. Nam si de hoc verum dixero manifestum quod & hoc quod ex Spiritu sancto, verum est. Non dixit autem pariet tibi, sed simpliciter pariet: non enim peperit illi, sed toti orbi nobis datus nobis natus. ex Theophyl. Notandum sæpius patres quam matres solitos filiis nomen imponere. Et vt hic dicitur Iosepho, ita apud Lucam Mariæ dicitur cap. 1. In quo Iosephum voluit patris officio honorare. Et probare de cœlo conceptum, cui de cœlo nomen imponeretur. vt Isaac Gen. 17. & Ioanni Luc 1. Et ex nomine ipso doceri qualis sit qui conceptus est, infans ille scilicet missus qui populum suum à peccatis liberaturus erat.

Nomen enim IESVS Salutem aut Seruatorem significat: aliis hoc nomen commune erat & casu datum: Christo proprium & diuino consilio communicatum; quo eius natura diuina simul & humana, & redemptoris officium dignissimum declaratur. Act 2 & Phil. 2. Et cum Propheta dixit vocandum Emanuelem, voluit significare quod res eo nomine significata illi conueniret. Isa. 1. & 60. vere enim nobiscum Deus. & Ierem. 23. vere Dominus iustus noster, non sono sed sensu ait Tertul.

22. *Hoc autem totum factum est vt adimpleretur.]*

retur.] Sunt qui hæc verba adhuc loquentis Angeli esse putant vt Chrysoft. & Theoph. alij Euangelistæ qui voluit vt iis quæ Angelus dixerat fides adhiberetur in omnibus, quod Virgo conceperit, quod infans nondum natus vocetur IESVS.

23. *Ecce Virgo in utero habebit.*] Intendit Matthæus probare Christum esse verum Messiam in lege promissum, & prædictum à prophetis. Primum quia ex David: secundo quia deberet nasci ex Virgine. Iudæi obiiciunt primo apud Isa. cap. 7. legi non Virginem sed adolescentulam. At Hieron. in hunc locum ait nunquam in scriptura legi haalma quin significet Virginem absconditam & diligenter custoditam. Secundo obiiciunt non esse sensum fore vt virgo manens virgo, sed vt quæ ante virgo erat, postea viro nupta ex eo concepiat. quod absurdum est, alioqui nullum esset miraculum hoc, nullum signum, at propheta signum hoc, idque inauditum præbere voluit, propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum *Ecce Virgo concipiet*: sic Iustin. contra Tryphon. Tert. aduersus Iudæ. Cyril. Alexand. & Chrysoft. in Isa. cap. 1. Tertio obiiciunt hoc dictum esse de vxore Regis Achaz: at iam regnabat Achaz: alij de vxore Isaia, sed neque virgo erat; nec filium peperit, qui Emmanuel vocatus sit. Quarto obiiciunt, quod non potuit dari signum Achaz: quod videri ipse non posset. At signum non dabatur Achaz sed domui David, quæ & ad Christum vsque erat duratura: & Christum ipsum paritura. Ex Mald.

Et vocabunt nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum nobiscum Deus.] In Isaia legitur vocabis

cabis: ideo *habuit* & *cepit* non verba sed sententiam citant. ex Hieron. Dicitur vero *nobiscum* Deus non solum quia auxilium dat & peccata delet, sed quia in homine Deus: quia *Verbum caro factum est & habitauit in nobis*, quia in terris visus est, quia communicauit carni & sanguini *Heb. 2.* vt notat Chrysost. in *Isa. 59.*

24 *Exurgens autē Ioseph à somno fecit sicut praecepit ei Angelus Domini: & accepit coniugē suam.*] Perfecta obedientia fecit eum non solum quæ praecepit sed sicut praecepit Glos. Non in domum accepit, nondum enim dimiserat, sed in animum de quo deposuerat, ex Chrys. vel accepit celebratis nuptiis, ex Remig.

25. *Et non cognoscebat eam.*] Quidam exponunt de cognitione faciei, dicentes quod ex praesentia Christi in vtero Virginis tanta erat claritas in eius facie, quod Ioseph non poterat eam cognoscere, vt de Moyse dicitur *2. Cor. 3. ex Lyrano. & Hilar.* Alij de cognitione carnali: quia cum ea vouerat virginitatem vt Hieron. Alij dicunt non cognouisse, post partum vero cognouisse, non eius quidem corpus, sed animam, virtutem, sanctitatem, sic Epiphanius aduersus Ebion. Alij cognoscere idem esse dicunt quod vxorem habere: nam ante inquit sponsa erat, postea in nomen transiuit vxoris, non quod marito coniuncta fuerit, sed quod peperit, vt faciunt vxores. Ita Hilar.

Donec peperit filium suum primogenitum, & vocauit nomen eius Iesum.] Donec, vsque, saepe in scriptura significat infinitum tempus vt donec consenescat ego sum, nunquid post non erit Deus? Item *vobiscum sum usque ad consummationem seculi, Matth. 28.* nunquid post abscedet?

Item

Item oportet regnare donec ponat inimicos, & nunquid post regnare desisteret, nempe indicauit Euangelista non eam cognitam vsque ad partum, vt magis intelligeremus non fuisse cognitam post. hæc Hieron. & Chrysost. primogenitum dicitur, ante quem nullus, post quem non alius. Interl. vel omne quod aperit valuam, siue aliud sequatur siue non Glos. nam si primogenitus non est nisi quem sequuntur fratres, non deberentur sacerdotibus primogenita, donec alia essent procreata ex Hieron. Nota non dici primogenitum suum, vt significaret filium esse Mariæ, primogenitum autem Dei. *Ipsæ enim est primogenitus omnis creatura, Col. 1. & primogenitus ex mortuis, & primogenitus in multis fratribus. Roman. 8. vt infert Epiphanius. heres. 78.* tamen Paulus ad *Heb. 6.* primogenitum Dei pro vnigenito Christum appellauit. Et Matth. addidit epithetum *primogenitum*, vt significaret non solum concepisse Virginem sed etiam peperisse. Nam de conceptu dixerat *antequam conuenirent inuenta est habens de Spiritu sancto.* De partu nunc dicit: *Non cognoscebat eam donec peperit filium suum primogenitum*, id est, cum eam non cognouisset, peperit filium suum primogenitum. eo quod solus valuam aperuit, qui solus clausam inuenit, ex Tertul.

C A P V T II.

Adoratur à Magis.

1. **C**VM ergo natus esset Iesus in Bethlehem Iuda, in diebus Herodis Regis.] Euangelista locum

locum simul & tempus & euenta recenset: propter certitudinem historię, locum propter prophetiam Micheę, tempus vero Herodis Regis alienigenę propter prophetiam Iacob, vt nimirum ostendat tempus tum fuisse vt secundum illius prophetiam Christus expectatus nasceretur. Gręci codices legunt Iudęę, ita Chrysost & Euthym. sed Hieronymus asserit Iudęę pro Iuda vitiose legi. Iudęę enim tota terra duodecim tribuum vocatur: Iuda vero sola sors tribus Iudęę in qua erat illa Bethlehē, vbi Dauid & Christus natus est, ad distinctionem alterius Bethlehem quę erat in tribu Zabulon: & non distinxisset Matth. si dixisset in Bethlehem Iudęę, nam vtraque erat in Iudęę sed non in Iuda. Alius fuit Herodes qui Ioannem interfecit & Christum irrisit: & alius qui Iacobum interemit. Hic Herodes primus Magnus Ascalonita Antipater dictus est, cui primo Romani Regis Iudęę titulū dederunt. Matthęus non numerat annos per Cæsares vt Lucas, quia agebat de regno Herodis cuius verum successorem natum dixerat. Regis dixit ad distinctionem Tetrarchę de quo cap. 14. vt notat Maldon. & quod Herodes alienigena regnaret indicat sceptrum de Iuda fuisse, & exactū fuisse tempus quo ex prophetia Iacob Gen. 49. Christus erat venturus. Ex Chrysost. & Theoph.

Ecce Magi ab Oriente venerunt Ierosolymam.]
 Confestim vt natus est & ex improviso, vt ciuitatis commotio declarat. Non parua autem quęstio est qui fuerint illi Magi. dicendū non pręstigiatores seu incantatores qui rerum species immutant sed qui inspectione syderum futura prędicunt naturę sagacitate, seu sapientes
 & apud

& apud Persas Magis dici vt apud Græcos Philosophos, apud Indos Brachmanes, apud Gallos Druidas, satis notum, quia stella sunt ducti quasi homines qui vitā in stellarum obseruatione transigebant. At non ita clarum an Reges fuerint. Chrys. Hom. 6. Hyl. Hier. & Aug. Reges fuisse dicunt, & Ecclesia non certa & Catholica fide sed probabili opinione credit non illos quidem Tharsis aut Persarum nobilissimos, sed tamen principes qui Regum aut regulorum nomen merentur vt illi Ioan. cap. 4. & *Iob 2.* & *Marc. 6.* Rex qui Tetrarcha erat dicitur Herodis filius. Et ex eo coniicitur quod ab Oriēte vsque veniant quod priuati Philosophi non fecissent: quod Regem natum adoraturi, quod facere soli solent principes: quod thesauros habuerint: quod ab Herode simul vt venerunt comprehensi non sunt, & in crucem acti: quod ipse quoque Herodes dicat se iturum esse cum vbi sit intellexerit; quamuis simulate. Insinuat tamen omnes Reges debere nouum Regem adorare. Euangelista autem Reges non appellat, sed Magos, quia voluit tacite rationē reddere cur ex stella natū esse cognouissent vt notat Mald. fuisse autem tres, etsi non certa tamen probabili cōiectura ex donorum numero colligitur: Nam credibilis est diuersa quā eadē omnes munera dedisse. Ex Aug. *Ser. 27.* & *33.* de tēpore: sunt qui quatuordecim, alij duodecim fuisse dicūt, vt Author operis Imper. Multi ex Arabia venisse purant, vt *Iustin. in Tryph. Cyp. Serm. de stella*, quia Arabia auro, & Sabæa thure & odoribus abundat: alij ex Chaldaea vt Chrys. Alij ex Perside vt Chrys. *hom. 7.* Cyril. Alex. *lib. 4.* In Isa. quia nomen ipsam

Magorum Persicum est; & quia dicantur ab Oriente venisse qui Persicam legem servant cū Regem adorant & non sine munere adeunt. Quando autem venerint. Epiph. *har.* 30. ait duobus annis post natum Christum. Ecclesia vero affirmat decimotertio die post natū Christum venisse, sic Aug. *ser.* 1. 2. & 3. de Epiph. Et Leo. Et particula, *Ecce*, indicat post Christi natalem statim Magorum aduentum secutum fuisse. Et quia certum est Ioseph & Mariam nō mansisse in Bethlehem supra quadraginta dies Purificationis, qui ex lege præscripti erant. *Leuit.* 12. statim enim venerunt in Ierusalem ut sisterent eum Domino *Luc* 2. Et statim redierunt in Galilæam: Magi autem Christum in Bethlehem inuenerunt: signum ergo est ante quadragesimum à Natali diem Magos venisse. Profecti autem sunt duobus annis ex Patria ante natalem ex Aug. *ser.* 7. de Epiph. & quidam aiunt stellam ante duos annos Magis apparuisse, non tamen statim profectos eos fuisse Aug. *ser.* 32. de tempore ait eos non nisi nato iam Christo ex patria discessisse; cum autem decimotertio post die credantur adorasse, sequitur non ultra octo aut nouem dies in itinere posuisse. Nam credibile est non eodem die quo stellam viderunt eos discessisse. Et Hierosolymis dum Herodes eos interrogat & scribas & Sacerdotes consulunt; duos ad minimum fluxisse dies, tam breui autem tempore venire potuerunt quia ex proximis Persarum finibus venerunt qui ab Hierusalem non distant ultra ducentas leucas: & quia camelis vsi sunt: qui quamuis onerati quadraginta leucas quotidie conficiunt, vel id factum est diuina

virtute & prouidentia ex Remig. Cur autē Hierosolymam venerunt cum in Bethlehem à stella ducerentur? quidam putant stellam prope Ierosolymam disparuisse, vt natum regem in vrbe Regia nuntiarent, ne Iudei ignorare possent quod Gentilium testimonio didicissent. Ex Amb. lib. 2. in Luc. Et Aug. ser. 30. & 31. de tempor. Chry. & Theoph. Alij existimant prius Magos Ierosolymam venire voluisse, vt de nato interrogarent rege; Ideoque stellam sese occultasse vt qui humanum quærebant cōsiliū diuinum amitterent ducem sic Ber. Alij diuino id factum consilio vt Iudæi essent inexcusabiles. Ex Hier. Et vt prius à Gentibus quam à Iudæis Christus Rex natus annuntiaretur, ne Iudæorum testimonium de suo rege suspectum esset ex Basil. Et vt gloria Christi magis effulgeret testimonium perhibentibus Magis, qui plus aduersarij erant Deo ex Theoph.

2. *Vbi est qui natus est Rex Iudæorum?*] non dubitantes interrogant, an natus sit, sed certi, tanquam à Deo docti natum asserunt: Et sic loquuntur quasi omnes natum esse sciant, ad Iudæorum confusionem qui à Gentibus Christi natiuitatem discunt. Et fictitio à Romanis Herodi Regi non legitimo & naturali, naturalem opponunt dicentes *qui natus est*: Glos.

Vidimus enim stellam eius.] Natiuitatis Dominicæ nunciam ait Hier. vnā fuisse de numero cæterarum quæ sunt in firmamento, & quæ ad conducendum Magos descendit, asserit Greg. Nys. in hom. de Christi Incarnatione: Alij non fuisse veram stellam, sed similitudinem stellæ, vt Chrys. hom. 6. Basil. hom. de Chri. gener. Amb. l. 2. In Luc. c. 2. Aug. ser. 30. de temp. Quidam

dicunt fuisse Spiritum sanctum qui stellæ specie descendit: alij Angelum qui stellæ speciem induit vt Autor *lib. de mirabilibus sacra script.* Alij cometam: alij veram stellam. Quando autem sit visa, non est certum. Quidam putant duobus annis antequam Christus nasceretur ex Eutym. Alij vno anno ante. Alij aliquanto ante vt Chrys. Alij eo ipso die quo Christus natus est, vt August. *ser. 4. de Epiph.* Vbi vero viderint non conuenit: sunt qui putant non in Oriente sed in Occidente stellam apparuisse: Alij in ipso illis primum Oriente apparuisse, & viæ ducem fuisse. At quomodo visa stella Christum natum esse cognouerint, minus certum. Autor operis imperf. ait in stella similitudinem pueri fuisse qui Magos allocutus Christum natum docuit: alij naturali astrorum scientia cōieciisse, quod refellit Chrys. & Aug. restat vt reuelatione cognouerint facta per dæmones ex *Hier. in Isa. 19.* Alij per Angelos factam malunt vt Aug. *ser. de Epiph.* Alij intrinsecus à Deo. Ex Aug. *ser. 34. de tempore.* Et ex Prophetia Baalam iam diu cognouisse Christo nascente stellam orituram: *Orietur stella ex Iacob.* Ita Orig. Amb. Chrysost. Hier. vt qui in stellarum obseruatione versabantur ex stellis Christum agnoscerent. ex Glos.

Et venimus adorare eum.] Non solo cultu ciuili & urbano sed latriæ, quo homo Deus agnoscitur & colitur. Ex Achan. *l. de Incar.*

4. *Audiens autem Herodes Rex turbatus est, & omnis Hierosolyma cum illo, & congregans omnes Principes.*] Non solum propter se timuit sed propter iram Romanorum: decreuerant enim Romani, ne quis Rex vel Deus sine eorum con

Quæres cum vnus tantum sit princeps Sacerdotum quomodo multi dicantur. Respondent Principes appellari omnes qui summi Sacerdotes aliquando fuissent, erant enim annui Ita Chrys. & Theoph. Alij dicunt quod vnus erat & multi, vnus summus qui absolute princeps Sacerdotum aut Pontifex vocabatur. Multi qui erant capita familiarum Sacerdotalium. 1. par. 15.

Et scribas populi sciscitabatur ab eis ubi Christus nasceretur. Scribæ erant Notarij publici, qui ex officio publica instrumenta conficiebant & sacras scripturas incorruptas conseruabant; & earum sensum aperiebant. 4. Reg. 12. Esai. 7. Idem legis periti dicebantur. Ex Theoph.

6. *At illi dixerunt ei: In Bethlehem Iudæ.* Propheta vero dicit in Bethlehem Ephrata: sunt qui dicunt Euangelistas sæpe citare scripturas aliis verbis, & alio sensu citant. Hier. Epist. ad Pam Mach. sed male: nam putat Euangelistam, non quod propheta dixerit, sed quid Sacerdotes, & scribæ, vt in illis notaret ignorantiam scripturarum. Et quidem non verba Prophetæ sed Sacerdotum & Scribarum interpretationem recitare voluisse, quæ talis fuit. *Et tu Bethlehem Ephrata*, id est terra Iudæ: Hæc enim Bethlehem Olim Ephrata dicta fuerat. Quia ergo alia erat Bethlehem in tribu Zabulon, quæ Ephrata non dicebatur; addidit hoc epithetum, vt hanc Bethlehem ab illa distingueret: Sacerdotis vero epithetum Prophetæ alio clariore epitheto explicare voluerunt: *Et tu Bethlehem Ephrata.* Id est quæ est terra Iudæ, nō Zabulon vt doceant sensum prophetæ

30 MANVALE IN EVANGELIVM
esse non in ea Bethlehem quæ erat in tribu Zabulon, sed in ea quæ erat in tribu Iudæ Christum nasciturum, id enim Herodes magnopere putabat sua interesse. Quod autem sequitur apud Prophetam minima es vt sis sic exposuerunt quasi ironice locutus fuisset: Minima quidem videris si murorum tuorum spectetur ambitus: at nequaquam minima es: *Ex te enim exiet dux &c.* In millibus interpretati sunt in ducibus quia in hebr. vtrumque significat & duces & mille; quia duces sæpe mille hominibus præerant. Ex. 18. Et significauit etiam paruum oppidum vnum iam præstantissimum ducem Danidem protulisse, alterum vero longe præstantiorem Christum prolaturum. Prophetæ dixit *qui dominetur*, & Euangelista *quis regat* ποιμαίνει pascet quia non vocauerunt ποιμαίνοντα pastorem sed ἡγέμονα ducem cum quo verbum regat melius conuenit quam pascet. hæc Mald.

7. *Tunc Herodes clam diligenter didicit ab eis tempus stellæ.*] Videns quia non poterat Magos, nec blandimentis flectere, nec minis terere, nec auro corrumpere, vt consentirent in interfectionem regis futuri; ideo illos decipere cogitauit: occulte autem vocauit eos vt non viderent Iudæi quos habebat suspectos, ne forte quasi Regem suæ gentis amantes, proderent consilium eius, diligenter didicit ab eis tempus quo primum stella apparere cœpisset. Hæc Chryl.

8. *Et mittens illos in Bethlehem dixit: Ite & interrogate.*] Deuotionem promittebat, & per eam gladium acuebat, & malitiam cordis sui humilitatis colore depingebat ait Chryl. Ho. 1.

Ad

Ad renuntiandum inuitat, vt alacrius per eum redeant; & ne Iudæi quia Rex eorum futurus erat occultent. Glos.

10. *Videntes autem stellam*] Ex hoc ostenditur quia cum stella deduxisset Magos prope Hierusalem abscondita est ab eis. Ex Chryl. Et vt Christo plenum redderet obsequium temperat gradum donec Magos perduceret ad puerum ait Aug. *ser. de Epiph.* & lætantur non quod stellam viderint quam sæpe iam viderāt, sed quod Christum, quem quærebant inuenerint: stella gratiam significat, quam per peccatum amittimus; à quo qui recesserit per poenitentiam mox gratiam inuenit: Remig. Vel est illuminatio fidei quæ ad Christum ducit Glos.

11. *Et intrantes domum inuenerunt puerum.*] sunt qui dicunt Magos duobus post Christum natum annis venisse, & non in stabulo sed in domo inuenisse vt Epiph. *Hier.* 32. & Theoph. Alij in præsepi inuenisse & adorasse vt Chryl. & Aug. *ser. 1. & 2. de Epiph.* Alij non in præsepi sed honestiore loco; suadet pietas Ioseph & Mariæ eos commodiorem quæsiuisse.

Cum Maria matre eius.] Ioseph tunc forte domi non erat: vel mysterio tribuendum, vt non inueniretur ne Christi pater putaretur: Nam pastores ipso die natiuitatis inuenerunt puerum cum Ioseph & Maria.

Obtulerunt ei munera, aurum, thus, & myrrhā.] Reges Orientales solent cum muneribus adorare, Magistamen id diuina inspiratione factū est ad significandum in Christo Regiam potestatem; diuinam maiestatem, & humanam mortalitatem. Regi aurum, Deo Thus, homini

myrrham. Glos. vel aurum pauperi, Myrrha consolidandis infantilibus membris, thus loci foetori mitigando, datum putat Bern. Non singuli singula, sed singuli tria obtulerunt ex Remig. alij incertum relinquunt vt Strabus, hunc thesaurum Maria & Ioseph Deo consecrarunt.

12. *Per aliam viam reuersi sunt.*] Non sunt scandalizati dicentes, quid necesse est occultè recedere, fides non quærit causas præcepti ait Chry. In Hom. apparet consuluisse Dominum quid facere deberent, dubios an ad Herodem redeundum esset. Sa.

13. *Qui cum recessissent, ecce Angelus.*] Cum rumor de puero inciperet dilatarì, Impleto purgationis tempore prius, & Christo oblato in Hierusalem. Inter. & Raban.

14. *Qui consurgens accepit puerum.*] Id est cum statim post visum expergefactus euigilasset, accepit puerum, & de nocte fugit. Probabile est prope fuisse carnifices qui quærebant puerum, quando iubetur nocte fugere, fugerunt autem, non ex Bethlehem sed ex Nazareth quæ erat in Galilæa ex Luc. 2. Cur vero in Ægyptum, ratio est quia est extra Herodis dominatum: Et quia sic à Propheta prædictum erat. Osee 11. Et quia in aduersis Ægyptus erat confugium Iudæorum. Gen. 46. 4. Reg. 25. Non dicit accipe Matrem & puerum eius, sed è conuerso, quia non propter matrem puer natus est, sed propter puerum mater præparata est ait Chrys. Hom. 2.

15. *Et erat ibi usque ad obitum Herodis.*] Septem annos mansisse in Ægypto refert Glos. sres Niceph. l. 1. c. 14. Duos Epiph. Her. 51. Et

Et certum est neque plures septem, neque pauciores quatuor ex Mald. In qua vrbe manserit incertum est. Probabile Christo ingrediente in Ægyptum idola corruisse ex Hier. Et Christo infanti Hermopolim Ægypti urbem ingredienti præcella arbor inclinata est ex *Sesom.* l. 5. c. 20. cauendum ab Alcorano Mahumeti: & à libro de infantia Saluatoris ex Hier.

Vt adimpleretur quod dictum est.] vt, non causam, sed euentum significat, quod alibi sæpe obseruat Chryf. dicitur autem impleta Prophetia, quia populus in Ægypto exulans, Christi ibidem exulaturi figura dici potuit: significat verò Matthæus illam Prophetiam proprie ac perfectè in populo, qui proprie filius non erat impleri non potuisse: In Christo autem qui proprie & naturaliter filius erat perfectè impletam esse. *Ex Ægypto vocaui filium meum* τα τεινὰ αὐτοῦ. filios eius vt verterunt Septuag.

16. *Tunc Herodes videns quoniam illusum esset à Magis.*] *Tunc*, non significat temporis momentum hoc loco, quia inter Magorum discessum & puerorum eadem aliquantum intercessit temporis. Quia 27. die post adorationem Christus est in templo præsentatus Luc. 2. Et quia post aliquandiu mansit in Nazareth. Luc. 2. & quia Herodes prius tentauit Christum solum inuenire vt solum occideret, quam omnes infantes trucidaret. Vel quia credidisse videretur Magos fallaci stella deceptos, ideoque ad se non reuersos, ideoque quieuit à pueri inquisitione. Vulgatis verò ijs quæ in templo acta fuerant, sensit se illusum esse à Magis, desinuitque in pueros, vel ideo se continuit

tandiu ab inquisitione pueri, vt eum deprehenderet, nec elabi posset, hæc Glos.

Et mittens occidit omnes pueros à bimatu & infra.] Mittens, subauditur carnifices, vt c. 14. & 24. & Psal. 56. & 104. & Gen. 31. Sunt qui putant Magos venisse duobus annis à Christi natiuitate: alij vno anno, alij non statim post Magorum discessum sed duobus annis post infantes occidisse: alij dicunt Herodem ad illud tempus quod à Magis exquisierat duos præterea annos adiecisse, ad maiorem cautionem & securitatem sicut non solum eos qui erant in Bethlehem vbi sacerdotes Christum nasciturum dixerant, sed etiam omnes qui in finibus eius nati essent, interemit. Ita Mald. Strab. & Eutym.

17. *Tunc adimpletum est.]* Adimpletum dicitur, quia antequam fieret, legentibus erat semiplenum Lyr.

18. *Vox in Rama audita est.]* Propter vxorem Leuitæ, fornicatione peremptam: secundum numerum tribuum in duodecim partes diuisam: omnis Israël tribum Benjamin præter trecentos viros deleuit; eorum qui super fuerunt ploratus & vlulatus auditus est vsque Rama qui est locus iuxta Gabaa duodecim milliariibus à Bethlehem. Ex Lyr. cum dicit *Audita.* Exaggerat hyperbolice: Rachael enim iam mortua inducitur dolentis affectu filios iam flere. Sic eleganter Poetæ mortuorum manes & virbium dirutarum vmbras lamentantes indicunt. Cur vero per fletum Rachelis Iudaici casus significetur cum Rachel non Iudæ sed Benjamin mater fuerit? Quia regni caput erat Hierusalem, dicta prius Iebus quæ in tribu

bu erat Benjamin. Quod ergo tunc Ieremias c. 31. dixit de captiuitate; Matthæus ad eadẽ infantium accommodauit; & melius, quia illi viri, hi infantes, illi meriti, hi immerentes & innocentes, illi capti, hi occisi, illi Iudæi, hi propriè Bethlehemitæ erant: vt meritò Rachel id est Bethlehem, quia ibi sepulta & ex Corpusculi Sepulchro matris nomen accepit ex Hier. magis hos quam illos plorare debeat vt notat Mald. & Lyr.

Vox in Rama.] Non loci nomen est quod est iuxta Gabaa, sed Rama excelsum interpretatur vt sit sensus vox in excelsis audita est. Id est longe lateque dispersa. Ita Hier. 31. Alij dicunt nomen esse vrbis sed quia nec est in tribu Iuda, nec iuxta Bethlehem sed in tribu Benjamin non putarunt de ea loqui posse: cum tamen voluerit eam urbem nominare quod non in tribu Iuda sed in tribu esset Benjamin, quia volunt significare luctum vtrique tribui communem futurum fuisse, quia vtraque tribus in captiuitatem ducenda erat; Ideoque vnã urbem Bethlehem ex Iuda, & alteram ex Benjamin Rama nominauit ex Mald. vel quia contiguæ sunt tribus Iuda & Benjamin. In finibus Bethlehem multi quoque de tribu Benjamin occisi sunt ex Lyr.

Et noluit consolari, quia non sunt.] Vel quia eos in æternum mortuos existimaret, siue quod noluit consolari de his quos sciuit esse victuros: vt sit sensus Noluit consolari de hoc quod non essent, hæc Hier. In æternitatis enim profectum per martyrij gloriam efferebantur: consolatio autem rei iamissæ erat præstanda, non auctæ. Ex Hil. significat ergo Iudæos Ba-

bylonem, infantes in sinum Abrahamæ translatos esse, & suo sanguine baptizatos, & quod in infantum baptismo aliena fides facit, hoc in his peruersa Tyranni voluntas eos pro Christo occidentis effecit. Ita Cyp. Chris. & Aug.

19. *Defuncto autem Herode, ecce apparuit Angelus.*] Vide quoniam & ipse Iesus supercœlestibus potentij superexistens, ad id quod secundum nos est immutabiliter veniens, non refugit à se ordinatam & assumptam humanā ordinationem, sed obediens subditur Dei Patris per Angelos dispositionibus & per Angelos ipsos annuntiatur Ioseph, à Patre disposita filij ad Ægyptum recessio, & iterum ad Iudæam ex Ægypto transductio, hæc Dyon. De eocl. Hier. Amara morte periit Herodes febris & dissenteria & scabie & podagra & putredine verendorum generatione vermium, & spirandi difficultate & tremore, & contractione membrorum malam absoluit animam. Ex Theoph. Et Euseb. l. 3. Eccl. Hist.

20. *Surge & accipe puerum.*] non filium tuum. Interl.

21. *Defuncti sunt enim.*] Ex hoc loco intelligimus non solum Herodem sed etiam sacerdotes & scribas eo tempore necem Domini fuisse meditato ex Hier. Vel est syllepsis quæ de vno loquens, vtitur numero plurali; vnus Herodes mortuus erat, sed multi satellites eius iussu quærebant animam pueri.

22. *Audiens autem quod Archelaus regnaret.*] timuit Ioseph in terram Israël abire, hoc est in terram Iuda eo quod Archelaus similis patri suo Herodi erat, tāquam autem nouum putat quod

quod regnaret, quia existimabat aut neminem
 successurum cum regnum occupasset Herodes,
 aut Antipam successurum : quem priore testa-
 mento Herodes designauerat, & hæc potest
 esse causa cur in Galilæam, vbi ille domina-
 tur ab Angelo iuberetur diuertere, ex Mald. &
 Theoph

23. *Ut adimpleretur.*] Si fixum de scripturis
 posuisset exemplum, diceret quod dictum est
 per Prophetas, sed simpliciter quod dictum
 est per Prophetam : Nunc autem pluraliter
 Prophetas vocans ostendit se non verba de
 scripturis sumpsisse sed sensum. Ita Hier. Aut
 forte legit aliquos Prophetas qui non sunt
 nobis canonizati, sicut Nathan & Esdra ex
 Chrys. Alij dicunt citari Prophetas 1. Prophe-
 tarum interpretes, qui hunc sensum elicerent
 fore vt Christus Nazarius vocaretur, Alij li-
 brum Iudicum citari c. 13. Alij Isaiam c. 11.
 alij nullum ex vno sed vnum ex omnibus Pro-
 phetis testimonium afferri: nam omnes Chri-
 stum, sanctum vocant quod Nazareus idest
 separatus & Deo cōsecratus significat ex Hier.
 vel voluit Matthæus, docere ex eo quod in
 odium & contemprium Nazaræus vocaretur.
 Et post Christum omnes Christiani id nō esse
 impedimento quo minus Messias crederetur.
 Nam etsi scriptura non ex Nazareth Galilææ
 sed ex Bethlehem Iudæ venturum Christum
 dicat; tamen non vocari Nazaræum quod in
 Nazareth natus esset, sed quod in ea habita-
 uerit, natum eum fuisse, vt prius dixerit in
 Bethlehem Iudæ, vel est syllepsis. *Ut Vers. 21.*
Q. 6. 26. & Ioan. 6. & Act. 13. & 15.

CAPVT III.

Prædicat & baptizat Ioannes.

1. **I**N diebus autem illis venit Ioannes Baptista.] Id est aliquanto post tempore, post aliquot annos nempe viginti tres & amplius quibus Christus in Nazareth habitauit quos Marthæus Marcus & Ioannes prætermittunt, quia totum illud spatium silentio ferè transegit expectans dum triginta annorum quæ doctoris ætas erat, acciderit; quibus si addantur septem anni quos in Ægypto vixit, reperies triginta annorum tēpus significari. Ex Luc. 3. & Chrys. & Aug. vel aliud tempus significatur, quam in quo hæc scribebat: Vel designatur tempus quo adhuc ex Glos. in Nazareth habitabat; ante quam ætatem nemo poterat Sacerdotis, Doctoris, aut Prophetæ officio fungi. 1. Par. 23. Nec significat Marthæus Ioannem tunc primum in desertum venisse, sed tunc primum prædicasse. Et cognomentum Baptistæ illi datum, nō quod Baptismum instituerit, sed quod primus baptizare cœperit, vel quod Christum baptizauerit: In quo Euangelista tempus, locum, personam & officium demonstrat. Ex Remig.

Prædicans in deserto Iudæe.] Vt ab aliis desertis discernat vt 1. Reg. 23. & 24. & 25. c. erat autem hoc inter Oriētem & Septemtrionem circa Iordanem iuxta fluium, quod deserto de quo Isaias loquitur cap. 44. responder, non deserto quod fingunt hæretici qui desertum aiunt fuisse paternam domum quæ in Montana

tana erat ciuitate, sed epitheta vestis & cibi nempe camelorum & mellis syluestris satis locum habitationis & statum vitæ solitariae indicant.

1. *Pœnitentiam agite.*] hoc est parate vias Domini *Isa. 44.* notans desertum pœnitentibus conuenire. Interl.

Appropinquauit enim regnum cœlorum.] Est gratia, fides, renouatio Spiritus, quod intra nos est *Luc 17.* Vel cœlum ipsum q. d. parate vos per pœnitentiam id est nolite libertati seruitutem & regno captiuitatem anteponeere vt olim Iudæi 1. *Esd. 1.* Appropinquauit enim tempus quo in cœlum qui volet ingrediatur. Appropinquare, dicitur quia cum ante clausum fuisset paulo post mortem Christi erat aperiendum ad *Heb. 19. & 11. & Matth. 26. & Luc. 22. & 23.* alludens ad expectationem Iudæorum qui terrenum regnum expectant, nos cœleste. Vel est Christus per quem sancti regnāt in cœlestibus: Vel Euangelium quod inuitat ad regnum Lyr.

3. *Hic est enim de quo dictum est.*] hæc verba sunt Euangelistæ accomodantis Prophetiam ad Ioannem, vel sunt Ioannis ex Eutym. & Mar. 1.

Vox clamantis.] hominis, vel vox clamans Christus Verbum quod clamat in Ioanne, nulum verbum sine voce auditur, nec vox sine verbi intelligentia valet. Vox viam Verbo præparat vt recipiatur. *Pl. 131. Parauit lucernam Christo meo.* Lyr.

4. *Ipse autem Ioannes habebat vestimentum de pilis camelorum.*] Non de lana, aliud austeræ vestis indicium est, aliud luxuriæ mollioris ex

Has.

Har. habebat vestem non mollem neque delicatam sed cilicinam, grauem, & asperam & conterentem corpus potius quam fouentem, vt de virtute animæ eius ipse habitus corporis loqueretur. Ex Chryl.

Et Zona pellicea circa lumbos.] Consuetudo erat apud Iudæos, vt Zonis laneis vterentur: Ideo iste quasi durius aliquid facere volēs zona pellicea cingebatur. Ex Chryl. Contra Hæretici solitudinem in vrbes, pilos camelorum in pretiosam vestem, locustas in marinos caneros conuertunt: Non sic Patres qui tanquam arma poenitentiae vsurpant. Nam habitatori solitudinis, non deliciæ quærendæ sed necessitas ait Hier.

Esca autem eius locusta.] Animalia insecta sunt quibus vesci licitum *Leuit. 11.* Dicuntur quidem Ægyptij iis vesci. Ex *Plin. lib. c. 30.* Et *Hier. Ioan. 4. c.* quidam herbas nescio quas interpretantur vt Theoph. alij pyra syluestria: alij arborum & frondium summitates, vt *Niceph. lib. 1. c. 14.*

Mel sylvestre] Quidam putant rorem cœlestem ex arboribus collectum, alij folia quædam agrestium arborum melliti saporis. Vt Raban. probabilius esse mel apium agrestium, quarum tanta copia est in calidis regionibus vt cum aluearibus capi non possint, in syluas auolent, & in arborum truncis aut in rupium fissuris mellificent: Ex Lyrano.

6. *Tunc exhibat Hierosolyma, & baptizabantur, ab eo in Iordane.*] Baptismus Ioannis figuram gerebat Cathechumenorum: nam sicut modo catechisantur pueri vt digni fiant Sacramento baptismatis, ita Ioannes baptizabat vt bapti-

tati

zati ab eo postea deuote viuendo digni fierent accedere ad Christi baptismum. Remig.

Confitentes peccata sua.] Non generaliter solum sed in specie etiam sua, nos tamen ex hoc loco Confessionis Sacramentum non probamus vt nobis obliuiscuntur Hæretici : Nam hoc facere, non poterat Ioannes, sed denunciabat per Christum faciendum ait Lyr.

7. *Videns autem multos Phariseorum & Sadducæorum.*] Hi sunt ex Hæreticis Iudæorum, negant enim resurrectionem, & Prophetas, respuunt Glos. & Ioseph. l. 13. Pharisei dicti quasi expositi oculis hominum conspiciui & illustres, quia philacteria sua dilatabant & amabant salutationes in foro : Vel quasi separati à cæteris hominibus ob insignem eruditionem & sanctitatem : Sadducæi vero quasi homines iusti ex Epiph. & Hier.

Progenies viperarum quis demonstrauit vos frangere à ventura ira.] Vocat progeniem ex Glos. quia venenati & venenatorum filij : quia bonis inuident & eos persequuntur : Vt populus qui hæc audiebat Christum potius quam illos sequeretur : vel quia cognouit Ioannes eos ficto & simulato animo venisse. Ex Chry. & Theoph. fictæ autem accedebant ne impij & hæretici haberentur à populo. Ex Orig. tom. 6. & 8. in Ioan. Ambrosius l. 2. in Luc. cap. 3. laudem esse putat quod cum viperarum sint filij parentes non imitentur, sed ad pœnitentiam redeant. At summa malitia in calumniandis & mordendis sanctis viris, quæ illis tam propria quam viperæ venenum, videtur argui. Ex Hier. in 30. cap. Isa. & Greg. Hom. 20. Quis docuit vos huc venire nisi conscientia vestra, quæ vos intus arguit.

arguit & cogit remedium quærere, quasi dicat militibus & publicanis & turbis salutis à me remedium petentibus ostendi, vobis autem hypocritis qui fictè acceditis quis demonstrabit? Vt quidam codices Latini legunt: quasi dicat nemo per iram pœnitentiam intelligit Bern. q. d. quis docuit vos pœnitentiam fugere; alij excidium Hierosolymitanum: alij æternam damnationem. Ex Remig.

8. *Facite ergo fructum dignum pœnitentia.*] Id est ostendite vos non fictè accessisse, fructus pœnitentiæ vocat externa signa vt sunt lacrymæ, tunſio pectoris, detestatio peccatorum.

9. *Et ne velitis dicere intra vos,*] Id est nolite cōtenti eſſe quod filij ſitis Abrahæ; opera facite Abrahæ. Quid enim prodeſt ei quem ſordidant mores generatio clara? aut quid nocet illi generatio vilis quem mores adornant. Chryſ.

Potens eſt Deus de lapidibus iſtis.] Demonſtravit veros lapides quos filij Iſrael de fundo Iordanis abſtulerant Iofue 4. cap. Ex lyr. In quo indicat Dei potentiam quod qui de nihilo cuncta fecerat, poſſet & de lapidibus duriffimis populum procreare. Ex Hier.

10. *Iam enim ſecuris ad radicem arboris poſita eſt.*] Arbor hominem ſignificat vt infra c. 12. Securis verbum dei & virtus iuxta Hieremiam qui verbum Domini comparat ſecuri cædenti petram. Ex Hier. Radix fides; vel ſecuris Chriſtus qui ex manubrio conſtat & ferro; id eſt humanitate qua tenetur & diuinitate qua incidit. Ex Gregor. Hom. 10. In Euangel. Vel ſecuris mors, radix vita. Ex Athanaſ. quæſt. 43. vel ſecuris eſt acutiſſima ira conſummationis quæ totum præciſura eſt

est mundum. Ex Chryf. Arbor Iudæus. Radix Abraham, ex qua omnes Iudæi. Probat enim Ioannes non debere eos contentos esse quod filij essent Abrahamæ, neque in radice sua confidere quæ paulo post sit excindenda. Confidant in Christo & bonis operibus quæ excindi non possunt. Ex Hil. & Mald. Chryf. & Theoph. dicuntur autem Iudæi præscindi quando diuina sententia declarantur non esse verè filij Abrahamæ, quod non eius fidem & opera sunt imitati. Rom. 7. dicuntur autem, nunc excindi non ante, quia ante iuuabat Iudæos, filios esse Abrahamæ secundum carnem, quia propterea lex illis data est quæ alijs gentibus non est data, & poterant facilius per legem quam sine lege salui esse ad Rom. 3. Post Christum autem nihil iuuat, quia Euangelium non magis illis quam cæteris Gentibus prædicatur. Itaque si Abrahamum non imitentur, excidentur à radice, & in ignem mittentur; idest non magis filij Abrahamæ quam Gentes iudicantur. Ex Mald. & Chryf.

11. *Ego quidem baptizo vos in aqua.*] Non in spiritu sed in aqua baptizat quia peccata soluere non valebat. corpora non animas lauat ait Greg. Ho. 7. in Euang.

In poenitentiam.] Docendo poenitere. Interl. vt corpus lauo, ita vos animas curetis per Christum abluere.

Qui autem post me venturus est, fortior me est.] Idest Christus potentior est, quia habet virtutem diuinitatis vt dignus non sim eius calceamenta portare: seu minimum obsequium illi præstare. corrigia hæc, est coniunctio humanæ

& divinæ naturæ in Christo, quam nemo soluere & explicare potest. Ille baptizabit vos Spiritu Sancto & igne: idest non solum corpora vt ego aqua, sed etiam animas effuso Spiritu Sancto purgabit & diuino igne inflammabit. Ex quo satis liquet non eundem esse Christi & Ioannis Baptismum, vt contendunt Hæretici, & quia baptismus Ioannis nō iam acta, sed vt ageretur, baptismus Christi non vt ageretur sed iam acta pœnitentia conferebatur. *Act. 2.* & quia ij qui baptismum Ioannis acceperant iubentur iterum à Paulo baptizari, *Act. 19.* ex *Iustin. q. ad Orthod. 17.* *Tertul. l. de bapt. Chrys. Ho. 10. Theoph.*

In Spiritu Sancto & igni.] Vel spiritu sanctificationis, & igne i. probatione tribulationis: Vel spiritu in præsentī abluit, post si quæ macula subrepat: igne purgatorio ad purum exuret. *Lyr. Orig. Hil. & Hier.* Sed alij probabilius putant per ignem Spiritum Sanctum significari, coniunctionemque, &, non esse coniunctiuam sed explicatiuam, vt non qualis, cumque communicatio Spiritus Sancti sed illa illustrissima quæ die Pentecostes specie ignis facta est.

11. Cuius ventilabrum in manu sua.] Est iudicij examen, quo discernuntur leues & vacui à fructu boni operis *Lyr.*

12. Tunc venit Iesus à Galilæa in Iordanem.] Christus à Ioanne baptizari voluit vt omnem impleret iustitiam, & quia voluit facere quod omnibus faciendum imperabat ex *Aug. ser. de Epiph.* & qui humanam suscepit naturam totum naturæ impleret, mysterium: nam quamuis ipse non erat peccator, tamen naturā suscepit

suscepit peccatricem, ideo etsi pro se non egebat, tamen in alijs carnalis natura opus habebat ex Chryl. vt suo baptismo Ioannis baptisma comprobaret ex Hier. vt ad suum baptismum alliceret seruos, quando ipse non dedignatus est accipere baptismum serui ex Aug. in Ioan. & vt aquas sanctificaret ex Epiph. in Auch.

14. *Ioannes autem prohibebat eum.*] Ex reuerentia cum sciret eum esse Deum verum & hominem lauacro non indigentem. Lyr. cum autem dicit *ego nesciebam eum*, intelligit de facie non cognouisse antequam ad baptismum veniret, cum Christus in Nazareth & in Ægypto, ipse in solitudine mansisset. Ex Chryl. & Theophyl. Quid ergo ex descensu Spiritus sancti, & ex voce cœlitus audita cognouit? nihil noui, sed ea cognitio quam ante habebat, & perfecta & confirmata est ex Mald. Beda & Rupert.

Ego à te debeo baptizari.] quia sanctificati in vtero indigent baptismo Christi adhuc vt sint Christo incorporati, quia in baptismo Christi character imprimitur per quem Christo configurantur, ideo Ioannem à Christo baptizatum fuisse aiunt Chryl. Hier. & Theoph.

15. *Sine modo.*] Me à te baptizari: dixit *modo* vt ostenderet Christum in aqua à Ioanne, Ioannem à Christo in spiritu baptizandum, vel *sine modo* vt qui formam serui assumpsit, expleam & humilitatem eius. Vel *sine modo*, vt dicit Dominus habeo & aliud baptisma quo & baptizandus sum. Hæc Hier. vel *sine modo*, vt iustitiam baptismatis non verbis sed factis adimpleam, prius suscipiam, postea prædicabo
ex

Sic enim decet nos implere omnem iuſtitiam.] Ideſt quamvis non ſit neceſſarium, tamen expedit nos, ſe & Ioannem complectens; vel nos, ideſt me adimplere omnem humilitatem, ex Lyr. vel legis iuſtitiam quæ in varijs baptiſmatibus & cæremonijs conſiſtebat Hebr. 9. & Matth. 5. ex Hier. vel non ſolum quæ præcepta ſed etiam quæ honeſta & ſanctitati conſentanea ſunt implere ex Mald. & Lyr.

16. *Et baptizatus Ieſus conſeſtim aſcendit de aqua.*] Eſſi illud *conſeſtim* poſitum ſit ad verbum *aſcendit*, tamen videtur ad literam referendum magis ad ſubſecutam mox à baptiſmate cœlorum apertionem, videtur enim hoc voluiſſe ſignificare quod Ieſu baptizato, mox factum ſit, vt aſcenderet & aperirentur ei cœli vt not. Ianſ. ex Mar. vel ſignificat ſolitum fuiſſe Ioannem cæteros in Iordane collo tenus immerſos manu capiti impoſita detinere, donec peccata ſua cōfiterentur: Chriſtum vero quia peccatum quod confiteretur non habebat, ſtatim aſcendiſſe ex Eutym. vel vt ſignificaret eos qui baptizantur in Chriſto, conſeſtim de aqua aſcendere: ideſt proſicere ad virtutes & ad dignitatem ſubleuari cœleſtem ex Chryſ.

Et ecce aperti ſunt ei cœli.] Ideſt ſtatim vt aſcendit vidit cœlos apertos ex Marco. Et ex Luca c. 4. Ieſu baptizato & orante cœli aperti ſunt. vnde credendum eſt ſimul atque in terram euasit ſeſe in genua prouoluiſſe vt Patris teſtimonium reuerenter exciperet. Chryſoſt. reipſa cœlos apertos fuiſſe refert. Hiero. vero

SECUNDVM MATTH. CAP. III. 47
vero non reuera sed visu & specie solum. Vt
Act. 7.

Et vidit Spiritum Dei descendantem sicut columbam & venientem super se.] Sunt qui hoc de Ioanne dictum putant & de omnibus qui aderant, vt Ioanni crederent: Alij de Christo vt præcedentia. Spiritus in columba, filius in homine, pater in voce, ita Trinitatis præsentia baptismum consecrauit. Glos. Columbam veram fuisse putant Tert. lib. de carne Christi & Aug. l. de Agone. Alij columbæ speciem l. 3 de Spiritu sancto. Verum tamen fuisse corpus, columbæ speciem præ se ferens. Non tamen sic spiritus erat cum corpore columbæ, sicut Filius Dei cum natura humana hypostaticè vnitus: sed sicut Angeli vt ab hominibus viderentur humana corpora sumebant. Ex Aug. In columba super Dominum spiritus apparuit, quia simplex, & per mansuetudinem venit nos colligere super discipulos; in igne, quia indigebat vt eos charitate inflammaret & variis linguis loqui doceret Lyr. Super Christum recens baptizatum apparet; vt prophetiæ impleantur Isa. cap. 11. 41. 62. & vt omnes eum esse Christum intelligerent. Et nobis Spiritum sanctum etiam non videatur baptizatis dari ex Hier. Chrys. & Eutym.

17. *Hic est filius meus dilectus.*] Demonstratiuè ad homines. Ex Glos. Marcus vero & Lucas dicunt. *Tu es filius meus*, sed vnus sensum, alius verba refert: Vt in trāsfiguratione Luc. 9. In quo vocem dirigens ad filium ostendit de vnico, naturali & sibi æquali filio loqui: Nam cæteri adoptione tantum filij sunt, *ἀγαπῶντες*. Charissimus vt legit Athan. orat. cont. Arian.

In quo mihi bene complacui.] Beneplacitum meum constitui Lyr. vel bonam voluntatem: Non quem vnice amavi, sed in quo, idest per quem placatus ac reconciliatus sum mundo, hoc est placari ac reconciliari decreui. In quem cum intueor, omnem iram depono declaras non tantum filium suum esse, sed quorsum etiā mitteret, vt libentius ab hominibus recipere-
tur. Alludens ad *Isa. 42.* Ecce seruus meus suscipiam eum, electus meus, complacuit sibi anima mea, vt ex Hebræo colligit Mald.

CAPVT IV.

Ieiunat & tentatur in deserto.

1. **T***Vnc Iesus ductus est in desertum.*] Post baptismum, statim postquam vox de cælo audita est: Iesus subductus aut abreptus: expulsus à Spiritu sancto non per aëra raptus vt Habacuc Dan. 14. Et Philippus Act. 8. sed pedibus ductus, non coactus, sed lubens Marcus tamen expulsus ait vt efficientiam, & impulsus Spiritus sancti significaret. Ex Hyl. & Hier. vt ad Rom. 8. In desertum locum, & tentationi, & certamini singulari cum spiritu maligno aptum. Ex hoc vitam solitariam laudant. Chryl. Basil. Greg. Naz. Hier. In hoc deserto Iudææ vitam agebat cum bestiis ex Marco.

Vt tentaretur à diabolo.] Tentare est ad peccatum inducere, sic tentat Satanas, & homines ministri satanæ alij alios. Numquam sic Deus; intentator enim malorum est contra Caluinitas. Aliquando tentare est ad cognoscendum
inqui

inquirere, & sic diabolus etiã homines & Deus tentat. hi vt cognoscant quod ignorant, ille vt quod scit, etiam scire videatur, aut non vt ipse, sed vt ij quos tentat se se cognoscant. Ex Aug. Aliquando est ad iram incitare, sic dicimur tentare Deum. Christus se omnibus modis tentandum vt etiam ad peccandum sollicitaretur à diabolo præbuit. Ex Mald. vt patet *Ioan.* 14. & incitauit vt se præcipitaret, & se adoraret. Et hæc vna causa cur Christus in desertum abi-erit, quia diabolus aggredi non audebat, obuiam illi procedit, & irritat quem scit non pugnaturũ nisi laceffitum. Ex Hil. & Amb. voluit vt Moses legem, sic ex solitudine Euangelium afferre, & vt Ioannem præcursores per solitudinem sequeretur. Et nos docere exemplo, vt nos in solitudinem recipiamus cum de vitæ rationibus, aut de re graui deliberamus, nostra cõsilia cum Deo communicaturi. Tentari autem voluit 1. vt suam fortitudinem ostenderet in ipso tyrocinio. 2. vt tentatis nobis maiorem opem ferret ad *Heb.* 2. 3. vt doceret nos cum accedimus ad seruitutem Dei, præparare animas nostras ad tentationem. *Ecc.* 2. 4. vt deuictio statim hoste securiores nos redderet. *Ioan.* 12. 5. vt nos quoque illo vincente vinceremus. ex Aug. in *Ps.* 60.

2. Et cum ieiunasset quadraginta diebus, & 40. noctibus.] Idest quadraginta integros dies sic vt nihil cibi potusve sumeret. Non autem vltra processit ieiunando quam Moyses & Helias, ne incredibilis videretur carnis assumptio. Ex Chrys. Hom. 13.

Et vt quadragesimi nostri ieiunij poneret mensuram. Ex eodem Chrys. Et quadragesimæ
C nobis

nobis ieiunium consecraret, ex Hier. Quod non Christus sed Apostoli Spiritu sancto suggerente ediderunt. Ex Hier. ad Marcel. De Mose, & Elia vtrum vel ante vel post, vel nunquam esurierint, non dicitur, ideoque credendum est non esuriisse, cum hoc de Christo tanquam singulare dicatur. Eadem enim virtus quæ conseruabat satiabat. Ex Mald. Esuriit autem vt timido hosti & quasi Deum aggredi non audenti ostendens se hominem esse ad aggrediendum animum addat: & infirmitatis ostentatione prouocat. Ex Chrys. Ho. 13. & Hier. Non enim erat à Deo diabolus sed à carne vincendus ait Iren. l. 3. cap. 32.

3. *Et accedens tentator dixit ei si filius Dei es.]* Accessit autem vel inuisibiliter vt nos quotidie tentat, vel potius in forma humana, vt patet ex colloquio, & quia se adorari voluit. Ille tentator quo nomine officij princeps dæmoniorum diabolus vocatur Satan ex Hebræo & satanas ex Græco. Rupertus, lib. 12. de victoria Verbi Dei cap. 3. & 4. docet Christum à diabo-
lo esse cognitum ab incunabulis, tentatum tamen non vt cognosceretur sed vt corrumpere-
tur, tanta enim est diaboli præsumptio, temeritas & audacia, vt non solum se extollat supra omne quod dicitur Deus & colitur 1. Thes. 2. sed conatus sit Deum tentando corrumpere & sibi similem facere. Nouerat filium Dei venisse seu per Prophetas seu per nuntiantes Angelos; seu per Ioannem demonstrantem Glos. audierat forte vocem Patris: *Hic est filius meus dilectus* cap. 3. Aut ex fama cognouerat: & credibile est non per modum dubitantis, aut negantis, vel iridentis, hoc dixisse vt illius ministri,

SECUNDVM MATTH. CAP. IV. 51
nistri. *Mat. 27.* sed potius per modum creden-
tis & affirmantis & bene Christo consulere
volentis. *si, pro quia filius Dei es.* Ex Mald.

Dic ut lapides isti panes fiant.] Eodem verbo
quo cœlum & terram fecisti potes ne famem
patiaris & aliunde non suppeditat cibus ex la-
pidibus istis panes facere : lapides autem quia
res erat ante pedes posita, potius quam terram
aut arbores ostendit. Lucas ait *dic lapidi huic,*
sed est singularis pro plurali, vt *Exod. 8.* Venit
musca grauissima in domos Pharaonis. Ex
Lyr.

4. *Non in solo pane viuit homo.*] Cæteris se
connumerans hominibus: per quod etiam ab-
surdiorē indicat esse dæmonis suggestionem:
Si enim quiuis homo non in solo pane victu-
rus est, sed in omni verbo Dei: multo magis
neceffe non est filio Dei, vt pro fame pellen-
da lapides in panem conuertat. Ex Iansen.

Sed in omni verbo quod procedit de ore Dei]
Deut. 8. Sensus est Deum non indigere vfitato
cibo vt seruos suos alat, posse enim vno verbo
nouum cibum formare, vt de Manna dictum
est, vel sine cibo sustentare, vt Moysen &
Heliam.

5. *Tunc assumpsit eū diabolus in sanctam ci-
uitatem.*] Id est secundò, non enim significat
id statim post primam tentationem accidisse:
fortasse enim aliquanto tempore quieuit. Ex
Mald. Lucas hanc tentationem non secundo
sed vltimo loco ponit, ordinem historię se-
cutus quo tentationes occurrerunt; Matthæus
vero quo acciderunt: Prima & vltima tentatio
in deserto; media quoque vt res gesta est; vl-
tima fuit postquam regressus est Hierusalem.

Ex Lyr. qui putat omnia corporeis sensibus esse completa. Cyprianus vero *serm. de ieiunio*. inuisibiliter, ut Ezechielis raptus ex Chaldaea in Hierusalem. c. 40. Alij volantem per aëra raptum putat, ut Hier. Alij ductum pedibus in Hierusalem quæ dicitur ciuitas sancta, quia diuino cultui deputata, & Deus in ea habitaret propter arcam & templum. Ex Eutym. & Lyr.

Super pinnaculum templi.] Id est supra supremam templi extremitatem: nam pinnaculum dicitur fastigium ædificij in acumen tendētis, quia pinna dicitur quod acutum est, aut quia pinnaculis addi solet pinna, quæ facili motu ventorum indicet flatum: cum autem verisimile sit templum non habuisse fastigium acuminatum ut in Gallia, eo quod in Palæstina domus tectum habeant planum ad cœnandum, apricandum & confabulandum; debet hic *pinna* accipi pro superiori parietis & tecti parte, seu pro peribolo qui circum summum tectum erat ne quis ibi ambulans caderet. Ex Iansen. Doctorum sedem fuisse ait Remig.

6. *Si filius Dei es, mitte te deorsum.*] Q. d. virtute propria potes sine periculo, & etiam propter ministerium Angelorum tibi seruientium. Ex Lyr.

Scriptum est enim; quia Angelis suis mandauit de te, & in manibus tollent te.] Ps. 90. Non de Christo sed de viro sancto prophetia est: male ergo diabolus interpretatur scripturas, infert Hier. Vere enim filius Dei Angelorum manibus nō portatur, sed ipse magis Angelos portat, & si portatur manibus Angelorum non ut offendat ad lapidem pedem suum quasi
infr

infirmus, sed propter honorem quasi Dominus. O diabole, quoniam filius Dei manibus portatur legisti, & quia super aspidem & basiliscum calcas, non legisti, sed illud profert quasi superbus, hoc autem tacet quasi astutus. Aut. imperf. Hóm. 5. Sic prætermisit, vt *custodiant te in omnibus viis tuis*, per quas scilicet homo prudenti consilio ire debet, nō per quas se præcipitet.

7. *Ait illi Iesus rursus: scriptum est, non tentabis Dominum Deum tuum.*] Tentare Deū, est experimentum quærere de Dei virtute sine necessitate, & potissimum de omnipotentia, bonitate & fidelitate, ex Lyr. Et hoc dupliciter contigit, i. ex præsumptuosa quadam de Dei confidentia, vt cum quis se citra vllam necessitatem iniicit in aliquod manifestum periculum, præsumens sibi adfuturum Dominum.

2. Ex dissidentia de Deo, vt cum quis in necessitate aliqua constitutus non secure confidit de Dei potentia, & bonitate, sed animo murmurante cum dissidentia quadam optat Deum declarare suam potentiam & auxilium. sic murmurauerunt Israelitæ dicentes: *Est ne Deus in nobis an non. Et nunquid poterit Deus parare mensam in deserto.* Ex Ians.

8. *Iterum assumpsit eum diabolus in montem excelsum.*] Propinquum Hierosolymæ: Nam montes in circuitu eius. Ps. 124. Mons ille superbiam significat per quam cecidit & alios cadere facit. Ex Amb. Hier. & Theoph.

Et ostendit illi omnia regna mundi.] Vel sola animi visione, vel reipsa ostendit, non vt ipsa regna vel ciuitates, vel populos, vel aurum, vel argentum videret, sed partes terræ in quibus

vnunquodque regnum vel ciuitas posita erat. vt notat Aut. Imp. Hom. 5. Vel ostendit ei regnum suum, quomodo regnaret in mundo; id est quomodo alij regnantur à fornicatione, alij ab auaritia. Ita Orig. Hom. 30. in Luc.

Et gloriam eorum.] Scilicet aurum, argentum & bona temporalia, & id omne quod quodque eminebat, nō manu sed verbo ostendit. Ex Remig.

Hæc omnia tibi dabo si cadens adoraueris me.] Fingit se filium esse Dei, quia à Christo extorquere non potuit an esset filius Dei, vt colligitur ex Luca cap. 4. cum nec regna dare nec auferre possit, nisi permissu Dei. Iob. 1.

10. *Tunc dicit ei Iesus: Vade retro me satana.*] Vocat suo nomine vt ostendat se scire illum non esse filium Dei quem se esse simulabat, sed diabolum quem dissimulabat. Et hac voce illi imperat, & increpat: ostenditque quod proprias iniurias non Dei debemus tolerare. Ex opere Imp. Hom. 5.

Dominum Deum tuum adorabis & illi soli seruias.] Deut. 6. & 10. c. Christus non verba sed sensum refert. In Hebræo enim est, timebis, sed timor Domini significat omnem cultum diuinum: Nec habetur *soli*, sed includitur in articulo *illi*, qui cum debeat intelligi cum emphasi, significat soli Deo seruiendum. Ex Iansf. Nam seruitus quæ deberur hominibus, non latria sed dulia Græce nuncupatur vt notat Aug. 10. de ciuit. Dei.

11. *Tunc reliquit eum diabolus: Et ecce Angeli accesserunt, & ministrabant ei.*] Non dixit descendentes Angeli, vt ostendat quia semper ad ministerium eius erant in terris: sed tunc præci

precipiente Domino recesserunt ab eo, vt locus diabolo aduersus Christum daretur, ne forte videns Angelos circa eum, non appropinquaret ad eum. In quibus autem rebus illi ministrabant, scire non possumus, vtum ad sanationes infirmitatum, an ad correctiones animarum, an ad effugationem dæmonum, quæ omnia per Angelos facit: Vnde eis facientibus, ipsa facere videtur: tamen manifestum est, quod non propter necessitatem impotentia eius ei ministrabant, sed propter honorem potestatis ipsius: Non enim dicitur quod adiuuent eum, sed quod ministrent, hæc Autor Imp. Hom. 5.

12. & 13. *Cum autem audiuisset Iesus quod Ioannes traditus esset; secessit in Galilæam.*] Ne scilicet ait Chryl. Hom. 14. & ipse traderetur. Secessit autem ex Galilæa Iudæorum; cuius Tetrarcha Herodes, quæ inferior dicebatur, in superiorem Galilæam quæ extra Herodis potestatem erat, & Galilæa Gentium dicebatur, quia magna ex parte à Gentibus habitaretur. Hinc constat aliam esse historiam ab ea quam Lucas refert cap. 4. Nam Lucas agit de reditu Christi statim post ieiunium & tentationes in Galilæam Herodis; Matthæus vero hîc de eius secessu ex Galilæa Herodis in Galilæam Gentium, qui non statim post Christi tentationes accidit: nam aliquanto tempore antequam in vincula coniiceretur, Christus baptizauit & prædicauit Ioanne etiam baptizante, vt constat Ioan. 3. cap. Ex Lyr.

14. *Vt adimpleretur, quod dictum est per Isaiam.*] cap. 9. de liberatione trium tribuum Zabulon, Nephthalim, & Aser, quæ eâ partem

incolebant, accommodat ad Christum. Vbi enim prima captiuitas Hebræorum ab Assyrijs & prima legis obliuio, ibi prima Euangelij prædicatio. Glos.

15. & 16. *Terra Zabulon, & terra Nephtalim via maris.*] Tres enim illæ tribus vicinæ mari Phœnicio, vbi Tyrus dominabatur. Via maris, idest versus mare, seu lacum Genezareth qui Iordane influente efficitur: in cuius littore Capharnaum, Tiberias, Bethsaida & Corozaim sitæ, vbi Christus maxime prædicauit ex Hier. Lux autem magna Euangelium, lex enim lux erat sed parua. vmbra autem mortis peccatum. Similitudo enim & figura mortis est. Nam sicut mors corpus, sic peccatum animam detinet. Orta autem est lux nobis, non enim quæsumus illam nos, sed illa missa est nobis quasi sequens nos, ex Theoph.

17. *Exinde cœpit Iesus prædicare & dicere, appropinquauit enim regnum cœlorum.*] Eadem quæ Ioannes prædicare inchoat, vt ostendatur non alius quam qui in voce clamauerat. Inter. Quid autem sit regnum cœlorum, vide supra c. 3. Exinde, i. post baptismum, vel tradito Ioanne, quia lege desinente sequitur Euangelium ait Lyr.

18. *Ambulans Iesus iuxta mare.*] Lacum seu stagnum Genezareth, nam Hebræi congregationem aquarum mare appellant. ex Hier.

Vidit Petrum & Andream.] Marcus & Lucas videntur significare omnes Apostolos simul vocatos fuisse, at non agunt de vocatione vt Christum sequerentur sed vt Apostoli fierent: prius enim discipuli, deinde Apostoli electi sunt ex numero discipulorum, sicut nunc
Episcopi

Episcopi eliguntur ex numero presbyterorum. Ex Mald. Ioannes verò Andream prius, deinde Petrum vocatū ait. Qui semel tantum vocatos aiunt, vix satisfacere possunt obijcientibus quod ad piscationis officium redierunt: Melius satisfaciunt qui duas fuisse vocationes asserunt; alteram qua non vt discipuli sed vt familiares auditores admissi sunt, de qua Ioannes agit c. 1. alteram qua vocati sunt ita vt relictis omnibus Christum semper sequerentur ex *Aug. tract. 7. in Ioan. Chrys. Hom. 14. & Theoph.* Optime vero qui tres, primam quam Ioannes, secundam quam Lucas, tertiam quam Matthæus refert, sed duæ priores non ad discipulorum officium sed ad familiaritatem, tertiam ad discipulorum & Apostolorum officium factam esse ex Lyr.

19. *Venite post me, & faciam vos fieri piscatores hominum.*] i. Sequimini me non tam pedibus quam imitatione & affectu. Interl. In quo Apostolorum officium describit, nempe homines piscari & ad se adducere.

20. *At illi continuo relictis retibus secuti sunt eum.*] Vide perfectam obedientiam, etsi postea resumunt, sed non cupiditate. Glos.

21. & 22. *Et procedens inde vidit alios duos fratres, &c. Et vocauit eos: Illi autem statim relictis retibus & patre, secuti sunt eum.*] Apparet Zebedæum non credidisse, & propterea reliquerunt eum. Vides quando oportet relinquere patrem, nempe quando obstat virtuti & pietati, vt notat Theoph.

23. *Et circuibat Iesus totam Galilaam docens in synagogis eorum.*] Vt monstret quod non contrarius sit legi, ingreditur in synagogas

C ; Iudæorum

8 MANVALE IN EVANGELIVM
Iudæorum. erat autem sicut apud nos Ecclesia,
locus ad docendum deputatus.

24. *Et abiit opinio eius in totam Syriam, & ob-
tulerunt ei omnes male habentes.*] Fama propter
eos qui foris sunt quærenda est, non tamen
amanda ait Glos.

25. *Et secuta sunt eum turba multa: & de Iudæa
& de trans Iordanem.*] Id est, citra Iordanē sitis.

C A P V T V.

Differit in quibus sita sit beatitudo.

1. **V**Idens autem Iesus turbas, ascendit in mon-
tem.] Sunt qui existimant non eandem
esse concionem quæ hic à Matthæo, & à Luca
c. 6. refertur, vt Aug. l. 2. de consen. Euang. c. 19.
& Auct. Imp. Alij eandem esse vt Hier. Chrys.
Orig. & Theoph. Obijcies Lucam dicere Chri-
stum orandi causa in montem ascendisse, Mat-
thæum non dicere: At non negat, orationem
tacet, sermonem recenset. Deinde Lucas hunc
sermonem in campo habitum dicit, Matthæus
in monte. Responderetur Christum ascendisse in
montem, vt vterque ait, orandi causa, quod
solus Lucas dicit, ibique Apostolos elegisse vt
idem solus dicit: deinde descendisse, quod
Matthæus tacet, Lucas dicit: & sermonem ha-
buisse, vt vterque dicit, nisi quod Lucas cam-
pestrem locum expressit, Matthæus suppressit.
Vel dicendum non descendisse sed fuisse in
summo montis fastigio planum locum, quem
Matthæus montem, Lucas campum vocat:
non enim de eadem in montem ascensione de
qua Matthæus agit, sed de alia qua ideo ascen-
dit vt oraret & Apostolos eligeret. Quod au-
tem

tem addit *postquam descendisset* copiosam multitudinem secutam eum fuisse, & ipsum eleuatis oculis in cœlum dixisse: *Beati pauperes*, non est intelligendum statim, & in loco campestri factum esse: sed longe post, & alio loco, idest in monte in quem iterum ascendit vt Matthæus dicit, Lucas tacet: quia res non loca & tempora coniungit. Quod autem Matthæus octo, Lucas tantum quatuor beatitudines refert: dicendum quod propositum Euangelistæ fuit non omnia sed summam omnium recensere. hæc Mald. In montem ascendit, vt de superiore loco turbam doceret: vel vt turbam fugeret vt alias in desertum, nauem & montem, ex Aug. Chryf. Hier. & Theop. vel vt adimpleret Prophetiam Isaïæ c. 6. Mons ille non Oliuarum sed Thabor. ex Hier.

Et cum sedisset.] Vt magisterij dignitatem denotaret. Ex Aug. l. 1. de *serm. Dom. in monte*. Et quia mos erat sedendo docere, tamen videtur ad turbas sermonem habitum in loco campestri stante Domino. Luc. 4.

2. *Et aperiens os suum.*] Qui prius ora Prophetarum aperiebat, ipse aperit os suum, idest per se loquitur ad *Heb. 1. ex Aug. & Greg. l. 3. in Iob. c. 5.* Alij os, manibus, idest verba factis opponi putant, ita vt prius exemplo, nunc etiam verbis doceat. Ex Chry. Eury. & Theoph. Alij longum sermonem oris apertione indicari ex Aug. Alij res magnas dixisse, ac si diceret aperuit thesauros sapientiæ & scientiæ Dei. Ex Hil. & Strab. Alij libera & clara voce loquutum esse, vt *Ezech. 29. & Eccl. 15.* Alij non more Scribarum & Phariseorum sed tanquam potestatem habentem: alij post diuturnum

num silentium in verba prorupisse, vt *Iob* 3. vel est Hebraismus, quasi dicat loqui exorsus est.

3. *Beati pauperes spiritu.*] Ab eo exordium. sumit quod omnes appetunt vt *Psal.* 1. Beatos vero vocat non qui iam reipsa, sed qui spe beati sunt, & per gradus ascendunt. & quidem pauperes quia leues & expediti ad currendum. ex Greg. *Spiritu* i. humiles, vel voluntaria paupertate pauperes, sicque Spiritus pro voluntate ponitur vt *Matth.* 26. *Marc.* 14. *Rom.* 1. 1. *Cor.* 7. ex Hil. Chrys. Amb. Aug. Greg. & quamuis sint diuites, modo humiles sint, pauperes spiritu dici. Vel qui in diuitijs cor non apponunt, ex Aug. Vel qui reuera pauperes, diuitijs carentes, ex Tert. l. aduers. *Marc.* 4. & mendicantes, ex Græco.

Quonia ipsorum est regnum cœlorũ.] Quod tanquã paupertati diuitias opponit cœlestes. *Glos.*

4. *Beati mites quoniam ipsi possidebunt terram.*] Quoniam humiles & mansueti seipsos in præsenti possident; hæreditarem Patris in futuro possidebunt, ex Hier. & Lyr. Alij terram in qua viuimus interpretantur, vt Chrys. *Hom* 15. *Aug.* l. 1. de serm. & Theoph. quia Christus non solum cœlestia sed etiam terrena promittit, vt c. 6. & *Marc.* 10.

5. *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.*] Gaudebunt qui peccata sua lugent. sic Chrys. Amb. Alij qui vel sua vel aliena, ex Hier. Alij qui pro miserijs huius mundi & pro desiderio cœlestium, vnde filia Caleph petiuit irriguum superius & inferius, ex *Glos.*

6. *Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam quoniam ipsi saturabuntur.*] *Lucas* c. 6. non addit iustitiam, sunt qui per hanc sitim intelligunt flagrans

flagrans desiderium iustitiæ consequendæ vt Amb. l. 6. in Luc. Hier. Chrys. Hom. 15. Aug. l. 1. de serm. & Theoph. Alij veram famem & sitim, vt esurire & sitire iustitiam dicantur, quibus iustitia non administratur: quales sunt pauperes, viduæ & pupilli. Hi ergo dicuntur esurire iustitiam, quia cum iustitia, idest iuris administratione indigeant & eam petant, nemo tamen illis reddit: vel qui propterea esuriunt, & sitiunt, quod ius suum illis non tribuitur, quales sunt qui iniuste damnati, bona sua amiserunt, aut qui, quod suum est, quia pauperes sunt recuperare nequeunt, aut quia iusti sunt. sicque Lucas & Mat. conuenient, sed Lucas solâ famem, Matthæus & famem & causam famis exponit. At non quicumque ita etiam esuriunt beati sunt, sed qui id patiuntur propter regnum cœlorum. vt 1. Cor. 4. & 11. Heb. 11. Satiabuntur autē cū apparuerit gloria Dei, Ps. 16. Luc. 14. & 21. Isa. 49. & 65 & Apoc. 7.

7. *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur.*] Misericors dicitur quasi miserum cor habens, qui alterius miseriam quasi suam reputat, ait Remig. Et beatus dicitur qui subuenit miseris, ex Aug. lib. 1. de serm. quia eis ita rependitur vt de miseria liberentur, & misericordia intelligitur potissimum in Eleemosynis. c. 25. quamuis extēdatur ad omne opus misericordiæ ex Hier. & Chrys. & Ioan. 4. Mat. 18. & maxime ad condonandas iniurias, quas Apostoli sæpe erant accepturi. Mat. 18.

8. *Beati mundo corde quoniam ipsi Deum videbunt.*] Mundicordes sunt quos nulla peccati conscientia redarguit, ex Hil. Can. 4. Basil. l. 1. de beat. Hier. Vel qui simplicitatem habent, Apoſta

Apostolis valde necessariam vt mundi sapientiam destruerent ex Aug. l. i. de ser. Dom. quam illis commendat. Mat. 6. & 10. c. & Iob. 1. & 2. Vel qui castitatem seruant ex Chry. Euty. & Theoph. vt Mat. 19. Mundus autem Deus à mundo corde conspicitur ex Hier. & quo purius eo melius ex Aug.

9. *Beati pacifici, quoniam filij Dei vocabuntur.*] Pacifici beati dicuntur qui primū in corde suo; deinde & inter fratres dissidentes faciunt pacem. Quid enim prodest alios per te pacari, cum in tua anima sint bella vitiorum, ait Hier. vel qui omnes animi motus componentes & subiicientes rationi carnalēque concupiscentias habentes edomitas fiunt regnum Dei ex Aug. vel qui iniurias facile remittunt ex Hil. vel qui in se & in aliis paci student ex Chrys. Pacificorum autem beatitudo, adoptionis est merces ex Hil. quia filij Dei vocabuntur, idest quia similes Deo erunt Rom. 9. & 15. & hic vers. 44. Sap. 5. & 1. Cor. 14. Quia Christum filium Dei naturalem imitantur ex Chrysost. etenim vnigenitus conciliauit nos Deo ait Theoph.

10. *Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam.*] Idest, propter virtutem, propter defensionem aliorum, propter pietatem ex Chrys. hom. 15. vel quia iusti iustitiam sequuntur. Act. 5. 1. Pet. 2. 3. & 4. Et patientibus non propter scelera sed propter iustitiam regnum ipsum pro quo pugnant promittitur vt Ierem. 31. 2. ad Tim. 4. 1. Cor. 15.

11. & 12. *Beati estis cum maledixerint vobis homines.*] Ad ipsos Apostolos se conuertit ostendens quod proprium sit doctoribus opprobria audire, & ideo beatos si propter Christum

SECUNDVM MATTH. CAP. V. 63
stum, & falsò, exprobrentur. Ex Theoph.

13. *Vos estis sal terræ.*] Sal saporem dat rebus insipidis, & eas conseruat. Sal terræ sunt Apostoli, quia per eos vniuersum hominum conditur genus. Ex Hier. & Chrys. hac similitudine alia occasione vsus est Mar. c. 9. & Luc. 14.

Quod si sal ouannerit, in quo salietur.] Id est si doctor infatuatus fuerit seu errauerit, aut male ædificauerit, quo alio doctore emendabitur ait Hier. non quod corrigi non possit, sed quod fieri non soleat aut difficile possit.

Ad nihilum valet ultra nisi ut mittatur foras & conculcetur ab hominibus.] Deperdita vi & sapore non potest reparari; id est nisi Apostoli & eorum successores in officio salis studiose perseuerent, & Euangelicæ perfectionis vigorem conseruent, futurum est vt sint irreparabiles vt pote carentes pastoribus qui eos reparent, & vt perdito alios condiendi officio ad nihil utiles efficiantur è dignitatis suæ gradu, & in extremum veniant contemptum apud homines. hæc Iansf.

14. *Vos estis lux mundi.*] Ad pellendum verbo & opere tenebras hominum & rem eandem lucis, salis & ciuitatis similitudine declarat, ex Iansf. Lucem autem vocat non qualis est Sol vt Christus, sed qualis lux est lucerna ab alio lumen suum mutuans. Ioan. 1. & 8. 9. & 12. Sicut Apostoli lux dicuntur. Omnes etiam Christiani lux vocantur Phil. 2. Eph 5. 2. Thes. 5.

Non potest ciuitas abscondi supra montem positæ.] Hac tertia similitudine significat quod quo modo ciuitas supra montem posita non potest abscondi sed necessario omnium oculis est exposita, ita Apostolos propter status & officij sui.

sui altitudinem non posse latere, sed necessa-
rio omnium oculos in ipsos conuertendos.
Hæc Ians.

15. *Neque accendunt lucernam & ponunt eam
sub modio sed super candelabrum.*] Ita Aposto-
los cogitare debere ob id se cœlesti lumine
accensos esse vt propositi palam omnibus, il-
lustrent in nocte huius seculi omnes qui sunt
in domo Dei, vel in eam ingrediuntur. Et
proinde non esse libertatem deponendam præ-
dicandi aliis verbum Dei, vt infert Hieron. &
Ians. vel caute esse viuendum, ne quid faciant,
quod quempiam offendat, eo quod similes
sunt ciuitati supra montem positæ, & lucernæ
non sub modio sed super candelabrum, quæ
non potest ab omnibus videri, ita Chrysost. &
Theoph. vt ad *Philip. 2.* & *1. Petr. 3.* vel infert vt
verbo & exemplo luceant, nec labori parcant;
propterea supra alios constitutos, tanquam
urbem supra montem, vt appareant, vt luceant,
vt doceant, non vt lateant: sic *Luc. 12.* & *1.*
Tim. 4.

16. *Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt
videant opera vestra bona.*] Vt, non causam sed
consequentiam significat. Hic enim adiicit
modum quo lucere debeant, & finem, nempe
non in propriam sed in gloriam Dei Patris &
hominum videntium vtilitatem. Ex August.
& Chrys.

17. *Nolite putare quoniam veni soluere legem.*]
Hoc addit quia Iudæi cum iam calumniaban-
tur, vel calumniaturi erant, calumniæ satisfac-
cit, ex Chrys. vel vt discipulos ad suum prouo-
cet exemplum; vel quia ad perfectiorem legis
interpretationem transibat, monet vt ex eo in-
telligant

telligant se non venisse vt legem solueret ; sed vt melius ad mentem legislatoris interpreta-
retur. Ex Chryf. & Theoph. At reipsa soluisse
& abrogasse dices ? Verum sed per Apostolos
non per se. Vel respondendum Christum ve-
nisse non vt legem solueret, sed vt adimpleret
1. Quia quandiu lex vigere debuit ipse eam
seruauit, & vt Apostoli seruarent iurauit ; & ipse
& Apostoli circumcisi sunt : pascha celebra-
runt. 2. Quia bene interpretando perfecit ; ex
Euty. & Theop. 3. Quia gratiam per quam im-
pleri posset, contulit ; ex *Aug. l. 17. cont. Faustum*
c. 5. & Chr. hom. 16. 4. Quia quæ in lege pro-
missa erant exhibuit. ex *Iren. l. 4. c. 27. Tert. l. de*
patient. Hil. c. 4. & Aug. q. no. test. q. 69. 5. Quia
pro temporalibus suppliciis æterna proposuit.
Quo ergo modo legem abrogasse dicetur ? non
soluendo, sed adimplendo, non violando, sed
perficiendo vt pictor qui inceptæ tabellæ ex-
tremam adhibet manum. Ex Theoph.

18. *Amen dico vobis donec transeat cælum & terra, iota unum aut vnus apex non prateribit à lege & nec omnia fiant.*] Verè illud vobis affirmo
quando transibunt cælum & terra non secun-
dum substantiam suam, sed secundum statum
suum, ne minimum quidem ex vniuersa lege
est perituum, sed perficientur omnia quæ in
ea scripta sunt. Ex Ians.

19. *Qui ergo soluerit vnum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines.*] Minima man-
data mors & crux Christi, quod res abiecta &
cōtempa videatur, quam qui erubuerit saluus
non erit, ex Hil. Quidam ad præcedentia refe-
runt quæ Christus venerat non soluere. alij ad
sequentia vt Chryf. & quidem minima non ia
se

se sed in Phariseorum opinione, vt voluntas occidendi; quæ vt ipsi non seruant, sic non esse seruanda docent ex Chrysthom. 16. & Aug. l. 1. de serm. Dom.

Minimus vocabitur in regno cœlorum.] Id est nullus ex Chryf. vel vltimus seu nonnullus erit in Ecclesia: vel per regnum cœlorum resurrectio & finitimi iudicij tempus intelligitur ex Theoph. Tunc qui vnum ex mandatis istis minimis non seruauit, minimus sententia iudicis declarabitur, nec erit nullo loco, quia & ipse resurget, sed erit vltimo, quia eiicietur in tenebras exteriores.

20. *Dico enim vobis nisi abundauerit iustitia vestra plusquam scribarum.*] Qui ista minima esse dicunt, qui soluant quod docent, vt ait Aug. 9. de ciuit.

21. *Audistis quia dictum est antiquis.*] Iam incipit quod præstare promisit, implere scilicet legem & docere quomodo abundare debeat iustitia nostra. Christus ergo non solum Scribarum & Phariseorum traditiones & interpretationes sed legem ipsam veterem corrigit adiunctis iis quæ ad perfectionem Euangelicam desiderabantur: non quod lex in suo genere perfecta non fuerit, sed quod minus perfecta quam Euangelium, & sic legem impleuisse dicitur ex Iren. l. 4. c. 27. Tertul. l. de patient. Clem. 6. Stro. Chryf. & Hier. & Theoph. additis partim præceptis partim consiliis Euangelicis legem perficit ex Mald. & Ians.

Non occides; qui autem occiderit reus erit iudicio.] Docet non satis esse cauere ab homicidio vt Scribæ & Pharisei putabant tantum esse prohibitum, sed & ab omni ira in fratrem abstinendum,

nendum. Sicque præcepta corrigit partim explanando, & addendo, partim corrigendo. Tria autem apud Hebræos erant tribunalia 1. Triumvirum in quo de minutissimis causis & iudicium vocabatur. 2. Confessus seu iudicium in quo viginti tres iudices de causis maioribus, itemque capitalibus. 3. Synedrium seu magnum consilium, in quo vnus & septuaginta lecti viri, de rebus grauissimis vt de pace, bello, de falso propheta, de summo sacerdote agebatur. Reum autem esse iudicij, est dignum esse vt in iudicio eius causa exploretur. Ex Aug. l. 1. de serm. Dom. Vel reum esse pœnæ capitalis quæ contra homicidas in iudicio decernebatur. Ex Eutyrm.

22. *Ego autem dico vobis quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio.*] Mortis æternæ. & conuenienter loquitur Iudæorum consuetudini, qui reum iudicij appellabant eum qui morte dignus erat; sed illi de corporis, Christus de animæ morte loquebatur. Auger enim peccatorum supplicia, non augendo, sed declarando esse maiora, quam in lege esse putabantur. Iram autem accommodatæ ad homicidium vocat non omnem appetitionem vindictæ, sed eam propriè quæ tendit ad homicidium; voluit enim dicere, non solum eum qui re ipsa, sed eum etiam qui sola occidisset voluntate reum esse iudicij siue cum causa, siue sine causa esset in priuata persona, neque sic Christus aut Apostoli vnquam irati sunt. Nam Petrus occidit Ananiam & Saphiram non ira: sed zelo religionis, non vt priuatus, sed vt Dei minister vnotat Mald. ex Act. c. 5.

Qui autem dixerit fratri suo, Raca, reus erit concilio.

concilio] Rhaca est Syriacum verbum contemptus & vilipensionis : sicut nos vel famulis, vel iunioribus iniungentes dicimus : vade tu : dic illi tu : Dominus enim & quæ parvissima sunt euellit, & cum honore nobis inuicem vti iubet. Hæc Chry. hom. 16. vel Hebræum est & dicitur inanis & vacuus ex Hier. indignum autem dicere hominem vacuum qui habet in se Spiritum sanctum, ait Chry. hom. 11. vel Græcū *πῶν* significare pauperem & pannosum ex Aug. l. 1. de ser. Dom. vel est irascentis sola interiectio ex eod. Aug. & Greg. in Iob. 21. cap. 4. Alij Chaldaicam seu Syriacam vocem Rik quæ leuem significat. Tres autem peccatorum gradus Christus distinguit, 1. est ira in verba non erumpens. 2. est contumeliosum verbum ex ira proficiscens, quo frater levis inconstans & inanis. 3. quo stultus & fatuus vocatur, quod magis contumeliosum. Hunc ergo qui dixerit verbum contumeliosum, iudicat reum concilio *συμβόλιον*, tertio tribunali quod consilium dicitur ; per concilium autem capitalem pœnam, quæ in eo statuëbatur intelligit, non leuem vt in iudicio sed grauiorem. eandem inferni, sed non eandem pœnæ grauitate, quia his gradibus ita irascitur vt ad homicidium ascendat, secus qui ioco faceret, vt notat Mald. ex Chry. vel sine causa ex Aug. l. 1. de serm. Dom. cap. 19.

Qui autem dixerit fatue, reus erit gehēna ignis.]
 Gehennon est vallis Ennon à possessore vel quia amœnus erat locus, vel quia impium habebat possessorem factus est locus ad colendum Moloch idolum : cui infantes cremabantur 4. Reg. 16. vocatus est postea locus Theophet

phet à ritu sacrificandi, quia dum infantes cremabantur, tympana pulsabantur: ne parentes vagitu tangerentur. Inde factum est vt infernus gehenna vocetur quod damnati igne in ea sempiterno ardeant. His tribus iudicio, concilio, gehenna, ignis diuersæ mansiones in inferno pro modo peccati significantur ex **Liran.**

23. *Si ergo offers munus tuum ad altare.*] Coniunctio ergo sic cum superioribus cohæret. Cum charitatis fraternæ tanta sit habenda ratio, vt cauendum sit ne vel fatue vel racha vel tacita voce indignantis eam violes, & cum violatorem fraternæ charitatis sic detestetur Deus vt igne æterno puniat, ergo si vt fit aliquem contingat fratrem læsisse aliqua in re, danda opera vt concordia resarciatur, & huic rei sacrificium postponatur. Ita Ians.

24. *Et ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid aduersum te: relinque ibi munus tuum ante altare.*] Sunt qui putant Christum perfectionem præscribere, & velle non solum cum alios læsimus, sed etiam cum ab illis læsi sumus relicto sacrificio priores reconciliationem quæramus. Alij interpretantur, fratrem habere aliquid aduersum nos, esse habere iustam contra nos querelam, quod à nobis iniuriam aliquam acceperit. ita Aug. & Hier. quod non ita intelligendum est, quasi semper ad fratrem relicto sacrificio ire debeamus, ex Aug. consiliū sanctum est, & cum caritas postulat etiam præceptum, affectu & effectu potius, quam pedibus ire debemus. affectu iniuriam si quā nos ab illo accepimus cōdonantes, effectu iniuriæ si quam ille à nobis accepit,

accepit, satis facientes. Ex Mald. Hoc est præceptum, illud consilium.

25. & 26. *Esto consentiens aduersario tuo.*] Beneuolus seu benignus. Ex Hier. Aduersarius est Angelus malus ex Orig. Hom. in Luc. 35. Caro quæ spiritui repugnat ex Athan. q. 62. Conscientia quæ nos apud Deum accusat ex Athan. ibid. Vel Deus, aut eius lex ex Aug. l. 1. de serm. Dom. Vel is qui aliquid vult auferre, ex Hier. Vel is quem læsimus, quem raca, aut stultum diximus. Via est huius vitæ tempus. Iudex Christus, minister dæmon malus, carcer infernus, quadrans vltima culpa. Quod autem dicit nos non exituros inde donec vltimum quadrantem persoluamus, non significat exituros postea sed numquam exituros ex inferno ex Aug.

27. & 28. *Audistis quia dictum est antiquis Non mœchaberis. Ego autem dico vobis quia omnis qui viderit mulierem.*] Vxorem alterius impudico oculo iam adulterium commisit. sic Hier. & Chrys. non enim omnem mulieris concupiscentiam damnat ex Aug.]

29. & 30. *Quod si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum.*] Sunt qui oculo dextro mentem, sinistro corporis sensus, manu dextra voluntatem, sinistra carnis appetitum significari putant: Nec solum corporis sensum & appetitum refrænandum, sed superiores quoque animæ partes, mentem & voluntatem: sic Auctor Imp. hom. 2. Alij oculum dextrum dilectum amicum, manum dexteram coadiutorem, sic Aug. l. 1. de serm. Dom. Alij mulierem amicam, quia dixerat, *qui viderit mulierem*, sic Chrys. Hom 17. in dextro oculo & dextra manu, & fratrum

fratrum & vxoris & liberorum atque affinium
& propinquorum innuitur affectus, quem si ad
contemplandam veram lucem nobis impedi-
mento cernimus, debemus truncare huiusmo-
di portiones: Ita Hier. In oculo contemplatio,
in manu actio ex Aug l. i de ser. dom. c. 24. Me-
lius Mald. verus oculus & vera manus intelli-
gitur quam per exaggerationem si fieri posset
aut liceret, amputaremus, vt quoduis dam-
num potius subire deberemus quam culpam.
Nec solum peccata vitare sed & occasiones ex
Glos.

31. *Dictum est quicumque dimiserit uxorem
suam det illi libellum repudij. Ego autem dico
vobis quicumque dimiserit uxorem suam excepta
fornicationis causa, facit eam mœchari.*] Non
concedit Christus etiam fornicationis causa
libellum repudij dare, vt verba ipsa & perpe-
tuus vsus Ecclesiæ declarat; quæ libellum
repudij non nouit. Sex tamen sunt causæ ob
quas potest coniugum quoad torum fieri sepa-
ratio. 1. Est alterius coniugum fornicatio.
2. Sæuitia ex qua periculum alteri imminet.
3. Furor vehemens. 4. Hæresis maxime cum is
alterum in suam hæresim inducere conatur.
5. Crimen Sodomix siue cum viro siue cum
fœmina commissum. 6. Si ex cohabitatione
alteri coniugum graue periculum peccandi
mortaliter immineat, vt si alter alterum ad
peccandum mortaliter impellere conetur. Ex
Nauar. Christus veterem abrogans legem non
iussit adulteram comburi aut lapidari: sed di-
mittere permisit. Addidit quod cum in lege mul-
tæ essent causæ, solam fornicationem excepit.
Et quod cum vir dimissam reuocare nō possit,

72 MANVALE IN EVANGELIVM
in Euangelio reuocari non iubet, sed optat.
1. Cor. 7. Et cum vxori virum dimittere non
liceret, in Euangelio parem viri & vxoris cau-
sam esse vult; Et quamuis non exprefferit hoc
loco, tamen D. Paulus vt Mald. notat expref-
sit 1. Cor. 7.

33. *Non periurabis, reddes autem Domino
iuramenta tua.*] Leuit. 19. vel Exod. 20. habetur
in vanum, sed latine idem est quod non ne-
cessarium, & quod falsum est, & hoc est pe-
ierare.

Reddes autem Domino iuramenta tua.] Velut
Deo debita: & est explicatio eius, non periur-
abis. Quidam putat esse Phariseorum additio-
ne, volentium iuramenta non esse prestanda
quæ per nomen Domini non essent facta sed
per creaturas. Sic Ians. ex Matt. 23.

34. *Ego autem dico vobis non iurare omnino
neque per cælum.*] Iustitiam Phariseorum Chri-
stus hic in duobus perficit, primum quia non
solum periurium, sed etiam omne iuramen-
tum prohibet. Deinde quia docet illicitum
esse per creaturas temere iurare & peierare æ-
què ac per Deum. Ex Ians. Omnino non genus
sed formam significat, seu non adhibitis comi-
tibus. Glos. quæ sunt veritas, iustitia, & iudi-
cium. Nam Paulus iurauit Rom. 1. 2. Cor. 1 Phi-
lip. 1. 2. Thesi. 1. Et Angeli Apo. 10. Prohibet au-
tém omnino sine necessitate iurare, ne verum
quidem sine causa.

35. *Neque per Ierosolymam, quia ciuitas est
magni Regis.*] Dei qui est Rex Regum, seu quia
ciuitas sancta est

36. *Neque per caput tuum iuraueris, quia non
potes unum capillum album facere aut nigrum.*]

Quia

Quia in cœli, terræ & Ierosolymæ iuramentis aliquid Dei est; ne veniret nobis in mentem iurare per caput nostrum, quia nostrum est, prohibet quia nostrum non est, quoniam à Deo quasi vtendum accepimus, & ne vnum quidem eius capillum album aut nigrum facere possumus. Alio etiam sensu vt notat Mald. per caput iuramus cum per cœlum & terram vetat iurare; quia cum per cœlum & terram iuramus tanquam per res aliquas sanctitatem habentes iuramus; cum per caput nostrum iuramus non propriè iuramus, sed tanquam rem nostram deuouemus. & hoc prohibet, quia cum nostrum non sit, iniquum est tanquam rem nostram deuouere.

37. *Sit autem sermo vester est, est, non non.*] Hęc iuramento non mendacio aut leuitati opponuntur, & sensus est, cum dicendum erit, est, id est affirmandum, non affirmetis iuramento, sed simplici affirmatione dicentes, ita est. Cum aliquid negandum, ne iureris, non ita esse; sed simpliciter dicite, non, id est non ita esse. Sic Chry. & Hier. in epist. ad Celsum. & Hil. can. 4.

Quod amplius est, à malo est.] Id est ab infirmitate eorum quibus lex iurare permisit. Ita enim Christus non monstrat veterem legem diaboli esse: sed à veteri imperfectione ducit ad abundantem nouitatem. Hęc Chrys. hom. 17. Vel ab eo qui simpliciter affirmanti non credit ex Aug. l. 1. de ser. Dom. Vel à diabolo qui iurandi consuetudinem induxit ex Theoph.

38. *Audistis quia dictum est, oculus pro oculo.*] Exod. 21. lex erat talionis, quam Christus perficiens sustulit. Ex Chry. hom. 18. & Theoph. Voluit enim non metum tanquam seruis sed
D amorem

amorem tanquam filiis proponere ad Rom. 8. & Ioan. 1. Et addidit, docens non solum non expetere vindictam, sed etiam patienter iniuriam tolerare, & optare & gloriari: & percutienti nos in vna maxilla, aliam præbere. Ro. 5. ex Hil. & Hier.

39. *Ego autem dico vobis non resistere malo.*] i. Diabolo. Ex Chry. & Theop. At Iacobus c. 4. docet ei resistendum: ita quidem, sed non hoc modo, non ultionem quærendo. Alij malum vocant iniuriam quæ nobis infertur, cui iubet non resistere. Alij malo interpretantur iniuriam facienti.

Sed si quis te percusserit in dexteram maxillam, præbe illi & alteram.] Partim hæc præcepta, partim consilia sunt; præcepta vt vindictam non quæramus, vt parati simus ad remittendum de iure nostro id quod caritas & Dei gloria postulat: consilium vt quamuis caritas & Dei gloria id non exigat; tamen morificationis causa ad verbum hæc omnia faciamus. Dices hanc legem Christi impunitatem peccandi dare malis hominibus: at iudici manus non ligat quominus sceleratos puniat etiam lege talionis, sed priuatis hominibus. Ex August. epist. 4.

41. *Et quicumque te angariauerit mille passus, vade cum illo & alia duo.*] Non solum tua sine altercatione sed te ipsum præbe, ait Glos. Publici nuntij & cursores apud Persas angari quibus licebat quosuis homines ad ferenda onera cogere; equos & naues vsurpare; vi aut soluta mercede: id Christus inter beneficia quæ aliis præstamus si sponte facimus; aut inter iniurias quas ab illis accipimus si coacte, numerat.

42. *Qui petit à te, da ei.*] Quisquis ille sit, seruato tamen caritatis ordine, vt parentibus potius quam alienis, vt amicis quam ignotis subueniamus; prohibet tantum personarum acceptionem quæ caritatē destruit, vt Luc. 14.

43. *Audistis quia dictum est, diliges proximum tuum & odio habebis inimicum tuum.*] Proximū id est amicum. Amicus autem in lege vocabatur non solum qui erat sed qui debebat esse. Esse vero debebat is qui Iudæus erat ex Mald.

44. *Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros.*] In hoc quod Christus legi adiecit quiddam præcepti & quiddam consilij est. Præcepti, ne odio habentes nos odio habeamus, ne malum pro malo reddamus; ne quid illis optemus mali, vt eos generali caritate complectamur, vt communibus orationibus, elemosynis, beneficiis quæ in omnes fiunt non excludamus. Consilij vt eis etiam ad extremam non redactis necessitatem subueniamus, vt eos nominatim salutemus, vt familiariter alloquamur.

45. *Vt sitis filij Patris vestri.*] Hebraismus idest ei similes; vel vt vos declaretis esse filios gratia adoptionis. 1. Ioan. 1. Quia magnum erat præceptum, præclarum præmium subdit, scilicet fieri similes Deo, ait Chry.

46. *Si enim diligitis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis?*] Amare amantem naturæ est, inimicum charitatis Glos. Merces filiorum est adoptio. Qui inimicos non diligit: satis indicat & amicos non propter Deum sed propter se diligere. Publicanis similes qui publica vectigalia colligebāt populo odiosi, quia auaritiæ & quæstus sui causa omnia faciebant.

47. 48. *Estote ergo perfecti sicut Pater vester.*]
Imitatione non æqualitate. Interl. tota Trinitas per Patrem intelligitur.

CAPVT VI.

Quomodo facienda eleemosyna, oratio, & ieiunium Christus docet.

1. **A**ttendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus.] Græci codices eleemosynam legunt vt Chry. & Theoph. & Psal. xxi. & 1. Cor. 9. Hæc concio alia est à superiore quæ ad solos Apostolos in monte dirigebatur, hæc ad omnes in campo.

2. *Cum ergo facis eleemosynam noli tuba canere.*] Quomodo hæc sententia intelligatur cum illa, *Sic luceat lux vestra coram hominibus vt videant opera vestra bona*, vide supra c. 5. v. 16. Lyr. putat Phariseos cum eleemosynas daturi erant solitos pauperes tuba conuocare, vel potius alludit ad consuetudinem tuba populum conuocandi. Ioel. 2. aut ad comædiarum morem, quia hypocrita aliam personam agit vt notat August. & loca frequentia quærit vt synagogas vt à pluribus videatur.

3. *Te autem faciente eleemosynam nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua.*] Dextera est intentio seruandi præcepta diuina: sinistra est delectatio humanæ laudis. Ex August. lib. 2. de ser. Dom. Vel dextera est superior voluntas, sinistra inferior appetitus. vel populus Christianus

Christianus & Gētilis, vel dextra tu ipse, sinistra vxor tua vel amicus & familiaris. Ex Eury. Vel est hyperbolica locutio, qualis illa, si oculus tuus scandalizat te &c. & sensus est nos debere iustitiæ nostræ testes effugere, vt si sinistra oculos haberet videre tamen non posset.

4. *Et pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.*] In aperto vt addunt Græci codices, & Luc. 14. c. In resurrectione ait, idest, in vltimo iudicio coram omnibus hominibus, sicque maiorem gloriam etiam apud homines habituros, qui clam eleemosynam faciunt quam qui palam, & non nisi coram paucis: sic se & alios consolatur D. Paulus ad Philip. 1. & 2. ad Tim. 1. & 4. c.

5. *Et cum oratis non eritis sicut hypocrita qui amant in synagogis & angulis platearum stantes orare.*] Idest fixi, immobiles quasi animo in cœlum rapti. Vel non humiliati vt Glos. ait. Nam mos erat Iudæis non stantes sed flexis genibus orare vt Petrus Act. 9. & Paulus Act. 10. & 20. & Christus Luc. 22.

Amen dico vobis, receperunt mercedem suam.] Laudem hominum quam petierunt Interl. vel suam, non Dei.

6. *Tu autem cum oraueris intra in cubiculum tuum.*] Non extra quærendo Deum. Int. in locis abditis vt sciamus Deum vbique præsentem ait Cyp. de orat. Dom. Verum cubiculum intelligit Chrysof. & Theoph. At non iubet nos reuera ingredi cubiculum & ostium claudere sed tantum inanem gloriam fugere. & sic orat etiam in plateis qui non vult ab alio quam à Deo audiri & videri. Act. 1.

Et laus ab omnibus facta in publico maiores vires habet ait Tertul. in Apolog. & Orig. Hom. 3. in Iosue & Chrysost. hom. 3. de incompr. Dei nat.

7. *Orantes autem nolite multum loqui.*] Superdactaneis repetitionibus, affectata copia verborum, vt notat Greg. Nis. l. de orat. Non enim prohibet Christus longas orationes qui perpetuas imperavit Luc. 18. & Paulus 1. ad Thes. 2. Col. 4. Sed eo animo multum loqui vt bene orare ab hominibus videamur. Eucharistia damnati non quia multum orarent, sed quia existimabant neminem posse saluari nisi semper & continenter oraret non intelligentes illud Luc. 18. ex Epiph. hæres. 80. & Aug. in l. ad Quod vult.

8. 9. *Sic ergo vos orabitis.*] Hac aut simili sententia, non his necessariò verbis ex Aug. l. de Magistro c. 1. & Epist. 1 21. ad Probam c. 12. & Beda. Nam nec Apostoli his ipsis verbis orasse dicuntur Act. 1. Nec Christus Matth. 26. & tamen paucis verbis quæ docuerat dicit. Nec voluit vt quoties oramus, ista omnia petere-mus, sed vt omnia, vt aliqua, aut nihil certe his contrarium. Ecclesia tamen non solum sententia sed ipsis etiam Christi verbis vtitur. Agnoscit enim Pater filij sui verba ait Cypr. l. de orat. Septem petitiones continet ex Aug. l. 2. de serm. Dom. Tres primæ ad honorem Dei, reliquæ ad vtilitatem nostram spectant. Sunt qui putant Christum bis eandem docuisse orationem. Apud Lucam c. 11. solos Apostolos, hic omnem turbam ex Rupert.

Pater.] appellatione Patris voluit Christus vt capteremus beneuolentiam, ex August. & fiduciam.

fiduciam Deum alloquendi ex Cyp. & Chrys. hom. 20. vt Luc. 15. Et quia filij sumus ex Tert. l. de orat. & Aug. l. 2. de serm. Dom. Non serui qui Dominum vocant in veteri testamēto.

Noster.] Quia publica totius Ecclesiæ, cuius membrum sumus, oratio est non priuata: ideo non dixit Pater mi, ex s. d. Cyp. Aug. & Theop. ad differētiā, quæ est inter nos & Christum, quia eo modo quo Pater noster est, omnium communiter Pater est; omnes enim creauit, conseruauit, & quantum in ipso est redemit: eo autem modo quo Christi Pater est, non altētius est Pater; quia illum genuit, nos creauit ait Amb. l. 5. de sacram. c. 4. Vel quia illi regenerati per Christum sumus, sicque & à Christo, & ab infidelibus hoc verbo distinguimur. Ex Tert. & Cyp. & Ioan. 1.

Qui es in cœlis.] Admonemur postpositis rebus terrenis eo intendere animum, vbi Patrem nostrum habitare dicimus, ac cœlestia tantum quærere & cœlestem hæreditatem filiali iure expectare, vel ad distinctionem Patris terreni, ex Iansen.

Sanctificetur nomen tuum.] Celebratur, vt sanctum colatur, & honorificetur. Ex Hier. & Aug. vt sanctum habeatur. Et cum non dicimus à quibus, significamus ab omnibus velle sanctificari ex Tert. l. de orat.

10. *Adueniat regnum tuum.*] Sunt qui intelligant de regno quo in cordibus regnat Rom. 6. vt Amb. & Hier. Alij quo in beatis: quasi peramus dissolui & esse cum Christo. Philip. 1. 2. ad Tim. 4. Alij regnum tuum, id est gloria tua manifestetur hominibus vt Aug. Alij illud quo Deus positis omnibus inimicis suis in scabellū

pedum suorum vbique regnaturus est, & erit omnia in omnibus 1. Cor. 15. ex Theop. & Rup. Nam etsi nunc vbique regnet, non tamen pacifice & sine hoste. Ex Maldonat. quia non nostrum sed Dei regnum postulamus, vt filij Patri Regi pacificum regnum & victoriam in hostes.

Fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra] Id est vt ita illi homines obediât sicut Angeli. Ex Hiero. & Chry. Vel ita pacificetur terra sicut olim cælum, & petimus vt victus diabolus à terra, in abyssum deiiciatur. Vt Ioan. 12. Sic Amb. 1. 5. de sacram. c. 4. Vel paratum animum ad omnia siue bona siue mala significat vt Iob 3. Sic Tertul. Vel vt omnibus in rebus Dei voluntas fiat à nobis & in nobis, sicut in cælo, vbi Deo nihil resistit. Ps. 101.

11. *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.*] Panis vitæ Christus est, & panis hic, omnium non est, sed noster est. Nunc autem panem dari nobis quotidie petimus, ne qui in Christo sumus, & Eucharistiam quotidie accipimus, intercedente grauiori delicto à cœlesti pane prohibeamur & à Christi corpore separemur. Hæc Cyprian. de orat. Dom. Vel quotidie accipimus per Ecclesiæ ministros qui & pro se & aliis accipiunt & quotidie offerunt. Glos. Sic Amb. lib. 5. de sacram. cap. 2. & Hiero. Vel est Dei voluntas. Ex Aug. lib. 2. de serm. Domin. & Ioann. 4. & 6. Vel omnis necessarius cibus supersubstantialis; id est non superuacaneus. Et in hoc non tam corporis quam animæ curam habet. Nostrum, id est hominum non pecudum, vel qui nobis à te dari solet & petunt diuites vt
non

non amittant, & pauperes vt habeant. Ex Aug. Vel noster qui nobis est necessarius, vel si Christi corpus intelligamus, noster id est fidelium ἡ ἐκκλησία, id est supersubstantialem. Ex Hier. vel consubstantialem, id est, eiusdem nobiscū substantiæ seu substantiæ nostræ alendæ accommodatum, cibarium, non delicatū, non superuacaneum. nobis in hodiernū diem necessarium, diarium, qui ad substantiā præsentis dici pertinet; seu portionem panis nostri quæ præsentis dici sufficiat & indigentia nostræ. Syr.

12. *Et dimitte nobis debita nostra.*] Peccata pro quibus debetur satisfactio per pœnitentiam, & bona opera. Hoc telo confodiuntur Pelagiani, qui dicunt iustum in hac vita nullum habere peccatū quando omnes iubentur dicere, *dimitte nobis debita nostra.* Ex Hier. Et Aug. l. 3. c. 5. contr. Pelag. Et Nouatiani qui negant post baptismū peccata dimitti. Ex Chrys.

Sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.] Conditio est non regula, quia Deus nobis & multo plura, & multo maiora, & liberalius, & minus merentibus remittit, quam aut remittimus aut remittere possumus. Ille quidem nobis regula est, quam nos imitemur, non nos ipsi. Nos illi conditio sumus; quia si nos debitoribus nostris non remittimus, neque nobis ille remittit. Quod non de omnibus debitis, sed de priuatis iniuriis est intelligendum: Nam si centum aureos mihi debes, etsi non condonauero, non sequitur quod Deus peccata non condonabit: iubet iniuriam non damnum remittere. Videat quid dicat, qui non dimittit, & qua spe orat, qui inimicitiam seruat ait Chrys.

13. *Et ne nos inducas in tentationem.*] Ne nos patiaris induci tuo auxilio deferendo, seu permittendo superari: q. d. da gratiam tentationes vincendi: Et si inciderimus ne à tentatione absorbeamur. Alij melius nostræ infirmitatis memores, non solum vt vincamus petimus, sed etiam ne in certamen descendamus ne fortè vincamur. sic Cypr. de orat Dom. & Chryso. 10.

Sed libera nos à malo.] A diabolo, à peccato, à quouis detrimento, à quouis incentiuo, & occasione peccati. Ex Cypr.

Amen.] Ita fit: Et est verbum optatum respectu præcedentium.

Quia tuum est regnum & potestas & gloria in secula, amen.] Non detraximus hæc verba, vt clamant hæretici quæ Græci solemnī precationi addiderūt, vt salutationi Angelicæ: Quia tu peperisti Seruatorem nostrum. Et Psalmis, gloria Patri, vt legitur apud Chrys.

14. 15. *Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum.*] Iubet facere quod minus, vt obtineamus, quod maius est, & centum denarios conseruis remittere, vt centum talenta à Domino remittantur; hanc enim vim habet, hominibus.

16. *Cum autem ieiunatis nolite fieri sicut hypocrita tristes.*] Vultu tristitiam præferentes, affectato pallore, tetrica seueritate simulatæ sanctitatis.

Exterminant enim facies suas vt appareāt hominibus ieiunantes.] Græ. demoliuntur, corrumpunt, obscurant natium colorem. Syr. deturpant speciem naturalem medicamenti artificio vel fucata tristitia.

Amen

Amen dico vobis, receperunt mercedem suam.]

Vanam gloriam quam quæsierunt.

17. 18. *Tu autem cum ieiunas unge caput tuum, & faciem tuam laua ne videaris hominibus ieiunans.]* Sic vni dicit quasi omnibus: nec reuera iubet caput ungere, sed lætum se ostendere, vt fugiamus ieiunij ostentationem. Palæstini his vti in læticia diebus festiuis, in tristitia vero abstinere solebant. Ruth 3. & 2. Reg. 12 & 14.

Sed patri tuo qui est in abscondito.] In absconso, quia verè Deus est absconditus, vel qui est in absconso, id est in conscientia, in corde humili latere optanti.

19. *Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra.]* Opes terrenas, laudem humanam.

20. *Thesaurizate vobis thesauros in cælo ubi arugo nec tinea demolitur.]* Concludit excellentissimum modum thesaurizandi, quando scilicet bona temporalia consumuntur in pios vsus, & sic commutantur in bona spiritualia & æterna.

21. *Vbi enim est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum.]* Forsan est prouerbialis locutio. q. d. si cor habebitis in cœlestibus, ad ea semper aspirabitis.

22. *Lucerna corporis tui est oculus tuus.]* Totus locus metaphoricus. q. d. Cor est in animo quod oculus in corpore: Et sicut oculus corporis dirigit opera corporalia; pedem ad ambulandum, manus ad operandum, ita oculus mentis dirigit per rectam intentionem opera humana, in quantum in eis est ratio boni moralis.

Si oculus tuus fuerit simplex.] Purus, mundus. simplex oculus & purus simplicia intuetur

84 MANVALE IN EVANGELIVM

& pura, lippientibus, vnum multa esse videntur, ait Hier.

Totum corpus tuum lucidum erit.] Id est illuminatum & veluti oculatum. Id est actio tota vel congeries virtutum. Ex Aug.

23. *Si autem oculus tuus nequam fuerit, totum corpus tuum tenebrosus erit.*] Id est si intentio mala fuerit, peruersum erit & opus

Si ergo lumen quod in te est tenebra sunt.] Id est oculus qui pro lumine datus, scilicet mens vel intentio. lumen autem vocat; non quia est, sed quia esse debuit.

Ipsa tenebra quanta erunt.] Reliqua corporis membra quæ natura sua sunt tenebræ; quia omne lumen suum mutuatur ab oculis, id est mala quæ fiunt intentione peruersa. Inter.

24. *Nemo potest duobus dominis seruire.*] Quia dixerat: Nolite thesaurizare; hoc probat non esse faciendum vsitato hoc prouerbio *non potestis duobus dominis seruire*, contraria scilicet præcipientibus vel diuersa; quia natura prohibet vt amor serui in diuersos distrahatur dominos, quales sunt Deus & Mammona. Non dixit autem nemo potest duos habere dominos: Dominum autem vocat rem omnem cui nimis dediti sumus, cui seruimus. Ex Chrys. Hom. 22.

Aut enim vnum odio habebit & alterum diliget.] Id est primum, Deum odio habebit, & alterum id est secundum mundum diligit; sicque opponit non personam personæ sed odium personæ eiusdem amor. Estque Hebraismus, vt Gen. 4. & Luc. 16. Non dicit aut vnum diligit & alterum contemnet, quia interdum non diligit eum cui deseruit, & tamen sustinet eum

eum quasi durum dominum, vt patet in iis qui dæmoni seruiunt, quem non diligunt. Item non dicit, & alterum odio habebit, sed cōtemnet, videlicet Deum, quia etiam illi qui non seruiunt Deo non odiunt eum, sed spernunt, dū quasi de eius bonitate securi sunt ait Aug.

Non potestis Deo seruire & Mammona] Diuitiis seu dæmoni de auaritia tentanti.

15. *Ideo dico vobis, ne solliciti sitis anima vestra quid manducetis, neque corpori vestro quid induamini.*] Non omnem sollicitudinem prohibet, sed eam quæ est ex diffidentia erga Deū, & eam quæ à Dei seruitute hominem distrahit. Perro sollicitudo ordinata & rationalis vocatur ea qua homo secundum conditionem sui status quærit necessaria vitæ præsentis in ordine ad spiritualia: Et talis sollicitudo est pars prudentiæ, & hanc non habere esset Deum tentare, vel ignauiter se gerere. Labor exercendus, sollicitudo autem quæ mentem perturbat tollenda ait Hier.

Nonne anima plus est quam esca, & corpus plus quam vestimentum?] Q. d. quis vobis corpus & animam dedit, nisi Deus? qui ergo quod maius est dedit, & quod minus est dabit, omnem ergo in eum sollicitudinem vestram proiicite.

16 *Respicite volatilia cœli quoniam non serunt neque metunt, neque congregant in horrea.*] Exempla diuinæ prouidentia in toto mundo proponit. Incipiens à cœlo & descendens in terram ad lilia agri. Aues autem potius quam alia animalia nominat, quia cum sint in aëre, longius absunt à cibo. Et quia terrestria animalia plus in quærendo & recondendo cibo habent

bent industriæ, vt pater de formica: Lucas cornuos nominatim dixit, quod pulli simul vt exclusi sunt à patre & matre deferuntur, ita vt ex sola Dei prouidentia pendeant.

Et Pater vester pascit illa.] Non dixit Pater illorum, quasi dicat multo magis vos qui homines & filij eius; quibus promittitur æternitas. Ex Hier. nisi voluisset conseruari, non creasset ait Chryl.

Nunc vos magis pluris estis illis?] Maioris dignitatis, præstantiores.

27. *Quis autem vestrum cogitans potest adiacere ad staturam suam.*] Quantumuis sollicitus acuat ingenium, & sese cogitando discruciet.

Cubitus vnum.] Q. d. si non potestis quantumuis edatis & bibatis ad staturam corporis vestri vel vnum cubitum adiacere nisi Deus augeat, quid de cibo, & potu solliciti estis. quia neque qui plantat, neque qui rigat est aliquid, sed qui incrementum dat Deus. sic Chryl. Alij ex Luca colligunt voluisse Christum ab eo quod minus est ad id quod maius est, argumentari. sic: Anima plus est quam esca: Et corpus quam vestimentum: sed animam & corpus non vos sed Deus fecit; ergo non vos debetis quærere escam & vestimentum. Quod autem animam vos facere non possitis nunc probat: Non potestis vnum cubitum facere: ergo multo minus totum: ideo autem meminit cubiti potius quam manus, quia mensura stature hominis est: habet enim quisque quatuor cubitos suos longitudinis & totidem latitudinis, scilicet extensis brachiis, ait Eutym.

28. *Considerate lilia agri quomodo crescunt.*] Christus hoc exemplo docet voluisse Deum

non.

non solum necessitatis, sed etiam pulchritudinis nostræ curam habere, vt ne eius causa sollicitos nos esse oporteat: Non sunt hæc allegorica, sed vt de minoribus persuadeantur maiora, ait Aug.

Non laborant neque nent.] Vt indumenta sibi conficiant.

29. *Dico vobis quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut vnum ex istis.*] In splendidis indumentis suis, vel toto tempore regni sui; quæ enim purpura regum, quæ tinctura æquari poterit pulchritudini florum. Ars imitatur naturam sed non adæquat ait Hier.

30. *Si enim faxum agri quod hodie est & cras in elibanum mittitur, Deus sic vestit, quanto magis vos modica fidei?*] Vestier, qui ad imaginem Dei estis ad æterna vocati. Interl.

31. *Nolite ergo solliciti esse dicentes, quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?*] Id est talium cura nolite impediri quo minus cœlestibus insuderis. Glos.

32. *Hæc omnia gentes inquirunt.*] Qui de futuris curam non habent nec Dei prouidentiam credunt.

33. *Quærite ergo primum regnum Dei.*] Regnum quærere, est iustitiam operibus implere, vt Deus glorificetur, & nos ei per omnia placeamus. De hoc solliciti estote. Dicit primum quia cætera non vetat quærere: sed ita quærere vt eorum sollicitudo à Dei regno quærendo nos non auertat: Quærere autem secundo loco id est propter regnum Dei non vetuit, sed docuit in oratione dominica; & primum dignitate non tēpore ait Aug. Regnum Dei vitam
beatam

beatam, gratiam Dei, & iustitiam eius & mandatorum obseruantiam vocat Euty'm. & Autor Imperf.

Et hæc omnia adiicientur vobis.] Etiam non quærentibus ; quia intentionem æternorum hæc comitantur.

34. *Nolite ergo solliciti esse in crastinum*] Q. d. volatilia cœli & lilia agri sollicita non sunt, & tamen Deus pascit & vestit ea, non ergo vos, qui filij eius estis debetis esse solliciti.

Crastinus enim dies, sollicitus erit sibi ipsi.] De iis quæ ad ipsum pertinent. q. d. satis vobis sollicitudinis secum afferet, ait Hier.

Sufficit diei malitia sua.] Sollicitudo vexatio afflictio quam affert. Vel necessitatem vocat malitiam ; quia pœnalis est nobis ; pertinet enim ad mortalitatem quam peccando meruimus ex Aug.

CAPVT VII.

Non temere iudicandum, nec margaritas mittendas ante porcos.

1. **N**olite iudicare.] Quia superiore capite prohibuerat temporalium rerum sollicitudinem, nunc eos qui de eis solliciti non sunt admonet ne male iudicent de iis qui eas quærunt cum bene & male quæri possint. Ex Aug. Vel hæc iungenda sunt cum verbis capitis 5. Estote perfecti, quia in Euangelistis non est quærenda connexio rerum, & res non eo ordine scribere voluerunt quo factæ vel dictæ sunt à Christo, ut notat Mald.

Iudæ

Iudicare.] De iudicijs & promissis Dei ex Hilar. can. 3. Vel seueri esse in proximos, & iniurias acceptas animo retinere, sic Autor Imperf. vel alios temere seu malignè condemnare. vel curiose in alienos mores inquirere. Non prohibet autem qui publicam habent de alijs potestatem iudicandi, neque de apertis iudicare: neque de dubijs, modo non ultra quam ducunt iudicia iudicemus. De alijs quæ bene & male interpretari possunt prohibet male iudicare. Ex Basil. & Aug. & Beda.

Vt non iudicemini.] Ab hominibus vel potius à Deo ex Chry. hom. 14. & Aug. de serm. Dom. 1.2.

Nolite condemnare, & non condemnabimini.] In Græco hæc verba non leguntur sed Lucas habet, plus enim est quam iudicare, quia iudicium antecedit condemnationem.

Dices persona sum priuata, quomodo possum alium condemnare? Damnas quantum in te est, idest æterna aut temporali pœna dignum iudicas quod Christus verat. Luc. 7. Mat. 9. 1. Cor. 4.

2. *In quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini.*] Qua curiositate, seueritate & temeritate iudicaueris: eadem de te Deus iudicabit, seu causa erit vt de te iudicet ex Chrys.

In qua enim mensura mensi fueritis remetietur vobis.] Iuxta mensuram culpæ erit mensura pœnæ etsi æternæ. Idest secundum proportionem operis vestri ad alios erit proportio vestræ mercedis. Lucas videtur dicere non eadem sed maiorem mensuram remetiendum; quod etiam verum est si rem datam spectes, gloriam scilicet vel pœnam æternam. dicendum etiam hanc & pleras

plerasque alias esse parabolicas sententias ex Aug. Epist. 48. & l. 21. de ciuit. c. 11.

3. 4. 5. *Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, & trabem in oculo tuo non vides?*] Hic ostendit proximum non esse temere arguendum. hoc autem contingit, quando ille qui arguit est in consimilibus culpis, vel maioribus: quia talis correctio non procedit à charitate sed ex præsumptione, quia ordo charitatis incipit à seipso. Si crimina arguentis sunt publica peccat peccato præsumptionis & scandali: si occulta peccat primo modo tantum. Si tamen ille qui arguit primo poeniteat & postea fratrem humiliter arguat, non peccat.

6. *Nolite dare sanctum canibus: neque mittatis margaritas vestras ante porcos.*] Quidam hæc connectunt cum verbis c. 5. *diligite inimicos:* alij verbis præcedentibus: *eijce prius trabem,* admonens nunc ne proiciant margaritas, idest, ne vbi nulla est spes emendationis, correctionem adhibeant. Alij simplicitatem docuisse, nunc prudentiam: Alij dicunt partem esse sermonis ad Apostolos habiti, quia ad eos referuntur qui alios docturi sunt. Ita Aug. Vel res à Matth. recitari non quo ordine dictæ sunt à Christo, sed quo in mentem sibi veniebant. Eadem autem res dicitur Sanctum & Margarita, nempe Sacramenta & Euangelium. Sanctum quia non debet corrumpi: Margarita quia non debet contemni. Canes sunt qui ad vomitum reuersi: porci, infideles nondum conuersi vel carnales Christiani. duo genera hominum siue fidelium, siue infidelium notat, quibus non sunt tradenda mysteria, eos qui tantum contemnunt vt canes, nihil inter sanctum &

& profanum discernentes, & eos qui non solum contemnunt, sed insuper irritantur & magis nocent vt porci. denique non vult animalibus hominibus mysteria proijci qui non percipiunt ea quæ sunt Spiritus Dei.

Ne forte conculcent eas pedibus suis. & conuersi disrumpant vos.] Porci conculcant quæ dicuntur: canes autem conuersi lacerant vos quod fecerunt Philosophi cum audirent Christum Crucifixum, dilacerant ratiocinando impossibile esse cauillantes.

7. 8. *Petite, & dabitur vobis, quarite & inuenietis, pulsate & aperietur vobis.* Omnis enim qui petit, accipit.] Hoc cum oratione Dominica coniungit sanctus Lucas c. 11. S. Aug. l. 2. de serm. Dom. hunc sensum esse ait. Si feceritis quæ huc vsque dixi: petite & accipietis vt 1. Ioan. 1. Vel ostendit quomodo quæ difficilia dixerat, teneri possint, ex Chry. Non omnis tamē qui petit accipit, sed qui ita petit vt debet. 1. non accipimus cum mala, aut cum non mala, sed in malum finem petimus. 2. cum mali aut indigni sumus, aut cum nulla, aut vacillante fide petimus. 3. quando maius impeditur bonum. 4. quia vult Deus vt sapius petamus. Luc 11. 5. vt meliora quam petimus, accipiamus. ex Aug l. 2. de serm. Dom.

9. 10. *Quis est ex vobis homo quem si petierit filius suus panem nūquid lapidem porrigit ei, aut si piscem petierit, numquid serpentem porriget ei.*] Ostendit nō solum Deum opem laturum esse, sed etiam bona daturum, panem non lapidem, piscem non serpentem: & docet frequenter & vtilia petere, spiritualia non carnalia ex Chrysost. Hom. 24.

11. *Si ergo vos cum sitis mali.*] Non natura, sed cum Deo comparati, vel malis, i. peccatores, ex Hier. & Chryl.

Notis bona data dare filiis vestris.] Idest concuistis dona dare.

Quanto magis Pater vester qui in cœlis est, dabit bona petentibus se.] Conferit Patrem cœlestem terreno, Deum homini, bonitatem malitiae.

12. *Omnia ergo quaecumque vultis ut faciant vobis homines, & vos facite illis.*] Breuem ad virtutem viam ostendit: si vis beneficia accipere, bene fac; si diligi ab inimicis, inimicos dilige. horum connexio est cum verbis c. 5. qui petit à te, da ei.

Hæc est lex & Propheta.] Id docent: & ferme lex naturalis præcipit.

13. *Intrate per angustam portam, quia lata porta & spatiosa via est qua ducit ad perditionem.*] Hæc coniungenda cum ijs quæ de beatitudinibus dicta sunt c. 5. Hæc enim angusta porta præceptorum Luc. 13. Hoc Christi iugum durum carnalibus, leue spiritualibus.

14. *Quam angusta porta & arcta via est qua ducit ad vitam, & pauci sunt qui inveniunt eam.*] In Græco est *ἐν* quoniam angusta: estque Hebraismus, vt Pl. 8. quam admirabile. Porta præceptorum ingressus in regnum cœlorum, per angustam portam poenitentiae, ieiunium, abstinentiam, vigilias, actus virtutum, humilitatem, obedientiam, inimicorum dilectionem. An non angusta via est nec ad dexteram, nec ad sinistram diuertere, concupiscentias frænare, passionem superare, aduersanti benefacere. Denique angusta porta Christus qui dicit: ego
sum

sum ostium, per hanc intrare est Christi vestigia imitari: Vel lex Euangelica quæ tanto angustior, quanto perfectior est

15. *Attendite à falsis Prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ouium.*] Veniunt sponte sua non missi à Deo vt Ierem. 23. Vestimenta vocat quicquid extrinsecus apparet verba, opera, eleemosynas, & omnia officia simulata charitatis & sanctitatis. *Ouium* dixit, quia solent pastores ouinis vestiri pellibus non lupinis. Falsi Prophetæ sunt hypocritæ, falsi doctores, hæretici.

16. *A fructibus eorum cognoscetis eos. Nunquid colligunt de spinis vuas aut de tribulis ficos?*] Cum necesse sit eos cognoscere, & certum signum dari non potest: dat probabile indicium ex operibus.

17. 18. *Sic omnis arbor bona bonos fructus facit: mala autem arbor malos fructus facit. Non potest autem arbor bona malos fructus facere.*] Arbor est fides vel voluntas, vel homo bonam aut malam habens fidem, fides autem, natura sua, neque mala bonos, neque bona malos fructus facit, quamuis ex hominum malitia plerumque contrarium accadat.

Dices quomodo arborem ex fructibus cognoscam? Respondetur Christum non certum indicium sed probabile signum tradere, & docere non posse falsos Prophetas qui simulatione sanctitatis. falsam doctrinam docent diu ferre personam fictam: & sub ouina pelle latere quin appareat lupo qui sub ea latitat.

19. *Omnis arbor quæ non facit fructum bonum excidetur.*] In morte, vel à numero fidelium sepa

separabitur & in ignem mittetur gehennæ, & sic apparebit & cognoscetur à fructibus.

21. *Non omnis qui dicit mihi Domine Domine, intrabit in regnum cœlorum.*] Quasi dicat non itur in cœlum dictis sed factis, ex Hiero. & Theoph. fides enim sine operibus nihil profutura, nec falsis Prophetis qui de Christo ita loquuntur ac si in illum crederent, dicentes more Iudæorum Domine Domine, vt c. 25.

Sed qui facit voluntatem Patris mei qui in cœlis est, ipse intrabit in regnum cœlorum.] Hinc colligitur eandem esse Patris & filij voluntatem. & quod se quasi Patris legatum gerat propterea sæpe dicit voluntatem Patris non meam. ex Chry.

22. *In illa die multi dicent mihi Domine Domine nonne in nomine tuo prophetauimus & virtutes multas fecimus.*] Ex his ostendit se esse iudicem ex Chry. & probationem sanctitatis non esse signa facere sed proximum vt se diligere: de Deo vera, de proximo meliora quam de se sentire, ex Greg. Nota tamen raro fieri miracula per malos, nunquam vero ad probandam fidem eorum qui faciunt, sed eorum qui veram fidem habent, ex Num. 14. patet de Balaam, qui non suam sed populi Dei fidem confirmauit.

23. *Et tunc confitebor illis quia non noui vos.*] In illa die iudicij iurabo Amen Amen, nescio vos. In nullo approbaui vos: omnes enim cognoscit sed non omnes approbat. Orig. in c. 8. ad Rom.

24. *Vsq̃ue ad 28. Omnis ergo qui audit verba mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti qui adificauit domum suam supra petram, &c.*

Hæc

Hæc verba intelliguntur de ijs quæ dicta sunt tribus capitibus superioribus, vel generaliter de omnibus Christi verbis. Ædificare autem est in Christum credere: huius ædificij duplex fundamentum: arena, fides sola sine operibus, petra bona opera.

28. *Et factum est cum consummasset Iesus verba hæc, admirabantur turba super doctrina.*] Forte intelligitur turba discipulorum ex quibus duodecim elegerat, ex Aug. l. de cons. Euang. c. 19.

CAP V T VIII.

Leprosus sanat, puerum Centurionis & socrum Petri.

1. **C**VM autem descendisset Iesus de monte, *Secuta sunt eum turba multa.*] Aliæ à prædictis, ex Glof. Omnia quæ tribus superioribus capitibus dicta sunt in monte à Christo tradita esse putat Hier. & Chry. Hom. 26 non ita esse diximus cap. 6. 1. ex aliorum sententia.

2. *Et ecce leprosus veniens adorabat eum dicens: Domine si vis potes me mundare.*] Videtur hoc miraculum quo doctrinam confirmat, factum esse statim vt Christus descendit de monte: hæc vim habet Ecce. & miracula quæ Marcus c. 1. & Luc. c. 5. an prius an post facta fuerint incertū est. Ægroti autem non illi sunt oblatis in mōte, ne eius concio impediretur, ex Chry. Ho. 27. & Leont. Leprosus reuerētiā exhibebat se inclinans, genua flectens, cadens in faciem Luc. 5. adorabat vt Deū, actu religionis nō vrbani-ratis, quia dixit *Domine si vis, potes me mundare,* nō autem

96 MANVALE IN EVANGELIVM
autem dixit, si Patrem oraueris vt Chry. Hom.
26. & Theoph.

3. *Et extendens Iesus manum tetigit eum dicens: volo, mundare; & confestim mūdata est lepra eius.*]
Extendit manum vnitæ deitatis organum, vt ostenderet carnem suam propter hanc coniunctionem cum diuinitate viū salutariferam, & viuificam habere, ex Cyril. vel diuinæ naturæ quam habebat veritatem, ex Amb. l. 5. in Luc. Vel se veteri legi non esse adstrictum quæ prohibebat lepram tangere; vel periculum contaminandi se non timere qui curandi causa tangebat, ex Tertul. l. cont. Marcion. c. 4. Eodem modo non prohibemur agere cum hæreticis ne eos conuertamus sed ne ipsi peruertamur. *volo* dicit propter Photinum, imperat propter Arium, tangit propter Manichæum. ex Amb. l. 5. in Luc. & diuinitatem probat ex Tertul. 64. cont. Marc. & Athan. l. de communi essentia Patris, Filij & Spiritus Sancti.

4. *Et ait illi Iesus: vide nemini dixeris, sed vade, ostende te sacerdoti & offer munus quod præcepit Moyses in testimonium illis.*] Prohibet dicere quia non erat necesse vt sermone iactaret quod sermone præferebat. Interl. Vel ne gloriam suam quærere videretur, ex Amb. Vel vt salus hæc nō offerretur sed quæreretur ab alijs. Vel omnino non vetuit, sed ne diceret antequam se ostenderet sacerdotibus, ne si sacerdotes cognouissent, vulgata fama, calumniarentur non esse mundatum cuius mundities non esset comprobata ipsorum iudicio: aut ne, si se sacerdoti non ostendisset, extra ciuitatem manere cogeretur. Vel vt humilitatem suam doceret: aut vt inexcusabiles essent sacerdotes si in ipsum
non

non crederent cuius miracula comprobassent. Ex Hier. & Beda. Nec enim dicere poterunt, non vere fuisse curatum, pro cuius cognita & approbata curatione munus acceperint: vt illi qui mihi aduersantur primi meorum miraculorum testes sint. Ideo dixit *in testimonium illis*. curationem scilicet non ex Sacerdotibus, sed ex Deo profectam esse. Ex Hil. Tert. Chrys. & Amb. locis s. d.

5. 6. 7. *Cum autem introisset Capharnaum, accessit ad eum Centurio rogans eum & dicens: Domine puer meus iacet in domo paralyticus & male torquetur: Et ait illi Iesus: Ego veniam & curabo eum.*] Hoc miraculum factum est continuo sanato leproso: nec diuersum est ab eo quod scribit Luc. c. 7. Quod autem Mattheus Centurionem accessisse: Lucas seniores Iudæorum misisse dicat; responderetur vtrumque factum esse, & principio seniores Iudæorum, & postea amicos suos, cum audisset Christum aduētare, misisse ad eum: Quod Lucas, & ad extremum ingrauescente morbo ipsum etiam accessisse, quod Mattheus exprimit. Ex Chrys. Hom. 27. Alij per alios non per se accessisse, vt Aug. Ad id autem quod seniores rogant vt veniat, apud Lucam, hic ne veniat, dicendum id apud Lucam seniores Iudæorum de suo addidisse: nam patet Centurionē non dixisse illis vt rogarent Christū ad se venire, ex verbis, Domine noli vexari. Vnus ergo Euangelista quod Centurio mandasset, alter quod Iudæi dixisset exposuit. Verba autem *non sum dignus* à Iudæis non dicta fuisse, sed ab aulicis Centurionis, qui vt erant fideliores, iisdem vt acceperant verbis recitauerunt. Ita credit Chrys.

8. Et respondens Centurio ait : Domine non sum dignus ut intres sub tectum meum, sed tantum dic verbo, & sanabitur puer meus.] Non quia Gentilis, & domum meam ingredi Iudæo non liceat, sed quia peccator sum, sic Beda. Impera vnico verbo, credibile est Centurionem audiuisse quo modo Christus leprosum vnico verbo curauisset : Volo, mundare ; indeque tantam fidem accepisse. Ex Leont.

9. Nam & ego homo sum sub potestate constitutus habens sub me milites, & dico huic vade & vadit.] Q. d. si ego homo cum sim sub potestate Imperatoris constitutus, tamen quia sub me milites habeo, dico huic vade & vadit, quanto magis tu qui sub nullius es potestate, poteris solo tuo imperio curare seruum meum ? Id est per alios, vt per Angelos facere quod per te facere potes. Vidit latentem diuinitatem vt notat Hier.

10 Audiens autem Iesus miratus est, & sequentibus se dixit: Amen dico vobis non inueni tantam fidem in Israel.] Miratur non propter nouam cognitionem, sed propter nouā experientiam: nam non reuera miratus est cum admiratio ex ignoratione procedat, sed quia ad modum mirantis loquutus est: vel composito vultu in modum mirantis. Ex Aug. l. 1. cont. aduers. legis & proph. cap. 7. Sicut irasci Deus dicitur, non quod reuera irascatur sed quod puniat, quod homines irati facere solēt. Miratur ergo nobis mirandum esse significans. Attende quantū sit aut quale quod miratur Deus ait Orig. dicens: Non inueni tantam fidem in Israel, ex quo cœpi prædicare & facere miracula: De præsentibus loquitur non de Patriarchis & Prophetis. Certe in

in beata Virgine fuisse maiorem, in Apostolis, cum sæpe incredulitatem illorum reprehēdat, quia Apostoli Iudæi erant, Centurio vero Gentilis. Vel sit comparatio non cum Apostolorū, sed cum populi fide.

11. *Dico autem vobis quod multi ab Oriente, & ab Occidente venient & recumbēt cum Abraham, Isaac, & Iacob in regno cœlorum.*] Per duas præcipuas partes terræ, remotiores aliæ significantur scilicet Gentiles ex omnibus finibus mundi veniēt. Non dicit omnes vt notat Aug. de verb. Dom. Electi per singulas generationes pauci, simul vero congregati multi vt notat Orig. Ante vocationem Gentium ad fidem non licebat cū Iudæo mēse accumbere. Tres autem præcipuos quibuscum recūbent nominat; quia illorū Deus vocabatur: Et quia promissio terræ illis facta erat per quā cœlestis hæreditas significabatur. Et quia fides in illis eluxit. Ex Hier.

12. *Filij autem regni eiicientur in tenebras exteriores; ibi erit fletus & stridor dēnium*] Iudæos intelligit in quibus Deus antea regnabat, vel quibus regnum cœlorū promissum erat, qui in eius aliquando erant possessione. Ex Chrys. Vel est Hebraismus, filij Regni, id est ad regnū nati, vt filius mortis ad mortē destinatus. Dicūtur eo modo sicut qui sine veste nuptiali inuentus est eici in tenebras exteriores, in infernū, quia à Deo vero lumine dānati discedunt: vel quod locus ille luce careat, quia etsi veras sit ibi ignis calidus, non lucidus est Aug. Exteriores tenebras aut esse extremam cecitatem, & quæ ultra sanari non possit, in quam omnes damnati mittūtur, quia nullam in inferno possunt agere pœnitentiam: Exteriores autem appel-

lat,

lat, non omnes quæ in inferno sunt, sed eas in quas dicuntur eiiciendi esse Iudæi, id est omnium grauissimas pœnas. Vel exteriores dixit, id est quæ extra regnum vel quæ à luce longè sunt. Solebant conuiuia in nocte fieri, multis accensis tædis & lampadibus. Itaque qui in cœnaculo erant, in magno erant lumine, qui extra, in magnis versabantur tenebris. Ideo qui de regno cœlorum tanquam ex conuiuio excluduntur, in tenebras exteriores eiici dicuntur, quia quicquid tunc extra regnum cœlorum erit, si cum eo comparetur erit tenebræ. sic per metaphoram fletus & stridoris describit pœnas intolerabiles caloris & frigoris, vel per vnā & eandem rem significauit maximam vim tormentorum, quia vtrumque faciunt qui multum torquentur & flent & dentibus strident. Et probabilius est verum ibi futurum fletum & stridorem quam metaphoricum. Ex Hier.

13. *Et dixit Iesus Centurioni: vade & fides credidisti fiat tibi: Et sanatus est puer in illa hora.*] Imo eodem momento quo Christus hæc verba protulit, vel quo Centurio ea audiuit. *Vade*, Hebraismus est hominis concedentis quod rogatur; q. d. ab hac tua solitudine & timore recede, & securus esto. Indicat per fidem meruisse, & fidem vnius alteri prodesse: nam seruus Centurionis aut fidem non habebat, aut si habebat, non propter suam sed propter fidem Centurionis sanatus est. Ita Cyr. Catech. 5. Chrysost. Hom. 28. Ambr. l. 5. in Luc.

14. *Et cum venisset Iesus in domum Petri, vidit socrum iacentem & febricitantem.*] Hoc accidit

accidit simul atque Christus in synagoga Capharnaum cōcionem illam habuisset propter quam miratæ sunt turbæ, Marc. 1. Et postquam dæmonium illud eiecisset, de quo Mar. 2. & Luc. 5. Ex Chrys. Solebat autem Christus diuertere ad domos familiarium & amicorum ad quiescendum atque viuendum. Hæc vero domus Petri erat in Bethsaida, non in Capharnaum quæ vicinissima erat, ita vt Christus exiens ex synagoga Capharnaum Bethsaidam pransum ire potuerit. At quomodo Petrus domum habebat, quia omnia reliquerat? Respondetur domum Petri vocari non quia tunc erat, sed quia aliquando Petri fuerat; quam credibile est vxori & socru suæ reliquisse quia pauperes erant. Et nisi fortasse ipsorum erat, Petri tamen vocabatur quia Petrus in ea habitabat, antequam esset Apostolus: sed quia Mar. 1. dicitur domus Simonis & Andreæ, forte neutrius erat sed patris ipsorum. Quæ eorum domus dicitur; sicut domus parentum dicitur domus filiorum: sicque hæreticum sapit dicere quod ad sua redierat post Euangelij prædicationem. Ex Mald.

15. *Et tetigit manum eius & dimisit eam febris, & surrexit & ministrabat eis.*] Non semper solo verbo curat vt lateat: hanc tetigit vt apprehenderet manum eius & leuaret. Ex Marco. Quod diuina virtute factum est: nam licet à febribus virtute naturæ possit homo curari, non tamen ita subito vt possit consueta opera facere.

16. *Vespere autem facto obtulerunt ei multos damonia habentes, & eiiciebat spiritus verbo, &*

omnes male habentes curavit.] Sibi oblatos qui in eadem villa detinebantur variis languoribus.

17. *Vt adimpleretur quod dictum est per Isaiam Prophetam dicentem : ipse infirmitates nostras accepit & agrotationes nostras portauit.*] Non ut sibi haberet sed ut à nobis auferret : infirmitates quidem accepit quantum ad illos defectus quos assumpsit in propria persona: Agrotationes vero quantum ad illos defectus humanæ naturæ quos patienter supportauit & potenter curauit, non tamen in propria persona assumpsit.

18. *Videns autem Iesus turbas multas circum se, iussit ire trans fretum.*] Id est mare Galilææ quod iuxta Capharnaum decuterebat, nimirum quia tota ciuitas erat ad ianuam, ne se sequeretur fugit, ostendens nihil faciendum ad ostentationem. Ex Chrysost. non sequenti die quo socrus Petri sanata est, quod die Lucas & Marcus eum in desertum exiisse affirmant, alio ergo die eum iussisse ire trans fretum, notat Lyr.

19. 20. *Et accedens unus Scriba ait illi : Magister sequar te quocumque ieris. Et dicit ei Iesus : vulpes foveas habent & volucres cœli nidos; filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet.*] Hunc Scribam volentem eius esse discipulus asperere reiecit, quia cognoscebat eum fecte accedere, nec tam perfectionis quam causa lucri aut gloriæ. Ideoque proposita paupertate terret ut filios Zebedæi proposita crucis ignominia. Se filium hominis, id est hominem vocat, ut ostenderet se eum esse quem Prophetæ prædixerant Adami filium. Ex Greg. Nazian.

Nazian. orat. 4. Alij vt incarnationis beneficium patefaceret. Ex Aug. alij non honoris, sed abiectionis causa, vt Psal. 21.

21. *Alius autem de discipulis eius ait illi: Domine permittite me primum ire & sepelire patrem meum.*] Huic prius dixerat sequere me. Ex Luca. ideo petit veniam prius reperendi patrem: non quod iam defunctus esset, quia hoc ei negatum forte non esset, cum sit opus pietatis, sed quod discipulus iste tenebatur carnali amore parentum, cum quibus voluit vsque ad mortem permansere, eisque sepultis Christo adherere. Mortuum fuisse putat Chry. vt doceat cum a Deo vocamur ne vnus quidem diei aut horæ moram etiam pietatis causa ad sepeliendum Patrem esse interponendam quo minus statim vocantem sequamur, nullam esse maiorem pietatem quam ipsum sequi.

22. *Iesus autem ait illi: sequere me & dimitte mortuos sepelire mortuos suos.*] Mortuos, idest infideles; vel omnes peccatores qui non de Christo sed de rebus mundi cogitant, mortuos corpore sepelire. Ex Aug. Vel suos, id est suum quemque patrem suum filium. Inter fidelem filium & patrem infidelem ius paterni nominis relinqui admonuit vt notat Hilar.

23. *Et ascendente eo in nauiculam secuti sunt eum discipuli eius.*] In diuersa loca cum miranda fecisset in terra, similia facturum transit ad mare, vt se terræ & maris dominum ostenderet ex Orig.

24. *Et ecce motus magnus factus est in mari, itant nauicula operiretur fluctibus, ipse vero*

dormiebat.] Mare vocat stagnum seu lacum Genezareth. Hic tria non inconsulto facta. 1. quod Christus solus cum discipulis nauem conscendit. Luc. 8. vt liberius argueret eorum diffidentiam 2. quod tempestas exorta sit non ex se, sed Christi imperio vt suos probaret. 3. quod dormiens etsi naturali somno, tamen vt eo dormiente tempestas ori-
retur vt Apostolos suscitare faceret, & ro-
gare.

25. 26. *Et accesserunt ad eum discipuli eius, & suscitauerunt eum dicentes: Domine salua nos, perimus. Et dicit eis Iesus: quid timidi estis modica fidei. Tunc surgens imperauit ventis & mari, & facta est tranquillitas magna.*] Sic Deus ostenditur, sentiunt omnes creaturæ creatorem; & quæ apud nos insensibilia, illi sunt sensibilia. Ex Hier. Sic tempestati & ventis loquitur ac si spiritibus malis loqueretur: nam eos increpauit, quia morbi & tempestates sæpe per malos spiritus immittuntur Psalm 77. Iob, 1. Dormit vt homo, imperat vt Deus.

27. *Perro homines mirati sunt dicentes: qualis est hic quia venti & mare obediunt ei.*] Nau-
tæ qui erant in aliis nauibus, vel discipuli qui cum eo erant mirantur.

28. *Et cum venisset trans fretum in regionem Gerasenorum occurrerunt ei duo habentes damonia, de monumentis exeuntes sæui nimis.*] Marcus & Lucas vnum referunt, eum scilicet qui clarior & famosior, & pro cuius salute regio illa erat magis sollicita. Ex Aug. lib. 2. de consen. Euang. cap. 24. Vel quod alter sæuior esset, quippe qui ab integra legione

SECUNDVM MATTH. CAP. VIII. 105

gione dæmonum vexaretur, ex Chry. In monumentis habitabant, quia volebant impone-
re falsum dogma, animas scilicet morientium
dæmones fieri ex Chry. Vt & dæmoniaci cla-
mant, vt decipiant audientes, anima illius ego
sum. Alij dæmones eos quos torquebant pu-
tant in sepulchris, ideo habitare coëgisse vt
magis horrore loci & fœtore vexarent. Alij vt
odio generis humani mortuorum corporibus
illudant: ideo Ecclesia prouidit cruces & aquā
benedictam apponi sepulchris. Vel quod ne-
mo hunc dæmoniacum propter sœuitiam in
domo recipere velleret, ideo in sepulchris mora-
batur quæ quasi cauernæ erant.

29. *Et ecce clamauerunt dicentes: Quid nobis
& tibi Iesu fili Dei?* Nihil commune dæmonum
malitiæ & gratiæ Christi, alios prætereuntes
lædimus, te non attingimus, sed veneramur,
sed adoramus, Dominum confitemur. Ex hoc
colligitur dæmones non certa scientia, sed
probabili coniectura Dominum cognouisse: si
enim certo cognouissent conati fuissent mor-
tem eius impedire. Ad hoc tamen dicendum,
antequam prædicare inciperet non fuisse a
dæmonibus cognitum an filius Dei & verus
Messias esset, quia si cognouissent non eum
tentassent. Post tentationem verò certò co-
gnouisse Mar. i. Luc. 4. Mysterium tamen mor-
tis credibile est non cognouisse, quia si cogno-
uissent nunquam Iudam ad proditionem in-
citassent. Credibile est dæmonem impeditum
fuisse quo minus multa de Christo cognosce-
ret, quæ non impeditus, natura sua facile co-
gnouisset, ex D. Th.

Venisti hic ante tempus torquere nos. In hunc

106 MANVALE IN EVANGELIVM
mundum, vel in hanc regionem: venisti ante
tempus iudicij: non quia ante diem iudicij
non torqueantur, cum suum ubique portent
supplicium, sed quia post diem iudicij magis
punientur. Sed quæstio an iudicij diem no-
uerint. S. August. putat dæmones existimasse
cum Christum viderent, iudicij diem quem
nondum expectabant instare, sed dubium non
est ignorasse; nec mirum cum boni Angeli
ignorent. At quo modo torquebantur: nimi-
rum quia inuiti ex obsessis corporibus expel-
lebantur: Nec incredibile est Christum ali-
quem eis cruciatum vt exirent addidisse.

31. *Dæmones autem rogabant eum dicentes,
se ejcis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum.*] Hoc
rogant vt homines huius ciuitatis affecti
damno Christum non reciperent. Hoc autem
concessit Christus vt ea vexatione eius ciuita-
tis incolas ad salutem adduceret. Ex Theoph.
Vel vt Iudæos illos qui contra legem porcis
vtebantur, porcorum iactura puniret. Vel vt
qui liberati fuerant, melius agnoscerent ma-
gnitudinem beneficij, videntes quanta dæ-
monum multitudine liberati essent ex Chrys.
Vel vt agnosceremus dæmones nullam habe-
re potestatem, ne quidem in porcos nisi Do-
mino permittente. Vel vt liberati intelligerent
quanta passi fuissent, nisi à Deo seruati fuissent
videntes porcos, mox vt obsessi fuerant in
mare præcipitatos. Vel vt appareret quanta ex
vno homine dæmonum multitudo eiecta
fuisset ait Chry.

32. *Et ait illis: ite. Et illi exeuntes abierunt
in porcos. Et ecce impetu magno abiit totus grex:
per præceptum in mare: & mortui sunt in aquis.*
Rafforeæ

Pastores autem fugerunt: & venientes in ciuitatem nuntiauerunt hac omnia, & de his qui demonia habuerant. Et ecce tota ciuitas exiit obuiam Iesu: & viso eo rogabant eum vt transiret à finibus eorū.] Ex humilitate hoc faciūt indignos se iudicantes Christi presentia vt Petrus, Exi à me Domine. Ex Hier. Vel ex timore ne alios etiam dæmones ab hominibus eiectiones in ipsorum greges immitteret. Quanta autem Christi mansuetudo qui non restitit sed recessit dans eis doctores liberatos & porcorum pastores ait Chry.

CAPVT IX.

Curat agros, docet incios.

1 **E**T ascendens Iesus in nauiculam transfreta-
uit & venit in ciuitatē suam.] Marcus c. 2.
& Lucas c. 5. qui hæc narrant prius quam quæ
superiore capite dicta sunt. ordinem temporis
non seruauerunt, vt alibi sæpe. Per ciuitatem
suam Bethleem in qua natus est, vel Nazareth
in qua educatus, vel melius Capharnaum in
qua frequēter commoratus, aut quia Galilææ
erat metropolis cui subiecta erat Nazareth
intelligit ex Lyr.

2. Et ecce offerebant ei paralyticum iacentem
in lecto, & videns Iesus fidem illorum dixit paraly-
tico: confide Fili, remittuntur tibi peccata tua.]
Quia ingredi non valebant & præ multitudine
eorum qui confluxerant in domum vbi
Christus erat, ij qui eum gestabant, cum etiam
ingredi non possent ex lecto demiserunt Mar. 2.

Et Luc. 5. Quorum fidem videns ex Chry. Hier. & Chry. vel forte paralytici. Spera inquit te adepturum plus etiam quam optas corporis scilicet & animæ sanitatem, in quo se Deum esse innuit. Et prius fortasse dimittit peccata ut ablatiis causis morbi, sanitas restituatur. Ex Eutym. vel ut doceret quid prius paralyticus petere debuerat. fidem autem potius quam caritatem in iustificatione paralytici nominat, non quia dignitate aut efficacitate maior, sed quia ordine naturali prior est. Quare ex hoc loco male contendunt hæretici hominem iustificari sola fide.

3. *Et ecce quidam de scribis dixerunt intra se: hic blasphematur.*] Non inter se, sed intra se murmurantes cogitabant Christum blasphemare usurpando quod soli Deo convenit scilicet peccata remittere. Isa. 43. Mar. 2. & Luc. 5.

4. *Et cum vidisset Iesus cogitationes eorum, dixit ut quid cogitatis mala in cordibus vestris?*] Deum se esse & occultorum cognitione & operum virtute indicat. Ex Lyr.

5. *Quid est facilius dicere: dimittuntur tibi peccata tua, an dicere: surge & ambula.*] Quamquam eiusdem virtutis sit corporis & animæ vitia dimittere, inter dicere tamen & facere multa est differentia, ex Hier. Vnde ex re quæ effectu probari potest, in re quæ probari non potest, sibi fidem facit: id enim intendebat, scilicet sibi esse credendum. Quod bene probat ab eo cuius probatio erat difficilior: reuera tamen iustificatio est facta difficilior, quam totius mundi creatio aut morbi sanatio. Ex Aug. tract. in Ioan. 72.

6. 7. *Vt autem sciatis quia filius hominis habet potestatem dimittendi peccata in terra, tunc ait paralytico: Surge, tolle lectum tuum & vade in domum tuam. Et surrexit, & abiit in domum suam.*] Hęc verba nō sunt Matthæi sed Christi, quibus probat se Deum esse & hominem, qui peccata remittit vt homo non qualiscumque sed vt homo Deus. Non enim dixit vt sciatis quod filius Dei, sed quod filius hominis habet potestatem, & super terram. Hinc male cōtendunt hæretici sacerdotes non posse remittere peccata. Nam vt potestas remittendi peccata cum natura etiam humana Christi a Diuinitate communicata est; ita fuit a Christo tanquam à capite cum quibus voluit membris, id est cum sacerdotibus communicata ex Amb l. de pœnit. iubet autem lectum tollere vt quod fuit testimonium infirmitatis, sit probatio sanitatis.

8. *Videntes autem turba, timuerunt & glorificauerunt Deum qui dedit potestatem talem hominibus.*] Admiratæ sunt. Et hæc admiratio non ex gaudio, sed ex vero timore nata, non ex odio, sed ex reuerentia & magna opinione de Christo, & iam quodammodo credentes. Interl. Ideo stuporem appellat. Luc. 5.

9. *Et cum transiret inde Iesus, vidit hominem sedentem in telonao Matthæum nomine, & ait illi: sequere me: & surgens secutus est eum.*] Per telonæum mensam publicanorum intelligit, vbi vectigalia Cæsaris reponebantur in loco publico iuxta mare. Quod negotium vix aut numquam exerceri potest sine peccato, ex Gregor. Huic vacabat Matthæus, quem cæteri Euangelistæ propter verecundiam non appellant

lant cum hoc vulgato nomine sed leui, Bino-
mius enim fuit. Ipse autem publicanum se no-
minat, ne quis de sua salute desperaret.

10. *Et factum est discumbente eo in domo: ecce multi Publicani & peccatores venientes discumbebant cum Iesu & discipulis eius.*] Hæc do-
mus erat Matthæi, in quam ex telonæo se
Christus contulerat, vbi & magnum ei conui-
uium apparauit.

11. 12. *Et videntes Pharisei dicebant discipulis eius: Quare cum publicanis & peccatoribus manducat magister vester? At Iesus audiens ait: non est opus valentibus medicus, sed male habentibus.*]
Dupliciter errabant, quia & se iustos putabant
cum sint superbi, & illos reos cum iam pœni-
teant. Valentes vocat qui gratiam non quæ-
runt: quales Pharisei male habentes; qui pœ-
nitendo dant locum gratiæ, quales Publicani.

13. *Euntes autem discite quid est, misericordiam volo & non sacrificium. Non enim veni vocare iustos sed peccatores.*] Ite à vituperationis
temeritate q.d. Misericordiam sequimini sicut
ego. Non negat autem se sacrificium velle, cum
ipse instituerit, sibi que iusserit offerri, sed se
malle misericordiam. Ex Euty. idest sacrificium
internum quam externum. Per sacrificium au-
tem omnis cultus externus, & per misericordiã
omnia caritatis opera intelligit. Per iustos in-
telligit falso se iustificantes non quod ille vo-
care nollit ait Hil. & Chry. Sed quod illi etiã si
vocati, venire nollent: quales erant Pharisei.
Christus cum venit aliquos iustos inuenit, vt
Zachariam, Elizabeth B. Mariam; neminem ta-
men iustum inuenit, qui per se, idest sine ipso
Christo iustus esset. An autem etiam propter
illos

illos venerit? Responder Christus se ita peccatores quærere vt si aliqui fuissent iusti, non propter eos, sed propter peccatores venturus esset. Vnde probabilius est si homines non peccassent, Christum non fuisse venturum.

14. *Tunc accesserunt ad eum discipuli Ioannis, dicentes: Quare nos, & Pharisei ieiunamus frequenter, discipuli autem tui non ieiunant?* Lucas Phariseos accessisse ait, Matthæus solos discipulos Ioannis. Dicendum vtrosque accessisse, discipulos quidem instigantibus Phariseis ex Chrysost. qui discipulos & ipsummet Christum arguunt intemperantiæ, in quo peccant primo quod sese suo iactant ieiunio, 2. Quod se Phariseis coniunxerunt, 3. quod discipulos & Christum arguere præsumunt, quem à Ioanne laudatum nouerant.

15. *Et ait illis Iesus: Nunquid possunt filij sponsi lugere quandiu cum illis est sponsus.* Per filios sponsi intelligit Apostolos, quos in Ecclesia genuit Christus spiritualiter: qui ideo lugere, idest ieiunare non possunt, quia celebrationi nuptiarum repugnat ieiunium, & vt filij regni dicuntur qui sunt ex regno; ita filij nuptiarum amici & familiares qui thalamo nuptiali interfunt Amb. l. 5. in Luc. & Hier. At Ioann. Baptista ieiunauit? Verum hoc fecit vt homines alliceret ad salutem omnibus modis: singulari qualis fuit Ioannis, & cõmuni qualis fuit Christi vt c. 11. significat, venit Ioannes nec manducans, &c. Adde quod Ioannes propriè non erat filius, idest discipulus sponsi, parabat enim viam qua alij ad nuptias venirent, ipse non venit.

Venient autem dies cum auferetur ab eis sponsus & tunc ieiunabunt. Tẽpore passionis. erunt

enim tunc in mœrore & in luctu, donec per Spiritum sanctum consolati ieiunium lætitiæ celebrabunt; non solum à cibis sed à terrenis omnibus abstinentes Act. 13. Alludit ad veterem morem lugendi mortuos adhibito ieiunio: solent enim qui lugent cibo abstinere.

16. 17. *Nemo autem immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus: tollit enim plenitudinem eius à vestimento & peior scissura fit, Neque mittunt vinum novum in vres veteres, alioquin rumpuntur vres, & vinum effunditur, & vres pereunt.*] Duobus probat exemplis se prudenter facere quod non cogat suos discipulos ieiunare, ex Hieron. & Chrys. primo panni rudis & vestimenti veteris. Secundo: vini noui & vris veteris: quorum neutrum cum altero bene convenit. Quasi dicat nondum mei discipuli effecti sunt fortes, non sunt grauari præceptis, ne si initio cogantur ieiunare, institutum derelinquant. Itaque discipulos suos vestimento & vtribus veteribus, genus autem viuendi austerum panno adhuc rudi, vinoque adhuc nouo comparat, quasi dicat si pannus rudis vesti veteri assuatur, aut vinum novum in vres veteres mittatur, id quod vestem conseruare debuit perdet, & vinum quod vt seruaretur in vres missum est, effluet vres rumpendo vt seruari non possit; sic nimis rigidum vitæ genus, si discipulis vt meliores fiant, adhuc infirmis & veteribus assuetis moribus, præscribatur, id ipsum quod meliores eos facere debuit; deterrendo, auertendo, fugando, peiores faciet: sic Iudas tanquam minus idoneus ad Apostoli officium, tanquam

tanquam vter nimium inflatus crepuit medius cum quadam ignominia Apostolatus.

18. *Hac illo loquente ad eos, ecce princeps vnus accessit, & adorabat eum dicens: Domine filia mea modo defuncta est, sed veni impone manum tuam super eam, & viuet.*] Dum cum discipulis Ioannis loqueretur Archisynagogus nomine Iairus qui synagogæ præsidebat, venit & adorabat, non cultu latriæ, quia non credebat esse Deum, qui penè mortuam filiam reliquerat: nam Marcus c. 5. ait in extremis est & Luc. c. 8. & hæc moriebatur. defunctam dixit quia forte per familiares ita esse cognouerat. Vel vtrumque dixit & in extremis esse & mortuam esse, ex Chryl. & Beda. Tantam vero virtutem credidit inesse animæ Christi, vt corporali tactu suæ manus filia eius suscitaretur, vtique virtute prece ac merito animæ Christi, ex Ians.

19. 20. *Et surgens Iesus sequebatur eum & discipuli eius: & ecce mulier qua sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis, accessit retro & tetigit fimbriam vestimenti eius.*] Pudore, humilitate, vel quia immundus habebatur apud legem hic fluxus seminis, ideo non libere accessit sed occulte, ex Chryl.

21. 22. *Dicebat enim intra se: si tetigero tantum vestimentum eius, salua ero. At Iesus conuersus, & videns eam dixit: confide filia, fides tua te saluam fecit, & salua facta est mulier ex illa hora.*] Conuersus quasi ignoraret, quod ideo fecit vt videns mulier se latere non posse, proderet sese, & miraculum ex eius ore cognosceretur, eam in spem erigit; ex quo apparet eam timuisse valde cum videret quæri à Christo quis se tetigisset, quasi sacrilegium commisisset ait
Chryl.

Chryf. quod clam fanitatem furata eſſet, quod Calvinus indifcreto zelo factum eſſe ait, vt reliquiarum vſum improbet, cum tamen Chriſtus eius fidem commendet. Noluit autem hoc miraculum latere ad Dei gloriam, & vt fides principis ſynagoga qui Chriſtum ſequebatur confirmaretur, ex Chryf.

23. 24. *Et cum veniſſet Ieſus in domum principis & vidiffet tibicines, & turbam tumultuantem dicebat, recedite: Non eſt enim mortua puella ſed dormit, & deridebant eum.*] Tibicines ad funus de more adhibitos lugubre carmen canentes, ex Amb. in Luc. l. 8. Iubet turbam recedere, quia indigna erat quæ miraculum videret ex Chry. Vel quia Chriſtum deridebat dicentem non eſſe mortuam ſed dormientem; vel quia tumultuabatur; vel melius quia volebat miraculum celari, turba autem tenere ſecretum nescit, propterea dixit: non eſt mortua puella ſed dormit, vt cum poſtea videret eam ambulantem, non à morte ſed à ſomno excitatam putaret, ad vitandam Phariſæorum inuidiam celat, qui ſi minora miracula ferre non poterant, multo minus, ſi mortuum ſuſcitatum audiuiſſent ex Ianiſ. Dicit autem non eſſe mortuam, non quod vere mortua non eſſet ſed non eo modo quo turba putabat, itaut ad vitam reuocari non poſſet: vel dicendum mortuam vobis non Deo, cui omnia viuunt, vel vt ſignificaret paulo poſt eſſe ſuſcitandam, vel quia mortui dormientes dicuntur in ſcripturis, ex Hier. & Chryf.

25. *Et cum eiecta eſſet turba intrauit & tenuit manum eius, & dixit: Puella ſurge, & ſurrexit puella.*] Rogatus enim fuerat à patre vt manū illi

illi imponeret, & vt ostenderet tam facile ei esse eam suscitare à morte, quam à somno quod manu fit, ex Chrys. Imperat animæ vt redeat: corpori vt resurgat. iam enim non erat puella sed cadauer, & corpus exanime, iussit ei dari cibum, vt probaretur vera resurrectio ex Chrys.

26. *Exijt fama hac in vniversam terram illam.*] Vt probaretur miraculum.

27. 28. 29. *Et transeunte inde Iesu secuti sunt eum duo cæci clamantes & dicentes: miserere nostri fili David: cum autem venisset domum, accesserunt ad eum cæci, & dixit eis Iesus: creditis quia hoc possum facere vobis? dicunt ei, utique Domine. Tunc tetigit oculos eorum dicens: secundum fidem vestram fiat vobis.* Non curauit in via, vt secretius domi curaret, & doceret se gloriam suam non querere, & vt eorum fidem exploraret, ex Chrys.

30. *Et aperti sunt oculi eorum: & comminatus est illis Iesus dicens: videte ne quis sciat.*] Id est viderunt, nam ante aperti erant, sed clausi dicebantur quoad effectum videndi. Graviter præcipit celari ad exemplum fugiendæ iactantiæ, ex Hier. & quia Apostolorum erat officium Christi miracula diuulgare, ex Hilar.

31. *Illi autem exeuntes diffamauerunt eum in tota terra illa.*] Factum miraculum & famam Christi. Excusantur quia non tam vt non obedirent quam vt grati essent fecerunt, ex Chrys. & credibile etiam est Christum non serio sed modestiæ causa id veruisse, ex Hier. & Greg.

32. *Egressis autem illis ecce obtulerunt ei hominem mutum & damonium habentem.*] Qui idem est quem Lucas describit c. 11. Vox

Græca

Græca κωφός, etiam surdum significat. Non quod natura muti sint dæmones, sed quod delectentur mutos vel surdos homines reddere: vel quod obseruent lunæ matationes vt homines vexent & Dei creaturam infament ex Hier.

33. 34. *Et eiecto dæmonio locutus est mutus, & mirata sunt turba dicentes, nunquam apparuit sic in Israel. Pharisei autem dicebant: in principe dæmoniorum eiecit dæmones.*] Opponit Phariseos non credentes & blasphemantes turbis credentibus & admirantibus. ex Chrysost. quos sic inuidia excœcauit vt dicerent Christum eicere dæmones in virtute Belzebuth, cum dæmon dæmoni consentiat, ex Chryf.

35. 36. *Et circuibat Iesus omnes ciuitates & castella docens in synagogis eorum, & prædicans Euangelium regni.*] Indifferentem prædicabat non personas discernens sed salutem credentium quærens.

37. *Tunc dicit discipulis suis: Messis quidem multa, operarij autem pauci.*] Hæc sunt capitis decimi apud multos. Messiem vocat auditorum multitudinem.

38. *Rogate ergo Dominum messis vt mittat operarios in messiem suam.*] Patrem intelligit quem agricolam & Dominum vocat c. 20. Quamuis ipsemet Christus sit Dominus messis, se tamen filium familias vocat qui pro patre sementem iacit, & merit, ex Chryf.

CAPVT X.

Verbi administrationem docet.

1. **ET** conuocatis duodecim discipulis suis dedit eis potestatem spirituum immundorum ut eijcerent eos, & curarent omnem languorem & omnem infirmitatem.] Huc vsque Apostolos tantum discipulos nominauit, quos nunc Apostolos, idest missos à mittendo facit, misit alios 72. sed hos solos duodecim Apostolos nominauit quia generaliter in mundum vniuersum missi sunt, quibus dedit virtutem contra spiritus qui rebus immundis delectantur & ad eas homines incitant.

2. *Duodecim autem Apostolorum nomina sunt hæc.*] Horum nomina ponit ne alij pseudo-Apostoli reciperentur, ex Hier. & decebat ut Christiani agnoscerent pastores à quibus geniti sunt.

Primus Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius.] Dignitatis rationem Euangelista seruauit, non quia primo loco vocatus, sed quia princeps Apostolorum, Iudas vero ultimo loco vocatus, quia indignissimus omnium, erat ex Hier. qui notat binos nominari.

3. 4. *Iacobus Zebedai.*] Filius, qui maior propter ætatem dictus est, ut distinguatur à Iacobo Alphæi filio qui minor dictus, & frater Domini & iustus propter sanctitatem Hic ordine alios recenset Apostolos.

5. *Hos duodecim misit Iesus precipiens eis dicens: in viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum*

ritanorum ne intraueritis.] Binos mittit, & ad Gentes ire prohibet, quia Iudæi filij erāt regni quibus oportebat primū prædicari regnū Dei. Distinguit Samaritanos à Iudæis & à Gētibus, quia proprie neque Iudæi neque Gentiles erāt.

6. *Sed potius ite ad oues qua perierunt domus Israel.]* Perditas oues vocat, quia erant populus Dei peculiaris, & grex quem ipse & per se & per Reges & Prophetas pascebat.

7. 8. *Euntes autem predicate dicentes: quia appropinquauit regnum cœlorum, infirmos curate, mortuos suscite, leprosos mundate, demones ejcite: Gratis accepistis, gratis date.]* Vt fidem verbis daret virtus ostensa, & noua facerent qui noua prædicabant ex Hier. Largiter autem dono miraculorum & gratis iubet vti, quia gratis, idest sine pretio ac illorum merito ipsis collata sunt sacramenta Ecclesiæ, beneficia sanitarum, sapientia & scientia, pro quibus nihil sumendum per modum pretij. his etiam verbis illis iactantiæ occasionem aufert. ex Chryl.

9. *Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis vestris.]* Hæc Christi prohibitio vniuersalis est, nec ad hanc solum primam missionem, sed ad omnes & omnino ad totum Apostolorum officiū pertinet: hoc enim prohibet ne auri & cæterarum rerū sollicitudo Apostolorum officium impediat, quia non est bonum relinquere verbum Dei, & ministrare mensis, quanto minus de victu quærendo sollicitum esse. ex H. l. & Chryl. Amb. l. 9. in Luc. & Hier. Notandum quod olim itinerantes & milites pecuniam in zonis gestabant, seu in crumenis ex zonis pendentibus.

10. *Non peram in via, neque duas tunicas, neque*

neque calceamenta, neque virgam: dignus est enim operarius cibo suo.] Per am ponit pro elcis in ea contentis. Duas habere simul tunicas quando necessitas & frigus postulat non prohibet ex Hier. nam & Christus ipse duabus simul indutus est Ioan. 19. sed ne duabus vterentur diuersis temporibus. Prohibet etiam plura habere calceamenta quam in præsentem vsum sint necessaria. Et calceamenta integra habere. Nam Marcus dicit calceatos sandalijs vel soleis quibus scilicet pes nec tectus desuper, neque nudus ad terram. ex Hier. & Aug. l. 2. de cons. Euang. c. 30. & virgam vltionis & defensionis causa: nam ad innitendum conceditur Mar. 6. & Iudæorum consuetudo erat vt doctores & prædicatores eorum ferrent virgam in signum doctrinæ, & in signum quod ij quibus prædicabant, tenebantur eis de victu prouidere.

11. *In quamcumque autem ciuitatem aut castellum intraueritis, interrogate quis in ea dignus sit, & ibi manete, donec exeatis.*] Per dignum intelligit qui sit bonis moribus, hospitalis, vel idoneus cui Euangelium prædicetur. vel apud quem hospitium habeatur; quasi Apostoli, nō acciperent beneficium sed darent: ex Hier. Vult vt non mutetur hospitium, ne suscipiens contristetur, & qui excipitur opinionem leuitatis accipiat, & delicatus habeatur, ex Chrys.

12. *Intrantes autem in domum, salutate eam dicentes: pax huic domui.*] *Χαίρετε.* Aue Hebræorū salutatio, pax tecum, quasi dicat bona precamini, discordiæ bella sedate ex Hier.

13. *Et si quidem fuerit dignus illa digna, veniet pax vestra super eam: si autem non fuerit digna, pax vestra*

vestra reuertetur ad vos.] Vobis eueniet quod illi precati eratis, quasi dicat sermo pacis vobis erit meritorius Luc. 10. si ibi fuerit filius pacis, id est hospes pacis amator, vel pace dignus, vt filius mortis dignus morte.

14. *Et quicumque non receperit vos, neque audierit sermones vestros, exeuntes foras de domo, vel ciuitate, excutite puluerem de pedibus vestris.] In signum anathematis, vt ostendat illum ipsum puluerem quem ex itinere collegistis, in die iudicij testem contra eos futurum, qui vos noluerit recipere. Ex Hilar. & Orig. Vel quod vos nihil temporale ab illis exegistis, vel quod vos frustra pro illis laborastis.*

15. *Amen dico vobis, tolerabilius erit terra Sodomorum, & Gomorrhæorum in die iudicij quam illi ciuitati.] Quia cui plus commissum est, ab eo plus exigitur ex Hier. ergo diuersitas est inter supplicia, ergo aliqui in altera vita puniendi: nam Sodomitæ iam incendio puniti erant ex Anastasio.*

16. *Ecce ego mitto vos sicut oves in medio luporum: Estote ergo prudentes sicut serpentes & simplices sicut colûba.] Prædicit futura mala primo vt discant eius præsciētiam. Secundo vt ne putentur ex infirmitate magistri contingere. Tercio vt ne inopinantes opprimantur nec turbentur tempore crucis ex Chry. Et præmunit dicens: Ecce ego qui & liberare ex omnibus periculis possum etiam vt oves inermes. Lupos vocat qui Euangelio reluctarentur ex Hier. Vult vt Apostoli sint circûspecti & cauti vt eorum insidias fugiant, & sicut columbæ, sine felle amaritudinis, sine simulatione, sine duplicitate, ne iniurias vlciscantur, ex Chryl.*

17. *Cauete*

17. *Cauete autem ab hominibus ; tradent enim vos in conciliis , & in synagogis suis flagellabunt vos .*] Autem pro ergo. ab hominibus quos lupos nominauit. per concilia intelligit tribumalia Gentium ; & per synagogas conuentus Iudæorum.

18. *Et ad praesides, & ad reges ducemini propter me in testimonium illis & Gentibus .*] Damnationis, vos condemnantium Iudæorum , & Gentium, adeo vt vestra adductio, vestra confessio, productio, iniusta passio, testimonium perhibeat illos esse damnabiles qui credere noluerunt : Vel in testimonium illis, idest vt vos testimonium perhibeatis de me coram ipsis, vel vt ipsi testimonium ferant aduersum vos. Ex Hil. & Beda.

19. *Cum autem tradent vos ; nolite cogitare quomodo aut quid loquamini : dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini .*] Quasi dicat nolite turbari de modo ornate vel inornate loquendi, de modo inueniendi : Meditationem praecedentem non vetat, sed eam quæ oritur ex diffidentia diuinæ prouidentiae & opis, & quæ cum nimia sollicitudine coniuncta est ; offerre voluntatem pro Christo, ipse pro se loquetur Lucæ 21. ait Hier.

20. *Non enim vos estis qui loquimini sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis .*] Vos acceditis ad certamen, ego praelior : ad prophetarum dignitatem reduxit qui Dei Spiritu sunt loquuti. Ex Hier.

21. 22. *Tradet autem frater fratrem in mortem : Et pater filium ; Et insurgent filij in parentes & morte eos afficient : & eritis odio omnibus hominibus , propter nomen meum .*] Infidelis

fratrem fidelem : adeo crescit persecutorum rabies vt nullus sit inter eos affectus quorum diuersa est fides.

23. *Cum autem persequentur vos in ciuitate ista, fugite in aliam.*] Hæc non ad solam primam sed ad omnem Apostolorum missionem, & omne officium pertinent. Nam in prima missione nihil tale sunt experti, sed læti redierunt quod ipsa sibi dæmonia subiicerentur. An autem præceptum vel consilium dederit fugiendi. Certe præceptum fuit Apostolis quoad primam missionem, quia qui fugit postmodum pugnare potest : fuit & præceptum tum Apostolis quoad alias missiones : tum etiam aliis qui futuri erant quando Euangelium ipsum propter quod fugiendum non est, postulat vt fugiamus si maior gloria Dei & Ecclesiæ utilitas exigit, non fugere peccatum est. Ipse Christus fugit in Ægyptum. Primo fugere potest Sacerdos quando priuatim quæritur, & sunt aliqui qui populo Sacramenta administrent. Secundo quando omnes eius oues, fuga sunt dispersæ. Tertio quandocumque plus fugiendum quam manendo iuuare potest. Ex August. Epist. 18.

Amen dico vobis, non consummabitis ciuitates Israel.] Perambulabitis, vel non facietis prædicandi finem: vel non adducetis ad fidei, & Euangelicæ virtutis perfectionem, vt significet non defuturas in Israel ciuitates quæ nondum Euangelium audiissent, in quas possint Apostoli in aliis ciuitatibus non recepti confugere, & in illis manere, & cum fructu prædicare. Ex Hilar.

Donec

Donec filius hominis veniat.] Per gratiam & consummationem. Ex Chrysoft. Quasi dicat, ego vobis adero antequam Euangelium in omnibus ciuitatibus Iudææ prædicetis: Alij aduentum vt Bedā vocant resurrectionem: q. d. antequam filius hominis resurgat. Alij iudicium, alij Iudæorum incredulitatem notari volunt, & significari potius Gentiles quam Iudæos ad fidem venturos vt Hilar.

24. *Non est discipulus super magistrum, nec seruus super dominum suum.*] Intellige secundum ea quæ accidunt in pluribus: vel donec fuerit discipulus, & seruus fuerit seruus, vel de solis discipulis Christi dictum est qui nunquam magistrum æquare poterunt; homines Deum: intendit autem vt non putent se melioris quam illum conditionis esse debere. Ita Chryf. & Leont.

25. *Sufficit discipulo si sit sicut Magister eius, & seruo sicut Dominus eius. si Patremfamilias Beelzebuth vocauerunt, quanto magis vos domesticos eius.*] Me qui Ecclesiæ Dominus sum appellauerunt Beelzebuth, Dominum muscarum, Deum Acaron, qui propter victimarum sanguinem quo erat aspersus, muscis plenus erat, vel quia aduersus muscarum pestem invocabatur.

26. *Ne ergo timueritis eos: Nihil est operum quod non reueletur, & occultum quod non sciatur.*] In die iudicij. Ex Hier. vel progressu temporis etiam in hac vita; quasi dicat quamuis vos seductores & Beelzebuth appellent, vestra tandem virtus cognoscetur, & qui prius vos iniuriis affecerunt, vos honorabunt. Ex Chryf.

27. *Quod dico vobis in tenebris.*] Id est priuatim, vel in parabolis, mysteriis, figuris.

Dicite in lumine.] In publico, in luce omnium hominum: cum libertate fidei ait Hilar.

Et quod in aure auditis.] Secreto, de fidei arcanis, de retributione.

Prædicate super tecta.] Clara voce, stando in locis patentibus, & eleuatis vt omnes audiant. Iuxta morem Palæstinæ.

28. 29. *Et nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius eum timete qui potest corpus & animam perdere in gehennam. Nonne duo passeret assereunt. Et vnus ex illis non cadet super terram sine Patre vestro?*] Nolite timere mortem corporis, qua mori non potestis sine nutu Dei, quod in minoribus liquet: non enim moritur passerulus sine prouidentia Dei, quanto magis vos.

30. *Vestri autem capilli capitis vestri omnes numerati sunt.*] Vt taceam de corporis massa, etiam minime particulę Dei prouidentia conseruantur.

31. *Nolite ergo timere, multis passeribus meliores estis vos.*] Quia rationales & æterni.

32. 33. *Omnis ergo qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo qui est in cælis.*] Qui fidem corde & ore habuerit palam in me gloriando confitebitur me.

34. 35. *Nolite arbitrari quia venerim pacem mittere in terram, non veni pacem mittere sed gladium. Veni enim separare hominem aduer*

aduersus patrem suum.] Non quod dissidium & discordiam inter parentes excitaturus sit, sed quod ex eius aduentu hoc consecuturum sit: gladium autem alij vocant verbum Dei, alij amorem Dei, cuius causa filij à parentibus separantur.

36. *Et inimici hominis domestici eius.*] Quia non possunt esse inter eos iura pacis inter quos est bellum fidei. Ex Hier.

37. 38. *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus &c. Et qui non accipit crucem suam & sequitur me, non est me dignus.*] Indignus est qui sit meus discipulus. tollere autem crucem suam est paratum esse non quoquo modo mori sed etiam crucifigi. ex Chrys. Hom. 36.

39. *Qui inuenit animam suam, perdet illam. Et qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eam.*] Ex vulgi opinione loquitur qui se animam inuenisse putant, cum ex certo & præsenti mortis periculo eripuerunt quasi iam perditam recuperauerint. In prior accipit animam pro vita, in posteriore pro anima: quasi dicat nec aduersa timenda sunt, quia qui inuenire temporaliter vitam vult æternaliter perdit eam.

40. *Qui recipit vos, me recipit, & qui me recipit, recipit eum qui me misit.*] Quia dixerat nolite possidere aurum ne cogitarent quo modo inter Gentes viuere possent, aperit illis omnium domos dicens nos non minus libenter ab omnibus recipiendos quam si ipsemet iret. Ex Hieronym. sic eos consolatur; Vel hoc dixit ut significaret quantam curam habiturus esset cum ipsius personam gererent. Et quia non

126 MANVALE IN EVANGELIVM
aliud recipiunt in Apostolis quam quod est in
Christo.

41. *Qui recipit Prophetam in nomine Pro-
pheta, mercedem Prophetæ accipiet: & qui recipit
iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet.]*
Qualem decet accipere Prophetam aut iu-
stum, vel hos suscipientem; idest quæ re-
cipientibus iustos constituta est à Deo, vel
quam ipse Prophetæ accepturus est; quia Pro-
pheta est, & Doctor Evangelicus missus à
Christo, non quia cognatus, non quia lu-
dæus. Ex Chrysof. & Hieronym. perinde apud
Deum est atque si Prophetæ officio fungere-
tur: sicut datur æqua pars descendentem in præ-
lium & remanenti ad sarcinas 1. Reg. 30. Ex
Glem. l. 4. Strom.

42. *Et quicumque dederit potum uni ex mi-
nimis istis calicem aquæ frigida tantum in no-
mine discipuli; Amen dico vobis non perdet mer-
cedem suam.]* Non solum post opera sed etiam
propter opera, maiori maiorem, minori, mi-
norem: propter poculum minimum quoduis
beneficium etiam aquæ frigida ne dicas deesse
unde calefieret, Ex Hier.

CAPVT

CAPVT XI.

Præconium fert de Ioanne.

1. **E**T factum est cum consummasset Iesus.] Sermones, vel cum præcipiendi finem fecisset: quidam referunt hæc ad finem capitis præcedentis.

Præcipiens duodecim discipulis suis transiit inde vt doceret, & predicaret in ciuitatibus eorum.] Subtraxit se dans locum Apostolis versandi in sua missione: ipso enim præsentē, nemo ad discipulos accederet, vel claritatem miraculorum obscuraret, & auctoritatem minueret. Per ciuitates eorum intelligit discipulorum vel potius Iudæorum, vt sit relatiuum sine antecedente, vel vt referatur ad ite potius ad aues. Ex Eutyim.

2. 1. Ioannes autem cum audisset in vinculis opera Christi, mittens duos de discipulis suis: ait illi: Tu es qui venturus es an a'ium expectamus.] *ἐπερωτῶ* ille venturus scilicet à prophetis prædictus.

Quæres quomodo videtur ambigere eum esse quem in vtero cognouit & agnū Dei esse confessus est, super quem viderat colūbam, cui dixerat: Ego à te debeo baptizari? Male Terrul. ait spiritum prophetiæ ab eo in Christum recessisse: Alij non dubitasse vere an esset Messias, sed an moriturus esset; & ad inferos descensurus vt Amb. Luc. 7. Alij melius Ioannem nullo modo, eius vero discipulos aliquo modo de Christo dubitasse, vt qui sibi

non crediderant dicenti se indignum vt corrigiam calceamenti eius solueret, Christi miraculis crederent. Misit autem quasi ipse dubitaret vt videntes miracula desinant dubitare. sic Hil. Chryf. & Cyril.

4. *Et respondens Iesus ait illis, euntes renuntiate Ioanni qua audistis & vidistis.*] Non respondit Ioanni, quia non dubitabat, sed illis. At cur non diserte ait se esse Christum? quia homines incredulos non verbis sed factis & miraculis convincere voluit vt Ioan. 5. 10. & 15. Ex Chrysof.

5. *Cæci vident.*] Vtsum recipiunt à me miraculose illuminati.

Pauperes euangelizantur.] Euangelium audiunt, recipiunt, docentur. q. d. pauperibus prædicatur, Euangelium autem pauperibus prædicari valde mirum, hoc enim ipso regnum cælorum illis promittitur c. 3. 4. & 9. Quid autem mirabilius quam pauperem, regem fieri, filium & hæredem Dei, cohæredem Christi: vel pauperes prædicant.

6. *Et beatus qui non fuerit scandalizatus in me.*] Qui occasionem ruinæ non acceperit unde salutem capere debuit, vt infideles qui post tot miracula morientem Christum viderunt, scandalizati sunt, & Scribæ & Pharisei qui ad credendum moueri miraculis debuerunt, morti sunt ad accusandum, quibus Christus est petra scandali & lapis offensionis Isa. 8. & positus in ruinam Luc. 2. sed non credentibus.

7. 8. *Illis autem abeuntibus cœpit Iesus dicere ad turbas de Ioanne: Quid existis in desertum videre: Arundinem vento agitatam? sed quid existis videre, hominem mollibus vestitum?*

Ecce

Ecce qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt.] Non antequam abirent, ne videretur Ioanni adulari ex Chry. vel ne turbæ Ioannem liuoremotum suspicerentur. Et vt sciant eum quæsisse non sibi sed discipulis: quasi dicat maior est Ioannes quam, cum ad eum iretis, putabatis, nihilo mutatus est.

9. 10. *Sed quid existis videre: Prophetam? etiam dico vobis & plusquam Prophetam. Hic est enim de quo scriptum est: ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui preparabit viam tuam ante te.] Angelum vocat non natura sed officio ex quo probat illum esse plusquam Prophetam: Alij ad homines, Ioannes ad Christum missus est: & quidem ante faciem, idest vt proxime præcederet, quod amicorum honoratissimo- rum est ex Chry. apud Malac. 3. legitur meam, sed sensus idem, nam illic Christus de se loquitur: hic Pater de filio.*

11. *Amen dico vobis, inter natos mulierum non surrexit maior Ioanne Baptista.] Quod non de officio sed de sanctitate Ioannis dictum est ex Eutym. Mulier autem hoc loco accipitur pro fœmina à viro cognita: sicque Christus natus de virgine, & virgo mater quæ fuit inter natas non inter natos excipiuntur: Quamuis ergo nullus prophetarum vel patriarcharum vel sanctorum naturali ordine genitorum præferatur Ioanni; non tamen Ioannes cunctis illis præfertur, sed potest esse illis æqualis: sicque Ioannes non cum omnibus sed cum solis sanctis veteris Testamenti confertur: at Christus & eius mater omnesque Apostoli ad nouum pertinent Testamentum.*

Qui autem minor est in regno caelorum, maior

est illo.] Non quod qui vel minimum habet officium in Ecclesia, maior sit officio Ioanne Baptista, sed sanctitate, quia quicquid ille, & alij sancti veteris Testamenti sanctitatis habuerunt, non ex lege sed ex Euangelio habuerunt, cuius futura virtus ad eos vsque, quamuis adhuc longe remotos extendebatur. Ideo qui minimus est in Euangelio, eo qui maximus fuit in lege, maior fuisse dicitur, quia hic veluti hæreditaria, ille aliena & quasi mutuo accepta virtute factus est magnus: vel dicitur maior non quod continuo reuera maior sit, sed quod ex Euangelij natura maior esse possit. Sunt qui per cœlorum regnum cœlum intelligunt, eos autem qui in regno cœlorum sunt Angelos vel homines iam beatos, inter quos qui minimus est, maior est Ioanne Baptista ratione status. Quia aliud est coronam gloriæ possidere victoriæ, aliud adhuc in acie pugnare ex Hieron. Alij Christum, qui minor est in regno cœlorum, idest in Ecclesia q.d. Ego qui omnium humillimus sum maior sum illo, vel ego qui & ætate minor sum, & hominum opinione minor habeor, maior dignitate illo sum. Sic Hilar. & Chrysostom. Alij, qui minor est, idest, humilior Ioanne Baptista, maior est illo, quia qui se humiliat exaltabitur.

12. *A diebus autem Ioannis Baptista regnum cœlorum vim patitur & violenti rapiunt illud.*] Regnum cœlorum est vita æterna, cœlum, fides, Ecclesia, Christus ipse, & Euangelium vt supra diximus. Vim patitur, id est mortificatione, pœnitentia, ignominia, paupertate obtinetur, & ad illud ea via itur quam
Ioannes

Ioannes verbis & factis demonstravit. Ita Basil. Chrysostom. Hieronym. Vel dicitur vim pati & rapi, quia non intra vnum populum vt in veteri lege conclusum est; sed omnibus apertum, omnibus expositum, vt quicumque velit in illud irruat; & quia non iam hæreditati vt Iudæis sed virtuti datur. Sic multi ab Oriente venientes rapuerunt de manibus Iudæorum vt mulier Chananæa.

13. *Omnes enim Propheta & lex vsque ad Ioannem prophetauerunt.*] Vim habuerunt, officio suo functi sunt, lex & Prophetæ durauerunt. At non videtur lex abrogata statim vt Ioannes venit sed longo post tempore; recte quidem: nam non intelligitur vsque ad Ioannis natiuitatem, sed vsque ad Ioannis prædicationem viguisse. Deinde non statim temporis momento extinctam sed nascente Euangelio mori cœpisse: insuper post Ioannem non excludit prophetas.

14. *Et si vultis recipere ipse est Elias.*] Si vultis vtriusque officia considerare est Elias officio & effectui non re. Et si vultis recipere erit vobis Elias, quia vos ad Deum conuerteret: non erit si non vultis. Ex quo innuit ad fidem neminem cogi ex Chry.

15. *Qui habet aures audiendi audiat.*] Obediat, quod dixi mystice intelligat: videtur in re magni momenti his verbis vt capit. 13. Mar. 4. Luc. 8. quasi dicat multum interest intelligere legem & prophetas tantum vsque ad Ioannem viguisse, postea regnum cœlorum vim pati; idest nullum remedium salutis superesse si in lege confidunt, si se quem

Ioannes prædicabat Christum non recipiant.
Sic Chry.

16. 17. *Cui autem similem æstimabo generationem istam, similes pueris saltantibus in foro quæ clamantes coequalibus dicunt: cecinimus vobis & non saltastis, lamentauimus & non planxistis.*] Quasi dicat, perinde sese habet Scribæ & Pharisei, generatio hæc seu genus hoc hominum atque si pueri ludentes in foro dicant: *Cecinimus vobis*, idest carmen. *Lætitia cantauimus*, & non saltastis, idest nobis non congratulati estis. *Lamentauimus*, idest carmen lugubre vobis cecinimus, & non planxistis, idest ad compassionem moti non estis. Quasi dicat Ioannes vobis lamentatus est cilicio indutus & non planxistis. Filius hominis cecinit eam communem vitam agendo, & non saltastis; sicque non personam personis, non partes partibus; sed totum negotium, toti negotio comparatur quod vltimatissimum est in parabolis vt cap. 13.

18. *Venit enim Ioannes neque manducans neque bibens, & dicunt demonium habet.*] Quia nemo eum manducantem viderat: vel quia parçè manducabat, aut quia more ferarum vivebat non hominum: sic nunc etiam à Catholicis pro stultis habentur qui pietatis & arctioris vitæ studia sectantur.

19. *Venit Filius hominis manducans & bibens, & dicunt de eo: ecce homo vorax, & potator vini, publicanorum & peccatorum amicus.*] Idest socialiter viuens cum hominibus, & licentiam filiis suis manducandi concedens. & vocant magnorum peccatorum amicum, quia manducabat cum eis, amans naturam non vitia.

Et iustificata est sapientia à filijs suis.] Libera-
ta ab omni calumnia, laudata & vera cognita
Christi doctrina vel diuina prouidentia, vel
ipse Christus qui est sapientia Patris, ab ama-
toribus & studiosis auditoribus suis puta Apo-
stolis & alijs Iudæis fidelibus, qui auditis
Christi sermonibus supradictis iustificauerunt
Deum & Christi eloquia approbauerunt:
vel Scribis & Phariseis qui filij sapientiæ, id-
est sapientes appellantur ex Chrysostomo,
non quod sint, sed quod sibi esse videan-
tur; aut quod non doleant; vel quod sint
quasi pueri diuinæ prouidentiae quæ Iudæos
peculiariter tanquam proprios filios guber-
nabat. Iustificaram autem ab vtrisque & bo-
nis & malis, idest iustam declararam, dum
canente Christo & lamentante Ioanne alij
saltauerunt, idest Christum: alij planxerunt,
idest Ioannem secuti sunt: alij neque plan-
gere, neque saltare voluerunt, & per se non
per diuinam sapientiam stare quo minus con-
uerterentur.

20. *Tunc cœpit exprobrare ciuitatibus in
quibus facta sunt plurima virtutes eius, quia non
egissent pœnitentiam.*] Tunc scilicet cum ad
prædicandum discipulos mitteret qui ha-
ctenus Iudæos communiter increpuit: nunc
nominatim ciuitates exprimit quæ frequenter
audita doctrina & visis tot signis credere no-
luerunt, quibus non optat mala sed prædicat
ventura.

21. *Va tibi Corozaim: va tibi Bethsaida,
quia si in Tyro & Sidone facta essent virtutes quæ
facta sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœni-
tentiam egissent.*] Sic olim fiebat pœniten-
tia;

134 MANVALE IN EVANGELIVM
tia; quasi dicat dudum pœnituisse.

22. *Verumtamen dico vobis: Tyro & Sydo-
ni remissius erit in die iudicij quam vobis.*] Sicut
minor fuit culpa eius quæ nuncios veritatis
non habuit, quam eius quæ repulit, ita mi-
nor pœna.

23. *Et tu Capharnaum, nunquid vsque in
cœlum exaltaberis? vsque in infernum descen-
des. Quia si in Sodomis factæ fuissent virtutes
quæ factæ sunt in te, forte mansissent vsque in hunc
diem.*] Ultimo loco nominat, quia ibi fre-
quentior fuerit, adeo vt propter assiduam
commorationem, Christi ciuitas vocaretur:
& quia pluribus vitiis abundabat, quia ma-
ior & maritima & vsque ad cœlum exaltata
Luc. 10. vt legit Chrysostomus, detrudetur in
infernum. quod non de vrbis sed de ci-
uium excidio intelligendum est, non de om-
nibus sed de pluribus, Scribis scilicet & Pha-
riseis.

24. *Verumtamen dico vobis: quia terra So-
domorum remissius erit in die iudicij quam
tibi.*] Minor damnatio quia minor culpa, vt
de non recipientibus Apostolis diximus supra
cap. 10.

25. *In illo tempore respondens Iesus dixit:
Confiteor tibi Pater, Domine cœli & terra: quia
abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & re-
uelasti ea paruulis.*] Cum exprobrasset Iudæis,
respondens, idest exorsus est loqui, vel taci-
tæ obiectioni respondit cur Christum quem
Gentilitas recepit, Iudæi reiicerent: vel Apo-
stolis gloriantibus. Confiteor, in te exulto,
te laudo, gratias ago, quia abscondisti hæc à sa-
pientibus Scribis & Phariseis, non quod essent
sed

sed quod esse deberet: vel quod secundum carnem essent sapientes: non abscondit vero illis Euangelium, sed recipere nolentibus retraxit: reuelauit paruulis, malitia non sensu ex Hil. Apostolis & iis qui illis & Christo prædicantibus crediderunt, humilibus spiritu.

26. *Ita Pater, quoniam sic placitum fuit ante te.*] Approbantis & confirmantis vox est, quasi dicat, Perge pater ita facere, vt cum sapientes recipere noluerint, paruulis non dedigneris reuelare.

27. *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo.*] Vt rationem reddat sequentium venite ad me, vel præcedentiū ne vt minor gratias Patri egisse videretur ex Hil. & Chr. & Ath. Omnia scilicet regna cœlestia, terrestria, & inferna, vel omnes homines ex Hier. vel omnia quæ sola nota sunt Patri, quæque ad naturam diuinam pertinent. Ex Hil. vel potius omnem potestatem gubernandi & seruandi homines, & miracula faciendi ex Chry. loquens vt hominum caput quatenus homo est ex Auth. Imp.

Et nemo nouit filium nisi pater, neque Patrem quis nouit nisi filius.] Perfecte & comprehensue: eandem in mutua cognitione docet esse substantiam: vel Patris consilia solum filium; & filij officium cuius causa in mundum venit solum Patrem cognoscere.

28. *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos.*] Qui lassī & fatigati estis peccatorum pondere ex Chryl. vel graui iugo legis oppressi ex Hil.

29. *Tollite iugum meum super vos, & discite à me, quia mitis sum & humilis corde.*] Meis præceptis vos subiaccete, meo Euangelio, quod
Iudæos

136 MANVALE IN EVANGELIVM
Iudæos & Gentes coniungit ex Hil. inuitat vt
ad se veniant quod non tyrannus sed beni-
gnus & mansuetus sit Dominus.

30. *Iugum enim meum suauē est & onus meum
leue.*] Euangelium, præceptorum obseruatio
conser, commodum, placidum, blandum, fa-
cile, suauē, bonum, probum: quod non tam ad
res quam ad personas & mores pertinet; quasi
dicat, iugum meum non est hominis crudelis
sed suauis & benigni, ex Hil.

C A P V T X I I.

Excusat discipulos, sanat agrotos.

1 **I**N illo tempore abiit Iesus per sata sabbato,
discipuli autem eius coeperunt vellere spi-
cas & manducare.] Lucas cap. 6. vocat sabba-
tum secundo primum, idest Pentecosten seu
festum Primitiuorum, quod secundo primum
vocatur, quia cum tria essent præter sabba-
tum prima, idest præcipua festa. Azymorum,
Primitiuorum & Tabernaculorum, inter illa
festum Primitiuorum & loco & celebritate se-
cundum erat à primo.

2. *Pharisæi autem videntes dixerunt ei: ecce
discipuli tui faciunt quod non licet facere sabbatis.*]
Non erat prohibitum in sabbato & festis
spicas vellere sed metere Deu. 23. insuper, ne-
cessitas eos excusabat vt Dauidem: & Domini
præsentia; qui templo maior erat vt sacerdotes
excusasset.

3. *At ille dixit eis: Non legistis quid fecerit Da-
uid quando esuriit, & qui cum eo erant.*] Arguit
legis

legis ignorantia Pharisaos & Scribas: quasi diceret, si illum famas excusauit cur non hos? ait Hier. 1. Reg. 21. solus fuisse David dicitur. Verum quidem cum panes accepit sed aliquos alio loco socios habuit quibus ex panibus dedit ex Lyr.

4. *Quando intrauit in domum Dei & panes propositionis comedit quos non licebat ei edere, neque his qui cum eo erant nisi solis Sacerdotibus.*] Tabernaculum in Nobe ubi panes facierum reponebantur cum nondum esset templum, nec ibi arca, sed in Silo. Melius iudicauit Achimelech homines de famis periculo liberare, quam Deo sacrificium offerre. hostia enim Deo grata hominum salus. Plus erat sacram illam mensam tangere quam Sabbatum transgredi. ex Hier.

5. *Aut non legistis in lege quia Sabbatis Sacerdotes in templo Sabbatum violant, & sine crimine sunt.*] Non quod non vere violant, sed quod ea faciunt quæ nisi cultus Dei excusaret, facere non licuisset, nempe victimas mactabant, pelles de trahebant, intestina lauabant, ignem accendebant.

6. *Dico autem vobis, quia templo maior est hic.*] Ipse Iesus Dominus templi, quia ubi erat, templum erat, vel hic ego Christus maior sum, dignior sum templo.

7. *Si autem sciretis quid est: Misericordiam volo & non sacrificium, numquam condemnassetis innocentas.*] Quasi dicat melius est vt Apostoli animas hominum quam Sabbatum seruent.

8. *Dominus enim est filius hominis etiam Sabbati.*] Cum templi & Sabbati sit Dominus, ostendit se in obseruatione Sabbati dispensare posse,

138 MANVALE IN EVANGELIVM
posse; & hominum salutem obseruationi Sab-
bati esse anteponendam.

9. *Et cum transisset inde, venit in synagogam eorum.*] Cum ex hoc campo in quo prædicta gesta sunt transisset alio die Sabbati. Luc. 6. in quo synagoga congregabatur eorum scilicet qui die præcedente discipulos accusauerant quod spicas vellerent vt notat Aug. de cons. c. 31.

10. *Et ecce homo manum habens aridam, & interrogabant eum dicentes: si licet Sabbatis curare vt accusarent eum.*] Marc. 3. & Luc. 6. dicunt Christum Phariseos interrogasse, sed dicendum est Phariseos prius Christum: deinde Christum Phariseos interrogasse: Vel Christum non interrogasse, vtrum liceret in Sabbato curare, sed an liceret benefacere an male, vt eos pungeret: itaque non videtur eadem esse quæstio.

11. 12. *Ipse autem dixit illis: Quis erit ex vobis homo qui habeat ouem vnâ: & si ceciderit hac Sabbatis in foueam, nonne tenebit & leuabit eam. Quanto magis melior est homo oue; itaque licet Sabbatis benefacere.*] Quasi dicat, quanto homo per naturam & gratiam dignior est oue, tanto conuenientius est hominem Sabbato curare quam ouem de laeu leuare. & concludit quod ipse interrogauerat non quod Pharisei.

13. 14. 15. *Tunc ait homini: extende manum tuam: & extendit, & restituta est sanitati sicut altera. Exeuntes autem Pharisei consilium faciebant aduersus eum quomodo perderent eum: Iesus autem sciens recessit inde, & secuti sunt eum multi & curauit eos omnes.*]

Sciens.

Sciens eorum insidias vt homo fugit odientes, accessit vbi inuenit sequentes ad mare. Mar. 3.

16. 17. *Et præcepit eis ne manifestum eum facerent, vt adimpleretur quod dictum est per Esaiam Prophetam dicentem.*] In persona Patris de filio: affert vero hoc testimonium ad demonstrandam Christi mansuetudinem, & euulgandum esse Euangelium in Gentes repellentibus id Iudæis vt Marcus indicat.

18. *Ecce puer meus quem elegi: dilectus meus in quo bene complacuit anima mea. Ponam super eum spiritum meum, & iudicium Gentibus nuntiabit.*] Christus fuit puer in forma serui: quasi gloriatur Pater quod inter homines talem habet seruum per excellentiam; quem elegit ad opus quod nullus alijs poterat facere: ad Ecclesiam gubernandam & redimendum genus humanum, & recuperandum regnum perditum ad hoc Luc. 1. Spiritu sancto replebitur adhuc ex vtero matris suæ; & legislator erit; vel proferet legem Euangelicam; diuinum præceptum quod Deus iudicat esse iustum, vel iudicium discretionis, idest discrimen inter bonum & malum, vel iudicium futurum remunerationis.

19. *Non contendet.*] Contra aduersarios ex passione, rixando, sed quietè iudicabit: & sicut ouis ad occisionem ducetur.

Non clamabit neque audiet in plateis vocem eius.] Ex affectu laudis humanæ, vel vindictæ, non personam accipiet.

20. *Arundinem quassatam non confringet & linum fumigans non extinguet.*] Idest adeo quietè & attentè ambulabit, ita vt si super
arun

arundinem quassatam, qua nihil fragilius esse potest, pedem ponat, eam non confringat, & si super stuppam non omnino ardentem sed tantum fumigantem, non extinguat. Proverbium erat quo summa leuitas incedentis significabatur, quo indicat Christum omnibus in rebus summa lenitate & mansuetudine usurum.

Donec eiciat ad victoriam iudicium.] Idest ad veritatem proferat iudicium, cum omnibus completis vltionem inducet, cum claram fecerit suam victoriam: tamdiu eius prædicatio lucet mundo, donec ponat in terra iudicium & impleatur: *Fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra.*

21. *Et in nomine eius Gentes sperabunt.*] In lege eius sperabunt insulæ, idest remotissimæ Gentes.

22. *Tunc oblatus est ei demonium habens cæcus & mutus, & curauit eum itaut loqueretur & videret.*] Tunc cum exisset è synagoga vel aliquanto post, vel non significat certum tempus. Lucas murum tantum dicit, sed de alio videtur loqui, non natura sed maleficio dæmonis, qui sic ligabat auditum & visum vt nec audire & videre posset, ex Chryl.

23. *Et stupebant omnes turba, & dicebant: Nunquid hic est filius David?*] Mirabantur minus eruditi & ob misericordiam & beneficium filium David prædicabant, idest Messiam in lege promissum ex genere David.

24. *Pharisæi autem audientes dixerunt: hic non eicit daemones nisi in Beelzebub principe demoniorum.*] Qui sapientes videbantur vel negabant, vel detrectabant quasi non sint opera Christi
sed

fed immundi spiritus.

25. 26. 27. *Iesus autem sciens cogitationes eorum, dixit eis: Omne regnum contra se diuisum desolabitur, & omnis ciuitas vel domus diuisa, contra se non stabit. Et si Satanas Satanam eijcit, aduersus se diuisus est: Quomodo ergo stabit regnum eius? Et si ego in Beelzebub eijcio demones, filij vestri in quo eijciunt?*] Quasi dicat cur me potius quam exorcistas Iudæos filios vestros dicitis in Beelzebub eijcere dæmonia, cum vtrique eijciamus, cur de me male, de illis bene iudicatis? vel filij vestri, idest Apostoli qui ex populo vestro sunt, in quo eijciunt, nonne in nomine meo? quomodo dicitis me in Beelzebub eijcere. ex Hil. Chrys. & Hier.

Ideo iudices vestri erunt.] Non potestate sed comparatione, quia Deo tribuunt quod illi Beelzebub. vel quia Apostoli sedebunt in 12. solijs iudicantes 12. tribus Israel ex Hier. vel quia apparebit Apostolos in nomine Christi dæmonia eiecisse: quod cum vidissent & credidissent Pharisei, tamen Christum ipsum quem credere debuerant propria virtute eijcere, in Beelzebub eijcere dixerunt. sic viri Ninuitæ surgent in iudicio.

28. *Si autem ego in spiritu Dei eijcio demones, igitur peruenit in vos regnum Dei.*] Seipsum & aduentum suum regnum Dei vocat: quasi dicat incipit destrui potestas diaboli vt regnet Deus in vobis ex Hier. & Chrys.

29. *Aut quomodo potest quisquam intrare in domum fortis & vasa eius diripere? nisi prius alligauerit fortem & tunc domum eius diripiet.*] Quasi dicat quomodo possum ego diabolum de possessione deturbare, idest ex hominibus eijcere, nisi

nisi fortior sim illo? fortis est diabolus, domus, mundus: in quo ante Christi aduentum dominabatur, vasa, spolia supellectilis: sunt miserræ animæ quas eripuit de potestate diaboli.

30. *Qui non est mecum, contra me est: & qui non congregat mecum, spargit.*] Quasi dicat tantum abest vt amicus mihi sit eiusque nomine eijciam dæmones, vt maxime mihi sit aduersarius ex Chryl. Vel de Phariseis loquitur, & ostendit illos contra se esse, qui spargant oues quas ipse congregat ex Theoph.

31. 32. *Ideo dico vobis omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus, spiritus autem blasphemia non remittetur.*] Hæc dictio causalis non ad verba proxime præcedentia refertur, sed ad eam *Beelzebub principem dæmoniorum eijcit dæmonia.* Blasphemia facti & dicti remittitur poenitentiam agentis. Blasphemia autem contra Spiritum sanctum induratio: veritatem cognitam ex malitia impugnare; præsumptio: fraternæ charitatis inuidia, obstinatio in malo, desperatio, & finalis impenitentia sex sunt peccata in Spiritum sanctum. Hic autem ait Christus manifesta esse, opera Spiritus sancti attribuire virtuti Beelzebub. Hoc autem peccatum in Spiritum sanctum dicitur nunquam remitti, non quod reuera remitti non possit: nam credibile est aliquos ex ijs qui dicebant Christum in virtute Beelzebub eijcere dæmonia, postea resipuisse: sed quod qui in Spiritum sanctum peccat, nullam peccati excusationem habeant: ideoque natura sua veniam non merentur: in alijs enim aut ignorantia aut infirmitas aliqua saltem ex parte culpam excusat: at in peccato in Spiritum sanctum, nihil tale reperitur quod

quod culpam leuare possit ex Athan. Basil. & Hier. Sic Christus dixit impossibile esse diuitem intrare in regnum cœlorum, non quod Deo sed quod natura sua impossibile, quia plus habet impedimenti qui diuitijs onustus est, quam qui alijs peccatis: vel ideo dicitur numquam remitti, quia difficilius remittitur. Ex hoc loco S. August. l. 21. de ciuit. c. 24. & Greg. 4. Dial. colligunt dari purgatorium, & aliqua peccata in futuro seculo remitti, non quoad culpam sed quoad pœnam.

33. *Aut facite arborem bonam & fructum eius bonum: aut facite arborem malam & fructum eius malum, siquidem ex fructu arbor cognoscitur.*] Quasi dicat, aut me simul cum operibus laudate, aut condemnate, at cum opera non possitis merito condemnare, fateamini me spiritu bono agi; quasi dicat dicitis me in Beelzebub eijcere dæmonia, quomodo potest diabolus arbor mala, fructum bonum facere, qualis est expulsio dæmonum: vel ego qui sum arbor bona, facere fructus malos, idest opera diaboli ex Hilar. & Chrysostom. Vel arbor bona & mala sunt Pharisæi quorum hypocrisim reprehendit, quod cum arbor bona videri vellent, malos tamen fructus facerent: aut quod cum mala arbor essent, bonos videri vellent fructus facere, & vult vt aperte boni sint aut mali ex Amb. l. 2. de pœnit. & August. l. de ser. Dom.

34. *Progenies viperarum quomodo potestis bona loqui cum sitis mali? ex abundantia enim cordis os loquitur.*] Non negat absolute & omni

omnino posse bona loqui, multi enim mali bona loquuntur, sed dicit quod naturale & quod vsitatum & frequens, natura enim & vsus fert vt boni bona, mali mala loquantur.

35. 36. *Bonus homo de bono thesauro profert bona; malus autem mala. Dico autem vobis quoniam omne verbum ociosum quod locuti fuerint homines, reddent rationem de eo in die iudicii.] Otiosū est quod sine vtilitate loquentis & audientis dicitur: vt de friuolis & fabulis ex Hier. & Chryl. At scurrilia non sunt ociosa sed criminosa, quasi dicat, si de minimo verbo ocioso, quanto magis de blasphemo, quale illud quod medicitis in Beelzebub eijcere demonia, ratio in die iudicii reddenda est. Ita Theoph.*

37. *Ex verbis enim tuis iustificaberis & ex verbis tuis condemnaberis.] Non quod sola verba, aut condemnatura, aut iustificatura sint, sed quod ad iustificandos aut condemnandos multos, sola verba sufficiant: qualia fuerunt Phariseorum dicentium Christum habere spiritum immundum.*

38. 39. *Tunc responderunt ei quidam de Scribis & Phariseis, dicentes: Magister volumus à te signum videre. Qui respondens ait illis: Generatio mala & adultera signum querit, & signum non dabitur ei nisi signum Iona Propheta.] Tunc scilicet cum admirari & flecti oportebat, responderunt seu alloqui cœperunt Scribæ & Pharisæi quos adulteros vocat, quia malos fructus facerent, degenerantes à maioribus suis. Signum quærentes negat de cœlo quale postulât se daturum, vel quia tentandi causâ quærebāt:*
vel

vel quia ipsi petebant; nam aliis rogantibus sæpe dedit. Ex Chrysoft. Nisi signum Ionæ non quale petunt vt credant, sed quale non petunt vt condemnentur. Signum enim seu argumentum quo condemnabuntur est, quod cum Niniitæ homines Gentiles ignari legis ad vnum verbum Ionæ hominis peregrini & ignoti crediderint, & pœnitentiam egerint, illi tot auditis Christi exhortationibus, tot visis miraculis non modo non crediderunt sed dæmonium eū habere dixerunt: Vel signum ad faciendum fidem diuinitatis suæ, nō aliud daturum quam quod sit sicut Ionas post tres dies resurrecturus. Ex Hilar.

40. *Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus.*] Naturalibus, vt ab vsualibus distinguat, & per Synecdochen. Ex Hier. quia per aliquam partem fuit, partem scilicet feriæ sextæ, totum Sabbatum, & partem primæ feriæ.

Sic erit filius hominis in corde terra.] In medio terræ; id est in inferno in quod descendit, non tantum in sepulchro quod contendit Calvinus, vt prober ad inferos non descendisse vt ad Eph. 4. & 1. Pet. 3.

41. *Viri Niniuita surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam, quia pœnitentiam egerunt in predicatione Ionæ. Et ecce plus quam Ionas hic.*] Explicatio est hæc signi Ionæ Prophetæ. Surgent autem Niniitæ non ad iudicandum sed ad accusandum: nec verbis sed exemplo, quia cum Ionæ ipsi crediderint, Iudæi Christo non crediderunt. Itaque non surgent sed vt cæteri stabunt: Et loquitur Christus accommodare ad consuetudinem fori, in
G quo

quo surgunt accusatores, & stant rei.

42. *Regina Austri surget in iudiciū cum generatione ista, & condemnabit eam, quia venit à finibus terra audire sapientiam Salomonis, & ecce plus quam Salomon hic.*] Notanda antithesis. Regina fœmina barbara potentissima quæ in Æthiopia Regiam habebat, ab iis terræ finibus venit ut audiret sapientiam Salomonis, hominis mortalis, non ut miracula videret, quia nulla fecisse legitur. Iudæi Pharisei viri & docti & legis doctores venientem ad se dominum filium Dei, diuinæ sapientiæ thesauros largientem & miracula inaudita facientem coram illis, contemnunt.

43. *Cum autem immundus Spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida quærens requiem, & non inuenit.*] Hoc dixit ut doceret peiores esse Iudæos quam si nusquam legem Dei & cognitionem accepissent: cum enim per legem diabolus quodammodo ab illis eiectus esset, quia per legem edocti vni Deo, non idolis seruire: contempta Dei gratia digni facti sunt ut septem spiritus immundi pro vno ingrederentur: id est ut in reprobum sensum ob contemptam Dei gratiam traderentur. Ex Hil. & Hier. Sunt qui per loca arida Gentiles intelligunt, & eos omnes qui Dei cognitione culti non sunt, in quibus non contentus diabolus habitare quod eos iam sibi habeat, eos quærît qui Dei scientiam habent, magis ratus vnum ex iis pervertere quam in aliis multis dominari. Vel de diabolo loquitur tanquam de homine, qui domo sua pulsus, huc illuc per deserta vagatur, & sedem, & requiem non inueniens reuertitur in domum propriam, & eam

eam ornatam reperiens commodius in ea quam extra habitat. Ex Chrysostom.

45. *Tunc vadit & assumit septem alios Spiritus secum nequiores se, & intrantes habitant ibi; & sunt nouissima hominis illius peiora prioribus. Sic erit & generationi huic pessima.*] Vult significare eum qui bonus est si contempta gratia malus fiat, pessimum fieri, quasi pro vno spiritu immundo qui prius quam bonus fieret in illo erat, septem in illo ingrediantur, numero certo pro incerto, quasi dicat diabolus in iis qui boni aliquando fuerunt & mali sunt commodius habitat, quia domus ornamenta, id est mysteriorum cognitio, scientia rerum sacrarum, & quæ Deo parata erant illi seruiunt: Et sic sunt posteriora eorum peiora prioribus. Nulli peiores hæretici quam relapsi: nulli peiores Catholici quam qui religiosissimi Dei donum gustauerunt & non seruauerunt. Ex Aug. Epist. 137.

46. *Adhuc eo loquente ad turbas: ecce mater eius & fratres stabant foris quærentes loqui ei.*] Cognati, consobrini Christi Iacobus minor, Ioseph, Iudas & Simon non filij Ioseph de alia coniuge, nec ex beata Maria post Christum natum: sed filij sororis beatæ Mariæ virginis quæ & ipsa Maria Cleopha vocabatur: Nam & consobrini & cognati fratres vocabantur. Stabant autem foris quia præ turba ingredi non poterant.

47. *Dixit autem ei quidam: ecce mater tua, & fratres tui foris stant quærentes te.*] Hic summis ab Apostolis putandus est, qui Christo matrem & fratres eius adesse renuntiaret cum ipsi ingredi non possent, & quidem vnus prius,
G 2 deinde

148 MANVALE IN EVANGELIVM
deinde plures ex Mar. 3. & Luc. 8.

48. 49. *At ipse respondens dicenti sibi, ait. Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei. Et extendens manum in discipulos suos, dixit: Ecce mater mea & fratres mei.*] Non aspernando vel negando matrem & cognatos sed ut spirituales præferat ut Luc. 11. Non negat beatum ventrem, sed multo beatiorē affirmat quæ audit verbum Dei & custodit illud. Ex Chrys. & Hier.

50. *Quicumque enim fecerit voluntatem Patris mei, qui in cœlis est: ipse meus frater & soror & mater est.*] Hi sunt mater mea qui me in credentium cordibus generant. Hi sunt fratres qui faciunt opera Patris mei: frater & soror credendo, mater prædicando.

CAPVT XIII.

Parabolas varias edisserit.

1. **I**N illa die exiens Iesus de domo sedebat secus mare.] Die quo in domo concionante fratres præ turba foris stabant: Vel dies pro tempore quo dicta & facta sunt, præcedenti capite recitata. Marcus eundem tenet ordinem: Lucas in aliud transit, sed nec repugnat huic: non solum facta & dicta Domini, sed itinera & loca plena sunt Sacramentis, sedebat autem secus mare Galileæ, ut in locum latiorē, concionem educeret.

2. *Et congregata sunt ad eum turba multa ita ut nauiculam ascendens sederet: Et omnis turba stabat in litore.*] Sedebat ut melius audiretur

diretur ab omnibus in littore stantibus, & ne à multitudine opprimeretur ex Chrysostom.

3. *Et locutus est eis multa in parabolis dicens: Ecce exiit qui seminat seminare.*] Loquitur similitudinibus inuolutis, vt veritas indignis abscondatur: & studiosis detur occasio exercitationis, & vt ex corporalibus spiritualia intelligamus.

4. *Et dum seminat, quadam ceciderunt secus viam, & venerunt volucres cœli, & comederunt ea.*] Christus seminans in mundo verbum Euangelicæ legis exiit de cœlo in terram ratione humanitatis assumptæ. reliqua quæ sequuntur postea declarabuntur.

5. *Vsq̃ue ad 11. qui respondens ait illis: Quia vobis datum est nosse mysteria regni cœlorum, illis autem non est datum.*] Ideo Apostolis datum quia prædestinati erant: aliis non datum quia reprobi erant. Ex August. lib. de præd. cap. 8. & 16. vel melius quod Apostoli digni erant: alij indigni. Ex Hil. & Chrysost. & Hier. quia credere & intelligere volebant. ideo videntes non videbant & audientes non audiebant.

12. *Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit: qui autem non habet, & quod habet auferetur ab eo.*] Est prouerbialis locutio, Ei qui plus habet plus datur: sic pecunia datur negotiandi causa mercatori diuiti, & plus diuiti plus datur; Negligenti autem non solum non datur, sed si quid datum est auferitur, vt patet de talentis cap. 25. Lucas cap. 8. non ait id quod habet, sed quod videtur habere, quia scilicet dixerat non habenti auferetur, ideo

150 MANVALE IN EVANGELIVM
dixit, non quod habet sed quod videtur ha-
bere: vel quia sic habet ac si non haberet, cum
eo non vtatur: non dicitur habere sed habere
videri. Iudæis ergo in pœnam vere ablatum
est talentum quod habebant absconditum,
quia oblata gratia Euangelij vti noluerunt:
Vel ablata est illis aliquo modo ipsa natura.
Ex Hier. & Chrysost. Idest naturalis cognitio,
quia excœcati sunt, itaut ne illa quidem in-
telligerēt quæ natura duce intelliguntur. Quis
enim Philosophus tot visis miraculis non cre-
didisset aliquam Christo inesse diuinitatem?
Apostolis autem gratia ad intelligendum my-
steria iam habentibus, eaque bene vtentibus
maior insuper gratia ad maiora mysteria com-
prehendenda data est; illis neque habenti-
bus, neque oblatam recipere volentibus na-
tura quodammodo ipsa crepta est. Ex Hie-
ronymo.

13. *Ideo in parabolis loquor eis, quia videntes
non vident, & audientes non audiunt, neque in-
telligunt.*] Causam reddit Apostolis quare
turbe loquitur in parabolis, quia visis & au-
ditis aduersantur. Ideo eis audire & videre au-
fertur, in pœnam incredulitatis: quia dum
quæ illis perspicuè dicebantur, miracula cer-
tissima viderent, nec intelligere, nec credere
voluerunt, illud meruerunt vt ita illis lo-
queretur, vt etiam si vellent intelligere, non
possent. Marc. cap. 4. addit ne quando dimit-
tantur illis peccata: sic noluit Christus Iudæos
conuerti & peccata illis remitti: sicut intel-
ligere noluerunt, quæ dicebat, non in per-
petuum sed ad tempus clausit illis ianuam
salu

salutis vt pulsarent, quia cum aperta esset, ingredi noluerunt.

14. *Et adimpleretur in eis Prophetia Isaia dicentis, Auditu audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, & non videbitis.]* Hæc veteri populo dicta per increpandi modum Isa. 6. audiendo audite, & ne intelligatis. imperare enim videtur quod non imperat, sed declarat eos esse facturos.

15. *Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauitè audierunt, & oculos suos clausèrunt, ne quando videant oculis & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur & sanem eos.]* Isa. 6. Incrassa, impingua: Sed Euangelista meliorem versionem septuaginta sequutus, quia Deus ipse loquitur non Prophetà: Deus autem non dixisset incrassa, impingua cor. Cui enim dixisset cum nemo præter ipsum aut excœcare aut illuminare possit: deinde quia iam cor populi impinguaturn erat. Ideo enim dixerat audiendo audite, & nolite intelligere, quia sciebat eos aded excœcaros esse vt etiam si audirent, intellecturi non essent. Non ergo nunc iubet Deus, aut Prophetà orat vt excœcentur qui cœci iam erant, sed reddit rationem cur intellecturi non essent quia cœci erant.

16. *Vestri autem beati oculi, quia vident, & aures vestra quia audiunt.]* Quasi dicat & discipuli mei Prophetis. beatioreis estis, quia cum vos & illi credideritis, tamen quæ credebant videre optabant; vos vidistis, illi non viderunt. Cum autem dixit Ioan. 20. beati qui non viderunt, & crediderunt: illos qui non videntes credunt; illis præfert

qui oculis fidem merentes, non credunt, nisi quod vident. Nec potest hic locus de solis oculis mentis intelligi: nam Apostolos præfert prophetis, quod quæ prophetæ, longe, obscure, spiritu: illi prope, clare, oculis etiam vidissent & manibus tenuissent 1. Ioh. 1. Quod vidimus oculis nostris. & Petrus Ep. 1.

17. *Amen quippe dico vobis, quia multi Prophetæ & iusti cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.*] Multi, id est omnes, ut Apostolis qui pauci erant opponat multos, & gratiam illis concessam commendaret. Ex Hieronym.

18. *Vos ergo audite parabolam seminantis.*] Vos qui vidistis & audiistis quæ Prophetæ voluerunt videre & audire, vos quibus datum est nosse mysteria, intelligite interpretationem parabolæ. Mar. 4. reprehendit Apostolos quod non intellexerint cum primum audierunt, nescitis parabolam hanc, & quomodo omnes parabolas cognoscetis? quasi dicat, si hanc quæ omnium facillima est quo modo quæ obscuriores sunt intelligetis?

19. *Omnis qui audit verbum regni & non intelligit, venit malus & rapit quod seminatum est in corde eius: hic est qui secus viam seminatus est.*] Verbum regni, sermonem de regno cœlesti per quem promittitur regnum. Evangelium & sensum cordi non imprimit, non pensat, non ad actum perducit, nulla fide, nulla utilitatis occasione accipit: venit malus, id est diabolus. Dicitur homo seminatus, id est, tali semine perfusus: sicut feminari dicitur & semen quod iacitur,

iacitur, & ager in quem iacitur. Seminator est Christus, semen verbum Euangelicum. Ager mundus, diuersa in eodem agro terra, alia secus viam, alia petrosa, alia spinis cooperta, alia bona: homines diuersi: volucres dæmones qui id quærunt ne aliquod bonum semen in nostris animis foueatur.

20. 21. *Qui autem super petram seminatus est, hic est qui verbum audit, & continuo cum gaudio accipit illud. Non habet autem in se radicem, sed est temporalis. Facta autem tribulatione & persecutione propter verbum continuo scandalizatur.*] Deficit à fide. Tria terræ genera distinguit, 1. quæ nullo modo arata est vt via, & nullam vt sic dicam terram habet. 2. quæ paucam habet. 3. quæ multam & forte bonam sed spinis refertam, quas si non haberet multum fructum afferret.

22. 23. *Qui autem seminatus est in spinis, hic est qui verbum Dei audit: & sollicitudo istius sæculi, & fallacia diuitiarum suffocat verbum, & sine fructu efficitur. Qui vero in terram bonam seminatus est: hic est qui audit verbum & intelligit, & fructum affert, & facit aliud quidem centesimum, aliud autem sexagesimum, aliud vero tricesimum.*] Tria contradistinguit genera eorum qui fructum ferunt, quibus vnus atque alterius generis homines comprehendit: bonam autem terram appellat, non solùm quæ natura sua bona est, sed quæ bene culta, quæ subacta, quæ purgata est ex Hier. Ex fructuum distinctione colligitur meritum & pramiorum differentia: cum Christus distinguat hæc tria genera, vt virgines, viduas, coniuges, vel martyres. Virgines viduas significant ex Hier.

24. *Aliam parabolam proposuit ille dicens: Simile factum est regnum cœlorum homini qui seminavit bonum semen in agro suo.] Perinde se habet Evangelium atque si quis in agro suo bonum semen seminauerit, & aliquis eius inimicus superseminet malum.*

25. *Cum autem dormirent homines, venit inimicus eius, & superseminavit Zizania in medio tritici; & abiit.] Per homines, totum mundum intelligit. Ex hac parabola colligitur in Ecclesia non solum bonum semen, idest homines bonos, sed etiam malum, idest malos homines esse. 2. se non esse auctorem mali seminis, sed boni. 3. malū semen quod à diabolo seminatum est, se usque ad messem laturum esse.*

26. *Usque ad 31. Cum autem creuisset herba & fructum fecisset, tunc apparuerunt & Zizania.] Per fructum intelligit spicas & grana. Hanc parabolam Christus ipse explicat. Ipse est qui seminat: ager eius est mundus; bonum semen, filij regni: zizania filij nequam. Qui sint homines quibus dormientibus zizania diabolus seminauit, qui serui, Christus non explicat, quia sunt emblemata quæ ad parabolæ significationem nihil faciunt. Per dormientes homines possunt Episcopi intelligi, & qui Ecclesiæ curam gerunt: per seruos boni & ardentes Ecclesiæ ministri, qui hæreticos & malos Catholicos bono quodam & pio religionis studio de medio tolli vellent.*

31. *Aliam parabolam proposuit eis dicens: Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod accipiens homo seminauit in agro suo.] Granum sinapis est Evangelium seu fides, doctrina Evangelica, verbum Dei, vel Christus ipse, vel Ecclesia:*

Quod

Quod cum initio paruum sit in ingentem arborem crescit: vel quia quanto plus teritur tanto plus reddit.

32. *Quod minimū quidem est omnibus seminibus, cum autem creuerit, maius est omnibus oleribus, & fit arbor ita ut volucres cœli veniant, & habitent in ramis eius.*] Non quod omnium omnino minimum, sed quod ex omnium minimis vnum sit. Prædicatio Christi humillima est omnium disciplinarum propter scandalum crucis. Ex Hier. Volucres cœli sunt Reges & Principes, & omnes qui in sublimitate constituti sunt qui in Euangelio & Ecclesia sustentantur, vel omnium credentium animæ ex Hier.

33. *Aliam parabolam locutus est eis: Simile est regnum cœlorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farina satis tribus, donec fermentatum est totum.*] Hæc quarta parabola eundem finem habet quem præcedens, quia sicut fermentum cum modicum sit in magnam massam immissum totam peruadit, & multo maiorem reddit; ita verbum Dei vno loco seminatum totum peruasit terrarum orbem: ita Ecclesia initio minima, breui tempore in omnes terræ partes diffusa est. Psal 79. Mulier si pars est parabole Euangelicam doctrinam significat, quæ verbum Dei in animos auditorum quasi fermentum in massam infundit. Vel mater Ecclesia ex Hier. vel fermentum Christus; mulier synagoga quæ eum per iudicium mortis abscondit ex Hilar. tria posuit sata, tres modis pro omnibus, quasi dicat. quantumcumque voluerit farinæ fermentare non nisi parum fermenti miscet. Ex Chry.

34. *Hæc omnia locutus est Iesus in parabolis*

ad turbas. Et sine parabolis non loquebatur eis.] In ea, & de qua agitur concione Mar. 4. Prout poterant audire, quasi dicat qui posset capere caperet; vel prout digni erant; non enim digni erant vt illis aperte loqueretur.

35. Vt adimpleretur quod dictum erat per Prophetam dicentem: *Aperiam in parabolis os meum. Eructabo abscondita à constitutione mundi.*] Continet hic Psal. 77. historiam Israël's sed quæ sit parabolicè intelligenda, quam Euangelista non ad eundem, sed ad similem sensum accommodat. Vt, non causam sed consecutionem significat.

36. Tunc dimissis turbis venit in domum Iesus. Et accesserunt ad eum discipuli eius dicentes: *adiffere nobis parabolam zizaniorum agri.*] Secreto interrogant quæ populus nec merebatur audire nec poterat ex Hier.

37. Vsq; ad 44. Qui respondens ait illis: *Qui seminat bonum semen est filius hominis; ager autem est mundus: bonum autem semen hi sunt filij regni. Zizania autem filij sunt nequam. Inimicus autem qui seminat ea diabolus: messis vero, consummatio seculi est: messores autem Angeli sunt. Sicut ergo colliguntur zizania & igni comburuntur, sic erit in consummatione seculi. Mittet filius hominis Angelos suos, & colligent de regno eius omnia scandala, & eos qui faciunt iniquitates, & mittent eos in caminum ignis, ibi erit fletus & stridor dentium. Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum.*] Tunc scilicet cum sublata fuerint scandala, idest ij per quos scandala venerunt, & separata zizania quæ triticum tegebat quo minus effulgeret.

44. Iterum simile est regnum cælorum thesauro abscondito

abscondito in agro: quem qui inuenit homo abscondit, & pra gaudio illius vadit & vendit vniuersa qua habet, & emit agrum illum.] Quatuor praedictis parabolis ostendit quo modo regnum coelorum habeat in diuersis hominibus effectum; & quo modo ex patuo initio magnum sortitur incrementum. Nunc pretium exponit vt doceat quāti homines illud facere debeant, & quanta quærere diligentia Euangelium, fidem, verbum Dei, Christum ex Amb. serm. 1. in Psal. 118. & Hilar. Absconditum, in carne vel in mysterio Isa. 64. 1. Cor. 1. Qui autem inuenit, abscondit, idest eniti debet ne elabatur, & diligentiam adhibet vt illud obtineat, hoc est abscondere. Non, ne alius fidem aut Euangelium inueniat, sed ne ipse perdat. & hæc non pars parabola, sed potius emblemata. Dicit, vendit vniuersa, non quod ematur Euangelium, sed quia propter illud omnibus terrenis renuntiandum est, & per contemptum terrenorum acquiritur studium æternorum.

47. *Vsq̃ue ad 51. iterum simile est regnum coelorum sagena missa in mare: & ex omni genere piscium congreganti. Quam cum completa esset educerent, & secus litus sedentes elegerunt bonos in vasa, malos autem foras miserunt, sic erit in consummatione seculi: Exibunt Angeli & separabunt malos de medio iustorum, & mittent eos in caminum ignis ubi erit fletus & stridor dentium.*] Huius parabola significatio eadem cum praecedentibus.

51. *Intellexistis hæc omnia? dicunt ei, etiam.*] Hæc ad Apostolos qui sunt futuri Magistri, quos non vult audire tantum vt populum.

52. *Ait illis: ideo omnis scriba doctus in regno coelorum*

æclorū similis est homini patrifamilias qui proferet de thesauro suo noua & vetera.] Intelligentibus dignum testimonium redder dicens similes eos esse sibi. Doctos vocat ad regnum cælorum scilicet prædicandum. Apostoli dicuntur scribæ, quasi Notarij. Saluatoris verba illius & præcepta in tabulis cordis signantes ex Hier. Proferunt quasi de penu, omnia ciborum genera vt inuitatos alant Cant. 7. Poma noua & vetera; quasi dicat Euangelicos Doctores omni scientia diuina instructos, exempla, similitudines omnibus iuxta cuiusque caput proferre ex Hil. Chryl. Hier.

53. 54. *Et factum est cum consummasset Iesus parabolas istas, transiit inde: & veniens in patriam suam, docebat eos in synagogis eorum; ita vt mirarentur, & dicerent: unde huic sapientia hac & virtutes? Patriam suam vocat Nazareth in qua conceptus, vel Capharnaū. in qua educatus ex Hier. In synagogis dixit, pro in concione seu in conuentu populi: Nam non amplius quam vna synagoga erat in vna ciuitate.*

55. 56. *Nonne hic est fabri filius? Nonne mater eius dicitur Maria: & fratres eius Iacobus & Ioseph, Simon & Iudas & sorores eius, nonne omnes apud nos sunt? unde ergo huic omnia ista?]* Mar. 6. Ipsemet Christus dicitur faber filius Mariæ, & fabrilem artem exercuisse antequam prædicaret; quod satis probabile. Quid enim totos triginta annos egisset in Nazareth. Ex Lyr. seu lignarius faber fuerit, vt Ioseph, seu aurifex. Ex Chry. seu ferrarius ex Hil. vocant fratres consobrinos Christi filios Mariæ Cleopha sororis Virginis Mariæ, & sorores, cognatas. Mirantur virtutes & miracula & sapientiam, nouerant

enim

SECUNDVM MATTH. CAP. XIV. 159
enim non eam studio acquisiuisse. vnde huic
tam excelsa : huic tam humilia?

57. *Et scandalizabantur in eo. Iesus autem dixit eis: Non est propheta sine honore, nisi in patria sua, & in domo sua.*] Impingebant in eum tanquam in lapidem, & corruiebant ex consideratione humilis genealogiæ & cognationis, existimantes quod sapientiam & virtutes haberet à diabolo potius quam à Deo. Vnde ait communiter id accidere vt Propheta magis à suis contemnatur: non enim semper alibi honoratur, nec à suis omnibus contribulibus spernitur ex Hier.

58. *Et non fecit virtutes multas propter incredulitatem illorum.*] Ex quo insinuat aliqua miracula fecisse : non tot quot alibi. & Mar. 6. dicitur, non poterat, quia nolebat : nolebat autem propter incredulitatem eorum; & quia indigni erant qui male ea quæ viderant interpretabantur, dicentes: vnde huic virtutes? fecit autem pauca quædam, ne dicerent, si facta essent signa, credidissemus.

C A P V T X I V.

*Ioanne interempto it in desertum,
sequitur eum turba.*

2. *In illo tempore audiuit Herodes Tetrarcha famam Iesu.*] Tempore quo Apostoli ad prædicandum missi Mar. 6. & Luc. 9. Verius post reditum, quia cum hæc facta sunt Apostoli erant cum Iesu. Audiuit Herodes Antipas filius magni Herodis famam : non prius, quia sero res sanctæ ad aures principum veniunt ex Chryf.

Vel.

Vel quia mors Ioannis non multo post quam Christus prædicare cœpit, accidit. Dicitur Tetrarcha Galilææ, idest princeps quintæ partis regni: nam patre eius mortuo, diuisum est regnum in quatuor partes, quarum duæ datæ sunt Archelao: tertia Philippo: quarta huic Herodi data est ab Imperatore Romano. Marcus Regem vocat, quod esset eius potestas velut Regia; & quidem Tetrarchias antiqui regna vocabant ex Cic. & Plin.

2. Et ait pueris suis: *Hic est Ioannes Baptista, ipse surrexit à mortuis: & ideo virtutes operantur in eo.*] Primum dubitauit, vt ait Lucas c. 3. postea credidit, & quasi aliis assentiendo dixit: *Hic est Ioannes Baptista, ipse surrexit à mortuis, & virtutes operantur in ipso vno,* idest efficaces sunt, vigent, apparent: quasi dicat per eum miracula fiunt: vel virtutes, idest præcedentia merita seu bona opera sunt causa quod tam mirabilia agit. Ex Ians.

3. Herodes enim tenuit Ioannē, & alligauit eum, & posuit in carcerem propter Herodiadem uxorem fratris sui.] Philippi: filiā Aristobuli filij maioris Herodis secundū Iosephū non Arete regis: vxorē Philippi, qui cognomēto Herodes dicebatur apud Iosephum, aut certe lapsus est cum Herodē appellat, quia magis fides adhibēda est Euangelistæ qui Philippum nominat ex Mald.

4. Dicebat enim illi Ioannes: non licet tibi habere eam.] Fratrem adhuc viuente, mortuo enim non prohibebat lex. Iosephus lib. 18. cap. 10. aliam reddit causam cur Ioannem occiderit, quod nimirum timuerit, vt in magna erat apud populares suos gratia, ne ad seditionem populum excitaret.

5. *Et volens eum occidere timuit populum, quia sicut Prophetam eum habebat.*] Marcus c. 6. habet quoddam Herodes metuebat Ioannem sciens eum virum sanctum, & custodiebat eum. Hinc colligitur Herodem non ideo Ioannem detinuisse in carcere ut eum occideret, sed potius ut ab insidijs Herodiadis indemnem custodiret: & sic cluderet iram inquirentis mulieris. Et certe liquet Herodiam Ioanni insidias tendisse, ut siue per maritum siue alio dolo eum interimeret: Herodem autem obstitisse, ut Marcus ait, postea autem Herodiadis victum precibus occidere voluisse, sed timuisse populum ut ait Matthæus.

6. *Die autem natalis Herodis saluavit filia Herodiadis in medio, & placuit Herodi.*] Solus Herodes & Pharao obseruauerunt diem natalis sui, ut quorum erat par impietas, vna esset solemnitas, ex Hier. & Orig. hoc laudat Caluinus, quia in comessationibus celebrabatur, arguit vero quod cum laude Christi, natalem Beatæ Mariæ & mortuorum qui Deo seruierunt Ecclesia celebret.

7. 8. *Vnde cum iuramento pollicitus est ei dare quodcumque postulasset ab eo: At illa pramonita à matre sua, da mihi inquit hic in disco caput Ioannis Baptistæ.*] Inducta, impulla, instigata à matre timente ne Herodes aliquando conueniret cum fratre suo: Volo inquit ut protinus des mihi in disco caput Ioannis Baptistæ, ex Mar. 6.

9. *Et contristatus est Rex; propter iuramentum autem, & eos qui pariter recumbebant iussit dari.*] Tristatur quod tam inconsulte iurasset & promississet, & quod illa tam crudeliter postulasset.

lasset: alij non vere sed simulate putant contritum. Tanta vero grat apud Iudæos religio iusiurandi, vt etiam quæ contra fas iurata essent, non seruare nefas putabant vt patet ex Iosue 9. 18. & Iephthæ. Iud. 11. quæ tamen seruanda non erant; quia impia promissio quæ scelere adimpleretur & quæ in peiorem vertitur exitum. consilio salubriori mutanda est, ex Chryf. & Hier.

10. 11. *Misitque & decollauit Ioannem in carcere, & allatum est caput eius in disco. & datum est puella, & attulit matri sue.*] Vt habeat in potestate linguam quæ illicitas nuptias arguit.

12. *Et accedentes discipuli eius, tulerunt corpus eius, & sepelierunt illud, & venientes nuntiauerunt Iesu.*] In castello Macheronte truncatus secundum Iosephum. Sepultus autem in Sebaste quæ olim Samaria dicta est Iuliani tempore. Cremauerunt pagani ossa Ioannis & disperferunt sed à monachis Hierosolymitanis collecta maxima pars & Hierosolymam delata, missa deinde Anathanasio, & Alexandria seruata vsque ad Theophilum Episcopum, ex Lyr.

13. *Quod cum audisset Iesus, secessit inde in nauicula in locum desertum seorsum. Et cum audissent turba secuta sunt eum pedestres de ciuitatibus.*] Cum audisset mortem Ioannis, vel quod Herodes dixit Luc. 9. Hic est Ioannes: ipse surrexit à mortuis; voluit Christum videre, ex Chryf. secedit, non metu mortis, sed parcens inimicis, ne homicidium homicidio iungeret, ex Hier. & Chry. Vel differens mortem in Pascha, vel dans exemplum vitandæ temeritatis, vltro

ultro se morti offerentium: vel vt credentium probaret fidem. ex Hier. Non secessit antequam ei nuntiaretur vel demonstraret incarnationis veritatem, alioqui sciebat ante per se quod factum fuerat, ex Chrys. Secessit ergo ne Deum se esse declararet, ex Chrys. non pedibus sed in nauicula, vt nullus sequeretur abeuntem trans mare Galilee quod est Tyberiadis. Alij quia lacus in vltiorem partem traijciendus erat: traijeit autem Christus partem aliquam lacus circa promontorium, & sic factum est cum turbæ terra sequerentur vt prius ad locum quo appulit quam ille peruenirent, vt ait Mar. 6. quia Christus promontorium circuibat, turbæ recta via tendebant.

14. *Et exiens vidit turbam multam, & miseratus est eis & curauit languidos eorum.* Exiens scilicet de nauí vel de aliquo loco in quo se receperat, ex Hier. vidit turbam quæ eum præmenerat.

15. *Vespere autem facto accesserunt ad eum discipuli eius dicentes: desertus est locus & hora iam præterijt, dimitte turbas vt euntes in castellum emant sibi escas.* Fides turbarum ostenditur quæ tam diu famem patientes expectarunt. Ioannis 6. videtur factum aliter narrari, sed discipuli, Christi scilicet non Ioannis, primum dixerunt ei vt turbas dimitteret, vt Matthæus ait, deinde Christus tentandi causa interrogauit vnde ememus panes? Ioan. 6. Interrogans ad modum ignorantis, vel vt discipulus suam incredulitatem ostenderet, vel vt miraculum quod facturus erat, illustrius redderet, ex Cyril.

16. *Iesus autem dixit eis: non habent necesse ire.*
AITE

164 MANVALE IN EVANGELIVM
date illis vos manducare.] Ioannis 6. c. respondit
Philippus, ducentorum denariorum panes non
sufficiunt, non quod vt Calvinus voluit habe-
rent hos ducentos nummos aureos, sed quia
nec habere possent; quia si habuissent iussisset
expendi in panes, nec miraculo opus fuisset:
Non dixit ego illis cibum dabo, sed, vos date
illis manducare, ne miraculum iactare videretur.
ex hoc probant voluntariam Christi pau-
pertatem Theod. Heracl. & Leont.

17. *Responderunt ei, Non habemus hic nisi quin-
que panes & duos pisces.*] Andreas vnus respon-
det pro omnibus: vel hi panes erant Apostolo-
rum: vel pueri vt venderet toti multitudini,
ex Cyr. & Chrys.

18. *Qui ait eis: afferte mihi illos huc.*] Panes &
pisces, hinc probauit fructum eleemosynæ ex
multiplicatione consequuta, ex Cyr. & Leont.

19. *Et cum iussisset turbam discumbere super
foenum, accepit quinque panibus & duobus pisci-
bus aspiciens in cælum benedixit, & fregit, & de-
dit discipulis suis.*] Marci 6. c. præcepit illis vt
accumbere facerent Ioan. 6. Luc. 9. per conui-
uia quinquagenos. vt appareret quantus esset
numerus, ex Theoph. & quam magnum mira-
culum, & vt sine confusione Apostoli ministra-
rent eis ex Cyr.

Aspiciens in cælum.] Quia omne donum de-
sursum est, & quia à Patre & diuinitatem & vim
faciendi miracula accepit ex Hil. & Chrys. &
vt idem nos facere doceret, & vnde petendum
auxilium, ex Hieronym. Non hic *εὐλογεῖν* pro
εὐχαριστεῖν gratias agere, sed è contra *εὐχαριστεῖν*
pro *εὐλογεῖν* benedicere accipitur, quia gratia-
rum actio hoc loco nihil ad rem pertinebat,
bene

benedictio autem multum: volebat enim Christus panem multiplicare, nondum multiplicarat, non ergo Patri gratias agebat quod multiplicasset, sed benedicebat vt multiplicaret, ex Mald. non prius tangendam mensam quam Deo gratias agamus docent hinc Chrys. Dedit panes discipulis, discipuli autem turbis, vt honoraret eos, & ne increduli essent aut obliuiscerentur, ex Chrys. vt significaret populum Christianum per Apostolos pascendum. ex Hier. vt miraculi gloriam quodammodo in Apostolos transferret. Miraculum autem primum factum est in manibus Christi, qui frangendo multiplicauit, & duodecim cophinos impleuit; deinde in Apostolorum manibus autem cophinis creuerunt: ita ut quantum ex corbibus, vt discumbentibus darent, detraherent; tantum diuinitus accresceret sicut in lecytho vidua factum est. 4. Reg. 4.

10. *Et comederunt omnes, & saturati sunt & tulerunt reliquias, duodecim fragmentorum plenos.* Omnes comederunt, saturati sunt, & duodecim cophini impleri ad euidenciam miraculi ex Hier. tulerunt reliquias vt absentes discerent miraculum; vt ex reliquijs apparet veros fuisse panes; vt boni dispensatores Dei beneficiorum tantum redderent quantum acceperant. Ex piscibus autem non constat an nihil superfuerit, & credibile multum superfuisse: esto nihil superfuisse dixerit, satis tamen est ad probandum miraculum vt panes vel pisces superessent. voluit autem panes potius quam pisces superesse quia vsitatissimus ci-
bus est.

21. *Manducantium autem fuit numerus quin-
que*

que millia hominum, exceptis mulieribus & parvulis.] Quasi quinque millia Mar. 6. non numeratis mulieribus & pueris ad magnitudinem miraculi commendandam, ex more Iudæorum solos viros numerat ut notat Cyril. & Ammon. in catena.

22. *Et statim compulit Iesus discipulos ascendere in naviculam, & præcedere eum trans fretum, donec dimitteret turbas.*] Indicat inuitos recessisse discipulos, volebant enim à Domino separari : & præcessisse in Capharnaum non iussu Christi qui sese ab eorum oculis subtraxerat, sed proprio ut videtur consilio Ioan. 6. Cum enim eodem in loco expectassent vidissentque non redire, conscendisse navim ut ibi eum quærerent : sed utrumque factum est ; & Christus antequam se subduceret præcepit eis ut nauigarent in Capharnaum, & ipsi usque ad noctem expectarunt sperantes rediturum : vel prius compulit discipulos navim conscendere seque præcedere, prætextu dimittendæ turbæ, quibus profectis ipse in montem fugit ut oraret : sed Ioannes hoc secundum narravit, primum prætermisit. Compulit autem ut se relicto prænauigarent, quia solus volebat orare. Et quia sciebat fore, ut turbæ venirent ut se raperent & Regem facerent Ioan. 6. Et cum periculum immineret momento temporis, ut postea fecisse credendum est, per aëra permeans discipulos consequeretur. & ut sequenti miraculo occasionem daret, nisi enim Apostolos præmisisset, neque super mare ipse ambulasset, neque Petrum iussisset ambulare. Alij ut fragmenta panum secum portarent, & soli miraculum inter se cognoscerent,

ex

ex Chry. Compulit autem eos, quia credibile est eos ab eo noluisse discedere præ amore; & ne solus inter ignotos remaneret ex Hier. tamen statim obtemperauerunt, quia sciebant eum omnia posse: præcesserunt ergo trans fretum, idest trans mare Galilææ, hæcque non partem lacus Generareth, sed totum traiecerunt, voluit enim è Galilæa fugere & in oppositam regionem Gerasenorum venire, vt Herodis insidias vitaret, & eorum declinaret studium qui se regem facere volebant. Constat ex Ioanne & discipulos & Christum prius venisse Capharnaum, ibique præclaram illam de corpore & sanguine suo disputationem habuisse: Constat miraculum hoc in mari factum tunc accidisse, cum discipuli ex eo loco vbi Christus panes multiplicauerat, in Capharnaum noctu nauigarent. Deinde ex Capharnaum in Gerasenorum regionem ultra lacum nauigasse.

23. *Et dimissa turba ascendit in montem solus orare. Vespere autem facto solus erat ibi.*] Bis orauit ex Ioan. 6. ante & post miraculum, prius fugit vt lateret, nunc vt oret.

24. 25. *Nauicula autem in medio mari iactabatur fluctibus: Erat enim contrarius ventus. quarta autem vigilia noctis venit ad eos ambulans super mare.*] Quarta vigilia est extrema noctis pars quæ matutina dicebatur, habet enim quatuor vigiliæ: vigilia autem tres horas. Vigiliæ enim militares in trina horarum spatia diuiduntur. tota itaque nocte sunt periclitati, noluit continuo diuinum adesse auxilium, vt prius patientiam experiretur & in extremis succurreret in medio mari, & cum magnis fluctibus nauis iactaretur, vt occasio facien

faciendi miraculi declararetur. Ex Cyril. ambulat super mare per dotem agilitatis. Calvinus ait aquas ita solidasse vt graue sustinerent corpus, cum tamen in eo miraculum fuerit vt graue corpus in liquidis & mollibus aquis non mergeretur, ex August. serm. de temp. 59.

26. *Et videntes eum discipuli supra mare ambulantem, turbati sunt dicētes, quia phantasma est, & pra timore clamauerunt.*] Calvinus crassi stuporis & ignorantiae brutæ fuisse ait quod Apostoli turbati; miror quin idem dixerit cum B. Virgo turbata est: At Christus non reprehendit Apostolos quod turbati fuerint, iste reprehendit. Phantasma est apparentia rei non existentis. Spectrum, siue Angelus, siue dæmon, & quia aut nocuisse multis aut nocere posse credebatur Apostoli timuerunt. Et magni timoris indicium est confusus clamor, & incerta vox.

27. 28. *Statimque Iesus locutus est eis dicens: habete fiduciam: Ego sum, nolite timere: Respondens autem Petrus dixit: Domine si tu es iube me ad te venire super aquas.*] Quia ardentissimæ vbiq; fidei est, non enim dubitat de fide sed de facto. Credebat enim Christum, posse efficere vt ipse quoque super aquas ambularet: quod Calvinus non credit: sed dubitabat an esset Christus qui loquebatur, an aliquis spiritus qui se Christum esse fingeret, quia sciebat satanam se aliquando in Angelum lucis transformare, & volebat probare Spiritus an ex Deo essent, quia si de fide dubitasset, non dixisset iube me venire super aquas, volens loquentis verba, factis probare: sciebat enim Angelum bonum

bonum & malum sumpta humani corporis forma posse super aquas ambulare, & Christi vocem imitari, sed non posse aliis ut idem facerent præstare.

29. *At ipse ait; Veni: Et descendens Petrus de nauicula ambulabat super aquam ut veniret ad Iesum.*] Veni ait, ut se esse doceat quod Petrus experiri volebat. Calvinus stultitiam vocat quod crediderit posse se iubente Christo super aquas ambulare, & hanc Christum arguere experientia ipsa cum in mediis fluctibus mergeretur. Hieronymus probat ex hoc Christum verum habuisse corpus non phantasticum contra Manichæos, quia Petrus qui verum habebat corpus super aquas ambulauit.

30. *Videns vero ventum validum, timuit: Et cum cœpisset mergi, clamauit dicens: Domine saluum me fac.*] Quod maius est superans à minori turbatur, talis est natura nostra, sepe in magnis recte habens in minoribus deficit. Ex Hier. Humanum autem est in præsentibus periculis commoueri. Nec omnino dubitauit qui clamauit *Domine saluum me fac.* Relinquitur tentationi ut augeatur fides. Quod ambulauit super aquas diuinæ fuit potentia; quod mergeretur, humanæ infirmitatis ne superbi-
biret.

31. *Et continuo Iesus extendens manum apprehendit eum, & ait illi: modica fidei quare dubitasti.*] Ardebat fides sed humana infirmitas in profundum trahit, ostendit periculum non ventum, sed modicam fidem fecisse ait Chryso-
st.

32. *Et cum ascendissent in nauiculam, cessauit ventus.*] Christus & Petrus cum ascendissent.

H Ioan.

Ioan. 6. significare videtur Christū non ascendisse vel certe non opus fuisse vt ascenderet. Quinque miracula facta sunt, Christus per aera raptus Apostolos cōsecutus est: super mare ambulavit: effecit vt & Petrus ambularet: tempestatem sedauit: Nauis vt in eam ascendit statim ad terram appulit.

33. *Qui autem in nauicula erant, venerunt vt adorarent eum, dicentes: Vere filius Dei es.*] Nautæ scilicet & vectores, vel Apostoli venerūt & adorauerunt vt filium Dei non adoptiuum sed naturalem, non vt virum iustum; sed vt verum Deum. Et valet hic locus contra Arianos. non enim eos arguit qui se filium Dei vocabant, quin potius eorum opinionem confirmat editis miraculis. Ex Chryf.

34. *Et cum transfretassent venerunt in terram Genesar.*] Quæ ultra stagnum est, à qua stagnum nomen accepit.

35. *Et cum cognouissent eum viri loci illius, miserunt in vniuersam regionem illam, & obtulerunt ei omnes male habentes.*] Nouerant rumore, & ex facie. Ex Hier. quia ibi iam ante duos dæmoniacos curauerat cap. 8. Mirum qui cum è sinibus eiecerant, sic eum iam recipiant, quia Christi fama creuerat, & eorum fides. Ex Chrysoft.

36. *Et rogabant eum vt vel fimbriam vestimenti tangerent. Et quicumque tetigerunt, salui facti sunt.*] Hanc sapientiam docuit mulier illa hæmorrhoiſſa. Ex Chryf. Calvinus vero vt superstitionem culpat: at Euangelista laudat, non quod ad tactum fimbriæ, Christi gratiam restringerent; sed quia tanta erat eorum fides, vt crederent vel solo eius fimbriæ tactu omnia morbo

SECUNDVM MATT. CAP. XV. 171
morborum genera curari posse. Ex hoc loco
non fimbriam sed totum Christi corpus in Eu-
charistia esse probat Chryl.

CAPVT XV.

*Arguit Phariseos ; sanat filiam
Chananaea.*

1. **T**unc accesserunt ad Iesum ab Ierosolymis
Scriba & Pharisei.] Tunc cum tot fecis-
set miracula, cum tactu vestimentorum sanasset
infirmos. Ex Chryl. accesserunt Scribae & Pha-
risei, qui per omnes tribus erant dispersi, sed
omnium insolentissimi erant Hierosolymita-
ni. Ex Chryl.

2. Dicentes : *Quare discipuli tui transgrediun-
tur traditiones seniorum : non enim lauant manus
suas cum panem manducant.*] Occasionem ca-
lumniandi notat Marc. cap. 7. quia discipuli
non lotis manibus manducarent panes: Senio-
rum traditionem non suam dixerunt, nec le-
gem ; cum tamen eam constituissent Scribae
ut crebro etiam inter prandendum laurent
quicumque bene vellent legem observare: ab-
stinendo ab iis quorum tactu homines inqui-
nabantur. Ex Chryl.

3. Ipse autem respondens ait illis : *Quare & vos
transgredimini mandatum Dei propter traditio-
nem vestram. Nam Deus dixit.*] Ex zelo iustitiae
innocentes excusat, invidos accusat, ostendens
quod indigni sunt alios de parvis accusare qui
magnis subiacent vitiis. Ex Chryl.

H 2

4. Ho

4. *Honora patrem & matrem, & qui male-
dixerit patri vel matri, morte moriatur.*] Ho-
nora non tam salutando quam dando neces-
saria. i. Timot. 5. honora viduas, idest ale: Qui
debita obsequia parentibus negaverit, verbo,
facto, vel aperta rebellione, moriatur. quanti
apud Deum hoc præceptum, quando qui eos
solo verbo lædit, capite punitur, ostendit, ut
notat Chrys.

5. *Vos autem dicitis: Quicumque dixerit pa-
tri vel matri munus quodcumque est ex me, ti-
bi proderit.*] Idest quod Deo offero tibi etiam
prodest quemadmodum si tibi darem. vel mu-
nus est, idest Deo consecratum est, quicquid
ex meis bonis tibi prodesse poterat: Alij nihil
tibi debeo, sed quod ex meis rebus emolu-
menti provenit, id munus est, id est non de-
bito sed tibi dono do. Ex Chrysost. Alij mu-
nus quodcumque est ex me, tibi proderit? per
interrogationem; quasi dicat: minimè ex
S. Thom. Chrysostomus putat mentiri solitos
filios dicentes se quod parentes petebant Deo
obtulisse, ne illis darent. Et sic duplici impie-
rate, & se & parentes fraudasse: Alij munus
quodcumque est ex me tibi proderit? Id est, an
si tibi dem, quod Deo consecrare decrevi pro-
desse tibi poterit? minimè, quin potius obef-
set, quia rebus sacris abuterere. Alij melius,
quodcumque ex me proficiscitur, id est, quod-
cumque obtulero Deo, tibi proderit perinde
ac si tibi dedissem, præstat ergo Deo offerre,
quam tibi: ita Strabus, & Lyr.

6. *Et non honorificabit patrem suum aut
matrem suam: Et irritum fecistis mandatum
Dei propter traditionem vestram.*] Vacuum &
falso

falsè intellectum, prauaricatum fecistis mandatum de honorandis parentibus: quasi dicat filius ista dicendo parentibus vel bona sua vouendo Deo, non tenetur nec debet honorificare, seu necessaria patri vel matri ministrare: Vel non honorificabit, id est quicumque filius vestram traditionem sequitur, non honorificabit reuera suos parentes, dando eis victum dum indigent sicut lex præcipit, sicque transgreditur diuinum præceptum sequendo vestrum errorem.

7. *Hypocrita, bene prophetauit de vobis Iſaias dicens.*] Non sunt vaticinantis sed accusantis verba: non enim de Scribis & Phariseis, sed de populo Iudæorum qui tunc erat prædicta sunt. Hypocritas vocat qui sub ficto Dei honore terrena lucra cumulabant.

8. *Populus hic labia mea honorat, cor autem eorum longè est à me.*] Hæc quæ ad propositum suum faciebant verba, Christus retulit non omnia nec eo modo quo dicta Isa. 29. cap.

9. *Sine causa autem colunt me docentes doctrinas & mandata hominum.*] Inaniter & solo obsequio exteriori colunt, ideo non habaturi mercedem cum veris cultoribus, docentes traditiones seniorum suorum diuino mandato contrarias. Traditiones quædam sunt à Deo; sed nemo scripsit, Ecclesia tamen semper seruauit, vt quod baptizentur infantes: quædam ab Ecclesia institutæ, vt Dominicæ dici observatio: ieiunium quadragesimæ, abstinentia à carnibus certis diebus, quæ humanæ dici nequeunt, quia à

H 3 Spi

Spiritu sancto Ecclesia gubernante sunt instituta: quædam quæ neque à Deo, neque ab Ecclesia, sed aut à Republica, aut à privatis hominibus instituta sunt. Harum aliæ non sunt contrariæ præceptis aut cõsiliis Dei, aliæ autem sunt contrariæ, & de his iam loquitur Christus.

10. 11. *Et convocatis ad se turbis, dixit eis: Audite & intelligite: Non quod intrat in os coïnquinat hominem, sed quod procedit ex ore hoc coïnquinat hominem.*] De cibis loquitur, qui licite edi possunt, & quidem non cibus ipso etiam prohibitus coïnquinat, sed inobedientia & immoderantia, sed intemperantia & ebrietas. Dicit Calvinista, Ecclesia non potest bonos natura cibos prohibere. At nonne sanguis & pullus columbarum suffocatus bonus natura sua cibus est? & tamen Ecclesia prohibuit illis uti, Act. 15. Caro natura sua bonus cibus est, & tamen Paulus carne sibi interdicit in æternum ne fratrem scandalizet, ita ut si vescatur, non cibi natura sed caritatis defectu se inquinari putet 1. Cor. 8. Et si quis ægrotus medico prohibente, vino utatur, nemo dubitat non vini natura sed inobedienti inquinari voluntate. Potest ergo Ecclesia & medicus hunc vel illum potum & cibum prohibere ægrotis corpore vel animo. Ex Augustin. lib. 3. contra Faustum. Quod procedit ex ore, sunt verba hanc malitiam cordis exprimentia, sicque non discipulos manuum illotarum sordibus, sed ipsos Phariseos malignis & calumniatoribus verbis inquinari.

12. *Tunc accedentes discipuli eius dixerunt ei:*
scm

fis quia Pharisei audito verbo hoc scandalizati sunt.] Quia videbatur contra ciborum delectum lege præceptum loqui, & ipsam legem abrogare. Scandalum autem est dictum vel factum minus rectū præbens alteri occasionem ruinæ. Ex Hier.

13. *At ille respondens ait: Omnis plantatio quam non plantauit Pater meus cælestis eradicabitur.*] Falla doctrina & superstitiosa, homines bonam vel malam habentes voluntatem. Pharisei vocantur plantæ & Doctores qui non habent fundamentum Christum.

14. *Sinite illos, cæci sunt & duces cæcorum: cœui autem si cæco ducatum præstet, ambo in foueam cadunt.*] Sic Apostolus vitandos Hæreticos iubet, quia & se & alios in præcipitium trahunt.

15. *Respondens autem Petrus, dixit ei: edifera nobis parabolam istam.*] Proloqui exorsus est Petrus, vt ardentissimus cæteros anteit ex Chrysostom. Mar. 6. scribit discipulos interrogasse scilicet post Petrum, vel solum Petrum nomine omnium; vel plures pro vno posuit vt cap. 16. Effuso vnguento indignatos Apostolos fuisse cum ex Ioh. 12. constet solum Iudam indignatum fuisse. Et cap. 27. latrones qui cum Christo erant blasphemasse, cum ex Luc. 23. vnum tantum blasphemasse constet: Nec obstat quod Christus non de vno sed de pluribus loquens dixit: *adhuc & vos sine intellectu estis.* Nam Mat. 26. Marc. 14. cum solus Iudas contra illam mulierem quæ vnguentum effuderat murmurasset, Christus loquens de pluribus dixit: *sinite eam.*

16. 17. *At ille dixit: adhuc & vos sine intellectu*

estis. Non intelligitis, quia omne quod in os intrat, in ventrem vadit, & in secessum emittitur.] Non dicit totum sed omne scilicet cibi genus. vide Marcum vbi ait sic purgari escas, scilicet remanente puro alimento in corpore. Ex eo autem quod cibus non exit ex corde, nec in eo heret, sed in vētrem abit & in secessum emittitur, rectè colligit non posse hominem inquinare.

18. *Qua autem procedunt de ore, de corde occurrunt, & ea coinquinant hominem.]* Vt verba turpia & nociua, os hic non corporis sed cordis intelligit, sicque non solum verba, sed facta & quicquid in actum exit intelligit, quia omnia opera primum in corde concipiuntur: vnde non videntur nisi per os exire posse.

19. 20. *De corde enim exeunt cogitationes mala, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemia. Hac sunt qua coinquinant hominem; non lotis autem manibus manducare, non coinquinat hominem.]* Inquinatum cogitatione, magis inquinant sordida locutione & externa operatione.

21. *Et egressus inde Iesus secessit in partes Tyri & Sidonis.]* Idest loca vicina, vel ad eam regionem; non enim probabile est in terram illam Gentium progressum esse, cum Apostolis dixisset, in viam Gentium ne abieritis. cap. 10. Venit autem ibi vt lateret ex Theoph. Vel vt quiesceret. Ex Eutym. Mar. 7. Vel quia Iudæi suam doctrinam recipere noluerāt. Chrysost. putat ideo venisse, quia paulo ante legis ceremonias & ciborum obseruationes abrogare videbatur, & voluisse ad Gentiles veniēdo non esse iam Iudæum & Græcum, vt Petrus edoctus viso linteo. Act. 10. ita Hier. & Beda,

22. Et

22. *Et ecce mulier Chananæa à finibus illis egressa clamauit dicens ei: Miserere mei, fili Dauid, filia mea male à damonio vexatur.*] Chananæi à Chanaan descendentes, apud Iudæos omnium gentium impiissimi habebantur. Marcus ca. 7. vocat Syrophœnissâ, quia Tyrij & Sydonij Syrophœnicis erant ad oram; sic dictam quia Syrij eam occupassent, vt Gallogræci. Vel quia alia est Phœnicia in Africa. Non dixit misere filia mea, vt Christum magis moueret: vel quia & suum & filia sentiebat dolorem. Ex Chryf. per fidem nouit clamare filium Dauid Messiam, quem vel à vicinis Iudæis, vel à prophetis inaudiuerat futurum filium Dauidis.

23. *Qui non respondit ei verbum: & accedentes discipuli eius rogabant eum, dicentes quia clamat post nos.*] Non respondet vt probet patientiam & longanimitatem, aut aliis fidem & constantiam patefaciat, aut ne videatur contrarius illi sententiæ: in viam gentium ne abierit, & occasionem calumniandi daret. Verosimile est hanc Apostolos rogasse vt pro se rogarent, & sic Christo iniuriam non facit, qui vt hæc sanctos orat. Marcus 7. c. dicit eam in domum vbi Christus erat ingressam ad pedes eius procidisse: hic autem videtur Christum per viam secutam esse, & à tergo clamasse. Credibile est domum ingressam nulloque responso reddito Christum domo exiisse, & post eum clamasse ex Aug. l. 2. de cons. Euang. c. 49.

24. *Ipse autem respondens ait: Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israël.*] Primo ac principaliter, & ad prædicandum & ad operandum miracula in propria persona, nisi ad oues familiæ Israeliticæ, perditas per peccatum

originale & actuale, quibus Christus primo per seipsum vsque ad diem passionis, deinde diu per Apostolos prædicauit, donec illis penitus obstinatis & inexcusabiliter obduratis, iusta facta est ad gentes transmigratio. Vnde Christus parum gentibus in propria persona prædicauit & signa fecit. Hic notandus Caluistarum error qui dicunt Christum non ad omnes saluandos venisse, sed propter solos prædestinatos. Non sic Amb. in Psal. 43. Cyril. Hier. Hilary. & Aug. existimant.

25. *At illa venit & adorauit eum dicens: Domine adiuua me.] Vbi vidit Apostolos nihil posse & quæ à longe secuta est eum ex Chrysostom.*

26. *Qui respondens ait: non est bonum sumere panem filiorum & mittere canibus.] Honestum & decens non est eripere panem, idest verbum salutis quod prius deberur Iudæis: gratiam miraculorum, gratiam Euangelicam, & prolicere canibus; quasi dicat, habet canes panem suum minus delicatum quam filij: res naturales, sol luna, pluuia, &c. Canum, idest gentium, panis sunt, quæ prouidentia quidem Dei, sed generali dispensantur, & omnibus in commune, sicut porcis glandes proiiciuntur: at gratia & doctrina Euangelica quæ supra naturam est panis filiorum sed maiore consilio distribuendus. Canes filiis opponit, quia quamuis utrorumque paterfamilias curam gerat, tamen filiorum imprimis & multo maiorem quam canum habet. Consueuerant Iudæi omnes alias Gentes canes appellare.*

27. *At illa dixit: etiam Domine, nam & canelli edunt de micis quæ cadunt de mensa domino-
rum*

rum suorum.] Quasi dicat non mereor panem, vel sedere ad mensam, sed contenta sum reliquiis: verum est, sum canis; & vt canis debeo edere saltem de micis. Christus vocauerat canem, illa minus se quam canem sed catellum existimat vt ad hominem argumentetur ex Chryl. Micas vocat minora miracula & minus crebra, quasi dicat. non peto à te vt passim hic sicut apud Iudæos habites, & cæcos cures mortuos suscites, sed vnum tantum, & minus sua natura difficile miraculum, vt dæmonem à filia mea eiicias. Sic Theoph. Mensam vocat gratiarum omnium abundantiam, quæ erat in Christo: non petit vt ex professo vt apud Iudæos effundat gratiam miraculorum, sed vt obiter, non quasi proiecerit, sed quasi exciderit, vt solent micæ de mensa diuitum cadere.

28. *Tunc respondens Iesus ait illi: ô mulier magna est fides tua: fiat tibi sicut vis, & sanata est filia eius ex illa hora.]* Magna, idest firma & integra bonis operibus cæterisque virtutibus adornata, quia toties repulsa non cessas patientissime, humillime postulare: non nisi Gentilium miratur fidem vt c. 8.

29. 30. 31. *Et cum transisset inde Iesus venit secus mare Galilee: & ascendens in montem sedebat ibi. Et accesserunt ad eum turba multa habentes secum mutos, claudos, cecos, debiles & alios multos, & proiecerunt ad pedes eius & curauit eos: itaut turba mirarentur videntes mutos loquentes, claudos ambulantes, cecos videntes, & magnificabant Deum Israël.]* Quia fideles inestimabili gaudio exultant quando hæc vident.

32. ad 38. *Iesus autem conuocatis discipulis suis dixit: misereor turba, quia triduo iam perseque-*

rant mecum, & non habent quod manducent, & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in via. Et dicunt ei discipuli: unde ergo nobis in deserto panes tantos vt saturemus turbam tantam? & ait illis Iesus: Quot habetis panes? At illi dixerunt: Septem, & paucos pisciculos. Et praecepit turba vt discumberent super terram. Et accipiens septem panes & pisces, & gratias agens fregit & dedit discipulis suis, & discipuli dederunt populo, & comederunt omnes, & saturati sunt: & quod superfuit de fragmentis tulerunt septem sportas plenas. Erant autem qui manducauerunt quatuor millia hominum extra paruulos & mulieres.] Discipulos conuocat quibus tanquam amicis secreta sua aperiebat ex Hier. vel vt eorum exploraret fidem, & futuri miraculi occasionem capraret, vt discipulorum confessione constaret non esse panem vnde tanta turba posset pasci: nunquam enim faciebat miracula sine necessitate magna, ideoque triduum expectauit vt cibi consummarentur si quos attulerant ex Chryf. Credibile est totum triduum aut omnes aut plerosque fuisse ieiunos, quod subtilis Calvinus aëris subtilitati tribuit vim illam ieiunandi, cum potius obsit, & facilius ieiunant qui aëre crassiore fruuntur. Cætera vide c. 14.

39. Et dimissa turba ascendit in nauiculam, & venit in fines Magedan.] Marc. 8. In partes Dalmatiæ. Idem locus sub diuerso nomine, vel vnum regionis, alterum vrbis: aut vtrumque vrbis, sed vtrique vrbs vicina erat: itaut qui ad terminos vnius transiret ad alterius transisse videretur. Ex Hier.

CAPVT XVI.

*Negat Pharisæis signum cœleste: Petro
claves promittit.*

1 **E**T accesserunt ad eum Pharisei & Sadducei
tentantes: & rogauerunt eum *ut signum
de cœlo ostenderet eis.*] Potentiæ eius periculum
facere volentes, ut c. 12. non ut crederent sed ut
calumniarentur, si non faceret: & in hoc con-
ueniunt, quamuis inter se hæc duæ sectæ essent
contrariæ, sic Pilatus & Herodes amici facti
sunt: sic Lutherani & Calvinistæ contra Ec-
clesiam. Semper enim Christus inter duos la-
trones crucifigitur ait Tertul.

2. 3. *At ille respondens, ait illis: facto vespere
discitis serenum oriri, rubicundum est enim cælum:
& mane: hæc tempestas; rutilat enim triste cæl-
lum.*] Hoc Græcè non habetur in plerisque co-
dicibus: at Græci & Latini interpretes legunt.
& Mar. c. 8. Quia signum de cœlo petierunt ex
cœlestibus signis, probat non debere eos si-
gnum de cœlo petere ex Hier.

4. *Faciem ergo cœli diiudicare nostis, signa
autem temporum non potestis.*] Luc. 12. vocat
hypocritas quia sapientes videri volebant cum
essent stultissimi, quasi dicat si faciem cœli co-
gnosceitis, id est signa serenitatis & pluriæ: quod
difficilius est & incertius; quomodo signa ad-
uentus mei quæ tot prophetiis consignata, tot
miraculis a me comprobata sunt, cognoscere
nescitis. Ex Theoph.

*Generatio mala & adultera signum querit, &
signum*

signum non dabitur ei nisi signum Iona. Propheta, & relictis illis abiit.] Huius loci explicationem vide cap. 12.

5. *Et cum venissent discipuli eius trans fretum oblitifunt panes accipere.*] Id est cum discederent è portu, oblitifunt panes quos secum tulerant accipere. Vel vero similis est septem illas sportas; aut sua sponte, aut iussu Christi pauperibus distribuisse. Itaque oblitifunt panes accipere, id est emere trans fretum in Bethsaidam vt Mar. 8.

6. *Qui dixit illis: Intuemini & cauete à fermento Pharisaorum & Saducaorum.*] Animum aduertite; prudenter discernite Mar. 8. à fermento, id est secta Herodis, à doctrina corrumpente, à vanis traditionibus quibus videntur quod non sunt, ab eorum hypocrisi ex Hil. & Hier.

7. *At illi cogitabant inter se dicentes, quia panes non accepimus.*] Consultabant inter se, disceptabant quo modo Christi verba intelligerent, & quid acturi essent, cum panes non accepissent.

8. 9. 10. 11. 12. *Sciens autem Iesus dixit: Quid cogitatis inter vos modica fidei, quia panes non habetis; nondum intelligitis neque recordamini quinque panum, in quinque millia hominum, & quor cephinos sumpsisistis. Neque septem panum in quatuor millia hominum, & quor sportas sumpsisistis? Quare non intelligitis, quia non de pane dixi vobis, cauete à fermento Pharisaorum & Saducaorum.*] Sciens cogitationes eorum, obliuionem præcedentium miraculorum panum qui in tot millia hominum expensi sunt.

13. *Venit autem Iesus in partes Cæsareæ Philippi.* [Ob differentiam eius quem Herodes pater in Iudæa edificauerat, in honorem Cæsaris, in loco qui turris Stratonis dicebatur prius, hæc autem Philippi postea ab Agrippa Rege ornata in honorem Neronis dicta est Neroniana.

Et interrogabat discipulos suos dicens: quem dicunt homines esse filium hominis?] Vt veræ confessionis mercedem reddat, non quasi nesciat: vt ex responsione discamus varias fuisse de Christo Iudæorum opiniones; vt etiam sciremur opiniones hominum de nobis: vt expositis errantium sententiis probentur discipuli, non opinione vulgi veritatem, sed reuelatione didicisse. Marc. 8. ait hoc factum fuisse in via: Lucas vero cap. 9. cum solus esset orans: verisimile simul iter fecisse & orasse. Probabilius in ipsa via antequam ad locum quo tondebat perueniret, solum in aliquem locum ad orandum à via diuertisse, finita autem oratione cœpisse pergere, atque tunc discipulos interrogasse. Ex Euryth. Quem me dicunt, alij vt Chrysostom. Quem me dicunt homines esse? non Scribarum & Phariseorum sed plebis mentem inuestigat, erat enim hæc à malitia libera. Vbi in veteri testamento legimus hominis, Hebraicè est filius Adam; sic se vocat modestiæ & humilitatis causa: vt se maximè abiciat, & quasi humi prostratus sententiam excipiat ex Hieronymo.

14. *At illi dixerunt: alij Ioannem Baptistam: alij Heliam: alij Hieremiam, aut unum ex Prophetis.*] Sed turbæ errare potuerunt in Helia & Hieremia

184 MANVALE IN EVANGELIVM
Hieremia, sicut Herodes erravit in Ioanne
cap. 11. ex Hier.

15. *Dicit illis Iesus: vos autem quem me esse
dicitis?] Qui mecum semper versantes plura
me fecisse vidistis, qui meo nomine amplio-
res virtutes ipsi quoque fecistis, quem me
esse dicitis? conuocat ad opinandum aliquid
maius de ipso ex Chrys. Quasi dicat qui de filio
hominis loquuntur homines sunt: Nam qui
diuinitatē intelligunt, dii appellantur ait Hier.*

16. *Respondens Simon Petrus dixit: Tu es
Christus filius Dei viui.] Quia omnium prin-
ceps ex Chrys. quia vt caput ardentioris erat
fidei ex Hilar. & quia quasi os Apostolorum
erat pro omnibus loqui solet ex Chry. & Aug.
Tu es Christus filius Dei viui, non qualiscūque
sed vnicus ille, natura non adoptione, qualem
dicebant omnes qui eum sanctum, & iustum &
Prophetam putabant; sicque ex hoc eius diui-
nitatem probāt Patres, vt Hil. & Ath. ser. 4 cōtr.
Arian. Viuum dicit, vt ab idolis distinguat.*

17. *Respondens autem Iesus dixit ei: Beatus
es Simon Bariona, quia caro & sanguis non rena-
tuit tibi sed Pater meus qui in cœlis est.] Chal-
daice idest filius Ioannis vel filius columbæ,
videlicet Spiritus sancti qui per columbam si-
gnificatur ex Hier. Caro idest Iudæi, de quo-
rum sanguine natus es: vel à teipso non inue-
nisti quod professus es.*

18. *Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, & su-
ger hanc petram adificabo Ecclesiam meam.]
Quasi dicat, tu qui homo es filium Dei me
esse professus es; ego vero qui filius Dei sum,
dico te esse Petrum, idest vicarium meum quem
filium Dei esse confessus es. Nam Ecclesiam
meam*

meam quæ super me ædificata est, super te etiam ædificabo, tanquam super secundarium fundamentum. Non hic accepit hoc nomen sed ubi Ioannes dictum ait: *Tu vocaberis Cephas*, idest Petrus per futurum imposuit vt Abrahamo Gen. 17. Ex Aug. 2. de cons. Euang. c. 53. *Et super hanc Petram*, de qua proxime dixerat, *Tu es Petrus*, Græce enim idem *πῆτρος* & *πέτρα*, & quidem Cephas seu Cepha, qua voce Christus vsus est, Syriacè lapis seu saxum Hebraice Ceph. Vel super hanc petram, idest super hanc fidem, aut super hanc fidei confessionem qua me filium Dei professus es, ex Hil. c. 6. de Trin. Chry. Cyr. Amb. Vel super meipsum quia Petra erat Christus ex Aug. tract. 27. in Ioan. 1. Cor. 10. quia fundamentum nemo potest aliud ponere. 1. Cor. 3. Vel super hanc petram, idest super omnes homines eandem fidem habentes ex Orig. Verum pronomen *hanc* denotat Christum non super seipsum aut super aliam rem quam super Petrum fundaturum Ecclesiam; Petrus enim & Petra idem sunt, quasi dicat: tu es Petra, & super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam. Deinde his verbis voluit Christus aliquid magnum tanquam fidei Confessionis præmium concedere aut promittere, hanc scilicet eximiam dignitatem, vt eum Ecclesiæ caput constitueret, & suum in terris Vicarium. Præterea sicut dicit, *Tibi dabo claves*, ita dicit *super hanc Petram*, idest super te ædificabo Ecclesiam meam: idem enim diuersis verbis & metaphoris illi concedit, vt ipse in Ecclesia Vicarius sit, cum quasi ciuitatis claves tradidit. Denique super ipsam petram Ecclesiam ædificatam fuisse omnes præter hæreticos

ricos veteres Patres docuerunt. Et cum dixerunt super fidem & confessionem Petri Ecclesiam ædificatam, id est super Petrum, propter fidem & confessionem intelligendum.

Et porta inferi non praualebunt aduersus eam.] Tentationes diaboli, vitia & peccata, doctrinæ fallaces, tribulationes, aduersariorum persecutiones, omnis denique potestas diaboli. Portas vocat; quia sunt pars ciuitatis munitissima non separabunt eam à fide & charitate, non vincent eam: quasi dicat: futurum est vt Ecclesia super petram à Christo fundata omnem diaboli potentiam expugnet, itaut nulla arte, nullis viribus possit resistere, quia portæ non vincunt sed resistunt; & vis earum non in offendendo sed resistendo sita est. Aduersus eam, id est petram vel Ecclesiam: quasi dicat non solum inferno resistet Ecclesia, sed illum etiam expugnabit. Agit enim de Ecclesia & inferno tanquam de duabus ciuitatibus aut arcibus inter se vicinis atque pugnantibus, quarum quæ melius fundata est atque munita alteram expugnat.

19. *Et tibi dabo clauēs regni cælorum.]* Plenam atque supremam potestatem gubernandi Ecclesiam vt illa 22. Apoc 3. præcipue potestas est Petri circa spiritualia, scilicet ad regnum cæleste pertinentia: quæ non in docendo vt volunt Calvinistæ, sed in ligando & soluendo consistit, dum confessione & poenitentia, non doctrina peccata remittuntur. Solent domus aut ciuitatis clauēs penes eum esse, qui in domo vel in vrbe primatum tenet. Et per clauēs principatus significatur vt Isa. 22. Hoc sensu Petro clauēs non alijs Apostolis, datæ sunt, id est

ideſt ſuprema ſecundum Chriſtum in Eccleſia poteſtas, vt claudat & nemo aperiat, aperiat & nemo claudat; ideſt quæ vt ſoluerit nemo ligare, & quæ ligauerit nemo ſoluere poſſit: & hæc poteſtas Romani Pontificis in ſeruandis caſibus maxime relucet: & ſoli Petro dictum eſt: tibi dabo: non quod alijs Apoſtoliſ non ſit data poteſtas ligandi atque ſoluendi, ſed quod hæc claues de quibus agimus, non om̃ibus ſunt datæ, quibus ſcilicet ita aperiebatur vt nemo clauderet, ita clauderetur vt nemo aperiret, ſicut in domo etiã ſi aut om̃es aut multi ſuas habeant claues, ſolus tamen Dominus & domi om̃es & ſecretas habet, quibus cum vult ita claudit vt nemo aperiat, ita aperit vt nemo claudat. Hæc autem poteſtas Petro non perſonaliter ſed item ſucceſſoribus data eſt contra Caluinum, ex Mald. Quis enim crederet Chriſtum Eccleſiam immortalẽ ſuper mortalem hominem ædificaffe, quo mortuo Eccleſiam cotruere neceſſe eſſet?

Et quodcumque ligaueris.] Idem hac Metaphora quod duabus ſuperioribus ſignificatur ſuprema poteſtas Petro collata remittendi aut retinendi peccata. Nec eodem ſenſu Petro atque alijs Apoſtoliſ dictum: *Quodcumque ſolueris ſuper terram erit ſolutum & in cælis*, ſed eo ſenſu quo ſuper ſolum Petrum Eccleſia ædificata eſt, quo ſoli datæ ſunt claues, vt ita liget vt nemo ſoluere: ita ſoluat, vt nemo ligare poſſit. Ex hoc reſelluntur. 1. qui dicũt ſacerdotes poſſe quemlibet pro ſuo arbitrio ſoluere aut ligare. 2. qui dicunt ligare aut ſoluere nihil aliud eſſe quam homines aut iam à Deo ligatos, aut iam ſolutos declarare, quia dixiſſet quæcũque ſoluta erant
in

in cœlis, soluetis, &c. 3. qui putant sacerdotes cum absoluunt nihil aliud facere quam aliquid de pœna temporali minuere, errant, quia non à pœna solum sed à culpa vere absoluunt. Ioh. 1. quorum remiseritis peccata.

Super terram erit ligatum & in cœlis: & quodcumque solueris super terram, erit solutum & in cœlis.] Quasi dicat, quicquid vos super terram habitantes solueritis aut ligaueritis, solutum vel ligatum erit à Deo. Vnde ex hoc loco colligi non potest Ecclesiæ potestatem ad mortuos non extendi, qui super terram non sunt, idest de iurisdictione Ecclesiæ: nam mortuos potestatem habet excommunicandi: idest ius priuandi suffragijs. Item eos qui in purgatorio sunt suffragijs potest liberare. Ex hoc autem loco Confessionis vsus probatur: Nam non potuit hæc potestas Apostolis data sine peccatorum cognitione exerceri, nec peccata quia plerumque occulta sunt, sine propria eius qui peccauit confessione cognosci. Nec solum potestatem absoluendi tradidit Apostolis his verbis: sed etiam præceptum confitendi omnibus dedit Christianis. Sensus enim est non solum fore vt quicquid Apostoli soluerint in terra, & ipse soluat in cœlo: sed præterea significat nihil se soluturum aut ligaturum in cœlo, nisi quod eius Apostoli aut eorum successores aut soluerint aut ligauerint super terram. dat enim illis suam ipsius potestatem vt pro se Ecclesiam gubernent. Itaque vult vt quicumque peccatorum solutione indigebunt ad Apostolos vel eorum successores tanquam ad seipsum si in terris esset veniant: & ab illis peccata confessi solutionem petant.

20. *Tunc praecepit discipulis ut nemini dicerent, quia ipse esset Iesus Christus.*] Ne qui audissent si postea morientem eum ut praedixit Mar. 8. Luc 9. in cruce vidissent, infirmitate carnis eius offensi fidem perderent: Nam eo in cruce pendente quidam dixerunt: *Si filius Dei es, descende de cruce*: Noluit ergo ut quod se moriente paucis accidit, omnibus accideret. At si noluit se praedicari esse Christum, cur misit Ioanem Baptistam eius aduentum praedicare, & Apostolos praedicare regnum Dei, quod idem est, & cur ipse dixit se esse filium Dei, se esse Christum, aut Deum Patrem suum appellauerit? Quidam respondent prohibuisse ne sua passio impediretur. Noluit autem penitus taceri & occultari, ne Iudaei excusationem haberent. Origenes ait Apostolos non Christum sed regnum Dei praedicasse. Hieronymus contra praedicasse quidem Christum, sed non Iesum, id est docuisse illum esse virum iustum, Prophetam, Messiam a Deo promissum, sed non docuisse esse filium Dei, id est verum & naturalem Deum, qualem nunc Petrus confessus est, quia id ne ipsi quidem Apostoli tunc forte cognoscebant: hoc autem in loco prohibuisse ne se Iesum Christum esse dicerent ex Hier. quasi diceret tunc me praedicare cum mortuus fuero: non enim prodesset eius maiestatem praedicare quem essent visuri postea crucifixum. Ipse vero nunquam satis aperte, se esse filium Dei in publico declaravit, quia cum aliqui aliquando offensi essent quod Deum Patrem suum appellasset, eorum opinionem ambiguitate nominis elusit ut notat Mald. Nonne inquit scriptum est in lege vestra: *Ego dixi dy estis vos* Ioan. 10.

21. *Exinde cœpit Iesus ostendere discipulis suis quia oporteret eū ire Hierosolymam, & multa pati à senioribus & scribis, & principibus sacerdotum, & occidi, & tertia die resurgere.*] Id est, statim post hæc verba in quibus ostendit se esse verū Dei filium habentem potestatem dandi claves, &c. cœpit aperte loqui de sua passione. At cur ex eo potius tempore quam ante? quia ante nondum satis ab Apostolis tanquam filius Dei naturalis aut cognitus, aut publica confessione pronuntiatus fuerat, & verendum ne si ante de sua ignominiosa morte verba fecisset; offenderentur, & aut discederēt, aut à cursu fidei retardarentur. At cur postea? quia tunc erant idonei, ut illis mysterium aperiret. Alij dicunt ut discipulos suos futuro suo exemplo ad patientiam præmuniret. Dixit oporteret, posito Patris decreto, quo genus humanum constituit liberare per mortem filij sui, pati & mori oportebat.

22. *Et assumens eum Petrus, cœpit increpare illum dicens, absit à te Domine, non erit tibi hoc.*] Scorsum segregans ne coram alijs Magistrum arguat, quia non debet subditus superiorem publice arguere. Ex Chrys. Vel sumpsit eum scorsum ut familiarius ei atque audacius seu fidētius loqueretur, ex Hier. affectu amātis per modum dissuadentis, aut consulentis: ideo Hæretici Petrum calumniantur inepte, nam in hoc erga Christum suum amorem ostendit, ex Chrys. dicens absit, Græce propitius sit tibi Dominus. Hebr. vox abominantis est, & ne id cūeniat deprecantis.

23. *Qui conuersus dixit Petro: vade post me Satana. Scandalum es mihi, quia non sapis ea quæ Dei sunt, sed ea quæ hominum.*] Conuersus à laude

ad

ad vituperium, vel vt Mar. 8. vt aspectu terrifico perterreret dixit: sequere me, sensum tuum relinque, voluntatem tuam: conforma te præordinationi diuinæ, quasi dicat potius deberes sequi & imitari passionem meam. O Satana, idest aduersarie meæ voluntati pro omnibus mori. Hilarius putat id dictum diabolo non Petro. At cur Petrum & Beatum & Satanam vocat? Quia Ecclesia, nondum super eum erat ædificata. Ideo & errare, & Satanas dici potuit, vel Beatus dicitur, cum non caro & sanguis, sed Pater cœlestis illi reuelauit. Satanas vero, cum non sapit quæ Dei sunt, scilicet Dei decretum, ex Aug. & Theoph.

24. Tunc Iesus dixit discipulis suis: Si quis vult venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suam: & sequatur me.] Tunc, idest antequam Petrum reprehenderet, ex Luc. 8. dixit ad omnes Mar. 8. conuocata turba cum discipulis suis: quia præsentibus turbis dixit vel solis, vel præcipue discipulis, ex Chryl. abneget, idest, valedicat proprijs affectibus, ex Hier.

25. 26. Qui enim voluerit animam suam saluam facere perdet eam. Qui autem perdidit animam suam propter me, inueniet eam: Quid enim prodest homini si uniuersum mundum lucretur, anima vero sua detrimentum patiatur: aut quam dabit homo commutationem pro anima sua.] Græc. anima vero sua mulctetur; quasi dicat, si quis de possessione & de vita liuiget, quid lucrabitur si possessionem obtineat sed vitam perdat: hic enim agitur de iudicio. Commutationem idest compensationem pro vita sua, quasi dicat etsi in iudicio vita humana æstimeretur pecunia: at in Dei iudicio non sic: non enim est

est apud Deum acceptio personarum, muneribus non corrumpitur.

27. *Filius enim hominis venturus est in gloria Patris sui cum Angelis suis; & tunc reddet unicuique secundum opera eius.*] Ex quo probat nullam pro anima commutationem dari posse, quia non quilibet iudex, sed filius hominis ad iudicandum venturus est, idque cum gloria Patris, itaut bonorum nostrorum non indigeat, etsi ipsius sit gloria, tamen cum natura Pater illi dedit ex Chrys. Ostenditur eadem gloria Patris & Filij, atque adeo vna substantia, ex Chrys.

28. *Amen dico vobis sunt quidam de hic stantibus qui non gustabunt mortem; donec videant filium hominis venientem in regno suo.*] Quia incertum est, dixit Amen: non designat qui sint illi, ne alij velut despecti grauitus ferrent ex Chrys. præsentem timorem præsentis compensat præmio. ait Hier. Amb. de morte animæ putat intelligendum, quasi dicat qui peccaturi non sunt, sed est metaphora ab epotantibus venenum. In regno suo, idest in gloria regni sui apparentem: loquitur de transfiguratione quæ coram tribus facta est Orig. Hil. Chrys. & Hier. vel de Resurrectione: vel de Euangelij prædicatione, vel de Ascensione, quod omnes Apostoli viderunt; vel de ultimo iudicio, vel de Ioanne dictum, quod minus probabile.

CAPVT XVII.

*Transfiguratur, lunaticum curat, soluis
vestigal.*

1. **ET** post dies sex assumpsit Iesus Petrum & Iacobum & Ioannem fratrem eius. & ducit illos in montem excelsum seorsum.] Lucas cap. 9. post octo fere dies dicit id factum, numerat enim eum diem quo superiora gesta fuerant. Matthæus vero & Marcus non numerant. sic soluunt Hier. & Chrysost. vel non præcise sed confusè tempus notauit, vt sua transfiguratione probaret quod dixerat se in gloriam Patris sui venturum esse, & vt discipulos morientes de sua passione solaretur. Tres autem assumpsit, vt testes essent; & vt secretorum capaces haberet Petrum vt primum Apostolorum, Ioannem vt amicissimum, Iacobum vero quia ex primis erat post Petrum ardentissimus filius Zebedæi; non frater Domini. Ex Gregor. & Hieronym. Ducit in montem Thabor, vt oraret, quia solitudo maior, & cœli aspectus liberior. Solebat in omnibus rebus maioris momenti orationem præmittere, antequam gloriam suam ostenderet.

2. Et transfiguratus est ante eos, & repleuit facies eius sicut sol, vestimenta autem eius facta sunt alba sicut nix.] Hæreticus vertit & transformatus est: at Christus non corporis sui naturam, sed externam tantum speciem figuramque mutauit. Ex Hier. Græc. sicut lux;
1 melius

194 MANUALE IN EVANGELIVM
melius sicut nix, quia quæ alba sunt non luci, sed niui comparamus. non quod diuinitas, sed quod diuinitatis signum seu species oculis conspiceretur, & corporis gloria.

3. *Et ecce apparuerunt illis Moyses & Elias & ceteri eo loquentes.*] Vt Resurrectionis fides iis suscitatis confirmaretur, vel ne res ficta Apostolis videretur; vel vt futurum Christi regnum ad viuum repræsentaretur, vt per Moysen Lex, per Eliam Prophetæ significarentur. Ex Hilar. & Chrys. Vel vt discipuli Moysis mansuetudinem & Eliæ zelum imitarentur; vel vt secundi sui aduentus imaginem repræsentaret; ante secundum autem aduentum Moyses & Elias venturi sunt. Sunt qui putant ipsos non vere sed eorum imagines apparuisse vt Strab. Et D. Thom. Eliam quidem vere, quia mortuus non erat, Moysen vero secundum imaginem apparuisse, & in assumpto corpore. Alij probabilius vtrūque vere apparuisse, dedecet enim mendacio veritatem comprobare. At quo modo eos cognouerunt? Ex forma quam expressam viderant in libris Hebræorum. Ex Eutym. vel ex colloquijs ex Theoph. vel ex interna Dei inspiratione.

4. *Respondens autem Petrus dixit ad Iesum: Domine bonum est nos hic esse, si vis faciamus hic tria tabernacula; tibi unum, Moysi unum, & Elia unum.*] Qualia in veteri testamento de frondibus, atque tentorijs. Ibi manere volens metu Iudæorum, ne Christus in eorum manus traderetur: Vel bonum iucundum vocat, & quia placebat ei hæc gloria ibi manere vult: At nesciebat quid diceret, non considerans illis qui tam gloriosi erant non esse opus tabernaculis:

naclis : Et quod ignorabat conditionis fuit, & quod promittebat deuotionis ex Amb. in quo à Caluino longe dissentit qui Petrum arguit quasi collegas Christo faceret, Moysen & Eliam. verius Amb. in Luc. 9.

5. *Adhuc eo loquente ecce vox de nube dicens: hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui. ipsum audite*] In nube Dei maiestas ostenditur. Exod. 16. 19. 24. 33. 34. 46. quia nubes est res cœlestis, vel vt Apostoli Dei maiestatem loquentis ferre possent interposita nube. Ex Amb. de qua vox emissa postquam Moyses & Elias discesserunt, vt scirent ad Christum non ad alium esse referendam. Hic est filius meus, illi autem serui. Ex Hier. hæc vox non ad docendos discipulos Christū esse filium Dei missa est, sed qualis esset venturus. Et ad confirmandum quod Christus dixerat cap. 16. filius enim hominis venturus est in gloria Patris sui. Et ad comprobandam Petri confessionem: *Tu es Christus Filius Dei viui.* Et aliis certior testis esset vt ipse testatur. Et hanc vocem nos audiuius de cœlo allatam cum essem cum ipso in monte sancto. 2. cap. 1. Ne timeas ergo Petre, diligit eum Pater ait Chrysostom. Ipsi obedite ex Heb. idest non Moysen, neque Eliam, quasi lex & Prophetæ abrogatæ sint, ait Tert.

6. *Et audientes discipuli ceciderunt in faciem suam, & timuerunt valde.*] More Prophetarum auditis sermonibus reuelationis diuinæ, vel visione petteriti: timore non veneratione, quia eos tetigit Christus tanquam exanimis, vel quia se errasse cognouerunt. Ex Chrysostom. & Hieronym. vel quia nubes

196 MANVALE IN EVANGELIUM
operuit eos , vel quia vocem Patris audie-
runt.

7. 8. 9. *Et accessit Iesus, & tetigit eos, dixit-
que eis: surgite & nolite timere: leuantes autem
oculos suos neminem viderunt, nisi solum Iesum.
Et descendentibus illis de monte praecepit Iesus di-
cens: Nemini dixeritis visionem, donec filius ho-
minis à mortuis resurgat.*] Probabile est non
prohibuisse vt dicerent Apostolis aliis, sed po-
pulo. vide cap. 16. Probabilius tamen est nec
alios Apostolos scire voluisse. Ex Mar. 9. Luc. 9.
Silentium imperat vsque dum essent Spiritu
sancto repleti. Ex Hilar. Cur autem non ante
quam resurgeret diximus cap. 16. ne à fide de-
ficerent, si postea crucifixum viderent: Cur
vero post? quia illud incommodum non erat,
& omni conatu erat promulgandum Euan-
gelium.

10. *Et interrogauerunt eum discipuli dicentes:
Quid ergo Scriba dicunt quod Heliam oportet pri-
mum venire.*] Si transfiguratio ista glorifica-
tio tua est, quo modo dicunt Doctores Iu-
dæorum quod Helias venturus est primum,
idest antequam appareas in gloria? Viderant
quippe Heliam, sed mirabantur quod tam su-
bito alij quam Scribæ testantur manifeste ven-
tuum & prædicaturum Iudæis. Interrogatio
ergo ex errore procedit, quia putabant insta-
re diem iudicii finemque sæculi: Alij dicunt
quod occasionem sumpserunt interrogandi ex
verbis, donec à mortuis filius hominis resur-
gat, quibus se cito moriturum significabat.
Ergo non intelligentes Resurrectionis myste-
rium existimabant Christum antequam mo-
reretur, in gloria illa, de qua locutus erat, ven-
turum

turum esse & redditurum unicuique secundum opera eius: nam venturum esse post mortem non poterant comprehendere. Quia ergo putabant Christi aduentum instare, & videbant Eliam nondum venisse, eo saltem modo quo venturus erat, ut conuerteret corda patrum ad filios, & omnia restitueret (nam in transfiguratione non tam venisse quam apparuisse videbatur) interrogant quo modo scribæ dicunt ante aduentum eius Eliam esse venturum?

11. 12. *At ille respondens ait illis: Helias quidem venturus est & restituet omnia. Dico autem vobis quia Elias iam venit, & non cognouerunt eum, sed fecerunt in eo quacumque voluerunt.* Dicendo quod Helias quidem veniet, ostendit quod nondum venit: in secundo autem aduentu veniens restitutus sit ad fidem Christi omnes Hebræos quos dispersos inueniet. Quum autem dicit Helias iam venit, præcurso-rem illum Ioannem dicit, qui in virtute & spiritu Eliæ iam venerat; & non cognouerunt eum: id est non amauerunt, sed spreuerunt & decollauerunt. Ex Theoph. Pharisei enim consenserunt ut Herodes eum occideret; cumque possent prohibere, ipsi occiderunt. Calvinistæ ex his refelluntur, qui Heliam non venturum dicunt; & nos simplices qui id cum Christo dicimus.

13. *Sic & filius hominis passurus est ab eis. Tunc intellexerunt discipuli; quia de Ioanne Baptista dixisset eis.* Ab eis scilicet Iudæis, quia in passione idem Herodes qui Ioannem decollauit, spreuit Christum, albaque veste illudum reddidit voluntati Pilati, qui pronuntiantibus Iudæis eum crucifixit Herode consentiente. Ex Hier.

14. *Et cum venisset ad turbam, accessit ad eum homo genibus prouolutus ante eum, dicens: Misere-re filio meo quia lunaticus est.] Natura, vel morbo, vel à dæmone qui quasi morbi causa est. Ex Orig. Hanc passionem operatur lunæ cursum obseruans vt culpabilis Dei creatura existimeretur. Hunc surdum & mutum dicit Marcus cap.9.*

15. *Et obtuli eum discipulis tuis, & non potuerunt curare eum.] Ex Marco cap.9. verisimile est turbas exprobrasse discipulis inanem esse illorum potestatem in dæmones. Ex Chrysost. vel benigne: hoc dixisse eos eiicere non potuisse, vt dæmonis malignitatem & mali grauitatem exaggeraret; sunt qui eos fidem perdidisse dicunt vt Hilar.*

16. *Respondens autem Iesus ait: & generatio incredula & peruersa: quousque ero vobiscum? usquequo patiar vos? asserite huc illum ad me.] Gens, natio distorta ex Græco, quæ non patitur se dirigi, seu ad finem adduci quod non dixit de discipulis sed de Patre adolescentis & de toto Iudæorum genere. Origenes solis discipulis dictum putat: alij discipulis & Iudæis: Et verba sunt non indignantis sed vitia reprehendentis. Ex Hier. Non tædio victi; sed vt medicus videns ægrotum contra sua præcepta agere ait, usquequo artis perdam industriam? vel vt Magister qui queritur de discipulorum moribus & tarditate.*

17. *Et increpauit illum Iesus, & exiit ab eo demonium, & curatus est puer ex illa hora.] Græc. Imperauit, illi comminatus est dicens: exi ab eo: Ego præcipio tibi, exi ab eo. vt Mat. Vel increpauit puerum, non dæmonium, vt ostenderet*

deret traditam esse immundo spiritui propter peccatum suum vel certe parentum.

18. *Tunc accesserunt discipuli ad Iesum secreto, & dixerunt, Quare nos non possumus eicere illum? dicit illis Iesus: Propter incredulitatem vestram.* Nunc Apostolorum incredulitatem non publice sed priuatim arguit, vt eorum auctoritati consulat: Magnam quidem habebant fidem, sed minorem quam decebat eos qui tam diu cum Christo versati erant, tot miracula viderant.

19. *Amen quippe dico vobis si habueritis fidem.* Miraculorum vt Chrysost. interpretatur alio quam Calvinus animo vt refutauimus cap. 9. Alij melius fidem ipsam qua Christiani sumus, quia nemo reprehenditur quod non habeat fidem miraculorum, & quia incredulitas quam in patre adolescentis reprehendebat, opponebatur non fidei miraculorum sed fidei Christianæ, quia de Christi diuinitate dubitabatur: Et quia non tantum arguit, sed etiam hortatur Christus dicendo, si habueritis fidem sicut granum sinapis, nemo autem hortatur vt donum miraculorum habeat aut linguarum vel prophetiæ, quia id non est in nostra potestate, de ea ergo fide loquitur de qua Petrus 1. Cor. 13.

Sicut granum sinapis. Fides hic non in magnitudine sed efficacia comparatur, quasi dicat si habueritis fidem tam ardentem, tam fecundam, & efficacem quam granum sinapis; Ex Aug. & Hier. Alij melius de fidei magnitudine & paruitate agi, non quod non inde efficacia colligatur: Voluit enim Christus dicere vel minimam fidem, quale est granum sinapis vel maximum montem posse transferre, Ex Orig. Hier. & Chrys.

Dicetis monti huic transi hinc illuc, & transibit, & nihil impossibile erit vobis.] Quia qui fidem habent non suis sed Dei omnipotentis manibus agunt. Ex. D. Th. Vbi hoc fecerunt Apostoli? maiora fecerunt mortuos suscitantes ait Chrys.

20. *Hoc autem genus non eiicitur nisi per orationem & ieiunium.]* De vniuerso dæmoniorum genere loquitur ex Chrys. fides credendo, oratio petendo, ieiunium tacendo, vel flagellando dæmonē pellit, vt fames hostem plus quam tormenta bellica.

21. 22. *Conuersantibus autem illis in Galilæa dixit: illis filius hominis tradendus est in manus hominum: & occident eum, & tertia die resurget, & contristati sunt vehementer.]* Græce legunt reuertentibus, & melius, nam adhuc in Galilæa versabantur. sæpe prædicit passionem, vt quando accideret leuius ferrent quasi præcognitam.

23. *Et cum venissent Capharnaum: accesserunt qui drachmam accipiebant ad Petrum: Et dixerunt ei: Magister vester non soluit didrachmam? ait etiam.]* Exactores seu collectores tributorum reuerentiæ causa ad Christum accedere nō audent. Ex Chrys. & Hier. Vel forte malitiose: didrachma autem valebat decem solidos, duos Iulios. Hoc tributum Augustus Iudæis imposuit. Ex Hier. quod Iudæi iussi sunt Domino dare. Ex Chrys. Petrus respōdet etiam; quasi dicat affirmatiue solet soluere, quod aut metu dixit, aut quia de Christi voluntate non dubitabat.

24. 25. *Et cum intrasset in domum, præuenit eum Iesus dicens: quid tibi videtur Simon? Reges terra à quibus accipiunt tributum vel consum.*
à filiis

à filiis suis, an ab alienis? ut ille dixit, ab alienis: dixit illi Iesus, ergo liberi sunt filij? Tanquam Deus sciebat quamuis non audiuisset quid loquuti fuissent Petro: idcirco & praeuenit eum dicens; Si reges terræ non accipiunt tributum à filiis suis, sed ab alienis quo modo cœlorum Rex à me filio suo accipiet didrachmam: hoc enim sacerdotibus & templo tribuebatur ex Hilar. ideoque ait Christum soluisse quasi non Cæsari sed Patri suo soluerit. Si autem liberi sunt filij paruorum Regum multo magis ego.

Quæres an tanquam homo debuerit tributum? Respondetur debuisse, quia per omnia excepto peccato nobis assimilatus est: hic enim non tanquam homo sed tanquam Deus argumentatur. Alij probabilius dicunt nec se nec discipulos debere tanquam domesticos filij Regis, non sic de aliis Christianis, qui domestici non sunt, quamuis sint filij adoptiui. Ro. 13. Ex Aug. l. 1. q. Euang. c. 23.

26. *Ut autem non scandalizemus eos. Vade ad mare, & mitte hamum; & eum piscem qui primus ascenderit, tolle, & aperto ore eius inuenies staterem, illum sument; da eis pro me & te.* Quamuis non datum sed acceptum sit scandalum, tamen vitare voluit, cum facile posset: sic Paulus ad Rom. 14. 1. ad Cor. 8. Ex Chryl. Voluit ostendere se maris & piscium tanto miraculo quo staterem solo verbo formauit in ore piscis ascendantis, non gemma ut putauit Theoph. Stater duas didrachmas continet, drachma autē denarius Romanus. stater & sielus idem. Da eis inquit pro me & te, vel tunc solus erat Petrus cum Christo, vel pro se soluit, non pro

202 MANVALE IN EVANGELIVM
aliis volens illum præ cæteris honorare, quia
Apostolorum erat caput ex Hier. Vel quia il-
lud tributum erat a solis primogenitis sol-
vendum. Petrus autem erat primogenitus.
ex Chr. Male ex eo quod Petrus soluit heretici
primatum tollunt, & immunitatem Ecclesiæ:
nam & ipse Christus soluit, cum nec ipse nec
Petrus deberet tributum: quod fecit ne publi-
canos offenderet, nec suum perderet priuile-
gium, dum non ex suo seu ex pecunia quam
habebant mulieres Religiosæ quæ illum ex
Iudæa sequebantur, sed ex inuento solueret vñ
notat Chrys.

C A P V T XVIII.

Docet humilitatem, vitandum scandalum.

1 **I**N illa hora, accesserunt discipuli ad Iesum di-
centes: *Quis putas maior est in regno cælorū.*
Illa hora qua facta sunt quæ in fine præceden-
tis capitis scripta sunt: id est soluto tributo pro
Petro & Domino ex æqualitate pretij arbi-
trari sunt Petrum omnibus esse prælatum. Ex
Hier. Aliquid humanum passi sunt cum vide-
runt in vnum solum collatum honorem. Ex
Chrys. Marcus c. 9. dicit Christum eos præue-
nisse & rogasse quid in via tractauissent: tra-
ctauerant autem, quis eorum esset maior. Lu-
cas verò cap. 9. vidisse cogitationes eorum, &
acceso Petro dixisse: Quicumque suscep-
rit puerum istum in nomine meo, me suscipit.
Chrysostomus ait Apostolos sæpe de ea re
contendisse, primo in via, deinde domi cum
vidissent

vidissent Petrum sibi in solutione tributi fuisse prælatum, tertio cum interrogati fuissent à Christo quid in via tractauissent. Qua vero occasione id Apostoli rogauerunt responderetur, quia audiueraut Christum de morte sua sæpe mentionem fecisse, & cogitarent eo mortuo Petrum quasi hæredem, & eius vicarium futurum. Alij quia in monte fuerat, & illi clauēs datæ regni cœlorum, ex Chrysost. Rogauerunt quis nostram maximus in regno cœlorum futurus est: Sciebant non esse æqualitatem sanctorum in regno cœlorum, vt notat Origen. In gloria cœlesti ex Chryl. vel in collegio iustorum; in Ecclesia: in regno Messia, quod etsi cuiusmodi futurum esset, nesciebant, futurum tamen cœleste & diuinum putabant ex Chryl.

2. Et aduocans leu parvulum statuit eum in medio eorum.] Non infantem sed puerum passionibus exurum. Ex Chryl.

3. 4. Et dixit: Amen dico vobis nisi conuerſi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorum. Quicumque ergo humiliauerit se sicut paruulus isto, hic est maior in regno cœlorum.] Conuersi à vestra elatione, ambitione, contentione ad humilitatem, obedientiam, pacem non quod Apostoli essent in peccato mortali, sed tantum voluit non posse eos intrare nisi simplicitate & humilitate similes essent pueris non cum æqualitate, sed cum proportionē. Ctedentes vt pueri qui patrem sequuntur, matrem amāt, velle malum nesciunt, non insolescant, non mentiuntur, non oderrunt, dictis credunt ait Hil.

5. Et qui suscepit vnum parvulum salum

in nomine meo, me suscipit.] Talem idest innocentiae meae imitatore[m]. Ex Hier. Probat enim eum maiorem qui minimo similior est, quia puer sibi simillimus & ipsius personam gerit. Id vero probat, quia qui puerum suscipit, ipsum suscipit, idest benevolentia complectitur.

6. *Qui autem scandalizaverit unum de pusillis istius qui in me credunt, expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo eius, & demergatur in profundum maris.*] Inferior mola quae *ov* idest asinus dicitur, & superiore maior est: vel asinaria dicitur, quam asinus circumagit. Ex Hilar. Et erat inter Iudaeos usitatum supplicium brachiis eam circumagere. Ex Hieron. & Hil.

7. *Va mundo à scandalis, necesse est enim ut veniant scandala, verumtamen va homini illi per quem scandalum venit.*] Per mundum intelligit scandali auctores qui miseri sunt, vel eos qui sunt in mundo paruuli seu simplices & abiecti. Ex Hil. & Chryl. Spectata autem hominum malitia necesse ait esse ut veniant scandala. Ex Hier. Vae tamen illi siue Iudae, siue alij cuilibet per quem venit. Ex Hier.

8. *Si autem manus tua vel pes tuus scandalizat te, erue eum, & proiice abs te. Bonum est tibi ad vitam ingredi debilem vel claudum quam duas manus vel duos pedes habentem mitti in ignem aeternum. Et si oculus tuus scandalizat te: erue eum, & proiice abs te: Bonum tibi est cum uno oculo in vitam intrare quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis.*] Vitanda scandala docet ita ut manus abscindenda, oculus si scandalizaverit eruendus. Huius loci explicatio habetur c. 5. 29.

10. Videte

10. *Videte ne contemnatis vnum ex his pusillu;* dico enim vobis, quia Angeli eorum semper vident faciem Patris mei qui in caelo est.] Cum Deus talem curam habeat paruulorum vt apud eum Angelos habeant in custodiam, probat non esse contemnendos. Ex hoc loco & alijs nata est opinio de Angelis custodibus. Maiores autem & honorabiliore esse Angelos paruulorum, idest iustorum quam aliorum hominum Angelos ex effectu probat, quia semper vident faciem Patris, non quod alij Angeli non videant vt male sensit Origenes, sed quod ea phrasi Hebraei significant Deo aliquem esse perspicuum & familiarem, vt quo quis honoratior est in aula regia, eo propinquior est regi; Reg. 11. Colligitur etiam ex eo loco Angelos quocumque eunt suam beatitudinem secum ferre: semper Dei faciem videre, idest essentiam diuinam. Ex Chry. & Bern. ser. 5. de dedic. Eccl.

11. *Venit enim filius hominis saluare quod perierat.*] Ex hoc etiam infert non esse contemnendos paruulos quia propter eorum salutem venit filius hominis. Ex quo concludit se propter peccatores venisse, vt cap. 9.

12. 13. *Quid vobis videtur, si fuerint alicui centum oves, & errauerit vna ex eis, nonne relinquit nonaginta nouem in deserto in montibus, & vadit quærere eam qua errauit. Et si contigerit vt inueniat eam: Amen dico vobis, quia gaudebit super eam magis quam super nonaginta nouem quae non errauerunt.*] Tertio infert plaris se facere paruulorum, idest eorum qui peccatores habentur, quam aliorum hominum salutem. Nec cum hoc dicit, significat aliquos fuisse

fuisse qui non errauerunt aut perierunt, sed tantum propter eos qui errauerunt & perierunt venisse. Per nonaginta nouem oues quæ non errauerunt Angeli boni intelliguntur. Ex Orig. Cyril. & Hil. Vel melius homines, quasi dicat non quidem reliquisse 99. oues quæ non errauerunt vt vnã quæ sola errauerat quæreret, sed tantum vel vnus hominis salutem facere, vt si tantum centum essent homines, quorum vnus tantum errauisset, nonaginta nouem relicturus esset vt illum vnum quæreret vt boni pastores faciunt.

14. *Sic non est voluntas ante Patrem vestrum qui in cælis est vt pereat vnus de pusillis istis.* Vt vel minimus ex iis pereat. quasi dicat: sic minus vult perire minimos istos quam maximos illos vt Luc. 15.

15. *Si autem peccauerit in te frater tuus, vade & corripe eum inter te & ipsum solum; si te audierit lucratus eris fratrem tuum.* Fratrem omnem vocat omnem Christianum, de aliis enim non agit: nam ait: dic Ecclesia. In te, id est contra te non vt Hæreticus interpretatur, secrete, priuatim, te solo sciente.

Quæres de quibus peccatis hoc intelligatur. Origenes de solis venialibus siue contra nos sint siue contra Deum factis. Alij de mortalibus quæ contra nos non contra Deum sunt vt Hil. & Chry. Alij melius de omni peccatorum genere siue contra nos siue contra Deum: Attendendum enim est Christi consilium vt peccantem non seuerè & tanquam hostem accusamus, sed misericorditer & benigne corripimus. Dixit *si peccauerit in te*, quia seueri tunc & acres reprehensores sumus, cum eos qui contra

nos peccauerunt; obiurgamus. Voluit ergo Christus modum ibi & formam imponere, vbi maius erat periculum. Tunc autem corrigendus est frater cum spes est emendationis.

16. *Si autem te non audierit, adhibe tecū vnum vel duos, ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum.* [Vt pudeat qui peccauit, vel ut appareat eum qui corrigit suo officio non defuisse, vel ut si se nō correxerit, testes habeat ut eū corā Ecclesia possit accusare, vel ut facilius persuadeat eū peccauisse adhibitis non separatim sed simul duobus vel tribus testibus ex Hier,

17. *Quod si non audierit eos, dic Ecclesia.* Si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut E. h. n. i. c. & publicanus.] Id est si illis non obediuerit, non crediderit, tunc fratrem deferas ad Ecclesiam, non ad Iudæorum synagogam, neque ad Rempublicam vel omnium Christianorum multitudinem ut volunt hæretici, sed ad solos Apostolos cum quibus Christus loquebatur & ad eorum successores qui ligandi & soluendi potestatem habent. Qui Ecclesia vocantur, qui Ecclesiam regunt & illius personam gerunt. Ex hoc loco inferitur Ecclesiam esse visibilem.

18. *Amen dico vobis: quacumque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælis, & quacumque solueritis super terram, erunt soluta & in cælo.* Non testibus, nec iis contra quos peccatum est, ut contendunt hæretici, sed Apostolis loquitur. Alius enim est qui iniuriam accipit, alius qui ligat & soluit. Agit autem & de externa & de interna ligandi potestate cum dicat quæcūque alligaueritis super terrā, erunt ligata & in cælis, id est apud Deum. Quod enim apud Deum ligatur & soluitur non solum extrinsecus,

trinsecus, & hominum opinione, sed etiam intrinsecus & reuera ligatur & soluitur. Ex hoc confessionis præceptum colligitur vide c. 16.

19. *Iterum dico vobis : si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re quamcumque petierint, fiet illis à Patre meo qui in cœlis est.*] Quasi dicat non solum quæcumque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cœlo, sed quod amplius est, vobis promitto fore ut quicquid duo ex vobis communi consensu petierint, consequantur. Quod subiecit ut ostendat nunquā eos in iudicādo, idest in ligādo & soluēdo errare se passurum si suo nomine iudicarent, quia quicquid suo nomine ex Patre petierint fiet illis. Ex quo etiam infert ex Mald. præmissa oratione esse iudicandum ut Deus gratiam largiatur rectè iustèque iudicandi. Dixit *si duo ex vobis*, idest Christianis vel Apostolis, Ex Chrysost. vel ad reprehensum & reprehendentem, vel ad virum & uxorem referendum, qui si ab usu coniugij orationis causa consenserint abstinere, quicquid petierint, impetrabunt : vel ad carnem & spiritum. Ex Origen. Athan. & Hier. *De omni re* quam petierint, honesta videlicet, siue parua siue magna, facili vel difficili. Cur autem quod petimus non semper obtinemus, vide c. 7. 7.

20. *Vbi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.*] Ipsorum ore loquens, vel pro illis ligans aut soluens. Congregare autē in nomine Christi, idest propter Christum ad ipsius gloriam. Ex Chrys. vel in nomine Christi inuocato, vel eius auctoritate cōgregari & eius personā gerētes cōvenire. Hæretici verò inquiūt in nomine Christi est secundum

secundum verbum Dei ad decernendum aliquid ex solis scripturis conuenire. *Ibi sum.* per gratiam vel pro eis petens, & orans, vel tanquam supremus iudex sedeo. Ex hoc loco Conciliorum authoritas probatur.

21. Tunc accedens Petrus ad eum dixit: Domine quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei? *vsque septies?*) Occasionem interrogationis videtur accepisse ex verbis Christi, si peccauerit in te frater tuus, vel potius ex Luc. 17. Et si septies peccauerit in te, & septies in die conuersus fuerit ad te, dicens poenitet me, dimitte illi; quia hæc cum illis si peccauerit in te frater tuus, copulat. Petrus autem ad certum numerum refert, quod Christus ad indefinitum.

22. Dicit illi Iesus: Non dico tibi *vsque septies sed vsque septuagies septies.*) Quasi dicat non solum dico tibi vt innumerabilibus vicibus minimi fratri remittas, sed etiam innumerabiliter innumerabilibus. vt Gen. 4.

23. vsque ad 28. Ideo assimilatum est regnum cælorum homini Regi, qui voluit rationem ponere cum seruis suis. Et cum cœpisset rationem ponere, oblatu est ei unus qui debebat decem millia talenta: cum autem non haberet unde redderet, iussit eum Dominus venundari: & uxorem eius & filios, & omnia quæ habebat, & reddi. Proci dens autem seruus ille adorabat eum dicens: Domine patientiam habe in me, & omnia reddam tibi. Misertus autem Dominus serui illius dimisit eum, & debitum dimisit ei.] Quasi dicat, idem accidit in regno cælorum atque si aliquis Rex rationem cum seruis suis ponere cœpisset vt c. 11. Tota autem parabola significat Deum nobis peccata nō esse dimissurum, nisi nos offensas fratribus remitt

remittamns ; cum potius nos illis quam nobis Deum remittere æquum sit : quædam enim sunt vt partes , quædam vt parabolæ emble-
mata. Talentum autem vsitatum apud Iudæos sexcentos nummos aureos valebat.

18. Egressus autem seruus ille inuenit vnum de conseruis suis qui debebat ei centum denarios ; & tenens suffocabat eum dicens : Redde quod debes. Et procidens conseruus eius rogabat eum dicens : Patientiam habe in me , & omnia reddam tibi. Ille autem noluit , sed abiit & misit eum in carcerem , donec redderet debitum. Videntes autem conserui eius qua fiebant , contristati sunt valde ; & venerunt , & narrauerunt domino suo omnia qua facta fuerant. Tunc vocauit illum Dominus suus ; & ait illi : Serue nequam , omne debitum dimisi tibi , quoniam rogasti me : nonne ergo oportuit & te misereri conserui tui sicut & ego tui misertus sum ? Et iratus Dominus eius tradidit eum tortoribus quoad-
usque redderet vniuersum debitum. Sic Pater meus celestis faciet vobis si non remiseritis vnusquisque fratri suo de cordibus vestris.] Id est reperet à vobis dimissa , ex Aug. de verb. Dom. ser. 15. Donec , id est semper ; & quoadvsque , id est in perpetuum , quia qui soluere nunquam poterunt , numquam liberabuntur. Non enim significat vt qui damnati sunt , pœnas aliquando persoluant : & quasi reddito debito liberentur. In quo errore fuit Origen. sed forte vt nunquam liberentur. ex Chryl.

CAPVT XIX.

*Vxorem non dimittendam : mandata
Dei obseruanda.*

1. **C**um consummasset Iesus sermones istos, migravit à Galilæa, & venit in fines Iudææ trans-Iordanem.] Id est, cum hæc fecisset vel dixisset in parabola supradicta, migravit à Galilæa ut veniret in Hierusalem, ibique pateretur. Luc 19. Multa postmodum narrat quæ prius facta fuerunt. Nam Euangelistæ non ubique seruant ordinem temporis: Non eadem autem est historia quæ hic & à Ioan. c. 7. narratur, quia dicit solum Christum in Iudæam ascendisse: hic autem multa turba cum illo, ex Chryl. Quidam putant in Iudæam ingressum non fuisse ut Hil. alij prius Hierosolymam venisse: verius in fines Iudææ venisse, ut Hierosolymam veniret, ex Chryl.

2. Et secuta sunt eum turba multa & curauit eos ibi.] Sed omnes, sed qui ægrotabant, & qui digni erant, Mar. 10. Sanantur trans-Iordanem. Ibi datur Baptismus, in hoc enim ex Orig. omnes à spiritualibus infirmitatibus saluantur. Noluit ut Galilæi qui se secuti fuerant, extra patriam egrederentur, vel ne Iudæi calumniarentur quod post se turbas traheret, ait author Imp. Ho. 23.

3. Et accesserunt ad eum Pharisei tentantes eum & dicentes: Si licet homini dimittere uxorem suam quacumque ex causa.] Aliqua de causa li-
cere

cere non dubitabant. Occasionem autem id quærendi capiunt quod Christus cap. 11. Prophetæ & lex vsque ad Ioannem, quasi legem iam abrogatam significaret, vel quod cap. 5. dixisset. Ego autem dico vobis, quia omnis qui dimiserit vxorem suam excepta fornicationis causa, facit eam mœchari: vel quia hæc quæstio inter Iudæos tunc agitabatur; vel quia cum omnes attingeret erat inuidiæ plena.

4. *Qui respondens ait: Non legistis quia qui fecit hominem ab initio: masculum & foeminam fecit eos.*] Non responder Christus ad quætionem directe, sed facit vt Deus, vel Moyfes tacite pro se respondeant. Ex factis etiam respondet cum dicit, non legistis: Ex verbis cum dicit, propter hoc relinquet homo patrem &c. Ex Chrysost. quasi diceret si Deus voluisset vnū virum plures habere vxores, non vnā tantum sed plures foeminas initio fecisset. Ex Chryl. & Hier. Vel vis argumenti est in diuerso sexu, quod vnus vir non debeat habere nisi vnā vxorem. Ex Aug. l. 9. in Gen. c. 19.

5. *Et dixit: Propter hoc dimittet homo patrem & matrem, & adhærebit vxori suæ; Et erunt duo in carne vna.*] Tria vim faciunt: Relinquet, adhærebit; & erunt duo in carne vna, id est in carnem vnā. Id est vt sint vna caro, quia filius ex viro & vxore genitus, vtriusque est communis caro. Alij ad corporum coniunctionem referunt, alij ad potestatem quam vir in vxorem; vxor in virum habet tanquam in propriam carnem: Alij vnā carnem esse interpretantur, esse vnū hominem: Vxorem veluti corpus, virum veluti animam: itaque non debere magis virum ab vxore, quam animam à corpore

SECUNDVM MATTH. CAP. XIX. 213
pore separari: Caro enim apud Heb. pro homine ponitur. Ex Hier.

6. Itaque iam non sunt duo sed una caro. Quod ergo Deus coniunxit homo non separat. Id est non iam sunt duo homines sed vnus. Ex Beda. non dixit quos, sed quod, quasi de vno corpore loquens. Probauit autem vinculum matrimonij ex lege naturali in facto quod Deus vni viro vnam mulierem fecit, & ex lege diuina in verbis relinquet, &c. Quibus videtur vxorem viro inseparabiliter copulasse. Ex Chryso.

7. Dicant illi: Quid ergo Moyses mandauit dare libellum repudij & dimittere?] Matthæus dixit Christum dixisse Moysen non mandasse sed permisisse; è contrario Marcus non dicit Phariseos respondisse; Moysen mandasse sed permisisse. & Christum dixisse: quid præcepit vobis Moyses. Conciliantur, quia credibile est quod Christus primum interrogauit quid de ea re Moyses præcepisset; Phariseos vero respondisse Moysen permisisse vxorem dimittere: tunc Christum ex scriptura probasse non esse dimittendam. Iterum Phariseos obiiecisse: Quomodo Moyses mandasset vxorem dimittere vtentes verbo mandandi: Christum vero respondisse, permisit vobis Moyses non vtens verbo præcipiendi.

8. Ait illis quoniam Moyses ad duritiem cordis vestri permisit vobis dimittere vxores vestras, ab initio autem non fuit sic.] Verbum Phariseorum corrigit Christus: illi dixerant mandauit Christus, dicit permisit. Ex quo colligit Mald. contra Calvinum voluntatis distinctionem in absolutam & permittentem. Et ex Christi respon

responso inferitur etiam multis alijs de causis
 vt propter contagiosos morbos, vel si venefica
 esset, vel liberorum interfectrix, licitum fuisse
 in lege dimittere vxorem, cum iam restringat
 permissionem ad solam fornicationem: An au-
 tem peccarent qui dimittebant incertum est:
 probabile est potuisse ad duritiam cordis per-
 mitti; ita tamen vt peccatum esse desineret, ex
 Mald. qui formam libelli repudij & ceremo-
 nias refert.

9. *Dico autem vobis, quia quicumque dimiserit
 vxorem suam nisi ob fornicationem, & aliam duxe-
 rit, mœchatur, & qui dimissâ duxerit mœchatur.*
 Bis hoc dixit, primum omnibus in commune,
 deinde priuatim discipulis domi Marc. 10. Sic
 autem permittit Christus adulteram vxorem
 dimittere, vt nec vxori liceat alij nubere viro,
 neque viro aliam ducere vxorem, quandiu vi-
 xerit vterque. Ex Conc. Trid. contra Calvin. &
 Luth. qui vtrique innocenti & fonti, & vete-
 res aliquos Catholicos qui innocenti licitum
 esse, reo non esse licitum dicebant: qui intelli-
 gendi sunt non quidem viuente sed mortua
 priore vxore, quæ loco pœnitentiæ iuebatur
 aliquando etiam mortuo marito à nuptijs ab-
 stinere. Quod autem hic obscure dixit Matth.
 perspicue dixerunt Mar. 10. & Luc 16. c. Num-
 quam vero dimissa vxore alteram ducere, lice-
 re Paulus ad Rom. 7. & 1. ad Cor. 7. Christus
 autem tollit permissionem Mosaicam in duobus:
 nam nec permittit dimissionem vxoris
 quacumque de causa, sed tantum ob fornica-
 tionem, nec permittit dimissæ alteri iungi, nec
 viro aliam ducere. Calvin. & Luth. Nam illa
 exceptio (*nisi ob fornicationem*) non est refe-
 renda

renda ad totam orationem : sed tantum ad partem præcedentem vt non significetur licere ob fornicationem aliam ducere, sed tantum licitum esse dimittere vxorem suam ob fornicationem : & sit sensus: *Quicumque dimiserit vxorem suam quod non licet nisi ob fornicationem : & aliam duxerit, mœchabitur.* Patet quia Mar. & Luc. exceptionem quæ omitti potuit omiserunt : absolute pronuntiantes omnem eum adulterare qui dimiserit vxorem suam & aliam duxerit, ex Orig. Chrysost. & Hier.

10. *Dicunt illi discipuli eius: si ita est causa hominis cum vxore, non expedit nubere.* Si ita negotium viri cum vxore est, vt non liceat viro quam ob adulterium vxore dimissa aliam ducere, non expedit nubere : Alij sic, Si propter vxorem dimissam vir reus factus est ex Theoph. & hic nō de vxoris sed de viri causa agitur. Calvin. hic arguit Apostolos impietatis & stulitiæ, quasi hoc dixerint quod essent carnales & multitudinis nuptiarum insatiabiles.

11. *Qui dixit illis : non omnes capiunt verbum hoc, sed quibus datum est.* Quasi dicat non omnes quod dicitis præstare possunt seu approbare verbum hoc de non ineundo matrimonio, quia non omnes castitatis donum habent, sed quibus datum est : omnibus autem volentibus, petentibus, & obtinere conantibus datur, ex Orig. Greg. Naz. & Amb. ad Virg.

12. *Sunt eunuchi, qui de matris utero sic nati sunt: & sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus.* Explicatis tribus eunuchorum generibus Apostolorum dictum confirmat, non expedire vxorem

uxorem ducere: idque non difficile fieri posse;
Si quis seipsum propter regnum cœlorum ca-
strare vellet, idest carnem non secare quod
damnabile, sed domare, ex Hil.

*Et sunt eunuchi qui seipsos castrauerunt propter
regnum cœlorum. Qui potest capere capiat.*] Cum
prius significauerit continentiam esse donum
Dei, dicens *quibus datum est*, nunc significat
1. Nostrum etiam esse opus & à nostra pende-
re liberi arbitrij potestate: idque non sine car-
nis repugnantia fieri, ex Greg. Naz. 2. Eam so-
lam continentiam Deo probari quæ ad regnũ
cœlorum promerendum suscipitur. Ex Orig.
Hil. & Chrys. quia non omnis continentia
etiam sponte suscepta laudabilis est apud Deũ,
vt Philosophorum qui studio sapientiæ à nup-
tiji abstinerunt, & quorundam Sacerdotum
idolorum qui sese etiam exercuerunt: & Ve-
staliũ male Calviniani exponunt propter
Euangelium, ne ex hoc loco meritum bono-
rum operum colligamus. Et volens nos sponte
virtutem operari inquit: qui potest capere ca-
piat, qui potest pugnare pugnet, superet &
triumphet: non enim cogit virginem esse, ne-
que nuptias destruit, sed virginitatem præfert,
ex Theoph. nec sunt verba prohibentis vt vult
Calvinus, sed exhortantis, & milites suos ad
pudicitix præmium concitantis, ex Hier.

13. *Tunc oblati sunt ei paruuli, vt eis manus
imponeret & oraret, discipuli autem increpabant
eos.*] Infantes ex Luc 18. non vt sanarentur vt
adulti, sed vt spiritualem aliquam gratiam ac-
ciperent: vt eis benediceret & bene precaretur;
quasi laudaret castos necessitate, non virtute
continentiæ. Id eos commouit quod ex præ-
cedenti

cedentibus eius virtutibus experti fuerant Dominum per impositionem manuum & orationem à multis repulisse varia mala, credentes per huiusmodi manuum impositionē & orationem etiam pramuniri posse infantes à malis & diaboli potestate: idque iuxta consuetudinem apud eos receptam: qua solebant paruuli senioribus & sanctis viris offerri, vt manibus impositis ab eis benedicerentur Gen. 48. Vnde Ecclesiastica consuetudo nara est vt laici & præsertim pueri à presbyteris & Episcopis etiam extra Ecclesiam benedicantur vt notat Aut. Imperf. & Remig. Prohibebant autem eos discipuli, quia incompoti & turbati accedebant ad eum, & existimabant hoc derogare doctrinæ eius authoritati si offerrentur ei paruuli zelantes pro Domini sui honore & quiete, ex Chrys.

14. *Iesus vero ait eis: sinite paruulos venire ad me, & nolite prohibere venire ad me: talium est enim regnum cælorum.* } Talium, & non horum dixit, vt ostenderet non ætatem regnare sed mores, & non solum ætate pueros, sed etiam moribus pueris similes comprehenderet: ex Hier.

15. *Et cum imposuisset eis manus, abiit inde.* } Huius ceremoniæ magna olim in Ecclesia fuit obseruatio, & adhuc est ex parte: nam impositio manuum ex Apostolica institutione sit in sacramento Confirmationis, Ordinis, & rursus fieri solebat in sacramento Pœnitentiæ & quandocumque Hæretici intra Ecclesiam recipiebantur: est enim huiusmodi manuum impositio veluti imprecatio & collatio Spiritus sancti, vnde in manuum impositione

K oratio

218 MANVALE IN EVANGELIVM
oratio etiam comprehenditur.

16. *Et ecce vnus accedens ait illi : Magister bone quid boni faciam vt habeam vitam æternam.]* Quidam primarius vir, alius à legisperito, de quo Luc. 10. Et quod Princeps, quod diues quod adolescens describitur. Sunt qui putant non voto discentis sed animo tentantis Dominum interrogasse: sed falso, quia valde reuerenter & genua flectens accessit Mar. 10. quod inflati scribæ non faciebant. 2. quia rogat quid adhuc sibi desit vt ad vitam æternam peruenire possit. 3. quia cum Christus illi dixisset: vade & vende quæ habes & da pauperibus, tristis discessit: nulla autem tristitiæ causa fuisset si fide accessisset. 4. quia de rebus controuersis & curiosis vt an liceat tributum dare Cæsari potius quam de sua salute Dominum interrogasset, silentiandi causa accessisset, quod etiam Euangelistæ non tacuissent.

17. *Qui dixit ei : Quid me interrogas de bono vnus est bonus Deus : Si autem vis ad vitam ingredi, serua mandata.]* Græci legunt, quid me dicis bonum. Orig. vtramque ponit lectionem. Nec significari quid me interrogas, quid boni facturum sis, sed quid me interrogas bonum appellans. vnus est bonus Deus qui solus natura & vere bonus est: & vt se à bonitate non excludit dicendo vnus est bonus Deus, ita non excludit à diuinitate contra Arianos, quamuis his verbis indicat maxime se esse Deum. Christus vero ita adolescenti respondit vt suo exemplo doceret quod cum ab aliquibus laudamur, debemus retorquere laudem propriam in laudem diuinam. Et vt eum ab adul

adulationis vitio liberaret & tacite admoneret
 ne seipsum bonum existimaret etiam cum om-
 nia Dei mandata perfecisset, sed potius solum
 Deum bonum & bonitatis auctorem suscepe-
 ret, & vt nimium operibus legis confidentem
 ab illis auelleret & ad fidem in se adduceret,
 quod facit dum indicat se non solum magi-
 strum bonum sed etiam bonum Deum esse, &
 vt illius fidem adiuuaret & perficeret, eoque
 adduceret, vt se etiam bonum Deum esse cre-
 deret. Vocauerat Christum Magistrum bonū,
 docet illum Christus neminem bonum esse,
 præter Deū, vt probet se Deū esse, si bonus est,
 quemadmodum ille ipse nesciens quid diceret
 confessus erat. Ex Beda & Theoph. dumque
 dixit illi, *si vis ad vitam ingredi*, ostendit vim
 liberi arbitrij, & solam vitam æternam esse ve-
 re vitam, & se vitæ æternæ prædicatorem: &
 merita bonorum operum probat: nec enī
 mandata ideo tantum via vitæ æternæ vocan-
 tur quod per ea ad vitam æternam homines
 veniant, sed etiam quod propter ea vt pa-
 teret c. 25.

18. 19. Dicit illi quæ? Iesus autem dixit: Non
homicidium facies, Non adulterabis, Non facies fur-
rum, Non falsum testimonium dices. Honora Pa-
trē tuum & matrem, & diliges proximum tuum
sicut teipsum.] Dicit Quæ? vel dubitando fraudu-
lenter, ex Hier. vel vt ab eo tanquam summo
 Magistro aliquid supra legem disceret. Iesus
 autem ei enumerat aliquot non omnia sed ea
 quæ sunt secundæ tabulæ: nec ea quidem
 ordine sed vt se se offerebant: quia quicumque
 secundā tabulā obseruat, & primā obseruat ad
 Rom. 13, & futura pro imperatiuis more Hebr.

10. *Dicit illi adolescens : omnia hæc servavi à iuventute mea : quid adhuc mihi deest.*] Quidam sic intelligunt, da quod hæc servauerim, quid adhuc mihi deest. Basilius putat nō mentitum, sed dixisse quod res erat. Et merito, quia Mar. 10. Christus hoc audito eum dilexisse dicitur; quod non fecisset si simulator fuisset. Alij dicunt mentitum vt August. & Hier.

11. *Ait illi Iesus: si vis perfectus esse, vade, & vende omnia qua habes & da pauperibus; & habebis thesaurum in cælo: & veni sequere me*] Non præceptum vt Calviniani & Pelagiani dicebant, sed consilium: nam cum de præceptis loquitur, non dicit si vis perfectus esse, serva mandata, sed si vis ad vitam ingredi: cum vero de consilijs, non dicit si vis ad vitam ingredi, sed si vis perfectus esse, ex Aug. ser. 61. & Epist. 89. Thesaurum regni cælorum opibus adolescentis non æquiparat vt putat Calvin. sed opponit, vt si quis exiguis possessionibus ingentes totius mundi opes opponat. Deinde Christus significat eum maiorem gloriā in cælo habiturum si Evangelica consilia, quam si sola præcepta secutus fuerit, denique per elemosynas & omnia bona opera vitam æternam promereri: in Thesauro copiam & permanentiam retributionis ostendi, ex Chryl. & perfectionem non tam in venditione & distributione consistere quam in sequela Christi non corporali tantum sed magis per imitationem, charitatis, obedientiæ, humilitatis & patientiæ. nam facilius sacculus contemnitur quam voluntas, ait Hier.

22. *Cum audisset autem adolescens verbum;*
abyt.

Abijt tristis, erat enim habens multam possessionem.] Si paruam possedisset, facile cum Apostolis omnibus relictis sequi Dominum potuisset; ideo cœpit scalpere caput ait Origen.

23. *Iesus autem dixit discipulis: amen dico vobis, quia diues difficile intrabit in regnum cœlorum.] Ex hoc adolescente qui propter diuitias à consilijs Euangelicis deterritus fuerat, occasione accepit Christus de diuitibus disputandi in genere; quomodo à vita æterna, propter diuitias retardentur, non pecunijs detrahant, sed his qui detinentur ab eis ait Chryf.*

24. *Et iterum dico vobis: facilius est camelum per foramen acus transire, quam diuitem intrare in regnum cœlorum.] Cum discipuli obstupescerent in verbis eius ait Marc. 10. vt blandimento mitiget sermonis asperitatem & interpretetur non intellectam obscuritatem: filio-li inquit quam difficile est confidentes in pecunijs, in regnum Dei introire. Sententiam exaggerans & seueriorem reddens ait, iterum dico vobis, quasi dicat non solum quod modo dixi, verum est, sed amplius etiam vobis dico, facilius camelum per foramen acus introire posse quam id fieri, prouerbialis erat locutio. Est autem hyperbole & exaggeratio, vt significetur valde esse difficile diuitem introire in regnum cœlorum: per Camelum autem non funem nauticum sed animal intellexit, dixerat esse difficile, ostendit esse impossibile ait Chryf.*

25. *Auditis autem his, discipuli mirabantur valde, dicentes: Quis ergo poterit saluus esse? Quasi dicant cum omnes auaritiæ studeant a minore vsque ad maiorem, & diues in regnum*

cœlorum introire non possit, quis saluus esse poterit? Mar. 10. ait Apostolos hoc dixisse inter seiplos, idest tacite ex Aug. de q. Euang.

26. *Aspiciens autem Iesus dixit illis: apud homines hoc impossibile est, apud Deum autem omnia possible sunt.*] Vt indicaret se eorum cognovisse cogitationes & sermones quamvis secretos, vel vt aspectu turbationem mentis eorum sedaret, ex Chryl. vt sententiam suam magis ac magis exaggerando confirmet, primum simpliciter dixit difficile esse diuitem introire in regnum cœlorum. 2. dixit facilius esse camelum introire per foramen acus. 3. Impossibile omnino esse sed apud homines non apud Deum. multa opus est gratia vt homo in diuitijs dirigatur ait Chryl.

27. *Tunc respondens Petrus dixit ei: ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te: quid ergo erit nobis?*] Quasi dicat, cum qui seruatis diuitijs te sequi recusat, dicis difficulter ingressurum regnum cœlorum, intelligimus ergo bene nos fecisse qui omnibus relictis te sumus secuti: At cum eum qui omnia vendidit & dedit pauperibus dicas habiturum thesaurum in cœlo, quid quæso erit nobis præmij? qui non quidem omnia vendidimus sed omnia reliquimus. Confidenter dicit omnia, cum pauca reliquissent, nauem scilicet & retia. Omnia enim relinquit, & multa relinquit qui quicquid habuit, & habere potuit aut concupiscere, relinquit, ex Greg. & Bern. in declam.

28. *Iesus autem dixit illis: Amen dico vobis quod vos qui secuti estis me in regeneratione cum sederit filius hominis in sede maiestatis sue, sedebitis & vos super sedes duodecim iudicantes duode-*
cims

cum tribus Israel.] Non dicit qui reliquistis omnia, sed tantum qui secuti estis me, quod maius erat, quod minus erat intelligit: ipsam sequelam sui exigere omnium derelictionem, ex Hier. Cum vero ait *in regeneratione*, lauacrum regenerationis vt Paulus intelligit, quasi dicat fore vt Apostoli cū Ecclesia florere cōperit in magna sint sicut ipse auctoritate. Ex Hil. Verum rectius intelligitur resurrectio ex mortuis, quæ velut secunda generatio hominis quæ fiet in extremo iudicio, in quo totus mundus regenerandus est Apoc. 21. 1. Pet. 3. Isa. 61. Ex Aug. sequitur enim cum sederit filius hominis; vbi non agit de Christi ad dexteram sessione cum de iudicio loquatur, sed de iudicialia eius auctoritate, gloria & maiestate; quasi dicat sicut ego Index in nube sedebo, ita & vos sedebitis super duodecim sedes, non quod putaret Iudam esse sessurum, sed quod si in officio perstitisset sicut alij sessurus fuisset, vel numerum certum pro incerto posuit vt Paulus & Barnabas sessuri dicuntur ex Aug. l. 10. de ciuit. c. 5. & Beda. *Iudicantes*, i. condemnantes, ex Hier. Quo autem modo Apostoli dicantur iudicaturi? Multi dicunt solum iudicatu-
 per comparisonem, quia illis credentibus cæteri Iudæi credere noluerunt, quemadmodum viri Niniuitæ surgent in iudicio contra hanc generationem. cap. 12. ex Hier. Alij dicunt iudicatu-
 ros tanquam ministros Christi sententiam promulgantes, alij tanquam consiliarios Christi iudicatu-
 ros, sicut qui iudici assistent; dicuntur etiam iudicare. Maldon. putat iudicatu-
 ros tanquam doctores, tanquam testes accusantes quodammodo eos qui sibi

Euangelium prædicantibus & salutis viam do-
centibus credere noluerunt: condemnabunt
enim eos conuincentes eorum incredulitatem,
dicentesque se fecisse vt illi crederent & salui
essent quicquid potuerant vt de Mose dicit
Ioh. 5. Cum autem tredecim sint tribus, si Le-
uitica numeretur, cur duodecim tantum tribus
Apostoli dicantur iudicaturi. Beda responder
numerū certum pro incerto poni. Vel intelligit
Christus nō solū duodecim Apostolos, sed etiā
tredecim Paulo & Barnaba numeratis, excluso
vero Iuda esse iudicatuos; Nec solū duodecim
tribus sed omnes etiā Gētes quibus Euangeliū
prædicauerunt, quasi in populū Iudaicū inser-
tas & in duodecim tribus cooptatas ex Chry.

29. *Et omnis qui reliquerit domum, vel fratres
aut sorores, aut patrem & matrem, aut uxorem,
aut filios aut agros propter nomen meum, centu-
plum accipiet, & vitam æternam possidebit.*] Post-
quam declarauit Christus quæ propria erant
Apostolis, eo quod omnia reliquerunt, subiicit
etiam quæ & reliquis manent bona, qui etsi
non vendunt sua, & dant pauperibus, tamen
relinquunt sua; etsi non omnia sed quædam.
Quoniam autem relinquere sua vel suos non
est apud Deum laudabile, & meritorium; nisi
fiat ob causam & finem bonum, ideo apud
Matth. dicitur propter nomen meum; apud
Marcū propter me, & propter Euangeliū; apud
Lucam vero propter regnum Dei ex Chrys. &
Orig. centuplum inquit accipiet, & multo
plura etiam in hac vita, quia pro temporalibus
accipiet spiritualia charismata, quæ longē su-
perāt quæuis terrena. Ex Hier. accipiet internas
cōsolationis & animū paratissimū. Hęc tamen
declaratio

SECUNDVM MATTH. CAP. XX. 22 §
declaratio non sufficit huic loco: nam Marcus
explicaturus quomodo centies centum hoc
tempore sint accepturi, subiicit domos & fra-
tres, & sorores, &c. id autem quam sit verū pa-
ter in Apostolis, & in Apostolicis viris. Aposto-
lis enim omnium fidelium domus erant aper-
tae, eorumque agri eis ferebant fructum, &
tanquam nihil habentes omnia possidebant:
Vel dicendum centuplum accepturos & domos
& fratres, &c. non quod ista sint recepturi: sed
Christum qui eis est instar omnium, quique pa-
ter & frater & soror & mater est ex Origen. &
Theoph.

30. *Multi autem erunt primi nouissimi: & no-
uissimi primi.*] Hęc sentētia indistinctē à Christo
proposita, varie accommodatur proposito Do-
mini. 1. Vt homines ad sequendam perfectio-
nem Euangelicam proposito prēmio magis
accenderet. 2. Ne Apostoli nimia securitate
confiderent: quod primi vocati fuissent, sed
sic currerent non quasi incertum &c. 1. Cor. 9.
Sed ex sequenti parabola pendere videtur sen-
sus. Non appellare primos eos qui aut opinio-
ne sua, aut dignitate, aut meritis primi sunt, sed
qui primi vocati sunt ad vineam Domini vene-
runt. Ex Ians. Multi etiam natura nouissimi
sunt per vitam Angelis quibusdam superiores.
Ex Orig.

CAPVT XX.

De operariis in vinea.

3 **S**imile est regnum cælorum homini patrifa-
milias qui exiit primo mane conducere ope-
rarios

K 3

variis in vineam suam.] Idest simile quid acci-
det in regno cœlorû, quale est quod fecit qui-
dam Paterfamilias, &c. Regnum autem cœlo-
rum hic non accipitur pro Christo aut gratia
Euangelica, sed vere pro regno Christi, quo
partim regnat in terris per fidem, & partim in
cœlis per gloriam, quod comparat domui, patri-
familias, homines operariis & negotium nego-
tio. Summa parabolæ est, non æqualem futu-
ram omnium gloriam vt contendunt hæretici,
neque Deum præter omnium opinionem aliis
plus aliis minus quam sperabant daturum esse:
sed sensus pendet ex versu vltimo præcedentis
c. Et ex fine parabolæ, sic erunt nouissimi pri-
mi & primi nouissimi. vbi autem verba repetit
& significat propterea multos primos nouissi-
mos futuros esse; quia quamuis primi vene-
runt ad vineam, minus tamen laborauerunt,
ideoque minorem mercedem meruerunt. Et
ipsummet initium parabolæ hæreticos refel-
lit. *Exiit primo mane conducere operarios.* Ope-
rarius enim est qui propter mercedem quam
labore suo meretur, laborat: & conducere ver-
bum iustitiæ, idest meriti & mercedis est. Ex
Mald. Et quemadmodum operarij in vinea la-
borantes denarium diurnum propriè & verè
merentur, ita qui in Ecclesia Dei laborant, ve-
rè merentur vitam æternam. Finis ergo para-
bolæ est mercedem vitæ æternæ non tempori
quo quis laborauit, sed labori & operi quod
fecit respondere: sæpe enim fieri vt aliquis
vna hora tantum labore quantum alius toto
die, ideoque æqualem mercedem; idest eundem
denarium accepturum. Superest vt partes para-
bolæ necessarias omisissis emblematis refera-
mus.

mus. 1. est Paterfamilias, qui ad vineam operarios conduxit, est Deus de quo Christus dicit Pater meus agricola est, vel Christus qui sēper in hunc mundum quasi in forum exierit vt in vineam suam cōduceret operarios Patriarchas Prophetas. 2. Pars est dies, cuius mane Paterfamilias in forum exiuit, & cuius vespere mercedem soluit operariis. Hanc dicunt significare totum tempus quod inter initium & finem mundi interiectum est. Alij tempus quod est à primo aduentu Christi ad secundum diem. Alij vniuscuiusque hominis ætatem, noctem cuiusque mortem appellat. 3. Pars est vinea. Quam multi interpretantur iustitiam, & mandata Dei. Alij totum mundum. Alij cuiusque animam. Alij Ecclesiam. 4. Pars est hora prima, tertia, sexta, nona & vndecima; qui totum diem vniuersam mundi ætatem interpretantur, horam primam fuisse dicunt ab Adam vsque ad Noë: tertiā à Noë vsque ad Abrahā: sextam ab Abraham vsque ad Moysen: nonam à Moyse vsque ad Christum: vndecimam à Christo vsque ad finem mūdi. Alij diuersas horas, diuersas cuiusque hominis ætates. Primam horam esse infantiam, tertiam pubertatem, sextā ætatem virilem, nonam ætatem in senectute, inclinatam, vndecimam decrepitam. 5. Pars est forū in quod Paterfamilias dicitur exiisse, quo totus mundus intelligitur qui extra Ecclesiam est, in quo homines toti sunt aut otiosi aut secularibus negotiis occupati, & inde in Ecclesiam tanquam in vineam vocantur. 6. Pars est denarius qui idem omnibus datur, quo salus & vita æterna significatur. 7. Pars est vesp̄era diei, quando denarius soluitur, qua finis mundi &

ultimi iudicii tēpus declaratur; vel vniuscuiusque mors. 8. pars est quod Paterfamilias iubeat in soluenda mercede, ab iis qui vltimi venerūt incipere: hoc ad Parabolæ significationem maxime pertinet: præferuntur enim nouissimi & fiunt primi, quia tantum vna hora, quantum alij toto die laborauerunt.

16. *Sic erunt nouissimi primi, & primi nouissimi: multi enim sunt vocati, pauci vero electi.*] Concludit nunc generalius, non omnes qui vocati sunt mercedem accepturos, quia plerique vocati venire nolunt. Non enim significatur non omnes esse vocatos: omnes enim vocat, qui ideo venit in mundum hunc vt peccatores vocaret ad pœnitentiam; omnes enim peccatores erant: omnes vocauit. Ex Origen. & Chrys.

17. *Et ascendens Iesus Hierosolymam: assumpsit duodecim discipulos secreto, & ait illis.*] Ascendere dicitur, vel quia vna eius pars in monte Sion posita erat, vel Hebraicè dixit pro ire, vbi Christi ad mortem euntis alacritas, & Apostolorum admiratio timorque significatur, quia præcedebat eos Iesus. Mar. 10. Sæpe se oportet offerre persecutionibus & periculis vt ex eo colligit Orig. *Assumpsit* idest segregauit, noluit enim dicere discipulis coram omnibus, ne res euulgata aut impediretur, aut mors ab ipso procurata videretur.

18. 19. *Ecce ascendimus Hierosolymam, & filius hominis tradetur principibus sacerdotum & scribis, & condemnabunt eum morte, & tradent eum gentibus ad illudendum & flagellandum & crucifigendum, & tertia die resurget.*] Lucas cap. 22. ait & ipsi nihil horum intellexerunt: mortis

mortis mysterium nō comprehenderunt, morte sua Christum salutem mundo allaturum.

20. *Tunc accessit ad eū mater filiorū Zebedai cū filiis suis adorās & petēs aliquid ab eo.*] Tunc, cū videret mortem eius instare, ambit hæreditatem velut hominis morituri: vel cū diceret se tertia die resurrecturum. Marcus c. 10. ait filios ipsos rogasse, eo quod forte eorum instinctu mater Dominum rogauerit vt dicitur de Centurione c. 8. quem Luc. 7. non ipsum sed amicos accessisse dicit: Matrem ipsam excusant Ambr. & Hier. Adorans, idest inclinato capite, vel genu flexo, reuerentiam ei exhibens & beneuolentiam captans. Petens aliquid, id est magnum quid; quasi diceret quiddam habeo quod te rogem, sed velim mihi prius te facturum promittas, vt 3. Reg. 2.

21. *Qui dixit ei: Quid vultis? ait illi, dic vt sedeant hi duo filij mei, unus ad dexteram & unus ad sinistram in regno tuo.*] Mater postulat & Dominus discipulis loquitur, intelligens preces eius ex filiorum descendere voluntate, etsi non eorum forte impulsu, quia tamen pro eis mater postulauerat, potius filiis non matri respondet. Ex Hier. At illa, dic, iube, statue, cum omnes Apostoli in regno tuo sint sessuri, vt duo filij mei proximi assideant, alter ad dexteram, alter ad sinistram.

22. *Respondens Iesus dixit: nescitis quid petatis.*] Vt sensus sit, nescitis quid petere debeatis vt ad Rom. 8. Quid oremus sicut oportet nescimus, quia non spiritualia sed carnalia petebant: vel quia rem maiorem & meliorem petebant quam existimabant. Ex Chrys. Vel bonum quidem petebant sed non bene intel

intellectum: putabant enim precibus adipisci posse, cum eiusmodi sit vt non petentibus sed merentibus detur. Ex Raban. Patitur sæpe Dominus suos discipulos non rectè aliquid dicere aut agere, vt occasionem inueniat exponendi regulam pietatis ait Chrys.

Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum? Dicunt ei possumus. Calicem ex Hier. vocat passionem & mortem suam quod eam non minus libenter obierit quam si poculum vini biberet ex Chrys. Metaphora ducta ex antiqua consuetudine, qua solebat damnatis poculum veneno plenum porrigi vt ea ratione vitam finirent. Inde factum est vt mors ipsa siue supplicium calix diceretur ex Orig. & Hier. ps. 13. Vel ex vetere more, quo inter Iudæos paterfamilias vinum pro suo arbitrio temperabat, & vnicuique conuivæ alij plus alij minus distribuebat: qua ratione factum est, vt vniuscuiusque hominis sors, quæ à Deo immittitur siue bona siue mala calix appelletur. bona vt Ps. 15. mala vt Ps. 10. 71. Ier. 15. Ezech. 23. Marcus 10. cap. ait addidisse Christum: & baptismo quo ego baptizor baptizari, idest iam iam sum baptizandus, & baptizari paro: vbi baptismum suam passionem vocat, vt 1. ad Cor. 15. Quid faciēt qui baptizantur pro mortuis, idest qui pro defendenda mortuorum resurrectione mortem appetunt. Qua metaphora eo lubentius vsus est, quia eius passio nobis futura erat & baptismus quo mundaremur; & calix quo inebriaremur. vel quia sicut per mortē, sic per baptismū peccatorum expiatio facienda erat ex Origen. & Chrys. vt temere discipuli petiuerunt, sic temere respondent se posse bibere calicem. Ex Chrys.

Vel quod ante nesciebant postulauerunt : ita nunc quod non intelligunt promittūt. Melius alij nec temere nec inscienter, sed amanter & verè respondent se paratos esse vt pro Christo morerentur, vt postea exitus docuit.

23. *Ait illis : calicem quidem meum bibetis, sedere autem ad dexteram meam & sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est à Patre meo.*] Idest talia pro veritate & gloria Dei patiemini, qualia ego mōx passurus sum. nam Iacobus occiditur ab Herode Act. 12. Ioannes autem cum reliquis Apostolis flagellatur à Iudæis, & in dolum feruentis olei missus relegatur : in Pathmos nec voluntas martyrio sed martyrium voluntati defuit ex Hiero. Et cum dixit Christus : *Calicem quidem meum bibetis,* non prædicit fore vt pro se oppetant mortem, sed tantum significat hoc se posse illis concedere, vt calicem suum bibant; vt autem ad dexteram vel sinistram sedeant, concedere non posse nisi quibus paratum est à Patre suo. Non quod neget suæ potestatis & officij esse concedere sed tantum negat non esse suæ potestatis & officij illis dare, sed solis his quibus à Patre suo paratum esset, vt si quis Rex annulum ei qui in stadio currendo ceteros vinceret, proposuisset, eūque digito teneret, aliquis vero ex iis qui nō solū nō vicisset, sed ne cucurrisset quidem, annulū ab eo peteret, recte respōderet currere quidē poteris, annulū autē non est meū dare tibi sed quibus paratū est, idest vincētibus, non enim significaret se dare nō posse, cū ipse sit, sed dare non debere nisi vincētibus, quibus eū destinasset. At cur non dixit quibus paratum est à me, quasi plus Patri quam sibi auctorita-

tis tribuat vt Arriani contendebant. Responderetur hoc dixisse per appropriationem, quia paratum esse, est esse prædestinatum; prædestinatio autem est genus quoddam prouidentiae, quæ Patri potius quam filio tribuitur: vel quibus paratum est, idest Moyfi & Heliæ ex Hil. vel Petro & Paulo ex Eutym. vel his qui ab operibus possunt fieri clariiores ex Chry. vel quibus paratum est, idest nullis, quasi nemo neque homo neque Angelus eo peruenire possit sed solus Christus Eph. 1. constitutus est ad dexteram Patris ex Chryf.

24. *Et audientes decem indignati sunt de duobus fratribus.*] Sicut duo fratres carnaliter petierunt; ita & reliqui decem indignati sunt. Chrysostomus piè eos excusat, quod nondum Spiritus sanctus in eos effusus fuisset.

25. *Iesus autem vocauit eos ad se, & ait, scitis quia Principes gentium dominantur eorum: & qui minores sunt potestatem exercent in eos.*] Intelligendum enim hos paulisper elògatos à duobus fratribus qui clam eum matre ad Dominum accesserant ex Chryf. Vocat ergo eos Christus & docet se eorum cogitationes sermonesque tacitos cognouisse, & omnibus eodẽ pharmaco medicinam admouet: quasi diceret, an nescitis quod facitis proprium esse ambitionis principum, nec omnium quidẽ sed gentium, apud quas nõ iustitia sed vis regna obtinet, in omnibus suam utilitatem à subditis sibi, velut à seruis quæ reares, vbi nec regiã nec Ecclesiasticã tollit potestatem vt contendunt hæretici. Tantum monet nõ debere Apostolos qui ad Ecclesiæ gubernationem vocati sunt, Gentilium principum ambitionem imitari. *Eorum* pro eis est Hebraismus.

26.27.28. *Non ita erit inter vos: Sed quicumque voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister, & qui voluerit inter vos primus esse, erit vester seruus. Sicut filius hominis non venit ministrari sed ministrare; & dare animam suam in redemptionem pro multis.*] Idest omnibus: sed magis credendum voluisse Christum, non voluntatem suam sed mortis suæ fructum declarare. Nam si eius quidem voluntatem spectes, pro omnibus hominibus nemine excepto mortuus est: si fructum non ad omnes peruenit sed ad multos: quia non omnes percipere voluerunt. Ita Hier.

29.30. *Et egredientibus illis ab Hiericho secuta est eum turba multa. Et ecce duo cæci sedentes secus viam audierunt quia Iesus transiret; & clamauerunt dicentes: Domine miserere nostri fili David.*] Mar.10. & Luc.18. tres cæcos curasse scribunt, ideo sunt qui tres historias esse putant vt Eutym. Alij qui duas, vt Aug. Alij vnā tantum: omnes enim dicunt id accidisse in ea professione vltima qua Christus vt moreretur venit ex Galilæa in Hierusalem. Omnes prope Hiericho: omnes cæcum aut cæcos, qui curati sunt sedisse iuxta viam: omnes clamasse *Iesu fili David miserere mei*: omnes à turba iustos fuisse tacere: omnes vehemētius clamasse: omnes sterisse Christum, & cæcos ad se vocasse, omnes rogasse cæcos, *quid vultis vt faciam vobis*: at in diuersis Historiis tam multa similia esse non potuissent.

31. *Turba autem increpabat eos vt tacerent: at illi magis clamabant, dicentes: Domine miserere nostri fili David.*] Non maligne & inuide sed officiose & amanter; ne homines abiecti

234 MANVALE IN EVANGELIVM
iecti Christo obstrependo molesti essent. Ex
Eutym.

32. 33. 34. Et stetit Iesus & vocavit eos & ait:
Quid vultis ut faciam vobis? dicunt illi: Domine
ut aperiantur oculi nostri. Misertus autem eorum
Iesus tetigit oculos eorum. Et confestim viderunt, &
secuti sunt eum.] Cur tetigerit vide cap. 9. Apud
Mar. 10. & Luc. 18. dixit Iesus fides tua te saluū
fecit. Oculos tangit qui radiis suæ lucis con-
scientiam illustrat.

CAPVT XXI.

*Venit asino in Hierusalem : eiicit de
templo omentes.*

1 **E**T cum appropinquasset Hierosolymis, &
venisset Bethphage, ad montem Oliueti,
tunc Iesus misit duos discipulos.] Mar. 11. & Luc.
21. præpostere dicunt cum appropinquasset ad
Bethphage & Bethaniam; illudque sic intelli-
gendum cum appropinquasset ad Bethaniam,
& deinde ad Bethphage, quia Bethphage dista-
bat ab Hierusalem Sabbati iter, idest mille
passus; vel duo mille; Bethania vero 15. sta-
diis, idest 1870. passus. Salute data credentibus
ingredi cupit pacis urbem & visionis Dei ait
Hier. Et mittit Petrum & Philippum ex Hil.
vel Petrum & Ioannem ex Beda, quamquam
parum refert scire qui fuerint.

2. 3. Dicens eis: ite in castellum quod contra vos
est, & statim inuenietis asinam alligatam & pul-
lum cum ea: soluite & adducite mihi. Et si quis
vobis

vobis aliquid dixerit, dicite, quia Dominus his opus habet, & confestim dimittet eos.] Cæteri Evangelistæ de solo pullo mentionem faciunt, quia super solum pullum Dominus insedit, & tanquam supremus Dominus omnium rerum, cui seruire debet omnis creatura solui iubet. *Contra* id est ante vos, è regione vestri. Castellum, id est vicinum pagum: non Hierusalem vt quidam putant ob murorum fortitudinem; vel ob despectum sic dictam, quia contraria esset Apostolis.

4. *Hoc autem totum factum est vt adimpleretur quod dictum est per Prophetam dicentem.]* Vt non causa sed consequentia est: Nisi volueris dicere Prophetiam Zachariæ sibi cõuenire declarasse. Causa autem fuit. 1. vt specimen quoddam regni sui exhiberet seseque Messiam comprobaret. 2. quia sciebat Iudæos sibi relictos, hinc persequendi sumpturos occasionem; quorum impietate ad promouendum eorum salutem vti voluit. 3. vt humilitatis præberet exemplum. Ex Chrys.

5. 6. *Dicite filia Sion, ecce Rex tuus venit tibi mansuetus sedens super asinam & pullum filium subiugalis. Euntes autem discipuli fecerunt sicut præcepit eis Iesus.]* Non omnia sed quædam verba Prophetiæ Zac. 9. & Isa. 62. recenset; solet autem tota vrbs Hierusalem à monte Sion nominari; quia ibi erat regia. *Venit tibi* quia non nisi ad oues quæ perierunt domus Israel. *Venit mansuetus* vt ametur, non vt per potentiam timeatur, ait Chrys. Pauper; nam qui pauper, mitis & māsuetus est. Ex aliis Evangelistis constat super solum pullum sedisse, vt populū Gentilem adhuc rudem significaret. Vel suc-

cessive

cessine sedit super vtrumque. Vel syllepsis est, qua de vna re plurimum loquimur numero, vt cum dicuntur Apostoli ob effusum vnguentum murmurasse, cum solus Iudas murmurasset: Et duo latrones blasphemasse, cum alter tantum blasphemauerit.

7.8. *Et adduxerunt asinam & pullum, & imposuerunt super eos vestimenta sua; & eum desuper sedere fecerunt. Plurima autem turba strauerunt vestimenta sua in via, alij autem cadebant ramos de arboribus & sternebant in via.]* Apostoli etiam super asinam vestimenta posuerunt, quia ignorabant super quem sedere vellet Christus, quod minus probabile. quia dixerat illis: inuenietis pullum super quem nemo adhuc hominum sedit, per similem ergo syllepsin melius soluetur quaestio.

9. *Turba autem qua precedebant & qua sequebantur clamabant, Hosanna filio David: Benedictus qui venit in nomine Domini, Hosanna in altissimis.]* Interiectio gaudentis & obsecrantis: alij redemptionem domus David significare: alij hymnum ac laudem: alij ramos quos Iudæi in festo tabernaculorum gestantes clamare solebant Hosanna, Hosanna. Et hinc factum est vt ipsi rami Hosanna vocarentur. Et ea consuetudine excitatam turbam ramos arborum fregisse & clamasse: Hosanna filio David; quasi dicat: præcedite & date ramos filio David Hier. saluum fac obsecro seu serua nos ô fili David, quasi hac voce profitentes Christum tanquam domus David redemptorem venisse. Melius dicendum, hæc verba ad Deum tanquam ad personam agentem, ad Christum tanquam ad patientem referenda: precatur enim
turba

turba Deum vt nouum regem diuque desideratum seruet, ac prosperet. Quod ergo turba clamat *Hosanna*, perinde est ac si dicat uiuat Rex. quod autem ramos præfert, consuetudine triumphantium & gaudentium videtur facere. Ex Orig. Hil. & Hier. Benedictus id est prosper sit eius aduentus, laudetur ab omnibus & glorificetur, seu potius sit benedictus à Deo. Deus illi benefaciat, prosperet & secundet regnum eius, vt per eum & nos simus benedicti *in nomine Domini* quia missus à Deo venit; Et quia personam Dei gerit, qui per eum populum suum visitat. Dicunt autem venisse regnum Dauid, quia promissum illis fuit per Messiam tanquam filium Dauidis restituendum regnū Dauidis, quod proinde terrenum fore credebant cum sit spirituale. *In altissimis* pro de altissimis. Ex Hier.

10. *Et cum intrasset Hierosolymam commota est vniuersa ciuitas dicens: Quis est hic.*] Quia maior pars & dignior vt Scribæ & Pharisei commoti sunt. Non gaudio, non admiratione, non metu, sed inuidia; quod videret Christo tantum honoris tribui. quasi diceret quantus est hic vt tantum honoris mereatur. sicut Nazareni dicebant: *Nonne hic est fabri filius.*

11. *Populi autem dicebant: Hic est Iesus Propheta à Nazareth Galilea.*] Turba quæ aliunde cum secuta fuerat quam opponit ciuibus Hierosolymitanis, quod hi per contemptum & inuidiam dicerent, *quis est hic?* Illa per fidem responderet: *Hic est Iesus Propheta à Nazareth;* non qualiscumque sed Messias ille olim promissus diuque expectatus, sicut & Moyses eum dixit. Ex Hier.

12. *Et intrauit Iesus in templum Dei, & eiiciebat omnes vendentes & ementes in templo, & mensas nummulariorum, & cathedras vendentium columbas euerit.*] Ubiū est an hac ipsa qua Dominus solemnī pompa ingressus est Hierusalem; an die sequenti contigerit illa eiectio. Matth. & Lucas commemorant quasi ipsa die factam. Marcus vero quasi die sequenti. Ioannes cap. 2. similem sed non eandem scribit historiam; bis enim Christus ē templo vendentes & ementes eiecit. Ex Chryl. Cum autem in templum dicitur ingressus, prima pars templi intelligenda est, quæ atrium & porticus Salomonis dicebatur. Reliquæ duæ partes solis Sacerdotibus patebant; hæc vero omnibus, ex qua eiicit vendentes & ementes. Ex Hier. & Aug. tanquam Dominus domus ostendens ea quæ Patris sunt & sua esse. Hoc omnium signorum mirabilius existimat Hier.

13. *Et dicit eis: Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis illam speluncam latronum.*] Nemo in Oratorio aliquid agat nisi ad quod factum est, vnde & nomen habet ait Augst.

14. *Et accesserunt ad eum cæci & claudi in templo, & sanauit eos.*] Calumniatoribus virtutis potentiam ostendit, vt in his facta corporaliter melius fiant in illis spiritualiter.

15. 16. *Videntes autem Principes Sacerdotum & Scriba mirabilia qua fecit: & pueros in templo clamantes, & dicentes: Ozanna filio David, indignati sunt & dixerunt ei: Audis quid isti dicunt. Iesus autem dixit eis: utique. Numquam legistis quia ex ore infantum & lactentium perfecisti laudem.*] Non pueros sed infantes fuisse magis auct

auger Christi gloriam. quasi dicat eo sensu quo Luc. 19. Si tacuerint lapides clamabunt. Ex Chrys. stabilem, perpetuam & immortalem laudem tibi cōparasti, quibus verbis se Deum declarat: nam quod Deo David dixerat sibi dictum esse interpretatur.

17. *Relictis illis abiit foras extra Bethaniam; ibique mansit.*] Ne ab illis ante tempus comprehenderetur, vel quod eius præsentia & colloquiis indigni essent. Melius quia cum pauper esset in tanta ciuitate & post tantum triumphum & tot miracula, hospitium non inuenerit, abiit in Bethaniam. Ex Hier.

18. *Mane autem reuertens in ciuitatem esuriit.*] Vel finxit se esurire, vt finxit se in ficu fructum quærere, aut si vere esuriit, non naturalis fuit fames sed voluntaria. Ex Chrysostom.

19. *Et videns fici arborem secus viam, venit ad eam, & nihil inuenit in ea nisi folia tantum. Et ait illi: nunquam ex te fructus nascatur in sempiternum. Et arefacta est continuo ficulnea.*] Non mirum quod nō inuenerit fructum, quia ficorum tempus non erat. Mar. 11. Erat enim tempus Martij: finxit autem se quærere fructum more hominum quem se sciebat non inuenturum esse; vt edēdi miraculi occasionem acciperet. Ex Aug. l. 2. q. Euang. q. 51. Cur arbori maledixerit eamque arefecerit quasi punire vellet quod fructum non haberet, cum habere non deberet eo tempore; id non iræ impetu qui in Christum cadere non poterat, nec pœnæ inferendæ causa, quam nec arbor merebatur, sed solo mysterio factum est, quod cum synagoga arbor esset à Deo in vinea sua plan

plantata, fructumque in ea sæpe quaesivisset, & nunquam inuenisset vllum, & vt Luc. 13. aliam succidit, ita hanc arefecit, idest legem veterem, & synagogam, quia bonorum operum fructus non ferebat, abrogauit, quos omni tempore ferre debuit, non vt arbor certo tantum tempore. Ex Orig. Hil. & Hier.

20. *Et videntes discipuli mirati sunt dicentes: quo modo continuo aruit?*] Die sequenti cum iterum Hierosolyma Bethaniam redirent, quia sic Dei gratia homines deferente statim sequitur ariditas bonorum operum.

21. *Respondens autem Iesus ait eis: Amen dico vobis, si habueritis fidem & non hasitaueritis, non solum de ficulnea facietis, sed & si monti huic dixeritis tolle & iacta te in mare fiet.*] Verisimile est montem Oliueti demonstrasse.

22. *Et omnia quaecumque petieritis in oratione credentes, accipietis.*] Idest cum fide vel fiducia, non vacillantes, non hæsitantes, accipietis vt Iac. 1.

23. *Et cum venisset in templum, accesserunt ad eum docentes principes Sacerdotum & seniores populi dicentes: in qua potestate hac facis: & quis tibi dedit hanc potestatem?*] Marcus tribus cōtinuis diebus refert Dominum venisse Hierusalem; ibique vsque ad vesperam docuisse in templo: Lucas in genere dixit, *& erat quotidie docens in templo.* Et cum nondum auderent manus illi iniicere, verbis illum aggrediuntur tentare, sua autoritate putantes illum perterrefacere posse, & os eius obstruere, & à faciendis quæ faciebat impedire dicentes qua autoritate hæc facis, an propria & usurpata, an ab alio accepta hæc miracula: quod cum

cum acclamatione asino insidens ingreditur: Hierusalem vendentes & ementes eiicit è templo, & præcipue quod officium docendi quotidie populum in templo sibi vendicaret, cum hoc esset officium scribarum.

24. 25. *Respondens Iesus dixit eis, interrogabo vos & ego unum sermonem: quem si dixeritis mihi, & ego dicam vobis in qua potestate hac faciam: Baptismus Ioannis unde erat; è cælo an ex hominibus?*] Non respondet Christus ad quæstionem Sacerdotum, quia indigni erant audire veritatem, vel ne audita magis irritentur: sed alia proposita quæstione vult vt eam soluentes ipsi sibi respondeant. Nam si dixissent Ioannis Baptisma, seu eius prædicatio, & omne institutum fuisse è cælo, hac responsione etiam conuinci potuissent, Iesum cui Ioannes testimonium perhibuit diuina præditum potestate & autoritate.

27. *Et respondentes Iesu dixerunt nescimus: Ait illis & ipse: Nec ego dico vobis in qua potestate hac facio.*] Non dixit illis nec ego scio, (non enim vt illi qui dixerant *nescimus* veritas mentiri potuit) sed respondet *nec ego dico vobis*; quo significat & illos quidem scire sed nolle dicere, & se quoque quod quærebant scire, sed merito etiam illis non dicere: sic prudenter sapientes cõprehendit in sapientia sua, vt discamus caute respondere insidiatoribus, & clauum clauo pellerè, & veritatem indignis celare, ne sanctum detur canibus. Ex Ians.

28. 29. 30. *Quid autem vobis videtur? Homo quidam habebat duos filios, & accedens ad primum, dixit: fili vade hodie operari in vineam meam. Ille autem respondens ait: Nolo, postea au-*

tem pœnitentia motus abiit : Accedens autem ad alterum dixit similiter : At ille respondens ait : eo Domine, & non iuit.] Ex responsione Sacerdotum capit occasionem redarguendi eorum incredulitatem, quod nescirent illud quod etiam publicanis & peccatoribus fuit cognitum. Quo autem imprudentes, proferrent contra se sententiam sicque efficacius perstringerentur, proponit illis aliam quæstionem sed sub ænigmate & parabola docet diuinum fuisse Ioannis Baptismum. Homo qui duos habebat filios, Deus est : Duo filij, duo populi, Gentilis & Iudaicus, quorum prior à Deo per naturalem legem iussus est in vinea sua laborare, responderit se nolle, quia ne legem quidem naturæ seruare voluit, postea ductus pœnitentia ; in vineam venit, id est, non solum naturalem sed Euangelicam etiam legem receperit atque seruauerit : Contra Iudaicus iussus à Deo in vineam ire, idest legem seruare, respondit se iturum esse. Cuncta quæ locutus est Dominus faciemus, postea non iuit, idest non fecit quæ in lege præcepta fuerant : ita Orig. Athan. & Chrys. Verum ex conclusione parabolæ, probabile est per duos filios istos significari duplex hominum genus quos habebat Deus Pater ; eorum scilicet qui manifesti sunt peccatores, & eorum qui iusti volunt videri : per filium enim primum publicanos & meretrices significauit, qui cum in primis Dei voluntati obedire recusassent, postea pœnitentia ducti ad prædicationem Ioannis voluntati diuinæ obedire cœperunt : Per filium vero alterum qui verbo quidem obedientiam promisit ; at facto inobediens fuit, Sacerdotes

dotes Iudæorum Seribas & Phariseos notauit, qui cum verbo profiterentur promptitudinem obediendi Deo semper habentes in ore legem Dei, Dei præcepta per Ioannem prædicata non fecerunt, contemnentes illius Baptismum, ac Christum cui ille testimoniū perhibuit agnoscere recusantes. Et simili duorum filiorum parabola idipsum significauit Luc. 15.

31. *Quis ex duobus fecit voluntatem Patris, dicunt ei primus. Dicit illis Iesus: Amen dico vobis quia publicani & meretrices præcedent vos in regno Dei.*] Non quod Sacerdotes quibus cum loquebatur, sequerentur: sed quod cum legis Doctores essent, præcedere deberent, & non solum non præcedent sed ne sequentur quidem. Sensus ex Mald. etiam hic esse potest præcedunt vos, id est viam vobis ostendunt; exemplum vobis præbent.

32. *Venit enim ad vos Ioannes in via iustitiæ, & non credidistis ei: Publicani autem, & meretrices crediderunt ei: Vos autem videntes, nec poenitentiam habuistis postea ut crederetis ei.*] Respondet quod Sacerdotes respondere noluerunt & docet Ioannem à Deo missum esse: ideoque eius baptismum esse a Deo. *Via iustitiæ*, id est per modum iustitiæ iustitiam præ se ferens habitu & moribus. Illud est quod dixit cap. 11. Vel via iustitiæ Christus & Dei præcepta. *Vos videntes* scilicet viam iustitiæ quam prædicauit: vel publicanos & meretrices credere: arguit Sacerdotes incredulitatis, qua nuntio Ioanne non crediderunt, & pertinaciæ qua postquam vidissent etiam publicanos & meretrices credidisse, credere noluerunt.

à 33. ad 40. *Aliam parabolam audite. Homo erat paterfamilias qui plantauit vineam, & sepem circumdedit ei & fodit in ea torcular, & adificauit turrim, & locauit eam agricolis, & peregre profectus est: Cum autem tempus fructuum appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas vt acciperent fructus eius: Et agricola apprehensis seruis eius alium ceciderunt, alium occiderunt, alium vero lapidauerunt. Iterum misit alios seruos plures prioribus, & fecerunt illis similiter. Nouissime autem misit ad eos filium suum dicens: Verebuntur filium meum. Agricola autem videntes filium, dixerunt intra se: hic est heres, venite occidamus eum. Et habebimus hereditatem eius, & apprehensum eum eiecerunt extra vineam, & occiderunt.] Lucas dicit parabolam hanc dictam ad plebem, non quod ad plebem potissimum pertineret, sed quod audiente plebe & conuersus ad plebem Dominus eam dixerit. Ista autem parabola & finis intentus satis facilis. Homo qui plantauit vineam, Deus est: vinea est mūdus, vniuersi homines Ecclesia. Per sepem circumdatam vineæ, & turrim in ea ædificatam, & torcular in ea effossum significatur Deum omnia huic vineæ prouidisse quæ ei necessaria essent. Per agricolas quibus vinea locata fuit significantur principes populi in rebus spiritualibus & temporalibus, quibus populum suum excolendum commisit Deus. Locasse autem Deus colonis suam vineam dicitur, quia in ea laborantibus mercedem vitæ æternæ promisit. Per seruos missos vt acciperent à colonis fructus vineæ, Prophetæ significantur, & vnum ceciderunt vt Ieremiam, alium occiderunt vt Isaiam, alium lapidauerunt vt Zachariam. Filius quem ad extremum*

tremum Dominus vineæ misit eum esse Christum, ne illi quidem Sacerdotes in quos iactata est parabola ignorare potuerunt. Hæc propriam habent & necessariam significationem; cætera quæ in parabola referuntur, emblemata sunt ex Mald. vt sepes, torcular, turris, Domini peregre abitus; quamuis diuturnâ Dei erga Iudæos patientiam significet, vt quod dicitur tempus fructuum appropinquasse, quasi non semper fuerit tempus fructuum, & Deus non semper fructus bonorum operum exegerit, non enim ita est: & quod dicitur *Forte verebuntur filium meum*: vt indicaret non reuerituros esse filium suum.

40. 41. *Cum ergo venerit Dominus vinea, quid faciet agricolæ illis? aiunt illi, malos male perdet, & vineam suam locabit aliis agricolis, qui reddant ei fructum temporibus suis.*] Hæc a Sacerdotibus dicta, Christum vero & confirmasse & explicasse, ita vt Sacerdotes intelligerent illum contra se loqui, velleque significare fore, vt Deus illos tanquam malos vitatores disperderet, & vineam suam aliis agricolis locaret, propterea Marcum & Lucam illa Christo tribuisse, tunc Sacerdotes respondisse, absit. Ex Chryf.

42. *Dicit illis Iesus: Numquam legistis in scriptura, lapidem quem reprobauerunt adificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris.*] Quia Sacerdotes dixerant absit: non quidem significare volentes non conuenire, vt mali huiusmodi coloni perderentur, sed illud nequaquam sibi competere: vt sit sensus: Absit hoc à nobis, vt quemadmodum significat, id in nobis eue-

niat : nolebant enim agnoscere se parare necem filio Dei, & proinde nec sibi competere vt cum malis illis colonis perdantur, vinea Domini aliis locata. Probat Christus id euenturum, quia lapis quem ipsi ædificantes reprobauerunt factus est in caput anguli, & qui ceciderit super eum confringetur : super quem autem lapis ceciderit, conteret eum. Dicitur autem Christus lapis respectu Ecclesiæ, quia eius fundamentum est. Et angularis quia est firmissimus totius ædificij lapis. Act. 4. Eph. 2. Et quia est lapis offensionis multis. 1. Pet. 2. Et quia nectit inter se diuersos populos Iudaicum & Gentilem. Ex Hil. *Ædificantes*, sunt Sacerdotes qui ædificabant, idest docebant vel omnes Iudæi qui Christum reiecerant tanquam lapidem inutilem, & diuino non humano consilio vt non credentibus Iudæis, crederet Gentes. Et hoc mirabile, ne ipse quidem Petrus intellexisset nisi demisso cœlitus linteo. Act. 10.

43. *Ideo dico vobis, quia auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.*] Hic parabolæ scopus abolendam scilicet synagogam, & Dei Ecclesiam ad Gentes transferendam vel notitiam scripturarum. Dicitur autem datum alteram regnum Dei, non quod Iudæis negatum sit esse de regno Dei, sed quod Ecclesia nunc præcipue sit Gentium, sicut prius apud Iudæos; præcipue erat Dei Ecclesia, & regnum ad quod Gentes admittebantur quasi profelyti & hospites.

44. *Et qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: Super quem vero ceciderit conteret eum.*] Super lapidem cadere est ad Christum tanquam
lapi

lapidem offendere. Ideo lapis offensionis dicitur Isa. 8. Vel persequi Christum & nomen eius, quod non solum frustra sed cum proprio item damno homines facturos significatur, non aliter quam si vasa testacea in lapidem caderent, & frangerentur: Beda putat eos qui in Christum credunt, sed tamen peccant & illum offendunt super lapidem cadere, quia puniuntur quidem sed leuius. Super eos vero qui in Christum non credunt lapidem cadere, id est grauius puniri: Chrysostomus cadere super lapidem est in Christum non credere, quod verosimilius vt ad Rom. 9. non credentibus factus est in caput anguli & lapis offensionis & petra scādali. Lapidem vero super aliquem cadere est Christum illi iratum esse, vel Christum de cœlo ad eum iudicandum & condemnandum venire; quasi dicat Christus miserum quidem esse etiam in hac vita quisquis in se non credit hoc est super lapidē cadere, miseriorem futurum in altera vita cum ipse eum condemnauerit, hoc est super eum lapis ceciderit quasi super vasa testacea quæ comminuentur & conterentur.

45. *Et cum audissent principes Sacerdotum & Pharisei parabolas eius, cognouerunt quod de ipsis diceret, & quærentes eum tenere timuerunt turbas, quoniam sicut Prophetam eum habebant.] Non sicut Deum vt notat Orig.*

CAPVT XXII.

*Parabola de nuptiis : De censu dando
Cæsari.*

1. **E**T respondens Iesus, dixit iterum in Parabolis eis dicens.] Dicitur respondisse etsi non præcedat alia quæstio: vel quia respondit eorum prauæ cogitationi de morte sua.

2. *Simile factum est regnum cœlorum homini Regi, qui fecit nuptias filio suo.*] Idem hac parabola quod superiore significatur, nempe regnū Dei à Iudæis qui inuitati venire noluerunt auferendum & dandum Gentibus: illa priuatos Iudæorum digne perdendos, hac vero etiam populum & ciuitatem. Iansenius putat esse aliam ab ea quam Lucas refert cap. 14. Sed videtur esse eadem, & Matthæum aut Lucam ordinem temporis non esse secutum. Et quia Hebræi vsque ad horam nonam prandere non solebant, quod prandium Matth. dixit, cœnam vocat Luc. Scopus parabolæ est. 1. Multos ad regnum cœlorum id est ad Ecclesiam vocari, paucos venire. 2. non omnes qui ad Ecclesiam vocati veniunt saluos fieri, id est dignos esse cœlesti conuiuio, quia aliqui nuptialem vestem non habent: Homo Rex: Deus est propter maiestatem, & magnificentiam. Nuptiarum conuiuū est cœlestis gloria: gratiæ affluentia, verbum Dei. Ex Hil. Filius Regis; Christus; cuius nuptiæ celebratæ sunt, qui sæpe sponsus vocatur vt c. 9. 25. Ioan. 3. Apoc. 19. Eius

Eius sponsa est cuiusque anima; Ecclesia. Ex Orig. Apoc. 21. Eph. 5. Nuptiæ inter Christum & ecclesiam post resurrectionem celebratæ sunt. Ex Orig. vel cum homo factus est ex Greg. ho. 38. in Euang. Inuitati Iudæi qui post Christi incarnationem vixerunt ex Hil. & qui ante, qui cum ad regnum cælorum venire nollent Gentiles venerunt. Ex Origen. Serui ad inuitandos Iudæos missi ex Hil. sunt Apostoli, & Prophetæ ex Orig. qui primū missi & cōtumeliis affecti, & occisi, postea missi Apostoli in plateas & exitus viarum, vt omnes non Iudæos tantum sed etiam Gentiles inuitarent; & quidem per legem naturalem, & per Mosaicam Iudæi inuitati, vt bene & pie viuerent: sic enim fieri solet vt homines ad conuiuium prius inuitentur, deinde cum tempus veniendi est vocentur. Quod Rex dum conuiuium celebraretur ingressus in cœnaculum & discubentes inspexisse dicatur, significat Deum homines tentare vt appareat quantum quisque virtutis habeat; & an loco quem in Ecclesia tenet dignus sit: Alij Deum ad iudicium venire, & eos qui vestem nuptialem habent retinere, eos qui non habēt excludere ex Hier. Quid verō vestis nuptialis significet Hilarius spiritum sanctum interpretatur. Ex Luc. 24. Augu. Christi gloriam quam quisquis querit nuptiali veste est indutus: quisquis non querit sed suam in Ecclesia gloriam querit vestem nuptialem non habet: quia non Christi sed sua ipsius gestat insignia. Melius non certam & insignem quasi eandem aut similem omnes gererent inuitati, sed pretiosionem & splendidiorem quotidiana, qualem solent homines cum inuitantur ad nuptias induere,

duere ut sponsum honorent, & hanc non habebat, qui foras eiectus est; quia temerariæ impudentiæ fuit ad conuiuium ubi omnes pretiosa veste induti erant sordidum & pannosum venire. Ex hoc loco probatur solam fidem ad salutem satis non esse; quando ille qui in conuiuium erat, fidem habebat; sed quia vestem nuptialem, id est charitatem & bona opera non habebat, in tenebras exteriores eiectus est. Cætera quæ in parabola dicuntur emblemata sunt ad ornamentum apposita, ut tauri & altilia occisa omnia parata esse significant. Et quod dicitur alium in villam suam, alium in negotiationem abiisse, significat ideo inuitatos venire noluisse, quia spiritualibus temporalia anteposuerunt: & quod additur Regem misisse exercitum suum ut homicidas illos perderet, significat Deum de his qui vocati venire noluerunt graues poenas sumpturum esse: vel Romanorum exercitum sub Tito & Vespasiano qui Iudæos deleuit; Ut per exitus viarum & scæpes significatur Euangelium omni creaturæ prædicandum; sic pauperes debiles & cæci introducti designant nullam esse habendam rationem personarum, sed omnes æqualiter ad Euangelium vocandos. Compelle intrare non significat ad fidem cogendos esse homines, sed adeo rogandos, adeo incitandos ut quodammodo compelli videantur. Denique Mald. adiectitium putat, quod iubetur illi qui vestem nuptialem non habebat manibus & pedibus alligari, quod tantum significat eos qui damnandi sunt ita esse damnandos ut sententiæ executioni resistere non possint. Quid autem sint tenebræ exteriores dictum est c. 8.

14. *Multi enim sunt vocati, pauci vero electi.*] Per vnum qui eiectus dicitur significatur non omnes qui vocati sunt fore saluandos: deinde cum illo qui eiectus est, coniungendi sunt & omnes illi qui vocati primum fuerant, sed indignos se fecerunt nuptiis S. Aug. l. cont. Donat. ait illum vnum qui eiectus est omnium reproborum qui multo plures quam electi sunt personam gerere. Deinde voluit docere eos qui venissent siue Iudæi essent siue Gentiles, non debere sibi confidere, propterea quod in conuiuium ingressi essent; posse namque eiici si vestem nuptialem non haberent, hoc vt probaret satis fuit dicere vnum ex discumbentibus quia vestem nuptialem nō habebat eiectum esse.

15. *Tunc abeuntes Pharisei consilium inierunt ut caperent eum in sermone.*] Cum sua auctoritate Dominum perterrefacere non possent, & cum ab eo se per varias parabolas notari aduerterent nec tamen manus illi iniicere auderent, cogitant illum impio sermone illaqueare.

16. *Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis dicentes: Magister scimus quia verax es & viam Dei in veritate doces, & non est tibi cura de aliquo, non enim respicis personam hominum, dic ergo nobis quid tibi videtur, licet censum dare Cæsari an non?*] Herodiani Gentiles erant qui sub Herodis ditione erant, alij sic dictos putant, qui Herodem Antipā Iudæorum Regem pro Christo habuissent vt Theoph. Alij Herodis milites ex Hier. Alij eos ita vocatos qui negabāt tributū a Iudæis Cæsari soluendū Act. 5. Alij melius qui contendebant Cæsari esse soluendum. Cyrill. Alex. lib. 3. Ita scribit Herodianos

dianos publicanos fuisse qui tributa colligebant. Quæstionem ergo illi proponunt quæ tunc agitabatur vt Christum in inuidiam adducerent : nam si respondisset tributum Cæsari soluendum non esse , læsæ maiestatis arguissent : si soluendum esse dixisset, calumniaturi erant ipsum apud populum tanquam adulantem Principibus , nec esse honoris diuini tam studiosum zelatorem.

18. *Cognita autem Iesus nequitia eorum ait; quid me tentatis hypocrita.]* Hypocritas vocat tum quod simularent benevolentiam ipsius tum quod simularent studium cognoscendi iustitiam & veritatem, & placendi Deo.

19. *Ostendite mihi numisma census : at illi ostenderunt ei denarium.]* Denarius numisma erat Romanum, sicut drachma Atticum numisma quinque solidos Gallicos pendit & duos argenti denarios singuli Iudæi Romano Imperatori soluebant, qui Cæsaris imaginem habebant.

20. 21. *Et ait illis Iesus : cuius est imago hæc & superscriptio ? dicunt ei , Cæsaris. Tunc ait illis : Reddite ergo quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt Dei Deo.]* Significans census solutionem, non esse contrariam his quæ debentur Deo. Et vt illos ob auaritiam prætextu tamen pietatis anxios de soluendo censu notaret neglectu pietatis in Deum : non enim admonendi fuerant, si non fuerant negligentes; Deo autem debita sunt primitiæ, decimæ, honor ipsius, reuerentia & dilectio eius super omnia. Cum autem omnia quæ habet homo in bonis vel animæ vel corporis, vel fortunæ, sint ipsius Dei; omnia hæc quodammodo Deo sunt reddenda.

SECUNDVM MATTH. CAP. XXII. 25;
denda. Id autem fit cum omnia Dei dona illi
accepta referimus. Ex hac Christi responsione
colligit Iansen. Christianos etiam Ethnicis
principibus obsequi debere : dum aliquid
petunt ex suis rebus; in quæ imperium ob-
tinent.

22. *Et audientes mirati sunt, & relicto eo
abierunt.*] Mirantur illum non latuisse suam
hypocrisim, & quod tam prudenter respondi-
set, non sunt tamen immutati, sed relicto eo
quem vincere non poterant abierunt.

23. *In illo die accesserunt ad eum Sadducei
qui dicunt non esse resurrectionem, & interroga-
uerunt eum.*] Ipsomet die vel sub idem tem-
pus, c. 3. diximus de Sadducæis: hi non alia ra-
tione mortuorum resurrectionem negabant,
& sua quæstione nunc irrident, quam quia na-
turæ vi videbant fieri non posse. Mirum quam
bene conueniant tres sectæ quæ capitales ge-
rebant inimicitias Pharisei, Herodiani, &
Sadducæi ad arguendum & irridendum
Christum, vt hodie Luth. Calvin. & Anabapt.

24. 25. 26. 27. 28. *Dicentes Magister Moyses di-
xit si quis mortuus fuerit non habens filium vt
ducat frater eius uxorem illius, & suscitet semen
fratri suo. Erant autem apud nos septem fratres,
& primus uxore ducta defunctus est, & non ha-
bens semen, reliquit uxorem fratri suo. similiter
secundus & tertius vsque ad septimum. Nouissimè
autem omnium & mulier defuncta est. in resurre-
ctione ergo cuius erit de septem uxor? omnes enim
habuerunt eam.*] Errabant Sadducæi tum quia
non putabant fore resurrectionem : tum quia
putabant post eam si futura esset, talem fore
vitam, qualem modo viuimus. Huius autem du-
plicis

plicis erroris Christus causam assignat ignorantiam duorum nempe scripturarum & potentiae divinae: iisdem plane duabus de causis errant Calvin.

29. *Respondens autem Iesus ait illis: erratis nescientes scripturas neque virtutem Dei. In resurrectione enim non nubent neque nubentur: sed erunt sicut Angeli Dei in caelo.*] Idest post resurrectionem neque viri uxores ducent, neque foeminae nupturae sunt, quasi dicat nullae nuptiae futurae sunt, sicut Angeli nuptias non contrahunt, quia beati sunt immortales, ideoque non indigent nuptiis quae institutae sunt ad propagandos homines ex Hier.

31. 32. *De resurrectione autem mortuorum non legistis quod dictum est à Deo dicente vobis: Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob. Non est Deus mortuorum sed viventium.*] Huius argumenti efficacia est in eo quod non dicat ego fui, aut ego ero, sed ego sum ex Chr. Alij dicunt Deum vocari Deum alicuius esse ab eo cognosci sicut vocatur Deus Eliæ, Deus Danielis, idest quem Daniel & Elias colebant. Hinc ergo colligit Abraham Isaac & Iacob omnino extinctos non esse, quia Deus eorum, Deus vocabatur, idest ab illis colebatur. Alij dicunt sensum hunc esse: ego sum qui foedus percussi cum Abraham Isaac & Iacob de eorū posteritate propaganda, ideoque servare volo quia adhuc illi vivunt & quotidie orant ut ipsorum filios à servitute Aegyptiaca liberent. Solent enim foedera ferri inter vivos, non inter mortuos; & vivis non mortuis servari. Iam quidem erant mortui Abraham Isaac & Iacob, sed negabat Christus eo modo esse mortuos quo Sadducei putabant:

putabant: idest ita ut eorum animæ essent extinctæ: nam eo sensu quo nos mortuos solemus appellare eos quorum animæ à corporibus sunt separatae, Deus non solum viventium sed etiam mortuorum Dominus dicitur. Clariora testimonia Christus non protulit ex Gen. 41. dormiuit cum patribus suis: appositus est ad Patres suos, quia voluit ostendere sapientiam suam in scripturarum intelligentia, cum ex consequentiâ necessaria eorum destruxit errorem: non protulit ex Prophetis sed ex Moyse; quod hunc solum Sadducæi reciperent ex Hier. & Orig. in eo similes Calvin. qui reiciunt libros ex quibus suam hæresim conuinci vident vt Eccles. & Machab.

33. 34. *Et audientes turba mirabantur in doctrina eius, Pharisei autem audientes quod silentium imposuisset Sadducæis conuenerunt in unum.*] Quamquam gauderent Sadducæi contrariæ sectæ & doctrinæ hominibus os occlusum esse; tamen inuidia quadam concitati conuenientes in vnum consultauerunt inter sese de quadam questione etiam à se, Domino proponenda, vt minueretur apud populum admiratio; & ipsi consequerentur honorem, quod quæ Sadducæi superare non poterat ipsi superassent, & ne viderentur non habere quod interrogarent.

35. *Et interrogauit eum vnus ex eis legis doctor tentans eum.*] Quamuis Phariseorum & Scribarum diuersa essent officia, tamen aliquando eundem & Phariseum & scribam fuisse patet ex ver. 34.

36. 37. 38. *Magister quod est mandatum magnum in lege? ait illi Iesus: diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua:*

tua : hoc est maximum & primum mandatum.]
 Apud Marcum quasi proëmij loco præmittitur
 audi Israel Dominus Deus tuus, Deus vnus est,
 eo quod Dei intentionem præcedere debeat
 recta de Deo opinio & fides, vt scilicet vnus
 credatur & nō multiplex; ideo in vno illo omnē
 fiduciam collocādam esse; & quia super omnia
 est constitutus, super omnia etiam est diligen-
 dus; & quia vnus est, ex toto corde diligendus
 est; qui diuiso corde esset diligendus si in mul-
 tos Deos esset diuisus. Siue legatur in vel ex,
 non est diuersitas in sententia, significat enim
 vt diligamus quātum possumus, & omnia quæ
 habemus, illi referamus. Ex August. l. 1. de Doct.
 Christ. c. 22. Calvin. hinc ait Deum impossibi-
 lia præcepisse, & tamen legis infractores pœna
 æterna punire quod Deo facit iniuriam.

39. *Secundum autem simile est huic : diliges
 proximum tuum sicut teipsum.]* Id est vt proximo
 optes quicquid tibi optas, & eū propter Deum
 sicut teipsum & eo affectu, quo teipsum dili-
 gas. Quis autem sit proximus explicat Luc. 10.
 ex Aug. l. de vera relig. c. 46.

40. *In his duobus mandatis vniuersa lex
 pendet & Propheta.]* Quia in illis omnia legis
 & Prophetarum præcepta continentur. Et ex
 eis eliciuntur & ad ea ordinantur : plenitudo
 enim legis est dilectio Rom. 13. & finis præce-
 pti est charitas. 1. Tim. 1. quia in priore man-
 dato comprehenduntur summatim ea præce-
 pta quibus erga Deum instruuntur homines.
 In secundo vero quæcumque erga proximum,
 & quia vnum sine altero seruari non potest,
 imo alterum in altero includitur ex Aug. lib. 8.
 de Trinit. c. 7.

41. 42. *Congregatis autem Phariseis interrogauit eos Iesus, dicens: quid uobis uidetur de Christo, cuius filius est?*] Mar. & Luc. non dicunt Christum Phariseos interrogasse sed concionantem dixisse; Quomodo dicunt scribæ Christum esse filium Dauid? sed nihil interest. Nam Matth. posuit interrogationem & obiectionem: alij Euangelistæ solam obiectionem,

43. *Dicunt ei Dauid. Quomodo ergo Dauid in Spiritu vocat eum Dominum, dicens.*] Cum Dei Spiritu plenus, non suo qui falli potest loqueretur, quoniam purum hominem Christum esse putabant, subuertit eorum opinionem, & docet veritatem per Dauid Prophetam diuinitatem suam prædicans: dicentibus enim Phariseis filius est Dauid, hoc est homo purus, dicit quomodo igitur Dauid Dominum nominat; non negans autem filium esse Dauid hoc dicendo demonstrat quod non sit purus homo ex Dauidico semine descendens, sed plusquam filius Dauid; idest filius Dei: ideoque Dauid Dominum appellat. Hæc autem interrogat Dominus, ut si dicant se nescire, interrogent eum, & discant; vel si dicant veritatem, credant, vel si nihil possint dicere confundantur & secedant non audentes eum ultra interrogare, ex Theoph.

44. *Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis: Donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum.*] Iudæi contendunt hunc Psalmum non esse de Messia intelligendum, sed de Ezechia, quia is sederit ad dextram templi & eius hostes Deus fugauerit: vel de Abraham in persona Eleazer serui eius. Alij intelligunt dictum de Dauide in persona populi Israelitici, qui

258 MANVALE IN EVANGELIVM
qui Dauidem appellavit Dominum suum: sunt
& qui Dauidem ipsum intelligunt hic Domi-
num suum appellare Saulem. Verum hos refel-
lit silentium Scribarum & Pharisaeorum non
habentium quod responderent, & totius Psal-
mi contextus dicitur enim: *Tu es sacerdos in
aeternum, &c.* Quod nemini præterquam Messic
competere potest.

45. 46. Si ergo David vocat eum Dominum,
quomodo filius eius est? Et nemo poterat ei respon-
dere verbum, neque ausus fuit quisquam ex illa
die eum amplius interrogare. } Nota venena inui-
diæ superari posse sed difficile conquiescere.
Confutari sunt verbis, sed apprehensum tra-
dunt Romanæ potestati.

C A P V T XXIII.

Execratur Pharisaorum hypocrisis.

I. **T**unc Iesus locutus est ad turbas & ad disci-
pulos suos.] Vt confusio Scribarum &
& Pharisaeorum manifesta facta est: reliquum
erat vt alij admonerentur ne illorum pravis
moribus corrumperebantur; monet autem dis-
cipulos minus familiares & minus instructos,
nam Apostolos & eos qui ipsum semper comi-
tabantur non erat opus monere.

1. Dicens: *super Cathedram Moysi sederunt
scribe & Pharisei.*] Quidam intelligunt sedem
antiquam constitutam in singulis synagogis
ad hoc vt ex ea in Sabbathis lex Moysi populo
explanaretur. At mos non erat vt qui scriptu-
ram legebat in suggestum ascenderet sed vt 2.
Esdr.

Esdr. 8. surgeret, & stans loqueretur. Luc. 4. 1. Cor. 14. Per Cathedram ergo Moyfi doctrina intelligenda est, quod qui docet in cathedra sedere soleat, ex Hier. seu autoritas docendi & iubendi quæ ad cultum Dei pertinent quam obtinuit Moyfes.

3. *Omnia ergo quacumque dixerint vobis, seruare & facite, secundum vero opera eorum nolite facere: dicunt enim & non faciunt.*] Hac illatione duo significat. 1. Obedientiam deberi his qui ex autoritate docent & iubent, non habito respectu vitæ ipsorum sed autoritatis & propter Deum cuius sunt legati. 2. Non esse illis obediendum, si quid male præcipiant, aut doceant; Si est illis obediendum quoniam in cathedra Moyfi sedent, non est ergo obediendum quando contra eandem Cathedram aliquid vel docent vel præcipiunt: ac si diceret omnia quæ lex & Moyfes vobis dixerint Phariseis & scribis recitantibus seruare & facite, ex Hil. & Hier.

4. *Alligant enim onera grauiæ & importabilia, & imponunt in humeros hominum: digito autem suo nolunt ea mouere.*] Non ceremonias legis intelligit, quas nondum Christus abrogauerat, sed proprias scribarum & Phariseorum traditiones aut leges scripturæ contrarias, in quibus non dispensabant: cum in Dei lege sæpe dispensarent, & suo exemplo ad onera ferenda non incitabant.

5. *Omnia vero opera sua faciunt vt videantur ab hominibus: dilatant enim Phylacteria sua & magnificant simbras.*] Quasi dicat qui in simbris & Phylacterijs gloriam caprant, quid in rebus maioribus vt eleemosynis, ieiunijs & oratione

260 MANVALE IN EVANGELIVM
oratione facturi sunt. Occasio phylacteriorum
fuit quod Deut. 6. adhortans ad perpetuam
præceptorum recordationem tandem intulit
Moses: *Et ligabis ea quasi in signum in manu tua,*
eruntque & movebuntur inter oculos tuos; hoc ni-
mis literaliter intelligentes Iudæi scribebant
in membranis verba illa: *Audi Israel, &c.* Aut
secundum Hier. ipsum decalogum Mofi, mem-
branasque has partim ligabant in brachijs,
partim in fronte quasi coronam capiti facien-
tes, vt semper ante oculos mouerentur. quem
morem vsque ad suum vsque tempus Iudæis
per Indiam, Persiam & Babyloniam seruatum
testatur Hier. eumque qui hoc habuisset iu-
dicatum religiosum. Membranæ autem sic de-
pictæ Græcè Phylacteria dicebantur, idest cu-
stoditoria vel conseruatoria quod adhiberen-
tur ad sui ipsius & legis diuinæ custodiam, cum
Deus nihil aliud exigeret quam vt præcepto-
rum suorum non obliuiscerentur. Has autem
membranas vt præ alijs viderentur religiosio-
res & in mandatis Dei recogitandis & facien-
dis diligentiores, Scribæ & Pharisei latiores
gestabant. vnde dixit: *dilatant phylacteria sua.*
Eadem de causa & fimbrias magnificabant:
præceperat enim Dominus Deut. 22. vt Iudæi
in quatuor angulis palliorum suorum facerent
fimbrias hyacinthinas ad discretionem populi
Israelitici, & vt admonerentur discretam à
Gentibus debere esse eorum conuersationem
& plane cœlestem Num. 15. Fimbriæ autem vo-
cabantur fila quædam non texta quæ ex infi-
ma ora vestis dependebant. Has ergo Scribæ &
Pharisei qui sanctiores reliquo populo videri
volebant, faciebant grandiores & acutissimas
spinas

spinas in eis ligabant vt ambulantes & sedentes interdum pungerentur, & quasi hac admonitione ad officia Domini traherentur ex Hier.

6. ad 13. *Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in synagogis, & salutationes, in foro, & vocari ab hominibus Rabbi. vos autem nolite vocari Rabbi, vnus est enim Magister vester, omnes autem vos fratres estis. & Patrem nolite vocare vobis super terram: vnus est enim Pater vester qui in cœlis est; Nec vocemini Magistri, quia Magister vester vnus est Christus. Qui maior est vestrum erit minister vester: Qui autem se exaltauerit humiliabitur, & qui se humiliauerit exaltabitur.*] Ostendit 3. eorum inanis gloriæ appetitum in externa cū hominibus conuersatione, vt honore isto quem amabant in synagogis, in cœnis, in foro afficerentur. Prohibet ex eo Apostolis ne ipsi accipiant vel alijs deferant honorem qui principaliter Deo deberur.

13. *Væ autem vobis Scriba & Pharisei hypocrita, qui clauditis regnum cœlorū ante homines: vos enim non intratis, nec introeunte. finitis intrare.*] Ostendit vā illis intentat semel & eodem tempore. 1. vā quia suadebant hominibus neminem nisi ipsis aperientibus, idest docētibus intrare posse, quo sensu omnes quas volebant traditiones quasi onera graua populo imponebant. ex Chryl.

14. *Væ vobis Scriba & Pharisei hypocrita, quia comeditis domos viduarum, orationes longas erantes, propter hoc amplius accipietis iudicium.*] 2. Væ quia facultates viduarum deuorarent, earum domos consolationis causa frequentantes, ab eis pro officij dignitate excipiebantur conuiuijs: Vel quia sanctitatem simulantes viduæ
ad

ad eos veniebant & precibus illorum se commendabant, & eorum orationes pretio emebant: unde subdit *longas orationes orantes*, ut muliercularum facultates captarent, ex Chry. accepturi duplo maiorem condemnationem, quia bis peccarent & dum viduarum facultates dilapidabant, & dum sanctitatis simulatione faciebant ex Chryl.

15. *Væ vobis scribae & Pharisei hypocrita, quia circuitis mare & aridam ut faciatis unum proselytum; & cum factus fuerit facitis eum filium Gehenna duplo quam vos.*] 3. Væ quia cum multa diligentia terra marique quærent undique ex Gentibus aduenam, qui ab idololatria conuersus Iudaicam amplectatur religionem ut populum augere viderentur, & sua sanctitate & doctrina gubernare; vel ut aucto numero Iudæorum, numerus sacrificiorum & lucri accresceret. Ex Auth. Imp. ut facerent filium gehennæ, idest, dignum gehenna, ut filius mortis dicitur dignus morte. Duplo quam vos; quasi dicat vos quidem duplici cōdemnatione & supplicio digni estis, illum autem plusquam duplici dignum facitis: quia grauius peccat nō credens in Christum relicta iam idololatria quam si numquam reliquisset ait Aut. Imp. Vel quia vitia potius quam virtutes imitabitur: & in rebus malis Magister à discipulo superatur. Vel quia Pharisei conabantur eum quem ab idololatria reuocauerant peiorem facere quam se ex Chryl.

16. *Væ vobis duces cæci qui dicitis quicumque iurauerit per templum nihil est; qui autem iurauerit in auro templi debitor est.*] 4. Væ dicit ob præposterā & erroneam eorum traditionem. Duces autem

autem vocat aut propter officium, aut ex eorum opinione qui se aliorum duces profitebantur. *nihil est*, id est non est reus, non obligatur vi huius iuramenti vel voti: Huius traditionis & erroris motiuum hoc fuisse videtur quod cum præceptum esset vt iurarent in nomine Domini, putarent iuramēta per creaturas facta nullam inducere obligationem. Adeo nec ea quæ per Hierusalem, per templum, aut per altare fierent: Obligare tamen ea quæ fierēt per oblata Deo siue in Gazophylaciū tēpli, siue super altare, quod hæc immediate Dei essent & singulari ratione diuina essēt magis quā templū & altare, quæ tantū propter oblationes Deo faciendas consecrata erant. Hinc est si quis in contentione vel in aliquo iurgio vel in causæ ambiguo iurasset in templo, & postea conuictus esset mendacij non tenebatur criminis reus: si autem iurasset in auro & pecunia quæ in tēplo sacerdotibus offerebatur, statim id in quo iurauerat cogeatur exsoluere: ita auaritiam eius traditionis originem fuisse putant Theoph. & D. Thom.

17. *Stulti & cæci, quid enim maius est aurum an templum, quod sanctificat aurum?*] Nam aurum quod in templo est non est sanctum, nisi quia templum sanctum est, templū igitur magis sanctū est: & rursum *stulti & cæci* apud Græcos repetitur Quid enim maius est donum an altare quod sanctificat donum, si quidem sacrificium aliquod cum ex sese sit prophanum, ideo sit sanctum quia in altari ex sui institutione cultui diuino consecrato offertur.

18. 19. 20. 21. 22. *Et quicumque iurauerit in altari, nihil est: Quicumque autem iurauerit*
in

in dono, quod est super illud, debet. Caci: quid enim maius est, donum an altare quod sanctificat donum. Qui ergo iurat in altari, iurat in eo & in omnibus qua sunt super illud: & quicumque iuraverit in templo iurat in illo, & in eo qui habitat in ipso: & qui iurat in cœlo iurat in throno Dei, & in eo qui sedet super eum.] Quasi dicat cum ut ostensum est sanctius sit & templum & altare ipso auro templi & sacrificijs altaris, ergo non hoc dicendum est quod vos dicitis, sed contra potius: ac proinde æque aut etiam magis est obligatorium iuramentum per altare, quam donum altaris &c. & qui iurat in cœlo. vide c. 5.

23. *Va vobis Scriba & Pharisei hypocrita qui decimatis mentham & anethum & cuminum, & reliquistis qua graviora sunt legis iudicium, misericordiam, & fidem, hac oportuit facere & illa non omittere.]* Quatuor vœ sequentia, quorum duobus prioribus præposteram eorum in servandis mandatis Dei vel hominum diligentiam coarguit: duobus vero posterioribus eorum hypocrisim; ut quod reliquerunt iudicium quo unicuique ius suum redditur, erant enim Scribæ & Pharisei in multis causis Iudæorum iudices; & misericordiam idest charitatem in proximum, quam Deus præfert omnibus ex Luca. Ose. 6. & fidem, humanam qua inter homines pacta servantur quæ dictorum factorumque constantia est; non diuinam qua in Deum credimus.

24. *Duces caci excolantes culicem, camelum autem glutientes. Va vobis scriba & Pharisei hypocrita quia mundatis quod de foris est caliceis & paropsidis, intus autem pleni estis rapina & immundicia. Pharisee cace munda prius quod intus*

*intus est calicis & paropsidis ut fiat & quod
de foris est mundum. Va vobis Scriba & Pharisei,
quia similes estis sepulchris dealbatis qua à foris
parent hominibus speciosa, intus vero plena sunt
ossibus mortuorum & omni spurcizia. Sic & vos à
foris quidem pareti hominibus iusti, intus autem
pleni estis hypocrisi & iniquitate.] Adagium est
quo significatur eos in minimis esse diligentes,
& studiosos, in maximis negligentes, & facere
ac si cum in poculum incidisset minimum ani-
mal, non prius ex illo bibere vellent quam co-
lando potus esset mundatus: cum interim ma-
gnam aliquod animal simul cum vino deglu-
tiant. Hoc est magna cum diligentia cauisse
ne in parvis conscientia eorum inquinaretur,
quibus nihil aut parum inquinari poterat; cū
interim de grauioribus conscientia non vrge-
ret. Calicem erga & paropsidem seu patinam
qua eibus sumitur vocat ipsum hominem; quę
extra calicem & paropsidem sunt, sordes
corporis, quę sunt intra sordes animę signi-
ficans eos de corpore abluendo nimis esse
solicitos, de abluendis animę sordibus negli-
gentes.*

29. 30. *Va vobis Scriba & Pharisei hypocri-
ta, qui edificatis sepulchra Prophetarum & orna-
tis monumenta iustorum, & dicitis: si fuissimus in
diebus patrum nostrorum non essemus socij eorum
in sanguine Prophetarum.] Eosdem iustos &
Prophetas vocat: Edificare autem dicit pro-
phetarum sepulchra, cum veritate collapsa
erant. Ex hoc loco patet Prophetarum & iu-
storum sepulchra in honore apud Iudeos ha-
bita fuisse. Quod autem ea collapsa redinteg-
rarent Scribæ & Pharisei non vituperio sed*

M laude

laude dignum est. Nec propterea Christus reprehendit sed quia cum eorum ædificarent sepulchra maiora, ipsi patrarent homicidia quam qui prophetas illos quorum sepulchra ædificabant, occiderunt. Ex Chrys.

31. *Itaque testimonio estis vobismetipsis, quia filij estis eorum qui Prophetas occiderunt.* Itaque cum Prophetarum occisores patres vestros vocatis, Lucas habet: Profecto testificamini quod consentitis operibus patrum vestrorum, quoniam ipsi quidem eos occiderunt vos autem ædificatis eorum sepulchra, videtur Christus vtrumque dixisse. At quomodo bene concludat Christus eos testificari se operibus patrum consentire. Respondeo non tam velle hoc concludendo quam retorquendo facere. Qui enim Prophetarum sepulchra ædificabāt, videri poterant aut idcirco facere vt eos honorarent aut vt magis aliquomodo occiderēt, id est eorum memoriam vna cum corporibus sepelirent, vt solent latrones quos occiderunt non humanitate sed alio homicidij genere ne reperiantur sepelire.

32. *Et vos implete mensuram patrum vestrorum.* Quasi dicat proinde cum sitis eorum filij, filios autem decet esse parentibus similes, imitamini mores eorum, quod deest malitiæ ipsorum, & peccatis vos superaddite vt completa sit malitia patrum vestrorum. Quod non dicit præceptivè sed prænuntiatiuè, hoc omnino ita futurum, significans ab eis per occisionem sui & Apostolorum suorum vt Ioan. 3. dixit Iudæ quod facis fac citius, facilius dixeris esse concessionem, vt notat Chrysost.

33. *Serpentes gemina viperarum, quomodo fugiatis à iudicio gehenna?]* Quasi dicat cum viperarum filij sitis, quid potestis esse nisi viperæ? Non enim solent filij parentibus esse meliores sed sæpe peiores. Quomodo potestis salui esse cum viperæ sitis, non quod fieri non possit sed quod raro tales poenitentiam agant.

34. *Ideo ecce ego mitto ad vos Prophetas, & sapientes & scribas, & ex illis occidetur & crucifigetur, & ex eis flagellabitur in synagogis vestris: & persequemini de ciuitate in ciuitatem.]* Apostolos suos & Scribas & Prophetas vocat accommodate Iudæorum consuetudini, qui legis Doctores scribas vocabant. vt 1. Cor. 1. *Ideo* non significat causam cur Prophetas & sapientes & scribas missurus sit sed cur eos essent occisuri, quia scilicet serpentes erant, serpentum autem & viperarum proprium est homines occidere. Apostoli reuelatione futurorum, Prophetæ, Christi agnitione sapientes, legis intelligentia Scribæ. Ex Hil.

35. *Vt veniat super vos omnis sanguis iustus à sanguine Abel iusti usque ad sanguinem Zacharia filij Barachia quem occidistis inter templum & altare.]* Quasi dicat poenas luetis ob omnium prophetarum mortem: quicumque vniquam a Iudæis occisi fuerunt. Abel autem inter Prophetas numerat, quia sua morte prædixit Christi sacrificium quem Cain occidit, & quamuis non fuit Iudæorum pater natura, fuit tamen imitatione. Zacharias autem de quo hic loquitur non fuit Ioannis Baptistæ pater, nec ille qui ex duodecim Prophetis vnus est, sed ille Zacharias Ioiadæ sacerdotis filius quæ ex sacra scriptura constat vltimū fuisse occisum.

Quæres quo modo Christus minetur omnium prophetarum veterum sanguinem super Scribas & Pharisæos venturum esse cum ipsi eos non occidissent : Et non debeat filius iniquitatem patris portare? Responderetur in Republica quæ maiores fecerunt posteris tribui ut de Amalechitis Exod. 17. Alij dicunt sæpe filios pro patribus pœnas dare, cum eorum mores imitantur, ut Exod. 20. Alij filios etiam cum patrum suorum peccata sequuntur, pro illo non puniri, sed propterea dici pro illis puniri, quia cum eorum exemplo non resipuerint, maiores pœnas luunt. Ex Chrysostom. Dicendum hoc loco Christum humano & vulgari more loqui voluisse : neque aliud significauisse quam Scribas & Pharisæos tam graues pro suis homicidiis pœnas daturus esse ut patrum etiam suorum homicidia portare videantur; non quod portent, sed quod fenerius puniantur nullamque mereantur misericordiam : sic dicimus eum qui multa homicidia fecit ob vnum deprehensum & suspensum omnia simul exoluisse.

36. *Amen dico vobis venient hæc omnia super generationem istam.*] Concludit cum affirmatione repetita, *Amen*, ne quis putaret inanem fuisse comminationem.

37. 38. *Hierusalem, Hierusalem quæ occidis Prophetas & lapidas eos, qui ad te missi sunt : quoties volui congregare filios tuos quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas & noluit : Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.*] Significat Deum ad meliorem mentem vocasse, & venire noluisse ut cap. 12. & Prouerb. 1: Vocavi & renuistis, & Isa. 6.8. &

66. Ierem. 7. Et propinquum tempus indicat Ecce. Per domum urbem vel templum intelligit.

39. *Dico enim vobis quia non me videbitis amodo: donec dicatis benedictus qui venit in nomine Domini.* } Causam refert cur deferenda esset eorum domus, quia ipse à quo tanquam à veritate figura implebatur paulo post erat ex hoc mundo discessurus. Itaque sicut domus habitatoribus vacuæ ruere solent, sic templum eo descendente diruendum erat. Et significat secundum aduentum in quo Iudæi dicturi sunt *Benedictus &c.* quia sub finem mundi multi credituri sunt. Vel quia inuiti dicturi sunt, vel quia animo non ore dicent. ut si Rex alicui se pro Rege non agnoscenti diceret: Ego te suspendam. Et tunc dices me esse Regem; non enim significat eum verbis dicturum sed re ipsa experturum esse, ut Zacha. 12. & Ioann. 19. *Amodo* non punctum temporis sed passionis significat; & licet ab Apostolis & Iudæis post Resurrectionem visus sit, non ab iis tamen de quibus hic loquitur visus est. Ex Chrysostom.

CAPVT XXIV.

*Mala praeurrentia mundi consum-
mationem.*

1. **E**T egressus Iesus de templo ibat, & accesserunt discipuli eius ut ostenderent illi adificationes Templi.] Cum egrederetur de templo Mar. 13. vnum tantum accessisse dicit, sed vnum pro omnibus, ut cap. 26. per syllepsim & cap. 27. & Ioan. 12. & Luc. 23. moti fortasse verbis quae audierant: Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta: aut admiratione quasi fieri non posset ut tantum & tale templum vastaretur, aut commiseratione, quasi ferendum non esset, tam admirandum templum vastari ut Christum flecterent ad commiserationem. Ex Orig.

2. Ipse autem respondens ait illis: Videtis haec omnia, amen dico vobis non relinquetur hic lapis super lapidem, qui non destruat. Quod etsi per exaggerationem dictum videri possit, tamen diuina prouidentia non est passa ut existimare quisquam possit Christum vel in vno lapide per hyperbolem fuisse mentitum.

3. Sedente autem eo super montem Oliueti accesserunt ad eum discipuli secreto dicentes: Dic nobis quando haec erunt, & quod signum aduentus tui & consummationis seculi. Hoc quarto die posteaquam cum ramis & acclamationibus in urbem ingressus accidit: nam eodem die

die in Bethaniam secessit ; secundo autem ex Bethania rediens ficui maledixit : tertio vero die cum iterum ex Bethania reuerteretur discipuli arefactam viderunt ficum. Eodem autem die tertio ex Hierusalem in Bethaniam de more rediit vt ibi noctem ageret ex Luca 21. Itaque die quarto Bethania fuit & quia nullus Euangelista narrat eum ante diem quintum Hierusalem reuertisse : Et quia Matth. 26. scribit eum fuisse in domo Simonis leprosi duobus diebus ante Pascha , Bethania autem erat ad radicem montis Oliuarum. Quare credibile putat Mald. Christum cum in montem qui paulo plus mille passibus ab vrbe distabat, ascendisset, ex eo urbem ac templum contemplatam esse, & aliquid de futura eius calamitate prædixisse : quod occasionem discipulis præbuerit eum interrogandi : *Die nobis quando hæc erunt*, colligitur ex Mar. 13. de eo aliquid dixisse. Vel omnes in genere, vel Petrus Iacobus Ioannes & Andreas, venerunt peculiari-ter & interrogauerunt separatim, id est seorsum vt Mar. ait siue secreto ab aliis discipulis, itaut soli illi quatuor omnium nomine interrogarint vt pote primores, & maiorem habentes fiduciam apud Christum, vel quia existimabant Christum facilius sibi solis quam omnibus discipulis in commune dicturum esse rem secretam : erat enim periculosum loqui de templi excidio. Act. 6. Quid autem eos mouerit credibile est naturali studio res futuras addiscendi adductos, vel potius desiderio fruendi Christo in regno cælorum de fine mundi interrogasse ; quia nimium illis tardare videbatur. Ex Aug. Imp. Perunt quando

ea mala quæ prædixit templo & urbi euentura sint, & quod signum præcessurum aduentum suum & mundi consummationem. Ex Hil. & Hier.

4. 5. *Et respondens Iesus dixit eis: Videte ne quis vos se ducat, multi enim venient in nomine meo dicentes: ego sum Christus, & multos seducent.*] Idest nomen meum præ se ferentes. Beda putat Christum tam de excidio Hierosolymitano quam de aduentu suo & mundi fine respondisse: sicut confuse Apostoli interrogauerunt, & consulto fecisse ne quis posset mundi finem dignoscere; existimantes hæc esse coniuncta noluisse eos ab hoc errore reuocare, ne post templi euersionem in longum expectationem protendentes securi essent. Hæc ergo quæ nunc dicit ad utrumque videntur pertinere: nam & ante excidium Hierosolymitanum multi pseudochristi extiterunt ut Theodas Act. 5. & Simon Magus Act. 8. & ante finem mundi multi futuri sunt, ut in Apoc. testatur Ioannes. ex Hier.

6. *Audituri enim estis praelia & opiniones praeliorum; videte ne turbemini: oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis.*] Græca non habent, *enim*, sed *autē*: non enim hic declarantur prædicta, sed ad aliorum malorum prædictionem est transitus. Ex Orig. Oportet hæc fieri posita hominum malitia, posito Dei decreto quo constituit punire Iudæos. Hæc de bellis Iudaicis quæ excidium præcesserunt sunt intelligenda ex Hil. Vel de bellis Antichristi quæ ante finem mundi futura sunt. Ex Hier. *sed nondum est finis*: Hierusalem. Ex Eutym. vel mundi. Ex Hier.

7. *Consurget enim Gens in Gentem, & regnum in regnum.*] Hæc de tempore Hierosolymitani excidij ex Chryl. & de tempore Antichristi intelligi possunt ex Aug. Ioseph. lib. 20. antiq. c. 7. & de bello Iud. c. 11. consulendus & Egesip. l. 1. c. 11.

Et erunt pestilentia & fames; & terra motus per loca.] De pestilentis & terræ motibus nihil peculiare memorat Iosephus; de terriculentis & signis magnis multa refert lib. 7. de bello Iud. c. 2. Per annum enim ante obsidionem sidus supra urbem visum est simile gladio; nona hora nocturna lucem dici superans in templo effulsit, & per dimidiam horam duravit. Porta templi ærea ultro aperta est: in aere visi commissi exercitus; auditum est in templo: *Migremus hinc.* Audita est querulatio monstrosa Iesu Anani per annos septem menses quatuor clamantis veh. veh Hierosolymis. De fame Act. 11. & Ioseph.

8. *Hæc autem initia sunt dolorum.*] Id est parua si cum futuris malis comparentur, est metaphorā muliere parturiente vt Pl. 47. Isa. 13. Jerem. 4. Ezech. 30.

9. 10. 11. 12. 13. *Tunc tradent vos in tribulationem, & occident vos, & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum, & tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradent: & odio habebunt inuicem, & multi pseudoprophetae surgent & seducant multos, & quoniam abundauit iniquitas, refrigeret charitas multorum. Qui autem perseverauerit usque in finem hic saluus erit.*] Sensus est tanta futura est in Christi discipulos seueritas, vt qui aliquam alioqui chatitatem habebant, qua eos excipiebant, exercere non au-

M s deant;

274 MANVALE IN EVANGELIUM
deant, ne & ipsi Christiani esse videantur, 2. ad
Tim. 4.

14. *Et predicabitur hoc Euangelium regni in
vniuerso orbe, in testimonium omnibus Genti-
bus, & tunc veniet consummatio.*] Hæc non
ad templi & vrbs vastationem sed ad finem
mundi spectant ex Hieronym. quia dicitur
prius Euangelium in vniuerso orbe terrarum
prædicandum, quod ante vrbs excidium fa-
ctum non est; nec fieri potuit. Verum D. Pau-
lus ad Rom. 1. & 10. ait *in omnem terram exiit
sonus eorum*, &c. per hyperbolem, quia in ple-
risque locis prædicatum erat; eodémque mo-
do Christus hic locutus est; nam quando Hie-
rosolyma deuastata est, omnis pene regio quæ
ad illud vsque tempus reperta fuerat Euange-
lij sonum audierat. Notandum particulam
&, habere magnam emphasim: quasi dicat
quamuis hæc omnia euentura sint, tamen
Euangelium disseminabitur per totum or-
bem. Vel potius quamuis calamitates illæ quas
Christus proposuerat euenerint tempore ex-
cidij Hierosolymitani, tamen non ideo pu-
tandum est instare finem mundi: nam ne-
cesse est vt prius prædicetur Euangelium to-
to orbe terrarum *in testimonium*, idest ne quis
ignorantiam prætexat quominus saluus sit,
& vt ij qui non recepissent Euangelium aut
qui receptum nō seruassent testimonio essent,
in extremo iudicio quo conuincantur ex Hie-
ron. & *tunc veniet consummatio*, idest vasta-
tio vel consummatio mundi: nam discipuli
interrogauerunt quod signum esset consum-
mationis: respondet Euangelium prædican-
dum per totum orbem, & tunc futuram con-
summatio

summationem seculi: an autem simul atque prædicatum fuerit futura sit, incertum est. Alij vastationem Hierosolymitanam intelligunt vs Chryl.

15. *Cum ergo videritis abominationem desolationis qua dicta est à Daniele Propheta stantem in loco sancto, qui legit intelligat.*] Sunt qui hæc referunt ad finem mundi tempore Antichristi: & per abominationem desolationis ipsū Antichristum intelligunt in templo sessurum quasi Deus sit vt Irenæus: sed videntur saltem secundum sensum primo à Christo intentum ad tempus vastationis Hierosolymitanæ referenda. Nam Lucas habet *cum autem videritis circumdari ab exercitu Hierusalem tunc scitote quia appropinquat desolatio eius.* Et per abominationem desolationis significatur statua illa quæ in templo fuit posita, quod Iudæi vehementer abominabantur. Ita Chrylost. quod videtur significare id quod adiicitur *stantem in loco sancto* & 1. Machab. 11. vel Romanorum exercitus qui obsedit Hierosolymam ex Luca; vel seditio illa quæ sub Floro zelotis auctoribus excitata est, itaut zelotæ in templum se receperint & illud contaminauerint Ioseph. lib. 6. de bello Iud. cap. 1. Vel abominatio desolationis vocatur ipsa desolatio, id est abominabilis & horrenda desolatio. Hebraismo, qua visa intelligeretur Danielis Prophetia esse impleta, sublatum sacrificium, actumque prorsus de populo Iudaico, & abrogata penitus lex, itaut non amplius instaurentur vrbs, templum aut sacrificia vt prædixit Daniel.

16. 17. 18. *Tunc qui in Iudæa sunt fugiant*

M 6 *ad montes:*

ad montes : & qui in tecto , non descendat tollere aliquid de domo sua : & qui in agro non reuertatur tollere tunicam suam.] Tunc scilicet cum videritis abominationem desolationis : vel omnia prædicta prælia, opiniones præliorum, &c. loquitur cum discipulis, & piis hominibus quos vult sicut Lorch de Sodomorum Gen. 19. ita de Hierosolymæ vastatione fugere ad montes more fugientium qui ad loca inaccessa se recipiunt. Cætera significant nullam moram fugiendi faciendam esse nec retro respiciendum.

19. *Va autem pregnantibus & nutrientibus in illis diebus.*] Quia tanta futura est strages sævientium, ut prægnantibus, & nutrientibus non parcant ex Theop. Vel quia nutrientes mulieres filios suos edere cogentur. Vel quia illæ uteri, illæ lactentium infantium onere gravatæ fugere non poterunt. ex Hilat. & Chry. Vel quia præ deliciis & securitate qua nuptiis & deliciis operam dant moram fugæ facient.

10. 21. 22. *Orate autem ut non fiat fuga vestra hyeme vel sabbato.* Erit enim tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi usque modo, neque fiet. Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salva omnis caro, sed propter electos breuiabuntur dies illi.] Quia hyems lutosa, & pluviosa, & Sabbatum quia non amplius quam mille aut bis mille passus procedere Iudæis licitum erat : non quia tunc teneantur non fugere, sed quia superstitionē suam observantes, mortem effugere non poterunt. ex Aug. l. 1. q. Euang. ca. 37. Hieron. & Chrysost. Et ne electi tunc desperent abbreviabuntur dies non mensura

sura sed numero, ne temporum mora concutatur credentium fides ex Hier.

23. *Tunc si quis vobis dixerit: ecce hic est Christus aut illic, nolite credere.*] Tunc significat tempus quod inter vastationem Hierusalem & finem mundi interiacet. Ex Chrysost. Transiit ergo Christus à fine & excidio Iudæorum ad finem mundi: fuit enim illa vastatio quasi typus vastationis ac finis seculi. Et docet se promissum Messiam iam venisse, nec alium expectandum, propterea si quis vobis dixerit de alio quouis qui post se venerit seque Christum esse mentiat, credendum non esse: non enim est nisi vnus Christus, qui iam venit. sicque non est quod Calvin. nos calumpnietur quod dicamus: ecce hic est Christus in Eucharistia. Ecce hic est in altari, ecce hic in custodia, idest in penetralibus; nam loquitur de homine qui oculis videatur, qui digito demonstratur, qui mira faciat, aliquos huiusmodi iam venisse testatur Eusl. 4 hist. Eccl. ca. 6. & multos venturos prædixit Ioannes Apocal. & multos quotidie venire experimur, quales sunt Ariani, Donat. Calvin. &c. de his monet nolite credere.

24. *Surgent enim pseudochristi & pseudo-prophætae, & dabunt signa magna & prodigia: itaut in errorem inducantur si fieri potest etiam electi.*] Miracula an vera sint diximus cap. 7. indicat fieri non posse vt his signis electi in errorem inducantur posita diuina prædestinatione: quæ ex hoc loco stabilitur à Theologis; possunt quidem induci, non in errore mori.

25. 26. *Ecce prædixi vobis: si ergo dixerint vobis: ecce in deserto est, nolite exire; ecce in penetralibus*

tralibus, nolite credere.] Duo loca longe distantia posuit, desertum & domus penetralia, vt significet, quocumque habitu quocumque loco alius Christus veniret, credendum illi non esse. stultum est in paruo loco, vel in abscondito eum quærere qui totius mundi lumen est.

27. *Sicut enim fulgur exit ab oriente & paret vsque in occidentem: ita erit aduentus filij hominis.]* Quasi dicat vt fulgur subito & inexpectato emicat, nec quisquam potest obseruare, quo puncto temporis è nube erumpat, sic ipse subito, & in sperato veniet. Et sicut fulgur vno momento ab oriente vsque ad occidentem elucet, sic ipse veniet adeo splendidus vt nemo eum non videat. *Ita inquit erit & aduentus filij hominis.*

28. *Vbicumque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.]* Christus seipsum comparat cadaueri, & significat fore vt cum venerit, latere non possit: sicut cadauer aquilam non latet; sed sagacissimo suo olfactu vbicumque fuerit, naturali sensu illud inuenit. Beatos autem confert aquilæ qui Christum sequuntur, quocumque ierit, & cum eo ad iudicium venturi sunt ex Iren. Vel eos sanctos qui cum Christus venerit viuì reperientur: vel Angelos & sanctos martyres quibus Christus comitatus veniet. Ex Hilar. Vel melius omnes homines qui ad locum vbi Christus venerit vt iudicentur conuolabunt sicut aquilæ ad cadauera quem visuri sunt velint noluit.

29. *Statim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, &*
virtutes

virtutes cœlorum mouebuntur.] Tanta futura est fumi copia ex mundi incendio vt sol verè obscureretur ex Origen. vel præ gloria & splendore Christi aduenientis vt stellæ sole lucente obscurantur. Ex Hilar. & Chrysost. vel obiectu nubis: Verum non opinione hominum aut vllius rei oppositu sed verè obscurabitur, vt in eius morte, quia Christus aliquid magnum & nunquam ante visum dicere voluit: alia autem ratione obscurari parum videtur esse: sic autem contremiscent stellæ & metu splendorem retrahent, sicut homines metu perculsi tabescunt, & sanguinem trahunt intrinsicus, sic Christo patiente sol obscuratus est quasi moriente Deo exhorresceret ait Aug. Imp. Sunt qui stellæ reipsa non casuras dicunt sed lumen amissuras. Alij casuras eo modo, quo solem obscurandum putant, quia Christi splendore non lucebunt. Alij non veras stellæ sed dæmones quibus aër plenus est casuros: alij crinitas stellæ quæ in aëre constantur, casuras. Alij quia non lucebunt fore vt cadere videantur. Chrysostomus verè casuras putat, & magis Christo id affirmanti quam Philosopho neganti credendum est. Per *virtutes cœlorum* quidam stellæ intelligunt quæ militia cœli vocantur. Alij Angelos, quasi attonitos, vt Origen. & Chrysostom. Alij cardines cœli Iob 22. & cardines terræ 1. Reg. 2. Et cardines maris Iob 36. qua metaphora robur & firmamentum tantum significatur. Docet ergo Christus cardines ipsos & quasi fundamenta cœli commouenda esse præ timore.

39. Et tunc parebit signum filij hominis in
cœlo.

cælo, & tunc plangent omnes tribus terra, & videbunt filium hominis venientem in nubibus cæli cum virtute multa & maiestate.] Signum est virtus & gloria quam Christus sibi in cruce acquisiuit ex Origen. Vel passionis signa vt flagellorum vibices, clauorum cicatrices. Vel melius crux ipsa quæ in cælo vel in aere Christo veniente quasi eius vexillum apparitura, ex Chrysost. & Hieron. & tunc omne genus infidelium vel ex omnibus aliqui: boni enim lætabuntur, quia diligunt aduentum eius, mali tudent pectora sua, sed nimis sero ob ignorantiam suam, & peccata ex Orig. & describit seipsum Christus tanquam Deum cuius proprium cum maiestate, gloria, & terrore venire Psalm. 49. vt nube euectus, sic veniet Act 4.

31. Et mittet angelos suos cum tuba & voce magna, & congregabunt electos eius à quatuor ventis à summis cælorum vsque ad terminos eorum.] Tuba regie maiestatis, canitur enim tubis ante Reges: non vera sed potius metaphorica: & per vocem idem quod per tubam voluit significare Ioh. 1. Ipsius Christi vocem futuram esse designat & Ioel. 2. Et Apoc. 8. Angelos tuba canentes inducit. 1. ad Thes. 4. vox Archangeli futura dicitur. Credibile est Christum magna voce locuturum vt suos mittat & Angelos & Archangelos & omnes cœlestes Spiritus in tubæ similitudinem clamaturos, & ad commouendum vt Num. 10. & ad terrendum vt fit in bello Isa. 18. Soph. 1. Zacha. 9. à quatuor mundi partibus.

32. 33. Ab arbore autem fici discite parabolam: cum iam ramus eius tener fuerit & folia natae

nata : scitis quia prope est aſtas : ita & vos cum videritis hac omnia ſcītota qui prope eſt in ianuis.] Hæc quæ ſupra dixi, ne putetis iam eſſe conſummationem Mundi, ſed præcurſiones quaſdam quæ oſtendunt quod prope ſit in ianuis, ante pedes.

34. *Amen dico vobis non præteribit generatio hac donec omnia hæc fiant.*] Quasi dicat antiquam ætas illa hominū qui tunc vivebāt præteriret futuram illam vaſtationem. Alij melius generationem fidelium interpretantur, quasi dicat etſi tam multæ huiusmodi calamitates venturæ ſint, tamen Eccleſiam vſque ad finem Mundi non perituram ex Chryſ. Hieronymus generationem omnium hominum intelligit, quasi dicat priuſquā genus humanam finiatur : hæc omnia quæ prædixerat euentura eſſe. Alij per generationem totum mundum intelligunt, quia totus genitus, quasi dicat ex Mald. adeo eſſe certa quæ prædixit, vt non ante finiendus ſit totus mundus quam euenerint.

35. *Cælum & terra tranſibunt, verba autem mea non præteribunt.*] Non fallent, non erunt falſa, inania. Cælum & terra ex conditione ſuæ creationis, ideſt præſecta ex nihilo habent id in ſe neceſſitatis vt non ſint : Verba autem Chriſti ex æternitate deducta id continent virtutis vt manebant ait Hilar.

36. *De die autem illa & hora nemo ſcit neque Angeli cælorum, niſi ſolus Pater.*] Mar. 13. dixit neque filius niſi Pater. Arriani ex hoc loco cum Catholicis de Chriſti diuinitate contendebāt : Sunt qui reſpōdent locum eſſe vitiatum & non eſſe legendum, neque filius vt Hier. Alij ignoralle

rasse dicunt; quatenus erat homo, & quidem scientia naturali aut acquisita, non vero infusa, ab initio conceptionis suæ, qua habuit omnium cognitionem. Alij intelligunt Christum dicere, se ignorare illum diem & horam quod non sic eum à Patre didicisset & accepisset, ut hominibus illum aperire & indicare deberet, quem præcognoscere hominibus non expediebat; ut semper incerti de aduentu iudicis sic viuant quotidie, quasi die alio sint iudicandi sicut Patres ex Theoph. Continent quid in manibus & dum querunt hoc filij & dare ipsi nolunt, occultant dicentes, non habemus, quod queritis & sic plorantes filios compescunt. ita & Dominus ut compescat Apostolos ne discant de die illo & hora, dixit neque ego scio nisi Pater solus. Alij dicunt Christum ignorare, idest non scire diem iudicij qua homo est: sed qua homo Deus: Nam si homo tantum fuisset quantumvis perfectus & Deo gratus, non sciuisset illum, ut nec Angeli sciunt, qui & perfectissimi & Deo gratissimi sunt. Non ergo negat Christus se etiam ut hominem diem iudicij scire: sed negat, scire eo titulo quo homo scit. Vel dicendum Christum eo modo loqui quo c. 20. *Sedere autem ad dexteram & sinistram non est meum dare vobis; sed quibus paratum est à Patre meo.* Itaque indicat quod magis est se non solum ut hominem, sed etiam ut Deum modo quodam diem iudicij ignorare, non quod ignoret; sed quod non ipsius sit officium scire sicut non dixit paratum est à me, sed à Patre meo: non quod non etiam ab ipso paratum esset, sed quod regnum parare, idest prædestinare non ipsius sed Patris officium sit: sic etiam

etiam Patris est constituere quando soluendus sit mundus: quando dies iudicii fururus sit, hoc est quod Apostolis dicit Act. 1. ideo solus ipse scire significatur.

37. 38. 39. 40. 41. Sicut autem in diebus Noe ita erit aduentus filij hominis: sicut enim erant in diebus ante diluuium comedentes & bibentes; nubentes, & nuptui tradentes usque ad eum diem quo intrauit in arcam Noe: Et non cognouerunt donec venit diluuium, & subit omnes: ita erit & aduentus filij hominis: tunc duo erunt in agro, vnus assumetur & vnus relinquetur: dua molentes in mola, vna assumetur & altera relinquetur: duo in lecto, vnus assumetur & alter relinquetur.] Quod accidit tempore aduentus Noe, accidit tempore aduentus mei: vnus eligetur & saluus erit, alter reprobabitur & peribit ex Luc. 17.

42. 43. 44. 45. Vigilate ergo quia nescitis qua hora Dominus vester venturus sit: illud autem scitote quoniam si sciret paterfamilias qua hora fur venturus esset, vigilaret utique & non sineret perfodi domum suam. Ideo & vos estote parati, quia nescitis qua hora filius hominis venturus est. Quis putat est fidelis seruus & prudens, quem constituit Dominus super familiam suam ut det illis cibum in tempore? Alludit ad milites qui noctem in quatuor distributam vigilias excubare solebant: & ad veterem morem famulorum quibus qui omnium fidelissimus erat praeponebatur ut eos gubernaret & pro cuiusque meritis cibum distribueret, triticum scilicet raro pecuniam, & probat semper vigilandum.

46. Beatus ille seruus quem cum venerit Dominus inuenerit sic facientem.] Distribuentem cibum

284 MANVALE IN EVANGELIVM
cibum, attentum officio.

47. 48. 49. 50. 51. Amen dico vobis quoniam
super omnia bona sua constituet eum. Si autem
dixerit malus ille servus in corde suo: Moram facit
Dominus meus venire: & cœperit percutero conser-
uos suos: manducet autem & bibat cum ebriosis: ve-
niet Dominus servi illius in die qua non sperat, &
hora qua ignorat: & diuidet eum, partemque eius
ponet cum hypocritis; illic erit fletus & stridor den-
tium.] Diuidet eum, idest priuabit bonis pro-
missis atque mercede, vel priuabit gratia, quam
ei prius dederat; vel potius eiiciet eum ex fa-
milia sua, à famulorum suorum numero sepa-
rabit. sic c. 22. mittitur in tenebras exteriores.
Nota & quod ab officio remoueat, & quod
in ergastulum torquendus mittatur. Partem-
que eius idest miseram sortem & conditionem
vt Iob. 20. & 27. & Ps. 10. cum seruis pigris &
negligentibus qui non solent nisi præsentem
Domino laborare, ad oculum seruire. Eph. 6.
Significat autem infernum, qui pigrorum lo-
cus est.

C A P V T XXV.

*Indicat per parabolas seueritatem futuri
iudicii.*

1. ad 14. **T**Vnc simile est Regnum cœlorum de-
cē virginibus.] Idest in Ecclesia idē
fiet atque si decem virgines lampades suas ac-
ciperent vt sponso exirent obuiam. Moris enim
erat vt sponsus vespertino tempore comitatus
adolescentum societate, accederet sponsæ suæ
domum,

domum, celebraturus ibi cum ea nuptias; ac
 tum è ponsæ domo virgines sponſæ affidentes,
 sponſa domi residente & aduentum sponſi
 præstolante prodirent obuiam sponſæ dedu-
 cturæ illum cum lampadibus, in domum spō-
 ſæ; & ibi cum illo fruituræ nuptialibus gaudijs.
 ideo Græci non habent *et sponſa*, quia domi se-
 debat. Hilarius per sponſium & sponſam intel-
 ligit eandem personam. Sponſus ergo Christus
 est, sponſa Ecclesia, Triumphantem autem ven-
 turam tanquam sponſam ad iudicium cum
 Christo dicitur Apoc. 21. Decem virginibus cō-
 paratur regnum cælorum, vt fidei integritas &
 puritas significetur, ex Orig. & Hil. Decenatio
 numero omnium hominum multitudo decla-
 ratur Gen. 31. Leuit. 16. Num. 14. tam fidelium
 quam infidelium, vel fidelium solum, quia soli
 fideles lampades accipiunt ex Orig. & Hier. &
 quia tota parabola eo tendit vt doceat solam
 fidem ad salutem non esse satis sine operibus.
 Quinque sapientes sunt omnes fideles ex Hil.
 quinque fatuæ omnes infideles, vel omnes spi-
 rituales hominēs & carnales: vel omnes qui
 corpore & spiritu virgines sunt: fatuæ quæ cor-
 pore tantū, animo corruptæ ex Chryſ. vel om-
 nes quæ præter veram animi corporisque vir-
 ginitatem, charitatem etiam & misericordiā ha-
 bent, eamque largiendis eleemosynis exercent,
 fatuæ quæ cum Virgines sint, misericordes ta-
 men non sunt, hoc est oleum in vasis suis non
 habent ideoq; non dant eleemosynas. Ex Aug.
 Ep. 120. Vel per quinque sapientes omnes quæ
 habent bonam intrectionem, & virginittis suæ
 laudem apud Deū, & non apud homines quæ-
 runt; fatuæ, quæ humanā laudem captant. Orig.

Hilar.

Hilar. & Hier. omnes homines qui cum fide, bona opera habent: fatuas, qui fidem quidem habent opera non habent: lampades quas virgines acceperunt sunt corpora humana. Ex Hil. in quibus diuinum animi lumen lucet vel ipsa corporis virginitas. Ex Chrys. Corporis sensus. Ex Hier. vel potius fides iuxta finem parabolæ. Ex Hier. Hil. Orig. Omnes enim fidem acceperunt, qua Christo excipiendo exierunt obuiam, sed non omnes cum illo ingressæ sunt ad nuptias, quia non omnes bona habebant opera. Oleum quod sapientes acceperunt insipientes non acceperunt est misericordia. Ex Chrys. Bona intentio, opera bona. Ex Orig. & Hilar. sine quibus fides non lucet, idest mortua est Iac. 2. quibus si adsunt lucet, ardet: Hic dicunt Virgines fatuæ, *Dare nobis de oleo vestro, quia lampades nostra extinguuntur.* Non quod sine operibus statim extinguatur fides, sed cum per opera non lucet extingui videatur: & non magis quam si extincta omnino esset, ad salutem non valet; quia ut fides bonis operibus fouetur & conseruatur, ita sine illis elanguet & paulatim extinguatur, ut ait Auct. Imperf. Sumere ergo oleum in lampadibus est bonorum operum copiam & veluti thesaurum in futurum Christi aduentum recodere, ut c. 6. Per vasa, corpora intelliguntur vel potius animæ vel conscientia quæ bonorum operum sedes est. Quod Christus moram facere dicitur, significat longum restare tempus usque ad aduentum suum ut falsam opinionem discipulis eriperet, qui putabant statim post resurrectionem venturum esse. Ex Chrys. quod omnes virgines dormitasse atque dormiuisse dicatur, intelligitur omnes mortuas esse antequam Christus

stus

stus veniret. Ex Hil. & Chrys. & Aug. Ep. 120. vel negligentes fuisse: Vel dormire est desinere de Domini aduentu cogitare, & omni eo tempore quo venit, nō expectare, quod accidet bonis & malis: & omnibus qui diu aliquem expectant euenire solet, vt expectare eum desinant, & illis iam non expectantibus, aut non cogitantibus hoc est dormiētibz veniat. Quod media nocte veniat, significat eo tēpore venisse quo minime expectabatur: Quis enim tunc venturum crederet cū omnes homines quiescunt. Ex Chrys. Et Iudæi media nocte suum Messiam expectāt. Sed verbis Christi adhærendum, nescitis diem neque horam. Clamor media nocte factus, capite præcedenti declaratus est per tubā & vocem. Quod autem dicitur *tunc surrexerunt omnes virgines illæ & ornaverunt lampades suas*, hoc de corporū resurrectione, & reformatione intelligitur. Ex Hil. August. & Beda dicunt audito rumore aduentus Christi fore, vt omnes homines qui quasi oppressi somno de illo non cogitabant, veluti expergescant. Ornare vero lampades est opera quæ quis facit ad reddēdam in iudicio eorū rationem, in memoriā reuocare. Quod virgines fatuæ dicunt sapientibus: *Date nobis de oleo vestro, quia lampades nostræ extinguuntur*, significat fore vt homines qui opera bona non habuerint nimis sero, cū iudicabuntur sanctorū auxilium implorent. Ex Aug. Imperf. quasi velint se aliorū bonis operibus protegere. Quod sapientes Virgines respondēt: *Ne forte nō sufficiat nobis & vobis, ite potius ad vendētes, & emite vobis*. Non quod sapientes si possent dare auxiliū non velint, sed quod tam sero dare nō possint. Ex Chrys. Vel quod nemo erit in illo
tam

tam tremendo iudicio qui sibi satis confidat, satisque bonorum operum habere videatur. Ex Aug. Imp. Vnde dicitur ne forte non sufficiat nobis & vobis. Non quod Thesaurus Ecclesiæ qui sanctorum meritis constat, nec eorum in alios homines suffragia tollatur, alioquin eadem ratione viuentes suis precibus alios iuuare non possent: Nihil ergo aliud significatur ex hoc loco quam in illo iudicio extremo vnūquemque ex propriis operibus non ex alienis iudicari. 2. Cor. 5. Et ita est intelligendus Chrysost. & Hil. dicentes neminem aliena opera iuuare. Quod vero fatuæ ad vendentes oleum mittantur vt emāt; ex Orig & Chrys Doctores Ecclesiæ intelliguntur, qui verbū Dei non pretio sed salute & fidei cōfessione vendunt vt Paulus 2. Cor. 12. & ad Philip. 4. Vel adulatorum qui falsarum laudum fumos vendunt, ex Aug. & Orig. Hier. in hunc mundum remitti putat vt bonorum operū oleum sibi labore cōparent; fortasse non pars est parabolæ sed emblemata. Ex Mald. non quod significetur eos qui bona opera non habent, in hunc mundū ad ea cōparanda esse remittēdos: vnusquisque enim referet prout gesserit ante illum diem siue bonum, siue malum, vel si quid significetur est homines improuidos nimis sero bona opera comparare volituros. Quod sponsus dicatur venisse, Christi ad iudicium aduentum significat. Quod vero quæ paratæ erant cum sponso ad nuptias, id est ad nuptiarum locum & conuiuium intrauerint, vita beata declaratur vt Apoc. 19. Quod denique clausa ianua fuisse dicatur cum fatuæ Virgines redierunt, significat nimis sero opera bona facere voluisse vt Ioan. 9. Venit nox in qua nemo potest

operari. Quod futuræ redierint petactio iudicio & ianuam pulsauerint sunt parabola: ornamenta.

11. *At ille respondens ait: Amen dico vobis, nescio vos: vigilate itaque quia nescitis diem neque horam.*] Non approbo vos, non agnosco pro filiis meis, non video in vobis signaculum Spiritus mei, vt 2. Corinth. 1. Ephes. 1. ex Auct. Imperf.

13. ad 18. *Sicut enim homo peregre proficiscens vocauit seruos suos & tradidit illis bona sua.*] Inabsoluta & imperfecta locutio est, vt subaudiatur sic se habet regnum Dei sicut homo peregre proficiscens, vel sic se habet filius hominis, hæc parabola est eadem quæ apud Luc. 19. Ex Hier. Quamuis Chrys. diuersas pater. Quod Lucas alio loco & tempore quam Matth. propositam fuisse indicat, sed accidit sæpe discrepantia in temporum circûstantiis & loci, dum summam rei gestæ non ordinis rationem habent: in cæteris in quibus videntur dissidere, non Christi verba sed sensum parabola: voluerunt explicare. Sensus autem totius parabola: est idem qui in superiore de fidei seruo c. 14. idem etiam qui in præcedenti de decem Virginitibus, scilicet acceptâ à Deo gratiam & fidem diligentia bonisque operibus excolendam & augendam esse vt 1. Cor. 13. Tum etiam vnum quemque ex propriis operibus indicandum: Denique nos per gratiam à Deo acceptam, eiusdem gratiæ accessionem mereri. Homo nobilis Ex Luc. peregre proficiscens est Christus: peregre proficisci dicitur per incarnationem. Ex Chrysost. è cælo in terram venit, & peregre abiit cum à terra in cælum rediit, non

N

quod

290 MANVALE IN EVANGELIVM
quod terra a cœlo longè distet, sed quia status
ille Christi cœlestis quo & ante incarnationem
in forma Dei erat, & post ascensionem sedet
ad dexteram Patris, longissime ab eo distat quo
habitavit in nobis, habitu inuentus ut homo,
aut potius vermis & non homo. Alij quia in
cœlum ascendit, quod longè abest à terra. Alij
quia non nisi longo post tempore venturus
est: nam loci distantia nihil, temporis vero lon-
ginitas multum facit ad rem. Voluit enim
Dominus longa absentia seruorum suorum
fidem & diligentiam experiri. Serui Doctores
sunt, quia illis Christus diuersa talenta, idest
aliis maiorem, aliis minorem gratiam ad præ-
dicandum Euangelium & ad exponendas Sa-
cras scripturas dedit: Vel omnes homines sal-
tem Christiani intelliguntur, omnibus enim
talentum aliquod, idest gratiam aliquam de-
dit, qua negotiarentur, idest adiuncta sua di-
ligentia, & eiusdem gratiæ incrementum &
vitam æternam mererentur. Ex Anast. q. 84.
Quod dicatur nobilis ille seruus, suis bona
sua tradidisse, & quod postea sequitur vni de-
dit quinque talenta, alij autem duo, alij ve-
ro vnum. Talenta illa sunt naturalis ratio. Ex
Amb. in cap. 19. Luc. quam qui digne excolit,
dignus est ut eius naturæ, gratia insuper ad-
datur: idest ut plura illi talenta committan-
tur: Vel sensus. Ex Hier. Vel diuersa officia Ec-
clesiastica, quale est Episcopi presbyteri dia-
coni. Vel Euangelium & verbum Dei quod
Doctoribus exponendum traditur. Ex Iustin.
& Orig. Vel diuersa gratiarum gratis datarum
dona: Vel potius omnia dona quæ a Deo ho-
minibus dari solent. Deus enim dat gratiam
gratum

gratum facientem hominibus, vt adhibita sua, ex parte diligentia multiplicent & augeant non vt in terram defodiant, idest otiosam esse sinant, vt de se dixit Paulus *gratia eius in me vacua non fuit* 1. Cor. 15. Quod alij quinque, alij duo, alij vnum talentum acceperint, vel significat diuersa diuersis gratiarum dona ad Ecclesie vtilitatem danda; aliis quidem maxima, aliis mediocria, aliis infima: per quinque, sensus quinque: per duo, intellectum & voluntatem: per vnum, memoriam: Ex Hier. Vel melius dixeris numerum nihil ad sensum parabola facere: nam Lucas ait vnum ex decem seruis vna mna decem, alium quinque lucrificasse: nam docet tantum Christus alios homines cum gratia Dei diligentius, alios negligentius cooperari. Et si quid numerus significet erit hoc, non omnibus hominibus æqualia à Deo dona dari, nec æqualiter omnes cum acceptis cooperari. Quod dixerit vnicuique distribui secundum propriam virtutem seu potestatem ex Græc. seu prout se quisque ad recipiendum gratiam disponit. Ex Hier. Vel naturam, quia Deus in distribuendis donis suis naturæ cuiusque rationem habet: ideo Moyse gubernandi spiritum & gratiam dedit potius quam aliis, quia natura prudentissimus & mirissimus erat Num. 12. Potest & balbutientes ex altaris carbonibus eloquentes facere vt Esaiam cap. 6. Et per Asinam loqui, sed hoc rarum; illud vero vitatum: Vel melius dixeris adhibere ad ornamentum non ad aliquid in parabola significandum; sed quod sic faciunt homines qui talenta distribuunt. Quod autem dicatur *Domine quinque talenta tradidisti mihi, ecce alia*

quinque superlucratus sum.] Talenta superlucrari est plures homines Christianos facere. Ex Anast. vt 1. Cor. 9. Vel maiorem scripturæ notitiam sibi comparare, vel potius accepta gratia bene vtendo gratiæ accessionem mere-ri, vel plura bona opera perficere, per acceptā gratiam quibus maior accessio gratiæ mereatur. Per talentum in terram defoditum significatur nimia negotiandi negligentia, id est gratiam Dei in vacuum recipere. Et nimius timor perdendi talenti quod accidit iis qui nimio quodam metu vota aut Euangelica consilia violandi dicunt se sola præceptorum obseruatione contentos esse velle, ne dum consilia volunt obseruare, nec præcepta quidem obseruant. vel talentum in terram defodere est acceptam gratiam obruere carnali vita. Ex Aut. Imperf. vel rectam & naturalem rationem obruere voluptate. Per id quod dicitur, *Post multum vero temporis venit Dominus seruatorum illorum*, significatur secundus Christi aduentus, qui longo post tempore futurus erat in quo ponet rationem cum eis, id est rationem exiget gratiæ ab omnibus seruis suis. Quod autem dixit: *Euge serue bone*, significat Christus maiora se bonis seruis quam ipsorum sint merita, præmia daturum esse ad Ro. 18. & Isa. 64. 1. Cor. 2. Et ad gaudium Domini admissurum, est eiusdem gloriæ & regni & lætitiæ participem effecturum ad Philip. 1. 2. Cor. 1. 2. ad Tim. 2. Quod dicitur Luc. Esto super quinque ciuitates, significat pro suis meritis præmia, alios maiora, alios minora accepturos. Quod sequitur *accedens autem, & qui unum talentum acceperat ait: Domine scio quia homo durus*

*rus es metis ubi non seminasti, id est gentes sine lege iustificas, & iustitiam ab illis colligis, in quorum animis legis sementem non feceris. Ex Hilar. quasi dicat à Philosophis bona opera requiris. vel dicendum non esse partem parabolæ sed emblemata. Ex Mald. Quod autem dixit oportuit ergo te committere pecuniam tuam nummulariis, id est verbum Dei quod tibi commissum est cum aliis doctoribus Ecclesiæ communicare, Ex Orig. qui alios idem docere possent, qua communicatione fuisset multiplicatum ut 2. ad Tim. 2. Vel gratiam quam accepimus omni studio multiplicare significat si pars est parabolæ. Quod vero addit, *Et veniens ego recepissem utique quod meum est cum usura*, auditorum fructum intelligit. Ex Orig. Hil. & Chrys. Vel melius usuram gratiæ & iustitiæ incrementum quod accepta gratia bene utentibus semper accidit. Quod sequitur *Tollite itaque ab eo talentum*, id est Dei dona iis qui illis non bene utuntur auferuntur plerumque. Quod subiungit: *Et date ei qui habet decem talenta*, non est pars parabolæ: nam gratia eadem quæ uni tollitur, non datur alteri: sed sic dictum est, quia inter homines fieri solet ut pecunia ab infideli & negligenti seruo ablata detur fideli & diligenti, & non ad ultimum sed ad quotidianum iudicium spectat, in quo quotidie Deus & indignis gratiam auferit & dignis auget.*

29. *Omni enim habenti dabitur, & abundabit: Ei autem qui non habet & quod videtur habere auferetur ab eo.* Id est habenti fidem dabitur gratia quam non habet. Ex Orig. qui autem fidem non habuerit, etiam ceteras vi-

tutes quas videtur naturaliter possidere perdit. Ex Hier. Vel omni habenti Euangelium, & lex etiam dabitur: Non recipienti autem Euangelium, lex etiam auferetur. Ex Hilar. Et significat eos qui gratiam Dei habent; ita ut nihil boni per eam agere conentur, non tam habere quam habere videri gratiam quia gratiæ incrementum non habent. Sicut servus ille talentum habebat sed lucrum non habebat. Ex Auct. Imperf.

30. *Et inutilem servum eiicite in tenebras exteriores, ibi erit fletus & stridor dentium.*] Quid tenebræ exteriores vide c. 8.

31. *Cum autem venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes Angeli cum eo: tunc sedebit super sedem maiestatis sue.*] Superioribus parabolis locutus est de suo & hominum adventu in iudicio: Nunc vero de illo iudicio aperte & sine parabolis loquitur. Cur dicatur *filius hominis* diximus cap. 8. in maiestate, id est in gloria, ostendens maiestatem quam cum hæc diceret non ostendebat. Hæc dixit discipulis ne in fide nutarent sed eos erigeret. Ex Hier. & Chrys. venient omnes Angeli eius ad maiestatem hæc iudicis declarandam, & ut testes sunt actionum eorum qui iudicandi sunt. Ex Chrysostom. *Sedes maiestatis* est dextera Patris in qua iam sedet, tunc autem sedere diceretur, quia tunc sese exhibebit gloriosum & utentem iudiciaria potestate: Vel est Ecclesia quæ quasi tribunal eius est. Ex Beda. Vel sanctorum perfectiones & virtutes, quia sanctis comitatus veniet. Ex Orig. Vel nubes lucida & illustris super quam sessurus est, & quia nube euectus in cælum Act. 1. Et quia in nube venturus dicitur cap. 24. & 26.

Et

Et per nubem eius maiestas declaratur cap. 17.
& Exod. 16.

32. *Et congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos ab inuicem sicut pastor segregat oves ab hœdis.*] Omnes stabunt ante tribunal Christi ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit in corpore siue bonum, siue malum 2. Cor. 5. Quod autem ad Rom. 4. ait *Qui non credit iam iudicatus est*, iudicio discussionis sed nondum iudicatus est iudicio approbationis. Omnes ergo & infantes & infideles iudicabuntur, sed illis cur aut saluentur aut condemnentur alia redditur causa: non enim dicit omnibus *Esuriui & non dedistis mihi manducare* sed quibusdam.

33. *Et statuet oves quidem à dextris suis, hœdos autem à sinistris.*] Bonos quidem oves vocat, quia mites sunt; malos hœdos, quia asperi & per aspera ascendentes. Ex Orig. idest non recta & plana via. Vel bonos quia utiles & fructuosi oves: malos, quia infructuosi hœdos vocat. Illos statuet ad dexteram quia honorificentur locus est. Ex Hil. Vel quia dextra bonum, sinistra malum significat, in scriptura. Ex Orig. & Hier.

34. *Tunc dicit Rex his qui à dextris eius erunt: venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi.*] Qui prius se pastorem vocavit & filium hominis, nunc Regem se vocat, quia de eo tempore iam loquitur quo accepto iam regno rediturus est in quo ut Rex iudiciariam proferet sententiam, & tum ad Regni consortium vocabitur ab illo proferibet, & tanquam homo à melioribus incipit, quia prior est ad sal-

uandum quam ad damnandum. Et quasi in
 cœlum continuo rediturus ait *Venite*, & vt ser-
 ui sesequantur. *Benedicti* à Patre dilecti affecti
 multis beneficiis, & æterna vita donandi, Præ-
 destinati: ideoque saluandi. *Possidete*, Græce hæ-
 reditate, vel in hæreditatem accipite tanquam
 paternum bonum, vobisque iure adoptionis
 debitum, nec tamen desinit merces appellari,
 vt cap. 5. 6. 10. & 20. 1. ad Cor. 3. 8. 9. Apoc. 11.
 22. & non solum post opera sed etiam propter
 opera dati bonis. Eodem enim modo & iisdem
 verbis bonis dicitur *Venite benedicti*, &c. *Esuri-*
ui enim & dedistis mihi manducare. atque ma-
 lis dicitur: *ite maledicti* in ignem æternum. *Esu-*
riui enim & non dedistis mihi manducare,
 non enim consequentiam sed veram causam
 significat. Merces est quia meritis: hæreditas
 quia filiis datur, & quidem solis filiis, quia
 soli filij meruerunt, & non solum quia filij,
 sed quia digni sunt, ideoque non æqualem
 omnibus partem facit sed meliorem meliori-
 bus. *Paratum* idest prædestinatum vobis me-
 rentibus, quasi dicat quia esuriui & dedistis
 mihi manducare: vel causam reddit glorifica-
 tionis potius quam prædestinationis: sic non
 reddit causam cur malis iam inde ab æternita-
 te ignis paratus sit, sed cur in ignem mittantur
 mali. potest tamen paratum regnum intelligi
 primû in ipsa mundi cōstitutione, quia tunc lo-
 cus regni aptatus fœlicitati accōmodus quâuis
 reuera fuerit paratû Regnû ab æterno. Eph. 1.

35. 36. *Esuriui enim & dedistis mihi mandu-*
care: sitiui & dedistis mihi bibere: Hospes eram &
collegistis me: nudus & cooperuistis me: infirmus &
visitastis me: in carcere eram, & venistis ad me.]

Hæc

Hæc ipsa verba in iudicio pronunciaturus est, vt visibiliter apparebit: non enim in ictu oculi iudicium consummandum Dan. 7. libri aperti sunt idest conscientia: Mentionem autem facit tantum de his, qui se pauerunt, sed est species boni exempli pro toto genere. & quia nihil tam commendare voluit quam sex charitatis opera erga proximos, quibus additur septimum sepelire mortuos.

37. 38. 39. *Tunc respondebunt ei & ipsi dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, aut sitientem aut hospitē aut nudū, aut infirmū vel in carcere, & venimus ad te.*] Significat eorum humilitatem quā stupebunt sua opera sic magnificari à iudice vt sibi impensa agnoscat quæ se illius personæ non recolent impendisse, ex Orig.

40. *Et respondens Rex dicit illis: Amen dico vobis, quandiu fecistis vni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis.*] In quantum vel quatenus idest quod illis fecistis mihi fecistis. Apparet notare voluisse Apostolos & eis similes qui tunc ipsi proxime assistent qui voluntarie pauperes facti sunt.

41. *Tunc dicit & his qui à sinistris erunt: discedite à me maledicti in ignem æternum qui paratus est Diabolo & Angelis eius.*] Procul abite, non noui vos. Duplici pœna damnantur: pœna damni & priuationis conspectus Domini, cum dicitur *discedite à me*; & pœna sensus & cruciatus cum deputantur igni æterno, cum dicit: *maledicti*, non addidit Patris mei quia benedictionis quidē auctor est Deus Pater, maledictionis autem vnusquisque sibi est auctor ex Orig. non quod pœnæ auctor non sit Deus sed

N s quod

298 MANVALE IN EVANGELIVM
quod pronior sit ad præmia largienda. Ex hoc
quod dixit *in ignem æternum*, infertur vera esse
supplicia quæ non cogitatione solum, sed sen-
su percipiuntur. & ignem illum non esse eius-
dem conditionis ac nostrum; inde tamen non
sequi verum ignem non esse ex Orig. Ambr. &
Hier. & sempiternum esse contra Origenistas.
Non dicit illum ignem paratum iniustis sicut
dixit regnum paratum iustis, ne Dei ordinatio-
ni sic ascribatur hominum condemnatio, sicut
eorum saluatio. Sed intelligimus Deum quan-
tum est ex se neminem creasse ad perditionem:
homines vero peccantes sua sponte, suisque
demeritis se participes facere & obnoxios eo-
rum malorum quæ in primis & potissimum
diabolo & Angelis eius erant parata. Regnum
ergo cælorum ab omni æternitate omnibus
hominibus si salui esse velint præparauit,
ignem autem æternum non nisi necessitate &
quasi coactus, ut Angelorum puniret audaciam
ita Orig. & Chrys.

42. 43. 44. 45. 46. Esurivi enim & non dedistis
mihi manducare: sitiui & non dedistis mihi potum:
hospes eram, & non collegistis me: nudus & non
cooperuistis me. Tunc respondebunt ei & ipsi di-
centes: Domine quando te vidimus esurientem
aut sitientem, aut hospitem aut nudum aut infir-
mum vel in carcere & non ministravimus tibi?
Tunc respondebit illis dicens: Amen dico vobis,
quandiu non fecistis uni de minoribus his, nec mihi
fecistis, & ibunt hi in supplicium æternum: iusti
autem in vitam æternam.] Non est quæstio pro-
cedens ex ignorantia, quia iusti certo sciunt
quod opera misericordiæ facta mēbris Christi;
Christus sibi reputat fieri & pro talibus, se
saluari,

SECUNDVM MATTH. CAP. XXVI. 299
saluari, & mali sciunt se damnari pro contra-
rio. Sed est quæstio admirationis pro magni-
tudine gratiæ quæ fiet electis, & magnitudi-
ne miseriæ quæ infligetur reprobis.

C A P V T XXVI.

Traditur à Iuda; capitur à Iudæis.

1 **E**T factum est cum consummasset Iesus ser-
mones hos omnes, dixit discipulis suis.] Ser-
mones de futuro iudicio, de fine mundi, vel de
omnibus quos in toto Euangelio dixit & fecit,
& non excludit quos ante passionem & post
resurrectionem habuit ex D. Thom.

2. Scitis quia post biduum Pascha fiet, & filius
hominis tradetur ut crucifigatur.] Hoc dixit
Christus aut feria tertia sub finem diei, aut
quarta sub initium noctis, quod & diei apud
Hebræos initium est; si ante finem tertiæ dixit,
intelligendum erit ut loquuntur exclusiue quod
ait post biduum Pascha fiet; si intra quartam
inclusiue: quia Pascha ad finem decimæ quartæ
& initium decime quintæ Martij celebrabatur.
Exod. 12. hoc ergo dixit die duodecima. Qu-
biduum autem est propter Græcos quo die Christus
Pascha celebrauerit: Latini omnes consentiunt
Christum die 14. primi mensis ad vespertum
agnum comedisse, ut lex præscribebat; sed
Græci qui pane fermentato vtuntur, sen-
sum legis non aduertunt, quod eos fefellerit.
Nam Iudæi inchoabant dies suos a solis occa-
su; sicut Græci & Latini a nocte media. alij à

solis ortu. Iubebat lex Exod. 12. Leuit. 23. vt
 Agnus die 14. mensis primi ad vesperum, & vt
 Hebraicè legitur inter duas vespervas agnus co-
 mederetur; idest in confinio vtriusque diei 14.
 & 15. Solis, cum occasus finis erat 14. initium
 15. Eadem quoque vtriusque diei vespera dice-
 batur decimæ quartæ diei quia eius finis: deci-
 mæ quintæ, quia eius noctis initium erat: at-
 que hæc est inter duas vespervas vt dicimus *en-
 tre-chien le loup*, vt notat Mald. Hinc factum
 est vt aliquando dicatur Christus die 14. ali-
 quando 15. Pascha celebrasse vt infra prima
 die azymorum *accesserunt discipuli ad Iesum di-
 centes: vbi vis paremus tibi comedere Pascha* vt
 Marci 14. & Luc. 22. quibus locis die 15. Pascha
 idest Agnus Paschalis occidendus fuisse dici-
 tur cum Exod. 12. & Leuit. 23. die decima-
 quarta occidi iuberetur. Nimirum quia in
 vtriusque diei confinio occidebatur, nunc die
 14. nunc 15. occidi dicitur, quo tempore vsque
 in diem octauum fermentato pane vti non li-
 cebat. ex quibus locis Græci refelluntur Matt.
 namque Marc. & Luc. scribunt eam diem
 qua Christus agnum comedit primam diem
 azymorum fuisse. Quare non potuit Christus
 contra legem fermentato vti pane; Ioannes
 autem cap. 13. ait ante diem festum Paschæ,
 idest die 14. ad vesperum, quo tempore non
 nisi azymo pane vti licebat. Itaque quod alij
 tres Euangelistæ die 15. idest prima die azymo-
 rum factum fuisse dicunt, id Ioannes ante
 diem festum Paschæ, idest 14. die factum scri-
 bit, nulla vtrique repugnantia sed vsitata con-
 suetudine qua agnus nunc 14. die, nunc 15.
 occidi dicitur, quia in vtriusque veluti iun-
 ctura

tura occidebatur Christus, ergo in fine 14. & initio 15. diei agnum edisse ex hac Matth. Mar. & Luc. cum Ioanne collatione manifestum est. 2. Dubium est quo die Iudæi Pascha celebrauerint, quos indicat Ioannes non eodem die quo Christum celebrasse. Sunt qui putant Christum & Iudæos eodem die Pascha celebrasse, quia diem præuenire aut procrastinare lex non permittebat, & si secus fecisset, Christus religionis reus accusatus fuisset, & quia Matth. Mar. & Lucas scribunt primam diem azymorum fuisse cum discipuli Christum interrogauerunt *ubi vis paremus tibi comedere Pascha*. Primo autem die azymorum & agnum occidi atque edi & festum Paschæ celebrari lex præcipiebat. Alij dicunt Christum vno die ante Iudæos Pascha egisse, quia Ioann. 18. dicit Iudæos cum Christum accusarent coram præside non ausos in prætorium introire ne profanæ domus ingressu contaminari Pascha edere non possent: nondum igitur ederant, ederat autem Christus nocte præcedente, non igitur eodem die sed postridie agnum ederant, & Pascha celebrarunt quia Ioannes dicit *erat autem parasceue Pascha hora quasi sexta*: Loquitur autem Ioannes de tempore quo Christus damnatus & cruci affixus est: cumque ipsum diem Paschæ parasceuen appellat, idest pridie ante pascha, nondum igitur Iudæi pascha celebrarant. Tertio, quod idem Ioannes cap. 19. dicat fuisse *magnum diem illum sabbati* quasi non vulgare sed sanctius atque celebrius quam cæteris annis eo factisset anno; Sanctius autem esse non potuit nisi eodem die Paschæ festum celebratum est: hac enim

enim

enim ratione magnum fuit, quia & sabbatum & Pascha. Quarto, quia Ioann. 13. dicit *ante diem festum Pascha sciens Iesus quia venit hora eius*, &c. vbi non quemlibet Paschæ præcedentem diem sed proximum & pridianum appellat, vbi de Iudeorum non de Christi Pascha loquitur. Quinto, quia Matth. hoc capite & Marc. 14. *dicebant autem non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo*; quibus verbis voluerunt ut mors eius acceleraretur antequam dies Paschæ veniret qui ipsis post duos dies futurus erat. Hoc cum eorum invidia & crudelitate magis congruit. Ad argumenta in contrarium dici potest aut sacerdotes ignorasse illum ea nocte agnum comedis, aut non ausos esse id crimen obicere, cum scirent Christum ex lege Pascha suum celebrasse, sicque non anticipasse: Iudæos autem secundum traditiones suas egisse Pascha. Tres autem Evangelistas non ex Iudæorum traditione sed ex lege locutos esse: secundum autem legem dies ille quo Christus agnum comedit, verum Pascha erat. Concludendum itaque neque Christum tempus Paschæ anticipasse, neque Iudæos distulisse & non eodem tamen die celebrasse. Sed Christum legis præscriptam, Iudæos maiorum suorum traditiones secutos esse ex Ruperto. Nam post exilium Babylonicum inter Iudæos constitutum fuit ut quotiescumque Pascha in feriam sextam incideret, in sequentem diem Sabbati transferretur, ne duo continenter dies festi consequerentur; quod populo graue erat cum nec sepelire mortuos, nec alia huiusmodi pia opera & non multum laboriosa facere possent diebus festis.

fēstis. Ex Calendario Hebræorum eo anno quo Christus mortuus est, Pascha in feriam sextam incidit, ideoque ipsa feria texta & Pascha celebravit & mortuus est vt computauit & docuit Paulus Bursensis. *Traditur* à diuersis diuersimode, à se Gal. 2. & à Patre Rom. 8. vt homines redimeret: à diabolo vt redemptionem impediret & traditores ad peccatum incitaret: à Iuda auaritia, à Iudæis inuidia, à Pilato timore ait Orig.

3. *Tunc congregati sunt Principes sacerdotum & seniores populi in atrium principis sacerdotum qui dicebatur Caiphas.*] Quasi dicat sub idem tempus vel biduo ante Pascha eodem scilicet tempore quo dicebat, *scitis quia post biduum Pascha fiet*, eodem instanti quo sacerdotes dicebant *non in die festo*, Christus dixit oportere vt in die festo occideretur. *Principes* idest capita familiarum sacerdotilium cum summo sacerdote: Scriba qui legisperiti erant: Seniores populi, quos magistratus vocat Lucas, quasi tres Reipublicæ status congregati *in atrium*, in palatium, aulam, in ipso domus ingressu, in loco aperto foris Marc. 14. quod Gallice dicitur *en la court de deuant*.

4. *Et consilium fecerunt vt Iesum dolo tenerent & occiderent.*] Clam, fraudulenter non aperta vi, quia timebant plebem ne eis tolleretur. Ioannes 14. narrat fusè quomodo id deliberauerint, quamquam hoc consilium sit diuersum ab hoc, quod Matthæus narrat: nam illud sex diebus iocum est ante Pascha, hoc autem biduo tantum, hoc prædixit Ierem. 11. Ps 37. Sap. 2.

5. *D.cebans*

5. *Dicebant autem, non in die festo ne forte tumultus fieret in populo.*] Id est differatur in post diem festum, vel contra ante diem festum occidatur. Per diem festum intelligunt septem dies azymorum, vel solum diem festum Paschæ simul & sabbathi, quibus diebus neminem accusare, condemnare, crucifigere licebat. Non bono animo timebant ne quis de populo periret in seditione, aut religio impediretur, sed ne sibi eriperetur concurrente infinita hominum multitudine & plures essent qui in eum crederent. Vel potius sibi timebant ne plebs in se irrueret non fereps innocentem die quo fontes absoluebant ad supplicium trahi; nam sæpe hoc metu deterriti fuerant Marc. 11. 12. Luc. 10. 22. ex Chrysostom.

6. *Cum autem Iesus esset in Bethania in domo Simonis leprosi.*] Sunt qui duos putant Simones, alterum Phariseum apud Lucam, alterum leprosum apud Matt. Chrysostomus eundem fuisse putat, quia uterque Simon dicitur; & quia eadem mulier apud Lucam & Matth. Christum unxit, de quo tamen controuertitur. Origen. quatuor diuersas mulieres fuisse apud quatuor Euangelistas putat quæ Christum unxerunt: alij tres, alij duas: Hieronymus vnā fuisse putat; & est tacitus Ecclesiæ consensus. & Ioannes cap. 11. volens describere Mariam sororem Lazari & Marthæ, Maria autem inquit, erat quæ unxit Dominum unguento, & extersit capillis suis pedes eius, quod non dixisset si plures fuissent; quæ pedes Domini unxissent. Alij vnā fuisse quæ ter unxerit; primum apud Lucam ubi peccatrix appellatur, & quidem

quidem longe ante passionem: secundo apud Ioannem sex diebus ante passionem: tertio apud Matth. & Marc. duobus tantum diebus ante passionem. Alij vnā quæ bis vixerit, primo apud Lucam, secundo apud Marcum Lucam & Ioannem imminente Christi passione, quia tunc peccatrix apud Lucam, nunc sancta: & si ter vixisset, aliud esset factum: quod Matth. & Marc. aliud quod Ioannes, nam Matth. & Marcus idem narrare perspicuum est: at Ioannes non diuersum sed idem factum narrat, vt apparet ex eodem loco & vnguento, ex eadem Iudæ marmuratione. Quod autem Matth. & Marc. dicunt factum biduo ante Pascha, Ioannes vero sex diebus. Respondetur Matth. & Marcum non seruasse ordinem temporum sed resumpserunt, quæ sex diebus ante Pascha facta fuerant, vt occasionem declararent quam Iudas aucupatus est Christi vendendi quod auarissimus esset & ægrè ferret nō vnguentum ex vase sed vnguenti pretium ex manibus effluxisse ex Aug. & Beda. Simon autem nou tunc erat leprosus, alioquin apud eum non diuertisset, vel dicendum a Christo prius curatum; & certe videtur necesse esse dicere aliquando eum fuisse leprosum vel parentes, aut lepræ speciem habuisse.

7. *Accessit ad eum mulier habens alabastrum vnguenti pretiosi, & effudit super caput ipsius re-cumbentis.*] Vas erat ex lapide alabaastro aut ex simili forma cum ex Marco 14. vas fregisse dicatur, vt abundantius vnguentum efflueret, quod insigne charitatis indicium fuit. Nardi pistici dixit Marcus, Nardus autē frutex est miræ fragrantæ Cant. 4. Pisticius dicitur quasi fidelis
&

& probata vel spicata ; est enim duplex vnguentum Nardinum, spicatum scilicet quod optimum est & ex spica nardi confectum est: & foliatum quod ex folijs Nardi dicitur ergo Nardi spicati ad differentiam foliati. Moris autem erat inter Orientales & Iudæos vt qui in conuiuijs celebrioribus inuitabantur, vngerentur vt c. 6. diximus.

8. *Videntes autem discipuli indignati sunt dicentes, vt quid perditio hac.*] Et Mar. 14. videtur aut omnes aut plures murmurasse, ex Ioan. 12. solum Iudam murmurasse patet Matth. & Mar. plurali vsi sunt per syllepsim vt c. 4. & 17. Luc. 22. ex Chryl.

9. *Potuit enim istud venundari multo & dari pauperibus.*] Ioan. 12. exponit quo animo id dixerit, quia fur erat. S. Augustinus qui putauit Iuda instigante alios etiam discipulos murmurasse, ait illos pauperum caritate; istum auaritia fecisse

10. 11. 12. *Sciens autem Iesus, ait illis: Quid molesti estis huic mulieri: opus enim bonum operata est in me: Nam semper pauperes habetis vobiscum, me autem non semper habebitis: mittens enim hac vnguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit.*] Marcus ait discipulos intra se, idest apud se, apud animum suum murmurasse, non inter se, quod solum Iudam fecisse diximus. Ioan. 12. ait *finite eam vt in diem sepultura meæ seruet illud*; quasi dicat seruauit hoc vnguentum pro sepultura mea, & veluti iam esset dies sepulturae meæ me eo nunc vnge vnguento, non quod fortasse quidquam de sepultura cogitauerit, sed quod tam commode vnixerit vt ea de causa vnxisse videatur. Significauit etiam fortasse

fortasse eam propterea se nunc unxisse quod futurum esset, ne post mortem ungere non posset; seque hoc pietatis officium ab ea recipere & murmuratori præferre, quod ille de se vendendo, hæc de se ungendo cogitaret. Admissit autem Christus has delicias a quibus in tota vita abhorruit, non quod deliciae essent, sed quod charitatis officium & pietatis ex Chryl. Ex hoc patet Iudæos solitos mortuos aromatisbus condire ex Remig.

13. *Amen dico vobis, ubicumque predicatum fuerit hoc Euangelium, dicetur & quod hac fecit in memoriam eius.*] Id est hæc Euangelica historia, seu narratio eorum quæ in carne feci & passus sum pro salute mundi; quasi dicat factum eius pium collaudabitur, charitate plenum & propheticum.

14. *Tunc abiit vnus de duodecim qui dicitur Iudas Iscariotes ad principes sacerdotum.*] Sex diebus ex Chryl. vel potius biduo ante Pascha ex Beda. Duo diuersa fuerunt concilia, vnum de quo Ioan. 11. in quo constituerunt expedire vt Christum occiderent authore Caipha. hoc vero de quo Matth. & Marcus 14. in quo non iam consultant an occidendus, sed quo modo occidendus esset. quod cum odoratus esset Iudas venit ad eos; quo audito *gausi sunt & passi sunt pecuniam illi dare* Luc. 22. Sceleris auget magnitudinem quod Apostolus, quod Christi domesticus, quod eo tempore quo peccatrix officio Christum afficiebat, vt notat Chryl. Lucas 22. ait satanam intrasse in cor Iudæ, quod nihil aliud fuit quam immittere in cor eius vt Christum traderet, non vt occuparet vt solet energumenos. Calvinistæ dicunt Deo auctore

308 MANVALE IN EVANGELIVM
authore factum : cum tamen non impellente sed solum permittente Christum vendiderit.

15. *Et ait illis : quid vultis mihi dare & ego vobis eū tradam? at illi constituerunt ei triginta argenteos.*] Constat hos argenteos fuisse siclos. siclus autem pendebat francum vnum Gallicum idest 20. solidos. Itaque Christus venditus est 30. francis : at quomodo tam leui pretio potuit emi ager : dicendum tunc quidem potuisse, non nunc cum res sint cariores. Quod Ioseph venditus sit 20. argenteis figura est non in pretij summa sed in eo quod venditus est, ex Hier.

16. 17. 18. *Et exinde quarebat opportunitatem ut eum traderet. Prima autem die azymorum accesserunt discipuli ad Iesum dicentes : ubi vis paremus tibi comedere Pascha? At Iesus dixit, ite in civitatem ad quendam, & dicite ei : Magister dicit, tempus meum prope est : apud te facio Pascha cum discipulis meis.*] Apparet Christum cum hæc diceret nō Hierosolymæ sed Bethaniæ vbi duobus præcedentibus diebus fuerat, aut in via fuisse, & quod dixit prima die Azymorum, sic intelligendum est non quod iam esset sed quasi appeteret, quia si dies azymorū inchoata fuisset ad parandum Pascha, nimis sero præmiserit discipulos, & patet vesperam nondum aduenisse ex Luc. 22. *Cum facta esset hora, discubuit* quasi prius facta non fuisset cum ad parandum Pascha venerunt vbi exponit quos discipulos præmiserit *ad quendam* Græce ad certū aliquem. Non Christi sed Evangelistæ hæc verba sunt, qui quem Christus non nominavit sed ceteris indiis designavit, nec ipse voluit nomi

nominate. Cur vero non nominauit, Beda ait
 vt omnes homines intelligerent se esse inuita-
 tos. Amb. quia Christus non diuites sed pau-
 peres eligat vt sua cum illis mysteria commu-
 nicet. Eutym. ne Iudas sciret apud quem Chri-
 stus Pascha celebraturus esset. Melius dixerit
 propterea nō nominasse vt melius rebus quam
 nomine describeret, & sic suam diuinitatem
 clarius ostenderet. Credibile est hunc fuisse
 non inquilinum adium Ioannis Euangelistæ,
 nec Simonem leprosum, sed nobilem & diui-
 tem Iudæum, qui in Christum credebat, illi-
 que erat familiaris, sed occulte tamen qualem
 Iosephum ab Arimathia, vel Nicodemum vel
 ignotum ex Chrys. Magistrum se potius quam
 Deum aut Dominum vocat, quia tanquam ho-
 mo cum hominibus loquebatur. Eadem au-
 ctoritate vsus est cap. 11. cum discipulos misit
 ad soluendum pullum. Sunt qui putant per
tempus meum significare patrifamilias causam,
 cur Paschæ celebrationem vno die anticiparet,
 coactum imminētis mortis necessitate, vel
 declarare voluisse illū fuisse familiarem quod
 non inuitatus sed sponte amicorum more vl-
 timam apud eum cœnam agere voluerit, tem-
 pore scilicet sibi a Patre constituto: vel
 quo mori decreuit. & sic preparat discipu-
 los vt ostendat se voluntariē mori, ex Chryl.

19. 20. *Et fecerunt discipuli sicut constituit il-
 lis Iesus, & parauerunt Pascha. Vespere autem
 facto discumbebat cum duodecim discipulis suis.*
 Hoc tempus expresse vt denotetur tempore à
 lege præscripto Christum Pascha celebrasse
 ex 12. videlicet inter duas vespēras vt supra
 diximus. Ex verbo Recumbebat quidam colli-
 gunt

310 MANVALE IN EVANGELIVM
gunt hic non agi de esu agni, sed de cœna
quam esu iam agno Christus egit: agnum
enim stantes comedebant ad denotandum trā-
situm. At certum est loqui de cœna Agni ex
Ioan. 13. Luc. 22. quia tamen in omnibus pran-
dijs ac cœnis Iudæi vetustiores accumbere so-
lebant; probabile enim est Christi tempore se-
dere solitos non recumbere, factum est vt mu-
tata accumbendi consuetudine nomen retine-
retur. Nam & nos dicimur accumbere mensæ
cum tamen sedeamus. Sic Euangelistæ nolue-
runt significare Christum reuera recubuisse
sed ad mensam accessisse & cœnasse cum 12.
discipulis, in quo declarat se legem obseruasse,
in qua paterfamilias cum tota familia sua
agnum comedebat Exod 12. Sunt qui & Iudam
huic cœnæ interfuisse putant, non vero sacra-
mentorum perceptioni. Theoph. ait interfuisse
toti actioni & bibisse sanguinem, Corpus vero
in derisum detulisse ad principes sacerdotum,
ostendens eis id quod Christus corpus suum
appellasset, sed hoc sine fundamento dictum.
Alij ergo omnes dicunt ipsum toti actioni in-
terfuisse, & corpus & sanguinem Christi sump-
sisse ex Cyp. & Chryl. quia non est credibile
Iudam è cœna surrexisse antequam omnia ef-
sent peracta: vt adiret principes sacerdotum,
quia seipsum prodidisset & quia Luc. 22. indu-
cit Christum loquentem de Iuda adhuc præ-
sente. Post sumptam Eucharistiam: *Hic est calix
nouum Testamentum in sanguine meo qui pro vo-
bis fundetur: veruntamen ecce manus tradentis me
mecum est in mensa.* Quod autem Ioannes 19.
post datam buccellam statim exiisse Iudam
ait, intelligēdum est post datam Eucharistiam
buccel

buccellam dedisse vt proditorem declararet, aut illud *continuo*, non temporis momentum sed breuissimum tatum interuallum significare. Ad illud vero quod obijciunt *non bibam a modo de hoc genimine vitis donec bibam illud vobiscum nouum.*] Non dicimus non significari tunc Iudam non adfuisse, quia etsi postea cum eo non bibit, tamen cum alijs bibit. Probabile non videtur, quod ait Eutym. cum discipulis alios etiam interfuisse, quia lex præcipiebat vt vnaquæque familia suum agnum ederet, nec externus vllus admitteretur, nisi si familiarium numerus ad edendum agnum integrum non esset satis, licebat tunc externos aduocare: numerus autem discipulorum erat satis magnus ad edendum agnum.

21. 22. 23. Et edentibus illis dixit, amen dico vobis, quia unus vestrum me traditurus est, & contristati valde cœperunt singuli dicere: nunquid ego sum Domine: at ipse respondens ait, qui intingit mecum manū in paropside, hic me tradet.] Quisque de se dubitabat & etiam si se innocentem esse scirent, tamen magis Christi verbis quā conscientia suā confidebant vt Prouerb. 8. Beatus homo qui semper est pavidus. & Iob 9. Ex Orig. & Chryl. Credibile est singulos Apostolos prius interrogasse: Nūquid ego sum Domine, & cum eorum rogatu Christus proditorem nominare noluisse, Ioannem ad Petri suggestionem, rogasse, quisnam esset ipsum proditurus. Ex quo inferitur Christum his verbis, *Qui intingit mecum manum in paropside*, non palam detexisse proditorem sed primum dixisse, *unus vestrum me traditurus est*, deinde

deinde cum singuli interrogarent: *Nunquid ego sum Domine paulo clarius respondisse: Quæ intingit mecum manum in paropside*, idest vnus ex his qui in eadem paropside panem intingit. probabile enim in eadem mensa diuersas fuisse paropsides. Denique cum nec hoc quidem indicio Apostoli quis ille esset intelligere potuissent, iterumque Petri rogatu à Ioanne interrogaretur quisnam ille esset, respondit, ille est cui intinctum panem ego porrexero. Ioan. 13. sed quia hoc in aurem Ioanni dixerat Christus ita ut alij intelligere non possent, ad extremum ipse Iudas ne tacendo crimen confiteri videretur, interrogauit etiam sicut alij prius, *Nunquid ego sum Rabbi?* cui Christus, *Tu dixisti.* Quo dicto neque Iudas, neque cæteri quos id audiuisse putandum est, proditorem ignorare potuerunt: Atque tunc Iudam cum se depræhensum videret discessisse purandum est. Sed quia hoc simul atque buccellam à Christo datam accepisset, accidisse verisimile est, Ioannes dixit statim accepta buccella exiisse. Mirantur quidam cur de intincta buccella in iusculo fiat mentio, cum Agnus assus comederetur: sed hoc de cœna illa est intelligendum ex Mald. quæ apponebatur post esum Agni, in qua & assa & cocta, & omnia obsonia apponi poterant; solum panis fermentatus prohibebatur; quia erat primus dies azymorum.

24. *Filius quidem hominis vadit sicut scriptum est de illo: Va autem homini illi per quem filius hominis tradetur, bonum erat ei si natus non fuisset homo ille.] Quasi dicat nō vī sed sponte sua, nō ex hominum sed ex Dei decreto & prædictione.*

Dan. 9.

Dan. 9. Comparat finem suum, cum fine Iudæ, quod ipse etiam si ad mortem trahi videatur, non trahatur sed eat per mortem ad gloriam Philip. 2. Iudas vero qui ad gratiam & lucrum colligendū ire videtur, eat ad lapsum, & æternum supplicium. Quod autem ait: Melius futurum si natus non fuisset, hoc secundum veritatem scholæ nō est excutiendum, cum sit proverbialis locutio vt Iob 3. 10. 13. & Ier. 20. in quibus hyperbolicum quiddam est: & non dicit melius futurum vt Iudas non nasceretur. Sed melius futurum illi esse, idest eius opinione & iudicio. Et notandum contra Calvinum Deum Iudæ proditionem non prædestinasse, sed præuidisse, non commississe sed permisisse ex Chrys. At cur Deus eum genuit, cur elegit in Apostolum. Respondetur non talem qualis postea fuit, à Deo fuisse genitum aut electum. Deus bonum fecit, bonum elegit, ipse se fecit proditorem ex Chrys.

25. Respondens autem Iudas qui tradidit eum dixit: Nunquid ego sum Rabbi. At illi: Tu dixisti.] Mira Iudæ impudentia cum sciret non latere eum quis esset se traditurus, sed videtur coactus aliorum exemplo non sponte rogare, num ipse sit, ideoque omnium vltimus rogat: & quia forte cum Christus subindicauerat his verbis: *Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet*, ex Orig. & Chrys. & cum dixit ei Christus: *Tu dixisti* affirmantis locutio fuit vt c. 27. quasi dicat, tu es. Aug. l. 3. de consensu c. 1. putat nec concedentis nec negantis esse.

26. *Cœnantibus autem eis.*] Manducantibus illis Græ. Mar. 14. Lucas vero c. 22. & Paulus 1. ad Cor. 11. dicuat hoc factum esse postquam

cœnavit, vnde Matth. & Marc. intelligēdi sunt, non quasi durante adhuc cœna id fecerit, sed statim vt cœna peracta est, antequam surgerēt; antequam mensæ & ciborum reliquæ remouerentur. Luther. & Calvinistæ corporis & sanguinis Sacramentum non Eucharistiam, sed cœnam appellant sine fundamento: nam quod 2. Cor. 11. dixit Paulus *iam non est dominicam cœnam manducare*, non de Eucharistia intelligitur, sed de cœna aut prandio quod ante aut potius post Eucharistiæ sumptionem diuites Christiani imitatione Christi solebant pauperibus exhibere, qui antequam discipulis suis corpus & sanguinem daret, vltimam cum illis, vt solent amici cum amicis longe ab illis discessuri, cœnam egit: qua singularem in illos charitatem demonstravit. Paulus reprehendit eos quod pauperes contemnere viderentur, & vinculum charitatis rumpere, quæ in communi illo conuiuio cernebatur. Hoc erat non dominicam cœnam manducare, idest non ad Christi imitationem, qui cum Dominus esset, tamen non solus sed cum duodecim discipulis suis recubuisse dicitur. Nec necesse est vt huius Sacramenti celebratio, aut cœnam præcedat aut sequatur, quia quod Christus post agni primam cœnam quam vocant ceremonialia, & post cœnam secundam, communem & vsitatam, tertiam celebravit, qua panem & vinum in corpus & sanguinem suum consecratum præbuit, fecit vt consuetudinem observaret, non vt imitemur. Ideoque laudanda Ecclesiæ consuetudo quæ solis ieiunis tradit quod id multo plus habeat reuerentiæ. Et arguendi hæretici qui bene cœnati & forte ebrij accedunt

dunt cum panem suum & vinum suscipiunt.

Accipit Iesus panem, & benedixit. | Græce cum benedixisset Mar. 14. Lucas vero c. 22. & Paulus 1. Cor. 11. dicunt *ευχαριστίας* cum gratias egisset, non dubium quin idem sit apud Euangelistas : & quia numquam benedictio sine gratiarum actione esse solebat vt Mar. 6. sicque gratias agere pro benedicere posuisse. Et notat Mald. contra Calvin. benedictionem non ad Deum sed ad panem & calicem referendam esse, vt patet ex 1. ad Cor. 11. *Calix benedictionis cui benedicimus* *ευχαριστοῦμεν* ad verbum quem benedicimus, idest benedicendo consecramus. Quibus patet pani & calici datam fuisse & ex Luc. 9. benedixit illos non illis, panes videlicet : & ex textu quia panem accepit, panem fregit, panem ergo benedixit. Constat igitur gratias agere sumi pro benedicere, quia ad panem & vinum referatur, & non potest gratiarum actio ad res inanimas & rationis expertes referri vt ad panem. Non enim dicimus ; gratias ago pani aut equo, sed Deo aut homini. Nec vsitata fuit hæc benedictio apud Iudæos, sed peculiaris & propria huius Sacramenti : Nam cum toties Christus cibum sumpsit, quid est quod Euangelistæ non scripserunt eum benedixisse, aut gratias egisse neque cum cœnam agni, neque cum communem fecit ; nisi cum aliquid singulare sua benedictione admirabili erat factururus, vt c. 14. & Mar. 6. Luc. 9. Matth. 15. Mar. 8. cum voluit panes multiplicare, & cum voluit panem in corpus suum, & vinum in sanguinem transmutare, vt Luc. 24. ex Iustip. in Apolog.

Ac fregit, deditque discipulis suis, & ait: accipite & comedite.] Iater familias initio cœnæ qua agnus edebatur, panem vnum azymorum sumebat, & in duas partes diuidebat: quarum alteram sub mappa, alteram dabat alteri sic benedicebat: Benedictus es Domine Deus Rex vniuersi in esu panis azy-mi. Noluit hanc Christus forte ceremoniam in esu agni obseruare, sed in noui Sacramenti institutione nouam instituere voluit multo perfectiorem. Sic enim referunt Euangelistæ quasi alias frangere non soleret: vt Luc. 24. cognitus fuit in fractione panis. Et tota actio & distributio huius Sacramenti, fractio panis dicitur, Act. 2. Fecit igitur Christus duodecim ex pane partes, & singulis singulas dedit, non in os sed in manus, vt vero similis est. Et longo tempore hæc fuit vtitata Ecclesiæ consuetudo ex Tertul. l. de spectac. & Cyr. catech. 7. August. serm. 214. Chrysostom. l. 3. de sacram. Quæ meliore consilio mutata in os dare cœpit, quod id minus periculi & plus habeat reuerentiæ. Dicit hæreticus debere semper plures esse inter quos distribuatur: at fractio panis dicitur, non quod reuerā frangatur sed quod detur. Et qui panem suum vni tantum pauperi dat, fregisse dicitur Hebraica phrasi. Quod si Christus vnum tantum discipulum habuisset, illi corpus suum dedisset, & quamuis non fregisset panem, tamen vt notat Mald. fregisse, idest dedisse diceretur.

Hæc est corpus meum.] Quamuis nullus locus clarior in scriptura, tamen Calvin. & Zuingl.

Zuingl. dicunt non propriam sed figuratam esse locutionem : sed alij in *pane*, alij in verbo *est*, alij in *corpore* esse ; & pronomen *Hoc* pro pane positum esse. Sed Luth. & Berengarij refelluntur hac vna syllaba ; quia si *hoc* accipitur pro pane, cum non dicat Christus : hic est corpus meum sed *hoc est corpus meum*, necesse est aut panem non remanere, si corpus Christi est, sed in illud transmutari, aut corpus Christi in Sacramento non esse si panis manet, vt contendunt Calvinistæ. si probemus pronomen *hoc* pro pane accipi non posse. Et primo quidem probamus : nam si Christus dicere voluit *hoc* idest Panis est corpus meum, quare vno verbo non dixit clarius : hic panis est corpus meum : Deinde cur tres Euangelistæ & Paulus in hac re eodem verbo vsi sunt : *Hoc est corpus meum* qui in alijs rebus sæpe solent verbis discrepare cur nullus dixit : hic est corpus meum, vt sententiam Caluini magis explicaret : aut hic panis est corpus meum. Præterea vt Latine, sic, & Græce diuersi generis sunt *panis* ætæ masculini, *τῆτο* *hoc* neutrius, non ergo ad panem referri potest, cum quo genere non conuenit. Dicent, *hoc* non adiectiuum sed substantiuum esse, quod Catholici multi dixerant, esto : Sed cur potius non sequemur interpretationem Christi : Hoc quod vobis do, est corpus meum, quam Caluini delirium : Hoc quod vobis do est panis. Verum adiectiuum esse dixi, & pro alia re quam pro corpore Christi accipi non posse, sicut *τῆτο ἐν τῷ αἵματι μου* : Hic est sanguis meus, pronomen non refertur ad

vinum sed ad sanguinem, ut patet ex Luca & Paulo, qui pronomen cum sequenti, non cum præcedenti coniunxerunt. Dicentes, *ὅτι τὸ ποτήριον*, ergo & cum dixit, *Hoc est corpus meum*, illud hoc non convenit cum præcedenti pane, sed cum sequenti corpore, nec substantivum sed adiectivum est, alioquin dixisset: Hoc est sanguis meus; ideoque non potest panem sed corpus Christi demonstrare. Quamvis ex Mald. dici posset *Hoc* substantivum esse, & individuum vagum.

Est.] Nullibi sumitur pro significat. Et in figuratis locutionibus ut petra erat Christus, &c. si quæ figura est, non hæret in verbo *est*, sed aut in subiecto, aut in prædicato, ut cum dico, Agnus est Pascha, figura est in nomine Paschæ: quod nomen sumitur non proprie pro transitu, sed pro agno qui transitum significabat. Sic cum dicitur vitis, leo.

Corpus meum.] Si in corpore figura esset, non acciperetur pro vero Christi corpore: ac pro vero Christi corpore accipi patet ex adiunctis, *quod pro vobis datur* Luc. quia non dixit, quod vobis datur, quod dicendum erat si figuratum dedisset corpus. dabat igitur illis aliquid quod pro ipsis offerretur in remissionem peccatorum, qualis profecto figura corporis esse non poterat: Solum enim verum Christi corpus pro nobis datum est. Qui hoc ad crucem referunt, vim & artificium verborum Christi non intelligunt. Acceperat Christus panem, benedixerat, fregerat; porrigebat Apostolis dicens: *Hoc est corpus meum*. Addit
quod

quod pro vobis datur. Quis non videt his extremis verbis vim, & pretium & fructum eius rei quam porrigebat commendare voluisse; dabat enim corpus suum non apertum sed Sacramento velatum; poterant Apostoli putare se solam panem accipere, soli ventri profuturum, & minori quam par erat habere in pretio. Christus affirmat se non panem, sed corpus suum dare: & corpus suum quod pro ipsis tunc oblatum remissionem illis peccatorum afferret. Non commendat fructum crucis, de quo non agebat vt notat Mald. sed fructum sacramenti, de quo agebat: deinde eodem modo nomen corporis hic accipiendum est, quo apud Ioan. 6. nomen carnis accipitur *Panis quem ego dabo, caro mea est*; quia quod illic promiserat hic tradidit, & nomen panis declarat quod non accipitur pro corpore Christi, nisi quatenus sub specie panis datur; quasi dicat caro mea est panis ille quem ego dabo: opponit enim panem illum, vero & naturali pani: ergo cum dicit: *Hoc est corpus meum*, nulla in corpore figura est: sed nomen corporis verum significat corpus Christi. Præterea, si figurate locutus fuisset aliquis Euangelistarum aut D. Paulus figuram expressisset vt Ioan. 2. *Soluite templum hoc*, explicant ille autem dicebat de templo corporis sui. Et quia prudens Testator ultimam suam voluntatem non obsecris aut figuratis verbis declarat. Ad hæc cur 1. Cor. 11. rei sunt si verum corpus & verum sanguinem non accipiunt? Paulus rationem reddit non diiudicans, inquit,

corpus Domini : propterea sibi iudicium manducat & bibit, quia reus est corporis & sanguinis Domini, non dijudicans, idest non alia accipiens reuerentia quam alium panem. Adde si Christus voluisset dare verum corpus & sanguinem suum an clarius & apertius loqui potuisset ? & hæretici suis figuris obscurare volunt. Non sic Patres, Cyr. l. de cœna Domini. Panis iste quem Dominus discipulis porrigebat non effigie sed natura mutatus omnipotentia verbi factus est caro Christi. Sic Cyril. Catech. 4. Qui videtur panis non est panis, etiamsi gustu ita appareat ; sed corpus Christi. sic Ch. Mofstom. hom. 83. Amb. l. de his, qui inicianur c. 9. Hil. l. 8. de Trinit.

27. *Et accipiens calicem gratias egit, & dedit illis dicens : bibite ex hoc omnes.*] Diximus de verbo gratias agere solum notandum Christum separatim calicem & panem benedixisse. Luc. 22. & 1. Cor. 11. Quia calicem vni tantum tradidit, ne videretur velle vt ille solus biberet : clarius dixit Lucæ 22. *Diuidite inter vos, bibite ex eo omnes.* Hoc vero de corpore non dixit, quia corpus singulis sigillatim porrexisset: vnde non est, quod calumnientur nos Calvinistæ quod populum altera specie defraudemus : & si hoc ad omnes extenderetur etiam infantes & excommunicati sanguinem sumere deberent.

28. *Hic est enim sanguis meus Novi Testamenti qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.*] Lucas c. 22. & Paulus 1. ad Cor. 11. legunt. *Hic calix novum testamentum est in meo sanguine credendum est usum potius fuisse Matthæi verbis*

verbis qui aderat & à Christo didicerat quam
 Lucæ & Pauli, quia non erat Christi intentum
 vt nouum Testamentum sed vt sanguinem
 suum traderet. itaque Christus dixit *Hic est ca-*
lix sanguinis mei, qui calix nouum Testamen-
 tum est. Et ad hunc modum verba D. Pauli
 quamuis transposita sint, redigenda sunt: scri-
 bit: *Hic calix nouum testamentum est*, idest, hic
 est calix nouum Testamentum. Cur autem
 noui Testamenti sanguinem Christus appella-
 uerit; solebant omnes fere Gentes victima-
 rum sanguine sancire fœdera, aliquando etiam
 tractum ex propriis venis sanguinem alterum
 alteri tradere. Hoc Christus fecit dato ad bi-
 bendum Apostolis sanguine suo qui omnis
 Ecclesiæ cum qua fœdus inibat personam re-
 præsentabant. Alludit etiam ad veteris Testa-
 menti institutionem quod sanguine vituli sa-
 crificati sancitum fuerat Exod. 24. & ad verba
 Moysis qui sumpto asperfoque sanguine in
 populum, dixit: hic est sanguis fœderis quod
 mandauit ad vos Deus, Nouum autem Testa-
 mentum appellat nouum pactum quod non
 iam cum Iudæis vt prius, sed cum omnibus
 omnino gentibus quæ Euangelium recepe-
 rint confirmauit. Deinde colligitur Christum
 ibi nouum Testamentum constituisse, non in
 cruce vt hæretici contendunt: non enim sen-
 sus est: hic est sanguis quo sancietur, sed quo
 sancitur nunc nouum Testamentum. Et qui-
 dem cum initur fœdus partes præsentare esse
 oportet, aliqua miscere verba, aliquod dare
 symbolum. In cruce nihil tale factum est vt
 notat Maldonat. vnde & illud colligitur cum

322 MANVALE IN EVANGELIVM
tunc sacrificium obtulisse sine quo iniri fœde-
ra non poterant. Cum ergo sanguinem suum
Apostolis tradidit in possessionem noui Testa-
menti eos mittit. Colligitur etiam verum de-
disse sanguinem quem opponit sanguini viru-
lorum. Lucas & Paulus legunt *qui pro vobis
effundetur*. Quod potius dixisse Christum ve-
rosimilius est, quia cum solis Apostolis lo-
quebatur: & quia munus verbis ornatum il-
lis commendabat. Quare ex verbis Lucæ
& Pauli Matth. & Marci verba exponenda
sunt. vt idem sit *qui pro multis*, & *qui pro vo-
bis effunditur*: non vt idem sit qui pro mul-
tis atque pro omnibus aut pro prædestinatis.
Quinimo nec pro omnibus qui aderant. Sed
pro plerisque: nam multos opponit omnibus
qui aderant. Cum ergo Christus dixisset: hic
est sanguis meus, qui pro vobis effunditur,
quia certum erat noluisse Iudam etiam com-
prehendere pro quo eius sanguis quoad effe-
ctum & fructum attinget non effundebatur,
Matthæus & Marcus vt id explicarent optimo
consilio non verba sed sensum referentes di-
xerunt *Qui pro multis effundetur*. Et Ecclesia
vtrumque coniunxit: *qui pro vobis & pro mul-
tis* in dubio an Christus vtrumque dixisset. At
quo modo dixit tunc sanguinem suum fundi.
Sunt qui dicunt *qui effunditur* ad bibendum,
vnde dicimus fundi vinum in mensa. Melius
alij funditur, idest offertur, sacrificatur, quia
non dixit qui vobis funditur: vt dicendum erat
si ad bibendum funderetur, sed *qui pro vobis fun-
ditur*, quod cum sacrificio bene conuenit: nam
non hominibus, sed pro hominibus offertur.

&c.

& quia eodem sensu dictum est de corpore *quod pro vobis datur*: at sensus non est pro vobis datur ad edendum sed pro vobis sacrificatur. Ergo & cum de sanguine dicitur qui pro vobis effunditur.

29. *Dico autem vobis non bibam amodo de hoc genimine vitis usque in diem illum, cum illud bibam vobiscum nouum in regno Patris mei*] Hoc genimen seu generationem seu fructum vitis Calvinistæ dicunt esse vinum vt vbique panem & vinum asserant, & Christi corpus & sanguinem excludant. Melius Origen. Cyprian. Chrysostom & Aug. qui aiunt Christum sanguinem suum vocasse vinum, sicut carnem suam apud Ioannem panem appellauerat, & per periphrasim genimen vitis, quia ipse erat vitis. Sed dicendum non de eo calice dixisse, quo sanguinem suum dedit, sed de eo qui in cœna Agni Paschalis vt supra dictum est à Patre familias inter accumbentes distribui solebat. Et quia non reddit Christus rationem cur sanguinem suum dederit: nam dato sanguine aliam rationem reddiderat *qui pro vobis effunditur*: sed reddidit causam cur desiderauerit eam cœnam cum Apostolis agere, quia vltima futura erat, & consueto more locutus est hominum, qui ab amicis longe discessuri ita dicere solent: non bibemus amplius simul. Id autem non dixisset de sanguine suo, qui etsi verus erat, dabatur tamen sub cerimonia atque sacramento, sed dixisset de vera & iusta cœna cui magis verba illa conueniebant. *Bibam vobiscum nouum* quasi dicat donec renouatus, idest glorificatus illud bi-

bam. Alij melius non quod nouo modo bibendum sit, sed quod alterius generis, idest præstantius atque iucundius futurum sit, quale erit quo omnes beati in cœlo inebriandi esse dicuntur Psal. 35. nam Hebræi quod præstantius est, nouum appellant Psalm. 95. *In regno Patris mei*, idest initio noui Testamenti quod in ipsa cœna cœpit ut nouum genimen Christi sanguis intelligatur. Alij Ecclesiam vocari putant ut Hieron. Alij tempus quadraginta dierum quibus post resurrectionem cum Apostolis sæpe edit ac bibit ex Chrys. Alij melius cœlum quod solus Pater numquam videatur de cœlo descendisse; & quia quotiescumque de esu & potu regni cœlorum scriptura loquitur, regnum cœlorum, nec pro Ecclesia nec pro Euangelio sed pro vita beata poni solet ut Matth. 13. Luc. 14. & 22. Apocal. 19. & notat Mald. pronomen *hoc* accipi pro vero vino: *illud* pro metaphorico.

30. *Et hymno dicto exierunt in montem oliueti.* Cum laudem Deo decantassent. Hinc colligit Chrysostom. neminem debere ante gratiarum actionem quæ in fine fit ab Ecclesia discedere. Sunt qui dicunt Christum nouum hymnum composuisse, alij septem psalmos solitos recitasse à 112. ad 118. Ioannes 14. tradit multa & grauissima verba fecisse Apostolis ante sacramentorum exhibitionem, & egressum Christi ex cœnaculo vel ex vrbe: & contentionem inter Apostolos quis eorū maior esse videretur: recenset Luc. & illa c. 22. *vos estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.* Ex quibus inferitur antequam Christus exiret è domo exiisse Iudam

31. Tunc dixit illis Iesus: omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte. Scriptum est enim: percutiam pastorem, & dispergentur oves gregis.] Hæc dicit quia se erant deserturi non fidem perdituri, aut in fide vacillaturi aut negaturi, cum nemo Apostolorum fidem perdiderit, ne Petrus quidem ipse qui negavit ut quidam putauerunt: qui non distinguunt fidei confessionem à fide, & negationem Christi à fidei amissione; quasi dicat cum videritis me indigna patientem, occasionem me deserendi accipietis; hoc est scādalum patiemini in me, id est propter me. Ex Zachariæ vaticinio, quod ad veteres sacerdotes pertinebat ad se accommodat, non ut doceat necessario euenturum esse ut se Apostoli deserant, eosque euentus necessitas à culpa excuset: sed ut doceat id sibi nouum non fore sed se iam scire. Septuaginta legunt *percutite*, sed sententia est eadem, Deus enim est qui pastorem percuti iubet, & qui per alium facit ipse facit: indicat enim se esse qui filium suum percutit, qui ad mortem tradit.

32. Postquam autem resurrexero, præcedam vos in Galilaam.] His verbis solatur discipulos.

33. Respondens autem Petrus ait illi: etsi omnes scandalizati fuerint in te, ego numquam scandalizabor.] Ex hac Christi responsione colligitur quod supra dixit tantum se deserturos.

34. Ait illi Iesus: Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.] Marc. 14. ait Præquam gallus bis vocem dederit, ter me es negaturus concilianitur sic quia

quia ante auroram quod propriè gallicinium aut galli cantus dicitur, Petrus ter Christum negavit, vt Matth. Luc. & Ioann. scribunt, & quod idem est, antequam gallus bis cantaret, semel ad mediam noctem, iterum ante auroram, ter Petrus negavit vt scribit Marcus ex Aug.

35. 36. *Ait ei Petrus: etiamsi oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt: Tunc venit Iesus cum illis in villam qua dicitur Gethsemani.* Prædium seu hortum fuisse constat ex Ioann. 18. non vt se absconderet sed potius vt facilius à Iuda & cohorte militum inueniretur, cum sciret eo solitum ire orationis causa. Luc. 22. Dicitur Gethsemani, idest octauus aut pinguis. Octauus ex distantia qua ab vrbe aberat: nam multi erant circa Hierosolymam horti amoeni; & alius primus alius secundus dicebatur. Pinguis vero quia fertilis erat, vt sicut in paradiſo à Diabolo capti fueraſus, in paradiſo libertatis initium fieret ex Cyril.

37. *Et dixit discipulis suis, sedete hic donec vadam illuc, & orem. Et assumpto Petro & duobus filiis Zebedæi cœpit contristari & mœſtus esse.* Vt testes haberet orationis suæ, tristitiæ & lethalis sudoris; & quia hi tres gloriam transfigurationis viderant, & timendum ne alij qui non viderant, Christi infirmitate offenderentur. Vel potius quia plus illis confidebat, ad omnia secreta adhibebat. Marc. 14. cœpit pauere & tædere, idest grauitè angī penèque exanimati ac deficere præ mœſtore. Quod certe magnitudinem tristitiæ declarat.

clarat. Sunt qui negant veram in Christo fuisse tristitiam vt Chrysostom. Alij secundum diuinitatem passionem ac dolorem sensisse, stulte de diuinitate loquentes. Alij istam tristitiam non passionem fuisse sed propassionem. Hoc inter passionem & propassionem est discrimen, quod passio sit affectio aliqua casualis quæ voluntatem aliqua ratione turbat, & aliquem quamuis imperfectum voluntatis consensum extorquet. Propassio vero quæ hominem quidem mouet, & aut doloris aut delectationis sensum aliquem affert, sed animum de sua quiete non deicit ex Augustin. & Hieronym. & ideo dictum cœpit, quasi cœperit quidem sed non finierit, quia propassio vsque ad passionem non peruenit. Vel hoc verbum significat Christum non coactum cum periculum obiectum est, sed sponte, quando voluit quantum voluit, & quomodo voluit tristatum fuisse ex Aug in Psal. 87. non conditionis necessitate sed miserationis voluntate. passionem in nobis præueniunt actionem, in Christo sequuntur.

Quæres cum Christus beatus fuerit, quomodo tristitiam habere potuerit? Respondent quidem beatum fuisse superiore tantum animæ parte; corpus enim illius nondum fuisse beatum, tristitiam autem fuisse in inferiore parte quæ in corpore est: ac Christus animam suam vsque ad mortem tristem esse ait; & paulo post dicit non mea voluntas sed tua fiat; vbi significat se etiam voluntate quæ superior animæ pars est fuisse tristatum mortemque refugisse: & ex hoc loco probat

318 MANVALE IN EVANGELIVM
bat sexta synodus duas in Christo voluntates
diuinam & humanam; itaque hoc de appetitu
sentiente dici non potest. Melius igitur alij
dispensatione quadam factum fuisse vt cum
Christus beatus esset, tristitiam etiam in su-
periores animæ partem admiserit: nam sicut
beatitudinem suam cohibere potuit ne de-
fluere in corpus vt pari posset: ita premere
eam potuit, & quodammodo eam occultare
vt ad tempus, tristitiæ cederet. Tristatus au-
tem est non metu mortis sed discipulorum
commiseratione; quod scandalum passuri es-
sent. Hilarius nominatim propter Iudam tri-
statum parat, quod perditum sciret. Melius
vt supra diximus sponte & libere, timuisse
vere, ideoque martyribus fortiores fuisse non
timidiorem. At si voluntate sua timuit, cur ti-
mere voluit? vniue pro nobis, & pro nobis
doluit. Augustinus vt se verum hominem
ostenderet: & ne eius membra, idest fideles
si quando tristarentur, putarent id esse pec-
catum. Quod vero tanta fuerit tristitia vt
sanguinis grumi in terram caderent, etsi sint
qui miraculo factum putent, tum etiam my-
sterio quodam vt totum eius corpus quod est
Ecclesia, ipsius sanguine perfundi videretur, po-
tius naturalem fuisse sudorem putat Mald. sed
quia insolens est, miraculo fuit similis. Aristo-
teles ait id aliquando contigisse in hominibus
teneræ & delicatæ complexionis; & vt vide-
mus omnes subito correptos metu sudare, ita
Christum naturaliter apprehenso ignominio-
sissimo genere mortis, vel potius concepta
mortis causa, omnium hominum peccatis
sanguis

sanguinem sudauisse. Ex D. Thoma.

38. Tunc ait illi: *Tristis est anima mea usque ad mortem. Sustinete hic & vigilate mecum.* Id est adeo tristis ut tristitia mihi mortem asserere videatur, vel tam tristis quasi si iam morerer. ut Psal. 11. Alios sedere iusserat, hos autem, uult ut futuros testes in statione esse & vigilia & oratione.

39. Et progressus pusillum procidit in faciem suam orans & dicens: *Pater mi si possibile est transeat à me calix iste: Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu.* Luc. quantum iactus est lapidis. Secessit vero oraturus ut sequeretur quod præcepit cap. 6. & ut cōsuetudinem & verecundiam seruari, pudet enim eorum aliis multa interioris affectus exteriora signa ostendere. Ex D. Thoma Et doceret in oratione animū profunde coram Deo submitendum in eo quod procidit in terram. Ex Marco vel positis genibus. Ex Luca. quod indicat non fuisse omnino in terram prostratum, vel utroque modo orasse: *Si possibile est*: nouerat absolute possibile esse Deo, sed posito decreto diuino ut pro nobis moreretur sciebat esse impossibile: Orabat tamen quia relinquebat naturam humanam partes suas agere, ut egisset si neque cum diuinitate fuisset coniuncta; nec de diuino decreto quicquam sciuerat. Idem enim valet *si possibile est, & si vis* Ex Aug. l. 3. de conf. sciebat omnia possibilia, de voluntate autem dubitat, id est quasi homo dubitans loquitur. *Abba Pater* ad emphasim, vel ad explicationem facta duplicatio, idem enim significat Chaldaice quod Pater. Incipit à blanda inuocatione Dei, & laude: *Transeat à me* passio, mors ista terribilis:

cua

cur calix dicatur dixi cap. 20. *Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu.* Non ut quidam putant hæc verba sunt Christi iam secundum rectæ rationis dictamen loquentis cum priora fecerint eius quasi iuxta carnis infirmitatem rogantis; quia Christus secundum spiritum & rationem non habuit voluntatem diuersam à Dei voluntate, ut quatenus talis dicere potuerit non mea voluntas sed tua fiat: sed rogat ac si prorsus fuisset homo, cui neque diuina voluntas cognita esset, neque satis esset fortitudinis ad mortem superandam: relinquebat enim naturam humanam veluti solam compressa diuinitate, ut plenius officio suo fungeretur; inter homines autem non quisquis contra diuinam voluntatem aliquid vult, continuo peccat, sed qui vult, dicit aut facit contra voluntatem Dei sibi cognitam; sicque humana voluntate Christus mortem recusabat cum Deus vellet ut moreretur. Præterea magis erat declaratio desiderij naturalis quam absoluta oratio, & conditionalis quam plena & perfecta. Nec enim dicebat apud se nolo mori, sed nollem mori si fieri posset, quæ voluntas peccatum non est adhibita honesta conditione, ideoque dici potest semper exaudiri fuisse pro sua reuerentia.

40. *Et venit ad discipulos suos, & inuenit eos dormientes: & dicit Petro sic? non potuisti una hora vigilare mecum.*] Non ab eis consolationem accepturus sed ut mœrore sopitos excitaret & moneret, & ter ad orationem se conuerteret. Marcus non omnibus sed soli Petro quæ sequuntur dicta ait *non potuisti una hora vigilare mecum*, ut notat Hier. & Chrysost. atque ita Chri

Christum dixisse verosimile est : sed quia quod Petro dicebat tanquam ceterorum duci , omnibus dicebat. Hebraica phrasi vna hora pro vno momento temporis significatur, nō enim constat Christum integram horam potuisse in oratione sed voluit tantum discipulorum negligentiam exaggerare : nec propterea indicat se per vnum tantum temporis momentū orauisse. *Mecum* : quasi dicat me non solum vigilante sed etiam orante , sudante, pugnante cū morte , vos qui me dormiente pugnare debetis , nec vigilare quidem momento potuitis.

41. *Vigilate & orate vt non intretis in tentationem : Spiritus quidem promptus est caro autem infirma.*] Non vt in tentationem non incidatis sed vt eam superetis. Ex Hier. Vel ne in pericula veniatis infirmitatis conscij, quia tutius est non pugnare quam vincere : sic oramus ne nos inducas in tentationem, reddit causam, quia etsi voluntas non desit vires tamen non suppetunt: Spiritum enim vocat non Spiritum sanctum sed discipulorum voluntatem, qua singuli vocem Petri secuti dixerunt : *Etiā si oportuerit me mori tecum non te negabo*, quam non improbat, sed ea potius laudata infirmitatis carnis admonet vt doceat orare.

42. *Iterum secundo abiit & orauit : Pater mi si non potest hic calix transire nisi bibam illum, fiat voluntas tua.*] Tantum valent duæ illæ actiones Hebraicæ ac si dixisset: Et reuersus secundo orauit.

43 44. *Et venit iterum, & inuenit eos dormientes, erant enim oculi eorum grauati : Et relictis illis iterum abiit, & orauit tertio eundem sermonem dicent.*

dicens.] Quia quod ter fit, omnino perfecte, ac semper fieri videtur. Ex Chrysoft. & docuerat nos semper orare, Luc. 18. Et quia ter Petrus negauerat: Et quamuis ter orauerit, huius tamen conditionis *non sicut ego volo sed sicut tu*, non est oblitus; eundem sermonem dicens id est nihil noui petens. Ideo forte Lucas vnus tantum orationis meminit, & statim narrat Angelum ei apparuisse, per *ἰσχυροῦς πνεύματος* intelligendum est, & vt ex tribus Christi orationibus vnā ita ex tribus Christi cum discipulis colloquiis vnum fecit, & ea quæ in tertio colloquio acciderunt Iudæ scilicet cum cohorte ingressum cum primo coniungit.

45. *Tunc venit ad discipulos suos, & dicit illis: dormite iam & requiescite, ecce appropinquauit hora, & filius hominis tradetur in manus peccatorum.]* Sunt qui per ironiam & irrisionem somnolentiæ eorum dictum putant, vt Chryf. Alij serio quia apud Marcū dicit *sufficit*, quasi dicat *sufficit* quod hactenus vigilastis, nunc dormire potestis. Ex Aug l. 3. de cons. cap. 4. metum demit ait Hilar. Per peccatores, Gentiles intelligit, vt ad Gal. 2. Nam Hebræi Gentiles peccatores appellabant, vt Luc. 24.

26. 27. *Surgite eamus: Ecce appropinquauit qui me tradet. Adhuc eo loquente ecce Iudas vnus de duodecim venit; & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus missi à Principibus & Senioribus populi.]* Sic Marcus & Lucas vt doceant veram fuisse prædictionem Christi qua dixerat, *Surgite eamus*, ecce appropinquauit qui me tradet, id ipsum & Ioannes alijs verbis dixit. Lucas prius turbam nominat, quod prius forte apparuerit, quam Iudas dux cohortis: ideo multi veniunt,

veniunt, quia putabant maleficiis posse fugere
ait Orig.

48. *Qui autem tradidit eum, dedit illis signum
dicens: Quemcumque osculatus fuero, ipse est,
tenete eum.*] Etsi Christus satis notus esset om-
nibus, tamen quia maior pars qui eum com-
prehensuri venerant, erant milites Gentiles qui
eum audire non solebant, signo opus fuit: Alij
quia Christus fecerat sua potestate ut non so-
lum milites, sed ne ipse quidem Iudas eum
agnosceret. Ex Leontio. Hoc autem signo po-
tius quam alio usus est ut quo militibus pro-
debat, eodem prodicionem suam Christum
celaret, non celasset autem si inusitatum de-
disset signum: Erat autem usitatum ut osculo
se Iudæi præsertim superiores salutarerent. Et
quicumque magnum erga eos quos saluta-
bant amorem ostendere volebant Gen. 29. 33.
45. Exod. 4. 18. Act. 20. Rom. 6. 1. Cor. 16.
2. Cor. 13. 1. Thes. 5. 1. Pet. 5. Putabat enim
miser posse se Christo scelus suum occultare,
nec enim vere in eum crediderat: sed omnia
miracula quæ viderat magicis artibus facta
putabat quod Christus indicat Ioan. 6. *Sed
sunt ex vobis quidam qui non credunt.* Quod
propter Iudam dixit. Origenes aliam affert
causam quod eum adhuc reuereretur, nec om-
nem adhuc pudorem exuerat ex Leont. Mar-
cus addit. *Et ducite eum.* Sciebat enim illum
sepe euasisse ut Luc. 4. 10. 2. metuebat ne pro-
missa mercede fraudaretur. Ioannes ait: *Iesus
autem sciens omnia quæ ventura erant super se, pro-
cessit obviam hostibus suis, & dixit eis: Quem qua-
ritis?* Non quod ignoraret quem quærentes:
sed ut data eis responsione convenientem ha-
beret

beret sese prodendi occasionem. Et palam faceret illos multum licet luminis afferentes, tamen se etiam præsentem, & cum ipsis loquentem ne agnoscere quidem posse, multo minus comprehendere nisi vellet agnosci & comprehendendi. Itaque vox illa *quem queritis* non est metuentis sed interriti & lacescentis. Ex Leont.

49. *Et confestim accedens ad Iesum dixit: Ave Rabbi & osculatus est eum.*] Prius osculo & verbis scelus dissimulans. Christum salutavit quam ut Ioannes ait milites interrogaret *quem queritis*. Bis quoque oportuit Christum eos interrogare antequam agnoscere possent: Si enim eos prius Christus interrogasset quam Iudas signum dedisset, opus non fuisset ligno cum bis iam Christus dixisset: *Ego sum*. Ex Aug. l. 3. de conf.

50. *Dixitque illi Iesus: Amice ad quid venisti. Tunc accesserunt & manus iniecerunt in Iesum, & tenuerunt eum.*] Declarat se scire ad quid venerit, & se proditorem suum verecundantem excitare, ut illi dixerat Ioan. 13. *Quod facis fac citius*. Et credibile est prius Christum dixisse osculo *filium hominis tradis*. Luc. 22. deinde *Amice ad quid venisti*. Mat. & Mar. postremo *quem queritis* Ioan. 18. Ex Aug. l. 3. de conf. cap. 5. contrarium sentit Leont. Tunc, non est referendum ad proxima verba *amice ad quid venisti*, sed ad ea *Ego sum*. Ioan. 18. his enim potestatem illis comprehendendi sui fecit.

51. *Et ecce unus ex his qui erant cum Iesu extendens manum exemit gladium suum, & percutiens servum Principis Sacerdotum, amputavit auriculam eius.*] Hic erat Simon Petrus. Ioan. 18.

Lucas

Lucas omnes discipulos qui aderant ad resistendum & armis pugnandum paratos fuisse indicat. Nec enim forte intellexerant, quod Christus dixerat Apostolis dicentibus: *Ecco duo gladij hic*, responderat *satis est*, nec enim cum dixerat, *Qui non habet, vendat tunicam suam & emat gladium*, significauerat armis sibi opus esse aut iis discipulos vti oportere, sed tantum voluit indicare magnum sibi imminere periculum, quod non soleat ab hominibus nisi armis propulsari: Neque cum dicit *satis est*, significat duobus illis gladiis, hostibus esse resistendum, nec pluribus opus esse: sed dicit *satis est*; quia nec illis, nec alius gladiis sibi opus erat: Cum ergo omnes interrogassent *si percutimus in gladio*, Petrus antequam Christus responderet, seruum Pontificis ceteris audaciorum percussit vt maiori audacia eum repelleret: Lucas indicat Malchi auriculam non omnino decisam, quia Christus non dicit eam reposuisse sed cum tetigisset eum sanasse. Ex Hier.

52. Tunc ait illi Iesus: *conuerte gladium in locum suum*, omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt.] Quasi dicat digni sunt qui gladio similiter pereant, vt Gen. 9. Apoc. 13. Non enim omnes homicidæ gladio pereunt. Et de his intelligitur qui propria autoritate & voluntate illum accipiunt ad vindicandum. Ex Aug. 11. contra Faustum: nam Principes & iudices non ex seipsis accipiunt sed concesso à Deo gladio vtuntur. Ideo August. putat Petrum Christi permisso fecisse. Ex Luc. 22. *Sinite usque huc*, quasi dicat sufficit auriculam abscidisse, de cætero mitte gladium tuum in vaginam.

336 MANVALE IN EVANGELIUM
nam. Verum Christus Petrum reprehendit,
quia præter permissionem, imo & contra vo-
luntatem fecit Ioan. 18. Et quia factum eius
magis habuit speciem vindictæ quam de-
fensionis, quid enim vnus contra cohori-
tem?

53. *An putas quia non possum rogare Pa-
trem meum, & exhibebit mihi modo plusquam
duodecim legiones Angelorum.*] Ex quo indicat
se potuisse non mori si voluisset, contra Cal-
uin. Et Deum duodecim legiones Angelorum
quorum vnus sufficeret vt 4. Reg. 19. sibi mit-
tere potuisse pro duodecim Apostolis, qui con-
tra tantam turbam non poterant sufficere, nec
tamen voluisse contra eundem, qui ait Deum
non posse plura quam quæ actu vult, facere.
Est autem legio agmen militare apud Ro-
manos sex millium, vel peditum quinque
millium, equitum trecentorum. Ex Hier.

54. *Quomodo ergo implebuntur scriptura,
quia sic oportet fieri.*] Luc. 24. Isa. 53. Dan. 9. Hoc
dicit vt ostendat se non vi ad mortem trahi
sed sponte ire, vt Patris decreto satisfaciatur
Ioan. 14.

55. 56. *In illa hora dixit Iesus turbis, tan-
quam ad latronem existis cum gladiis & fustibus
comprehendere me; quotidie apud vos sedebam do-
cens in templo, & non me tenuistis: hoc autem to-
tum factum est, ut adimplerentur scriptura.*] Quasi dicat non eorum industria aut viribus
se ab illis capi, sed Patris voluntate, & scriptu-
rarum decreto, vnde Luc. 22. *Hæc est hora vestra
& potestas tenebrarum*, idest nunc potestis face-
re in me quicquid libet, quia hora venit qua à
Patre decretum est vt moriatur.

Tunc

Tunc discipuli omnes relicto eo fugerunt.] Omnes pro plerisque dixit : nam Petrus & Ioannes sequuti sunt eum : Vel omnes dixit , quia paulo post uterque rediit cum prius diffugissent. Ex Theoph.

57. 58. *At illi tenentes Iesum duxerunt ad Caipham Principem Sacerdotum ubi Scriba & Seniores conuenerant : Petrus autem sequebatur eum à longè usque in atrium Principis Sacerdotum , & ingressus intro sedebat cum ministris ut videres finem.] Ioannes 18. ad Annam primum ductum fuisse ait : Et primam negationem Petri , primam examinationem de discipulis & doctrina , & primam colaphisationem : sed ex aliis Euangelistis constat tres negationes in domo Pontificis accidisse : Ioannes autem tacite rationem reddit cur ad Annam primum duxerunt , quia erat focer Caiphæ , cuius consilio utebatur. Et verosimile est in via fuisse domum Annæ. Ex Aug. l. 3. de Conf.*

59. 60. 61. *Principes autem Sacerdotum & omne consilium querebant falsum testimonium contra Iesum, ut eum morti traderent, & non inueniunt, cum multi falsi testes conuenissent : Notissime autem venerunt duo falsi testes & dixerunt : Hic dixit : possum destruere templum Dei, & post triduum readificare illud.] Quid falsis testibus opus erat cum vellent eum siue iure siue iniuria damnare ? quia volebant iuris speciem obtendere coram iudice Pilato. Falsos testes vocat , quia quod Christus dixerat , & malo animo & diuerso sensu , & aliis verbis recitarunt Ioan. & Mar. 14. Ex Orig. Chrysost. & Hier.*

61. *Et surgens Princeps Sacerdotum ait illi :*

P nihil

nihil respondes ad ea quæ isti aduersum te testificantur? Iesus autem tacebat.] Non debebat Iudex surgere sed sedere, sed non loquitur tanquam Iudex in Tribunali sedens, sed tanquam Sacerdos in synagoga, vbi quisquis loquebatur aut legebat, solebat surgere Luc. 4. Tacebat autem Christus, quia sciebat etiam illorum iudicio non esse cōuenientia testimonia, contra se prolata. rursum sciebat in calumniam vertendum quicquid responderet.

63. Et Princeps Sacerdotum, ait illi: Adiuuro te per Deum viuū vt dicas nobis si tu es Christus filius Dei.] Vt te vulgo doces & sæpe nuncupas, ea enim de causa voluerunt Iudæi Christum lapidare Ioan. 10. Ideo credunt se meliorem causam non posse reperire vt ad mortem damnarent, quam si conuinceretur aliquando blasphemasse. Erat autem eorum iudicio magna blasphemia, si quis se Dei filium appellasset, quia non poterat naturalis filius Dei esse quin Deus esset, quod iudicium Arianos confutat. Lucas ait hæc ipsa accidisse facto iam die. Adiurandi autem ritus celebris fuit in veteri lege Num. 5. Ios. 1. quo abusus est hic Caiphas in vanum.

64. Dixit illi Iesus: Tu dixisti: verumtamen dico vobis: Amodo videbitis filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli.] Mar. Ego sum. Lucas aliter respondisse ait Si vobis dixero, non credetis mihi. Et vero simile est bis Christum de ea te interrogatum fuisse. Ex Aug. Et amplius quam interrogatur respondit, melius rebus quam verbis, quasi dicat, deinceps non videbitis me habitu rei vt nunc, sed habitu filij Dei sedentem
a dex

à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli, idest ostendentem diuinitatem Hier.

65. *Tunc Princeps Sacerdotum scidit vestimenta sua, dicens blasphemauit, quid adhuc egemus testibus: Ecce nunc audistis blasphemiam.*] Gentes in luctu & indignatione: Iudæi autem in luctu, vestimenta scindebant vt Gen. 37. 34. 44. Num. 14. 1. Reg. 4. 2. Reg. 1. Deinde quando contra Deum blasphemiam audiebant vt 4. Reg. 19. Putabat autem Caiphas magnam esse blasphemiam quod Christus filium Dei se esse diceret, ideoque clamat *blasphemauit.* Ex Hier. & Chryf.

66. *Quid vobis videtur: At illi respondentes dixerunt, Reusest mortis.*] Accusatores iudices facit, & accusatoris partes suscipit contra iuris ordinem. Lex iubebat lapidare blasphemum Leuit. 24. ideoque eum lapidare voluerunt. Ioan. 10. Ex Chryf.

67. *Tunc expuerunt in faciem eius, & colaphis eum ceciderunt: Alij autem palmas in faciem eius dederunt.*] Tunc refertur confuse ad totum tempus illius noctis, quia interrogatio Caiphæ de die facta est ex Luca 22. Et quæ hic narrat Matth. vt Petri negationem de nocte facta sunt, in domo Caiphæ. Ex Aug. l. 3. de conf. Euang. Mar. & Luc. aiunt faciem eius prius velauisse, Ioannes autem prius quendam ex astantibus alapam dedisse quasi irreuerenter Pontifici respondisset, vide vt diligenter Euangelista opprobria exponat, gloriam maximam existimans Dominum orbis talia pro nobis sustinere vt ait Chryf.

68. *Dicentes: prophetiza nobis: Christe, quis est qui te percussit.*] Quia vulgo insignis Pro-
P 2 pheta

phera habebatur cap. 21. Et quia se filium Dei dixit per irrisionem eum velatis oculis cædentes sic interrogabant.

69. *Petrus vero sedebat foris in atrio: Et accessit ad eum una ancilla dicens: Et tu cum Iesu Galilæo eras.*] Foris quia non erat in interiori domo, sed in atrio & sub dio cum militibus prædianis & famulis Pontificis & seniorum. hunc enim introduxerat Ioannes. Ex cap. 18. Non appropinquabat Iesu ne aliqua suspicio ministris oriretur. Ex Hier. Lucas vero ait ad ignem tunc sedisse: erat enim ignis accensus in atrio: quem cum ancilla melius cognovisset, accessit, & Galilæum ignominiosè vocat, ut Iulianus omnes Christianos. Ex Socrate l. 3. Hist. c. 12. Ioannes ait ancillam interrogasse. *Nunquid & tu ex discipulis es hominis istius.* Lucas vero: *Et hic cum illo erat.* Itaque credibile est ancillam hæc omnia dixisse. Per forinam seductus Adam, & princeps Ecclesiæ.

70. *At ille negavit coram omnibus dicens: nescio quid dicis.*] Sic respondere solemus cum longe nos abesse significamus ab eo crimine quod nobis obiicitur. Ioan. *Non sum.* Luc. *Non novi illum.* Marc. *Neque scio neque novi quid dicas.* Credibile est Petrum hæc omnia dixisse. Hæsitare permissus est ut in Ecclesiæ Principe remedium pœnitentiæ conderetur, & nemo de sua virtute confideret ait Leo serm. de Pas.

71. *Exeunte autem illo ianuam, vidit eum alia ancilla & ait his qui erant ibi: Et hic erat cum Iesu Nazareno.*] Exeunte foras, ante atrium in vestibulum, tunc gallus cantavit. Ex Marco, unde infertur circiter fuisse mediam noctem, quia dixit antequam gallus bis vocem dederit,

ter me negaturus es. Et vt Lucas ait *post pusillum*, idest, post tres horas ad minimum ad ignem rediisse, ne fuga cōfiteri videretur quod sibi obieciēbatur. Iterum negauisse circiter horam quartam, & postea gallum cantauisse paulo ante auroram, vt solet, cum inter secundam & tertiam negationem fuerit vna hora ex Luca, sequitur secundam negationem accidisse circiter horam tertiam, in qua à multis interrogatum fuisse Petrum scribit Ioannes. Marcus vero ita loquitur quasi ab eadem ancilla fuerit interrogatus, vnde multi in eum errorem adducti vt septies Petrum negasse Christum dixerint, contra Christi expressa verba ter me negabis. Credibile est ancillam etiam dixisse: *Nunquid tu ex discipulis eius es?* vt ait Ioannes. Et cum Petrus negasset affirmanter addidisse: *Et tu de illis es*, vt ait Lucas: deinde ad eos qui aderant conuersam dixisse: *Et hic de illis est*: vt ait Marc. nam cum Iesu Nazareno erat, vt ait Matth.

72. *Et iterum negauit cum iuramento, quia non noui hominem.*] Probabile est prius dixisse *non sum* vt scribit Ioannes: deinde cum ancilla aut ij qui aderant instarent, addidisse quod ait Lucas, *ô homo non sum*. Postremo cum adhuc vigerent; iuramento auxisse crimen vt ait Matth. *quia non noui hominem*.

73. *Et post pusillum accesserunt qui stabant, & dixerunt Petro, vere & tu ex illis es: nam & loquela tua manifestum te facit.*] Lucas vero ait: *alius quidam affirmabat dicens: Vere hic cum illo erat*. Ioannes ait fuisse cognatum eius cuius Petrus absciderat auriculam, qui affirmauit se Petrum in horto cum Christo vidisse, quem alij serui

342 MANVALE IN EVANGELIVM
secuti sunt. Ex Aug. l. 3. de conf. Euang.

24. *Tunc coepit detestari & iurare quia non
nouit hominem : Et continuo gallus cantauit.]* In
prima negatione dixit *non sum.* deinde, *non no-
ui illum.* postremo, *nescio quid dicas.* in secunda
adhibuit iuramentum, in tertia execrationem,
qua Christum aut seipsum potius diris deuo-
nebat. *Et adhuc eo loquente , vt ait Lucas gallus
cantauit , vt appareat veram fuisse prae dictio-
nem Christi.*

75. *Et recordatus est Petrus verbi Iesu quod di-
xerat, prius quam gallus cantet , ter me negabis.
Et egressus foras fleuit amarus.]* Cur non ante ad
mediam noctem cum gallus cantasset ; forte
galli vocem non audierat, aut quia semel tan-
tum cantauerat sperabat se iterum non nega-
turum , aut quod verissimum non solo galli
cantu, sed maxime Christi aspectu admonitus
est vt ait Lucas. Ex Chrys. Sunt qui dicunt Pe-
trum fidem perdidisse cum tantum negauerit:
Alij nec mentium quidem fuisse, sed salua ve-
ritate ambigue locutum ; quasi dicat non noui
tanquam solum hominem sed tanquam Deum.
Ita Hil. & Amb. Verius est peccasse quidem sed
fidem seruasse : & magnam poenitentiam egis-
se : nam quoties gallus cantauit toto vitae huius
tempore in genua procidens lacrymas fudit.
Ex Clem. *Egressus foras* quia pudebat in atrio
vbi peccauerat poenitentiam agere, vel ex Chri-
sti verecundia.

CAPVT

CAPVT XXVII.

*Condemnatus, crucifigitur, &
sepelitur.*

1. **M***Ane autem facto consilium inierunt omnes Principes Sacerdotum & seniores populi aduersus Iesum, vt eum morti traderent.] Vt factus est dies ex Luca. Ex quo intelligitur priorem illam congregationem ante noctis finem dissolutam fuisse vt facto iam die rursus congregati fuerint. Vide quam solliciti in malo tota nocte vigilaucrunt vt patrarent homicidium.*

2. *Et vinctum adduxerunt eum, & tradiderunt Pontio Pilato præsidi.] Cum ligassent. Ex Marco, etsi fieri etiam potuerit vt vincula semel Christo iniecta, ad horâ fuerint in domo Caiphæ relaxata, ac deinde rursus ei iniecta cum ad Pilatum deducendus esset, aut vinctus quidem tenebatur, sed non manibus. Mos erat vt quem morti adiudicassent ligatum iudici traderent. Ex Hieron. Ideo autem Pilato tradiderunt, quia dies erat festus. Ex Chrys. Vel quod affectati regni accusaretur. Ex Theoph. Vel quia Romani illis abstulerant potestatem iudicandi de capitalibus causis: Vel quia illis non licebat quemquam crucifigere sed aut lapidare, aut strangulare, aut vrere, aut gladio ingulare, vt cap. 5. volebant autem omnium ignominiosissimo supplicio occidere.*

3. Tunc videns Iudas, qui eum tradidit, quod damnatus esset, poenitentia ductus retulit triginta argenteos Principibus Sacerdotum & senioribus.] Quasi diceret nullā suae salutis spem superesse: sed hoc ad Christum referendum quod cum damnatum videret retulit 30. argenteos non ad Sacerdotes qui erant in templo, sed ad Principes Sacerdotum qui erant in pratorio: quos cum accipere nollent in templum proiecit, ~~perit~~ ^{perit} de peccato anxius, & non ~~perit~~ ^{perit} dolens & emendans quod fecit Petrus, quos Sacerdotes accepisse verosimile est donec Principes Sacerdotum decernerent quid de illis esset faciendum. hi autem dicuntur Christum morti tradidisse quia Pilato ad mortem damnandum tradiderunt clamantes reus est mortis. Ex Luc.

4. Dicens: peccavi tradens sanguinem iustum. At illi dixerunt quid ad nos, tu videris.] Quasi dicat cupio vt receptis argenteis vestris, liberū dimittatis quem innocentem confiteor: atque in quo prodendo peccasse me agnosco: sic Deus ordinavit vt innocentiae testimonium omnes Christo redderent, Iudex, Iudicis vxor, & ipse proditor. Notanda excæcatorū & amen-tium Principis Sacerdotum vox. Ex Amb.

5. Et proiectis argenteis in templo recessit, & ab iis laqueo se suspendit.] Conscientia non sinente vt iniuste partem retineret mercedem: præceps factus crepuit medius. Act. 1. cum forte rupto laqueo supervixisset. Ex Oecum. aut se præcipitem dedisset ex edito loco in quo se suspenderat in ficu, siue post Christi Resurrectionem: vel vt credibilis statim projectis argenteis.

6. Prin

6. *Principes autem sacerdotū acceptis argenteis dixerunt: non licet nobis mittere in corbonam quia pretium sanguinis est.*] Quia quæ in templo proliciebantur Deo videbantur offerri: prius autem accipere noluerant ne viderentur rescindere venditionem & cogerētur Christum illi reddere. *Corbona* erat gazophylacium seu sacrum ærarium vbi templi oblationes recondebantur. *Mittere* pro remittere, quia inde elati fuerant: vnde publici sumptus ad templi causam & religionem pertinentes fiebāt, cuiusmodi causam esse putabant vt Christus qui se Dei filium dicebat occideretur, & verentur hoc sanguinis pretium accipere, & non verentur ipsum sanguinem effundere.

7. *Consilio autem inito emerunt ex illis agrum figuli, in sepulturam peregrinorum.*] Non statim sed postquam crucifixus est, & forte post festum Paschæ sicque per anticipationē dictum. Bene expenderunt in sepulturam peregrinorum affatim confluentium Hierosolymam: pretium enim sanguinis conueniebat in mortuos impendi ad gloriam Christi, Spiritu sancto sic operante.

8. *Propter hoc vocatus est ager ille Aeldama, idest, ager sanguinis vsque in hodiernum diem.*] Idest, emptus pecunia qua hominis mors empta fuit, quod significat Christi morte comparatam veram requiem iis qui velut peregrini degunt, ius supernæ ciuitatis consecuti: vel sanguinem Christi potissimum aduenis Gentibus profuturum pereuntibus Iudæis in sua impietate.

9. *Tunc impletum est quod dictum est per Ieremiam Prophetam dicentem: & acceperunt triginta*

argenteos. Pretium appretiati quem appretiarunt à filiis Israel.] Non extat; sed apud Zachariam c. 11. siue quia à Iudæis maligne deletum est; vel scriptum esset in his libris qui perierunt. vel in Apocrypho sicut Paulus de Ianne & Mambre citat ex Apocryphis. Sunt qui Zachariam binominem fuisse aiunt vt August. & Ieremiam etiam appellatum. Alij qui Ieremiæ prophetiam citari putant non quidem scriptam, sed per traditionem acceptam vt illud Luc. 13. de turri Siloe Christus citauit. Melius alij, Euangelistam nullius prophetæ nomen posuisse sed tantum dixisse: *Tunc impletum est quod dictum est.* Scriptorem vero aliquem cum putaret citari Ieremiam ad marginem posuisse, postea aliquem alium in textum inseruisse, quia in Syriaco nō habetur *pretium appretiati.* Hebraicè est decus pretij aut pretij æstimationis quem æstimauerunt à filiis Israel, id est, iis qui erant ex filiis Israel.

10. *Et dederunt eos in agrum figuli sicut constituit mihi Dominus.*] Hæc verba apud prophetam non habentur sed sensus.

11. *Iesus autem stetit ante præsidem, & interrogauit eum præses dicens: Tu es Rex Iudæorum. Dicit illi Iesus: tu dicis.*] Erat inquit Ioannes manu quo significatum est eos Christi sanguinis fuisse sitibundos: metuebāt ne mora aliqua intercedente Dominus ipsis eriperetur, aut à populo tumultus fieret, metuebant ne non liceret sibi agnum paschalem quæta mente & religiosè sumere, si ante illius esum, non esset satisfactum illorum voto Eadem de causa ipsi nō introierunt in prætorium, ne contaminaretur ingressu domus gentilis: propterea Pilatum ad
cos.

cos foras exiisse & interrogasse: *Quam accusationem affertis aduersus hominem hunc?* quasi dicat innocentem: ideo Iudæi respondent: *si non esset hic malefactor, non tibi tradidissimus eum.* Post quæ verba cœperunt illum accusare dicentes: *hunc inuenimus subuertentem gētem nostram, &c.* Luc. quibus subiungenda verba Ioannis: *accipite eum vos, & secundum legem vestram iudicate eum.* Dixerunt Iudæi: *nobis non licet interficere quemquam.* Addit Ioannes ideo hoc factum esse ut impleretur sermo Iesu quem dixerat, significans qua morte esset moriturus. Nēpe sermo ille Matt. 19. *Filius hominis tradetur Principibus sacerdotum, &c.* Et tradent eum gentibus, ad illudendum & flagellandum, & crucifigendum. Significat ergo Ioannes propterea Iudæos potestate sibi à præside facta uti noluisse quod secundum legem neminē crucifigere liceret, quo maximè genere mortis Christum mori cupiebant, & Christus ipse se moriturum prædixerat. Post hæc ut ait Ioannes Præses in prætorium ingressus est, & foris manentibus Iudæis Christum ad se vocauit, rogauitque: *Tu es rex Iudeorum?* si enim Rex erat, dubitari nō poterat quin tributa Cæsari dāda esse negaret. Hæc enim duo inter alia Iudæi Christo obiecerāt quæ ipsorummet testimonio refelli poterant, à quibus interrogatus respōderat: *reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, &c.* Et ipsum quoque soluere solitum, testes Romani erant aut Iudæi publicani. Et præmittenda responsio à temetipso hoc dicis, *an alij tibi dixerunt de me?* quasi dicat tu utique scis me Iudeorum Regem non esse, terrenum videlicet: sed ista quæ rogas Iudæorum postulatione rogas. Respondit Pilatus: *Numquid ego Iudæus sum?*

gens tua & Pontifices tradiderunt te mihi. quid fecisti? quasi dicat cum, vt notum est, Iudeus non sum sed Romanus, rerum Iudaicarum ignarus sum, nesciens quid sit de rege quem expectare dicuntur. vnde ex me nequaquam profecta videri potest mea de rege Iudæorū interrogatio sed ex ipsa tua gente. Hæc ipsa & Pontifices eius tradiderūt te mihi Et hi te huius accusant. Quid ergo fecisti. Respondit Iesus: *Regnum meum non est de hoc mūdo, si ex hoc mundo esset regnū meum, ministri mei utique decertarent vt non traderet Iudæis: nunc autem regnum meum non est hinc.* idest non est mundanum, nō est terrenum, non est temporale sed cœleste, & spirituale. Regnum suum non solum beatorum societate sed fidelium etiam in terris congregationem, idest Ecclesiam appellans quæ etsi in hoc mundo est, tamen de hoc mundo non est: & quia non ex terra, sed ex cœlo originem habet, cū eius caput Christus à quo congregata & formata est, & charitas quæ eius vinculum, & spes, quæ præmia illi promittit, de cœlo dentur sicut Christus ait Ioan. 8. *Ego de supernis sum.* Et quia eius conuersatio in cœlo est, neque putat se hic habere ciuitatem permanentem sed à Domino peregrinari quatenus homo est, quatenus autē Deus est, non solum spiritualis sed etiam temporalis totius mundi & superioris & inferioris Rex est, qui ideo habet in femore scriptum *Rex Regum & Dominus dominantium* Apoc. 19. Hac occasione Pilatus intulit *Ergo rex es tu?* tunc respondit quod hic Matthæus: *Tu dicis, non ambigue sed modeste se regem esse significans* ex Aug.

12. *Et cum accusaretur à Principibus sacerdotū*

&

Et senioribus nihil respondit. Luc. 24. ait Pilatum postquam Christum interrogasset an ipse Rex esset vt ait Ioan. 18. ad Iudæos qui extra prætorium expectabant exiisse, dixisseque: Ego nullam inuenio in eo causam, idest culpam, vt flagellatus ita modo silet accusatus, vt patientiæ det exemplum ait Hier.

13. *Tunc dicit ei Pilatus: non audis quanta aduersum te dicunt testimonia? Et non respondit ei ad ullum verbum, ita ut miraretur præses vehemēter.] Lucas refert hæc testimonia, vt commouet populum, idest facit seditiosum. Incipiens à Galilæa vsque huc. Et vt cognouit quod de Herodis potestate esset, remisit eum ad Herodem, qui et ipse Hierosolymis erat illis diebus. Herodem autē viso Christo gauisum esse: & cum nihil responderet contēpsisse eum, & veste alba, per opprobrium, indutū ad Pilatū remisisse, factos amicos Pilatū & Herodē ex eo die cū ante inimici essent. Cum Christus ad Pilatum remissus esset, Pilatū conuocatis Principibus sacerdotum, & magistratibus atque plebe dixisse: Obrulistis mihi hūc hominem quasi auercentē populum; Et ecce ego coram vobis interrogans nullā causam inueni in homine isto ex his in quibus eum accusatis, sed neque Herodes, nam remisit vos ad illum. Et ecce nihil dignum morte actum est ei: Emendatum ergo illū dimittam: castigatū dimittam quod aut de verbis aut de verberibus potest intelligi. Ad hanc Pilati vocē cœperunt Iudæi vehementius instare, & accusare Christum, & tunc Pilatum dixisse: non audis quanta aduersum te dicunt testimonia, vt hic refert Matth. Tacet autem nunc, quia non iam de summa rei sed de commotione populi, de doctrina & aliis huiusmodi agebatur, quas*

quas cum palam fecisset nemo poterat ignorare. Et quia si respondisset, sciebat Iudeos non credituros. ex Chry. aut ad iracundiam lapsuros & suam culpam aucturos. 3. ne si crimina diluisset dimitteretur, & crucis fructus, idest salus nostra periret, ex Hier. 4. quia defensione non indigebat ex Amb. 5. vt prophetia imple-retur Isa. 53.

15. *Per diem autem solemnem consueuerat praefes populo dimittere vnū vinctū quem voluissent.*] In memoriā populi liberati ex Ægypto vinctū die Paschæ ē carcere liberabant ex Orig. vel à Romanis, vt sibi populi gratiam conciliarent, concessum vel confirmatum hoc priuilegium.

16. *Habebat autem tunc vinctum insignem qui dicebatur Barabbas.*] Nobilem scelere, & improbitate latronem. Ioan. 18.

17. *Congregatis ergo illis dixit Pilatus: quem vultis dimittā vobis, Barabbam an Iesum qui dicitur Christus.*] Pilatus nullam occasionem absoluedi Christum praetermittit vt supra dictum est. Prius interrogauit quam accusationem afferretis? quasi dicat quid huic homini iusto obijcite potestis. Deinde dixit: nihil inuenio causa Luc. 3. remisit ad Herodem. 4. cum hoc Iudeorum iracundiam non mitigaret, castigare voluit verbis aut flagellis. Luc. Nunc proponit vt saltem sollemnis festi respectu. sicut alij facinorosi dimitti solent Christus dimitteretur, & saltem Barabbæ omnium sceleratissimo praeretur. Post hæc etiam Christum dimittere conatus est: cum enim vigerent Iudei: Tolle, tolle, crucifige eum. respondit: Regem vestrum crucifigam? Ioan. 19 quasi ipsorum honori cōsuleret. Multo vero magis cum ad eum vxor nuntiū misisset,

nihil

nihil tibi & iusto illi. Et cum ex Iudæis audiuit filium Dei se facere. prius enim religione & æquitate, post etiam metu absoluerè conatus est.

18. 19. *Sciebat enim quod per inuidiam tradidissent eum. Sedente autem eo pro tribunali misit ad eum uxor eius dicēs: nihil tibi & iusto illi.* Id est, ne te eius negotio immisceas, ne eum cōdemnes, ne quid tibi mali eueniat, vel ex pietate qua forte ante, vel tunc primum edocta credidisset.

Multa enim passus sum hodie per visum propter eum. Quid viderit aut audierit in somniis non exprimit Matth. vnde nihil certi de eo proferre possumus, nisi quod grauiter fuerit afflicta, & Christum innocentem, & filium Dei esse cognouisse, & ea prospexisse mala quæ erant euentura Hierosolymis. Somnium autem hoc non à natura sed à moribus vel à diabolo ex Ignat. vel à Deo immissum ex Origen. qui saluam fuisse ait: tum vt ab vtroque sexu testimonium Christus haberet suæ innocentia: tū quod non creditum fuisset Pilato qui videri potuisset ad gratiam loqui, ideo coniugi potius quam Pilato Deus iniecit, ex Chry.

20. 21. 22. 23. *Principes autem sacerdotum & seniores persuaferunt populis, vt peterent Barabbam, Iesum vero perderent. Respondens autē Prasas ait illis: quē vultis vobis de duobus dimitti? at illi dixerūt Barabbam. Dicit illis Pilatus: quid igitur faciam de Iesu qui dicitur Christus? dicunt omnes, crucifigatur. Ait illis Prasas: quid enim mali fecit? At illi magis clamabant: crucifigatur.* Quasi dicat si vultis vt crucifigatur, causam reddite. Post hæc quæ Matthæus & Marcus narrant scribit Ioannes verberibus caesum, spinis coronatum, purpura indutum, & ad Iudæos.

Iudæos productum fuisse, dicente Pilato. *Ecce homo*, ut vel miserabili spectaculo feroces animi Iudæorum placarentur. Ioann. 19. Sunt etiam qui bis Christum dicunt flagellatum, primum hoc loco ad mitigandos Iudæos; deinde cum iam condemnatus esset, eo quod Romanorum esset consuetudo ut neminem nisi prius flagellatum crucifigerent ex Hier.

24. *Videns autem Pilatus quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret, accepta aqua lavit manus coram populo dicens: innocens ego sum à sanguine iusti huius, vos videritis.*] Non excusat Pilatum sed Christum, dum ait, non villo probato crimine, sed solo metu seditionis Christum damnauisse, & ita ut damnando absoluerit. Mos autem erat Iudæis innocentiam suam testari ablutione manuum. Deut. 21. Psal. 25. At graue scelus Pilati hac ceremonia non abluebatur. nec verbis quibus se innocentem dicit, quia damnato iusto, innocens non erat.

25. *Et respondens vniversus populus dixit: sanguis eius super nos & super filios n. stros.*] Nos & filij nostri, si culpa est, pœnam luemus. perseuerat adhuc hæc imprecatio super Iudæos ait Chryf.

26. *Tunc dimisit illis Barabbam, Iesum autem flagellatum tradidit ut crucifigeretur.*] Ex spinis, funiculis, aut lotis vel potius virgis more Romanorum, quorum legibus crucifigendus prius verberabatur. ex Hier.

27. *Tunc milites Præsidis suscipientes Iesum in pratorium, congregauerunt ad eum vniversam cohortem.*] Quasi dicat, sub idem tempus, paulò ante, factum enim est ante condemnationem

tionem ad crucem, vt in tribunal Prætoris quasi Rex irrisionis causa collocaretur, ideo corona illi imposita, purpura induitur, & pro sceptro arundo ei datur, & vniuersa cohors.

28. *Et exuentes eum chlamydem coccineam circunderunt ei.*] Purpuream quæ erat Regum habitus 3. Esd. 3. Mach. 10. & 11. ex Hier.

29. 30. 31. *Et plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput eius, & arundinem in dexterâ eius: & genuflexo ante eum illudebant ei dicentes: Aue Rex Iudaorum, & expuentes in eum acceperunt arundinem & percutiebant caput eius: & postquam illuserunt ei, exuerunt eum chlamyde, & induerunt eum vestimentis eius, & duxerunt eum vt crucifigerent.*] Hæc faciunt vt significant non verum sed ridiculum Regem esse. Ex Hier.

32. *Exeuntes autem inuenerunt hominem Cyrenæum nomine Simonem: hunc angariauerunt vt tolleret crucem eius.*] Quid sit angariare diximus c. 5. Ioannes 19. scribit Christum crucem suam baiulasse scilicet per totam urbem, in exitu vero urbis angariatus est Simon Cyrenæus siue Gentilis seu potius Iudæus vt cum eo usque ad locum vbi crucifigendus erat portaret; quia & vigilia, & flagris adeo fatigatus erat, vt ultra portare non posset. Lucas ait mulieres secutas fuisse Christum, magnamque populi multitudinem quæ plangebât & lamentabantur eum, quas verat propter se flere, indicans se non vi sed sponte ire ad mortem. Iubet autem eas propter seipsas flere, quod ipsæ essent pœnas mortis suæ luituræ, cuius causa Hierosolymitanum excidium immineret. Non quod illæ ipsæ forte calamitatem subitura essent, sed quia tunc futuræ erant.

33. Et

33. *Et venerunt in locum qui dicitur Golgotha, quod est Caluaria locus.*] Quod rotundus esset Cranium appellatū, quod ibi Adam primi hominis caput repertum esset, vel potius quod ibi facinorosi homines decollarentur; ideoque humanis capitibus plenus esset, ex Hier.

34. *Et dederunt ei vinum bibere cum felle mistum. Et cum gustasset, noluit bibere.*] Myrrhatum vinum Mar. 15. non felle infectum. Probabile vinum myrrha, & felle simul fuisse permixtum: sed constat fuisse diuersum: nam Matth. & Marc. non obscure significant antequam in crucem tolleretur myrrhatum illi vinum datū fuisse, quo crucis dolorem minus sentiret. Lucas vero & Ioannes non solum iam crucifixo, sed etiam extremum exhalanti spiritum, cum omnes iam cruciatus perpeffus esset illum aliū potum porrectum fuisse tradūt: deinde Matth. & Marcus vinum fuisse dicunt: Lucas vero & Ioannes acetum, hoc spongia, illud vase, hoc perenti in cruce & dicenti *sitio*; illud non petenti datum, vt notat Baron. tom. 1. Marcus ait non accepisse, id est, non bibisse, gustasse tamen ne contemnere datum de more vinum videretur: vt autem ostenderet se ad ferendos crucis dolores eo medicamento non indigere, bibere noluisse, vt notat Aug. l. 3. de conf.

35. 36. *Postquam autem crucifixerunt eum, diuiserunt vestimenta eius, sortem mittentes, vt impleretur quod dictum est per Prophetam dicentem: Diuiserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam miserunt sortem: & sedentes, seruabāt eum.*] Lucas ait dum crucifigeretur pro crucifigentibus orasse *Pater dimitte illis, &c.* Ex Ioanne patet non omnes Christi vestes, sed solam tunicam

tunicam sortitione distributam, eam videlicet inconsutilem, quam à matre adhuc puero factam acceperat. Magna Christi abiectio, diuisio enim vestimentorum fit in vilibus, & nihil aliud habentibus, ex Chrys.

37. *Et imposuerunt super caput eius causam ipsius scriptam: Hic est Iesus Rex Iudaorum.*] In tabella tribus linguis magnis characteribus, vt à prætereuntibus legi possent. Credibile etiam est latronibus positum fuisse titulum. Ex Ruffin. l. i. hist. c. 7. ex alijs Euangelistis: *Hic est Iesus Nazarenus Rex Iudaorum*: vt ex illo ipso titulo quo Iudex declarare voluit merito damnaſſe; immerito damnaſſe declararet.

38. *Tunc crucifixi sunt cum eo duo latrones: unus à dextris, & alter à sinistris.*] Vt impleretur Prophetia Isa. 53. & vt Pilatus iniquitatis suæ velamentum quæreret; vt quemadmodum poenæ, ita etiam culpæ similitudine Christus vna cum latronibus damnatus esse videretur. & vt ignominiosior esset mors, ex Hier. in medio autem crucifixus est; quia omnes ad se peccatores vocat; & vt doceret Ecclesiam mediū inter Hæreticos tenere: & omne humanum genus ad passionis Sacramentum vocari, ex Hil.

39. 40. 41. 42. *Prætereuntes autem blasphema-
bant eum mouentes capita sua; & dicentes: Vah
qui destruis templum Dei & in triduo illud readi-
ficas: Salua te ipsum: Si filius Dei es, descende
de cruce. Similiter & Principes sacerdotū illudentes
cum scribis & senioribus dicebant: alios saluos fecit,
seipsum non potest saluum facere.*] In signum
irrisiōnis, non commiserationis aut admi-
rationis mouebant capita dicentes; si Messias

356 MANVALE IN EVANGELIUM
& filius Dei est, qualem se professus est, descendat de cruce, &c.

43. *Confidit in Deum: liberet nunc si vult eum: dixit enim: quia filius Dei sum.*] Hoc Davidis testimonium proferunt contra seipsum, quasi dicerent, liberet eum Deus quem amat. Si vult, id est si eum amat. Et sua irrisione verum esse Christum, eum esse probant, dum Davidis de illo Prophetiam implent. Quasi vero Prophetæ & iusti non fuerint, quos Deus à periculis non eripuit, ait Hier.

44. *Idipsum autem & latrones, qui crucifixi erant cum eo, improperabant.*] Lucas vero unum latronem hæc cōiuncta iactasse dicit, sed Matth. & Marc. plurali per syllepsim vsi sunt. vt Pl. 22 Reges pro Herode, ad Heb. 11. obstrauerunt ora leonum, de solo Daniele: & secti, de solo Isaia. Lucas ait alium latronem respondisse, & eum qui blasphemabat reprehendisse. *Neque tu times Deum?* quasi dicat, non solum non reuereris, sed ne quidem times Deum; vel non solum homines, sed nec Deum times. Sensus erit sic, non solum isti qui cum pœnæ nihil patiantur, nulla commiseratione pœnarum istius hominis mouentur, quin potius metus Dei obliti contumelias in eum iaciunt, sed ne tu quidem, qui cum eadem pœna afficiaris, non conuitiari sed misereri debuisti, *Deum times;* sed eius potius sicut ceteri timoris oblitus, afflictio afflictionem addis: hoc est, *neque tu times Deum qui in eadem damnatione es:* Fit enim comparatio inter latronis & Christi pœnam, non inter alterum latronem aut Iudæos. Et hic sensus recte cadit in hunc locum. *Et nos quidem iuste, hic vero nihil mali gessit, prudenter se cum altero latrone*

latrone connumerat, vt melior sit reprehensio. Et dicebat ad Iesum: *Domine memento mei dum veneris in regnum tuum*, non ad regnandum sed iam regnans, non ad acquirendum regnum, sed regno iam acquisito, & Regem & Deum confiteretur, & resurrecturum indicat: credebat etiam post mortem peccata remitti, quod alibi quam in purgatorio fieri non potest. Aug. l. 6. cont. Iul. c. 5. videbat enim se paulo post moriturum esse, & orauit tamen Christum vt sui post mortem memor esset, idest, sibi peccata condonaret. Et dixit illi Iesus: *Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso*. Quasi dicat, non solum tibi peccata remittam, sed optimo te loco collocabo, hoc est, in paradysum inducam, idque *mecum*, iuxta me; vbi ego ero, in Paradiso, idest, in cœlo, quia Christus quatenus est Deus, est vbique ex Cyril. Chryl. hom. 2. de cruce. Alij in loco Adæ vbi fuit terrestris Paradysus: vel potius in sinu Abrahæ; quia in eum locum eodem die Christus descendurus erat. Ad hunc locum referuntur quæ scribit Ioan. 19. *Mulier ecce filius tuus*, non commendat illi discipulum, sed ipsam discipulo.

45. *A sexta autem hora tenebra factæ sunt super vniuersam terram vsque ad horam nonam.*] Marcus 15. *Erat hora tertia, & crucifixerunt eum;* vnde colligunt quidam cum tenebræ factæ sunt, Christum per tres iam horas in cruce pependisse. Ioannes videtur Marco contrarius, qui hora sexta a Pilato damnatum dicit: sed norandum vt diximus c. 20. Hebræos diem in duodecim horas quas Astronomi vsuales & inæquales vocant distribuisse: 12. rursus horas in 4. partes: sicut & horas noctis diuidebant in

in quatuor vigilias. Quatuor autē partes diei, quarum singulæ tribus constabant horis: quia proprio carebant nomine, à fine præcedentis diei nomen accipiebant. Itaque totum trium horarum spatium quod inter solis ortū & horam diei tertiam interiectum erat, ab hora tertia quæ vltima erat hora, tertia vocabatur. Consuetudo tamen inualuit vt horæ sequentes ex præcedentibus nomen acciperent, sicut nos postquam meridianæ signum datum est, vsque ad horam primam meridianam horam appellamus, cum non propriè meridiana, sed prima pomeridiana sit: nam meridiana ea est quæ ab vndecima inchoatur, & duodecima finitur, itaque aliquando dicimus de spatio loquentes quod inter vndecimam est, esse horam vndecimam, aliquando esse duodecimam, nunc à principio, nunc à fine nomen accipientes. Eadem prorsus consuetudine Marcus & Ioannes locuti sunt. Nam quia Christus damnatus & crucifixus fuit eo temporis spatio quod est inter finem horæ tertiæ, quod idem sextæ initium erat, & finem sextæ quod erat initium nonæ, Ioannes ex fine spatium illud appellās vocauit horam sextam. Marcus ex initio vocauit tertiam: vnde credendum est Christum post horam decimam & semis, si nostro more horas numeremus damnatū fuisse; vnde Ioannes ait: *quasi sexta hora* damnatum esse. Post vnā circiter horam nostram, idest hora vndecima & semis crucifixus est, quam Marcus horam tertiam appellat. itaque per dimidiatam horam crucifixio iam fuerat, cum tenebræ factæ sunt. qua dimidia horæ parte & vestimenta à militibus distributa, & conuicia à Iudæis in Christū iactata,

iactata, & latroni paradisus promissus. Vnde patet non per sex horas, idest, à nona matutina vsque ad tertiam pomeridianam in cruce vnum pependisse, non potuit enim plus quam quatuor horis pendere. Cum post horam vndecimam crucifixus fuerit, hora nona, idest, tertia pomeridiana, aut paulo post expirauerit. Exprimunt autem tres Euangelistæ sextam horam, idest, meridianam quo maius miraculum appareat: tunc cum maximè Sol vigeret tenebras fuisse factas, vt prædixerat Amos 8. c. Ex Mald. quales obscurato plena Ecclypsi sole fieri solent, non quales media nocte: nam neque Christi mater, neque Ioannes, neque milites discesserunt: Quidam aiunt factas fuisse naturali ecclypsi solis vt Aug. & Orig. Alij non quidem naturali, sed supra naturam, luna recedente retro & ad solis locum redeunte: alij per radiorum subtractionem, Solem obscuratū fuisse putant. vt Hier. Alij per nubium densarū oppositionem factas fuisse tenebras vt Exod. 10. ex Orig. Ad significandum Iudæorum cæcitatem, vel in tanti sceleris detestationem, vel ad declarandum iram diuinam sic Ierem. 15. Ezech. 32. Ioel. 2. Amos 8. Vel ad expergefaciendos Iudæos vt miraculi magnitudine commoti Christū agnoscerent. Vel potius vt Christi diuinitatē testarentur. Matthæus ait super vniuersum orbem factas fuisse tenebras. Alij super solam Iudæam vt Christi diuinitas & doctrina Iudæis testata esset. vt Orig.

46. *Et circa horam nonam clamanit Iesus voce magna, dicens: Eli Eli lama Sabathani.* Idest, circa tertiam pomeridianam nostram Exclamauit supra naturā moribundus, vt ostenderet
sc

se viuere, & magna in morte sua esse mysteria, & omnes qui aderant Psalmi verba recognoscere; ex Chryl. & de quo ea scripta essent, credibilis est dixisse, Eli quam Eloai, vel Eloai: nam qui aderant, nutabant Eliam inuocare. Hæretici Christum de sua salute desperasse aiunt, cum dixit se à Deo derelictum. Quod ipso Christi morientis facto refutatur, dixit enim; *In manus tuas commendo Spiritum meum.* Luc. 23. Nec vero necesse erat, nec potuit omnes damnatorum pœnas experiri. Sed hoc non sua sed nostra, idest, omnium peccatorum persona protulit: vel dicendum Christum tãquam hominem hæc verba dixisse, pro seipso; sicut dixerat: *Pater si possibile est transeat à me calix iste.* quasi esset purus homo & se à Deo derelictum quereretur.

47. *Quidam autem illic stantes, & audientes, dicebant: Eliam vocat iste.*] Iudæi, plebs, non sacerdotes, vel docti sacerdotes, Scribæ, & Pharisei ex Hier. vel Romani milites qui Christo acetum porrexerant. Luc. 23.

48. *Et continuo currens unus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto.*] De more ibi posito; quia hominibus crucifixis aut cruci affigendis dari solebat, vt citius morerentur, vel potius vt recrearentur qui exanimarentur metu mortis, quibus acetum hyssopum aceto mixtum porrigebatur, ex Baron.

49. *Ceteri autem dicebant: finite videamus an veniat Elias.*] Marcus, non ceteros sed eum qui acetum daturus accurrerat, acetum ei dedisse ait: ne antequam veniret Elias moreretur, quem venturum sperabant ante Christi aduentum.

50. *Iesus autem iterum clamans voce magna, emisit Spiritum.*] Quia iam ante voce magna clamauerat, vt ostenderet se non timide, sed confidenter mori, non ex infirmitate sed ex voluntate sua, vel vt Patri se esse concordem declararet; & quousque se propter peccata demississet. Vel potius vt suam diuinitatem patefaceret, vt qui supra humanam naturam in ipso extremo spiritu tam magna voce clamaret, plus quam homo crederetur. Lucas expressit quid clamans dixerit: *Pater in manus tuas commendo spiritum meum*: ne derelinquat in inferno animam, quò descensura erat; & ne det sanctum videre corruptionem; vel vt ait Mald. commendat tanquam qui confidat amico iter facturus quod domui suæ charissimum haberet. Prius voce clamauit, deinde caput inclinauit, & postea dixit; *consummatum est*, & denique *tradidit Spiritum*: quasi diceret, nihil mihi iam patiendum superest, tempus est vt animam ponam, ex Hier. Vnde ex hoc nihil habent hæretici ad tollendum Eucharistiæ sacrificium, vel bonorum operum satisfactionem, quamuis demus significari voluisse, se impleuisse omnes Prophetias, omnia veteris legis sacrificia.

51. *Et ecce velum templi scissum est in duas partes à summo vsque deorsum; & terra mota est, & petra scissa sunt.*] Simul atque Spiritum emisit, Lucas per anticipationem iunxit cum tenebris veli scissionem, ex Aug. l. 3. de cons. quia nos ablato velo, reuelata facie contemplamur, ex Orig. 2. Cor. 3. Alij synagogæ abrogationem, ex Aug. Alij velum quasi vestem fuisse templi, & vt Iudæi in luctu vestem scindebant,

Q

bant; ita templum moriente Christo vestem suam discidisse, vt Eutym. Alij Iudaici populi in diuersas partes diuisionem, vt Hil. Alij propalatam esse sanctorum viam, Heb. 9. Origenes ait in sola Iudæa factum terræ motum, alij etiam in Thracia vndecim vrbes corruisse: quo declarabatur Christi diuinitas, & ira quæ Iudæis imminabat. vt Ioel. 3.

52. *Et monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum, qui dormierant, surrexerunt.*] Viuente adhuc Christo, vt putat Chryl. Theophylactus, statim post mortem. Alij melius post Christi resurrectionem. Qui autem tunc cum Christo surrexerunt, mortuos fuisse iterum putat Theoph. alij melius non iterum mortuos sed in cælum euectos fuisse.

53. *Exeuntes de monumentis post resurrectionem eius, venerunt in sanctam ciuitatem, & apparuerunt multis.*] Hierusalem sanctam vocant propter templum, & sanctum sanctorum. ex Hier. Apparent multis nō omnibus sed quibus oportebat Christi resurrectionem confirmare; vt Christus solis Apostolis & tantum alijs fidelibus visus est, quia non generalis erat resurrectio: ait Hier.

54. *Centurio autem, & qui cum eo erant, custodientes Iesum, viso terra motu & his quæ fiebant, timuerunt valde, dicentes verè filius Dei erat iste.*] Marcus ait validū Christi morientis clamorem, & factas in vniuersa regione tenebras, &c. Centurionem mouisse, vt glorificaret Deū, id est, veritatem confiteretur, Christum esse Dei filiū. Et vt Lucas ait, verè hic homo iustus erat, & verosimile est vtrumque dixisse, & iustū pro Dei filio posuisse. Ex Aug. l. 3. de cons. c. 20.

55. *Erant*

55. *Erant autem ibi mulieres multa à longè, quæ secutæ erant Iesum à Galilæa, ministrantes ei.]* Seruientes ei, & de facultatibus necessaria sup-
peditantes. Mos enim erat Iudæis, vt mulieres
victum & vestitum præceptoribus ministra-
rent, quod ne scandalum faceret, Paulus ab-
iicit vt notat Hier.

56. *Inter quas erat Maria Magdalena, & Maria Iacobi & Ioseph mater, & mater filiorum Zebedai.]* Lucas ait, *stabant autem omnes notæ eius à longè*, quod de mulieribus, & alijs qui ibi erant, non de discipulis intelligendum, qui fugerunt, neque de Ioanne & Christi matre, quæ stabat iuxta crucem, seruientes ei, & de facultatibus necessaria suppedirantes, sic-
que mulieres mortis & sepulturæ Christi testi-
monium dederunt: Apostoli Resurrectionis. *Ioseph mater erat soror matris Domini c. 12. Et mater filiorum Zebedai quæ Salome vocabatur, Matth. 4.* Ad hunc locum referenda sunt, quæ Ioannes à cæteris Euangelistis præter-
missa exponit. Iudæi ergo quoniam Parasceue erat vt non remanerent in cruce corpora Sabbato, erat enim magnus dies ille Sabbati, rogauerunt Pi-
latum, vt frangerentur eorum crura, & tollerentur. Die Parasceue & de magno illo die dixi-
mus c. 26. Innocentem occidere non ducunt religioni, ducunt vero mortuum in cruce relin-
quere. Addit Ioannes: *Venerunt ergo milites & primi quidem fregerunt crura, & alterius qui crucifixus est cum eo.* Ex quo colligitur morem fuisse vt crucifixis, quo citius morerentur aliquando frangerentur crura: sed vnus militum lancea latus eius aperuit, & continuo exiit sanguis & aqua; ideo quæ cum videt se viuo illudere non posse,

Q. 2 illudit

illudit mortuo : quod diuino consilio factum est, vt inde sanguis & aqua emanaret, nostræ salutis symbolum, quibus duo præcipua Sacramenta significat, ex Cyril.

57. *Cum autem sero factum esset, venit quidam homo diues ab Arimathea, qui & ipse discipulus erat Iesu, nomine Ioseph.*] Cum iam dies ad vespærum inclinata esset, quia si vespæ fuisset nõ licuisset hominibus iustis Christũ de cruce deponere, & sepelire : quia Sabbatum etiã à vespere incipiebat : dicitur *diues*, quia huiusmodi homines apud Præsides & Iudices gratiosi esse solent, ex Aug. l. 3. de cons. c. 22. Lucas addit nõ consensisse consilio, & actibus Iudæorum, de capiendo, & crucifigendo Christo. ex Hier.

58. *Hic accessit ad Pilatum, & petijt corpus Iesu : Tunc Pilatus iussit reddi corpus.*] Antequam Sabbatum veniret, Marcus ait miratum fuisse Pilatum, cum audiret tam cito mortuum esse Christum, & petiuisse à centurione num verè mortuus esset, vt de eius morte postea testis esset, ne quis postea diceret, non vere surrexisse, qui vere non fuisset mortuus ; sed viuus adhuc de cruce sublatu, & in sepulchrum inclusus.

59. 60. *Et accepto corpore, inuoluit illud in sindone munda. Et posuit in monumento suo nouo, quod exciderat in petra.*] Hoc ad sepulturæ Christi honorẽ facit, nõ enim solent in huiusmodi sepulchris, nisi magni viri & nobiles sepeliri. Ioãnes addit Iosephum aromatibus etiã Christi corpus condidisse, sicut mos est Iudæis sepelire, quia primarij viri ita sepeliebantur, ex Hier. & Orig.

61. *Erat autem ibi Maria Magdalene, & altera Maria, sedentes contra sepulchrum*] Mater Iacobi & Iose ; quæ obseruabant vbi Christi corpus

corpus poneretur, vt elapso die Sabbati redirent, & illud vngerent cum aromatibus.

62. *Altera autem die, qua est post Parasceueni conuenerunt Principes sacerdotum & Pharisei ad Pilatum.*] Id est, die Sabbati quo eo anno Iudæi Pascha etiam celebrabant. Inquieta ipsa malitia, quia quem ad mortem perduxit necdum tamen quiescit, etiam post mortem virus exercet, ait Hier. Nam sibi magis metuentes, solliciti sunt, quo modo & Resurrectionis eius gloriam supprimant, Deo sic volente in suam & Christi sui gloriam, & Iudæorum confusionem.

63. *Dicentes: Domine, recordati sumus, quia seductor ille dixit adhuc vivens: post tres dies resurgam.*] Impostorem, deceptorem vocant pro venena: o suo in illam odio: Non sufficit scelus mortis nisi post mortem famam eius lacerent, ait Hier. Intra tres dies, dixerat enim se tertia die resurrecturum non autem post tres dies.

64. *Iube ergo custodiri sepulchrum vsque in diem tertium: ne forte veniant discipuli eius, & furentur eum, & dicant plebi: surrexit à mortuis: & erit nouissimus error peior priore.*] Vsque, non significat initium sed finem tertij diei; quasi dicat: iube custodiri sepulchrum donec elapsus sit tertius dies, ne furentur eum nocte, & erit error nouissimus, si discipuli populo persuadeant eum resurrexisse, peior priore; quod Christus esset filius Dei, quia in posteriore, prior continetur.

65. *Ait illis Pilatus: Habetis custodiam; ite, custodite sicut scitis.*] Habere, accipite, quasi dicat, quicquid militum habeo, in vestra est potestate; non enim loquitur de Iudæis militibus qui templum custodiebant, cum dixit; *habetis custodiam.* Quid enim opus fuisset, vt post resur-

rectionem copiosam pecuniam pollicerentur Principes sacerdotum militibus? Matt. 28. vt mentirentur Christi discipulos dormientibus se venisse, ac de sepulchro sustulisse corpus: sponte enim sua mentiti fuissent.

66. *Illi autem abeuntes, munierunt sepulchrum, signantes lapidem, cum custodibus.*] Quanta stultitia, & infidelitas signare sepulchrū eius quem viderant mortuum de sepulchro suscitasse, ait Hil. dupliciter munierunt: Nam & adhibuerūt circa sepulchrum militum custodiam, & lapidem, qui claudebat os sepulchri, obsignauerūt, & sigillauerunt: ne quid fraudis esse posset vel in custodibus: ita dum resurrecturo conantur exitum occludere, miraculum, & fidem resurrectionis auxerunt. ex Hilar.

CAPVT XXVIII.

Resurrectio nuntiatur ab Angelo.

1. **V** Espere autem Sabbati qua lucefcit in prima Sabbati, venit Maria Magdalene & altera Maria videre sepulchrum.] Quoniam de accessu mulierū ad sepulchrū diuersimode loquuntur Euangelistæ quidam bis vt Hier. quidā quater venisse putant. Matthæus mane cum adhuc tenebra essent: vt Ioannes profundo adhuc diluculo seu valde diluculo. vt Lucas orto iam sole, vt Marcus: Alij alias putant fuisse mulieres, & duas fecerunt Magdalenas quarum altera vespere, altera mane venerit vt Amb. Verum vnam tantum fuisse Magdalenam patet, cum nihil ad eam distinguendam ab altera apponatur. Alij dicunt & easdem fuisse mulieres, & semel tantum ad sepulchrū venisse, ea saltem nocte quæ
Sab

Sabbatum sequuta est. Vespere venire cœpisse peruenisse; veniebāt autem vespere, quia ad veniendum se parabant, aromata comparantes ita Beda. Alij vesperam totā noctem à Matthæo appellatam dicunt, verum cum vesperam Sabbati vocat nō vespertinum tempus, quod inter diem & noctem est, sed totā noctem Heb. more intelligit cuius extrema parte, id est maneam lucescente mulieres ad sepulchrum venerunt. nam nō dixit *εσπέρα ἡ σαββάτου* vespera autem Sabbati, sed *ὁ ψεῖς ἡ σαββάτου* id est sero Sabbatorū, aut tarde Sabbatorū, si ita dicere licet. vt notat Greg. Naz. id est multo ante transacto Sabbato. vt 1. Reg. 20. vespertinum diei tertiæ sequentē noctem appellat, & Exod. 12. Leuit. 23. Num. 9. vnde patet cōsensus inter Euangelistas: nō enim vespertinū simul & matutinū tepus sed solum matutinū intellexit: dixit autem *quæ lucescit* cum tamen nox esset; quia Heb. lucescere tēpus dicitur cū incipit, translata ex die significatione, quia tunc incipit dies esse cum incipit illucescere, id est appetere, appropinquare Luc. 23. *in prima sabbati* Græce in primam, in vnam Sabbatorū. Sabbatū autem significat vel totam hebdomadā, vel diem septimū. Prima vero Sabbati est primus dies hebdomadæ seu nostra Dominica. quæ & quia in ea creatus & postea redemptus resurgente Christo fuit mundus, loco Sabbati Iudæorum cœpta fuit celebrari. Quo modo autē Euangelistæ conueniant in descriptione tēporis quo mulieres venerūt ad sepulchrū, sunt qui marci locū corrigunt *orto iam sole* addita negatione *cōx* nondū orto sole sed sequēda cōmunis interpretatio vt mulieres *valde mane*, vt ait Marcus: Et cū adhuc tenebra essent,

vt ait Ioannes domo egressæ fuerint; orto vero iam sole ad monumētum peruenerint: nam et si nō magno ab vrbe distabat spatium, tamē mulieribus satis magnū erat vt cum adhuc tenebræ essent egressæ domo, non nisi iam oriente sole ad sepulchrum peruenerint, ex Mald. *Altera Maria* est vxor Cleopha mater Iacobi Minoris & Iose vt c. 27. Nominat etiam Marcus *Salomem*, quæ mater erat filiorum Zebedæi Luc. 27. multo etiam plures; vnde quidam, vt Greg. Nis. Orat. 2. de Resur colligunt Christi matrē iuisse ad sepulchrum, quod tamen Euangelistæ non tacuissent, sed primo loco nominassent. Ioānes causam non refert: ex quo quidam inferunt bis venisse vt sepulchrum viderent: quod Matthæus: & vt vngerent quod Marcus: seu portantes aromata, quod Lucas ait. sic Hier.

2. *Et ecce terra motus factus est magnus. Angelus enim Domini descendit de cælo. Et accedens reuoluit lapidem, & sedebat super eum.*] Terræ motus fuit ad declarandū potentiam resurgentis, vt c. 27. & Pl. 113. Dei præsentiam; Et vt ad Angeli è cælis descensum magis attentī fierent custodes, & mulieres, & cogerētur esse testes, ex Chrys. Angelus autem descendit vt lapidem è monumento reuolueret, & vt ostenderet Deum illic fuisse sepultū, ex Chrys. & vt mulieres monerēt Apostolos citissimè Christum surrexisse, nō vero vt egressuro Domino ianuam aperiret vt volunt hæretici, sed vt egressus eius iam facti præstaret indicium & aditum in sepulchrum mulieribus aperiret. Qua autē hora surrexerit, nemo scire potuit ait Hieron. fingūt Calvinistæ cessisse lapidem ad modum mollis materiæ, ne Christi corpus in Eucharistia esse posse concedere

cedere cogantur. Sedebat quasi aduentum mulierum expectās: & indicans se esse qui lapidem reuoluisset, sedebat enim super opus suum.

3. *Erat autem aspectus eius sicut fulgur, & vestimentum eius sicut nix.*] Lucas Ecce duo viri steterunt secus illas in veste fulgenti. Ioannes & vidit duos Angelos in albis sedentes, vnum ad caput & vnum ad pedes ubi positum fuerat corpus. Quia resurrectionis fidem faciebant decebat vt ea specie venirent, vt nemo eos Angelos esse dubitare posset, & vt resurgentis gloriam & gaudium demonstrarent. Quod autem Matth. & Marc. vnum, Lucas & Ioan. duos fuisse dicant sanctus Augustinus bis mulieres, non quidem vespere & mane, sed orto iam die ad sepulchrū venisse ait cum primum venerūt vidisse vnum, cum secundo, vidisse duos. Alij primum quidem antequam in sepulchrum ingrederentur, vnum vidisse, deinde in sepulchrū ingressas aut vnum alterum vt indicat Marcus aut duos vt Lucas & Ioannes vidisse intus: sed duos in monumento fuisse lapides ait Mald. alterum foris quo totius monumenti ostium claudebatur; alterum intus quo claudebatur sepulchrum & vtrūque ab Angelo fuisse reuolutum, primum vt mulieres ingredi possent, secundum vt vacuum sepulchrum viderent. Angelus ergo non super primum sed super secundum sedebat: si enim super primum sedisset, primo aspectu mulieres terruisset; neque ausæ fuissent in monumentū introire. Et conueniebat non super primum sed super secundum sedere lapidē, & vt ostenderet se ideo lapidem sepulchri amouisse, vt mulieres vacuū sepulchrū videre possent: & vt ipso quasi digito locum ubi

Q 5 Christus

Christus positus fuerat vacuum demonstraret. Cum ergo Matthæus dicit Angelum remouisse lapidem, vtrumque lapidem intelligit: cum dicit sedisse super eum, secundum intelligit, qui intra monumentum erat: nam cum super vtrūque sedere nō posset, necesse est aut super primum, aut super secundum sederit. Matth. super primum sedisse non dicit. Mar. Luc. & Ioa. super secundum sedisse manifeste dicunt, cum dicant sedisse intus: ergo & Matt. cum dicit sedisse super eum, secundum lapidem intelligit, vnde sequitur etiam secundum Matth. Angelum non foris sed intus à mulieribus visū esse. ideoque cum dixit: *Venite, videte locum* non ad ingrediendum sed ad veniendum, idest ad accedendum & videndum sepulchrū inuitasse: nō enim dicit introite, sed *venite*, iā enim erant intra monumentum vt Mar. & Luc. aiunt. Cū enim ad monumentum venissent, & præter opinionem primum lapidē de quo erāt in via sollicitæ remorum inuenissent, audacter ingressæ sunt, cum intus essent, & Angelum super sepulchri lapidem sedētem vidissent, obstupefactæ restiterūt non audētes ad sepulchrum accedere. Angelus enim primum iubet timorē ponere: *nolite timere*, deinde inuitat ad accedendum & videndum sepulchrū. ex quibus colligit Mald. duos fuisse Angelos sed vnum tātum loquutum fuisse. obstat quod Ioan. ait dixisse Angelos Magdalena: *mulier quid ploras* sed Syllepsis est vt c. 27. Quod autē Mar. Mar. & Ioa. sedisse Angelos, Luc. vero fterisse dicant Respōdetur standi verbū Latine & Græce non semper rectū corporis habitum, sed solam aliquando præsentiam, vel quietem significare vt c. 16. Mar. 11 Luc. 7. & 18. & Ioan. 1.

Quares.

Quæres cur Ioan. solam Magdalenam Angelos vidisse dicat, cum cæteri Euangelistæ plures dicant, quæ viderunt fuisse mulieres, & cur solam Magdalenam ad monumentum venisse dicat, cum cæteri plures mulieres venisse dixerint? non fuit Euangelistis intentum omnia penitus recensere: plures iuxta crucem erant mulieres & multi viri Luc. 23. Matth. tres tantum nominauit quæ cæteris erant notiores & diligentiores: Ita Ioannes solam Magdalenam ad monumentum venisse ait, quia primas eius officij partes agebat. Quæres etiam quomodo Ioanes scribit Magdalena cum primû ad sepulchrum venisset lapidem reuolutum inuenisse, angelû vero non vidisse nisi postquam viderat & discipulis Christi resurrectione annunciauerat, cum Mat. Mar. & Luc. non solum cû primû venerunt vidisse Angelum, sed ab eo etiam iussas fuisse ire & discipulis annunciare, dicant. Respondetur Ioannem non seruasse rerum gestarum ordinem sed quæ simul gesta fuerunt, non simul, sed alia prius, alia posterius retulisse: simul & Magdalena venerat, & Angelos prius venisse, & lapidem vidisse reuolutum, post Angelos vidisse narrat: prudenter nolens illis Angelorû, & Domini visionem exponere, sed ita narrare factum quasi sublatû solû de sepulchro Christum putaret, vt & eos ad visendû sepulchrû, & ad querendum Christum magis accederet, credens fore vt si ad monumētum irēt, & Angelos sicut ipsa, & Christû viderēt, nec suo illis testimonio iam opus esset. Quid si propterea Petro & Ioanni se Angelos & Dominû vidisse nō dixit quod illi simul atque primum audierunt verbum, non expectatis pluribus ad sepulchrum cucurrerunt:

372 MANVALE IN EVANGELIVM
tunt : sunt qui aiunt ideo nihil de visione dixisse, quod se delusam esse crediderit, nec veros fuisse Angelos; propterea non dixisse Christum resurrexisse, sed *tulerunt Dominum meum & nescimus ubi posuerunt eum.* Sic Gregor. Nis.

4. *Præ timore autem eius exterriti sunt custodes & facti sunt velut mortui.*] Eius idest Angeli & terræ motus, exterriti videntes primū ab ostio lapidem reuolutum & intus Christi corpus non esse in sepulchro antequam mulieres accessissent sed solos Angelos sedentes. Exanimæ autem facti sunt custodes non tam humano quam diuino timore, ne immisso fulmine, aut dehiscente terra absorberentur, vt qui Iudæorum scelere operam præstitissent. Timuerunt etiam mulieres viso Angelo Mar. 16. & Luc. 24. sed verecundo timore vt Daniel. 10. & Zacharias Luc. 1. Maria Virgo Luc. 1. ex Hieron.

5. *Respondens autem Angelus, dixit mulieribus, nolite timere vos, scio enim quod Iesum qui crucifixus est, quaritis.*] Respondens, idest loqui exorsus, vt c. 11. & 22. quasi dicat timeant custodes ne pœnas dent qui malo huc animo quasi Christi resurrectionem impedituri venerunt, non vos quæ venistis vt pietatis officium exhibeatis sic Cyr. catec. 14. & Chry. Lucas alia Angelorum verba recenset: *quid quaritis viuentem cum mortuis.* Ioannes vero *Mulier quid ploras.* Omnia dixisse Angelos putandum est: & primum mulieres cœpisse plorare cum sepulchri ostium apertum vidissent, existimantes Christi corpus sublatum fuisse Ioann. 20. *Maria autem stabat foris plorans, vnam nominans, omnes intelligens* Mox plorantes in monumentum ingressas esse, & Angelos illis dixisse: *quid ploratis*

Et

Et de sola Magdalena loquens, ait Ioannes Magdalenam vnam pro omnibus respondisse: *Quia tulerunt Dominum meum*, tunc subiecisse Angelum qui pro se, & pro altero loquebatur: *Nolite timere vos; scio enim, quia Iesum qui crucifixus est queritis*, viuentem cum mortuis, quasi amicis verbis earum incredulitatem reprehendat. Si enim Christi verbis quibus adhuc viuēs resurrecturum tertia die dixerat fidem habuissent, non quærent viuentem cum mortuis, sed eum viuere pro certo habuissent. Tandem adiecisse *Non est hic, surrexit*, easque iussisse ad Apostolos ire & Christi resurrectionem illis annunciare.

6. *Non est hic; surrexit enim sicut dixit: venite & videte locum ubi positus erat Dominus.*] Quasi dicat; ideo non est hic non quod translatus, vt vos putatis aut furto sublatus, sed quia surrexit. Addit *sicut dixit* confirmans ex Christi verbis Resurrectionem ipsius & earum incredulitatem tacite notans; ipsoque visu & experientia nititur iam fidem facere. Quidam media nocte: alij sub auroram circiter galli cantum surrexisse dixerunt. certū est quod Greg. Niss. & Hier. neminem mortalium scire posse qua hora Christus surrexerit, qui vt voluit, & quādo voluit surrexit. in re tamen dubia putandum est sub auroram surrexisse paulo ante Angelorum descensum & terræ motum.

7. *Et cito euntes dicite discipulis eius, quia surrexit; & ecce pracedet vos in Galilaam, ibi eum videbitis: ecce pradixi vobis.*] Marcus addit, & Petro, ne propter negationem exclusus ab eo beneficio videretur, cito ire iubet vt recreentur, & vt nutans eorum fides sustineatur. Ex
Greg.

Greg. Hom. 21. in Euang. quasi dicat quantumcumque festinetis, præcedet vos in Galilæam; sciebat enim momento temporis huc, illuc volitare. Ignorabat vt videtur Angelus quod paulo post futurum erat Christū se mulieribus in urbem redeuntibus ostensurum esse; ideo autē in Galilæa discipulis apparere voluit potius quam in Iudæa, vt liberius cū illis agere eosque docere posset. Ex Chrysost. In Iudæa enim Sacerdotū & Phariseorū metus impedire poterat discipulos. Alij quia ibi plures discipulos fecisset quos volebat eadē opera confirmare: vel vt Galilæam vitiorum sentinam sua præsentia illustraret. Ex Hier. Non statim vero eo contendit quia vidit cunctantes adhuc Apostolos, nisi prius se illis vt eorum fidem firmaret, Hierosolymæ ostenderet, sicque non eorum fidem sefellit sed superavit. Ex Greg. Niss. & vt credant non phantasma non spiritum sed ipsummet Christum esse, cum experierint Angelum vera prædixisse, ideoque non potuisse nisi diuinitus locutum esse subdit, *Ecce prædixi vobis.*

8. *Et exierunt cito de monumento cum timore & gaudio magno currentes nuntiare discipulis eius.*] Timor enim & gaudium festinare cogit: timebant quia angelos viderant, gaudebant, quia audierant eum resurrexisse. Ex Hieronym. Marcus addit, & nemini quicquam dixerunt, intelligendum est in via mutas fuisse, vt neque iis qui occurrebant neque ipsæ inter sese quicquam dicerent: nam constat Apostolis dixisse se in monumento vidisse Angelos. Luc. 24.

9. *Et ecce Iesus occurrit illis dicens: Auetis illis.*

illa autem accesserunt & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt eum.] Marcus videtur dissentire cum ait: *Surgens autem Iesus mane prima sabbati apparuit primo Maria Magdalena.* Quasi nec aliis tunc mulieribus apparuerit, nec Magdalene, ipsi ad discipulos eunti sed alias. Verum cum sibi proposuisset, dicere Christum mulieribus apparuisse, omissis omnibus circumstantiis dixit eadem die surrexisse Christum non de resurrectione loquens, sed de resurrectione, quasi prius sedisset & Magdalene apparuisset. Quod autem solam Magdalenam nominat, aut ideo fecit quod soli Magdalene prius apparuerit, aut quod cum omnibus simul mulieribus apparuerit, tamen cum sola prius Magdalena locutus fuerit. Ex verbis Ioannis obscurioribus sunt qui colligunt bis se Christum mulieribus demonstrasse, primo soli Magdalene adhuc iuxta sepulchrum hærenti & retro respicienti: deinde omnibus mulieribus quæ ad sepulchrum venerant, vt discipulis nuntiarent redeuntibus: nam cum omnes in monumēto essent, digressis vt abirent aliis, Magdalenam adhuc plorantem iuxta sepulchrum restitisse, cumque respexisset retro, vidisse Christum, ab eo interrogatam quid ploraret aut quid quæreretur, hortulanum ratam respōdisse *Domine si tu sustulisti eum, dicito mihi: ego eum tollam.* Christum respondisse *Maria, &c.* quæ Ioannes refert, mox Magdalenam profectam inde, cæteras quæ præibant mulieres curriculum consecutam, cumque vna cum illis pergeret, Christum illis iterum simul euntibus apparuisse. vt hic Matth. ait. Alij duas sed aliter factas apparitiones putant, prius enim Magdalenam

Magdalenam solam ad monumentum venisse, atque tunc illi ut ait Ioannes visum fuisse Christum: deinde una cum cæteris mulieribus ad monumentum vidisse, & inde rursus ad Apostolos cum reuerterentur Christum illis in via occurrisset ut ait Matth. Maldonatus autem non putat Magdalenam bis ad monumentum venisse, aut bis illi Christum apparuisse, cum Matthæus apertè significet omnes simul mulieres ad sepulchrū venisse, & omnes simul rediisse; & omnibus simul redeuntibus, Christum occurrisset. Nam quod Marcus ait visum fuisse prius Magdalene, id quidem verum non prius quam cæteris mulieribus, sed prius quam Apostolis: nam & matri suæ prius apparuisse pie creditur. Quod autem Ioannes ait Magdalenam stantem atque plorantem conuersam vidisse Christum, sic intelligi potest ut conuersam dicat non respicientem sed redeuntem. Quod autem Christum illam interrogasse ait: *quid ploras?* putandum est etiam cum reuerterentur omnes, maximeque Magdalenam plorauisse, quia affirmanti Angelo Christum surrexisse non satis credidit: nam postquam id affirmavit adhuc plorat, adhuc dicit *Domine si tu sustulisti eum, dicito mihi*: adhuc dicit Apostolis, *tulerunt Dominum de monumento*. Auete id est gaudete, pax vobis, quasi dicat bono estote animo, non aduersarius, sed amicus vobis venio. Ioannes ait Magdalenam Christi pedes non tetigisse prohibitā à Christo. Quod si eadē fuit visio, dicendū Christū dixisse *noli me tangere* atqui forte cum hæc diceret iam tetigisse & forte Christo etiam prohibente tetigisse; adeo importunus amor! At sola dicitur

dicitur Magdalena prohibita, verum quia de
 ea sola loquebatur; non quod non alia etiam
 sint prohibita tangere; omnes ergo prohiberi,
 & omnes tangere potuerunt: & quia hoc erat
 genus reuerentia, praesertim mulierum erga
 viros pedes tangere credibile est omnes praes-
 titisse. vt Exod. 4. de Sephora. & 4. Reg 4. de Su-
 namitide. Alia tangendi ratio fuit vt experi-
 rentur, an verus esset Christus, an Spiritus ali-
 quis: cur ergo Christus aut omnes aut so-
 lam prohibuit Magdalenam ne se tangeret.
 Rationem reddit ipse Christus: *Nondum
 enim ascendi ad Patrem*, quasi dicat, tunc ibi
 me tanges. Alij non omnino se tangi Christum
 prohibuisse putant, sed dumtaxat eo modo,
 quo ante mortem familiariter versabatur quasi
 hominem: sed more Spiritus, qui nec videtur
 nec tangitur, sed aliquando apparet, aliquan-
 do abit, sic Iustin. Alij prohibitam, quia indi-
 gna erat quae de eius resurrectione testante
 Angelo dubitabat & viuentem cum mortuis
 adhuc querebat vt Chrysost. & Hier. Alij my-
 sterio factum vt Aug. per Magdalenam Gen-
 tium Ecclesiam significari quae non ante cre-
 didit quod est Christum tangere, quam ad Pe-
 trum ascendisset. Male Calvinus hanc Magda-
 lenae pietatem stultum feruorem vocat. Sunt
 qui dicunt ita Christum tangere voluisse, quasi
 amplius eum non esset visura; ad hunc eius
 sensum Christus respondit, *Noli me tangere:*
nondum enim ascendi ad Patrem, quasi dicat sa-
 tis habebis temporis vt me saepe tangas ante-
 quam ad Patrem ascendam: nunc *noli me tan-
 gere*, noli ad pedes meos haerere: *sed cito abi ad*
fratres meos, & dic vt eant in Galilaam ubi me
vide

videbunt. Quæres cur prius à mulieribus quam à viris visus est Christus: ratio est quia prius quæsiuerant. An autem plus habuerint studij & pietatis quam Apostoli, aliorum sit iudiciũ. Alia ratio redditur: quia ungere mortuos sicut lauare & inuoluere, non tam virorum quam mulierum erat officium. Et quia testes fuerant & mortis & sepulturæ, decebat vt essent & Resurrectionis. Ex Mald. & quia facilius erant credituræ quam Apostoli, voluit Christus eos, per eas paulatim præparare ad credendum.

10. *Tunc ait illis Iesus: nolite timere; ite, nuntiate fratribus meis, vt eant in Galilæam, ibi me videbunt.*] Forte putabant esse phantasma, donec propius recognoscerent, & loquentem audirent: ideo ait illis: *nolite timere*, quasi dicat illi timeant in quibus permanet incredulitas ait Hier. Et iubet idem facere quod Angelus vt veram fuisse confirmet Angelorum visionẽ. Discipulos vocat *fratres* quia filij Dei erant adoptiui Heb. 2. Psal. 21. & c. 12. Et vt blanda appellatione delectos animo attolleret, & inuicaret ad se visendum, sciebat Christus solo mulierum testimonio non ituros in Galilæam, sed quod fieri oportere sciebat, fieri iuber.

11. *Qua cum abiissent, ecce quidam de custodibus venerunt in ciuitatem, & nuntiauerũt principibus Sacerdotum omnia qua facta fuerant.*] Quomodo in terræ motu Angelus à cælo descendit lapidemque obsignatum reuoluerit, ac mulieribus ostenderit vacuum sepulchrum dicens Iesum Christum surrexisse: in quo testimonium alterum ab inimicis redditum est. Non omnes autem venerunt, aut quod ceteri
animo

animo essent perterriti & quasi male functi officij pœnas daturi fugerint, vel delituerint, aut quod non ausi id Sacerdotibus nũtiare, nō credituris quasi Christi corpus discipulis vendidissent, aut quod qui ad Sacerdotes venerāt, omnium nomine venerint: Non enim illis tantum qui venerant sed illis etiam qui non venerant vt mentirentur pecunia data est: venerunt autem non spe accipiendæ pecuniæ à Sacerdotibus, sed vt officij sui rationē redderent.

12. 13. *Et congregati cum senioribus consilio accepto pecuniam copiosam dederunt militibus dicentes: dicite quia discipuli eius nocte venerunt, & furati sunt cum nobis dormientibus.*] Hic iam videre est inexcusabilem eorum peruersitatem: cum enim custodum testimonium plane esset irrefragabile, non tamen ab eo sunt superati sed pro sua contra Christum inuidia & proprii nominis gloria veritatē contra suam cōscientiam non solum occultare, sed etiam pervertere; idque cum magno pecuniarum dispendio & omnis periculi in se susceptiōne studuerunt: Et cuius vitam pecunia emerunt sibi tradendam, eius quoque Resurrectionem pecunia emerunt silendam & peruertendam.

14. *Et si hoc auditum fuerit à Praside, nos suadebimus ei, & securos vos faciemus.*] Apud Præsidentem Pilatum, poterant milites merito à Præsidente timere, ne ab illo tanquam negligentes, aut præuaricatores punirentur. contra hoc periculum suam illis Sacerdotes vicissim mentiendi operam pollicentur.

15. *At illi accepta pecunia fecerunt sicut erāt edocti: Et diuulgatum est verbum istud apud Iudeos, usque in hodiernum diem.*] Scilicet Christum

stum à discipulis furto fuisse sublatum, vel milites data à Sacerdotibus pecunia corruptos dixisse & divulgasse, se dormientibus discipulos furatos fuisse corpus.

16 *Vndecim autem discipuli abierunt in Galilæam in montem ubi constituerat illis Iesus.*] Iam enim Iudas laqueo se suffocauerat, neque ausus fuerat ad Apostolorum redire consortium. Multa hic Matthæus prætermittit quæ Hierosolymis facta illic cōmorantibus Apostolis per octo dies. 1. Matri suæ apparuisse credendum est. 2. eodē die quo surrexit Mariæ Magdalene vel soli vel vna cū aliis mulieribus. 3. omnibus mulieribus quæ ad monumentū venerāt, simul redeuntibus apparuit. 4. Petro vel soli vel etiam Ioanni cum è sepulchro eodem die rediissent. Luc. 24. 5. duobus discipulis euntibus Emaus. Luc. 6. Eodem die decem discipulis sub vesperam abeunte Thoma. Ioan. 20. 7. octo post dies, vndecim simul præsentē iam Thoma. 8. septem discipulis piscātibus in mari Galilææ. 9. omnibus simul discipulis in monte Galilææ, iuxta mare Tiberiadis, vel Thabor, ut hic ait Matth. Cui 10. additur quæ discipulis in cœlum ascendens visus 1. Cor. 16. Duæ aliæ apparitiones colliguntur, plusquam quingentis fratribus & Iacobo, ut ultimo, Paulo post ascensionem: sicque 13. erunt apparitiones.

17. *Et videntes eum adorauerunt, quidam autem dubitauerunt.*] Adoratione extrinsecus adhibita crediderunt non solum Christum sed verū etiam esse Deum, non quod eodem tempore & adorauerint & dubitauerint ex Apostolis quidam vel ex aliis discipulis, sed quod ipsi qui nunc in monte adorauerunt prius Hierosoly-

mæ

mæ dubitassent, nec solum Thomas sed omnes aut plerique putauerant se Spiritum videre. Alij dicunt quosdam ex Apostolis simul atque in monte Christum viderunt, adorabundos procidisse, alios cunctatos esse non quidem de resurrectione & diuinitate dubitantes, sed an ille quem videbant, quemque alias post resurrectionem sæpe viderant Christus esset. Ex Chrysost. Alij quod dicit Matthæus non ad hanc visionem quæ facta est in monte, sed ad eam quæ Hierosolymæ acciderat referendum putant vt Beda.

18. *Et accedens Iesus locutus est eis dicens: data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.* Nunc postquam de morte triumphauit. Sicque exhibet quasi literas quibus constat quæ eos auctoritate Apostolos creet: quam potestatem accepit vt homo, quam vt Deus naturaliter habebat, vel potestatem accepisse sicut & naturam à Patre vt Deus, verum non loquitur de potestate quam vt Deus, nec de ea quam vt homo, sed de ea quam vt redemptor idest de potestate regni sui spiritualis acquirendi habebat, quamque per mortem & resurrectionem suam sibi comparauerat; quia enim omnes homines suo sanguine redemerat, ius habebat eos in regnum suum congregandi & veluti subditos suos efficiendi: De ea ergo loquitur potestate de qua illi à Patre dictum est Psal. 2. *Dabo tibi Gentes hereditatem tuam, &c.* & Ps. 109. Dan. 7. de qua dicit Ioann. 16. *confidite ego vici mundum.* Hanc sibi datam per mortem & Resurrectionem suam dicit, quia eam meruit, *propter quod exaltauit illum, &c.* Qua potestate Apostolos suos mittit ad propagandos regni sui

sui fines. Pars quæ erat in cœlo erat pacata, quæ vero in terra erat bello spirituali acquirenda.

19. *Euntes ergo docete omnes Gentes baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti.* Mar. in mundum vniuersum, in omnem terram non in Iudæam solum vt cap. 10. Tunc enim quasi hæreditario iure ad solos Iudæos mittebat, nunc acquisita potestate, ad omnes Gentes, dicens *docete* non humanam sapientiam sed diuinam, *Prædicate Euangelium omni creatura.* Ex hoc male inferunt Anabaptistæ infantes non esse baptizandos, nisi in mortis articulo. Non enim vetat Christus eos baptizari qui doceri non possunt, sed tantum iubet omnes qui prius docti fuerint baptizari, reliquos vero qui non sunt doctrinæ capaces, si saluos esse velimus, baptizari oportere Ioan. 3. Et in locum circumcisionis baptismum instituit, vt esset signum quo velut tessera militari nouus populus in vnum coalesceret: non iam gratiæ acceptæ vt ait Calvin. sed tanquam fidei & doctrinæ signaculum: quæ item gratia à peccatis emundans efficaciter mentibus hominum infunderetur & certo infundi agnosceretur. *βαπτίζω* vero est aqua mergere, lauare, abluere, tingere. Ex qua verbi proprietate materia declaratur huius Sacramenti, vt Ioan. 3. Constat etiam Apostolos numquam nisi aqua baptizasse Ioan. 3. Act. 8. & 10. 1. Corinth. 10. 1. Petr. 3. forma quoque baptismi his verbis declaratur, quorum sensum Ecclesiæ traditio interpretatur cum dicit: *Ego te baptizo, in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti.* Et quotquot alia forma baptizarunt eos damnauit: nam

nam eo sensu à Christo dicta sunt vt Apostoli cum baptizarent dicerent : *Ego te baptizo, &c.* Et Act. 2. non significatur in baptizando expressum tantum nomen Iesu Christi, sed eos in fide Christi, aut in merito eius & efficacia passionis baptizatos. Et Trinitatis mysterium. ex hoc loco Patres probauerunt.

20. *Docentes eos seruare omnia quaecumque mandauì vobis.*] Indicat neque fidem, neque baptismum ad salutem satis esse, nisi Dei etiam praecepta seruemus.

Et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi.] Quasi dicat simul atque vobis opus erit, adero vobis improuisus. Ego qui vici mundum & diabolum. Sunt qui de diuina natura quæ vbique est loqui putant, vel de diuina prouidentia, vel de missione Spiritus sancti suo loco; vel de præsencia quatenus homo, non quod corpore præsens futurus esset sed quod fauorē & auxilium suum præsentiā appellet vt Act. 3. nec solis Apostolis sed successoribus etiam præstitarum in terris, vsque in finem.

Laus Iesu Christo & Maria Virgini.

MANVA

MANVALE IN SANCTVM
 IESV CHRISTI
 DOMINI NOSTRI
 EVANGELIVM
 SECVNDVM
 MARCV M.

V M Marci Euāgelium sit veluti compendium Matthæi, non mirum videbitur si omitamus, vel paucis explicemus quæ fufius apud Matthæum. Marcus filius fuit Mariæ, ad cuius domum Petrum vinculis folutum ab Angelo refert Lucas Aët. 12. Quem Petrus filium folum vocat. 1. Pet. 5. aut quod eum paterno & fingulari amore profequeretur; aut quod eum in Chriſto genuiſſet: Ab eo miſſus in Ægyptū prædicandi Euangelij cauſa, ibique mortuus.

CAPVT. I.

Ieſus baptizatur, tentatur, vocat diſcipulos.

1. **I**nitium Euangelij Ieſu Chriſti filij Dei.] Ideſt legis, vel hiſtoriæ Euangelicæ, vel titulus eſt

est libri, vel potius prædicationis Christi principium, quasi dicat Christi prædicatione tale habet initium, quale Prophetæ venturi Messiae prædicationem habiturum prædixerant. Omis- sis vero iis quæ fecit aut passus est Christus usque ad annum trigessimum, à sola prædicatione exorditur ut eum esse Messiam constaret, quæ Prophetæ prædixerant. Exorsus est autem à prædicatione breuitatis causa; & quia non tam historiam de tota vita quam cõpendium de eius doctrina & miraculis scribere voluit, cuius intentum fuit ut cæteris Euangelistis declararet Iesum Christum esse filium Dei.

2. *Sicut scriptum est in Isaia Propheta: Ecce ego mitto Angelum meum.*] Expositio huius testimonij habetur Matth. 11. Isaia vero cap. 3. vox clamantis, vox enim illa in deserto clamantis, initium fuit Euangelij.

9. *Venit Iesus à Nazareth Galilæa.*] Vbi Christus post reditum ab Ægypto usque ad annum trigessimum nutritus fuerat Matth. 2. Luc. 3.

11. *In te complacui.*] In quo mihi bene complacui Matth. sensu eodem: nam significatur Christum esse dilectum filium Dei.

12. *Et statim spiritus expulit eum in desertum.*] Matth. dicit *Tunc*; quia Spiritus sanctus moras non patitur, ut Act. 2. vel ut significet obedientiam Patris cito fecisse, & forte diaboli diligentiam norauit, quia ut vidit Spiritum Dei descendentem explorare voluit num illa vox missa de cœlo vera esset. Quod autem Ioannes c. 1. dixit: *Altera die vidit Ioānes Iesum venientem ad se*, loquitur de Christo non iam baptizato sed ad baptismum veniente: Vel *statim & Tunc* non momentum sed breue temporis in-

teruallum significat : nam probabile est saltem per vnum diem post baptismū Christum mansisse cum Ioanne, vt testimonium perhiberet ad baptismum venientibus.

13. *Et erat ibi in deserto quadraginta diebus & quadraginta noctibus, & tētabatur à Satana: Eratque cum bestiis, & Angeli ministrabant ei.*] Lucas non ait, & noctibus. Hæc secessio in desertum in exemplum solitudinis trahit. Et Mat. 5. 14. 15. & 17. & Mar. 3. 6. 9. Luc. 6. 9. patet sapius solitudinem petiuisse & singulis noctibus, idest dimidia temporis parte Monachi vitam agebat. Luc. 22. per totos quadraginta dies tentatum ait. Hier. & illi ministratum ab Angelis peracta tentatione vel toto tempore.

14. *Postquam autem traditus est Ioannes, venit Iesus in Galilæam predicās Euangelium regni Dei.*] Ioannes longè post quadraginta illos dies actos in solitudine factam fuisse hanc Christi fugam videtur significare, quia prius refert vocationem Apostolorum, sed per anticipationem locutus est : prius enim prædicauit in Iudæa & discipulos collegit qui eius nomine baptizarent, quam iret in Galilæam, & adeo multos collegit vt discipuli Ioannis viderentur inuidere Ioan. 3. Hinc colligit Mald. bis Christum simili de causa ex Iudæa in Galilæam profugisse; primo ob traditum in vincula Ioannem vt Matth. & Marc. aiunt. Deinde cum ex Galilæa collectis iam Apostolis in Iudæam reuertisset tantumque numerum discipulorum prædicando & baptizando ibi congregasset, vt Pharisei magis ab eo quam à Ioanne timere inciperent Ioan. . *de regno Dei.* Matth. 4.

15. *Pœnitimini & credite Euangelio.*] Agite pœni

pœnitentiam, sicque Ioannis consilium & officiũ erat homines sensim à lege ad Christum traducere.

16. *Vidit Simonem & Andream.*] De Apostolorũ vocatione quæ hic dicuntur vide Mat. 4.

21. *Et ingrediũtur Capharnaum, & statim Sabbatis ingressus in synagogam docebat eos.*] Capharnaum fuit quasi Euangelij sedes, quia ibi frequentius prædicabat, postea ascitis iam Apostolis Mat. 4. ait totam Galilæam peragrassè docendo & miracula faciendo, ita vt fama vsque in Syriam perueniret; quæ omnia Marcus præterit, quia non ordinem historiæ sequitur sed mysteriorum vt notat Hier. *Statim* idest cum primum congregata fuit synagoga primo die Sabbati, in quo notatur Christi feruor in prædicando. Licitum autem erat omnibus qui in synagogis erant ad legendum legem Moysei per singulos dies Sabbati surgere & dicere si quid occurrebat Luc. 4. Act. 13. 1. Cor. 14. Ex Theoph.

22. *Et stupebant super doctrina eius: erat enim docens tanquam potestatem habens, & non sicut scriba.*] Quia Christus tanquam legislator, Scribæ tanquam interpretes loquebantur. Christus nihil nisi salutem hominum, non bona, non fauorem quærebat, scribæ contra, vt c. 12. & Mat. 23. & Luc. 10. faciebat quod docebat, non scribæ. Mat. 9. Luc. 5.

23. *Et erat in synagogis eorũ homo in spiritu immundo & clamauit.*] Iussus iam & exire coactus, potius quam ad solam Christi præsentiam idque coram hostibus Christi multisque testibus.

24. *Dicens quid nobis & tibi Iesu Nazarene, ve-*

nisi perdere nos, scio qui sis, Sanctus Dei.] Vnus pro omnibus dæmonibus loquitur, aut pro omnibus qui in eo erant homine; quasi dicat quid nobis tecum commune, quid simile, vel quid nobis rei tecum est, vel potius quid tibi mali fecimus, quia bellum contra nos geris? quid nos torques? non te qui es Sanctus Dei, sed peccatores vexamus, & vt ad nos pertinentes ad infernum trahere conamur.

Quomodo dæmones Christum cognouerint diximus Matth. 4. An vero coactè vel voluntarie confessi fuerint, Beda coactè, alij voluntariè, nō tamen ex charitate sed ex proprio amore & metu pœnæ; ne eos torqueret magis & in infernum mitteret. Non sanctum Deum, sed sanctum Dei vocant vt non Deum sed hominem consteantur. Ex Chrys. At vero Theoph. notat non dixisse sanctus es; multi enim Prophetæ sancti fuerunt, sed ille sanctus adiectione articuli, ō, ille vnicus & prædefinitus quo Deus ipse quasi proprio nomine vocabatur sanctus Isa. i. 31. 37. & 40. Dan. 4. Vocat autem sanctum Dei, quasi dicat, sanctum Dei filium. Luc. i.

25. Et comminatus est ei Iesus dicens: obmutesce, & exi de homine.] Ideo iubet vt ostendat se eius inimicum, & os illi obstruit quia Euam lingua fefellerat: Vel ne calumniarentur Pharisei illum cum dæmonibus consuetudinem habere vt Mar. 12. Vel melius, quia noluit à Patre mendacij testimonium accipere veritatis. Et forte voluit nō intempestiue obtrudere diuinitatem suam, sed sensim ac paulatim eam hominibus insinuare prout eorum ingenium & fides patiebatur. Matth. 17. hoc prohibuit

Apo

Apostolis, multò magis dæmonibus.

26. *Et discerpens eū Spiritus immundus: & exclamans voce magna exiit ab eo.*] Sine membrorum scissione, crucians contorquens, & tunc potius quam ante, vt astantes homines discant quanto malo liberatus esset, vel vt collati in eum beneficij magnitudo constet, vel quia videbat sibi discedendum esse, voluit quantum poterat homini nocere. Ex Chrys. *Exclamans* exiit vt omnes intelligerent non sponte sed coactum à maiore potestate exire.

27. *Et mirati sunt omnes itaut conquirerent inter se dicentes: Quidnam est hoc? quam doctrina hac noua?*] Et factus est pavor in omnes. Luc. 4. stupor seu metus religiosus cum admiratione coniunctus aliquid agnoscens diuinitatis in illo. Lucas quod est hoc verbum quia in potestate & virtute imperat immundis spiritibus & exeunt? *Noua* quia in Scribis & Phariseis non reperiēbatur similis potestas cum doctrina coniuncta. Solebant Iudeorum exorcistæ dæmones eiicere sed non eo quo Christus imperio exi de homine vt notat Chrys.

28. 29 *Et processit rumor eius statim in omnem regionem Galilææ, & protinus egredientes de synagoga venerunt in domum Simonis.*] Nulla interposita mora sequuta sunt miracula quæ refert. Matth. 8.

32. *Vespere autem factò cum occidisset sol afferebant ad eum omnes male habentes.*] Non ante solis occasum, quia dies Sabbati erat quo laborare non licebat ante solis occasum. Ex Eutym. & Theoph.

33. *Et erat omnis ciuitas congregata ad ianuam.*] Domus Petri vbi Christus erat, vt notet multos

fuisse testes miraculi, & summum desiderium Carphanaitarum audiendi verbum Christi, & forte quanta esset suos ægrotos offerentium multitudo.

34. *Et curavit multos qui vexabantur variis languoribus, & demonia multa eiiciebat & non sinebat ea loqui.*] Multos idest omnes. Ex Mat. 8. & Luca 4. Et dæmonia multa, idest omnia, sed ea omnia erant multa; & ad Christi gloriā pertinebat neminē incuratum relinquere, quāvis forte non omnes crederent in eum. *Et non sinebat ea loqui, quia sciebant eum esse Christum* ex Luca 4. & nolebat tam aperte & tam cito diuinitatem suam aperire ut vitaret inuidiam Phariseorum; vel quia nolebat veritatem niti mendacio. Ex Chrys.

35. *Et diluculo valde surgens egressus abiit in desertum locum, ibique orabat.*] Orto die in desertum peruenit ut ait Lucas, qui auroram, diem vocat, quia diei initium est: fugit vero ante lucem ut multitudinem fugeret & in deserto latitaret, sic infans de nocte fugit in Ægyptū. Mat. 2. ut oraret & ut post tot miracula humanam laudem fugeret, & ut idem faceremus nos edoceret. Ex Chrys.

36. *Et persecutus est illum Simon & qui cum illo erant.*] Cæteri Apostoli & discipuli quorum caput erat Petrus. Lucas 4. non Apostolos sed turbam secutam ait, at utrumque factum putat Eurym.

37. 38. *Et cum inuenissent eum, dixerunt ei: Quia omnes querunt te. Et ait illis: Eamus in proximos vicos & ciuitates ut & ibi predicem, ad hoc enim veni.*] Tacite respondet Christus non querendū esse applausum aut multitudinem auditorum, sed

sed necessitatem spectandam esse. Capernaïtis satis prædicatum, sat miracula facta si velint credere: aliis prædicandum Euangelium; ad hoc enim missus non ut vni sed omnibus ciuitatibus prædicet Luc. 4. Ex Chrys.

39. *Et erat prædicans in synagogis eorum, & in omni Galilæa, & demonia eiciens.*] Verbum imperfectum continuationem, & consuetudinem indicat, quasi dicat sæpius, per singulas synagogas prædicabat, quia ibi erant Iudæorum scholæ: Matthæus 4. aliis prætermisiss quæ facta sunt in Capharnaum hoc tantum notauit.

40. *Et venit ad eum leprosus deprecans eum, & genu flexo dixit ei: Si vis, potes me mundare.*] Multa prætermittit quæ Matthæus refert c. 5. 6. & 7 hoc autem habetur cap. 8. quia idem est. Ex Aug. l. 2. de conf.

45. *At ille egressus cœpit predicare & diffamare sermonem, ita ut iam non posset manifeste introire in ciuitatem, sed foris in desertis locis esset. Et conueniebant ad eum undique.*] Idest multa in laudem Christi dicere à quo sanatus fuerat. An culpa in leproso vel in cæcis, quod sermonem idest rem hanc seu miraculum euulgauerint vide Matth. cap. 9. *Ut non posset*, idest in urbem ingredi ut hominum frequentiam deuitaret. Ex Gregor. Nazian. orat. 4. ad Theol.

CAPVT II.

Sanat Paralyticum, vocat Mattheum, excusat discipulos.

1. **E**T iterum inuauit Capharnaum post dies.] Aliquot vel octo, vel multis post diebus Hebr. ut eos occasione miraculi in fide cōfirmaret, fecitque de nocte ut vitaret populi mul-

titudinem. Et colligitur ex verbis sequentibus. Et auditum est, quasi dicat quia clam ingressus.

2. Et auditum est quod esset in domo, & conuenerunt multi ita ut non caperet neque ad ianuam.] Qui in vestibulo erant, vel loca quæ ad ianuam sunt: ut ostendat statim ac fama per domesticum vel familiarem manauit, miraculum in conspectu totius ciuitatis factum esse, ut Luc. 5.

3. Et veniunt ad eum ferentes Paralyticum qui à quatuor portabatur.] Parētes cognati acia. qui eum ad Christum afferebant ut morbi grauitas, & maius miraculum appareat.

4. Et cum non possent offerre eum illi pro turba, nudauerunt tectum ubi erat, & patefacientes submiserant grabatū in quo Paralyticus iacebat.] Aperuerunt, detexerunt Matth. 9. Vide reliqua.

13. Et egressus est rursus ad mare, omnisque turba veniebat ad eum, & docebat eos.] Mercatores iuxta mare qui lucri causa venerant, & quia volebat Matthæum piscari, ideo ad mare tendit, vel ut fugiat applausum facti miraculi.

14. Et cū prateriret vidit Leui Alphai sedentē ad teloniū, & ait illi: sequere me.] Loquitur ac si de industria Matthæum non quæsiuisset, sed prætereuntem forte ad mensam vidisset sedentem quasi ex itinere vocasse. de his nominibus, & de cognomento Matthæi diximus Matth. 9. dicitur Alphæi scilicet filius. Ex Chryl.

15. Et factum est cum accumberet in domo illius, multi publicani & peccatores simul discumbebant cum Iesu & discipulis eius: erant enim multi qui & sequebantur eum.] Inde pater habuisse domum intra urbem & telonium ad litus maris ex quo vocatus est. Publicanos & peccatores vocat eo sensu quo Iudei solos Gentiles aut Gentilium similes

similes, publicanos qui Cæsaris negotia agebant appellabant vt diximus apud Matth.

17. *Non necesse habent sani medico.*] Scilicet superbi Interl. qui suam volentes iustitiam statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti ex Beda.

18. *Eterant discipuli Ioanni & Pharisaorum ieiunantes.*] Vel tunc cum hoc accidit per eos dies, aut sponte sua, aut vetere aliqua traditione ieiunium aliquod sibi indixerant, vel non tunc sed alias sæpius cum lex non præciperet, aut traditione aut sponte ieiunabant vt non actum sed consuetudinem verba significant vt Mat. 17. 24. ex quo calumniandi Christum & eius discipulos ansam arripiunt.

23. *Et factum est iterum cum Dominus sabbatis ambulare per sata, & discipuli eius coeperunt progredi & vellere spicas.*] Quasi dicat Phariseos iterum aliam ex spicis quas sabbato vellebant Apostoli, occasionem cepisse calumniandi vt fecerant cum paralyticus curaretur. Vide Matth. 12.

27. *Sabbatum propter hominem factum est, & non homo propter sabbatum.*] Quasi dicat non est institutum sabbatum vt homo pereat sed vt sanus fiat animo & corpore. Mar. 12. Maior cura sanitati & vitæ hominis adhibenda quam custodiæ sabbati. Ex Beda.

28. *Itaque Dominus est filius hominis etiam Sabbati.*] Bis hoc dixit Christus & cum illum qui habebat manū aridam curauisset Mat. 12. & hic Mar. Itaque non est illatiua sed completiua, quasi dicat, denique si sacerdotes & duces belli in sabbati obseruatione dispensare poterunt, multo magis filius hominis poterit,

394 MANVALE IN EVANGELIVM
qui maior Dominus est & author Sabbati fuit,
voluit etiam forte indicare se abrogaturum
Sabbatum. Ex Beda.

C A P V T III.

*Curat manum aridam, prædicat turbis,
discipulos instituit.*

1. 2. **E**T introiit iterum in Synagogam, & erat
ibi homo habens manum aridam, & ob-
servabant eum si Sabbato curaret ut accusarent
illum.] Prius in Synagoga docuerat Caphar-
naitarum cap. 1. Erat autem Sabbatum proxi-
mum post illud quod secundo primum Lucas
vocavit. cap. 6. de quo Mat. 12. ubi maius do-
num scientiæ, ibi maius periculum culpæ ait
Beda.

3. *Et ait homini habenti manum aridam:*
Surge in medium.] Veleo inductus à Phariseis
ad Christum capiendum: vel qui de more ut
alii Iudei venerat nihil de sua curatione cogi-
tans: vel potius ut sanaretur à Christo qui die-
bus Sabbati veniebat in Synagogam. Lucas ait
fuisse manum dexteram; quod ad historiam
& beneficii magnitudinem pertinet. calum-
niam prævenit ut notat Beda.

7. *Iesus autem cum discipulis suis secessit ad*
mare.] Matth. 12. causam refert, quod cogno-
visset consilia Phariseorum & Herodianorum
de se perdendo. Voluit dare locum iræ ut Mat.
2. & 4. Lucæ 4. Ioannes 8. Hinc Augustin. &
Tertullianus libr. de fuga in persecutione
odientibus cedit, amantibus accedit.

Et

Et multa turba à Galilæa & Iudæa secuta est eum.] Vnde eo venerat & ubi ante prædicauerat, audito vero quod Ioannes esset in vinculis fugerat c. 1. inde ergo aliqui eum discipuli in Galilæam venientem sequuti fuerant.

8. *Et ab Ierosolymis & ab Idumæa, & trans Iordanem, & quæ circa Tyrum & Sidonem.*] Quamuis Ierosolyma sit in Iudæa, eam tamen ab ea distinguit vt mirum magis videatur inde venisse aliquos vel inuitos qui tot doctores habebant. Et mirum etiam Idumæos Gentiles & Iudæorum hostes ex tam distitis locis venisse vt prædixerat Mat. 8. Non dicit Tyrios & Sidonios venisse, erant enim Gentiles, sed eos qui iuxta Tyrum & Sidonem habitabant. sunt tamen qui putant Tyrios & Sidonios significari, quod mirum magis.

9. *Et dixit discipulis suis, vt naucula sibi deserviret.*] Dixit, id est, præcepit vt Psal. 148. Mat. 8. vt quoties traicere veller stagnum propriam haberet nauem sibi cum aliquot discipulis, ne alij ipsam opprimerent. loquitur vt homo ex Theoph.

10. *Multos enim sanabat, itaut irruerent in eum, vt illum tangerent quotquot habebant plagas.*] Causam reddit cur tantus fieret ad eum concursus, ne sine causa propriam videretur nauem habere voluisse. per plagas omne genus morbi intelligit.

11. *Et Spiritus immundi cum illum videbant, prociiebant ei.*] Et qui plagas habebant. Sed potius de solis dæmoniis dictum qui prociiebant, non religione quasi Christum velent adorare, sed timore quasi supplicium suum, & confessione oris, & subiectione cor-

996 MANVALE IN EVANGELIUM
poris deprecaturi, ex Beda & Theophyl.

12. *Et clamabant dicentes: Tu es Filius Dei,*
& vehementer comminabatur eis ne manifesta-
rent illum.] Ex hoc loco constat idem esse san-
ctum Dei, & filium Dei, vt diximus c. 1. nō ado-
ptiuum vt nos, sed verum & naturalem. hinc
Patres contra Arrianos contendebant in dæ-
monibus plus esse fidei, quam in ipsis. *Et com-*
minabatur præcipiebat adiunctis minis vt c. 1.
ne se manifestum facerent dæmones & curati
Interl.

13. *Et ascendens in montem vocauit ad se quos*
voluit ipse, & venerunt ad eum.] Vt oraret & vt
Apostolos eligeret: Matth. per anticipationem
prius narrat Apostolorum electionem, quam
sanatum, qui habebat manum aridam, & quam
quæ Marcus dixit de Apostolis spicas vellen-
tibus. Quod ait: *vocauit ad se* quasi prius non
fuissēt cum illo; sed credibile est, cum in mon-
tem vna cum discipulis ascendisset, subduxisse
sefe in aliquem locum solum, vt ibi solus ora-
ret vt Matt. 26. Luc. 9. Cum dicit: *quos voluit*
ipse significat non qui meruerunt, qui ambie-
runt, si quis forte ambiit, sed quos voluit ele-
ctos esse vt Heb. 5. 1. Cor. 1. qui statim vocati
venerunt, qui quam ob causam vocarentur
ignorabant & de Apostolatu non cogitabant.
Ex Chryl.

14. *Et fecit vt essent duodecim cum illo, & ve-*
mitteret illos predicare.] Græci legunt, & fecit
duodecim, vt essent cum illo, idest, vt tanquam
familiares & domestici semper adessent, & vt
mitteret eos prædicare non statim sed cum
tempus esset, sed prius eos edocuit longo &
diuino sermone, Mat. 5, Luc. 6.

15. Ea

15. *Et dedit illis potestatem curandi infirmos, & eiiciendi demonia.*] Non statim sed postea cum ad prædicandum emisit c. 6. Luc. 9. Matt. 10. Sed hoc dixit per anticipationem, quia de eorum missione verba faceret.

16. *Et imposuit Simoni nomen Petrus.*] An tunc an initio cum à fratre adductus, an cum missus ad prædicandum, vide Mat. 10. Et Aug. de conf.

17. *Et Iacobum Zebedæi & Ioannem fratrem Iacobi, & imposuit eis nomina Boanerges quod est filij tonitru.*] Intelligitur fecit elegit Apostolum & his nomina indidit tãquam præcipuis amicis: quia futuri erant secundum Petrum qui petra erat Christo familiarissimi & Euangelij eius præcones ardentissimi, itaque vna cum Petro ad res secretiores adhibentur. vt c. 9. Matt. 17. Luc. 9. & 14. Numerum autem recenset propter falsos Apostolos vitandos, ex Theoph.

20. *Et veniunt ad domum & conuenit iterum turba, ita vt non possent, neque panem manducare.*] Ad domum Petri in Capharnaum c. 1. vel ad aliam urbem, & aliam domum, fidelis vt putat Eutym. Quidam hoc ad solam turbam quæ Christum audierat referunt. Beda ad vtrosque, & ad Christum, & ad eius discipulos, & auditores, potius ad solum Christum & eius discipulos referendum, quia hi ad domum venerant non auditores.

21. *Et cum audissent exierunt tenere eum: dicebant enim quoniam in furorem versus est.*] Sui, idest, qui ab ipso erant, qui ad eum pertinebant, Apostoli scilicet, vel ij qui aliunde venerant, vt eum quærerent, vel qui erant ex eius patria, ciues ac populares eius: vel Christi domestici, vel cognati, qui ad fores domus stabant, volentes eum conuenire; & quod vnus è multis fecit, multa

398 MANVALE IN EVANGELIVM
multi fecisse dicuntur per syllepsim. vt Mat. 26.
Sicque nec mater Christi, nec Apostoli aut dixerunt, aut cogitarunt vnquam Christum insanire & tenere eum ligare, atque vincere tanquam furiosum. Romanis lex erat, vt si quis in insaniam incideret vinctus cognatis suis traderetur, sine alia pœna: hac vtuntur si non lege, saltem consuetudine cognati Christi, vt eius vitæ consulerent & suæ. Quidam in furorem versus est vertunt excessit, abiit, euasit, alij ad turbam referunt. Alij mitius vertunt mente alienatus est, aut in mentis excessum incidit. verum diximus cognatos per syllepsim dixisse esse furiosum An id dixerint contra sententiā, vt eum ex periculo, quod illi imminere putabant hac furoris simulatione subducerent. Non simulationem sed sententiam fuisse putant Hier. & Beda, quamquam simulationem fuisse non est absurdum. cætera apud Matth.

C A P V T I V.

Parabola de semine & grano sinapis.

ET iterum cœpit docere ad mare, & congregata est ad eum turba multa, itaut nauim ascendens sederet in mari.] Quia bis supra c. 1. & 2. dixerat eum iisse ad mare prædicandi causa, vt putandum est; sic terra marique animas quærit. Eodem die ex Beda, relicta multitudinem, ad littus ne comprimeretur sederet in mari vt cap. 3. vel vt omnes ante oculos haberet: quasi pro rostris dicturus ait Chry.

8. Et

8. *Et cecidit in terram bonam, & dabit unum triginta, unum sexaginta, & unum centum.*] Verosimile est Matthæum eo modo per exaggerationem dixisse quo Marcus refert.

21. *Nunquid venit lucerna ut sub modio ponatur.*] Venit, id est, accenditur, seu infertur in aulam, aut in cubiculum, non nisi ut iis qui ibi sunt lumen præbeat. non autem ut sub lecto aut sub modio ponatur: parœmia est ut moneat Apostolos ne verbum Dei occultent, sed palam prædicent, vel ut eos qui audiunt verbum Dei ad illud fide excipiendum, condendum animo, meditandum ut fructum ferat, aliud tricesimum, &c. vel horreatur auditores, ut bona terra sint, quæ acceptum verbum Dei semen non mortuum, neque infructuosum apud se retineat, sed late germinet fructumque reddat aliud tricesimum, &c. vel respexit ad verbum illud vobis datum est nosse mysterium regni Dei, quia non venit lucerna, ut ponatur sub modio sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt. Quasi dicat se non ideo parabolam proposuisse, ut non intelligeretur, sed ut potius ab omnibus intelligeretur: quod autem ab aliis non sit intellecta, neque eam ipsis explicare velit eorum esse culpam, quia nolint credere, & non vult eam explicare nisi credituris, quales erant Apostoli. Cur autem dixit sub modio: vide Matth. 13. ex Chrysostom.

22. *Non est enim aliquid absconditum, quod non manifestetur: nec factum est occultum, sed ut in palam veniat.*] Lucæ 8. Prouerbiū inter Iudæos vsitatum ut Matthæi 10. quasi dicat.

dicat quod vobis exposui, non ideo exposui vt occultum teneretis, sed vt prædicaretis palam. Vel, quod vobis dixi nihil est occultum quod reuelari non debeat: Vel si vultis sancti haberi sanctitatem operibus ostendite, omnem simulationem deponite. Hoc prouerbio vsus est apud Matth. vt Apostolos animaret ad perpetuandas iniurias: hic verò vt illis omnem spem simulationis auferret.

24. *Videte quid audiat is, in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.*] Vide Mat. 7. forte bis hoc prouerbium dixit, semel apud Matth. Nolite iudicare vt non iudicemini, &c. Quid verò hoc loco Christus vocauerit mensuram eam qua nos metimur, quid eam qua remetietur nobis. Orig. intelligit pro mensura meritum huius vitæ, præmiorum, vel suppliciorum in altera vita reddendam esse mensuram. Sic Paulus Gal. 6. *Qua seminauerit homo, hac & metet.* Alij hoc non de Deo sed de hominibus aliis interpretantur. Quasi diceret, Omnia quacumque vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis. Alij si diligenter hæc quæ a me auditis aliis prædicaueritis dabit vobis Deus eandem mensuram, mercedem vitæ æternæ, & præterea adiiciet aliorum in hac vita mysteriorum intelligentiam vt 1. Corinth. 3. Alij quantum attuleritis ad audiendum Dei verbum attentionis tantum inde utilitatis referetis. Hieronymus ait mensuram qua nos metimur fidem esse, nostram mensuram qua nos remetiemur esse mysteriorum intelligentiam. Quæ nobis præter fidem adiicitur & hoc modo hæc cum superioribus sententia coniungenda est. *Qui enim habet dabitur illi.*

illi, & qui non habet etiam quod habet auferetur ab eo, idest, habenti fidem, dabitur intelligentia mysteriorum supernaturalis: non habenti autem fidem, naturalis etiam auferetur intelligentia quam habebat, quia aut excæcabitur ita ut videns non videat, & audiens non intelligat: aut tam obscurè mysteria diuina illi proponentur, ut etiam si maximè velit intelligere, non possit, ex Matth. 13. 11. & 12. & Mald. Nam quid habebant Apostoli nisi fidem? quid non habebant alij auditores nisi fidem? fides ergo est ea mensura qua Apostoli mensi sunt: intelligentia parabolarum atque mysteriorum, est ea mensura qua Christus illis remensus est, sic Hieron.

25. *Qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod habet auferetur ab eo.*] Hæc sententia est repetitio præcedentis: Qui habet amorem verbi, vel qui habet opus verbi, habebit intelligentiam mysterij, ex Hier. Vel qui habet affectum audiendi, & petendi, dabitur ei, ex Chryl.

26. *Et dicebat: sic est regnum Dei, quemadmodum si homo iaciat sementem in terram, & dormiat, & exurgat nocte & die, & semen germinet, & increseat dum nescit ille.*] Probabile est hanc parabolam eodem tempore & loco quo præcedens iacti seminis propositam esse cum utraque de semente agat. Regnum Dei est Ecclesia, ut Mar. 13. Semen prædicatio verbi Dei. Ager auditores; homo qui sementem iacit Christus; aut qui eius nomine prædicat Euangelium: messis mors in fine mundi futura, aut priuata: messor est Deus: falx verbum Dei. Totius parabolæ intentum est; ut doceat tantam esse

vim verbi Dei ut si in bonam terram incidat, etiam si is qui iecit nihil aliud agat, per seipsum germinet, crescat, & fructum afferat. Non iam dies & noctes vigilans ut solebat tempore sementis sed die resurgens, & nocte dormiens tanquam homo iam solutus curis. Itaque *exurgat, & dormiat* ad seminantem refertur non ad semen quasi dicatur nocte & die crescere. Dormit autem Christus per mortem, surgit per Resurrectionem. vel dormit cum nos tentari finit, surgit cum à tentatione liberat, ex Theoph. ut Mat. 8. Psal. 3. & 43. Voluit tantum otium à labore distinguere quasi dicat, etiam si qui semen iecit *dormiat, & exurgat*, id est, nihil agat, semen tamen germinabit, sic verbum Dei semel prædicatum etiam nihil eo qui prædicavit ex hypothese agente præterea, per se crescit, fructusque profert ut plurimum. Cum autem dicimus verbum Dei per se crescere, non excludimus divinam gratiam sine qua non dico fructum ferre, aut crescere, sed ne seminari quidem potest, sed excludimus sequentem eius qui seminavit laborem. Hinc voluit omnem gloriandi occasionem Apostolis tollere, ut 1. Cor. 3.

28. *Ultro enim terra fructificat; primum herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica.*] Hæc pars est ornamentum parabolæ vel ad verbi Dei prædicationem & incrementum accommodanda. Ex Beda & Greg. l. 22. Moral. c. 14. & Hom. in Ezech. 15.

29. *Et cum produxerit fructus, statim mittit falcem, quoniam adest messis.*] Id est cum productus fuerit fructus, cum tempus messis redierit, cum produxerit alium fructum.

30. Et

30. *Et dicebat: Cui assimilabimus regnum Dei?* Magnam esse vim verbi Dei, vt præcedenti parabola confirmat: vide Mat. 23.

33. *Et talibus multis parabolis loquebatur eis verbum, prout poterant audire.*] Declarat se non omnes recensere vt zizaniæ, fermenti, thesauri absconditi in agro: negotiatoris quærentis bonas Margaritas, sagenæ missæ in mare Mat. 13. seque auditorum imbecillitati accommodasse, parabolis vsum fuisse, vt facilius intelligerent: vel ne facilius intelligerent vt diximus Mat. 13. vt videntes non viderent prout poterant audire, idest, prout digni erant, lac potum dedit non escam Interl.

34. *Sine parabolis autem non loquebatur eis: seorsum autem discipulis suis differebat omnia.*] Quæ non intelligebant vel quæ interrogabant seorsim, ne alij qui digni non erant, intelligerët, & nō habentibus, etiā quod haberët tolleretur. Et dicendum aliàs quidem multa tunc autem sine parabolis nihil dixisse Iudeis scilicet nolentibus credere, ita obscure & parabolicè loquebatur vt etiamsi vellent, nō intelligerët: Ex Ter-
tul. alijs autē credere, & intelligere volentibus sine parabolis perspicuè loquebatur. sic Beda.

35. *Et ait illis in illa die, cum serò esset factum: Transeamus contra.*] Stagnum seu mare Genesareth, & eamus in regionem Gerasenorum quæ ex aduerso est ultra stagnum.

36. *Et dimittentes turbam assumunt eum itau-
erat in naui: & alia naues erant cum illo.*] Vt es-
sent testes miraculi quod in mare fecit, qui ad-
mirâtes dixerunt: *Quis putas est iste quia & vêtus
& mare obediunt ei?* nō enim discipuli aut quis
esset Christus quæve potestas eius dubitabant.

Itaui.

Itaut erat in navi non significat vt sedebat, sed non fuisse necessarium vt illum nautæ vel discipuli in nauim inducerent ad traijciendum, quia iam in navi erat; vel susceperant eum traijciendum, vt se composuerat in navi super ceruicali iacentem.

C A P V T V.

*Damontacum & sanguifluam sanat:
puellam suscitatur.*

1. **E**T venerunt trans fretum maris in regionem Gerasenorum.] Gergesenorum, vt Matth. 5. diximus in quo totum hoc caput est expositum.

18 Cumque ascenderet nauim, cepit illum deprecari, qui à damonio vexatus fuerat, vt esset cum illo.] Quasi gratus & obsequiosus minister sequi vellet; timebat etiam ne dæmones qui præsente Christo exierant, absente reuerterentur; vel volebat illius esse discipulus.

19. Et non admisit eum, sed ait illi: Vade in domum tuam ad tuos, & annuntia illis quanta tibi Dominus fecerit, & misertus sit tui.] Quia hoc magis conueniebat ad Dei gloriam vt ille qui tantum acceperat beneficium in patriam suam reuerteretur; suisque ciuibus tanquam oculatus testis virtutum Christi, prædicaret eius Euangelium, factoque in se miraculo confirmaret: vt decapolitæ Tyrij & Sidonij traherentur. vel vt inanem gloriam Christus effugeret, ex Amb. vel vt magis augeretur

retur meritum illius ex dilatione, ex Greg. vel ut cognosceret etiam Christum absentem eum posse tueri, ex Eutym. qui in Patrem refert modestè quæ ipse fecit, ex Theoph. & si de seipso, per tertiam personam loquutus est, ut c. 11. & Matth. 21. 22. Et Patrem potius Deum quam Dominum, se potius Dominum quam Deum appellat, ex Eutym.

20. *Et abiit, & cœpit predicare in decapoli quanta sibi fecisset Iesus: & omnes mirabantur.*] Notat illius obedientiam, gratitudinem, fructum prædicationis ex admiratione non sola sed coniuncta cum laude. Glos.

21. *Et cum transcendisset Iesus in naui rursus trans fretum, conuenit turba multa ad eum.*] Quasi dicat, cum rediisset vnde venerat in Galilæam & in Capharnaum. cætera quæ refert Marcus habentur apud Mat. 15.

CAPVT VI.

A suis contemnitur, pro Ioanne decollato habetur.

1. **ET** egressus inde, abiit in patriam suam: & sequebantur eum discipuli sui.] Ex Capharnaum, vel ex domo Archisynagogi venit Nazareth, vbi nutritus. vel totam Iudæam vocat patriam. Ex Orig.

2. *Et factò Sabbato cœpit in synagoga docere: & multi audientes admirabantur in doctrina eius, dicentes: vnde huic hæc omnia?]* Id est, cum esset dies Sabbati, ne popularibus suis excusationis
occa

occasionem relinqueret quamvis sciret nō recepturos doctrinam suam nec miracula, Christus tamen iuit in patriam suam, ex Theoph.

5. *Et non poterat ibi virtutem vllam facere nisi paucos infirmos impositis manibus curauit.*] Non poterat quia nolebat miracula multa Mat. 13. facere. Sic Gen. 37. Ioan. 7. vel quia nō expediebat, vt Mat. 4. & 20. vt ingratis & indignis ea faceret: & ne daret sanctū canibus Mat. 7. & fuit misericordia, ne grauius punirentur: vel potius iustitia vt miraculis indignos puniret miraculorum priuatione. vt Mat. 13. extenuat cum dixit *paucos* & impositis manibus quam si solo verbo. vt Mat. 8.

6. *Et mirabatur propter incredulitatem eorum, & circuibat castella in circuitu docens.*] Ciuitate sua relictā circum pagos docet, nō loci, sed vtilitatis rationem habens, vt discamus parua non spernere, neque magnas semper querere ciuitates. Ex Theoph. quomodo mirari potuerit, habes Mat. 8. Quæ hic Mar. & Matth. prætermisit refert Luc. 4. *Medice cura teipsum.*

7. *Et vocauit duodecim: & cepit eos mittere binos, & dedit illis potestatem spirituum immundorum.*] Cap. 3. iam Apostolos designauerat, illic vocauit vt Apostolos faceret: hic vt ad prædicandum mitteret: vocauit autem nunc ad se vt eos instrueret, & illis daret potestatem eiiciens di dæmones & alia miracula faciendi.

12. *Et exeuntes predicabant vt poenitentiam agerent.*] Hoc primum Ioannes, hoc Christus, hoc postremo Apostoli prædicant. Mat. 3. & 10. Luc. 9. & 19.

13. *Et ungebant multos agros, & sanabant.*] Hic de Sacramento extremæ vñctionis agitur: nam

nam cum Sacramentum sit externa ceremonia à Christo instituta tanquam ordinarium remedium salutis animæ : hæc erat ceremonia externa : & sicut visibilis aqua ijs qui baptizabatur, ita visibile oleum ægrotis infundebatur: dicere fuisse medicamentum absurdum est; nam ad omne genus morborum adhibebatur, at medicamentum quod vni prodest alteri nocet : & Apostoli non medicinam sed Euangelium profitebantur, ex Mald. Non ergo ad sananda solum corpora, oleo utebantur, sed ad curandos Sacramento potissimum animos ægrotos ungebāt: & cum Apostoli ut credibile iussu à Christo hac vsi fuerint ceremonia, dicendum est à Christo institutam. Nam inter alia Marcus scribit Apostolos oleo vnxisse ægrotos. Et si à Christo nõ fuisset institutum nunquam Iacobus 1. c. præcepisset, ut id à presbyteris Apostolorum in hoc officio successoribus observaretur. Ita autem instituta est hæc vnctio, ut esset Sacramentum & ordinaria animæ medicina, non ut signum curationis, ut contendit Calvinus : nam non omnes qui habebant donum curationis ea utebantur ceremonia: nec Petrus claudum vnxit quem sanauit Act. 3. nec quos Apostoli suscitabant eos ungebant Act. 9. & 20. Et Iacobus non omnes sed Ecclesiæ presbyteros ea vti iubet: signum ergo est esse institutam ut esset verum Sacramentum & ordinarium animæ remedium. Habet & spiritua-lem promissionem, idest, animæ curationem annexam. *Et si in peccatis fuerit, remittuntur ei.* Et ex hoc loco sacerdotes potestatem habere per sacramenta peccata remittendi probat Chrysost. l. 3. de Sacerd.

14. Et audiuit Rex Herodes; (manifestum enim factum est nomen eius) & dicebat quia Ioannes Baptista resurrexit à mortuis, & propterea virtutes operantur in illo.] Ex prædicatione discipulorum & operatione miraculorum fama & nomen Iesu extendebatur. Mat. 14. ubi hæc historia declarata est. Herodes iste, filius erat primi Herodis sub quo Ioseph Iesum duxerat in Ægyptum. Tetrarcham Matthæus vocat; Lucas tanquam principantem super quartam partem regni Patris sui sic à Romanis diuisi. Marcus vero Regem nominat, aut Patris consuetudine, aut quia hoc loco eius congruum existeret, ait Hieron.

30. Et conuenientes Apostoli ad Iesum renuntiauerunt ei omnia quæ egerant & docuerant. Quæ docuissent, quæ miracula fecissent ut præceperat Mat. 10. ut totum si quid boni agitur acceptum Christo referatur.

CAPVT VII.

Curat demoniacum & mutum.

1. **E**T conueniunt ad eum Pharisei.] E Iudæa in Galilæam non ut discant ut homines Genezareth, qui etiam suos infirmos adducunt: sed ut calumnientur, quia plus scientiæ legis & traditionum se habere præsumebant quam qui in Galilæa erant.

2. Et cum vidissent quosdam ex discipulis suis communibus manibus, idest, non lotis manducare panes, vituperauerunt.] Non quod alij discipuli hanc seruarent de lauandis manibus traditio

traditionem, sed quia quosdam viderunt non lotis manibus manducare, omnes discipulos & Christum ipsum calumniandi occasionem arripiunt. hi commune vocabant quod nos prophanium, aut immundum, seu quod sanctū non est, & ab omnibus Iudæis & Gentilibus mundis & immundis contrectari licet. Illoras autem manus vocant quæ non ex maiorum ritu lotæ essent non solum à sordibus, sed etiam ab omni contactu rerum prophanarum. Ritus autem erat vt ad cubitum vsque lauarentur, quem cum non seruarent Apostoli etiam si sordidis manibus cibum nonsumerent, tamen eos calumniabantur, & vituperabant Christum & discipulos.

3. *Pharisei enim & omnes Iudæi, nisi crebro lauerint manus, non manducant.*] Causam calumniæ refert. Traditio enim seniorum non tantum exigit ciuilem illam ablutionem manuum, quæ sit ante prandium, vel cœnam, sed crebram etiam inter manducandum, & ad cubitum vsque vt supra dictum est: & colligitur ex hydtijs Ioan. 2.

4. *Et à foro nisi baptizentur, non comedunt. Et alia multa sunt quæ tradita sunt illis seruare baptismata calicum & vrceorum & aramentorum & lectorum.*] Redeuntcs à foro dixit potius quam aliunde, quia ibi versabantur Iudæi & Gentiles mundi, & immundi, & tunc se totos in aquam immergebant. *Lectorum* meminit, quibus mensæ accumbabant: non quibus dormiebant: & omnia quæ contrectaturi erant præsentes, ne eorum tactu si forte essent immunda contaminarentur prius eluebant. cætera apud Matth.

31. *Et iterum exiens de finibus Tyri, venit per Sidonem ad mare Galilae.*] Melius Græci legunt, & iterum exiens à finibus Tyri, quia credendum non est Christum in vrbes Gentilium ingressum fuisse, qui non nisi ad oues domus Israel quæ perierant se missum dixerat Mat. 15. quique Apostolis prohibuerat. Mat. 10. & Marcus non dixit à Tyro & Sidone sed de finibus Tyri & Sidonis rediisse. *Iterum pro rursus.*

32. *Et adducunt ei surdum & mutum, & deprecabantur eum, ut imponat illi manus.*] Hæc historia differt ab ea Mat. 9. & Luc. 11. ille enim mutus dæmonium habebat, hic non. Ecclesia dum baptizat vtitur hac ceremonia non ut dæmonem eiiciat; aut putet Christum ea eiecisse, sed ut doceat nondum baptizatum hominem, ad Dei verbum surdum & mutum esse; debereque eius aures ad audiendum aperiri, & ad profitendum fidem, linguam solui, & à susceptoribus offerri, sicut hic mutus, & surdus à cognatis & amicis. Videtur non omnino fuisse mutus, sed ægre loquens. ex Græco. *Deprecantur ut imponat illi manum*, quia alios impositione manuum sanauerat, c. 1. 5. 4. 6. & 8. & Mat. 8. 9. & 19. Et Luc. 13. Vel quia verus erat consuetudo ut sancti viri impositis manibus sanarent. 4. Reg. 5.

33. *Et apprehendens eum de turba seorsum, misit digitos suos in auriculam eius: & expuens, tetigit linguam eius.*] Quia qui à Christo curari volunt recedere debent ab hominum tumultu, vel ut fugeret ipse & nobis fugiendi instantiam exemplum daret: vel quia qui tunc aderant

aderant indigni erant, qui miraculum viderent; vel vt melius oraret curaturus mutum & surdum. digito Christi Spiritum sanctum, saliuam vero diuinam sapientiam in nos à Christo sicut ex capite saliuam deriuari significatur: vel vt ostenderet omnes corporis sui partes fuisse salutiferas propter coniunctam diuinitatem: vel vt inæqualiter suam potentiam & diuinitatem declararet; ideo aliquando solo verbo dæmones eijcit, mortuos suscitatur ostendens se Deum esse. aliquando tactu, saliuam, luto sanat ægros, accomodans aliquo modo suam potentiam ad modum agendi causarum naturalium, sic saliuam digito super linguam muti imposuit.

34. *Et suspiciens in cælum, ingemuit: & ait illi: Ephphetha, quod est adaperire.*] Ad modum orantis, vel dolentis miseriam humanam cui sic dæmon illuderet, vel vt idem faceremus, exemplum daret. Nota vim verbi, quo cæli formati sunt.

35. *Et statim aperta sunt aures eius, & solutum est vinculum lingua eius, & loquebatur recte.*] Idest, perfectè curatus est, quasi dicat non iam difficile & ægrè vt ante loquebatur, sed recte & prompte. Id etiam de audiendi facultate dicendum.

36. *Et precepit illis ne cui dicerent: quando autem eis precipiebat, tantò magis & plus predicabant; & mirabantur dicentes: bene omnia fecit: & surdos facit audire, & mutos loqui.*] Illis idest, tam surdo & muto quàm ijs qui eum adduxerant vt c. 1. & 5. & Mat. 8. & 9. & sine culpa predicabant. Precipit autem quod nos obseruatu-
 S 2 quod

412. MANVALE IN EVANGELIVM
quodque in se est; quamvis sciat nos non fa-
cturos quod debemus & quod in nobis est:
ideo subdunt *bene omnia fecit*, quasi dicant ni-
hil facit quod bonum non sit.

C A P V T V I I I .

Satiat turbam, corripit discipulos.

1. **I**N diebus illis iterum cum turba multa esset
nec haberent quod manducarent.] Non eo-
dem die sed trium dierum spatio, ex Mat. 15.
& 16. vbi hæc explicantur de septem panibus
quibus pavit quatuor millia.

22. Et veniunt Bethsaidam, & adducunt ei
tacum, & rogabant eum ut illum tangeret.] Sub-
intelligitur Apostoli qui mutum & surdum
adduxerant.

23. Et apprehensa manu cæci eduxit eum extra
vicum, & expuens in oculos eius impositis mani-
bus suis interrogavit eum si quid videret.] Eduxit
extra Bethsaidam propter incredulitatem ci-
vium, ut Mat. 11. vel ut à turba semoverent.
ut c. 7. vbi causam habes cur expuit.

24. Et aspiciens ait: video homines velut ar-
bores ambulantes] Quasi dicat, homines quos
ambulantes video non homines, sed arbores
mihi videntur. ex quo declarat se aliquid videre
cū antea nihil videret, sed imperfectè tamen cū
inter arbores, & homines distinguere non pos-
set. Alij quod nondum perfectè crederet, ideo
voluit Christus suam potentiam ad illius fidem
moderari, ut cum Petro fecit Mat. 14.

25. 26.

25. 26. Deinde iterum imposuit manus super oculos eius, & cœpit videre, & restitutus est, ita ut clarè videret omnia Et misit illum in domum suam dicens: vade in domum tuam; & si in vicum introieris, nemini dixeris.] Quasi dicat si necesse fuerit, te ut domū tuā redeas per Bethsaidam transire nemini ibi dixeris, quia indigni erant qui tot conspecta miracula cōtempnissent. Mat. 16.

38. Qui enim me confusus fuerit, & verba mea in generatione ista adultera & peccatrice: & filius hominis confundetur eum cum venerit in gloria Patris sui, cum Angelis sanctis.] Hæc est vera litera, quia sic habent Græci & antiqui libri & correcti. & patet per illud quod habetur Luc. 9. Qui me erubuerit & meos sermones. Confundi enim Christum, est erubescere confiteri illum, fugere crucem eius & ignominiam. Spurios & peccatores vocat qui cū Deo Patri similes esse debēt dissimiles sunt multum, quales sunt adulteri filij. vt Ps. 17. & 143. Heb. 12. & Mat. 10.

CAPVT IX.

Transfiguratur, demoniacum curat, humilitatem docet.

1. **E**T post dies sex assumit Iesus Petrum & Iacobum, & Ioannem, & ducit illos in montem excelsum seorsum solos. Et transfiguratus est coram ipsis] Lucas ait fere octo, quia non constitit ei satis dierum numerus: vel quia non post octo integros dies hæc facta essent de quibus vide Mat. 15.

28. 29. *Et dixit illis: hoc genus in nullo potest exire nisi in oratione, & ieiunio. Et inde profecti pratergrediebantur Galilaam, nec volebant quendam scire.*] Illis, idest, solis vel turbae simul cum discipulis vt Mat. 16. *Inde profecti è loco vbi dæmonem eiecerat vel ex castello Cæsarææ Philippi clam iter facientes, & quotidie locum mutantes, ne quis sciret quo loco esset, & ne quis ea de quibus loquebatur propius auscultans audiret, loquebatur enim de passione sua & resurrectione quã solis Apostolis volebat esse cognitam antequam accideret. Et quamuis iam bis idipsum Apostolis indicauerat, Mat. 17. Luc. 9. tamen alio modo & alia de causa nunc dicit: Tunc vt ad patientiam præpararet, nunc vt significaret tempus iam adesse seque ad mortem ire Hierosolymam.*

30. *Docebat autem discipulos suos, & dicebat illis, quoniam filius hominis tradetur in manus hominum, & occident eum, & occisus tertia die resurget.*] Indicat Christum non simpliciter quod sibi futurum erat prædixisse, sed docuisse etiam Apostolos & instruxisse, aut quid in morte sua mysterij esset aut quo animo deberent ferre. Et quia Apostoli gestiebant factis miraculis, Christus infert illis mentionem mortis ex Beda. Et quia sciebat difficile passioni & Resurrectioni etiam discipulos credituros, ideo se assertorem esse maluit passionis & Resurrectionis vt ex facto fides non ex auditu discordia nasceretur. vel vt ostenderet se non coactum, sed volentem moriturum, ex Theoph. vel vt Apostolos in fide confirmaret & patientia.

31. *At illi ignorabant verbum, & timebant interrogare*

interrogare eum.] Quod si ignorabant, quæ Christus dicebat, quo modo contristati sunt? quia eum minimè mori vellent, & quæ non optamus non facillè credimus: vel verba intelligebant non mysteria: vel credebant quidem Resurrectionem, sed maluissent eum non mori, quàm mortuum resurgere.

32. *Et venerunt Capharnaum: Qui cum domi essent interrogabat eos: Quid in via tractabatis?*] Res sic accidit. Ex Marco cum adhuc essent in via intrauerat in eos cogitatio quis eorum esset maior. Ex Luc. 9. Et cum introissent in domum Petri accesserunt, qui didrachma petebant Mat. 17. ex Mald. Postea vocatos ad se discipulos Christus interrogauit, quid in via inter se tractassent, & quauis erubescerët, tamē responderunt inter ipsos quæstionē fuisse, quisnam eorum maior in regno cœlorum futurus esset? Tunc Christus rebus magis, quàm verbis edocens puerum aduocauit, eumque statuit in medio Apostolorum, quem cōplexatus declarauit quantū mores illos puerorū humilitatis & simplicitatis plenos prosequeretur. Et cū in amplexum teneret dixit: *Amen dico vobis, nisi cōuerſi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorū;* Mat. 18. & reddit causam eius rei, Mat. 18. Luc. 9. Quisquis vnum ex huiusmodi receperit in nomine meo me recipit.

33. *At illi tacebant, si quidem in via inter se disputauerant quis eorum maior esset.*] Præ pudore tacebant, quia videbatur ambitiosa esse quæstio, quam in via tenuerant. vnde verò originem habuerit, vide Mat. 18. Cupiebant vt filij Zæbedæi, quam proximum Christo in regno futuro locum teneret.

34. Et residens, vocavit duodecim, & ait illis: Si quis vult primus esse erit omnium nouissimus & omnium minister.] Sedens quasi docturus vt c. 4. & Mat. 5. & 13. vocavit seorsim Apostolos ne alij audirent qui in domo erant: volebat enim eorum ambitionem arguere occultè, quia erat occulta, & docere quod ad ascendendum certa via est humilitas. Mat. 20.

35. 36. Et accipiens puerum, statuit eum in medio eorum; quem cū complexus esset, ait illis. Quisquis vnum ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit, & quicumque me suscepit, non me suscipit, sed eum, qui misit me.] Refert rationem conclusionis quæ est apud Math. 18. Nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli non intrabitis in regnum cœlorum.

37. Respondit illi Ioannes, dicens: Magister, vidimus quendam in nomine tuo eijcientem damonia, qui non sequitur nos, & prohibuimus eum.] Ioannes hoc subiecit verbis Christi, quod audiens humilitatis necessitatem, & commendationem inctuerit ne per arrogantiam peccauerit: vel quia Christus dixerat in nomine meo, sumpsit occasionem vt non quasi culpam deprecans sed quasi dubitans, num bene fecissent, aut num idem in posterū facere deberent, Christo quod factū erat exponeret. Alij quasi Ioānes ex contrario collegerit nō fuisse illū in nomine Christi recipiendū, quia etsi nomine Christi dæmones eijciebat, illum tamen in Apostolorum cōsortio non sequebatur. Sed videtur potius hoc dixisse, non culpā deprecans, aut dubitans, sed gloriās nō in se sed in Domino, quasi Apostoli quorū nomine loquebatur, bene functi fuissēt officio, quod illum prohibuissent non tam suę
quām

quàm Christi consulentiſ authoritatĩ; ideoque nõ eſt neceſſe quærere quorsũ id Ioãnes dixerit, vt notat Mald. Nam nõ videtur dixiſſe poſt ſuperiorẽ historiã ſed alio loco, nec alia ratione quàm quod recens id erat factum: & Reſpondit, ſæpè pro loqui exorſus eſt, ponitur, vt Mat. 11. 21. & 22. *Eiicientem* conatum non effectum ſignificat. Poterat neque corpore, neque animo ideſt fide, & doctrina ſequutus Chriſtũ dæmones eiicere vt Mat. 7. Potuit multo facilius fide non corpore Chriſtum ſequutus. Dices hoc ſolis Apoſtoliſ conceſſum cap. 3. Dedit quidem ſolis Apoſtoliſ publicè & ſolemni ritu: ſed nullam ſibi legem præſcripſit Chriſtus quo minus aliis daret, & permitteret; vt quiſquis eius nomine certa fide, aut nulla etiam aliquando fide dæmones eiicere conaretur: vere etiam eiiceret quo magis viſ ſui nominis & authoritas cognosceretur. Denique etſi nondum promulgatum tamen omnium credentiũ priuilegium erat vt poſſent dæmones expellere. cap. 16. *Qui non ſequitur nos*, neque corpore neque fide, vel fide ſed non corpore: vel melius qui in noſtro non agit comitatu ſeu collegio quibus ſolis dediſti auctoritatem. Eodem pertinet quod Chriſtus reſpondet *qui non eſt aduerſum vos pro vobis eſt*. quaſi dicat ſatis eſſe quod ille doctrinam ſequatur Euangelicam, quauis ex ipſorum conſortio non ſit, neque eum pro aduerſario habendum eſſe ex Mald. Nam credibile eſt illum bono animo faciſſe non vt ille Simon Magus Aët. 8. nec ſeptem illi filij Sæquæ Iudæi, c. 19. Aët. 17. factũ quidem à Chriſto reprehenditur non animus, nam non inuidia, ſed charitate prohibuerat: contra

Caluin. qui inconsideratè, temerè, superbè, inuidè fecisse ait.

38. *Iesus autem ait; Nolite prohibere eum. nemo est enim qui faciat virtutem in nomine meo, & possit cito male loqui de me.]* Quasi dicat nemo potest in nomine meo miracula facere qui non meâ agnoscat potestaté, meque Christum esse dicat; & hoc est non posse male loqui seu blasphemare de ipso, ideo vult desinceps suam doctrinam miraculis per quoscumque probari vt ad Phil. 1. Num. 11. Prouerb. 3.

39. *Qui enim non est aduersum vos, pro vobis est.]* Duas affert rationes cur ille non sit prohibendus, prima quia qui facit virtutem, idest miraculum in nomine Christi etiam si illud non multum prædicet, nec Christo per omnia obediat, tamen non potest cito male loqui de eo. Secunda, quia qui non est aduersum vos, pro vobis est, etiam si vobiscum non sequatur me, nec corporaliter vobis iungatur. Prima ostendit non esse contrarium. Secunda esse fauorem & adiutorem. Vide Mat. 12.

40. *Quisquis enim potum dederit vobis calicem aqua frigida in nomine meo, quia Christi estis: amen dico vobis, non perdet mercedem suam.]* Tertia ratio qua Christus probat non esse prohibendum, vel hortatur Apostolos vt gloriam sibi non quærant, vel non solum gratum sibi esse, quod ille in nomine suo dæmonia eiiciat, sed si quis etiam quod minus est faciat, vt si in nomine suo det potum aquæ frigidæ. Mat. 10. alio loco hoc à Christo dictum refert, ex Maldonat. cum ad prædicandum Apostolos mitteret, docererque qualia sibi hospitia eligere deberent.

42. 43. *Et si scandalizauerit te manus tua, abscinde illam: bonum est tibi debilem introire in vitam quàm duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inextinguibilem: ubi vermis eorum non moritur, & ignis non exstinguitur.*] Ex cladi-
bus quæ in bello fieri solent sumpta metapho-
ra ad pœnas inferni, quasi dicat Deus, ex Isa. 66.
Vermis non istorum qui in bello cadunt, sed
eorum qui in inferno torquebuntur, non ex-
tinguitur. Errant qui ex Metaphorico verme
metaphoricum ignem colligunt: & qui ver-
mem ad animam, ignem ad corpus pertinere
putant, ex Mal. Nam & vermis, & ignis in ani-
mam agit, & corpus, sicque pœnam vnâ ean-
dem totâque totius hominis significauit.

48. *Omnis enim igne salietur, & omnis vi-
ctima sale salietur.*] Quia de eruendo oculo, &
abscindendis manibus ac pedibus, si nos of-
fenderent locutus fuerat; docet id nunc esse
necessarium si Deo placere volumus, oportere
enim tâquam victimam igne & sale saliri, idest,
huiusmodi pœnis purgari vt maiores euitemus,
quæ quia sicut ignis aurum & argêtum, sic illæ
homines probant, ignis appellâtur; vel quia de
igne inferni mentionem fecit: subiecit omnes
homines igne saliendos, idest, aut probandos
esse, aut torquendos. Vel reddit causam cur
ignis ille non moriatur; quia scilicet qui eo
torquentur eodem quasi saliantur: ideoque in-
corrupti in perpetuis cruciatibus conseruan-
tur: vel de iis tantum loquitur de quibus di-
xerat *vermis eorum non moritur, & ignis non*
extinguitur. reddit quippe causâ quare ignem
eorum dixerit quasi ignei futuri sint, quia in-
quit: omnes illi, igne salientur, idest, con-

420 MANVALE IN EVANGELIVM
dientur, & torrebuntur, veluti carnes quæ ad
esum igne affiantur. Non ergo per particulam
enim causa redditur cur ignis damnatorum ex-
tinguendus non sit, sed cur *illorum* ignis fuerit
appellatus. Maldon. ait voluisse Christum de
damnatis tanquam de occisis victimis meta-
phorice loqui: solent enim qui à Deo puniun-
tur, aut in hac aut in altera vita temporali, aut
sempiterna morte, victimæ vocari: quod tan-
quam victimæ ligatæ quæ sacrificanti resistere
non possunt, à Deo ad declarandam ipsius glo-
riam atque iustitiam quodammodo truciden-
tur. Isa. 34. Ierem. 12. & 51. Ezechiel. 21. Quia
ergo Christus Isaia testimonium adduxerat in
quo aut de occisione bellica, aut de damnatis
ex occisione bellica sumpta metaphora age-
batur, & qui in bello à Deo occiduntur eius
victimæ vocantur: persistit in Metaphora, &
de damnatis tanquam de victimis loquutus est:
& quia vt lex præcipiebat Leuit. 2. omnis vi-
ctima salienda erat, dixit etiam damnatos esse
saliendos, & quidem igne. Et coniunctio &
non tam copulatiua est hic quàm comparati-
ua, quasi dicat sicut victima vt lege præscribi-
tur, sale salietur, ita omnis damnatus salie-
tur igne: vt Prouerbio, 25. & cor regum id est
sic.

49. *Bonum est sal, quòd si sal insulsum fue-
rit, in quo illud condieris? Habete in vobis sal,
& pacem habete inter vos.*] Bonum idest vtile
significans Apostolos ad hoc electos vt sua sa-
pientia aliorum stultitiam condiant, ex Hie-
ron. vigilare debere ne fiant insipidi, & insul-
si; & cauendum prudenter ne scandalizentur
aliqua re, & tolerare eum qui suo nomine
dæmones

dæmones eiiciebat: vel quia de sale loquutus fuerat, docet nunc Apostolos vt salem habeant idest doctrinam, & spiritus gratiam, quæ vim habet restringendi vt sal, idest homines à vitiis cohibendi; Vel sensus est ne habeatis illum damnatorum ignem, sed illum quo victimæ condiuntur, idest prudentiam, charitatem & pacem: ne hominum more inter vos contendatis; vel forte ex Mald. non hoc sed alio loco Christus hæc dixit Matth. 5. Nam Marcus multa alia alieno loco posuit.

CAPVT X.

*Repudium prohibet, paruulos
suscipit.*

ET inde exurgens venit in fines Iudææ ultra Iordanem: & conueniunt iterum turba ad eum.] Ex domo Petri quæ erat in Capharnaum in qua hos præcedentes sermones habuit venit vt prius populum illum doceret qui prope Iordanem habitat, ideo non recta via iuit Hierosolymam; turba conuenerunt ex Iudæa vel ex Galilæa, vel vtrinque ex Mat. 19. vide totum hoc caput.

32. Erant autem in via ascendentes Hierosolymam: & præcedebat illis Iesus, & stupebant.] Idest euntes versus Hierosolymam. vel dicuntur ascendentes, quia Hierosolyma est supra montem Sion. præcedebat, quia non inuitus, sed volens, ad mortem ibat. stupebant, ex ingenti metu. ideo sequentes timebant.

42. Scitis quia hi, qui videntur principari Gentibus, dominantur eis: & Principes eorum potestatem habent ipsorum. Non ita est autem in vobis, sed quicumque voluerit maior fieri, erit vester minister.] Nota contra Hæreticos non negare Apostolis, & Episcopis potestatem, sed inter vsum sæcularis, & Ecclesiasticæ potestatis discrimen ponere: quia sæculares cupiditate potestatem exercent: Ecclesiastici humiliter. 1. Pet. 5.

CAPVT XI.

Hierusalem ingreditur.

1. **E**T cùm appropinquaret Hierosolyma, & Bethania ad montem oliueti: mittit duos ex discipulis suis.] Sex vel potius quinque diebus ante Pascha; nam die sexto ante Pascha qui Sabbathum erat Bethaniæ requieuit, vbi cœna illa exhibita est, accumbente Lazaro; sequenti verò die qui dominico nostro respondebat inde profectus, & ingressus est Hierosolymam sedens super asinam apud Matthæum 21.

18. Timebant enim eum, quoniam uniuersa turba admirabatur super doctrinæ eius.] Timebant ne ipsi Scribæ defererentur, vel non audebant in eum manus iniicere. Luc. 19.

19. Et cùm vespera facta esset, egrediebatur de ciuitate.] Id est egredi solebat, singulis diebus vesperi Bethaniam secedebat vbi hospitium habebat, mane verò redibat Hierosolymam docturus in templo. Luc. 21. quod fecit tribus

tribus continuis diebus Dominico Lunæ Martis. Die verò Mercurij & Iouis sese continuit Bethaniæ vsque ad vesperum, quo vt Pascha celebraret, ac pateretur, rediit Hierosolymam.

25. *Et cum stabitis ad orandum, dimittite si quid habetis aduersus aliquem.*] Idest eritis ante altare, ante Deum, non enim ex hoc colligitur Iudæos stantes orare. vt Mar. 6. Apud Matth. 5. si iniuriam fecistis, hic si accepistis: vterque enim aliquid habere dicitur, vterque alterum odit, sed qui fecit timet, qui accepit iniuriam, quærit vindictam. Cætera apud Matth.

CAPVT XII.

Parabola de vinea.

x. **E**T cœpit illis in parabolis loqui.] Vnam recitans de vinea, indicat se alias omittere, nam Mat. 21. & 22. duas refert.

41. *Et sedens Iesus contra Gazophylacium, aspiciobat quomodo turba iactaret as in Gazophylacium, & multi diuites iactabant multa.*] In locum vbi templi thesaurus reponebatur, & duplex erat: alter in quem pecunia coniciebatur ad modum arcæ, quales nunc videmus in templis, 4. Reg. 12. ex Beda: iuxta quem è regione arcæ hic sedens dicitur Christus: alter in quem res maioris molis à populo ponebantur, & hic erat aula aut locus amplius. De vidua paupere non dixit: iecit, vt sonitum ederet, sed *misit*, vt & paruum & modestum donum significaret. Et hanc vnam multis prætulit.

43. Amen

43. *Amen dico vobis, quoniam vidua hæc pauper plus omnibus misit, qui miserunt in Gazophylacium.] Habita ratione inopiæ & charitatis, quia viduæ & pauperi plus duo minuta erant quam diuiti permulta: non enim improbat vt Hæretici volunt eos qui magnam templo pecuniam offerebant in ministerium, & ornatum templi quin potius laudat; Luc. 11. sed viduam illis, minorem offerentem pecuniam præfert propter maiorem charitatem.*

CAPVT XIII.

De consummatione mundi.

1. **E**T cum egrederetur de templo, ait illi unus ex discipulis suis: *Magister, aspice quales lapides, & quales structura.]* Observant discipuli tempus & locum vt templi magnitudinem & elegantiam Christo propè conspiciendam proponerent: sed quem peccata ad iram prouocabant, saxa placare non poterant. Et verosimile est vnum omnium nomine loquutum. Mat. 24. & Luc. 21.

11. *Et cum duxerint vos tradentes, nolite præcogitare quid loquamini.]* Matthæi 10. Luc. 12. Hæc alia occasione alioque tempore, & loco, à Christo dicta referunt cum Apostolos mitteret ad prædicandum Euangelium inter Iudæos.

CAPVT XIV.

Post cœnam capitur.

1. **E***Rat autem Pascha & Azyma post biduum.]*
 Non significat tunc fuisse Pascha cum ea acciderunt quæ superiore cap. dicta sunt. Azymum vero post biduum futurum fuisse, sed coniuncte legendo, vtrumque & Pascha & Azyma fuisse futura post biduum. Eodem enim non solum die, sed etiam momento vtrumque inchoabatur. Mat. 26. Quæ superiore capite dicta sunt acciderunt die Martis; die scilicet tertio hebdomadis: die verò Iouis post solis occasum Pascha & azymum fuit. Mat. 26. Eo enim die sub vesperum egressus Christus è templo & vrbe Bethaniam rediit vt singulis nobis facere solebat cap. 11. & Mat. 26.

51. *Adolescens autem quidam sequebatur eum amictus sindone super nudo, & tenuerunt eum.]*
 Sola sindone super nudum corpus cincta è lecto exiliens audito tumultu suspicatus Christum vinctum duci. Sindon autem non erat quasi linteolum sed genus vestis quamuis lineæ, tamen calidæ quam in subito casu arripuit vt totum regeret corpus & vt frigus pelleret. Hunc adolescentem quidam Iacobum fuisse dicunt qui lineis utebatur: Alij vt Greg. 14. Moral. Ioannem Euangelistam, qui adolescens tunc fuisse creditur & ex longo quo postea vixit tempore comprobatur. At non est credibile illum fugisse qui tam libere Christum secutus est: vel vt eum defenderet, vel si non posset

rei

426 MANVALE IN EVANGELIVM

rei exitum videret, quem milites *tenuerunt* aut tenere conati sunt, constat enim fugisse. Ex quo patet quanta fuerit eorū *sævicia* qui in eos qui Christum sequebantur etiam *sævire* voluerunt.

61. *Rursum summus Sacerdos interrogat eum. Tu es Christus filius Dei benedicti.*] Mat. 26. adiurans eum per Deum vivum, quia cum non essent testimonia convenientia ad diuinum confugit, vt compellat eum aliquid morte dignum confiteri, & interrogat an esset filius Dei quod sciebat ipsum non negaturum, & cum se esse respondit condemnat vt blasphemum.

CAPVT XV.

Condemnatus crucifigitur & sepelitur.

1. **E***T confestim mane consilium facientes.*] Vide quam celeres ad eum condemnandum.

CAPVT XVI.

Resurgit & in cælos ascendit.

1. **E***T cum transisset Sabbatum, Maria Magdalene, & Maria Iacobi, & Salome emerunt aromata.*] Simul atque Sabbatum transiit statim post solis occasum, transacto iam festo, emerunt aromata vesperi, mane ad monumentum venerunt. Mat. 28. Hieronymus hoc caput ad Marci Euangelium additum putat, sed ex
 CONC.

Conc. Trid. iam amplius non licet dubitare esse Canonicum.

12. *Post hac autem duobus ex his ambulanti-
bus ostensus est in alia effigie.]* De iisdem apud
Luc. 24. copiosius, quamuis sint qui alios esse
putent.

14. *Novissime recumbentibus illis undecim ap-
paruit. Et exprobrauit incredulitatem eorum quia
eis qui viderant eum resurrexisse non crediderunt.]*
Eo scilicet tempore quo cœnabant omnes,
simul erant, aut cum paratum inuenisset ci-
bum coram discipulis sumere, & suam illis re-
surrectionem edendo & bibendo probarer.
Ioan. 20. Hæc enim apparitio ea fuit quæ
octavo post Resurrectionem die facta est præ-
sente Thoma, absente Iuda, qui se iam forte
laqueo suspenderat. Notanda syllepsis est quia
vnius Thomæ incredulitas arguitur. Ioan. 20.
Mat. 26. *non crediderunt* mulieribus quæ primæ
Christum viderant Mat. 28. Luc. 24. & Petro &
Ioanni qui idem viderant & nuntiauerant.
Ioan. 24. & duobus aliis discipulis euntibus in
Emaus. Luc. 24.

15. *Et dixit eis: euntes in mundum uniuersum
predicate Euangelium uniuersa creatura.]* Dixit
eis non tunc cum illis recumbentibus appa-
ruit, sed postea cum in monte Galilææ esset.
Constat autem nec cunctos nec singulos Apo-
stolos totum mundum peragrasse nec potuisse
peragraré. Et quod ad Rom. ait Paulus ad
Rom. 10. In omnem terram exiuit sonus eorū,
per hyperbolem dictum de iis tantum Genti-
bus de quibus loquebatur, idest, de Asianis &
Europeis. Tantum ergo voluit Christus termi-
nos ad illud vsque tempus positos legi & Euan-
gelio.

gelio remouere, & non alios quam orbis terrarum fines ponere. Nam lex intra Iudæam terminabatur. Ps. 75. Et ante cum ad prædicandum Euangelium Christus misisset Apostolos extra Iudæam ire vetuerat. Mat. 10. hos non remouet terminos. *Omni creatura* igitur opponit vni Iudæorum Genti, hoc enim subiectum legationis Apostolicæ vt prædicet Euangelium omnibus Gentibus.

16. *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit. Qui vero non crediderit, condemnabitur.*] Sanctus August. l. de fide & oper. & Iacobus Epist. 2. refutant Hæreticos qui hinc contendunt solam fidem esse ad salutem necessariam. Et Tertul. l. de Bapt. eos qui dicunt Baptismū non esse necessarium ad salutem: Et qui solos adultos Baptismi capaces esse dicunt. Mat. 28. Et cum dicitur qui crediderit, & baptizatus fuerit intelligitur si bene crediderit: vt omnis qui petit accipit, si bene petierit: bene autem credit qui opera quæ fides exigit præstat.

17. *Signa autem eos, qui crediderint, hac sequentur: in nomine meo demonia eiicient.*] Quod non de actu sed de potestate intelligitur. Nec de singulis hominibus necessario sed de iis tantum quibus conueniebat fidem propagare, nec de omni tempore sed de eo tantum quo ad eum finem propter quem potestas hæc concedebatur, idest, ad fidei confirmationem, & propagationem. nec quod ista omnia faciant aut facere possint credentes, quæ hic à Christo memorantur: sed ita vt alia alij facere possint. Initio rari erant qui miracula non facerent, & omnes linguis loquebantur. Nec statim atque aliquis baptizabatur hoc domum accipie

accipiebat sed potius per Confirmationem effundebatur. Act. 19.

18. *Et Dominus quidem Iesus postquam locutus est eis, assumptus est in cœlum, & sedet à dextris Dei.*] Non statim octauo die post resurrectionem, & post superiorem apparitionem. nam versatus est per dies quadraginta quibus expletis euectus est in cœlum. Luc. 24. non quod non sua virtute ascenderit, sed sicut ex mortuis dicitur suscitatus à Patre Act. 2. Rom. 4. 1. Cor. 15. & 2. Cor. 4. Gal. 1. Col. 2. Quia suscitare mortuos est magnæ potentiæ, & potētia attribuitur Patri: Ita & assumptus à Patre per eandem attributionem dicitur non ab aliquo externo vt Elias curru igneo, sed ab vnita sibi diuinitate. *Sedet* non positum corporis significat quin potius stare diceretur, vt Act. 7. sed regnare, Ecclesiam gubernare, vt nunc Urbanum VIII. Romæ sedere dicimus, & alta fruētem pace post longos labores. Heb. 1. & 12. *A dextris Dei*, in gloria, maiestate, potentia, & rerum omnium æqualitate cum Patre. Et sicut in iudicio nō habebit maiorem quam Pater potestatem re ipsa sed maiorem ostendet ac præ se feret quia ipse non Pater iudicis officium exercebit Ioan. 5. Sic in honoratiore quodammodo loco videbitur esse sedens in dextera, non quod re ipsa maior sit, sed quod Regis officium exerceat, Ecclesiam gubernans: donec Pater ponat inimicos suos scabellum pedum eius. Sic Mald. humana natura dat Christo vt sedeat: diuina vt ad dexteram sedeat. Et quamuis iam esset humana natura coniuncta diuinæ naturæ: tamen sedere ad dexteram non dicebatur quia Christo ita volente nondum erat

430 MANVALE IN EVANG. S. MARC.
erat glorificata eius humana natura. Et quia
Christus ipse ut Deus, et si æqualem cum Pa-
tre habebat maiestatem, extrinsecus tamen
non ostendebat adhuc vermis & non homo,
adhuc gerens formam serui, adhuc patiens, &
pugnans, sedet qui vicit, qui regnat, qui trium-
phat.

20. Illi autem profecti predicauerunt ubique,
Domino cooperante, & sermonem confirmante, se-
quentibus signis.] Nota nos non solum Dei
i. Cor. 3. sed quod maius est Deum nostri
coadiutorem & cooperatorem esse.

Finis Euangelij secundum Marcum.

MANVA

MANVALE IN SANCTVM
 IESV CHRISTI
 DOMINI NOSTRI
 EVANGELIVM
 SECVNDVM
 LV CAM.

SANCTVS Lucas Antiochenus fuit patria, arte Medicus, pictor egregius, elegantius cæteris Euangelistis scripsit Græce. Origenes Christi discipulum facit: Tertullianus non Apostolum, sed Apostolicum virum vocat; quo nomine vocabantur ij, qui quamuis Christum non audiissent, audierant tamen Apostolos, ut ait cap. 1. Nicephorus refert Paulo iam prædicante ad eum Thebas venisse, auditóque eo credidisse: Et peregrinationis eius comitem factum esse. Scripsit Euangelium anno 15. post ascensionem Christi non solum docente atque hortante; sed etiam dictante D. Paulo: qui quoties Euangelium suum dicit, hoc Lucæ intelligit. Sunt qui putant ab aliis etiam Apostolis

432 MANVALE IN EVANGELIVM
lis, & discipulis didicisse. cap. 1. Deinde acta
Apostolorum scripsisse.

C A P V T I.

*Concipit, & parit Elizabeth, visitatur
à matre Dei.*

QUoniam quidem multi, conati sunt ordinare
narrationem, quæ in nobis completa sunt re-
rum.] Quæ hic scribit vsque ad versum 5. non
Euangelij pars, sed proëmium est, quo utitur
quia ad priuatum hominem Theophilum scri-
psit: Vel quia cum res de quibus scripturus
erat non vidisset; ausus tamen esset scribere,
rationem reddit audaciæ; quod diligenter om-
nia ex iis qui viderant didicisset. Multi, idest,
pseudo-apostoli, veteres hæretici: vt qui Euan-
gelium secundum Thomam, & secundum Mat-
thiam scripserunt: vel secundum Ægyptios:
vel quod duodecim vocabatur. Quod si, conati
sunt, in laudem sumatur, poterunt Matthæus,
& Marcus intelligi; quorum conatum se imi-
tari ait rerum quas Christus fecit, & docuit,
quarum certissimam fidem haberet.

2. Sicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipsi vi-
derunt.] Et ministri seu auctores fuerunt ser-
monis, vt Apostoli & discipuli, & in primis
B. Virgo, mater Christi: nam quæ scripsit de
conceptione, & ortu Baptistæ, non potuit ab
alio discere.

3. Visum est & mihi, affecuto omnia à principio
diligenter, & ex ordine tibi scribere. optime Theo-
phile.] Q. d. visum etiam mihi in Domino ea
ordina

ordinare, sicut & illis visum est: diligentiam suam cōmendat in explorandis iis rebus, quas volebat scribere & scientiam earundem se habere indicat, & eos qui conati sunt scribere, non omnia perfectè assecutos, seque non confusè scripturum; non eo tamen semper ordine quo res gestæ sunt: *Theophilus* nomen est commune vel proprium. Ex Act. i. & 23.

4. *Vt cognoscas eorum verborum de quibus eruditus es veritatem.*] De quibus viua voce doctus es: quia soliti sumus liberius loqui quam scribere: vel quia cum ab alio Christiano doctus esset, ideo ad eum Lucam scribere, vt in fide confirmaretur: Vel quia siue Lucæ, siue non, discipulus esset, in Christo; nondum tamen ordine rerum gestarum historiam omnem agnosceret.

5. *Fuit in diebus Herodis, Regis Iudææ, Sacerdos quidam nomine Zacharias, de vice Abia, & uxor eius de filiabus Aaron; & nomen eius Elizabeth.*] Tempus describit vt fidem faciat historiæ: personam Ioannis commendat, vt plus valeat eius testimonium de Christo: ideo parentum eius nobilitatem, & sanctitatem refert. Zacharias dicitur fuisse *de vice Abia*: quia de illius erat familia. De quo 1. Paral. 24. & 1. Reg. 11. Legenda Sacerdotum diuisio in 24. familias, vt vicissim familiæ, vna deseruirent hebdomada. Et uxor eius, vna ex mulieribus, quæ ex Aaron summo Sacerdote originem trahebant. Matth. 1.

6. *Erant autem iusti ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis, & iustificationibus Domini, sine querela.*] Laudauit à stirpe & offi-

T cio

cio, nunc à moribus: ait *ante Deum*, ut vera & solida iustitia significetur. *sine querela*, ut nemo conqueri posset, quod nō diligenter observarint: omnia præcepta siue naturali, siue divino iure præs Scripta: vel adeo diligenter observasse, ut nihil desiderari, nec apud Deum, nec apud homines reprehendi posset. Nota tamen non caruisse venialibus sed mortalibus, quæ sola de iusto, iniustum faciunt.

7. *Et non erat eis filius, eo quod esset Elizabeth sterilis, & ambo processissent in diebus suis.*] Duplici ratione, & quia sterilis erat, & ambo senes: ut maiore miraculo natum Ioannem appareat: Et ut omnes eius de Christo testimonium facilius recipiant.

8. *Factum est autem, cum Sacerdotio fungeretur, in ordine vicis suæ ante Deum.*] Accidit cum sacra faceret, in sua hebdomade, in primo tabernaculo, quod vocabatur sanctum, quod quia erat è regione secundi tabernaculi, quod vocabatur sanctum Sanctorum; ubi propter arcam testamenti, quæ ibi erat, dicebatur Dominus habitare coram Domino: aut *ante Deum* dicebatur: quibus duabus partibus templi, si primam addideris, quæ atrium seu templum dicebatur, in qua populus consistebat, tres partes templi habebis.

9. *Secundum consuetudinem Sacerdotij, sorte exiit, ut incensum poneret, ingressus in templum Domini.*] Non ait secundum legem, quia ordo ille per vices ministrandi, non lege sed instituto hominum constaret: videtur tamen ea consuetudo, lege sancita, ut mane & vespere in priore tabernaculo, thus adoleretur. Exod. 30. Græce, sortitus est ut adoleret incensum, ut thus

thus incenderet, designatus est, siue veteri sortitione. 1. Par. 24. seu potius tunc facta. Cum enim plures essent eiusdem familiae Sacerdotes, qui eadem hebdomade in templo Sacerdotio fungerentur, & non nisi vnus thus adolere posset; verosimile est quod quidam dicunt, sortitione inter ipsos transigi solitum fuisse, quis eorum id vno, quis altero die, aut quis mane, aut quis vespere facturus esset; nec inconsulto sortis mentionem facit Lucas: verem omnem diuinitus permissam, & factam fuisse significet. Ex hoc loco constat Zachariam non fuisse summum Sacerdotem, non enim tacuisset: nec dixisset, vt poneret incensum; sed vt peracto prius sacrificio, asperso sanguine populum expiaret, quod proprium erat summi Sacerdotis: Exod. 30. Leuit. 16. Heb. 9. Insuper altare incensi, non erat in secundo, sed in primo tabernaculo; in quod dicitur *ingressus*: iam enim erat in templo. Ex quo non licebat totos octo dies quibus ministrabat exire. 4. Reg. 11. 2. Par. 23.

10. *Et omnis multitudo populi, erat orans foris hora incensi.*] Quia non licebat populo in tabernaculum ingredi, sed in prima parte consistebat, quæ templum aut atrium populi dicebatur: vt significaret solum fuisse Zachariam, cum illi Angelus apparuit: & populum huius apparitionis effectum vidisse, mutum scilicet Zachariam.

11. *Apparuit autem illi Angelus Domini, stans à dextris altaris incensi.*] Siue quia ibi prius erat, sed quia nolebat, non videbatur: siue quia subito aduentasset, & apparuisset, non in suamet substantia, sed humana forma vt proba-

bilius est, vt Gen. 19. Dan. 3. vt constaret Ioannem non humana, sed diuina virtute nasciturum: vt Ioannis ortus, & conceptus esset similimus. *stans*, vt ministrum se esse Dei indicaret: *à dextris*, quia læta nuntiabat, vt Mar. 16. in Tabernaculo; vt cōstaret eum à Domino missum, quia in eo loco apparebat, vbi Dominus habitare dicebatur; vbi erat Arca: Et quia tunc sacris operans, aptior erat ad excipiendam Angeli visionem: Et quia ibi Sacerdotes, responsa excipiebant. Et veri Sacerdotis Christi nunciaturus veniebat aduentum. Et vt indicaret se ab eo missum, cui sacrificabatur in eo altari: *incens* vocat ad distinctionem altaris, in quo victimæ offerebantur. Ex Basil.

12. *Et Zacharias turbatus est videns, & timor irruit super eum.*] Ob inopinatam præsentiam, & Angelicam maiestatem, vt Dan. 10.

13. *Ait autem ad eum Angelus: Ne timeas Zacharia, quoniam exaudita est deprecatio tua: Et uxor tua Elizabeth pariet tibi filium, & vocabis nomen eius Ioannem.*] Pellit timorem, vt doceat se bonum, non malum Angelū esse; & prospera non aduersa nuntiare. q. d. non est cur timeas, sed potius gaudeas, ob precem tuam à Deo exauditam, qua prolem à Deo precatus es; Vel qua pro aduentu Messiae, & populi peccatis: non enim abs re erat, si simplex erat Sacerdos, publicis priuatam miscere orationē, multo vero minus si summus, vt Levit. 16. Vel dicendum non tunc cum Angelus venit: sed multo ante cum nondum spem omnem deposuisset, pro liberis suscipiendis solitum orare, & de ea oratione Angelum loqui: Vel tunc orasse, quamuis omnem spem prolis susci

suscipiendæ naturali lege abiectisset; quia spem suscipiendæ diuino miraculo non amiserat, vt Anna 1. Reg. 1. Ideo autem non credidit Zacharias Angelo, non quia de potentia Dei dubitauerit, sed quia certus non erat, an ille quem videbat verus, ac bonus Angelus, & à Deo missus esset. *Ioannes*, idest, graciosus; seu quia gratuita Dei bonitate parentibus datus esset, seu quia gratia plenus. Cyril.

14 *Et erit gaudium tibi, & exultatio, & multi in natiuitate eius gaudebunt.*] Tibi, quia ob sterilitatem vxoris hætenus doluisti, operatus nascetur filius: idque præter spem, sed etiam quod in illo desideratum à te Messiam adesse cognosces, cuius hic futurus & præco, sic publicam omni populo lætitiā afferet. Hinc colligitur alienum à sacris literis non esse; non publica modo lætitiā, sed etiam lautioribus conuiujs, festos dies agere. 2. Esd. 8. Et vtinam de natiuitate, non de vanitate ait Bern.

15. *Erit enim magnus coram Domino: & vinum & siceram non bibet: Et Spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris sue.*] Reddit rationem publici gaudij: addit *coram Domino*: vt declararet se non loqui de corporis, vel potentia secularis magnitudine, sed animæ, quæ in donis spiritus consistit, & vitæ sanctimonia. Hieron. Num. 6. pro *sicera* vertit omne quod inebriare potest. Hinc colligitur, non solum nos bonis operibus iustificari, cum gratos nos Deo reddant: sed quod hæretici negant, etiam ieiunia, ciborum delectum, magni esse apud Deum meriti Iud. 13. Hierem. 31. *Ex utero* non sic intelligendum, quasi tum primum replen-

duſ ſit Spiritu ſancto, cum vterum matris ingreſſus eſt; ſed quod ſpiritum acceptum in vtero, ſervaturus eſſet uſque in finem.

16. *Et multos filiorum Iſrael conuertet ad Dominum Deum ipſorum.*] Ad Chriſtum quem oſtendit, quem prædicauit, cuius diuinitas ex hoc loco probatur.

17. *Et ipſe præcedet ante illum, in ſpiritu & virtute Elia, vt conuertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iuſtorum, parare Domino plebem perfectam.*] Præcedet ante Meſſiam Dominum Deum ipſorum, cum Spiritu, ſanctitate, fortitudine, in arguendis vitiis, qualis fuit, vel erit Eliæ. Accipitur enim hic Spiritus pro dono Spiritus ſancti, ſeu pro officio præconis Chriſti, & vocatione, non pro Spiritu ſancto. vt cap. 9. verba Malachiæ. cap. 4. retulit vt doceat Ioannem, cum eſſe quem dixerat, ante faciem Domini venturum: *Patres* ſunt Iudæi; *filij* vero Chriſtus & Apoſtoli. Conuertit ergo corda patrum in filios quia Iudæos quibus prædicauit, credere fecit Chriſto & Apoſtolis eius: Vel Patres ſunt Patriarchæ & Prophetæ; filij recentiores Iudæi qui multum ab eorum ſanctitate & moribus degenerarunt: Ideoque in ſenſu illis antiqui patres fuiſſent; reconciliari autem eis, quia antiquorum ſcientiam ſanctorum Iudæis prædicando infudit; hoc eſt quia filios eandem fecit habere mentem, cor & ſapientiam, qualem habuerunt Patriarchæ & Prophetæ: Vel quia fecit ipſos bene affici filiis ſuis, Iudæis, eoſque pro germanis filiis recipiāt: Vel Patres Iudæi qui prius vocati, id eſt nati ſunt: filij, Gentiles: vel cor Patris ad filium, id eſt Dei Patris ad Deum filium, cōuertendum ſigni.

significari Nō, quod Pater, filio iratus esset, sed quod Elias, & Ioannes essent effecturi, vt Pater filium diligere cognosceretur: Vel Patres & filij non metaphorice accipiuntur pro Christo & Apostolis: vel pro Iudæis & Gentilibus; vel pro vetustioribus, & recentioribus Iudæis: Sed pro iis, qui eo tempore de quo Propheta loquebatur, viui essent. q. d. conuerteret cor Patrum ad filios, & cor filiorum ad Patres: idest, Patres & filios conciliabit, inter se dissidentes moribus, & religione: conciliabit autem dum docti quæ vera sit religio, eum & Patres & filij pariter cōplectentur: Dissidebant enim tunc cum Ioannes venit, in tres sectas diuisi Phariseorum, Sadducæorum, Essenorum. Ioannes autem quantū in ipso fuit, ad vnā omnes religionem, ad vnū omnes transtulit Saluatorem Christum, quem digito demonstrauit, & peccata mundi ablaturum docuit: ait Maldon. Idem Elias ante secundum aduentum facturus est. *Prudentiam iustorum*, idest, ad fidem, ad religionem eorum qui melius de fide & religione sentiunt; eam quippe incredulitati opponit, vt paret plebem perfectam, idest, idoneam atque maturam, ad Christi doctrinam suscipiendam. Et in his verbis, totum Ioannis officium continetur, vt exemplo, prædicatione, baptismo præpararet perfectam, idest, perfectam efficeret, ad suscipiendum Christum per fidem.

18. Et dixit Zacharias ad Angelum: unde hoc sciam? Ego enim sum senex, & uxor mea processit in diebus suis.] More Iudæorū signum petit ad credendum: vt Gen. 15. Iud. 6. Omnes consentiunt Zachariā peccauisse, ex verbis Angeli: Et ecce eris tacens. Qua re peccauerit dissidentia,

incredulitate? *Quia non credidisti verbis meis.* Calvin. putat cum dubitalle de Dei potentia: Alij quod senectutem suam, & vxoris, non Dei potentiam considerauerit: Alij melius de Angelo, an verus esset, & à Deo missus esset. Et colligitur ex respōso, *Ego sum Gabriel.* In eo autem peccauit, quia tam apertè sese ostendenti, & tanta signa suæ legationis præ se ferenti, non crediderit: sed longe tamen leuiorem fuisse culpam; quàm si aut Deo, aut Angelo, quem bonum esse, & Dei nomine loqui sciret, non credidisset: ideoque fuisse tantum veniale peccatum, nec dicendum pœnæ grauitatem, indicium esse grauitatis peccati: nam non solum in pœnam, sed multo magis in signum, & argumentum veritatis murus factus est. Opponit autem Angeli dictis duas naturales causas dubitationis, quia cum Angelo, aut tanquam cum homine; aut tanquam cum Angelo, qui non diuina, sed naturali virtute, filium sibi polliceretur, loquebatur.

19. *Respondens Angelus dixit ei: Ego sum Gabriel, qui asto ante Deum: Et missus sum loqui ad te, & hac tibi euangelizare.* Ex nomine datur intelligi, quam merito debeat illi credere, quia admirandas illas visiones Danielis de nouissimis temporibus illi explicauit: & possibilia esse ea quæ promittebat quamuis essent supra naturæ vires: Quia Gabriel est fortitudo Dei, seu fortitudo mea Deus. *Qui asto ante Deum,* significans se non esse ex iis qui eiekti sunt à facie Dei: sed ex iis qui Deum semper & vbique vident: vnde inferitur esse vnū ex primis Angelis, quod ad tractandum maximum omnium negotiū. Verosimile est Archangelum, id est,

id est, principem aliquem Angelorum missum esse: deinde colligitur Angelos cum ad nos mittuntur Deo semper esse presentes. Et officium quod est mittri Psalm. 103. Heb. 1. *Euangelizare*, id est hoc bonum nuncium afferre. retinuit hoc verbum Græcum quia hoc primum erat exordium Euangelij, quod Angelus nuntiabat.

20. *Et ecce eris tacens, & non poteris loqui, usque in diem quo hæc fiant: pro eo quod non credidisti verbis meis, quæ implebuntur in tempore suo.*] Ecce, denotat aliquid nouum, signum scilicet quo & petitioni eius, in confirmationem promissionis satisfiat: & digna dissidentiaæ pœna infligatur. Eadem res, supplicium fuit peccantis, & beneficium precantis. Græcè, *eris tacens*, & loquendi impotens; vel surdus, sicque mutus, & surdus factus est, Ambr. Si enim surdus non erat quid opus erat innuere, id est, non voce, sed signis cum interrogare, *quem vellet vocari eum*. Et accedit quod qui muti, iidem & surdi sunt. Hac autem pœna afflictus est, ut qui discredendo locutus fuerat, tacendo disceret credere. Attende non fuisse nuda verba hæc: nam nec eis fidem dedisset Zacharias: sed coniuncta diuinæ virtuti, quæ intellectum Zachariæ illustrauit, ut agnosceret vera esse quæ nunc proferebantur.

21. *Et erat plebs expectans Zachariam: & mirabatur quod tardaret in templo.*] Foris orans extra tabernaculum: ex quo colligitur aliquandiu plus locutum esse Zachariam cum Angelo quam recenset Lucas.

22. *Egressus autem non poterat loqui ad illos, & cognouerunt quod visionem vidisset in templo:*

442 MANUALE IN EVANGELIVM

Et ipse erat innuens illi, & permansit mutus.] Vsq-
que ad tempus ab eo præscriptum, nempe post
nouem menses, vsque ad circumcisionem, &
nominis impositionem. Hoc populum confir-
mauit quod visionem vidisset: & quod sub tam
longo silentio, latebat mysterium.

23. *Et factum est, vt impleti sunt dies officij
vius, abiit in domum suam.]* Post octo dies. Hinc
apparet quamuis surdus, & mutus esset factus,
non discessisse ab officio, vt discant sacerdotes,
munus non deserere in aduersis.

24. *Post hos autem dies, concepit Elizabeth,
& occultabat se mensibus quinque.]* Hos dies
octo vocat, de quibus locutus fuerat; quibus
Zacharias per vices officium expleuerat in tē-
plo. *Occultabat* se pudore, tum quia verebatur
ne à vulgo diuini mysterij inscio parum hone-
sta reputaretur, vt quæ in aliena ætate viri va-
casset amplexibus, tum ne plerisque ridicula
haberetur, si ante noui conceptus certa indicia
se grauidam exhiberet, & prædicaret. Atque ob
id non se diutius occultabat, quam visitante
ipsam Virgine, certis argumentis, diuinum do-
mum lucide manifestaretur. Per exultationem
infantis in utero: docet vt tempus expectemus,
quo Deus ipse dona sua nota fieri volet & no-
ra faciet erubescere gratiam, etsi non agno-
sceret culpam Ambros.

25. *Dicens quia sic fecit mihi Dominus in diebus,
quibus respexit auferre opprobriū meū inter homi-
nes.]* Tam præclare mecū egit, vt supra naturā
concipere, & tam illustrē cōcipere filium daret:
tunc quādo placuit Deo, auferre opprobrium
sterilitatis à me. Quidam verbo *respexit*, subin-
telligunt *me vs auferres: sed melius, respexit ad
aufer-*

auferendū, idest curæ ei fuit vt auferret, nō dixit maledictionē Dei, quia sciebat nō esse ignominiosam Deo, nec ex maledictione Dei se incurrisse, quāuis opprobrium hominū effugere ob eam non potuisset. Erat autem dedecori quia puderet mulieres nō parere, quæ ob id nubebāt: vel quia Iudæi nimis carnales erant: vel quod eius populi propagatione, Christus nasciturus esset, ideo alienos a Christo visos, qui posteritatem non haberent: vel quia inter benedictiones a Deo datas huic populo, hæc vna erat, vt in eo nulla sterilis esset Exod. 23. Deut. 7. vel quia sterilitas, pœna alicuius grauis peccati videretur. vt Gen. 20. Oze. 9. ideo dixit *inter homines*. Attende Elizabeth gratam voluntatem, quia hoc opus Deo auctori tribuit; fidem, quia fœlicem partum credebat & expectabat: prudentiam, quia conceptum non euulgauit.

26. *In mense autem sexto, missus est Angelus Gabriel à Deo, in ciuitatem Galilææ, cui nomen Nazareth.*] A conceptione Ioannis distinctè describit omnia, tempus, locum, personam missam, & ad quam missio, & à quo facta est: ad historię fidem, & vt declararet quanto tempore Ioannes Christo esset maior natus, quanto interuallo qui præcessurus prædicando erat, nascendo præcessisset, & vt ostenderet non nisi sex mensium esse Ioannem cum venientem ad se Dominum sensit. Ideo autem sexto mense Angelus ad Mariam missus est, quia sexta mundi ætate Christus erat nasciturus, & debuit in vtero clausum, in vtero ipse clausus infans, infantem demonstrare, & miraculo conceptus, maiori concepti Christi miraculo, fidem facere: *Missus Gabriel* idem qui ad Zachariam, qui

444 MANVALE IN EVANGELIVM
non suo venit nomine sed à Deo : de Nazareth
diximus Matth. 2.

27. *Ad virginem desponsatam viro, cui nomen erat Ioseph, de domo David, & nomen Virginis Maria.] Vide Matth.*

28. *Et ingressus Angelus ad eam dixit : Ave gratia plena: Dominus tecum; benedicta tu in mulieribus.] Gaude, salve, pax tibi. Iubet Angelus Mariam gaudere, non timere, bono animo esse; se bonum non malum Angelum esse: & lætum nuntium afferre, ideo à salutatione incipit, tum vt excitet ad audiendum mysterium, tum ad consentiendum. Male Hæretici legunt, gratiosa, grata, accepta, gratiam consequuta, dilecta: sed Angelus dum singulari & noua vritur salutatione, satis indicat nihil se commune cum cæteris mortalibus dicere voluisse, & neminem sic ante salutatum. At inquirunt multi alij gratia, aut Spiritu sancto pleni dicuntur: vt Ioa. vers. 15. Elizabeth vers. 41. Zacharias vers. 65. Apostoli Act. 2. Petrus Act. 8. omnes illi qui cōgregati erāt Hierosolymæ Act. 4. Septem illi diaconi qui primi electi sunt Act. 6. Stephanus Act. 6. 7. Paulus Act. 9. 13. Barnabas Act. 11. discipuli omnes Apostolorū Act. 13. Verum qui gratia pleni dicuntur, non omnes parem habuerunt: plenus Christus, non vt alij ad mensuram, sed tanquam fons ex quo scaturit, & in quo stagnat; plena Christi Mater tanquam fonti proximus fluuius, quæ etsi minus quam fons aquæ habeat, pleno tamen fluit alueo: plenus Stephanus, sed tanquam riuulus. Quæ autem ea fuerit gratia, & cur Maria plena dicta sit: sunt qui plenitudinem vocant quod in ea Christus ipse habitaret, in quo habitat omnis pleni*

plenitudo diuinitatis : alij quia iam concepisset: alij quia mox conceptura erat Christum, quod de gratia non implendam fore sed plenam iam esse dicit Angelus: Alij non quia concepisset aut conceptura esset sed quod ipsa in se, quamuis non ex se, plena esset gratia : qua digna facta est , vt Christum conciperet , licet eam non tam plenam, & tum abundantem gratiam habuisset, nisi conceptura esset Christum.

Dominus tecum. Hebræi sic se aggredientes salutabant Iud. 6. Ruth 2. Angelus vel imprecando *sit*, vel potius affirmando triplicem gaudij causam exprimit: Gaude & *Aue*, quia *gratia plena*, quia *Dominus tecum* est ; & quia *benedicta tu*. Dicit itaque Dominum esse cum ea non quod Christum concepisset; eo modo quo. scilicet. gratia plena: sed quod diuinis repleta donis, Deoque gratissima; & quod iam per illam gratiam qua plena esse dicitur, spiritualiter in illa sit: Vel quia iam fiet vt Dominus sit tecum; & ad perficiendum in te & per te mysterium altissimum : nam Pater tecum, quia eius virtus tibi obumbrabit : Spiritus sanctus , quia in te superueniet : Filius autem , quia in utero tuo, & de substantia tua, fiet homo. Non precatur Angelus vt quidam putant vt Maria benedicatur à Deo , sed iam benedictam annuntiat; vt scilicet. d. Hæretici non aliam hic benedictionem significari putant, quam quæ omnibus electis communis sit , quod Christum excipiant : at non dixisset ; *in mulieribus* idest, præ omnibus mulieribus ; non quod non etiam inter homines sit benedicta. Benedictionem autem Angelus intelligit , non filiorum copiam vt Gen. 1. aut rerum affluentiã, vt Gen. 24. 27. aut laudes humanas,

humanas, vt Iud. 5. sed eam quam s. d. gratiæ plenitudinem : illa enim dona quibus ornata fuerat, & gratia qua gratis à Deo data; & benedictio, quia ex liberalitate profecta iure nuncupantur. Hic notanda antithesis inter Euam & Mariam ex Iren. l. 3. c. 33. Tertul. l. de carne Christi, Aug. Iansen.

29. *Qua cum audisset, turbata est in sermone eius, & cogitabat qualis esset ista salutatio.* Græcè cum vidisset. Nam verbum videndi est omnibus sensibus commune ex Aug. non enim turbata est in illius visione, vt quæ fuerit assueta visionibus Angelorum: sed tantum turbata in sermone eius: vel nonnihil turbata ex visione insolita Angeli: sed magis ex audito eius sermone, qui inchoatam turbationem, ex visione Angeli magis auxit, nunquam enim à viro fuerat salutata Hier. nunquam ante humana forma Angelos viderat, etsi alias cū Angelis fuisset collocuta. *turbata est*, idest; timuit cū quadā corporis commotione quæ solet animi timorē comitari præcipuè cum magnus est: sicque timor ille B. Mariæ à ratione incœpit, & ad partē sensitiuam prouenit: cuius causa fuit insignis amor virginitatis, cum enim in Angeli verbis, aliquid quod prolem, & conceptionem redoleret, deprehendisset; & modū adhuc ignorasset, timuit, dubitans virginitatem conseruare non posse: quamuis enim Angelum Domini agnosceret, & quod futurum erat, Dei voluntatem esse non dubitaret, ipsique se in omnibus conformem exhiberet: virginitatē tamen conseruare summo opere optabat. sciebat enim Deum, ita quæ præcepit velle nos facere, vt non displiceat in eisdem nos dolorem concipere: sic non

displi-

displicuit Deo, dolor Abrahamæ de filio occidendo, qui timor perfectissimus fuit. Hinc cogitabat qualis esset salutatio an amatoria, quia dixerat, *Gratia plena*: An sancta! quia dixerat, *Dominus tecum*, ex Hieron. ad Eustoch. Bern. quia benedictam in mulieribus sese audisset, quia nimirum benedici in virginibus sæper optabat: quia cogitabat utrū illa salutatio diuina esset, an illusoria, & à dæmone fallendi causa missa. adeo se tam magnifica salutatione indignā putabat ut vereretur ne quis in ea subesset dolus. Cogitabat quo tenderet, & quis finis, quæve causa eius esset; quod erat prudentiæ insignis.

30. *Et ait Angelus ei: ne timeas Maria, inuenisti enim gratiam apud Deum.*] Timorem expellit ut inducat ad credendum verbis suis. Hūc autem timorem potuit cognoscere Angelus, ex vultu, ex cunctatione, ex tacita cogitatione. Hebr. phrasi inuenire gratiam apud aliquē est fauorem illius consequi, idque solo illius beneplacito, ut Gen. 18. & 19. Sic B. Virgo non perditam gratiam, & à se quæsitam, inuenit Dei fauorem. tam assidua orare solita pro redemptione mundi, ut meruerit tantam obtinere gratiam, ut Christū ipsa conciperet ait Bern.

31. *Ecce concipies in utero. & paries filium, & vocabis nomen eius Iesum*] Cogitationis ambiguitatem tollit, & explicat quam gratiam inuenierit, quod statim esset conceptura, ut Isa. 7. habebis in utero indicat ex eius substantia incarnandum: non solam conceptionem, sed etiam partum prænuntians. De nomine Iesu vide Matth. 1. Illic dicitur Ioseph vocabis, hic Mariæ. Non quod putandum sit maritis consuetudinem fuisse nomina imponere, &

in Maria fuisse mutaram; nam aliquando pater, aliquando seorsim mater, Gen. 19. 30. aliquando simul, vt vers. 60. vnum, aut diuersa imponebant nomina.

32. 33. *Hic erit magnus, & filius altissimi vocabitur, & dabit illi Dominus Deus sedem David patris eius: & regnabit in domo Iacob in aeternum, & regni eius non erit finis.*] Magnus, vt Deus, Ioannes vt homo: vel hoc additum vt Christū à multis aliis distingueret, qui Iesu dicti, non tamen magni fuerunt. Loquitur Angelus de hoc filio vt homine, ratione naturæ humanæ, secundum quam concipiendus & in lucem edendus erat: & *vocabitur*, idest, erit Deus, non adoptione, sed natura. vt Isa. 26. *Sedem David*, vocat Davidis regnum, non quod Christus temporaliter, aut in solo Davidis regno, regnurus esset: sed quod David personam gessisset. Christi, ex sua posteritate nascituri; ideoque patrem eius vocat: & quod temporale Davidis regnum, spirituale regnum Christi; non in sola tamen Iudæa, sed in toto terrarum orbe significasset. Ps. 131. Isa. 9. Amos 9. vnde & Christus ipse, David vocatus est Ps. 44. Ier. 30. Ezech. 34. Oze. 3. Deditse Christo regnum dicitur Deus: non quod non esset natura sua Rex, cum verus esset Deus; sed quia eum Regem esse declarauit. Matth. 3. Psal. 2. *Non erit finis*, idest, sempiternum erit; non vt Davidis per 40. annos: non in vna, aut duabus tribubus, sed in domo Iacob, idest, in omnibus duodecim tribubus, quibus non Iudææ tantum, sed omnium etiam hominum vniuersitas designatur ex Maldon. Matth. 19. Apoc. 3. & 12. Isa. 14. & 44. Ezechiel. 57. quibus paucis verbis regni

gni Christi & Dauidis discrimen affert.

34. *Dixit autem Maria ad Angelum: Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco.*] Non ex diffidentia, aut negatione rei, vt Ioan. 6. & Luc. 11. vti contendit Caluin. alieno à Patrum spiritu: qui ex admiratione, & ex desiderio sciendi modum & ordinem, virginem quo id faciendum esset, ne forte cum aliqua voti, & virginitatis suæ iniuria fieret: sic loquutam laudi & prudentiæ ascribunt: sic Nicodemus, ex affectu parato ad credendum, & discendi cupido interrogabat Dominum: *Quomodo potest homo nasci cum sit senex?* Atque ideo meruit doceri à Christo modum quo hoc fieri possit: sic B. Virgo non dubitat de facto, sed modum querit & ordinem, non enim dixit: *An fiet istud*, sed *quomodo fiet istud*: quasi diceret: cum scias Dominus meus votum esse ancilla sua non nubere, quæ lege, quo ordine, placebit ei vt fiat: si enim oportuerit me votum frangere, doleo de voto, gaudeo de filio, ait Bern. super Missus, ideo non eam vt Zachariam Angelus reprehendit. Et Aug. Hoc non diceret nisi virginem se ante vouisset. vt si Carthusianus dicat non vescor, idest, non possum vesci carnibus, quia impediatur voti religione.

35. *Et respondens Angelus dixit ei: Spiritus sanctus superveniet in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi: ideoque & quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei.*] Docet modum Angelus & de seruanda virginitate securam facit: dicens Spiritum sanctum in eam descensurum: qui, quod ad conceptionem attinet, quod vir carnaliter facturus erat; spiritualiter, idest sine vlla corruptione, sancte, nude, & perfecte facturum

450 MANUALE IN EVANGELIUM
facturum, ex Chryf. Hom. 49. Sicut autem in
Apostolos venire dicitur, licet per insufflationem
iam accepissent: ita B. Virgo, & habuit
Spiritus sanctum, & promittitur in eam ven-
turus Spiritus, nimirum quod secundum alios
effectus, iam esset in ea venturus, quam ha-
ctenus in ea operatus esset: scilicet ad forman-
dum in utero virginis Christum, licet omnes
tres personæ formauerint, quia ut nos Spiritu
vivificamur, ita Spiritu Dei omnia vivificantur.
Ps. 103. sic impletum Isa. c. 8. *obumbrabit*, idest,
lumen incorporeum accipiet in te corpus hu-
manitatis, & per assumptam humanitatem um-
bram in te faciet, Greg. Vel in modum umbræ
te circumdabit, præservans te à calore concu-
piscentiæ, ut nubes obumbrans defendit à ca-
lore solis. Ambr. ut significetur ipse Dominus
sibi carnem condens, primum illam delineasse
in utero virginis, ac deinde figurasse, ut pictor
primum delineat & umbras inducit, & deinde
perfectum colorem addit. Dion. Carth. *Virtus
altissimi*, idest, *omnipotens Deus* Pater obumbra-
bit, idest, suam potestatem immensam, tuæ ca-
pacitati contemperabit, ut eius influentiam
ferre possis: nec irradiabit te secundum pleni-
tudinem suæ claritatis; sed velut umbram suæ
claritatis causans, exercebit in te effectum suæ
potestatis. Theoph. conteget te & complexa-
bitur, & undique te circumdabit, sicut avis
obumbrat pullos suos ut Ps. 90. vel quem ante
Spiritus sanctum, nunc virtutem altissimi vo-
cat. Græce *nube obduces*, idest, *impluet*. Nam nu-
be pluvia significatur. q. d. fore ut virtus altis-
simi, sic in virginem impluat, ut eam fecunder,
& gravidam efficiat, sicut solet pluvia terram
fecun

fecundare, vt Pl. 66. & 84. & 33. Græce quod ex te generatur, gignitur, non quod iam generatum esset, sed quod paulo post generandum, ex quo significat non ortum, sed conceptum. Et dictio *Sanctum* iungenda est cum nascitur non cum vocabitur. Ad differentiam aliorum hominum, qui quia nascuntur ex immundo semine, immundi nascuntur. vel sanctum idest sanctè. q. d. non ex voluntate viri, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo nasciturum, superueniente in virginem Spiritu sancto, & virtute altissimi eam obumbrante. Vocabitur, idest, erit filius Dei singulari ratione, ex quo bis natus est: semel absque initio, ab æterno æternus, nunc in tempore, ex mortali mortalis. Quare non duo filij sicut nec duæ personæ; sed vnus filius, sicut vna persona est. Vel vocabitur, idest, erit filius Dei, quia non à viro, sed à Deo virtute Spiritus sancti generabitur: neque enim de Christi natura, sed de modo generationis Angelus agit. Singulari inquam quod non alium quam Deum Patrem haberet; non ab alio quam ab eo generatus. Sic Adam filius Dei vocatur, cap. 3.

36. Et ecce Elizabeth cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua; & hic mensis est sextus illi, quæ vocatur sterilis.] Hunc modum concipiendi confirmat alio modo supernaturali, q. d. Elizabeth concepit filium in senectute sua; in sterilitate omnibus nota: sic tu in virginitate tua conceptura es non filiam, sed filium: quod miraculum auget, & beneficium. Et conceptus huius sterilis, quæ cum opprobrio sic vocatur, iam certo cognosci potest, tum ex tumente utero, tum ex motu viuientis

452 MANVALE IN EVANGELIVM
in vtero infantis, vt facile credat se virginem
concupere posse.

37. *Quia non erit impossibile apud Deum,
omne verbum.*] Confirmat potuisse Deum
efficere vt ante sterilis, & vt nunc virgo con-
cipiat. *Erit* pro est. *verbum* pro re. q. d. nihil
omnino est impossibile apud Deum. scip-
sum vero non potest negare, mentiri, pecca-
re, mori, quæ sunt impotentia, & Deo repu-
gnant, ait Aug.

38. *Dixit autem Maria; ecce ancilla Domini,
fiat mihi secundum verbum tuum. Et discessit ab
illa Angelus.*] Virgo de modo edocta, & exem-
plo confirmata, etsi modus ipse humana æsti-
matur ratione impossibilis videri poterat, non
resistit, non disceptat, sed fide plena & ad obe-
diendum promptissima, humillime, & pru-
dentissime, diuinæ sese obtulit voluntati. Obe-
dientiam commendat particula *Ecce*: humi-
litem, verbum *Ancilla Domini*: fidem verbum
fiat: prudentiam, *secundum verbum tuum*:
Non enim consensum generaliter exhibebat,
nisi ad concipiendum, sine virili copula, iuxta
formam ab Angelo præscriptam. *Fiat, &c.* ver-
ba optantis esse putat Amb. quasi audito An-
gelo, non solum consentiat sed etiam optet,
ac oret, vt id quamprimum fiat. Irenæus vero
consentientis esse ait, vt quæ repugnare vide-
batur, nunc non repugnet, sed sese offerat Deo.
ita ut statim post ipsa verba Christi conceptio
facta sit, non ante, quia credibile est, sine con-
sensu Virginis noluisse Deum ex ea carnem
accipere, & obtento consensu, non erat quod
conceptio differretur. Porro in hac conceptio-
ne non fuit talis ordo qualis in reliquorum
omnium

omnium conceptione, vt prius, ſcilicet per conceptionem, fuerit informis quædam maſſa, quæ deinde formaretur, per membrorum & organorum diſtinctionem, & poſtremum per infuſionem animæ animaretur: ſed in ipſo conceptionis momento, quo puriſſimū ſanguinem in locum conceptus Spiritus ſanctus adduxit, ſimul fuit carnis formatio, eiſdem figuratio, animæ infuſio, & carnis, atque animæ a diuinitate aſſumptio, quia Spiritus ſanctus, ad agendum tempore non indiget, & quia indignum videretur corpus Chriſti informem aliquando fuiſſe maſſam alterius ſpeciei, quàm humanæ, & habuiſſe aliam ſubſiſtentiam à ſubſiſtentia Verbi Dei. Ideo dixit Ierem. 31. *Fœmina circumdabit virum*: perfectum ſapientia. Et Eliſabet Mariam vocat Matrem Domini. Et fructum ventris eiſ dicit benedictum: ſi enim mater erat etiam tum Domini: ergo tum caro, & à Verbo aſſumpta, & ſimul animata: alioqui enim mater dici, vere non potuiſſet. *Diſceſſit autem ab illa Angelus*; ne putaretur Angelum fuiſſe, qui ex ea ſumpſiſſet carnem: vel aliquid cooperatum eſſe, in hac conceptione. Vel vt ſignificaretur, ſtatim poſt reſponſum & conſenſum Virginis conceptionem fuiſſe perfectam, & legatione perfunctum diſceſſiſſe.

39. *Exurgens autem Maria in diebus illis abiit in montana cum feſtinatione, in ciuitatem Iuda.*] Hæc verba in Mariæ actione commendant multas virtutes. 1. humilitatem, quæ enim meruerat ab Angelo viſitari, & tam magnifice ab eo ſalutari, quæ ſe matrem Domini & Meſſiæ factam eſſe cognouit, non dedignatur, præcur

præcursoris sui filij Matrem visitare, eamque prior salutare. 2. Studium sedulum congratulandi, & obsequendi cognatæ, quod ex pietate, & charitate magna proficiscebatur. 3. Lætitiâ de bono cognatæ, in eo quod cum festinatione abiit, & Virgineum pudorem, non demorando in plateis. 4. Efficacem Spiritus sancti gratiam, quæ in ea erat, & eiusdem gratiæ conditionem, festinandi. Non ergo curiositas, non infirmitas fidei, quasi experiri vellet an quod Angelus dixerat vers. 36. verum esset, vt contendit Calvin. *In diebus illis nimirum conceptioni proximis & nondum mense illo sexto completo. Abijt in vnam ex ciuitatibus Iuda, in montanis sitam, quæ à Nazareth multis distabat milliaribus, plerique Hierusalem putant, sine fundamento: nec sine Ioseph, iam factò coniuge eius accessisse.*

40. 41. *Et intrauit in domum Zacharia, & salutauit Elizabeth; & factum est, vt audiuit salutationem Maria Elizabeth, exultauit infans in utero eius: & repleta est Spiritu Sancto Elizabeth.]* Ostendit salutationem Mariæ non fuisse vulgarem, sed admodum efficacem; Nam & Ioannes in utero gestiens exiliit, & Elizabeth repleta est Spiritu sancto: Proinde necesse est fateamur per Virginis vocem, Deum, quem in utero gestabat incarnatum, operatum fuisse potentia suæ diuinitatis mirabiliter: Nam solent infantes in utero clausi, ex matre vitalem spiritum capere; at Elizabetha contra, ex filio suo Spiritum cœpit, ex Amb. & Beda. Ex hoc quæritur, num Ioannes cognouerit Dominum, & matrem Domini

Domini esse præsentes, ita vt in eis per gratiam Spiritus Sancti, sit anticipatus rationis vsus. Caluinus nullum motum præter naturam illi tribuit: Naturale enim esse vt gaudio gestiente matre infans in vtero moueatur, & quodammodo exiliat. Alij diuinitus quidem factum aiunt, sed sine eius sensu, sine cognitione, sine fide, vt & diuina potentia, sine suo tamen sensu conceptus fuerat. Aug. Alij melius Ioanni ad Christi aduentum rationem anticipatam Iren. l. 3. c. 18. Amb. Chryf. & Orig. ait ideo à Christo dictum esse Prophetam maiorem Ioanne Baptista non surrexisse, quod in vtero Ioannes prophetasset, & quia si nihil Ioannes sensisset, nihil de illo magni, & noui dictum esset: At patet Lucam aliquid de eo diuinum, ac singulare, dicere voluisse: Deinde quod Angelus dixerat vers. 15. *Et Spiritu Sancto replebitur adhuc ex vtero matris sue.* non potest, nisi nunc cum in vtero Ioannes exultat, & Christum salutat, esse completum: & Spiritu sancto, nemo nisi sentiens repletur. Et quod dicitur: *Exultauit in gaudio infans in vtero meo.* non potest de gaudio matris, sed Ioannis intelligi, qui prius exiliit, quam mater eius, Christi matrem agnosceret; & agnoscens gauderet: Nec sequitur quod obijciebat August. si anticipatus fuit in Ioanne rationis vsus, eundem in eo postea permanere debuisse: quia cum ad demonstrandum tantum Christum, illi datus esset, necesse non erat, vt eo demonstrato maneret: vt in Prophetis, vbi ea prædixerant, quæ Deus volebat populo significari, non semper manebat Spiritus Prophetiæ.

42. *Et exclamavit voce magna, & dixit: benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui.*] Non quod B. Virgo, ad audiendum, clamore vocis indigeret; sed quod magna & insperata erant, quæ sibi reuelabantur. Salutat matrem & filium: prius matrem cuius vocem audiuerat; posterius filium cuius virtutem senserat: *inter idest*, præ omnibus mulieribus: adiecit verbis Angeli *& benedictus*, &c. 1. Quia multæ sanctæ mulieres pepererant impuberes, vt Rebecca. 2. vt explicaretur causa benedictionis Mariæ, ideo ipsa benedicta inter mulieres, quia fructus eius benedictus. *& pro quia.*

43. *Et unde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?*] Ostendit à Spiritu S. edoctam se, vtramque foetus naturam, Dei scilicet & hominis, contra Nestorium, B. Virginem verè, & propriè esse matrem Dei. Et nota solam Virginem, ante partum dici matrem, quod esset sine periculo abortus.

44. *Ecce enim, vt facta est vox salutationis tuæ in auribus meis, exultavit in gaudio infans in utero meo.*] Significat vocem Mariæ exultationis infantis, gaudij sui & repletionis Spiritus sancti causam fuisse.

45. *Et beata quæ credidisti, quoniam perficientur ea, quæ dicta sunt tibi à Domino.*] Patet de Maria loqui, siue dicatur tibi, vt Græcè, siue illi. Paucis verbis vaticinatur, de præteritis dicens, *Beata quæ credidisti*: de præsentibus, cum Mariam vocat matrem Domini sui: de futuris, cum dicit fore vt omnia quæ Mariæ à Domino dicta fuerunt,

fuerunt, re ipsa perficiantur: vt quod regnaret in domo Iacob; quod salutem operaretur hominum; quod Iesus vocaretur.

46. *Et ait Maria: Magnificat anima mea Dominum.*] Deo plena, Prophetico afflata spiritu, ait, non dicitur, *exclamauit*, vt Elizabeth, ne tunc primum cum hæc diceret, repleti Spiritu sancto crederetur, sed tunc illo Spiritu sancto, quo iam plena erat excitante. Magnificare, est laudibus extollere, magnitudinem Dei agnoscere, gratias illi agere; & prædicare magnum in se Dei beneficium: Vel maiorem facimus, cum in bonis operibus, & virtutibus magis eius imaginem participamus. Ex Amb.

47. *Et exultauit spiritus meus, in Deo salutari meo.*] Lætari in Deo est de Deo gaudere, cumque esse gaudij nostri obiectum & materiam. & quamuis vna & eadem res sit anima & spiritus; tamen anima dicitur quatenus animat, & viuificat corpus; spiritus vero quatenus superioribus, & cœlestibus intendit: Vel anima dicitur in quantum est vita corporis: spiritus in quantum est substantia spiritualis. vt 1. Cor. 7. Sæpe *salutaris*, vel salutare, accipitur pro saluatore vt ipse Deus meus, & salutaris meus. Psal.

48. *Quia respexit humilitatem ancilla sua: Ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes.*] Causam reddit suæ magnificationis, & exultationis. Porro humilitas in scripturis tria significat. 1. afflictionem vt Ps. 24. 2. abiectionem, exiguitatem, vilem conditionem, vt Philip. 3. 3. virtutem contrariam elationi, vt hic. tamen ex Græco videtur, non tam se humilem vocare quam paruam & abiectam. q. d.

deinceps, ex hoc tempore, non solum tu o Elizabeth, sed omnes omnino mortales beatam me esse predicabunt: intelligit credentes. Nam Calvin. tam conuictus afficiunt.

49. *Quia fecit mihi magna qui potens est, & sanctum nomen eius.*] Magnalia, magnifica, q. d. non propter meam virtutem, existimo me ab omnibus prædicandam fœlicem, sed quia fecit mecum magnalia; qui potens est: o *deus potens*, ut ne quis minus credat his quæ ab ipsa dicuntur, & incredibilem nouæ conceptionis modum, per considerationem omnipotentia diuinæ astruat. *Sanctus* dicitur, ob puritatem suam, à rebus prophanis & immundis separata: quasi impollutus, incontaminatus: quia Verbum Dei in utero Virginis contaminatum nō fuerit. Græce *ἀγίος* sine terra; vel potius ab *ἀζωγῇ* quod est colo quasi venerabilis, adorandus, propter illa, quæ sibi fecisse dixerat.

50. *Et misericordia eius à progenie, in progenies; timentibus eum.*] Iam commendat eius misericordiam, quæ communis est omnibus sæculis; & singulis qui reuerentur illum ut Pl. 120.

51. *Fecit potentiam in brachio suo, dispersit superbos mente cordis sui.*] Q. d. fecit potenter brachio suo, potenter manu sua rem gessit: aut declarauit, quam potens esset brachium suum, quia miracula illa quæ gessit à nemine adiutus fecit. Quidam intelligunt cani, ea quæ facta sunt, & iam facienda erant per incarnationem Verbi: eaque hic cani spiritu prophetico, tanquam facta, quod iam iam facienda erant, & iam facta erant inchoatiue, & in sua radice, quia scilicet per filium suum incarnatum, diabolus superauit, totum mundum

conuertit: Alij præsentia, quasi in hoc Deum potèntiam fecisse dicat, quod fecit vt Virgo ipsa conciperet. Alij ad creationem; & ad ea quæ potenter initio mundi fecit, referunt: vt Anna 1. Reg. 2. & Psal. 135. *dispersit superbos* tam dæmones quam Ægyptios & Iudæos, *mente cordis sui*. q. d. profundo consilio suo: sed *relatiuum sui* ad Deum non refertur, sed ad *superbos*, idest, eos qui mente cordis sui superbi erant; qui apud seipsos de se magnifica senserunt: Vel dissipauit consilia gentium. vt Psal. 32. vel significat superbos, suis ipsorum consiliis dissipari, vt Iob 5. cum scilicet in diuersum euadunt exitum, quam ipsi putabant.

52. *Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.*] Dum potentes Reges potestate exiit, vt Iudæos introduceret: ex lib. Iosue: dum & dæmones è sedibus regni cœlorum deiecit, & dominium super fideles eis abstulit: dum & Iudæos in populo Dei primum locum tenentes, iam inferiores fecit, translato ab eis regno, ad populum gentilem. Vel alludit ad Saulem quem de regio solio deturbauit, & ad Dauidem, quem ad regnum euexit. 1. Reg. 16. Vel solum innuit quid Deus facere possit, ac soleat: Solèt autem Deus regna transferre. vt Dan. 2. Eccl. 10. Psal. 106. Iob 12. idest, potest deponere, exaltare; ita Mald.

53. *Esurientes impleuit bonis, & diuites dimisit inanes.*] Idest, potest, ac solèt vt 1. Reg. 2. Ps. 33. diuites facere pauperes. Itaque morale est, Esurientes Gentiles, diuites Iudæos, vel Esurientes humiles, diuites superbos: vel Esurientes qui esuriunt & sitiunt iustitiam; diuites qui

460 MANVALE IN EVANGELIVM
ea abundant, idest, qui ad se corruptos iudices
flectunt.

54. *Suscepit Israel puerum suum, recordatus
misericordia sua.*] Israël filium suum, seruum,
siue Israeliticum populum vt Ose. 11. cui pri-
mum natus, & missus est Saluator, & ex quo
plerique credentes saluati sunt. vocat seruum
suum ad distinctionem gentium, idolis ser-
uientium. Venit Christus Rex verus qui eum
non à Romanorum, sed à maiori diaboli ty-
rannide liberauit, vt ostenderet se misERICOR-
diæ suæ oblitum non esse. dicitur enim Deus à
nobis memor alicuius, dum qui ad tempus vi-
sus est oblitus esse, memorem se ipso effectu
declarat, idest, cum nos orantes exaudit vt
1. Reg. 1. Ester 10. Ps. 97. Ierem. 2. Dan. 14.

55. *Sicut locutus est ad Patres nostros, Abraham,
& semini eius in sacula.*] Q. d. vt memor esset
misericordiæ suæ quam promiserat patribus
nostris Abraham, & semini eius in sacula, vsque
in mundi finem Gen. 12. 13. 26. 28. Ps. 131.

56. *Mansit autem Maria cum illa quasi mensi-
bus tribus, & reuersa est in domum suam.*] Vt
colloquiis sanctis, & amicis obsequiis subleua-
ret, & vt verosimile est, partui Elizabeth in-
teresset: quia illa ratio quæ illam impulerat vt
prægnantem inuiseret, impellebat, vt eius
partum expectaret: ver. 36. Quis dubitet re ipsa
voluisse experiri partum? Et natum videre,
quem sciebat filij sui præcursorem futurum
esse; quem audiuerat præ gaudio in matris
vtero exultasse, nec enim dedecet virgines co-
gnatas, & amicas, parituris ministrare.

57. *Elizabeth autem impletum est tempus pa-
riendi, & peperit filium.*] Nouem aut circiter
mensium,

mensium, vt prædictum fuerat ab Angelo, non solum concepturam, sed etiam parituram filium.

58. *Et audierunt vicini, & cognati eius, quia magnificauit Dominus misericordiam suam cum illa & congratulabantur ei.*] Quod ante concepit, nunc vero peperit: quod non solum à sterilitatis opprobrio eà liberauit, sed id in senectute eius fecerit, & filium non filiam dederit: quod cumulata Dei misericordiam probat. Et congaudebant ei, quo impletum, quod dictum fuit ab Angelo v. 14.

59. *Et factum est, in die octauo venerunt circumcidere puerum: Et vocabant nomine patris sui Zachariam.*] Hebraicè, ventum est ad circumcisionem pueri: vnde non significatur parentes aut amicos exiisse, aut iuisse in synagogam ad circumcidendum: sed cœptum fuisse agi de circumcidendo puero in domo, vt probabilius est: sic Gen. 17. 13. 24. Exod. 4. 10. 5. Et domi Ioannes videtur circumciscus quia Elizabeth præsens erat, cum dixerit *nequaquam sed vocabitur Ioannes*: At non poterat octo dierum puerpera domo exire, & in synagogam ire; cum in sanguine triginta dies esse deberet, Leuit. 12. Et de vocando eo consilium inibant cognati vel amici: Vel vocare cœperunt. Ex quo colligitur, Iudæos in circumcisione solitos nomina imponere, vt Gen. 4. 5. 21. Vt nos in baptismo: quod tunc infantes iugum ac seruitutem Dei subire inciperent.

60. 61. *Et respondens mater eius, dixit: Nequaquam sed vocabitur Ioannes: Quia nemo est in cognatione illa qui vocetur hoc nomine.*] Q. d. loqui exorsa, ex puerperio decumbens, seu ab amicis

462 MANVALE IN EVANGELIUM
interrogata, siue non. ait *vocabitur Ioannes.*
Quod nomen non ab Angelo, neque à Zacharia
muto, sed à Spiritu sancto edocta.

62. 63. *Innuebant autem patri eius quem vellet
vocari eum: & postulans pugillarem scripsit, di-
cens: Ioannes est nomen eius. Et mirati sunt uni-
uersi.]* Postquam postulasset, non quidem per
vocem sed per nutum, quia mutus erat & sur-
dus, tabellam scriptoriam in qua stylo scribi-
tur, *scripsit dicens:* non quod ore locutus sit,
ad quid enim scribere opus fuisset: sed dicitur
dixisse quia per scripturam loquutus est, non
scripsit autem vocabitur Ioannes, vel sit aut
erit, sed *est.* q. d. quid de nomine imponendo
quæritis? iam nomen est ei impositum à Deo
per Angelum: *Et mirati sunt universi,* tum quod
in nomine tam nouo, ambo inter se conueni-
rent parentes; tum quod iam prius illi fuerat
impositum.

64. 65. *Apertum est autem illico os eius, & lin-
gua eius, & loquebatur benedicens Deum. Et fa-
ctus est timor super omnes vicinos eorum, & su-
per omnia montana Iudææ diuulgabantur omnia
verba hæc.]* Admirationem, auxit miraculum
solutionis linguæ. Hinc timor, idest, admira-
tio & reuerentia: & diuulgabantur omnia verba
hæc, idest, facta; quod anus pepererat ex senes;
quod in nouo nomine inter se parentes con-
uenerant: quod filius hic ab Angelo promif-
sus esset: quod pater prius ex loquente mutus
& surdus factus, rursus ex muto facundus, in
laudem Dei prorupisset: quod vterque parens
diuino spiritu afflatus esset.

66. *Et posuerunt omnes qui audierant in cor-
de suo dicentes: quis putas puer iste erit? Etenim*
manus

manus Domini erat cum illo] Q. d. quantus Propheta qui tot conceptus, tot natus miraculis, omnino apparet ad res summas delectum esse. *Manus Domini*, potentiam significat, non quod ipse aut miracula faceret, aut futura prædiceret: sed quod singularia in eo diuinæ potentiae, & prophetiae signa reuerterentur: Et quod suam exercebat virtutem in puero, & per puerum in parentes.

67. *Et Zacharias pater eius repletus est Spiritu sancto, & prophetavit dicens.*] Tunc, non quod etiam non ante Spiritum sanctum habuerit: ut enim recte notat Origen. Hom. 10. B. Virgo tribus mensibus in domo Zachariae commorata est, non ut solus Ioannes Saluatoris praesentia proficeret, sed & ipsa Elizabeth, ac Zacharias: nam credibile est eum poenituisse, ante natiuitatem filij; Et Saluatoris & B. Virginis praesentia, in mysterij agnitione & Spiritus sancti gratia progressum fecisse. *Prophetauit*, tum quia futura prædixit, prius de Messia, deinde de Ioanne; tum quia praecedentium oracula Prophetarum prædicta de felicitate ac regno Messiae, salute per Messiam Israel obuentura, iam iam adimplenda erant, spiritu prophetico explicans hæc prophetarum vaticinia spiritualiter esse accipienda, de salute vera quæ in pescatorum remissione consistit. Et primo quidem canit laudandum Deum.

68. *Benedictus Dominus Deus Israel quia visitauit, & fecit redemptionem plebi suæ.*]

Græce laudandus, benedicendus, vel dignus est ut laudetur, & benedicatur. *Deus Israel*, quod singulariter agnosceretur, & coleretur ab Israel: causam explicat benedictionis, quia *visitavit* beneficiis affecit redemit: (aliquando in malam partem sumitur pro castigavit, puniuit. ut Exod. 20. Isa. 23.) Quia primum venit ut redimeret plebem suam Israel, illique soli suam præsentiam exhiberet: Nam alias gentes, non per se, sed per Apostolos visitavit, & eorum successores: Et Israel quodammodo ex debito redemit, quia suum illi promiserat aduentum, alias vero gentes ex sola liberalitate, ut Matth. 10. & 15. & more prophetarum de re futura propter certitudinem eventus tanquam de præterita vaticinatur. Vel dicit *visitavit*, &c. quia iam inchoata redemptio, & iam redemptor venisset: *visitatio* ad carnis assumptionem: *redemptio* ad passionem & mortem refertur.

69. *Et erexit cornu salutis nobis, in domo David pueri sui.*] Altera causa benedictionis est quia regem excitavit, & saluatorem Act 5. *Cornu* enim regiam potestatem significat, quia cornu reges inungebantur. 1. Reg. 16. aut quia Rex tota est potentia regni: ut gloria & fortitudo animalium cornutorum in cornibus sita est. 3. causa benedicendi Deum hæc est quod impleverit promissionem in familia David serui & ministri sui in populo gubernando. Psalm. 77. Et quia in ea ipsa re Christi personam gerebat. Ierem. 30. Ezech. 34.

70. *Sicut locutus est per os sanctorum, qui à seculo*

faculo sunt prophetarum eius.] Ad distinctio-
nem Pseudoprophetarum qui Sancto Spiritu
afflati non sunt loquenti: *qui à faculo sunt*, idest,
ab antiquis temporibus; vel ab orbe condito:
nam Adam de Christo videtur prophetasse.
Gen. 2. & Eph. 5.

71. *Salutem ex inimicis nostris, & de manu
omnium qui oderunt nos.*] Idest, sicut locutus est
salutem per Prophetas, ita iam fecit redem-
ptionem: & sic exponit quid sit hoc cornu sa-
lutis: idest, cum qui saluabit nos ab inimicis,
dæmonibus, prauis affectibus ad malum.

72. *Ad faciendum misericordiam cum patri-
bus nostris, & memorari testamenti sui sancti.*] *Causas* refert cur hoc cornu salutis erexit: 1.
vt faceret misericordiam, q. d. Deum osten-
disse misericordiam quod filium suum misis-
set: 2. Vt memorem se declararet fœderis sui
cum patribus initi.

73. 74. *Iusiurandum quod iurauit ad Abra-
ham patrem nostrum, daturum se nobis: vt sine ti-
more de manu inimicorum nostrorum liberati ser-
uiamus illi.*] 3. Vt seruaret & compleret iusi-
urandum quod iurauit: quidam legunt vt sit
appositio totius sententiæ præcedentis. Et ex-
plicat, quid in illo iureiurando contineretur,
nempe fore vt hoc nobis daret, vt liberati de
potestate inimicorum libere illi seruiremus. vt
c. 12. Io. 16. Rom. 8.

77. *In sanctitate & iustitia coram ipso omni-
bus diebus nostris.*] Exponit quæ ad Euangelium
pertinent: venit enim Christus non solum vt li-
beraremur ab inimicis, sed etiam vt seruiremus
in sanctitate & iustitia coram ipso, ad excluden-
dam omnem fictionem: vel quia in veteri lege,

V 5 qui

qui Deo seruiebant non tam in vera sanctitate & iustitia; quam in vmbra quadam sanctitatis & iustitiæ seruiebant Heb. 2. in euangelio verò nō in vmbra, sed in veritate coram Christo: non coram Moyse & Prophetis, non in iustitia carnis; sed in iustitia Spiritus, Ioann. 4. non ad tempus; sed vsque ad mundi finem, Gen. 22.

76. *Et tu puer Propheta altissimi vocaberis: praibis enim ante faciem Domini parare vias eius.*] Conuertitur in suo vaticinio ad filiū recens natum, iam vsum rationis habentem, vel melius non intelligentem. q. d. Propheta eris, nedum seruias in sanctitate, coram ipso: nam parando vias prophetabat, iam appropinquasse regnum cœlorum.

77. *Ad dandam scientiam salutis plebi eius, in remissionem peccatorum, eorum.*] Docendo Christum esse verum saluatorem. *Ecce qui tollit peccata mundi:* non quod illis Ioannes peccata remitteret, sed quod hominibus scientiam daret, seu doceret ad Christum venire, qui vere illis peccata remittebat.

78. *Per viscera misericordiae Dei nostri in quibus visitauit nos oriens ex alto.*] Significans per misericordiam intimam remissionem peccatorum contingere, non ex operibus, nostris: ve meritis Tit. 3. propter quam venit vt redimeret nos. Græce *Ortus solis ex alto.* Nam oriens substantiuum est, pro Messia vt Mal. 4. Sap. 5. Isa. 60. qui ad modum solis, venit hunc mundum illuminare non ex terra, sed ex alto, quia rectis lineis descendit de cœlo Deus, homo de terra natus ex virgine.

79. *Illuminare his qui in tenebris, & in vmbra mortis sedent, ad dirigēdos pedes nostros in viam pacis.*]

pacis.] Vt illustraret his qui in tenebris habitant, & in umbra mortis vocatur tristis rerum facies ducta similitudine ex obscuris sepulchris, quibus nihil tristius, vt Matth. 8. Per tenebras ignoratio, per umbram mortis peccata intelliguntur: vtrumque enim gentibus & Iudæis commune erat: vt qui propter tenebras sedebant, & viam pacis qua ambularent, non agnoscebant: iam illuminati dirigerent pedes, animi affectus & actiones, ad viam pacis iustitiæ, tutam sine errore, sine offendiculo vt Isa. 40.

80. *Puer autem crescebat & confortabatur Spiritu, & erat in deserto vsque in diem ostensionis suæ ad Israel.*] Crescebat corpore, & confortabatur secundum animam: vel à Spiritu diuino, non quod Spiritus cresceret: sed quod crescente corpore magis appareret, siue diuinus, siue humanus Spiritus. Et statim à prima puenitia erat in desertis, vsque in diem quo erat demonstrandus Israelitis anno vicelesimo nono vel 30. quo prædicare cœpit & se præcursores declarauit. Cur non ante vide Mat. 3. Sic Lucas breuiter complexus est historiam quæ est de Ioanne, vsque ad tempus prædicationis eius.

CAPVT II.

Nascitur Christus, circumciditur. Puer docet in templo.

I. **F**Actum est autem, in diebus illis, exiit edictum à Cesare Augusto vt describeretur
V 6 uni.

468 MANUALE IN EVANGELIUM
uniuersus orbis.] Historiam natiuitatis Christi
à Matthæo prætermiffam refert Lucas: defi-
gnat autem locum, vbi natus est; & quid eo
nato acciderit. Edicti autem Cæſaris, ſub idem
tempus (nato iam Ioanne vt probabilius eſt)
meminit, ne quis obiceret, qui fieri potuit
vt natus ſit in Bethlehem, cum conceptus ſit
in Nazareth: cauſa fuit vt cenſum ſolueret.
Vniuerſus orbis, ideſt, ea pars quæ ſub Romanis
erat, vt ſic numerus conſtaret hominum qui
ſub eorum erant poteſtate vt 2. Reg. 24. Vel
potius vt in ſingula capita veſtigal aliquod
certum imponeretur, de quo Act. 5. Et tan-
tum impoſitum eſt quantum prius Deo, &
templo ſoluebant. ideſt, media pars ſicli, quæ
drachmas duas continebat vt Matth. 17. So-
li viri iique patreſfamilias deſcripti ſunt, non
tam ab Auguſto quam à Deo, vt ea occaſio-
ne Maria Chriſto prægnans in Bethlehem
veniret, vt Imperatoris edicto obtemperaret
ibique pareret, vbi prædictum erat à Pro-
phetis Chriſtum naſciturum Mich. 5. & Mat-
thæi 2.

*Hac deſcriptio prima facta eſt à præſide Sy-
ria Cyreno.*] Cyrenio vel Quirino præſidente.
non enim ſenſus eſt quod ille primus hanc de-
ſcriptionem fecerit. Quod notat vt fidem hi-
ſtoriæ adhiberet, vt diuinitus factum oſten-
deret, & altæ pacis tempore Chriſtum natum
eſſe, qui mundo pacem afferebat. Et vt in pri-
mo illo cenſu deſcriberetur, vt nos à cenſu &
diaboli ſeruitute liberaret.

3. *Et ibant omnes, vt profiterentur ſinguli
in ſuam ciuitatem.*] Vt deſcriberentur, vt no-
mina

mina darent, vt se quisque huius vel illius profiteretur esse familiæ, seque Imperatori subditum agnosceret. Ibant non in quam quisque ciuitatem natus erat, aut habitabat; sed eam quæ tribus suæ metropolis esset: Bethlehem autem metropolis erat tribus Iuda, ideo Ioseph & Maria iuerunt Bethlehem. alij quæ non tribus, sed familiæ suæ caput esset. Nam sicut populus in tribus, ita tribus in familias diuidebantur, & hoc cohæret cum ea ratione quam reddit Lucas eo quod essent ex domo & familia David: erat enim Bethlehem patria ipsius patris Davidis. 1. Reg. 16. ibique David natus, & educatus fuerat; & ab eo qui eam nobilitauit dicta est ciuitas Davidis.

4. *Ascendit autem & Ioseph à Galilæa de ciuitate Nazareth, in Iudeam in ciuitatem David, quæ vocatur Bethlehem: eo quod esset de domo & familia David.* Id est Ioseph etiam iuit à Galilæa, à ciuitate Nazareth in qua natus erat; & in qua habitabat, eum Maria in ciuitatem David quæ vocatur Bethlehem. diximus etiam Mariam fuisse ex familia Davidis.

5. *Vt profiteretur cum Maria desponsata sibi uxore pregnante.* Ex quo patet etiam mulieres descriptas fuisse, quamuis Maria, possit referri ad *ascendit*: & apparet eiusdem familiæ fuisse cuius & Ioseph. Sensus non est illi desponsatam fuisse, cum iam esset prægnans: sed fuisse illi prius desponsatam, & tunc cum Bethlehem ascenderunt fuisse prægnantem. Græce *desponsata* dicitur quæ desponsa,

sponsa, & pacta in coniugium est : quamvis Maria vere iam ducta esset, vt indicaretur ita eam vxorem fuisse, vt esset tamen virgo ex Maldon. & Matth. i.

6. *Factum est autem cum essent ibi, impleti sunt dies vt pareret.*] Diuina id ita ordinante prouidentia, vt in Bethlehem Christus nasceretur. At quomodo Maria tam propinqua partui iter quatuor dierum conficere potuit. Dicunt asino vectam : alij melius non fuisse molestum sicut ceteris mulieribus & grauem vterum, sicque pedibus ire potuisse, non tam ab ea gestatus Christus, quàm eam gestans. Et probabile est Mariam non ignorasse locum, neque diem sui partus, ideoque eo libentius iuisse. Et colligitur per aliquot dies fuisse Bethlehem, antequam pareret, cum dicat Lucas, *cum essent ibi impleti sunt dies vt pareret.*

7. *Et peperit Filium suum primogenitum, & pannis eum inuoluit, & reclinauit eum in praesepe, quia non erat ei locus in diuersorio.*] Non quod post Christum alios, sed quod ante illum neminem Maria genuisset vt Matthæi i. recte suum vocat, quem non ex Ioseph sed ex sola sua substantia, sine viri commistione conceperat, Græce *infascinauit*, ne quis laceros pannos imaginetur; sed tales quales pauperum esse solent: & passus est Christus in se fieri, quod in aliis fieri consuevit, vt se ceteris similem declararet. Ex hoc colligitur Mariam; sine ruptura vlla corporis sine vlllo dolore peperisse. Si enim aperto corpore peperisset, quomodo potuisset recens natum

infantem.

infantem excipere & suis manibus inuoluer-
re. ideo nec opus fuit obstetrice. Sunt qui
dicunt stabulum fuisse extra urbem. alij me-
lius intra Bethlehem, & publici hospitij sta-
bulum fuisse in quo se receperunt. Ibi vir-
go peperit, ibi reclinauit infantem. Incer-
tum, an coniunctum cum diuersorio, an ab
eo separatum. Sunt qui propriam domum
Ioseph & Mariæ significari putant, alij pu-
blicum hospitium; vel consuetum homi-
num domicilium, itaut nec in publicis, nec
in priuatis ciuium domibus locum inueni-
re potuerint: tum ob multitudinem ciuium,
& eorum qui ex familia Dauidis erant, tunc
temporis, vt describerentur, vndique af-
fluentium: tum ob paupertatem omnibus
odiosam. Melius fuisse stabulum, & spelun-
cam in qua præsepe in rupe excisum erat: &
credibile est aliqua tunc fuisse animalia præ-
sertim in tanta hominum multitudine vt pro-
phetia impleretur Hab. 3. Isa. 1. sed recipienda
non est vulgi opinio bouem & asinum Iosephi
fuisse.

8. *Et pastores erant in regione eadem vi-
gilantes, & custodientes vigilas noctis super
gregem suum.*] Pernoctantes, stabulantes, id-
est, quatuor vigilas noctis ordine suo agen-
tes, more militari, excubias contra bestias
agentes, aut fures: quarta vt quidam putant
vigilia.

9. *Et ecce Angelus Domini stetit iuxta il-
los; & claritas Dei circumfulsit illis, & ti-
muerunt timore magno.*] Græce superemi-
nebat illis vt intelligatur non astitisse il-
lis

lis in terra, sed inhæsisse ex alto capitibus eorum. Cyprian. Gabrielem fuisse putat qui Zachariæ & Mariæ apparuerat, cuique huius mysterij cura demandata erat: *Et claritas Dei, gloria Domini maiestas quædam Domini, præferebatur per illud lumen: qualis Christi, Eliæ, & Moysis in transfiguratione: Christus autem statim natus, innotescere voluit, quia solent nascentibus Regibus adhiberi testes, ne quis falsus Rex, pro vero supponatur. Non omnibus: ne res ad Herodem perveniret. Pastoribus vero; quia simplicissimum hominum genus, & ad fidem natura sua propensum; & quia veniebat ut verus esset Pastor, & princeps pastorum, & quia erat agnus. Et ut exemplo suo doceret pastoribus primum Ecclesiæ revelationes à Deo fieri, ut ex illis cæteri discant: & quia quæ stultia sunt mundi elegit Deus 1. Corinthior. 1. magno, idest valde.*

10. *Nolite timere: ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum quod erit omni populo.*] Sic solent boni Angeli timorem incussum pellere, & consolari verbis, eos quos suo aspectu terruerunt: ut cap. 1. & Matth. 28. *Omni populo tam Iudæis quam gentibus. vobis non scribis.*

11. *Quia natus est vobis hodie saluator: qui est Christus Dominus, in civitate David.*] Fortè ad insinuandum quod non Angelis sed nobis iam natus erat, cum illi saluatore non opus haberent. Et prius quidem natus omnibus creator Deus; nunc verò natus est hominibus saluator homo. vel vobis, ac si dicat Iudæis quibus promissus

missus erat Christus ille verus Deus quem expectabant: cuius diuinitatem declarat, cum vocat *Dominum* absolute, Angelorum scilicet & hominum: quem declarat verum esse Messiam, qui ex genere David nasciturus erat.

12. *Et hoc vobis signum: inuenietis infantem, pannis inuolutum, & positum in præsepio.*] Signum non quo sibi pastores crederent: sed quo infantem dignoscerent, & ab alijs infantibus, si qui essent distinguerent. Vel signum hoc esse quod Christus tanquam veritas, debuerit figuræ respondere. Moyſes autem & Cyrus infantes, inuenti sunt in magna paupertate. Et paupertas verum saluatoris signum, ait Bern. Vel signum, quod futura prædicat fore, vt cum eo pastores venerint, infantem in præsepio positum inueniant, quod nisi à Deo missus fuisset, scire non potuissent. Erat igitur hoc signum simulque argumentum quoddam, quo Angelus se vera narrare comprobat. Ex Tol.

13. *Et subito facta est cum Angelo multitudo militia cælestis, laudantium Deum, & dicentium.*] Ne vnus Angeli parua videretur auctoritas. Angeli vocantur milites Iob 25. quia Deo tanquam duci milites obediunt: & quia ijs ad debellandos hostes vtitur. Dan. 10. Siue multi alij è cælo Angeli, cum priore venerint, qui ante non venerant, siue prius essent, sed nec apparebant, nec audiebantur, tunc vero & apparere & audiri cœpisse ex improviso.

14. *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.*] Hoc hymno Deum laudant, prædicantes gloriam quam habet, apud

apud Angelos in cœlis : deinde laudant prædicantes pacem : quam fecit in terra cum hominibus , vt significant eundem esse Deum , qui in altissimis glorificatur ab Angelis ; & qui in terra pacem operatus est , cum hominibus , ex suo beneplacito : & qui prius erat in cœlis Deus purus , nunc carne sumpta , sit & in terra Deus & homo . Verbum quod subintelligitur optantium est : vt sit sensus , gloria sit Deo in excelsis , & in terra sit pax . vel potius indicantium & annunciantium : gloria in altissimis , idest , in cœlo parata est Deo , hoc est , materia glorificandi Deum , Angelis qui in cœlo sunt Christo nato exhibita est , idest , Angeli qui sunt in altissimis , Deum laudant , & in terra est pax , & in hominibus , bona Dei voluntas , seu beneplacitum vt Græci legunt : vel hæc non duo , sed vnum sunt membrum : cui enim in terra pax nisi hominibus esse poterat . Itaque cœlo opponitur terra : Deo homines , quod Deo gloria , hominibus pax dicatur esse : Idem rursus homines Angelis opponuntur quod Angeli Dei gloriam , in terra homines hominibus pacem celebrent . Ad quos autem *hominibus pax* esse dicitur , ad Deum ? an ad Angelos , an ad homines ? Sunt qui ad homines dicant quasi sensus , sit homines qui prius inter se dissidebāt veniente Christo conciliatos . Alij ad Angelos pacem referunt , quasi homines , qui prius propter peccata sua Angelis inuisi erant , sublato per Christum peccato reconciliati illis fuerint . Alij melius ad Deum , incredibile enim est declarasse Angelos dum Dei beneficium erga homines prædicabant , quid ex eo lucri hominibus accessisset , sicut declarauerant , Deo accessisse gloriam :

gloriam : Quid autem accessit, quod pluris faciendum, quam quod pax illis cum Deo esset conciliata; aut saltem incœpta? vt Eph. 2. Rom. 5. Cypr. *Bona voluntatis*, genitium, refert ad pacem, vt sensus sit: & in terra pax bonæ voluntatis in hominibus, idest, pax ex Dei voluntate, & liberalitate profecta. Bern. ad homines refert, vt pax non omnibus hominibus, sed ijs tantum, qui bonæ sunt voluntatis, annuntietur: vt sensus sit, *Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis*, idest, ijs, quos Deus amauit, quos Deus, bona prosecutus est voluntate. Quibus verbis prædestinati designantur: Non quod non omnibus hominibus Christus pacem attulerit, cum dicat Paulus, pacificasse omnia, siue quæ in terris, siue quæ in cœlo sunt. Col. 1. Et dedisse redemptionem semetipsum pro omnibus. 1. ad Tim. 2. sed quod eius pax & redemptio solis prædestinatis profutura esset Rom. 8. Nec adhuc in hac pace finem fecit, sed etiam cum Angelis ipsis qui in cœlis sunt, quique à nobis peccatoribus dissidebant, Dei partes sequentes, pacificauit, nobisque in socios, & charos protectores cōuertit, eorumque sedes communes nobis effecit, & in consortium æternum perducit. de qua pace Col. 1.

15. Et factum est, vt discesserunt ab eis Angeli in cœlum: pastores loquebantur adinuicem: transeamus vsque Bethlehem, & videamus hoc verbum, quod factum est, quod Dominus ostendit nobis.] Sine mora relictis omnibus suis de visando Christo deliberant: indicant non esse cunctandum accepta bona inspiratione, sed eundem in Ecclesiam ad Christum visandum, Verbum Dei Patris,

Patris, ex Amb. sed melius pro re gesta hic sumitur, vt 2. Reg. 1. idest, videamus rem hanc, quæ facta est: & signa ostendit vt inuenire possemus.

16. *Et venerunt festinantes; & inuenerunt Mariam, & Ioseph, & infantem positum in praesepe.]* Ostendit & pastorum diligentiam, & eorum quæ ab Angelo dicta fuerant veritatem.

17. 18. *Videntes autem cognouerunt de verbo, quod dictum erat illis de puero hoc, & omnes, qui audierunt, mirati sunt, & de his, quæ dicta erant à pastoribus ad ipsos.]* Græce diuulgarunt: vnde sequitur, & omnes qui audierunt mirati sunt. Vel ipsa compererunt vera fuisse ea, quæ sibi Angeli dixissent. *mirati sunt de visis Angelis, & de ijs quæ sibi nuntiassent.*

19. *Maria autem conseruabat omnia verba hæc, conferens in corde suo.]* Pastorum verba: vel potius res, quæ à pastoribus de Christo referebantur. Amb. putat Mariam aliquod mysterium à pastoribus quod ante ignorasset didicisse: vel potius obseruabat, nō quasi sui ignara mysterij, sed quasi læta nouis signis, & pastorum testimonijs confirmari, quæ ipsa prius ex Gabriele didicisset: vnde sequitur *conferens in corde suo*, quæ dicebantur, & quæ fiebant, salutationem Angeli, conceptum sine viro, partum sine dolore, Pastorum aduentum.

20. *Et reuersi sunt pastores glorificantes & laudantes Deum in omnibus, quæ audierant & viderant, sicut dictum est ad ipsos.]* Completis omnibus quæ ab Angelo nuntiata erant.

21. *Et postquam consummati sunt dies octo, ut circumcideretur puer: vocatum est nomen eius Iesus, quod vocatum est ab Angelo priusquam in*
utero

utero conciperetur.] Intellige circumcisisus est, ut doceret diuinis legibus obtemperandum esse: fecit & in persona omnium hominum. De nomine Iesu vide Matth. 1. & cur nomina in circumcissione imponerentur, supra c. 1.

22. *Et postquam impleti sunt dies purgationis eius, secundum legem Moysi, tulerunt illum in Hierusalem, ut sisterent eum Domino.*] Hoc est cum impleti sunt dies a partu quadraginta. Quæ hic prætermittit de aduentu Magorum, vide Matth. 2. Græce *ipsorum*, ut ad matrem & filium referatur. vel *eius*, idest, filij: Sed de sola matre hic agi constat ex lege Leuit. 12. Non quod voluerit Lucas legem in ea locum habuisse, & debuisse quasi esset immunda, aliarum mulierum more purgari. nihil enim in ea purgandum: quæ Deum sine viro conceperat, quæ sine corruptione & dolore pepererat: in ea ergo lex locū non habebat; cum legis ratio locum non haberet. nam neque sanguines illos horrēdos, qui mulieribus solēt fluere post partum qui maritis timorem iniiciunt, ne vxoribus vterentur eo tempore: tanquam immundis, iuxta politiam veteris Ecclesiæ: illi fluxisse putandum est, quæ sine viro conceperat, sine corruptione, sine apertione, sine dolore pepererat. Nec potuit moraliter coram Deo immunda censerī, ut aliæ mulieres, eo quod per conceptum originale in prolem peccatum traduceretur: Nam non in peccato, sed in Spiritus sanctificatione & conceperat, & pepererat Christum. hanc vim habent *secundum legem Moysi*. q. d. non secundum veritatem, sed secundum legem, Mariam fuisse purgatam, idest, non quod purgatione indigeret,

478 MANVALE IN EVANGELIUM
digeret, sed vt observaret legem, & verba
Leuit. 12. quia ex Spiritu sancto concepit:
non suscepto ex viri semine. Cur voluit legem
subire, & Christus circumcidi, vt exemplum
darent pœnitentibus circumcidi per con-
tinentiam; & purificari per pœnitentiam, ex
Bern.

23. *Sicut scriptum est in lege Domini. Quia
omne masculinum adaperiens vuluam sanctum
Domino vocabitur.*] Quidam dixerunt eam le-
gem Exod. 13. Leuit. 27. Num. 8. in solo
Christo seruata fuisse, quia solus Christus
vere & natura sanctus est: Alij nec Christo, nec
Mariæ conuenire, quia nec illa ex viro conce-
perat, nec ille vterum aperuerat. verum *aperi-
re*, non significat aperire, sed primogenitum
esse: & hoc sensu verè Christus vuluam aperuit,
quia vere primogenitus fuit ex Beda. Sed ab
lege meliori ratione liber erat, quia cum filius
Dei naturalis esset, opus non erat vt ei in tem-
plo offerretur. Sicut nec tributum soluere
Matth. 17. & tamen soluit, & oblatus est, ne
quis Iudæorum offendi posset.

24. *Et vt darent hostiam, secundum quod di-
ctum est in lege Domini, par turturum, aut duos
pullos columbarum.*] Hanc hostiam pro filio
offerri debuisse putat August. Alij pro purga-
tione mulieris. Diuites offerebant agnum in
holocaustum; & pullum turturis aut columbæ
pro peccato. Qui verò iam pauperes erant vt
agnum emere non possent: offerebant duos
turtures, aut duos pullos columbarum, alte-
rum in holocaustum, alterum pro peccato,
idest, pro immundicia legali. Tanta autem fuit
paupertas Ioseph & Mariæ; vt agnum emere
non

non potuerint: credibile est duos pullos columbarum obtulisse, quia facilius & vilius emuntur quam turtures.

25. *Et ecce homo erat in Hierusalem, cui nomen Simeon, & homo iste iustus & timoratus, expectans redemptionem Israel, & Spiritus sanctus erat in eo.*] Ostendit Christum testimonium accepisse à senibus vtriusque sexus, eisque iustis, & spiritu Prophetico afflatis. *Iustus* quoad homines, *timoratus*, idest, pius quoad Deum. *Expectans* aduentum Messiae sciens eum visurum antequam moreretur, & Spiritus sanctificationis, gratia iustificans, vel Prophetiae Spiritus, erat in eo. Quidam hunc faciunt magistrum Gamalielis, & cæcum, & Sacerdotem quod non tacuisset Lucas.

26. *Et responsum acceperat à Spiritu sancto, non visurum se mortem, nisi prius videret Christum Domini.*] Vnctum à Domino, Messiam & Regem, quia Reges dicebantur vncti Dei & Christi. 1. Reg. 16. 24. & 26. 2. Reg. 14. & 19. Speciali tamen ratione Messias, Christus Domini dicebatur, eo quod non ab homine vnctus esset, in Regem & Sacerdotem, sed à solo Patre per Spiritum sanctum. Isa. 11. Ps. 44.

27. *Et venit in Spiritu in templum: & cum inducerent puerum Iesum parentes eius, ut facerent secundum consuetudinem legis pro eo.*] Vt v. 13. actus à Spiritu sancto, mouente aut reuelante Spiritu sancto. Et hoc magnū est donum à Deo datum Simeoni *Cum inducerent* in templum vt Domino tanquam primogenitum offerrent Maria, & Ioseph, quia parens esse putabatur; Vel honoris causa dicitur parens quia nutritius erat Christi.

468 MANVALE IN EVANGELIVM
universus orbis.] Historiam natiuitatis Christi
à Matthæo prætermittam refert Lucas: desi-
gnat autem locum, vbi natus est; & quid eo
nato acciderit. Edicti autem Cæsaris, sub idem
tempus (nato iam Ioanne vt probabilius est)
meminit, ne quis obiiceret, qui fieri potuit
vt natus sit in Bethlehem, cum conceptus sit
in Nazareth: causa fuit vt censum solueret.
Vniuersus orbis, idest, ea pars quæ sub Romanis
erat, vt sic numerus constaret hominum qui
sub eorum erant potestate vt 2. Reg. 24. Vel
potius vt in singula capita vestigal aliquod
certum imponeretur, de quo Act. 5. Et tan-
tum impositum est quantum prius Deo, &
templo soluebant. idest, media pars sicti, quæ
drachmas duas continebat vt Matth. 17. So-
li viri iique patresfamilias descripti sunt, non
tam ab Augusto quam à Deo, vt ea occasio-
ne Maria Christo prægnans in Bethlehem
veniret, vt Imperatoris edicto obtemperaret
ibique pareret, vbi prædictum erat à Pro-
phetis Christum nasciturum Mich. 5. & Mat-
thæi 2.

*Hac descriptio prima facta est à præside Sy-
ria Cyrino.*] Cyrenio vel Quirino præidente,
non enim sensus est quod ille primus hanc de-
scriptionem fecerit. Quod notat vt fidem hi-
storiæ adhiberet, vt diuinitus factum osten-
deret, & altræ pacis tempore Christum natum
esse, qui mundo pacem afferebat. Et vt in pri-
mo illo censu describeretur, vt nos à censu &
diaboli seruitute liberarer.

3. *Et ibant omnes, vt profiterentur singuli
in suam civitatem.*] Vt describerentur, vt no-
mina

mina darent, vt se quisque huius vel illius profiteretur esse familiæ, seque Imperatori subditum agnosceret. Ibant non in quam quisque ciuitatem natus erat, aut habitabat; sed eam quæ tribus suæ metropolis esset: Bethlehem autem metropolis erat tribus Iuda, ideo Ioseph & Maria iuerunt Bethlehem. alij quæ non tribus, sed familiæ suæ caput esset. Nam sicut populus in tribus, ita tribus in familias diuidebantur, & hoc cohæret cum eâ ratione quam reddit Lucas eo quod essent ex domo & familia David: erat enim Bethlehem patria ipsius patris Davidis 1. Reg. 16. ibique David natus, & educatus fuerat; & ab eo qui eam nobilitauit dicta est ciuitas Davidis.

4. *Ascendit autem & Ioseph à Galilæa de ciuitate Nazareth, in Iudaam in ciuitatem David, quæ vocatur Bethlehem: eo quod esset de domo & familia David.*] Idest Ioseph etiam iuit à Galilæa, à ciuitate Nazareth in qua natus erat; & in qua habitabat, cum Maria in ciuitatem David quæ vocatur Bethlehem. diximus etiam Mariam fuisse ex familia Davidis.

5. *Vt profiteretur cum Maria desponsata sibi uxore pregnante.*] Ex quo patet etiam mulieres descriptas fuisse, quamuis Maria, possit referri ad *ascendit*: & apparet eiusdem familiæ fuisse cuius & Ioseph. Sensus non est illi desponsatam fuisse, cum iam esset prægnans: sed fuisse illi prius desponsatam, & tunc cum Bethlehem ascenderunt fuisse prægnantem. Græce *desponsata* dicitur quæ desponsa,

sponsa, & pacta in coniugium est : quamuis Maria vere iam ducta esset, vt indicaretur ita eam vxorem fuisse, vt esset tamen virgo ex Maldon. & Matth. I.

6. *Factum est autem cum essent ibi, impleti sunt dies vt pareret.*] Diuina id ita ordinante prouidentia, vt in Bethlehem Christus nasceretur. At quo modo Maria tam propinqua partui iter quatuor dierum conficere potuit. Dicunt asino vectam : alij melius non fuisse molestum sicut cæteris mulieribus & grauem vterum, sicque pedibus ire potuisse, non tam ab ea gestatus Christus, quàm eam gestans. Et probabile est Mariam non ignorasse locum, neque diem sui partus, ideoque eo libentius iuisse. Et colligitur per aliquot dies fuisse Bethlehem, antequam pareret, cum dicat Lucas, *cum essent ibi impleti sunt dies vt pareret.*

7. *Et peperit Filium suum primogenitum, & pannis eum inuoluit, & reclinauit eum in præsepio, quia non erat ei locus in diuersorio.*] Non quod post Christum alios, sed quod ante illum neminem Maria genuisset vt Matthæi I. recte *suum* vocat, quem non ex Ioseph sed ex sola sua substantia, sine viri commistione conceperat. Græce *infascinauit*, ne quis laceros pannos imaginetur; sed tales quales pauperum esse solent : & passus est Christus in se fieri, quod in aliis fieri consuevit, vt se cæteris similem declararet. Ex hoc colligitur Mariam; sine ruptura vlla corporis sine vlllo dolore peperisse. Si enim aperto corpore peperisset, quomodo potuisset recens. natum
infantem.

infantem excipere & suis manibus inuoluer-
re. ideo nec opus fuit obstetricæ. Sunt qui
dicunt stabulum fuisse extra urbem. alij me-
lius intra Bethlehem, & publici hospitij sta-
bulum fuisse in quo se receperunt. Ibi vir-
go peperit, ibi reclinauit infantem. Incer-
tum, an coniunctum cum diuersorio, an ab
eo separatum. Sunt qui propriam domum
Ioseph & Mariæ significari putant, alij pu-
blicum hospitium; vel consuetum homi-
num domicilium, itaut nec in publicis, nec
in priuatis ciuium domibus locum inueni-
re potuerint: tum ob multitudinem ciuium,
& eorum qui ex familia Dauidis erant, tunc
temporis, vt describerentur, vndique af-
fluentium: tum ob paupertatem omnibus
odiosam. Melius fuisse stabulum, & spelun-
cam in qua præsepe in rupe excisum erat: &
credibile est aliqua tunc fuisse animalia præ-
sertim in tanta hominum multitudine vt pro-
phetia impleretur Hab. 3. Isa. 1. sed recipienda
non est vulgi opinio bouem & alium Iosephi
fuisse.

3. *Et pastores erant in regione eadem vi-
gilantes, & custodientes vigilias noctis super
gregem suum.*] Pernoctantes, stabulantes, id-
est, quatuor vigilias noctis ordine suo agen-
tes, more militari, excubias contra bestias
agentes, aut fures: quarta vt quidam putant
vigilia.

9. *Et ecce Angelus Domini stetit iuxta il-
los; & claritas Dei circumfulsit illis, & ti-
muerunt timore magno.*] Græce superemi-
nebat illis vt intelligatur non astitisse il-
lis

lis in terra, sed inhæsisse ex alto capitibus eorum. Cyprian. Gabrielem fuisse putat qui Zachariæ & Mariæ apparuerat, cuique huius mysterij cura demandata erat: *Et claritas Dei, gloria Domini maiestas quædam Domini, præferebatur per illud lumen: qualis Christi, Eliæ, & Moysis in transfiguratione: Christus autem statim natus, innotescere voluit, quia solent nascentibus Regibus adhiberi testes, ne quis falsus Rex, pro vero supponatur. Non omnibus: ne res ad Herodem perveniret. Pastoribus vero; quia simplicissimum hominum genus, & ad fidem natura sua propensum; & quia veniebat ut verus esset Pastor, & princeps pastorum, & quia erat agnus. Et ut exemplo suo doceret pastoribus primum Ecclesiæ revelationes à Deo fieri, ut ex illis cæteri discant: & quia quæ stulta sunt mundi elegit Deus 1. Corinthior. 1. magno, idest valde.*

10. *Nolite timere: ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum quod erit omni populo.*] Sic solent boni Angeli timorem incussura pellere, & consolari verbis, eos quos suo aspectu terruerunt: ut cap. 1. & Matth. 28. *Omni populo tam Iudæis quam gentibus. vobis non scribis.*

11. *Quia natus est vobis hodie saluator: qui est Christus Dominus, in civitate David.*] Fortè ad insinuandum quod non Angelis sed nobis iam natus erat, cum illi saluatore non opus haberent. Et prius quidem natus omnibus creator Deus; nunc verò natus est hominibus saluator homo. vel vobis, ac si dicat Iudæis quibus promissus

missus erat Christus ille verus Deus quem expectabant : cuius diuinitatem declarat, cum vocat *Dominum* absolute, Angelorum scilicet & hominum : quem declarat verum esse Messiam, qui ex genere David nasciturus erat.

12. *Et hoc vobis signum : inuenietis infantem, pannis inuolutum, & positum in praesepio.*] Signum non quo sibi pastores crederent : sed quo infantem dignoscerent, & ab alijs infantibus, si qui essent distinguerent. Vel signum hoc esse quod Christus tanquam veritas, debuerit figuræ respondere. Moyses autem & Cyrus infantes, inuenti sunt in magna paupertate. Et paupertas verum saluatoris signum, ait Bern. Vel signum, quod futura prædicat fore, vt cum eo pastores venerint, infantem in praesepio positum inueniant, quod nisi à Deo missus fuisset, scire non potuissent. Erat igitur hoc signum simulque argumentum quoddam, quo Angelus se vera narrare comprobat. Ex Tol.

13. *Et subito facta est cum Angelo multitudo militiae coelestis, laudantium Deum, & dicentium.*] Ne vnus Angeli parua videretur auctoritas. Angeli vocantur milites Iob 25. quia Deo tanquam duci milites obediunt : & quia ijs ad debellandos hostes utitur. Dan. 10. Siue multi alij è cælo Angeli, cum priore venerint, qui ante non venerant, siue prius essent, sed nec apparebant, nec audiebantur, tunc vero & apparere & audiri cœpisse ex improviso.

14. *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.*] Hoc hymno Deum laudant, prædicantes gloriam quam habet, apud

apud Angelos in cœlis : deinde laudant prædicantes pacem : quam fecit in terra cum hominibus, vt significant eundem esse Deum, qui in altissimis glorificatur ab Angelis; & qui in terra pacem operatus est, cum hominibus, ex suo beneplacito : & qui prius erat in cœlis Deus purus, nunc carne sumpta, sit & in terra Deus & homo. Verbum quod subintelligitur optantium est : vt sit sensus, gloria sit Deo in excelsis, & in terra sit pax, vel potius indicantium & annunciantium : gloria in altissimis, idest, in cœlo parata est Deo, hoc est, materia glorificandi Deum, Angelis qui in cœlo sunt Christo nato exhibita est, idest, Angeli qui sunt in altissimis, Deum laudant, & in terra est pax, & in hominibus, bona Dei voluntas, seu beneplacitum vt Græci legunt : vel hæc non duo, sed vnum sunt membrum : cui enim in terra pax nisi hominibus esse poterat. Itaque cœlo opponitur terra : Deo homines, quod Deo gloria, hominibus pax dicatur esse : lidem rursus homines Angelis opponuntur quod Angeli Dei gloriam, in terra homines hominibus pacem celebrent. Ad quos autem *hominibus pax* esse dicitur, ad Deum? an ad Angelos, an ad homines? Sunt qui ad homines dicant quasi sensus, sit homines qui prius inter se dissidebāt veniente Christo conciliatos. Alij ad Angelos pacem referunt, quasi homines, qui prius propter peccata sua Angelis inuisi erant, sublato per Christum peccato reconciliati illis fuerint. Alij melius ad Deum, credibile enim est declarasse Angelos dum Dei beneficium erga homines prædicabant, quid ex eo lucti hominibus accessisset, sicut declarauerant, Deo accessisse gloriam:

gloriam : Quid autem accessit, quod pluris faciendum, quam quod pax illis cum Deo esset conciliata; aut saltem incœpta? vt Eph. 2. Rom. 5. *Cypr. Bona voluntatis*, genitium, refert ad pacem, vt sensus sit: & in terra pax bonæ voluntatis in hominibus, idest, pax ex Dei voluntate, & liberalitate profecta. Bern. ad homines refert, vt pax non omnibus hominibus, sed ijs tantum, qui bonæ sunt voluntatis, annuntietur: vt sensus sit, *& in terra pax hominibus bonæ voluntatis*, idest, ijs, quos Deus amauit, quos Deus, bona prosecutus est voluntate. Quibus verbis prædestinati designantur: Non quod non omnibus hominibus Christus pacem attulerit, cum dicat Paulus, pacificasse omnia, siue quæ in terris, siue quæ in cœlo sunt. Col. 1. Et dedisse redemptionem semetipsum pro omnibus. 1. ad Tim. 2. sed quod eius pax & redemptio solis prædestinatis profutura esset Rom. 8. Nec adhuc in hac pace finem fecit, sed etiam cum Angelis ipsis qui in cœlis sunt, quique à nobis peccatoribus dissidebant, Dei partes sequentes, pacificauit, nobisque in socios, & charos protectores cōuertit, eorumque sedes communes nobis effecit, & in consortium æternum perducit. de qua pace Col. 1.

15. *Et factum est, vt discesserunt ab eis Angeli in cœlum: pastores loquebantur adinuicem: transeamus vsque Bethlehem, & videamus hoc verbum, quod factum est, quod Dominus ostendit nobis.* Sine mora relictis omnibus suis de visando Christo deliberant: indicant non esse cunctandum accepta bona inspiratione, sed eundem in Ecclesiam ad Christum visandum, *Verbum Dei*
 Patris,

Parris, ex Amb. sed melius pro re gesta hic sumitur, vt 2. Reg. 1. idest, videamus rem hanc, quæ facta est: & signa ostendit vt inuenire possemus.

16. *Et venerunt festinantes; & inuenerunt Mariam, & Ioseph, & infantem positum in praesepe.]* Ostendit & pastorum diligentiam, & eorum quæ ab Angelo dicta fuerant veritatem.

17. 18. *Videntes autem cognouerunt de verbo, quod dictum erat illis de puero hoc, & omnes, qui audierunt, mirati sunt, & de his, quæ dicta erant à pastoribus ad ipsos.]* Græce diuulgarunt: vnde sequitur, & omnes qui audierunt mirati sunt. Vel reipsa compererunt vera fuisse ea, quæ sibi Angeli dixissent. mirati sunt de visis Angelis, & de ijs quæ sibi nuntiassent.

19. *Maria autem conseruabat omnia verba hac, conferens in corde suo.]* Pastorum verba: vel potius res, quæ à pastoribus de Christo referebantur. Amb. putat Mariam aliquod mysterium à pastoribus quod ante ignorasset didicisse: vel potius obseruabat, nō quasi sui ignara mysterij, sed quasi læta nouis signis, & pastorum testimonijs confirmari, quæ ipsa prius ex Gabriele didicisset: vnde sequitur *conferens in corde suo*, quæ dicebantur, & quæ fiebant, salutationem Angeli, conceptum sine viro, partum sine dolore, Pastorum aduentum.

20. *Et reuersi sunt pastores glorificantes & laudantes Deum in omnibus, quæ audierant & viderant, sicut dictum est ad ipsos.]* Completis omnibus quæ ab Angelo nuntiata erant.

21. *Et postquam consummati sunt dies octo, ut circumcideretur puer: vocatum est nomen eius Iesus, quod vocatum est ab Angelo priusquam in*
vtero

utero conciperetur.] Intellige circumcisisus est, ut doceret diuinis legibus obtemperandum esse: fecit & in persona omnium hominum. De nomine Iesu vide Matth. 1. & cur nomina in circumcissione imponerentur, supra c. 1.

22. *Et postquam impleri sunt dies purgationis eius, secundum legem Moysi, tulerunt illum in Hierusalem, ut sisterent eum Domino.*] Hoc est cum impleri sunt dies à partu quadraginta. Quæ hic prætermittit de aduentu Magorum, vide Matth. 2. Græce *ipsorum*, ut ad matrem & filium referatur. vel *eius*, idest, filij: Sed de sola matre hic agi constat ex lege Leuit. 12. Non quod voluerit Lucas legem in ea locum habuisse, & debuisse quasi esset immunda, aliarum mulierum more purgari. nihil enim in ea purgandum: quæ Deum sine viro conceperat, quæ sine corruptione & dolore pepererat: in ea ergo lex locū non habebat; cum legis ratio locum non haberet. nam neque sanguines illos horrēdos, qui mulieribus solēt fluere post partum qui maritis timorem iniiciunt, ne vxoribus vterentur eo tempore: tanquam immundis, iuxta politiam veteris Ecclesiæ: illi fluxisse putandum est, quæ sine viro conceperat, sine corruptione, sine apertione, sine dolore pepererat. Nec potuit moraliter coram Deo immunda censeri, ut aliæ mulieres, eo quod per conceptum originale in prolem peccatum traduceretur: Nam non in peccato, sed in Spiritus sanctificatione & conceperat, & pepererat Christum. hanc vim habent *secundum legem Moysi*. q. d. non secundum veritatem, sed secundum legem, Mariam fuisse purgatam, idest, non quod purgatione indigeret,

478 MANVALE IN EVANGELIUM
digeret, sed vt observaret legem, & verba
Leuit. 12. quia ex Spiritu sancto concepit:
non suscepto ex viri semine. Cur voluit legem
subire, & Christus circumcidi, vt exemplum
darent pœnitentibus circumcidi per con-
tinentiam; & purificari per pœnitentiam, ex
Bern.

23. *Sicut scriptum est in lege Domini. Quia
omne masculinum adaperiens vuluam sanctum
Domino vocabitur.*] Quidam dixerunt eam le-
gem Exod. 13. Leuit. 27. Num. 8. in solo
Christo seruata fuisse, quia solus Christus
vere & natura sanctus est: Alij nec Christo, nec
Mariæ conuenire, quia nec illa ex viro conce-
perat, nec ille vterum aperuerat. verum *aperi-
re*, non significat aperire, sed primogenitum
esse: & hoc sensu verè Christus vuluam aperuit,
quia vere primogenitus fuit ex Beda. Sed ab
lege meliori ratione liber erat, quia cum filius
Dei naturalis esset, opus non erat, vt ei in tem-
plo offerretur. Sicut nec tributum soluere
Matth. 17. & tamen soluit, & oblatus est, ne
quis Iudæorum offendi posset.

24. *Et vt darent hostiam, secundum quod di-
ctum est in lege Domini, par turturum, aut duos
pullos columbarum.*] Hanc hostiam pro filio
offerri debuisse putat August. Alij pro purga-
tione mulieris. Diuites offerebant agnum in
holocaustum; & pullum turturis aut columbæ
pro peccato. Qui verò tam pauperes erant vt
agnum emere non possent: offerebant duos
turtures, aut duos pullos columbarum, alte-
rum in holocaustum, alterum pro peccato,
idest, pro immundicia legali. Tanta autem fuit
paupertas Ioseph & Mariæ; vt agnum emere
non

non potuerint : credibile est duos pullos columbarum obtulisse , quia facilius & vilius emuntur quam turtures.

25. *Et ecce homo erat in Hierusalem, cui nomen Simeon, & homo iste iustus & timoratus, expectans redemptionem Israel, & Spiritus sanctus erat in eo.*] Ostendit Christum testimonium accepisse a senibus vtriusque sexus, eisque iustis, & spiritu Prophetico afflatis. *Iustus* quoad homines, *timoratus*, idest, pius quoad Deum. *Expectans* aduentum Messiae sciens eum visurum antequam moreretur, & *Spiritus sanctificationis*, gratia iustificans, vel Prophetiae Spiritus, erat in eo. Quidam hunc faciunt magistrum Gamalielis, & cæcum, & Sacerdotem quod non tacuisset Lucas.

26. *Et responsum acceperat à Spiritu sancto, non visurum se mortem, nisi prius videret Christum Domini.*] Vnctum à Domino, Messiam & Regē, quia Reges dicebantur vncti Dei & Christi. 1. Reg. 16. 24. & 26. 2. Reg. 14. & 19. Speciali tamen ratione Messias, Christus Domini dicebatur, eo quod non ab homine vnctus esset, in Regem & Sacerdotem, sed à solo Patre per Spiritum sanctum. Isa. 11. Ps. 44.

27. *Et venit in Spiritu in templum: & cum inducerent puerum Iesum parentes eius, ut facerent secundum consuetudinem legis pro eo.*] Ut v. 13. actus à Spiritu sancto, mouente aut reuelante Spiritu sancto. Et hoc magnū est donum à Deo datum Simeoni. *Cum inducerent* in templum ut Domino tanquam primogenitum offerrent Maria, & Ioseph, quia parens esse putabatur; Vel honoris causa dicitur parens quia nutritius erat Christi.

28. Et

28. *Et accepit eum in ulnas suas, & benedixit Deum & dixit.*] Q. d. Etiam sicut & mater, & ipse amplexus est summo amore, & pietate; unde plus accepit quàm promissum fuit, qui & tangit & videt: & Spiritus sanctus, qui eum excitavit ut iret in templum; signum quoque dedit, quo eum agnosceret. *Et benedixit*, laudavit, gratias egit quod promissionem suam adimplevisset.

29. *Nunc dimittis servum tuum Domine secundum verbum tuum in pace.*] Mox defectura vox senis, velut cygneam quandam cantionem depromit. Sic Iacob Gen. 48. sic Moyses Ex. 15. Deut. 32. sic Debbora Iud. 5. sic Anna 1. Reg. 2. Dei laudes cecinerunt versibus. Cypr. legit *dimittes* quasi dicat, se iam iam de vita migrare, & Amb. ait Simeonem iam mortem optasse. q. d. nunc Domine si quando ex hac vita dimittis, dimittis certe non cum dolore, sed *cum pace* animo quieto, & tranquillo, & satiato suis votis. Sunt qui ad Christum hæc verba dirigunt, alij melius ad Patrem: alij ad vitæ æternæ pacem; alij quasi pace iam inter Deum & homines per Christum conciliata; vel in pace cogitationum quæ me perturbabant de diuina Incarnatione, nunc pacificatæ sunt; vel in pace securitatis, quia nunc mortem non metuum: vel in pace gaudij, quia deinceps non contristabor propter libertatem Israelis. *nunc enim vidi liberatorem.* Simplicius *dimittis* contentum vitæ spatio ut Gen. 46. 4. Reg. 22. Tob. 3.

30. *Quia viderunt oculi mei salutare tuum.*] q. d. Non fide solum vidi salutem tuam, quam in mundum misisti ut patres mei; sed hisce
etiam

etiam corporeis oculis, vidi Christum salutis auctorem: vel salutem quasi saluatorem vocari: *tuum* quia de Spiritu sancto; cum quo Simeon loquebatur, vt Gen. 49.

31. *Quod parasti ante faciem omnium populorum.*] Quem saluatorem in conspectu omnium gentium posuisti, id est, ante secularia tempora ab æterno disposuisti hunc mittere: vel in tempore parasti nobis, dum filium tuum incarnatum misisti, vt quicumque vellent ab eo saluarentur: siue Iudæi, siue Gentiles. Quam magna Simeonis fides qui primo aspectu; fasciis adhuc inuoluti infantis, mysterium hoc cognouit, & credidit.

32. *Lumen ad reuelationem gentium, & gloriam plebis tue Israel.*] Parasti vt sit lumen & gloria vt Isa. 46. & 60. Simeon vocat Christum, & saluatorem & lumen; sed *saluatorem* omnium populorum: *lumen* vero etiam omnium; sed quod sit ad illuminationem gentium obtenebratarum, verique Dei, & veræ cognitionis carentium, ad *gloriam* vero populi Israelitici, luminis enim est, & illuminare & claritatē, & decorem afferre: alij dicunt *ad reuelationem gentium* non Israel: *ad gloriam* vero Israel, non gentium, dixisse: quod Iudæi si cum gentibus conferantur, in luce fuisse videri possint: quia vnus veri Dei cognitionem habebant, & venturi Christi: Gentes vero in duplicibus tenebris erant peccatorum & ignorantiae, Iudæi in tenebris tantum peccatorum: Alij aliam reddunt rationem: quod de Iudæis aliud quod diceret habebat; Christum illis gloriam allaturum: nam etsi magnam gentibus etiam attulit gloriam saluti coniunctam; Iudæis tamen

præcipuam, & singularem attulit. 1. quod ex illis esset oriundus, vt Rom.9. 2. quod suam illis solis præsentiam exhibuerit, apud eos solos miracula fecerit. 3. quod illis promissus venerit, eorum prophetias impleuerit.

33. *Et erat pater eius & mater mirantes, super his quæ dicebantur de illo.*] Iosephum patrem Christi vocat, non solum quia ad famam virginis conseruandam pater eius ab omnibus sit æstimatus, sed quod nutritius; sic quæ nos lactauerunt, matres appellamus. Et quod ratione coniugij legitimus esset pater, magis quam si ipsum aliunde genitum adoptasset: Mirabantur autem parentes, non quod hæc omnino noua eis essent; cum & ab Angelis, & à pastoribus similia audiuiſſent, aut etiam maiora; sed quod alia etiam quædam non minus miranda, & superioribus conformia audirent per afflatum Spiritus dici de eo. Neque enim iam primum mirati cœperunt, sed iam dudum cœpta admiratio, à conceptione, magis iam etiam aucta est; quod maiora de Christo à Simeone, quàm à pastoribus, quàm ab Angelis, quàm à Magis, dicta fuissent. Præterea Maria ab Angelo docta erat, mysterij summâ, non singulas mysterij partes.

34. *Et benedixit eis Simeon: & dixit ad Mariam matrem eius: Ecce positus est hic in ruinam, & resurrectionem multorum in Israel; & in signum, cui contradicetur.*] Fœlicia illis precatus est, gratulatus illis, vt Elizabeth cap. i. Qui Simeonem faciunt sacerdotem; dicunt non solis parentibus sed etiam infanti benedixisse; idest, fœlicem ei opasse successum negotij, ad quod missus est: Ideo ad Mariam se conuertit, quod

quod illa vere mater : Ioseph non vere pater, esset Christi : vel quod res Iosephum non tangeret ; sed Mariam : vel post lata voluit tristitia de passione Christi miscere, vt præpararet Mariam ad tolerantiam: Prophetat autem contrarios effectus de Iesu: fore, vt alij non credentes offendant, cadant, atque damnentur : quales plerique Scribarum & Phariseorum fuere: Alij credentes resurgant, idest, à peccatis liberentur, vt 1. Pet. 2. & 2. Cor. 2. Dicit *positum* non quod missus fuerit, vt in eum aliqui non credentes, offenderent, aut vt solum euentum significet ; sed vt indicet, ita propter se casuros alios, alios resurrekturos, quasi ideo venisset, vt alij caderent alij resurgerent, quamuis non ideo venisset, vt aliqui caderent sed vt omnes resurgerent, omnes enim saluos fieri volebat. 1. ad Tim. 2. vt ipse dicit Ioan. 9. Nam videtur non Dei consilium, sed tam certus significari euentus vt diuino consilio tribui posse videatur : Similibus locutionibus, *Ruinam* nō peccatum sed ipsius peccati casum, & interitum significare : idem ruinam & resurrectionem esse, nihilque aliud esse resurgere quam peccatum in nobis cadere, postea in nouam vitam resurgere: Et sensus est multos, eosdemque & casuros & resurrekturos. Sunt qui *multorum* non ad ruinam, sed ad solam resurrectionem referāt, quasi non multi casuri, sed aliqui casuri : multi vero alij resurrekturi significantur. Sed est referendum ad ruinam, & ad resurrectionem vt textus postulat. Est autem *signum* quicquid alicuius rei est significatiuum: speciatim verò signum 1. accipitur pro significatione: sic signum contradictionis aut cui cōtradicitur est ipsa crux

Christi, aut crucifixio quæ signum quidem est diuinæ reconciliationis cum hominibus, sed tale signum, cui & olim à Iudæis & nunc ab infidelibus contradicitur tanquam rei probro-
 fæ. 1. pro miraculo, quia conceptio & Nati-
 uitas & vita, & mors eius tota miraculis plena
 fuit, sed quibus à multis non credentibus cō-
 tradiceretur. 3. pro fœdere inter Deum & ho-
 mines. Sunt qui in signum vitæ, quo actiones
 nostræ dirigendæ essent positum dicunt: Alij
 pro eo signo in quod sagittarij solent colli-
 mare. vt Thren. 3. quod omnes fere Iudæi,
 non solum lingua, sed etiam manu tela sua
 coniecissent: non enim contenti blasphemasse
 etiam crucifixerunt factus stultorum, vt Zach.
 12. Apoc. 1. configitur enim sæpe, confoditur,
 laceratur à sagittariis signum: vt in passione
 Christus, clavis, hasta, confossus est, & de quo
 feriendo certatum est, tanquam de signo con-
 figendo. contradixerunt enim Iudæi doctrinæ
 eius, moribus, conuersationi, personæ, Samari-
 tanum conuiciantes, & à Deo non esse.

35. *Et tuam ipsius animam pertransibit gla-
 dius, vt reuelentur ex multis cordibus cogitatio-
 nes.] Tuam animam & ipsius per auxesim, vt*
 significet præter alios, etiam Mariæ animam
 gladio feriendam: nam ad eam hæc verba
 pertinent, non ad puerum Iesum: vel animam
 filij quam vt propriam diligebat; *gladius me-*
taphorice, non pro dubitatione quam habue-
 rit cum Apostolis tempore passionis, vt con-
 tendit Origen. sumitur: sed pro dolore quem
 pertulit in passione filij, intima simul animæ
 penetrante, illo gladio qui corpus & animam
 filij penetrabat, vt si quis vno ictu vnum con-
 fode

foderet alium grauitè vulneraret. vt Psal. 140. Sunt qui vi doloris mortuam fingunt; alij tantum exanimatam : quin potius tam integris fuit sensibus, vt cum ea de cruce Christus loqueretur. Alij gladium, verbum Dei esse, alij amorem: Cant. 4. *Vt non causa sed consequentia est, id est, vt eo patiente appareat, quo quisque erga illum animo, qua quisque fide sit, quod non apparuisset si regis habitu venisset; omnes eum secuti fuissent, sed afflictum, tam multa patientem, videntes; alij sequebantur, alij persequabantur: alij credebant, alij irridebant: Et in ipsa cruce, alius tanquam Deum orat, alius tanquam hominem sceleratum blasphemat: Et id fit hodie inter Turcas & hæreticos; aliis fidem negantibus, aliis pro fide morientibus.*

36. *Et erat Anna prophetissa filia Phanuel, de tribu Aser: hac processerat in diebus multis, & vixerat cum viro suo annis septem, à Virginitate sua.]* A prima sua pubertate; ab anno circiter duodecimo. Simeonis testimonio addit & huius testimonium multis titulis etiam commendatæ, nempe ætate, continentia, pietate, religione, oratione, ieiuniis, prophetiæ spiritu, quod à nemine posset recusari.

37. *Et hac vidua vsque ad annos octoginta quatuor, qua non discedebat de templo, ieiuniis, & obsecratione seruiens nocte ac die.]* Græce circiter annorum octoginta quatuor. Hæc suo exemplo viduas cohortatur ad frequentanda templa, ieiunia, & orationes.

38. *Et hac ipsa hora superueniens confitebatur Domino, & loquebatur de illo, omnibus qui expectabant redemptionem Israel.]* Eadem hora

qua Simeon in vlnis tenebat Christum, adstās, assistens eodem spiritu, quo Simeon venerat in templum: *constebatur*, vicissim laudabat Deum confirmans ea quæ à Simeone dicta fuerant. *omnibus*, Iudæis qui *expectabant redemptionem Israelis*: sed alij, vel in certo tempore, vel minore cura; alij aut eo tempore quo venit aut minore desiderio, hos intelligit Anna, hos auditores cupidiores audiēdi Christi aduentum, quærebat.

39. *Et ut perfecerunt omnia, secundum legem Domini, reuersi sunt in Galilaam, in ciuitatem suam Nazareth.*] Hæc ait ut religionem Mariæ & Ioseph declararet; qui nihil eorum prætermiserunt, quæ lex præcipiebat. Incertum est an statim postquam perfecissent hæc omnia, quæ dicta sunt; An ante reuersionem præcesserit fuga in Ægyptum. Matth. 2. videtur Lucas fugam prætermisisse & Magorum aduentum.

40. *Puer autem crescebat, & confortabatur, plenus sapientia, & gratia Dei erat cum illo.*] Nihil de tota pueritia & adolescentia Christi narratur vsque ad annum tricesimum præter id quod ver. 42. solus Lucas refert, cum 12. esset annorum. Creuisse autem dicitur sapientia, & gratia: non quidem scientia diuina, nec beata, nec infusa, sed ea quæ usu & experientia comparata est ut Heb. 5. quia suam hominibus sapientiam ostendebat. *apud Deum*, id est, *vere*, non tamen eo modo quo ætate, nam ætate vere: sapientia & gratia, sola hominum opinione; proficiebat.

41. *Et ibant parentes eius per omnes annos in Ierusalem in die solemni Paschæ.*] Fœminæ
etiam

et si lege non cogerentur, tamen Maria cum suo sponso singulis annis ad templum veniebat: Ioseph autem non veniebat, nisi in festo Paschæ, & non in festo Pentecostes & Tabernaculorum, quod tamen lege præceptum erat. Exod. 23. Deut. 16. quia cum iis qui longius habitabant dispensatū erat: Die autem Paschæ nemo excusabatur, nisi morbo.

42. 43. *Et cum factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis Ierosolymam secundum consuetudinem diei festi, consummatisque diebus, cum redirent, remansit puer Iesus in Ierusalem, & non cognouerunt parentes eius.*] Subintelligitur puer cum illis, & aliis etiam festis: *consummatisque diebus septem Azymorum.* Ledit. 23. Deut. 6. remansit insciis Ioseph & Maria, ut suæ diuinitatis notitiam aliquam exhiberet: ne ab illis impediretur, aut si illis non obteperasset videretur inobediens: vel melius ut ostenderet se alium Patrem habere, cuius negotia, etiam illis inconsultis agere debebat, & quod obediebat voluntate, non debito.

44. 45. *Existimantes autem illum esse in comitatu venerunt iter diei, & requirebant eum inter cognatos & notos, & non inuenientes regressi sunt in Ierusalem.*] Mos erat Iudæis ut venientes ad festum Paschæ, & redeuntés seorsim viri, ac mulieres progredierentur: Ita factum ut pater cum matre, & mater cum patre; puerum esse crederet, ne vterque de illo inquireret: probabilius turmatim, opidatimque & venire solitos, & redire, in eoque comitatu Nazarethnorum ciuium, & cognatorum, putasse esse Christum: alioqui non inter cognatos, sed inter pueros, parentes quæsiuissent, ad se cœ-

mandū & hospitandum: Et cum iam iter vnius diei confecissent, in remetiendo eodem itinere diem alterum consumpserunt: tertio die cum diu quāsiuissent inuenerunt in templo.

46. *Et factum est post triduum inuenerunt illum in templo sedentem in medio doctorum, audientem illos, & interrogantem eos.*] Vel omnino transactum, vel ipso tertio die vt Mar. 8. inter doctores, non in editiore loco doctorum, sed tanquam discipulum in humilioribus subselliis, auditoris partes agentem, non doctoris; *Interrogantem*, vt erudiret. Ex vno quippe fonte doctrinæ manat interrogare, & respondere sapienter.

47. *Stupebant autem omnes qui eum audiebant super prudentia & responsis eius.*] Imbecilli corporis ætate, ipsaque interrogatione se hominē esse declarabat: ipsa autem interrogando, & respondendo prudentia, supra hominem se esse manifestabat.

48. *Et vidētes admirati sunt: Et dixit mater eius ad illum: fili, quid fecisti nobis sic? Ecce pater tuus, & ego dolentes quarebamus te.*] Admirantur Maria & Ioseph, vel omnes qui aderant; non prudentiam, & eius scientiam quam non ignorabant: sed quod præter spem inuenissent eum in medio doctorū disputantem. Et finita disputatione, non statim, & palam; ne videretur gloriabunda de tāto filio, *dixit Mater eius*; nō accusans, aut dolens, non cur cū doctoribus disputauerit: sed cur clam se subduxerit. Sic, id est, vt nobis inconsultis manferis, nosque errare permiseris, cū sis filius, & hoc nobis qui te summo pere diligimus *fecisti* non errore sed cōsilio, idque propria volūtate. Dolent, quod metuerent

ne aliqua illorum offensio culpa recessisset ab eis, ne reuertisset ad cœlos, cum illi placuisset iterum descensurus: & nollet ultra illis ministris uti: aut ne in grauem, & culpabilem negligentiam illis apud Deum imputaretur derelictio pueri, quem sciebant suæ curæ commissum esse: vel fortè, quod humano quodam affectu puero omnia metuerent: quæ solet parentum pietas amatis pueris metuere: hic enim metus non repugnat illi fidei qua credidit Maria hunc esse Christum, & filium Dei, eiusque curam gerere Deum & Angelos. Prius nominat Ioseph quam seipsam tum præ humilitate, & modestia, tum quia matrimonij vir caput est.

49. *Et ait ad illos: Quid est quod me quærebatis? nesciebatis quia in iu, quæ Patris mei sunt, oportet me esse?*] Non mordaciter, aut indignabunde, sed modeste Patrem Deum, anteponebat parentibus hominibus: nec ut arguat, sed ut doceat reprehendentis personam gerit, contra Calvin. q. d. non erat causa vobis me quærendi quasi errantem, hoc enim ex consilio, & instituto feci ut solus remanerem. Sciebāt B. Virgo & Ioseph, Christum Dei filium esse, & in mundum venisse, ut opus salutis nostræ perficeret: non tamen putarunt illa tunc causa remansisse solum in Ierusalem. Non vituperat autem quòd quærant ut filium, sed quis sit sibi naturalis & verus pater insinuat, simul ostendens templum non minus ad se quam ad Patrem pertinere: nam per ea quæ Patris sui erant, templum & quæcumque diuina exercitia intelligit, quælia erant, audire doctores, &

490 MANVALE IN EVANGELIVM
eos interrogare, & interrogantibus respon-
dere.

50. *Et ipsi non intellexerunt verbum quod locutus est ad eos.*] Ipsi auditores, vel solus Ioseph per synecdochen: vel melius dicendum verbum quid significaret intellexisse, cum Patrem suum Deum appellabat; sed nondum ad plenum intellexisse sublimitatem diuinæ virtutis; admirabile Dei consilium seu mysterium verbi, quæ essent negotia illa Patris, quæ vocabat, ut homines primum doceret; deinde pro illis moreretur. Etsi enim nouerint, illum esse Christum, Dei filium ac Saluatorem, rationem tamen qua ille munus suum obiturus erat, & rationem eorum quæ iam ab illo agebantur, non planè cognoscebant, sed progressu temporis, eorum scientia, seu fides augebatur.

51. *Et descendit cum eis & venit Nazareth, & erat subditus illis. Et mater eius conseruabat omnia verba hæc, conferens in corde suo.*] Qui prius ostendit suo exemplo in quibus negotiis parentum potestati non subsimus, rursum ostendit quanta parentibus carnalibus debeatur reuerentia, & quæ subiectio: quando & ipse qui se iam parentibus superiorem ostenderat, non dedignatur etiam simulato patri, deinceps morem gerere: & qui prius diuinæ virtutis suæ scintillas promptus: nunc ad humanam vilitatem, sese demittit. Mater eius conseruabat omnia, quæ modo dicta & facta; expectans à Spiritu sancto, cuius opera conceperat, eorum omnium opportuno tempore, intelligentiam. Modestæ erat, quod
nihil

nihil muliebri loquacitate, contra non satis intellecta effutit, nihilque magnificum de se, ob filij raras dotes iactaret. Prudentiæ vero, & magnificæ de puero existimationis, quod non obiter singula pueri dicta, & facta aduerteret, volens post, singula hæc, discipulis enarrare ait Ians.

52. *Et Iesus proficiebat sapientia, & ætate, & gratia apud Deum & homines.*] Lucas & Matth. huc vsque Iesum fere vocauerunt puerulum: nunc terminata pueritia Iesum vocat & declarat quid vsque ad annum ætatis 30. egisset ab anno 12. nempe sapientia, & ætate, & gratia profecisse, non quod habitus ipse in se sapientiæ augmentum reciperet, sed quod in dies sapientiora verba, & opera proferret; verba enim & opera sapientiam appellat; in his autem vere proficiebat: non quia opera sapientiora & verba faciebat. vere etiam proficiebat gratia, non quod gratioꝝ aut sanctior fieret, sed quod per ætatis incrementa, perfectioribus gratiæ, & sanctitatis operibus vacauerit: Quamuis enim quoduis opus & verbum Christi ratione personæ operantis esset æqualis sanctitatis; non tamen ratione ipsius operis: vt verbi gratia tempus 40. dierum ieiunij, quam vnus. Sic proficiebat, Deo ad laudem, hominibus ad salutem.

CAPVT III.

*Baptizatur à Ioanne pœnitentiam
prædicante.*

1. **A**Nno quintodecimo Imperij Tiberij Cæsaris, procurante Pontio Pilato Iudæam, tetrarcha autem Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius, tetrarcha Iturææ, & Trachonitidis regionis, & Lisania Abilina tetrarcha.] Lucas præcæteris, temporis, loci, personarum circumstantiis describit: quomodo Christus sese profiteri cœperit saluatorem mûdi. Tempus primum describit dicens Ioannem Baptistam prædicare cœpisse anno 15. Tiberij. cur non ante diximus Matth. 3. Meminit Tiberij, quod tum Iudæa Romano subesset imperio, & per annos Imperatorum, tunc annum, & tempus rei gestæ designari solitum esset. Deinde ostendit qui tunc apud Iudæos præessent; tum in temporalibus, tum in rebus diuinis vt Matth. 14.

2. Sub principibus sacerdotum, Anna & Caiapha: factum est verbum Domini super Ioannem Zacharia filium in deserto.] Super eum idest, ad illum. Ioannem tanquam verè Prophetam missum ait à Deo, ad prædicandum, non à seipso: siue per interiorē inspirationem, siue per exteriorē aliquam & sensibilem vocem, non sic Calvin. & Luth.

2. 3. 4. 5. Et venit in omnem regionem Iordani, prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum, sicut scriptum est in libro sermo-

num Isaia Propheta, vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite semitas eius: omnis vallis implebitur: & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt praua in directa & aspera in vias planas.] Matth. 3. & Mar. 1. explicatur locus Isaia. Hæc ad Ioānem pertinent & voces ipsius sunt, eiusque nomine à Propheta prænuntiantur. Implebitur pro impleatur. Quod tunc de via Babylonica dicebatur, dicitur nunc eodē Propheta spectāte, de via totius mundi, qua omnes gentes ad Ecclesiam Euangelij præconio vocatæ, venturæ erant, Primus præco fuit Ioannes. Desertum est totus mundus. Viæ sunt hominum animi qui per pœnitentiam explanandi erant. Montes & valles, superbi & humiles: vel Iudæi & Gentiles. Vel tantum significatur, viæ inæqualitas, idest vitiorum inæqualitas ad mediocritatem virtutis reducenda.

6. Et videbit omnis caro salutare Dei.] Idest, omnes homines videbunt, quomodo Deus populum suum primum à Chaldæorum, deinde à diaboli tyrānide, liberaturus esset: Vel sensus est fore vt omnes homines videant, idest, gustent, experiantur, percipiant salutem Dei, & participes fiant eius beneficij, omnibus enim est proposita. Vel de die iudicij extremi intelligitur, in quo electi, & reprobi Christum videbunt ex Greg.

7.8.9. Dicebat ergo ad turbas quæ exhibant vt baptizarentur ab ipso. Genimina viperarum, quis ostendit vobis fugere à ventura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentia, & ne cœperitis dicere: Patrem habemus Abraham. dico enim vobis, quia potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ. Iam enim securis ad radicem arboris posita

fita est. Omnis ergo arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur.] Particula ergo illationem infert quia baptismum pœnitentiæ prædicabat, ideo seu ergo dicebat turbis quæ ab vrbibus ad ipsum confluebant, verba ad pœnitentiam excitantia, qualia sunt quæ sequuntur. Ferunt viperam marē, coeundo necare, perimi verò excrecente fœtu, prodit enim scisso parentis utero: sic Iudæi spirituales patres occidebant. cætera apud Matthæum 3.

10. *Et interrogabant eum turba, dicentes: quid ergo faciemus?] Ergo indicat Ioannem aliquid prius dixisse, quod docuerit omnes auditores, ea qua ibant via saluos esse non posse, vnde interrogauerit populus quid ergo faciemus? q. d. si ita viuendo vt viuiamus, salui esse non possumus doce, quid vt salui simus facere debeamus. potuerunt hoc colligere ex illis verbis, pœnitentiam agite, & ex illis iam securis ad radicem arboris posita est. Quibus illis extremum interitum nisi resipiscant interminatur. Hoc certum est signum, auditorem profecisse cum commota conscientia ad concionatorē venit, vt de sua eum salute consulat, vt Act. 2. & 16.*

11. *Respondens autem dicebat illis: Qui habet duas tunicas, det non habenti: & qui habet escas similiter faciat.] Ambros. hoc quod turbæ dicit, commune omnibus putat esse præceptum: quod publicanis & militibus illis proprium. Et speciem vnā charitatis pro toto genere posuit: id est, pro omni charitatis officio. Quos per duas maximè necessarias. & cōmunes species declarat, victum atque vestitum: & ex duabus partibus obligationem dandæ elemosynæ præscribit.*

præscribit, ex inopia pauperis, si tuendæ vitæ necessaria non habeat, si ex diuitis abundantia, si plus habeat quam illi sit ad vitam necessarium. Et per vnâ tunicam, res omnes necessarias: per duas, res omnes superfluas significat. vt Act. 12. Ex hoc loco probatur nos operibus charitatis iustificari ita Iren. l. 4. c. 40.

12. 13. *Venerunt autem & publicani vt baptizarentur, & dixerunt ad illum: Magister, quid faciemus? At ille dixit ad eos, nihil amplius, quam quod constitutum est vobis, faciatu.*] Erat enim illis constitutum quantum tributi exigere deberent, & plus facere erat plus exigere. Non igitur damnatur exactio vectigalium & tributorum, quæ iustè principibus debetur Rom. 3. sed iniqua & indebita exactio ministris interdicitur.

14. *Interrogabant autem eum & milites, dicentes: Quid faciemus & nos? Et ait illis: Neminem concutiatis, neque calumniam faciatu, & contenti estote stipendiis vestris.*] A tribus quibus solent esse obnoxij violentia, calumnia, & rapina, abstinere iubet. Si velint effugere Dei vindictam. Hoc præceptum ad magistratus & Ecclesiæ ministros extendit S. August. serm. 19. de verb. Dom. Et ex hoc licere bellum Christianis, probat Ambros. serm. 7. & Aug. lib. 22. cont. Faust. c. 74.

15. *Existimante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Ioâne, ne forte ipse esset Christus.*] Græce expectante seu sperante, aut existimante, & cum dubitaret expectabat quid declararet, esset ne Messias an nō. Mouebat Ioannis sanctitas, & officium prædicandi, & baptizandi, vt eum Messiam esse plebs crederet: aue-
tebat

496 MANVALE IN EVANGELIVM
tebat cultus disparitas, quo suum Messiam ven-
turum sperabat: sed facile potuisset ex scriptu-
ris intelligere eum nō esse Messiam: quia Mes-
sias ex tribu Iuda, & ex domo David, erat na-
sciturus: Ioannes autem erat ex patre & matre,
ex tribu Aaron. Hoc autem testimonium quod
Lucas dicit datum à Ioanne, cum populus co-
gitaret, ne forte esset ipse Christus, videri po-
test tunc Ioannem dedisse, cum misissent ad
eum Iudæi Ioan. 1. Siquidem tunc scribitur il-
lis respondisse, quæ hic à tribus ponuntur
Euangelistis, quod per anticipationem narra-
verunt, nam illud Ioannis ca. 1. datum est post
baptisma Christi, & Ioannes quæ ab aliis
omissa sunt solet supplere. Iansenius tamen &
Maldon. putant esse diuersum testimonium Et
respondisse Ioannem hominum cogitationi-
bus afflatu Spiritus, aut indiciis cognitis. Cæ-
tera apud Mat. 11.

C A P V T IV.

*Tentatur à Diabolo, docet in Synagoga,
eiicit demonia.*

1 **I**esus autem plenus Spiritu sancto, regressus est
à Iordane, & agebatur à Spiritu in desertum.]
Magis sese post baptismum demonstrâre & ap-
parente, quam antea: de hac tentatione Mat 4.

14. 15. Et regressus est Iesus in virtute Spiritus
in Galileam, & fama exiit per uniuersam regio-
nem de illo.] Dicitur regressus quia inde prius
in Iudæam venerat; ut baptizaretur. ex cap. 3.
& ex Matt. 3. & Marc. 1. Lucas studiosius notat
Christum in omnibus suis actionibus. diuino
Spiritu

Spiritu afflatum, actum, & impulsum fuisse. Beda *in virtute* Spiritus intelligit in virtute miraculorum. Alij in virtute doctrinæ, & miraculorum.

16. *Et venit Nazareth, ubi erat nutritus: & intrauit secundum consuetudinem suam, die Sabbati in synagogam, & surrexit legere.*] Ex vers. 13. patet per alia loca Galilææ, prius prædicasse & miracula fecisse, & nusquam minus quam in patria sua versatum esse Matth. 13. Et inter hunc in Nazareth aduentum & illum in Galilæam reditum quem Lucas vers. 14. descripsit, ea prope omnia quæ Matth. à cap. 4. vsque ad 13. & Mar. à c. 1. vsque ad 6. referunt. Mar. 1. diximus de ea consuetudine ad orandum, ad publicam prophetarum, & legis lectionem faciendam. Ex hoc loco patet liberum fuisse dicere unicuique in Synagoga si quid occurreret. Act. 13. & 1. ad Cor. 14. sic Paulus per synagogas Christum prædicabat. Act. 9. 14. 17. 18. & 19. Viris solis non fœminis. 1. Cor. 14.

17. 18. *Et traditus est illi liber Isaia Propheta, & ut reuoluit librum inuenit locum ubi scriptum erat: Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, euangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde.*] Qui ad legendum surrexerat de more ei liber tradebatur ab Archisynagogo aut ab ipsius ministro de eius mandato. Cui post modum Christus librum reddidit, vers. 20. Non volumine vno sicut apud nos fit, Biblia sacra tunc erat compaginata, sed singulæ partes diuersis membranis circumuolutis conscriptæ. Et quidem diuino consilio is liber datus est Christo, ubi locus ille est in quo aperte de ipso agitur. Sunt qui putant de industria Iudæos fecisse

fecisse vt cognoscerent dato libro, num tanta esset doctrina eius, quanta fama miraculorum putabatur. Deus per Isa. c. 59. promiserat Iudæis se daturum redemptorem; eum Redemptorem hic loquentem inducit c. 60. Et se eum esse declarantem, qui Iudæis à Deo promissus fuerat. Sunt qui Christum vnctum putant Spiritu sancto largiter in ipsum effuso: Alij ipsa sua diuinitate, alij cum conceptus est de Spiritu S. quando ipse Spiritus in matrem superuenit fuisse vnctum: Alij cum baptizatus est, & Spiritus S. in columbæ specie descendit. Propterea autem vnctus est Spiritu sancto, visibiliter post baptismum descendere, quia ante baptismum Spiritus S. in eo erat: Vel vnctus dicitur, idest, ad prædicandum destinatus, ac missus; sicut vngi solebant qui ad gubernandum populum, & ministrandum Deo deputabantur. Spiritus autem fuerat in eo semper, ante inuisibiliter qui tunc per visibilem aduentum manifestus apparuit. Non enim Spiritus S. in Christum descendit vt in eo esset, qui ante non erat, sed vt appareret qui erat quando conceptus est, & diuinitati vnitus. q. d. Missus sum, vt fungar legatione ad quam me vnxerat: finis ergo vñctionis, est exercere & operari salutem Mundi, ad quod Spiritus Domini super illum venit: docere *pauperes* doctrinam regni cœlestis, seu *afflictos* vt legunt Septuag. loquebatur enim de captiuis Iudæis apud Chaldæos: & eorum persona, de omnibus hominibus, quos diabolus captiuos tenet: illis Propheta; his autem Christus *Euangelizauit*, idest liberationis nuntium attulit. ideoque & hi omnes sub persona miserabili referuntur, & *pauperes*,

pauperes, idest, afflicti, contriti corde, peccatorum onere pressi, qui peccata dolent, captiui, cæci, contracti dicuntur: sunt qui per *pauperes*, Gentes intelligunt: Alij solos pauperes Spiritu.

19. *Prædicare captiui remissionem; & cæcis visum, dimittere contractos in remissionem, prædicare annum Domini acceptum, & diem retributionis.* Libertatem, facultatem in patriam redeundi: sic soluti per Christi resurrectionem qui inferni dominio; & qui peccatis capti tenebantur. Hebr. *& vinctis apertionem carceris.* Sept. *cæcis pro vinctis.* Et vinctos vocat eos, qui non in quouis sed in tam tetto, & tam profundo, & obscuro carcere vincti essent, vt cæci esse viderentur: ijsque per Christum aperiendos esse oculos, quia ex eo carcere educendi erant: sic corporaliter cæcos illuminauit: & spiritualiter tenebris erroris, & ignorationis Dei, oppressis, lumen veritatis, & fidei infudit. *contractis* cruciatis & tenebroso carceris restitutionem visus, dimissionem, *in remissionem*, idest, in libertatem qua lucem illis aspicere liceret. Quod corporaliter, & spiritualiter Christus effecit; Corporaliter quando infirmos & dæmonijs obsessos liberauit, hi enim contracti & quasi impediti, libere operari non possunt. Luc. 13. Spiritualiter vero quando dimisit peccata multorum quæ sunt vincula, & funes quibus animæ ligantur, quo minus bene operentur. Sunt qui paralyticos, vel dolore peccatorum grauatos, vel mortuos, quos Christus ad vitam reuocauit: vel oppressos diaboli seruitute & iugo peccatorum intelligunt. *Annum acceptum* vocat quo Christus mortuus est,

500 MANVALE IN EVANGELIVM
est, quo libertatem nobis contulit. *diem* verò
retributionis gratiam, seu tempus quo Deus
homines in gratiam per Christum recepit Isa.
49. Vel ultimum iudicium, quia Christus dicit
hodie est impleta Prophetia hæc, non ergo in
die iudicij est implenda. Hieron. *diem ultionis*,
ad Iudæorum ultionem refert factam per Ti-
tum & Vespasianum. Si ad tempus Christi, cum
Christo ipso referamus, *Annum Domini accep-
tum*, interpretabimur de omnibus hominibus,
cum Mald. quibus tempus illud si Christi libe-
ralitate uti voluissent, iubilæus fuit: quo qui
serui erant in libertatem asserebantur: *Diem*
verò *ultionis* de diabolo quo deuicto nos libe-
rauit. Vel non tantum prædicauit *annum ac-
ceptum*, quod ad primum aduentum spectat,
sed etiam diem retributionis, quod est secundi
aduentus.

20. *Et cum plicuisset librum reddidit ministro,
& sedit, & omnium in synagoga oculi erant inten-
dentes in eum.*] Stupentium literas nosse, quas
non didicerat. Ioan. 7. vel ut viderent quo mo-
do quæ legerat exponebat: sic fieri solet, aut
quando insignis vir dicturus est aliquid, aut
quando nouum quid vel arduum audire expe-
ctatur. Stetit autem Christus reuerentiæ causa
cum Prophetiam legeret de more ut Act. 13.
cum autem docere voluit, sedit, ut suam supra
cæteros auctoritatem declararet; & doctrinæ
maiestatem. Quo significatur Christum pri-
mum Euangelium sua prædicatione aperuisse,
& Apostolis tradidisse prædicandum, & ape-
riendum populis, ex Beda.

21. *Cæpit autem dicere ad illos: quia hodie im-
pleta est hæc prophetia in auribus vestris.*] Q. d.
vobis

vobis audientibus impleta est, quia sicut illa prædixerat, & magna faciebat & maiora euangelizabat: & se tacite Messiam esse ostendit quem desiderabant.

22. *Et omnes testimonium illi dabant: & mirabantur, in verbis gratia qua procedebant de ore ipsius, & dicebant: Nonne hic est filius Ioseph?*] Gratia hoc loco non eam quæ hominem charum Deo, sed eam quæ hominibus acceptum & gratiosum reddit: qua se plus quam hominem esse Christus declarabat. Admirantes vel contemnentes, eum quem verbis, & factis Christum esse cognoscebant. Matth. 13. Nam etsi virtutes & sapientiam eius agnoscerent, carnis tamen abiectiōe, se à credendo retraxerunt. Matth. & Mar. referunt illos scandalizatos fuisse in Christo.

23. *Et ait illis: utique dicetis mihi hanc similitudinem: Medice cura teipsum. quanta audiimus facta in Capharnaū, fac & hic in patria tua.*] Commune prouerbiū apud Hebr. ad improprium excogitatum de ijs qui cum alijs prodesse se posse dicerent, sibi prodesse non possent. Tacite volebant Nazareni, ut quæ in alijs ciuitatibus, in sua etiam facerent patria: & id petebant, non fide ut crederent: sed ambitione, ciuitatem suam alijs præferentes: & incredulitate apud se dicentes, non posse facere, ut se posse dicebat, alioqui fecisset multo magis in sua patria. Non fecit autem quia indigni erant, quia visis miraculis non credidissent.

24. *Et repleti sunt omnes in synagoga ira, hæc audientes.*] Impletam in se esse prophetiam Isaïæ: vel quod se alijs prophetis compararet:

— vel

vel quod eos, incredulitatis argueret : vel quod gratiam à Iudæis ad gentes transferret : ad iniuriam reputantes, quod ad doctrinam, resipiscentiam, & salutem institutum erat.

29. Et surrexerunt & eiecerunt eum extra ciuitatem. Et duxerunt illum usque ad supercilium montis super quem ciuitas illorum erat edificata, ut precipitarent eum.] Sic tanquam mortis reum primum à suis ciuibus, peius ita incipit crucifigi, quam crucifixus est iudicio, etsi violento peiores diabolo : illè enim ait mitte te deorsum, isti mittere intentant. Vi autem trahi & eijci videbatur illis Christus, sponte tamen se trahi & eijci sinebat.

30. Ipse autem transiens per medium illorum ibat.] In quo suam ostendit diuinitatem. Quando vult capitur, & elabatur ait Ambr. nondum venerat hora passionis, nec hoc mortis genus elegerat ; nec hunc passioni locum. Miraculum in hoc fuit ; vel mente illorum subito mutata ; vel stupefacta : vel quod manus illorum teneret : vel quod se inuisibilem redderet. Cætera apud Matth. & Mar.

C A P V T V.

Concionatur ex navi, edit miracula.

1. **F**Actum est autem cum turba irruerent in eum ut audirent verbum Dei, & ipse stabat secus stagnum Genesareth, & vidit duas naues stantes secus stagnum : piscatores autem descendebant, & lauabant retia. Ascendens autem in unam nauim, qua erat Simonis, rogauit eum à terra reducere

reducere pusillum. Et sedens docebat de nauicula turbas. Vide apud Matth. 4. & Marc. 1. an hæc historia sit eadem atque illa, ubi cætera etiam explicantur, quæ hic possunt desiderari. Hic solum recenset ea quæ occasionem dederunt vocationi Petri & Andreæ, Iacobi & Ioannis.

4. *Ut cessauit autem loqui dixit ad Simonem; duc in altum, & laxate retia vestra in capturam.] Fecit hoc miraculum. 1. vt suam doctrinam opere miraculoso comprobaret. 2. Quid per Petrum & alios futurum esset. ubi & Petri prærogatiuam; & primatum in Ecclesia designat; dandum à Christo. Quod Petrus laborando per totam noctem nihil ceperit, indicat frustra se sine Christo & eius gratia laborare: Et prædicatores post prædicationem otiosos esse non debere.*

5. 6. *Et respondens Simon, dixit illi: Præceptor, per totam noctem laborantes nihil cepimus: in verbo autem tuo laxabo rete: & cum hoc fecissent concluderunt piscium multitudinem copiosam, rumpebatur autem rete eorum.] Hoc miraculum auget quod noctu, cum plures pisces capi solent, nullum ceperit: die vero cum pauciores capi solent, ceperit copiosam multitudinem.*

7. *Et annuerunt socijs qui erant in alia nauicula vt venirent, & adiuuarent eos, & venerunt, & impleuerunt ambas nauiculas, ita vt penè mergerentur.] Annuerunt signis non verbis. tanta erat admiratio in captura piscium vt loqui non possent: vel quia tam remoti erant, vt vox ad eos peruenire non posset. Ecclesiæ pastores, cum ipsi per se, aut imposito, aut suscepto onere non sufficiunt, alios*

504 MANVALE IN EVANGELIVM
alios à quibus iuuari possint aduocare debent.

8. *Quod cum videret Simon Petrus, proci-
dit ad genua Iesu, dicens: Exi à me, quia homo
peccator sum Domine.*] Petrus magnam reue-
rentiam exhibet & humilitatem, dum ex viso
miraculo Christi dignitatem cognoscens, &
sue contra memor indignitatis, Domini à
se discessum deprecatur, agnoscens se indi-
gnum eius consortio, & præsentia: Vel ne
sibi aliquid mali contingeret ob commercium
sue indignitatis, cum sanctitate Dei. vt 3.
Reg. 17.

9. *Stupor enim circundederat illum, & omnes
qui cum eo erant in captura piscium quam cepe-
rant.*] Hic stupor, typus fuit stuporis consecu-
turi postea, ex successu prædicationis & pesca-
tionis Euangelicæ.

10. *Similiter autem Iacobum & Ioannem fi-
lios Zebedai: qui erant socij Simonis, & ait ad
Simonem Iesus: Noli timere, ex hoc iam homines
eris capiens.*] De hac & aliorum Apostolorum
vocatione Matth. 4. hic solum notanda oc-
casio vocationis ex captura piscium. Noli ti-
mere. q. d. tantum abest, vt aliquid tibi ma-
li contingat, quin potius ex piscatore pis-
cium, fies piscator hominum. cætera apud
Matth. c. 2. & 9. & Mar. 2.

CAPVT

CAPVT VI.

*Excusat discipulos, sanat manum aridam
& docet Euangelij pietatem.*

I. **F**Actum est autem Sabbato secundo primo,
cum transiret per sata.] Huius loci &
totius capitis expositio petenda est ex Matth.
cap. 12.

CAPVT VII.

*Sanat puerum Centurionis; suscitatur
filium viduæ.*

I. **C**um autem impleisset omnia verba sua in
Caures plebibus, intrauit Capharnaum.]
Q. d. cum plebi quicquid voluit libere dixisset
doctrinam miraculo confirmauit. Superior
concio habita fuerat in campo cum ex monte
ab oratione descendit cap. 6. inde dicitur in-
gressus Capharnaum Matth. 8. vbi reliqua vs-
que ad vers. 11. exposita sunt.

II. Et factum est: deinceps ibat in ciuitatem,
qua vocatur Naim: & ibant cum eo discipuli eius,
& turba copiosa.] Probabile est ea omnia quæ
Matth. refert cap. 8. & 10. accidisse inter hoc
miraculum quod hic recensetur, & quod pau-
lo ante retulit de Centurionis seruo sanitati
reddito. discipuli & turba sequuntur tanquam
testes miraculi.

12. *Cum autem appropinquaret porta ciuitatis: Ecce defunctus efferebatur, filius unicus matris sue, & hæc vidua erat: Et turba ciuitatis multa cum illa.*] Non casu sed diuino consilio, tunc cum sciebat mortuum de more efferendum; vt in ipsa vrbis porta, coram multis suscitaret: quo maiorem de se opinionem conciliaret ad facilius recipiendum Euangelij prædicationem. flebile erat, quod adolescens esset mortuus: quod filius viduæ, quæ sine viro, & sine liberis esset orbata: Et quod vnicus esset filius: quod locuples: quod nobilis, vt colligitur ex turba comitante.

13. *Quam cum vidisset Dominus, misericordia motus super eam; dixit illi: Noli flere.*] Causam refert cur non rogatus excitauerit, quia commiseratione matris commotus est, cuius miseria satis per se vociferabatur, non filij qui ab huius sæculi calamitatibus ereptus erat, sed matris qui eis premebatur. Non erat mors lugenda eius, qui mox cum maiori gloria, & lætitia matris erat victurus. Et quia exiguæ aut variæ est misericordiæ verbis tantum consolari, cui possis re & opere subuenire. Qui autem fletum prohibuit causam lætitiæ adesse significabat.

14. *Et accessit & tetigit loculum. (hi autem qui portabant steterunt.) Et ait: Adolescens, tibi dico, surge.*] Vt ostendat efficax esse suum corpus, ad humanâ salutem, vt enim ferrum igni adiunctum facit opus ignis: sic caro Verbo vnita viuificat: ait Cypr. Sed videtur potius verbis quam tactu viuificasse, & imperio, vt se verum Deum declararet, cuius solius vocem mortui audiunt. Ioan. 5. vt igitur tactu virtu-

tem

tem carnis suæ, ita imperio diuinitatem, cui caro illa vnita erat, Christus significauit: vox autem latentis diuinitatis indicium erat.

15. *Et resedit qui erat mortuus, & cœpit loqui. Et dedit illum matri suæ.*] Ex quo infert, eum vere resurrexisse, nam corpus exanime, nec sedet, nec loquitur.

16. *Accepit autem omnes timor: Et magnificabant Deum, dicentes: Quia Propheta magnus surrexit in nobis: Et quia Deus uisitauit plebem suam.*] Stupor ex reuerentia in Deum. vnde ait & glorificabant Deum; quia ex miraculi magnitudine videbant eum esse illum Prophetam à Moyse promissum. Deut. 18. Beda putat populum credidisse illum nō solum esse Messiam, sed & Deum.

17. *Et exiit hic sermo in uniuersam Iudæam, de eo, & in omnem circa regionem.*] Sermo, id est, rumor miraculi, vel hoc factum diuulgatum est in omnem regionem. Cætera vide apud Matth. c. 11.

29. *Et omnis populus audiens & publicani iustificauerunt Deum, baptizati Baptismo Ioannis.*] Id est, iustū declarauerunt seu benignum, fidelem, & prouidum confessi sunt; qui Ioannem miserit: si vt probabile est Christi verba sunt: Si vero Euangelistæ, sensus erit: omnem populum & publicanos, cum audiuissent quæ de Ioanne dicebat Christus, credidisse, & Deum laudasse, cum prius Ioannis Baptismum suscepissent, Phariseos autem & legis peritos contempsisse. *omnis populus*, id est, multi: Ex effectu autem illo, aperit modum quo Deum iustificauerunt, quia baptismo Ioannis baptizati sunt ostendentes se credidisse iis quæ per Ioan-

508 MANVALE IN EVANGELIUM
nem à Deo nuntiabantur.

30. *Pharisæi autem & legisperiti consilium Dei spreuerunt in semetipsos, non baptizati ab eo.* Cum tamen populus qui fere legem Dei ignorabat, & publicani homines auarissimi Deum iustificauissent, idest, iustum, benignum, ac prouidum credidissent, qui tale sibi per Ioannem misisset auxilium, ut inuento redemptore à peccatis soluerentur. quod magis exaggerat Scribarum & Phariseorum pertinaciam: ut Matth. 8. & 11. qui suo magis quam Dei consilio crediderunt qui Ioannem præmiserat, ut per eum omnes Christum agnoscerent. Quod ait *in semetipsos*, idest, in suam ipsorum ruinam, & perniciem: ut qui oblatam medicinam cum infirmus sit non recipit, suo damno spernit. Non quod aliqui non crediderint Ioanni, & ab eo baptizati fuerint, quia tamen de vniuerso genere Phariseorum loquebatur, non de singulis hominibus, neminem excipit.

31. *Ait autem Dominus: cui ergo similes dicam homines generationis huius* Huius loci explicatio vsque ad ver. 36. habetur Matth. 11.

36. *Rogabat autem illum quidam de Phariseis, ut manducaret cum illo: Et ingressus domum Pharisei discubuit.* Ostendit Euangelista hac conuersione peccatricis, peccatores & publicanos credidisse: at vero etiam eos qui Christo aliqua beneuolentiæ signa demonstrabant; non satis in eum credidisse, confisos propria iustitia. Quis fuerit ille Simon vide Matth. 26. Mar. 14. *Ingressus domum Pharisei*, non ut corporis cibumsumeret: sed animæ, ut occasio mulieri suæ cōuersionis daretur, & ostenderet quantum desiderat peccatorum cōuersionem: ideo

ideo non inuitatus aliquando adibat conuiuia.

37. *Et ecce mulier, quæ erat in ciuitate peccatrix, ut cognouit quod accubisset in domo Pharisæi, attulit alabastrum unguenti.*] An fuerit illa mulier quam Matth. 23. & Mar. 14. & Io. 20. vixisse Dominum scribunt, vide Matth. Eam fuisse meretricem, si non vulgo prostitu- tam, at parum castè viuentem. Et qui putant fuisse pudicam Christi gloriam minuūt. Ecce, q. d. conuiuij tempore, mulier pœnitentiæ lacrymas miscet. Ecce in domo Pharisæi, qui mū- diciem & sanctitatem profitebatur, peccatrix ingreditur. Loci opportunitatē cito caprat, nec vacua ad Christum venit, sed vas defert ex alabastrite lapide, unguento plenum. de quo vide Matth. 26.

38. *Et stans retro secus pedes eius, lacrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis capitis sui tergebat: Et osculabatur pedes eius, & unguento ungebat.*] Idest, cōsistens, non enim recta in pedes stabat, cum Christus iaceret in toro, more recumben- tium; cui tanquam solitum & debitum officiū exhibet. Solebant enim mulieres unguenta de- ferre: oculis quibus terrena concupierat, iam per pœnitentiam conterens, plorat. multum enim ad flectendum Deum fletus est efficax. Et capillis quos ad compositionem vultus exhi- buerat, tergit, quod maioris humilitatis, & caritatis fuit indicium; quam si linteo tersisset; addit *capitis* ad emphasim. Et osculabatur, ore quo superba dixerat: & unguento quod sibi pro odore suæ carnis exhibuerat pedes ungebat: vel quia se putabat indignam quæ caput Chri- sti tangeret. Et sic, quot in se habuit oblecta-

menta tot de se inuenit holocausta.

39. *Videns autem Phariseus, qui vocauerat eum, ait intra se, dicens: Hic si esset Propheta sciret utique, & qualis est mulier, qua tangit eum: quia peccatrix est.] Vt Magdalena erat exemplū veræ pœnitentiæ, sic Phariseus arrogantia: Nam Pharisei sibi de iustitia placentes peccatores fastidiebant; & contemnebant: Isa. 52. perpende huius temerarij iudicij quanta mala. quomodo enim contactus peccatoris iustum contaminabat, cum omnis immunditia spiritalis a sola voluntate procedat? Quomodo peccatrix habēda erat, quæ tot signa pœnitentiæ exhibebat? Quomodo colligit Christū non esse Prophetam, cum Prophetæ non sit omniū discernere mentem; & bonos à malis: Nam non omnes, omnia occulta cognoscunt: sed quantum illis à Deo conceditur.*

40. *Et respondens Iesus, dixit ad illum: Simon, habeo tibi aliquid dicere. At ille ait: Magister dic.] Respondet ad tacitam cogitationem illius, vt se esse Prophetam declararet: & Phariseus se suo iudicio condemnet. Et quia iudicabat non admittendam peccatricem ad contactum, contra ostendit æquius à se illam admitti quam passus est à Phariseo ad conuiuium suscipi; cum vterque illi esset debitor, vterque illius misericordia indigens, hæc, & plura, & maiora signa dilectionis exhiberet: Rursum quia iudicabat illam esse peccatricem, cōtra ostendit Christus illam magis iustificatam Phariseo.*

41. 42. *Duo debitores erant cuidam fœneratori: vnus debebat denarios quingētos, & alius quinquaginta: Non habentibus illis vnde redderent, donauit utrisque. Quis ergo eum plus diligit?] Ex hac parabola*

parabola videtur non quod Christus, sed contrarium colligendum; propterea multum eum dilexisse, quia multa illi peccata remissa: Nam illi qui quingentos debuit denarios, plus remissum est, non quia multum dilexit Dominum, sed ideo postea plus dilexit, quia plus illi quam alteri remisisset. Sunt qui dicunt prius dilexisse, id est, officia illa caritatis prius exhibuisse, deinde illi remissa fuisse peccata. Nec est semper verum, eum plus diligere qui plus debet, nam multi suos creditores odio habent. Alij dicunt potuisse Christum vtrumque colligere. Et remissa sunt ei peccata multa, quia dilexit multum: Et è contrario dilexisse multum, quia multa rei remissa sunt peccata: vtrumque enim ex altero sequitur: quia nec remissio peccatorum sine caritate; nec caritas sine remissione peccatorum esse potest. Alij dicunt Christum inuersa parabola vsum fuisse, nec argumentum esse à simili sed à contrario, quia dilexit multum remissa sunt ei peccata multa. Alij dicunt; quod Christus hic Simonem rogat: *Quis ergo eum plus diligit*, esse futurum pro præterito.

43. 44. 45. 46. 47. Respondens Simon dixit: *Æstimo quia is, cui plus donauit. At ille dixit ei: Recte iudicasti. Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni. Vides hanc mulierem? Intraui in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hac autem lacrymis rigauit pedes meos & capillis suis tersit. osculum mihi non dedisti: hac autem ex quo intraui; non cessauit osculari pedes meos. oleo caput meum non unxisti: hac autem unguento unxit pedes meos. propter quod dico tibi remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum: Cui autem minus dimittitur, minus diligit.] Q. d. multo te sanctior est,*

quia illi peccata sunt dimissa, tibi aut non sunt, aut pauciora sunt dimissa. forte autem de illo non queritur nec eum reprehendit, quod sibi pedes non lauisset, quia non erat mos, antequam ad mensam accumberent: sed illi mulierem præfert quod lauisset: potuit etiam conqueri, quod sibi tanquam peregrino non lauisset, ut mos erat: Sicut & aduentantibus pacis osculū in ore dare. Gen. 27. 31. Exo. 4. 18. 1. Reg. 20. & 2. Reg. 14. Matth. 16. Rom. 16. 1. Cor. 16. *Propter quæ caritatis officia, quæ peccatorum remissionem proprie non merebatur, tamen merebantur tanquam dispositionem de congruo: Vel remissio peccatorum non pro culpæ, sed pro pœnæ remissione hic accipitur. Vel dicendum remissionem peccatorum natura præcedere veram caritatem, non tēpore, autem, pro enim: subintelligitur cui plus dimittitur, plus diligit: q. d. dilectio est mensura remissionis peccatorum: Ergo huic mulieri, quæ multum dilexerat, multa peccata sunt remissa.*

48. *Dixit autem ad illam; remittuntur tibi peccata tua.*] Nunc me loquēte, & simul remittente. At quomodo dixerat ante Simoni: *Remittuntur ei peccata multa*: dixit ea tunc remitti quia statim erant remittenda: Et quia iā cœpta remitti, pœnæ scilicet peccatis debitæ: nam culpa remittitur in instanti: vel est præsens pro præterito, si iam remissa erant ut putat Tol. q. d. obtinuisti quod desiderabas.

49. *Et cœperunt qui simul accumbebant, dicere intra se: Quis est hic, qui etiam peccata dimittit.*] Admirantes vel murmurantes, & blasphemix Christum accusantes ut Matth. 9. Et supra cap. 5.

50. *Dixi*

50. *Dixit autem ad mulierem: fides tua te saluam fecit: vade in pace.*] Non sola, sed per caritatem operans: nam prius dixerat remittuntur ei peccata multa; quia dilexit multum: fides salutem inchoauit, consummauit caritas; est enim præcedens nostræ iustificationis causa. *vade libera*, sine timore pœnæ ob præterita peccata infligendæ: quia quod desiderabas, & petebas obtinuisti.

C A P V T V I I I.

Dicit parabolam de semine, sedat mare, liberat demoniacum.

I. **E**T factum est deinceps, & ipse iter faciebat per ciuitates, & castella, prædicans & euangelizans regnum Dei: & duodecim cum illo.] Post decollationē Ioannis, & iter in ciuitatē Naim, vbi mortuum suscitauit. cap. 7. quod nunc prosequens lustrat omnes ciuitates Galilææ, comitatus Apostolis, & multis mulieribus. Iansenius putat hic inferendam missionem Apostolorum ad prædicandum cum illo. quam Mat. scribit c. 10. & Luc. 9. & hæc per anticipationem dicere. Beda nondum missos sed exercitados fuisse à Christo, ad futuram missionem. Non prædicasse sed didicisse cenfer Theoph vadit de loco ad locum non solum vt plures lucratur, sed etiam vt multa dediceret loca; dormit & laborat, vt somnum & laborem sanctificet: plorat, vt det pretium lacrymis. Dat exemplum Prælaris vt vbique animas quærant, non in magnis tantum ciuitatibus, sed & in castellis,

§ 14 MANVALE IN EVANGELIUM
nec tantum animis sed etiam corporibus me-
detur.

2. *Et mulieres aliqua quæ erant curata à Spiri-
tibus malignis & infirmitatibus: Maria quæ voca-
tur Magdalene, de qua septem demonia exierant.]*
Qui utrumque sexum saluare venerat, utrius-
que sexus sequaces non expulit, vltro se offe-
rentes, maximè quæ beneficiis affectæ, vt ei de
suis facultatibus ministrarent: vt ostenderes
suam pro nobis susceptam paupertatem; & fa-
cto suo doceret quod mox docturus erat ver-
bo: operarium scilicet dignū esse mercede sua:
nec defuturam vnquam spontaneam liberali-
tatem bonorū eis qui sincero animo toti essent
in Euāgelico negotio. Deinde ne videretur, ipse
qui pauper erat; cibi gratia & ventris, & non
soliū salutis animarū circuire ciuitates: Aut ne
quenquam grauaret, qui cum tanto numero
Apostolorū varia loca circuibat: Quod exem-
plum imitari Apostoli 1. Cor. 6. sed quia in gē-
tibus scandalū aliquod parere potuit: (non lu-
dæis, quibus cōsuetudo erat vt mulieres de sua
substantia victum atque vestitū præceptoribus
ministrarent:) Paulus imitari voluit, sed mani-
bus victum sibi, & suis parauit. Hac consuetudi-
ne abusus est Simon Magus, Marcion, Apelles,
Arrius, qui mulieres circunduxerunt, ex Hie-
ron. epist. ad Ctesiph.

3. *Et Ioanna vxor Chusa procuratoris Herodis,
& Susanna, & alia multa quæ ministrabant de fa-
cultatibus suis.]* Designat maritum vt significet
mulieris huius opes & deuotionem; non solum
ipsius, sed etiam mariti fuisse, qui permiserit
uxorem suam in comitatu Iesu, in quo vtiq-
ue Dominus non admisisset, nisi viro permit-
tente.

tente. Hæc refertur inter eas quæ sepulchrum adierunt, Dominū vncturæ. c. vlt. ex hoc colligitur licere mulieri, infidelem maritum relinquere vt sequatur Christum. 1. Cor. 7.

4. *Cum autem turba plurima conueniret, & de ciuitatibus properarent ad eum, dixit per similitudinem.*] Hanc Christus concionem in nauim conscendens habuit ad littus maris Galilææ Matt. 3. & Mar. 4. cætera quæ hic desiderantur habes Mat. 4. 5. 10. & 12. c.

C A P V T IX.

Instituit Apostolos ad docendum, cibæ turbam pane.

1. **C**onuocatis autem duodecim Apostolis dedit illis virtutem, & potestatem super omnia damonia, & vt languores curarent. Semotis à turba, vt priuatim eos institueret, reliqua vsque ad vers. 51. vide apud Matth. 10. 14. 16. & Mar. 6. & 8.

51. *Factum est autē dum complerentur dies assumptionis eius, & ipse faciē suam firmavit, vt iret in Ierusalem.*] Dies passionis, vel assumptionis in cælum: vel suscepti negotij salutis nostræ, q. d. cum cōpleretur tempus quo negotiū sibi commissum à Patre erat perfecturus, nempe non ab hominibus electus, sed à Deo, procul dubio mortē non coactā sed voluntariā designās. quæ quamuis futura ab eo tamen non ignorabatur. Huc autē Lucas retulit per anticipationē, cum sex vt plurimū mēses vsque ad passionē superessent. Mald. notat quater Christum à Iudæa in Galilæam, ter à Galilæa in Iudæā Mat. 2. 3. 4.

Y. 6. & 10.

& 10. c. decessisse. & de hac tertia qua collectis iam discipulis comitatus non vt moreretur, sed vt prædicaret; nam ad moriendum postea reuertit, hoc loco agit Lucas, nō de vltima de qua Mat. 16. Quia ergo Lucas hætenus narrauerat quid Iesus post Baptismum fecisset in Galilæa, voluit exponere, quo modo in Iudæā reuertisset, & quid in via, quid in ipsa Iudæa fecisset: id hoc loco agit. & ex hoc loco colligitur, post hanc profectiōē, iterū Christum in Galilæam rediisse: si enim iam accidisset quod Ioan. 4. c. narrat, vtique libenter eū recepissent. Cæterum postquam Christus in Iudæa diu prædicauit videns Phariseorū contra se inuidiam concitari, rediit quarto in Galilæam. vt apud Mar. 1. & Ioannē 4. c. in statu verò passione tertio ex Galilæa rediit Hierosolymā vt Mar. 10. & Luc. 18. & Matt. 20. denique ex c. seq. vers. 38. non fuisse hanc vltimam Christi ex Galilæa Ierosolymam profectiōem. Nam illic dicitur à Martha domo nunc exceptus, in vltima autem profectiōe non in domo Marthæ sed in domo Simonis leprosi exceptus est, Matthæi 26. & Marc. 14. *Firmauit*, id est, iter instituit imperterrita mente, morti occursurus.

52. *Et misit nuntios ante conspectum suum: & euntes intrauerunt in ciuitatem Samaritanorum vt pararent illi.*] Angelos non homines fuisse putat Hier. alij Iacobū & Ioannē, & quæ erant ad victū, & hospitii necessaria pararent: vt discipuli assuescerēt pati repulsam: & ne quid intentatum relinqueret erga Samaritanos quominus gustū aliquem præberet Euangelij: ne postea causarentur Christum ad se non venisse.

53. *Et non receperunt eum; quia facies eius erat*

erat euntis in Ierusalem.] Quia indicabat se Ierofolymam ire: Samaritani autem ascendentes festiuitatis causa Ierofolymam, non recipiebāt: indigne ferentes alibi adorari quam in templo suo, in monte Garizim: alij dicunt nō quia noluerunt, sed quia ipse noluit, vt sensus sit voluisse quidem, sed non potuisse recipere eum ac retinere, quia Ierofolymā versus festinabat. Sed ad quid Ioannes & Iacobus, si ita esset, voluissent vt ignis de cœlo descenderet: nisi quia Dominum recipere nolebant: alij quia Iudæi Samaritanis non contebantur.

54. *Cum vidissent autem discipuli eius Iacobus & Ioannes, dixerunt: Domine, vis dicamus, vt ignis descendat de cœlo, & consumat illos.*] Non quod alij non viderint: sed quod ex omnibus qui viderunt illi soli vleisci voluerunt, fortè quia erant cognati Christi: & conuenienter nomini suo, quia erant filij tonitruī, fulgurare volunt: non vlla quidem culpa sed sola Euangelici & Christiani Spiritus ignorantia; hac enim de causa reprehenduntur.

55. *Et conuersus increpauit illos, dicens: nescitis cuius Spiritus estis.*] Vt Magister suos sæpe reprehendit discipulos sine culpa: Spiritum appellat ipsum donum Spiritus sancti, nempe timorem, dilectionem, māsuetudinem. Et Euangelicum suum Spiritum mitem, Spiritui Eliæ anteponit: q. d. etsi in lege id fieri potuerit non tamen in Euangelio. Hoc tamen discrimen non est perpetuum. Nam Elizeus mitis fuit 4. Reg. 6. & Petrus seuerus, Act. 5. Paulus 1. Cor. 5. & Act. 13. Et cum opus est ferro de terra, & igne de cœlo tuenda est religio.

56. *Filius hominis non venit animas perdere, sed*

sed [saluare.] De se solo non de toto Euangelio hoc dictum, qui etsi poterat, & homines maxime digni erant, vt ab eo punirentur, non venerat tamen perdere: & volebat mansuetudine suam doctrinam, non armis proponere.

57. 58. 59. 60. *Factum est autem: ambulanti-
bus illis in via, dixit quidam ad illum: sequar te quo-
cumque ieris. Dixit illi Iesus: vulpes foueas habent
& volucres celi nidos: filius autem hominis non
habet vbi caput reclinet. Ait autem ad alterum,
sequere me: ille autem dixit: Domine permitte mi-
hi primum, ire & sepelire patrem meum: dixitque
ei Iesus: sine vt mortui sepeliant mortuos suos, tu
autem vade, & annuncia regnum Dei.] An hæc
historia & quæ proximè narratur sit eadem,
quæ apud Matth. c. 8. vide.*

61. 62. *Et ait alter, sequar te Domine, sed
permitte mihi primum renuntiare his, quæ domi
sunt: Ait ad illum Iesus: nemo mittens manum
suam ad aratrum, & respiciens retro, aptus est re-
gno Dei.] Proponitur à Luca solo, hic tertius,
qui & ipse vt verosimile est à Domino ad se-
quelam vocatus, paratum quidem se exhibuit,
sed dilationem honestatis prætextu postula-
uit; & talem quæ non multum temporis, vt su-
perioris postulata dilatio requirebat, ob quod
putabat merito concedendum quod petebat.
Inde ostendit quod in Galilæa neminem vo-
cavit, qui non continuo relictis omnibus, cum
secutus sit: & multi non vocati sequebantur. In
Iudæa, contra: vocati non sunt sequuti. Et qui
se sponte obtulerunt, repulsa digni fuerunt. Et
videntur hæc tria ita referri: quasi eodè tēpo-
re, & loco acciderint. in Græco est ambiguitas;
aut renuntiare bonis meis, & de illis disponere,*

aut valedicere domesticis meis: per *aratrum* significatur prædicatio Euangelica: ad quã ineptus qui ad mundana negotia respicit. Vel manum ad aratrum misisse intelligitur quisquis se iã meliori vitæ, ac iustitiæ, virtutisque laboribus dicauit; hic si animũ deflestat ad ea quæ relicta esse oportet nõ est aptus regno Dei, cœlo, Ecclesiæ, officio discipuli Christi, qui vt alia curet, negligit, sicque *manum mittere ad aratrum* erit, à Deo vocatum esse & ad priores sæculi curas se conuertere.

CAPVT X.

Mittit discipulos, tentatur à legisperito.

1 **P**osthac autem, designauit Dominus & alios septuaginta duos, & misit illos binos ante faciem suam, in omnem ciuitatem, & locum, quo erat ipse venturus.] Posthac quæ superiori capite narrata & gesta sunt in Iudæa vbi hæc etiam discipulorum legatio facta esse videtur non in Galilæa. Quidam legunt 70. sicut 70. interpretes. Sed male, cum constet Eleazarum Pontificem misisse ad Ptolomæum 72. Seniores, delectis sex ex singulis tribubus, qui sacra Biblia in linguam Græcam verterent, vel sicut centuiri qui 105. erant: & in principio sui regni Christus 12. elegit veluti 12. principes & patres 12. tribuũ Israel, ita regno suo increfcere 70. vel 72. delegit alios veluti 70. populi Israelitici Senatores, quorũ opera vteretur ad imitationem Moïsis, regni sui speciem & maiestatem hac ratione declaras, vel ad imitationẽ 70. cum quibus Iacob ingressus est in Ægyptum Gen. 46 & duplex hic ordo erat exẽplar duplicis ordinis instituendi

instituendi in Ecclesia Christi nimirum ordinis Episcoporum, & minorum sacerdotum. *Binos misit* ante se ut in aduersis, aut rebus necessariis se mutuo iuuarent, & ut perpetuos suarum actionum testes haberent: & quia duo sunt caritatis præcepta, Dei & proximi. cætera usque ad vers. 17. exposuimus apud Matth. 9. & 10. & Mar. 6.

17. *Reuersi sunt autem septuaginta duo cum gaudio, dicentes: Domine etiam dæmonia subiiciuntur nobis in nomine tuo.*] Quæ in hac missione egerint Lucas siluit, & reditum eorum à prædicatione recenset, ut prædicatores intelligant totum Christo acceptum referre. Quare non sunt culpanotandi de hoc gaudio, cum gauisi sint de felici prædicationis successu: nec Christus eos reprehendit, propter sibi subiecta dæmonia gaudere: sed monet ut propter scripta in cælo nomina, magis gaudeant, ut infra cap. 11. beatorem ait quæ mente concepisset. q. d. Non solum morbos curauimus, & alia miracula fecimus, sed etiam dæmones eiecimus, quorum potestatem non dederas, plus fecimus quam sperabamus. Sed videtur eadem potestate illos misisse, qua Apostolos c. 9. Dæmones scilicet eiciendi. Hoc autem quasi mirantes dicunt: vel quod erat omnium difficillimum narrantes, indicant se etiam cætera fecisse. Vel tacite intelligunt, non solum homines sed etiam dæmones obtemperasse.

18. *Et ait illis: videbam Satanam, sicut fulgur de cælo cadentem.*] Sunt qui hoc dictum putant de lapsu diaboli è cælo propter suam superbiam, quem lapsum cū nullus viderit, Christus se vidisse ait, diuinitatem suam insinuans

vt suos muniret cōtra vanam gloriam. Theoph. ait non mirandum esse velut rem nouam, cum princeps eorum ē cōelo ceciderit: Alij non de ea ruina diaboli qua ab initio de cōelo cecidit, sed de ea qua verbo Dei incarnato deiici cōepit, à sua tyrannide: vt discipuli causam huius subiectionis intelligerent: & per cōelum intelligitur potentia, & gloria quam habuit antequam Verbum caro fieret, & in terris verferetur: cum pro Deo coleretur in idolis. Ne puteris vos mihi rem nouam narrare, sciebam enim cum vos emisi ad p̄dicandum ruituras esse vires diaboli. Imo cum dæmonia eiiceretis: ipse ego vobis aderam: Et videbam quod vos non videratis, satanam ipsum fulguris instar cadere, & eius vires euanescere nomine meo.

19. *Ecco dedi vobis potestatem, calcandi supra serpentes, & scorpiones, & super omnem virtutem inimici: & nihil vobis nocabit.*] Græce dō, vobis non solum confirmans, sed etiam augens, & quo magis vobis gaudendum; nomina vestra scripsi in cōelo: & potestatem dedi superandi omnia pericula; non solum quæ ab hominibus, sed etiam quæ à scorpionibus, & alijs bestijs & dæmonibus solent accidere. vt Act. 18.

20. *Veruntamen in hoc nolite gaudere, quia Spiritus vobis subiiciuntur: gaudete autem quod nomina vestra scripta sunt in cælis.*] Non quod non esset gaudendum; sed quod minus gaudendum, quam quod nomina scripta essent in cōelo: ratio est quia mali & iniusti, possunt dæmones pellere: At non nisi iusti scripti sunt in cōelo, in libro vitæ.

21. *In ipsa hora exultauit Spiritus sancto, & dixit:*

dixit: Confiteor tibi Pater, Domine cœli & terra, quod abscondisti hæc à sapientibus, & prudentibus, & revelasti ea parvulis; etiam Pater: quoniam sic placuit ante te.] Postquam ostendit quæ in re potissimum gaudere debeant: recte & ipse cum illis gaudentibus, gavisus est: gratulabundus quod eam Pater discipulis suis hominibus simplicissimis potestatem dedisset: ut dæmones pellerent, quam sapientibus non dedisset: vel quod nomina eorum scripta essent in cœlis. Cætera vsque ad vers. 25. vide apud Mat. c. 11.

25. Et ecce quidam legisperitus surrexit, tentans illum, & dicens, Magister, quid faciendo vitam æternam possidebo?] Hic alius & ab eo, quem refert Mat. 22. & Mar. 12. Quo tempore, quo loco, qua occasione Christum interrogaue-rit incertum est, nec necesse est scire. Superiora dicta fuerunt seorsim: hoc verò populo præsentem, & vero similiter in synagoga: ubi multis doctoribus sedentibus, & Domino cum eis disputante, iste surrexit. Apparet hoc ideo Lucam retulisse, ut doceret, qua occasione Christus parabolam illam hominis, ab Hierusalem in Iericho descendentis proposuisset, quam noluit omittere: quia utilis & mysterio plena. Notauit non ut disceret, sed ut tentaret accessisse: ut tacite innueret, quare Christus nõ simpliciter respondisset, sed eum vicissim interrogasset: *in lege quid scriptum est?* Quia simpliciter non interrogasset. Laudanda interrogatio, qua non curiosa petuntur, sed necessaria: non quæ ad alios, sed quæ ad se spectant: non leuia, sed seria: quæ ad animæ salutem pertinent. Et is interrogetur qui sciat, ut Magister.

16. *At ille dixit ad eum : in lege quid scriptum est ? quomodo legis ?* Quia Christum tentando interrogauit, & de lege tentauit, Christus ad legem remittit, vt conatum illius repellat, dum ostendit se legi non contrarium : & simul illum arguat, quod illud ab eo interrogaret quod ab ipso alij discere deberent : Et uoteret vel nescire quod scire teneretur : vel subdolè interrogare, quod sciret. *In lege inquit quid scriptum est ?* q. d. nihil aliud audies ex me, quam quod in lege continetur. Ostendens salutis viam esse mandatorum obseruantiam, contra Caluin.

27. 28. 29. *Ille respondens dixit : Diliges Dominum Deum ex toto corde tuo, & ex tota mente tua, & ex omnibus viribus tuis, & ex omni mentis tua, & proximum tuum sicut teipsum : dixitque illi rectè respondisti : hoc fac, & uiues.* Illo autem volens iustificare seipsum, dixit ad Iesum ; & quis est meus proximus ? Vide horum verborum explicationem apud Matth. 22. is deposito tentandi animo, laudatus à Domino vt alter ille, secundò interrogat quis esset eius proximus ; cupiens discere, nam illud impleuisset præceptum : vt illud volens iustificare seipsum, in bonam partem sumatur pro eo quod est volens ex animo sibi iustitiam accumulare, & iustus, aut iustior fieri, quam erat : vel melius in malam partem intelligitur, pro declarare, & ostendere se iustum : Nam cum expertus esset quod prior interrogatio sibi celsisset ad gloriam doctrinæ : sperabat & hanc interrogationem, sibi celsuram ad laudem vitæ : ita Iansen. Theoph. putat interrogasse, quasi putaueris solum iustum, iusto proximum esse.

esse, se verò omnes antecellere, virtute & iustitia, & proinde nullum se habere proximum. Rectius alij putant istum existimasse proximos suos tantum esse iustos, vel Israelitas: atque id responsurum Dominum sperasse, seque hac ratione iustum declarandum; vt qui se faciebat proximum istorum, & Israelitarum, & amicorum. Sed verius est eum finxisse ignorantiam, quæ plus haberet probabilitatis: Nam probabilius erat legis peritum ignorare, quis in lege nomine proximi intelligeretur: quam quid ad consequendam vitam æternam agendum esset: nam hoc erat controuersum inter doctores, alij enim solos Iudæos, alij solos iustos, alij solos amicos, proximos esse putabant, ex Matth. 5.

30 ad 38. *Suscipiens autem Iesus dixit: Homo quidam descendebat ab Ierusalem in Iericho, & incidit in latrones qui etiam despoliauerunt eum: & plagis impositis abierunt seminuino relicto.* Non suspiciens vt quidam legunt, sed excipiens & succedens in vicem respondendi quæstioni propositæ. finis parabolæ est vt doceat Christus, qui vere noster sit proximus: & eum à Christo designari, non qui nobis benefecit, sed qui nostra indiget ope, siue alienæ, siue nostræ sit gentis; Quid si non indigeret? concludendum, eum esse proximum nobis, cui exhibendum est officium misericordiæ, si indiget. vel exhibendum esset, si indigeret: generalius dicendum omnes omnino homines, etiamsi indigere non possint, nobis tanquam proximos diligendos esse. Et non solum Iudæum Iudæo: sed Samaritanum etiam Iudæo, idest, hostem hosti proximum esse, quod Christus probauit
ex

ex effectu ; quia Samaritanus fecit Iudæo, quod proprium est proximi , scilicet proximū iuare : Sicque in definiendo proximo nullam amicitia, patriæ, gentis, conditionis aut officij rationem haberi oportere. Quid ergo ? Sacerdos ille & Leuita qui vulneratum præterierunt , proximi non erant ? erant quidem : sed non se gesserunt vt proximi. Alter & erat, & se gesserat , vt proximum : quamuis minus videretur esse, legisperito : sed hostis. Mysticus sensus est : esse Adamum , & in eo omnes qui à gratia in peccatum lapsi sunt : latrones demones. Sacerdos & Leuita, verus lex : que hominem non sanauit. Samaritanus, Christus, qui misericordia motus in hunc mundum descendit in quo homo erat, cuius vulnera vino, id est, sanguine suolauit, &c.

38. *Factum est autem, dum irent, & ipse intrauit in quoddam castellum, & mulier quadam Martha nomine excepit illum in domum suam.] Dum irent, Ierosolymam, intrauit in pagum, scilicet Bethaniam, Marthæ & Mariæ. Hæc historia eo spectat vt ostendat, quo modo Dominus magis sit delectatus eorum studio, qui auidi essent à se audiendi verbum Dei, quam qui ipsum pascere corporaliter studerent, & maluerit suos hospites pascere, quam ab illis pasci : relinquens exemplum concionatoribus, vt idem facerent. dicitur Marthæ, quia erat maior natu, & ad eam spectabat Christum excipere.*

39. *Et huic erat soror nomine Maria quæ etiam sedens secus pedes Domini, audiebat verbum illius.]* Ad significandum ipsam non obiter audisse verbum Iesu quo modo Martha audire potuit. Vel vt significaret etiam cum alijs mulieribus assedis-

assedisse pedibus Iesu. Et notatur mira in audiendo auiditas mentis, tranquillitas, & humilitas.

40. *Martha autem satagebat circa frequens ministerium, qua stetit, & ait: Domine, non est tibi cura, quod soror mea reliquit me solam ministrare? dic ergo illi, ut me adiuuet.*] Anxie torquebatur, distrahebatur, seu distēdebatur, turbabatur, dū cogeatur diuerſi ab audiendo verbo, & incubere ministerio, & ijs quæ præparabantur ad cōuiuium Christi, & discipulorū eius, quærens quibus Christo grata esse posset, & suam caritatem declarare, quod ex caritate veniebat, non Christum subincusat, sed sororem apud Christum, nam admirantis potius, aut iocantis, quàm accusantis dictum est.

41. *Et respondens dixit illi Dominus: Martha, Martha, sollicita es, & turbaris erga plurima.*] Non prohibet Dominus hospitalitatem, sed plurimorum turbationem & tumultum; & ministerium Marthæ inferius esse functioni sororis ostendit.

42. *Porro unum est necessarium, Maria optimam partem elegit, qua non auferetur ab ea.*] Vno opus est, Deo scilicet iugiter inhærere. vnitate quæ in Domino est. Verbum Dei audire, saluri operam dare. Martha illud vnum quærebat sed per multa. Sunt qui vnum ac simplicem cibum interpretantur: quod natura paucis contenta, sit. Maria optimam partem elegit, scilicet ad Christi pedes sedere, suā salutē quærere cæteris neglectis. A te autē auferetur Martha quod elegisti, sed bono tuo auferetur, ut quod melius est detur: auferetur enim à te labor; ut requies detur: tu nauigas, sed illa in portu est ait Aug.

CAPVT

CAPVT XI.

Præscribit formam orandi.

1. **E**T factum est cum esset in quodam loco orans, ut cessauit, dixit vnus ex discipulis eius ad eum: Domine, doce nos orare, sicut docuit & Ioannes discipulos suos.] Cum Lucas multa misceat, non inquirendum quomodo hæc cohæreant Matth. 6. prudenter fecit discipulus, dum orantem Christum non interpellauit. vt comedit & bibit quia homo ita oratione vititur ait Cyril. ex hoc loco apparet Christum bis orandi modum docuisse, semel in monte, & iterum illo interrogate. Nec mirum quod vterque suis præscripserit discipulis modum orandi, pars enim est, & quidem ex primis vna Religionis, orare. De Arianis, Athan. de Valent. Iren. de Marcion, Tertul. de Luth. & Caluin. omnes passim referunt precandi formulas.

2. Et ait illis: cum oratis dicite, Pater, sanctificetur nomen tuum] Hæc oratio pauetiora habet quam quæ apud Matth. cuius explicationem vide c. 6.

5. Et ait ad illos: quis vestrum habebit amicum, & ibit ad illum media nocte, & dicet illi: Amice commoda mihi tres panes.] Vim ostendit orationis, maxime si sit perseverans vt sic ad fiduciam inuitaret. Docet etiam noctibus orare vt notat Amb. Ps. nō timuit excitare dormientem quem scit semper vigilantem. tres panes petit, vnum sibi, alterum amico, tertium communem, in supplementum. Mystice sunt cœlestis myste-
rij

528 MANVALE IN EVANGELIVM
rij alimentum, intelligentia Trinitatis. Ex S.
Aug.

6. *Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod ponam ante illum.*] Ad impetrandi facilitatem facit, & quod non pro se, sed pro alio: Et quidem de via venienti: & quod non carnes, aut vinum pretiosum, sed tantum panes petit.

7. *Et ille deintus respondens dicat: Noli mihi molestus esse, iam ostium clausum est, & pueri mei mecum sunt in cubili, non possum surgere, & dare tibi.*] Hæc ab amico responsio, non erat expectanda, sed faciebat ad argumentum, quo Christus uti voluit; ut pateret quantum valet importuna perseverantia. Qui differt dare vult ut amplius desideres dilatum, ne vilescat cito datum. ait Aug. refert omnia, quæ excusationis causa esse poterant; ut appareat petitio necessaria, & iusta repulsa.

8. *Et si ille perseveraverit pulsans: dico vobis, etsi non dabit illi surgens, eo quod amicus eius sit, propter improbitatem tamen eius surget, & dabit illi, quotquot habet necessarios.*] In Græco hæc defunt, & Deo non conveniunt: sed dicta sunt ut appareat quantum valet perseverantia: Et si propter improbitatem petentis hæc fecit amicus: quanto magis Deus faciet; qui & amicus, & Pater est. Potest & ad Deum accommodari, qui non solum amicis, sed & inimicis: non propter amicitiam, aut gratiam quam non habent, sed ob perseverantiam concedit quæ petunt.

9. *Et ego dico vobis: Petite & dabitur vobis: quaerite, & invenietis: pulsate, & aperiatur vobis.*] Hæc parabolæ

parabolæ conclusio. Quæ sequuntur vsque ad vers. 27. vide apud Matt. 7. & 12.

27. *Factum est autem cum hæc diceret, extollens vocem quadam mulier de turba, dixit illi: Beatus vter qui te portauit, & ubera qua suxisti.*] Scribis & Pharisæis Dominum tentantibus, & blasphemantibus, mulier simplex, & dolo carens, & ignota quasi afflata Spiritu sancto, illum celebrat: cumque illi nec magnitudine miraculorum commouerentur in admirationem: hæc sola sapientiæ, & efficacis, quæ in verbis Domini percipiebatur consideratione, in tantam admirationem venit, vt in media turba & hostium frequentia, non sit verita Christum exclamando prædicare, quem audiebat Scribas & Pharisæos vituperare, (sic Deus spretis superbis humiles eligit.) Beatam Christi matrem dicit, quia concepit, & aluit: nec tantam illi gratiam contulisset, nisi dignam Christi matrem eam facere voluisset.

28. *At ille dixit: Quinimmo beati qui audiunt verbum Dei, & custodiant illud.*] Græce, certe imo potius quasi confirmans mulieris sermonem, subiungit potiorē beatitudinis partem, quæ nisi B. Virgini competiisset, nihil ei partus Christi ad veram beatitudinem profuisset. Et ideo B. Virgo, per hæc verba filij magis fuit beatificata in genere, ex parte animæ; quam in specie fuit beatificata, per verba mulieris in corpore, vt Matth. 12. Nam magis erat beata quod mente quam quod ventre concepisset contra Caluin.

29. *Turbis autem concurrentibus, cepit dicere: Generatio hæc, generatio nequam est: Signum quærīs & signum non dabitur ei, nisi signum Iona*

Z Prophetæ

Propheta.] Quæ sequuntur vsque ad vers. 34. vide apud Matth. 12. vbi connexio & occasio huius sententiæ declaratur.

36. *Si ergo corpus tuum lucidum erit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totum: Et sicut lucerna fulgoris illuminabit te.*] Hæc comparatio oculi, & corporis, explicatur apud Matth. 6. vt tautologia, quam aliqui esse putant, vitetur: nota quod non dicitur erit lucidum totum corpus, *sed erit lucidum totum*, vt hoc totum non ad corpus referatur, sed ad totum absolute, ad omnia quæ habet homo: Oculus, intentio est, quæ si recta fuerit omnes aliæ facultates, vel actiones lucidæ & rectæ erunt. Ex Aug. l. 2. q. Euang. c. 2.

37. *Et cum loqueretur rogauit illum quidam Phariseus vt pranderet apud se. Et ingressus recubuit.*] Postquam nuntiatum esset foris matrem & fratres esse, vt ait Beda. alij eodem loco & tempore quo superiora accidisse putant, diuersa occasione. statim vt ingressus est, ne lotis quidem manibus recubuit.

38. *Phariseus coepit intra se reputans dicere; quare non baptizatus esset ante prandium.*] Græce cum vidisset miratus est, quia non lotus accubisset. Ceremoniales illæ Iudæorum lotiones baptismi vocabantur: Ideo forte Ioannis & Christi baptismus, ita dictus est, quia erant ceremoniæ Religionis. fecit vt doceret quam vana & superstitiosa consuetudo qui neglecta animi munditiæ, mundabant corpora Mar. 7. & Ioan. 2.

39. *Et ait Dominus ad illum. Nunc vos Pharisei quod de foris est calicis & catini mundatis, quod autem intus est vestrum, plenum est rapina, & ini*

& iniquitate.] Respondens cogitationibus, quasi dicat nō solum aliās sed etiam *nunc* cum id quod foris est religiose mundatis: quod autem intus est plenum sit rapina, non est laudanda consuetudo.

40. *Stulti, nonne qui fecit quod de foris est, etiam id, quod de intus est fecit.*] Hæc apud Mar. exposita.

41. *Veruntamen quod superest, date eleemosynam: Et ecce omnia munda sunt vobis.*] Græcæ *suppetunt*, quæ ad sunt, prout quisque potest; vel quod *superest* victui vestro, atque vestitui: Alij facta rapinarum restitutione: Alij quod vnicum remedium vobis reliquum est, est vt detis eleemosynam. *Et omnia munda sunt vobis*, si recte fiat, & adsint reliqua ad salutem necessaria, vt pœnitentia: sic enim intelligendæ similes sententiæ, quæ salutem promittunt. Quidam dicunt: eleemosynam pro omni opere misericordiæ accipi. Accommodate autem Christus loquitur, dixerat Phariseos mundare quod de foris est, calicis, intus autem plenos esse rapina & dolo: dicit nunc si velint omnia quæ rapuerunt, sibi mundari, dent eleemosynam, per eleemosynam aliena restituentes, erunt mundi. Alij fore vt anima & corpus mudentur, quia Eleemosyna ad remissionem peccatorum disponit, & propriè pœnam remittit ex Bonauent. Et Dan. 4. Eccl. 3. Tob. 4. & 12. Luc. 16. Act. 10. Et sic eleemosyna erit vobis instar vestrarum lotionum. Cætera vsque ad vers. 52. apud Matth. 23.

52. *Va vobis legisperitis, quia tulistis clauem scientiæ, ipsi non introistis, & eos qui introibant, prohibuistis.*] *Abtulistis, abscondistis*, quia sibi

folis vſurpabant ſcientiam ſalutis, vt docerent neminem, niſi viam ſe monſtrantibus ſalutem conſequi poſſe: neminem cœlam ingredi niſi iſiſis aperientibus, vt Matth. 23.

53.54. *Cum autem hac ad illos diceret, cœperunt Pharifei, & legiſperiti grauter inſiſtere, & os eius opprimere de multis, inſidiantes ei, & quærentes aliquid capere de ore eius, vt accuſarent eum.*] Græce inſtare, vel ſauire, grauter ferre, arguere. Ab ore eius pendere, obſeruantes ecquid illi excideret, quod calumniarentur, obruere quærendo multa.

CAPVT XII.

*Docet non timendam eſſe mortem corporis,
& paratum ſeruum.*

1. **M**VLtis autem turbis circumſtantibus, ita vt ſe inuicem conculcarent, cœpit dicere ad diſcipulos ſuos: *Attendite à fermento Phariſæorum quod eſt hypocriſis.*] Cum diſcipuli fretum Galilææ traieciſſent, & obliſi eſſent ſecum panes quætere. Matth. 16. In Iudæa enim acciderant quæ ſuperiori capite narrauit. Cætera vſque ad verſ. 13. vide apud Matth. 10.8. 16. Mar. 4. 8. 12.

13. *Ait autem ei quidam de turba: Magiſter, dic fratri meo vt diuidat mecum hereditatem.*] Id ea fecit opinione, qua Chriſtum putabat eſſe Meſſiam, qui vt Rex temporalis cauſas pupillorum eſſet deſenſurus: ſic multi ad veros religioſos veniunt, vt eorum abutantur gratia
in

in rebus profanis; pauci ad colloquia spiri-
tualia.

14. *At ille dixit illi: Homo quis me constituit iudicem, aut diuisorem super vos?*] Dissidentes de re terrena: Christus ita respondet vt declararet se maiora tractare: vt cum a terrenis, ad cœlestia vocaret: vt c. 9. & Matth. 3.

15. *Dixitque ad illos: videre & canere ab omni auaritia: quia non in abundantia cuiusquam vita eius est, ex his qua possidet*] Ad illos duos scartres; vel ad omnes qui aderant accipiens occasionem ex eius petitione quæ speciem auaritiæ habebat; docuit cupiditatem terrenorū vitæ sã ab omnibus siue magna, siue parua, aperta, vel occulta auaritia: quia vita hominis cuiusquam in abundantia diuitiarum sita nō est: quo enim quisque diuor est, non eo diutius viuit, vt probat ex sequenti parabola.

16. *Dixit autem similitudinem ad illos, dicens: Hominis cuiusdam diuitis vberes fructus ager attulit.*] Parabolam excogitatam ex rebus quæ fieri solent diuiti qui multos habet agros; ex quibus collegerat vberem fructum, quo maxime vita alitur, & propagatur: Et cum ille ne vna quidem nocte, vitam producere potuerit, tanta fromenti abundantia, facile intelligitur conclusio, nullo genere diuitiarum vitam propagari.

17. *Quid faciam quia non habeo quo congregem fructus meos.*] Copiam diuitiarum, & sollicitudinem quam secum afferunt significat.

18. *Et dixit: hoc faciam, destruiam horrea mea, & maiora faciam, & illuc congregabo omnia, quæ nata sunt mihi, & bona mea.*] Hoc intra se, non cum Deo, non cum hominibus, cōsiliū iniit;

Z ; quod

quod avaritia suggessit : caritas postulabat, vt saltem egentibus daret, quod Deus illi dedecrat supra quam sperabat: avaritia suavit vt magnis sumptibus, vetera horrea destrueret, & noua faceret. *bona* appellat sua, quæ non vere bona & sua; quæ Deus illi tanquam dispensatori contulit

19. *Et dicam anima mea, habes multa bona posita in annos plurimos: requiesce, comede, bibe, epulare.*] Vitæ meæ habes vnde viuas, annos multos, ideo stultus vocatur, habes quidem in horreis fructus, ô diues : sed annos plurimos, vnde habes ? Errat etiam in hoc : bona enim animæ putat terræ fructus, & quæ corporis sunt.

20. *Dixit autem illi Deus : stulte, hac nocte animam tuam repetunt à te : qua autem parasti, cuius erunt?*] Dixit per internam inspirationem, vel Deus ipse quasi cum securo diuite loquens, vel Deus Christus reuera illi dixit, vel per Angelū; vel per Prophetam. Stultū vocat quia insomnes noctes ducens Dei oblitus est: & quia multa tempora sibi promittebat, diem sequentem non vidit Greg. 22. Mor. cap. 12. Repetunt propter, ab Angelis, à Deo, quia immortalis est anima : id enim solum repetitur quod manet. non dixit in æternum cruciaberis, quia cum stulto loquebatur, qui non de anima, sed de diuitiis erat sollicitus : & quia nihil magis dolet avarus, quam bonorum iacturam.

21. *Sic est, qui sibi thesaurizat, & non est in Deum diues.*] Stultus, & in nocte rapiendus. Qui vult esse in Deum diues, non sibi thesaurizat sed pauperibus; possessa distribuit ait Beda. In Deum diues; qui spem non ponit in incerto diuitiarum : sed in solo Deo : vel qui diues est virtutibus

virtutibus. 1. Tim. 6. cætera vique ad vers. 32. apud Matth. 6.

32. *Nolite timere pusillus grex, quia complacuit Patri vestro dare vobis regnum.*] Significat regnum cælorum gratuita Dei voluntate & benignitate, esse nobis prædestinatum, quod tamen non nisi merentibus, & vincentibus datur, vt præmium in stadio.

33. *Vendite qua possidetis, & date eleemosynam: facite vobis sacculos qui non veterascunt; thesaurum non deficientem in cælis: quo fur non appropriat, neque tinea corrumpit, ubi enim thesaurus vester est, ibi & cor vestrum erit.*] Oñendit quod ad illud regnum venient faciendo eleemosynam. Nam etsi gratis detur, emitus tamen, sed tam vili pretio, vt gratis dati videatur. Est autem consilium non præceptum. Vel dicendum alloqui discipulos, qui perfecti esse volebant: vel omnes Christianos, qui paratum animum habere debent, vt quando necesse fuerit, omnia vendant quæ habent; deposito omni humano timore. *Thesaurum* vocat sacculos, qui cum vetustate rumpuntur, perit pecunia, quæ in illis erat: Et per *sacculos qui non veterascunt* pauperes intelligit, quia quod illis datur, in tuto est; potius crescit, quam minuat. Pl. 19. Matth. 19. reliqua vide apud Matth. 6.

35. *Sint lumbi vestri præcincti, & lucerna ardentes in manibus vestris.*] Vbi Christus discipulum suum superfluis exiit, & ab omni sollicitudine, & cupiditate temporalium nudavit, & regni cœlestis ingessit mentionem: iam ipsum ad ministrandum sibi inducit; & docet quo modo, qua vigilantia, quo habitu, illud

expectare debeat, seruorum exemplo, qui cum dominum suum noctu reuersurum expectant, non solum vigiles, sed etiam præcincti, expediti, & attenti sunt, & faces accensas habent: Orientales longis utebantur vestibus, & ideo ministraturi, collectam vestem cingulo stringebant ad lumbos, ne ministrantibus esset impedimento, sicque præcinctos habere lumbos, idem est, quod paratum esse. vers. 37. & cap. 17. Ioan. 13. Act. 12. Tob. 5. 3. Reg. 18. 4. Reg. 4. Eph. 6. Moraliter castitas significatur. Græci non legunt *in manibus vestris*. Sed sensus idem, scilicet oportere esse paratos, cum venerit ad iudicium, pulsante fores domino, nihil facilius quam facem accendere & obuiam ire. Et tamen hoc iam vult factum esse, vt neminem expectet. eo spectat parabola decem virginum. Moraliter lucernæ, bona opera: vel bona intentio.

36. *Et vos similes hominibus expectantibus Dominum suum, quando reuertatur à nuptiis, vt cum venerit & pulsauerit, confestim aperiant ei.* Hoc tertium documentum, & præparatio ad regnum Dei capeßendum, vt simus in spe, & expectatione, Domini venturi, à quo pretium accepturi sumus. q. d. estote vigiles, num pulset: dixit *quando reuertatur à nuptiis*, quia noctu celebrabantur. Mat. 25. & cap. 12. Apoc. 19. Et quia noctu homines sunt minus parati: voluit Christus, tum nos esse paratos, & minus securos, *cum pulsauerit*: circa tempus mortis, per immixtam ægritudinem: vel ad animam nostram, ad iudicium vocabit in sono tubæ, in voce Archangeli, aperiemus ei, cum læti, non male conscij recipiemus: *confestim*, id est, habeu

habentes iam omnia bona opera nostra parata.

37. *Beati serui illi, quos cum venerit Dominus, inuenerit vigilantes: Amen dico vobis quod praeinget se, & faciet illos discumbere, & transiens ministrabit illi.*] Q. d. Beati qui semper vigilant & parati sunt, quocumque venerit Dominus & transiens more ministrantium mensis, obseruansque quid cuique desit, aut quisque desideret. *ministrabit illi.* significans scilicet esse quos inuenturus esset vigilantes in fide, & bonis operibus, & paratos ad iudicium, eo quod talibus Dominus sit concessurus, accumbere mensae regni caelestis, & communicaturus suorum gaudiorum fruitionem, & prouidurus ne quid illis ad iucundam vitam desit: imo largiter suppeditaturus quicquid desiderare possint. Et inuitatum honorem, & gloriam exhibiturus esse in caelo.

38. *Et si venerit in secunda vigilia, & si in tertia vigilia venerit, & ita inuenerit, beati sunt serui illi.*] Significat incertum mortis hominum, & aduentus Christi horam esse: unde oportet continuo vigilare. quod ait: *ita sic*, idest, paratos & vigilantes inuenerit. Noctis vigilias exposuimus cap. 2. Et Mat. 14. vsque ad vers. 47. quae hic desiderantur.

47. 48. *Ille autem seruus qui cognouit voluntatem Domini, & non se preparauit, & non fecit secundum voluntatem eius, vapulabit multis. Qui autem non cognouit, & fecit digna plagis, vapulabit paucis. Omni autem cui multum datum est, multum quaretur ab eo: & cui commendauerunt multum, plus petent ab eo.*] Voluntatem domini vocat non eam quam nobis per datam legem

declaravit: nam quo iure qui contra eā ignorans fecit, *vapulabit*, licet paucis: sed eam de qua loquebatur, qua Dominus decrevit aliquando ad iudicium venire, quam voluntatem Apostoli, & alij quos de suo adventu monuerat, sciebant: & sciunt omnes Christiani: Alij autem, & nunc ignorant, & tunc ignorabant; inter quos, hoc erit discrimen, quod illi, quia sciunt venire decrevisse, hoc est, sciunt voluntatem Domini, & non se parauerunt, sed se somno dederunt, vapulabunt multis, propter ea nimirum peccata, quibus impediti reperiuntur. Hi vero propter eadē peccata vapulabunt paucis. Quia eadem peccata, in illis, hoc grauiora sunt, quod sint quasi cum Domini contemptu coniuncta, quia eius scientes voluntatem, quod venire decrevisset, ea commiserunt, aut cum iam ante commisissent, non ea per poenitentiam deluerunt, & ad excipiendum Christum præparauerunt. In his verò leuiora, quia quamuis contra legem Domini, & voluntatem sint: tamen si cognouissent Christum ad iudicium aliquando venturum fuisse, non ea fecissent, aut si ea iam fecissent, per poenitentiam expiassent; ex Maldon. Dices si hic non fecit contra voluntatem Domini, qua ignorabat venire velle, quare vapulabit? Responderetur quia faciendo contra aliam eiusdem voluntatem digna plagis admisit. Docemur futurum in altera vita supplicium, maius vel minus, proportionem peccati.

49. *Ignem veni mittere in terram, & quid volo nisi ut accendatur?*] Postquam discipulos officij eorum admonuit, explicat nunc proprium suum officium: nimirum vt Euangelij prædica-

prædicatio longè latèque spargatur, & fructum faciat. ad hoc Petrum constituit alioquin super familiam suam, in dispensatores: Sunt qui hæc alio loco & tempore dicta putant. Ignis, est Spiritus sanctus, quem venit impertiri hominibus: apte charitas, & ardor diuini amoris: vel prædicatio Euangelica, quia non ut lex vetus frigida, sed in virtute Spiritus sancti accensura erat homines ad pietatem: vel afflictio & res aduersa. ut Ps. 65. Isa. 43. Eccl. 51. quia præmuniebat suos ad ferendas fortiter persecutiones, & ut eas animo æquiore acciperet eas a se mittendas ait: id est, propter se, & suo permissu. ut Matth. 10. Sic baptismum vocat suam passionem, & quid volo nisi ut accendatur, id est, valde volo. verba sunt ignem prouocantis, & gladium, & omnia genera persecutionum, & discipulos hortantis ut idem faciant.

50. *Baptismo autem habeo baptizari: & quomodo coarctor usque dum perficiatur.*] Græce, habeo baptismum quo baptizandus sum; mortem & passionem suam intelligens ut Mar. 10. 1. Cor. 15. quia solet aqua passionem, & afflictionem significare Ps. 62. & 68. & 106. *Donec perficiatur*, id est donec mors veniat: non enim sunt verba timentis ut quidam putant, sed optantis. Quali vellet. Christus exui corpore: vel potius, ut nos a peccato solueret, & Patris voluntatem adimpleret. Hic superiore animæ parte illam prouocat, inferiore verò in hortos, timet, tristatur. Cætera in Mar. 10.

CAPVT XIII.

Hortatur ad poenitentiam.

1. **A** Derant autem quidam ipso in tempore, annuntiantes illi de Galilæis quorum sanguinem miscuit Pilatus cum sacrificiis eorum.] Idest quos inter sacrificandum occidit. Credibile est hanc historiam tanquam rem nouam, quæ omnibus colloquiis miscetur, eodem accidisse tēpore quo narratur, eo fine, vt Galilæos, quos pro hostibus habebāt, homines impios esse declararent: quos Deus per Pilatum ipsis suis sacrificiis obruisset: & probabile est, eos qui hoc referunt non tanquam rem recentem narrasse, sed acce sisse ad Christum, vt audirent quid de ea re sentiret: & quoniam id diuino consilio accidisset. vt Io. 9. Sunt qui ad eā eādem referunt, quæ accidit Act. 5. alij occisos dicūt, quia tenerent, non esse sacrificandum aut orandum pro Imperatore. Quem Dominū, non fatebantur, sed solū Deum, esse Dominum. Hi vero qui occisi sunt non Galilæi, sed Samaritani erant. Et dicuntur Galilæi quia Iudam Galilæum sequebantur: vel vicinæ, quia Samaria Galilææ maiori vicina erat: & tam Galilæi, quam Samaritani, à Iudæis odio habebantur. & solent vrbes, prouinciarum nobiliū nomine appellari. ideo facta est hæc cædes non in templo Hierosolymitano in quo solo fiebant sacrificia, sed in monte Garizim, vbi Samaria est. Et si verè fuissent Galilæi, Pilatus ius nullum eos occidendi habuisset Luc. 23.

2. Et respondens dixit illi: putatis quod hi Galilæi, pra omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia
talia

et alia passi sunt?] Illis, qui hæc nuntiauerunt: videntur hoc fecisse, vt Galilæorum illorum impietatem, tam atroci supplicio punitam, Domino indicarent, & illorum seditiosum animum detestantes, Pilati factum commendarent: execrantes illos velut maximos peccatores, ac cupientes scire quid de illis pronuntiaret: vt appareret ex responsione, qua videtur corrigere voluisse illorum opinionem, qua putarent illos præ aliis peccatores fuisse, qui tam crudelem & nouam pœnam dederunt: contra quem errorem totus liber Iob agit. Itaque horum gloriationem, qui sibi placebant tanquam meliores occisis Galilæis, Christus hic reprimat, docens ex ultione, quæ de illis sumpta est, non colligendum ipsos fuisse grauiores peccatores: esse enim ipsos æqualibus, aut etiã grauioribus peccatis obnoxios: ob quæ nisi respiscant sunt similiter puniendi: nec ideo quia nunc simili pœna nō afficiantur, æternam, nisi pœnitentiã egerint, euasuros. Discamus ex hac Christi responsione, vt ex omnibus quæ narratur ab hominibus, occasionē sumamus ædificandi, tum nos tum alios, & de rebus gestis curiosè non inquirendū iustè an iniustè euenierint.

3. *Non dico vobis; sed si pœnitentiã non habueritis omnes similiter peribitis.*] Non eodem genere mortis, sed omnes inopinato, & crudeliter perituros, post 40. annos à Romanis: vel similiter non morte corporis sed animæ, non temporali, sed æterna: sicut vnus sic alius, sicut pauperes, ita & diuites.

4. *Sicut illi decem & octo, supra quos cecidit turris in Siloë: & occidit eos; putatis quia & ipsi delictores fuerint præter omnes habitantes in Ierusalem.*

lem?] Rectè intelligitur significari etiam illos ultione diuina opprimendos inter ruinas ciuitatis. Siloë erat nomen fontis, vel piscinæ, iuxta muros ciuitatis in quibus multæ fuerunt turres. Isa 8. Ioan. 9. Aliud familiare proponit exemplum, non quo Galilæi, sed quo Ierosolymitani ciues, qui sancti habebantur, quales se illi ipsi, cum quibus loquebatur, esse putabant, occisi fuerant: & occisi non ab hominibus, sicut illi à Pilato, quorum mors magis crudelitati Pilati, quam diuinæ ultioni tribui poterat; sed ab ipso Deo subito turris casu, vt non nisi diuina id prouidentia, peccata vindicante factum esse putandum sit: & tamen illi ipsi non magis quam cæteri ciues Ierosolymitani peccatores fuerant. vnde concludit, non debere eos esse securos propterea quod non casu perierint, quasi ideo non fuerint peccatores: perituros enim peius nisi egerint pœnitentiam. ita Mald.

5. *Non dico vobis, sed si non pœnitentiam habueritis, omnes similiter peribitis.*] vt supra vers. 3.

6. *Dicebat autem & hanc similitudinem. Arborem fici habebat quidam plantatam in vinea sua, & venit quærens fructum in illa, & non inuenit.*] Parabolam qua iam aperit quomodo pericuri sint, nempe vt ficus quæ fructum nō fert quamuis culta, & expectata excinditur, & in ignem mittitur: ita ipsi bona opera non facientes post longam Dei patientiam, si pœnitentiā non egerint, in ignem æternum mittentur. Hæ sunt partes parabolæ necessariæ, cætera sunt ornamenta. Ficus, significat omnes homines: vinea, Ecclesiā: Dominus vineæ, Deū: colonus, Christū, Apostolos, Petrum, vel omnes sanctos: quæ

qui vineam Domini Sabaoth coluerunt. Hi Dominum rogant vt expectet, patientiam habeat: & si post trium annorum expectationem, hoc est, post multum temporis, aut post iuuentutem, adolescentiam, & virilem ætatem, ac demum post culturam eis ab Ecclesiasticis impenfam, pergant manere infrugiferi, exscindendi sunt, & in ignem mittendi.

7. *Dixit autem ad cultorem vineæ: ecce annus tres sunt, ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac, & non inuenio: succide ergo illam: vt quid etiam terrā occupat?*] Indicat Deum vnusquisque arboris naturā, id est, vnusquisque mores cognoscere, & scire, quandiu vnusquisque expectandus sit, vt fructum afferat. Sunt qui in sola senectute sapiunt, similes palmis. Alii in pueritia senes sunt, in senectute pueri similes ficui, quæ nisi primo anno aut secundo, aut tertio ferat fructum, nūquam feret: ideo Deus, alios minus, alios diutius expectat. Deum venire ad quærendum fructum, est oculos conuertere ad vnumquemque vt videat, quæ fructum habeat, & admonere vt ferat, & minari nisi ferat, excidatur. q. d. vt quid terram exugit & exhaurit, & impedit quo minus aliæ plantæ ferant: huic similes sunt, qui non solum non fructum ferunt bonorū operum, sed alios etiā impediunt.

8. *At ille respondens, dicit illi: Domine, amitte illā. & hoc anno, vsque dum sediam circa illam & mittam stercorea.*] Id est, omne remedium tam hieme, quam æstate adhibere.

9. *Et si quidem fecerit fructum: sin autem succides illam.*] Subintelligitur, bene quidem aut finemus eam. *Sin autem* subintelligitur fructum non fecerit, succides eam. q. d. laus erit temporis

544 MANVALE IN EVANGELIVM
temporis, ad succidendum eam.

10. *Erat autem docens in Synagoga eorum Sabbatis.*] Id est, singulis sabbatis, quibus Iudæi solebant convenire, in synagogam ad Dei legem audiendam. Mar. 1.

11. *Et ecce mulier quæ habebat spiritum infirmitatis annis decem & octo: & erat inclinata, nec omnino poterat sursum aspicere.*] Iam subiicit exemplum, sicut sterilis ut quod parabolæ typus delineavit, res ipsa iam subiiceret oculis. Græce aderat, venit ad Christum mulier quæ dæmon alligauerat ea infirmitate, ut curaretur adducta est. indicat etiam à dæmonibus morbos immitti, quibus ut ministris Deus utitur. patet ex Iob. & Psal. 77. Mar. 9.

12. 13. *Quam cum videret Iesus, vocavit eam ad se, & ait illi: Mulier dimissa es ab infirmitate tua, & imposuit illi manus, & confestim erecta est, & glorificabat Deum.*] Non inuitatus eam inuitat ut sanari velit, sciebat ob curatam in Sabbato mulierem, Archisynagogum mormuraturum esse, & volebat ex eius murmuratione occasione sumere arguendi superstitionem in Sabbato seruando: ut Mat. 12. Mar. 3. Demonstrat diabolum hoc vnum agere, ut homines à conditionis suæ nobilitate abstractos, similes faciat iumentis, ac terrena tantum spectare: & ait illi iam liberaberis: videtur enim inter tangendum dictum; & his ipsis verbis curatam esse ut peccatrix cap. 7. tamquam homo, imposuit, tamquam Deus, verbis imperavit ut liberaretur. voluit ostendere suam carnem esse viuificam: quia coniunctam habebat diuinitatem. Exiit diabolus à muliere, manum Christi ferre non valuit, quia creatus, quia de cælo deiectus,
fuerat.

fuerat : & non ingrata, Deum publice in synagoga glorificauit.

14. Respondens autem Archisynagogus, indignus quia Sabbato curasset Iesum, dicebat turba. Sex dies sūt, in quibus oportet operari: in his ergo uenit, & curamini, & non in die Sabbati.] Hebræis, prolocutus est, seu loqui exorsus est. vt Mar. 5. Archisynagogus dicitur qui synagoga præerat. vt æmulator literæ legis, non aulus Christum reprehendere, ad turbam se conuertit, docens uti non Sabbato, sed alijs diebus querant curationem, inuidiam simulans speciei religionis.

15. Respondens autem ad illum Dominus dixit: Hypocrita, unusquisque Sabbato non soluit bouem suum, aut asinum à præsepio, & ducit ad aquam? Hanc autem filiam Abraham, quam alligauit satanas, ecce decem & octo annis, non oportuit solui à uinculo isto die Sabbati?] Cum tamen Christum non esset allocutus, sed populum: ut erubesceret Archisynagogus, & aduersarij eius: & populus lætaretur ab eo defensus. Et proprio exemplo eos arguit, quod maioris est operæ, quam impositis manibus dicere *dimissa es ab infirmitate tua*. Et quod sit pluri facienda quæcumque filia quam bos, aut asinus, multo magis ea quæ est filia Abraham, quæ cum ad Dei populum pertineret tenebatur à diabolo, à quo si non alligata, sed à causis naturalibus, & si non tanto tempore ligata fuisset, uideri potuisset non esse soluendam die Sabbati. Ac maxime debuit curari die Sabbati, quia ideo institutum est ut homines à satana liberarentur: & multo magis quam bos aut asinus; qui per medium tantum diem, sine potu ligatus est.

546 MANVALE IN EVANGELIVM
est Quæ sequuntur vsque ad vers. 31. habes
apud Matth. c. 7.

31. *Et ipsa die accesserunt quidam Phariseo-
rum dicentes illi: exi, & vade hinc: quia Hero-
des vult te occidere.*] Non animo eum liberan-
di, sed eijciendi in exilium, simulantes se di-
ligere, cum tamen essent ad iram provocati
quia populus ei adhærebat. Chrys. triplici
vitantes nequitia, & quod mendacium con-
stabant, & quod Christum, vt inde discederet,
volebant deterrere; & quod fingeant se velle
ipsius saluti consulere.

32. *Et ait illis: ite, & dicite vulpi illi: ecco
eijcio demonia, & sanitates perficio, hodie & cras,
& tertia die consummor.*] Illi qui mendaciū fin-
xerat: vel Herodiā quo se nihil metuere voluit
significare, vt terrorem inieceret ipsis Phari-
sæis: nec propter illum se minus locuturum
esse. *Hodie & cras* Hebr. pro breui tempore.
tertium vero vocat diem, quicquid post breue
illud tempus secuturum est. Mortem scilicet
suam, post breue tempus futuram. *Consum-
mor* significat sibi constitutum tempus mo-
riendi, quod nec Herodes, nec alius quispiam
breuiare poterit.

33. *Veruntamen oportet me hodie, & cras, &
sequenti die ambulare: quia non capit Prophetam
perire extra Ierusalem.*] Id est, ire in Hierusa-
lem: vel operari, vt Ioan. 12. Rom. 1. sicque
tertia die ambulare, est miracula facere, &
officio suo satisfacere. q. d. quamvis breui
tempore victurus sim, & miracula facturuss:
tamen illud ipsum tempus, nec Herodes, nec
alius breuius efficiet quin toto illo ambulem.
Id est, officio fungar. Quod si longum tempus
signifi

significetur, sensus erit: etsi post tertiam diem moriturus sim, tamen interim nemo me impedire poterit, quo minus miracula faciam. Oportet suam moriendi libertatem, Herodis vero necessitatem declarat, quod in eius non esset potestate illud tempus praeuenire. vt Ioan. 9. *Non capit*, non contingit, non decet, siue impossibile est, Prophetam alibi occidi, quam ubi vñtatissimum est, occidi Prophetas, in quo illorum crudelitatem notat, & impietatem. Cætera vide apud Matth. 23. Non quod peccandi necessitatem imponat ciuibz Hierusalem, sed significat ideo fieri non posse, quia ipsi nolunt: Ideo supra dicitur ambulare, idest, ire Hierusalem quia fieri non potest, vt Propheta alibi moriatur. Dixerat se moriturum, sed non statim, vt illi minabantur, quia adhuc oportebat se hodie, & cras, & sequenti, idest, vsque ad destinatum tempus à Patre, facere miracula, & officio suo fungi. Vnde concludit se non posse statim occidi cum in Galilæa esset, & fieri non posset, vt extra Hierosolymam Propheta occideretur.

CAPVT XIV.

Curat hydropicum, docet humilitatem.

1. **E**T factum est cum intraret Iesus in domum cuiusdam principis Pharisaorum, Sabbato manducare panem, & ipsi obseruabant eum. Pergit, eodem loco, & tempore, recensere Pharisaorū technas, & quomodo eorum peruersa iudicia & mores

& mores à Domino sunt notati. Eutym. putat Pharisæum eum inuitasse animo gloriæ cupido, vt ostenderet se ex ijs non esse qui illi inuidebant: Alij vt insidiaretur, & experiretur num Sabbatum curaret; aut aliquid aliud faceret, vel diceret, vnde eum accusare posset. Princeps Phariseorum dicitur, quia cuncti inter se sacerdotes & singulæ familiæ, & synagoga, & sectæ, & artes, suum principem habebant vt c. 8. 19. & Io. 3. Et ipsi Pharisei qui simul erant inuitati obseruabant, si quid forte faceret, quod possent accusare.

2. *Et ecce homo quidam hydropicus erat ante illum.*] Illorum vt putandum opera illuc adductus, quærentium occasionem calumniandi, id tamen Lucas dixisset.

3. *Et respondens Iesus dixit ad legisperitos, & Phariseos, dicens: Si licet Sabbato curare?*] Hebr. exortus loqui: vel eorum cogitationibus respondens: sciens se ab illis obseruari, num Sabbato curaret. Et cum non auderent interrogare, eos ipse interrogat, si Sabbatum solueret.

4. *At illi tacuerunt: ipse vero apprehensum, sanauit eum, ac dimisit.*] Si enim dicant licere: cur Christum obseruant. Si non licet, cur ipsi curant pecora Sabbato. Et contactu suo sanauit: vbi enim magna vtilitas resultat, non est curandum si stulti scandalizentur. ac dimisit, ne gloriabundus videretur detinere: vel vt liberius Phariseos argueret: vel vt eius incessus, ferret testimonium restitutæ sanitatis.

5. *Et respondens ad illos dixit: cuius vestrum asinus, aut bos in puteum cadet, & non continuo extrahet illum die Sabbati?*] Et pergens loqui cum

cum eis: vel ad cogitationes eorum respondens, quos hoc facto videbat offensos: & eos sic conuincit. nam bos & asinus multo minoris erat, quam homo. Et erat maioris operæ, bœuem aut asinum extrahere de puteo seu fossa: quam hominem solo verbo, aut tactu curare, nullo opere, nullo labore, quæ sola in Sabato erant prohibita.

7. 8. Dicebat autem & ad inuitatos parabolam intendens quo modo primos accubitus eligerent, dicens ad illos: Cum inuitatus fueris ad nuptias, non discumbas in primo loco, ne forte honoratiores te, sit inuitatus ab illo: & veniens is qui te, & illum vocauit, dicat tibi: da huic locum: & incipias cum rubore nouissimum locum tenere.] Sic & illis esse faciendum declarans hac præcepti forma ad modum parabolæ, quare ad conuiuium venisset, non vt pasceretur, sed vt sua doctrina pasceret inuitatos. Cætera vsque ad vers. 28. habes apud Mat. 10. & 23.

28. Quis enim ex vobis volens turrim edificare, non prius sedens computat sumptus qui necessarij sunt, si habeat ad perficiendum.] Cum Christus dixisset, ei qui se sequi vellent, tollendam esse crucem: docet nunc rem non esse facilem, sequi se, nec temere aggrediendam, sed mature considerandam ei qui eam vult suscipere professionem. Nam qui turrim vult edificare, diu considerat num possit sumptibus satisfacere: idem qui bellum intentat: sic qui vult esse Christianus, vel Christi discipulus, qui non tantum præcepta, sed etiam consilia seruare aggreditur, difficile est, & quisque debet probare vires suas. Hæ autem duæ parabolæ eo spectant vt doceat nos omnem diligentiam adhibere

550 MANUALE IN EVANGELIUM
adhibere vt Christum sequamur : & vt in sus-
cepta professione maneamus , omnia præce-
pta obeamus , turpe esse desistere. vt 1. Cor.
2.4. Cætera ad parabolam non faciunt : nec
sunt accommodanda ad rem significatam.

C A P V T X V.

Pœnitentiam Angelos latificare.

1. **E**Rant autem appropinquantés ei, publicani
& peccatores, vt audirent illum.] Quales
olim causa doctrinæ, & baptismi ad Ioannem
confluxerant : sic cum Christo versantur, eum
inuitant, sæpissime quod Pharisei arguunt. vt
Mat. 18.

8. *Aut quæ mulier habens drachmas decem, si
perdiderit drachmam unam, nonne accendit lucer-
nam & verrit domum, & quarit diligenter, donec
inueniat?]* Intentum huius parabolæ idem
quod superioris. Merito Christum, maiorem
adhibere diligentiam, in conuertendis pecca-
toribus, quàm in ijs qui aut minus erant pec-
catores, aut minus sibi esse persuadebant vt
habet Mat. 18.

11. *Homo quidam habuit duos filios.]* Con-
clusio duarum præcedentium parabolarum
fuit : Maius gaudium in cœlo esse super vno
peccatore qui egit pœnitentiam : quàm super
nonagnita nouem iustis, qui non indigebant
pœnitentia. Hanc nunc confirmat exemplo
patris, magna cum lætitia excipientis filium
perditum. Tres sunt in parabola personæ
præcipuæ, Pater & duo filij : ad has cæteræ
referuntur.

referuntur. Homo, qui duos habebat filios; Deus est. Duo filij, Iudaicus & Gentilis, qui minor natu, qui posterior Deum coluit: Hic accepit à Patre partem substantiæ suæ, quæ se contingebat, idest, solam naturam, solam liberi arbitrij facultatem, sine lege, sine gratia, sine ullis supra naturam donis: abiit in regionem longinquam: idest, longe à Deo discessit: & homini cuidam, idest, diabolo, principi huius mundi; Aristoteli, Platoni, & alijs Philosophis, adhæsit: qui vix illum filiquis, idest, humanis artibus alebant, plus vanitatis, quam veritatis habentibus. Alij per filium maiorem Angelos; per minorem homines intelligunt: Alij Phariseos, maiores natu; & publicanos, & peccatores, quos Christus recipiebat, esse minores natu; de quo illi murabant. Vel maior natu filius: omnis iustus: minor natu, peccator: qui in Ecclesia est, siue ante, siue post Christum passum, & hic filius Dei est, sed mortuus; quia fidem habet, quam non habet Gentilis; ille dicitur maior; hic minor, quia moribus hominum vnde parabola sumebatur, magis congruebat.

12. *Et dixit adolescentior ex illis patri; Pater, da mihi portionem substantiæ, quæ me contingit: & diuisit illis substantiam.*] Proprie diuisit solam iuniori: nam maiori non diuisit partem hereditatis, à bonis paternis, scilicet, à Deo, alioqui iustus non fuisset. dicit illis diuisisse, quia duas partes fecit æquales.

13. *Et non post multos dies congregatis omnibus, adolescentior peregre profectus est, in regionem longinquam: & ibi dissipauit substantiam suam*
vivenda

uiuendo luxuriose.] Collectis bonis & in pecuniam reductis, profectus in regionem longe à patria distitam: quæ regio, designat illum fuisse valde perditum; Dei oblitum. Et quid longius ire, quàm à se recedere, se à Christo separare, extra ecclesiam esse. Sunt qui per partem substantiæ, intelligunt liberum arbitrium: at certum est, illud non perdidisse, cum postea deliberauerit, de reditu ad patrem. Alij imaginem ac similitudinem Dei: quia Dei conformationem in bonis moribus amisit: Alij fidem, quàm ab Ecclesia discedens, & inter Gentiles viuendo in luxu vestium, & conuiuiorum & cum meretricibus perdidit: At peccator, fidem non perdit: nihil ergo dicendum est quàm perditissimum peccatorem describi.

14. *Et postquam omnia consummasset, facta est fames valida, in regione illa, & cœpit egere.*] Fames, est Sacramentorum priuatio, verbi Dei & virtutum, & bonorum operum: melius peccatoris tantum miseria designatur.

15. *Et abiit, & adhasit vni ciuium regionis illius. Et misit illum in villam suam, vt pasceret porcos.*] Q. d. decreuit herum quærere. vel abiisse est in peccato creuisse, & dicitur, adhæsisse vni ciuium, idest, principi ad militiam diaboli pertinenti, qui illum seruum fecit, & redegit ad vilissimum ministerium: Villa, est mundus, vel modus potestatis diaboli. Porci, sunt dæmones, carnales cupiditates; sordidæ cogitationes.

16. *Et cupiebat implere ventrem suum de siliquis, quas porci manducabant: & nemo illi dabat.*] Q. d. non poterat aliunde habere quàm ex ipso loco vbi ijs porci vefcebantur. Siliquæ sunt carnales voluptates; vel inanes scientiæ:

vel

vel ipsa peccata, quibus peccator quo magis peccat, magis exlariari cupit: Vel flagitiosissimus peccatoris status, qui ad extremam malitiam venit.

17. *In se autem reuersus dixit: Quanti mercenarij in domo Patris mei abundant panibus, ego autem hic fame pereor.*] Iam tandem per summam inopiam & miseriam ad sui considerationem reuersus: & bene in se reuertitur, qui à se recessit intellectum dante vexatione. Hinc colligitur bonum esse timorem seruilem, quo meru pœnæ ad Deum conuertimur. In domo Dei dicuntur mercenarij qui intuitu futuræ mercedis digna operantur. Melius qui infimo sunt gradu, velut in domo sunt mercenarij. Quare iidem illi qui mercenarij sunt in Ecclesia; etiam sunt filij Dei sed in infimo gradu. Et in hoc est similitudo mercenarij, inter illum & filium, non quod ille mercede, hic gratis patri seruiat; sed quod ille abiectus, & despectus, hic honoratus, in domo patris sit: Ego sacerdos, ego doctor, qui filius sum hic fame pereor, diuina gratia priuatus, & tot pauperes, tot mulierculæ abundant diuinis consolationibus.

18. *Surgam & ibo ad patrem meum, & dicam ei: Pater, peccauit in cælum & coram te.*] Incitat se perditus ad reuertendum in patriam, & peccator qui per eum significatur ad confitenda peccata, & ad agendum penitentiam in Ecclesia, vbi legitima & fructuosa peccatorum confessio. Peccauerat in cælum qui Hierusalem cœlestem reliquerat matrem: peccauerat coram Patre, qui deserto conditore lapides & signa fuerat veneratus; Non fuerat dignus

A a vocari

vocari filius Dei, qui idola fuerat, & ligna veneratus: Non fuerat dignus vocari filius Dei, qui seruus esse maluerat idolorum, ait Hier.

19. 20. *Iam non sum dignus vocari filius tuus: fac me sicut unum de mercenarijs tuis: & surgens venit ad patrem suum. Cum autem adhuc longe esset; vidit illum pater ipsius, & misericordia motus est, & accurrens cecidit super collum eius, & osculatus est eum.*] Q. d. non sum dignus esse in domo tua, eo loco quo ante eram, ea gratia, & dignitate, qua prius apud Deum eram: cum sua culpam perdidit: rogat tamen vt se vel in minimum locum gratiæ recipiat: vt non iam diabolo, sed illi soli seruiat. Sicut deliberauit; ita implet. docemur, statim atque Deus inspirat aliquid boni, vt re ipsa perficiamus: Et quod redeuntes benignè recipit, larga ac facili misericordia. *Accurrit*, quasi ad gratiam inuitans; *osculatur*, singularem benignitatem declarans.

21. *Dixitque ei filius: Pater, peccavi in cœlum, & coram te, iam nō sum dignus vocari filius tuus.*] Non omnia dicit quæ statuerat, quia peccator qui ad Deum redit sua tantum peccata confiteretur, de cætero curam Deo relinquit vt de se quicquid velit, agat: Vel postquam Dei amplexum & gratiam est expertus; filius esse vult, non mercenarius: Vel prohibitus est; patris amplexu & osculo, cætera dicere: videbat enim se iam tanquam filium admitti.

22. *Dixit autem pater ad seruos suos, cito proferte stolam primam, & induite illum, & date annulum in manu eius, & calceamenta in pedes eius, & adducite vitulum saginatum, & occidite, & manducemus, & epulemur.*] Græce illam primam, qua ille prius indui solebat, eximiam

miam vestem, talarem scilicet, qua non serui, sed nobiles induiebantur: quæ omnia indicant, adolescentem in filij locum recipi: ideoque seruis imperari, vè vestiant, calceent, & annulo adornent: quæ omnia declarant, Deum obliuisci peccatorum præteritorum; & peccatorem restituere ad eundem, vel meliorem gratiæ statum, quam ante peccatum: stola prima, est innocentia, quam Adam perdidit vel gratia; vel sapientia: vel melior status: vt Eccl. 6. & 15. Apoc. 6. *Annulus* est pignus Spiritus sancti, fides: Vitulus saginatus est Christus, ob immolari corporis hostiam, ex Chryl. saginatus opprobrijs.

24. *Quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est: & coeperunt epulari.*] Quia pro mortuo habebatur; vel quia perierat, quod perinde est ac si fuisset mortuus.

25. *Erat autem filius senior in agro: & cum veniret, & appropinquaret domui, audiuit symphoniam, & chorum.*] Hic senior filius, iustus significat, qui dicitur pœnitentibus peccatoribus inuidere eo modo quo illi murmurant. Mat. 20. diximus enim hoc, partem non esse parabolæ, nec esse ad rem significatam accommodandum. Quod significat Deum tanta benignitate peccatores excepturum, vt ipsi etiam iusti, quasi murmurandi occasionem accipiant: posse tamen illis respondere, *filii tu semper mecum es, &c.* Alij per filium maiorem, scribas & Phariseos intelligunt, qui se iustos putabant, qui contra Christum murmurabant quod peccatores recipiebat.

CAPVT XVI.

Proximo subueniendum: Deo soli seruiendum.

1. **D**Icebat autem & ad discipulos suos: Homo quidam erat diues, qui habebat villicum: & hic diffamatus est apud illum, quasi dissipasset bona ipsius. Homo diues est Deus: villicus, est homo: vel Apostoli, & alij Ecclesiæ rectores: vel omnis diues, qui vere non suarum diuitiarum dominus est, sed dispensator: Omnia ad Deum pertinere, quæ illi dispensanda, in pauperes dedit. Ps. 49. Nam proprie de diuitibus agit, quâuis parabola ad peccatores etiam spectet: qui debitis tenentur obstricti, & curare debent, ut ab illis immunes fiant. Quare villicatio non est sola administratio Ecclesiastica, nec sola dispensatio bonorum temporalium: sed generaliter officium hominis Christiani. Et cum dicitur *non poteris villicare*, idest, male administrati officij pœnas dabis: sic peccator, propter male administratum officium, idest, propter legem Dei male seruatam pœnas dabit. Accusatur ergo villicus, idest, Christianus, à dæmonibus coram Deo; male seruata legis: non in iudicio: quia tunc non erit tempus faciendi amicos, de mammona iniquitatis; sed in hac vita. Et significatur sententia quæ contra nos, simul atque peccauimus pronuntiatur à Deo. Iam *non poteris villicare*: idest, iam in seruorum meorum numero non eris: iam pane gratiæ meæ non nutrieris. Quod autem

autem villicus dicit, *Quid faciam* : designat statum hominis , quem Deus deseruit vt Ps. 120. Isa. 5. & hæc est prima deliberatio hominis peccatoris, salutem quærentis. vt c. 15.

5. *Conuocatis itaque singulis debitoribus Domini sui, dicebat primo ; Quantum debes Domino meo?*] Debitorum Dei, sunt pauperes, quos peccator sibi facit amicos : dum partem debiti remittit, vt se accipiant in æterna tabernacula, cum eiectus fuerit : Alij dicunt hos duos debitores esse populum Gentilem, qui centum qados olei, & Iudaicum, qui centum coros tritici debebat : Vel omnes quos ille villicus poterat sibi, bene merendo deuincire : merito tamen non eodem : sic nos debere non vno, sed diuersis modis homines promereri. *Calus erat vas ad omnia liquida ferenda : Corus erat mensura liquidorum.* Filij sæculi, qui sæculo, idest, tenebris : filij lucis qui Deo, moribus sunt similes, vt Ioan. 12. 1. Thes. 5. *in generatione sua*, idest, *in genere suo*, q. d. prudentiores sunt profani homines in malum, quam iusti in bonum. Et hæc verba sunt potius Christi, quam Lucæ, aut diuitis, qui laudauit illius prudentiam, non quod peccatores, sint iustis prudentiores, in quærenda salute, sed quod esse deberent : Nec quod Deus sit destitutus, aut furta sint facienda : vt habeant pauperes, vnde sibi amicos faciant, vt fecit ille villicus : sed in hoc est parabola, vt cognoscamus peccatorem, qui est à Deo condemnandus : omnem diligentiam, & curam asserre debere, vt se eximat ab onere, & debito peccati, & fugiat condemnationem : Nam si villicus ille tantam adhibuit malis artibus, vt fu-

giat pœnam temporalem, quanto maiorem afferre debet peccator, vt fugiat æternam. Et si ille à Domino suo laudatus est, quanto magis hic à Deo laudabitur.

9. *Et ego dico vobis : facite vobis amicos de mammona iniquitatis : vt, cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.*] Pro iniquo : Iniquæ autem sunt diuitiæ, quod iniquitate collectæ ; aut quia iniquitatis materia : aut quia iniquè, sibi diuitiarum nomen vendicant : aut quia iniquum faciant : & iubet non vt per fraudem acquiramus, vt ille fecit : sed vt ex iniquè partis, amicos nobis ex pauperibus comparemus : qui nos cum defecerimus, in æterna recipiant tabernacula. Nec vult vt ex solis male acquisitis, sed etiam ex iustis & legitimis id faciamus : Nam si ex alienis quanto magis ex nostris. *Cum defeceritis*, id est, cum mortui, vel in iudicio condemnati : Vel cum destituti alijs bonis fueritis, & à Deo, sed in hac tantum vita, condemnati ; & remoti à villicatione : id est, priuati diuina gratia ; exclusi à consortio diuino. Quod cum nobis contigit, optimum remedium est, eleemosyna, vt Deus nos in gratiam recipiat. Amici sunt pauperes, qui nos recepturi sunt ; Non Angeli, non gentiles. Certum est Deum propria autoritate recipere : pauperes vero dicuntur nos recipere, quia propter illis factas eleemosynas recipimur : vt non tam ipsi, quam merita erga eos, nostra sint ; quæ nos proprie recipiunt Chrysostom. in Ps. 48. vel quia suis à Deo precibus impetrant vt recipiamur. Hinc & merita nostra : & Sancto-
rum

rum suffragia colliguntur.

10. *Qui fidelis est in minimo ; & in maiori fidelis est : & qui in modico iniquus est ; & in maiori iniquus est.*] Vt magis ad dispensanda bona temporalia excitaret Christus, alterum etiam ex occasione eiusdem parabola subiecit documentum, de pœna scilicet mali dispensatoris, bonorum temporalium, quam duplicem fore insinuat : nempe quia talis, & in hoc sæculo habebitur indignus, cui veniores diuitiæ committantur dispensandæ : & in futuro sua carebit mercede. Sunt qui putant voluisse hic ad suos discipulos parabolam accommodare ; & docere, quo modo essent a villicatione remouendi, si datas sibi à Deo facultates non recte dispensarent : non dando scilicet eis bona spiritualia, aut iam data auferendo. Non dari autem, vel tolli, ijs qui minora bona temporalia non satis fideliter administrassent. Nec vero obstat, quod aliquando reperiantur fideles quidam in paruis ; & infideles in magnis aut contra : sunt enim tres vulgares sententiæ : quibus significantur quid vt in plurimum vsuueniat ; quodque solent homines ex minoribus factis maiorum coniecturam facere. Vnde Domini, primum tentant fidelitatem seruorum suorum in paruis, quam si integram inuenerint ; solent etiam magna eis committere. Et ex furtis minoribus puerorum, coniecturam facimus maiorum furto- rum, ætatis maturioris. *Minima* vocat temporalia : *maiora* spiritualia, & si bona temporalia quæ minima sunt bene pauperibus erogando, administrauerint : conijciendum est fore

ut & spiritualia bene administrent, & ideo illis administratio committatur : aut quibus iam commissa non auferatur. Et hoc dicit de gratia Dei, & alijs donis tanquam de magno thesauro, cuius custodia & administratio cui datur, homini committitur, cui non datur, eripitur tanquam indigno.

11. *Si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis, quod verum est, quis credet vobis?*] Infert ex his sententijs prouerbialibus, quod suo facit proposito. Si ergo in iniquo mammona re scilicet minima; si ad spiritualia comparetur, nō fuistis fideles ea dispensando secundum voluntatem Domini vestri: *quod verum est, quis credet vobis?* hoc est spirituales diuitias, quæ solæ vera sunt bona: Deus nequaquam committeret vobis dispensandas: discipulos alloquitur, & in eis, omnes nos, quos significat ineptos, & indignos esse quibus Euangelium Dei, alijs prædicandum committatur: aut alia dona spiritualia dentur, in ædificationem & utilitatem aliorum. vt 1. Tim. 3.

12. *Et si in alieno fideles non fuistis, quod verum est, quis dabit vobis?*] Alienum vocat, diuitias temporales, quod pleno iure eas non possideamus, cum minimo momento, vel ipsæ nobis, vel nos illis eripiamur: & quod Deus eas conferat hominibus, non tanquam propria eorum bona; sed tanquam ea, quæ per eos vult dispensari: id quod nostrum est vocat spiritualia & æterna bona, quia ad eorum possessionem, omnes vocati sumus: & conueniunt nobis, in quantum rationales sumus: & sola hæc cum obtenta sunt, beatos nos faciunt,

faciunt, nec auferri possunt. Itaque significat eos, qui modo in alienis opibus dispensandis, non fuerunt fideles: sed subtraxerunt eas, aliis quibus debentur, Deum vicissim ablaturum illis, propria ipsorum bona.

13. *Nemo seruus potest duobus Dominis seruire: aut enim unum ediet, & alterum diliger: aut uni addarebit: & alterum contemnet: non potestis Deo seruire & mammona.*] Pergit Christus dehortari ab auaritiæ, & pecuniæ studio, ac rursus vulgares assumens sententias accommodat eas suo proposito, hæc vide apud Matth. 6.

14. *Audiebant autem omnia hæc Pharisæi, qui erant auari, & deridebant eum.*] Græce & subannabant eum: idest, externis signis derisionem monstrabant. Deridebant autem Christum quod ipse, utpote pauper, adhortaretur diuites ad suorum bonorum distributionem in pauperes: quod diuites suarum facultatum diceret tantum esse dispensatores: quod suaderet diuitibus, ut sibi amicos pauperes facerent: quod diuitias vocaret mammona iniquum: quodque diceret impossibile esse, simul seruire Deo & diuitiis congregandis; cum hæc non didicissent ex lege Mosaica: sed contra, hæc suis cultoribus promitteret diuitiarum abundantiam. Hi referunt imaginem mali auditoris verbi Dei ut 1. Cor. 1.

15. *Et ait illis, vos estis: qui iustificatis vos coram hominibus, Deus autem nouit corda vestra. Quia quod hominibus alium est: abominatio est ante Deum.*] Idest, opinionem iustitiæ vobis parare studetis apud homines, facientes opera vestra, ut videamini ab eis, ac his rebus

studentes, ex quibus homines sanctitatem æstimant, externis scilicet cæremoniis, baptis-
matibus, &c. Atque vitia vestra palliantes, sub specie boni, vt avaritiæ studium, sub specie promissionum legis, & imitatione patriarcharum. At quamuis iusti sitis habiti ab hominibus qui foris iudicant: Deus nouit corda vestra: & quia scit ea plena esse hypocrisis, elatione, avaritia, inuidia, vos abominatur. Nam tale quid addendum videtur. Triplicem facit antithesim, vnā qua iustitiam nequitia, alteram qua externum interno, tertiam qua Deum, hominibus opponit. Apud Deum enim beati pauperes, mites, &c. cum hi miseri, & abominabiles sint hominibus, Neque rationem reddit non eius quod dictum est, sed quod subintelligitur, corda vestra plena sunt avaritia, &c. cætera apud Matthæum 23.

19. *Homo quidam erat diues qui induebatur purpura, & bysso: & epulabatur quotidie splendide.* Pergit ad fidelem dispensationem in pauperes prouocare, & ab avaritia reuocare; & vt Phariseos deterreret, terribile quoddam diuitis exemplum proponit: & ostendit insuper, in diuitiis & prosperitatibus huius vitæ, felicitatem non esse sitam; ob paupertatem verò, infelicem non esse hominem putandum: vt etiam hinc intelligamus, verum esse quod dixit: Quod hominibus altum est, abominatio est apud Deum. Parabolam putat Theoph. Alij historiam: quia Lazari nomen exprimitur, & Eutym. diuitem vocat Ninensem. Alij, quid mixtum ex vtroque vt Tragicomœdia. Nā quod diues ille, & Lazarus fuerit:

rit: quodque ille in inferno sepultus; hic ab Angelis in sinum Abraham portatus fuerit, historia est. Quod autem diues in inferno locutus sit cum Abraham, & cum rogauerit ut eum ad se mitteret ut gutta linguam refrigeraret; quod viderit oculis corporeis: parabola est, historię admixta. Christus tria huic homini tribuit, quibus beatus homo in hac vita iudicatur; pauperem nominat: diuitem, quem aliqui regem faciunt non nominat. Nam diuitum nomina satis sunt nota: pauperum vero obscura, vel quod Deus pauperes nouit, & approbat: superbos, ignorat; quibus dicet *nescio vos*, vel prudentię Christi adscribendum, qui pauperem quem laudabat nominat; diuitem quem vituperabat non nominat, ne illi iniuriam faceret, & sibi inuidiam conficeret.

20. *Et erat quidam mendicium, nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius, ulceribus plenus.*] Ut diuitis in hac vita, summum bonum, sic pauperis summam miseriam describit. Hic alius fuit ab eo quem suscitauit Ioan. 11. & 12.

21. *Cupiens saturari de micis quę cadebant de mensa diuitis, & nemo illi dabat: sed & canes veniebant, & lingebant ulcera eius.*] Ad modum catelli diuitis, quibus exprimit extremam paupertatem. Aug. ait se non legisse, & nemo illi dabat, ideo Lazarus a Deo adiutus dicitur. ex Chrysost. & quod auget inhumanitatem, canes lingebant ulcera eius, non ut ei, sed ut sibi bene esset ait Chryst.

22. *Factum est autem ut moreretur medicus, & portaretur ab Angelis in sinu Abraham: mortuus est autē & diues, & sepultus est in inferno.*] Q. d.

non cum diuitiæ à morte liberare poterunt. Imam partem inferni, in qua est sepultus, opponit sinui Abrahæ, in quo magna quies & voluptas, in quo erat Abraham & cæteri iusti, forte, ab eo loco distinctus, in quo nunc infantes, sine baptismo morientes recipiuntur. vel quia meritis Abrahæ, proximus, ut Ioannes in sinu Iesu, & ipse in sinu Patris esse dicitur. Dicitur Abrahæ, potius quam alterius, quia hospitalis fuit, vel pater credentium, vel parabolicè hæc dicta sunt, ad significandum alterius præmium, alterius supplicium. Et quia ita futurum est post resurrectionem, sic est de illis loquutus per anticipationem. Quidam hinc probant animas iustorum, à corporibus egressas, à bonis Angelis in cælum: iniustorum verò, à malis in infernum deportari. ut Ps. 90. & mortē afflictis finē esse afflictionū, ut diuitibus voluptatū.

23. *Elevans autem oculos suos, cum esset in tormentis, vidit Abraham à longe, & Lazarum in sinu eius.* Res spirituales corporaliter describit, ut melius intelligantur, vel eo modo quo scriptura, Deo membra assignat: vel quia corpora animarum in eis velut in speculo representantur, vel more prophetarum rem futuram quasi præsentem narrat. Et quia animæ post resurrectionem præmio, aut pœna simul cum corporibus donantur, vel accommodate ad nostrum caput loquitur, futurum enim fuisse, ut intelligeremus, quomodo sine oculis videre, sine lingua loqui, sine corpore cruciari, flamma dives potuisset. vel hoc partim historiam, partim parabolā esse. finxit ergo Christus membra quæ non erāt, sicut parabolam ipsam super historiam finxit. Quod dives Abrahama

mum rogitet, cum esset damnatus, & damna-
ti sanctos non rogent: hoc ad parabolam
pertinet & vt diuitis miseriam exprimat, opem
vt solet, implorantis ab aliis qui longè sunt.

24. *Et ipse clamans dixit: Pater Abraham,
miserere mei, & mitte Lazarum, vt intingat ex-
tremum digiti sui in aquam, vt refrigeret lin-
guam meam, quia crucior in hac flamma.*] Singu-
la verba ad commiserationem mouendam da-
ta opera Christus refert, vt ostendat, vtriusque
vices esse mutatas: Lazarum, in hac vita men-
dicasse: diuitem in altera. diuitem in hac vita
lætatum: Lazarum in altera: diuitis cruciatus
esse æternos qui guttam petit, si fieri posset ab
eo cui micam negauit.

25. *Et dixit illi Abraham: fili, recordare
quia recepisti bona in vita tua, & Lazarus simili-
ter mala. Nunc autem hic consolatur, tu verò
cruciaris.*] Quia Patrem vocauerat, parabo-
læ venustas requirebat vt illum vocaret filium
non tam honorifice, quam irrisoriè. signifi-
cat istum, si quid boni fecit, recepisse eius in
hoc mundo præmium: Lazarum verò si quid
deliquit pœnas luisse. Ex Chrysost. par est, vt
in spe liberationis per Christum faciendæ,
consoletur, tu verò crucieris: nam mutatae sunt
vices, vt doceat, non modo fieri non posse, vt
bonorum & malorum conditio mutetur: sed
iustum etiam esse vt ita fiat.

26. *Et in his omnibus, inter nos & vos chaos
magnum firmatum est: vt hi, qui volunt hinc
transire ad vos non possint, neque inde huc trans-
meare.*) Græce hiatus, qui non tam loci di-
stantiam, quàm conditionis & status per-
manentiam significat: vel sinum Abraham esse
sub

566 MANVALE IN EVANGELIUM
sub terra longe remotum à loco damnato-
rum.

27. 28. 29. *Et ait: rogo te Pater, ut mit-
tas eum in domum patris mei; habeo enim quin-
que fratres, ut testetur illis, ne & ipsi veniant
in hunc locum tormentorum, Et ait illi Abra-
ham: habent Moysen, & Prophetas: audiant il-
los.*] Parabolice fingit fratres habuisse, ut si-
gnificaret: non esse nobis expectandum, ut
mortui ad nos veniant; ut nos hortentur ad
pœnitentiam: cum & Scripturas & viuos Do-
ctores habeamus, qui hoc quotidie faciant:
vel non esse expectandum, ut aliquis ab in-
feris redeat; qui vera esse confirmet, quæ de
pœnis, & præmiis alterius vitæ dicuntur.
Quod homines impij & increduli solent opta-
re. Non fratrum sed sua causa rogat: ne si
fratres damnarentur, pœnas maiores acci-
peret; ex eorum pœnis: quos suo exemplo
huc traxisset. Vel quod inde sibi leuamen ali-
quod esset, si quamuis damnatus esset: fratres
tamen ipsius salui essent. Lazarum mitti ro-
gat; ut cognoscerent sortem pauperis me-
liorem esse quam diuitis in altera vita, & fi-
dem maiorem afferrent homini noto. Hic
quæri solet, num animæ mortuorum viuen-
tibus appareant. Chrysost. Terrull. Athan. &
alii negant: quia etiamsi oculis ipsis, damna-
torum supplicia cernerent, tamen à peccatis
non abstinerent: & quia dæmon sæpe homines
deciperet. S. August. lib. de cura cap. 15, ait, non
nisi impudenter negari posse, Moysis enim &
Eliæ animæ, in transfiguratione Domini ap-
paruerunt, ad testandam gloriam & passio-
nem Christi. Et credendum, aliis etiam de
causis.

causis fieri solere, quæ multæ & graues possunt
occurrere Non enim respondet Abraham, non
posse, aut non solere mortuos ad hanc vitam
redire, sed *habent Moysen & Prophetas*. Tamen
non quoties qui apparet, se huius, vel illius
animam dici, credere cito debemus. Sed ex-
plorandum, num sit ipse dæmon, qui se ani-
mam esse menditur. Mittit autem ad scripta
Mosaica & Prophetica, illos fratres diuitius
Christus, non ut per se, suæque lingua, sed
ut per eos quorum id erat officium, legerent.
& intelligerent ut Mat. 23.

30. *At ille dixit: non, pater Abraham: sed
si quis ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent.*
Supple. *audiant illos.* Vel non sufficit, quod
Moysen & Prophetas habeant, sat: scio: sed si
Lazarus aut aliquis ex mortuis ierit ad eos, &
restituatur scilicet fuerit eis, tunc pœniten-
tiam agent.

31. *Aut autem illi: Si Moysen & prophetas
non audiunt, neque si quis ex mortuis resurre-
xerit credent.* Ratio est, quia ei qui Moysen &
prophetas suscepit, certior est auctoritas, &
veritas eorum librorum; quam posset esse
eius qui ex mortuis resurgeret: causari enim
posset num phantasma esset, an dæmon;
cum auctoritatem Moysis constet esse diui-
nam. Experientia etiam docet, nam Iudæi,
eo quod non satis credebant Moysi, ac pro-
phetis: nec iis qui ex mortuis resurrexerunt,
crediderunt. Imò, Lazarum Marthæ & Ma-
riæ fratrem, cum ex mortuis resurrexisset,
voluerunt occidere: & Dominum ipsum post
suam resurrectionem acrius in suis membris
persecuti sunt ex Chrysostom. & Gregorio. Et
forte.

568 MANVALE IN EVANGELIVM
fortè dives ipse ex seipso de suis fratribus
coniecturam faciebat, quod ipse dum viue-
ret, diceret se crediturum, si quis è cœlo
vel ex inferno ad se veniret: vel loquitur
ex communi hac hominum opinione ex
Chrysoſt.

C A P V T X V I I .

*Cauendum à scandalo, remittendam
offensam.*

1. **E**T ait ad discipulos suos: impossibile est ut
non veniant scandala. Va autem illi per
quem veniunt.] Supposita hominum malitia,
egit Christus præcedenti cap. de avaritia Pha-
risæorum, qui eum, paupertatem diuitiis præ-
ferentem, irridebant; & discipulos scanda-
lizabant: nunc de pœnis agit qui alios of-
fendunt. Cum autem hæc verba bene cohæ-
reant apud Matthæum cap. 18. cum his quæ
præcesserunt: hic non hæreant: certum vide-
tur, illic suo loco; hic alieno esse posita, quo-
rum sensum vide ibidem.

7. 8. 9. Quis autem vestrum habens seruum
autem aut pascentem; qui regresso de agro
dicat illi: statim transi, recumbe: & non di-
cat ei: para quod cœnem, & præcinge te, &
ministra mihi, donec manducem & bibam, &
post hæc tu manducabis, & bibes? Nunquid
gratiam habet seruo illi, quia fecit, quæ ei im-
perauerat?] Christus exegit diuitiarum in
paup̃

pauperes distributionem, voluptatum contemptum, scandalorum fugam: ne quis cum hæc perfecisset, sibi placeret: nunc iactationis affectum qui bonum opus consequi solet, euellit. Ad quod profert exemplum de seruo quem nullus Dominus, quantumuis commodus, solet ex agro reuersum honore afficere, ob diurnum eius laborem, sed rursus iubet, ac debitam adhuc exigit seruitutem. Et nec sic quidem gratiam habet ei. Hoc ergo exemplo nobis proposito accommodans illud suæ intentioni subiunxit: Sic & vos cum feceritis omnia quæ præcepta sunt, dicite serui inutiles sumus. Alij dicunt Christum docuisse discipulos, vt sic de se humiliter sentirent: nec debere nos prius à Deo gratiam, idest, mercedem petere, quod est ad eius mensam recumbere, quam omnes officij nostri partes; idest, legem omnem expleuerimus. Et paratos esse ad faciendum si quid nobis præterea præceptum fuerit.

10. *Non puto: sic est vos cum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis: dicite serui inutiles sumus, quæ debuimus facere fecimus.* Non sic accipiendum, quasi quis sit, qui omnia adimpleuerit (in multis enim offendimus omnes Iac. 3.) Sed sensus est, etiam si feceritis omnia, tamen vos agnoscite seruos inutiles: quo significatur, quam inutiles nos debeamus reputare, & nos deprimere, & humiliare, cum aduerterimus nos multa nobis præcepta non adimpleuisse, quia Domino nostro operibus nostris nihil commodamus: Et quia nihil, vltra quam debemus, & præceptum nobis est, facimus. Non sic inutilis seruus dicitur Matth. 25. quem

quem Dominus prolicet in tenebras exteriores. Male ex eo contendunt hæretici non posse nos facere opus supererogationis : Nam etsi seruus ille non fecit, tamen facere potuit. Nam si non potuisset, non dixisset dominum illi gratiam non habuisse : quia non fecisset nisi quod facere debebat : indicans, gratiam illi habiturum, si plus fecisset. 2. contendunt nos ne id quidem quod præceptum est facere posse, ut Deum ex totis viribus diligere : At quid est hoc nisi in quantum possumus diligere? possumus autem diligere, quantum possumus. 3. contendunt nos nihil mereri etiamsi omnia quæ præcepta sunt obseruauerimus. At in hac parabola non dicitur nunquid mercedem dabit illi? Sed nunquid gratiam habebit seruo illi, quæ plus est quam merces. quæ propter gnauius nauatam operam à seruo supra pactum conuentum superadditur: quæ ideo gratia, non merces dicitur, quia non ex pacto, & iure, sed ex Domini liberalitate, & morali ut vulgo dicitur honestate debetur, debetur tamen. Obseruantibus autem præcepta certam mercedem dari diximus cap. 6. Mat. 5. & 10. Mat. 9. 1. Cor. 3. 2. Ioan. 8. Apoc. 18. & 22. id ergo est inutiles seruos esse cum fecerimus omnia quæ præcepta sunt nobis, non quidem, nihil nos præceptorum obseruatione meruisse, sed nihil meruisse præter mercedem quæ præceptorum obseruationi respondet. Vult igitur Christus nos non gloriari, cum præcepta seruauimus, quia etsi mercedem nostram meriti sumus, tamen nihil singulare, nihil egregium fecimus : nihil quod non quilibet seruus facere debuerit.

11. *Et factum est, dum iret in Ierusalem,*
trans.

transibat per mediam Samariam, & Galilaam.]

Hæc historia suo loco non refertur vt notat Ians. cuius explicationem vide apud Matth. 8. Notat vnde, quo, & qua Christus ierit, vt ex decem leprosis nouem Iudæos, vnum Samaritanum fuisse credibilis redderet.

12. 13. *Et cum ingrederetur quoddam castellum, occurrerunt ei decem viri leprosi, qui steterunt à longe, & leuauerunt vocem, dicentes: Iesu praeceptor, miserere nostri.]* Cum iam pagum esset ingressurus: nam non intra, sed extra, illi occurrerunt leprosi, nec enim talibus ingredi licebat. Num. 5. *occurrerunt*, non fortuito, sed de industria, vt sanitatem recuperarent. *Decem* esse ait, vt doceat multos esse vocatos, paucos esse electos: multos à Deo beneficia consequi, paucos esse gratos. *stant à longe* ob lepræ sceditatem: loco quidem procul stant, oratione autem prope sunt. *Clamant*, quia longe aberat, & affectus cogebat, vt paucis verbis, sed frequenter simul orarent. *Miserere nostri*, tam Iudæi, quam Samaritanus, communi morbo & studio, in vnâ vocem prorumpentes. Docet vt non priuatas tantum sed etiam publicas preces Deo offeramus. Chryl.

14. *Quos vt vidit dixit: ite, ostendite vos Sacerdotibus: Et factum est, dum irent, mundati sunt.]* Apud Matth. 8. prius sanat, quam ad Sacerdotes mittat: hic contra: probare volens illorum fidem, & ex fide nascentem obedientiam: Et vt constaret Sacerdotum testimonio, veram esse qua infecti erant lepram, & verum miraculum cerneretur. *Sacerdotibus*, pluralis est pro singulari, vt Iac. 5. vt si quis diceret ite ad medicos cum vnus sufficiat. Sanati autem sunt.

sunt antequam ad Sacerdotem venirent, vt agnoscerent se à Christo, non à Sacerdote sanatos.

15. 16. *Vnus autem ex illis, vt vidit quia mundatus est, regressus est, cum magna voce magnificans Deum. Et cecidit in faciem ante pedes eius, gratias agens: Et hic erat Samaritanus.*] Tum Iesu, à quo licet absente curatus fuerat, gratias agens, idque cum summa læritia & animi reuerentia, prosternendo se in faciem suam ad pedes Iesu, quem iam mundatus, non dubitauit appropinquare.

17. *Respondens autem Iesus, nonne decem mundati sunt? & nouem ubi sunt?*] Loqui exorsus, vel respondens ad ea quæ dixerat Samaritanus. q. d. quomodo non redierant. Mirum tam ingratos, tanto & tam recenti beneficio: forte putabant cum Iudæi essent, se à Sacerdotibus sanatos, aut quidem à Christo: sed oportuisse tamen ad Sacerdotes ire: Et quia missi erant, & quia lex iubebat, vt Sacerdos de curata lepra iudicaret, vt leprosus cum hominibus versari posset. Samaritanus autem non alium quam Christum agnoscebat Sacerdotem, à quo sanatus fuerat.

18. *Non est inuentus qui rediret, & daret gloriam Deo; nisi hic alienigena.*] Quibus verbis aliorum nouem ingratitudinem auget: Et illis anteponit Samaritanum, quam illi gentem, tanquam peccatricem execrabantur.

19. *Et ait illi: Surge, vade: quia fides tua te saluum fecit.*] Q. d. securus scilicet de beneficii nunc dari perpetuitate. Alios fide saluos, non negat; hunc affirmat: quia forte illos quidem à lepra corporis, animo saluos non fecisset:

fer: sed solitus erat Christus, animam simul & corpus curare. Si ergo sunt iustificati quo modo ad Christum non redierunt? Non mirum si ob curationem corporis quam videbant non redierunt: non redirent ob animi curationem quam non videbant. Nec constat, eos mortaliter peccauisse, cum potuerint beneficium iustificationis animo recognoscere: Et si peccauerunt; nihil obstat eos prius iustificatos fuisse: deinde ob ingratitudinem peccauisse: Et bonū saepe nobis est peccandi occasio; adeo ad malum propensi sumus. Vide quō modo intelligendum sit *fides tua te saluum fecit*. Matth. 9.

10. 21. *Interrogatus autem à Phariseis: quando venit regnum Dei? respondens eis, dixit: Non venit regnum Dei cum obseruatione. Neque dicent: Ecce hic, Ecce illic. Ecce enim regnum Dei intra vos est.*] Venturum esset seu venire deberet: Occasio huius quæstionis fuit, quia sepe Dominum de regno Dei disputantem audiuerunt. imo & Ioannes, & ipse Christus & Apostoli, suam missionem auspiciati, à promissione regni cœlorum & regni Dei, dicentes appropinquauit regnum cœlorum. cum ergo ab his omnibus promissum regnum Dei Pharisei nōdum uenisse cognoscerent, interrogant Dominum, sine serio animo discendi: vel irrisorie, quod uerisimilius, quando venturum esset regnum Dei: existimabant ueniente Domino Hierosolymam, regnum Dei manifestandum: unde multi putant quod hæc paulo post in Hierusalem iturus dixerit: Et quod hic, suo loco non sunt posita à Luca. Regnum Dei, est uita beata, uel Christus ipse, seu Messias, regnū pro rege. *cum obseruatione*, temporis scilicet, ut possit

possit sciri tempus certum, & prospiciendo signa naturalia cognosci: Neque cum venerit dicere poterunt *Ecce hic est regnum Dei*, aut *ecce illic*: Regnum Dei intra vos est; Messias seu Rex quem expectatis *intra vos est*, idest, in medio vestrum est: q. d. vel hinc discere potestis, quia non veniet cum observatione regnum Dei, quod cum venerit, venisse tamen ignoretis. Ac si clarius dixisset, regnum Dei non est corporeum aut temporale, sed spirituale, & oculis animi quærere oportet. Contrarium videtur dicere ver. 23. *Ecce hic, ecce illic, nolite ire* neque sectemini: sed non aduersatur, nam hic loquitur de regno Dei, quod spirituale est: nec potest digito designari: illic de Christo Rege, quem alij hic, alij illic esse dicturi erant: Et hic de primo: illic, de secundo Christi aduentu loquitur. Et quia regnum Dei quod iam venerat, eius quod venturum erat, imago, & inchoatio quædam erat: interrogatus Christus de futuro, de præsentī responder. *Regnum Dei intra vos est*: idest, in potestate vestra est; si vultis Christum recipere, vt Deut. 31. quasi d. in medio vestrū sum. Vel regnum Dei, est imago Dei quam intra nos habemus: vel gustus & lætitia illius, quam in animo sentimus: vel Christus habitans per fidem, in cordibus nostris regnans.

22. *Et ait ad discipulos: Venit dies, quando desideretis videre unum diem filij hominis, & non videbitis.*] Græce *unum diernum* scilicet quibus vobiscum nunc sum, & mea estis protecti præsentia; vel q. d. meam vel vno die præsentiam desiderabitis, in periculis, & in dubiis constituti. Ex quo patet non loqui de die iudicij, quem

quem omnes videbunt, & pauci cupiunt videre. Hoc dixit discipulis non vt eorum patientiam, sed fidem roboraret. Cætera vsque ad finem cap. vide apud Mat. 24. & Mar. 13.

CAPVT XVIII.

Docet orare.

1.1. **D**icebat autem & parabolam ad illos, quoniam oportet semper orare & non deficere. Iudex quidam erat in quadam ciuitate qui Deum non timebat, & hominem non reuerbatur. Locutus fuerat in fine capituli præcedentis, de futuris persecutionibus, de repentino suo aduentu ad iudicium: docet nunc vigilandum esse, & orandum ne aduentus suus opprimat imparatos. Vt ab omnibus periculis imminetibus eruantur, nihil esse quod assidua oratio à Deo non impetret vt cap. 11. 1. Thes. 5. Non deficere est instare, pulsare; non dies ac noctes sine ulla intermissione orare: quod fieri non potest: aut horis statutis vt pie fit in Ecclesia. Argumentatur in hac parabola à minori ad maius, aut à dissimili. Si homo ille iniquus, nec homines metuens tamen mulieri, propter assiduas eius preces concessit, quod petebat, quanto magis Deus natura clemens, nobis concedet, si assidue illam orauerimus, vt cap. 11.

3. Vidua autem quadam erat in ciuitate illa, & veniebat ad eum dicens, vindica me de aduersario meo. Inducit non quamuis personam, sed viduam, quæ omnium iniuriis solet esse exposita, hunc iudicem interpellantem, parum quod id cõueniret rei per parabolam significat: Nam fideles bene comparantur viduæ, sed

sed multo magis, vt iudicis huius inclementiam magis exaggeraret; dum ne eius precibus longo quidem tempore flexus est; pro qualiū defensione, maxime præficiuntur. Cum nec Deum, nec homines reuereretur, nulla persona erat quam minus inuare poterat, quam pauper vidua, à qua nihil aut sperabat, aut timebat: Et tamen iuuat eam propter assiduas preces. q. d. quotidie veniebat, non vindictam sed iustitiam petebat. Et loquitur de Deo humano more, quo læsi ab aliis vindictam querunt. Et quia de persecutionibus agebat quas discipuli erant passuri: Et docebat fore, vt si continuis precibus Deum rogarent, eos liberaret. vt Apoc. 6.

4. 5. *Et nolebat per multum tempus: Posthac autem dixit intra se: Etsi Deum non timeo, nec hominem revereor: tamen quia molesta est mihi hac vidua, vindicabo illam, ne in nouissimo veniens, sugillet me.*] Declarat Christus, quod iudex ille fecit, vt molestiam euitaret, id multo magis facturum Deum, vt misericordiam præstet. *sugillet*, idest, suis assiduis precibus obtundat, aut tædio afficiat me: quo significatur iudicem hunc ob id statuisse vindicare viduā, vt à molestia liberaretur: ne cum perfunctus esset officio, à vidua illa, coram successore suo accusaretur, quod sæpius ab ea rogatus, vt ius ipsi redderet, non reddidisset. Et hoc est *sugillare*, idest, reprehendere, accusare, iudex est Deus non similitudine sed potius dissimilitudine, vidua nos sumus, & quisquis persecutionē iniuste patitur. Aduersarius homines iniqui, qui iustos affligunt.

6. *At autem Dominus: audite quid iudex iniqui*

iniquitatis dicit.] Hebræis pro iniquus, considerate ex iudice illo iniquo, & crudeli: quid benignus iudex Deus facturus sit, si illum assidue oraueritis.

7. *Deus autem non faciet vindictam electorum suorum, clamantium ad se, die ac nocte, & patientiam habebit in illis.*] Interrogatiue. q. d. an id in cuiusquam animum venire potest, ut id de Deo sentiat; si aduertat, quid aliquando faciunt impij iudices, precum assiduitate, & constantia victi: Si apud eum, qui nec causæ iustitiæ, nec personæ miseria flectebatur, iustæ preces miserandæ viduæ tantum valuerunt, ob solam perseverantiam: an non multo magis, ob similem constantiam iustissimæ preces piorum, in hoc mundo afflictorum, valebunt apud Deum: qui & iustissimus & misericordissimus est, & pios ad se clamantes elegit, & dilexit ante constitutionem mundi: Si audiuit ille, cui molestum erat rogari, an non multo magis audiet, qui ut oremus hortatur. *Et patientiam habebit in illis.* Et Deus patietur electos suos, perpetuo ab iniquis hominibus affligi. Q. d. minime, vel: An non faciet vindictam: etiam cum patiens fuerit, & longanimis super illis, idest, etiamsi ad tempus despiciere, & negligere videatur illorum iniuriam, & differre eorum petitionem.

8. *Dico vobis, quia cito faciet vindictam illorum.* Verumtamen filius hominis veniens, putas, inueniet fidem in terra? Illorum, electorum suorum, non ut ille iudex, longo post tempore vindicauit ab iniuria viduam, sed cito, ut Psal. 10. Isa. 65. Et indicat paucos futuros, qui usque in illum diem quo sunt liberandi, persistant in

578 MANVALE IN EVANGELIVM
precum perseverantia, ob fidei pusillitatem:
sicque vix quos liberet, inueniet.

9. Dixit autem & ad quosdam qui in se confide-
bant tanquam iusti, & aspernabantur ceteros para-
bolam istam.] Superiore parabola, de orationis
perseuerantia: nunc hac seu parabola seu histo-
ria, de humilitate in oratione seruanda loqui-
tur: duos inducit orantes Phariseū superbum,
& publicanum humilem.

11. Phariseus stans hac apud se orabat; Deus
gratias ago tibi, quia non sum sicut ceteri homi-
num: raptores, iniusti, adulteri, velut etiam hic pu-
blicanus.] Stat ipso habitu se superbum decla-
rans; vel quia sic Iudæi orare soliti: At Chri-
stus flexis genibus orauit Act. 7. 9. 20. & 21. Et
Iudæi. 3. Reg. 8. Par. 6. Dan. 6. Mich. 6. Mar. 17.
Luc. 5. & 22. Quare stare significat solam præ-
sentiam, vel quietem, vel audaciam, vel inchoa-
tionem Isa. 47. Ps. 105. bene apud se: quia apud
Deum non orabat. In hoc Phariseo quatuor
superborum species quas refert Gregor. 13. in
Iob c. 7. videbis cum bonum à semetipsis habe-
re se æstimant: aut si sibi desuper datum cre-
dunt, pro suis se hoc accepisse meritis putant,
aut certe cum iactant se habere quod non ha-
bent, aut despectis cæteris, singulariter videri
appetunt quod habent. Chrys. multa mala facit
qui aliis conuiciatur. 1. audientem reddit pe-
iorem; si enim peccator est, lætatur inuenio
criminis collega: si iustus extollitur de se ma-
gna putans. 2. Ecclesiæ communitatem lædit,
hanc enim vituperant qui audiunt. 3. Deum
blasphemari facit. 4. illum cui conuiciatur, im-
pudentem facit, & sibi aduersarium.

12. Ieiuno bis in Sabbato, decimas de omnium quæ
possideo.

possideo.] Secundo forte; & quinto die ieiunabat: non tantum iis diebus quibus omnes secundum legem, & maiorum statuta ieiunant, sed bis in vnaquaque hebdomada. Decimas dabat non tantum ut vulgus, frumenti vini & olei, sed etiam omnium quæ possidebat, decimas etiam mentem, & minutissima quæque. Hic nota qualia sunt ob quæ hic Phariseus, & qui huic similes sunt, sibi iustitiam vendicant; nimirum externa tantum: Et magis humanorum mandatorum quam diuinorum obseruationes: cum autem curanda sint omnia quæ ad mentem pertinet, pietas, misericordia, humilitas, & id genus virtutes, quæ Deus præcipit, priori loco sunt habendæ.

13. *Et publicanus à longe stans, nolebat nec oculos ad cælum leuare: sed percutiebat pectus suum, dicens: Deus propitius esto mihi peccatori.*] Quasi non ausus fuerit in templum ingredi, aut versus arcam accedere, nec leuare oculos ad Deum. Nota in Publicano conditiones vere pœnitentis, idest, propriæ indignitatis, & quæ ex corde nascitur sui ipsius deiectio, & erubescencia. 2. est de commissis peccatis dolor, docuit natura pœnitentes percutere pectus suum, & inter Iudæos & Christianos hoc fuit vſitatum. 3. est bona de diuina benignitate cōfidentia, quam breui sed efficaci oratione hic significat.

14. *Dico vobis, descendit hic iustificatus in domum suam ab illo.*] Audiuius in Phariseo superbū accusatorem: in Publicano humilem reū; audiamus nunc & Iudicem sententiam pronuntiantem: venit in templum iniustior, rediit iustior Phariseo, idest, Dei gratia ex peccatore, iustus effectus est Publicanus, ab illo, idest, magis

B b 2 quam

580 MANVALE IN EVANGELIVM
quam ille descenderit, iustus: Sed cōparatione
impropria, quia scilicet iste non descēdit iustus.
Aut potius Publicanus dicitur descendisse iu-
stior quā Pharisæus, quia & Pharisæus aliquā
habebat iustitiā, qua, & coram hominibus, &
suo iudicio iustus habebatur: sed hanc iustitiā,
vicit iustitia publicani; vt quę Dei esset iustitia,
& coram Deo iustitia, cuius laus non ex homi-
nibus, sed ex Deo est. Vide Dei benignitatē quā
tam breui oratione, & tam parua pœnitentia,
superatus mox pœnitentem in gratiam recepit.
reliqua apud Mat. 23. & 19. & 20. & Marc. 10.

C A P V T X I X.

Excipitur à Zachæo.

1. 2. 3. 4. **E**T ingressus perambulabat Iericho. Et
ecce vir nomine Zachæus; Et hic prin-
cips erat publicanorum, & ipse diues. Et quarebat
videre Iesum, quis esset: Et non poterat pro turba,
quia statura pusillus erat. Et præcurrens ascendit in
arborem sicomorum, vt videret eum: quia inde erat
transiturus.] Hæc historia recte cum superiore
textitur: Nam in illa cæcus corporaliter, & pau-
per, visum recipit: in hac cæcus spiritualiter, &
diues: quia neminē à sua gratia excludit Chri-
stus. Dum dicitur princeps publicanorū signifi-
catur eum fuisse ditissimum: Et quantę fuerint
illius eleemosynæ cum dimidiam partem ero-
gauerit in pauperes. Cū urbem lustraret Chri-
stus quærens animas perditas: Zachæus cupie-
bat eum etiam de facie cognoscere, de quo ru-
mor sanctitatis & miraculorum, tam admiran-
da sparserat: oblitus sui principatus, & suarum
diuitiarum velut infimæ sortis homo, currebat
ante

ante eum, qua trāsicurus erat: vt antequā accederet spatium haberet in arborem, quam in via esse sciebat ascendendi, non metuens, quod multis Iudæorum visui faturus esset: eo quod diues, & publicanorum princeps sublimis, in arbore spectator esset, vnius hominis humilis & pauperis.

5. *Et cum venisset ad locum, suspiciens Iesus vidit illum. & dixit ad eum: Zachaa, festinans descende: quia hodie in domo tua oportet me manere.* Non ob inopiam quasi defuissent ei in quē reciperetur, hospitia: sed quod suo desiderio ille meruerat, Dominum habere hospitem: Et quia oportebat Christum hac ratione, secundum suum officium quærere & saluum facere quod perierat.

6. *Et festinans descendit, & excepit illum gaudens.* Eo modo quo iusserat Christus; hoc diuinæ gratiæ est respondere: nihil cunctatus descendit, & excepit illum gaudēs: veluti magno honore affectus, & magno thesauro donatus, cum prius temporalia tantum lucra sectaretur.

7. *Et cum viderent omnes, murmurabant, dicens, quod ad hominem peccatorem diuersisset.* Cum cæcum ante ingressum Iericho Christus illuminasset, omnis plebs vt vidit, dedit gloriam Deo: Nunc vero cum magis deberēt dare gloriam Deo, omnes murmurabant dupliciter; & quod hunc adhuc peccatorem vocabant qui animum mutauerat. Et quod hoc vitio vertebant Christo, quod ad hominem peccatorem diuerterit; cum viderent eum hoc vnum agere, vt sua doctrina peccatores ad pœnitentiam vocaret. In quo norandū homines semper pluriis facere corporalia quam spiritualia Christi

beneficia : Non absolute *omnes* murmurabant : Nam non Apostoli, & discipuli qui aderāt : sed plurimi Iudæi eius loci ciues, & præsertim Pharisei. Causa fuit, vt quidā putant, quia Zachæus Gentilis erat, & cum gentibus cibū sumere veritum erat. Act. 11. Et solebant Iudæi omnes Gētiles peccatores vocare; Et nomine peccatorū Gentiles intelligere. vt Mat. 26. Mar. 14. Luc. 24. Si enim fuisset ex genere Abraham, sicut Iudæi omnes, non dixisset *eo quod & ipse* : Nam quid sibi vult *& ipse* nisi etiam ipse, quamuis carne Abraham filius non sit, spiritu est vt Rom. 9. Probabilis opinio est non certa, nam publicani omnes quamuis Iudæi essent, pro publicis peccatoribus habebantur. vt c. 5. & Mar. 9. similiter Pharisei murmurabant.

8. *Stans autem Zachæus, dixit ad Dominū : Ecce dimidiū bonorū meorū Domine, do pauperibus: Et si quid aliquem defraudaui, reddo quadruplū.*] Quod dicit *do & reddo* quidā sic accipiunt, quasi iam hoc facere cœperit, priusquam etiam ad ipsum Dominus diuertisset, vt intelligeret, num hoc quod cœperat Domino probaretur, nec ne: sed rectius videtur commotum Christi doctrina & præsentia, iam certo cōstituisse daturū & reddaturum, vt cum dicit *do & reddo* sint præsentia pro futuris, dabo & reddā, sese iam facultates suas ad id deputare. Et ad id faciendum sese astringere, q. d. iam iam, pauperibus addico : id enim magis conuenit responsioni Hodie salus domui huic facta est. Sunt qui dicunt Zachæū omnibus relictis bonis Christū fuisse sequutū: Et quod dimidiā partem dicitur retinuisse, fecisse, vt ablata restitueret : Et quia certus non erat, quantum cuique abstulisset, voluisse, ne forte

forte aliquid alienū retinens, erraret, quadruplo plus reddere, quam sibi debere videbatur. quod exemplum omnes sceleratores imitari deberent. Alij dicūt ex lege hoc fecisse. Exo. 21. 2. Reg. 12.

9. *Ait Iesus ad eū: Quia hodie salus domui huic facta est: eo quod & ipse sit filius Abrahæ.* Si Zachæus Iudæus erat, sensus est, ideo saluū fuisse quia filius erat Abrahæ, non quod omnes, qui genere filij erant Abrahæ, salui essent: sed quod ius quoddam haberent ad salutē, cum propter illos præcipue Christus venisset. Aut filium Abrahæ non genere (quamuis genere etiā filius esset) sed fidei & charitatis imitatione appellat, vt Ioan. 8. *Quod si Zachæus gentilis erat interpretandū est, Eo quod & ipse sit filius Abrahæ* idest, quamuis genere non sit, fide tamen est, vt qui ex eo sunt oriundi. Non dixit hodie salus tibi facta est sed *domui huic facta est*, vt beneficium extendi significaret ad totam familiam, vt Act. 10. 16. & 18. Vel vt indicaret antea vitis apertam fuisse domum, hodie vero salutis: Vel *domui*, idest, Zachæo. Cætera vsque ad vers. 41. habes apud Matth. 11. & 13.

41. 42. *Et vt appropinquauit, videns ciuitatem flevit super illam, dicens. Quia si cognouisses & tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi, nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis.* Flevit, prædicens summam calamitatem Ierusalem, cum fausta omnia acclamarent, ostendit se & futura scire, & inimicos suos amare. Beatitudines omnes, suo firmavit exemplo. Dixerat beati fientes. Itaque flet, ait Orig. *Si cognouisses & tu.* Oratio est imperfecta: Si pro utinam cognouisses & tu, sicut ista turba cognoscit, Alij Chri-

sti personam: Si cognouisses & tu sicut & ego cognosco, & verbum referunt, ad, *qua ad pacem tibi*: q.d. si cognouisses occasionem quæ tibi offertur, nunc pacem obtinendi, dum præsentem habes saluatorem tuum, subintellige non negligeres. Alij relatiuum *qua*, ad diem referunt, si cognouisses, & tu quia *venient dies* in te, & *circundabunt te inimici tui vallo*, &c. Si inquam cognouisses, etiam in hac die tua, quæ ad pacem tuam est, idest, qua tanta pace gaudes, feres utique, sicut & ego fleo, non gauderes sicut nunc gaudes. Nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis, quæ si cognouisses feres, quia veniet dies in te, & *circundabunt te inimici tui vallo*: In quo Christus describit futurum vrbis excidiũ sub Tiro, & Vespasiano. Et se Deum esse declarat: qui futura cognosceret. Et ciues Ierusalem monet, vt ad Deum se conuertant, & impendentem calamitatem effugiant. *Tempus visitationis*, idest salutis præsentem occasionem: tempus primi aduērus, dies salutis. cætera apud Matth. 13. & 21.

C A P V T XX.

Disceprat cum Iudæis amulis suis.

1. **E**T factum est in una dierũ, docente illo populi in templo, & euāgelizante, conuenerũt principes Sacerdotum, & Scribæ, cum senioribus: Et aiũt, dicentes ad illũ: Dic nobis in qua potestate hac facis?] Marcus c. 11. tribus diebus continuis distincte refert Dominum venisse in Ierusalem, ibique vsque ad vespẽrã docuisse in tẽplo. Lucas vero, non distincte referens gesta diuersorum dierũ dixit: Et erat quotidie docens in templo. Ex quibus verbis, & ex eo quod postea Christus dicit, *quotidie*

SECUNDVM LVC. CAP. XXII. § 8;
*sidie apud vos eram in templo docens: apparet
Dominũ, non tribus tantũ diebus primis huius
hebdomadæ docuisse in templo, sed etiam se-
quentibus duobus, vt notat Ias. Nisi quod di-
cit Lucas quotidiana sic referendum ad quatuor
illos dies quibus post ingressum celebrẽ in Ier-
usalem vsque ad diem quo cõprehensus est in
tẽplo docuit, cum noctu in Bethaniã rediret vt
apud Mat. 21. & 26. vbi torius cap. explicatio.*

C A P V T X X I.

Vidua oblationem præferi.

1. **R**espiciens autem vidit eos, qui munera sua
mittebant in gazophylacium, diuites. Vi-
dit autem et quendam viduam pauperulam, mit-
tentem ara minuta duo: & dixit: vere dico vobis,
quia vidua hæc pauper, plus quã omnes misit.] Se-
dens è regione Gazophylacii, non quid è teme-
re, & curiositatis gratia, sed ob doctrinæ quæ
ex euentu est sublequuta, opportunitatem ca-
ptandam, aspiciebat quomodo turba iactaret
æ in Gazophylacium, vt habet Mat. 12. apud
quam hæc historia explicata est. Totum vero
caput apud Matth. 24.

C A P V T X X I I.

Post cenam capitur.

1. 2. **A**ppropinquabat autem dies festus Azymo-
rum, qui dicitur Pascha: & quærebant
principes sacerdotum & scriba, quomodo Iesum in-
terficerent: timebãt verò plebem.] Dies Azymorum
qui post duos dies futurus erat, vt habet Mat.
6. vbi explicantur omnia quæ hic desiderantur
vsque ad vers. 18.

28. *Vos autem estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.*] Hęc sententia propter discipulorū contentionem, ortā, antequam Ierosolymam ingrederentur, fuit pronuntiata; vt cōstat ex Math. c. 20. Quam cum suo loco prætermisisset, hic recordatus Lucas cōmemorat. Cū ergo quē quisque in futuro regno Christi locum esset habiturus, discipuli contenderent, vt murmur sedaret, omnes futuros aliquomodo æquales declaravit, omnes eundem panem esuros & vinum bibituros, omnes futuros Iudices: & suo quemque sessurum throno, nec id fauore vt putabant, sed meritis, patientia, perseverantia in aduersis, habituros, *sed quia inquit permansistis mecum in tentationibus meis,* idest, persecutionibus meis à Iudæis. Tentationes vocat quia per eas Pater, aliquo modo cum tentabat: vt non tam Patri quam hominibus eius virtus appareret.

29. *Et ego dispono vobis sicut disposuit mihi pater meus regnum.*] Q. d. vos pro me fecistis vt mecum in tētationibus meis permaneretis: ego vicissim vobis dispono testamento regnum declarans meritum præmio respondere, sed præmium esse tanto maius, quanto Christus discipulis. Et se breui moriturum, *sicut disposuit mihi pater.* Q. d. sicut mihi pater promisit, per varias tentationes, ita & ego vobis dispono; quia per tentationes mecum permansistis: vel sicut sua auctoritate, mihi pater regnum dedit, eadem ego vobis illud dispono. q. d. quale regnum dedit mihi pater, tale ego vobis promitto. Loquitur vt homo: ideoque male hinc colligunt inæqualitatem Patris & filij.

30. *Vt edatis & bibatis super mensam meam*

in regno meo, & sedentis super thronos, iudicantes duodecim tribus Israël.] Vitam beatam cibo & potu declarat vt Ps. 16. & 35. Matth. 26. quia homines in cibo & potu delicias ponūt Amb. non victus, & potus promittitur, sed communicatio gratiæ cœlestis. Et priuilegium est regis mentis accumbere, non omnibus aulicis concessum, vnde sequitur & sedentis, &c. quod Apostolis proprium.

31. *Ait autem Dominus Simoni: Simon, ecce Satanas expetit vos, vt cribraret super triticū.] Græcè expostulauit. quo verbo declarat Satana nullam vexandi homines potestatem habere, nisi eam prius a Deo peratit vt Iob. 1. & 2. vt purgentur & probentur sicut triticum Deus concedit. hoc quod ad omnes pertinet Petro dictū est quia erat caput, & omnium fortissimus.*

32. *Ego autem rogavi pro te, vt non deficiat fides tua: Et tu aliquando conuersus confirma fratres tuos.] Declarauit a quo sibi Petrus timere: nunc docet in quo fiduciam habere debeat. Ego te, maximè, fidemque tuam protegam ait Chrys. hom. 34. in Mat. vt semper tentat Satanas, sic semper Christus orat: vnde colligitur Romanæ Ecclesiæ & successorum in ea, Petri fidem fore perpetuam. Et cum negauit se nosse Christum, non fuit eius fidem deficere, sed tentari, quia fortior ex tentatione surrexit. Ore negauit, apimo fidem retinuit vt diximus Mat. 26. idem dicendum de successoribus si quando visi sunt in fide vacillare. Et tu, id est, sicut ego te confirmaui, tu iterū confirma fratres tuos. Vnde constat, non de illo solum tempore quo Petrus negauit, nec de ipso solum Petro, sed de omnibus eius successoribus loqui*

Christum: nam tempore passionis Petrus Apostolos non confirmavit: & tamen necessitas perpetua erat alios confirmandi. Itaque in persona Petri omnes Petri successores iubet fratres in fide firmare. At quomodo firmare possunt, si ipsi errare possunt? sunt qui conuersum à peccato exponunt: quo Christum negauit facta pœnitentia quasi aliis de suo vulnere fecerit medicinam. cætera apud Mat. 16.

35. *Quando misi vos sine sacculo & pera & calceamentis nunquid aliquid defuit vobis.*] Non personarum sed temporis diuersam conditionem significat, tempusque illud quo eos ad prædicandum miserat, adeo pacatum & fauorabile fuisse vt nihil eis quamuis nihil secum deferentibus defuerit: fauentibus omnibus, quod ipsius essent discipuli: nunc instante passione sua, diuersum esse tempus, adeo omnes sibi futuros infensos, vt non solum nemo illis propter se fauere audeat; & necessaria suppeditare: vt omnes potius eos sint persecuturi, & ad mortem quæsituri: itaut non modo baculo & pera, sed etiam gladio opus illis esse videatur.

36. *At illi dixerunt: nihil. Dixit ergo eis. Sed nunc qui habet sacculum, tollat similiter & peram, & qui non habet, vendat tunicam suam, & emat gladiū.*] Hæc verba his quæ dixit Mat. 10. non sunt contraria: illic quid facere deberent: hic quid facturi essent prædixit, quare tollat, vendat, emat: non sunt præceptum sed prædictio: vt Ps. 108. vel non sunt imperatiuum, sed futurum, tollet, vendet, emet. vel solam temporis conditionem significant: in quo si humanis auxiliis vtendum esset, nullum non esset maximum

mè necessarium, cum de sua, & discipulorum vita ageretur. vt diximus apud Matth.

37. Dico enim vobis, quoniam adhuc hoc, quod scriptum est oportet impleri in me. Et cum iniquis deputatus est: etenim ea quæ sunt de me finem habent.] Causam reddit cur gladio & omnibus præsiidiis humanis opus esset, si res humano more ageretur: nam præter eas prophetias quæ iam impletæ erant: hæc omnium præcipua implenda erat, vt inter duos latrones moreretur: vel finem habent, id est, impleri necesse est: vel parum abest quin impleantur.

38. At illi dixerunt: Domine, ecce duo gladij h: c: ut ille dixit ei: satis est.] Non militares: sed quibus forte usi erant in agni immolatione & diuisione: quales Ianij & rustici habent. Et huiusmodi gladio Petrus abscidit Malchi auriculam. Qui forte vnus pro omnibus respondit tanquam dux Apostolorum: qui ante dixerat tecum paratus sum, & in carcerem, & in mortem ire. Quod Christus ait; Satis est, non confirmat Apostolorum opinionem, existimantium gladiis rem esse gerendam: sed vel ironicè respondet: vel indicat opus non esse gladiis; non quod necessitas temporis non postularet, sed quod ipse nollet se gladiis tueri: & diuino consilio factum est vt Apostoli non caperent sensum, vt sanaretur Malchi auricula. cætera Mat. 26.

CAPVT XXIII.

Morti adiudicatus crucifigitur.

1. **E**T *furgens omnis multitudo eorum duxerit e ad Pilatum.*] Confestim mane consilium facientes summi sacerdotes cum senioribus, & scribis & vniuerso consilio. Et surgens omnis multitudo eorum duxerunt illum ad Pilatum, ipso die Paschæ, simul atque dies factus est. Transtulerunt autē Iudei diem festum Paschæ qui eo anno inciderat in pridie sabbati, in sabbatum ipsum vt diximus apud Mat. 26. ideoque putauerunt sibi licere Christum ad Pilatum ducere, & eum apud Iudicem accusare. Totius huius capitis explicationem cum Maldonato remittimus ad Mat. c. 27.

CAPVT XXIV.

Resurrectio probatur multis argumentis.

1. **V***Na autem Sabbati, valde diluculo, venerunt ad monumentum, portantes, quæ parauerant aromata.*] Prima die hebdomadæ scilicet dominico. vide vsque ad vers. 13. Matt. cap. 28.

13. Et ecce duo ex illis ibant ipsa die in castellum quod erat in spatio stadiorum sexaginta, ab Ierusalem nomine Emaus.] Marcus 16. cap. ait per synecdochem, vel syllepsim, Apostolos, his duobus discipulis non credidisse, quia aliquis non credidisset: Lucas dicit inuentos ab illis

Aposto

Apostolos affirmantes surrexisse Dominum. Et a Simone visum fuisse. Quia aliqui id asseuerabant. Quod non magis contrarium est, quam si diceret latrones credidisse quia vnus credidit; aut blasphemasse quia vnus blasphemauit. Sunt qui Cleopham faciunt, Iosephi sponsi Mariæ fratrem, alij ciuem Emauntis, quo tunc ibat, & Christum in eius domo ea nocte exceptum, in fractione panis ab illis cognitum & eius domum in Ecclesiâ dedicasse, vt Hier. Alij Simonem cognominatum & Christi consobrinum fuisse. Eius autem comitem Amaonem, vel Simeonem, vel Nathanaelem, vel ipsum Lucam. vtrumque ex 72. discipulis. *ipsa die* qua resurrexerat, qua mulieres ierant ad monumentum. stadium erat octaua pars milliaria 60. stadia erant septem milliaria & semis. Leuæ tres circiter.

14. *Et ipsi loquebantur adinuicem de his omnibus qua acciderant.*] Circa Iesum de morte ipsius, de processu mulierum ad sepulcrum, num resurrexisset.

15. *Et factum est dum fabularentur & serum quarerent: & ipse Iesus appropinquas ibat cū illis.*] Casu quidem discipulis nihil cogitantibus, non Christo, qui tanquam viator eos à tergo assecutus adiunxit se illis, vel etiam nihil videntibus, nihil sentientibus, aut cogitantibus. Quanto magis erit in medio eorum qui suo nomine sunt congregati vt eum laudent, non vt disceptent.

16. *Oculi autem illorum tenebantur ne eū agnoscerēt.*] Forte quia oculi eorū diuinitus impectiti: vel quia apparuit illis alia effigie: vt etiam liberis essent oculis non possent agnoscere. Mar. 6. vt cū per mediam Hierosolymorum v-

berem

hem transiit, vt ad Apostolos in vnam domum congregatos ingrederetur. Io. 10. Et cum Magdalenæ hortulani forma visus est Ioann. 20. non in mulieris oculis, sed in Christi corpore mutatio facta est. Et vt illis discipulis, ita in Eucharistia, alia forma quam qua reuera est, nobis apparet. Vtrumque factum dicere possumus & mutata corporis forma Christum apparuisse, & impeditos simul fuisse discipulorum oculos, ne ea forma Christum agnoscerent: vt in transfiguratione, ita mutata est, vt tamen effigies & lineamenta eadem, color diuersus appareret. Sicut vnus eiusdemque hominis, alia pueri, alia iuuenis, alia senis est forma. Caietan. de oculis internis putat intelligendum, quia de illis oculis intelligit, oculos eorum fuisse apertos. Noluit ab eis initio cognosci, vt eorum fidem exploraret: noluit nisi à credentibus cognosci: tenuit eorum oculos dum de ipsius resurrectione dubitant: dum fabulantur: dum disputant de fide. Aperuit, cum explicatis à se scripturis crediderunt: voluit eos docere specie peregrini, vt plus haberent meriti credentes: voluit scripturarum cognitione eorum animos ad credendum preparare. Sic se Christus per tacitas inspirationes, nobis saepe manifestat, & tamen non eum agnoscimus, nisi cum scripturas audimus: cum panem frangimus: cū sacramēta frequēramus.

17. *Et ait ad illos: qui sunt hi sermones, quos confertis adinuicem ambulantes, & estis tristes?* Declarat, se antequam eos attingeret, ipsorum audiuisse sermones, quamuis simulet se nescire: vt occasionem accipiat loquendi de sua resurrectione.

18. *Et respondens vnus cui nomen Cleophas, dixit ei. Tu solus peregrinus es in Ierusalem, & non cognouisti qua facta sunt in illa his diebus?]* Hunc nominat vt fidem faciat historia: alterius nomen tacet modestiæ causa, quia forte erat ipsemet Lucas: vel quia de altero solum loquebatur, quem nominauit. Solent peregrinis, ignotæ esse res ciuitatis, ideoque excusari. q. d. mirum non esse si ille solus rem gestam ignoret, omnibus notam: vel reprehendit, q. d. nemo est in Ierusalem, ac ne peregrinus quidem, qui hæc ignoret præter te vnum.

19. *Quibus ille dixit: Qua? & dixerunt: de Iesu Nazareno qui fuit vir Propheta, potens in opere, & sermone coram Deo, & omni populo.]* Simulat se ignorare vt magis ad mirandū inuiteret *Et dixerunt: cū vnus tantum loqueretur, sed pro se & pro altero; & quia post forte ambo sunt locuti, magna & decenter expressa commendatione doctrinæ & miraculorum, Dei & hominum iudicio: vt magis appareret quam indigne crucifixus fuerit.*

20. *Et quomodo eum tradiderunt summi sacerdotes & principes nostri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum.]* Cum vnus tantum summus sacerdos. Ex Mat. 2. *Et principes, scilicet familiarum: qui inter Iudæos præcipuam habebant auctoritatem. Dicuntur tradidisse in damnationem mortis, qui crucifigendum tradiderunt Pilato, vt c. 9. 18. 23. & 24. & Matth. 17. 20. 26. & 27.*

21. *Nos autem sperabamus, quia ipsa esset redempturus Israel: & nunc super hac omnia, tertia dies est hodie, quod hac facta sunt.]* Q. d. iam non speramus com videamus, fuisse crucifixum.
Errabant

Errabant quod Messiam putabant, non à peccatis sed à servitute liberaturum Israel. Et quod crucem cum redemptione pugnare existimabant: & præter quam quod fieri non posse putabant, ut mortuus resurgat: accidit inquit quod *tertia post mortem dies est*, & non resurrexit: sicque spes nulla superest, ut resurgat: sic infidelitas contra fidem contendit: *tertia dies venerat sed non effluxerat*: deinde, quomodo sciebant non resurrexisse. Tamen constat aliquid spei superesse.

22. *Sed & mulieres quadam ex nostris terruerunt nos, quæ ante lucem fuerunt ad monumentum.*] Ex nostris, id est, quæ Christum nobiscum sequebantur: vel quæ nostræ erant uxores, incredibilia narrantes, attonitos & dubios nos reddiderunt.

23. 24. *Et non inuento corpore eius, venerunt dicentes, se etiam Angelorum visionem vidisse, qui dicunt eum vivere. Et abierunt quidam ex nostris ad monumentum: & ita inuenerunt, sicut mulieres dixerunt, ipsum vero non inuenerunt.*] Scilicet Petrus & Ioannes experturi quid veri haberet muliercularum narratio. Et de monumento compererunt, ita rem habere, sicut mulieres narrauerunt, vnde mirum est eos non credidisse, cum suam ipsi incredulitatem, & mulierum, & duorum discipulorum & Angelorum testimonio arguerent: quam Christus exprobrauit Mar. 16.

25. *Et ipse dixit ad eos: ô stulti, & tardi corde ad credendum in omnibus quæ locuti sunt Propheta.*] Non reprehendit quia Christo ipsi non crederent, quia de hoc erat quaestio: sed ut fidem habeat, non tanquam suam sed tanquam

quam alienam causam agit.

26. *Nonne hac oportuit pati Christum, & ita intrare in gloriam suam?*] Q. d. tantum abest, vt ob prædictas passionēs, & ignominias debeatis diffidere, Iesum esse Christum illum, in scripturis promissum, vt ob eas debeatis magis ex scripturis agnoscere, ipsum fuisse, & esse vere Christum. Quod ait *oportuit*, intelligendum non absolute sed posita prædictione Prophetarum, & spem illis dat futuri regni, de quo iam desperabant: sed alia ratione quàm alij reges consequuntur.

27. *Et incipiens à Moyse, & omnibus Prophetis interpretabatur illis in omnibus scripturis, quæ de ipso erant.*] Prophetas vocat omne vetus testamentum, quod Christus percurrit, & explicauit: vt Christum ibi quærere discamus: cum ibi, vbique lateat, & ad eum omnia referantur, felices qui meruerunt celestem doctorem audire. vtinam Euangelista ea testimonia retulisset: multum eruditionis inde accipere mus; nam non solum literalem, sed & allegoricum & mysticum sensum illis aperuit.

28. *Et appropinquauerunt castello quo ibant: & ipse se finxit longius ire.*] Quia adhuc à discipulis peregrinus putabatur, & ideo indigni erant vt sub eodem maneret tecto: vel quia peregrinus erat in eorum fide, idest, nondum credebant eum resurrexisse: vel fecit, vt se Christum esse dissimularer, quia nondum tempus venerat quo se illis volebat aperire. S. Aug. l. contra mendacium, ait hanc fictionem ad mendacium non pertinere, idque docet ex fictione parabolarum, quibus vsus est, non ad fallendum, sed ad aliquid maius significandum, sic significauit

significant se longius, idest, in cœlum iturum. Et præterea mendacium cum sit falsa significatio cum voluntate fallendi: hanc non habuit Christus; sicut nec Paulus, quando simulauit quodammodo se legis obseruatorem; cum Timotheum circumcidit; cum factus est Iudæis tanquam Iudæus, & ijs qui sub lege erant, tanquam sub lege esset: fecit enim vt Iudæos lucraretur, & à Christo non alienaret. Et 3. Reg. 22. per irrisionem Micheas locutus est, non sua sed falsorum Prophetarum opinione. Sic Christus noluit discipulos fallere, sed docere eos falli, & eos eo ab errore liberare voluit. Putabant Christū nondum resurrexisse, errabant. Apparet illis ea forma, vt non ipse, sed alius quispiam peregrinus esse videatur. Eademque ratione fingit se tanquam peregrinum ire longius: non vt doceat se non esse Christum, quod vtrique mendacium fuisset, sed vt doceat eos errare, qui se putarent, Christum esse non posse.

29. *Et coëgerunt illum, dicentes: mane nobiscum, quoniam aduersperascit; & inclinata est iam dies, & intrauit cum illis.]* Vel iniecta pallio manu; vel verbis recusantem compellunt, vt eam noctem apud eos diuersaretur: rationem afferentes hospitalitati conuenientem, quoniam aduersperascit.

30. *Et factum est, dum recumberet cum eis accepit panem, & benedixit, ac fregit, & porrigebat illis.]* Cum idem fecerit quod in vltima cœna multi dicunt his duobus discipulis suum porrexisse corpus, sub specie panis: quod ex miraculo comprobant: Hæreticis inficientibus & quibusdam Catholicis: & quia cum cōmunem panem

panem benedicebat, non in fine, non in medio prandij, sed initio, antequam quisquam quidquam gustaret, benedicebat: hic autem non in initio sed in fine benedixit, cum scilicet recubisset, idest, cœnasset, sicut cum Eucharistiam instituit Mat. 26. Verisimile est Christum tunc, ne phantasma esse videretur, communem cum duobus discipulis cœnam sumpsisse: Non sumpsit postquam panem fregit, quia in ipsa fractione cognitus est: & statim ut cognitus est, *euauuit* ab oculis eorum: ante igitur cœnam sumpserat: ideoque benedictio communis cibi esse non potuit. Accedit miraculum quod in fractione panis ab illis cognitus est, à quibus cognosci non potuerat, tot ante sermonibus. Quod alia virtute quam Eucharistiæ factum non est. Non casu, nec ex frangendi panis ceremonia, quam non tacuissent Euangelistæ, nec tulissent Pharisei: sequitur factum esse miraculo; & ex vi fractionis quæ totum illum actum conficiendi, & administrandi Eucharistiam significat, illum cognouisse. Quod confirmatur quia Christus tum Cleophæ domum in Ecclesiam dedicauit, ex Hieron.

31. *Et aperti sunt oculi eorum, & cognouerunt eum: & ipse euauuit ex oculis eorum.* Idem scilicet oculi corporis, non mentis, qui tenebantur, q. d. non magis Christum cognouisse, quam si plane cæci fuissent. Clausi ante fuerant, non quia clausi erant, sed quia non cognoscebant, quem videbant Christum, quasi non viderent, quasi clausi essent: Aperti ergo dicuntur non simpliciter, sed quoad visionem veræ figuræ Christi, quia viderunt, & cognouerunt;

uerunt; vt Gen. 3. ad commendandum hospitalitatis meritum vt notat Aug. & ad comprobandum myſterium Eucharistię. *Et ipse euauit*, reddidit se illis inuisibilem; non dixit se subdixit, vt verrunt hæretici, ne cogantur concedere, posse Christum in Sacramento Eucharistię esse, quamuis oculis non videatur, quod miraculum voluit notare Euangelista, sicut se ante ambulantes in via, visibilem fecerat. Parce sui corporis copiam fecit à morte, vel quod imbecillitas humana non ferret rediuiui corporis maiestatem. Vel vt sensim alluescerent carere corporis conspectu, quod mox esset abducendum: & amare illum discerent iuxta spiritum. Denique quia fecerat quod volebat, cognitus erat: confirmauerat suam resurrectionem scripturis, & sui conspectu: & quia volebat eadem nocte redire Ierosolymam, & sese vndecim illic congregatis Apostolis ostendere, & vt etiam duo illi discipuli redirent.

32. *Et dixerunt ad inuicem, nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas?*] Q. d. vere Christus est. Nam non alia potuit esse causa, vt sic arderet cor nostrum in via: sic solemus rationibus probabilibus comprobare res quas iam fide, aut certe experientia credimus. Ea est verbi Dei, ea corporis Christi in animis nostris virtus & efficacia. Vel vt alij exponunt q. d. poteramus vel ex hoc illum cognoscere.

33. 14. *Et surgentes eadem hora regressi sunt in Ierusalem: inuenerunt congregatos vndecim, & eos qui cum illis erant: dicentes: quod surrexit Dominus*

Dominus vere, & apparuit Simoni.] Eodem instanti temporis regressi sunt: nec potuerunt, nec debuerunt tantum gaudium continere: sed voluerunt, quàm citissimè discipulis communicare. Discant verbi Dei præcones non sibi feruare scripturarum cognitionem. *Et inueniunt alios discipulos qui cum Apostolis erant in eadem domo.* De Christi resurrectione varia testimonia mulierum & Petri, inter se conferentes, vel *dicentes*, nihil hos duos discipulos noui retulisse: Nam & ipsi iam ante sciebant resurrexisse Dominum: & de ea ipsa re loquentes inuenerunt *undecim*. At ex Ioanne Thomas non aderat? Sunt qui dicunt exiisse aliquà urgente causa, post duorum aduentum antequam Christus ingressus esset ianuis clausis ad Apostolos. Alij putant iam à Luca Mathiam annumeratum inter undecim, quod is in locum Iudæ postea susceptus sit: Alij probabilius per synecdochem dixisse, illos inuenisse *undecim congregatos*, quia collegium & societas Apostolorum hoc numero nuncupabatur, antequam Mathias in locum Iudæ subrogaretur, quod collegium vno licet absente, rectè ibi dicitur, fuisse congregatum.

35. *Et ipsi narrabant quæ gesta erant in via, & quo modo cognouerunt eum in fractione panis.*] Sic vult Christus sua munera propagari ut charitas & merita, crescant inter ipsos.

36. *Dum autem hæc loquuntur stetit Iesus in medio eorum, & dicit eis, Pax vobis: ego sum, nolite timere.*] Cum discipuli sanctis de resurrectione dominica colloquijs se vicissim cōsolantur, subito Dominus adest in medio confabulantium de se, ianuis clausis, non apertis,

ut fingunt hæretici, ingressus : ita ut constiterit prius in medio quam aut illum sentirent, aut vestigium ullum, aut qua ingressus esset, viderent. Usitata Iudæorum salutatione, bene eis precatur, ut Iud. 6. & ut Mat. 28. bono iubet esse animo.

37. *Conturbati verò & conterriti existimabant se spiritum videre.*] Timor impediēbat ne Christum cognoscerent, & quia putabant se spiritum videre, quia ianuis clausis erat ingressus, quod non nisi spiritum facere posse putabant.

38. *Et dixit eis, quid turbati estis & cogitationes ascendunt in corda vestra.*] Declarat se esse Christum ex cognitione cogitationum cordis, quas spiritus non potest videre, & significat eos fuisse anxios, & dubitantes an esset Spiritus an Christi verum corpus.

39. *Videte manus meas & pedes, quia ego ipse sum: palpate & videte, quia Spiritus carnem, & ossa non habet, sicut me videtis habere.*] Ex vulnerum cicatricibus cognoscite, quia ego ipse sum. hinc colligitur cicatrices post resurrectionem seruasse per dispensationem, & nec Angelos, nec animas habere corpus. Nam Spiritus cum carnem non habeat palpari nequit: & conuenienter naturæ loquitur: nam minus tactus quam visus in diiudicando corpore fallitur. & probabilius est omnes Apostolos manibus suis contrectasse. 1. Ioan. 1. Pares in hoc Thomam & cæteros Apostolos facit S. Leo: Non ausos fuisse tangere quia putabant Spiritum esse, & ideo Christum petiuisse cibum, ait Hieron.

40. 41. *Et cum hoc dixisset, ostendit eis manus, & pedes.*

& pedes. Adhuc autem illis non credentibus & mirantibus pro gaudio, dixit, habetis hic aliquid, quod manducetur?] Extenuat culpam, declarans non tam obstinata incredulitate contra veritatem quam desiderio veritatis, veritatem non credidisse: sæpe qui desiderant credere timent ne fallantur, eisque illa voluptas eripiarur. Soler etiam impedire iudicium & obscurate vehemens gaudium vt Gen. 45. & Act. 12. & Ps. 125. Similes sitibundis, qui cum satis biberint, satis se non bibisse putant. Sic Apostoli cum veram fidem haberent, argumentis tamen fidei satiari non poterant. viderant, audierant, contrectauerant, adhuc sitiunt, adhuc plura desiderant. Et si non credere proprie sumatur: certe non erit intelligendum de omnibus qui tunc illic erant. Nam Petrus utique, & Ioannes credebant. dignatur vesci potestate non necessitate, in quo ab Angelis differebat qui reuera non manducabant, sicut nec vera habebant corpora.

42. 43. *At illi obtulerunt ei partem piscis assi, & fauum mellis. & cum manducasset coram eis, sumens reliquias, dedit eis.]* Vt cognoscerent se vere edisse aliquid non simulate, & se cum illis tanquam cum amicis agere. Act. 10. seque Christum non alium quemlibet esse.

44. *Et dixit ad eos: hæc sunt verba qua locutus sum ad vos, cum adhuc essem vobiscum. quoniam necesse est impleri omnia: qua scripta sunt in lege Moyse, & Prophetis & Psalmis, de me.]* Q. d. quod me docente non satis credebatis fore vt traderer, morerer, & tertia die

resurgerem: saltem nunc experientia docete, credite. Quod dicit *cum adhuc essem vobiscum*. Quasi cum ista dicebat non esset cum illis: erat quidem, sed non vſitato hominum modo, sicut ante, non ita vt cum illis semper versaretur, semper cibum sumeret, semper ab eis videretur: sic nunc dicitur esse in cœlo non quod etiam non sit in Eucharistia, sed non eodem modo. Vaticinia illa ex toto testamento petita credibile est tunc ea retulisse quando mortem & resurrectionem suam ante illis prædixit Matt. 27. Mar. 8. Luc. 9. Hoc nunc illis in memoriam renocat non ipso die resurrectionis, sed vltimo quo ab illis in cœlum ascendit. Act. 1.

45. 46. *Tunc aperuit illis sensum, vt intelligerent scripturas: & dixit eis: Quoniam sic scriptum est & sic oportebat Christum pati & resurgere a mortuis tertia die.*] Mentem quam ante etiam eo docente apertam ad intelligendum non habebant vt c. 9. tunc illis aperuit vt intelligerent scripturas. vnde mirum quo modo tam faciles intellectu dicunt Calvinistæ. De passione Ps. 21. Isa. 53. Dauid 9. de resurrectione. Ps. 15. Ionæ 2. Mat. 12.

47. *Et prædicari in nomine eius pœnitentiam, & remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Ierosolyma.*] Hic fructus passionis & resurrectionis, hoc etiam dicit vt fidem discipulorum magis confirmet: *Incipientibus: Apostolis, prædicatoribus, incipiendo ab Ierosolyma.* Græce *incipientem* scilicet remissionem peccatorum, ab Ierosolyma: vt præ

prædictum erat. Ps. 109. Isa. 2. 28. 40. & 60. Cur autem initium prædicandi voluit sumere ab Ierusalem vide Mat. 15. & supra c. 10. & prius quàm ab alijs ciuitatibus, quia tanquam rex promissus veniebat, utique David successor, ut regnum eius restauraret, idest, ex temporali spirituale faceret Ps. 2. Isa. 9. Jerem. 23. 30. 33. Ezech. 34. 37. Ose. 3. Amos 9. Id etiam Angelus dixit supra c. 1. Regia autem David erat Ierosolyma: Christus ergo debuit in eo loco regni possessionem accipere, ubi erat David regia. Simul autem ac baptizatus est, non inde cœpit prædicare, quia nondum regni sui possessionem accipiebat, quam proprie non accepit, nisi postquam resurrexit deuicto hoste: per mortem debellauit, per resurrectionem triumphauit: ante mortem milites, idest. Apostolos, & discipulos cogebat, in Galilæa; quia ibi meliores erant quam in Iudæa. Ideoque ibi prius cœpit prædicare: conscriptis militibus bellum gerebat, huc illic prædicando, summa vero pugnae in cruce Ierosolymis peracta est: ut notat Mald.

48. *Vos autem testes estis horum*] Pro eritis testes resurrectionis Act. 1. 1. Cor. 9. Quia quamuis Apostoli sint Nuntij, hoc tamen præcipuum officium est, ut sint testes resurrectionis, ideoque antequam in cœlum ascenderet, hæc nouissima verba illis dicere voluit.

49. *Et ego mitto promissum Patris mei in vos. Vos autem sedete in ciuitate quoad usque induamini virtute ex alto.*] Pro mittam ut Elias ve-

nit. Mat. 17. idest, venturus est. Spiritum sanctum vocat promissum Patris, quia per Prophetas promissus fuerat, vel quia Patris spiritus erat, & à se promissus vt Ioan. 14. & 15. aut quia promissus, à Patre impetrandus erat. *Sedete*, idest, manere Ierosolymis, ne inermes prodeatis in campum. Spiritum sanctum *virtutem* ex alto vocat, quia de illo loquebatur tanquam de armis quibus induti robur aquirimus, & quæ, vt vestimentum nobis adhærent. vt Ps. 108. *Ex alto.* Quia non humanis, sed diuinis armis pugnare debebant: supra c. 21. Matthæi 10. his ipse pugnaturus induitur Psalmo 92. His armauit Prophetas. Ieremiæ 1. & 15. Ezechiel. 3.

§1. *Eduxit autem eos foras in Bethaniam; & eleuatis manibus suis benedixit eis: & ferebatur in cælum.*] Vt inde pergeret ad Patrem; vnde perrexerat ad Passionem: & locum illum sibi ob Magdalenam, Martham & Lazarum charissimum, sua honoraret Ascensione. Et quia intra Ierosolymam videri nolebat, ne nouam turbam excitaret, & quia locus ille vicinus erat, & quia mons erat altus, & quasi gradus ad ascendendum in cælum. *Eleuatis manibus suis*, in signum orantis, & bene precantis, & postulantis benedictionem à Patre, quam dabat Apostolis. Solebant enim Iudæi orantes in cælum manus tollere. Ex. 17. Quod omnes gentes faciunt duce natura. Et nos facimus doctore Paulo 1. Tim. 2. Vel vt eo signo benedictionis verba discipulorum cordibus penitus insiderent, ac benedictionis gratia ipsi

ipsis veluti impertiretur. Qui ritus in veteri Ecclesia vſitatus fuit. Leuit 9. vnde & Ecclesia, hunc ritum deſumpſit, vt benedictionibus ſacerdos manum eleuet, ſignum crucis formans, vnde omnis pendet benedictionis efficacia. Chriſtus reſciturus imitatus eſt in hoc Patriarchas, qui morientes filijs benedicebant. Gen. 27. 48. & 49. docuit nos ſacto ſuo, vt quoties recedimus benedictionibus ſubditos Deo commendemus.

51. *Et factum eſt dum benediceret illis, reſceſſit ab eis, & ferebatur in cælum.*] Dum bene precaretur ſuis. Græce cùm benedixiſſet, quia probabile eſt non prius aſcendiſſe, quàm benedictionem abſoluſſet Mar. 16. *Receſſit*, non ſtatim, ſed paulatim aſcendens, vt oculis ſaltem ſequerentur eum Apoſtoli, qui pedibus non poterant.

52. *Et ipſi adorantes reſceſſi ſunt in Ieruſalem, cum gaudio magno.*] Græce cum adoraviſſent eum, & ſe in terram inclinaſſent, ſiue ante, ſiue poſtquam Angeli illis dixerunt, *virī Galilæi, &c.* Act. 1. Si enim tunc ſtabant aſpicientes, necdum adorabant, nam adorare eſt reuerentiæ cauſa procumbere, ſeſequē in terram inclinare. Cum ergo tunc ex Chriſti Aſcenſione, tum ex Angelorum ſermone intelligerent Chriſti maieltatem, adorauerunt eum, iam ſublimem & in dextra Patris confidentem, auſpicantes iam eam venerationem, quæ Chriſtum ſublimatum conſecutura erat, ex Patris ordinatione ad Phil. 7. Nam non

legimus nisi hoc loco Christum à discipulis adoratum, quia quamvis Deum esse crederent, tamen quia solum in eo videbant hominem, tanquam cum homine versabantur: At quando in cœlum ferri vident, eum adorant, coacti seipsa confiteri Deū, quem ante sola fide confitebātur. Et rei evidentia cogit eos adorare: sic iam Christum adoramus in Eucharistia inuitis Hæreticis, certi de eius diuinitate in qua non mirum si fortè non eum adorauerint Apostoli, qui ne extra quidem eum adorabant. Facta adoratione, regressi sunt Apostoli, iuxta Domini mandatum. vers. 49. *ab Ierosolymis ne discederent.* Act. 1. idque *cum gaudio*, quia congratulabantur gloriæ sui Domini: tum quia tuam fidem & spem confirmari videbant.

53. *Et erant in templo laudantes & benedicentes Deum.*] Quod Christum iam in cœlum exaltasset, & se cum illo recipiendos sperarent. quod dicit, *erant semper in templo*, intelligendum omni die, & temporibus diei opportunis. quomodo & Paulus iubet semper orare, non quod non aliquando discederent è templo: sed vt intelligatur non alijs rebus fuisse occupatos, per totos illos quadraginta dies, quam oratione. Quoniam autem ad laudem & gloriam Dei succinitur, *Amen* adijcitur. quanquam apud Eutym. non addatur, *Amen. Amen.*

MANVALE IN SANCTVM
 IESV CHRISTI
 DOMINI NOSTRI
 EVANGELIVM
 SECVNDVM
 IOANNEM.

IOANNES Patre Zebedæo, Matre
 Salome natus, Mat. 4. Mar. 1. Luc.
 5. Io. 21. Mat. 27. frater Iacobi,
 piscatoriam cum patre & fratre
 artem exercuit. Mat. 4. Mar. 1.
 admodum iuuenis ad Apostolaturn vocatus.
 Reuocatum à nuptijs quidam putant, & qui-
 dem ab illis quæ in Cana Galilææ celebratæ
 sunt. Verùm illis non tanquam sponsus sed
 tanquam discipulus interfuit. vocatus enim est
 ad eas Iesus, & discipuli eius, vt idem scribit
 c. 2. 2. Fuerat autem ille cum Iacobo fratre in-
 ter primos Apostolos, initio vocatus Mat. 4.
 21. Virgo fuit admodum à Christo dilectus.
 Asia ei obtigit in prouinciam. Ephesi Episco-
 pus fuit. inde in Pathmon insulam propter
 Euangelij prædicationem relegatus. Apoc. 1.

Cc 4 Euangelium

608 MANVALE IN EVANGELIVM
Euangelium hoc post ceteros Euangelistas,
præcipuè contra Ebionem & Cherinthū Chri-
sti diuinitatem negantes scripsit Apocalypsim,
& epistolas tres. Incertum quot annos vixerit.
Sexaginta octo annos post passionem Domini
vixisse ait Hier. Mortuus nec ne fuerit dice-
mus cap. 21. 23. Ex feruentis olei dolio in quo
fuerat iniectus abiit ille Iesus. Terr.

CAPVT I.

*Verbum Dei æternum, vita & lux caro
factum est.*

1. **[In principio.]** Id est in Patre, qui principiū
sine principio est, inquit Cyril. Vel in
principio omnium creaturarum, vel temporū;
id est cum inciperent omnes creaturæ, vel tem-
pora, iam erat Verbum. Vel quia ab eo omnia
habent existendi principium. S. Aug. *In principio,*
id est ante omnia. Cyril. Alij Euangelistæ ab in-
carnatione incipiunt, Ioannes ab æterna ge-
neratione. Si quis verò dicat quodd Patrem di-
mittens, mox de filio loquitur; erat ille mani-
festus omnibus si non vt Pater, at vt Deus, vni-
genitus autem ignorabatur; nec tamen Patrem
tacuit, nam filium verbum vocauit.

[Erat.] Rectè principij vocabulo connectit
verbum, *erat*, potiùs quàm *fuit*: sic enim fuit
vt semper fuerit, sit, & futurus sit q. d. Iam erat
Verbum, non habuit principium, non cœpit
esse: quia cum omnia, quæ principium habue-
runt, esse cœperunt, iam ipsum erat: quod
peren

perennitatem & firmitatem significat. Hilar.
2. de Trinit.

Verbum. ἡ λέξις, vnicum illud & singulare
Verbum, idest filius æternus consubstantialis,
qui est principium de principio. Qui potest
intelligere Verbum, non solum antequam so-
net, sed etiam antequam sonorū imagines co-
gitatione voluantur, potest videre aliquam
verbi similitudinem, quod erat in principio.
Nascitur verbum quod loquimur ex scientia,
quam memoria tenemus, & formata cogitatio
a re quam scimus. Verbum est quod in corde
dicimus, quod nec Græcum est, nec Latinum,
nec alicuius linguæ, & verbum quod foris so-
nat, signum est verbi intus latentis, propter
quod & verbum dicitur. Augustin. 15. de Trin.
cap. 10. Quod græcè λέξις, Latine ratio, defi-
nitio, & verbum, quodd sine passione à Patre
procedat, vt ratio seu notitia ex animo; quod-
que Patri intus vt animo ratio: Et quod nos
rationi obsequentes faciat: Et quod velut de-
finitio, Patris naturam exprimat, vel quod sit
omnium rerum definitio quadam, & quodd
procedat à Patre vt à mente verbum. Alij Ver-
bum dictum putant, quia per illud Deus om-
nia fieri iussit. Alij quodd nobis sit interpres pa-
ternæ voluntatis, atque sententiæ. Sicut verbū
vocale nostrum mentis, voluntatisque nostræ
interpres est. At cur non potius filium dixit
quam Verbum? Ne si vocasset filium aliquid
fortè carnale, aut paribile lector cogitaret: vt
accidit Arianis, qui non potuerunt intelligere
filium sine scēmina, & carnali cōiunctione. Vel
quia vulgò inter Iudæos filius Dei, Verbum
vocabatur: Et erat magis accommodatum ad id

Quod

quod postea erat dicturus; Omnia per ipsum facta esse. Vel quia id erat lectori gratius, quodd ad nos docendos Verbum mitteretur. Et quia legatus erat Patris, qui pro eo mittebatur, pro eo loquebatur, pro eo Ecclesiam gubernabat.

Et Verbum erat apud Deum.] Dixit quando erat Verbum: nunc ubi erat. Ne quis diceret si in principio, & ante omnia erat Verbum ab æterno, ubi ergo erat cum adhuc nihil esset, & nullus esset locus? Ideo subiecit. *Et Verbum erat apud Deum.* Erat in sinu Patris, & non apparebat: postea apparuit. 1. Ioan. 1. Erat apud Patrem, & apparuit nobis. Erat verò apud Patrem, ut persona distincta & indiuisa. Græce τοῦ Θεοῦ, Deum illum qui Pater est. At cur non dixit, & Verbum erat apud Patrem? Quia non dixerat, In principio erat filius. Et permisit gratia orationis si dixisset, & Verbum erat apud Patrem. Nec enim poterat alterum membrum incipere, & Pater erat Verbum, quia Verbum non est Pater. *Apud Deum*, i. in Deo. ut cap. 14. *Ego in Patre, & Pater in me est.* Colligunt alij filium à Patre distingui persona. Qui enim apud alium esse dicitur, distincta persona est. Ariani colligunt filium non esse eiusdem cum Patre naturæ, quia *apud* videtur rem naturam distinctam & externam significare. At dicitur esse apud Deum à quo originem duceret, tanquam in domo paterna: non defuisse illi ubi esset qui esset apud Patrem. Vbi enim commodius filius esse potest, quam apud Patrem. Alij dicunt *apud*, intimam coniunctionem significare, cum Patre, in sinu Patris. Alij idē esse Verbum esse apud Deum, & esse inuisibile, esse absconditum, ut Iob c. 4. 14. Erat quidem sed nō
appa

apparebat, apparuit cū Verbū caro factum ē. Alij æqualitatem Verbi, & Patris significare, vt feder ad dexterā Dei. i. Patris. Marc. 16. 19. Rō. 8. 34. Eph. 1. Col. 3. 1 Heb. 1. & 8. & 10. 1. Pet. 3. Et cū Ioannes dicere voluit vbi erat, vbique voluit dicere, ad dexterā Patris fuisse. At cur prius dixit Verbū fuisse apud Deum, quā esse Deū: Vt declararet nihil aliud fuisse, quā illum ipsū Deum, apud quem erat. Hilar. 7. de Trin.

Et Deus erat Verbum.] Græcè & Verbum illud erat Deus. Ab ea voce incipere voluit, in qua definit Heb. more. Postquam explicauit quando & vbi erat Verbum, ipsius substantiam nunc, & naturæ identitatem, cum Patre declarat: ne ex secundo membro, ita à Deo Patre intelligeretur Verbum quasi & natura illi sit diuersa, & Deus esse non crederetur, cū & vnus sit Deus, & apud Deum Verbum fuisse dictum sit. Ariani dicunt quod hīc nomen *Deus* articulum non habet, vt in membro præcedenti, & ideo Patrem esse verum Deū, filium non verum, vt qui quasi minor Deus appelleretur. At Chrys. notat Patrem aliquando sine articulo, & sic dici, vt Rom. 1. 7. Cōtra verò filium *Dei*, Deum cum articulo vocari. Rom. 9. Ariani contendunt vocari quidem Deum, sed eo modo quo Moyses Deus Pharaonis, & quo homines sancti, Dij vocantur. At non absolute Moyses dicitur Deus, sed Deus Pharaonis, id est opinatione Pharaonis. Verbum autem absolute dicitur Deus. Et cum dicitur Psal. 81. *Ego dixi, dij estis*, significatur eos beneficio, non natura fuisse Deos. Hil. Et quia additur, *Ego dixi*, satis declaratur Deos hos esse, reputatione Dei gratuita. Ex hoc loco Christum verum esse Deum

¶ 12 MANVALE IN EVANGELIUM

firmissima fide credimus: & esse Patri consubstantiali, & sic esse vnitus & eiusdem substantiæ cum eo, vt sit ab ipso procedens. Remouit autem articulum à Deo, nō vt naturæ inæqualitatem significaret, sed vt processionem ipsius insinuarēt: quia licet Verbum sit Deus & eiusdem substantiæ, cum eo apud quem est, ab eo tamen producit Deus de Deo, idem quidem cum Patre, sed procedens à Patre, habens eandem substantiam, sed quam Pater à nemine, Verbum à Patre accipit. Orig.

2. *Hoc erat in principio apud Deum.*] Explicata verbi natura & existentia, describit quendam verbi statum & conditionem. Sensusque est, hoc Verbum in principio antequam quicquam factum esset, erat apud Deum, i. tantum erat apud Deum, q. d. Nondum carnem susceperat, nondum se manifestauerat, sed erat solum apud ipsum Deum, in sinu Patris absconditum, inuisibile, & non manifestum: neque ad quicquam aliud referebatur quàm ad Deum ipsum à quo procedebat: vt 1. Ioan. 1. Vbi supplenda est particula, *tantum*, vt ad Rom. 2. & 4. & alibi sæpe: sicut & in hoc loco. Hoc Verbum, in principio erat tantum apud Deum, non autem apud nos, quale fuit carne assumpta. Vtitur pronomine, *hoc*, ad eandem naturam verbi demonstrandam, quamuis ex Græco referri etiam possit ad Deum, tamen Latina versio ab Ecclesia recepta refert ad Verbum. Chryl.

3. *Omnia per ipsum facta sunt.*] Exponit secundum statum verbi, quando non tantum apud Patrem erat, sed ad creaturas etiam coepit se conuertere. q. d. Erat quidem hoc Verbum apud Patrem quando omnia fecit: nec tantum

era.

erat apud illum, sed per ipsum Pater omnia fecit; in quo breui explicat quod Moyſes longo ſermone. Imò plura ſignificat quàm Moyſes; nam non expreſſam ſignificauit mentionem ſpiritualium ſubſtantiarum, ſed ſenſibilem; quæ populi oculis cernebantur; at Ioannes voce omnia, cuncta concludit; nec fecit ſine myſterio: nam beneficium creationis narrans, illi populo, qui nondum redemptionem acceperat, multis verbis amplificauit, vt pote omnium acceptorum maximum; ſed Ioannes ad quiddam maius narrandum properans, nempe redemptionis opus, propter quod Deus homo factus eſt, cuius collatione illud iam minus ceſebatur, breuiter & velut ſummatim ad maiora progrediens illud declarat. Nam Euangelium Deum Redemptorem, vetus autem Teſtamentum Deum creatorem prædicat. Multò autem maius & dignius eſt, Deum hominem eſſe factum, quàm cuncta à principio creaſſe, in quo tacitè Ioan. inſinuat, vnum eſſe, & eundem Deum Creatorem & Redemptorem, cum vtrumque Verbo perfecit, & eundem auctorem veteris & noui Teſtamenti contra Manichæos. At Ioan. docet vno & eodem Verbo vtrūque perfeciſſe: ac ob id creationis meminit, vt per eum recreata, & creata omnia cognoſcamus, per quem & facta ſuerunt. Ex voce, *omnia*, Macedonius tollere voluit Spiritui ſancto diuinitatem. At non dixit abſolutè omnia eſſe facta, aliàs ipſe, & Pater eſſet factus: ſed omnia quæ facta ſunt, per ipſum facta ſunt. Spiritus autem Sanctus factus non eſt. Adde omnia dici facta, quæ ſunt extra facientem: at Spiritus ſanctus eſt ex parte facientis, quia opera Trinitatis ad extra ſunt
india

indivisa. Ex voce, *per*, Ariani dixerunt filium esse minorem Patre, ut pote per quem tanquam per instrumentum, fecit omnia. At non instrumentum, non instrumentum, sed causam principalem, hæc particula hic significat: ut 1. Cor. 1. Vox *fecit*, extenditur tam ad ea, quæ ex aliquo, quam quæ ex nihilo fiunt. Ideo non dixit, Omnia per ipsum creata sunt, sed facta sunt. Orig.

Et sine ipso factum est nihil, quod factum est.]
 Quod dixit per affirmationem idem confirmat per negationem, & per numerum singularem, ne quis dictum esse fecisse omnia putaret quia multa fecit, ut 1. Cor. 9. ad Philip. 2. Omnes *quæ sua sunt quarunt*. Ideo ne quis ita dictum arbitraretur adiunxit generalem negationem in singulari, ut nec unum singulare excludi significaret, quod non esset per Verbum factum. *Sine ipso factum est nihil, quod factum est*, i. nulla res est facta, quæ non sit per ipsum facta, seu quæ sit sine ipso facta, & est phrasis Hebr. ut 1. Reg. 3. Isa. 39. Addidit, *quod factum est*, ut hæc verba ad præcedentia, nempe ad ea quæ facta sunt referret: & esset sensus, *Sine ipso factum est nihil quod factum est*; i. ex his quæ facta sunt, nihil est quod non sit per ipsum factum. Et est phrasis Hebr. ut 1. Reg. 1. & dicitur. *Sine ipso factum est*; ne unum quod factum est. Quod quidem magis exprimit universitatem quam si dixisset & dicitur, nihil. ut Psal. 138. *Et nemo in eis*, Hebr. & non unus in eis. q. d. nec unus erit dies, ut 1. Mac. 7.

Triplex hic lectio. Prima quam vulgus sequitur, ut post illud *nihil*, sententia puncto claudatur, & per nihil malitia seu peccatum intelli

intelligatur, deinde sequatur, *Quod factū est in ipso vita erat.* 2. vt vsque ad pronomen, ipso, punctum non ponatur hoc modo, *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil quod factum est in ipso:* deinde legatur, *Vita erat, & vita erat lux hominum.* 3. vt post illud, *quod factum est,* sententia finiatur, deinde noua inchoetur, *in ipso vita erat,* quæ sensum meliorem & faciliorem videtur habere.

4. *In ipso vita erat.*] Pergit recensere opera verbi, & effectus, & ab opificio mundi quod per verbum factum est, ad reparationem hominis, quæ in ipso verbo facta est, exponendam transit. *In ipso,* inquit, *vita erat;* i. non tantum per verbum Deus omnia creauit: sed etiam in eodem verbo vitam æternam & spirituales fecit. Nam homo, quem Deus per verbum creauerat, seipsum & suos posteros peccato infecerat, æternæ mortis in anima & corpore factus reus. Hunc ergo verbum in seipso viuificare voluit, vt eodem verbo, per quod omnia facta erant, homo, qui omnia quodammodo complectebatur, ad vitam reuocaretur. In ipso igitur vita erat. vt clarius idem Ioan. 1. Ep. 5. dixit, Nec aliter fecit hominem vivere, nisi per carnem quam assumpsit. Illud, *erat,* insinuat, 1. æternam Dei dispositionem, & voluntatem qua verbum decreuit vitæ reddere casurum hominem: vt 2. Tim. 2. & ad Eph. 1. *Elegit nos in ipso ante mundi constitutionem.* 2. innuit à mundi principio, etiam ante carnem assumptam in verbo, datam esse hominibus vitam, per fidem futuræ incarnationis, 1. Cor. 10. *Bibebant de cōsequente eos petra.* & Apoc. 13. Iam videndum quid alij per vitam intelligant, Chrys. virtutem ipsam

ipsam verbi quæ est ipsummet Verbū, quæ cuncta creat, conseruat, & gubernat. Cyr. vitam rerum omnium creatarum, durationem, & permanentiā esse dicit; quia dat conseruari rebus omnibus. Aug. ipsammet verbi substantiam quæ vita est: omnia enim creata sunt vita in Deo, per Idæam. Ambr. & Athan. probabilius hanc vitam spiritualem quæ per gratiam est, & consummatur in æternum per gloriam 1. Io. 5. & Act 3. Dicitur auct̃or vitę, verbū vitę 1. Io. 1. 3. 4. 5. 6. 8. 10. 11. 14. 17. interpretantur. Alij vitam viuentium exponunt, quia verbum dat vitam iis quæ viuunt. Sed aliqui ad verbum ratione solius diuinitatis; aliqui ad ipsum carne indutum referunt. Noranda phrasis Heb. *in ipso vita erat.* i. ipse erat causa vitæ: vt Act. 4. *Non est in aliquo alio salus,* i. non est alius salutis causa. & Psal. 3. Omissis variis lectionibus, quas hæc verba, (*quod factum est*), cum antecedentibus pepererunt, triplex cum sequētibus reperitur. 1. vt illud, *in ipso*, iungatur cum illo, *quod factum est*, sitque lectio talis, *quod factum est*, in ipso vita erat. Ex qua lectione Manichæi ex Augu. inferebant omnia viuere, etiam ipsos lapides: & esse alia quæ non sunt a verbo facta: vt mors & mala, & sic duo esse principia, vnum bonorum, alterum malorum. Ariani inde inferebant verbum esse factum: ex Amb. in Ps. 36. Macedoniani colligebant Spiritum sanctum esse factum: quem per vitam intelligebant. Orig. Sic interpretabantur, quod factum est in spiritualibus hominibus vita erat. Catholici autem sic exponunt, Amb. *Quod factum est in ipso.* nempe Christo, vita erat in verbo autem seu Christo, facta est caro, passio, mors, hæc autem vita nobis

bis sunt. Athan. *Quod factum est in ipso*, i. per ipsum, vita est, scilicet spiritualis. 2. Lectio est S. Aug. vt illud, *in ipso*, iungatur sequētibz sic: *quod factū est vita erat in ipso*: quia omnia in verbo vt in exemplari & in causa vita sunt. Et Cyril. Verbum erat vita in ipso, quod factum est, seu dat vitam omni rei, quæ facta est, id est, res omnes conseruat, & per vitam durationem intelligit & conseruationem. S. Clem. Alex. sic vt quod factum habeat vitam gratiæ. 3. Lectio est vt illud, *in ipso*, nulli iungatur extremo. q. d. quod factum est, in ipso, supple est, nempe in ipso verbo Orig.

Et vita erat lux hominum.] Alius est effectus verbi. q. d. Verbum, in quo vita erat, se manifestauit, & lucem sparsit, vt cognosceretur, & vitam daret. Nam vitam nemo habuit nisi per fidem eius, in quo vita erat. Ideoque verbum lux erat. Eph. 5. Io. 8. Cum dixit, *in ipso vita erat*, ibi vita pro ea quam verbum efficit & dat nobis, ponitur: & cum subiunxit, & *vita erat lux*, vita pro ipso verbo, quod est causa vite sumitur: & vt hæc distingueret *vita* in priore sine articulo, in posteriore cum articulo scribitur. Similiter & lux, illa lux, vt ipsum idem verbum significaret: & ad vitam assequendam necessarium esse lumen, quo verbum hoc luceat in cordibus nostris. Non enim viuere facit, nisi quos fide sua Christus illuminat, Io. 8. & 17. q. d. Vita non sum, nisi iis quibus sum lux. Nota quodd illud, *erat*, verbi æternitatem insinuat. Nam quamuis in tempore se manifestauit, in carne tamen persona, quæ se manifestabat, erat æterna. Indicat etiam non tunc incepisse Christum illuminare, & lumen esse quando carne.

carne indutus est, cum ante incarnationē suam aduentum multis ad vitam manifestauerit, qui iusti fiebant in fide venturi. Quidam lucem dixerunt esse lumen rationis a natura inditum hominibus quo verbum capaces reddit rationis. Alij lumen fidei, quod cordibus infundit ante & post aduentum. Alij lucem hanc esse Verbum factum iam carnem. Alij melius, lux dicitur verbum in carne, qui Christus est, ita tamen vt nondum carne suscepta lux sit, sicut sol qui antequam Orizontem ascendat emit- tit radios, & mundum illuminat. Quanquam magis illuminet post aduentū. Cū dixit lux hominū Orig. Angelos nō excludit vt cum dicitur, *Deus Abraham, Isaac, Iacob*, cæteri non excluduntur. Alij dicunt nomine hominū etiam Angelos significari, qui etiam in scriptura homines dicuntur. Alij dicunt quod verbum ratione carnis nō erat lux Angelorum cum non Angeli sint redempti, sed homines quorum causa verbum carnem assumpsit, & eorum doctor, lux, & vita est factus. Ideoque colligitur non de luce naturali, quæ communis est Angelis, sed de supernaturali, quæ solis hominibus datur à verbo, ratione humanitatis locutum esse Euangelistam, ex Orig.

5. *Et lux in tenebris lucet, & tenebra eam non comprehenderunt.*] Verbum, in quo vita erat, & quod lux erat hominum ad vitam etiam nondum carne suscepta, visibile tandem apparuit, & suscepta carne lucet 1. Io. 1. Erat prius inuisibilis lux, & spiritualibus oculis per fidem tantum cernebatur. At iam lucet, & visibilis facta est etiam oculis, & sensibus corporeis, exteriori verbo, & operibus suæ potentix illustras homines

mines Isa. 52. & Bar. 3. & 1. Tim. 1. Hæc autem lux lucet in tenebris : quia veniens Christus in mundum, ignorantes Deum & à via salutis deflecentes inuenit: his se visibilem doctorem veritatis exhibuit, Isa. 9. Tenebras appellat homines Deum ignorantes & viam salutis : vt Eph. 5. de quibus Mat. 15. & 22. Vfus Euangelista verbo *lucet*, ad significandam præsentem quidem in carne, sed perpetuam & indeficientem illuminationem : nam per Apostolos & successores semper lucet Christus. Plurimi tamen Iudæorum magis dilexerunt tenebras quam lucem: & hæ sunt tenebræ quæ lucē non comprehenderunt, non perceperunt : vt Ro. 9.

Dices si lux est in tenebris, nō lucet & si lucet non est in tenebris. At sol nemine aspiciente lux est, & lucet quāuis multilocus subterraneis se abdentes, aut oculos aperire nolentes, lucem eius nō percipiāt. Sic lux illa verbum in carne radios suæ doctrinæ sparsit inter infideles, quāuis illi aperire oculos mētis noluerint vt fidem reciperent, & salutem consequerentur. Alij sic exponunt, *lux in tenebris lucet*, Verbum apparuit in carne mortali & passibili, in similitudine carnis peccati; & tamen omnes inferni potestates non potuerunt prævalere contra illud. Alij lucem Christum, tenebras animam & naturam nostram, quæ quantumuis illuminetur, & Christus in ea luceat; tamen comprehendere non possit, sed semper eius comparatione tenebræ maneat. Alij lucem verbum ipsum, tenebras carnem : lucē i. diuinitatem in carne luxisse, nec eam tenebras carnis comprehendere, i. obscurare potuisse. Alij lucem diuinitatem, tenebras res vniuersas, in quibus luxerit,
nec

nec tamen eum comprehendere, i. inquinare potuisse: vt sol sordibus non inquinatur. Alij lucem Christum, tenebras peccata, quæ illum non comprehenderunt, 1. Pet. 2. quia peccatum non fecit. Alij lucem Christi diuinitatem, quæ cum luceret omnibus rebus, & posset ex illis cognosci, Rom. 1. 19. & Sap. 13. tamen homines, qui tenebræ erant, non cognouisse. Alij lucem Christum, & eius doctrinam; tenebras homines qui in peccatis, i. in tenebris erant. Bonitate sua omnes prorsus homines volebat illuminare; homines autem malitia sua oblatam ab eo lucem recipere noluerunt. Orig.

6. *Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Ioannes.*] Dixerat Euangelista, de iis, quæ ad diuinitatem verbi spectant; iam de verbi incarnatione dicturus, sermonem de præcuratore interserit. Cyr. tanquam testem eorum quæ dicta essent citari putat; ideoque dici hic, *venit in testimonium.* Alij quia dixerat tenebras i. Iudæos lucem non comprehendisse, i. Christo non credidisse: adiungit nunc Deum ex parte sua, ea mediâ ob quæ credere illi, & cognoscere potuissent, non prætermisisse: misit enim hominem, cui nomen erat Ioannes, cui munus hoc à Deo iniunctum erat vt populum diserneret, & eo præparato indicaret Christum: ac de ipso redderet testimonium. Alij quia Ioannes sex ante Christum menses natus est, & aliquando priusquam ille baptizare & prædicare cœpit, antequam de Christi natiuitate agat, de Ioanne agit. Dicit ergo à Deo missum, vt commendet eius testimonium. Missus autem dicitur, non quasi tunc cum prædicare cœperit, sed cum primum est in vtero conceptus; vt colligitur

colligitur ex Græco *ἐξ ἑνός* extitit, natus est. Nomen expressit, quia ad fidē facit historię, & quia illud commendat testem, cum significet Dei gratiam: illum enim qui gratiæ autor est indicare veniebat. Luc. 1. ex Chryf. Et nota errasse Orige. qui dixit Ioannem non fuisse hominem natura, sed vnum ex Angelis cœlestibus, qui missus est, vt assumpto corpore testimonium perhiberet de Christo, & probat ex 3. Mal. ecce ego mitto *Angelum meum*. Et conuincitur ipsa voce, *Homo*. August.

7. *Hic venit in testimonium, vt testimonium perhiberet de lumine.*] Explicat officiū ad quod missus est Ioannes à Deo, nempe vt testimoniū perhiberet de luce, nempe Christo, ostendendo eum esse verum Messiam, verum Deum & hominem. Quæres quare Ioannes in testimonium venerit cum Christus dicat Ioan. 5. *Ego ab homine testimonium non accipio*. Respondet Chryf. non ideo venisse quod Christus, sed quod homines vt Christo crederent, eius testimonio indigerent. Quia in primo aduentu nō in maiestate, sed in paupertate, & abiectione venit. Zach. 9. Non contentus huius paupertatis præmonuisse per scripturas, voluit Deus testem quendā nobilissimū, sanctitatem vitę celeberrimum mittere, quī sua voce Christum designaret: huic si non credant cui credent? Io. 5. 33. Misit insuper Iudæum vt Iudæis prophetias & scripturarum sensum de aduentu Christi aperiret, & ad eas intelligendas per pœnitentiam præpararet, vt veritatis lucē reciperent, & vt testimoniorum esset abundantia, & alij ob vnum, alij ob aliud crederent. Deus enim non necessaria tantum sed cumulata etiam media

media ad salutem exhibet. Chrysostom.

Vt omnes crederent per illum.] Hic finem testimonij exponit, nempe ut esset mediū quoddam, per quod Christum cognoscerent, & illi crederent. In quo indicat non Christi causa, sed Iudæorum imbecillitate & malitia, eius testimonium fuisse necessarium. Non dixit ut crederent in illum, quia Ioannes non erat in quem, sed per quem, credendum erat in Christum. *Omnes*; intellige, quibus missus est. Ioannes enim missus est soli populo Iudaico. ex Mat. 10. 4. & 15. Si autem illi non crediderunt ipsorum fuit culpa, cum omnibus illis missus fuerit, & sufficientem rationem dedit omnibus ad credendum. Chrys. & Beda.

8. *Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine.*] Subauditur venit, missus est. Sciebat Euangelista, magnam Iudæos de Ioanne opinionem concepisse, cogitantibus ne forte esset Christus: ad cōfirmandam priorem sententiam adiunxit, *Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine*, venerat, missus erat: non absolutè dixit, *Non erat lux*, sed cum articulo, *Non erat ille lux* illa de qua dictum est, *Erat lux hominum, & lux in tenebris lucet*. Propterea ad distinctionem dictus est lucerna ardens. Nec obstat quod Apostoli dicuntur lux mundi: erant quippe, sed lux à luce Christo, qui eos fecit lucem. Sic Ioannes etiam lux fuit: sed quia hoc in loco comparatus est Christo ob id negatur esse lux. Sol ex seipso, luna non nisi ex sole lumen habet. Tantæ autem fuit sanctitatis, ut Christus credi potuisset. Nam non negamus de aliquo nisi quod ei aliqua ratione esse apparet. Theoph.

Erat

*Erat lux vera qua illuminat omnem hominem
venientem in hunc mundum.*] Dixerat Ioannem
non esse lucem, sed qui testimonium perhibe-
ret de ea; huius rationem reddit ex propria-
tibus lucis quæ Ioanni non conveniunt. *Erat*
æternitatem indicat. *Vera*, quia non ab alio
illuminatur, ut luceat, sed ex se lucet. *Qua illu-
minat omnem hominem venientem in hunc mun-
dum*, non Iudæos solum sed & omnes gentes.
Ioannes autem solos Iudæos illuminavit luce
accepta ab alio. *Lux* cum articulo ponitur, ut
excellencia personæ, quæ lux est, significetur.
Rursus *vera* cum articulo est, ut insinuetur do-
ctrinæ eminentia, quæ ab hac luce defluit. q.
d. erat lux illa, lux illa vera. Dicitur autem
lux illa omnem hominem illuminare, quia suf-
ficiens lumen, ut sol, diffundit ut omnes illu-
minet: & omnibus propositus est ut videant,
Quod si qui non vident, solis defectus non est.
Sic Christus in hoc mundo omnibus quidem
hominibus quantum in se est, & ex efficacia
lucis suæ lucet; si autem non omnes illumi-
nantur, non est defectus lucis huius. Et sermo
est de luce supernaturali, quæ est per fidem
Christi, in quo est salus. Dicitur autem illumi-
nare venientem in hunc mundum, quia sermo
de illuminatione per fidem, quæ datur in hoc
seculo, non in altero: ut Ioan. 3. Homines au-
tem cum in mundo nascuntur venire in mun-
dum dicimus. Dicitur autem *lux vera* metony-
micè, quia quod facit lux ista vera in corpori-
bus, id veriùs & perfectiùs ille in animis facit:
quia veriùs ille animum illuminat, quam sol
corpus. sic dictus est vitis vera, Io. 15. non quòd
verè & propriè vitis sit, sed quòd veriùs eos
qui

qui in se credunt, quàm vitis palmites, nutriat & sustentet: & cibus verus, non quòd sit verè cibus, eùm non panem, sed verum corpus suũ nobis cibum dederit; sed quòd melius & verius, animos nostros, quàm verus iste cibus quo vitimur corpora nutriat, Ioan. 6. 55. Qui nolunt hoc dono frui sibi ipsis imputent hanc cæcitate[m] ait Aug.

10. *In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognovit.*] Græcè, illud non cognovit, quia refertur ad verbum, non ad lucem. Huc vsque de verbo diuino duo dixit: vnũ est quòd omnia per ipsum facta sunt: alterum quòd vita erat, & lux hominum, in tenebris lucens, ab eis non comprehensum: illud ratione diuinitatis, hoc ratione humanitatis habet. Hęc duo nunc confert Ioannes: de priori dicit, verbum illud, per quod omnia facta sunt, erat in mũdo, & mundus per illud factus est, & tamen ipsũ mũdus non cognovit, nec ex præsentia cũ in omnibus esset; nec ex operatione, cum omnia per ipsum facta sint. De posteriori dicet, venit in propria per carnem, nã sui non receperunt ipsum, quamuis visibile in carne venerit, & ad sua propria venerit. Et docet vnum alterius causam esse, q. d. quia mundus non cognovit ex sua præsentia & operatione, Verbum propterea venit in carne: vt 1. Cor. 1. Quòd dicit, Verbum *in mundo erat*, non tantum præsentia quædam significatur, sed conseruatio, gubernatio, & cooperatio cum omni agente, vt sit, permaneat, & operetur: vt Act. 17. Et quod dicit, mundus per ipsum factus est, non indicatur sola creatio, sed creaturarum varietas, perfectio, earum ordo & dispositio & harmonia.

harmonia. Ex his duobus mundus non cognouit, verbum in sua diuinitate. In duobus primis locis mundus significat molem sensibilem creaturarum. In tertio homines Deum ignorantes, quamuis aliqui semper fuerint fideles ante Christi aduentum: sed à maxima parte mundus nominatur; Quod mundus non cognouerit Verbum, vt distinctam personam à Patre, nec mysteriū Trinitatis, erat excusatione dignum, nam per illa duo Trinitas non potuit cognosci vt probat Athan. lib. de cōmuni essent. Patris & F. & S. S. At verò mundus potuit aliquo modo cognoscere verbum ratione diuinitatis, quatenus vnus Deus, sapiens, æternus, primum omnium principium, omnia gubernans, & conseruans. Et quia sic non cognouit, ideo inexcusabilis est. Ro. i. Quia ergo mundus nulla ratione cognouit verbum, ideo voluit in carne venire. Ita Tolet.

11. *In propria venit, & sui eū nō receperūt.* Prosequitur alterā partē de verbo ratione carnis assumptæ. Vt igitur quatenus Deus est in mundo erat, & mundus eū non cognouit, sic etiā ratione carnis assumptæ venit in propria, & sui eum non receperunt. Per propria & suos, intelligit Iudæos, qui erant populus Dei, cui aduentus verbi promissus erat, qui ipsum expectabat, qui in ipsum venturum credebant, qui ipsum lege, sacrificiis, ceremoniis figurabat, qui à Prophetis prænuntiatus. Hi tamen ipsum venientem non receperunt, nec ei fidem adhibuerunt. Io. 5. auget culpam quòd proprius populus erat ille tot beneficiis affectus, & cæteris prælatus: & quòd non solum non cognouit, sed nec recepit, sed repulit. Per propria in quē vt venit per

D d carnem

626 MANVALE IN EVANGELIVM
carnem assumptam, nec Iudæi nec Gentiles
eum receperunt, mundum intelligit Aug.

12. *Quotquot autem receperunt eum dedit eis
potestatem filios Dei fieri.*] Indicat quod alij quā
sui eum receperunt. q. d. Quamvis sui eum non
receperunt, tamen multi eum receperunt, &
erunt qui recipient, in eum credentes: quibus
talis receptio fructuosa & honorabilis est. Nā
data est eis potestas à verbo vt filij Dei fiant, &
denuo nascantur ex Spiritu. Et talis potestas
datur omnibus siue Iudæis, Græcis, barbaris; si-
ue liberis, siue seruis, Act. 10. Ro. 10. Gal 3. qui
eum recipiunt per fidem, cæteris verò non. In
quo indicatur gentium vocatio, Iudæorum ve-
rò reprobatio. Act. 13. Cùm dicitur, *Sui enim
non receperunt*, non singuli Iudæi sunt intelli-
gendi, nam à multis ex suis receptus est: sed à
maiore parte fit denominatio: vt Luc. 14. *Quæ-
res quomodo Christus iis qui se receperunt
potestatem dedisse dicatur, vt fierent filij Dei,
cùm iam recipiendo ipsum, filij Dei facti esset:
nam ex Deo iam natos fuisse ait. Quid autem
est aliud filium Dei esse nisi natum esse ex Deo?*
Cyril. ait Gentibus dedisse potestatem eo ipso
quòd repulsum à Iudæis ad eas transtulit Euā-
gelium. Theoph. ait dedisse iam credentibus
catechumenis potestatem, vt filij Dei fierent,
cùm baptizarentur, nam per baptismum homo
regeneratur Chrysost. & Aug. dicunt hominem
non per solam fidem filium Dei fieri, nisi &
charitas, & charitatis opera accedant. Ergo per
fidem ius tantum & potestatem hominem ac-
cipere, vt filius Dei fiat, per charitatem fieri: &
quia charitatem, nisi qui fidem habet, habere
non potest, dedit potestatem filios Dei fieri iis,
qui

qui credunt in nomine eius. Cum iam credentibus loquebatur Christus, cum dicebat, *Diligite inimicos vestros &c. ut sitis filij Patris vestri, qui in cælis est.* Mat. 6. Ex quo refellitur hæresis nostri tēporis de iustificatione. Theop. ait propriè eos dici filios Dei, qui potiuntur hæreditate filiorum in cælo. Ro. 8. q. d. Dedit eis potestatem hæredes Dei, & cohæredes Christi, & suos fieri. Nam quos D. Paulus ad Ro. 8. filios futuros dixit, eodem cap. dixerat futuros hæredes. Greg. hom. 6. in Ezech. per potestatem, *ἐξουσίαν*, dignitatem, honorem, & excellentiam ait significari q. d. Dedit eis hanc excellentiam & dignitatem, ut filij sint Dei. Quid hac potestate altius? quid hac altitudine sublimius dici potest, in qua creatus quisque efficitur filius creatoris? S. Amb. & Aug. aiunt hanc particulam positam, ut hominum filiatio distinguatur à filiatione Verbi: quia natura non sunt filij, sed gratia. Verbum natura filius est, ob id non habet potestatem filiationis. Athan. ser. 3. contra Arian. dicit hanc potestatem esse gratiam, ut sint filij non ex natura sed ex gratia. Dices cum iusti in veteri lege, etiam filij Dei adoptionis essent, per fidem & gratiam Christi venturi, quid noui attulit Euangelium, cum dicitur eis, qui receperant. dedisse potestatem filios Dei fieri? Responderetur id verum esse, nempe tunc fideles iustos filios dici adoptionis Dei; tamen in figura: illorum enim adoptio figura erat nostræ adoptionis. Alij dicunt aliud esse filium esse, aliud habere statum filij. Infantes & pueri, filij sunt, tamen statum filij nondum habent. Status filiorum est libertas, & quod sint sui iuris, & possint pro arbitrio dis-

ponere de suis: quod non habent filij nisi aetate legitima. In lege iusti, filij veri erant, ut nos, tamen paruuli, ad Gal. 4. Statum nondum habebant, erant sub lege timoris, erant conditione quidem filij, sed statu serui: At in Euangelio per Christum remota est lex, & pædagogus, peruenit ad ætatem iustus, in Christo libertate donatus est: ob id statum filiorum Dei habemus, sed non completur adoptio in hoc secuto, quia mente iustus liber est, carne tamen seruit: in gloria autem consummatam ab omni peccato & miseria consequetur libertatem. Et ob id iustus dicitur expectare adoptionem filiorum, Rom. 8. non quod non sit filius in hoc seculo, sed quod nondum plenam consecutus est libertatem. Hanc potestatem nullus nobis auferre potest nisi nos ipsi ait Chrys.

His qui credunt in nomine eius.] His, inquit, eam dedit potestatem filios Dei fieri, qui credunt in nomine eius. Gr. credentibus in nomē eius. Credere in nomen eius, est credere ipsū esse Christum verū in lege promissum, ipsum esse Dei filium qui venit ut nos redimeret. 1. Io. 5. Præpositio, in, dicit qui simul fide per intellectum, & charitate per voluntatem fertur in Deum. Aug. Serm. 61. de verbis Domini. Et ex hoc loco nihil habent hæretici in sola fide iustitiam ponentes; nam credentibus datur potestas, ut filij Dei fiant, non quod fides sola, eos tales faciat, sed Baptismus, per quem rectè suscipientibus infunditur gratia, & charitas, & cæteræ virtutes, in quibus vnā cum fide tanquam fundamento cæterorum, formalis iustitia consistit. 1. Ioh. 5. Vbi docet Deum in illo manere, non qui credit, sed qui diligit. Aug.

13. *Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri; sed ex Deo nati sunt.*] Declarat quare isti sint filij Dei, & dicit quia non vt prius carnali generatione, seu ex sanguine, & concupiscentia carnis, & viri; sed ex Deo nati sunt; idest habent alium partum dissimilem naturali, per quem ex Deo nascuntur. Ideoque filij Dei sunt, vt Ioan. 3. Enumerat omnia quæ in generatione naturali reperiuntur. Ex sanguinibus nasci commune est omnibus hominibus: nam omnes formantur ex sanguine, vt ex materia, tam virili quam muliebri: sed quidam ex inhonesto concubitu: & ij dicuntur nasci ex voluntate, seu ex concupiscentia carnis. Alij ex viri voluntate nascuntur, qui ex iusto, & honesto: Et hi, & illi quamuis cum peccato, & ex peccato nati sint, possunt nasci ex Deo, & esse filij Dei. Alij dicunt, non ex sanguinibus, nihil esse aliud quam nõ humano more, non ex viro, non ex femina; sed ex Deo, idest spiritualiter, non corpore sed animo, i. renouari spiritu mentis. Eph. 4. 2. Cor. 4. & vno verbo iustificari non fide sola, sed fide simul & charitate, quæ Christiani hominis est anima. Quod etsi plerumque baptismo fit, vt Ioan. 3. & ad Tit. 3. tamen & ante baptismum aquæ, per baptismum, quem vocant, voti, & post baptismum per penitentiam fieri solet.

14. *Et Verbum caro factum est.*] Tacite locutus est de verbi aduentu, dicens Verbum lucere in tenebris, & in propria venisse. Nunc modum aduentus explicat. *Verbum*, inquit, *caro factum est.* Et hæc verba sunt causa eius quod prius dixit, *dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt*, in ipsum, quia Verbum ca-

ro factum est. Nam si filius Dei filius hominis factus non fuisset, utique homo non factus esset filius Dei. Particula, & pro, quia. Posset aliquis dicere, Quomodo qui ex sanguinibus, & ex voluntate carnis, & voluntate viri natus est, fieri potest filius Dei? Responder ipse, nolite mirari, quia Verbum caro factum est, & verus filius Dei factus est homo, ex carne & sanguine; maius est hoc, & illo mirabilius, & dignius. Est autem cum articulo verbum, ut insinuet illud idem esse de quo dictum est, *in principio erat, & apud Deum* &c. Illud internum, non illud per quod locutus est nobis, quod improprie Verbum est. Hoc idem caro factum est. Caro pro toto homine, ex anima & carne, ut idem sit ac Verbum homo factum est. Pars pro toto. Et nomine carnis potius usus est, quam hominis, ad demonstrandam Dei benignitatem, qui se ad carnem usque demiserit: & ne incredibile putaretur homines Dei filios fieri; non dixit Verbum venit in carnem, ne sic Verbum in Christo esse intelligeremus, sicut est in prophetis, & iustis per lumen prophetiae, aut per gratiam. At in hoc quod Verbum factum est caro, unio realis duarum naturarum, verbi & hominis in una persona significatur, secundum quam dicitur, Deus est homo, & homo est Deus. Quod in illis coniunctionibus dici non potest. Nec dixit, Verbum carnem assumpsit, quia haec verba magis declarassent ad quam dignitatem euecta esset caro quam ad quam vilitatem abiectum esset Verbum. Quot haereses ex his verbis ortae sint vide apud Tol. Maldon. & Ians.

Et habitauit in nobis.] Conuersando, conuiuendo,

uendo, commorando vt vnus ex nobis. Bar. 3. Zach. 1. ne quis existimet hanc carnem à verbo assumptam absconditè, vt à nemine videretur. Vel hoc dixit vt gradum faceret ad id, quod erat dicturus, quia volebat dicere se vidisse, & testem eius rei oculatum esse. Vox Græca sumpta est à tabernaculo, quasi fecerit tabernaculum inter nos, quia commoratus est nobiscum, & conuersatus est, tanquam indigena in patria sua, vel potius tanquam hospes, & peregrinus in aliena, apud nos tantum ad tempus habitasse significetur: vt non esset oculis hominum aspestabilis permansurus, sed opere consummator reuersurus ad Patrem. Io. 16. Heb. 13. 14.

Et vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à Patre. Gr. spectauimus velut rem nouam, attentè contemplati sumus, quasi in aperto, quasi in theatro, palàm: ne quis dicat, quomodo scis Verbum factum carnem, & habitasse in nobis? Vidimus oculis nostris. 1. Io. 1. & 2. Pet. 1. q. d. Non ita factum est caro, vt eius maiestas planè obscureretur, multis se indiciis ostendit. Et fortè alludit ad transfigurationem, cuius spectator, & testis fuit, vbi suam illi gloriam aperuit, non vulgarem quasi meri hominis, sed quasi vnigeniti, i. filij naturalis Dei: qui vnicus est, cum sint multi adoptionis filij. Vel ad miracula, prædictiones, cognitionem cognitionum ad doctrinam refert; quibus suam diuinitatem quoquomodo declarauit, vt Io. 1. & 11. Illud, *quasi*, tanquam, sicut, non hic similitudinem denotat, quasi alius sit vnigenitus, cui similis sit in gloria, sed veritatem, i. gloriam, qualem filium Dei habere decet. Ex Chrys. & Greg. vt si diceres, incedit quasi Rex; id est vt

regem decet: vel fecit sicut vir bonus, non significatur eum virum bonum non esse: vt ad Eph. 2. *Vt filij lucis ambulate;* i. vt congruit filiis lucis. Moyses in lege danda, in tanta gloria, & splendore apparuit, vt non possent filij Israel in eum intendere, Exod. 34. & 2. Cor. 3. Sic Christus Euangelium daturus apparet in gloria. At multò maior gloria hæc est, quàm illa, ille seruus, hic Dominus. Quod insinuans Ioannes ait, gloriam, non Angeli, non Moysis, non alicuius prophetae, non serui, sed ipsius filij vnigeniti à Patre, idest, Patris, aut eius, qui vnus à Patre genitus, seu qui vnigena à Patre est. Ex Chrys.

Plenum gratia, & veritatis.] Postquam reddidit testimonium de verbo carne factò, & habitante in nobis, nunc duos huius incarnationis effectus refert. Nā hæc verba non ad Ioannem qui testimonium perhibet de ipso, referuntur; sed ad Verbum quod caro factum est: vt sit sensus, plenum erat hoc Verbum, caro factū, gratiæ, & veritatis. Et plenum sic dicitur ab effectu, & redundantia in nos, quia nobis gratiā & veritatem communicauit. Et hi duo effectus respondent aliis duobus suprā dictis, Vita & lux erat. Gratia ad vitam, veritas ad lucem refertur. Plenum ergo erat gratiæ, quia nos gratificauit, ad Eph. 5. Plenum veritatis vt figuris opponat, vel propter doctrinam, quia viam salutis docuit, & secreta diuinitatis aperuit, quæ solus Christus facere potuit. Et hæc plenitudo redundantia promanauit non solum ex affluentia diuinitatis, quia Deus erat; sed etiam ratione humanitatis, quæ plena fuit omnibus Dei donis, virtutibus, & gratiis, tanquam omnium caput,

caput, à quo in reliqua membra omnis gratiæ
vberitas deriuata est. Et hi effectus ad Euange-
lium pertinent, non ad legem. Hinc intelli-
gitur quid discriminis inter beatam Virginem,
Ioannem Bapt. & Stephanum fuerit, qui etiam
pleni fuerunt gratia Luc. 1. & 28. Act. 6. Quia
in Christo fuit infinita, & per se; in aliis finita,
& per participationem. Plenum aqua mare,
plena ex mari flumina, pleni fontes. In Chri-
sto plenitudo fuit vt in capite Ecclesiæ. Ex
Orig.

15. *Ioannes testimonium perhibet de ipso, &
clamat dicens.*] Testimonium dedit Euangeli-
sta de verbo carne facto, sumpto testimonio
ex gloria eius quam viderat quasi vnigeniti à
Patre. Nunc confirmat hoc idem testimonio
Ioannis Baptistæ, qui etiam diuinitati Chri-
sti, & effectibus aduentus eius testimonium
perhibuit. Gr. & clamauit publicè & liberè, &
constanter vers. 10. Fuit autem conueniens
eius vt testimonio, & quia ad hoc venerat, &
quia magnæ erat authoritatis apud Iudæos.
Fortè dixit, *perhibet*, quia eius semper manet
testimonium. Et *clamat* cum libertate, quia
erat vox clamantis, Isa. 40. Et quia initium hi-
storiæ ab hoc testimonio sumit. Alij Euangeli-
stæ quæ ante baptismum gesta sunt, & quæ
Ioannes ante baptismum testimonia perhibuit,
scripserunt. At noster Ioannes, à testimonio
Ioannis post baptismum exorditur, & quæ
Christus ab eo tempore vsque ad carcerem
Ioannis gessit, & ab alijs Euangelistis omittun-
tur, recenset. S. Thom.

*Hic erat quem dixi: Qui post me venturus est,
ante me factus est, quia prior me erat.*] Hunc

Ioannes ordinem seruauit in testificando de Christo, vt prius venturum annuntiaret, deinde quem venturum prædixerat præsentem velut digito demonstraret. Quando autem hæc verba Ioannes Bapt. dixerit patet ex vers. 29. dicens, *Ecce agnus Dei*; sed hoc loco retulit per anticipationem. Verba autem quæ sequuntur, *Qui post me venturus est, ante me factus est*, dixerat ante, cum ipse putaretur esse Christus, & an re vera esset interrogaretur, vt vers. 23. patet, & Mat. 3. Mar. 1. Luc. 3. *Qui post me venturus est*, i. qui post meam prædicationem apparebit, & manifestabitur. Gr. qui venit aut qui veniet, *ἐρχόμενος* præsens pro futuro: quia cum hæc dicebat Ioannes nōdum Christus ad ipsum venerat vt apparet Mat. 3. Mar. 1. Luc. 3. Et solet præsens pro futuro poni: vt Mat. 17. *Elias venit*, i. venturus est, loquitur enim hic non de aduentu Christi per natiuitatē in mundum, quasi post Ioannem venisse dicatur, quia sex post illum mensibus natus est, non enim dixisset *ἐρχόμενος* qui veniet, sed qui iā venit, iam enim Christus natus erat, cum Ioannes hæc diceret, & tamen loquitur de futuro; sed loquitur de prædicatione & ostensione. Nam tunc venisse dicitur cum se mundo per prædicationem manifestauit. q. d. Ego illum prædicando præcedo, non quod illo maior, sed eo ipso quod illo minor sum. Propterea enim prius quam ille veni, idest prior cœpi prædicare, vt tanquam eius minister viam ille præpararem, quia vox clamantis in deserto eram. Ille Christus, ille liberator quem mea voce prædicabam: Vel sensus est, *post me venit aut venturus est*, i. in minore apud homines habetur honore: sicut dicit

cit

cit *Ante me factus est*, i. mihi p̄latus, maiore
quàm ego habitus honore. q. d. Etsi nunc mi-
hi hominũ opinione postponitur, paulò p̄st
cũ se se magis patefecerit, anteponetur, erit
gloria & splendor eius maior: vnde ab omni-
bus pluris fiet. Vnde dixit, *illum oportet crescere,
me autem minui* Io. 3. alludens ad consuetu-
dinem seruorum, qui non solent Dominos
præire sed subsequi. Causam autẽ subdit, *Quia
prior me erat.* seu potior & præstantior, maior
& antiquior: erat enim Deus: non ergo mi-
rum si mihi præferendus est, & eius gloria ma-
ior futura quàm mea, cùm sit verè me maior,
vt pote Deus & homo. Et hoc potest de natu-
ræ præstantia intelligi. q. d. Propterea mihi
prælati sunt, quia reipsa ac natura sua, multò
præstantior, multò maior, multò melior me
erat. Quod dixit *prior me erat*, ceteri Euang. di-
xerunt, *fortior me est*: non solum quia in se ma-
ior est, sed quia maiora faciet, nempe peccatũ
delebit, dēmonem superabit, mortem destruet,
mundum saluabit, diuina ōpera faciet. Chrys.
& Aug.

16. *Et de plenitudine eius omnes accepimus.*]
Baptistæ testimonium prosequitur. q. d. Dixi
prius illum me esse priorem & præstantiorem,
nunc dico etiam omnibus esse priorem, nam
de plenitudine eius nos omnes accepimus.
Magna confessio: fatetur non solum se sed
omnes præsentes, & eos qui præcesserunt Pa-
tres de plenitudine Christi quidquid boni in
eis fuit accepisse, vt 1. Cor. 10. quo testimonio
supra omnes esse palàm confitetur. Cyril. l. 1.
cap. 20. Chrys. hom. 23. Hæc & sequentia vs-
que ad alterum Ioannis testimoniũ tanquam

verba Euangelistæ legunt, vt sit plenior sententia. Nam si Baptistæ sint non videntur posse intelligi nisi de Ioanne, & cæteris Prophetis, qui Ioannem præcesserant, & de verbo ante incarnationem; cum multò maiorem in omnes homines gratiam verbum iam incarnatum effuderit. Et sic apparet quam latissimè sententiam extendi. Accedit quod statim sequitur; *Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est.* Quibus verbis apparet de sola gratia noui testamenti esse locutum. Cum ergo Euangelista dixisset: *Et habitauit in nobis plenum gratia, & veritatis*, pergit nunc de eadem agere: & docet nos omnes de illa accepisse. Indicant hæc verba. 1. Omnes præter Christum participatam habere gratiam. 2. Neminem eam ipsam ab alio accepisse quàm à Christo. 3. Neminem tantum accepisse quantum Christus. 4. Illam plenitudinem Christi omnibus esse propositam, vt quicumque vellent de ea acciperent: apertum esse illum thesaurum, illum fontem, Isa. 55.

Et gratiam pro gratia. Refert causam cur dictum sit, *de plenitudine eius omnes nos accepimus.* Et gratiam, inquit, omnes accepimus pro gratia, quia ipsius Christi gratia nos omnes gratiam accepimus, & per eam facti sumus grati Deo, vt Ro. 1. Fuit enim Christus ita gratus Deo Patri, vt sua gratia nobis meruerit, & consecutus sit gratiam. Eph. 1. *Gratificauit nos in dilecto filio suo.* Coniunctio &, hanc causam insinuat, vel est emphatica. q. d. non solum doctrinam, non solum legem Euangelicam, vt olim Iudæi legem veterem, sed & gratiam accepimus, quod amplius est. Et sic Chry. & Cyril.

priorum

priorem gratiam Euangelium, posteriorem legem Mosaicam interpretantur. Alij pro gratia Christi, quæ plena, & immensa erat, gratiam non immensam, sed ad mensuram accepimus. Aug. gratiam huius vitæ per fidem, & charitatem pro gloria alterius: quæ quia ex gratia manat, etiam gratia dicitur. Alij gratiam pro gratia, i. gratis, aut gratiam non pro natura, sed pro gratia. Alij omnem gratiam aut cumulatam gratiam. vt lob 2. *Pellam pro pelle*, i. omnem pellem, omnes facultates suas, quæ tunc in pellibus & pecoribus sitæ erant. Alij dicunt hunc esse sensum, accepimus gratiam pro gratia, i. non omnes eandem, sed diuersi diuersam. Et si eam, quam vnus accepit, non semper accipit alius, tamen loco eius accipit aliam: diuisiones enim gratiarum sunt. 1. Cor. 12. & Ro. 13. & Eph. 4. 7.

17. *Quia lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est.*] Probat hunc omnes accepisse gratiam de plenitudine Christi. Sunt qui putant hæc verba, esse Baptistæ, alij Euangelistæ: quî sicut prius cum Ioanne Baptista, ita nunc cum Mose Christum comparat, vt eius supra omnes homines excellentiâ ostendat. Vel causam reddit cur dixerit, *de plenitudine nos omnes accepimus gratiam pro gratia*: poterat enim aliquis dicere, quid ergo, num antea gratia non erat? Responderi nondum fuisse allatam, nondum fontem eius apertum. Nam lex quidem data erat, gratia non erat. Remouet Ioannes homines à lege, in qua Iudæi multum confidebant, & ad Christum auctorem gratiæ adducit. Et attendenda vis verborum per antithesim. i. inter gratiam & legem quasi in-

ter animam & corpus. 1. Cor. 3. Lex iubebat non iuabat. Gal. 3. & per legem cognitio peccati, non remissio. Ro. 3. & 7. Gratia verò anima legis est, quæ vim illi dat vt seruari possit, Spiritus autem viuificat. Ro. 8. 2. Inter veritatem & eandem legem : nam præceptis legis gratiam, ceremonijs & figuris veritatem opponit. 3. Inter Christum & Mosem, quasi inter Dominum & seruum, inter legislatorem & præconem legis. Præco legem promulgat, legislator dispensat : quod est soluere à reatu legis, i. gratiam facere. 4. Inter facere & dare. Mosem nō dixit fecisse, sed dedisse legem, indicans non auctorem sed ministrum fuisse legislatoris. De Christo autem non solum dixit dedisse, sed etiam fecisse gratiam : quia Moses acceptum ab alio, i. à Deo legem, & quibus dare iuebatur dedit ; Christus gratiam non accepit, sed fecit, quia ipse fons erat gratiæ. Ex S. Tho.

18. *Deum nemo vidit unquam: unigenitus qui est in sinu Patris ipse enarrauit nobis.*] Excluserat Moysen à veritate, sicut, & à gratia, tanquam eum qui gratiæ & veritatis auctor non fuerit : solum hoc posterius, de veritate videtur confirmare. Nam posset aliquis dicere Moysen vidisse Deum facie ad faciem ; potuit ergo veritatem nobis enarrare. Hoc reiicit dicens, *Deum nemo vidit unquam*, non solum Moyses sed nec ullus alius : nemo igitur auctor veritatis esse potest, nisi is qui rem ipsam vidit. At vnigenitus ille cum articulo in sinu patris existens vidit, & nouit Deū Ipse ergo enarrare potuit nobis veritatem Dei. Et ideo præter alia accepimus de eius plenitudine etiam

veritas

veritatem, & ipse eius auctor est. Tunc autem præcipuè enarrauit quando factus homo eam perfectè patefecit. De plenitudine ergo eius accepimus gratiam & veritatem: gratiam quidem pro gratia sua; veritatem autem; quia per eum omnis diuina reuelatio facta est. & eam docere venit, quia solus vidit, & nemo alius. Alij putant rationem reddi cur gratia & veritas melior esset quam lex, atque perfectior: quia scilicet lex per Moysen data fuerat, qui Deum non viderat, gratia & veritas per Christum, qui Deum viderat. Alij Ioannem declarare, quæ ratione ipse, & ceteri Apostoli de plenitudine Christi gratiam accepissent; ipso scilicet docente, qui in sinu Patris erat. Alij hæc non ad proxima, sed ad omnia quæ supra protulit de verbo, referri putant: quasi dicat Ioannes Euangelista, ea quæ de verbo dixi, non ex alio quam ex ipso verbo didici. Nam quis alius tam distinctè & clarè potuit enarrare, cum nemo Deum viderit præter ipsum? Dices quomodo verum sit neminem in hac vita vidisse Deum, cum Iacob viderit Gen. 31. Moyses Num. 12. Ex. 33. Isaias c. 6. Ieremias c. 1. & 10. & Daniel c. 7. Quidam dicunt neminem vel oculis corporeis vidisse, vel comprehendisse. At nec sic homines beati, nec Angeli vident diuinam essentiam, & tamen Moyses vidisse Deum dicitur. Cum dicitur, *Non videbit me homo & viuet*, Ex. 33. opponitur visio ænigmatica perspicuæ. Alij ergo dicunt neminem in hac vita vidisse Deum, i. clarè & aperte: cum alius in nube, alius in throno, alius in iuctu viderit. Ariani ex hoc probant Christum non esse Deum: quia Apostoli & alij multi Christum

640 MANVALE IN EVANGELIVM
Christum viderunt. At non viderunt diuinam
in eo naturam, sed humanam. Deus ergo dici-
tur videri multis modis. 1. non in se sed in ope-
ribus. Iob. 36. 2. in specie & figura corporea, siue
à sensu, siue ab imaginatione, vt Gen. 32. Isa. 6.
3. per fidem vel aliquod lumē reuelatum. 4. per
assumptam humanitatem. Io. 14. 5. in suamet
essentia, aperte, & clarè. & hæc visio est beato-
rum, Mat. 18. & 1. Io. 3. *Videbimus eum sicuti est.*
Et hoc modo dicit, *Deum nemo vidit umquam*
in hac vita. Vnigenitus dicitur Christus, & quia
solus à Patre, & quia ineffabili modo natus.
Sinus Patris est eius natura, non solus amor,
vt dicunt Ariani; vel diuinitatis secretum: ex
Chryf quia consubstantialis Patri est. Dicitur
enarrasse nobis, idest, omnibus hominibus:
quia quantum in se, quæ ad eorum salutem
spectabant, edocuit, ex Chryf.

19. *Et hoc est testimonium Ioannis, quando
miserunt Iudæi ab Hierosolymis Sacerdotes & Leui-
tas, vt interrogarent eum: tu quis es?* Euange-
lista recenset & hoc. q. d. Aliud illustre testimo-
nium quo confirmat quod paulo ante dixe-
rat filium nobis, qui solus Deum viderat, ho-
minibus enarrasse: vt incredulos Iudæos con-
fundat & fideles confirmet. Qui miserunt
erant primi Iudæorum de tribu Iuda, de qua
faturus erat Christus: ideoque ad eos hoc ne-
gotium maximè pertinebat. Qui missi sunt
erant Sacerdotes ex Hierusalem metropoli quia
hoc ad religionem spectabat. Interrogant:
Tu quis es. Solent Hebræi mittentes aliquem
verba quibus vti debet exprimere. Ex. 3. 4. Reg.
4. & Io. 11. Chryf. & Theoph. astu quodam fe-
cisse dicunt: insinuasce enim se paulatim &

scilicet

sensum generalibus interrogationibus, quasi aliò tendentibus, ne ea de causa venisse viderentur, vt scirent, num ipse esset Christus. At probabile est primam interrogationem fuisse, an ipse esset Christus: nam hoc ex prima Ioannis responsione colligitur. Et verosimile est iussos fuisse legatos primum interrogare, num esset Christus. Et si se Christum esse negaret, rogare rursus, quis ergo esset. & posuit Euangelista vnā partem maximè generalem pro tota legatione. Vnde ea suspicio de Ioanne, num esset Christus, nasci potuerit, vide apud Lucam.

20. *Et confessus est, & non negauit: & confessus est: Quia non sum ego Christus.*] Vñtatus Hebraismus, quo id quod per affirmationem dicitur, per negationem repellitur; vt vers. 3. & 1. Io. 1. vt Iob 15. 4. Reg. 7. & 18. Id est diserte & constanter respondit quis esset. Alij, confessus est se non esse Christum: & non negauit se eum esse qui erat, i. vocem in deserto clauantem. Quod addit, *& confessus est: Quia non sum ego Christus*, est explicatio tantum confessionis tam præclaræ, qua voluit à se remouere opinionem illam. Greg.

21. *Et interrogauerunt eum: Quid ergo? Elias es tu? & dixit non sum.*] Quid ergo? vox admirationis est quod se Christum esse negauisset, & illationis, Si tu non es Christus, ergo eris Elias, cum tua virtus non patiatur te communem esse hominem: vt si Christus non sis, saltem sis illius præcursor illustris. Accepto primo responso, fortè spe deiectionis calumniandi, quo se pro Christo ferret, alia quærunt ad calumniandum diuertacula, si saltem se Eliam esse

esse dicat: pertentant eius animum spe obiectionis gloriæ. Cur potius interrogant an Elias sit quam alius Propheta, vide Mat. 16. & Mat. 17. & Mat. 22. de convenientia personæ. Sciebant enim Eliam non esse mortuum, sed igneo curru eleuatum in cælum. 4. Reg. 2. *Et dixit: Non sum?* At cur non dixit se Spiritu, & officio Eliam esse? Fecit modestè: quia hoc erat honorificentissimum Eliæ personam gerere: sicque laudem à se remouit, dicendo verum, quod reipsa non erat Elias. Christus affirmavit quod erat Elias officio in virtute, & Spiritu, ex Greg.

Propheta es tu? Et respondit: Non.] Tertiam adhibent interrogationem, an esset ille insignis cum articulo Propheta, quem Iudæi errantes putabant futurum tempore Messiae, ab eo distinctum; sicut & nunc existimant. Ex Deut. 18. cum non alius eo loco quam Christus promittatur. Alij putant interrogasse an esset Propheta, non quilibet sed aliquis ex antiquis, siue Eliam, siue Ieremiam, siue alium ex Prophetis, vt Mat. 16. Luc. 7. Vel generalis est interrogatio an Propheta sit, i. an à Deo missus, vt Prophetæ fungatur officio: an habeat Spiritum Prophetiæ. Christus dixit quod Ioannes erat plusquam Propheta. At Ioannes volens sese deprimere, & extenuare, negat, quia officio non erât; virtute & gratia Propheta erat. Officium Prophetarum erat Verbum Domini antequam caro fieret, carnem assumpturum esse, verbis præsignare, factis præfigurare. Ioannes id non fecit, nec quicquam prædixit: habuit tamen aliquam partem Prophetici Spiritus, quia à Deo missus est vt
Propheta.

Propheta. Et quia plebem docuit, reprehendit, hortatus est ad poenitentiam, ad Deum adduxit. Vnde dixit Zacharias, *Et tu puer Propheta altissimi vocaberis.* Non dixit, prophetabis futura; sed *praebis ante faciem Domini parare vias eius.* Luc. i. ex S. Aug.

23. *Ego vox clamantis in deserto.*] Ante dixerat quis non esset: iam quis sit declarat, & ex multis titulis eum sibi tribuit qui erat humillimus. Non se doctorem, iudicem, praecorem, praecursorem, sed vocem vocat, quasi sonum, aërem, rem vilissimam. Vide totum hunc locum expositum apud Mat. 3.

24. *Et qui missi fuerant erant ex Phariseis, & interrogauerunt eum, & dixerunt ei.*] Hæc verba indicant percontationem, quæ sequitur à Iudæis mittentibus non fuisse his legatis iniunctam, sed id tantum vt quis esset intelligerent. At quia missi Pharisei erant, legis zelum præseferentes, ideo non vt legati, sed vt superstitionosi interrogant, *Quid ergo baptizas?* quædam enim legis transgressio Ioannis Baptismus eis videbatur: vel quia hanc Ioanni gloriam inuidebant: vel quia illi callidi & vafri ad hoc solū missi fuerant, sed non continuè interrogaerunt qua potestate baptizaret, sed primum an esset Christus, deinde an Elias, postremò an Propheta, vt obiecto splendore gloriæ ad confitendum aliquid de se magnum allicerent, vnde eius accusandi occasionem acciperent, & quasi per caniculos quosdam in eius animum subirent. Euthymius curiositati tribuit hanc interrogationem: quæ hæreticis maximè propria. Putant alij Phariseos hæc habuisse traditionē, vt nemini baptizare liceret, nisi Christo

& Prophetis : ideoque dixisse Euangelistam eos fuisse Phariseos. De his vide Mat. 3. 11. & vers. 27. vbi vers. 26. explicatur.

28. *Hac in Bethania facta sunt trans Iordanem ubi erat Ioannes baptizans.*] Locum describit, in quo hoc insigne Ioannis testimonium factum est ad augendam fidē historię, & vt liberas in dando testimonio de Christo significaretur : qui non Dominum in angulo, sed palam perhibuit. Nam locus ille erat publicus, vbi erat Iordanis transitus. Non Bethaniam sed Bethabaram legendum putat Orig. tom. 2. Vide Mat. c. 4. Ex aliis Euangelistis, colligitur Ioannem hic prætermisisse baptismum, ieiunium, & tentationem Christi, dum totus in eo erat vt quibuscumque non suspectis testimoniis Christi diuinitatem probaret : & quasi, dū altius volat, humana illa prætermittit. Ex Ioanne etiam intelligitur quid alij Euangelistæ omiserint, nempe Iudæorum legationem, & illud tam insigne testimonium.

29. *Altera die vidit Ioannes Iesum venientem ad se, & ait.*] Tertium testimonium Ioannis recenset Euangelista. Græc. Postridie eius dici, quo legatis Iudæorum responsum sibi dedit. Alij non altera die sed die tertia scilicet à legatione dictum putant. Itaque hoc loco videtur Ioannes quæ quatuor continuis diebus gesta sunt quibus Christi diuinitas probatur, narrare. Primo die Ioannes Bapt. a legatis interrogatus insigne de Christo testimonium dedit. Secundo de quo nunc agitur, aliud etiam apertius non interrogatus dedit. Tertio idem confirmavit, & declaravit vers. 35. Quarto ipse Christus in Cana Galilææ præclaro miraculo suam

suam diuinitatem patefecit cap. 2. Ex quo intelligitur hæc omnia quæ hinc quatuor diebus facta dicuntur, multis diebus post baptismum accidisse. Nam Christus post baptismum in desertum secessit, vt alij referunt Euangelistæ, & 40. ibidem diebus ieiunauit, quod totum tempus inter hos quatuor dies vt minimū intercessit. Aliquantō etiam plus, nam iam prædicare cœperat, cum aliquos collegit discipulos, qui cum eo in nuptiis fuerunt, cap. 2. Quanquam nondum Apostoli vocati erant, vt patet ex vers. 39. Quomodo ergo Ioannes dixit supra vers. 17. *Ipse est qui post me venturus est*? Si enim iam baptizauerat, iam utique venerat. Responderetur nondum venisse quia etsi baptizatus erat, tamen nondum quis esset baptizando & miracula faciēdo declarauerat. Non minor difficultas est quōd alij Euangelistæ, *Post me venturus*, est antequam Christus baptizaretur Ioannem dixisse referunt, Mat. 3. Mar. 1. Luc. 3. Dicendum aut bis id vel etiam sæpius Ioannem dixisse; primū communiter omnibus qui ad baptismum confluebant, deinde legatis Iudæorum: sicut etiam his dixit, *Eccæ Agnus Dei*: vt ex hoc loco & ex vers. 36. patet. Quare ex dictis apparet hanc diem, de qua hic agit, non esse diem qua Christus baptizatus, vt putat Origen. nec postridie quo Christus rediit à deserto, vt Theoph. Græc. videt Ioannes Iesum venientem ad se. Quia magis expressam sententiam ante oculos ponit. Cur autem Christus ad Ioannem venerit incertum: nam non veniebat vt baptizaretur: multis enim antè diebus fuerat baptizatus, vt s. d. Ideo quidam dicunt venisse, vt Ioannes de illo

illo hoc testimonium daret, ne qui eum ante baptizari viderant, quasi peccatorem baptizatum putarent, vt Chrys. & Theoph.

Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi] Ioannes Christum baptizauerat : ne autem putaretur baptismum vt cæteris illi fuisse collatum, remouet hanc suspensionem cùm dicit, eum peccata mundi tollere. Vox *ecce* demonstrat personam q. d. sæpe dixi vobis, post me veniet, medius vestrum stat ; nunc quis sit iste vobis digito demonstro. Relatiuam etiam vim habet *ecce*, q. d. Vobis, vt dixi, peccata non remittebam, sed vos in remissionem peccatorum per Christum faciendam baptizabam. Ecce hic est qui tollit peccata mundi. Alij dicunt alludere ad desiderium eorum, qui Christum videre & nosse cupiebant Ioannis moti testimonio. *Post me venturus est qui fortior me est, cuius non sum dignus corrigiam calceamenti soluere. Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, & igni*, q. d. Ecce quem tam ardentem videre desideratis. Agnum vocat alludens ad prophetias Isa. 53. Act. 8. Ier. 11. & ad antiqua sacrificia, quæ agnis sæpe fiebāt manè & vespere, quotidie. Et quia agnus innocentiam Christi referebat Ioa. 4. Hebr. 7. 1. Pet. 1. Apoc. 5. 6. 7. 11. 13. 14. 15. 17. 19. 21. & 22. Quasi hoc nomine Christum vocare delectetur. Dei autē Agnum vocat, quia à Deo oblat. Alij qui Deo offertur. Alij Dei, i. diuinum propter diuinitatem, quæ in eo erat. q. d. Ecce agnus non iam terrenus, sed diuinus : qui tollit peccata mundi, non Iudæorum tantum sed & omnium Gentium. Gr. peccatum i. omne genus peccatorum. Ideoque vsus est in presenti *tollit*, non actum, sed naturam significans, qui penitus

penitus auferret, & delet omni tempore & loco.
Orig. & Aug

30. *Hic est de quo dixi: Post me veniet vir, qui ante me factus est, quia prior me erat.*] Vir, pro quidam. q. d. Post me venturus est quidam alius maior me. Vel, vt Ier. 3. 31. Zac. 6. Isa. 43. significatur Christi generatio, humana vel 30. annorum ætas completa, quæ propriè virilis dicitur. Quæ prius de absente Christo Pharisæis & ante etiam dixerat turbis, applicat Christo præsentem: videtur dictione *post* quia vt homo post Ioannem natus est.

Et ego nesciebam eum: sed vt manifestetur propterea veni ego in aqua baptizans.] Hic locus vsque ad vers. 34. explicatur apud Mat. c. 3. 14. quòd de facie eum non cognoscebat. Hoc autem tacet, ne quis suspicaretur cognitioni, aut familiaritati & gratiæ datum esse, quod tam insigne testimonium de illo dedisset.

34. *Et ego vidi, & testimonium perhibui, quia hic est filius Dei.*] Hoc dicit vt tollat omnem suspicionem gratiæ. q. d. Non proprio mōre, sed iussus a Deo testimonium perhibeo: vt vers. 33. *Qui misit me inquit baptizare in aqua, ille mihi dixit: super quem videris Spiritum descendentem, & manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto.* Hoc ipsum testimonium a Deo sibi datum signum se vidisse dicit, & non humanæ gratiæ, sed diuino beneplacito obtemperans, eius quod viderat, testimonium dedisse. Non declarat quid viderit: sed colligitur ex ijs quæ dixerat, nempe Spiritum sanctum post baptismum super Christum descendentem. Filium autem Dei non adoptione, sed natura appellat: quia & sibi & alijs Prophetis

648 MANVALE IN EVANGELIVM
Prophetis voluit antepone, hoc titulo, ex
Aug.

35. *Altera die stabat Ioannes, & ex discipulis eius duo.*] Gr. Postridie eius diei, quo Ioannes videns Christum ad se venientem dixerat: *Ecce agnus Dei*, & secunda die post Iudæorum legationem. Hoc enim est tertium testimonium vt s. d. *Stabat*, i. ad arcem perfectionis venerat à qua nulla tentatione deijci poterat, ait Beda: vel paratus erat ad exercendum officium, vel ambulabat Christus. Stabat verò Ioannes, quia non conueniebat vt Ioannes quæreretur Christum ne sic suum redderet suspectum testimonium: vel vt oculis defixis eum aspiceret, ex Chryf.

36. *Et respiciens Iesum ambulans.*] Gr. iniectis in eum deambulans oculis; fortè ad se venientem vt iterum de se daret testimonium, quasi admirabundus, & stupore defixus: vel quasi oculis innuens gratiam quam habebat in Christo, ait Theoph.

Dicit: ecce Agnus Dei.] Dubitatur cur toties de Christo idem repetit testimonium. Respondent aliqui, quia auditores quod semel dixerat non satis intellexerant: vel forte cum hoc dixit alij erant auditores. Non longum facit sermonem quia vnum solum in studio habebat adducere eos, & Christo coniungere, ait Chryf.

37. *Et audierunt eum duo discipuli loquentem, & secuti sunt Iesum.*] Apparet non sine fructu hoc iteratum testimonium. Nam tunc fructus concionatoris patet, cum eius auditores non illum ipsum studio quodam curiositatis, sed Christum salutis desiderio sequuntur: eum
sapius

sæpius ad Sacramenta accedunt. Sunt qui putant plures tunc cum Ioannæ eius discipulos fuisse, sed hos duos tantum credidisse. Ipsos secutos animo sequendi eum vsque ad hospitium, vt scirent vbi maneret. Ibi enim cum eo loqui volebant: nam interrogant: *Vbi habitas?* vt notat Chryl.

38. *Conuersus autem Iesus, & videns eos sequentes se dicit eis: Quid queritis?* Nondum fortè Christus hos duos discipulos Ioannis corpore respexerat, sed animo quidem & gratia, sine qua à Ioanne, idest, à lege, & pristinis moribus recedere non valuissent. Quos etiam corpore respexit quia bene gratia vsi sunt, maiorem illis familiaritatem demonstrans. In quo declarauit frustra nos illum sequi, nisi ipse ad nos se conuerterat. Fortè ad eos se conuertit, & eos interrogauit quid quærerent, vt ad colloquendum eos timentes animaret. Quod non est Deum à nobis, sed nos à Deo præueniri. Ps. 31. Isa. 65. Ex Theoph.

Qui dixerunt ei: Rabbi, quod dicitur interpretatum, Magister, vbi habitas. Magistrum vocant quia ab eo discere volebant, & eius esse discipuli: vt ait Chryl. Cyr. Vtinam sic de summis fidei nostræ mysteriis disputaremus, in scholis dumtaxat, non in compitis, cauponis, mensis, sed in Ecclesia quæ est Christi domicilium.

39. *Dicit eis: Venite, & videte.* Arripit occasionem primam Christus, quæ ad eorum salutem promouendam facere videbatur, & eos allicit ad colloquium, & doctrinam. Nulla mora interponenda in querenda salute spirituali. Optarem vt hæretici vel saltem quærerent vbi Christus habitet, quæ vera est Ecclesia.

Ee

Colligitur

Colligitur hinc Christum habuisse hospitium non domum vt Mat. 8. dicitur. Christus non dixit, vbi habitaret, sed illos inuitavit vt venirent & viderent: nam habitatio i. gloria Christi videri potest, comprehendi non potest, vt notat Beda.

Venerunt, & viderunt vbi maneret, & apud illum manserunt die illo: hora autem erat quasi decima.] A solis ortu, fortè in hoc causam redditur illo die manserint, quia iam inclinata erat dies: nec satis restabat temporis vt redire possent ad Ioannem. Vel vt noter quantū apud Christum māssissent, nempe per duas horas, & totam noctem. Nā Iudæi ab ortu ad occasum solis diem numerabant; & duodecim horis, & totidem noctem, diuidebant. Sunt, qui dicunt per duas horas mansisse, quod reliquum erat diei: Alij per diem naturalem, qui 24. horis constat. In quo non domum tantum notarūt, vbi habitaret vt aliās discendi causa reuertentur, vt illi putant; sed sitibundi biberunt ex fonte inuento, & didicerunt, illo ipso die Christum esse Messiam, ver. 41. Hinc intelligitur Christi charitas ad docendum, & ardor discipulorum ad discendum, quando & illo tempore quo cœnare debebant, & ille docere voluerit & illi doceri. Quam beatum diem duxerunt, quam beatam noctem ait Aug.

Erat autem Andreas frater Simonis Petri unus ex duobus, qui audierant à Ioanne, & secuti fuerant eum.] Colligitur ex hoc loco Andream prius fuisse Ioannis discipulum quàm Christi. Et probabile est Petrum fratrem eundem habuisse præceptorem, sicut eundem postea Christum secuti sunt. Andream nominat, quia necesse

cesse erat recensere quomodo fratrem suum Simonem etiam Christi discipulum fecerat. Alterius nomen tacet; fortè quia erat ipse Ioannes qui scribebat, qui solet suum nomen reticere: vel Iacobus Zebedei filius frater Ioannis, quia eiusdem artis erat & patriæ: vel quia alter ille vulgò notus non esset. Hac etiam de causa 70. discipulorum nomina non sunt edita. Luc. 10. Ex Chryf.

41. *Inuenit hic primum fratrem suum Simonem. & dicit ei: Inuenimus Messiam, quod est interpretatum Christus.*] i. discedens Andreas à Christo, cum quo vna manserat nocte, primus occurrit Simon: vel prior altero inuenit Simonem, quasi separati illum quærerent ardenti desiderio. Verbum est animi desiderantis, & expectantis Christi aduentum. Chryf. Hom. 17. Messias Latine vnctus, Christus Græcè dicitur. Et est cum articulo, ad distinctionem aliorum, qui Messia propter vnctionem dicti sunt. Retinuit nomen Messia, vt venisse credatur ille idè qui expectabatur à Iudæis: nec se solum sed alios etiam inuenisse indicat: vel vt commune inuentum bonū fratri nunciet. Chryf. ait alium discipulum præsentem tunc fuisse cum hæc diceret, quia & suo, & alterius nomine loquebatur. Vnde autem cognouerit Andreas tam citò Christum esse Messiam, nisi ex colloquio habito tota nocte cum Christo ipso eo die quo apud eum manserat? ex Chryf.

42. *Et adduxit eum ad Iesum.*] Fortè eum videre cupientem: cui Andreas narrauerat quæ à Christo audiuerat, & Petrum inuitauerat vt ad Christum veniret; & Petrus sese sponte obtulerat, & rogauerat vt se ad illum duceret. Sed

hæc silentio præterit, & solum effectum describit, ne Simonem efficacia potius persuasionis Andreae, quam Christi iam occulta & secreta virtute trahentis, motum & excitatum putaremus. Adduxit autem ad Iesum à quo perfectè instruendum sperabat. In quo notatur fraterni amoris, & sinceri affectus officium, ut in spiritualibus inuicem adiuuemus: & prompta obedientia, & fides Petri, qui antequam Christum videret ad primum eius nuntium in illum credidit. Quamvis eum non statim verbis fratris credidisse, sed videre, & experiri voluisse an quæ diceret vera essent, & ideo ad Christum venisse dicat Theoph.

Intuitus autem eum Iesus dixit: Tu es Simon filius Iona, tu vocaberis Cephæ, quod interpretatur Petrus.] i. antequam Petrus ad se veniret, & colloqueretur, solo intuitu non tantum corporis sed animi, cognouit & cuius esset filius, & qui vocaretur, & quod est amplius, qualis & quantus futurus esset, ut ex hac anticipata vaticinatione suam illi indicaret diuinitatem, & ad maiora credenda mysteria excitaret. Chrys. Aug. De mutatione nominis Petri, & quid nomen Cephæ significet, & an hoc vocetur Petrus ex nunc, an potius prædicat nominis impositionem, vide apud Mar. 16.

43. *In crastinum voluit exire in Galilaam, & inuenit Philippum.*] Die insequentis manè, qui tertius post illum erat quo Iudæorum apud eum legati venerant, & illo ipso die quo nuptiæ in Cana Galilææ factæ sunt cap. 2. & Philippum vocauit, & à Iudæa in Galilæam migravit. Et quod dixit, *voluit*, significat Christum certo consilio & scientem, quod futurum esset,

in

in Galilæam exiisse, vt ibi se, vbi educatus fuerat, inciperet manifestare, ibi discipulos colligere, ibi docere, ibi primum facere miracula. voluisse in Galilæam ire vt ibi Philippum inueniret, ne casu inuenisse eum putaremus: aut voluisse cum iam solus non esset, sed duos, eosque Galilæos haberet Petrum & Andream, quibus ibi vt euentus docuit vteretur testibus, ac ministris ad alios discipulos trahendos. Nam decreuerat omnes suos discipulos aut plerisque certè ex Galilæa vocare. Et neminem vocauit, nisi qui sponte sua non vocatus illum sequeretur: ne si ipse primus vocasset minùs esset stabilis, & vocatio suspecta appareret: vt ait Chrys. Inuenisse autem dicitur Philippum quasi ipsum quæsiuisset, quærebat enim non corpore sed animo, quo eum aptum ad Apostolatus officium esse sciebat: vt Pl. 88. 11.

Et dicit ei Iesus: Sequere me.] Vocatione exteriori Philippum ad se vocat: nec defuit interior tantò efficacior, quantò minùs instructus erat à popularibus suis, Ioanne, aut à Petro, & Andrea: Nec leuitatis fuit sequi Dominum, vt irridebat Iulianus, sed efficacia verbi: alioqui appelleret Iulianus leuem Lazarum, qui quatrduanus surrexit vnica voce Christi. Ex Hier. Mat. 9.

44. *Erat autem Philippus à Bethsaida ciuitate Andrea & Petri.]* Chryl. notat voluisse Christum ex illa potissimum ciuitate tres primos Apostolos vocare, quæ maximè rudis, & contemptibilis erat: vt contemptibilia eligeret, & fortia mundi confunderet. Alij rationem reddi cur tam facile Christum secutus esset, quia scilicet à Petro, & Andrea conciuibus suis di-

654 MANVALE IN EVANGELIUM
dicerat de Christo. Alij, vt significet quanta
Petri & Andreæ, & Philippi fides fuisset, qui ex
ea essent ciuitate, vbi incredulitas maximè re-
gnabat, & cui vix comminatus est. Mat. 11. vt
vbi abundauit malitia superabundet gratia, quæ
non meritis vocatorum sed vocantis benigni-
tati tribuatur. Cedebat etiam in opprobrium
Iudæorum: nemo enim ex tribu illa venit ad
Dominum ex qua nasciturus expectabatur:
sed ex terra illa nullum ferente fructum ait
Chryf.

45. *Inuenit Philippus Nathanael: & dicit ei.]*
Eodem fortè die, vel aliquantò post non casu,
sed diligenti studio conquisitum Philippus in-
uenit sibi familiarem, & amicum, vt tanti the-
sauri participem faciat. Vt Andreas fratrem,
sic Philippus lucratur amicum, breui tempore:
Sicque crescit Euangelium, paruo initio. Mat.
13. 31. Luc. 12. 49. Iac. 3. 5. Ex Chryf.

*Et dicit ei: Quem scripsit Moyses in lege, & Pro-
pheta, inuenimus Iesum filiū Ioseph à Nazareth.]*
1. inuenimus Messiam prædictum & promissum
in lege à Mose & Prophetis, quos citat, quia
Nathanael erat vir eruditus litteris Hebræo-
rum. Vocat filium Ioseph, quia nondum erat
in fidei mysteriis plenè instructus, & vulgò pu-
tabatur filius Ioseph: & quia educatus Naza-
reth Galilæus, & Nazareus credebatur. Ex
Aug.

46. *Et dicit ei Nathanael: à Nazareth potest
aliquid boni esse?] Sciebat Nathanael Christum
venturum de Bethleem Iudæ, Mich. 5. audiens
autem esse à Nazareth Galilææ, obiecit, non
negando sed admirando potiùs, & dubitando:
A Nazareth aliquid boni esse potest? q. d. nihil
insigne.*

Insigne speratur, quomodo ergo de Nazareth exire potuit? vt Ioan. 7. Humilitatis verbum est, sed doctæ & prudentis. Ex Chryl. quia quamuis hoc videretur cōtrarium prophetiæ, reuera non erat, sed maximè conforme: nam oriundus est in Bethleem; conceptus, & educatus Nazareth, & vtrumque prædictum erat. Nouit vir doctus, & humilis rem difficilem, tamen non de genere earum quæ fieri non poterant: ob id admiratur & dubitans respondet. Non sic hæretici, qui statim ac suo iudicio vnâ voculam non intelligunt, non illiteratum hominem, sed omnes doctores, & omnem antiquitatem contempnunt. vt notat Mald.

Dicit ei Philippus: Veni, & vide.] Non desuit Philippo humilitas, & prædientia, dum admiranti & dubitanti respondet; humilitas, dum non se in ea, quæ nescit, ingerit; prædientia, dum ad Christum verum doctorem venire inuitat, qui nodum soluet. Ex Chryl.

47. *Vidit Iesus Nathanael venientem ad se, & dicit de eo: Ecce verè Israelita, in quo dolus non est.*] Hoc Christus dixit quando proximus iam erat Nathanael, itaut verba eadem audierit. Non adulandi, aut solum eum laudandi gratia hæc dixit, sed vt occulta cordis eius manifestando iis, qui aderant, eum illuminaret, & ad fidem vocaret. Vocat verum Israelitam, i. legis illius obseruatorem: sicut nunc qui legem Christi obseruat dicitur verus Christianus. Simplicitatem cordis laudat, dicens: *In quo dolus non est*, quia non vitetur argutiis contra Philippum, sed admiratur potius, & credit posse fieri quod nunciabat, quamuis sacræ Scripturæ repugnare videretur, & accessisse ca-

lumniandi , aut contradicendi studio. Et quia carere dolo ad intimum cordis pertinet, ideo se scrutatorem cordium esse declarat. Ex Aug.

48. *Dicit ei Nathanael : Vnde me nosti ?*] Miratur quodd cordis occulta sibi reuelasset is cui de facie ne quidem se notum esse putabat. Poterat vel ex seipso, vt res erat, vel ex Philippo, aut alio eius familiari hoc scire. Vult igitur intelligere vnde id Christus nouerit. Nam si ex aliis, nihil mirum est; si ex seipso, certum signum est diuinitatis. Interrogat vt homo, Iesus respondebat vt Deus ait Chryf.

Respondit Iesus, & dixit ei : Priusquam te Philippus vocaret, cum esses sub ficu, vidi te.] Cognouit Christus quod tenderet interrogatio Nathanaelis. Occulta ei duo Christus manifestat, i. Vidi Philippum te vocantem, & antequam te vocaret, quando eras sub ficu, ego te vidi : Et suspicionem remouet dicens se non ex Philippo, nec ex alio quopiam, sed ex sese ipsam cognouisse. Idque probat dum ea illi secreta patefacit, quæ neque Philippus, neque alius quisquam, præter ipsum Nathanaelem, sciret se fuisse eum sub ficu antequam eum Philippus vocaret. Chryf. & Theoph. sic intelligunt quasi Philippus Nathanaelem sub ficu repererit, inibi que cum eo de Christo fuerit collocutus: idque nunc illi Christus declaret. Cyr. & Aug. non fuisse Nathanaelem sub ficu repertum a Philippo, sed antequam eum Philippus inueniret, sub ficu fuisse solum, vbi neque Philippus, nec alius quispiam eum vidisset. Propterea enim confessus est Nathanel, Christum filium esse Dei, quia viderat se absentem in loco abditto, ac solo, fortè Scripturam sacram legentem,

tem, aut orantem; vbi nemo præter Deum videre potuisset. Ficus, Adami peccatum significat. Dixit, *vidi te*, non noui te, vt significaret euidentem cognitionem, qualis est oculorum: & vt alluderet ad secretum locum vbi putabas Nathanael se à nemine videri. Ex Chrys.

49. Respondit ei Nathanael & ait: *Rabbi, tu es filius Dei, tu es Rex Israel.* Magnitudinem miraculi permotus Nathanael hanc mirandam confessionem protulit, qua & verum Messiam esse, & Christum promissum esse ait; insuper & doctorem, & magistrum. Ioel. 2. & filium Dei. Psalm. 2. Cum articulo, *tu es ille filius Dei*. Regem Israel vocat, quia de eo legerat prophetatum Zach. 9. Plura dicit quam à Philippo audierat: ille filium Ioseph, hic filium Dei: ille à Nazareth, hic Regem Israel vocat. Non dixit totius orbis, quia forte non erat tanta fide instructus, vt crederet eum esse filium Dei verum & naturalem, vt Petrus Matth. 16. vt putauit Cyr. sed eminenti quadam filiatione supra omnem adoptionem Angelorum, & hominum: quia sic eum Iudæi illi futurum putabant, quibus Trinitatis mysterium adhuc non erat reuelatum. Prophetis autem, & iis, quibus ex gratia reuelata erat Trinitas & incarnatio, id notum erat. Ex Chrys.

50. Respondit Iesus, & dixit ei: *Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu, credis: maius his videbis.* Chrys. & Theoph. reprehensionem aut hoc esse Christi responsum. fidei imperfectæ, vt cap. 20. 29 q. d. Modo quidem imperfecto credis quia vnum tantum vidisti miraculum, plura & maiora videbis, & tunc perfectè credes. Sunt qui laudem esse aiunt. q. d. Cum tantum in fide

658 MANV ALE IN EVANGELIVM
progressum feceris vno viso miraculo, quanto
magis proficies pluribus visis maioribus? Sic-
que laudat, & hortatur ad spem maioris fidei.
vt Cyril.

§1. Et dicit ei: Amen, amen dico vobis, vide-
bitis cælum apertum, & Angelos Dei ascendentes,
& descendentes supra filium hominis.] Exponit
Christus quod dixerat, maius his videbis, & ser-
monē conuertit ad Nathanaëlem; & ad simul
astantes, & dicit, videbitis Angelos mihi mini-
strantes. q. d. Magnum putas quia dixi tibi,
vidi te sub ficu, & ideo me Regem confessus es,
videbitis non tu solus, sed & vos, cælum aper-
tum, & illinc Angelos in ministerium meum
descendentes, & rursus ascendentes: vt ex hoc
ministerio sciatis me esse Dominum Angelo-
rum, & Regem cælorum, & verum Deum. q. d.
vt plusquam hominē confiteamini. Per Ange-
los ascendentes, & descendentes, significat eo-
rum ministerium vt Gen. 28. Cælum verò aper-
tum dicit, quia ascensuri & descensuri erāt vel
tempore passionis, cum apparuit Angelus con-
fortans eum, Luc. 22. Et in resurrectione duo
in sepulchro visi sunt, Luc. 24. Sed hos Apo-
stoli non viderunt. Vel cū post Baptismum
cælum est apertum. Et post tentationem An-
geli illi ministrant. Ma. 3. & 4. Sed iam bapti-
zatus erat cum hæc dixit. Alij ad Ascensionem
referunt: nam Angeli in vestibus albis visi sunt.
Act. 1. Alij ad diem iudicij, quia venturus est
cum Angelis suis. Mat. 26. 64, quod est proba-
bilis: nam tunc certissimum dabit signū suæ
diuinitatis quando omnes hominēs, velint, no-
lint, eum confitebuntur esse Deum. *Supra*, idest,
iuxta, sicut ministri Regiæ, Dominum exi-
gunt.

gunt: vel dixit *supra*, quia suum de cælo aduentum describebat: in quo Angeli vt famuli secuturi sunt Christum. Cyr. l. 2. ca. 21. non ad visionem aliquam singularem hoc pertinere ait, sed ad totam Christi dispensationem. Nam in Ecclesia gubernanda vtitur Angelorum ministerio, & Angelis fideles suos custodit: Angeli orationes deferunt; per eos illuminationes fiunt. Et in die iudicii descendunt ministraturi Christo, ascendent nuntia ad Patrem deferentes. Quæritur cur Nathanael cui tantum testimonium perhibuit filius Dei, inter duodecim Apostolos non inuenitur, quia volens superbiorum frangere ceruices, non quæsiuit per imperatorem piscatorem, sed de piscatore laeratus est imperatorem ait Aug.

CAPVT II.

*Mutat aquam in vinum in nuptiis; &
eicit vendentes & ementes
de templo.*

2. **ET** die tertia nuptia facta sunt in Cana Galilee.] Postquam declarauit mysterium incarnationis, & testimonium Baptistæ de Christo, recenset primum miraculum Christi, quo suam cepit gloriam manifestare. Die tertia factum ait ab ea qua Christus redierat à deserto, vel ab ea qua Nathanael ad Christum à Philippo adductus fuerat, vel ab ea qua Christus in Galileam ingressus fuerat. Porro Cana

Et 6 duplex

duplex erat; vna minor in tribu Zabulon, non longè à finibus Asser; altera maior proxima Sido, Ios. 9: Et ad huius distinctionem illa dicta est Cana Galilææ, nempe inferioris: quæ quia vicina erat Nazareth, ideo ibidem erat mater Christi.

Et erat mater Iesu ibi.] Antequam Christus vocaretur: quasi reddens causam cur ad eas vocatus sit nuptias, quia scilicet iam ibi esset mater, prius, vt putandum est, inuitata, eiusque respectu & filius.

2. *Vocatus est autem, & Iesus, & discipuli eius ad nuptias.*] Q. d. Christum propter matrem, & discipulos Petrum, Andream, Philippum, & Nathanaelem, propter magistrum vocatos fuisse. De Ioseph non loquitur quia iam fortè obierat. Venit, vt se omnibus affabilem exhiberet, vt sua præsentia confirmaret & sanctificaret nuptias: & vt occasionem haberet edendi miraculi, vt suam diuinitatem declararet, & vt significaret de cælo in terram venisse nuptiarum causa, dum naturam humanam matrimonio quodammodo sibi copulauit. Eru. bescat esse superbus homo quia factus est humilis Deus ait Aug.

3. *Et deficiente vino, dicit mater Iesu ad eum, vinum nō habent.*] Vtique ante finē conuiuij, antequam vinū omnino deficeret, vel, vt Gr. cū iam omnino defecisset, ministri, magistrū seu modipratorem conuiuij certiores fecerunt. Et hanc vocem virgo Maria audiuit. Huius autem defectus vini, non immoderatus potus, sed paupertas causa fuit. Et hunc pati maluerunt quam deesse officio omnes amicos inuitandi. Mota ergo est Maria, non vt quidam putant, humano.

humano affectu, sed charitate, & misericordia periit à filio vt miraculum faceret, quē filium esse Altissimi sciebat. Et quia ægrè ferebat vt sua, filiiq; sui, & discipulorum causa vinum fortè deficeret, vt qui præter numerum conuiuarum aliis recumbentibus superuenerant, quibus quantum sufficiebat paratum erat. Morta, non prius, quam Ioannes de eo testificatus est & discipulos iam haberet, vt notat Chrysostom.

4. *Quid mihi & tibi est mulier?* Q. d. quid ad nos pertinet quod vinum deficiat; vel quid mihi tecum commune est? vt 2. Reg. 19. 22. 4. Reg. 9. 18. & Mat. 8. Feruorem quendam charitatis fuisse putat Iren. l. 3. c. 18. bibendi sanguinis Christi, qui hoc vino significabatur. Et si culpa fuisset, ob quā Christus eam reprehendisset, quodd intempestiuē, vt quidam putant, miraculū petiuisset, Christus miraculum non fecisset, ne miraculo culpam ipsam confirmare videretur. Quare verosimilius est Mariam, hoc loco non fuisse reprehensam, sed verba ipsa reprehensionis speciem præ se ferre: vt Luc. 2. 49. Mat. 12. 48. & Christum tanquam Deum loqui; ea enim ratione qua Deus erat miracula faciebat: & voluisse specie reprehensionis manifestare se non tanquam hominem, idest mulieris filium, sed tanquam Deum miracula facturum, quo modo nihil habebat cum matre commune. Sic Orig. Aug. tract. 119. Theoph. Bern. verò putat Christum etiam tanquam hominem esse locutum, sed hoc significare voluisse, se ante sub matris fuisse potestate, antequā officium illud Doctoris & Redēptoris, ad quod missus fuerat à Patre, iniret: nunc verò inchoa-

tum

tum Redemptoris officium, & in iis quæ Patris sui erant occupatum, patrem & matrem, ut ipse discipulos facere docuit, reliquisset: & eos quodammodo non agnoscere. Sic Greg. Nis. Putat significare Christum se iam ea esse ætate, ut sub matris cura & potestate esse non debeat, & per interrogationem legit, *Nondum venit hora mea?* i. Nonne ætatem habeo? Certè simulat se reprehendere, ut ostendat se non humano, nõ sanguinis respectu, sed sola charitate, ut se se quis sit declaret, miraculum facere. Dices nonne habuit respectum matris? Habuit, & nunc habet, sed charitatis, non carnis: quod voluit indicare cum non matrem, sed mulierem vocat. ut ait Aug.

Nondum venit hora mea. ¶ In qua secundum meam æternam prædestinationem hoc opus facere decreui; nondum est opportunitas mea: ubi placitum Patris aduenerit hoc opus sum factururus: faciam ergo quod petis sed opportuno tempore. Sicque spem dat matri obtinendi quod petebat, & rationem reddit cur quod petierat non statim faciat; quia non venerat tempus cum mater petiuit, venerat autem cum fecit, licet modico intervallo. Quid igitur expectabat? Respondet Chrys. & Theoph. Expectabat ut omnes qui aderant cognouissent vinum defecisse, ut miraculum esset clarius. Aug. verò: cum cum petiuit mater, nondum vinum penitus defecerat, idcircoque voluisse expectare Christum quoad nihil omnino vini esset, ne putaretur elementorum missione ex aqua simul & vino, vinum factum. Voluit etiam significare se humano respectu nolle facere miracula. Quare verbum hoc est diuinæ potestatis,

potestatis tempora eligentis; prouidentia facientis in carne quæ ab æterno disposuit; sapientia eligentis conuenientia momenta; misericordia dantis spem subueniendi; reuerentia, matræ honorantis. Non mirum si, B. Virgo quæ tunc magnam fidem habebat, ignorauit hoc tunc secretum, quod tunc didicit a filio, qui illi communicauit: vel prophetico Spiritu cognouit; vel dono intellectus.

5. *Dicit mater eius ministris: Quodcumque dixeris vobis, facite.*] Ex hoc patet matrem à Christo non fuisse reprehensam: nam non præparasset res ad futurum miraculum. Patet etiam Christum indicare voluisse se facturum esse miraculum. Qui putant reprehensam fuisse, dicunt, tamen quia sciebat eum misericordem & benignum esse, perseverasse, sperantem fore ut precibus, aut commiseratione flecteretur. ex Beda.

Erant autem ibi lapidea hydria sex posita scilicet cundum purificationem Iudeorum.] Miraculum describit: & primò vasa, in quibus Christus vinum miraculosè fecit. Hydria Græcè, Latine aquales significant. i. vasa aquæ destinata, quæ non circumferebantur, ex quibus aqua minoribus vasis hauriebatur. Erant autem propter Iudeorum purificationem, non legalem illam, qua, qui secundum legem polluti erant, mundabantur, sed eam, qua propria quadam Phariseorum traditione frequenter inter prandendum vasa & calices, & manus, & brachia lauabant cubitorum tenus, vt Mat. 23. & Mat. 7. Quod vasa aquaria, non vinaria esse declarauit, & magna, & immota: totum hoc facit ad magnitudinem miraculi, ne quis vinum in vasis,

sis, non autem de nouo factum fuisse, aut vini partem aliquam quæ superinfusa aquæ vini saporem dederit ibi reseruatam putaret: erant quippe aquaria. Erant magna & fixa, ne plena vino aliunde portata nemo existimaret: & ve tanta vini copia probaret miraculi virtutem. Ex Hil.

Capientes singula metretas binas vel ternas.] Magnitudinem vasorum describit, vt ex quantitate vini miraculi magnitudo appareat. Metreta Græca mensura erat, apud Hebræos cadus dicebatur, cadus autem continet congios decem; congius sex sextarios; sextarius duodecim cyathos; cyathus uncias duas. Luc. 16. 6. Itaque vna metreta septuaginta duos capiebat sextarios. i. tertiam circiter partem modij vini Parisiensis. Sic Christus voluit subuenire paupertati sponsi, & vt diuturnum esset testimonium miraculi editi ex Tol.

7. *Dicit ei Iesus: implete hydrias aqua.]* Potuisset Christus nulla prius infusa aqua vino ea implere, tamen vt certius miraculum fieret & ministros ipsos testes haberet, aquam manibus eorum infusam in vinum conuertere maluit: & vt ostenderet se harum creaturarum dominum esse quod alias in alias pro suo arbitrio transmutaret. Iren. l. 3. c. 11. malus esse miraculum quod aqua in vinum verterit, quam quod nunc vinum in sanguinem suum vertat, quia vinum est sanguini propinquius; dissimilior vero vino est aqua, quia contrarias prorsus habet qualitates ait Cyr. in 4. myst.

8. *E. implerunt eas usque ad summum. Et dicit eis Iesus: Haurite nunc, & ferte architriclino.]* Ministri dicto perfecte obediunt ad summum.

summum vsque impleuerunt, vt constaret non alia ex re, quam ex aqua vinum factum, quò certius esset miraculum: nec dici posset aliquid super aquam vini infusum fuisse, cùm nec superinfundi potuerit, plenis vsque ad summum. Vbi ergo cognouit sic esse impleras, totam illam aquam in vinum nullis verbis, nullis actibus exterioribus vsus, nulla mora interposita, conuertit: quo etiam magis eius virtus diuina declarabatur. Et rursus iubet ministris depromere ex vasis illis, & præfecto mensæ, cui soliti erant vina ministrare, vt ille conuiuii distribuât, quod factum est, vt per eos miraculum diuulgaretur, qui & ipsius miraculi testes erant: & quæ facta erant, propriis viderant oculis. Est autem architriclinium locus tribus constratus lectis ad discumbendum: olim enim in lectis accumbebant. Unde architriclinus dicebatur qui præerat conuiuii.

9. Et tulerunt. Vt autem gustauit architriclinus aquam vinum factam, & non sciebat unde esset, ministri autem sciebant qui hauserant aquam, vocat sponsum architriclinus: & dicit ei.] Dicto obediunt ministri quamuis nondum scirent aquam vinum factam: delatum vinum architriclinus degustat vt moris est, miratur excellentiam, interrogat sponsum, Miranda ministrorum obedientia: iam enim sciebant vinum esse factum id quod iussi promere ex colore & odore potuerunt cognoscere. Architriclino autem etiam miranti, & vnde hoc vinum esset ignoranti, rem non patefaciunt, quia fortè tantum Christus: Haurite & ferte architriclino, iusserat: vel fortè Christus id fecit ne vinum

num

num defecisse diuulgaretur. Bonum Christi consilium fuit; nam maior fides habenda erat ministris, qui non sponte sua sed interrogati, rem, ut facta est, declarauerunt. Aquam vocat vinum architriclinus, quia paulò antè aqua erat. Sic Eucharistia iam consecrata panis dicitur. 1. ad Cor. 11. Sic virga Moïsi in serpentem conuersa virga tamen dicitur, Ex. 7. ut diximus Mat. 26. Ex hoc quod sponsum vocauerit colligitur sponsum ad mensam non acubuisse.

10. *Omnis homo primum bonum vinum ponit: & cum inebriati fuerint, tunc id quod deterius est: tu autem seruasti bonum vinum vsque adhuc.*] Hoc dicit insimulandi gratia, quòd ordinem conuiuij non seruasset. Quod autem dicit, *cum inebriati fuerint*, Euangelista personam architriclini inducit, qui refert quæ fieri solent in alij conuiuijs, sicque nulla est suspicanda intemperantia.

11. *Hoc fecit initium signorum Iesus in Cana Galilææ: & manifestauit gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli eius.*] Id est primum omnium miraculorum quæ vnquam fecit Christus. Vel primum eorum quæ fecit in Cana Galilææ. Alij dicunt primum esse quod factum est coram discipulis. Alij primum factum ad manifestationem diuinitatis suæ: nam à nuptijs cepit se manifestare. Fructus autem miraculi, imò finis propter quem venit in Cana, fides fuit discipulorum. Et cum dicitur, *crediderunt in eum*, insinuat eos non antè credidisse. Sed dicuntur credidisse, quia confirmati & aucti sunt in fide: quem enim hominem tantummodo putabant, diuinitatem iam habere quandam credi

crediderunt. Dicti autem sunt prius discipuli, quia ipsi aliquo modo adhæserunt, ipsum audierunt, & ei fidem aliquam habuerant, moti Ioannis testimonio ut ad eum venirent. Ex Aug.

12. *Post hac descendit Capharnaum ipse, & mater eius, & fratres eius, & discipuli eius: & ibi manserunt non multis diebus.*] Voluit, & propter celebritatem huius oppidi, & propter mores eius corruptissimos ibi habitare, & suæ doctrinæ primitias dare: ut significaret facto illo primo miraculo in Cana non amplius Christum latere voluisse. Ex Chrys.

13. *Et propè erat Pascha Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam.*] Causam refert cur paucis diebus manserit Capharnaum; nempe quia propè erat Pascha Iudæorum. Addidit Ioannes Iudæorum, ut Pascha illud à nostro Christianorum distingueret. ait Beda.

14. *Et inuenit in templo vendentes oves & boves & columbas, & nummularios sedentes.*] Bis Christus eiecit è templo euentes & vendentes, i. prope suæ passionis tempus: ut Mat. 21, Mar. 11, Luc. 19. Et initio suæ prædicationis, quam alij omiserunt. Vide Mat. vsque ad vers. 18.

18. *Responderunt ergo Iudæi: & dixerunt: Quod signum ostendis nobis quia hæc facis.*] Id est quo miraculo probas potestatem ista faciendi: negare non poterant malefacta sua, & in domo Dei, tales negotiationes non rectè fieri, conuicti erant: ideo responsum in ipsum facientem dirigunt, in posteriori eiectione hanc responsionem Pontifices & seniores Iudæorum fecerunt.

Respondit

Respondit Iesus, & dixit eis: *solvite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.*] Idem est horum verborum sensus cum illis Ioan. 8. *Cum exaltaveritis filium hominis, tunc cognoscetis quia ego sum.* i. cum me crucifixeritis post tres dies resurgam: & illa mea resurrectio erit vobis signum, quo cognoscetis me esse verum Christum & Dei filium. hoc nunc Christus dicit, solvetis hoc corpus ab anima, quod ego post tres dies excitabo, & tunc erit id vobis signum, quo agnoscetis potestatem meam, qua id facio. Cum dicit, *solvite*, non est Verbum præcipientis, sed præscientis quod facturi erant, & permittentis, ex Theoph.

20. *Dixerunt ergo ei Iudæi: Quadraginta & sex annis edificatum est templum hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud?*] Iudæi non intelligentes mysterij magnitudinem nec potestatem, irridentes respondent: Rectè ita Christus mysterium suum celavit, vt sensum aliquem apertum reliquerit, quo possent cognoscere eum posse facere quæ faciebat. Nam qui poterat templum illud materiale tribus diebus excitare, vt illi intelligebant, iure poterat peccantes contra Dei honorem, templo illo expellere. Non conveniunt interpretes de annorum numero, & computatione. Nam de fide nihil certi ex hoc loco colligi potest: Ioannes enim refert, tantum quod Iudæi respondent. An autem verum sit non refert. Sunt qui coeptum ædificari templum primo anno Cyri, perfectum sexto Darij dicunt, vel septimo inchoante.

21. *Ille autem dicebat de templo corporis sui.*] Iudæi de templo materiali intellexerunt, Christus

Christus verò de templo corporis sui loquebatur. Quod notauit Euangelista ne id Christus dixisse putaretur, & videretur verum esse quod ei postea duo falsi testes obiecerunt, Mat. 26. 61. Certum est gestu ipso, & manuum motu, non illud materiale sed seipsum demonstrasse: sicque poterant vt & discipuli, intelligere si voluissent.

22. *Cùm ergo resurrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius, quia hoc dicebat, & crediderunt scriptura, & sermoni quem dixit Iesus.* Discipuli nec tunc hoc intellexerunt, sed postquam resurrexit, recordati sunt verborum quæ protulit nunc, & crediderunt eum per ea verba mortem prædixisse, & resurrectionem suam, & vera esse quæ prius dixit. Crediderunt etiam scriptura, in qua mors & resurrectio Christi prænuntiata est, crediderunt enim eam in Christo compleri. Ex Chrys.

23. *Cùm autem esset Hierosolymis in Pascha in die festo, multi crediderunt in nomine eius, videntes signa eius quæ faciebat.* Septem dierum tempore, quo ad celebrandum Pascha venerat. Quæ autem, & qualia sint signa non narrat: multi tamen propter ea crediderunt in nomine eius, i. ipsum esse verum Messiam, & Christum promissum, vt 1. Io. 5. Chrys. putat eos non verè, sed simulatè credidisse.

24. *Ipse autem Iesus non credebatur sibi ipsis.* Id est non se eis cõmittebat, non illis fidebat: quia sciebat facillè mutandos, & à fide concepta recessuros c. 6. sed & se persecutores.

25. *Eo quod ipse nosset omnes: in opus ei non erat: vt quis testimonium perhiberet de homine: ipse*

ipse enim sciebat quid esset in homine.] Rationem reddit cur eis non fideret, quamvis credentibus, quia cognoscebat omnes, vel omnia, i. sciebat quibus esset fidendum, & à quibus cauendum. Et hoc sine alterius testimonio, & relatione sciebat; sed scientia suæ diuinitatis, sciebat qualis quisque esset. Sciebat interiora cordis, & quæ futura erant: sicut quod non se crederet eis, erat humanitatis. Ex quo Patres omnes contra Arianos probant Christi diuinitatem. Nam scire ea quæ in corde sunt hominum est Dei, qui corda plasmavit, ait Chryl.

C A P V T III.

Nicodemum docet mysteria fidei: & Ioannes Baptista de Christo testimonium exhibet.

I. **E**Rat autem homo ex Phariseis Nicodemus nomine, princeps Iudæorum.] Multos visis miraculis credidisse, superiore cap. dixerat. Iam de vno quodam præcipuo recenset, quomodo discendi causa Christum adierit. Hic autem Phariseus erat professione, princeps dignitate: quæ duo apposuit, quia totus ferè Phariseorum & principum ordo, Christo semper fuit contrarius. Ex c. 7. 48. Hic restitit Phariseis Christi causam defendens: Et c. 19. venit ad vngendum Christi corpus. Princeps dicitur quia caput erat familiæ: vel quia publicam aliquam gerebat administrationem: vel propter

pter nobilitatem. Hæc fuit causa cur noctu & occultè veniret, vt hominum sui ordinis vitaret odium, & vt pudorem & grauitatem retineret. Ex Chrys.

2. *Hic venit ad Iesum nocte: & dixit ei.* Rationem reddit Ioannes c. 19. 39. cur nocte venerit, eo quòd esset discipulus Iesu, occultus autem propter metum Iudæorum.

Rabbi, scimus quia à Deo venisti Magister. O Doctor, mihi persuadeo te venisse, & à Deo missum esse Magistrũ, vt doceas veritatem. Nō enim significat quod Magister venerit à Deo, quasi natus sit Magister; sed quòd sit missus à Deo, vt Magister esset. Sic Mat. 2. *Vbi est qui natus est Rex?* non quòd à natiuitate sit Rex. & quamuis verè esset Rex à natiuitate, & à Deo Magister venerit, tamen nec Magi tunc illud, nec Nicodemus id fortè nunc cognoscebant. Voluit tantum Prophetam à Deo missum confiteri. Venit enim Christus à Deo Magister, quia ab æterno procedens à Patre totam cum essentia accepit sapientiam Patris.

Nemo enim potest hæc signa facere, quæ tu facis, nisi fuerit Deus cum eo. i. Nisi in virtute diuina. q. d. Signa tua non sunt Magorum, seu arte Dæmonis facta. Signa cum aliũs ducebant, vt non solum à Deo missum Magistrum crederet, sed etiam Deum esse: sed tenebatur adhuc Iudaica infirmitate. Chrys.

3. *Respondit Iesus, & dixit ei.* Apparet ex hoc illum interrogasse de rebus ad salutem necessariis, etsi scriptum non est. Aut Christus respondit intelligens, quid ille velleret, nempe vt regni Christi quem Messiam credebat participes esset, vel quia venerat vt ad hominem, ideo

672 MANUALE IN EVANGELIUM
ideo voluit docere alia opus esse generatione.
Ex Aug.

*Amen, amen dico tibi : nisi quis renatus fuerit
denuo , non potest videre regnum Dei.*] Blanda
comitate docilē paulatim prouehit ad altiora,
mysteria, incipiēs à regeneratione baptismatis,
quæ principiū est Christianismi, *ἀναθεν* signifi-
cat etiā è supernis, cœlitus : sed hic pro iterum
accipi apparet ex responso Nicodemi , & vi-
dere pro possidere, aut possessionem capere. Ex
Chryl.

4. *Quomodo potest homo nasci, cum sit senex?*]
Sic solent carnales homines ad res Spiritus
cæcutire. 1. Cor. 2. Quomodo vterus repeti
non potest, vt bene intellexit Nicodemus : ita
nec baptismus.

4. *Respondit Iesus : Amen, amen dico tibi : nisi
quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto , non
potest introire in regnum Dei.*] Rursus Christus
non est offensus tam crasso hominis responso,
& interrogatione incredulitatem quandam
præ se ferente, sed sciens animo discendi au-
do interrogasse, interpretatur benignè quod
obscurius dixerat : & ostendit quo modo quis
denuo nasci potest, & debet : non scilicet ex
vtero matris, sed ex aqua & Spiritu sancto.
His autem verbis significat baptismum Evan-
gelicū, per quem regeneratur homo in nouum
hominem, & in statum filiorum Dei constitui-
tur. Tit. 3. Hæretici falso dicunt non de ba-
ptismo intelligi debere, sed de renouatione
quæ fit per Spiritum sanctum : aquam autem,
& Spiritum vnum & idem significare : aquam
verò poni, vt exprimeretur effectus Spiritus, qui
est purgatio, & vegetatio interior, sic violentiā

vt

vt afferant in Baptismo aquam non esse necessariam. Sed Ecclesia vniuersalis pugnat contra hanc hæresim, & scriptura, Eph. 5. & Act. 8. Philippi factum demonstrat dum Eunuchum aqua baptizauit. Et Sacramentum sit sensibile signum ex aliqua re, & verbo consistens. sic Chrys.

6. *Quod natum est ex carne caro est, & quod natum est ex spiritu, spiritus est.* Vbi declarauit secundam generationem prima esse longè diuersam, iam ostendit quanta differentia sit inter id quod priori, & quod secunda nascitur generatione: ex qua differentia etiam indicat rationem ob quam necesse sit denuò nasci, idque ex aqua & spiritu, ad consequendum regnum Dei. Nam cum spirituale regnum Dei caro & sanguis possidere nequeat, 1. Cor. 2. necesse est vt id, quod ex carne tantum caro natum est, deinde etiam ex spiritu nascatur spiritus: vt sic regnum Dei ingredi possit. Carnem hoc loco appellat non peccatum, quia de peccato non est sermo, sed hominem ipsum, secundum esse naturale & humanum, quod naturali generatione accipitur: vt discernat esse corporeum à spirituali, quod est per gratiam: vt sup. c. 1. 3.

Non mireris quia dixi tibi: Oportet vos nasci denuò. Cyril. ad sequentia refert, q. d. Ne mireris quod dixi tibi, Oportet vos nasci denuò: spiritus enim vbi vult spirat. Alij ad superiora. q. d. Non mireris quod dixi, Oportet vos nasci denuò; quod enim natum est ex carne, caro est, & quod natum est ex spiritu, spiritus est. i. non de carnali, vt tu putas, sed de spiritali loquor generatione. Rectè mirareris si de car-

nali loqueretur : & rectè concluderes non posse hominem nasci cùm sit senex. Probat ergo non debere Nicodemum mirari quòd oporteat hominem nasci denuo , quia quod natum est ex carne caro est , & quod natum est ex spiritu , spiritus est. Probat deinde quod homo potest ex spiritu nasci , quia spiritus ubi vult spirat. Ideoque hominem , quamvis non appareat posse invisibiliter regenerari ex spiritu.

8. *Spiritus ubi vult spirat, & vocem eius audis : sed nescis unde veniat, aut quò vadat.*] Confirmat sententiam præcedentem : nam probat hominem posse ex spiritu nasci , etiamsi id nos minimè intelligamus : quia spiritus ubi vult spirat. Quidam per spiritum animam intelligunt : vt Gen. 6.3. & 7.15. Iob 12. Psalm. 76.4. vt sumpto exemplo à vita corporali ad vitam spiritualem argumentetur. q. d. Quid mirum Nicodeme si non capis quo modo homo ex Spiritu sancto possit regenerari , cùm non intelligas quo modo ex spiritu isto naturali, quo vivit, generetur : Spiritus enim animalis ubi vult spirat. i. quæ vult animat corpora , & ex mortuis viua reddit , & vocem eius audis , loquentem hominem , equū hinnientem ; nescis unde veniat , aut quò vadat , quomodo anima in corpus ingrediatur & egrediatur è corpore , unde gignatur, aut in quid desinat. S. Aug. Spiritum Dei intelligit. Docet ergo Christus natum de spiritu spiritum esse , & similem spiritui de quo natus est : non quidem per omnia , fieri enim non potest , vt homo Spiritui sancto , qui Deus est , omnino sit similis ; sed est similitudo aliqua participata , quæ in tribus posita est. 1. spiritus ubi vult spirat. i. liber est
in

in suis operationibus, quod vult facit, nullo retinetur impedimento, nulla premitur seruitute: vt 1. Cor. 12. & 2. Cor. 3. legem implet, tentationes superat, peccata vitat, quod bonum vult operatur. Quadruplicē assequitur libertatem. Prima est à seruitute legis Mosaicæ Gal. 4. 2. à lege morali quæ cordibus insita est, non quoddā ablata sit tenatis, sed quod eis per Spiritum sanctum gratia collata est, & virtus eam adimplendi. Rom. 7. 3. à seruitute peccati & diaboli: nam qui est in peccato, diu perseuerare non potest, quin in alia labatur: Spiritus autem Dei ab hac nos vindicat Rom. 6. 4. est à seruitute corruptionis, & mortalitatis, quam spiritus tribuit renatis non in hoc seculo, sed in resurrectione. Rom. 8. *Viuisficabit mortalia corpora vestra propter inhabitantem spiritum eius in vobis.* Sunt qui ventum significare putant. Nam vt venti flatum sentimus, & strepitum audimus, nescientes vnde veniat, aut quò vadat: ita effectum Spiritus sancti in nobis experimur, & nos videmus repente ab eo mutatos, cum qua ratione id factum fuerit non intelligamus. Sic Cyr. & Chrys.

Et vocem eius audis.] Hoc est, in quo qui natus est de spiritu similis est spiritui de quo natus est: Spiritus enim in se inuisibilis & insensibilis est: tamen vox eius auditur, loquitur enim per eos quos inspirat. 2. Pet. 1. Mat. 10. Act. 6. quamuis non omnes percipiant vocem esse spiritus: sicut omnes, qui Christum audierunt, audierunt quidem vocem filij Dei, licet non omnes crediderint esse filium Dei. sic vox omnis qui natus est ex spiritu, auditur, sed quod intus est non videtur. Aug. & Beda.

Sed nescis unde veniat, aut quò vadat: sic e[st] omnis qui natus est de Spiritu.] 3. Est similitudo, in qua geniti de spiritu cum ipso spiritu similes sunt. Nemo scit quò vadat spiritus, aut unde veniat. i. nemo vias, consilia, iudicia spiritus sancti cognoscit, quamvis vocem eius audiat. Rom. 11. Sap. 9. Sic est omnis qui natus est de spiritu. Nam homines huius seculi vident opera iustorum natorum de spiritu: at vias eorum nemo novit, nisi qui eodem spiritu agitur. cogitationes enim, desideria, fines, intentiones spiritualium sunt occultæ iis, qui spiritum Dei non habent. 1. Cor. 3. Act. 2. ita Tolet.

9. Respondit Nicodemus, & dixit ei: *Quomodo possunt hæc fieri?* Licet verbis Christi edoctus, & nihil iam de carnali generatione cogitet: tamen sic rudis est ut non cognoscat quomodo spiritus effici, & nasci possit. Prius negando respondit, quomodo fieri potest ut nascatur homo cum sit senex? nunc paulò capacior factus, ignorando interrogat, quasi discere cupiens. Haimo.

10. Respondit Iesus, & dixit ei: *Tu es Magister in Israel, & hæc ignoras?* Doctor celebris in toto Israel. Meritò doctori vitio datur ignorantia, & stultitia nescienti quæ sunt muneris, si quis apud eos doctor ita rudis erat quales erant discipuli. Cyril. l. 2. c. 46.

Amen, amen dico tibi, quia quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur.] Ut ignorantie, sic nunc arguit incredulitatis. q. d. Ego quæ scio loquor, & quæ vidi testor. i. certissima sunt verba mea: quia non ex opinione, non ex relatione alterius, sed ex scientia, & visu dico,

dico, & loquor: & adhuc non accipitis testimonium meum, nec verbis meis creditis. Arguit præcipue vt fidem habeat, & etiam si non percipiat, credat, ideo Christus suum testimonium sic commendat. Nec voluit semper omnino explicare mysteria, ne potius rei euidencia quàm verbi obedientia assensum faciat: propterea adhuc re non intellecta suadet vt credat. Cyr. l. 2. cap. 47. At quid est hoc quod se scire & vidisse dicit? Nam loquebatur de regeneratione ex aqua & Spiritu sancto, quæ nondum facta erat, inquit Chrys. tamen non constat an iam cœpisset baptizare: & quamuis nondum baptizasset, tamen vt Deus tam præsentia quàm futura videbat. Et loquitur in plurali de se solo, vel quia non solus, sed & Pater & Spiritus sanctus, *vidimus*: vel alij Prophætæ: vel qui iam regenerati fuerant. Et sic quia in Nicodemo alios Iudæos arguit incredulitatis, ideo dicit, *non accipitis*.

12. *Si terrena dixi vobis, & non creditis; quomodo si dixero vobis cœlestia, credetis?* Arguit tertio Nicodemum & Iudæos tarditatis ingenij, vt eos inducat ad fidem habendam his quæ non intelligunt. q. d. Si non creditis quæ facilia, nec quæ difficilia credetis: sicque tacite allicit spe percipiendi maiora. Chrysost. per terrena generationem spiritualem, quæ fit per Baptismum intelligit: per cœlestia generationem æternam filij Dei à Patre: cuius comparatione omnis nostra generatio terrena est: quia finita & creata est. Non quòd diuina non sit, sed quòd hominibus detur, qui sunt super terram. Alij ventum, rem terrenam dixisse putant; Spiritum verò sanctum, & totam

tam regenerationem cœlestem vocari.

13. *Et nemo ascendit in cœlum nisi qui descendit de cœlo filius hominis qui est in cœlo.*] Dixerat suprâ, *Si cœlestia dixerò non credetis*, nunc hanc illis exprobrat incredulitatem. Quia nemo ascendit in cœlum ut ibi videret cœlestia, nisi ego qui eram in cœlo & descendi. Et ideo nemo sicut ego cœlestia enarrare potest. Sicque sapienter inducit ad credenda cœlestia, quæ dicturus est: & cōfirmat ad fidem eorum quæ dixit. Loquitur de se in tertia persona ut unitatem, siue identitatem suæ personæ declararet. Nam qui filius hominis, ille idem est filius Dei, qui est in cœlo. Hæc Tolet. Quæres quomodo nemo in cœlum ascendat cum omnes iusti ascendere credantur. Respondet Aug. quod iusti quidem ascendunt, sed non nisi cum Christo, factique eius membra. Vel Christus ascendit virtute propriâ, si verò virtute alterius, i. Christi. Vel dicendum. Ascendere in cœlum hic tantum significare re. diuinas cognoscere: nullus autem ante Christi aduentum cœlos ascendit, & vidit cœlestia, ut postea descendens illa enarrauerit. 2. Quæres quomodo Christus dicatur ascendisse in cœlum, cum nondum mortuus esset. Respondetur hîc dictum esse per communicationem idiomatum, quia filius hominis cum in terra esset, in cœlo quoque esse dicebatur, quia idem Deus erat, & Deus erat in cœlo. Alij dicunt in cœlum ascendisse, quia eius anima erat beata. Alij ascendisse secundum diuinam naturam qua res omnes cœlestes & diuinas contemplantur. Alij melius sicut non secundum diuinam, sed secundum humanam naturam de

de cœlo descendisse dicitur: ita secundum humanam non secundum diuinam dicitur ascendisse: tamen propter diuinam personam, & propter vnionem hypostaticam homo ille Christus & verè ascendisse, & verè descendisse dicitur: quia qui prius in cœlo erat, in terra verò, etsi erat, non videbatur, sumpta humana natura cœptus est repente in terris videri, perinde ac si de cœlo descendisset. Nihil autem his verbis voluit probare, quam neminem vnquam mortalium, qui in mundo sunt, fuisse prius in cœlo, vt descendens postea de cœlestibus visis loqueretur, præter seipsum, qui semper est in cœlo, & assumpta carne descendit. Ex Chry. & Aug.

14. 15. *Et sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto: ita exaltari oportet filium hominis: vt omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam.* Versu præcedenti docuit Christus quàm necessarium esset, vt omnes sibi fidem adhiberent, qui salui esse vellent. Id nunc exemplo serpentis à Moysè olim erecti declarat. Nam sicut tunc nullus à serpentis morfu, nisi in serpentem aspiceret, sanabatur: ita nunc nemo saluatur nisi in se credat. Credere est in Christum aspicere. Alij sic nectunt quia de Baptismo egerat nunc de passione agere: vt 1. Cor. 1. 13. & Rom. 6. 3. Alij ideo figuris velle Nicodemum adducere, quia non potuit res cœlestes capere: vt Io. 3. 39. Alij causam reddi cur de cœlo descenderit, vt sicut serpens ille exaltaretur, & homines in ipsum aspicientes saluarentur. Christus autem ideo hanc figuram proponit, quia nulla alia tam bene omnes aduentus partes exprimit. 1. sicut serpens

apparbat, sed verè serpens non erat : sic Christus in incarnatione similis aliis homo peccator apparbat, & non erat. Rom. 8. Philip. 2. 2. serpens igne confusus est : sic Christus igne Spiritus sancti conceptus. 3. serpens in ligno exaltatus est: sic Christus in cruce. 4. qui in serpente aspiciēbat sanabatur, qui non aspiciēbat, peribat: sic qui in Christum credit vitam æternam habebit, qui non credit condemnabitur, Mat. vlt. 5. Vnus ille serpens erat ad salutem multorum : sic Christus vnus est ad iustitiam omni credenti. Rom. 10. 6. serpens erat in signum : sic crux Christi vexillum est, erectum contra acies dæmonū. Isa. 5. Ier. 4. Luc. 1. malè probant hæretici ex hoc loco hominem sola fide iustificari.

16. *Sic enim Deus dilexit mundum ut filium suum unigenitum daret : ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam.*] Cum dixerit filium hominis exaltandum, ut serpente, quod mirum videri posset Nicodemus, causam reddit cur mirum non sit; quia Dei amor erga homines id fecit, non necessitas, aut ipsius culpa, non impotentia, non infirmitas. Finis autem seu fructus duplex est ne homo pereat. i. ut à peccato & æterna morte eripiat, & vitam æternam adipiscatur. Potuisset dare ut mundum iudicaret & damneret, & tunc non ex dilectione sed ex iustitia dedisset; at voluit dare ad hoc, ut qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam, quod ex nimia dilectione fecit. 1. quia prior dilexit. 1. epist. 4. 2. quod Deus hominem inter quos est tanta dissimilitudo. 3. quod peccatores ipsosmet, qui illum offenderant, dilexerit. 4. Rom. 5.

4. Rom. 5.8. quòd non Iudæos tantum quibuscum fœdere coniunctus erat, sed omnes omnino homines. 5. quòd non quiduis, sed filium suum vnicum dederit. 6. quòd dederit, vt exaltaretur in cruce sicut serpens. Ex hoc loco infertur Christum esse verum Deum, & eum non pro solis prædestinatis mortuum esse, sed pro omnibus omnino hominibus, datum esse. Denique non venturum forsitan fuisse in hunc mundum, si homines non peccassent.

17. *Non enim misit Deus filium suum in mundum, vt iudices mundum, sed vt saluetur mundus per eum.*] Causam refert cur ex dilectione filium suum miserit, quia videlicet non miserit ad ferendam sententiam contra mundum, sed ad saluandum eum. Alioqui non ex dilectione sed ex iustitia dedisset. Venit ergo non vt iudex, sed vt saluator in priori aduentu.

18. *Qui credit in eum non iudicatur: qui autem non credit iam iudicatus est, quia non credit in nomine unigeniti filij Dei.*] Confirmat se non venisse vt iudicer, sed vt saluet, ne homo pereat. Nam vel credit in ipsum, vel non: neuter autem in hoc priori aduentu iudicatur; qui enim credit non iudicatur, idest Deus nõ exercet suam iustitiam contra eum, sed misericordiam, remittens peccata, & largiens gratiam credentibus. Io. 5. Qui verò non credit, nec iste iudicatur à Christo: iam enim iudicatus est, etiam si Christus nõ venisset, quia Deus tulit mortis sententiam in omnes filios Adæ, quamuis nondum sit executioni demandata contra omnes. Misit filium, vt eos qui crederet in eum, saluos faceret. Iam aliqui credunt, ali-

Es s qui

qui non: qui credunt à sententia lata liberantur, & ex misericordia Dei eis peccata remittuntur. Qui verò non credunt, Christus veniens non fert sententiam contra eos: iam enim lata est à principio vt infr. c. 5. & Col. 2. ex Greg. 27. Moral.

19. *Hoc est autem iudicium, quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quam lucem.*] Exponit qua ratione qui nō credit iudicatus est. *Hoc est*, inquit, *iudicium*. idest, hæc est forma, qua damnatus dicitur, quia venit lux in mundum, & multi elegerunt potius in suis tenebris permanere quam lucem recipere. Erant ipsi in tenebris, propterea que iudicati, & damnationi adscripti. Venit autem vt dissipatis tenebris lumen vitæ daret: quod recipere nolentes in suis potius tenebris manere elegerunt; propterea iam damnati dicuntur, non quòd eos lux damnationi adscripserit, sed quòd ipsimet sese à dānatione eripi, & lumē recipere noluerint: vt ait Tolet. Medicus omnes infirmos sanare venit, qui nolunt eius opera accipere, moriuntur, non propter medicum; quasi venerit vt illi moriantur, sed propter infirmitatem, quam ipsi contraxerunt, & per medicum sanari noluerunt, ait Aug.

20. *Erant enim eorum mala opera. Omnis enim qui male agit, odit lucem; & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius.*] Causam reddit qua ratione tenebræ non solùm dilectæ, sed etiam magis quam ipsa lux amatae sint, quia opera hominum mala erant: qui autem malè agit, odit lucem: & non venit ad eam, non propter ipsam lucem, sed quia lux opera mala reuelat, & manifestat, vnde reprehēdi possint. Ex Chrys.

21. *Qui autem facit veritatem venit ad lucem ut manifestentur opera eius, quia in Deo sunt facta.*] Hæc est altera pars similitudinis, quæ priori opposita est. Qui mala facit opera, tenebras diligit: at verò qui bona, ad lucem venit, quia per lucem non arguuntur eius opera, sed manifestantur esse secundum Deum, siue secundum legem Dei facta. Veritatem hoc in loco, legem iustitiæ & rectitudinis vocat: vt Ps. 118. & 24. & 41. & bona opera vocat veritatem, quia de luce agebatur, qua cognoscitur an vera an falsa sint opera. Sic Beda.

22. *Post hæc venit Iesus, & discipuli eius in Iudæam terram.*] Colloquio habito Hierosolymis cum Nicodemo transit Iesus cum discipulis in aliud territorium Iudææ, quasi ex vno in alium locum Iudææ se transtulerit.

Et illic morabatur cum eis & baptizabat.] Causam reddit cur eo venerit, vt illic baptizare, & prædicare inciperet. Nam baptizasse eum antè non legimus. Baptizasse autem dicitur, non quod ipse per se, nam in capite sequenti neminem baptizasse dicitur, hic tamen dicitur baptizasse per discipulos suos. Cur autem eo potius quàm alio loco baptizare voluit? quia ibi Ioannes, qui præclarum illud de ipso testimonium perhibuerat, *ipse vos baptizabit in spiritu sancto.* Mat. 3. Et quia locus erat ad baptizandum aptus, quia aquarum multarum ibi erant, & magnus hominum concursus ibi fiebat. At cur per se non baptizabat? Quia Spiritus sanctus nondum datus erat, in quo ipse baptizaturus erat, vt ait Ammonius. Sed verius est Christum ante passionem & resurrectionem suam baptizasse in Spiritu sancto in remissio-

nem peccatorum. Et fortè hoc ipso loco aliquos baptizavit discipulos. Quod autè postea dicit Ioannes ipsum non baptizasse : idest non solitum baptizare, etiamsi paucos aliquos aliquando baptizavit. Quare melius dicendum ideo Christum non per se sed per suos discipulos baptizasse, vt ostenderet quid inter suum & Ioannis baptismum inter esset. Nam baptismus Ioannis non erat idem, si ab alio quam à Ioanne daretur, quia Ioannis nomine non dabatur. At Christi baptismus à quocumque dabatur, erat Christi, quia non eius qui dabat, sed eius qui instituerat Christi auctoritate dabatur, ait Aug.

23. *Erat autem & Ioannes baptizans, in Ænnon iuxta Salim, quia aqua multa erant ibi.*] Refert Ioannem illic etiam baptizasse, quia aperit viam ad sequentem historiam, relaturus quomodo Ioannis discipuli ægrè tulissent, quòd Christus baptizaret, & Ioanne deserto omnes ad eum currerent : vt occasionem haberet exponendi quod testimonium Ioannes de Christo illa eadem occasione reddidisset. Ænnon oppidum est quatuor miliaribus distans à Sichem ciuitate, à multitudine aquarum sic dictum. Salim autem erat oppidum iuxta Sichem. Ex Hier.

24. *Et veniebant, & baptizabantur: nondum enim missus fuerat Ioannes in carcerem.*] Christo baptizante etiam Ioannes baptizat, & ad eum populi veniunt : nec à baptizando destitit donec missus est in carcerem. Diuina autem providentia factum est vt incipiente Christi baptismo Ioannis baptismus non omnino cessaret, sed expectaret carcerem, ne in Christum populi

populi insurgerent, existimantes ipsius causa Ioannem non baptizare. Voluit enim id potius Herodi adscribi, ne ante tempus persecutio oriretur. Et quia hoc suo facto Ioannes baptismum Christi probabat, & suo excellentiorem testabatur. Et ne indignatione quadam desuisset videretur, quod Christus baptizaret. Et ut à se baptizatos & quodam modo iniciatos mitteret ad Christum. Chryl. & Aug.

25. *Facta est autem questio ex discipulis Ioannis cum Iudæis de purificatione.* Discipuli Ioannis inuidia & ambitione Magistri gloriam, & suam quærentes mouerunt quæstionem cum Iudæis. Christi discipulis, non quidem ex his qui Christum semper sequebantur tanquam eius familiares, sed ex his qui ad eum ut baptizarentur, & ipsum audirent, veniebant. Quæstio autem fuit vel de Iudaicis & legalibus purificationibus: vel potius de Baptismo veterum esset melior. Ex Aug.

26. *Et venerunt ad Ioannem, & dixerunt ei* Discipuli ad Ioannem Magistram venerunt quando contra Iudæos præualere non potuerunt: putabant enim eum agrè laturum quod Christus baptizaret, & plures ad eum cōcurrerent. Sed contra accidit. Nam Magister Iudæos defendit, & cōtra discipulos sententiam tulit, illis valde salutarē. Nam fidei veritatē ignorāribus manifestauit, & in causa propria de baptismo cōtra se humiliter, sed verè iudicauit. Tob.

Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum. Indignantur Christi baptismum suo præferri, & quantum possunt, conantur Magistram ad iracundiam prouocare. 1. captando

prando illius beneuolentiā Rabbi vocant, quia ad eum pertinet, & suam auctoritatem & discipulorum partes defendere. 2. despiciunt, & deprimunt Christum, dicentes, *qui erat tecum*, idest qui quasi inferior ad te venerat, & quia nec Christum nec Iesum vocant, nec dicunt, quem baptizasti, ne in memoriam Patris vocē de cœlo delapsam reuocent, sed *qui tecum erat trans Iordanem*, quasi vnus ex aliis quos baptizasti. 3. *Cui tu testimonium perhibuisti*, q. d. Cui tu tantum honoris tribuisti, vt hoc verbo ad iram velut in ingratum impellant. 4. *Ecce hic baptizat*, q. d. Vsurpat tuum officium, & addunt aliquid veritati, cum fortè non ipse, sed discipuli, ipsius nomine, baptizarent: denique rem augent, vt magis commoueant, *Omnes veniunt ad eum*, q. d. Te derelinquunt: & ad eum conuertuntur: tua res agitur, tuo honori consulimus. Hoc tamen non erat verum, quia multi etiam ad Ioannem veniebant: vt suprà dictum est. Isti nolentes confitentur Christi baptismum ab omnibus præferri, & fiunt præcones veritatis. Rupertus putat hos discipulos Ioannis fuisse Phariseos, ideoque Christum spreuisse. Luc. 7. 30.

27. Respondit Ioannes, & dixit: *Non potest homo accipere quicquam, nisi fuerit ei datum de cœlo.*] Intelligens se à discipulis Christo præferri, & vt seipsum Christo anteponeret induci: respondet fieri non posse, nec debere, vt maiorem præstantiam & auctoritatem accipiat quàm sit ei à Deo concessa: sicque vanos conatus discipulorum reprimat, non acerbè sed prudenter, ne à se discederent, & ad Christum non irent. Chrys. q. d. Nolite Christo gloriam suam inuidere,

inuidere,ambo quidem docemus,ambo baptizamus; sed ille sua, non ab alio accepta; ego illius, idest accepta de cœlo auctoritate. Ille enim Deus, ego sum homo. Loquitur autem de rebus bonis, de gratia, de virtute, de sanctitate, de auctoritate baptizandi, quas in Ioanne discipuli admirabantur. Nam vitia quidem à nobis ipsis accipimus. Ioannes non vehementer discipulos increpat, timens ne ab eo separati aliquid aliud operentur vt notat Chrysostom.

28. *Ipsi vos mihi testimonium perhibetis, quod dixerim: Non sum ego Christus, sed quia missus sum ante illum.*] Ioannes suis eos verbis conuincit. Vos, inquit, dicitis me testimonium perhibuisse, testimonium autem hoc est, in quo mensuram meam aperui, nempe præcursoris officium; hanc non possum excedere, nec Christo me antepone, aut cœquare. Tacitè discipulos arguit, q. d. Iam ex me audieratis illum esse Christum, & me esse præcursores; illum Dominum, me seruum. Non igitur erat cur turbaremini, si baptizantem ab omnibus mihi prælatum vidistis. Reprehendit etiam eos quod se tentarent vt aliquid faceret aut diceret contrarium his, quæ testificatus erat, & ipsi nouerāt. q. d. Cum sciretis quid iam de Christo restatus sum, non erat cur ad me veniretis sperantes contrarium aliquid dicturum. Chrys. & Aug.

20. *Qui habet sponsam sponsus est: amicus autem sponsi, qui stat, & audit eum, gaudio gaudet propter vocem sponsi.*] Docet hoc exemplo quid inter se & Christum intersit; tantum nimirum, quantum inter sponsum, & amicum sponsi, Christum

Christum sponsum esse, se eius esse amicum, q. d. Ad sponsum sponsa pertinet, amici autem munus est, honoris gratiâ in sponsalitiis sponsum comitari, ipsum cum sponsa colloquentem audire, & in hoc gaudere, non autem spōsam sibi appetere. Non ergo ægrè ferre debbant quòd plures ad Christum venirent: hoc enim erat sponsam sponso copulari: imò gaudere quòd Ecclesia quæ sponsa est, suo sponso vniretur. Ad Ioannem pertinebat Christo spōso adstare ministrando, testimonium perhibendo; eum cum sponsa Ecclesia iam colloquentem, & docentem audire, & in hoc gaudere. Amb. l. de bened. patr. c. 4.

Hoc ergo gaudium meum impletum est.] Id est consecutus sum quod maximè optabam: tantum abest vt ægrè feram ea quæ refertis, vt hæc sint de quibus me conuenit gaudere. Quia vt amicus iam ipsi adstitit ipsum ostendendo, eique officium præcursoris ministrando. Vocem etiam sponsi audiuerat Ioannes; nam & miracula, & prædicationem Christi, ex relatione aliorum, etiam antequam in carcerem coniectus esset, cognouit. Vnde meritò impletum gaudium suum dicit. His verbis insinuat Ioannes suum officium iam iam cessare, & instare tempus locum dandi Christo, eique cedi. Chrys. ho. 28.

30. *Illum oportet crescere, me autem minui.*] Q. d. Haftenus nomen meum celebrius exitit, & multi me sponsum, & Christum putarunt. Sed iam tempus, vt veritas pateat, & ego cadam à nomine & opinione, quam populus de me falsò concepit, ille autem ascendat ad nomen, quod illi debetur, ex Aug.

31. *Qui de sursum venit super omnes est.*] Id est non mirum si illum oporteat crescere, quia desursum venit, id est Deus est: qui autem Deus & homo est, super omnes nos, qui de terra sumus, est. Connectuntur verba hæc rectè superioribus. q. d. Ex quo gaudium meum impletum est, oportet illum crescere. Quandiu enim non loquebatur sponsæ, non prædicabat, non baptizabat, occultus erat & minor videbatur: at posteaquã loqui ad sponsam per opera & prædicationem incepit, quod quidem ad meum gaudium, vt ad amicum, pertinebat, & ego summo desiderio expectabam; crescet nomen eius apud omnes, & qui maior visus sum minor videbor, vt veritas postulat. Minui autem & crescere non ad Christum, nec ad Ioannem propriè pertinet, sed ratione opinionis aliorum. Consolatur discipulos: nam Christum celebriorem fore prædicit, ex Aug.

Qui est de terra, de terra est, & de terra loquitur. Qui de cælo venit super omnes est, & quod vidit & audiuit, hoc testatur.] Superius Christum sibi præposuerat: nunc doctrinam simul & personam omnibus anteponit. Et est sensus, qui principium habet de terra non in maiorem præstantiam extollitur, quam conueniat ijs qui de terra sunt, & doctrina eius etiam de terra est; id est non est altior quam ea, quæ de terrenis principijs duci potest ex motu, mutatione & alijs: nam vnusquisque ex ijs quæ percipit, & sibi sunt cognita, sumit cognitionem. Atqui de cælo venit, i. qui naturæ est superioris & diuinæ, ille super omnes est: sicut cælo nihî est altius, sublimior etiam est doctrina.

Strina eius, quia quæ vidit & audiuit narrabit. Non est autem tautologia. Nam priore loco esse de terra, est originem a terra ducere: posteriore ex terra constare, terrenum esse: unde non eundem sensum efficiunt, sed respondent duobus sequentibus. *Qui est de terra* respondet ei, *Qui de cœlo venit*. Quod autem repetitur, *de terra est*, respondet ei, *super omnes est*: Vt sit sensus, qui originem & naturam habet terrenam, de terra est, idest, non confertur nisi terrenis & inter ea habet suam præstantiam: at qui de cœlo venit, idest, naturæ diuinæ & cœlestis, hic super omnes est, & non inter eos, qui de terra sunt, sed inter & super omnes habet suam præstantiam: vt Io. 8. Doctrina autem & scientia sequitur naturam: terrenus de terrenis; cœlestis & diuinæ naturæ Magister, de diuinis loquetur: nam quilibet quæ sibi cognata sunt cognoscit: His autem duobus, *Quæ vidit, & audiuit*, insinuat Christum filium Dei à Patre procedentem: qui videre dicitur quia verè suam, quæ Patris est, essentiam videt: audire autem, quia essentiam & scientiam habet à Patre. Christus autem venire de cœlo dicitur, quia naturæ diuinæ est, & carnem assumpsit: venire enim est carnem sumere. Nec dicitur, de cœlo est, sicut dicitur homo de terra esse; sed *de cœlo venit*; ne ex cœlorum substantia intelligatur; sicut homo ex terra: sed venit de cœlo, quia naturæ diuinæ est, quæ cœlum inhabitat. Quid igitur inquit Chrys. an Ioannes animam non habebat, quæ de terra non erat? Respondet habuisse, sed istud de terra esse nihil aliud significare quam humilem & abiectum esse. At non videtur spectasse

etasse Ioannes nisi primam hominis originem, & qualem naturam talem sermonem habere. Quid ergo an Ioannes cœlestia non loquebatur: nam eius baptismum & doctrinam cœlestem fuisse indicat Christus, Mat. 21. 15. Luc. 7. 30. & c. i. dicitur à Deo missus. Itaque Ioannis testimonium diuinum erat. Respondent Chryl. Theoph. Euthy. cœlestia quidem locutum Ioannem, sed illa ipsa cœlestia, si cum ijs quæ Christus locutus est, comparantur, fuisse terrena. Melius Aug. & Beda Ioannem quidem, & cæteros omnes, natura sua non nisi terrena loqui: diuina tamen gratia aliquando loqui cœlestia: vel vt Cyril. ea quæ dicebat Ioannes quamuis per se cœlestia essent, quatenus ab homine terreno dicebantur, fuisse terrena, quia vim non habebat homo ea in animis hominum imprimendi: eadem verò à Christo dicta, fuisse cœlestia, quia tanquam Deus vnà cum verbis diuinam quandam in animis virtutem ingenerabat. Orig. ait Prophetas locutos quidem esse cœlestia, non sua, sed aliena persona, i. Dei. Nec hic sermo est de fide & cognitione reuelata, quam homo non habet ex se nisi edoctus ab eo qui de cœlo venit vt notat Tol.

Et testimonium eius nemo accipit.] Pertinaciam, & incredulitatem hominum, suorum vero maximè discipulorum, vt ait Euthym. reprehendit, quodd Christo, idest, ipsi Deo loquenti, qui cœlestium oculatus testis, non crederent; sibi verò crederent, qui nihil nisi quod ab eo accepisset, loquerentur. Quod dicit, *nemo*, hyperbole est: nec enim nemo, sed pauci eius testimonium acceperunt. Beda dicit

neminem

neminem reproborum accepisse: Nam Petrus, Andreas, Philippus, & Nathanael iam acceperant. c. 1. & ipse Ioannes statim indicat aliquos eius testimonium accepisse. ex Aug.

33. *Qui autem accepit eius testimonium, signavit quia Deus verax est.*] Arguens incredulitatem Iudæorum & credentium paucitatem superioribus verbis, nunc docet quanti referat ei credidisse. *Qui*, inquit, *testimonium accepit*, & ei credidit, *signavit quia Deus est verax*, id est, ipsa fide, quam habuit, velut sigillo quodam suo Deum esse veracem confirmavit: sicut cum quis narrat ea, quæ solus ipse vidit, si quis dictis eius fidem habeat, ipsa credulitas est signum & sigillum quoddam, quo qui credit confirmat se reputare eum veracem, si enim talem non iudicasset, fidem eius dictis non habuisset. Fides ergo & credulitas audientis, velut sigillum est, quo confirmat loquentem esse veracem. Sic qui credit Christo ipsa fide Deum veracem confitetur. Et hoc etiam argumento discipulos inducit ad credendum Christo. *Signavit. i.* monstravit, ex Chrys.

34. *Quem enim misit Deus verba Dei loquitur.*] Confirmat superiorem sententiam: qui igitur ei credit, non meri hominis, sed Dei verbis fidem adhibet. A contrario crimen incredulorum cognoscitur, nempe qui non credit ei, mendacem facit Deum, quia verbis eius non credit. Nam quem misit Deus verba Dei loquitur, ut 1. Ioh. 5. Quærit Aug. tract. 14. Quid, ipsum Ioannem nonne Deus misit, c. 1. nonne & ipse verba Dei loquitur? si ergo & Deus ipsum misit, & verba Dei loquitur, quo modo ad distinctionem de Christo eum dixisse
acce

accepimus? Quem enim misit Deus verba Dei loquitur. Respondet Aug. ex verbis sequentibus sensum colligi; Christum missum fuisse accepto non ad mensuram Spiritu; alios missos sua quemque secundum mensuram donationis Christi accepta gratia. Theoph. Christum missum fuisse à Deo, sicut radij mittuntur à sole, itaque eiusdem esse naturæ: & eum loquitur verba Dei, idest, sua & propria loqui; cæteros missos vt seruos, quibus mandata data sint, vt hoc aut illud loqueretur. Vel solus Christus dicitur missus, non ex vno loco in aliū, aut quòd datus illi Spiritus sit, quem antè non habuerit, quo sensu Prophetæ omnes, & Ioannes missi dicuntur; sed quòd solus de cælo venerit, sicut dixit vers. 31. *Qui de sursum venit super omnes est.* Ideo solus verba Dei loquitur, idest, nihil loquitur nisi diuinum, quia à Deo processit & venit in mundum: sed solus inter eos, qui hætenus locuti sunt, verba Dei quasi sua, quasi propria, quasi Deus locutus est, non per visionem, non per somnium, non per homines, aut angelos accepta, sicut Prophetæ alloquebantur. Aliter enim Deus per Prophetas, aliter per filium in nouissimis temporibus locutus. Heb. 1.

Non enim ad mensuram dat Deus Spiritum.] Christo: nam hominibus quidem ad mensuram dat. 1. Cor. 12. Eph. 4. Dixerat, *quem misit Deus*, hoc verbo intelligens filium Dei: nunc causam dicti sui reddit: *Nō enim dat Deus Spiritum ad mensuram.* q. d. dixi misisse Deum, nempe filium, qui de cælo venit, & super omnes est: non enim dat Deus ad mensuram, nec beneficia limitata impertit hominibus, si quidem

dem filium suum qui super omnes est, dedit eis. Spiritum bona spiritualia significare quorum auctor est Spiritus sanctus certum est. Mat. 6. quando ergo bona tribuit spiritualia, & ad vitam ac salutem æternam pertinentia, dicitur Spiritum dare. Ad mensuram autem Deus dat Spiritum, quando gratiam, fidem, & alia dona hominibus infundit, quæ finita sunt. Velest vnum, eundemque hominem non totum habere Spiritum; sed, vt ait D. Paulus 1. Cor. 12. alij datur sermo sapientiæ, alij sermo scientiæ. Habere Spiritum non per se, sed per participationem, idest, ad mensuram habere. Et eo modo dare, est ad mensuram dare. At quando filium suum dedit, non ad mensuram dedit: donum enim hoc infinitum est: de quo dono sequenti cap. dicitur, *Si scires donum Dei.* Et is qui Spiritum non ad mensuram habet alijs dare potest; ij verò qui ad mensuram habent dare non possunt. At Apostoli per impositionem manuum Spiritum sanctum dabant. Act. 8. & 19. Ita quidem sed non per se, non propria auctoritate, tanquam rem suam, sed orando tanquam rem alienam precibus impetratam tradebant. Et qui non ad mensuram habet Spiritum, cum non alium quam diuinum Spiritum habeat, non potest nisi ex Spiritu Dei loqui: & quicquid loquetur verbum Dei erit: At Prophetæ & Apostoli sæpe suo ipsius spiritu loquebantur. Tol. & Mald.

35. *Pater diligit filium, & omnia dedit in manu eius.*] Hoc explicat clarius quo modo non ad mensuram Deus det Spiritum. q. d. in dilecto filio suo posuit omnium hominum salutem. Vide quantum donum, & quomodo

non

non ad mensuram dat Deus. Nam filium suum dilectissimum dedit nobis in saluatorem, & redemptorem; non vnus aut alterius, sed omnium. Perpende dictum esse, *Pater diligit filium*, tum vt praestantiam doni magis explicet, dedit enim Pater filium suum, eumque sibi dilectissimū: tum vt ex amore datum esse filium significet, vt dixit Nicodemo, quo etiam doni excellentia augetur. Mensuram ergo omnem excedunt tum quòd Pater filium dederit, tum quòd filium quem sic mensura diligit, tum etiam quòd ex dilectione erga nos, demum quòd ad generalem omnium salutem. Hæc locutio, *Dedit omnia Pater in manu*, significat omnium redemptionem & salutem; & quæ ad hæc spectant, in filio, non vt Deo solum, sed vt Deo & homini Christo (vt talis enim redemptor est) posita esse: vt Io. 13. & 17. & Mat. 11. Cyril. dupliciter exponit superiora verba: vno modo, vt sit sermo ratione diuinitatis, nempe omnia quæ habet Pater, vt omnia significant essentialia Patris. q. d. Omnia quæ Patris substantiæ sunt, dedit filio: altero modo vt ratione humanitatis Christus dicatur accepisse omnia, i. virtutem, & potestatem super omnem creaturam, vt dominium quod habet Pater, & ipse filius, qua ratione est Deus, communicauerit sibi vt homini.

36. *Qui credit in filium habet vitam æternam.*] Ioannes docet his verbis filium vnicam esse viam, qua homines salutem consequuntur. Et est conclusio superioris disputationis. Et effectum aduentus Christi quem illis verbis, *Pater dedit ei omnia in manu*, significauerat, his verbis exponit: & respondent hæc verba illis Christi,

Christi, *ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam*: non quòd statim ac credit vitam æternam habeat, sed quia suo tempore habebit, quando à seculo recesserit: quia qui credit ius habet ut perueniat ad vitam æternam. Vel quia Christum per fidem habet, qui ipsa per se vita est. Gal. 2. & Aët. 27. Vel quia arrhabonem quodammodo habet vitæ æternæ. ut ait Paulus Ro. 8. *Spe salui facti sumus*. Et 1. Petr. 1. Caluini peruersa expositio refutatur apud Mat. c. 9.

Qui autem incredulus est filio, non videbit vitam.] Per futurum, idest, non habebit vitam, neque habere potest, neque vnquam poterit quandiu incredulus est. Ideo rectè dixit, *non videbit*, ne si dictum esset, non videt, spes videndi dari censeretur. At *non videbit*, priuat etiam spe futuri. Chryl. *Non videbit*, ut denotaret perpetuitatem. Et Cyril. ut significaret non solum non possessuros, sed ne visuros quidem, aut gustaturos. Quamuis autem intelligi debeat eadem vita æterna, tamen generalior est sermo, *non videbit vitam*, quia nec in hoc seculo vitam spiritualem gratiæ, nec in futuro æternam videbit. Plus est habere quàm videre: at nec quod minus est incredulus assequetur. Tol.

Sed ira Dei manet super eum.] Non tantùm incredulus non videbit vitam, sed etiam iudicium damnationis subibit. Et hæc verba illis Domini respondent, *qui non credit iam iudicatus est*: propterea non dicitur, qui non credit incurrit iram Dei, quasi ante sub ea non sit, sed *ira Dei & damnatio manet super eum*, sub qua prius erat, quia iam iudicatus est. Christus enim

enim adueniens homines peccato obnoxios & iræ filios inuenit. ex August. Qui crediderunt a peccato & ira ad vitam æternam liberati sunt: non credentes vero, manent sub peccato, & ira Dei veteri, à quibus non liberantur. Non ergo solum vitam non videbunt, sed manent in suo peccato, & iræ Dei subiecti, quia damnationis lege tenentur, & in ea permanent. Hoc Paulus docuit Eph. 2. *Eramus natura filij ire, mortui peccatis.* Qui igitur in Christo per viam fidem non viuificantur, non solum vitam priuantur ne eam consequantur, sed manent sub peccato, & ira Dei. Hinc duplex damnatorum pœna designatur: altera non habere vitam æternam, quam Theologi pœnam damni; altera supplicia pati, quam pœnam sensus vocant, ex Mald.

CAPVT IV.

Mulier Samaritana innotescit Christus: & filium Reguli sanat.

1.2. **V**T ergo cognouit Iesus quiddam audierunt Pharisei, quod Iesus plures discipulos facit, & baptizat, quam Ioannes (quamquam Iesus non baptizaret, sed discipuli eius) reliquit Iudæam.] Recenset baptismi Christi famam etiã ad Phariseos, qui erant Hierosolymis, peruenisse. Fama autem rei veritatem superabat: nam Christus non baptizabat, sed discipuli eius ut notat, vel quia solent res in ore narrantium augeri & multiplicari, siue quia quod discipuli aut iubente,

bente, aut sciente faciunt Magistro, aut non contradicente, Magister ipse facere dicitur: vt 1. Reg. 2. 30. Siue quia ille ipse baptismus, quem discipuli Christi conferebant, Christi erat, ab eo institutus, ab eo virtutem habens, eius datus nomine, & auctoritate. Quod ipsum magis augebat inuidiam, quàm si per seipsum fecisset. Malè quidam dicunt ideo non baptizasse Christum, quòd nondum per baptismum daretur spiritus, qui non nisi post resurrectionem datus est: & non decuisse Christum ipsum per se sine spiritu baptizare, vt refutaui cap. 3. 12. Et quòd Tertul. discipulos Christi, non ipsius Christi, sed Ioannis baptismum contulisse. Melius D. Thom. ideo non ipsum per se Christum baptizasse quòd in rebus grauioribus, in docendo, in faciendis miraculis esset occupatus: sic debere præsules Ecclesiæ res grauiiores per se, minores per alios agere: vt Act. 6. Exod. 18. Vt ergo cognouit Dominus huius rei notitiam ad Phariseos peruenisse, & Iudæa recessit, amputans inuidiam Phariseorum, & tempore opportuno suam passionem reseruans. Cyr. fecit vt discamus indignationi & furori aliquando locum dare: vt doceret, non vt timeret ait Aug.

3. *Et abiit iterum in Galilaam.*] Prior regressus in Galilæam fuit quando cum Philippo post Andreæ & Petri vocationem, à Iudæa venit in Canan Galilææ: tempore autem Paschatis in Iudæam reuersus eiecit vendentes de templo, miracula fecit, & eum Nicodemus conuenit cap. 1. & Mar. 1. Post hæc in alium Iudææ locum migrans baptizabat per discipulos, Ioanne baptizante in Aennon: ibique
mansit

mansit vsque ad Ioannis vincula. Tunc cognoscens ad Phariseos delatum esse se plures baptizare quàm Ioannem, iterum in Galilæam abiit Mat. 4. Mar. 1. Luc. 4. & hic est secundus regressus. Tol.

4. *Oportebat autem eum transire per Samariã.*] Rectè dicitur transeundum ei esse per Samariã, quia est regio sita inter Iudæam & Galilæam. Cyr. l. 2. cap. 77. Chrys hom. 30. *Oportebat*, inquit, ne Iudæi conqueri possent quòd ad Gentes docendas iret, qui ad Israel missus esset. *Oportebat* q. d. itineris necessitas id postulabat, vt illac iret ait Beda; transiens autem conuenienter virtutem suam exercuit, vt sol quocumque progreditur illuminat.

5. *Venit ergo in ciuitatem Samaria, quæ dicitur Sichar.*] Sichem aut Sichima, vrbs erat Samariæ: veniens ergo in Galilæam per Samariam ad hanc diuertit urbem, quæ in via posita erat. Fuit ab Abimelech euerfa, Ios. 9. à Ieroboam instaurata. 3. Reg. 12. Multa in hac ciuitate memoranda facta sunt. Abraham primum venit Sichem, ibi primò altare ædificauit Domino Gen. 12. ibi Iacob fixit tabernaculum Gen. 33. ibi Dina corrupta est. Gen. 34. constituta est asylum & refugium fugitiuis. Ios. 10. ibi decem tribus recesserunt à Iuda. 3. Reg. 12. Ossa Ioseph ibi sepulta. Ios. ult. Melchisedech, qui fuit typus Christi, huius vrbis Rex fuit: celebrior propter hoc Christi miraculum.

Iuxta pradium quod dedit Iacob Ioseph filio suo.] Historia est Gen. 48. Siue sit ille ager quem Iacob emerat centum agnis, Gen. 33. Siue quem iure belli rulerat de manu Amorrhæi.

6. *Erat autem ibi fons Iacob.*] Prope aut intra prædium à Iacob extructus adaquandi gregis causa, duplici ut fertur arcus iactu à Sichem distans. Puteus erat, & tamen fons dicitur, quia fons est ubicumque aqua manat. Ex Aug.

Iesus ergo fatigatus ex itinere sedebat sic supra fontem.] Supra pro iuxta ut Psalm. 136. *Super flumina Babylonis.* Sedit quia fatigatus: & fatigatio sitim affert: ex itinere quod pedes confecerat, non in throno, non in loco honoratiori, sed in terra: vel *sedebat sic*, id est propterea sedit & iuxta fontem: quod proprium est iter agentium, ut defessi sedeant ad fontem, refrigerij causa, & ut discipulos expectaret ex Chryl.

Hora autem erat quasi sexta.] Meridiana, ideoque causam fatigationis & sitis reddit tacite: non solum quia iter pedibus fecerat, sed etiam quia nondum cibum sumpserat, & solis iam ardor vigeat. ex Aug.

7. *Venit mulier de Samaria haurire aquam.*] Non ex vrbe Samaria; quæ erat remotior, sed ex regione, & ex vrbe Sichem, quæ proxima erat. Notat autem Euangelista fuisse Samaritanam, ut causam indicaret futuri colloquij: quod inde natum est quod Christus Iudæus cum esset, aquam ab illa cum esset Samaritana petiisset. Prudenter Christus eam lucraturus ad fidem, opportunitatem captat quando & necessitas continui potus eam trahit ad fontem, & Christi defatigatio colloquendi præbet occasionem. Fœlix necessitas, quæ eam pertrahit ad salutem, & diues paupertas, quæ per se cogit ut faciat quæ per ministros fieri solent.

Ten

Temporales necessitates, & indigentia solent salutis consequendæ dare occasionem; quando diuina misericordia illis vti disponit: vt de Rebecca Gen. 24. de Rachel Gen. 24. de Purpurissa Act. 16.

Dicit ei Iesus: Da mihi bibere.] Vox est deprecantis, & qui imperare potuit Angelis, vilem adulteram & infidelem mulierem rogat, adeo nostram salutem diligit. Ex Chryl. Hæc mulier forma est Ecclesiæ, non iustificatæ, sed iam iustificandæ, ait Aug.

8. *Discipuli enim eius abierant vt cibos emerēt.*] Si discipuli adfuissent non per se, sed per eos aquam petiisset. q. d. Causa cur cum muliere loquebatur, erat quia discipuli abierant; Sed diuina & altior latebat ratio, vt per colloquium mulierem traheret ad fidem. Ieiunus cum esset, nec vltos cibos sumpsisset bibere petiit: non reuera vt biberet, qui nec postea per multum temporis bibit; nec oblatos à discipulis cibos accepit: sed vt sermone iam suo, mulieris mentem inciperet illuminare. Attende discipulos abiisse ad emendum non ad mendicandum. Tol.

9. *Dicit ergo ei mulier illa Samaritana: Quomodo tu Iudæus cum sis, bibere à me possis, quæ sum mulier Samaritana?*] Ergo, duo indicat; alterum relationem ad superiora verba, quia mulier nihil Christo dixisset, nisi ille ab ea bibere petiisset: alterum relationem ad sequentia; verba enim quæ sequuntur quandam insimulationem continent, cuius causa est Christi petitio; vt sit sensus, Petiit Christus bibere, & propterea mulier eum reprehendere & insimulare est ausa, quæ nisi Samaritana esset

non reprehendisset. Perpende humilitatem & patientiam Christi, in vnius fœminæ pauperculæ salute quærenda. Quomodo mulier illa cognouerit Christum esse Iudæum? Resp. ex habitu, aut ex sermone. Oderant Iudæi Samaritanos vt idololatrias, qui cum vero Deo idola adorarent & eorum commercium abhorrebāt. Mulier ergo hoc ei exprobrat. Intelligebat mulier non esse commercium, si parum aquæ sitienti porrigeret: Sed hac occasione obiicit ei Iudeorum aduersus gentem suam communem auersionem.

Non enim contantur Iudæi Samaritanis.] Non vtuntur, non cōsuetudinem, non commercium habent Iudæi cum Samaritanis. verba sunt nō Euangelistæ, sed Samaritanæ. q. d. Vos estis qui nos refugitis, nos contemnitis. Chryl. vt peccatum in Christum reiceret, quasi ipsius sit culpa quòd couteretur cum Samaritana. Quare autem non couterentur: Ratio est, quia Samaritani origine Chaldæi erant, pro Gentilibus à Iudæis habebantur, & non habebant Iudæi commercium cum Gentilibus, ne ab illis contaminarentur. Deut. 7. Eo etiam maiore odio Samaritanos prosequiebantur, quòd cum Iudæi non essent, veram se Iudæorum religionem habere contenderent, & cum vero Deo idola colerent. Maximè vero Iudæi à communicatione cibi & potus, cum Gentilibus abhorrebant, quòd ea potissimum re se pollui putarēt. Nam à colloquio quidem cum illis non abstinebāt, in rebus præsertim necessariis. Quod adeo insitum in animis eorum erat, vt vix etiam à factis iam ex Iudæis Christianis posset auelli, vt patet Act. 11. & Gal. 2. Ideo non dicit mulier

Quo

Quomodo tu Iudæus cum sis mecum loqueris, sed bibere à me possis? Existimabant Iudæi omnia vasa Gentilium immunda esse: quia multas sepe res immundas attingebant: ideo ea tangere non poterant. Non poterat autem Christus non bibere ex amphora Samaritana, quia aliud vas non haberet: propterea miratur, quod bibere à se petat. ex Aug. Notant quidam licuisse Iudæis à Samaritanis, & à Gentilibus potum & cibum emere, vt & discipuli emerant: dono autem accipere non licuisse, quod hoc esset non solum consuetudinem, sed etiam amicitiam cum illis alere. Ideo dicit, *bibere à me possis?* Notant etiam Chrysost. & Theoph. Samaritanis quidem licuisse agere, cibumque sumere cum Iudæis; Iudæis vero cum Samaritanis non licuisse: ideo mulierem non respondisse, non possum, aut non licet mihi tibi dare: sed, *Quomodo tu Iudæus cum sis bibere à me possis?* q. d. Non licet tibi aut petere aut accipere. Itaque non recusasse illi tanquam inimico potum dare, sed propriæ cum legis admonuisse, videret num sibi liceret petere: nam si quidem liceret, libenter daturam esse. Vel Iudæorum irridens superstitionem hoc interrogauit. Vtinam tam diligenter Catholici nunc consuetudinem hæreticorum euitarent. Mald. Quærit Chrysost. cur Christus contra Iudæorum legem aut traditionem potum à Samaritana petierit. Respondet exemplo voluisse docere non esse iam illas traditiones Iudæorum obseruandas. Alij sciuisse eum, mulierem sibi non daturam esse: Quin potius existimandum reipsa potum Christo dedisse, illumque bibisse, & certè obtulisse.

se. D. Thom. & alij putant Christum non petiuisse aquam illam putei, sed spirituales aquam, quam sciebat illam sibi dare non posse. An autem ea tantum de causa petierit aquam simulans se sitire, verèque velle bibere, an reipsa sitiens petierit, dubium est, & utrumque probabile: sed probabilius verè sitiuisse. Ex Aug.

Respondit Iesus, & dixit ei: si scires donum Dei, & quis est qui dicit tibi, Da mihi bibere, tu forsitan petisses ab eo, & dedisset tibi aquam vivam.]
Cum articulo donum illud insigne; nempe filium proprium datum à Deo, ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam. Et rursus *si scires*, qui sum ego, qui peto à te aquam ad bibendum; nempe me esse Dei filium qui veni ut omnis, qui credit in me, non pereat, sed habeat vitam æternam. Vel si scires donum Dei, id est, tam commodā salutis occasionem tibi oblatam: profecto tu potius à me peteres, & ego non negarem, ut tu negasti mihi, sed darem tibi aquam perfectiorē, nempe aquam vivam. Ut si quis infirmus cognosceret aliquē esse medicinæ peritum, simul etiam exercere officium medici, profecto peteret sanari ab eo. Præterea, si donum Dei hoc cognosceret datum, non ut Iudæus solum, sed ut omnis homo etiam infidelis, Gentilis, Samaritanus, qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam: sciret etiam omnem hominem, periculo, & damnationi æternæ mortis subiectum, & propterea donum hoc esse à Deo datum, rectèque sequitur quod peteret sibi salutem à Christo, qui est is, qui datus est, & venit ut omnis salvetur per ipsum. Hinc sequitur

quiritur declaratio consecutionis, si petisses ille daret, quia non venit vt iudicet mundum, sed vt saluet. Aqua viua spiritum sanctum significat; qui per Christum dandus erat; Ioa. 7. vel gratiam spiritus sancti, quæ aqua dicitur quod animam lauet, ac purget: vel doctrinam Evangelicam, quæ viua est, quia viuus est sermo Dei Heb. 4. vel baptismi aquam, quam qui semel bibit non sinit iterum, quia semel baptizatus iterum baptizari non potest: vel Christum ipsum; ex quo colligunt esse Deum, quia vita aut aqua viua est. Quod dicit *forſitan*, significatur facultas arbitrij, qua poterat mulier aquam petere, vel non petere.

11. *Dicit ei mulier: Domine neque in quo haurias habes, & puteus altus est, unde ergo habes aquam viua?* Id est, ex hoc puteo ista aqua esse non potest, quia profundus est, & non habes quo haurias: alius ergo locus est quem fodias, vbi hanc aquam te habere oportet, dic unde hauries, & manifesta hunc locum. Quamuis mulier non intellexerit Christi verbum, & putauerit eum loqui de aqua materiali; tamen affectus eius iam mutabatur, & intellectus illuminabatur, & diuina virtus paulatim & suauiter operabatur: quem enim ludæum vocauerat, & cui insultauerat, iam Dominum vocat: nec verbum contemnit irridendo, præsertim cum aquam petisset, aut reiciendo, vt incredibile, sed dubitando, & ignorando opponit, unde ergo habes aquam hanc? quia non video quomodo tu possis de hoc puteo haurire, non intulit, non habes aquam, sed unde habes? q. d. Ergo ex alio loco habes. Quis locus hic est? Representat hæc mulier animalem hominem,

Gg s qui

qui non percipit ea quæ Dei sunt.

12. *Nunquid tu maior es Patre nostro Iacob, qui dedit nobis hunc puteum, & ipse ex eo bibit, & filij eius, & pecora eius.*] Sensus est, nec scio vnde habeas, nec quâ ratione habere possis. Nam si haberes, esses profectò tu maior quàm Iacob, quod credibile non videtur: non ergo aquam hanc dare potes. Hæc verba non protulit affirmatiuè; sed interrogatione vsa est, quia, etsi difficile, tamē impossibile non iudicauit: alioqui dixisset, tu non es maior. Quod sanè iam lumen diuinum efficiebat in eius mente. Perpende etiam mulieris prudentiam; quia rem nō impossibilem iudicabat, spe quadam iam impulsâ aquam hanc habendi, Iudæa se profiteretur, hac ratione Christum, vt ei aquâ daret, inducens. Iacob enim patrem suum vocat. q. d. Ego etiam sum Iudæa, vt tu, & ambo communem habemus patrem. Et cui exprobrauerat prius, *tu Iudæus cum sis*, eum iam reueretur & se eodem nomine nobilitat. Iam enim spem lumine affecta diuino concipiebat sed imperfectè, citò in magnam fidem, spem, & charitatem à Christo extollenda. Cyr. l. 2. c. 48. Nostrum ergo dixit suum & Christi: vel nostrum, idest Samaritanorum; indicans etiam se, omnesque Samaritanos esse Iudæos; siue quia, quamuis Chaldæi essent, tamen, quia mixti cum Iudæis fuerant, pro Iudæis se se ferebant, & Iacobi genere gloriabantur: siue, quia eius se religionem sequi putabant, patrem suum appellabant. Beda.

13. *Respondit Iesus, & dixit ei: omnis qui bibit ex aqua hac sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua quam ego dabo, non sitiet in æternum.*] Q. d. Non

Non dubites, ô mulier, me hanc habere, & dare posse aquam: ego dabo, in mea est potestare, mihi que eam dare incumbit. Priusque magnum facit discrimen inter has aquas, 1. Aqua huius putei perfectè non exstinguit sitim: nam qui eam bibit eum iterum sitire necesse est. Aqua verò quam ego dabo, & quam ego promisi tibi, sitim aufert omnem, nam qui eam biberit non sitiet in æternum. Attende Christi artificium: allicit enim mulierem ad credendam, desiderandam, & perendam aquam promissam, per hoc, quòd sitim pellit in æternum; ex quo insinuat non esse materialem, & tacitè se maiorem quam Iacob significat. Aqua hæc sitim in æternum exstinguens est Spiritus sanctus credentibus in Christum datus, qui omnem sitim & animæ & corporis aufert. Ex Chrysost.

14. *Sed aqua quam ego dabo ei fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Auger præcedentem sententiam: & sensus est, non solum qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum; sed etiam hæc aqua fiet in eo, qui biberit, fons aquæ salientis, idest salire facientis eum in vitam æternam; tanta erit huius aquæ virtus in bibente, ut suo impetu tollat eum in vitam æternam, in cælum; & ex mortali, & corruptibili, ac terreno, faciat immortalem, incorruptibilem, & cœlestem. Metaphora est à fontibus altè aquam elaculantibus, quod propter ingentem copiam & scaturiginem aquæ fieri solet. Hoc efficit Spiritus sanctus, qui fons est credentibus in Christum, tantæ virtutis ut eos in cælum perducatur, & a corporis etiam morte in vitam æternam resurgere faciat, Ro. 8. Præter

primum s.d. duo alia discrimina recenset inter has aquas. Aqua enim putei non fit fons in eo qui bibit, nec vitam æternam confert: aqua vero Christi fit fons aquæ salientis in vitam æternam. Spiritus sanctus enim fit fons in nobis aquæ donorum gratiæ, & virtutum, quibus dignos nos facit vita æterna, & per ea in vitam æternam perducimur. Ex Chryl. Et qui semel eam biberit satis habet in totam vitam, modò ne euomat, ne eiiciat; Euomit autem qui læthasiter peccat. i. Theol. admonet Spiritum nolite extinguere: manet enim in nobis semel haustus, semel accensus, nisi nos ipsi extinguamus, estque in animis nostris veluti perennis fons saliens in vitam æternam. Ex Chryl.

15. *Dicit ad eum mulier: Domine da mihi hanc aquam, ut nō sitiam, neque veniam huc haurire.* Multum hæc mulier profecerat, quamvis hanc nondum planè perciperet. Nam dictis Christi fidem habuit, credēs fieri posse Christū aquam dare meliorem illa, quam ipsa hauriebat, & quam qui biberet non sitiret in æternum, & maiorem Christum Iacob credidit. Nā qui aquam hanc viuam daturus erat, maiorem quam Iacob futurum ipsamet erat falsa. Profecit etiam in affectu: nam hanc sibi dari petit confusa verbis Christi, *ille daret tibi si tu petisses. Da mihi, inquit, hanc aquam.* Sed ut imperfecta intellectu, ita etiam erat imperfecta affectu, utilitate enim temporali inducta hanc aquam cœlestem petit, *ne, inquit, toties veniam huc haurire.* Non mirū si imperfectū est desiderium, ubi adhuc erat imperfecta fides. Sunt qui allegoricè interpretantur, idest, ut non indigeam aqua ista Iacob, scripturis, atque doctrinis, quibus

bus nobis opus est vt diuina mysteria intelligamus; sed sine vilo studio, sine vilo labore, quemadmodum Angeli faciunt, intelligam. Ita Origen.

16. *Dicit ei Iesus: vade voca virum tuum, & veni huc.*] Christus vt prudens medicus eam volens sanare, causam infirmitatis considerat. Capere diuina, & spiritualia mulier nō poterat, quia graui adulterio excæcata erat. Vt igitur illuminetur, causam morbi attigit, vt peccatum suum confiteatur, & illuminetur. Et tot verbis vtitur, qui vnico sanare & illuminare potuerat, vt nos doceret qualiter alios sanare, & illuminare debeamus. *Vade*, inquit, *voca virum*. Sciebat virum non habere sed adulterum: sed vtitur hoc prætextu; vel quod vellent non cum illa sola, sed etiam cum eius viro donum illud, quod promiserat, cōmunicare, & quod maius esset beneficium, quod viro simul & vxori cōmune esset, & quod non satis honestum videretur nuptiæ mulieri quidquam donari in seio marito. Chrys. Theoph. vel quod non satis videretur mulier idonea esse vt quæ dicturus erat Christus intelligeret, ideo iussam vocare virum, vt per eam doceretur. Aug. Sic monet Paulum constituisse, vt per viros suos mulieres docerentur. 1. Cor. 14. Eo autem prætextu potius quàm alio vsus est, quia sciebat quid illa iussa vocare virum responsura esset: & volebat occasionem inde captare illi declarandi quidquid toto vitæ suæ tempore fecisset. Ex Chrysostom.

17. *Respondit mulier, & dixit: Non habeo virum.*] Negat se virum habere, & id verum erat. Multum valet in animis hominum vtilitas

tatis

tatis spes. Cùm enim aquam hanc sibi dari vehementer optaret, ne vllam dilationem pateretur, se virum non habere confessa est, ne abire, & iterum redire cogeretur, & vtilitate allesta verum manifestat Ex Chrys.

18. *Dixit ei Iesus: Bene dixisti, quia virum non habeo: Quinque enim viros habuisti, & nunc quem habes, non est tuus vir: hoc verè dixisti.* Quod mulier vno sensu dixerat, id Christus alio sensu accipiens verè ab ea dictum esse ait. Illa putans se virum habere, mentita dixerat se non habere: nec enim credibile est illam dicere voluisse, se quidem loco viri aliquem amicum habere, legitimum autem virum non habere: Christus verbum eius excipiens subiecit verum eam dicere, falsum dicere volentem: habere enim virum, sed non legitimum, vel, *Bene dixisti*, idest verum est te non habere virum: sed aliud tacuisti. Nam viros quinque habuisti, & quem nunc habes non est tuus vir, propterea tu confessa verè es te non habere virum. Bis repetit Christus, *Bene dixisti, non habeo virum*, Primò quidem confirmans eius dictum, secundò post datam causam quare bene dixerit. q. d. Verè dicis te non habere virum: nam habuisti quinque; & vnum modò habes sed hic non est tuus: & hoc rectè dixisti, te non habere virum, quia habes quidem, sed non est tuus. Illud *quia*, non est causalis dictio, sed declaratiua, *Bene dixisti* te non habere virum. Probabile Mald. ait ceteros non viros sed adulteros fuisse: tamen hunc sensum literalis textus non patitur: nam dicitur, quinque viros habuisti, quasi reliqui quinque fuerant sui. Athan. Aug. Magna prudentia & suauitas

uitas Christi hæc est: non arguit, non inuehitur contra eam, non adulteram vocat; sed modestissimè eius peccatum manifestat. Adulterij enim occulti significatio imperfectæ fornicationis magna erat correctio: nec opus erat adiungere acerbiteriam verborum, maximè quia hoc reuelabat, non tam ut illius insimularet incontinentiam, quam ut suam ei manifestam faceret dignitatem, & excellentiam, eamque ad sui fidem alliceret. Quinque viri sunt quinque sensus ex Orig.

19. *Dicit ei mulier: Domine, video quia Propheta es tu.*] Duplex confessio, & proprii peccati, & virtutis & excellentiæ Christi. Cum dicit, *video quia Propheta es tu*, tacitè confitetur vera eum dixisse, se in adulterio, vel in perpetuis adulteriis vitam duxisse: quod qui nemine indice cognouerit non posse non esse Prophetam. *Quia*, est dictio non causam sed declarationem denotans. Modestè veritatem aperit dicentis verba confirmans: fortè pudor impediēbat apertis verbis confiteri. Magnū salutis argumentum correptionem acceptare, & veritatē submissè cognoscere: ut Dauid 2. Reg. 12. Ezechias 4. Reg. 20. & Isa. 39. Sicut è contra correctionem contemnere, damnationis est indicium, ex Chrys. Eccl. 21. ut Cain Gen. 4. Giezi 4. Reg. 5. Ananias & Saphira Act. 5. aut excusare, ut Saul. 1. Reg. 15. vel in eos à quibus reprehenduntur saluare, ut Reges Iudæorum in Prophetas, qui a Deo illis mittebantur, 3. Reg. 19. Ier. 29. Herodes in Ioannem Mat. 6. Scribæ & Pharisæi in Christum, Mat. 21. & 26. Iudæi in Stephanum Act. 7. Vides hanc mulierem magis ac magis interius proficere. Sic cepit ad eam

eam venire vir cum prius sensibus regeretur ex Auguft.

20. *Patres nostri in monte hec adorauerunt: & vos dicitis quia Hierosolymis est locus, ubi adorare oportet.*] Contentio erat inter Iudæos, & Samaritanos de loco in quo Deo vero Israel sacrificandum erat: non enim omni in loco sacrificare licebat, Deut. 12. Iudæi ergo locum adorationis, idest sacrificij, templum Hierosolymitanum affirmabant esse, & id verum erat vbi Salomon, & Reges sacrificia Deo accepta obtulerunt, & vbi erant summi sacerdotes. At Samaritani in monte Garizim prope Sichar templum ædificarūt, in quo Deo Israel sacrificia offerebant, & eum esse locum quem Dominus elegerat, Deut. 12. cum Iudæis contende-
bant: eratque controuersia continua vter locus esset adorationis. Adorationem hoc in loco oblationem, & sacrificium appellat, vt Deut. 12. Mulier ergo hæc Prophetam esse Christum credens, resolutionem huius controuersie petit: siue quia hoc scire desideraret: siue quia scrupulo agebatur, ne forsan vbi non oportebat, Deo sacrificium offerret: siue forsan vt colloquium de sua incontinentia interromperet, propositis his quæ ad Prophetam sibi pertinere visa sunt. In proponendõ suam auget & firmat causam: contrariam verò debilitat. Hoc humanum est artificium. *Patres nostri*, inquit, *adorauerunt in monte hoc.* q. d. Nos habemus magnam causam vt in templo hoc adoremus, quia Patres-nostri adorauerunt in monte, vbi est nostrum templum. *Et vos dicitis.* q. d. non probatis, quia Hierosolymis est locus, vbi adorare oportet, sed sola vestra opi-
nionẽ

nione, Patrum authoritate non fulti, dicitis in templo Hierosolymitano adorandum. Patres vocat Abraham, Isaac, & Iacob; quasi suas probans partes; & Iudæorum causam deprimens, quod Patres suos non imitentur. In eo Abraham dicitur filium suum sacrificasse. Chrylho. 2.2. Vel Patres Samaritanos intelligit, qui cultum in eo monte instituerant, quorum se auctoritate mulier tueretur. Ex Orig.

21. *Dixit ei Iesus: Mulier crede mihi, quia veniet hora quando nec in monte hoc, neque in Hierosolymis adorabitis Patrem.*] Primum sibi fidem haberi petit Christus à muliere: nec iniustum petit, ut qui occulta manifestauerat, & Propheta credebatur, & maior quam Iacob propter aquam viuam iudicabatur. Deinde respondet ad interrogationem, primo illam cōtentionem cessaturam: nec enim in illo loco, nec in Hierosolymitano templo adorandus erit Deus. His verbis quæ de futuro sunt *veniet*, inquit, *hora* (quamuis enim Græcè verbum sit præsens, tamen id sæpe etiam pro futuro ponitur, & sic habet versio communis) prædicat vtrumque cultum, & Samaritanorum, & Iudæorum tollendum: & hac ratione cessabit contentio. Et ne putaret cultum & adorationem omnino cessaturam, inquit: *Adorabitis Patrem.* Ut sit sensus, veniet hora quādo adorabitis Patrem; erit quidem cultus Dei, sed non qualis in hoc vestro, & illo Iudæorum templo, quia vterque cultus cessabit, & nouus multo perfectior succedet. Hanc perfectionem huius cultus insinuat illud verbum, *Patrem*; ut enim dicit Cyril. l. 2. c. 91. dum Patrem vocat, ad filium erigit considerationem, & ita est. Nam
in

in Christiano cultu, non absolutè Deus adoratur, sed etiam distinctè Pater, Filius, & Spiritus sanctus, & tres adoramus in vna deitate personas: quod nec Iudæus, nec Samaritanus fecit. Rursus adoramus Christiani Deum & Patrem, quia sumus in statu adoptionis filiorum, & clamamus: Abba Pater, & edocti à Christo inuocamus, *Pater noster qui es in cælis*. Hæc ergo perfecta adoratio de medio tollet & Samaritanorum ritum, & Iudæorum cultum. Attende per Samaritanorum adorationem intelligi Gentium omnium idololatriam: hi enim quamvis Deum Israel adorarent, tamen idololatæ erant, & more idololatrarum vivebant. Cessare ergo debuit & idololatria, & Iudæorum cultus in Christi Evangelio, Mich: 1. Isa. 2. Ps. 39. Isa. 1. Et potestatem dedit Dominus adorandi in omni loco, vbi dixit: *nec Hierosolymis, neque in monte hoc adorabitis Patrem*. Dilatat & deducit adorationem Dei ab arcto Hierusalem ambitu, in omnem totius orbis locum. Basil. 1. 2. de bapt. c. 8.

22. *Vos adoratis quod nescitis: nos adoramus quod scimus.*] Secundò respondet Dominus, & præfert cultum Iudæorum, Samaritanorum ritui: ne enim mulier illa parem esse vtriusque & Samaritanus & Iudæi causam, cum vtriusque remouendus esset cultus, arbitraretur, adiunxit secundum responsum. Cultus Iudæorum quem suum vocat, *nos* dicens, quia secundum carnem Iudæus erat, multò est præstantior vestro. Et causam apponit, Iudæus adorat quod scit, Samaritanus autem quod nescit, i. Iudæorum cultus ex fide vera est, quia vnicum credit esse Deum sicut verè est: Samaritanorum autè cultus

ex infidelitate & errore, ac ignorantia est, quia non habet de vero Deo fidem. Quamvis enim Deum Israel, Deum esse credat, tamen putat non esse nisi loci eius Deum, vt 4. Reg. 17. Et cum eo multos recipit Deos: qui autem Deum vnicum & Dominū omnium Gentium non credit, rectam fidem non habet, & Deum ignorare dicitur, quia verè de Deo non sentit. Nos Dei iussu facimus, vos hoc facitis inuento vestro. Præstat ergo cultus Iudæorum cultui Samaritanorum, sicut fides infidelitati, & veritas præstat errori. His verbis duo insinuat Christus, alterum est Iudæos contentione illa proposita veram & rectam causam tueri, in templo enim Hierosolymitano verus erat cultus; ynde ille locus probandus est non autem ubi cultus erat falsus. Alterum est vtrumque quidem cessaturum, non tamen eadem de causa. Nam cultus ille Samaritanorum, & Gentium Idololatria ablata est, quia mala, & falsa, & impia: at Iudæorum cultus, non vt falsus, non vt malus, qui tunc verus & sanctus erat, sed vt imperfectus, & vt figura, & ymbra adueniente perfecta veritate. Ex Chrys.

Quia salus ex Iudæis est.] Christus probat Iudæos veram Dei cognitionem habere, quia salus, i. Christus qui est salus mundi, ex Iudæis est: vel salus, idest, promissiones salutis per Messiam futuræ Iudæis factæ sunt, & ex ipsis in alios sunt diffundendæ: Christus enim de eis secundum carnem venturus est, qui omnium est saluator; prædicatores veritatis & legis Euāgelicæ per orbem mittendi ex ipsis sunt, & illis primū Euangelium salutis prædicatum est. Itā, i. in ipsis igitur est vera cognitio Dei.

Ex

716 MANVALE IN EVANGELIVM
Ex Chrysoſtom & Auguſt.

23. *Sed venit hora, & nunc eſt, quando veri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu, & veritate.*] Tertio reſpondet Dominus, & exponit qualis ſit iſta adoratio futura, quæ erit remotis illis montis & templi Hieroſolymitani cultibus. Eſt autem illa particula, *ſed*, diuerſitatis. q. d. Non adorabitis in monte hoc, nec Hieroſolymis; ſed adoratio erit in Spiritu & veritate. Cum autem prius dixerit *Venit hora*, tamen non expreſſerit, an proxima hæc hora, an diſtans, & longinqua eſſet: repetit idem verbum, & adiunxit, *nunc eſt*: q. d. dixi, veniet hora: nunc autem addo, iam eſt hæc hora: paulatim enim procedit reuelare myſteria & prudenter non addidit tunc illud, *& nunc eſt*, ne Samaritana audiens montis cultum commouendum, turbaretur nimis: propterea futuro uſus eſt tempore. At nunc de vera adoratione loquens addit, *nunc eſt*. Vtrumque tamen verbum, *venit*, & illud & hoc, in Græco præſens eſt, *venit*, ſed quod ſæpe futuri vim habet. Perpende verbum *veri*, inquit, adoratores adorabunt, inſinuat multos adhuc adoratores remanſuros, qui poſt Chriſti aduentum non ſic adorabunt, tam ex Iudæis quàm ex Gentibus: tamen non erunt neque hi, neque illi veri adoratores; ſed ij ſolum, qui in Spiritu, & veritate adorabunt. Ex Aug. Iudæi ergo, qui olim veri adoratores erant, ſacrificijs, & oblationibus, & ceremonijs à Deo inſtitutis, adhuc in eis perfeuerantes, poſt Chriſti aduentum, non veri, ſed falſi ſunt adoratores. Super eſt explicare quæ ſit hæc adoratio, quæ futura nunc dicitur in Spiritu & veritate. Si textum obſerue

obseruemus, duo hæc opponuntur duobus illis, nempe adorationi Samaritanorum, & adorationi Iudæorum. Nam dicitur, nec in monte hoc, nec Hierosolymis adorabitis, sed in Spiritu & veritate: quasi hæc duo duobus illis opponat: ex sensu igitur illorum explicatio horum dependet. Adoratio in primis Samaritanorum erat in falsitate, & ignorantia. Adorabant enim quod nesciebant, quia de Deo non rectè sentiebant: erit ergo adoratio opposita, quæ est in veritate, quando rectè & verè de Deo sentientes adoramus. Iudæi autem adorantes quod sciebant in veritate adorabant, & adoratio eorum erat in rebus corporalibus, quæ erant vmbre, & figuræ futurorum: omnia enim illa animalium sacrificia, ceremoniæ, & ritus instituta erant à Deo, & data illis tanquam futurorum figuræ & signa: tale fuit templum illud & omnis cultus illorum exterior. Erit ergo opposita adoratio quæ non in corporalibus figuris, & vmbis futurorum fit: sed in Spiritu, i. in Spiritu sancti gratia, fide, charitate, & actibus, ac operibus ex his procedentibus fit: & hæc est adoratio *in Spiritu*, quando non corporeas res, vmbas & figuras offerimus, nec in his seruimus Deo: sed in actibus virtutum, qui ex Spiritu sancti gratia procedunt. Et hæc est Christianorum adoratio & Euāgelica. Tol. Calvinistæ in spiritu & veritate adorare interpretantur sola adorare fide: sed isto quidem modo dæmones erunt veri adoratores. Nam & dæmones credunt & contremiscunt Iac. 1. & Christum sæpe negantibus Iudæis filium Dei esse, confessi sunt. Mar. 1. Luc. 4. Deinde si sola fide

fide Deus adorandus, cur ipsi precibus, cur psalmis, cur Sacramentis Deum adorant? si tamen hæretici Deum adorare possunt. Vicina huic errori est eorum interpretatio, qui spiritum hoc loco animum intelligunt, quasi solo Deus animo sit adorandus. Alij Spiritum sanctum intelligunt, quem qui accipiunt spiritu ipso sancto eundem quem acceperunt spiritum adorent. Alij *spiritu & veritate*, idest veris virtutibus & corporis mortificatione. Alij in spiritu, i. in Spiritu sancto, & in veritate, idest in filio, itaut vnum in tribus personis Deum adorer. Alij spiritum & veritatem pro eodem accipiunt. Rom. 19. 2. Cor. 3. Alij spiritum opponunt corporeo loco, quo & Iudæi & Samaritani concludere videbantur, dum illi non extra Hierosolymam; hi non extra mōtem illum adorari posse putabant: veritatem verò figuris, vt sensus sit venisse tempus, quo tempore veri adoratores neque certo loco, neque legalibus illis ceremoniis, & sacrificiis, quæ vmbre tantum erāt rerum futurarum, Deū adorabūt: *sed veritate*, i. rebus iis, quæ per vmbas illas significabantur. Ita Mald. à quo non parum dissentit Tol. Quid igitur Christiani, qui sunt veri adoratores, an non debent certa habere templa, Sacramenta, ceremonias, & præstantissimum illud Eucharistiæ Sacramentum? Maximè verò: sed hæc omnia, & quæ sunt alia generis eiusdem siue à Christo, siue ab Ecclesia instituta, quibus Deus à Christianis colitur, quamvis natura sua corporea sint, tamen quia non sunt figuræ rerum futurarum, sed veterum potius figurarum impletio: aut ad significandam ipsam impletionem instituta, non corpus, non vmbra;

vmbræ, sed Spiritus, & veritas sunt. Eadem ratione soluitur quæstio, an non lex etiam vetus Spiritum habebat, & veritatem: an Prophetæ sine Spiritu, & veritate adorabant: Adorabant illi quidem Spiritu, i. animo, aut spiritualiter, i. vera fide, charitate, & pietate: adorabant veritate, i. verè, non simulatè, non fictè, non falsis commentis, sed ijs modis quos sibi Deus præscripserat: sed non adorabant in Spiritu & veritate, i. sine figuris, quia illis figuris Deus iusserat eos adorare. Ex Chryl.

23. *Nam & Pater tales querit qui adorēt eum.*] Duas affert rationes quare veri adoratores in spiritu, & veritate adorare debeant; alteram ex Patris voluntate; alterā ex natura sumptam. Pater, inquit, non vult vmbris & figuris, sed spiritu & veritate adorari. At instituit in lege veteri? Instituit, sed ad tempus. Ex Chryl.

24. *Spiritus est Deus, & eos qui adorant eum in spiritu & veritate oportet adorare.*] Cur Pater tales postulet adoratores rationē subdit, quia Deus spiritus & incorporeus est: igitur non in corporibus & rebus materialibus, sed in spiritu & veritate, quæ etiam spiritualia sunt oportet adorare ex Chryl. ut sit proportio & convenientia inter adoratum & adorationem: Vel reddit rationem cur Deus reiectis figuris veteris legis in spiritu, & veritate voluerit adorari; quia ille nimirum vmbratilis cultus non erat accommodatus ad ipsius naturam: nec enim poterat Deus, cum spiritus esset; figuris vllis, vmbrisve representari. Quod corpus non est, vmbram non habet, ut Isa. 11. & 66. Et si quando corporeum exigit ab hominibus cultum, id non ad suam sed ad ipsorum naturam accommodatè

modatè facit. Spiritus hoc in loco vox communis est Trinitati, naturam non personam significans: & sensus est, Deus est spiritus. Et per hoc significatur actiones & operationes hominis exterioris, nisi ex spiritu procedant, fide, dilectione, gratia, Deo non esse gratam adorationem. At si ex eo procedant spiritualis adoratio sunt. Non ergo antiqua & corporea sacrificia iam placent quæ tunc exhibita erant, & placebant: quia figura futurorum erant: hoc iam ablato, & illa cessarunt. Placent tamen ieiunia, eleemosynæ, peregrinationes, quæ ex Spiritu Dei gratia, fide & dilectione procedunt. Sic enim spiritualia sunt in suo principio, & radice, seu causa, & quandam cum Deo habent proportionem, qui Spiritus est. S. Athan. ex hoc loco probat Spiritum sanctum esse Deum. Vel cum in Spiritu Deum, Spiritum docuit adorandum, & libertatem, ac scientiam adorantium, & adorandi infinitatem ostendit. Ex Hil. 2. de Trin.

25. *Dicit ei mulier: Scio quia Messias venit, qui dicitur Christus. Cum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia.*] Hæc mulier non capiens verba Christi solutam suam quæstionem non putavit, idcirco ad aduentum Messiae contentionis sententiam refert. Scio, inquit, *quia venit Messias*. Id est, venturum scio. Samaritani enim quinque libros Moysis recipientes Christum venturum credebant. Io. 5. vel venit, i. adven-
tat. Illud autem, *qui dicitur Christus*, vox est Evangelistæ interpretantis verbum Hebræum. Messias enim Christum significat. Sperabat autem Christum, legem & doctrinam expositurum, ut doctorem insignem, & in hoc rectè sentiebat:

sentiebat: quamuis aliter multò docturus esset, quàm ipsa sperabat. Habebat Samaritana Christum docentem & annuntiantem, & non agnoscebat: aliquam tamen percepit ex Christi præsentia mōtionem, nā mota est aduentus Christi desiderio. Imò dum dicit, *annuntiabit nobis*, præsens etiam quodammodo se eum visuram, quem iam natum & in Iudæa docere cœpisse fama erat: vel citò nasciturum, & verò non est deceptus intellectus, nec frustratus affectus suo desiderio. Ex Chryl.

26. *Dicit ei Iesus: Ego sum qui loquor tecum.*]

Quàm breuiter, quàm perspicuè sese Christus mulierculæ & adulteræ quis sit ostendit misericorditer, quod Iudæis instantè petentibus (*Si tu es Christus dic nobis palàm*) iustè negauit: quia ex mirandis operibus & verbis id poruerant cognoscere. At hæc nec miracula viderat, nec doctrinam audierat, eum à quo instrueretur desiderabat: tamen non digna erat reuelatione tanti mysterij, nisi diuinā misericordia, qua quibus vult miseretur, nec hominum expectat merita, præuenisset. Ego, inquit, *sum Christus, qui loquor tecum*. Sed nec ad verbum hoc exterius tam citò illa crederet, nisi mentem eius omnipotentis virtus intraret, vt quod exterius audiebat, interiùs perciperet. Vide quàm gradatim ad fidem duxit vt notat Chryl.

27. *Et continuò venerunt discipuli eius: Et mirabantur quia cum muliere loquebatur.*] Ioannes historiam interrumpit, vt id quod post dicta Christi euenit, narret. Cum muliere hæc verba Christo loquentes discipuli redeuntes è ciuitate, vbi cibos emerant, superuenerunt: qui,

H h quam

quamuis quid diceret non audierunt, tamen cum Samaritana loqui percipere potuerunt, & ideo mirati sunt, non quasi aliquid sinistrum cogitarent, sed quia insolitum erat Christo loqui cum mulieribus, præter eas quæ coniunctæ sibi sanguine erant, aut notæ. Nec hætenus Christum ignotis cum mulieribus, maxime remotis arbitris, loquentem viderant, & propterea mirati sunt, tanquam novum quiddam, & insolitum & insperatum. Tol. Alij miratos putant eius humilitatem, quod dedignatus non fuerit cum muliere, & quidem alienigena & paupere loqui. ex Chrys. Alij quod cum Samaritana loqueretur, cum non vterentur Iudæi Samaritanis. vt Aug.

Nemo tamen dixit: quid quæris, aut quid loqueris cum ea?] Cum tamen admirantium aliquem effectum sit proprium velle scire causam, & propterea vtuntur interrogationibus. At discipuli admirati quidem sunt, sed causam præ Domini reuerentia non quærunt: scientes, vt ait Leontias, non sine consilio Christum id facere. Vel, vt Chrys. quia assueti erant & instructi à Christo, ne eius facta diiudicarent. Præclarum exemplum vnde debent inferiores discere non oportere eos de superiorum, vel Dei consiliis & factis iudicare. Hoc loco contra curiosos Basil. in regul. fusiùs disputat cap. 48.

28. *Reliquit hydriam mulier, & abiit in civitatem, & dicit illis hominibus.*] Persequitur interruptam Samaritanæ historiam. Mulier igitur illa audito verbo Domini, & fidem tanti mysterij concipiens, abiit ad suos, & annuntiat quod factum est, multum mutata: quæ
enim

enim nec parum aquæ, vt biberet, Christo propinare voluit, iam propter eum hydriam relinquit, & funem. Et cui toties venire ad fontem, etiam vt sibi aquam hauriret, graue erat, iam redire ad ciuitatem, & iterum ad fontem vbi Christus manserat, reuerri non laborum sed requiem putabat. Mirabilis est verbi Domini mente & affectu concepti efficacia: quæ corda saxea emollit, & incredulorum mentes, & peccatorum voluntates ad se potenter, & citò conuertit. Hæc mulier fide incensa non cogitat quàm de communicando omnibus à se inuento thesauro. ex Chryf. Expressum exemplum hominis verè cōuersi, & à Deo inspirati, omnia statim relinquere, etiam quæ in manibus habeat: vt fecerunt Apostoli. Mat. 4. & Paulus Gal. 1. Illa dictio illationis, *ergo*, significat quod præcessit, causam esse sequentis sententiæ. q. d. Quia audiuit à Christo quod esset ipse Messias, propterea relicta hydria abiit, proiecit vanitatem & properauit annuntiare veritatem ex Aug. vt Apostoli relictis retribus ex Chryf. Hydria, amor est seculi. Ex Aug.

29. *Venite, & videte hominem, qui dixit mihi omnia quacumque feci: nunquid ipse est Christus?* Singula verba prudentiæ plena sunt. Primum non dicit, credite mihi Messiam venisse, ego vidi: sed ne à suis quibus mores eius cogniti erant in insaniam potius conuersa putaretur, primò miraculum narrat, & sic eos ad fidem disponit. Ne autem fides ei negaretur, si tantum quod factum erat, narraret, ad experientiam eos inuitat. *Venite*, inquit, *& videte*, q. d. Experimenti, explore num ille Messias sit.

Confidebat enim fore mulier ut simul atque viderent eum, & aliquid interrogarent, aliquid coram ipsis diceret vel faceret: illos conuersurum, uti factum est. Nec dicit, videte Prophetam, aut Christum, sed, *Videte hominem*, quamuis supra hominem esse crederet: quia hoc ipsum maluit ab illis exploratum credi, quàm à se dici. Nec erubuit dicere omnia quæ fecisset ab eo sibi fuisse patefacta, sed seipsam infamat ut eos ad Christum adducat, per infamiam & bonam famam: ut Paulus 1. Cor. 6. Non dixerat Christus omnino omnia, quæ toto tempore vitæ fecerat; sed dixerat quæ præcipua erant, quæque maximè erant occulta, & mulierem poterant commouere. Ex illis coniciens posse omnia dicere si vellet. Vel est synecdoche, pars pro toto. Quod autem addit, *Nunquid ipse est Christus?* nihil absurdi putat. Mald. si dicamus dixisse dubitando, nihil enim mirum si necdum perfectam haberet fidem, cum longo tempore discipuli ipsi vix habuerint.] Tamen verosimilius est, & toti orationi congruentius, non dubitando, sed addubitantis modo dixisse ne de re tanta prædicare imperita mulier videretur; sed omne iudicium illis relinqueret, quos ad cupiendum experimentum innitabat: facta receptaculum honestæ disciplinæ. Ex Orig.

30. *Exierunt ergo de ciuitate, & veniebant ad eum.*] Illa dictio illationis, ergo, præcedentem sententiam causam esse sequentis insinuat. q. d. Propter mulieris dictum exierunt Samaritani ut venirent ad Christum, fidem eius dictis habentes. Nam ipsa dixit, *Venite & videte*, propterea exierunt illi & venerunt, & veniebant

vt viderent. Qui sua virtute mulierem impulit vt relicta hydra ad ciues suos invitandos & ducendos abiret, etiam illos vt venirent, & fidem mulieri haberent commouit. Et Samaritanorum facilitas laudanda, qui per mulierem audito nuntio urbem relinquunt, & ad querendum Christum accurrunt, conuocat ad videndum hominem continentem verbum supra hominem. ait Orig.

31. *Interea rogabant eum discipuli, dicentes: Rabbi manduca.*] Redit ad discipulorum historia dum Samaritana abiit, suosque conciuos vocat. Discipuli ignari eius quod factum est, & quod futurum erat, nempe citò fidelium magnam futuram messem, cibis emptis vesci cupientes, rogant magistrum vt manducaret. In eo quod ex amore rogasse dicuntur, eum manducare nolle cognouerunt: non enim aliter rogassent eum. Cum enim Christus citò venturos Samaritanos prænoscere, quamuis ex itinere fatigatus, nullam tamen corporis rationem habuit, vt populi salutem consuleret: distulitque corporalem suam refectionem, vt locum spiritali pastui populorum relinqueret. Magnum praelatis exemplum præbens, & discipulis, qui erant orbis futuri Magistri. Cyr. l. 2.

32. *Illo autem dixit eis: Ego cibum habeo manducare, quem vos nescitis.*] Quem cibum intelligat, vers. 34. declarat, & de industria cibum non sumit, vt à discipulis sumere rogaretur, & occasionem capraret ex eorum verbis de maritima iam ad messem segete differendi, vt sese illi, qui messores futuri erant, prepararent, eosque ad cibum illum, in quo ille sumendo totus erat

726 MANVALE IN EVANGELIVM
occupatus, inuitaret, vt de Samaritanorum, &
aliarum gentium salute cogitarent. Ex Chryf.
& Theoph.

33. *Dicebant ergo discipuli ad inuicem: Num-
quid aliquis attulit ei manducare?*] Discipuli non
intellexerunt magis quod Christus de cibo,
quam Samaritana quod de aqua dicebat vers.
10. Nam & illa non nisi corpoream aquam, &
illi non nisi corporeum cibum cogitabant. *Di-
cebant ergo ad inuicem*, non palàm præ reue-
rentia; *numquid attulit ei aliquis manducare?*
quasi cibum non caperet quia iam allato sibi
cibo ab aliquo iam refectus esset. Valde de-
pressa hæc erat cogitatio eorum: nam si de
cibo corporali dictum esse putabant, saltem
an aliquis Angelus cibum attulisset vt Eliæ de-
buerant interrogare: sed erant adhuc rudes.
Non dixit, manducaui, sed *cibum habeo man-
ducare*: quæ verbum non præteritum sed fu-
turum potius aut iam iam præsens significant:
nec manducasse sed citò manducaturum ex-
primunt: hæc etiam verba indicant solum Do-
minum à cibo abstinere voluisse, discipulos ve-
rò ad manducandum inuitasse: aliter ratio ista
non procederet: *Numquid aliquis attulit ei ci-
bum manducare?* Nam hæc causa soli Christo
conueniebat: Si enim aliquis attulit ei cibum,
solus ipse non indigebat; discipuli verò qui
erant ieiuni indigebant: tenendum ergo est Do-
minum eos ad vescendum inuitasse: ipsum ta-
men abstinere decreuisse. Ex Theoph.

34. *Meus cibus est vt faciam voluntatem eius
qui misit me, vt perficiam opus eius.*] Apertè
discipulis manifestat de quo cibo loquatur. Vt,
notam habet copulandi, q. d. Meus cibus est
facere

facere voluntatem eius qui misit me, & perficere opus eius: seu vt faciam voluntatem eius, & perficiam opus eius. Non negat se vt cibo corporali debere, sed hunc esse cibum spiritalem praeferendum. Voluntatem Patris salutem hominum intelligit, quae consistit in liberatione à peccato, & morte aeterna, & reconciliatione cum Deo, & vitae aeternae consecutione: quae fuit simul volita, & facta à Deo. 1. Tim. 2. & 4. Nulla enim creatura potuit homini salutem conferre: propterea opus Dei hoc est, & dicitur: Hanc voluntatem & hoc opus Deus sic est executus; filium enim suum misit in mundum, vt homo fieret, & homini facto mandauit & commisit, vt eam voluntatem & opus hoc impleret quod Christus Dominus fecit, praedicatione, opere miraculorum ad fidem trahendo, institutione Sacramentorum, redemptione, pro peccatis satisfaciendo & Patri nos reconciliando. Deus igitur est causa prima qui nostram voluit salutem, & eam effecit. Christus vt homo est per humanitatem hanc suam impleuit voluntatem & hoc opus executus est. Eph. 1. Voluntatem autem Patris propterea in modum cibi sibi esse ait; hoc est gratam, iucundam & suauem, quia in procuranda hominum salute versatur, & quia sicut appetitus corporis maximè cibum desiderat, & eo habito delectatur: ita Christus desiderabat diuinam voluntatem complere, nostram salutem operari, & id faciens maximè delectabatur. Ex Orig.

35. Nonne vos dicitis quod adhuc quatuor menses sunt, & messis venit: Ecce dico vobis, leuate oculos vestros, & videte regiones, quia albae sunt

sunt iam ad messem.] Respondet tacitæ cui-
dam obiectioni, non esse tunc tempus per-
ficiendi hoc opus Patris: quòd si adesset dif-
ferendum esse cibum corporis, vt operi huic
vacaretur. Ideo adiecit hæc verba. q.d. Cibus
meus præcipuus est vacare operi mittentis
me: hoc autem est tempus, & adest hora va-
candi huic operi. Et vtitur metaphora, con-
uersionem hominum ad fidem, messem ap-
pellans: vt Luc. 10. Et sensus est, Messis hæc
mea, quæ opus est Patris, non est sicut mes-
sis frugum: nam hæc quatuor mensibus distat:
at mea ecce adest. Leuate oculos vestros, &
videte regiones, quia albæ sunt ad messem.
Metaphorica locutione hanc significat Sama-
ritanorum iam iam venientium propinquam
cōuersionem. Quibus verbis se iure à cibo illo
abstinere probat. q.d. Nōne vos dicitis, i. curā
vos geritis de messe materiali multo tempore
prius quàm veniat? nam dicitis post quatuor
menses veniet. Iure ergo potiori curam geram
ego non distantis, sed iam iam imminentis
messis spiritualis. His etiam verbis eos horta-
tur, & inducit ad opus hoc, vt qui considerant
de longinquo cibum corporis, considerent etiā
proximum cibum animæ. Insinuans gentium
iam aduentare conuersionem, similiter & po-
pulorum ad quam ipsi erant mittendi. Meta-
phora autem vtitur ista, quia sermo erat de ci-
bo, qui ex futura messe pender, & si tanta cura
de cibo corporis geritur, vt iam messis distans
consideretur, multò magis messis, ex qua cibus
est spiritualis, considerata est, cū iam sit
præsens. Adhuc quatuor menses sunt, &
messis venit. Est phrasîs Hebræa pro eo quod
dici

dicimus, post menses quatuor erit messis, vt Gen. 40 & Ionæ 3. Vel prouerbialis erat locutio, qua significabant satis esse temporis vt de aliqua re facienda cogirarent, seque ad eam præpararent, vt dicimus, adhuc messis in herba est. Hoc prouerbum ex semente & messe corporea sumptum aptè Christus ad spiritualem sementem & messem accommodauit. *Vos dicitis*, idest dicere soletis, *Adhuc quatuor menses sunt usque ad messem*, idest satis esse temporis vt de aliqua re agenda cogitetur. Non potestis id nunc de spiritali messe dicere, in quam ego vos missurus sum: leuate enim oculos vestros, & videte regiones quia albæ sūt iam ad messem. Mald. Vtrotque autem oculos leuare iubet, corporis quidem vt ad se Samaritanos venientes viderent; vel solos mentis, quia de spiritali messe agebatur. Regiones vocat multitudinem hominum, qui quaquaversus erant, non solum Samaritanorum. Albentes autem quia paratæ iam erant ad Euangelium recipiendum ex Chrys. & Orig.

36. *Et qui metit mercedem accipit, & congregat fructum in vitam æternam.* Induxerat verbis præcedentibus discipulorum animos ad hanc hominum messem considerandam; nunc etiam ad metendum inuitat: futuri enim erant operarij & messores mundi. Allicit ergo eos magno & insolito præmio proposito, quod multum differt à præmio & mercede messorum temporalium. Nam qui metunt semina temporalia, mercedem accipiunt & laboris stipendium; fructus tamen sibi non congregant, sed Domino, operarij enim fructus non percipiunt sed Dominus. Præterea qui congregant

H h s fructus,

fructus, sibi quidem recondunt in horrea, sed ibi non permanent, quia usu consumuntur, nec durat gaudium quod ex illis processit: gaudent quidem dum congregant, dum habent in horreis, tamen eis consumptis gaudium cessat. At non sic est in messe spirituali: sed qui merit habet mercedem, quia pro labore præmium habet à Deo. Rursus præter mercedem sibi ipsi congregat, quia fructus cedunt in magnam utilitatem messorum: fructus autem sunt homines conuersi & salui, labore prædicantium & Apostolorum. Cedunt autem in utilitatem ultra mercedem essentialem, quia non tantum gaudet ullus homo fruge, etiam copiosissima temporali percepta, quantum gaudent Apostoli & prædicatores in æterna gloria iis qui opera & labore conuersi salui sunt. Præterea fructus hic non reponitur in horreo consumendus, sed in vita æterna, ut gaudium fructus duret in æternum. Iure ergo propter hanc messem cibus corporalis differtur. Hæc verba non propter se dixit Christus: sed propter discipulos, ipse enim mercede hac non indigebat qui ab instanti incarnationis erat beatus, & ex vniõne ad verbum omnis ei gloria debebatur. Discipulis autem hoc conueniebat, quos ad tantam messem iam aduentantem disponebat tanto præmio, & eorum animos alliciebat. Sunt qui mercedem & fructum pro eodem accipiunt ex August.

Ut & qui seminat simul gaudeat, & qui metit.]
 Differentiam aliam constituit inter messem spiritualem & materiale. In hac enim sæpe accidit ut vnus seminet, alius autem metat; & qui seminat non gaudeat fructu, sed solū qui metit;

metit: sæpe enim moritur seminans, nec fructu gaudet, sed solus is qui metit: at in hac messe non ita fit. Est quidem vnus qui seminat, alius qui metit, tamen vterque gaudet eodem fructu. Patriarchæ & Prophetæ, qui prima fidei principiâ labore & sudore iactarunt, sunt velut seminatores: Apostoli qui populos per Patriarchas & Prophetas dispositos ad Christum conuerterunt, sunt velut messores: tamen fructu nempe salute conuersorum tam hi quam illi gaudent. *Vi*, non causam sed consecutionem significat ex Tol.

37. *In hoc en. m. est verbum verum: quia alius est qui seminat, alius est qui metit; ego misi vos metere quod vos non laborastis: alij laborauerunt & vos in labores eorum intraistis.* Proverbiū erat apud Iudæos, vnus seminat & alius metit, quo significabatur alium laborasse aliū frui eius labore ex Chrys. Sementis enim cum magno labore tempore totius anni difficillimo, incerta vero spe prouentus atque mercedis fit: messis verò & minore labore, & certo prouentu atque mercede. Hoc igitur proverbium ad Prophetas, & Apostolos Christus accommodat, quod Prophetæ sementem fecissent, idest maiorem laborem subiissent, Apostoli verò meterent, idest, minus laborarint: non quodd minor Apostolorum quam Prophetarū labor fuerit, quin multò fortasse maior, totum mundum peragere, per ferrū, per ignem, per cruces ire, non iam cum hominibus qui aliquam Dei scientiā haberent, quales Iudæi erant, sed cum Gentilibus, cum tyrannis, idest cum bestiis pugnare: sed quodd multo maiorem laborem Apostoli subituri essent si Prophetæ ante eos non labo-

rassent, & Iudæorum populū non excoluissent ad recipiendū Christū, & eius Euangeliū. Adde quod non loquitur Christus hic nisi de Iudæis: in his enim seminatū erat, & conuersio eorum vt messis fuit: quia iā per Patriarchas & Prophetas populus ille dispositus erat. At respectū gentium Apostoli seminatores erant; non Philosophi, vt quidā putauerunt: nulla enim fidei dispositio, immo & errorū & infidelitatis tenebræ, & morū corruptela, ac peruersitas erant. In his laborarunt & seminarunt. 1. Cor. 15. Apostolus plus quā omnes se laborasse dicit, quia missus est ad gentes. Attende circa verba hæc præterita, *missi vos, introistis*. significare iam inceptam esse messem per eos, quia iā in Christi nomine baptizauerant: tamen perfecta messis Iudæorū cōpleta est post Domini Ascensionē. Rectē autē Dominus messem vocat, vt vnā & eandem fidem esse ostendat Patriarcharū, Prophetarum, & Euangelicam; eundēque Deum veteris & noui Testamenti auctore. Vel cum dixit, *missi*, necesse non est vt sic interpretemur, quasi iam reipsa misisset, sed quasi reipsa eos elegisset, ac destinasset; vt suo mitteret tempore, vt Matth. 10. 5. & Mar. 3. 15. Ex S. Tho.

39. *Ex ciuitate autem illa multi crediderunt in eum Samaritanorum propter verbum mulieris testimonium perhibentis: Quia dixit mihi omnia quacumque feci.*] Euangelistā reuertitur ad historiam Samaritanorū prosequendam, & multos credidisse ait propter testimoniū mulieris affirmantis Christum sibi omnia dixisse quæcūque fecisset. Et attende hos credidisse antequam ad Christum vrbe egressi venissent, non verò postquam venerunt. Nam dictio *argo* si-
gnificat

gnificat propterea ad Christum venisse, quia prius credidissent in eum, id est, illum esse verum Christum & Messiam. Et laudanda eorum in credendo promptitudo, & facilitas, qui antequam ad Christum accederent, fidem dederunt, etiam plus credentes quam mulier illa predicabat: hæc enim non affirmavit omnino Christum esse, sed, *Venire & videre*, inquit, an Christus sit. At hi sine mora crediderunt ipsum esse. Sed magis miranda Christi virtus & efficacia, qui antequam videretur, & priusquam loqueretur eorum corda conuertit: ut sol qui antequam supra Orizontem ascendat efficacia sui splendoris mundum illuminat. Ex Chrysost.

40. *Cum venissent ergo ad illum Samaritani rogauerunt eum, ut ibi maneret: & mansit ibi duos dies: & multo plures crediderunt propter sermonem eius.* Samaritani rogant Dominum, & ibi duos manet dies, & exaudit preces, quarum, ut fierent, auctor fuit sua diuina virtute. corda mouens & linguam: & multo plures crediderunt propter verbum, & sermonem eius, nempe Christi, quam propter mulieris verbum. Non dixit propter miracula: nam hæc fiunt propter infidelitatem: ubi ergo tantam fidem suo sermone inuenit, miracula non erant necessaria, in quo eorum fides etiam magis commendatur. Ex Chrysost.

42. *Et mulieri dicebant: Quia iam non propter tuam loquelam credimus: ipsi enim audiimus, & scimus quia hic est verus saluator mundi.* Non significant se propter mulieris verba non credere, sed propter ea quæ in Christo viderant, expertique fuerant, magis credere. Et si eam non audiissent, tamē credituros propter verbum.

bum Christi quod audierunt. Quid autem credant exponunt illustri confessione, *Hic est verus saluator mundi.* Fortis & constans fides quæ non indiget miraculo sed probatione relicta verbo simplici Christi fidem integram præbet. *Audiuimus* inquit, quia fides ex auditu: *scimus* autem, vt fortè, & certam, & omni dubio liberam fidem se dedisse ostendant. Viuntur verbo scientiæ, tamen fides erat, quia quod credebant nondū videbant: hominem solum videbant & mundi saluatorem credebant. Quod Saluatorē vocant, fortè cōparationem faciunt ad Angelos & ad Prophetas, qui ad salutē populi sæpe à Deo missi fuerunt: vt missus Angelus cū populus fuit ex Ægypto educendus, Ex. 14. & 23. Missus alius cū ex captiuitate Babylonica esset liberandus, neuter eorū verè saluator fuit. Missus Moses, missi alij Prophetæ: nemo verè saluator fuit, quia liberabant à seruitute hominū, non à seruitute peccati. Christus solus ab hac nos liberauit. Liberabant vt ministri, Christus vt Dominus. Mat. 7. Vel alludunt ad eos qui paulò antè se Christum esse finxerant, Act. 5. cū nemo eorum verè esset Christus. Vel ad verba mulieris, quæ eum Christum esse dixerat. q. d. Verè dixisti hunc esse saluatorem mundi, tam Iudæorum quàm Gentium. Ex Chrysost.

43. *Post duos autem dies exiit inde, & abiit in Galilaam.*] Completo duobus diebus, quibus propter preces Samaritanorum in ciuitate illa prædicans, & eorum conuersionem ad fidem adiuuans, manserat, perrexit ire in Galilaam. Nam ex Iudæa recesserat vt in Galilaam veniret. vers. 3. Quæ autem Christus Samaritanis prædi-

prædicauerit Euangelista silet : fructum prædicationis solum refert : nec est cur inquiramus.

44. *Ipse enim Iesus testimonium perhibuit, quia Propheta in sua patria honorem non habet.*] Horum verborum connexio ex aliis Euangelistis explicatur. Huius regressus in Galilæam ex Iudea meminit Mat. 4. & refert relicta ciuitate Nazareth venisse in Capharnaû : hoc nunc Ioannes subindicauit : Abiit, inquit, in Galilæam, & quia ciuitatem suam Nazareth relinquit ad eam non diuertens, propterea dicitur, *testimonium perhibuit, quia in patria sua Propheta honorem non habet.* q. d. Abiit in Galilæam, & in Nazareth patriam non diuertit, sed in vltiorem locum transiit, quia in patria sua Propheta honorem non habet, idest propter eorum infidelitatem : sciebat enim eos non credituros ei. Ex Chrys.

45. *Cum ergo venisset in Galilaam, exceperunt eum Galilæi, cum omnia vidissent quæ fecerat Hierosolymis in die festo, & ipsi enim venerant ad diem festum.*] Honorificè a Galilæis excipitur : nam ipsi venerunt ad diem festum Paschæ in Hierusalem, & testes oculati fuerunt & doctrinæ, & signorum, quæ tunc operatus est, & quomodo e templo eiecit vendentes : propter signa igitur hæc, quæ viderant tunc, venientem nunc excipiunt cum honore. Multum hic Samaritanorum fides commendatur : cum enim nullum vidissent signum non solum exceperunt sed in eum crediderunt. At hi propter signa eum exceperunt : tamen an in eum crediderint non exprimitur. Iudæi verò etiam multis signis nec crediderunt, nec exceperunt : sed eum persequabantur

sequebantur. Qui Galilæi sint isti Ioannes in particulari non describit, sed eos esse dicit ad quos primo regrediens diuertit. Beda.

46. *Venit ergo iterum in Cana Galilææ, ubi fecit aquam vinum.* Illatio, ergo, hunc sensum efficit, quia patriam propriam reliquit, nec ad eam diuertere voluit, propterea venit in Cana, quæ erat proxima Nazareth: locus enim ad diuertendum illo die commodior non erat: tum quia vicinus: tū quia notus ibi ex miraculo, & ex familiaribus & cōsanguineis ibi cōmorantibus erat. Vel ideo rediit vt fidē eorum, qui ad miraculum ibi factum in ipsum crediderant, confirmaret: vel quia cū miraculum fecit pauci in eum crediderant. Ex Chrysost.

Et erat quidam Regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum. Describit miraculum quod Dominus fecit in Cana. Regulus dicitur non quasi rex paruus, sed quasi regius, seu de aula regis: vel quodd aliqua principatus dignitate fungeretur, aut de genere regio, aut ministris Herodis seu Cæsaris esset, & gentilis: & is fortē de quo Mat. 8. Alij meliūs fuisse Iudæum. Ex Chrysostom. Hinc colligitur quā parui momenti sit apud Deum nobilitas, & diuitiæ, quando deest fides & Dei gratia. Ecce hic regius & diues, sed modicæ fidei, quis & qualis fuerit ignoratur. Tol.

47. *Hic cū audisset quia Iesus adueniret à Iudæa in Galilaam, abiit ad eum, & rogabat eum, ut descenderet, & sanaret filium eius, incipiebat enim mori.* Dixit, descenderet, quia Cana est in situ eminentiori, quam Capharnaū: in quo notatur debilis eius fides, quia Christi præsentia rogat, quasi absens sanare non posset ex Chrys. Diētio

animo,

enim, causam insinuat cur ad Christum venerit, quia iam nulla ars medicinæ illi prodesse poterat, sed erat lethalis morbus.

48. *Dixit ergo Iesus ad eum: Nisi signa & prodigia videritis non creditis.*] Arguit Regulum parvæ fidei. Et dictio, *ergo*, superiorem sententiam causam reprehensionis continere denotat. q. d. quia ad Christum accedens debilem fidem & cum multa infidelitate coniunctam ostendit, propterea audire meruit hæc verba à Christo, quæ sequuntur, reprehensionis. *Dixit ergo Iesus ad eum.* q. d. Parum credit, ergo dignus reprehensionem audire fuit. Sensus est, Vos non creditis nisi signa & prodigia videritis, i. prius vultis videre signa & prodigia, quam credere parum: hoc est non sufficiunt vobis multa signa facta ad credendum, sed adhuc signorum abundantiam quæritis ad credendum. Reprehenditur Regulus quia audierat multa Christum fecisse, quæ sufficere debuerant ut crederet Christum perfectè sanare posse: & tamen non credebat. Alij non reprehendendo dictum putant, sed pronuntiando. q. d. Cogor propter incredulitatem vestram facere miracula, quia si non facerem mihi non crederetis. Non sanabo filium tuum propter preces tuas, sed ut multi in me eo viso miraculo credant, alioqui minimè credituri. Itaque reddit rationem cur Reguli filium sanare velit, Mald.

49. *Dicit ei Regulus, Domine descende priusquam moriatur filius meus.*] Regulus totus amore filij præpeditus verbum fidei non percipit, sed suam fidei debilitatem ostendit. Videns enim Christum morandi causamnectere, dum

cum

eum & Iudæos infidelitatis arguit, sollicitat ut
citò descendat, ne interim filius eius moriatur,
quasi si moreretur amplius à Christo sanari
non posset, ut notat Chrys.

50. *Dicit ei Iesus, vade, filius tuus vivit.*
Id est, liberatus est à morte, & sic quem repre-
hensione non sanavit, beneficio convertit: exē-
plum præbēs pastoribus varijs modis homines
alliciēdi. Hic non rogatus fecit Christus quod
rogatus à centurione illo Mat. 8. facere no-
luit. Rogatus illic fuerat ne in domum ubi
ægroratus erat, iret, volebat tamen ire: hic roga-
tur ut eat, nec vult ire. Eodem utrumque fecit
consilio. Illic voluit, promittendo se iturum
esse centurionis, quam non ignorabat, fidem
elicere. Quò enim magis se paratū prom-
ptumque ut eat, ostendit, eò magis Centurio-
nis apparet fides, *Domine non sum dignus, &c.*
Hic verò videns hunc Regulum exiguam ad-
huc habere fidem, putareque se absentem sa-
nare non posse, non vult ab eo etiam rogatus
ire. Imò eo magis ire renuit quò magis roga-
tur, ne eundo cōfirmare opinionem Reguli vi-
deretur, se nisi eò ijsset sanare eius filium non
potuisse. Itaque auget non eundo eius fidem.
Contrà verò illic ubi à Centurione rogabatur
ut solo curaret verbo, volebat præsentia &
manu curare: hic verò ubi rogatus ut præsentia
curaret, curavit verbo. Vel hic fidem Reguli
perficit, illic fidei perfectionem in Centurione
exercet. Ex Greg.

*Credidit homo sermoni, quem dixit ei Iesus, &
ibat.*] Non dicitur in eum credidisse, quia nec-
dum fidem habebat eum esse verè Christum:
sed credidit sermoni eius, i. quòd vera narra-
ret,

ret, non tamen, quòd ipse esset causa sanitatis & sanum fecisset filium tali verbo, sed quasi annuntiasset salutem filij & incolumitatem futuram: vt solemus dicere de infirmo, erit saluus, non morietur. Quod tamen postea intellexit, & verè credidit. Tol.

51. *Iam autem eo discedente serui occurrerunt ei, & nuntiauerunt dicentes, quia filius eius viueret.*] Vt Regulum à sollicitudine de filij periculo liberarent, & tanti gaudij citius participem facerent, & ne amplius Christum secum descendere procuraret, serui occurrunt ei antequam ipse Capharnaum peruenisset, & filium bene valere nuntiant: quod diuina providentia factum est vt ab illis sciscitaretur, qua hora conualuisset: itaque crederet diuina virtute Christi id factum esse. Leontius putat seruos priùs credidisse à Christo, licet absente, fuisse curarum. Ex Chrys.

52. *Interrogabat ergo horam ab eis, in qua melius habuerit.*] Ergo, consecutionem indicat quasi horam quærat, quia Christus ei dixit, *Vinit filius tuus.* Propter hoc enim verbum sanitatis recuperatæ horam inquisiuit. Ex Chrysostom.

Et dixerunt ei: quia heri hora septima reliquit eum febris. Cognouit ergo Pater, quia illa hora erat, in qua dixit ei Iesus: *filius tuus viuit.*] Hic etiam, ergo, consecutionem significat: nempe eandem esse horam in qua Christus dixit, *viuit filius,* & in qua filius sanus factus est, ex responsione seruorum cognouit. Hora 7. est prima post meridiem.

53. *Et credidit ipse & domus eius tota.*] Id est, ex illa respõsione consecutus est vt cognosceret eandem

740 MANVALE IN EVANGELIVM
eandem esse horam sanitatis receptæ, & verbi
Christi prolari. Et id cognoscens crederet ipse,
& simul domus tota. Quid an non ante credi-
derat? putat August. non credidisse, nunc cre-
dere cœpisse. Alij credidisse sed imperfectè,
nunc perfectius, vt Beda. Alij perfectè quidem
credidisse: nunc verò multò perfectius, & do-
mus eius tota credidit. Non est bonus paterfa-
miliæ, qui familiam totam suam ad fidem &
Ecclesiam non adducit. 1. Tim. 5. Act. 16. &
Act. 18. Sæpe Dominus temporalia mala per-
mittit, vt maiora bona conferat.

54. *Hoc iterum secundum signum fecit Iesus
cum venisset à Iudæa in Galilæam.*] Non dicit
simpliciter hoc secundum fuisse signum ex om-
nibus quæ fecit Christus: nam postquam pri-
mum illud fecit in Cana Galilææ, & multa
alia fecerat Hierosolymæ cùm dies festus age-
retur: sed dixit, ex ijs quæ in Galilæa fecit, hoc
fuisse secundum: nec hoc ipsum absolutè di-
cit, nam alia præter hoc & illud primum for-
tasse fecerat; sed ex ijs, quæ rediens à Iudæa in
Galilæam fecerat, hoc fuisse secundum. Adie-
cit autem hoc verbum Euangelista vt signifi-
carer hanc historiam esse gestam ante omnia
miracula, quæ cæteri Euangelistæ facta esse in
Galilæa describunt, ex Mald. & Tol.

CAPVT

CAPVT V.

*Sanato in Sabbato Paralytico disputat
cum Iudæis.*

1. **P**ost hæc erat dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam.] Post hæc, inquit, quæ superiori capite dicta sunt. Erat dies festus Iudæorum, i. Pascha omnium festorum celeberrimum. Vel vt alij putant Pentecoste. Tribus enim temporibus in anno ex omni loco Iudæi Hierosolymam ascendebant ad adorandum in templo. Quando autem audis, *Post hæc*, non intelligas quasi nihil aliud sit à Christo in Galilæa gestum præter Reguli miraculum: nam hoc medio tempore multa fecit Christus, quæ alij narrant Euangelistæ in Galilæa fecisse. Miracula enim edidit, discipulos vocauit, sermonem habuit in monte: post hæc venit Hierusalem. Ex Chrys.

2. *Est autem Hierosolymis probatica piscina, quæ cognominatur Hebraicè Bethesda, quinque porticus habens.*] Locum miraculi describit. Multæ piscinæ erant in Hierusalem diuersa nomina sortitæ: hæc appellabatur Bethesda seu Bethesda Gr. *περιβατήριον*, quasi pecualis seu ouilis: piscina autem non quia pisces habuerit. Erant autem circum circa porticus quinque, propter pauperum & infirmorum commoditatem. quia gratia sanitatis consequendæ illuc confluebant. Ex Chrys.

3. 4. *In his iacebat multitudo magna languentium,*

sium cacorum, claudorum, aridorum, expectantium aqua motum. Angelus autem Domini secundum tempus descendebat in piscinam & movebatur aqua.] Describit vsum porticuum, & quatuor genera eorum qui in illis erant spe recuperandæ sanitatis: & quod Angelus certo & determinato tempore descendebat: non enim erat vis illa sanandi perpetua, sed certo tempore Angelus descendebat, & aqua mota ab eo tunc sanabatur ingrediens. Hoc tempus incertum fuit, cum hora certa futuri motus non fuerit. An autem semel in anno, an sæpius incertum est. Probabile est id aliquoties in anno factum fuisse, & fortè festis maximè solemnibus, quando Iudæi vndique ad templum confluebant. Cyr. semel in anno idque in festo Pentecostes factum putat. Non semper autem fiebat, ne naturaliv aquæ curationes fieri viderentur, sed diuina per bonum Angelum, siue Raphaelē, seu alium, qui non in assumpto corpore aquam movebat, quia ægroti expectabant, non Angelum quem non videbant, sed motum aquæ quem videbant, qui motus erat signum aduentus Angeli. Ex Chrys.

Et qui primus descendisset in piscinam, sanus fiebat à quacumque detinebatur infirmitate.] Cur statim ac mota ab Angelo aqua vnus isque primus qui descendebat his temporibus sanus erat? Nimirum vt appareret vim sanandi diuinitus illi vt instrumento ad momentum temporis impressam, non naturaliter datam esse. At cur vnus tantum, & vnus quidem is qui primus descendisset forte. Vt doceret etiam in percipiendis donis diuinis, quæ gratis nobis & sine merito vllō nostro dantur, multum

multum nostram valere diligentiam : Gratis quidem datur gratia, sed non nisi volentibus, non nisi quærentibus & conantibus datur. Sic hoc beneficium sanitatis propositum erat tanquam corona in stadio currentibus ; qui primus ad metam perueniebat, is percipiebat. Piscina hæc fuit figura baptismi, nullum tantum peccatum est à quo non curet. Illis signum, tibi fides ; illis Angelus descendebat, tibi Spiritus sanctus ; illis creatura mouebatur, tibi Christus operatur ipse Dominus creaturæ. Tunc curabatur vnus, nunc omnes sanantur, aut certe vnus, solus populus Christianus. Chrysostom.

5. *Erat autem homo ibi triginta octo annos habens in infirmitate sua.*] Quod miraculi magnitudinem declarat, & miram languidi tolerantiam, & non esse desperandum aut ab oratione desistendum si non continuò, quæ à Deo petimus, impetramus. Hic non cæcitate sed paralyti iacebat in grabato, membrorum impotens, alius ab eo de quo Mat 9.

6. *Hunc cum vidisset Iesus iacentem, & cognovisset quia multum tempus haberet, dicit ei : Vis sanus fieri ?*] Est causalis locutio, vt sit sensus, quia vidit iacentem, sine ope vlla, & laborantem antiqua infirmitate, & virtute destitutum propterea misericordia motus dicit ei : Vis sanus fieri. Non quia dubitaret de languidi voluntate interrogavit, sed vt eius arbitrium aliquo modo excitaret, & ad recipiendum tantum beneficium disponderet. Quod in hoc paralytico factum est in omnibus cum iustificatur fit adultis. Nemo enim nisi libens & volens iustificatur ; neque sola satis est gratia, nisi nostra

nostra quoque libera voluntas aliquid agat. Qui fecit te sine te, non iustificabit te sine te: fecit nescientem, iustificat volentem, Aug. ser. 15. de verb. Ap. Docet rectores animarum, non esse expectandum vt homines salutem suam quærant, quam multi in peccatis securi iacentes non recordantur. Excitandi, pungendi, rogandi sunt vt sani fieri velint.

7. Respondit ei languidus: *Hominem non habeo, vt cum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam: dum enim venio ego, alius ante me descendit.*] Q. d. causam videris interrogare cur tanto tempore sanitatem nondum sis assecutus: scito eam esse quia neminem habeo qui mihi sit auxilio. Et Christum quem ex commiseratione interrogasse putauit, Dominus verbo honorifico vtens allicit ad auxilium ferendum. Sunt qui dicunt intellexisse se à Christo reprehensum, ideo responsionem speciem præ se fere excusationis, *Hominem non habeo.* q. d. id mea culpa non fit. Certè plus respondet quam rogabatur. Rogatus fuerat, *vis sanus fieri?* non respondet, volo, sed hominem non habeo. q. d. Maximè verò volo, sed neminem qui me iuuet habeo. Notandum autem huic languido vires non omnino defuisse: Nam dicit, *Dum ego venio alius ante me descendit.* Ergo sine homine poterat venire & se mouere, tamen non poterat illo motu citius alijs peruenire. Ideo nunquam potuit sanitatem consequi. Tale est hominis arbitrium in peccato, cuius hic figuram gerit: non est omnino extinctum, aut ita debilitatum vt nullum bonum & honestū opus facere sine gratia possit: nam morale aliquod bonum operari potest, etiam post peccatum;

peccatum ; tamen non tale vt possit ad salutem & liberationem à peccato peruenire, nisi adiuvante & sanante diuina gratia. Ex Tol.

8. *Dicit ei Iesus : Surge tolle grabatum tuum, & ambula.*] Christus mirabiliter confert sanitatem languido suam impotentiam confidenti & auxilium desideranti. *Surge*, inquit: hoc verbo sanat & vires perfectas languido confert, quas vt agnoscat simul dum sanat, præcipit vt surgat, vt se sanum esse cognoscat. At quia surgendo sanitatis receptæ perfectionem cognoscere non poterat, vt tollat grabatum suum imperat, vt sic quantas vno instanti vires acceperat experiatur: & gloria sanitatis manifesta sit omnibus, per quam hominum fidem, quæ ad salutem erat eis necessaria, conciliet. Ideo iubet vt ambulet, & tollens grabatum per ciuitatem incedat, vt ipso facto, præco fiat tanti miraculi. Consuetudo fuit Christo post à se edita miracula simile aliquid facere, vnde miraculi veritas & magnitudo cognosceretur: vt Mat. 8. 4. & 14. 20. & 15. 37. Mar. 5. 43. Io. 2. 8. Mat. 9. 6. Grabatum lectus est, in quo infirmi iacent.

9. *Et statim sanus factus est ille, & sustulit grabatum suum, & ambulabat.*] Superiora Christi verba duo continebant: & efficaciam ad sanandum, & simul præceptum ad operandum: nam tria iussit facere, ideo effectum describit Euangelista, *Statim sanus factus est*, obediuit præcepto: nam surrexit, tulit grabatum, & ambulauit: quæ subitatio diuina factum virtute declarat, *statim*, inquit, *sanus factus est*. Non timet Iudæorum calumpniam languidus, nec legem transgredi dum in sabbato portat onus

746 MANVALE IN EVANGELIVM
tantæ auctoritatis præcepto obediens.

10. *Erat autem Sabbatum in die illo. Dicebant ergo Iudæi illi qui sanatus fuerat: Sabbatum est, non licet tibi tollere grabatum tuum.*] Erat eodie Iudæorum requies quod notat, quia calumniandi ansam erant inde accepturi Iudæi, nec impedit eam Christus, ut eorum errorem confutaret, & vera doctrina sua & virtus patet fieret in frequentia multorum. At cur præcepit quod in Sabbato facere non licebat? Primum, legem dederat ipse, & dispensare poterat, & abrogare. Deinde portare grabatū humeris contra legem erat, sed portare tanquam publicum accepti à Deo beneficii testimonium, non contra Sabbatum sed secundum Sabbatū erat, quod ideo institutum fuerat, ut in eo homines diuina beneficia recognoscerent & meditentur grato animo.

11. *Qui me sanum fecit, ille mihi dixit tolle grabatum tuum & ambula.*] Hoc ita dicit non quasi culpam in eum reiciens, sed quasi factum suum defendens, & eorum à quibus calumniabatur stultitiam arguens. q. d. Qui me sanauit melius intellexit quam vos quomodo Sabbatum obseruandum esset. Ille mihi dixit ut tollerem grabatū meum. Poterat quasi culpam agnoscens calumniatoribus satisfacere posito grabato; noluit, sed pergit grabatum portare, & acceptum profiteretur beneficium, & non alia se ratione defendit, quam quod se Christus id facere iussisset. Mald.

12. *Interrogauerunt ergo eum: Quis est ille homo qui dixit tibi: Tolle grabatum tuum & ambula.*] Iudæorum inuidia non potest intus contineri, sed foras erumpit. Languidus non dixit:

dixit : ille homo qui me sanum fecit, sed, *qui me sanum fecit*. Non ausus est determinare, an homo dicendus est qui tantam habebat virtutem. At Iudæi minabundi affirmant dicentes: Quis est ille homo ? q. d. Non sanctus, non propheta, sed violator est legis, ac pœna dignus. Adhuc magis malitia dilatatur : sciebant sanitatem eum mirabiliter recepisse, non enim negare poterant, omnibus erat cognitus infirmus ille qui repente sanus apparebat, quod ipsimet confirmant : non enim dicunt, nemo te sanum fecit, tu hæc fingis, sed tacentes admittunt verè sanum esse factum, & præ invidia non interrogant, Quis est ille qui te sanum fecit ? sed, *Quis est ille homo, qui tibi dixit : Tolle grabatum tuum ?* cum multò magis illud esset inquirendum, quis esset qui tanta virtute uti potuit. Sed non hoc calumniandi ansam, sed illud, *Qui dixit : Tolle grabatum,* dabat, ideo non vnum sed alterum inquirunt, ex quo eorum intentio maligna dignoscitur. Calumniam non Dei honorem quærebant : si enim hoc eos mouisset, utique quis esset qui sanauit interrogassent ; vt diuinam virtutem in eo agnoscerent. Ex Chryf.

13. *Is autem qui sanus fuerat effectus, nesciebat quis esset : Iesus enim declinauit à turba constituta in loco.*] Dum dicit Euangelista illum hominem nesciuisse, quis eum fecisset sanum, insinuat quod interrogantibus responderit se nescire : causam autem cur nesciuerit subiunxit, nam Christus statim ac fecit miraculum, à loco illo, in quo erat multitudo, se subduxit, nec tempus dedit vt agnosci posset : tum ne propter gloriam hominum id fecisse videretur,

748 MANVALE IN EVANGELIVM
tum vt interim Iudæorum furor effervesceret.
Vel quia id in Sabbato fecerat aufugit, vt pu-
tat Cyr. ne à Iudæis comprehenderetur: non
quod illi nolentē tenere possent. sed vt doceret
fugiendum ab iratis. ex Chryl. & Aug.

14. *Postea inuenit eum Iesus in templo: Et di-
xit illi*] Non casu sed consilio, vt cui in piscina
corporis sanitatem, sic in templo animæ salu-
tem afferret: & vt apertē Iudæi cognoscerent
se miraculi auctorem fuisse, & nominis eius
notitia reuelaretur. Forsan languidus benefi-
cij memor in templo rogabat Deum vt mani-
festaret eum qui sanum fecerat: Iesum in turba
non agnoscit, in templo agnoscit ait Aug.

*Ecce sanus factus es, iam noli peccare, ne de-
terius tibi aliquid contingat.*] Multa ex hoc loco
colliguntur. Primum sæpe corporis morbos
à Deo propter peccatum immitti: nam indi-
care videtur Christus paralyticum propter sua
peccata ægrotasse, cum monet ne amplius pec-
cet ne deterius quid illi accidat. Deinde posse
hominem post acceptam baptismi gratiā pec-
care: Præterea grauius peccare eum qui post
acceptum corporis, vel animæ beneficium ite-
rum peccat, quia ad peccatum ingratitudinem
adiungit. Denique non esse negandam pœni-
tentibus veniam: quoniam Christus non dixit,
iam noli peccare, quia non sanaberis iterum;
sed, *ne deterius tibi aliquid contingat* Mald. Sani-
tate præstita tria ad præseruandum documen-
ta Dominus tradit. 1. vt beneficium acceptum
in memoriam reuocet, *Ecce sanus factus es.*
2. vt causam morbi præcedentis ex peccato at-
tendat, cognita enim causa facilius est præ-
seruatio, dicens: *iam noli peccare.* 3. sciat si
pecca

peccauerit, in peiorem morbum lapsurum.
Tol.

15. *Abiit ille homo, & nuntiavit Iudæis quia Iesus esset qui fecit eum sanum.*] Non malo animo manifestat suæ sanitatis auctorem: non enim credibile est, tanto beneficio à Christo affectum anima & corpore, tam mira admonitione edoctum, & tanto timore terrefactum, tam graue peccatum sine mora, contra tam magnificum benefactorem nemine virgente commisisse. Cyr. dicit hac intentione Iudæos adiisse vt medicum ostēderet, si quis fortè illorum sanitate indignisset. Chrys. verò vt tanquā gratus suum ostenderet benefactorem. Non enim dixit, qui iussit me onus portare: hoc enim quærebant Iudæi accusantes; sed, *qui fecit eum sanum*, vt auctorem sanitatis tantæ ostenderet. Hoc Christo inspirante fecit, vt & miraculo tanto fidem conciliaret, & occasionem daret euulgandæ doctrinæ. ille annuntiabat & illi insaniebant ait Aug.

16. *Propterea persequabantur Iudæi Iesum, quia hac faciebat in Sabbato.*] Id est eo prætextu persequabantur, inde captabant occasionem. Dicitio, *hac*, insinuat ante hoc miraculum, alia etiam facta fuisse à Christo in Sabbato, quæ ab aliis Euangelistis narrantur, & propterea quærebant eum interimere. Ex Aug.

17. *Iesus autem respondit eis: Pater meus usque modo operatur, & ego operor.*] Seu, loqui exorsus est, seu eorum verbis & factis respondit, rationem afferens cur Sabbatum non violauerit. Et sensus est, sicut Pater meus operatur etiam in Sabbato, & ego operor: ille non violat Sabbatum, nec ego. Dicit Deum Patrem

operari vsque modo, i. etiam in Sabbato propter mundi conseruationem, & gubernationem. Insinuat etiam hoc verbum æqualitatem quandam dignitatis cum Patre. Et tacitè respondet Deum non simpliciter quicuisse ab omni opere postquam creauit omnia sex diebus, nam nunc etiam operatur, nec Sabbatum suum violat. Ita, inquit, & ego operor, qui etiam Deus sum: nec propterea Sabbatum violare dicendus sum. Cum discipuli accusarentur ob eandem causam violati Sabbati, non exemplo Patris sui, quia homines erant, sed exemplo sanctorum hominum defendit. Mat. 12. 3. Cum autem ipse accusatur, exemplo patris sui se tueretur. Ex Chryl. Vel hoc dixit perinde ac si dixisset, nullum Patri, nullum sibi ad agendum tempus esse præscriptum: Dominum Sabbati, Dominum temporis, & omnium aliarum rerum esse. Sunt qui non de qualibet operatione, sed de ea qua hominum salutem procurat; alij melius generaliter dictum putant. Ex Aug.

18. *Propterea ergo magis querebant eum Iudai interficere, quia non solum soluebat Sabbatum, sed & Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo.* Dicit Euangelista nunc ad prætextum violationis Sabbati alium speciosius accessisse, quodd se filium Dei, idest Deo æqualem faceret. Et ne quis arbitraretur Patrem suum dixisse Deum, quia ipse adoptionis filius fuerit, adiunxit, dixisse Deum se habere Patrem sibi æqualem. Et dum dicit, *Propterea magis querebant interficere*, significat etiam priùs quæsiuisse interficere. Ex Hilar. 7. de Trin. & Chryl.

19. Respondit itaque Iesus, & dixit eis : Amen, amen dico vobis, non potest Filius à se facere quicquam nisi quod viderit Patrem facientem.] Qd. nihil facio quod non faciat Pater meus : qui ergo me accusat violati Sabbati, etiam transgressionis Patrem insimulat. Nota Filium à se nihil facere, nisi quod viderit Patrem facientem, nihil aliud significare quàm, quicquid filius facit, non solum facere, sed simul etiam Patrem facere, & à Patre habere illud ipsum quod faciat. Creat Pater, creat filius, vna est vtriusque creatio : filius tamen habet à Patre quod creat. Quod dicit, *viderit*, idest videndo accipit vt faciat, & accipiendo videt. Nec in eo aliud est videre, aliud accipere : vtrumque verò ab æterno; etsi opera in tempore fiant. Non enim sensus est filium nihil posse facere, nisi quod ante viderit Patrem facientem: nam mundum fecit quia omnia per ipsum facta sunt, & tamen non vidit Patrem ante alium mundum facientem, quia mundus alius non est. Necessè igitur est vt sensus sit Patrem & filium vnum semper & idem facere; neque posse res facere diuersas cum natura & voluntate idem sint. Hinc est quod ex hoc loco nihil habent quod concludant Ariani. Non tamen Iudæi intellexerunt Christum esse filium Dei. Ex Aug.

Quacumque enim ille facit, hac & Filius similiter facit.] Refutata Sabbati accusatione nunc æqualitatem Patris ex operibus comprobans dixerat, *Pater meus usque modo operatur, & ego operor.* Hoc confirmat & declarat. Confirmat quidem dicens, omnia quæ facit Pater, similiter facit & filius: si igitur Pater operatur, etiam

Filius operatur: & si Pater in Sabbato operatur & vsque modò, etiam Filius. Declarat verò, quia priùs non expresserat modum. Et possit Arianus dicere, Pater vt causa principalis, filius vt minister operatur. At hoc remouens dicit, *Similiter facit*, idest eadem potentia, eadem virtute & maiestate, operatur Filius, qua Pater. Itaque non prius Pater, nec perfectius quàm Filius; ideo autem Filius tot & tam apertis verbis æqualitatem cum Patre ostendit, ne propter assumptam humanitatem aliquid perdidisse de eius maiestate videatur. Nota Filium omnia operari quæ Pater operatur; tamen nõ omnia Filium operari per carnem. Ex Aug. & Hyl. 7. de Trin.

20. *Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat ei, quæ ipse facit.*] Q. d. Dixi vobis me nihil facere nisi quod video Patrem facere, & dixi omnia quæ facit Pater, me etiam facere; nemo existimet me non omnia facere, quæ Pater facit, quasi non omnia, quæ Pater facit videam: non enim sic est: nam Pater diligit Filium, & ideo nihil ei occultat, sed omnia demonstrat quæ ipse facit: & sic Filius omnia facit quæ Pater facit. Dicitur autem Pater demonstrare Filio omnia quæ facit, quia cognitionem quam habet Filius, Pater dat. Communicat enim Pater Filio scientiam cum essentia; & hoc est demonstrare; sicut Filium discere, seu videre Patrem facientem, est accipere cognitionem à Patre. Et loquitur humano modo: hi enim qui se amant mutuò sibi omnia communicant. Vritur enim hoc, vt signo, non vt causa cur omnia demonstret: nam non amando, sed generando demonstrat. Quod si sumatur

tur

tur vt causa, non quatenus Deus est, sed quatenus homo est intelligitur; multa enim illi tribuit amoris causa: vt quod dicitur, *omne iudicium dedit Filio*. Ex Aug.

Et maiora his demonstrabit ei opera, vt vos miremini.] Dici possit, non fecisti omnia quæ Pater fecit, cum opera Dei multo sint maiora quam quæ hæcenus tu fecisti: ideo addit, *maiora his demonstrabit*, ita vt vos in admirationem rapiant. Quæ autem sint hæc maiora statim explicat, nempe miracula magna, magis potentia diuinæ expressiua. Vel alludit ad potentiam quam in iudicio est ostensurus, quæ nullam vnquam maiorem monstrauit. Ex Hil. Chry. & Aug.

21. *Sicut enim Pater suscitatur mortuos, & viuificat: sic & Filius quos vult viuificat.*] Probat Christus se omnia facere quæ facit Pater, & Patrem omnia quæ facit demonstrare Filio per opera Dei maiora. Si enim facit, & ostendit Filio quæ maiora sunt, & quæ propria sunt Dei, consequens est demonstrare omnia. Vnum autem opus est mortuos suscitare, & viuificare; hoc facit Pater: hoc idem facit Filius: non vnum sed omnes. Et ne putarem suscitasse vt Prophetæ suscitauerunt; addit, *quos vult*. Quia solius Dei est viuificare quos vult: & propterea sicut Pater, & ipse viuificat. Quod si alludit ad iudicalem potestatem, quia iudicis est absolueret, vel damnare, id est viuificare, vel occidere; proponit suscitationis exemplum: quod non ad sola corpora sed ad animas etiam referendum. Ex Chryl. & Aug.

22. *Nec enim Pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio.*] Præter mortuorum viuificationem.

uificationē, hoc alterū opus demonstrabit Filio in carne-existēti; nempe iudiciū generale omnium hominū; qui visibiliter sententiam feret, non Pater, qui naturam non suscepit humanam. Ideoque dicitur neminē iudicaturus per se, sed per filium in carne. Illud, *omne*, ad personas refertur: nempe dedit omne iudiciū; id est omnium iudiciū. Qui putant filio tanquā Deo datam à Patre esse iudicandi potestatem, unā cum æterna generatione datam putant: generando enim Filium Patrem iudicem fecit. Qui verò tanquam homini Christo datam eam potestatem docent, in humana datam putant generatione, ubi factus est Rex: eo enim ipso quod Rex, est iudex, Ps. 1. Ex Hyl. Chrys. & Aug.

23. *Vt omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem.*] Hoc refertur ad viuificationem mortuorum, & ad iudiciū generale hominū, quæ Pater dedit & demonstrat Filio. Causa autem finalis est ut filius Dei latens in natura illa, agnoscat, & agnitus ab omnibus honorificetur ut Deus, sicut Pater honoratur ut Deus. Quāuis enim sit in natura humana, non desit esse Deus Patris æqualis & consubstantialis, tamen non est ab omnibus cognitus: ideo nec honorificatus. Propterea exercuit aliqua diuinitatis opera per carnem, ut diuinitas ibi latens manifestaretur, crederetur, honorificaretur. Opus autem quo maximè est honorificandus, præter suscitationem mortuorum, est iudiciū futurum, in quo incuruabitur omne genu, & videbunt homines in quem confixerunt. Ex Aug.

Qui non honorificat filium, non honorificat Patrem,

trem, qui misit illum] Si non honorare Filiū Dei in carne, est Patrem non honorare, sequitur vt qui contumeliam infert Filio, inferat & Patri. Hinc collige quanti criminis Iudæos reos facit qui eum legis transgressorem dicebant. In verbis *Qui misit illum*, tacite causam innuit cur qui Filium non honorat, nec Patrem honoret; nempe quia misit illum. Missio duo dicit processionem à Patre, & carnis assumptionem: quia sic homo factus est vt à Patre procedat ipsi consubstantialis. Alio ergo honore est afficiendus quam quia est legatus Patris. Non dicit, non honorificat Deum, quia missus est non vt Prophetæ missi sunt, sed vt procedens filius à Patre. Ex Aug.

24. *Amen, amen dico vobis, qui verbum meum audit, & credit ei, qui misit me, habet vitam æternam. Et in iudicium non venit, sed transit de morte ad vitam.*] Subiectum de viuificatione & iudicio prosequitur: cum enim ipse sit qui viuificat, & qui iudicat omnes, ostendit, quale iudicium subibunt honorificantes eum, & credentes, dicens hos vitam æternam habituros. Vtitur verbo præsentis, *habet*: quia ius habet, & quoddam pignus illius, & ipse est qui viuificandus est. Vbi nõranda necessitas & efficacia credendi in eum: qui enim credunt viuificandi sunt in hoc iudicio. Non dixit qui credit in me: non quia sic gloriari videretur, sed quia sic magis exprimitur qualis sit futura fides credentium: Nam qui credit ei qui misit Christū, credit in mittentem, & in missum: & in hoc significatur Trinitatis mysterium. Credit etiam Christū esse missum, in quo incarnationis mysterium indicatur. Et his articulis fides Christi

fit maximè definitur; nimirum vt credamus eum esse Dei filium, patri consubstantialem, & hominem propter nos factum. Nec ab hac fide excluditur dilectio & opera ipsius. sed de fundamento ipso, quod tunc nondum iactum erat, agebat; hoc autem est fides in eum. Causam verò reddit cur credens vitam æternam sit habiturus. Et, pro, *quia* in iudicium non venit, id est, non iudicatur secundum ea quæ commisit. Nam per fidem in Christum vitam remittuntur ei commissa: sed de morte corporis in qua est transit ad vitam beatam. Non credentes autem veniunt in iudicium, quia pro peccatis damnationi iam sunt deputati: nec per fidem Christi liberati sunt, quia ea caruerunt: hi de morte corporis transeunt in mortem æternæ damnationis. *Venit* est præsentis temporis, *transit* præteriti, sed vim habet vtrumque futuri. Ex Aug.

25. *Amen, amen dico vobis, quia venit hora. & nunc est, quando mortui audient vocem filij Dei. & qui audierint vivent.*] Confirmat eum qui audit, & credit verbum eius, in vitam transire posse: nam tantæ virtutis est, vt mortuos possit voce suscitare. Et hoc citò fiet. *Venit hora*, id est, vêtura est: vel aduentat, appropinquat. Hoc dicit propter mortuos quos voce sua erat citò suscitaturus. Vt filium viduæ, filiam Archisynagogæ, & Lazarum. Vnde intelligunt qui mortuos suscitare potuit, eum viuis vitam æternam dare posse. Notanda analogia, sicut qui corpore mortui sunt, dum audiunt Christi vocem, transeunt de morte corporis ad vitam: ita qui animo mortui sunt, dum audiunt eius verbum, à morte sempiterna ad vitam æternam

scuo

reuocantur. Ait, *Nunc est*, quia breui hos mortuos erat suscitaturus: vel quia iam tum homines incipiebat iustificare. Si de nouissimo iudicio sermo est, dicendum vt Ioānes 1. Epist. 2. *Nouissima hora est*, vel quia, vt Petrus ait 1. Ep. 3. vnus dies apud Dominum sicut mille anni: vel vocat nouissimum tempus post statum nature, & legis, statum vltimum post quem in hac vita ante finem mundi alius expectandus non est, nisi iudicium. Ex Aug.

26. *Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit & filio habere vitam in semetipso.*] Rationem reddit cur qui audierint vocem filij viuent, cum mortui sint, quia sicut Pater habet vitam in semetipso, & ideo mortuos suscitatur: ita etiā dedit Filio vitam habere in semetipso, propterea poterit etiā mortuos suscitare. Habere vitam in semetipso est, non participatam vitam habere, nec dependentem ab alio. Vnde colligitur contra Arianos filiū eiusdem esse vitæ cum Patre. Dicit, *in semetipso*, non à semetipso, quia habet à Patre hanc vitam. Creaturæ autem nec in semetipsis nec à semetipsis habent. Pater dedit filio per æternam generationem, vt vitam haberet in semetipso, vel cum fecit vt homo ille Christus in vnā cum filio suo personam vniretur, cū constituit illum Regem, & Redemptorem, iudicem viuorum & mortuorum. Ex Hil. Chry. & Aug.

27. *Et potestatem dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est.*] Toletus hunc sensum esse ait. Credentes in me non venient in iudicium condemnationis: sed à morte ad vitam æternam reuocabuntur. Possum autem hoc facere: nam potestatem habeo viuificandi, quia vitam ha-

beo

beo in memetipso, sicut Pater, & potestatem habeo iudicandi. Et cum dicit, *potestatem dedit ei*, non sola nuda potestas consideratur, sed ut per humanitatem exercenda est. Et verba, *quia filius hominis est*, sunt immediatè connectenda præcedentibus, quia continent causam. q. d. Homines voluit Deus per hominem iudicare, ut sensibile sit iudicium, & sicut per hominem saluavit hominem; ita etiam per hominem, eundem iudicabit. In illo misericordia; in hoc iustitia Dei multum commendatur. Quis enim non iustissimam dicet esse sententiam quam contra peccatores proferet is, qui in cruce suum sanguinem pro eorum salute fudit? Chry. Aug. & Theoph.

28. *Nolite mirari hoc, quia venit hora, in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem filij Dei, & procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionem iudicij.*] Quasi sensus sit, Nolite mirari quoddam filius hominis sit, nam & filius Dei est. Cyr. ad paralyticum refert, q. d. Nolite mirari quod tantopere miramini, esse à me sanatum paralyticum: veniet tēpus cum non solū paralyticos sanabo, sed omnes etiam suscitabo, qui mortui in sepulchris iacent. Leontius ad mortuos qui audient vocem filij Dei q. d. Non paucos, sed omnes omnino suscitabo. Ex Aug. Dixerat iudicij potestatem sibi datam à Patre: at quia audientes hoc ut incredibile refutarent aliquo gestu exteriori, adiunxit: *Nolite mirari hoc*, id est, ne vobis hoc incredibile videatur, quia non solū hæc mihi data est potestas, sed veniet profecto tempus quando iudicium hoc fiet. Nam omnes mortui audient vocem

vocem filij Dei, & procedent seu prodibunt ex sepulchris, & resurgent: sed non eodem modo omnes, qui enim bona egerunt resurgent in vitam æternam, qui verò malā resurgent in dānationem. Hier. Ep. ad Pam. Audient auribus & procedent pedibus. At resurrectio vitæ bonis: resurrectio damnationis & æternæ mortis propria est malis. Dicit autem, *Audient vocem filij Dei*, Quia diuina virtute suscitandi sunt mortui: & est illa vox de qua 1. Thes. 4. Ex his patet quod supra dixit credentes non venire in iudicium, sed de morte transire ad vitam. Qui autem dicantur credentes qui non damnantur sed vitam habent æternam, exponit nunc, non qui solam habent fidem vt contendunt hæretici, sed qui bona egerunt, vt Mat. 25. qui fidei, charitatis opera coniunxerunt. Melius Amon. & Theoph. ex hoc loco colligunt solam fidem ad salutem satis non esse. Non esse additum, *venit hora & nunc est*, sicut prius dixerat, quia illic agebatur de resurrectione priuata; hic de publica omnium cuius nondum tempus aduenierat admonet Aug.

30. *Non possum ego à meipso facere quicquam: sicut audio iudico.*] Sibi potestatem iudicandi à Patre datam dixerat. Et tacitæ obiectioni respondet, quamuis homo sit tamen se in iudicando errare non posse, dicens: *Ego à meipso non possum facere quicquam*, id est non vt homo tantum facio quæ facio, sed vt filius Dei, vnus cum Patre naturæ: non humana scientia, aut potentia sola vtor; sed simul diuina. Chrysost. Assueti erant Iudæi audire Deum futurum iudicem. Ps. 49. & 74. & 67. 71. 73. 81. Ergo ne offenderentur quod Christus cum homo esset dicere

diceret se iudicaturum omnes homines, docet id non sua, i. non humana, sed Patris, i. diuina auctoritate facturum. *Sicut audio iudico.* Christus audiebat vt Deus, quia scientiam habebat à Patre: audiebat vt homo, quia scientiā habebat humanam à diuinitate cōmunicatam. Iudicabat ergo sicut audiebat, & non à se solo; non ergo ignorantia labi poterat in falsum iudicium, nec vt Deus, nec vt homo.
 Ex Aug.

Et iudicium meum iustum est, quia non quero voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me. Idem alijs verbis confirmat, & exclusa priori obiectione quia falli non potest, excludit aliam tacitam iniquitatis, & dicit, iudicium meum etiam iustum erit. Nam non quero voluntatem meam, i. non facio secundum voluntatem humanam solam, sed secundum diuinā in qua iniustitia esse non potest. Significat se operari secundum humanam voluntatem, ita tamen vt diuinæ sit cōformis, & loquitur vt homo de humana voluntate. Vna res enim errandi causa, quòd suam quisque sequatur voluntatem. S. Aug. tract. 22. Filius vnicus dicit, non quero voluntatem meam, & homines volunt facere voluntatem suam? Et ait se debere voluntatem eius facere non solum quia Pater est, sed quia ad hoc ipsum missus est. Sic Chrys.

31. *Si ergo testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum non est verum.* Chrys. & Cyr. putant id non ex sua sed ex Iudæorum opinione dicere, q. d. Quia ego de meipso testimoniam perhibui, existimabitis testimonium meum non esse verum. At non ita est. Superius multa

multa sũe diuinitatis mysteria Iudæis declarauerat, nunc quia increduli manent suam veritatem testimonijs confirmat. q. d. Tu de teipso loqueris nullum testem profers : præuenit hanc obiectionem, sic se Deum ostendens, qui occulta cernebat. Hic ergo sensus est si ego de meipso testimonium perhibeo, nec alio argumento aut testimonio quæ affirmaui, probō, quàm his verbis exterioribus, quæ protuli, aut rationibus solis humanis solæque auctoritate mea exteriori quæ apparet : testimonium meũ non est legitimũ, nec dignum fide, nec verum reputandum, quamuis reuera verum sit (loquitur vt homo) vel prouerbiali modo. q. d. Nolo mihi de me testificantem quisquam credat, ne id contra prouerbiũ vulgare postulare videar. At nõ sic est quia non solus ego de me testor, sed diuinis argumentis vtor, operibus nempe, & signis diuinitatis. Nec est contrarium illud, Io. 8. *Si ego testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum verum est* : nam loquebatur vt Deus : qui non humanis verbis sed diuinis factis de se testabatur. Ex Chryf.

32. *Alius est qui testimonium perhibet de me, & scio quia verum est testimonium eius quod perhibet de me.*] Dixerat si solus de me testimonium perhibeo, testimonium verum non est: adiungit alium etiam esse qui testimonium perhibet de seipso. Cyr. Hic *alius* est Pater : & nota Christum in vnitatem suam personæ duas habere naturas diuinam & humanam, & duo operationum genera : vnum secundum diuinam, alterum secundum humanam : sed magnum est vtriusque discrimen. Nam sicut diuina
 natura

natura non sibi erat propria, sed cum Patre communis, quæ secundum eam operabatur, non Christi solius sed Patris simul opera erant, quando enim mortuos suscitabat, infirmos sanabat, quia secundum naturam diuinam primariò ea efficiebat, erant & sua, & Patris simul opera. Tamen quia natura humana sibi propria erat, quia non personæ Patris sed suæ tantum erat vnita, quæ secundum eam faciebat, sua erant opera propria, vt quando incedebat, fatigabatur, sitiebat, orabat, similiæque opera hominis exercebat. Opera hæc hominis, non erant testimonium suæ diuinitatis, sed illa priora, quæ erant diuinitatis. Quæ quoniam & sibi vt Deus erat, & Patri, erant communia: hinc factum est vt ea modò Patri, modò sibi ratione suæ personæ attribueret: aliquando enim dicebat Patrem de eo testimonium facere, & operari quæ faciebat; aliquando verò ipsemet ratione diuinæ suæ personæ propter naturam eandem cum Patre dicebat de se vt homine ferre testimonium, & operari mira illa opera, vt eandem se habere cum Patre naturam & non solum hominem esse ostenderet. Sic intelligitur nunc quod ait alium esse qui testimonium ferret, nempe Patrem ipsum, qua ratione diuinæ naturæ edebat miracula diuinitatis testimonium perhibentia. Cum autem sibi potuisset etiam adscribere hæc opera, & testimonium, tamen Patri tribuit, vt alium testem esse confirmet. Nam Pater distincta erat persona, & sic sunt duo testes nempe ipse cum Patre. Chrys. hunc alium putat esse Ioannem, quia de Ioanne statim loquitur. Mald. & Patrem & Ioannem & Moysen & omnes Prophetas

phetas intelligi, sed singularem pro plurali poni. Et scio quia verum est testimonium, i. ego etiam testificor & illius probo testimonium, vt non ego solus, sed duo simus. vt Io. 8. Vel indicat se non aliorum quidem de se testimonio credi voliturum fuisse nisi certò sciret verum esse. Ita Alcuin.

33. *Vos misistis ad Ioannem, & testimonium perhibuit veritati.*] Q. d. vosmet mihi testimonium accumulastis. Nam misistis ad Ioannem vt eius testimoniū inquireretis. Ille autem testimonium perhibuit veritati, i. respondit veritatem nempe negando se esse Christum, & me eum ipsum esse confitendo; vos iudicatis Ioannem fide dignum, & hic non sua sponte sed rogatus à vobis veritatem dixit, Sic Chrys.

34. *Ego autem testimonium ab homine non accipio, sed hæc dico vt vos salui sitis.*] Ne hoc testimonium putarent esse propter quod dictum erat, *Alius est qui testimonium perhibet de me*, propterea dicit, *Ego autem non accipio testimonium ab homine*; i. non hæc refero quasi velim Ioannis testimonio meam tueri sententiam, non indigeo ullius hominis testimonio. Quòd si hæc de Ioanne dixi id propter vos facio, vt salui sitis, i. vt vestrismet factis meam doctrinam confirmem, & impellam vos ad veritatem cognoscendam & recipiendam, per quam salutem consequamini. Nam quem vos voluntate vestra elegistis vt de Christo testimonium ferret, ille ipse testatus est veritatem, nempe me esse Christum. vt credentes salui sitis. Sicut cū vox de cælo intonauisset, *Et clarificauit & iterum clarificabo*, dixit: *Non propter me hæc vox venit*

764 MANVALE IN EVANGELIVM
venit sed propter vos c. 12. Ego non accipio testimo-
nium ab homine. Hoc verbo etiam insinuat ta-
citè se esse Deum. Ex Chryf.

35. Ille erat lucerna ardens & lucens, vos au-
tem voluistis ad horam exultare in luce eius.]
Cyr. quia Ioannis testimonium contempsisse
videri poterat, ideo nunc cum comparatione
lucernæ commendat. Aliter Chryf. ne dicerent,
Quid ad nos si ille testimonium perhibuit? id
nos non recipimus, recepisse ostendit. Mald.
Dixerat se Ioannis testimonio vsum esse non
quod ipse indigeret, sed vt illi salui essent, ad-
dit eius testimonio, si ei credere voluissent, sal-
uos fieri potuissent. Nam erat ille ardens & clara
lucerna quæ Christum salutis viam ostenderet.
At illos leues & inconstantes fuisse, qui non
nisi ad horam ea lucerna exultauerunt. Lucer-
na insinuat mandatum seu missum esse Ioan-
nem, quia est instrumentum quo vtimur vt
luceat alijs: Lucerna etiam ab alio lumen ac-
cipit; sic Ioānes à Christo: Lucerna sole adue-
niente cessat: sic Ioannes, Christo iam prædi-
cante, suo testimonio finem fecit. Ardens in se
quia veritatem sciebat cui erat testimonium
perhibiturus. Lucens quia alijs veritatis huius
erat fide dignus prædicator. Ardens per cœle-
ste desiderium, lucens per verbum. Greg. illud
ad vitam hoc ad doctrinam refert. Ardens &
lucens, i. non qualiscumque lucerna erat, sed
clara, lucens, illustris, quæ ad commonstran-
dum salutis auctorem satis illuxit. Et confir-
mat dicens. Vos autem voluistis ad horam exul-
tare in luce eius. Nam à principio dignum fide
iudicastis, & vt à Deo missū recepistis: lucebat
ergo ille vsque adeo vt illum Christum esse pu-
taretis

raretis, sed ad horam & breui tēpore id fecistis. Quo verbo Iudæos inconstantiz arguit, quod in ea opinione, quā de Ioanne initio conceperant, nō perseuerauerint: si enim perseuerassent, credidissent eius testimonio de Christo & ad ipsū Christū venissent salutis auctore. Ex Chry.

36. *Ego autem habeo testimonium maius Ioanne.*] Causam refert cur Ioannem in testem non adducat, quia habeo, inquit, maius testimonium, i. maioris auctoritatis: nam nō personam personæ sed testimoniū testimonio comparat. Chryl. coniungit hæc cum superiore versu. q. d. Magnum quidem fuit Ioannis testimonium, erat lucerna ardens & lucens: sed maius testimoniū opera mea præbent. Si illi de me testificanti nō credidistis, operibus saltem meis credite. Alij connectūt hæc verba illis, *vos misistis ad Ioannem.* q. d. Vos uti testimonio Ioānis voluistis: ego autem non produco testimonium hoc: habeo enim testimonium maius humano, & ideo ab homine non accipio.

Opera enim, quæ dedit Pater ut perficiam, ea ipsa opera quæ ego facio testimonium perhibent de me, quia Pater misit me.] Declarat quod opera sunt hoc testimonium maius testimonio Ioannis: non quæ ut homo perficiebat: ideo subdit. *Quæ mihi Pater dedit ut ea perficiam*, i. quæ facio ut Deus per potentiam acceptam à Patre. Cuius autem rei hæc opera testimonium perhibent? nimirum me esse à Patre missum. Perficienda dicit loquens ut homo, cui Pater iniunxit, ut ea opera faceret: & simul potentiam dedit per quam faceret, nempe per diuinitatem unitam illi humanitati. Et ne quis putaret se ea facere tantum ex delegatione aliqua, adiunxit:

adiunxit: *Opera qua ego facio*, i. non tantum accepi à Patre opera, sed simul opera hæc ego facio, quia Deus sum. Quæres quis est qui hoc testimonium perhibet? & quis est de quo perhibetur? opera enim sunt ipsum testimonium. Responder Tolet. Christus ipsemet, vt Deus est, perhibet de se vt homine testimonium per opera quæ facit supra hominem, nempe miracula, quæ sunt opera Dei. q. d. Si nihil appareret in me nisi humanum, esset qui de me testaretur homo. At cum opera per hanc humanitatem faciam, quæ Dei sunt, testimonium reddo me esse Deum, qui in hac lateo humanitate. Et quia hæc quæ facio vt Deus, communia sunt etiam Patri, Pater vnâ cum filio reddit testimonium, vt non vnus, sed vt duo sint testimoniū ferentes; sed de vno nempe filio hominis facto. Quod autem testantur, idest, esse scilicet filium Dei à Patre missum, qui in illa est humanitate, nec merum esse hominem qui apparet, sed simul filium Dei. Ex Hil. 7. de Trinit.

37. *Et qui misit me Pater, ipse testimonium perhibet de me.*] Explicat quis sit hic alius qui testimonium perhibet. Pater, inquit, qui misit me. hoc testimonium est illud in baptismo redditum Mat. 3. Accumulatur autem hoc Patris testimonium non illo Ioannis, sed testimonio quod ipsemet Christus vt Deus de se reddebat vt homine, per opera diuinitatis. Alij intelligunt de voce illa Patris in trāsfiguratione edita, Mat. 17. vel de lege & Prophetis, in quibus Pater loquens sæpe se missurum testabatur filium. Ita Cyril.

Neque vocem eius vnquam audistis, neque speciem

ciem eius vidistis, & verbum eius non habetis in vobis manens, quia quem misit ille, huic vos non creditis.] Cum Patrem testimonium de eo reddidisse dixisset, arguit eos vt immemores & cōtemptores pacti quod pepigerunt cū Deo in monte Oreb. Deut. 18. & Ex. 20. & dicit, *vos eius vocem audistis nec speciem eius vidistis*, alludit ad verba quæ tunc populus dixit nempe, *vocem eius nō audiam, & ignem hunc non videbo*. Sensus ergo est, obtinuistis quæ per Patres vestros olim præ timore petiistis: non enim vocem horribilem Patris audistis, neque speciem terribilem eius vidistis; verbum tamen & pactū eius ad quod vos obligastis non seruatis. Acceperatis quidem pactum eius, nempe vos audituros quem ille miserit Prophetam de gente vestrat: verbum & pactum eius non manet in vobis, quia quod pepigistis implere non vultis. Ecce enim ego sum quem ille misit; & vos non mihi creditis, nec auditis me sicut promissistis. Quibus verbis apertè se esse Messiam significat & diuinam vltionem propter eorum incredulitatem ex Dei pacto tacitè comminatur. Tol. Chrys. & Cyril. putant Christum propterea hoc dixisse quia sciebat gloriari solere Iudæos quodd Deum sibi loquentem audissent, quodd Deus cum Moyse locutus est c. 9. Docet ergo eos nunquam veram Dei vocem audiuisse, nec speciem perspexisse, quia Deus spiritualis est: idcircoque non debere ea re confidere sed sibi credere. Rupertus verò: Ille cuius nec vocem audistis vñquam nec speciem vidistis, idest verus ille Deus qui nec oculis corporis videri, nec audiri auribus potest, testimonium mihi perhibet. Itaque testimonium habeo maius quam

quàm Ioannis. Alij hunc tantùm esse sensum eos non esse familiares Deo, nam familiaritas visu & auditu contrahitur. Mald. verò ita interpretatur: Christus modò dixerat Patrem sibi non verbis sed operibus ipsis atque miraculis testimonium perhibere, quia poterant illi causari id genus testimonij veluti mortuum & mutum esse, velle se expressum Dei ore audire testimonium; dicit expectandum illis aliud testimonium non esse, quod ipsis visus, & auditus afferat Pater. Patrem enim neque audiri neque videri posse: opera eius esse colorem, eius voces quibus videatur, quibus audiatur. Pl. 19. Credant igitur operibus. Hil. l. 9. de Trin. sic: Propterea vocẽ eius non audistis, nec speciem vidistis, nec verbum eius manet in vobis, quia mihi non creditis. q. d. Si mihi crederetis vocem Patris audiretis, & speciem eius videretis. Qui enim videt me, videt & Patrem, & qui audit me, audit & Patrem. Athan. ser. 4. contra Arianos, verbum refert ad Christum qui est verbum Patris, qui est imago & figura substantiæ eius. q. d. Vocem Dei non audistis, nec formã vidistis, & cum superesset vobis modus vnus, vt in me, qui sum verbum Patris, crederetis, hunc modum contemnitis & non creditis mihi: propterea Patris cognitionem non habetis, & diuina notitia priuati estis. S. Aug. vocem exponit quando dictum est Io. 17. *Et clarificauit & iterum clarificabo.* At quando hæc loquebatur nondum prolata erat illa vox Patris. Alij ad vocem in baptismo referunt quam isti existentes in Hierusalem, non audierunt. At dicitur, *non audistis vnquam*, quod aduerbium non ad vnã vocem sed ad omnes generaliter

generaliter refertur. Melius Tol. speciem Dei vocari eam in qua apparebat, & vocem verba quæ sentiebantur: vt Exod. 20. & Deut. 18. pater.

39.40. *Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in illis vitam æternam habere, & illa sunt quæ testimonium perhibent de me: Et non vultis venire ad me, vt vitam habeatis.*] Testimonio operum, & paterno, accumulat etiam Scripturas sacras. Vos, inquit, scrutamini & inquiretis Scripturas, quia putatis in obseruatione earum vitam positam æternam, & illæ sunt quæ testimonium perhibent de me, & tamen vos non vultis venire ad me, vt hanc vitam habeatis. Malitiam eorum arguit significans eos proprio Scripturarum studio conuictos esse de veritate Christi: præ malitia tamen nolle eum recipere, nec in ipsum credere: quamuis per Christum hæc æterna vita consequenda esset. Ex hoc loco cõstat iudæos Scripturas de Christo inquisiuisse; quamuis animo calumniandi & earum lectione conuictos de veritate Christi (non enim habebant quid responderent tot ac tantis testimoniis.) non volebant adhuc obstinari credere in eum, nec ipsum confiteri, etsi scirent in Christo vero & promisso positam hanc vitam æternam quam ex Scripturarum obseruantia se habere putabant. Hoc significat hoc verbum, *Et non vultis venire ad me*; quasi causa sit voluntatis malitia, non autem quodd Scripturarum testimonia non indicauerint veritatem eis. Per Scripturas, legem & prophetas intelligit. Chrys. *Scrutamini* legit per modum imperandi & exhortandi, vt Christus eos impellat ad studium Scripturarum, quia ipsæ te-

770 MANVALE IN EVANGELIUM
testimonium perhibent de Christo. Alij non per
exhortandi, sed per indicandi modum inter-
pretantur. vt Cyr.

41.42 *Claritatem ab hominibus non accipio, sed
cognoui vos quia dilectionem Dei non habetis in
vobis.*] Idest humanam gloriam nihili facio,
humanas laudes propter in eipsum non curo,
nec eas accepto: vnde quæ dixi. *Non vultis ve-
nire ad me*, non quia à vobis laudari cupiam,
dixi; sed quia noui vos non habere vitam,
quæ est dilectio Dei: & vt hanc acciperetis
propter vestram vtilitatem ego hæc locutus
sum, non autem propter me. Ego enim ho-
minibus non indigeo, sed propter salutem
ipsorum eos quæro. Cyril Ego claritatem ab
hominibus non accipio, sed propterea hæc
adduxi testimonia, vt ostenderem vos carita-
tem Dei non habere: Vel Ego quidem me ser-
uatorem esse mundi, non humanis, quibus
non indigeo, sed diuinis probaui testimo-
niis: scio tamen apud vos ne diuina quidem
testimonia valitura, quia dilectionem Dei non
habetis, quam si haberetis plus eius testimoniis
tribueretis. Ex Chryl. & Alcuin.

43. *Ego veni in nomine Patris mei, & non ac-
cepistis me: Si alius venerit in nomine suo, illum
accipietis.*] Declarat in quàm absurdos errores
labantur ij qui caritatem & Spiritum Dei in
se non habent; quippe qui obstinato animo
contra veritatem resistunt. 1. Thes. 2. Venire
in nomine Patris, non est tantum missum esse
à Patre, sed ita missum, vt testimonia sufficien-
tissima suæ missionis haberet. *Veni, inquit,
in nomine Patris, & non accepistis me:* Non quia
non ego fecerim omnia ex quibus me à Patre
missum

missum cognosceretis, sed quia nolulistis. Ergo vos non habetis dilectionem Patris, nec ex Dei amore facitis quæ facitis. Præterea si alius venerit, vt reuera veniet Antichristus, in nomine suo, non à Deo missus sed à sua propria malitia inductus, illum recipietis. Si autem Dei amor in vobis esset, non deberetis hunc recipere. Si igitur quem misit Deus non recipitis, quem non misit recipitis, non est dilectio Dei in vobis. Alij non de Antichristo solum sed de omnibus falsis prophetis generaliter interpretantur, qui currebant cum non mitterentur. Mat. 24. & Act. 8. de Simone Mago.

44. *Quomodo v's potestis credere qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriam quæ à solo Deo est, non queritis?*] In eos inuehitur postquam iam testimonia suæ veritatis narrauit dicens, Quomodo credere potestis qui gloriam propriam queritis non Dei? non ego sum in causa, qui efficacissima credendi iam adhibui argumenta, sed vos qui ab ambitione vestra, quæ cæcitatæ vestræ causa est, nō abstinere. Sensus est illos plus velle apparere iustos & sapientes hominibus quàm verè & coram Deo esse. Sic Alcuin.

45. *Nolite putare quia accusaturus sum vos apud Patrem: est qui accusat vos Moyses in quo vos speratis.*] Videri volebant Iudæi studio seruandæ legis Moyse aduersari Christo, dixerat eos id non apud Deum, sed apud homines gloriam captantes facere: addit nunc fore vt id in extremo iudicio manifestum futurum sit, vt ille ipse Moyses cuius studio fingeant se Christo aduersari, accusaturus eos sit quod ei non

772 MANVALE IN EVANGELIUM
crediderint, quem ipse eis demonstraerat,
Gen. 49. & Deut. 18. Omnes etiam ceremo-
niæ, omnes ferè historiæ, quas Moyſes scripſit,
Chriſtum demonſtrabant. Illi erant adeo per-
uerſo iudicio vt vmbriſ crederent, veritati non
credere. Euthym. Etſi id me facere oportebat,
minimè ramen faciam, quia clemens ſum.
Beda verò, ideo non accuſo quia non veni
damnare, ſed ſaluare. At quomodo accuſatu-
rus Moyſes? Quia ex ipſius libris in iudicio
conuincuntur Chriſto, cui credere debèbant,
non credidiſſe. Apoc. 20. Moyſes ergo hic Scri-
ptura ſeu lex Moyſis vocatur, & dicitur, *in quo*
vos ſperatis, quia putabant ſe ceremoniarum
& legalium mandatorum obſeruatione vitam
æternam conſecuturos. Ro. 3. Gal. 2. Ex Chryſ.

46. *Si enim crederetis Moyſi, crederetis forſitan*
& mihi: de me enim ille ſcripſit.] Declarat cur
Moyſes eos accuſet, quia Moyſi non habebant
fidem: & probat, quia ſi ei crederetis, mihi
etiam crederetis: nam ille de me ſcripſit. Si
igitur mihi non creditis de quo ille ſcripſit,
iàm ſcriptis & verbis eius increduli eſtis, & hac
ratione vox accuſat Moyſes. Gr. *forſitan* vim
habet affirmandi, vtique crederetis, vel more
noſtro poſuit non quia dubitatio ſit in Deo. ex
Alcuin. Non citat locum, vt ipſi ſcruta-
rentur Scripturas, vel vt cogerentur ipſum
interrogare vbi de ipſo Moyſes ſcripſiſſet: vel
ne augeretur eorum pœna, quia nec credidiſ-
ſent: Vel certum locum non deſignat, quia vbi-
que Chriſtum promittit, aut venturum ſigni-
ficat. Ex Aug. contra Fauſtum.

47. *Si autem illius literis non creditis, quomodo*
verbis meis credetis?] Quem præ Moyſe nihili
faci

facitis. Moyſi & ſcriptis permanentibus, & antiquis verba noua, quæ tranſeunt, & ſe, qui minoris habebatur, opponit. Ex Theoph.

CAPVT VI.

Cibat corpus & animam.

I. **P**ost hæc abiit Ieſus trans mare Galilææ, quod eſt Tiberiadis.) Tempus quo hoc geſtum fuit, & totius huius hiftoriæ explicationem vide apud Matth. 14. Quando poſt hæc, dicitur quæ in ſuperiori capite facta ſunt, non oportet intelligere, quæ in hoc capite narrantur continuè eſſe facta poſt languidi ſanationem. Nam hæc in Hieruſalem facta fuit tempore Paſchæ ſatis vel Pentecoſtes. At hoc miraculum prope ſequens Paſcha: multi ergo menſes interceſſerunt inter hoc miraculum ſuperius, & hoc, quo tempore multa miracula fecit in Galilæa; & ſermonem illum celebrem habuit in monte; duodecim elegit Apoſtolos; Ioannes occiſus eſt; fama miraculorum ad Herodem peruenit, &c. quæ Matth. Mar. & Luc. diligenter referunt. Conatus ea quæ illi prætermiſerant, præcipuè verò verba & ſermones Chriſti recensere. Qua autem occasione abierit ſilet, quia alij expreſſerunt, Mat. 14. Luc. 9. Abiit ſauitiæ Herodis cedens, hominem ſe in hoc verum demonſtrans. Mar. 6. aliam etiam exprimit cauſam; nempe vt puſillum cum diſcipulis quieſceret. Cætera uſque ad verſ. 14. vide apud Mar.

14. Illi ergo homines cum vidissent quod Iesus fecerat signum, dicebant: quia hic est Propheta, qui venturus est in mundum. Multa prætermitit Ioannes quæ alij Euangelistæ referunt. 1. Mat. & Mar. dicunt exiisse, idest ex montis secreto ad turbas videndas prodiisse. 2. addunt tactum esse misericordiae affectu. 3. causam Marcus assignat, quia erant velut oves non habentes pastorem. 4. dicit Lucas illum excepisse eos placide, & humaniter, obuiam processisse. 5. Marcus refert cœpisse eos docere multa. 6. addit Luc. de de regno Dei. 7. Mat. & Luc. addunt ægrotos & qui curatione indigebant sanasse. 8. secundum Mat. & Mar. erat hora tarda, & dies inclinabat, accesseruntque discipuli dicentes: *Dimitte illos, ut euntes in vicos & villas proximas emant cibos sibi, quos manducent.* 9. secundum Mat. & Mar. dicit illis Iesus: *Datè illis vos manducare.* 10. secundum Mar. respondent: *Euntes emamus panes ducentis denariis & dabimus eis.* 11. secundum Mat. audito responso Andreæ dixit: *Afferte mihi eos huc.* 12. secundum Mat. Mar. & Luc. accepit quinque panes & duos pisces, & aspiciens in cœlum benedixit & fregit & dedit discipulis panes; discipuli autem turbis, & manducaverunt omnes & saturati sunt. 13. secundum Lucam, benedixit panibus & piscibus virtutem multiplicationis imprecando & impertiendo, fregit & tali fractione multiplicavit. Hæc autem non sine magno consilio Euangelistæ notarunt: voluerunt enim ea quæ Christus in Eucharistia pane sacratissimo fecit præsignare. Exponit autem Euangelista quis fructus miraculum consecutus sit, quod alij Euangelistæ non dixerant: homi

hemines miraculi magnitudine commotos existimasse eum esse Prophetam illum qui promissus fuerat. Deut. 18. ut denotat articulus Gr. qui venturus erat, quem expectabamus, sic enim Messiam describunt. Prophetam vocant, non à rebus futuris prædicendis cum nihil dum ab eo prædictum scirent, sed Hebræorum more qui omnes viros sanctos & doctos vocabant prophetas. Mat. 11. & 14. At cur tot ante visis miraculis non eum prophetam vocant? Chrys. galæ hoc tribuit quia pane eos saturauerat, quasi proprium Prophetæ esset homines pane, ac non potius verbo Dei pascere, increpare, corripere. Vel auaritiæ potius & carnali Iudæorum sensui tribuit, Mald. Adeo in bona temporalia defixi erant, ut nihil supra cogitare viderentur, solumque Messiam ea potissimum re definirent, quod se omnes diuites facturum esset. Ideoque nec eum plusquam Prophetam esse eo viso miraculo cogitant, cum colligere deberent esse Deum, qui quas ipse fecisset creaturas prout vellet multiplicaret.

15. *Iesus ergo cum cognouisset quia venturi essent ut raperent eum, & facerent eum regem, fugit iterum in montem ipse solus.*] Cognouit aut ex verbis, vel signo aliquo, vel ex solis quas perspiciebat eorum cogitationibus: vel priusquam id turbæ cogitassent. Sed qui pro hominum salute mori veniebat, regnum visibile huius mundi spreuit. Quid an verus pon erat Rex? erat sane, sed generis alterius quam illi eum facere volebant. Erat tanquam Deus omnium hominū, omnium rerum Rex: volebant illi non ut Deum, sed ut hominem proprium

sibi Regem facere. Præterea ut homo rex erat sed spiritualis. Denique regnum illud ipsum spirituale nondum aduenerat, quotidie ut adueniat rogamus. Illi verò volebant regnandi tempus præuenire: vel etiam repugnantem regem facere. Hoc ille ut deuitaret solus au- fugit: non solum ut præberet exemplum fu- giendi, sed etiam ne secessio aliqua Iudæorum atque rebellio aduersus Romanos ea occasio- ne fieret, quæ Euangelij prædicationem & Redemptionis mysterium impediret. Chrys. Cum dicitur, *fugit iterum*, indicatur ante fu- gisse vers. 3. Duæ sunt causæ abeundi in mon- tem: vna ut oraret, & hanc Mat. & Mar. nar- rarunt. Altera ne rex fieret à turbis, quam re- fert Ioan. Solus autem fugit etiam relictis di- scipulis, ut omnem à se regni speciem & affe- ctationem remoueret: Poterat enim duodecim Apostolorum comitatus aliquod regni speci- men præ se ferre. Vel ut probaret discipulo- rum in se amorem atque constantiam, quid acturi soli essent. Sic matres solent infantes ad breue tempus relinquere. Causæ orandi con- traria non est causa fugiendi, nam & hinc do- cet magnam esse causam orandi quando est causa fugiendi ait Aug.

16. *Ut autem sero factum est, descenderunt discipuli eius ad mare, & cum ascendissent nauim, venerunt trans mare in Capharnaum.*] Ideo hoc Euangelista notat, ut indicet discipulos in co- dem loco mansisse vsque ad noctem Christum expectantes, sperantesque fore, ut eundem in locum vnde sese subduxerat ad eos reuertere- tur: cum autem vidissent noctem ingruere, ne- que venisse eum, conscendisse nauiculam, ut
irent

irent in Capharnaum, vbi sciebant eum frequentem esse solere, vt cum ibi quærent. Prius, vt ex Mat. & Mar. constat, compulit discipulos intrare in nauim, postea montem solus ascendit. Ioannes verò quod posterius factum est, narrauit prius per quandam præoccupationem. Et nota nō idem esse, *vt sero factum est*, & id quod Mat. dicit *vespere facto*, & Mar. cum iam hora multa fieret. Nam hæc quæ Mat. & Mar. asserunt, antequam miraculum fieret gesta sunt; & significant iam diem inclinasse, quando accesserunt discipuli, & cibata sunt turbæ. At conuiuio peracto factum est quod Ioannes refert dicens, *vt sero factum est*. Iam enim erat noctis crepusculum. Tota hystoria vsque ad vers. 12. explicata est apud Mar. 14.

22. 23. *Altera die, turba quæ stabat trans mare, vidit quia nauicula alia non erat ibi, nisi una, & quia non introisset eum discipulis suis Iesus in nauim, sed soli discipuli eius abiissent. Alia verò superuenerunt naues à Tiberiade iuxta locum, vbi manducauerunt panem gratias agentes Deo.*] Recenset quæ turba illa fecit postquam nocte illa transfretauit cum discipulis Capharnaum. Altera ergo die ab illa qua saturati sunt, idest post noctem in qua Christus per mare ambulans ad discipulos peruenit, turba rediit ad locum eundem Christum quærens, existimans ibi Christum inuentum iri: at non inuenerunt, quia ambulans supra aquas erat sequens discipulos, donec ingressus nauim peruenit cum illis Capharnaum. Perpende quam diligenter turbæ vestigia Christi obseruabant: considerabant enim solos discipulos transfretasse, & solum Christum mansisse, & cum nauicula

nulla superesset nocte illa, inde coniciebant Dominū eo in loco adhuc esse: nec enim cogitauerunt de eo quod factū est mirabiliter. Narrat autem Ioannes alias naues superuenisse, ne contrarius videatur sibi qui nullam esse aliam nauiculam cum dixisset, postea turbam in nauiculas ascendisse narrat: nam hæc ad diuersa tempora sunt referenda. Quod dicit, *gratias agentes Deo* Gr. habet gratias agente Domino idest panes benedicente. idest postquam gratias egit Dominus. q. d. vbi manducauerant à Christo cibati, qui cum egisset gratias panes distribuit.

24. *Cum ergo vidisset turba quia Iesus non esset ibi, neque discipuli eius, ascenderunt in nauiculas, & venerunt Capharnaum quærentes Iesum.*] Videns turba non adesse Dominum, nec discipulos, quamuis non inuenissent modū quo discedere potuisset, experientia tamen victi eum non adesse, oblata nauis commoditate veniunt Capharnaum, eò enim viderant discipulos nauigasse, & quia sæpe illuc se recipiebat: facile autem existimarunt aliquam nauiculam nocte superuenisse, & in ea transfretasse, aut peditem nemine eorum cognoscente, iter terrestre confecisse. Tol.

25. *Et cum inuenissent eum trans mare, dixerunt ei: Rabbi quando huc venisti?* Videbant mari nauigando venire non potuisse, quia nauim nō habebat in noctis principio, nec iter terrestre confecisse poterat ipsis ignorantibus, nā multitudine tanta existente, iter necesse erat plenum fuisse hominibus maxima noctis parte: & forte eò terrā, nisi longo multorum dierum itinere, venire non potuisse videbant. Petunt
ergo

ergo mirabundi, *Quando huc venisti?* & cū potius debuissent petere, quomodo venisti? ut potentiam eius agnoscerent. At hi adhuc rudes nihil nisi humanum cogitant. Vel non interrogant quo modo venerit, ne quid de eius per mare ambulatione suspicari videātur; sed quādo venerit ut ex tempore, & ex eius responso colligant quo modo venerit. Nam si tunc venerat, credi poterat aliqua alia naui quam alibi postea inuenisset aduectum esse; sin iam nuper venerat, non poterat nisi miraculo per mare aut per aëra momento breui temporis venisse. Mald. Vide inconstantiam, volebant paulo antè regem eum facere, prophetam agnoscebant, iam refrixerant, & non ut regem faciant quærunt, sed ut iterum manducant, Chrysost. hom. 42. Vide adulationem. q. d. Magister quando venisti huc, nos te perpetuo obseruauimus, te sequi quærimus: miramur ergo quando veneris, cū difficile sit nobis ignorantibus huc te venisse. Assentabantur ut iterum illis mensa apponeretur, qualis superior. Euthym.

26. *Respondite eis Iesus: Amen, amen dico vobis, quæritis me, non quia vidistis signa, sed quia manducaistis ex panibus & saturati estis.* Eorum mentem deregat & arguit, ut cibum potiorē animæ præbeat & altiorē ac vtiliorē mensam apponat. Quæritis me, non propter signa & miracula quæ meam potentiam ostendunt, sed propter cibum quia saturati estis & iterū faturari vultis; si me propter signa quæreretis, tunc ut me cognosceretis & in me crederetis, essetis me secuti: At non propter signa ut me cognoscatis, sed propter cibos venitis, ut ite-

780 MANVALE IN EVANGELIVM
rum saturemini. S. Aug. Non me quæritis pro-
pter me, sed propter vos. Quia his verbis oc-
cultis cordium eorum reuelabat: vñus est asseue-
ratione, vt ostenderet se non ex coniecturis
humanis, sed ex certa scientia eos nosse. *Amen,*
amen dico vobis: vt in his etiam verbis suam di-
uinitatem ostendat. Non respondet ad id quod
illi rogabant quando eò venisset: vel quod in-
digna responso esset quæstio: vel quod curiosa,
vel quod adulatoria. Chryl. Sed ad mentem
respondet indicans se esse Deum, & vt eos ad
fidem incitaret maiorē. Vtitur autem nō prorsus
aspera, sed blanda reprehensione: non ait,
O homines gulosos. Sanare eos non perdere
volebat. Per panem res omnes ad vitam susten-
tandam intelligit. Chryl.

27. *Operamini non cibum, qui perit, sed qui
permanet in vitam æternam, quem filius hominis
dabit vobis.* Alium cibum meliorem & vtilio-
rem ostendit cibo quem ipsi quærebant: hic
enim cibus quamuis miraculosus, tamen perit
dum comeditur, & ad vitam hanc mortalem
tantum prodest: at cibus est aliū qui non pe-
rit, sed prodest ad vitam æternam, eamque effi-
cit. Operamini ergo hunc cibum, idest, stu-
dium & curam impendite huic cibo acquiren-
do, qui non corrumpitur, vt ille, sed in æter-
nam manet vitam. Non negat curam haben-
dam pro cibo corporali, sed non hanc solam,
non præcipuam nec æqualem esse debere cu-
ram, sed eam quæ pro cibo est spiritali quod
turbæ istæ nos faciebant. Heb. Non idest non
solum vt 1. Reg. 10. 10. 12. *Operamini cibum*, non
significat, facite cibum: sed laborate huic ci-
bo acquirendo. nam dicit: *Quem filius hominis
dabit.*

dabit vobis, vt aliud sit opus quod ipsi debent adhibere, aliud quod cibus ipse. Ne errarent putantes se posse hunc cibum conficere, dicit, *Ego dabo*. Suam in hoc declarat diuinitatem, nam si Deus non esset, cibum æternæ vitæ dare non posset. Et cum ait, *Filius hominis*, significat se suam carnem, secundum quam erat filius hominis, daturum in cibum, qui in vitam æternā permanet: non quod sæpe nō pereat, sed quod causa sit vitæ æternæ. Præterea bona opera quæ & ipsa hic cibum permanentem in vitam æternam dicimus, transeunt actu, manent fructu, manent effectu, Messaliani qui Eucheræ, idest, precatōres dicti sunt, abusi sunt hoc loco dicentes Christianis non licere manibus operari sed orationi, idest, cibo spirituali, insistendum, quos refellunt Chryso. & Leontius ex Paulo 1. Thes. 3. 1. Cor. 4. Eph. 4. 1 Thes. 4.

Hunc enim Pater signauit Deus.] Reddit causam cur non solum filius hominis (se enim hoc nomine appellat) cibum hunc dare possit, paratūque sit dare, sed etiam cur caro sua, secundum quam erat filius hominis, cibus possit esse vitæ æternæ; ea autem est, quia Pater hunc signauit Deus, idest huic homini Pater velut sigillo diuinitatem impressit, & vnuit. Propterea adiecit Euangelista ultimo loco, *Deus*, vt sigillum hoc esse Patris diuinitatem, quæ in filio est, & humanitati vnita est significaret; q. d. Pater signauit diuinitate sua. Non mirum ergo si hic homo cibum dare vitæ æternæ, & simul cibus vitæ æternæ esse potest: nam simul est Deus, & vnitam habet diuinitatem humanitati: vt dicitur Act. 10. *Vnxit eum Deus Spiritu sancto*. Dicitur hunc, Pater signauit eum: hæc vnio

vnctio & sigillatio est diuinitatis, vnio & coniunctio illi humanitati facta, per quam ille homo Christus est cibus efficax vitæ æternæ: quia per hanc homo ille sigillatus dicitur, cum sit homo & Deus. Et est causa optima, cur dare possit cibus vitæ æternæ, quod Dei proprium est: & cur caro illa sigillata diuinitate, sit etiam cibus vitæ æternæ. Solet pani sigillum apponi vt appareat à quo sit factus. Vocauerat autem se Christus cibus, idest, panem: dicit ergo se panem esse sigillo à Patre obfignatum, idest, panem non terrenum sed cœlestem, non ab hominibus sed à Deo factum. Aug. & Beda signatum à Patre filium interpretantur, idest à cæteris hominibus segregatum. Alij clausum, & absconditum Alij, hoc signum in illo posuit quo vos cognosceretis illum esse regem vestrum, quod vobis hunc panem daret. Alij quamuis homo sit id Patris auctoritate facturum, quia solemus litteris sigillo impresso auctoritatem & fidem adhibere: hanc dedit Pater efficiendo vt homo ille simul Deus esset.

28. *Dixerunt ergo ad eum: Quid faciemus vt operemur opera Dei?] Quid facere debemus. Gr. quid facere poterimus? Quæ sunt ista opera quibus cibus hunc consequemur? Et nota eos appellasse opera Dei, vt significarent se interrogare de operibus hisce quæ ad cibus hunc habendum necessaria sunt. Cùm enim audissent cibus esse vitæ æternæ & Deum signasse Christum, vt cibus hunc daret, rectè opera Dei appellant ea quæ oportebat operari cibo huic acquirendo. Et merito à Christo discere quærunt, opera huius cibi, quem eiusdem cibi*
dato

datorem audierant, nec negarunt dare posse quem modo tam mirabili virtute dedisse cibū corporalem experti erant: nec se consecuturos desperant ab eo quem iam erga seipsos liberalissimum senserant. Solum opera hæc scire volunt Deo grata, seu quæ Deus ab homine exigat: non tamen quæ præcepta essent; ea enim se non putabant ignorare. Hoc cum dicunt, diuinū honoris studiosi videri volunt, & ut ad cibi exhibitionem inducant, ex Chrysostomo.

29. *Respondit Iesus: Hoc est opus Dei ut credatis in eum quē misit ille.*] De se loquitur in tertia persona: nec opera legis postulat sed fidē, quæ est primū fundamentū Euangelij, qua à lege illa distinguitur. His verbis non solum docet, quod opus Dei sit, sed simul etiam explicat rationem efficacē, ut fiat opus: credere enim in eum qui à Deo missus est, significat credere Christum esse verū Messiam, & filium Dei missum in salutem mundi. Turbæ enim etiam in ea significatione intelligebant verba Christi petentis ut crederent in eum tanquam Messia, & filium Dei. Est autem hoc opus necessarium, ut cibū carnis suæ accipiat quicumque accepturi sunt. Et colligitur opus à cibo distingui: nam turba audiuit duo, nempe cibum vitæ æternæ, & opus ab eis exhibendum ut cibo fruerentur: opus hoc scire petunt, ut cibum accipiant, quod Dominus docet, dicens esse fidē in eum: superest ergo cibus distinctus à fide in eum credentibus ministrandus: hic verò non est alius, nisi caro deifera ipsius in sacramento ministranda, nec fidem cibum esse; nec Christum fide creditum. Nam fides in Christum opus reputatur,

784 MANVALE IN EVANGELIVM
reputatur, post quod cibus vitæ succedit. Ex
Tol Ex hoc loco malè colligunt hæretici nos
sola fide iustificari. Verum quidē est nos iusti-
ficari fide, & ex Mat. 19. 17. nos iustificari operi-
bus. *Si vis ad vitam ingredi serua mandata:* ex
utriusque ergo collatione, & fide nos & operi-
bus iustificari. Et hic fidem appellat totam le-
gem Evangelicam quæ fidem & charitatem
amplectitur. Nam credere in eum est creden-
do amare ex Aug.

30. *Dixerunt ergo ei: Quod ergo tu facis si-
gnū vt videamus & credamus tibi?* Sensus est, si
tibi credere debemus, ergo fac signū vt vide-
amus, & videntes credamus tibi. *Quod tu facis si-
gnum,* q. d. Haftenus nullum fecisti. Duo his
verbis significantur ratione illationis, negant
signum haftenus factum, non quod non fecis-
set iam, sed negant sufficere ad tantam fidem
conciptendam, vt credant eum esse Messiam &
filium Dei. Ratione illius illationis inducunt
vt faciat signum si credi sibi velit. S. Aug. putat
eos manna de cælo postulare. Alij an semper
posset & vellet ex quinque panibus quinque
hominum millia saturare: sperantes fore vt
semper sibi Christus cibum suppeditaret. pro-
pter ventris tyrannidem ait Chry.

31. *Quid operaris? Patres nostri manducaue-
runt manna in deserto sicut scriptum est: Panem
de cælo dedit eis manducare.* Prosequuntur si-
gnum tantæ fidei dignum non esse datum à
Christo. Et interrogatio hæc, *quid operaris?*
est parui facientium signum Christi. q. d. opus
tuum quod fecisti non est tanti momenti
vt tantam fidem postules. Nam maius opus
tuo. quod nobiscum fecisti, acceperunt no-

stri

stri patres in deserto, & tamen Moyses non tantam fidem poposcit, nec patres nostri crediderunt in eum ut tu postulas à nobis. Vel indicant se Moyfi quidem meritò non temere credere: populum enim ingentem annos 40. non ferentem, non metentem aluisse: eadem se facilitate credituros in ipsum, si aut idem aut simile faciat. Sic terrena cogitant & carnalia.

32. *Dixit ergo eis Iesus: Amen, amen dico vobis, non Moyses dedit vobis panem de cælo, sed Pater meus dat vobis panem de cælo verum.* Quia illi cibum Moyfi præposuerant extollentes, quòd de cælo esset, propterea hoc Dominus negat, dicens non dedisse Mosem panem de cælo. Moses, inquit, non dedit vobis panem de cælo. Nam ille cibus de cælo dictus est, quia de regione aëris seu de nubibus descendeat, sicut dicuntur volucres cœli: non tamen quod de cælo ipso, ubi Deus habitare dicitur, descenderit: Non igitur Moses dedit vobis panem de cælo, ut putatis. Depressio facto Mosi, suum opus extollit: Pater meus, inquit, non sic, sed dat vobis panem verum de cælo: dat panem verum, & de cælo ipso, ubi Deus habitat. Maius igitur est opus quod faciam quàm quod Moses fecit. Non dixit, ego do vobis, sed Pater meus ut se in hoc filium Dei ostenderet æqualem Patri. Nam cum dicit, *Pater meus dat*, non excludit se à dando. Rursus dicit, *dat vobis*, quia paratus erat dare, & iam daturus: vel dare est mittere: quod non de se sed de Patre potuit dicere. Dicit, *Panem de cælo verum*, id est verè cœlestem, quia non de aëre, sed de ipso cælo. Est autem Christus ipse

ipse qui panis iste est de cœlo, ut dicitur Io. 3. *Verum*, non figuram ipsam, qualis erat Manna. Vel q. d. verè panem, verè cœlestem. Ille ros, hic Deus & homo. Vide quo modo spe cibi, & tanti panis eos allicit. Ex Theoph.

33. *Panis enim verus est, qui de cœlo descendit, & dat vitam mundo.*] Ex effectu probat panem esse de cœlo verè, seu cœlestem, & diuinum, quia hic panis de cœlo descendit & dat vitam mundo. Gr. panis Dei, i. verè cœlestis non elementaris, quia de cœlo descendit, unde nihil falsum potest descendere: & quia vitam dat mundo non Iudæis tantum, ut manna, sed mundo, i. omnibus hominibus, quantum in se est. Et dat vitam, non ut manna, quod nemini dedit vitam, sed erat cibus iam viuentium. At panis hic vitam dat: de cœlo descendit, Manna non descendit sed mittebatur: hic panis descendit ipse. In quo diuinitas insinuat. Tria ergo habet super Manna, & quòd verè cœlestis, & quòd descenderit de cœlo, & quòd dat vitam eamque æternam, non Iudæis solum sed orbi terrarum. Ex Chrys.

34. *Dixerunt ergo ad eum: Domine semper da nobis panem hunc.*] Tanti panis spe allecti fidem concipiunt, & sibi hunc dari petunt panem: non ut semel sed ut semper eum habeant. Quando dictum est *Pater dat vobis*, intellexerant Patrem dare per ipsum Christum medium: propterea ipsum rogant ut panem hunc donet, & cum articulo, illum panem, illum de cœlo verum. Appellunt Dominum, ut sic addandum inducant. Aug. da panem qui reficiat & non deficiat, sic Samaritana. *Domine da mihi hanc aquam.* Fides aliqua in his Iudæis erat: crediderunt

crediderunt enim hunc dare Christum posse: tamen imperfecta erat, nondum enim spiritualia capiebant, sed de cibo corporali cogitabant existimantes aliquem cibum futurum quo vitam corporum sustentarent multò perfectiorem quàm fuit illud Manna: propterea dicunt, *Semper da*: non enim vnicum & eundem panem omnem famem ablaturum putabant, sed frequenter sicut Manna multiplicandum. Tol. Alij dicunt intelligentes quid diceret, quod maioris fuit culpæ; non credidisse, irridentesque respondisse, *Semper da nobis panem hunc*. Eadem irrisione qua Samaritanam, q. d. nec vllus eiusmodi panis est, nec si esset dare tu posses, vt supra c. 4.

35. *Dixit autem eis Iesus: Ego sum panis vitæ: qui venit ad me non esuriet, & qui credit in me non sitiet in æternum.*] Hunc panem petentibus ostendit, & modum habendi docet, simulque volentibus offert. Ego, inquit, sum panis vitæ: panem agnoscite. *Qui venit ad me, & Qui credit in me non esuriet, non sitiet*: modum habetis consequendi & habendi panem, pempe si ad me veniatis: si in me credatis. Simul etiam *qui ad me venit*, i. qui credit, habet panem hunc; nemini denegatur si crediderit: paratus enim sum meipsum dare in escam & porum omni ad me venienti, & credenti. *Panis vitæ* dicitur, non solum quia viuificat & dat vitam, & hanc æternam, sed etiam quia vitam habet in se: est enim panis viuens & viuificans. Attende huius panis perfectionem: potus namque & esca simul est. *In æternum*, i. Ita est panis vitæ æternæ vt tollat omnem famem & sitim, non vt cibus corporis, qui vitam mortalem sustentat

sustentat quidem aliquo tempore, sed non tollit famem & sitim: nam qui semel comedit & bibit, iterum esurit & sitit. At panis hic vitam æternam dat, & omnem simul famem & sitim tollit in æternum. Et hoc dixit vt responderet illorum verbo, *Semper da nobis*. Duó ponit, vt hunc panem accipere valeant, nempe vt veniant ad eum, & vt credant in eum Per aduentum confessionem exteriorem intelligit, ad quam opera referuntur: per fidem autem interiorum mentis assensum & affectum, Rom. 10. Notandum nõ in hac vita verbum hoc impleri, *Non esuriet neque sitiet*, sed in æterna vita: quam panis hic Christi dat & efficit. Ex Aug.

36. *Sed dixi vobis: quia & vidistis me, & non creditis.*] Si quæras quando id dixerit illis, dici potest dixisse quidem illum ipsis aliquando etsi scriptum non sit, & Ioannem breuitatis studiosum non retulisse prius hæc verba quæ repetenda erant à Christo, satisque erat illi repetitionem narrare: vt Io. 11. *Magister adest & vocat*, cum non dicatur alibi quod vocauerit. & infra, *Nonne dixi tibi: si credideris videbis gloriam Dei*: Cum tamen Euangelista nõ referat Dominum id prius dixisse. Ita nunc factum est. Tol. Aut tunc dixit illis cum diceret: *Queritis me non quia vidistis signa*. Hoc enim erat dicere, vidistis me & non credidistis. Sensus est, Petit is à me dare vobis panem vitæ qui è cælo descenderit, hunc iam præsentem quisque credendo accipere potest: sed iam non accipitis, quia vt iam aliàs dixi vidistis me & non creditis. Videre est eam Christi notitiam habere quæ ad credendum in illum satis.

latis esset. Ex Iansen.

37. *Omne quod dat mihi Pater ad me veniet: & eum qui venit ad me non eijciam foras.*] Fidei causam in altius reuocat principium supra signa, & supra verba exteriora; nempe virtutem & operam Patris. Quos ergo tanti cibi promissione non adduxit, terrote & minis attrahere studet, ostendendo eos omnes venturos ad se & credituros, quos Pater ei dedit prædestinando. Qui ergo non venerint nec crediderint, non sunt ei à Patre dati; nec enim quisquam à Patre dabitur qui non venturus sit. Dixit, non omnis, sed *omne*, vt maiorem denotet vniuersalitatem. *Omne* siue masculus, siue femina, siue diues, siue pauper, Iudæus, Gentilis, &c. Insinuat etiam fidem qua venit esse donum Dei, indicat etiam multos credituros in Christum. q. d. Quamuis vos non credetis, scitote innumeros, ad me venturos. Annotat Gentium conuersionem, & Iudæorum iacturam in fide, quod Patris resisterent voluntati. Dari à Patre est docibilem esse Dei, i. sinere se ab eo doceri. Cum dicit, *& eum qui venit ad me non eijciam foras.* conformem suam Patri voluntatem ait. Pater mihi dat eos qui ad me veniunt, nemóque horum decrit. Ego etiam singulos venientes non eijciam foras, i. accipio in meam gratiam, salutem eis confero. Loquitur in singulari, vt nec vnum ex ijs qui veniunt se excludere significet. *Foras* damnationem significat, vt Mat. 13. & 25. Ex Chrys. & Aug.

38. *Quia descendi de cælo, non vt faciam voluntatem meam; sed voluntatem eius qui misit me.*] Rationem reddit cur missos a Patre venientes

nientes ad se non sit eiecturus, *quia*, inquit, *descendi de caelo* ut voluntatem Patris faciam. Cum igitur voluntas Patris sit ut venientes ad me recipiam & foras non eijciam, hoc faciam. Cum dicit, *non ut faciam voluntatem meam descendi*, loquitur ut homo: nec hoc dicit quasi contrariam voluntatem habeat ut homo, à voluntate Patris, est enim conformis, & vult quæcumque Pater vult, sed tali utitur verbo, quia prior est voluntas Patris & causa cur ipse velit. In quo Christus ad diuinam voluntatem, & beneplacitum refert hominum salutem, tanquam ad supremam causam. Ex Hil. 3. de Trinit.

39. *Hac est enim voluntas eius qui misit me Patris, ut omne quod dedit mihi non perdam ex eo, sed resuscitem illud in nouissimo die.*] Dixerat se descendisse ut voluntatem Patris faceret, modo quæ ea sit exponit. Hæc autem est ut neminem ex ijs quos mihi dedit perdam, neminem foras eijciam eorum qui veniunt ad me, sed in die nouissimo resuscitem eos, scilicet, ad gloriam. Quanti enim sit momenti ad eum venire, & ab ipso non eiici, istis & sequentibus explicat. Gr. legunt, *Hac est autem*: & est explicatio voluntatis paternæ, si legas, *Hac est enim*. causa est cur non sit foras eiiciendus, qui venit ad Christum. Perdere est non admittere, non iuuare, non facere quod in se est, ut illi qui sibi à Patre dati sunt, non pereant. Nec enim perdere Christus dicitur quia propriè perdit, sed quia non iuuat: & quia omnes quantum in se est adiuvat, neminem perdit. Sed loquitur tantum de ijs qui sibi dantur à Patre, quia qui non dantur iam perditum sunt:

& loquitur congruenter naturæ filij, cuius officium est conseruare quod sibi commissum est à Patre, nihil de paterna hereditate minuere. Ex Aug.

40. *Hæc est autem voluntas Patris mei, qui misit me, ut omnis qui videt filium & credit in eum habeat vitam æternam, & ego resuscitabo eum in nouissimo die.*] Explicatio est & repetitio prioris sententiæ, differens ab illa in hoc quod in illa explicatur voluntas Patris respectu datorum à Patre, in hac verò respectu venientium ad Christum, i. credentium in illum. Ex Iansen. *Videt, oculis corporis vel mentis.*

41. *Murmurabāt ergo Iudæi de illo, quia dixisset: Ego sum panis viuus, qui de cælo descendi.*] Non coniunctim hæc sic dixerat Christus, sed Iudæi sensum considerantes & vtrumque copulantes, murmurarunt contra verba Christi, ac si dixisset: *Ego sum panis viuus qui de cælo descendi.* frustrati spe cibi carnis quem expectabant. Ex Chrys.

42. *Et dicebant: Nonne hic est Iesus filius Ioseph cuius nos nouimus patrem & matrem?*] Dubitant quo modo de cælo descenderit, dum patrem & matrem in terris habeat. Sed culpa non caret, si enim filius est Ioseph; quo modo tantā multitudinem saturare potuit quinque panibus? tot infirmos curare? Aliud igitur latebat sub humanitate, quod non videbant; nimirum diuinitas cuius est sanare ægros, vitæ mortuos restituere. Ex Aug.

44. *Respondit ergo Iesus, & dixit illis: Nolite murmurare in inuicem, nemo potest venire ad me nisi Pater qui misit me traxerit eum.*] Veritatem dictorum

dictorum suorum confirmat, & eorum murmuraciones arguit, & est sēsus. Nolite murmurare quasi rem falsam dixerim, si enim non capitis verba hęc, non ideo vera non sunt. Nemo enim mihi credit, nemo verba mea capit nisi qui à Patre tractus est, qui ab eo illustratus est. Vos autem, culpa vestra tamen, hoc non habetis. Insinuat eos porius debere lumen petere quàm murmurare. Venire est credere. Ex hoc loco Manichęi, & nunc Lutherani, & Calvinistę, malè concludunt nullum relinqui liberum arbitrium. Nam trahere non semper cogi significat, sed duci, inuitari, imò cum voluptate allici, *trahit sua quemque voluptas*. Sic Cant. 1. Osee 11. Vtitur autem scriptura hoc verbo vt efficaciam diuinę vocationis explicet, & necessitatem, non quę absolute imponatur ijs qui à Patre trahuntur, sed quę ex hypothesi inferatur. Pater trahit necessariò homines ad filium hoc sensu, quia quisquis novit Patrem, & in eum credit, necessario ad filium venit. Hunc autem trahi, illum non trahi, quia hic trahentem Deum sequi voluit, ille noluit. ex Tol. Si non traheris, ora vt traharis, ait Aug.

Et ego resuscitabo eum in novissimo die.] Veritatem dictorum confirmat, q. d. Nolite murmurare tum quia vos non habetis lumen diuinum à Patre sine quo ad me venire & meam doctrinam capere non potestis: tum quia ego sum qui credentes in me suscitabo in die novissimo: qui autem talem potestatem habet profectò non est de terra, & filius hominis tantum, sed simul etiam de cœlo descendit. Rursus si suscitaturus sum credentes in me, vitę panis sum:

sūm: non enim suscitāt mortuos nisi qui vitam dare potest æternam. Sicque terret, & allicit & æqualem se Patri ostendit, cum dicit, *suscitabo*, quod non est minoris potestatis quā trahere, sed eiusdem. Ex Aug.

45. *Est scriptum in prophetis: Erunt omnes docibiles Dei.*] Confirmat neminem venire ad se nisi tractum à Patre, quia prædictum est futurum tempus in quo Deus docturus esset, & illuminaturus homines. Isa. 54. & Hier. 31. Ezech. 11. 18. Joel. 2. Heb. discipulos Domini: idest doctos Dei; eruditos à Deo: quod in fide reuelata per Christum impletum est. Docentur omnes à Deo quantum in ipso est: sicut illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Et hæc est natura legis gratiæ ut in corde potius quā in charta consistat, & à Spiritu sancto potius quā ab ullo alio magistro imprimatur animis S. Aug. Non quod omnes doceantur, sed quia ex omni hominum genere aliqui doceantur. Sed si sententia est restringenda, ad eos restringenda qui sunt in Ecclesia, qui ad scholam Dei venire volunt: qui extra sunt aut vocem Dei non audiunt, aut nō intelligunt, Mat. 13. vel omnes docet venire ad Christum non quia omnes veniunt, sed quia nemo aliter venit ait Aug.

Omnis qui audit à Patre, & didicit, venit ad me.] Cum dixerit neminem venire ad Christū nisi à Patre tractum, & citauerit prophetiam fore ut homines docerentur à Deo, infert, Omnis talis qui doctus fuerit à Patre venit ad me. q. d. Hæc prophetia de his dicta est qui ad me venturi sunt, & in me credituri: nemo igitur venit ad me nisi doctus à Patre: doceri enim
L 1 est

est audire & discere. Audit is qui per reuelationem mysteria fidei apprehendit: discit, qui his assensum præbet. Non semper omnis qui audit discit, sed omnis qui discit audit; qui verò audiuit & didicit, edoctus est à Patre: & hic venit credendo, non enim aliud est audire & discere quàm credere. Credere autem in Christum, est venire ad eum. Ex Aug.

46. *Non quia Patrem vidi quisquam. Qui est à Deo hic vidit Patrem.*] Idest ego solus qui à Patre natus sum, aut ab eo sum missus in mundum vidi eum. Significare ergo voluit Dominus eos qui à Patre audiunt & discunt, arcana quadam ratione ab eo doceri: nempe per afflatum Spiritus sui, quamuis non sine medio sensibili vocis eius qui est à Deo, aut eorum quos ille instruxit. Iansen.

47. *Amen, amen dico vobis: Qui credit in me habet vitam aeternam*] Duobus argumentis murmurationes eorum confutauit: priore obiecit eis defectum luminis, & doctrinæ paternæ ipsorum culpa, sine quibus nemo venit ad Christum: altero se esse qui suscitabit in die nouissimo. Credentes, edocuit, quod non fieret nisi vitæ panis esset. Primum horum explicuit & confirmauit prophetiæ testimonio, & eius declaratione. Nunc secundum confirmat, *Ego resuscitabo eum in nouissimo die.* & dicit: *Amen, amen, dico vobis, qui credit in me habet vitam aeternam.*] Assertionem vitæ geminata loco argumēti; cuius enim tot ac tanta viderant signa debuit profectò eius verbum tanta assertionem prolatum, magnum eis esse veritatis argumentum. Repetit autem sæpe hanc sententiam, se scilicet esse panem vitæ, & credentes in eum habere vitam æter

æternam, vt vel ipsa frequens repetitio eos moueat ad fidem : vt & factis & dictis & ipsa doctorum repetitione tantam confirmet veritatem. Habere dicitur, quia ius ad rem habet. Nam fides viuæ fideli est velut pignus, & ius quoddam ad vitam æternam. Ex Aug.

48. *Ego sum panis vitæ.*] Reddit rationem cur credentes in eum habeant vitam æternam, quia, inquit, ego sum panis vitæ, qui credentibus in me, panem vitæ, qui sum ego, ministro eosque meipso cibo. Panis vitæ dicitur non solum quia viuit in se, quod nullus alius cibus habet, sed quia causa est vitæ, & panis est viuificans. Christus enim modò dicitur panis viuus, modò panis vitæ: viuus quia in se vitam habet; vita quia alios viuere facit, & quia vitam nostram continet, & hanc & futuram, ait Chrys.

49. 50. *Patres vestri manducauerunt Manna in deserto, & mortui sunt; hic est panis de coelo descendens, ut si quis ex ipso manducauerit non moriatur.*] Declarat cuius & qualis vitæ panis sit, eum præferens Mannæ, quod non dedit vitam immortalem, nam mortui sunt quotquot in deserto manducauerunt. At qui panem Christi manducauerit non morietur. Dicit, *Patres vestri*, non quòd non descenderit ab eis secundum carnem, tamen quia secundum diuinitatem suam tunc loquebatur, ab eis se separat dicens, *Patres vestri*. q. d. Ego alium Patrem habeo, qui ipse Deus est patrum vestrorum. Et est cum articulo, Ego sum panis ille. Dices qui manducant panem Christi etiam moriuntur sicut & illi qui Manna manducauerunt. Est tamen differentia, quòd Manna à morte non

796 MANVALE IN EVANGELIUM
liberat, quia mortui sunt illi nec virtute Man-
næ suscitabuntur. At qui manducant panem
Christi liberantur à morte, quia etiamsi mo-
riantur manducantes, virtute eius panis susci-
tabuntur ad æternam & beatam vitam. Cyr. l. 4.
cap. 10. Dicit illud Manna nullam dedisse per-
petuæ vitæ virtutem. At panis hic Christi æter-
næ vitæ relinquit in manducante virtutem, vt
quamuis moriatur, virtute tamen Christi man-
ducati, & in eo per gratiam & spiritum ma-
nentem, suscitandus sit in æternam vitam. Præ-
terea Manna corporibus quidem, & ad certum
tempus vitam dabat: At hic panis vitam æter-
nam etiam animis confert. Ex Aug.

§1. *Ego sū panis viuus qui de cœlo descendi, si quis
manducauerit ex hoc pane viuet in æternum.*] Cōfirmat se esse hunc panem, & probat, inquit
Tol. quod dictum est, panem hunc datum esse,
vt qui manducat non moriatur. Causa autem
hæc est quia *Ego sum panis viuus*, vitam ha-
bens in me: non ergo mirum si viuere facio
manducantes me. Secundò sum viuus panis
non quocumque modo, sed qui descendi de
cœlo, idest viuo vita cœlesti & diuina, quæ
æterna est. Si ergo panis sum, manducantem
pascō, si viuus sum vitam præsto, si viuo vi-
tam immortalem & æternam ac cœlestem, vi-
uere facio alios simili vita, & ideo si quis
manducat hunc panem viuet in æternum. Re-
ctè ergo dictum est si quis ex ipso manducet
non moriatur, intellige in æternum. Descendit
de cœlo & Manna, sed vmbra erat, iste veritas
ait Aug.

*Et panis quem ego dabo caro mea est pro mundi
vita.*] Superiùs frequenter se panem esse do-
cuit

euit; modò carnem suam hunc panem quem se daturum promittit, esse clariùs aperit. Et in hoc passionem suam pro mundi salute futuram prædicit. Et sensus est, Panis quem ego dabo caro mea est, quam ego daturus sum pro vita, & mundi salute; illud enim, *pro mundi vita*, coniungitur cum carne; idest caro quæ pro mundi vita in mortem danda est, hæc ipsa panis est, quem ego dabo. Hunc sensum confirmant Græci codices vt notat Tol. & Rossensis doctè contra Oecolamp. qui his legunt, *dabo: Panis quem ego dabo caro mea est, quem ego dabo pro mundi vita: l. 4. c. 12.* Per prius enim *dabo* significari institutionem corporis Domini in Sacramento factam in vltima cœna: per secundum traditionem corporis Domini in cruce pro salute nostra. Et hic quidem dicit *dabo* per futurum, cum priùs dictum sit, per præsens, *Pater meus dat vobis panem verum*, quòd hic sit promissio instituendi in futurum. Chrys. tamen Ho. 45. & Aug. legunt vt nos habemus. Idem tamen est sensus. Non sine magno mysterio passionis suæ meminit, hunc promittens panem, non enim caro eius in cibum, & panem datur nisi post suam mortem & passionem, & vt memoria quædam passionis eius; quamuis paulò ante passionem Sacramentum hoc instituerit. Et attende *dabo* quia significat dare ad manducandum: quorsum enim panis datur nisi vt edatur? Et quia spòte mortuus est, oblatu quia voluit. Rursus si caro hæc panis est, iam non de fide sola, verba possum intelligere: nam fides in totum Christum est, totus Christus manducatur fide. Quæ est ista manducatio carnis & corporis nisi ea quæ realiter caro

eius in Sacramento sumitur, quod carnem sola ex vi Sacramenti continet? Tol. Hoc enim interest inter sumptionem Christi per Sacramentum, & extra Sacramentum, quod in Sacramento sub specie panis solum Christi corpus per se sumitur, Christus autem totus propter corpus: extra Sacramentum autem per se sumitur totus Christus; corpus autem Christi propter Christum. Cùm enim fide Christum apprehendimus, non figimus fidem primum in corpus, sed in Christum, deinde in singulas eius partes: vt cum visu à longè hominem cognoscimus, priùs totum hominem, pòst singulas partes cognoscimus.

§2. *Litigabant ergo Iudai ad inuicem dicentes: Quo modo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?*] Iudæi intellexerant verbum Christi de reali carnis suæ manducatione loquentis, sed carnalem eam arbitrati, sicut & communium ciborum, inter se altercantur & contendunt quomodo fieri possit vt caro Christi sit cibus hominum futura, aliis negantibus, aliis forsan miraculo præcedenti permotis affirmantibus, vtrisque tamen rei mysterium ignorantibus & non credentibus. Quærunt igitur quò modo id fieri possit, aut potius quò modo id Christus possit facere, homo cùm sit, & vt videbatur abiectus. Forrasse non recordantur quinque panum. *Quomodo*, vox incredulitatis, & contemptus. Stultum est proprio ingenio diuinam mensurare potentiam. Ergo, indicat causam altereationis quòd diceret se carnem suam daturum ad manducandum. Antea non sunt altercati quando dixerat se esse panem vitæ, eis dādum, quia nondum sensum perce

perceperant, nempe realem cibum Christi corpus futurum: hæc enim verba sunt magis expressa. Quomodo ad manducandum dare potest? Nam in alios usus ad spectandum, ad tangendum, ad conseruandum dare posset, & ad manducandum etiam vnâ aliquam partem, aut totam etiam carnem suam, sed paucis hominibus dare posse intelligebant, toti vero mundo, idest vniuersis hominibus quomodo dare posset non intelligebant. q. d. Scimus id sine miraculo fieri non posse, scimus hunc miracula facere solere: vidimus quinque millia hominum frangendo & distribuendo multiplicasse, carnem autem suam quo modo, quo miraculo multiplicabit? quomodo efficiet vt eam omnibus tradat, & habere ipsæ non desinat? Cyp. & Aug. in eo versari putant dubitationem quodd absurdum ac nefarium putarent humanis vesci carnibus.

53. *Dixit ergo eis Iesus: Amen, amen dico vobis, nisi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis.* Particula Ergo causam indicat cur sic respondit Dominus. illi dicebant, *quomodo potest carnem suam dare hic ad manducandum?* Nec id fieri posse credebant. Ideo Dominus sententiam eandem confirmat terrorem incutiendo, q. d. Vobis dixi carnem meam me daturum in panem, & non creditis; ego dico vobis iterum & augeo sententiam, Nisi manducaueritis carnem meam, & biberitis meum sanguinem, vos non habituros in vobis vitam: perpendite quâ tum vobis ista vestra incredulitas noceat: vos enim priuabit vita æterna, nisi fidem præbueritis meis dictis, & cibum hunc manduca-

neritis. Consonat illud verbum, *Non habebitis vitam in vobis, illi, pro seculi vita.* Non igitur Dominus realem cibum corpus suum futurum esse negat; sed necessarium ad vitam æternam consequendam esse docet, quamvis modum mirabilem manducandi illis incapacibus & rudibus non explicet. Simili locutione vsus est cum Nicodemo, Io. 3. Quærit à nobis Dominus fidem mysteriorum non scientiam & intelligentiam: propterea nunc modum non explicat sed rem comminatione confirmat, ut timore ad fidem pertrahat. Dicamus contra Hæreticos, & Catholicos quosdam incautos hæc in parte: Si de Sacramento Eucharistiæ Christus agere voluisset, & illud omnino depingere quibus clarioribus verbis uti potuisset? Si ageretur hic de mādicatione per fidem ut volunt, manducatio per fidem esset omnibus necessaria: At non omnibus est necessaria, non enim infantibus. Igitur de manducatione per fidem non agitur. Præterea si de manducatione per fidem agitur, ergo qui totum Christum fide apprehendit non satisfacit, nec saluus erit nisi sigillatim carnem & sanguinem eius apprehendar, quod nemo bene sanus dixerit. Si ergo in manducatione per fidem hoc non sequitur, cur in manducatione Sacramentali sequi volunt, ut sub vtraque sumatur specie? Et hoc refellit utrosque aduersarios, & eos qui negant agi de Sacramento, & eos qui concedentes agi de Sacramento ut Vviclef, & Husium, concludunt vtramque speciem esse necessariam. Mald. & Tol. vide.

54. *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, habet vitam aternam, & ego resusci*

resuscitabo eum in nouissimo die.] Post negantem
 nunc affirmantem sententiam adiicit, vt bene-
 ficij tanti spe alliciat ad fidem. q. d. Non solum
 prodest caro & sanguis Christi sumentibus ne
 pereant, sed simul vt vitam consequantur eter-
 nam. Vel vers. præcedenti. docuit solos eos qui
 manducarent, vitā habituros: hic docet omnes
 qui manducauerunt habituros. Causam adiu-
 git, quia *Ego resuscitabo eum in nouissimo die.* Illa
 particula & vim causalem habet. Vitam ergo
 æternam Christum suscipientes habent, quia
 quamuis moriantur ad tempus, ipse eos in no-
 uissimo ad vitam æternam suscitabit.

55. *Caro enim mea verè est cibus, & sanguis
 meus verè est potus.*] Hac sententia quæ cum
 sequenti est connexa causam reddit cur, qui
 manducat & bibit carnem & sanguinem eius,
 habet vitam æternam ab eodem Christo susci-
 tandus. q. d. Dixi manducandam carnem, quia
 caro mea verè est cibus: dixi bibendum meum
 sanguinem, quia sanguis meus verè est potus.
 Hoc non aliud significat quàm carnem & san-
 guinem adaptanda diuina potentia esse, vt sine
 cibus & potus, quod factum est quando in no-
 cte cœnæ Sacramentum mirabile instituit, in
 quo carnem propriam sub speciebus panis, &
 sanguinem sub speciebus vini constituit, vt
 realiter manducari & bibi possit, & ore sumpta
 cibus animarum fiant. Dixit autem, *Verè est ci-
 bus, verè est potus,* quia non parabolicè nec æni-
 gmaticè, sed verè & realiter caro & sanguis
 Christi manducatur & bibitur. Rursus eadem
 de causa nō dicit, Ego sum cibus, sed distinctè
 caro mea cibus est, sanguis meus potus est, vt
 in hoc futuram suam passionem & mortem in-

finuet, in qua sanguis erat à carne separandus: cuius passionis cibus hic & potus futurum erat memoriale, viuum & admirandum. Si de spiritali tantum manducatione sermo esset, non erat cur ipsa verba ita distinctè, & affirmata proferrentur. Illud enim geminatum veritatis aduerbium *verè*, tropū & metaphoram excludit. Amb. l. 6. de Sacram. c. 1. Cyr. l. 4. c. 16. veritatem hanc contra figuram exponit vt non sit sicut manna: & quia verè animas nutrit & vitam æternam illis præber.

56. *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo.*] Iterum, ait Tol. explicat Christus quomodo, qui manducat suam carnem, bibitque ipsius sanguinem, habeat vitam æternam; quia nimirum ipsum habet Christum qui vitam æternam secum affert, atque adeo ipsa vita æterna est. Sequitur hæc sententia ex præcedenti: si enim caro mea cibus est, & sanguis potus, qui eā sumit & accipit intra se, vnionem quandam habet mecum: ex ratione enim cibi & potus hanc mutuam deducit permanentiam. Sed latet eximius in his verbis sensus, si latum discrimen huius cibi à cōmuni obserues. Qui enim cibum & potum communem accipit, dicitur quidem cibum & potum intra se habere, tamē non manet ipse in cibo & potu: imò nec cibus nec potus in eo manent, nā corrumpuntur & conuertuntur in substantiam eius qui manducat & bibit. At Christus nō talis est: Primò quidem manet in manducante, quia non transit caro Christi in substantiam manducantis sed permanet. Secundò, non accipit vitam à manducante sicut accipiunt cibi communes, sed
ipse

ipse potius dat vitam animæ manducantis: quæ ratione Amb. l. 6. de Sacr. cap. 1. panem viuum dici affirmat. Propterea manet in manducante, quia ipsi ita vnitur vt non corrumpatur, & manducans manet in eo quia vitam accipit ab ipso cibo & ab ipso Christo, cuius caro cibus & sanguis potus est: vnio igitur quædam est quia cibus & potus est; tamen magnum est & latum discrimen, cibus enim est manens, & continens ipsum manducantem. Præterea attendenda sunt verba: non dicitur, manet in carne mea, & caro mea manet in ipso, sed ego in ipso, & ipse in me; denotans ipsum suppositum diuinum & personam, q. d. qui carnem meam manducat quandam vnionem habet cum ea, & ratione carnis meæ in me manet, & ego, qui Deus sum, in eo maneo. Qui enim carnem & sanguinem bibit, habet in se Deum ipsum carni & sanguini vnitum: quibus verbis explicat efficaciam huius cibi. Quid non efficiet cibus & potus hic si vt par est accipiarur, cui est vnitus Dei filius, & cui est coniuncta diuinitas, & vita, & potentia Dei? Ex his deducit qui manducat vt debet vitam æternam habere. Tol.

57. *Sicut misit me viuens Pater & ego viuo propter Patrem. Et qui manducat me, & ipse viuet propter me.*] Obscurus Hebraismus est: qui sic facile resoluitur, sicut Pater qui me misit viuit, & ego viuo propter Patrem. Concludit totam probationem, & est sensus, sicut ego vt homo quia missus sum à viuentis Patre, id est, habeo diuinitatem Patris, viuentis humanitati meę vnitam, & viuo propter ipsum; humanitas enim mea accipit vitam ab ipsa diuinitate, & à Patre ipso: ita qui me manducat, accipiet vitam à me,

quia mihi vnitur & in me manet. Aduerte, Christus erat & Deus & homo, quatenus Deus vivebat propter Patrem, quia essentiam & cū ea vitam habebat à Patre; vt homo etiam vivebat propter Patrem, nam vitam vt homo Deus erat, & Dei filius propter vnionem diuinitatis vitam vivebat gratiæ, gloriæ, & naturalis: hanc enim omnem diuinitas humanitati communicauit. Solet autem tribuere Christus quæ diuinitatis suæ sunt ipsi Patri, & ideo dixit se vt hominem vivere propter Patrem, & de hac loquitur in præsentī. Illud autem, *misi*, significat mysterium incarnationis. Sicut ego homo factus à Patre viuentē. q. d. Sicut ego qui sum Filius Dei eandem habens vitam cum Patre, factus tamen homo meæ humanitati propter vnionem vt Deus do vitam: ita ei qui me manducat, quia mihi vnitur & coniungitur per carnem meam, dabo vitam. Sermo est non de vita gratiæ & gloriæ sola, sed etiam de æterna quæ est per resurrectionem, & quidem est omnium causa, tamen præcipuè de æterna est sermo, quæ in resurrectione gloriosa corporum datur. Non est autem vnitas omnino similis; non enim vnitur manducans hypostaticè Christo; sed ex vnione sola colligit effectum eundem. Nec dicit viuet propter carnem, sed propter me, nempe Dei filium, cui per carnem vnitur, & accipit in se Christum, vt in eo manere dicatur: vt Rom. 8. Si Spiritus, idest, diuinitas quæ erat in Christo suscitauit, eū vt hominem, quia vnita erat, & inhabitabat in eo: ita etiam suscitabit vos, si inhabitat in vobis, nempe per gratiam: non enim eadem est inhabitatio, sed idem inhabitans: & ideo idem

erit

erit effectus vitæ, & resurrectionis æternæ. Tol. Quid autem sit viuo propter Patrem, Aug. & Beda putant finalem causam significare, idest, ad gloriam Patris. At significare potius efficientem videtur, propter se, idest, se illi vitam impertiente victurum. Obiiciunt Arriani Deū non esse qui per alium vitam haberet. Si de Christo vt Deus exponatur, vt Greg. Naz. Chry. Cyr. dicendum secundam diuinam naturam viuere propter Patrem, non quod participatione vitæ eius viuat sicut nos, sed quod vt per se viuat, ac vita ipsa sit à Patre per æternam generationem acceperit: & sic dicit, *Ego sum vita*. Basil. Amb. Aug. dicunt de se vt homine loqui: nam agebat de carnis suæ manducatione, & non manducatur vt Deus sed vt homo vt s. d. Mald. non de morali, non de naturali sed de diuina & supernaturali vita loqui, quam vitam æternam appellamus, quæ in Deo naturalis est, in Christo quatenus homo est, & in nobis diuino beneficio per participationem quādam concessum diuinæ naturæ. Eam enim sempiternam vitam atque diuinam quam Deus natura sua habet, Christus vt homo, per coniunctionem cum diuinitate hypostaticam habuit, per quam quæcumque Dei erant in humanam naturam deriuata sunt. Nos verò per eā coniunctionem habemus, qua sumpto corpore & sanguine Christi, cum eo vnū quiddam effici-mur. Sicut enim per vnionem illam hypostaticam fit vt vita illa diuina, & foeliciter immortalis humane Christi naturæ facta sit: ita per coniunctionem nostram cum corpore eius efficitur nostra: vt dixit Hilar. 8. de Trinitate & Aug.

§8. *Hic est panis qui de cœlo descendit, non sicut manducauerunt Patres vestri manna & mortui sunt. Qui manducat hunc panem viuet in æternũ.*] Concludit disputationem, reuocans eam ad initium. Dixerant Iudæi vers. 30. *Quod ergo tu facis signum vt videamus & credamus? Patres nostri manducauerunt manna in deserto, sicut scriptum est, Panem de cœlo dedit eis manducare.* Respondit Christus non illum, quem dedisset Moyses, sed quem ipse daturus erat verũ esse panem atque cœlestem. Id nunc concludit comparatione huius & illius. *Hic est panis qui de cœlo descendit, qui viuere facit in æternum.* Et non sicut manna, quod non potuit præbere vitam æternam: nam mortui sunt omnes quotquot illud manducauerunt, nec virtute illius ad vitam resurgent æternam. Modò seipsum, modò carnem suam vocat panem. Non enim caro à sua persona vnquam separata est, propterea vbi caro est, ibi & ipse Christus Dei filius est, qui ratione suæ carnis nobis est panis vitæ factus, quatenus sub speciebus panis, nobis seipsum in carne sua cibum præbet. Et quamuis caro & humanitas de cœlo non descenderit, is tamen qui vnitus est carni de cœlo est: propterea dicitur descendisse panis de cœlo. Amb. l. de Sacram. c. 1. & Aug.

§9. *Hæc dixit in synagoga docens in Capharnaum.*] Locum describit vt historiæ concionis tam mirabilis fidem faciat: qui non occultus sed publicus erat, & emporiũ celeberrimũ Capharum. Vel vt duritiem, & incredulitatem auditorum notet in ea vrbe in qua tot miracula fecisset. Erant multæ synagogæ in oppidis Iudæorum quò Iudæi conueniebant ad

ad orandum, ad lectiones Scripturæ audiendas. Templum vnum erat, & id in Hierusalem, in quo solo sacrificare licebat, & simul ea facere quæ in synagogis efficiebantur Matthæi 4. & 6.

60. *Multi ergo audientes ex discipulis eius, dixerunt: Durus est hic sermo, & quis potest eum audire?*] Quod propriæ erat culpæ, in cibum ipsum reiiciunt: nam eorum incredulitate & vitio dentes ad mandendum etiam mollia ineptos habebant. Cyr. Vitium etiam suum aliorum iudicio defendunt. Quis, inquiunt, audire eum potest? q. d. Non nobis solis durus est, sed omnibus: nemo eum audire potest. Intolerabilis est. Tert. difficilis intellectu. Chrys. Non fuisse hos discipulos ex 12. Apostolorum numero monet Theoph. & ex vers. 67. manifestum est. Duo illorū aures offendebāt: alterum est carnem Christi manducati dare posse æternam vitam, & esse supra manna patribus datum, & in cibum sufficientem futurum. Alterū est carnem Christi manducandam & sanguinē bibendum sensibilibiter, sicut & caro animalium manducatur. Ita enim verbum intelligebant, & hoc horrorem incutiebat: sicut etiam si quis nobis carnes humanas mandendas & edendas proponeret, horrorem & nauseam vel solo sermone faceret: & propter hoc dictum est ab iis, *Quis potest eum audire?* Hæc fieri non posse videbantur. Et de his dictum est, *Durus est hic sermo.* idest credibilis non est, nec ad intelligendum idoneus, nec ad audiendum suavis, difficile susceptibilis ait Chrys.

61. *Sciens autem Iesus apud semetipsum, quia murmurarent de hoc discipuli eius, dixit eis: Hoc*

vos scandalizat?] Apud semetipsum, idest, propria scientia cognoscens, nemine referente, vel indicante. Ita enim murmurauerunt discipuli inter se taciti vt audire Christus non posset, sed Deum quem corda non latent quomodo verba etiam non audita latere potuissent? Ex hoc loco Chrys. Cyr. Theop. diuinitatē Christi probant. *Hoc vos scandalizat?* q. d. Maiora audietis & videbitis: parum hoc est, vt tam citò scandalizemini: vt Io. r. *Maius his videbis.* Erat scandalum non actiuum, sed passiuum. Volebat enim eorum scandalum soluere ait Chrysostom.

62. *Si ergo videritis filium hominis ascendentem vbi erat prius.*] Quid dicetis? Reticentia enim & Apostrope est. Quasi dicat, vos scandalizamini quia dixi me daturum carnē meam in cibum vitæ æternæ, visusque sum vobis id facere non posse, nec carnem meam id efficere valere, quid igitur dicturi estis cū videritis filium hominis ascendentem vbi erat prius? idest, cū meam diuinitatem cognoueritis & hanc carnem diuinitati vnitam esse intellexeritis, vtique tunc non me aliquid quod fieri nequeat dixisse cognoscetis, maius enim est carnem meam vnitam esse diuinitati, quàm cibum esse vitæ æternæ. Immo cū vnita sit diuinitati, non mirum est si cibus esse possit toti mundo: & cibus quidem vitæ æternæ. Ex suo ad cœlos ascensu, vbi prius erat, suam ostendit diuinitatem, carnēque illam vnitam diuinitati, vt credant eam effectricem cœlestis & æternæ vitæ: quippe quæ vnita est diuinitati, & ad cœlos ascensura erat. Qui enim carnem suam potuit efficere

Deiferam

Dei feram & cœlestem, vt quæ terrena erat, ad cœlos ascenderet, potuit etiam efficere, vt cibus esset cœlestis & vitæ æternæ. Apertè se Deum proficitur carni vnitum, & in cœlis existentem, vt se omnia facere posse ostendat. Ex Aug. Ergo hanc emphasim habet, Tunc ne scandalizabimini? Non profectò, sed potiùs confundemini & admirabimini, tunc intelligetis, tunc credetis. Vel tunc magis scandalizabimini: tunc minus credetis, cum videatis me in cœlo, vos in terra. Se filium hominis appellat, vt intelligant eundem se, quem illi solum filium hominis credebant, filium etiam esse Dei: vel vt ostenderet non duos alterum Dei, alterum hominis, sed vnum Dei & hominis esse filium. Cyr. contra Nestorianos. Vbi erat priùs vt Deus, nunc vt homo ascendit, quia idem Deus & homo est. Et hoc respondit Christus ad primum quod horum aures offende-
bat.

64. *Spiritus est qui viuificat: caro non prodest quicquam.*] Respondet Christus ad illud secundum quod illos offende-
bat, carnem sensibilibiter ad modum ferarum manducandam esse intelligentes: & in præcedenti sententia significauit se Deum esse, & suam carnem vnitam habere diuinitati persequitur: Spiritus est qui hanc vitam tribuit non caro sola, caro ex se non prodest ad hanc vitam æternam dandam. At Spiritus & diuinitas, cui caro hæc vnita est, ipsa est cuius ratione caro est effectrix vitæ. Spiritum appellat diuinitatem carni vnitam, seu carnem vnitam diuinitati. Carnem autem solam per se vocat carnem, qualem isti intelligebant, hæc autem non prodest ad æternam
vitam,

SIO MANVALE IN EVANGELIUM

vitam, sed vnita diuinitati prodest ad vitam; nam Spiritus est qui viuificat per eam: quibus verbis remouet illud secundum in quo scandalum patiebantur. Nam carnem Christi puram vt cæterorum hominum arbitantes, non solum vitam non posse dare credebant, sed sensibilibiter & carnaliter manducandam putabant. Quod Dominus etiam his verbis reiecit: si enim caro ipsa non propter se sed propter vnitam diuinitatem futura est cibus vitam efficiens; non ergo carnalis modus & sensibilis est cogitandus, sed qui carni diuinitati copulatæ conueniat, qualis est quem Dominus postea instituit. Ita enim vera nobis caro datur, vt tamen non carnaliter, & sensibilibiter sicut cibi communes mandugetur. Calvinistæ contendunt Christum carnem suam in Eucharistia non dare, quia caro non prodest quicquam: quorsum autem daret nihil profuturam? Tertul. ait Hæreticos qui carnis resurrectionem negabant idem dicere, quorsum caro quæ nihil prodesset esset resurrectura? At si nihil prodest cur eam Christus assumpsit? cur pro nobis cruci affixit? Profuit fortè dicent, ad nascendum, ad patiendum, non ad edendum. Verum quis neget prodesse omnibus modis quibus Christus eam prodesse voluit? Voluit autem vt prodesset non tantum crucifixa sed etiam māducata: *Nisi manducaueritis carnem filij hominis, &c.* Quid apertius dici potuit? Dicent satis fuisse si fide māducetur. Ita: & si Deus voluisset, satis fuisset si fides crucifixa fuisset: sed nostrum non est Deo legem dare: sed re ipsa voluit mori, re ipsa māducari. Sensus Catholicorum est, sola Christi caro sine fide manducata nihil prodest; cum

cum fide manducata prodest. August. Sola caro sine spiritu, i. semota diuinitate nihil prodest. Spiritu viuificare est carni tribuere vt viuificet. vt s. d. Alij intelligunt Spiritum sanctum tertiam Trinitatis personam sine quo ne ipsa quidem Christi caro viuificare possit. Alij Christum verba sua Spiritum viuificantem appellasse, i. verba non carnaliter sed spiritualiter intelligenda. Alij spiritum modum intelligendi spiritualem, carnem modum intelligendi carnalem interpretantur, vt Iudæi. Rupertus carnem ipsam Christi per se cōderatam, carnem; eandem verò quatenus diuino ac viuificante spiritu plena est, spiritum appellat. Itaque hæc verba quæ sequuntur, Christum non omnibus auditoribus, sed solis discipulis suis dixisse postquā cæteri recessissent, putat Aug.

Verba quæ locutus sum vobis Spiritus & vita sunt.] Id est, non sola & nuda carne quemadmodum vos intelligitis, sed de carne diuino plena Spiritu; de Spiritu viuificante sunt intelligenda: sola enim caro nihil prodest; cum spiritu vero coniuncta viuificat. Cyr. Carnem suam spiritum vocat propter vnitam diuinitatem: verba autem dicit spiritum & vitam ratione materiæ de qua tractat, vt non de carnali aliqua re, vt illi intelligebant, sed de carne spirituali & viuifica, & modo spirituali accipienda dicta intelligantur. Attende Catholicos vt s. d. non eo sensu dixisse hæc verba spiritualiter intelligenda quòd nō reipsa carnem manducare iuberemur; sed quòd non carnali modo manducare. Hæretici verò interpretantur spiritualiter intelligenda, i. figuratè, metaphoricè, quòd non reipsa, sed sola fidei apprehensione

prehensione manducemus: quod absurdum est. Quis enim dixerit spiritualiter pro metaphoricè dictum? & quid erit *vita sunt*, an vitaliter intelligenda? Mald. Itaque excludit solum illum modum carnalem, quo cibi communes accipiuntur, & quem isti existimabant: ut ait Aug. in Ps. 98.

64. *Sed sunt quidam ex vobis qui non credunt.*] Particula *sed* sensum declarat & connexionem. q. d. Murmurationis, & recessionis istorum ego non sum causa, nec mea verba quæ sunt Spiritus & vita, sed eorum incredulitas, quia credere nolunt: si enim aliquid difficile dictum erat à magistro, humiliter eos quærere & discere oportebat S. Aug. *Durus est hic sermo*, sed incredulis. Ipsi erant duri nō sermo. Verbum *non credunt*, nō præsentem solam fidem negat, sed permanentem infidelitatem indicat. Dum dixit, *sunt quidam ex vobis*, constat adhuc esse præsentem eos qui recesserunt postea, ut s. d.

Sciebat enim ab initio Iesus qui essent non credentes, & quis traditurus esset eum.] Ab initio incarnationis suæ ut homo, & ab æterno ante mundi constitutionem ut Deus, sciebat qui essent credituri, qui verò non: propterea dixit quosdam esse non credentes, & causam etiam reddit sequentium: prædicat enim vnum ex duodecim diabolum esse. *Non credunt*, refertur ad discipulos desciscences. Illud, *Traditurus eum*, refertur ad vnum ex duodecim, de quo inferius loquitur Christus. Dixit ut ostendat se cognitum habere cogitationes, ac proinde Deum esse. Cyr.

65. *Et dicebat: Propterea dixi vobis, quia nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum à Patre meo.*]

meo.] Q. d. Non sine causa id vobis dixi: sciebam enim vos à Patre non trahi, sed vestro ingenio adhuc pingui, adhuc carnali vestris affectibus duci: propterea ad me venire non posse, qua culpa existente Pater eos non dat & ea praeuisa non dedit. Ex Chrys.

66. *Ex hoc multi discipulorum abierunt retrò, & iam non cum illo ambulabant.]* Hæc audientes illi discipuli qui murmurarunt à Christo descuerunt corpore simul & animo, nec eum secuti sunt. Non omnes discipulos fuisse indicat Euangelista, sed multos. Aduerte quamuis Christus ab initio hæc sciret, eos tamen ad disciplinam suam admisit, ne quis vel Patrem, vel ipsum in causa fuisse cur isti non crederent, arbitraretur. Ex Aug.

67. *Dixit ergo Iesus ad duodecim: Nunquid & vos vultis abire?*] Particula ergo allusionem quandam ad aliorum discipulorum defectionem indicat. q. d. Cum Iesus vidisset alios discipulos suos à se discedere, rogauit duodecimum & ipsi abire vellent. Et vos, qui non solum discipuli sed Apostoli etiam & domestici mei estis. Monuit varijs de causis. 1. Ne putarentur non tam certo consilio quam ignorantia aut verecundia non abiisse, vt Cyr. ait: Deinde ne retinere eos Christus videretur. Chrys. Præterea vt ostenderet se eorum opera & ministerio non indigere. Ad hæc vt liberum illis arbitrium relinqueret, quo in suscipienda fide maximè opus est. Cypr. Denique vt magis in fide confirmaret discedēdi potestatem facit. Cyr. Ita Ios. 24. & Elias 3. Reg. 18. Et ne Apostoli dum alios desciscientes vident, in superbiam aliquam laberentur, aut humanam gratiam

tiam aliquam à Christo captarent, quasi eius utilitati deferuirent, eos Christus in humilitate continet & indoctrina instruit. Christus non indignatur ijs qui discessissent, sed patienter fert eorum defectionem, nolens eos verecundia coarctari, ait Chryl.

68. *Respondit ergo ei Simon Petrus : Domine ad quem ibimus ? verba vite aterna habes.]* Respondet 1. ad verbum Christi, *vultis abire*, non solum se abire nolle sed nec habere ad quem se conuertat alium Magistrum quem Christo præponat : per quem vitam æternam consequatur. Eximius Petri amor & confessio. 2. ad causam propter quam abeundum erat, illi enim abierant quia visus est eis sermo Christi durus, & qui audiri & sustineri non posset : ad hoc referens responsum suum dicit, *verba habes vitæ æternæ. q. d. illi abierunt quia verba tua eis sunt intolerabilia & dura visa : at nobis non sic visa sunt, sed verba vitæ æternæ. Non ergo est cur à te recedamus. Ex hoc loco ineptè colligunt nos errare, quòd relicto Christo ad Sanctos nos conferamus, vt notat Mald.*

69. *Et nos credimus, & cognouimus quia tu es Christus filius Dei.]* Persequitur suam confessionem Petrus: Non solum tu verba vitæ æternæ habes, sed nos credimus & cognouimus quia tu es Christus filius Dei, vt qualis es tu talia sint verba tua. Credimus propter fidem quam habemus verbis tuis; cognouimus propter opera mira quæ operatus es, quibus te esse filium Dei demonstras, vt Samaritani suprà c. 4. *Quia non causam sed declarationem indicat : nouimus quia tu es, seu te esse filium Dei,*

Dei, cum artic. Gr. Tu es ille filius Dei, vt verum Christum & filium Dei ab alijs, qui aliqua ratione Christi & filij Dei dicti sunt, differre significet. Magna Petri confessio, qua summā omnem fidei paucis verbis complexus est: si enim filius Dei erat, omnia quæ dicebat vera erant.

70. *Respondit Iesus: Nonne ego vos duodecim elegi, & ex vobis vnus diabolus est?*] Christus sententiā Petri quodammodo corrigit. Chrys. Theoph. Dixerat Petrus. *Nos credimus*, quasi omnes duodecim Apostoli idem credidissent & cognouissent. Respondet Christus non ita esse: vnum enim eorum esse qui non credat. Vel Petrum & cæteros Apostolos commonefacit vt timerent, ne sibi ipsis fiderent; vnum eorum esse qui cum Apostolus esset electus, diabolus factus esset. Tu fide stas noli altum sapere, sed time. Dum enim determinatè quis sit non exposuit, se posse deficere singuli existimare potuerunt. Adde ex Chrys. hom. 46. Propter ipsum Iudam hoc etiam esse dictum, cuius malitiam prædicir: tamen non quis is sit indicat; hoc ne impudentius contenderet; illud ne maiori licentia peccaret. Diabolum vocat quia minister esset ipsius: vel quia est homo callidus, fraudulentus. Sic vocat vt alludat ad casum Angeli, & Apostolos Angelis comparat; qui cum omnes boni à Deo constituti essent, diabolus in veritate non stetit, i. fidelis Deo non fuit: & vt diabolum Apostolis opponat: nihil enim magis contrarium officio Apostoli quàm officium diaboli. Vt ergo ostenderet quantum Iudas mutatus esset, dixit, ex Apostolo, qualem ipse elegerat, factum esse diabolum.

lum. Mald. His verbis suam quoque diuinitatem ostendet, qui occulta & ventura nouit. Et libertas arbitrij etiam ex hoc loco constat. Nam electus à Christo sua liberrate, & vicio corruit. Tol.

71. *Dicebat autem Iudam Simonis Iscariotem; hic enim erat traditurus eum cum esset unus ex duodecim.* } Euangelista cum nominat quem Dominus verbis suis insinuabat: iam enim factum euenerat quando hæc narrabat Ioannes. Eo fortè fecit consilio, vt reliquos à suspitione proditoris vindicaret: nā potuisset lector de singulis an hic vel ille esset dubitare. Et nota causam. *Hic enim erat traditurus.* q. d. Quia cum traditurus tunc erat, propterea dixit, *Vnus ex vobis diabolus est.* Non ergo propter maliciam tunc Iudæ præsentem, sed propter futuram traditionis scelus dictus à Christo diabolus est. Attende *cum esset unus ex duodecim*, hoc quasi admirabundus dixit Ioannes: verè enim admirabile & prope incredibile scelus. Audierat hoc Iudas, & nō dubium quin iudice conscientia cognouerit se notari: hæret tamen in peruerso consilio. Ex hoc disce nullum locum, nullum statum esse in hac vita, in quo securi esse debeamus, & qui hebetes & sensu expertes fiunt, vt qui in peccata labuntur etiam si corripiantur non sentiunt.

CAPVT VII.

Probat Christus diuinitatem.

1. **P**ost hac ambulabat Iesus in Galilæa : Non enim volebat in Iudæam ambulare : Quia quarebant eum Iudæi interficere.] Quæ operatus est miracula , & post altissimum sermonem de eius carne & sanguine in cibum & potum vitæ æternæ dandis in Capharnaum publicè habitum , Christus Dominus ambulabat in Galilæa, idest per loca & oppida Galilææ : nec in Iudæam abire seu redire volebat , quia Iudæi eum occidere volebant , quia Paralyticum sanasset Io. 5. & tempus à Patre constitutum expectans illorum furori locum dabat ; docens suo exemplo licere interdum persecutiones fugere, cùm ratio & caritas non postulat vt vitam effundamus : vel voluit se hominẽ ostendere. Ex Chryf. *Ambulabat* , idest versabatur : vel huc & illuc prædicandi causa vagabatur.

2. *Erat autem in proximo dies festus Iudæorum Scenopegia.*] Designat tempus vt causam cur Hierusalem venerit, & ad ascendendum in Iudæam à fratribus sit inuitatus significet: hoc enim tempore ex omni parte Iudæi Hierosolymam confluiebant ad adorandum in templo. Exod. 23. Leuit. 23. Deut. 16. Scenopegia festum erat Tabernaculorum. Institutũ fuerat vt Iudæi anniuersaria eius diei celebratione recordarentur sei Ieserito, cùm ab Ægypto

venirent, per annos 40. in Tabernaculis habitasse; & per dies septem agebatur. 15. Septembris, vel Octobris.

3. *Dixerunt autem ad eum fratres eius.*] Cōsanguinei secundum carnem Christi dicti sunt, fratres, idest cognati siue ex matre qui verè secundum carnem cognati erant, siue ex Patre qui etsi verè non erant, cognati tamen esse putabantur. ex Chryl. Hic cauendus error Græcorum, qui fratres Christi filios Ioseph vocari putauerunt. Leont. & Iacobum & Iudam Apostolos eos fuisse qui hic Domini fratres vocantur, putant Cyr. & Chryl.

Transi hinc & vade in Iudaam, ut & discipuli tui videant opera tua quæ facis.] Vel reprehendentium, ex Chryl. vel exhortantium fratrum Domini verba sunt, ut ascendat in Hierusalem, & ibi etiam opera miraculosa edat vbi erant quoque discipuli eius, idest studiosi & eius doctrinæ sectatores. Hæc cognati Christi dicebant eo animo ut certiores fieret an is verè esset Christus: in Hierusalem enim erant Pharisæi legis doctores, & periti Scripturarum ac principes Iudæorum, qui rectum & legitimum huius rei iudicium facere posse videbantur. ex Chryl. Vel ex miraculis volebant sibi aliquid gloriæ conciliare. Exprimitur nobis in illis, cognatorum ingenium: nihil solent ex nobis nisi honorem aut vtilitatem suam quærere.

4. *Nemo quippe in occulto quid facit, & quærit ipse in palam esse.*] Qui enim quærit celebris esse in loco celebri operatur. q. d. tu quæris te omnibus manifestare: ne igitur in obscura Galilææ regione lateas: sed abi in Iudæam,

dam, illicque opera hæc fac, quibus tibi laudem eximiam compares hoc maximè solemni tempore: nemo quippe in occulto opera facit quibus manifestandus est, imò vult omnibus fieri manifestus & celebris. Sic inuertenda sunt verba, ait Mald. Tu gloriam affectas, non ergo debes in occulto miracula facere quæ facis. Illud, *quid*, aliquid egregium designat, vt Mat. 20. 20. De amore gloriæ eum notant ai Chryf.

Si hæc facis manifesta te ipsum mundo.] Perseuerant inuicentes Christum vt in Iudæam abeat, tum vt discipuli eius etiam hæc videant opera: tum quia qui se omnibus manifestare cupit, loci celebritatem quærit: tum denique his verbis, *si hæc facis*, idest cum tanta opera facias, non est æquum vt pauci ea cognoscant. Mundo te ipsum debes notificare, non Galilæis duntaxat: vt per opera totus mundus, vt cap. 12. 19. idest Iudæi te cognoscant. Beda.

5. *Nec enim fratres eius credebant in eum.*] Causam cur hæc omnia cognati dixerint eam esse ait, quia non credebant in eum. Signa vera esse non dubitabant: an autem esset verus Messias nondum credebant. In Iudæam ergo eum remittebant, vbi periti & doctores legis erāt, vt ibi quis esset decerneretur. Quod eis in Galilæa nec debere fieri nec posse videbatur. An autem omnes fratres eius, nempe quatuor illi quorum cap. 2. mentionem fecimus, an eorum aliqui hæc dixerint, certum non est: Christum consanguineum potuerunt habere, credere autem in eum ipsa propinquitate fastidierunt, ait Chryf.

6. *Dixit ergo eis Iesus: Tempus meum nondum*

M m 2 adue

aduenit : tempus autem vestrum semper est paratum.] Aug. & Beda tempus suum vocare putant, tempus consequendæ gloriæ, cuius consequendæ causa fratres eum hortati fuerant, vt Hierosolymam se conferret. Illi de humana; ille de diuina respondet gloria ascensionis. Cyr. tempus manifestationis intelligit. q. d. Tempus ostendendi me nondum aduenit. Apol. Tempus meum ad festa celebranda : tempus enim mihi passionis est atque afflictionis, non gaudij & lætitiæ. Quidam simpliciter interpretantur : Tempus ascendendi Ierosolymam, vt vos petitis nondum aduenit. Chrys. Theoph. Alij nondum venisse tempus moriendi quod sibi à Patre præscriptum fuerat : hoc enim tempus suum aut horam suam vocare solebat. vers. 30. cap. 8. & 13. & propterea in Iudæa versari nolebat, quærebant eum Iudæi interficere, & ipse nolebat mori ante constitutum tempus à Patre. Et quamuis posset vi, aut miraculo effugere Iudæorum manus, malebat tamen id sine vi & miraculo facere. Quia ergo cognitos habebat Iudæorum animos, pro eodem habet ire Hierosolymam & ad mortem ire. Et quia moriendi tempus nondum aduenerat, dicit se Hierosolymam ire non posse. Putant etiam Chrys. & Leontius fratres Christi inflammatos inuidia tradere illum in Iudæorum manus voluisse, ideoque respondisse : *Tempus meum nondum aduenit.* q. d. Quid vultis cogere me, ante tempus mori ? At postea iit ? Ita est. sed voluit hoc loco significare quid sibi tanquam homini faciendum foret; periculum quod alia ratione superare non posset, fuga declinandum: postea eundo declarauit quid tanquam Deus face

facere valeret: in medio nimirum periculo, sine periculo versari. Vobis, quibus nihil imminet periculi, quodcumque tempus est opportunum, semper est paratum. Vt in exercitu qui amici sunt quouis tempore, interdum noctu, manè vesperi tutò versantur, hostes non item. Tempus humanæ quærendæ gloriæ, quā vos solam quæritis, semper est opportunū, quia ad eam sine labore, sine morte venit. Aiunt Aug. & Beda.

7. *Non potest mundus odisse vos: me autem odit, quia testimonium perhibeo de illo, quod opera eius mala sunt.*] Reddit causam cur eorum tempus sit paratum, idest cur quouis tempore sine periculo in mundo, idest inter Iudæos versari possint: quia & ipsi similes eis sunt, & mundi ipsius membra: & non potest mundus quæ sua sunt odio habere: vt cap. 8. & 15. & 16. Et alludit Christus ad id quod dixerant, *Manifesta teipsum mundo.*

8. *Vos ascendite ad diem festum hunc; ego non ascendam ad diem festum istum, quia meum tempus nondum impletum est.*] Cur iubeat aut concedat fratres suos ad diem festum ire, se verò significat ire non posse, suprà rationem dedit, quòd illis nullum à mundo periculum vt sibi immineat. Ne ad festum peragendum ex verbis dictis retraherentur, nève Christum omnino non ascensurum conciperent: vtrumque remouet, *Ascendite vos*, inquit, *ad diem festum* celebrandum, ne prætermittatis mei causa ascendere, cū vestrum tempus semper sit paratum. At ego nondum ascendam, idest non vobiscum ascendo: quia tempus adhuc meum, quando me ire oportet, non-

dum est impletum, quo tamen impleto ascendam. Non negat se omnino non ascensurum, sed tunc cum eis non iturum, at expectaturum sui temporis opportunitatem: qua superueniente erat etiam venturus. Hortatur fratres ut legis ceremonias & festa obseruent. Per diem festum totum celebritatis tempus intelligi quod erat octo dierum. Inferius enim dicitur die festo mediante ascendisse in templum: & tamen quarto die ascendit.

9. 10. *Hac cum dixisset ipse mansit in Galilæa. Ut autem ascenderunt fratres eius, tunc & ipse ascendit ad diem festum, non manifestè, sed quasi in occulto.*] Incertum est quanto tempore manserit in Galilæa, & an vno an pluribus diebus post fratrum profectionem ascenderit: certum tamen est ascendisse. Non omnino occultus: venit enim cum discipulis, sed quasi in occulto, quia non omnibus se manifestabat, in publicum, ut solebat, prodians, paucis notus illis primis diebus. Attende primo die festiuitatis adfuisse, sed occultum tamen; quarta die in templum docturus publicè ascendit.

11. *Iudai ergo quarebant eum in die festo, & dicebant: Vbi est ille?*] Particiv' *ergo*, causam indicat & illationem, nempe quia in occulto ascendit, nec se manifestum primis diebus exhibuit, propterea occidere quærentes dicebant, *Vbi est ille?* Quasi nominare non sustinentes præ odio, vel contemptu. Iudæos vocat non omnes, sed primores, Sacerdotes, Scribas, Phariseos & populi principes: & ut à Galilæis distinguat. Vbi est ille? fortè à quibusdam bono animo, ab aliis malo dicebatur.

12. 13. *Et murmur multum erat in turba de eo: quidam enim dicebant quia bonus est: alij autem dicebant non, sed seducit turbas. Nemo tamen palàm loquebatur de illo propter metum Iudaorum.*] Dum dicitur quod nemo palàm & liberè loquebatur, tam hi qui pro Christo erant, quàm qui contra Christum comprehenduntur. Nam Toletus colligit ex verbis prohibuisse Iudæos omnem de Christo sermonem, & contentionem: vt eius memoria ab omnium mentibus deleteretur. *Seducit turbas*, vel ad Principes, vel ad turbas refertur, qui occultè inter se murmurabant de contentione: quidam enim dicebant quia bonus est vt notat Aug.

14. *Iam autem die festo mediante ascendit Iesus in templum, & docebat.*] Cum solemnitas octo dierum spatio celebraretur, die quarta, quæ medium tempus est, Christus ascendit in templum. Et nota non dici ascendisse in Hierusalem, sed in templum: ille enim ascensus fuit prior, vt s.d. hic posterior; ille occultus, hic publicus; ille ad diem festum, hic ad docendum. Omnia hæc Euangelista descripsit: Priorem enim ascensum factum fuisse narrauit postquam fratres è Galilæa profecti sunt: isque occultus fuit; posterior autem est ascensus in templum, & de hoc nunc agit. Ex Aug.

15. *Et mirabantur Iudai dicentes: Quomodo hic literas scit, cum non didicerit?*] Quid docuerit Euangelista non recenset, vt notat Chrysost. tamen doctrinam fuisse insignem insinuat dum Iudæos qui paulò antè ad calumniam & necem conquirebant, in admiratione

nem conuersos esse ait, dicentes : *Quomodo hic literas scit : vt intelligeremus ex eo quanta vis doctrinæ & verborum eius fuerit.* Iudæi non quid dicat & doceat, considerant, vt veritatem assequantur, sed quo modo docere possit, vnde tantum illi doctrinæ esset, cum minime didicisset. Et verò si ista consideratio facta fuisset vti fieri debuit, eos ad credendum inducere sufficiens erat : magnum enim veritatis, nempe Christum à Deo esse, argumentum erat, sine disciplina vlla tantam & tam mirabilem proferre doctrinam. Literas scientiam sacræ Scripturæ appellant, & eam quæ est diuinorum mysteriorum. Quidam hanc admirationem eorum esse putant, qui Christi sermonem susceperunt, & in pretio habuerunt. At verius est illorum fuisse qui increduli erant : & hæc proferebant non vt laudarent, sed vt potius dæmoni tribuerent : aus saltem an à Deo esset in dubium reuocabant. Nam paulò inferiùs isti dixerunt : *Dæmonium habes.* Et rursus Dominus dixit, cognoscetis an mea doctrina à Deo sit : quasi id dubitassent, ex Chryf. & Cyr.

16. *Respondit eis Iesus, & dixit: mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me.]* Ipsorum admirationi & occultis vocibus respondit Dominus vt Deus, & vnde has litteras & doctrinam acceperit exposuit. Doctrina, inquit, mea quã habeo & quam audistis, non est mea, id est, à me non est, sed ab eo qui me misit. significat hanc doctrinam esse Dei Patris : ab ipso enim eã accepit. Non ergo est quod admiremini dicentes, *Quomodo hic literas scit, cum non didicerit?* Quia a Deo Patre hæc mea doctrina est, non à dæmo

dæmone vt suspicamini. Doctrinam ait esse suā quia eam habebat, non suam, quia eam non à se habebat, sed à Patre. Alij suam, quam à nemine didicisset, sed quā vt Deus haberet à Patre; non suam, quia Patris erat. Alij suam, quam Iudæi suam, idest, à se inuentam putabant; & non suam sensu contrario, quam non ipse excogitasset, sed à Patre accepisset. Alij suā quam suo nomine docere videbatur, non esse suam, idest, non suo sed Patris nomine docere. Simplicius alij, suam vocat quam docebat; nō suā idest, non à se inuentam, sed acceptam à Patre. Hinc male Arriani contemnerent ex hoc loco filiū esse minorem Patre. Sed notandum particulā *Non*, hic non esse negatiuam, sed exclusiuam particulam. q. d. Mea doctrina non solum est mea, sed etiam eius qui misit me Patris: vt Mat. 10. 20. & inf. c. 12. vel breuiter, non sum à meipso vt ait Aug.

17. *Si quis voluerit voluntatem eius facere cognoscet de doctrina utrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar.* Tacite eos arguit, & causam cur non credant nec intelligāt eius doctrinam, indicat: vt notat Chrys. ho. 48. & Cyr. l. 4. c. 43. q. d. Deponite irā, inuidiam, odium, quæ contra me & contra Dei voluntatem concepistis: & tunc intelligetis meam doctrinam, à quo sit, nempe an à Deo, an à meipso, idest à me excogitata aut inuenta, Deoque contraria. A seipso vocat quod opponitur, à Deo esse. Hæc vos impediunt à recta & vera intelligentia. Attende eum qui vult facere voluntatem Dei, dici cognoscere Christi doctrinam, quia dispositus est, nec habet impedimentum cognoscendi: tamen lumen diuinū necessarium est quo id assequatur.

quatur. Noli quærere intelligere vt credas, sed crede vt intelligas ait Aug.

18. *Qui à semetipso loquitur gloriam propriam quærit.*] Probat suam doctrinam Dei esse sic; *Qui à semetipso loquitur*, id est, qui doctrinā propriam & à Deo alienam & separatam loquitur, is honorem proprium quærit, vt ab auditoribus in pretio habeatur. At contra qui non quærit proprium honorem, nec gloriam, sed Dei, profectò à seipso non loquitur, sed à Deo. Hoc argumentum probat verba superiora intelligenda esse de scientia humana Christi, quæ à Deo erat; nam his verbis solum intendit se à Deo missum, & quæ secundum eius sunt voluntatem docere, ab eoque doctrinam accepisse: & id hoc argumentum confirmat. Christus autem vt homo non ex sua prædicatione & doctrina quærebat humanam gloriam & honorem, sed Dei Patris, ad cuius voluntatem obseruandam homines hortabatur, & cuius honori in omnibus consulebat. Vide quam humilia de se dicit, vt doceat moderata sapere, & nihil de se dicere magnum ait Chrys.

Qui autem quærit gloriam eius qui misit eum, hic verax est, & iniustitia in eo non est.] A semetipso loquitur, ergo proprium honorem quærit. At non quærit proprium honorem, igitur non à semetipso loquitur, sed ab eo cuius honorem quærit. Infert hanc secundam partem syllogismi à contrario. Non intulit hic, à Deo est, sed, verax est, & iustus: seu, non est iniustitia in eo: vt doctrinam suā & opera defendat ex Theophyl. Hæc enim duo calumniabātur Iudæi: doctrinam quidem, quia seducebat turbas; opera, quia sabbatum non custodiebat. Contra utrāque

que calumniam intulit: qui gloriam Dei à quo missus est non autem propriam quærit, hic verax est, quia doctrina eius vera est, mendaciis enim Deus non glorificatur. Iniustitia etiam in eo non est, quia opera eius iusta sunt, non enim à transgressoribus Deus honorificatur. Sicque etiam tacitè Phariseos arguit, qui propriam quærentes gloriam mendaces, & iniusti erant. Mat. 15. Mendaces, quia traditiones legi diuinæ contrarias docebant: iniusti, quia diuina mandata transgrediebantur. Mendaces in dissuadendo populo ne in Christum crederet: iniusti in morte innocentissimo Christo machinanda. Aug. Sic & Theoph.

19. 20. *Nonne Moyses dedit vobis legem: & nemo ex vobis facit legem?*] Sic hærent hæc verba cum superioribus. Cum se veracem in doctrina & operibus dixisset, arguit nunc Iudæos iniustitiæ & transgressionis in eo quod eum quærant interficere. Et sensus est, nonne legem habetis quam dedit vobis Moyses, cur nemo ex vobis seruat eam? si enim seruaretis, non quæreretis me interficere: nam innocentem lex prohibet interficere. Iniustitia in me non est; quid me quæritis interficere? Nonne Moyses dedit vobis legem, cur eam seruare nō vultis? Nonne Deus prohibet proximū iniuria afficere? Nonne legi subiecti estis? cur non seruatis? cur non facitis quæ Deus præcepit? & nemo ex vobis facit legem dum me innocentem & veracem & iustum occidere quæritis? Ex Chryl. Vel hoc dicit quia si legem facerent in ipsis literis Christum agnoscerent, & præsentem non occiderent ait Aug.

Respondit turba & dixit: Demonium habes:

M m 6 *quis*

quis te quarit interficere?] Plerique putant turbam hoc loco non promiscuum vulgus, sed Sacerdotes, Principes, Scribas, & Phariseos appellari; eos nimirum qui Christum quærebant ad necem, ad quos Dominus dirigebat verba superius dicta. Vel dicendum turbam sceleris tanti ignarâ, dum putat sibi hoc peccatum imponi, in Christum inuehi acerbè, & tale à se facinus repellere. *Damoniū habes*: quis te quarit interficere? q. d. Dæmon te corripit, vel te instigat vt hæc dicas: nam nemo nostrū te quærit interficere. Dæmonio hoc tribuunt, quia ipsius est mendacia & falsa testimonia & calumnias imponere. Vel dæmonium habere dicebatur quisquis delirare & absurda loqui videbatur.

21. *Respondit Iesus & dixit eis. Vnum opus feci, & omnes miramini.*] Christus conuictum turbæ spernens respondet iis qui verè eum occidere quærebant, causam eos nullam interficiendi habere demonstrans. Notandum autem est à tempore illo quo Dominus paralyticum sanauit, & grabatum Sabbato tollere iussit, Iudæos Christum occidere decreuisse vt s. d. nec cessauit hæc impia eorum intentio, sed magis ac magis augebatur in eis, & erat perpetua memoria huius facti: quamuis quādo hæc loquebatur Dominus sesquianus ab illo facto intercesserit: nam gestum fuit Paschatis vel Pentecostes tempore, tamen post illud Pascha aliud celebratum est, cuius Ioannes non meminit, & post hoc agebatur festum Tabernaculorum, quando hæc loquitur Dominus: qui annus erat tertius suæ prædicationis, nam sequenti proximo Pascha-

te occisus est. Dominus igitur hoc factum repetit nunc, quia in eorum memoria erat præsentiſſimum, & ideo id mortem ei parabat. Repetit autem vt eos contra legem agere, nullamque causam habere interficiendi coram populo demonſtret, & suam innocentiam significet. Et sensus est, *unum opus*, inquit, *feci*. idest, vnum signum, vnum miraculū. nempe paralyticum sanavi Sabbato, & propter hoc omnes miramini, idest, perturbati estis, & tumultuamini, & offendimini, quasi Sabbatum & legem sim transgressus. *Vnum opus* q. d. non habetis nisi hoc vnum. Sic Chryſ. & Aug.

22. & 23. *Propterea Moses dedit vobis circumcisionem: non quia ex Mose est, sed ex patribus, & in sabbato circumciditis hominem.*] Si circumcisionem accipit homo in Sabbato vt non solvatur lex Moſis: mihi indignamini quia totum hominem sanum feci in Sabbato? Probat se non esse legis Moſaicæ de sabbato transgressorem, eo quod hominē Sabbato curaverit. Et supponit Moſem dedisse Iudæis circumcisionem: propterea, quia à Patribus erat præcepta, non quasi ipse primus esset institutor, vnde principaliter ad legem Moſis non pertinebat, ante ipsam enim circūcisio fuit, & tanquam iam institutam ipsis restituit, erat enim intermissa in deserto; præceptum verò Sabbati proprium erat Moſis, ipse enim primus tale præceptum imposuit, quod ante non servabatur. Sensus ergo est, vos vtimini circuncisione non tanquam à Moſe instituta sed à Patribus, non enim propriū erat opus legis sed Patrum, & propterea ille dedit vobis eam; & tamen in Sabbato quod Moſes præcepit, circumciditis.

nes

§30 MANVALE IN EVANGELIVM

nec legem Moſis vos transgredi putatis, quia quod fecerunt Patres facitis. Cur mihi ſuccenſeris quaſi legem ſim transgreſſus, quòd hominem totum ſaluum fecerim, cùm ſit hoc opus multò maius quàm circunciſio? Et attende, *Vos circunciditis in Sabbato*, non ſolum quia ipſi circuncidebant, ſed quia ipſi declarauerant eſſe in Sabbato circuncidendum: nec enim Moſes id expreſſè docuit. Dictio *propterea* Heb. more redundat, vel non tam cauſalis quam inchoatiua aut illatiua eſt. q. d. Itaque, aut, ergo. Alij coniungunt cum ſuperioribus, *Vnum opus feci, & omnes miramini*. propter hoc, vel, *propterea* dictum eſt, pro, propterea quod. Totum hominem dicit ſanauiffe, quia totum corpus paralyſi ægrum erat: vel quia corpus & animum ſanaffet paralytici. Et opponit totum parti, ſcilicet præputij, quæ vitioſa & ſuperuacua reſecabatur, ſicquæ ſanari ſpiritualiter cenſebatur. ex Chryſ.

24. *Nolite iudicare ſecundum faciem, ſed iuſtum iudicium iudicate.*] Ideſt, apparentiam, vel acceptionem perſonarum, q. d. Ne me temere accuſeris quia contemnitis, ſed iuſtum iudiciũ iudicate, ideſt, conſiderate opera ipſa quæ Sabbato fiunt. Circunciditur homo ex vna parte, ex altera verò triginta octo annos habens in graui infirmitate breui temporis momento ita ſanatur vt grabatum valeat per vias portare: quis neget diuinius & potentius eſſe hoc opus? Si ergo licuit vobis illud in Sabbato exercere, cur hoc mihi non licuerit? Vos ad perſonas recurritis, ſcilicet, circunciſio Patrum eſt, opus hoc tuum eſt, quem nos multo inferioreſ Patribus exiſtimamus: hoc iam eſt iudicium.

iii.

in personarum acceptione accipere: nam opera sunt, per quæ fit transgressio, si aliqua est, non personæ ipsi. Quis est qui non iudicat personaliter, qui æqualiter diligit ait Aug.

25. 26. *Dicebant ergo quidam ex Hierosolymis: Nonne hic est quem quarunt interficere. Ecce palam loquitur, & nihil ei dicunt: nunquid verè cognouerunt principes, quia hic est Christus?*] Ideo ciues Hierosolymitani potius quàm alij, qui conuenerant vndique ad solemnitatem festi, hæc dicunt, quia illis suorum principum erant nota consilia. Mirantur verò quòd cùm principes paulò ante Christum ad necè quærerent; & nunc coràm, atque inermem habeant liberèque loquentem & eos magis ac magis irritantem, nihil tamen illi dicant, idest, nihil illi faciant. Nunquid deposuerunt odium iam conceptum, quo eum priùs non cognoscentes prosequiebantur: nunquid cognouerunt hunc esse Christum? Perpende duo in his verbis: vnum est quanta fuerit rabies principum contra Christum, & quanta ipsius Christi virtus, qua eos repressit, vt isti Iudæi huius effectus talem excogitauerint causam, quia pouerunt iam hunc esse verum Messiam ex Aug.

27. *Sed hunc scimus vnde sit: Christus autè cum venerit nemo scit, vnde sit.*] Interdultitas, & malitia istorū nō finit eos in hac causa inuēta quiescere & permanere. Effectus mirus, quem experiebatur hanc causā indicare videbatur. At interdultitas & odium contra Christū repellit & contra inuentam causam obiectionē inuenit. *Christus cum venerit nemo scit*, scimus autè vnde iste sit. Ergo iste Christus esse non potest. Iā eò rem perductā esse fatentur vt si nescirent vnde iste:

iste esset, Christum esse reciperent & consentirent. Ignorantiam miseri homines ad Christum recipiendum querunt. Nescire oportet, inquiunt, ut verus sit Christus, cum hic non sit Christus, quia scimus unde sit. Non est verisimile causam hanc quam excogitauimus veram esse: nepe nouisse verè principes hunc esse Christum. Isti scire se unde sit Christus dicunt, quia scire putabant progenitores eius, ex cap. 6. *Nōne hic est filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrē?* Existimabant autem neminē quando Christus venerit cogniturum eius parentes; sed repente ignotis progenitoribus mundo appariturum. Unde hoc sibi persuaaserint incertum est: fortè ex locis Scripturæ malè intellectis: Isa. 53. *Generationem eius quis enarrabit?* Mich. 5. *Egressiones eius à diebus æternitatis.* Sciebant quidem venturum de progenie Dauid & de loco Bethleē, tamē in particulari, ex quibus parētibus ignotum iri credebāt. Nec est cōtra hoc quod Ioan. 6. dicunt, *Hunc nescimus unde sit:* Horum enim verborū sēsus est, nescimus an à Deo missus sit. Tamen contradictionem putat Chryl. ho. 49. Adde verba illa esse Phariseorum, hæc autem vulgi imperiti & Scripturarū ignari, ex Aug.

28. *Clamabat ergo Iesus in templo docens & dicens.* Clamar non sine causa Christus; nam cum videret illos omnia quæ facturū erat de ipso confiteri, hoc vno autem impediri, quia scirent unde esset; propterea clamar, quasi victoriam reportans. Et quare clamer, nempe propter dicta eorum, qui nihil aliud opponūt præter scientiā, quia sciunt, unde sit & noscunt parentes & progeniem eius. Clamore autē hoc docet se etiam hoc habere quod requirunt, nempe:

nempe se nescire eum, vnde sit, vt nulla re deficiente Christum negare eum esse non valerent : propterea dicitur, *docens & dicens.*

29. *Et me scitis, & vnde sim scitis, & à meipso non veni, sed est verus, qui misit me, quem vos nescitis. Ego scio eum : & si dixero, quia nescio eum, ero similis vobis mendax, sed scio eum quia ab ipso sum, & ipse me misit.*] Christus veram suam originem docens ostendit eos nescire, quis sit & vnde sit ipse. q. d. Scitis quidem me secundum carnem quis & vnde sim : secundum autem diuinitatem nescitis : ideòque Christus esse possum, quamuis me vnde sim cognoscatis, quia eo modo quo Christus cum venerit, vnde sit, nemo sciet, me quoque nescitis vnde sim. Alij vt Chryl. Theoph. Non solum scitis me filium esse Mariæ, & ex Bethleem, quod ipsum argumentum vobis esse oportebat me esse Christum : sed scitis etiam me esse filium Dei, & ab eo missum, quod malignè dissimulatis, quia ex Ioannis testimonio hoc didicistis, Misit me qui verus est, i. Deus implens quæ promiserat, & hunc vos nescitis, vel scire dissimulatis. q. d. Ego non sum merus homo qualem me esse putatis, sed filius Dei missus à Patre ad implendas promissiones. Et hunc vos nescitis, i. nescitis esse Patrem meum. At ego scio eum, quia ego sum ab ipso genitus, & in carnem missus : quia si dixero, me nescire eum, ero mendax, sicut & vos estis mendaces dum dicitis, scire me & vnde sim. Suam originem & diuinitatem declarat. Ex Hil. 6. de Trin.

30. *Quarebant ergo eum apprehendere, & nemo misit in eum manus, quia nōdum venerat hora eius.*]

eius.] Nouerunt Christum affirmasse, filium se esse Dei, & verum Messiam: ea de causa apprehendere eum quærebant, vt Io. 5. Ergo, hoc indicat. q. d. Quia dixit se esse à Deo Patre, & scire Deum quem ipsi nesciebant, ideo quærebant eum apprehendere, cum inde debuissent conuerti à malitia, & à cæcitate ad fidem. Sed diuina virtute repressi sunt conatus eorum, non quod mori timeret, aut nollet, sed quia non venerat hora mortis & passionis eius. *Et nemo*, i. tamen nemo misit in eum manus. Ex Aug.

31. *De turba autem multi crediderunt in eum, & dicebant.*] Non sine fructu fuit Christi doctrina, nam multi de turba crediderunt in eum, nempe esse verum Christum, & Messiam à Deo missum, & ore confessi sunt: vno ergo verbo Christi & hi conuertuntur, & illi obdurantur: quòd conuertuntur, virtus est verbi, quòd obdurantur, vitium est audientium: vt eodem lumine sani vident, lippi cæcutiunt, humiles & pauperes saluos faciebat, ait Aug.

Christus cum venerit, numquid plura signa faciet, quàm quæ hic facit?] Ex signis & miraculis quæ Christus ediderat, colligunt hunc esse Christum. Nō hæc verba protulerunt postquā crediderunt, sed referuntur tanquam argumentum quo moti sunt ad credendum. q. d. Multi crediderunt quia dicebant, Christus cum venerit non faciet plura signa: ergo hic est Christus: vel intelligunt, si duo non erunt, hic est Christus, ex Aug.

32. *Audierunt Pharisei turbam murmurantem de illo hæc, & miserunt Principes sacerdotum,*

¶

& Pharisei ministros vt apprehenderent eum.] Timore ne turba crederet in eum attentissime omnia obseruabant Pharisei, & quę audierunt à turba submissa voce loquentes honorifice, nō enim erat murmuratio aduersus Christum, retulerunt Principibus sacerdotum. Et eorum auctoritate, tam hi quam illi ministros mittunt vt Iesum capiant. Non veniunt ipsi ne turba in eos insurgat: nec differunt ne tota turba in eum credat, & postea non possint ea facere quę cogitauerant & quęsierant. Et qui debuerant turbā illustrare & dirigere; deterrens à veritate: ideo Mat. 23. vā illis imprecatur. Murmuratio illa honorifica de Christo erat ea, qua plebs Hierosolymitana irritata voluit manus in illum iniicere, vers. 30. Vel qua conuenerat turba in eum credens, & dixit, *Christus cum venerit nunquid plura signa faciet quam hic facit?* Vel vtraque causa prouocauit Phariseos & sacerdotes, vt Christum apprehenderent. Et quia apprehendere non potuerunt nocentem, missi sunt vt apprehenderent docentem, ait Aug.

33. *Dixit ergo eis Iesus. Adhuc modicum tempus vobiscum sum, & vado ad eum qui me misit.*] Q. d. ministris eum apprehendere venientibus, post modicum tempus, quo vobiscum permanebo, vadam ad eum qui me misit: nondum est tempus me comprehendendi: citò veniet tempus hoc: vt Ionæ 3. *Vado*, i. ibo ad Patrem, mihi liberum est mori: pono animam meam, quando, & quia volo. Et mea mors, non est qualem vos putatis. Vado ad eum qui me misit. Hominem merum me esse vt ceteros creditis: non sic est. Vadam ad eum qui me misit,

misit, quia Dei filius sum; & sic moriar, ut citò resurgam, & meam humanitatem ad dexteram Patris mei colloquem. Modicum tempus, quo ad docendum, ad operandum nostram salutem manet, vocat: quia proximo Paschate erat passurus. Ergo, indicat quia eum comprehendere veniebant, Dominum hæc protulisse: quibus verbis non solum illos docuit, sed furorẽ eorum repressit adeò, ait Tol. ut relicto eo compuncti ad eos à quibus missi erant redierint. Sic Chrys.

38. *Quæretis me, & non inuenietis.*] Prædicat & comminatur quod Iudæis incredulis & contemptoribus post ipsius ad Patrem reditum euenturum erat. *Quæretis me.* i. verum Christum vobis promissum iquiretis. *Non tamen inuenietis*, i. ad ipsius cognitionem non peruenietis: me enim reiecto qui verus sum Christus, omnis qui alium quærit, non inuenit. Fier ergo ut loco Christi veri, in pseudochristos incidatis. Hoc Iudæis post Christi ascensionem accidit: surrexerunt enim pseudochristi de quibus Mat. 24. Et tempore excidij Hierosolymitani tres nomen Christi sibi usurparunt, ut ibi notat Hier. Modo etiam Iudæi inquirunt & adhuc inquirent Christum: sed spreta eius prædicatione quandiu sic quæsierint non inuenient. Theod. Chrys. Aliter ait, mulieres quæ eum ad mortem euntem plangentes sequebantur Christum quæsiuisse. Aug. Fore ut post resurrectionem videntes miracula quæ eius discipuli facerent ducti pœnitentia & dolore illum quærerent. Ruper. Quæsiuisse Iudæos Christum post resurrectionem: non ut crederent, sed ut persequerentur, & nomen eius

eius abolerent: Vel significat hac phrasi Christum de terra sublatum iri ita vt inter viuos reperiri non possit, ait Mald.

Et vbi ego sum vos non potestis venire.] Tertiam adiungit comminationem: sensus est, cum post meum ad Patrem reditum vos adhuc sitis in vestra incredulitate mansuri, nec me vquam inuenturi, quia ad mei cogitationem & fidem non estis peruenturi, profecto hoc etiam eueniet vobis vt à regno meo excludamini, nec mea sitis diuinitate fruituri. Vbi ego sum, i. ad cœlum vbi vt Deus semper sum, & vbi meorum est regnum, vos non potestis venire sine fide. Christus vt Deus erat in cœlo, illuc tendebat vt homo. vt Io. 8. Si vero in morte maneret possent ad eum ire: illuc enim omnes tendimus, ait Chrys.

35. *Dixerunt ergo Iudai ad semetipsos: Quo hic iturus est, quia non inueniemus eum? numquid in dispersionem Gentium iturus est, & docturus Gentes? Quis est hic sermo, quem dixit, Quæretis me, & non inuenietis, & vbi sum ego, vos non potestis venire?*] Verba Christi prophetica erant, nec ministri sensum, sed nudum corticem perceperunt: ideo intelligentiam indagantes sensum excogitant inter se, dubitantes an id Christus significare voluerit, nempe se ad Gentes docendas iturum, quæ cum sint per totum orbem dispersæ & diuisæ, si Christus ad eas diuerteret, à Iudæis etiam quæsitus inuentus non esset. At quia in hac intelligentia eorum animus non quiescebat, repetunt verba dubitantes iterum. *Quis est sermo, i. quid hic sermo significat? Quæretis me, & non inuenietis.* Gentes quia dispersæ erant vndique per orbem,

338 MANVALE IN EVANGELIVM

hem appellat Gentium dispersionem, in seip-
sis gloriantes. Heb. q. d. in gentes dispersas,
in quas abiturum Christum significant. Sed
hoc opprobrium ipsi sustinuerunt postea, quia
vbique dispersi sunt, ait Chryl.

37. *In nouissimo autem die magno festiuitatis.*]
Erat dies septimus, vel potius octauus collecta-
rū celeberrimus, sicut & primus, ex Chryl. Cla-
mat ergo Dominus in templo propter turbę
multitudinē, & vt cordibus auditorū qui iam
iam discessuri in propria loca erant, verba te-
naciosius infigat: & vt se liberē & confidenter
loqui & docere significet: vt duritiem & surdi-
tatem Iudæorum in credendo arguat. Et quia
vltimum erat festum quod erat celebraturus.
Sic concionator clamare debet, vt appareat ex
animo loqui.

Si quis sitit veniat ad me, & bibat.] Aperit
omnibus fontem gratiæ suæ, ex quo qui non
biberit saluus esse non possit. Inuitat omnes
qui summum bonum, & suam perfectionem
appetunt, vt veniāt ad eum per fidem; promit-
tens hanc eis perfectionem, & hoc bonum, quo
omnis extinguitur sitis: vt Mat. 11. & Isa. 55.
Chryl. de siti doctrinæ hoc exponit. Dum di-
cit, *si quis*, significat se nec velle excludere
quemquam, nec velle compellere quemquam
nolentem; sed paratum esse quemuis volentem
suscipere, modo veniat sitiens, i. ardentem desi-
derans. Ians.

38. *Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flu-
mina de ventre eius fluent aqua viva.*] Dicen-
dum videbatur, qui venit ad me & bibit, sed
hoc ipsum clarius dixit. Nam venire ad eum
& bibere, erat credere: ideo dicit, *Qui credit*
in me,

in me, magnam copiam & abundantiam aquarum habebit. q. d. Fiet in eo fons à quo flumina aquæ viuæ fluent præ abundantia & copia fontis. Quo verbo significat credentes accepturos tale bonum & tantum, vt non ipsis tantum sufficiat, sed in alios etiam deriuetur. Véter, cor & interiora hominis significat. Chry. ho. 50. Et ita est: datur enim interius Spiritus sanctus, qui fons est viuus, à quo innumera & perfectissima dona & virtutes velut flumina multa prodeunt, quæ in corpus, & in omnes inferiores potentias & actus & operationes extenduntur, & vsque ad proximos & alios deriuantur & dilatantur. Greg. l. 15. mor. c. 15. Riuuli sunt fluminis dona Spiritus sancti. Riuulus est fluminis charitas, fides, spes, læticia spiritualis. Testimonium autem allegat Scripturæ. Prouerb. 5. vel Isa. 55. vel 48. Ex Hier. in prolo. in Gene. propter Iudæos qui Scripturam profitebantur.

39. *Nondum enim erat Spiritus datus, quia Iesus nondum erat glorificatus.*] Euangelista adhuc verba Saluatoris exponit: & cur cum de Spiritu loqueretur, vsus sit futuro, *fluent flumina*, declarat; quia, inquit, nondum erat hic Spiritus datus, donec Iesus glorificaretur, resurrectione & ascensione sua: tunc erat credentibus hic Spiritus dandus, propterea futuro vsus est, *fluent*: & ideo dictum est, *quem accepturi erant credentes*. Quia tunc nondum acceperant quando hæc de Christo dicebantur. At quomodo dicitur nondum Spiritus datus esse, cum idem Spiritus ante in Prophetis fuerit? Respondet Aug. datum quidem fuisse, antè, sed non visibiliter, non tam largiter quàm postea

840 MANVALE IN EVANGELIVM
postea datus est. Glorificationem Christi, alij
resurrectionem suam, alij crucem appellant,
vt Chrys. Alij ascensionem in cœlum; ideo au-
tem Spiritus non erat datus, quia Iesus non-
dum erat glorificatus ascensione: quasi super-
uacaneum esset duos simul eodem tempore
paracletos Apostolis dari: & ipsemet hanc
causam indicat c. 16. 1. Cùm autem in cœlum
abiisset necesse fuit alterũ mittere. Theod. &
Theoph. dicunt non ipsam personam Spiritus
sancti, sed eius dona significari. Alij personam.
vt Ruper.

40. 41. 42. 43. *Ex illa ergo turba, cùm audis-
sent hos sermones eius, dicebant: Hic est vere Pro-
pheta. Alij dicebant: hic est Christus. Quidam au-
tem dicebant: nunquid à Galilæa venit Christus?
nonne Scriptura dicit quia ex semine David, & de
Bethleem castello, ubi erat David, venit Christus?
Dissensio itaque facta est in turba propter eum.]
Quid ex Christi doctrina consecutum sit, va-
riæ turbæ opiniones extiterunt. Quidam dice-
bant eum esse Prophetam non qualemeum-
que, sed illum, eum artic. quem venturum
sperabant c. 1. Alij maiora sentiebant, *Hic est
Christus*. Huic confessioni quæ vera erat alij
opponebant Scripturas: quia Christus ex se-
mine David & de Bethleem venturus erat. At
Christum Galilæum putabant ignorantes eum
natum fuisse in Bethleem, de semine non du-
bitabant, quia sciebant esse de familia David.
Deesse credebant locum, natiuitatis. Facta igitur
est rixa & dissensio inter eos qui de turba
erant, singulis suas defendentibus partes. Lux
& veritas erat in tenebris densissimis, donec à
luce vincerentur.*

44. *Quidam autem ex ipsis volebant apprehendere eum, sed nemo misit super eum manus.]* Ex hi de turba erant, sed omnium pessimi, qui superius dicebant: *Seducit turbas.* Hi apprehendere voluerunt Christum, sine auctoritate vlla: sed repressus est eorum impius conatus diuina Christi virtute tempus statutum expectantis. Ex Alcuin.

45. *Venerunt ergo ministri, ad Pontifices & Phariseos, & dixerunt eis illi: Quare non adduxistis illum?* Ministri qui à Phariseis & Sacerdotibus missi fuerant, ante diem hunc octauum festiuitatis, vt Christum comprehenderent, quibus Dominus locutus est quæ explicauimus, *Adhuc modicum tempus vobiscum sum, &c.* tamen illo die nihil tentauerunt facere, miris Domini verbis allekti. Expectarunt autem sequentem diem hunc, quando adhuc mirabilem Domini doctrinam perceperunt. Responsum autem iam differre non valentes ad eos à quibus missi sunt re omnino infecta & intentata reuertuntur. Videntes autem Pontifices & Pharisei eos venientes, nec quod in mandatis habuerant executos esse, dicunt eis: *Qua de causa non adduxistis illum?* Abeuntes vt eum ligarent redierunt ligati miraculo ait Chryf.

46. *Responderunt ministri: Numquam sic locutus est homo sicut hic homo.]* Exponunt ministri causam cur non adduxerint, nempe innocentiam & doctrinæ virtutem, cuius tanta efficacia non solum furorem ministrorum repressit, sed animos eorum ita etiam effecit constantes, vt omni postposito timore ad Pontifices & Phariseos reuertentes, nullam excusationem prætexuerint, non potuimus, timui-

N n mus

mus turbam, sed liberè veritatem annuntiaverunt, quos nulla adhuc miracula traxerant. Magnum invidiæ & cæcitaris illorum, qui eos miserant, fuit argumentum: qui multa viderant miracula, sæpe docentem audierant. Ex Chryf.

47. *Responderunt Pharisei: Nunquid & vos seducti estis?*] Sicut multi ex turba vos. q. d. Qui à nobis missi estis ut illum comprehenderetis, qui nobis potius quàm illi credere debebatis, seducti tamen ab eo estis, debuerant potius interrogare ministros quid ille dixisset, quòd sic mirati non prehensissent: sed excæcati odio non id rogant, sed quasi certo scientes nihil eum magnum & admirabile dicere potuisse, ministros obiurgant, quod seducti sint, quod nimio erga eum studio admirentur, quæ non modò non sunt admiranda, verùm etiam reprehendenda ut notat Chryf.

48. *Numquid ex principibus aliquis credidit in eum, aut ex Phariseis?*] Q. d. si Christus esset, Pharisei, & legisperiti, & Iudæorum nobiles, qui iudicio pollent, eum recepissent: nam ex lege ipsa Christus agnoscendus est. Et rectè argumentabantur si isti legem observassent, & non odio, invidia, avaritia, ambitione obcæcati essent: à quibus vitiis turba magis libera lumen veritatis facilius suscepit. Aliqui etiam crediderunt ut Nicodemus: sed quia occulti erant, propterea dicitur neminem credidisse ex principibus & Phariseis. Ex Chryf. & Aug.

49. *Sed turba hæc quæ non novit legem, maledicti sunt.*] Maledictum incurrisse turbam credentem declarant, quòd Deus contra legem non

non obseruantes inflixit, vt ait Tol. Deut. 27. Hoc etiam argumento ministros à credendo deterrent, ne & ipsi maledicti sint; quin potius ipsi maledicti qui nec legem obseruabant, nec eos qui obseruare studebant permittebant, & contra legis auctorem insurgabant, sicut cæco illi Io. 9. Ex Chrys.

50. Dixit Nicodemus ad eos (ille qui venit ad eum nocte, qui vnus erat ex ipsis: Nunquid lex nostra iudicat hominem, nisi prius audierit ab ipso, & cognouerit quid faciat.) Inter tot persecutores aderat ex Phariseis defensor vnus, occultus tamen. Non dubium quin ille Nicodemus nomine voluerit Christum à principū & Phariseorum furore liberare: sed ita vt non id agere videretur, ne si suspectus esse cœpisset, causam perderet. Crediderat in Christum, & ab eo institutus fuerat: redierat tamen ad officium Pharisei, Christo, vt fas est credere, permittente, vt esset etiam apud hostes qui se defenderet. Non profitebatur se discipulū Christi sed Phariseum, siue metu Iudæorum, siue vt magis ea ratione Christum iuaret. Conuenit hoc Christo scienti ex malis bonum elicere: ipsis verò Nicodemis an conueniat illi viderint. Tutius est esse publicum Christi professorem. Verbum autem defensionis generale est, lex nostra non damnat aliquem prius quam audiat ipsum ore loquentem; vos Christum non audistis, nec ab eo audiistis quid faciat, quid doceat: non igitur damnandus est non auditus. Tacitè eos legem transgredi indicat. Ex Chrys. Sunt qui putant ad locum Deut. 17. alludi. At nihil videtur tale præcipi. Fortè nullum scriptum testimonium, sed consuetu-

844 MANVALE IN EVANGELIUM
dinem citat legis, quæ neminem nisi auditum
damnat. Nec tam scripta lex quàm naturalis
apud omnes.

52. *Responderunt & dixerunt ei: Nunquid & tu
Galilæus es? Scrutare scripturas, & vide quia à Ga-
lilæa Propheta non surgit.*] Sicut ille. Nō ignora-
bāt Nicodemum Galilæum nō esse: sed indicāt
eum adeo in Christum esse propensum ut si
Galilæus esset. Non appellant Galilæum quasi
Christi discipulum sicut Iulianus Christianos
Galilæos appellabat: sed Galilæum dicunt
quia Galilæi partes ageret: vel à Galilæo se-
ductus, ut ait Aug. Quod dicunt, à Galilæa
propheta non surgit, idest nec Propheta extitit
vllus, nec secundum Scripturas vllus extare
debet de Galilæa. Certum ergo est cum hic Ga-
lilæus sit Prophetam non esse. Omnes igitur
qui eam recipiunt ut Prophetam maledicti
sunt, & ipse qui se Prophetam facit damnabi-
lis est; nec vlla est opus discussione. Ineptum
argumenti genus: nam non constat nullum
ante Prophetam Galilæum non fuisse, quia
Debora prophetissa existimatur Galilæa ex
tribu Nephtalim. Deinde si constaret malè
inde concluderetur, nullus ex Galilæa prius
Propheta extitit, ergo nullus deinceps extare
poterit. Eodem enim concluderetur, nec
Eliam prophetam fuisse: nec qui primus in
aliquo loco fuit, quia ante illum nemo pro-
pheta fuerat: nec locum ubi natus est, sed ubi
conuersabatur attendebant ait Alcuin.

53. *Et reuersi sunt unusquisque in domum
suam.*] Multum prodest verbum iustitiæ &
veritatis. Ecce brevis Nicodemi sermo totum
dissoluit consilium. Etsi non obtinuit ut mu-
tarent,

tarent, tamen effecit vt differrent sententiam:
re enim infecta vnusquisque in domum suam
se recepit. Hic vers. desideratur in Græco.

CAPVT VIII.

*Adulteram mulierem absoluit: Iterum docet
in templo, & lapidantium se
manibus eripit.*

1.2. **I**esus autem perrexit in montem Oliueti: Et
diluculo iterum venit in templum: & om-
nis populus venit ad eum, & sedens docebat eos]
Abeunte vno quoque in domum suam vt di-
xit in fine cap. præced. (erat enim iam dici ter-
minus) Dominus propria carens domo, & à
nemine inuitatus in montem Oliueti egressus
est. Ibi autem pernoctans diluculo venit ite-
rum in templum, hominum salutem esuriens.
Et cum populus doctrina eius mirè allectus
ad eum veniret, sedens eos docebat. Modò
stans, modò sedens docet: nam superius ma-
gno festiuitatis die stabat; quando aliquid
vehementer & insolita voce proferendum erat,
stabat. Historia hæc tota adulteræ, in multis
olim Græcis & Latinis codicibus desideratur.
Itaq; solet inter recentiores interpretes de eius
auctoritate disputari. Sed iam non licet post
Conc. Trid. in quo liber Ioannis integer prout
in consueta editione Latina habetur, sacer de-
claratur, & canonicus. Igitur hæc historia ca-
nonica est censenda. Ians. Mald. & Tol.

3. *Adducunt autem Scribæ & Pharisei mulierem in adulterio deprehensam, & statuerunt eam in medio, & dicunt ei*] Vtrique veniunt ut illi scientiam, hi religionem Christi tentent. Vna enim hæc causa vtrumque complectebatur. Turbæ veniunt ut discant, Scribæ & Pharisei ut decipiant: illæ docentur; hi confusi recedunt. Statuunt in medio tanquam ream fingentes se Christi iudicio stare velle, nō adulterum sed adulteram, fortè ut Christi tentarent pudicitiam: Vel quia facilius erat illis adulteram quàm adulterum capere: Vel quia putarent facilius Christum mulieris quàm viri commiseratione à præscripto legis & recto iudicio recessurum: animadverterant enim eum nimium esse mitem ait Aug.

4. 5. *Magister, hac mulier modo deprehensa est in adulterio. In lege autem Moſis mandavit nobis huiusmodi lapidare: tu ergo quid dicis?*] Gr. in ipso actu in flagranti delicto, ut inficiari non possit nec opus sit testium prolatione. Addunt Moſis legem Leuit. 20. qua sancitum est adulteros & adulteras vna occidendos seu lapidibus obruendos esse, ex traditione, ut Dan. 13. ubi de Susanna: ac tum demum eius sententiam requirebant. Tu ergo. q. d. Tu legem Moſis declaras, tu Sabbato infirmos mederi posse non minus quam circumcisionem fieri, nec legem solui doces, tu Christus esse diceris; cum ergo hæc facias in hoc casu quid sentias doce. Magistrum vocant ut honorifico verbo fraudem suam tegant: ut Mat. 12. & 22. Ex Ians.

6. *Hoc autem dicebant tentantes eum, ut possent accusare eum.*] Discendi gratia finxerant se interrogare & sententiam eius petere: ac
non

non sicerat sed tentandi gratia veniebant, id est experiendi, num eam esset contra legem absoluturus, vt si hoc faceret possent eum accusare tanquam manifestè cōtrarium legi diuinæ. Viderant ipsius erga peccatores indulgentiam; audierant ipsum dixisse quibusdam *Remittuntur tibi peccata tua.* Rursum eum dixisse aliquoties, *Misericordiam volo, & non sacrificium.* Hinc certò sibi persuaferunt omnino futurum vt hanc adulteram absolueret: sicque haberent vnde accusarent eum. Immo sperabant futurum vt pro muliere tumultu oborto, lapidibus obrueretur ipse. Ex Ians.

Iesus autem inclinans se deorsum digito scribebat in terra. Neutrum respondit, nec lapidandam esse, nec non lapidandam: sed facto ipso eos non zelo legis, nec ad interrogandum, nec ad iudicium legis in adulteram exequendum motos esse respondet. Dum enim inclinans se digito scribebat in terra, illos legis esse transgressores, & cor eorum à Deo recessisse significat, alludens ad illud Hier. 17. *Recedentes à te in terra scribentur.* q. d. Vos accusatis mulierem deprehensam in adulterio, qui profectò maiora scelera commisistis. Vos zelum legis & Dei prætextitis qui grauius contra legem & Deum quàm hæc mulier peccatis. Vel quod se humiliando in terra signa faceret ait Aug.

7. *Cum ergo perseverarent interrogantes eum erexit se, & dixit eis: Qui sine peccato est vestrū primus in illam lapidem mittat.* Non intelligentes Christi factum, & studio tentandi solliciti interrogare perseverabant: at Dominus factum suum verbis exprimit, & ita prudenter respondet vt & legem non offendat, & poten-

tiam, quam supra legem habebat, mulierem absolviendo exerceat: si enim diceret solvendam, contra legem illis visus esset agere: Si diceret damnandam, nihil supra hominem se habere significaret; utrumque igitur sapienter coniunxit. *Qui inquit, est vestrum sine peccato, lapidem primus in eam mittat:* Indicans eos, aut idem aut non minora peccata habere: Non vetat expressè mittere lapidem, & ideo non habent adversarii, quod accusent: sed eum qui sine peccato est, incipere iubet, & nemo audet lapidare. Absolvitur mulier, & lex non laeditur Moïsi. Ex Aug.

8. *Et iterum se inclinans scribebat in terram.]* Dat illis spatium clam & sine rubore discedendi: dum unusquisque propriam respicit conscientiam. Ex Greg. 9. Moral.

9. *Audientes autem hac unus post unum exiebant, incipientes à senioribus, & remansit solus Iesus & mulier in medio stans.]* Id est, alius post alium. Non simul, ne victi atque confusi fugere viderentur; sed sensim ac sigillatim, quasi unusquisque consilio discederet, sumpto à senioribus initio: vel quod ipsi plura haberent crimina: vel quia priores vim intellexerant sententiæ, quasi prudentiores, & cœperunt sua peccata de flere qui aliena venerant accusare: Relicti sunt ergo duo miseria, & misericordia ait Aug.

10. *Erigens autem se Iesus dixit ei: Mulier ubi sunt qui te accusabant? nemo te condemnavit.]* Petiit non quia ignoraret, sed ut ostendat modum quo illam liberam pronuntiet. Liberatur enim non quia non peccaverat, sed quia accusator deerat.

II. *Qua dixit: nemo Domine. Dixit autem Iesus: Nec ego te condemnabo, vade & iam amplius noli peccare.*] Non dicit, ego te absoluo, ne illi contra legem fecisse arguere possent, sed rem eandem aliis exprimit verbis: *Nec ego te condemnabo*, non vt illi qui propria remordente conscientia iudicium ferre nō sustinuerunt, sed diuina mea misericordia & simul potentia, quam supra legem exerceo, nec legis Mosaicæ præceptis istis astringor. At ne hæc indulgentia sit tibi licentia peccandi, vade quidem libera à pœna, sed deinceps à peccato abtine. Ergo & Dominus damnauit sed peccatum, ait Aug.

12. *Iterum ergo locutus est eis Iesus dicens: Ego sum lux mundi qui sequitur me non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vite.*] Peracta Iudæorum tentatione & concione propter adulterę questionē, iterum Dominus suam doctrinam persequitur. Particula, *ergo*, aliam causam & illationem indicat; nimirum cū post miram illam doctrinam, *Si quis sitit*, quam die præcedēti docuerat, & turbas ita commiscuerat, vt alij prophetam, alij Christum esse proclamauerint: Pharisei autem & Scribæ id negauerint, dicentes esse Galilæum, nec à Galilæa Prophetam surgere: ideo in hac varietate & dissensione quis sit apertè docet dicens: *Ego sum Lux mundi*: non Iudææ, non Galilææ, sed totius mundi. Quo sensu dicatur Lux diximus cap. 1. Et ad doctrinam suam exhortatur dicens: *Qui sequitur me non ambulat in tenebris.* Et fructum ponit quo allicit, *Habebit lumen vite.* Sensus igitur est, qui me non sequuntur in tenebris ambulant, nescientes æternæ vitę viam:

Nō s̄ quia

quia alia non est lux præter me, quæ viam ostendit æternæ vitæ. Ex August. & Chrysostomo.

13. *Dixerunt ergo ei Pharisei, Tu de teipso testimonium perhibes, testimonium tuum nõ est verum.*] Ergo, idest, quia se mundi lucem prædicabat, Pharisei obiciunt testimonium eius non esse verum, idest, non esse legitimum, pro vero non esse habendum, cum de seipso testimonium perhibeat: quasi paralyticus ille natura insanabilis non fuerit testimonium efficax diuinitatis. Et multos testes non præmiserit antequam in carne appareret ait Alcuin.

14. *Respondit Iesus, & dixit eis: etsi ego testimonium perhibeo de meipso, verum est testimonium meum, quia scio vnde veni, & quò vado.*] Euertit quod dixerant ait Chryl. Etsi ego, inquit, testimonium perhibeo de meipso, verum est testimonium meum, idest, quamuis verum sit me testimonium perhibere de meipso, tamen verum est testimonium meum. Et probat, quia ego scio vnde veni & quo vado. Idest, ego testimonium perhibeo ex scientia, non ex ignorantia, non ex opinione, nec ex auditu: certa & aperta loquor. q. d. Principium mei aduentus scio. Et quia hæc scio propterea dico me lucem esse mundi: scio enim me esse Dei filium qui carnem sumpsi, vt viam salutis facerem hominibus, & eos docerem: si enim talis non essem, lux mundi non essem. At sum talis, & quia scio me talem; propterea testificor, & meum testimonium verum est, quia ex scientia loquor. At vos nescitis hæc: ideo meum reiicitis testimonium. Verum est testimonium luminis siue se ostendat, siue alia ait Aug.

15. *Vos secundum carnem iudicatis, ego non iudico quemquam: si ego iudico, iudicium meum verum est, quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.]* Persequitur probare suum testimonium esse verum, & idoneum, & differentiam inter se & eos ponit. Vos secundum carnem iudicatis, id est, secundum sensus & quæ apparent exterius. Supplendum est, ideo vestrum testimonium non semper est verum, nec idoneum, ob id etiam non accipitis testimonium vnius. At ego non iudico, nec ista iudicia exercere veni, sed homines saluare, & a peccato liberare. Quod si iudico nempe dum meipsum profero testem me esse Christum, & lucem mundi, meum testimoniū est verū & idoneum: non ut vestrū quia non carnaliter iudico, sed secundū naturā diuinam, in qua solus non sum, sed ego & Pater; & in hoc etiā verū est testimonium & idoneum cum sit duorum. Alij interpretantur non iudicare, id est, quamuis iudicandi habeat potestatem, nolle tamen eam exercere usque ad secundum aduentum suum. cū venerit ad iudicandos viuos & mortuos, nunc non ad iudicandos sed liberandos homines venisse, c. 3. ex Chryl.

17. *Et in lege vestra scriptum est, quia duorum hominum testimonium verum est. Ego sum qui testimonium perhibeo de meipso, & testimonium perhibet de me qui misit me Pater.]* Confirmat sententiam propter illos testimonio Scripturæ Deut. 17. & 19. Ecce duo sumus ego & Pater: & tam ego quā Pater de meipso testimoniū perhibemus. Sunt qui ex his verbis colligant Christum de se nunc tanquam Deum; nunc tanquam hominem loqui; nam tanquam

§ 52 MANVALE IN EVANGELIVM

Deum de seipso, tanquam hominem testimonium perhibere; ratione diuinitatis per opera ipsius diuinitatis propria reddebat testimoniū de se homine, probando sub illa humanitate Deum latere, vt c. 5. 31. Cumque eundem se & Deum & hominem esse dicat, de meipso inquit, indicat profectō vnā tantum esse personam, naturas duas. Hic locus contra Sabellium personarum distinctionem conuincit: nec enim duo essent testes, si vt Sabellius volebat sola esset inter Patrem & filium nominum differentia, vt contendit Aug.

19. *Dicebant ergo ei: Vbi est Pater tuus?*] Fingunt se carnaliter & sensualiter hæc intelligere, quasi Patrem aliquem allegaret qui simul cum eo testimonium perhiberet. Ipsius testimonium audire velle fingentes, cum tamen scirent Deum appellare Patrem, & ideo interficere studebant. Io. 5. Fingunt verò vt aliquid ab eo clarius elicerent quod traherent in calumniam, vt videlicet apertè diceret Patrem suum esse Deum, vt eum accusarent aut potius lapidarent.

Respondit Iesus, Neque me scitis, neque Patrem meum: si me sciratis, forsitan & Patrem meum sciretis.] Respondet prudenter Dominus: suam enim diuinitatem & verum Patrem indicat: veritatēque rei sic aperit, vt omnes intelligant, & tamen ex verbis calumniandi occasionem nemo possit accipere. q. d. Oportebat vos prius scire me, vt me agnito Patrē meū, quem mei testem vobis obruli, nosse possetis. At vos nescitis me aliam scilicet habere naturā quam quæ foris videtur; nec ergo scitis Patrē meum secundum scilicet hanc naturam quam nesci-

nis, nec creditis. Vnde non est cur interrogetis: *Vbi est Pater?* non enim eum agnoscetis nisi prius me noscatis. Si me, quis sim, sciretis, credendo, utique me esse Dei filium, & me Deum habere Patrem crederetis, neque vobis opus esset interrogare, *ubi est Pater tuus?* me enim agnito agnoscitur & Pater. Illud, *forſitan*, non est dubitantis, sed affirmantis. Vel increpatiuè dicitur ex Aug.

10. *Hac verba locutus est Iesus in gazophylacio docens in templo, & nemo apprehendit eum, quia necdum venerat hora eius.*] Concionis locum notat Euangelista eo consilio vt indicaret Christum ea quæ suprà commemorauerat in maxima hominum frequentia disſeruiſſe, tamen capi ab illis non potuiſſe, quia nondum venerat hora eius, idest, quia noluit capi antequàm conſtitutū ſibi moriendi tempus adueniſſet. Significat Euangelista Iudæos intellexiſſe Christum Patrem ſuum Deum eſſe dicentem: & cum occasionem apprehendendi haberent neminem auſum fuiſſe, non quia nollent, sed quia Christus noluit: docuiſſe igitur nō in obſcuro loco, sed in templo, nec in angulo quopiam templi, sed in loco hominum capaciſſimo, in gazophylacio, idest, iuxta gazophylacium, idest, arcam denariorum quæ erat in atrio maiore. Poſteſt etiā accipi pro ipſo atrio. Omnibus autem offerentibus oportebat Ieſum munera portare quæ erant verba vitæ æternæ ait Orig.

21. *Dixit ergo iterum eis Ieſus.*] Ergo cauſam indicat q.d. Cū Iudæi doctrinam intellectam negligenter, & magis cuperent eum apprehendere, idcirco hæc verba cōminatoria quæ c. 7. pronuntia-

pronuntiauerat contra eorundem ministros; nimirum, *Ego vado, quæretis me, &c.*

Ego vado, & quæretis me, & in peccato vestro moriemini. Quid ego vado vos non potestis venire.] Frequenter de suo ex cælo aduentu, de quo suo in cælum reditu loquitur, vt terrorem Iudæis incutiat: vt Mat. 24. & 26. & c. 7. 33. vel quia Iudæi volebant ipsi ante tempus occidere. q. d. Non est quod me vos ad mortem quæretis, ego sponte cùm tempus venerit, quod admodum breue est, iturus sum; itaut etiam si errabundi quæretis me non inueniatis; sed quod peius est *in peccato vestro moriemini*, incredulitatis, & in iis omnibus quæ ultra hanc incredulitatem perpetrastis, cum nullius peccati venia sine fide in me obtineri possit. Singularis est pro plurali. Quære Deum est quære veritatem ex Orig.

22. Dicebat ergo Iudæi: Nunquid interficiet semetipsum, quia dicit; quo ego vado, vos non potestis venire.] cap. 7. 35. Cum idem diceret, similiter dubitarunt, sed illic iturum ad Gentes, vt eas doceret, suspicati sunt: hic quia viderant coniecturam illam non processisse, aliam in eunt suggerente odio, fore vt seipsum occideret: sic enim euaderet manus illorum. Tanto enim desiderio flagrabant eum occidendi, vt non aliter Christum euadere manus eorum posse crederent, quàm per mortem sibi illatam a seipso. At quo ego vado, dixit, non quo itur ad mortem, sed quo ipse ibat post mortem vt notat Aug.

23. Et dicebat illis, Vos de deorsum estis, ego de supernis sum; vos de mundo hoc estis, ego non sum de hoc mundo.] Vos de deorsum estis, id est de

de terra, ideoque non nisi terrena sapitis: putabant enim eum de sua occisione loqui, ut patet Chryl. Ego non sum de terra, sed de cœlo: ideoque de meo ita dixi, de reditu in cœlum. Ruper. verò existimat reddi causam, non cur Iudæi non intellexissent, quod Christus dixerat, sed cur non possent ire quò Christus iturus erat, quia terreni erant & nimis graues. Alij dicunt esse continuationem sermonis, & apertioribus verbis exponi illud, *Quo ego vado vos non potestis venire*: quia & natura & affectu mundi huius erant: propterea quo Christus ibat ipsi venire non poterant, ex Aug.

24. *Dixi ergo vobis, quia moriemini in peccatis vestris: si enim non credideritis quia ego sum, moriemini in peccato vestro.*] Q. d. Propterea dixi vobis fore ut in peccatis vestris moreremini, quia scio vos terrenos esse, ideoque in me non credituros, quia sermo meus non capit in vobis. Dicit, nisi credideritis, quia sū de supernis, vel absolutè, idest quia ego sum qui sum, quod propriū est Dei. ex. 3. Vel simplicius, nisi credideritis quia ego sum Christus, quem me esse profiteor, quem Prophetæ vobis promiserunt. Credo in illa multitudine quæ Dominum audiebat & eos fuisse qui credituri erant quasi in omnes autem processerat illa seuerissima sententia ait Aug.

23. *Dicebant ergo ei: Tu quis es?*] Quoniam absolutè dixit, *Ego sum*, nec explicauit quis esset, interrogant Iudæi quasi nihil hactenus viderint aut audierint vnde scire possent quis esset: ex Chryl. vel dissimulantes se scire: vel per contemptum q. d. Quid de te magni dici potest? Ians.

Dixit

§ 56 MANUALE IN EVANGELIVM

Dixit eis Iesus : *Principium qui & loquor vobis.*] Respondet interrogationi, verbi prædicti significationem magis exprimens. *Principium*, inquit, sum. Nomen *principium* positum est Gr. per modum aduerbij, q. d. à principio ego sum, qui nullo concludor tempore: apud quem nō est fuisse & fore, sed semper esse. *Qui & loquor vobis*, idest, qui etiam hoc ipsum vobis annuntio & prædico, quando dixi, *ego sum*. Non ergo Iudæis interrogantibus responsionem negat, nec alia ab iis quæ dixerat profert, sed id ipsum repetit clariori sermone: qui enim à principio est, semper est, solusque dicere absolute potest, *ego sum*. Nec hoc etiam Iudæi intellexerunt. Aduerte ibi à principio intelligendum verbum *sum*. Non solum quia interrogatus, *Quis es?* verbumque interrogationis solet in responsione suppleri; sed etiam quia Hebr. est. Alij, *ego sum*, id quod vobis à principio loquor, idest, quod iam ab initio, quod semper vobis dico, semper dixi vobis me esse Christum, me esse filium Dei, ab eo ad liberandos peccatores missum, panem vitæ, lucem mundi, &c.

26. *Multa habeo de vobis loqui, & iudicare.*] idest multa habeo quæ possim de vestris moribus dicere, ac iudicare, idest, conqueri, q. d. Non tantum doctor & saluator sum, sum etiam iudex & ad me pertinet iudicare vos. Terret eos Christus, ne impunitam putent suam incredulitatem futuram. ex Aug.

Sed qui me misit verax est. Et ego quæ audiui ab eo hæc loquor in mundo.] Exponit causam cur modò non loquatur de eis hæc multa, & cur eos non iudicet. q. d. Deus verax est; quæ promittit facit: promissit autem me prius.

prius vt mundum saluem , non vt iudicem ,
missurum : cùm ergo verax sit oportet me
non iudicare , nec damnare , nec accusare
modò , sed saluare , vt quòd promissit Pater im-
pleatur , & sit verax in sermonibus suis. Hæc
est causa cur modò non loquor , nec iudico
multa quæ de vobis habeo. Attende verba, *quæ
audiui & loquor*, Christo conuenire ratione di-
uinitatis. Nam cùm dicit, *quæ audiui ab eo*, in-
sinuat se audiuisse antequam veniret in mun-
dum , tamen in rigore possunt accomodari
Christo ratione humanitatis : audiuit enim
vt homo à Patre quæ loquebatur. Io. 12.

27. *Et non cognouerunt quia Patrem suum di-
cebat Deum.*] Christus significauit se Patrem
habere Deum , Iudæos verò non intellexisse
notat Ioannes, vt significet Christum verè re-
spondisse ad interrogata : non tamen ita ex-
pressè & clarè , ne Iudæorum furorem vehe-
mentius inflammaret.

28. *Dixit ergo eis Iesus ; Cum exaltaueritis
filium hominis, tunc cognoscetis quia ego sum , & à
meipso facio nihil , sed sicut docuit me Pater , hæc
loquor.*] Prænuntiat Christus se ab eis crucifi-
gendum , & tunc eos cognituros quis esset.
Quando , inquit , in cruce me vt hominem
exaltaueritis, tunc cognoscetis quia ego sum,
i. me esse filium Dei: humanitate enim mea per
vos morti tradita tunc velut reserabitur diui-
nitas mea. Et ita factum est : à morte enim Iu-
dæi inceperunt cognoscere filium Dei fuisse
quem crucifixerat ex signis mirabilibus quæ in
morte operatus est. Luc. 21. & Act. 2. & Matth.
28. Mortem crucis exaltationem vocat. Ex
Aug. & Chryl. Quia in altum erigebatur qui
crucifixus.

crucifixas erat. Quod sequitur, *& à me ipso facio nihil*, sed sicut *docuit me Pater*, hac loquor, de Christo intelligitur, qui quatenus homo est, audit, quia scientia humanitati infusa est à Deo: ut Deus autem quia vna cum essentia accepit scientiam ab æterno. Verba hæc magis ad doctrinam referuntur. Io. 7. priora autem ad personam: ut sit sensus. *Tunc cognoscetis & me & doctrinam meam*: rursus ad humilium sermonem reduxit. Ex Chrys.

29. *Et qui misit me mecum est. Et non reliquit me solum, quia ego quæ placita sunt ei facio semper.*] Ne intelligeremus eum sic esse à Patre missum ut ab eo sit desertus, propterea addidit, se sic missum esse à Patre, ut semper sit cum Patre: ita operari ut filium, ut simul Pater cum eo operetur: ac si clarius dixisset, ego sum filius Dei, vnius & eiusdem potentia cum ipso: cuius vna est indivisa essentia, potentia, & operatio. Ne igitur quia me hominem videtis Patre minorem factum putetis, aut diuinitatis detrimentum passum cogitetis Pater mecum est, mecum operatur. Rursus ne imaginemini diuinitatem diminutam in humanitate: sum enim ita homo ut sim integrè & perfectè Deus cum Patre, sic sum cum Patre ut numquam me solum reliquerit, ut ad tempus sanctos reliquit, Moysen, David, &c. Et ex effectu probat, quia quæ placita Patri sunt facio semper, ut Io. 5. & quæ simul operatur: propterea solus non sum. Aug. Loquitur ratione diuinitatis: vel ratione humanitatis, quia nihil facit ut homo quod non sit operatio diuinitatis, quæ communis est Patri & filio. Ex Euthym.

30. *Hac illo loquente multi crediderunt in eum.*]

eum.] Non propter signa, non propter argumenta, sed simpliciter docente & tam ardua & profunda tradente, non vnus aut alter sed multi crediderunt, fide adhuc imperfecta & initiata. Numquam desunt apes quæ ex floribus verbi Dei mel sugant, vtcunque inde araneæ venenum hauriant. Iamf.

31. *Dicebat ergo Iesus ad eos qui crediderunt ei Iudæos. Si vos manseritis in sermone meo verè discipuli mei eritis.*] Vt hos in fide iam cœpra Dominus promissionibus confirmaret, tali ad eos exhortatione vsus est: Si permanseritis in ea fide quam sermone meo concepistis. i. Eritis verè discipuli mei Hoc dicit propter eos qui crediderant, sed citò recesserant. De quibus Io. 6. Ille enim est verus discipulus qui permanet non qui citò recedit. Iamf & Tol.

32. *Et cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos.*] Ne parum putarent esse discipulum eius, adiecit secundò: cognoscetis veritatem, nō quācumque, sed cœlestem & diuinam, in qua hominum est salus, hæc ipse est Christus Io. 14. & quia ipse est doctor cœlestis doctrinæ, & quia ipse est quem vmbra & figuræ legis significabant, ipse est in quo & per quem omnes Dei promissiones Patribus olim factæ implentur. Si ergo vos permanseritis in fide sermonis mei, tanquam veri discipuli docebimini, & cognoscetis me, qui sum cœlestis doctrinæ doctor: cognoscetis in me & per me omnia, quæ figuræ & vmbra legis vestrae significant, & cum in quo sunt Dei promissiones. Et ne quis parū esse duceret cognoscere veritatē, tertio adiecit Dominus, *& veritas liberabit vos*: vos in libertatem vindicabit vt si non delectat veritas,

tas, delectet libertas. Nam hæc liberatio non est à periculis sed à servitute, qua credentes à statu servorum, in statum adoptionis filiorum liberantur. Quod est ingenuum & liberum facere. Gal. 4. Quæ libertas tres libertates continet, nempe à lege veteri, peccato, & corruptione. Ideo Christus dictus est veritas, quia umbras remouet legis, eius figuras terminat, & promissiones implet. Ideoque ab eius servitute liberat, i. liberos facit. Ex Aug.

33. *Responderunt ei, Semen Abraha sumus & nemini seruiimus unquam, quomodo tu dicis: Liberi eritis?*] Iudæi siue illi qui prius in Christum credidisse dicuntur, vt intelligamus eorum fidem admodum fuisse infirmam, siue potius alij secundum Aug. Qui necdum crediderant, cum propter suam carnalem heberudinem non intelligerent Dominum loqui de libertate spirituali, sed de corporali, qui propter superbiam, qua sibi placebāt in maiorum suorum nobilitate, non ferrent libertatem sibi tanquam seruis promitti, responderunt indignabundi: *Semen Abraha sumus, & nemini seruiimus unquam*, i. sumus ingenui ex ingenuis prognati. Nec solū ingenui, sed etiam nobiles, & nullius vnquam serui fuimus: quomodo ergo tu libertatem nobis promittis quasi serui simus manumittendi? Dominus illos duobus nominibus taxauerat, & quod veritatis essent ignari, & quod servitutem seruirent. Illi verò prius dissimulant, in quo magis eos conueniebat turbari: ad id autem quod leuius erat & minoris momenti, stomachantur. Si quidem veritatis ignorantia mentis vitium est, seruum esse fortunæ malum est, non animi.

animi. Magis autem ostendit eorum superbiam, quod non vererentur falsissimè dicere, *Nemini seruiuimus unquam*: seruierant enim Ægyptijs olim, seruierūt postea Babylonijs: & tunc cū ista dicebant Romanis seruiebant. Ians. Nisi dicamus non de ista eos seruitute loqui sed de ciuili, quam venalia mancipia seruire solent. Caiet. dicit non de tota posteritate sed de se solis loqui. Multi Christiani his Iudæis similes sunt: si adulteria, si homicidia illis obijcias nihil commouentur: si genus attingas illic furere, illic ignominiosè cedere, illic occidere. Sunt qui putant Iudæos maligno & captioso animo dixisse, *Nemini seruiuimus unquam*. Sperantes fore vt Christus responderet. Quid ergo? nonne Romanis modo seruitis? vt ansam acciperent eum accusandi, quasi populi Dei sub Romanis seruitutem approbaret. Sic Ruper. Ians. & Mald.

34. Respondit eis Iesus: Amen, amen dico vobis, quia omnis qui facit peccatum, seruus est peccati.] Eos docet Dominus de ea seruitute se locutū fuisse quam ipsi maxime seruirent, minime verò animaduertent, quæque omnium miserrima & durissima esset. Dixit, *omnis*, vt nullum cuiuscumque conditionis esset, exciperet: etiamsi filius Abraham sit, etiamsi nemini vnquam seruierit. *Qui facit peccatum seruus est peccati*: vt Ro. 6. 14. 2. Petr. 2. 19. Prouerb. 5. 22. Vos facitis peccatum, ergo serui estis peccati. Primam partem probat: Seruus non manet in domo. Illam autem mediam partem, nempe, vos facitis peccatum, confirmat; quia quæritis me interficere sine causa, vt declarabimus. Attende per peccatum arbitrium homi-
nis

nis manere seruum peccati & dæmonis, quia non habet potestatem, nec vires vt resistat peccato & dæmoni: nisi enim diuinum adsit gratiæ auxilium, in eo est statu vt nequeat à peccato se sua virtute purgare, nec valeat omnino in posterum cauere peccatum, nec omnem dæmonis vincere tentationem, sed succumbere necesse est nouis peccatis. Hoc est quod dominari & regnare peccatum vocat. Ro. 6.

35. *Seruus autem non manet in domo in æternum; filius manet in æternum.*] Parabola est hic sermo, qua confirmat assertionem præcedentem, Qui facit peccatum seruus esse peccati. Et confirmatio hæc est: Serui est non manere in domo Domini in æternum, aut saltem non habere ius manendi in domo semper. At filij semper manent aut ius habent manendi. Cum igitur peccator non maneat in domo Dei in æternum, quia quamuis ad tempus sit de populo Dei, & de eius Ecclesia, tamen mittendus est in tenebras exteriores damnationis & inferni: filius autem semper manet in domo, quia semper ad populum Dei, & Ecclesiam pertinet, & post seculum hoc in cœlestem recipiendus est domum. Ergo qui peccatum facit seruus est. Attende in Ecclesia Dei peccatores quamuis exterius dominantur: sunt tamen tanquam serui: at iusti vti filij apud Deum. Greg. l. 3 t. Mar. cap. 10. Vel Christus probare voluit, non posse quemquam nisi filium eos liberare, cum filius maneat in domo in æternum. Sic Leontius.

36. *Si ergo vos filius liberauerit, verè liberi eritis.*] Concludit quod s. d. nempe liberandos esse qui credunt in eum. Cum igitur, inquit, serui

serui sitis, tunc perfectò liberamini cùm filius vos liberauerit : filius enim Dominus est, & Domini est liberos facere seruos. Se sub tertia persona filium vocat, Dei, qui potens est à seruitute etiam peccati liberare. Tacitè etiam insinuat à seruitute legis laborandos, & hoc est quod dicit, *Verè liberi eritis*, si vos filius liberauerit, id est eritis filij adoptionis Dei facti per me qui sum filius verus & naturalis. Gal. 4. Dicit *verè*, id est perfectè vt indicet 1. libertatem quā iactabant, non quod filij essent Abrahami, veram non esse. 2. non posse eos alia ratione veram consequi libertatem nisi eos filius liberauerit. 3. libertatem humanam & ciuilem esse imperfectam, quæ potest admittere secum seruitutem peccati. Ex hoc loco Christum esse filium Dei naturalem non creaturam, cum ipse sit à seruitute liberare, probat Athan. ser. 3. cont. Arri.

36. *Scio quia filij Abrahæ estis, sed queritis me interficere, quia sermo meus non capit in vobis.*] Supererat illa assertio media, nempe, vos facitis peccatum, hanc nunc confirmat. q. d. Parum vos iuuat esse semen Abrahæ : scio quidem vos esse illius semen, tamen queritis me interficere, sine culpa, nam nulla alia de causa id facere vultis nisi quia meum sermonem non vultis recipere : hoc autem graue est peccatum : non ergo dixi vos seruos quia sitis filij seruorum, scio enim quia estis filij Abrahæ : sed propter iniquitatem quam perficere paratis & queritis : hoc autem Abraham non fecit : nec in hoc filij aut semen eius estis : neque hæc libertas impedit, quo minùs serui sitis propter peccatum. Dicit sermo meus non capit in vobis,

bis, i. locum non habet in vobis: pleni quippe estis odij & inuidiæ: ita vt sermo meus nullum locum inueniat in vobis, metaphora ducta ab amphora. Vel vt indicaret sermonis & doctrinæ ipsius magnitudinem. Sic est sermo Dei fidelibus tanquam pisci hamus, tunc capi quando capitur, ait Aug.

38. *Ego quod vidi apud Patrem, loquor, & vos qua vidistis apud Patrem vestrum, facitis.*] Defendit suam doctrinam, ne in eam non in Iudæos culpam aliquis referret, cur in eis non capiat sermo. Ego, inquit, *qua vidi apud Patrem, loquor*, i. doctrina & sermo meus est cœlestis & diuinus: nam ea loquor quæ apud Deum vidi. His verbis ostendit suam diuinitatem, qui filius Dei est, apud Patrem semper existens, & in essentia vnâ cum Patre omnia videns quæcumque vt homo loquitur. Non ergo est vitium in doctrina mea. At vos quæ apud Patrem vestrum vidistis hæc facitis: propterea nō capit in vobis sermo hic meus. Dominus patrem istorum diabolum intelligit: eos autem quæ faciunt vidisse apud diabolum dicit, quia quæ faciebant diaboli instinctu interiori faciebant: vt Io. 13. & eius exemplo: quia sciebant diabolum innocentes persequi: & simul cognoscebant se iniquè persequi Christum, & consequenter illud esse diaboli opus, scire potuerunt. Ex Orig. & Chryl.

39. *Responderunt, & dixerunt ei: Pater noster Abraham est.*] Non videntur satis intellexisse quem dixisset ipsorum Patrem, cum dixit, *& vos qua vidistis apud Patrem vestrum, facitis*: sed tamen suspicati esse alium aliquem præter Abrahamum intellexisse. Ideo repetunt, *Pater noster*

noſter Abraham eſt, partim vt magis affirmant, quod antea dixerant, *Nos ſemen Abraha ſumus*: partim vt eliciant à Chriſto ecquem alium patrem ipſorum dixerit. Vel prouocabant vt aliquid diceret mali de Abraham ex Aug.

40. *Dixit eis Ieſus: Si filij Abraha eſtis, opera Abraha facite, id eſt, Nunc autem quaritis me interficere, hominem, qui veritatem vobis locutus ſum, quam audiui à Deo. Hoc Abraham non fecit.*] Eos redarguit illorummet verbis. Si, inquit, filij eſtis Abraham ipſum imitemini: filiorū eſt enim patres imitari. At non ſic facitis, nam vos queritis me interficere, hominem innocentem & benefactorem veſtrum, quia quæ audiui à Deo vobis aperui. Tale opus non fecit Abraham: non igitur eſt quod vos Abraham innocentia & iuſtitia tueamini, quia contraria ſunt opera veſtra operibus illius. Attende ex conſequentia verborum apertè deduci patrem ſuum appellare Deum. ex Chryſ. Nam præcedentibus verbis dixit ſe loqui quæ vidit apud Patrem, nunc autem quæ audiuit à Deo. Ergo Pater eius Deus eſt. Videre & audire dicitur tū quia vt homo ſcientiam communicatam habebat: à diuinitate, tum quia vt Deus ab æterno omnia accepit à Patre. Prudenter Chriſtus reſponder, neque affirmans, neque negans patrem eorum eſſe Abraham, ſed rem in medio relinquens. Si filij, inquit, *Abraha eſtis, opera Abraha facite*, id eſt, probate vos non verbis ſed factis filios eſſe Abraham. vt notat Aug. volens ſuperfluam gloriam de cognatione eis auferre, ſed ſpem habeant in ea quæ eſt ſecundum adoptionem ait Chryſoſt.

41. *Vos facitis opera patris veſtri.*] Dicit
O o alium

aliū patrem habere, cuius opera imitentur. Nam Abraham non fecit quæ isti faciebant. Quis hic sit Pater nondum explicat, & prudenter; si enim statim aperuisset non ita capaces habuisset rationis; ac dum prius eos ab Abraham auellit, quia ipsum non imitantur, & inde colligit aliū eorum esse patrem, quem imitantur, fortius & euidentius concludit diabolum eorum esse patrem. ex Aug.

Dixerunt itaque ei. Nos ex fornicatione non sumus nati: unum Patrem habemus Deum.] Nouerant ex his Christi verbis non de Patre secundum carnalem generationem, sed de spiritali patre eum loqui. Et sicut dum patrem secundum carnem intellexerunt se Abrahamæ excellentia defenderunt, & iactarunt, ita & nunc spiritalē patrem intelligentes, Deum se patrem habere gloriantur, & dicunt, non sumus ex fornicatione, id est, idololatræ Deos falsos sequentes, sed verum Deum adoramus: & hunc patrem imitationis & spiritus habemus. Non igitur habes quod nobis obiicias, neque secundum carnem, neque secundum Spiritum q. d. Non ut aliæ gentes falsum Deum colimus: nec ut Samaritani Deum verum simul cum Diis gentium. Patrem ergo suum Deum vocant, non solum ratione creationis (sic enim omnium Deus erat Pater) sed etiam ratione cultus & religionis, & ab eo instituti erant. Idololatriam sæpe Scriptura vocat fornicationem: Iere. 3. Ozæ 2. Ezech. 16. De hac fornicatione locutos fuisse Iudæos indicant sequentia verba, Vnum enim Deum colimus, eumque pro patre habemus ex Ians.

42. *Dixit ergo eis Iesus: si Deus pater vester esset,*

esset, diligeretis utique me. Ego enim ex Deo processi, & veni.] Refellit Christus quod Iudæi modò dixerant se patrem habere Deum, probâtque eos ex Deo natos non esse, quia si filij Dei essent, se diligerent, qui & ipse filius Dei sit, ab eoque processerit ac venerit. Duo hæc verbo *processi* & *veni*, multi ita distinguunt ut *processi* referatur ad æternam Christi ex Deo generationem, *veni* ad incarnationem, sic Aug. Alij vtrumque ad incarnationem ut Hil. 7. de Trin.

Neque enim à meipso veni, sed ipse me misit.] Hebraïsmus est, quod affirmando protulit idem negando confirmat. Non à seipso venit, sed missus à Patre, quia ita homo factus est ut à Deo procederet. Docet etiam legationem suam esse à Patre & qui ei contradicunt Deo contradicere: non autem eum ut patrem imitari concludat. Vel dixit propter quosdam à se venientes & non missos à Patre. ex Origen.

43. *Quare loquelā meam non cognoscitis: Quia non potestis audire sermonem meum.*] In eos inuehitur quod non cognoscant se esse Dei filium à Patre missum, cum habuerint multa argumenta cognoscendi. Et est sensus, vos qui non potestis, seu, Non vultis, meum sermonem audire, sed ipsi maximè aduersamini, cur non cognoscitis meam locutionem esse filij Dei à Patre missi? *Non potestis* non significat impotentiam absolutè, sed voluntatem obduratam & aduersantem: quando enim aliquid facere abhorremus dicimus, non possum hoc facere. Sermo ad totam Christi doctrinam refertur quam isti non poterant audire: at loquela & locutio ad hanc singularem sententiam qua se

à Deo processisse & venisse dixit. Particula, quia Gr. quare, idest, propter quid? aut cum: vt Ioan. 2. Ita ex Ianf.

44. *Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere.*] Postquam Iudæis & patrem Abraham, & Patrem Deum eripuit: nūc quod prius significauit apertè pronuntiat, quis eorum sit Pater, simulque causam cur non audiant sermonem eius exponit. *Vos*, inquit, *ex Patre Diabolo estis*, non Abraham, non Deum sed Diabolum Patrem vestrum habetis; quod inde patet quia studia & mores eius imitari quæritis. Hoc est desideria eius facere, dæmonis instinctu moueri, Filij diaboli dicuntur vel quia ab eo iniquitatem didicerunt, vel quia ipsum sunt imitati. ex Aug.

Ille homicida erat ab initio.] A seculi exordio quando sua suasiōe primos parentes transgredi faciens mandatum Dei, obnoxios eos, & in eis omnes homines, fecit morti corporali & æternæ. Quando rursus & Cain impulit ad fratris occisionem, & infinita postea homicidia ipsius instigatione perpetrata sunt, & quotidie perpetrantur: quod isti imitantur necem Christo iusto meditantes. Quamuis autem sit homicida animarum, tamen hic de nece corporum sermo, quam Christo isti inferre parabant. Et in eo erant diaboli imitatores, Ex Origen. & Aug.

Et in veritate non stetit.] In veritate iustitiæ, in vitæ rectitudine, seu iustitia qua fuerat creatus. Vel in veracitate quæ opponitur mendacio. In hac Deus creauit Diabolum, sicut in aliis virtutibus omnibus: sed non permansit in ea, nam ad mendacium se conuertit, & pri-

mos homines mendacio decepti. At Dominus huius meminit quia Iudaei in eo diabolum sicut in homicidio imitabantur : quod Dominus probat vt patrem habere eos diabolum conuincat. Aug. 11. de ciuit.

Quia non est veritas in eo.] Probat diabolum in veritate non permāsisse ex ipso effectu, quia veritas in eo non est, id est, mētitur, & infinita mēdacia profert, ideo vocatur Spiritus mēdax: vel causa quod non stetit in veritate ea est, quia quā veritatē accepit, in ea iam non est. Aug. ib.

Cum loquitur mendacium ex propriis loquitur, quia mendax est & pater eius.] Sensus est quia dictum est non esse in eo veritatem, seu ipsum mentiri & mendacia disseminare ; exponit quā proprium sit, & quā coniunctum mendaciū diabolo, postquam in veritate non stetit: quādo enim mētitur ex propriis mētitur. Quid autem sit ex propriis mentiri ex causa subiuncta à Domino declaratur. Primo, quia mēdax est, id est, cū loquitur, mēdacia loquitur, qualis ipse est, vt talis sit sermo, qualis est qui loquitur. Ipse est mendax: mentiri ergo illi est consentaneū. Vt scriptori scribere, doctori docere, ita mēdaci mētiri. Et significat in hoc Dominus officiū eius esse mentiri, & hanc consuetudinē habere. Nec ipsum mētiri quisquā docuit, ipse verò alios docuit. Vel significatur mendaciū à Deo non accepisse, sed ipsum per se illud exegitasse. Et quamuis non semper mentiatur, tamen semper est Spiritus mendax, & semper ad mentiendum paratus est, & plerumque mentitur. Et cum vera loquitur, studet per ea quæ loquitur homines decipere. Secundò addit, *Et Pater eius*, id est, non solum mendax est, sed

simul pater est mendacij, idest, primus inuētor, & auctor mendacij, propterea ipsius proprium dicitur mendacium, homo cum mentitur alieno vititur inuento; at dæmon proprio. Ideo ipse cum mentitur, ex propriis loquitur: quia mendax est, propter consuetudinem & officium; pater, propter inuentionem, & primam causam mendacij. Tol. Orig. *Gr. pater eius*, idest, Diabolus pater vniuscuiusque spiritus mali. Alij mendax est vnusquisque vestrum, & pater eius, idest, Cain, vel pater sui mendacij ex Aug.

45. *Ego autem si veritatem dico vobis non creditis mihi.*] Qd. Diabolum mendacij patrem imitamini, mendaciis illius credentes & mendacia eius sequentes: ideo vos mihi non creditis, quia ego veritatem dico, quam vos non vultis, quia patrem mendacij sequimini. Diabolus enim Christum non esse Dei filium, nec Messiam, nec à Deo missum, nec vera esse eius miracula, eis suggererat. Christo autem contraria, quæ vera erant, docenti fidem non habebant, eadem dicentes quæ dæmon suggererat, & cum ipso mentientes. His verbis eos mendaces esse confirmat, & diabolum in hoc imitari sicut in homicidio. In vtroque ergo mores dæmonis sequebantur. Et hæc est ratio cur sic Christus immoratus est mendacio dæmonis amplificando, nempe vt veritatem suam commendaret, & se diabolo aduersarium esse ostenderet. Est enim veritas mendacio contraria. Si Gr. pro quia.

46. *Quis ex vobis arguet me de peccato? Si veritatem dico vobis, quare non creditis mihi?*] In eos culpam reiecerat quod nō crederent: hoc prosequitur Dominus explicare & confirmare.

Fides

Fides alicui non habetur aut propter vitam parum honestam, quia indignus efficitur ut ei credatur; aut propter doctrinam, quia falsa est, vel improbabilis; aut propter nequitiam & culpam ipsorum auditorum non credentium. Has causas remouet *Quis arguet*: Græc. conuincet me de peccato? vt Io. 16. tit. 1. Nam sæpe blasphemix, sæpe violati sabbati arguebant, sed nunquam conuincere vllius peccati potuerūt. Quod si non potestis, quare non creditis mihi, si veritatem dico vobis q.d. Non potestis causam vestræ incredulitatis in doctrinam reiicere: veritatem enim dico vobis. Si ergo est in me innocentia, & in doctrina veritas, quare non creditis mihi? in his verbis, *quis arguet me de peccato*, latere tacitam antithesim, sicut ego vos & patrem vestrum modo argui. Notant Aug Beda, Ruper.

47. *Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis.*] Non igitur Christus, non doctrina eius, sed ipsorum malitia causa est cur non credant, quia ex Deo non sunt. Illos appellat ex Deo esse, quia Dei instinctu aguntur, & ipsius voluntatem facere student: vt Rom. 8. 1. Canon. 3. Ex Deo non esse idem est ac ex Diabolo esse. Audire dicit, non solum propter auditum exteriorem, sed propter fidem doctrinæ, & mandatorum eius obedientium: hoc enim est perfectè audire verba Dei. Et his verbis confutat Iudeos dicentes, *Nos Patrē habemus Abraham*, cū potius patrem habeant Diabolum, interroget se vnusquisque si verba Dei aure cordis percipit & intelligit vnde sit, ait Greg. in hom.

48. *Respondērunt ergo Iudai & dixerunt ei:*

Nonne bene dicimus nos, quia Samaritanus es tu, & demonium habes?] Sensus est, hisce tuis verbis, quibus nos patrem habere diabolum, & te innocentem probas, confirmamus quæ alias tibi obiecimur, *Quia demonium habes, & Samaritanus es.* Samaritanum eum frequenter appellasse ex hoc tantum loco constat non propter originem, sed propter similitudinem, quod ut Samaritani mistam cum multis Græcorum & aliarum gentium erroribus, religionem non satis castè & religiosè servabant: ita eam Christus sæpe violaret, & novas quasdam religiones afferre videretur. Ita Orig. Amb. Alij quia verè eum putabant Samaritanum, quia Samaritani vicini erant Galilæis. Alij quia cum Samaritanis versaretur. cap. 4. Dæmonium autem habere dicunt, quòd cum proprias illis cogitationes patefaceret, putabant id non nisi ope dæmonis posse fieri. Alij modum fuisse loquendi quo aliquem insanire arreptitiorum more dicebant. Alij quòd gloriam Dei in se transferret Christus, quod proprium est dæmonum. Alij propter sublimitatem doctrinæ, quia supra humanum captum loqui videbatur. Alij propter opera mirabilia. Ex Orig.

49. *Ego demonium non habeo, sed honorifico Patrem meum; & vos inhonorastis me.*] Ecce iniuriam suscipiens Deus non contumeliosa verba respondet, ut notat Greg. in ho. & Aug. Duo illi obiecta fuerant, quòd Samaritanus esset & quòd dæmonium haberet. Illud tacitum præterit quod nihil in eo Dei gloria læderetur. Ad hoc respondet modestè, *Ego demonium non habeo.* Vel, ut Tol. ad utrumque

que responder. q. d. Falsum imponitis: nam non tantum dæmonium non habeo, sed etiam honorifico Patrem meum, nihil docendo, nihil faciendo quod non sit in eius honorem & gloriam, & secundum eius voluntatem: non ergo sum Samaritanus: Samaritanus enim non honorificat Deum, qui idola colit, qui falsa dogmata profitetur. At ego nihil tale facio, sed Deum verum, qui Pater meus est, honoro. Samaritanus igitur non sum moribus: & re ipsa dæmonium non habeo, qui enim dæmonium habet Patrem non honorificat. Hoc igitur verbo, & confirmat se dæmonium non habere & simul se Samaritanum esse, refellit. Ex Chrys. & Aug.

50. *Ego non quero gloriam meam, est qui quarat & iudicet.*] Q. d. immeritò & iniquè me inhonoratis & iniuriam & contumeliam mihi infertis, cum ego Patrem honorificem. At ego non curo quia non veni ut gloriam meam quærerem & ab hominibus honorarer: Veni enim ministrare, & animam meam ponere, contumelias & iniurias pati, non autem repellere & vindicare *Est qui quarat & iudicet*, id est, vindicet, qui vlciscatur. At dictum est Patrem non iudicare quemquam: iudicio finali, & sensibili, quo Christus homo sedebit iudicaturus, non privato & quotidiano de quo hic agitur, quo solet Pater iniurias filio & omnibus iustis factas vindicare, & vlcisci. Alludit ad locum Deuter. 18. Ex Orig. & Aug.

51. *Amen, amen dico vobis: Si quis sermonem meum seruauerit, mortem non viuet in æternum.*] Damnationem mortem æternam appellat. Hæc verba spe alliciunt ad fidem sibi habendam.

dam : at si à contratio sensu sumantur, qui igitur non seruauerit, mortem æternam experietur, timore & terrore percellit vt credant. Et sermonem inchoatum. *Si veritatem dico vobis quare non creditis mihi?* continuat, vtilitatem suæ doctrinæ proponens, quæ à morte æterna liberat. Quo modo hic locus intelligatur vide c. 6. Orig. & Aug.

52. *Dixerunt ergo Iudai : Nunc cognouimus quia dæmonium habes.*] Q. d. Nunc re ipsa videmus quod ante sola coniectura dicebamus, te dæmonium habere : absurda enim loqueris & blasphemias. Intellexerunt quod Christus dixerat de sola corporis morte, ideo absurdè eum loqui putauerunt.

Abraham mortuus est & Propheta : & tu dicis : Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum.] Impugnant Christi dictum & probant esse à dæmone non à Deo, quia Abraham & Prophetæ mortui sunt, qui tamen omnes erant à Deo ; quomodo igitur erit is à Deo, qui dicit sermonem suum à morte liberaturum in æternum, quandoquidem omnes illi qui erant à Deo mortui sunt? Non intellexerat quod Christi sermo erat de æterna damnatione, quam Christi sermonem seruantes nec viderunt, nec gustarunt. Indicauerat Christus ideo non morituros eos qui sermonem suum seruare vellent, quod sermonem suum seruauissent ; proferunt ergo exemplum eorum in medium, qui Dei sermonem maxime seruauerant Abraham & Prophetarum, qui tamen mortui fuerant : vnde colligunt Christum maiorem se facere quam Deum, certè quam Abraham ideoque subiiciunt.

53. *Nunquid tu maior es Patre nostro Abraham, qui mortuus est, & Propheta mortui sunt?*] Idest Prophetis qui mortui sunt. Hebraismus. Secundo argumento idem Christi dictum impugnant: si tuus sermo à morte in æternum liberat seruantes eum, esses maior Abraham & Prophetis, qui omnes mortui sunt. At tu non es maior illis. Igitur non est verum hoc quod dicis sed ex dæmonio loqueris. Consequens erat. *Nunquid tu maior es Deo?* hoc enim ex eius verbis sequi videbatur, sed contenti sunt dicere *Abraham*, quia valdè absurdum putabant esse, quemquam illo maiorem dici. Ex Chryf.

Quem teipsum facis?] Superbiæ & iactantiæ Christum insimulant, qui multò maiora de se loqueretur & iactaret quàm ipse esset. At si fidem eam haberent qualem potuerunt & debuerunt. cum admiratione & veneratione dicerent, *Quem teipsum facis?* cum esses, & sis Deus immensus: quomodo te nostræ miseriæ participem fecisti? At non sic increduli, sed superbiæ eum accusant, & hoc tertio argumento Christi doctrinam impugnant, quasi ex superbia dæmoniaca dictum. q. d. tu qui carpentarij filius es, ait Theoph. & Beda.

54. *Respondit Iesus: Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est; est Pater meus, qui glorificat me, quem vos dicitis, quia Pater vester est, & non cognouistis eum.*] Respondet ad obiecta, & primò ad tertium nullam dictis suis inesse iactantiam. Et sensus est, Si ego vt homo me glorificarem, profectò parum aut nihil gloriæ consequi possem: quæ enim homo sua virtute facere potest pauca sunt. At quæ ego facio non

sunt hominis meri, sed Dei, qualia sunt innumera signa quæ feci: Non ergo me glorifico nec iacto, qui non ut homo sed ut Deus facio & operor. Addit, *Est Pater meus qui me glorificat.* q. d. Non ego ut homo me glorifico & declaro me esse Dei filium & Christum verum, sed Pater me glorificat, i. diuinitatis operibus, quæ nemo faceret nisi Deus, sic Patri sollet tribuere quæ facit ut Deus. Non ergo ambitionis aut iactantiæ me insimulare potestis. Glorificare se vocat, manifestare se esse Dei filium & Christum verum, qualis reuera erat. Subdit, *Quem vos dicitis quia Pater vester est, & non cognouistis eum:* In quo ad alia duo obiecta: respondet autem primò quis sit, explicando quem appellarit Patrem suum. Et est sensus, dixi Patrem meum glorificare me: scitote autem hunc meum Patrem esse eum, quem vos dicitis esse Deum vestrum, & reuera non cognoscitis eum. His verbis declarat se esse filium Dei naturalem: quem enim Patrem suum appellat illorum esse Deum dicit, distinguens inter se & illos, quia ipse erat filius, illi autem serui; & quia se iactabant Patrem habere Deum, eos deprimat: vos, inquit, dicitis esse Deum vestrum, & reuera non cognoscitis eum, i. reuera vester non est: ut 1. Reg. 2. Mat. 5. Osee 1. Ex Chryl. & Theoph.

55. *Ego autem noui eum. Et si dixero quia non scio eum, ero similis vobis mendax; sed scio eum, & sermonem eius seruo.*] Distinguit se ab illis: Vos, inquit, non nouistis eum: at ego noui: & si dixero me non nosse, ero mendax sicut vos estis mendaces, dum dicitis vos eum nosse. Et exponit quare se nosse dicat; quia scio

scio eum rectam & veram cognitionem ipsius habēs, & mandata eius seruo, & facio quæ mihi locutus est. Hinc sequitur eos non nosse, quia mandata eius non faciebant. Nam hæc duo sunt necessaria vt aliquis nosse Deum dicatur. Eos igitur mendaces vocat, quia se Deū nosse & habere Deum pro Patre affirmabant, cum tamen mandata eius non seruarent: vt 1. Canon. 2. & dæmonium eum habere & Samaritanum esse mentiebantur. Ex Chryl. Sermonem Patris tanquam filius loquebatur, & ipse erat verbum Patris quod hominibus loquebatur, ait Aug.

56. *Abraham Pater vester exultauit vt videret diem meum: vidit & gauisus est.*] Responder ad obiectionem de Abraham, quo de Patre iactabant dicentes. Es tu maior Patre nostro Abraham? Et priusquam diuinitatem suam verbis expressis doceat se non aduersarium Abrahamæ sed valde concordem dicit, & tam dilectum ab Abrahamo, vt concupierit videre & nosse diem eius. Eos alienos ab Abrahamo conuincit, qui non sunt gauisi sed persecuti eum. Dies hic, incarnationis est. Orig. Hilar. Cyr. Bet. Quando verbum Dei filius homo factus est. Nouerat ex reuelatione diuina Abraham Dei filium carnem sumpturum de sua progenie. At tempus & diem summopere desiderabat, quando hoc facturum erat, id Deus aperuit ei. *Vidit & gauisus*, animo & corpore. Alij diem suum omnem suam æternitatem appellant. Alij quatenus Deus erat eum cognoscere. Alij tempus quo in hac vita vt homo versatus est. Alij æternitatem quæ tempus incarnationis suæ antecessit. Alij diem suum crucis

cis & passionis, tempus vocare dicunt, vt Chry. Alij diem Christum ipsum interpretantur, qui lux vera & veluti sol quidam sit; tunc eius alicui oritur dies cum ipse illi per fidem reuelatur Sap. 5. Aug. At quomodo Abraham viderit diem aduentus in carnem, & totum tempus quo in mundo versatus est; putant aut sola fide, aut fide & figura, aut Prophetica reuelatione vidisse: aut reipsa; non quod viuus viderit, sed quod mortuus Christum venisse nouerit, tempusque illud exactum esse; quod vsque ad eius aduentum à Deo constitutum fuisse sciebat. Ex Aug.

57. *Dixerunt ergo Iudæi ad eum: Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidisti?*] Iridentes Christi verbum opponunt: Nondum habes quinquaginta annos, & vidisti Abraham, qui tot retro seculis fuit. Huius numeri annorum potius quam alterius casu: vel quia propter iubilæum esset venerabilis meminissent: non quod Christus 50. esset annorum qui tricesimum tertium non excedebat; sed vt significarent quantum intercederet temporis inter eum & Abraham, quando etiam si haberet ætatem multò maiorem eâ quam agebat, Abrahamum vidisse non poterat. Numerum ergo hunc exponunt vt Christi ætati adiungentes annos, adhuc eius verbum falsum fuisse conuincant. Dicendum erat & Abraham vidit te: verum vt magis absurditas appareret, dicunt: & Abraham vidisti. Ex Greg.

58. *Dixit eis Iesus. Amen, amen dico vobis, antequam Abraham fieret, ego sum.*] Vel nasceretur, aut esset. Non dicit, ego fui, sed, ego sum, Sic superius, vt ostenderet Iudæis se cum esse
qui

qui olim dixerat Moyſi, *ego ſum qui ſum*, ſuam diuinitatem palam aperiens. Ex Greg.

59. *Tulerunt ergo lapides vt iacerent in eum: Ieſus autem abſcondit ſe & exiuit de templo.*] Hanc vocem tanquam blaſphemam non ferentes, cucurrerunt ad lapides vt poena legis cōtra blaſphemos ſtatuta eum occiderent. Verum Dominus qui iam verbis ſuam diuinitatem ſignificauit eandem reiſa oſtendit, cum abſcondit ſe ab eis reddendo ſe illis inuiſibilem: ſicque exiuit è templo è manibus eorum elapſus, fugit tanquam homo à lapidibus. Sed veh illis à quorum lapideis cordibus Deus fugit, ait Aug.

CAPVT IX.

Cæco nato viſum reſtituit.

ET *prateriens vidit hominem cæcum à natiuitate.*] Statim ac è templo egreſſus eſt, miraculum hoc fecit vt ſermonem paulò antè de diuinitate ſua habitum confirmaret, & hoſtes confundens opere ipſo non vana & mendacia dixiſſe comprobaret. Quod dicit viſiſſe cæcum Chryſ. ho. 55. rectè interpretatur diligentius oculos in eum conuertiffi. Attentè aſpexiſſe apparet ex diſcipulorum interrogatione. *A natiuitate* poſitum eſt, ad miraculi magnitudinem explicandam. Cæcus hic Gentilium populum designat, qui ſine lege, ſine Dei cognitione veluti cæcus à natiuitate erat. Chryſoſt. Cyr. Rup. Vel totum humanum genus

genus à natiuitate sua cæcum. Eph. 2. Ex Beda.

2. *Et interrogauerunt eum discipuli eius: Rabbi quis peccauit, hic, aut parentes eius, ut cæcus nasceretur?*] Discipuli existimantes hanc cæcitatem pœnam peccati alicuius esse, neque scientes an propter peccatum proprium, an propter alienum nimirum parentum, esset inflicta, Dominum interrogant, vtrius peccati, cæcitas hæc pœna fuerit, an proprii, an parentum. Vel fortè sensus est peccatumne originale quo in Adam peccauit, an actuale parentum eius meruerit ut cæcus nasceretur. At qua ratione hic peccare potuit antequam esset? Cyr. putat discipulos Iudæorum opinione imbutos fuisse qui putarent animas ante corpora creatas peccauisse, ac propter peccata in corpora detrusas, meliora peiorâve pro merito cuiusque: quod Theoph. absurdum putat, ob homines præsertim literarum rudes. Leontius ait, non interrogare de præterito, sed de futuro peccato, & putasse Deum futurorum præscium eum prospiceret fore ut natus peccaret, in futuro peccati pœnam cæcum effecisse à natiuitate. Chrysostom. Theoph. Non dubitantes an antequam natus esset cæcus, peccauisset, sed dubitantes quam culpâ, quâve causâ cæcus natus esset, interrogasse, quis peccasset, hic aut parentes eius, ut cæcus nasceretur: itaque potius significasse neque cæcum, neque parentes eius peccauisse, ut cæcus nasceretur, quam dubitasse. Ex Greg. Non dubium tamen quin propter parentum peccata filij morbofi sæpe nascantur, & etiam moriantur: quod in Dauide factum legimus. 1. Reg. 12.

3. *Respondit*

3. Respondit Iesus: Neque hic peccauit, neque parentes eius, sed ut manifestentur opera Dei in illo.] Instruit discipulos non semper huiusmodi calamitates pœnas esse peccatorum, dicit igitur, neque hic peccauit, neque parentes eius. Restrungenda sunt verba responsionis per interrogationem: nempe, Neque hic peccauit, neque parentes eius, ut cœcus nasceretur: non quoddam peccata non haberent, sed quod non propter eorum peccata natus sit iste cœcus. Peccauit igitur hic, peccauerunt parentes, sed non propterea natus est cœcus. Ratio autem cur cœcus natus est, hæc est, ut manifestentur opera Dei in illo, idest, ut opera diuinitatis in illa cœcitate curanda appareant, ut cognoscat Deus. Ex vers. sequenti apparet opera Dei appellare opera Patris, quia quæ sunt diuinitatis suæ, solet Christus Patri tribuere. Ex Chrys. & Beda.

4. Me oportet operari opera eius qui misit me, donec dies est: venit nox quando nemo potest operari. Quandiu sum in mundo lux sum mundi.] Subiungit causam cur hæc opera Dei sint manifestanda, quia inquit, oportet dum inter homines sum visibilis, opera Patris mei operari: hæc autem sunt miracula & signa, per quæ diuinitas mea est declaranda: venit enim & instat nox mortis meæ, quādo non erit oportunitas hæc faciendi. Donec ergo inter eos uiuo tempus est opportunum: propterea hoc nunc tempus Patris aggrediar. Addit rationem quare donec dies est, idest præsens & visibilis est hæc opera debeat facere, quia, quandiu in mundo sum lux sum mundi, idest, dum inter homines uiuo, lux sum eorum, docens ea quæ

ad

ad salutem eorum pertinent. Si igitur lux, veni in mundū vt illuminarem & docerem, dum sum in mundo, opportunum tempus est faciendi opera hæc, per quæ homines instruuntur. Et est metaphorica locutio sumpta à tēpore opportuno operandi: in die enim homines solent operari, nocte cessant, & vacant ab opere: sic tempus suæ præsentiae in hoc seculo diem vocat. Ex Aug. Quia opportunum erat tempus docendi & opera ac signa visibiliter faciendi. At post mortem ascensurus est ad cœlos, nec visibiliter amplius cum hominibus conuersaturus: propterea nec per se iam docebit homines, nec miracula edet, sicut antè: non quòd per Apostolos non operetur semper & per prædicatores, sed quòd per se visibiliter non amplius hæc sit factururus, quæ ad redemptionem hominum pertinerent: non passurus, non moriturus, non docturus eorum homines, non præsens miracula factururus. Hoc enim iniunctum est ei à Patre vt per seipsum hæc faceret, sicut fecit. Ad hæc autem facienda opportunum tempus erat dum dies & præsens inter nos erat. *Oportet*, non necessitatem dicit sed præceptum, quod vt homo accepit à Patre. Quod ait, non potest operari, id est non est opportunum iam tempus operandi, ultra enim neque fides neque labores neque pœnitentia ait Aug.

6. *Hac cū dixisset expuit in terram & fecit lutum ex spūto, & liniuit lutum super oculos eius.* Instructis discipulis tanquam vera lux & mentes & corpora illustrans, pergit ad miraculum: quod nō iam modo operatus est. Nam & luto ex spūto suo, & puluere terræ confecto, liniuit

liniuit oculos cæci nati. Tria operatur, expuit, lutum conficit tāquam materiam ex qua oculi conficiendi erant, & lutum apponit oculis. Oculos appellat illam imperfectam oculorum partem, quæ erat in concauitate; in qua oculi esse solent; non enim sensorium perfectum & integrum erat. At cur luto sanauit? Vt vis ac magnitudo miraculi appareret, quo nihil magis oculis cōtrarium: vt 4. Reg. 2. & 4. Reg. 6. Theodor. Cyr. Theop. Vt ostenderet se eum esse per quem & homo & omnia initio facta essent, quia eiusdē est artificis ex eadē materia & opus facere, & reficere. Ier. 13. Gen. 2. Ex spūto verò, non ex aqua lutum fecit, vt aliquid quod de corpore suo exiisset cæci oculos tangeret. Chryst. Theoph. vt ostenderet carnem suam medicam ac salutarem esse, cuius vel sola salua cæcum sanauisset. Cyr. per puluerem humanum corpus, per saliuam quæ ore expuitur animam significari. Theoph. Alij incarnationis Christi mysterium designari, per puluerem humanam naturam; per saliuam diuinitatem, significari, quæ ex cœlo quasi ex capite processisset. Aug. Beda, Rup. Vel significasse Christum intus se plenum esse luminis. Amb. Ep. 75. Puluerem carnem nostram & carnales cogitationes, saliuam diuinam gratiam significare. Greg. l. 3. in Iob c. 21.

7. *Et dixit ei: Vade & laua in natatoria Siloë, quod interpretatur missus. Abiit ergo & lauit venit videns.* Postquam liniuit oculos cæci luto, ad natatoriam mittit Siloë lauandum: non enim priusquam lauaretur, visum restituit. Dices quo modo nouit cæcus hic Christum esse, qui liniebat oculos eius, qui ei hæc præcipiebat? Respon.

Respondeo vel ex turba, vel ex discipulis intellexisse Christum adesse, & ad eum accessisse, & locutum esse, quamvis Euāgelista non narret. At cur ad lauādum in piscinam mittit cœcum quem statim curare poterat? Chryl. Vt in longa via quæ per mediam urbem erat conficienda quamplurimos & cœcitatibus & curationis testes colligeret. Euthy. vt appareret nō puluere, sed Christi virtute sanatum, cū iuberet puluerem statim lauando abstergere. Alij postquam nos Christus tetigit opus esse baptismo vt illuminemur, vt peccata nobis remittantur, vt experiretur huius cœci fidem, vtrū iret, vtrū in via hæsitaret; vt consequeretur præmium obedientiæ: lauit enim & venit videns. Ex Chryl. & Euthym.

8. 9. 10. Itaque vicini, & qui viderant eum prius quia mendicus erat dicebant: Nonne hic est qui sedebat & mendicabat? Alij dicebant: Quia hic est. Alij: nequaquam, sed similis est ei. Hic verò dicebat: Quia ego sum. Dicebant ergo ei: Quomodo aperti sunt tibi oculi? Recenset Euangelista varium hominum de eo miraculo iudicium, alios negasse, alios concessisse & affirmasse eum esse qui paulò ante in oculis totius ciuitatis mendicasset: in primis verò cœcum ipsum publicè professum se esse, qui prius cœcus cū fuisset, iam videret. Quod eo consilio Euangelista narravit vt doceret non temerè miraculum creditum fuisse examinatum, exagitatūque etiam ab aduersariis Christi prius, negari tandem non potuisse. Ex Chryl.

11. Respondit: Ille homo qui dicitur Iesus lutum fecit, & unxit oculos meos, & dixit mihi: Vade ad natatoriam Silos & lava, & abij, & laui, & video.

video.] Breuissimis verbis exponit interrogatus cæcus rei gestæ historiam : idque simpliciter, & sine vlla significatione gratiæ, quod maiorem fidem faciat : quæ causa fuit vt Christum minùs honorificè, quàm fortè cupiebat appellauerit. Ille, inquit, *homo qui dicitur Iesus*; quasi de alieno & sibi ignoto loquens, Theoph. Hominem vocat, quia nòdum sciebat esse Deum. Ex Chryf. & Theoph.

12. *Et dixerūt ei: Vbi est ille? Ait: nescio.*] Quia Dominus paulò antè declinauerat Iudæorum furorem inuisibilis factus, ideo requirunt, *Vbi est ille?* non animo recto vt audirent & crederent, sed vt deferrent & ad Phariseos adducerat. Leòtius, vt eum quasi reum violati Sabbati accusarent, ideo cùm Christum quem quærebant non inuenirent, cæcum ipsum loco illius ad Phariseos adducunt, vt ab eo diligentius ac subtilius examinato exprimatür confessio veritatis. Ex Chry. Ait *nescio.* inuictò similis erat: nondum videnti, prædicat, & nescit quid prædicet ait Aug. & Beda.

14. 15. *Adducunt ad Phariseos eum qui cæcus fuerat. Erat autem Sabbatum quando lutum fecit Iesus, & aperuit oculos eius. Iterum ergo interrogabant eum Pharisei. Quo modo vidisset. Ille autem dixit eis: Lutum mihi posuit super oculos, & laui & video.*] Hoc obiter Euangelista notauit vt calumniæ occasionem declaret. Non dicit fuisse Sabbatum cum Christus cæcum ad piscinam misit, sed cùm lutum fecit, cùm oculos eius aperuit. Nam ad piscinam ire in Sabbato & lauari licebat, sed lutum facere & oculos aperire videbatur illis nequaquam licere, quòd opus esset in Sabbato prohibitum. Ideo videtur

videtur fuisse aliquem post Sabbatum diem, cum hæc quæ nunc narrat acciderunt, cum vicini, & alij cum cæco disceptarunt, cum eum ad Phariseos adduxerunt. ex Mald. Non respondit, *Lutum fecit*, sed *lutum posuit*, quia illud ex coniectura sciebat; hoc autem sensu percipiebat. Certum relicto incerto prudenter respondet, ne ei, à quo beneficio tanto affectus fuerat, ex indiscreta responsione aliquo modo noceat & lædat.

16. *Dicebant ergo ex Phariseis quidam; non est hic homo à Deo, qui Sabbatum non custodit. Alij autem dicebant: Quo modo potest homo peccator hac signa facere? Et schisma erat inter eos.*] Iam inungebantur quidam ait Aug. Non enim omnium Phariseorum hæc erat sententia; quamvis non omnes crediderint, tamen in diuersas sententias distracti sunt. Attende malitiam: Duæ erant in hoc casu illationes, vna est, visum cæco à natiuitate restituit; ergo hic à Deo est, altera in Sabbato parum luti confecit ad sanandum; ergo non est à Deo. Prior consecutio fortior est posteriore. Nam ex tanto facto multò verius concludebatur esse à Deo, quàm quia parum luti confecit, non esse à Deo; quod etiamsi non ad tantum opus faciendum confecisset, non propterea sequebatur esse contra Sabbati obseruantiam, cum sit minimæ considerationis ex salina parum luti conficere. Et esto fuisset in maiori quantitate, licebat medicis propter sanitatem incertam & dubiam tuendam, medicamenta etiam Sabbato conficere. At malitia excecabat eos, vt relicta via certiori & veriori veritatis, ad vanas rationes se conuerterent. Magis sapiebant qui argu-

menta

mentabantur non posse hominē peccatorem, idest qui à Deo nō esset ea edere miracula, quæ Christus edidisset. Non quòd non possint, sed quòd rarò faciant, vt diximus Mat. 7. 22. Itaque efficax argumentum istorum erat, futurum omnino necessarium, si adiecissent, neminem posse ea signa facere quæ Christus faciebat, & eo modo quo faciebat, propria virtute, suòque imperio, nisi à Deo, atque à Deo Deus esset. Ex Chryf.

17. Dicunt ergo cæco iterum: Tu quid dicis de illo, qui aperuit oculos tuos? Illi autem dixit: Quia Propheta est.] Cum inter se dissentirent, illi pro Christo: ambiguitatis iudicem cæcum ipsum constituunt, sperantes eum qui Christi virtutem erat expertus, illis patrocinaturum, quod probat Chryf. Hom. 57. Quia non dicunt, quid dicis de eo, qui Sabbatum soluit? sed, de eo qui oculos tibi aperuit. Præterea qui contra Christum sentiebant, non ad eum qui beneficio erat affectus se conuerterunt, quem bene de benefactore sensurum & locuturum putabant. Ergo, tacitam causam & illationem indicat, nempe quia dissentiebant, idcirco ad cæcum ipsum se conuertunt, vtri parti faueret scire cupientes. Cæcus autem Prophetam esse dicit, quo verbo à Deo esse, & diuina virtute miraculum editum confitetur. Quamuis autem nondum perfectam tunc fecerit confessionem, fuit tamen vera, & recta, licet cum articulo Propheta ponatur. Dicit iterum, quia primū fuerat interrogatus à vicinis & aliis ciuibus Hierosolymitanis. vers. 10. Deinde secundò à Pharisæis: nunc iterum, idest tertio ab eis, sed non iisdem interrogatur: adhuc inunctus in corde

corde nondum Dei filium confitebatur ait August.

18. 19. *Non crediderunt ergo Iudai de illo quia cæcus fuisset, & vidisset, donec vocauerunt parentes eius, qui viderat: & interrogauerunt eos dicentis: Hic est filius vester, quem vos dicitis, quia cæcus natus est, quo modo ergo nunc videt?* Illi ipsi qui antè dixerant, *Non est hic homo à Deo qui Sabbatum non custodit*; Illi qui contra Christum sentiebant: vt notat Euthym. non crediderunt, illum hominem cæcum natum fuisse. Et notanda particula *ergo*. Nam ex superioribus deducit sequentia, vt sit sensus, illi qui à Deo esse Christum negabant, audientes cæcum illi fauere parti à Deo esse dicentium, cum non haberent aliud refugium, negarunt factum. Nam eo admissio non supererat quo se tuerentur, sed à Deo esse factum consentire cogeabantur. At quò magis veritatem oppugnabant, eò veritas magis vt solet confirmabatur. Chrys. Ho. 57. Parètes hominis aduocant vt ab eis veritatem inquirant, quo facto seipsos condemnant: si enim veritas constabat, vana erat parentum aduocatio: si autem incerta cur sententiam protulerunt dicentes, *Non est hic homo à Deo qui Sabbatum non custodit*? Præterea, quod valde annotandum est, si iudicarent Sabbati esse transgressorem quia lutum fecit, cur non crediderunt, illum hominem cæcum fuisse, cum potius id credere deberent, vt ansam accusandi haberent quod lutum fecerit? At senserant reuera plus posse miraculum ad confirmandum esse à Deo quàm lutum illud ad probandum à Deo non esse. Ideo miraculum occultare voluerunt. *Varia & cæca & inconstans, malitia.*
Hebra

Hebraismus est; Hic est filius vester, & si est filius vester, estne cæcus natus, & si cæcus natus est, quomodo igitur nunc videt? Tria interrogant. Forſan ſperabant Iudæi parentes timore percuſſos aliquid contra veritatem dicturos, quo miraculum obſcuraretur. Vel experiri voluerunt ecqua in re parentes à filij testimonio discreparent, vt anſam inde arriperent dicendi rem eſſe compoſitam, aut non fuiſſe natum hominem illum cæcum, aut non miraculo ſed magica arte curatum eſſe: vt ait Chryſ.

20. 21. *Reſponderunt eis parentes eius, & dixerunt eis; Scimus quia hic eſt filius noſter, & quia cæcus natus eſt. Quomodo autem nunc videat nescimus. Ipſum interrogate, ætatem habet, ipſo de ſe loquatur.*] Ad tria reſpondent. ex Chryſ. ſe ſcire filium ſuum eſſe, natumque fuiſſe cæcum, tertium quomodo videat, reſpondent ſe nescire. Timore autem Iudæorum inquisitionem in ipſum filium conuertunt, ætatem legitimam, vt in iudicio inquiri poſſit, habere affirmantes: quo verbo eius confessionem legitimam fore teſtificantur. quod etiam Iudæorum animos magnopere confundit. Tol. Credibile eſt audiuiſſe iam parentes à filio ſuo, quo modo à Chriſto curatus fuiſſet, ſed quia id non niſi ex eius testimonio ſciebant, & aliquid periculi in ea re eſſe videbatur, cautè verèque reſpondent ſe nescire, ætatem habere vt pro ſe reſpondeat. iuſte cogeremur loqui pro infante, quia pro ſe loqui non poteſt ait Aug.

22. 23. *Hac dixerunt parentes eius, quoniam timebant Iudaos: iam enim conſpirauerant Iudæi vt ſi quis eum confiteretur eſſe Chriſtum, extra*

Synagogam fieret : propterea parentes eius dixerunt : quia aetatem habet, ipsum interrogate.] Reddit causam Euangelista cur ea cautione parentes in loquendo vsi sint, quia Iudæos, idest Phariseos & Iudæorum principes timebant, quos sciebant aduersus Christum conspirasse, idest communi consensu decretum statuisset, vt quicumque confiteretur Christum esse, excommunicatus extra Synagogam eiiceretur, idest publicis conuentibus interdiceretur. Iam non malum erat, fieri extra Synagogam, illi expellebant : Christus suscipiebat ait Aug.

24. *Vocauerunt ergo rursus hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei : Da gloriam Deo. Nos scimus quia hic homo peccator est.]* Parentum testimonio conuicti sunt, vt crederent cæcum natum esse, nec amplius dubitarunt de facto. Vocant ergo iterum, idest tertio cæcum accersunt, finguntque se ex eius parentibus, aut ex seipsis, aut aliunde certò scire, Christum hominem esse peccatorem, proinde eum frustra veritatem negare, conuictum certis argumentis prius mentitum esse, remque omnem a Christo subornatum composuisse; melius consulturum sibi ipsi, si sponte quod res est confiteatur. Solent iudices vt à reis confessionem exprimant veritatis, fingere se aliunde rem scire, multos eius rei se testes habere. Dicunt : *Da gloriam Deo.* q. d. nega quod accepisti ait Aug. Hoc tu confitere, & nostro testimonio crede. Modus est loquendi Hebræis vsitatus, quo solebant rei tanquam per Deum adiurati solemni ritu interrogari, admoniti his verbis se stare coram Deo, reuerendam sibi eius esse maiestatem: ne ergo coram illo mentirentur qui omnia probè

probè sciret: vt Ios. 7. Ex Chryf.

25. *Dixit ergo eis ille: Si peccator est nescio; unum scio quia cæcus cum essem, modò video.*] Sentit Chryf. hoc cæcum illum ex animo non dixisse, nec tamen mentitum fuisse. Sciebat enim profectò Christum peccatorem non esse, quem Prophetam, idest virum sanctum confessus fuerat, vers. 17. Sed dicit se nescire, idest nolle se de ea re disputare, nolle id magis dicere, quàm si nesciret, nolle verbis agere sed rebus, si dixerit eum non esse peccatorem nihilo magis illos esse credituros, hoc se vnum scire se cæcum fuisse. Euthym. verò putat hæc non nescientis, non dubitantis, sed Pharisæorum nugas iridentis esse verba, quasi non tam dicat se nescire, quàm se mirari quod id illi nesciant, quod id interrogent. Potest & hic esse sensus, nescio, idest non debeo ego de ea re iudicare, non est meum officium, nec vos de ea re quærere debetis, nec ego respondere magis volo quàm si nescirem. Et reus non debet ad ea quæ iudex ineptè & præter ordinem iuris interrogat, respondere. Vel voluit Christum à rei testimonio, & non à sua voce ab incusatione eripere ait Aug.

26. 27. *Dixerunt ergo illi; Quid fecit tibi: Quo modo aperuit tibi oculos? Respondit eis: Dixi vobis iam, & audistis, quid iterum vultis audire? Nunquid & vos vultis eius discipuli fieri?*] Iam audierant ab illo quod sibi fecisset vers. 15, sed interrogant iterum quid sibi Iesus fecerit sperantes se aliquid audituros quod in calumniâ rapere possent, & vnde ostendere possent modum miraculi non fuisse diuinum, aut ex re aliter narrata falsitatem comprobare posse,

aut aliquid gravius quo Sabbatum omnino violatum videretur. Nam digito ex pulvere & sputo lutum fecisse, lobiuisse oculos, nimis leue ad accusationem videbatur. Ille ineptam & pertinacem quæstionem indignatus, acerbius quam antè respondit, pungens simul illos & irridens: *Nunquid & vos vultis eius discipuli fieri?* Nihil inflatis scientiæ opinione Phariseis dici potuit contumeliosius, quàm eos posse aut velle discipulos fieri. Indicat quid si saperent facere deberent. ex Chryl. Deinde se eius esse discipulum: hanc enim vim habet particula, *Et vos. q. d.* Sicut & ego discipulus eius sum. ait Aug.

28. *Maledixerunt ergo ei, & dixerunt: Tu discipulus illius sis, nos autem Moysi discipuli sumus.*] Q. d. Esto tu, vt es discipulus illius. ex Chryl. Nos Moysen meliorem habentes præceptorem eius discipuli esse nolumus. Tu, per conuitium est dictum.

29. *Nos scimus quia Moysi locutus est Deus: hunc autem nescimus, unde sit.*] Causam afferunt cur se Moysi discipulos iactent, & Christum auersentur, quia sciunt Moysi locutum Deum esse, & illum esse à Deo missum: at vnde sit Christus, idest an à Deo sit missus nesciunt. Profecto & maiora & efficaciora signa habuerant vt intelligerët Christum esse à Deo, quàm vt scirent Moysi locutum esse Deum: & tamen impij & increduli illud scire, hoc se nescire dicunt. Cum dicunt, *hunc*, contemptum de illo loquuntur, & cum addunt, *nescimus unde*, significant ex adulterio, ignoto patre natum. Leontius.

30. Respondit ille homo, & dixit eis: In hoc enim mirabile est, quia vos nescitis, unde sit, & aperuit oculos meos.] Arguit modestè affectatam aut dissimulatam eorum ignorantiam, quia dixerunt, Nescimus unde sit: Et est sensus, Valde miror quomodo vos ignorētis unde sit homo, à quo missus, an sit ex Deo, aut unde, idest qualis sit, iustus an peccator; cū ex tantō miraculo facilè cognosci possit unde sit. *Mirabile*, q. d. Vix credi potest vos ignorare, unde hic homo sit. Est enim ignorantia nimis indigna vobis, qui tantam scientiam profiteamini: aperire enim oculos cæci nati opus est clarè indicans à quo sit homo, qui eos aperuit. Ea quæ per visum cognoscitis, auditu minoris æstimatis, ait Chryf.

31. Scimus autem, quia peccatores Deus non audit: sed si quis Dei cultor est, & voluntatē eius facit, hunc exaudit.] Exponit cur mirabile sit eos ex tanto opere id ignorare. Nam tritum est, & ego idiora, & omnes mei similes scimus, Deum peccatores non exaudire, sed eos qui colunt eum, & voluntatē eius faciunt. Si igitur iste exauditus est à Deo, cū tantum opus nō nisi à Deo sit, profectō peccator nō est sed cultor Dei, & voluntatem eius facit. Nota duas partes hominis iusti vt sit cultor Dei, quantum ad fidem & religionem, & vt impleat diuina mandata. Fides & charitas faciunt hominem iustum, & à Deo. Tol. Quærent quomodo in vniuersum verum sit Deum peccatores non exaudire. Aug. & Beda putant cæcum illum tanquam catechumenum aut neophytum locutum esse, qui non satis institutus à Christo, ge-

neraliter pronūtiavit quod generaliter verum non est. Abutebantur hoc loco Donatistæ, putantes irrita esse Sacramenta per peccatores administrata, & S. Cyp. docens baptismum ab hæreticis datum esse repetendum. At cū peccator Sacramentum administrat, non est peccator, sed Christus qui exauditur. Et videmus aliquando audiri peccatores non solū cum veniam à Deo suorum peccatorum petunt, qui Deus semper paratus est dare; sed etiam cū alia petunt bona, quæ non ad corpus sed ad animam pertinent. Theoph. & Leontius: Non sic Deus audit peccatores vt per eos ad declarandam eorum sanctitatem miracula faciat: de hac enim re agebatur. Tota ratio duobus principiis nixa est, quæ quamvis cæcus non expresserit, intelligi tamen voluit. Alterum est omnes homines qui miracula faciunt precibus facere, id est non propria auctoritate, sed impetrata precibus à Deo faciendi potestate. Alterum, Christum tanquam purum hominem miracula facere. Illud quidem verum est; in hoc secundo cæcus errabat. Ex Mald.

32. 33. *A seculo non est auditum, quia quis aperuit oculos cæci nati; nisi esset hic à Deo non poterat facere quicquam.*] Probat à Deo exauditum ex opere quod à seculo nemo fecit: quod indicat opus esse Dei: & non qualecunque, sed quod nemo Prophetarum, qui à Deo sunt missi, fecit. Concludit ex hoc esse à Deo. Agnosce spiritum Domini, quo idiota doctores conuincit, libertatem qua Christum confiteretur & defendit, cū ab omnibus etiam parentibus esset derelictus. Hoc afflatus spiritu iam non dicit, Nescio an peccator sit, sed palam

palàm à Deo esse confitetur. Ex Chryf.

34. *Responderunt, & dixerunt ei: In peccatis natus es totus, & tu doces nos?*] Cum ferre non possent tam manifestam & conuincentem redargutionem, ad cōuitia furore percelli se conuertunt, superbiam suam detegentes. Tu, inquiunt, natus es totus in peccatis, & nos doces? Natum totum in peccatis dicunt, quia non solum quantum ad animam natum in peccato existimabant, vt Psalm. 50. Sed quia percussam cæcitate natua corporis propter peccatum putabant: peccatum ergo culpa animam, corpus verò pœna affecerat. Ideo dicunt totum in peccato natum, quasi ipsi toti in peccatis non essent. Vel *totus* idest à prima aetate in peccatis es ait Chryf.

Et eiecerunt eum foras.] E Synagoga eiiciunt, eum excommunicant, & à consortio Iudæorū, qui tunc fideles habebantur, separant. Alij extra templum. Alij à loco iudicij. Mald domo priuata, ex loco in quo erat, tanquam hominem stultum, & indignum cum quo tanti magistri disputarent quem magistrum ipsi fecerant ait Aug.

35. 36. *Audiuit Iesus, quia eiecerunt eum foras, & cum inuenisset eum, dixit ei: Tu credis in filium Dei? Respondit ille, & dixit: Quis est Dominus ut credam in eum?*] Non destituit Dominus, qui propter confessionem eius conuitia & contumelias passus erat, & adhuc pœnam ejectionis sustinebat; sed eum excipit, nec casu sed consilio & misericordia quæsitum inuenit, & quod ei ad perfectam fidem deerat, cumulissime donauit. Cū dicit, *Tu credis in filium Dei?* cum artic. in illum, vt de vero & naturali,

se loqui significet. Interrogatio non tam ad intellectum quam ad voluntatem refertur, ut sit sensus, vis tu in filium Dei credere? semper enim Deus arbitriū hominum quærit, ex Tol. in eorum salute & fide concilianda. Ille se paratum exhibet modo sciat, doceri petit. Quis est Domine filius Dei? eum si mihi demonstra-uerū, credere in eum paratus sum. Dum Christus exterius hominem interrogat, interius operatur, ut possit & velit agnoscere Dei filium. *Tu credis*, i. vis & paratus es credere? ut Io. 13. Tu mihi lauas pedes? Io. 10. Propter quod opus me lapidatis? idest, vultis lapidare. Tol.

37. *Et dixit ei Iesus: Et vidisti eum, & qui loquitur tecum, ipse est.*] Quod petit cæcus ostendit Christus. Et vititur artificio diuino. *Vidisti*, inquit, *eum*. Non dicit, ego aperui tibi oculos, nec, ego sum: sed modestè & efficaciter opus factum ei proponit: *Vidisti*, inquit, *eum*. q. d. qui cæcus natus es, iam vidisti eum à quo illuminatus es: ex tuo ipso visu recepto facillè cognosces, quis sit filius Dei, nempe ipsemet à quo visum recepisti, & qui tecum loquitur. Seipsum in tertia persona indicat: non tam propter modestiam, quàm ut in illa carne quæ videbatur, diuinitatem filij Dei latere doceret: quasi non id tantum esset quod exterius videbatur, sed id quod per se latebat: & per illud quod exterius apparebat videbatur, & loquebatur. Chryl.

At ille ait: Credo Domine, & proci-dens adora-uit eum.] Efficacia Christi illuminantis: interius credit, ait Chryl. & exteriori verbo profitetur. *Credo*, inquit, *Domine*; nempe te esse Dei filium

filium verum. Nec contentus verbo ipso, facto & cultu vt Dei filium reueretur & colit; pro-
cidens enim adorauit eum. Illuminatus perfe-
ctè corpore, sed perfectius anima, non vt Pro-
phetam, sed vt Dei filium recipit & veneratur.
ait Beda.

39. *Et dixit ei Iesus: In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident videant, & qui vident cæci fiant.*] Pronomen, *ei*, non habent Græca; sed tantum, *Et dixit Iesus*: vt intelligatur non ei tantum Dominum hæc dixisse, sed omnibus audientibus & præsentibus. Adoran-
te igitur homine illo, eius Dominus fidem contemplans profert hanc sententiam: Cuius sensus est, Meo in mundum aduentu hoc vnum consecutum est, nempe iudicium & discretio multorum in partes contrarias, vt illi qui non videbant, & simplices & ignorantes erant, vi-
sum mentis receperint credentes; qui verò vi-
debant, quia scientiam legis & scripturarum profitebantur, cæci facti sunt per incredulita-
tem. Hoc propter cæcum illum dixit, cui cum simplex & idiota esset, datum est in filium Dei credere, & eum cognoscere, cuius etiam multi similes fuerunt. At illi legis doctores & Phari-
sæi sapientes & scripturas tota die scrutantes visum mentis, quem habebant, perdidierunt, & incredulitate excæcati sunt. Vt nō causa sed consecutio est. Tol. Simile est Luc. 2. *Hic posuit est in ruinam & resurrectionem*, quod dictum est ad Pharisæorum terrorem & confusioem, vel in iudicium, idest, in maius supplicium. Ex Chryf.

40. *Et audierunt quidam ex Phariseis, qui eum ipso erant, & dixerunt: numquid & nos cæci sumus?*

sumus?] Deridentes hæc opponunt, & sensus, ore tuo audiuius nos esse cæcos, & ecce videmus nunc, nec cæci fuimus, sicut iste, vt nunc videremus. Quod de cæcitate spirituali dixerat Christus, de corporali interpretantur per irrisionem & contemptum. Illud, & nos, copulant cum illo cæco. q. d. Fuimus nos etiam cæci, sicut iste, cum nunc videamus? tu enim dicis cæcos visuros, & videntes cæcos aduentu tuo futuros. Ex Chryl.

41. *Dixit eis Iesus: Si caci essetis non haberetis peccatum: nunc verò dicitis, quia videmus: peccatum ergo vestrum manet.*] Sermonem irrisorium Christus ad serium sic conuertit: Si fuissetis cæci ea cæcitate, qua ego intelligo nunc, i. ignorantes & simplices, nō haberetis peccatū, nempe infidelitatis. At vos dicitis videre, i. esse de numero videntium: idcirco cæci ellis, i. infideles, & peccatum vestrum infidelitatis manet. Illi dicebant se videre corporaliter: tamen Christus applicat verbum visioni mentis, quia reuera existimabant se sapientes & doctores, & propterea excæcati sunt, quia potuerunt cognoscere veritatem & noluerunt. Illud autem, *Si caci essetis*, intelligendum est de numero eorum, de quibus dictum est, *Veni ut qui non vident videant*: tales enim visum receperunt: non autem de numero eorū qui cum vidissent cæci facti sunt: hi enim peccatum habent. Dicit autem, *peccatum vestrum manet*, non tantū propter peccata cætera ultra infidelitatem, quorum remissionem non obtinuerunt, infidelis enim in sua infidelitate nullius peccati obtinet remissionem, ideo eius peccata manent: sed etiam propter ipsum peccatum infidelitatis.

delitatis & excæcationis culpa ipsorum contractum, in quo adhuc perseverabant. Si cæcos vos, i. peccatores esse sentiretis non haberetis peccatum, quia peccati remedium quæreretis, quia ad spiritualem medicum veniretis, quia accederetis ad Agnum Dei, qui tollit peccata mûdi, & à peccato vos liberaret: sed quia dicitis apud vos, i. putatis Hebr. vos videre, peccatum vestrum manet, i. non curamini, sed in cæcitate vestra permanetis. Vel si cæci essetis, idest, inscij scripturarum, tam grande peccatum vobis non incumberet. Ex Theoph.

CAPVT X.

Differit de vero Pastore & ouibus.

1. 2. **A** Men, amen dico vobis: qui non intrat per ostium in ouile ouium, sed ascendit aliunde, ille fur est & latro. Qui autem intrat per ostium pastor est ouium.] Hæc cum præcedentibus à Domino, continuè sunt dicta. Notandum Phariseos illo facto impio quo cæcum à Christo illuminatum, propter eius confessionem eiecerunt, duo mundo significasse. Vnum est, eos Christum, non verum Messiam, sed pseudoprophetam ac seductorem reputare, & talem ab omnibus esse habendum, quales tunc proximis diebus aliquos experti erant seditiosos & seductores: de quibus Act. 5. & Ioseph. lib. 3. c. 4. Alterum est, quod ex priori sequebatur, omnes eos qui ipsum confitebantur, & in eum credebant, esse seductores, &

errantes, quales apud, nos sunt hæretici, aut apostatæ à fide. Idcirco eos à Synagoga veluti à fidelium numero separatos eiiciebant. Dominus ergo ob causam hanc, has imposturas repellere decreuit. 1. eorum cæcitatem redarguit, quod non videant nec agnoscant veritatem quam idiotæ & humiles erant assecuti. Et contra eorum imposturas duas statuit veritates, vna est, se non solū seductorem & pseudo-prophetam non esse, sed potius eos omnes esse seductores qui per ipsum non intrant, tanquam verum ostium ouilis: illos verò esse veros & legitimos pastores, & Prophetas, qui per ipsum intrant. Altera est, eos qui in ipsum credent & ipsum recipiunt, non solum non esse extra numerum fidelium, imò neminem esse de ouili Dei, nec inter oues, & fideles computandum, qui in eum non credit, nec per ipsum intrat. Parabola igitur de fure & pastore & ostio, priorem veritatem ostendit, quæ quia erant magni momenti dicit, *Amen, amen dico vobis*. Ostium ouilis discernit oues à furibus & latronibus: fures quia latere & securè rapere quærunt, ostium fugiunt ne in eos pastores insurgant; latrones aditum facilem per ostium non sperantes ab ostio diuertunt. Vtrique ergo viam sibi facientes sepra aut maceriam trāsiunt: ideo ascendere aliunde dicuntur. At pastor ingressum facilem habens, nec latere quærens, cum nihil timeat, non ascendit aliunde, sed intrat per ostium. Fures insidiantur, & occulta fraude decipiunt latrones, audacter aliena diripiunt: fures rebus, latrones etiam vitæ insidiantur. Ex Chrys.

3. *Huic ostiarius aperit, & oues vocem eius audiunt.*

aiunt, & proprias oues vocat nominatim, & educit eas.] Pastoris conditiones prosequitur, vt à fure & latrone adhuc magis secernatur: vt se esse verum pastorem & Christum manifestet. Nam primus & princeps pastorum aliqua habet communia cum pastoribus suis, quos vt ministros & vicarios in ouili constituit. Prima conditio pastoris est ingressus per ostium. 2. ostiarius aperit. 3. ab ouibus ex voce cognoscitur. 4. nominatim vocat eas. 5. ex ouili ad pascua educit. Chryf. Hom. 58. Ostium sunt diuinæ scripturæ, legis, & Prophetarum: per eas intrat Christus, per eas agnoscitur. Ostiarius verò est Moyfes. Vel Christus ipse est ostiū, quatenus per ipsius fidem ingressus pater in ouile Ecclesiæ. Spiritus sanctus ostiarius, qui aperit sensum scripturarum: vel Deus generaliter. Ex Aug.

4. 5. 6. *Et cum proprias oues emisserit, ante eas vadit, & oues illum sequuntur quia sciunt vocem eius; alienum autem non sequuntur, sed fugiunt ab eo, quia non nouerunt vocem alienorum.*] Sexta conditio boni pastoris est quod ante oues emissas vadit viam dirigens ad pastum, & oues sequuntur eum ante euntem, quia vocem agnoscunt. Non debet pastor Ecclesiasticus gregem sequi, sed ducere ad veritatem, ait Chryf.

7. *Dixit ergo eis iterum Iesus, Amen, amen dico vobis, quia ego sum ostium ouium.*] Cum non intelligerent Pharisei allegoriam sententiæ præcedentis, asseueranter se ostium ouium esse dicit: vt enim per ostium aditus & ingressus pater in ouile, sic per Christum & fidem in ipsum ingrediendum est in Ecclesiam Dei, & in regnum

regnum cœleste : qui enim de Christo non rectè sentit, ab ouili hoc excluditur, nec ei patet ingressus. Quibus verbis significat Phariseos esse extra Dei, & Christi Ecclesiam; cæcum verò ab eis eiectum, non esse exclusum ab hoc ouili, hic enim per ostium verum intrauit. Illi autem ostium hoc, per quod ingredi oportebat, respuerunt. Nec obest quod infra dicitur pastor, hîc ostium. Nam si se pastorem hic dixisset, non videretur eos excludere ab ouili sicut manifestè excludit, quando se ostium dicit; qui enim non intrant per ostium fures sunt. Et cum dicit, *ouium*, significat se non tantum esse ostium pastorum, sed etiam ouium: & rursus omnes intrantes, esse oues, siue pastores sint, siue tantum oues. Ostium ergo Christus est per quod oues & pastores oportet in Ecclesiam Dei ingredi. Aug.

8. *Omnes quotquot venerunt fures sunt, & latrones: sed non audierunt eos oues.*] Clarius parabola explanationem aperit contra pastores falsos, quos ait esse latrones, quia se ostium ouilis & ouium faciebant, & eas à vero Christo auertebant, sibi pastoris officium vlurpantes. Sic autem restringenda est sententia per præcedentem: Omnes qui venerunt se pastores ouium dicentes, aut Christum se esse iactantes, quia per ostium verum non intrarunt, fures fuisse & latrones, cum non aliud sit ostium præter Christum: & qui per eum non intrant oues non sunt, multo minus pastores: qualis fuit Theodas & Iudas, Act. 5. Hi enim sunt fures & latrones. At Christus est verum ostium; & qui per ipsum non intrat de ouili non est. In Græco est, *venerunt ante me.* Veri Prophetæ

Prophetæ non venerunt, sed missi sunt. Ier. 23. Philosophi etiã excluduntur qui falsa dogmata tradiderunt, se hominum magistros & doctores facientes. Alij limitant sic: quotquot venerunt se Christum esse seu Messiam annuntiantes. Alij extendunt ad eos etiam qui quod Christo erat proprium modo aliquo vsurpabant: de quibus Act. 5. Et quamuis aliqui eos receperint, tamen cum ipsis perierunt. Electi autem & fideles veri non audierunt eos. Et si fuissent veri pastores, oues vocem eorum audiissent. Nam nouit Dominus qui sunt eius vt notat Aug.

9. *Ego sum ostium: per me si quis introierit saluabitur: & ingreditur & egredietur, & pascua inueniet.*] Repetit se esse ostium: prius dixerat se esse ostium pastorum: nunc ouium & omnium qui in ouile intrant. Qui per me, inquit, introierit vitam habebit, & saluabitur. Et sumitur similitudo ab ostio ouilis: sicut enim oues in ouile per ostium intrantes, ibi conseruantur à lupis: sic qui in Ecclesiam intrant, vitam habent, & ab hostium potestate liberantur: extra quam Ecclesiam salus, & spiritalis vita non est; nam perierunt qui fures secuti sunt Act. 5. Quia erant ostium macelli, non ouilis. Non solum qui per Christum in ouile Ecclesiæ ingreditur, salutem & vitam consequitur: sed in omnibus suis actionibus, & operibus, siue occultis, siue manifestis, dirigitur & prosperatur. Et est metaphora ab ouibus quæ siue ingrediantur, siue egrediantur, quocumque se conuertunt pascua inueniunt, tanta est fecunditas & vbertas ouilis Christi, quæ est sancta Ecclesia. Hebr. Egressus & ingressus dicuntur

dicuntur omnia negotia, & opera hominis: ut 2. Reg. 3. & 3. Reg. 1. Sic dicitur, quocumque se verrat reperiet spirituales refectio- nem, seu escam doctrinæ divinæ & gratiæ. Psalm. 12. Ezech. 34. Vel ingressus intelligi- tur in Ecclesiam; egressus autem è mundo in cœlum. Aug. & Beda Ingredi homines intra seipsos cum contemplationi, egredi quodam- modo extra se cum actioni vacant. Chrys. con- iunctim legendum ingredi & egredi, & nihil aliud esse quam securitatem quovis eundi, quidvis pro Christi gloria agendi, patiendique significare. Vel ingreditur ad fidem, egredie- tur ad spem. Ex Greg. sup. Ezech. Ho. 13. Vel ingredi dicitur cui est curæ homo interior, egredi vero qui hominem exteriorem, idest membra quæ sunt super terram mortificat in Christo. Ex Theoph.

10. *Fur non venit nisi ut furetur, & mactet, & perdat: ego veni, ut vitam habeant, & abundan- tius habeant.*] Ostendit se esse verum ostium, non autem illos qui ante venerant, quia illi in ruinam & destructionem venerunt, Act. 5. At ipse venit ut vitam habeant gratiæ in seculo & abundantius in futuro æternam cōsequantur. Sic Aug. & Chrys. ho. 58. Adhuc in hoc seculo vita gratiæ datur, & abundantius datur, quia iustus in gratia augetur, & magis ac magis cre- scit. 1. Thes. 4. *Sic & ambuletis ut abundetis ma- gis.* Rursus, *ut vitam habeant*, i. liberentur à malis *Et abundantius habeant*, i. fruantur bonis: venit enim ut qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam. Rursus, *ut vitam ha- beant*, quam per fidem in me venturam habe- bant. *Et abundantius habeant*: nam maior & copiosior

copiosior est Euangelij quàm quæ in lege datur gratia. Vel abundantius pro abundanter, idest, in dies perfectiorem. Gr. non solum vitam habeant, sed sanæ etiam, vegetæ & pingues sint. Quæ metaphora bonum scèlicemque eorum qui in ipsum credunt, aut præsentem ad futurum statum declarat.

11. *Ego sum pastor bonus. Bonus pastor animam suam dat pro ouibus suis.*] Ne quis putaret Christum solum esse ostium, quasi alius esset pastor, qui per eum intraturus esset, adiunxit se etiam esse Pastorem, & quidem bonum: non quemcumque, sed illum verum, & principem pastorum. Pastorem autem bonum se dicit, ut non solum se à latronibus & furibus separaret, sed ab aliis qui curam veri pastoris nō habēt, & mercenarij dicuntur, & ab iis etiam qui boni sunt, per ipsum tamen intrant in ouile ouium. Cum ait duplici, ego sum ille pastor, ille bonus promissus à Prophetis, Ezech. 34. Zach. 13. 1. Pet. 5. & 1. Pet. 2. Proprius ouium pastor, ideo pro illis vitam pono: quod non faciunt mercenarij. ex Greg.

12. *Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, videt lupum ventientem, & dimittit oues, & fugit, & lupus rapit, & dispergit oues.*] Non sic se habet mercenarius, sed vitam propriam ab omnibus periculis liberâ conseruat, etiam cum detrimento ouium. Non sic Dauid 1. Reg. 17. Per lupum omne periculi genus intelligit. Quod dicit lupum rapere & dispergere oues, si ad oues Christi accommodetur intelligendum est, quantum in ipso pastore est, qui eas in medio periculo & in faucibus lupi relinquit, si non rapiuntur, si non disper-

disperguntur, non mercenarij, qui fugit, sed Christi boni pastoris, qui nunquam gregem suum deserit, sit diligentia. Christus enim est qui dicit, & nō rapiet eas quisquam de manu mea. Lupi hæretici sunt, vel diabolus. Ex Aug.

13. *Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non pertinet ad eum de ouibus.*] Græc. Quia non est illi cura de ouibus: non quod nulla illi cura sit, sed quod non tanta, quàm de vita sua. Vel quia ipse mercedem solam quærit, ideo quando pereunt, oues ipsi non pereunt, nec datum ei referunt, quia solam mercedem ex custodia ouium habet; propterea fugit & vitæ propriæ consulit, terrenis commodis inhiat, honore prælationis gaudet ait Greg.

14. *Ego sum pastor bonus, & cognosco oues meas, & cognoscunt me mea.*] Reperit eandem sententiam non solum ut magis affirmet, sed etiam ut postquam se distinctum à mercenariis & furibus esse probauit, ab aliis omnibus etiam bonis pastoribus secernatur, sc̃que illum vnicum & verum promissum pastorem ostendat. Quod probat 4. argumentis à signo sumptis. Primū est, & cognosco oues meas. Et pro quia. Pastores non cognoscunt oues suas distincte nisi aliquo signo notentur. At Christus verus & proprius pastor nouit oues suas, etiam nullo signo distinctas. Multi enim sunt & fuerunt inter infideles & peccatores, qui oues sunt Christi, nullum in se, quo ab aliis dæmonis ouibus secernantur signum habentes: tamen nouit eas Christus & ad se trahit. 2. Timot. 2. Cognoscit Dominus qui sunt eius, etiam antequam fiant: & non tantum exteriora ouium, sed intima cordis

cordis perspicit. Et notandum quamuis generaliter oues Christi sint credentes in eum, tamen particulariter hic loquitur de electis, & prædestinatis, qui oues in æternum sunt futuræ. Illas nouit sed particulari modo, quia intellectu & affectu in eas fertur, quæ nunquam sunt auellendæ ab eo licet ad tempus errent. Secundum argumentum à secundo signo est, oues etiam meæ me cognoscunt. Electi & prædestinati Dei infallibiliter cognoscunt etiam pastorem Christum, quia licet ad tempus errent, tamen tandem suum verum agnoscunt pastorem, & cognoscunt sicut etiam cognitæ sunt. 2. Tim. 2. Rom. 11. Est autem hæc nota effectus prioris, propterea enim oues cognoscunt me, quia ego cognosco eas. Ac si dicat diligo oues meas & ipsæ me diligentes obsequuntur. ait Greg.

15. *Sicut nouit me Pater, & ego agnosco Patrem.*] Explicat quales sint cognitiones præcedentes. Cognosco oues meas sicut cognouit me Pater, & cognoscunt me meæ, sicut ego noui Patrem: loquitur ut homo. *Sicut*, non æqualitatem sed proportionem significat: ut Mat. 5. Pater sic nouit filium ut Deus est, quia intelligendo & cognoscendo totam suam ei donauit & communicauit substantiam & vitam; ut homo autem est, sic Christus à Patre cognitus est, ut non fuerit sterilis & inuutilis cognitio, sed simul effectiua & factiua, quia eam humanitatem summis donis & perfectionibus & vita spiritali affecit, sic & Christus nouit suos, non sterili cognitione & speculatiua, quæ etiam inimicos nouit, sed affectu & efficientia quia pluribus beneficiis & virtutibus insigni-

tus.

tus ac donis suos repleuit & replet electos cōs-
que vivificat. Sicut igitur novit me Pater, sic
ego oves meas. Consideremus rursus quomo-
do Filius novit Patrem: ut enim Deus est reco-
gnoscit, quod accepit à Patre, & redamat ipsū,
non tamen vitam aut aliquid ei communicat,
quia Pater à filio non accipit quicquam in se:
ut homo autem Christus novit Patrem volun-
tatem eius in omnibus implendo, ipsius hono-
ri in omnibus consulendo, nomen eius cele-
brando. Sic etiam oves, & electi cognoscunt
Christum amando, reuerendo, obediendo, co-
lendo & celebrando; at nihil ei vitæ aut per-
fectionis addunt, nihil in se accipit ab eis Chri-
stus. Luc. 17. *Postquam feceritis hæc, dicite: Servi
inutiles sumus.* His igitur propositis verbis de-
clarat Christus, non qualemcumque se esse pa-
storem, sed Messiam & verum Christum Dei fi-
lium: nemo enim alius sic cognoscit aut co-
gnoscetur ab ouibus. Quis enim oves vivificat
vti Christus? quis seipsum dat ouibus? quis eas,
ut ita dicam, deificat & consortes diuinæ natu-
ræ facit, sicut ipse? Rursus est alia similitudo: si-
cut novit me Pater, & ego novi Patrem, ut nec
à Patris cognitione & affectu diuellatur Filius,
nec Pater etiam ab ipsius filij cognitione & af-
fectu: ita erit firma & certa hæc cognitio in-
ter me & oves, quæ in æternum manebit. Tol.
& Chrys.

Et animam meam pono pro ouibus meis.] Hoc
est 3. argumentum à signo discernente mer-
cenarios à propriis pastoribus, & multò magis
fures & latrones, qui non solum vitam pro-
priam non exponunt pro ouibus, sed potius
ipsarum vitæ insidiantur. Christus autem verus

& proprius pastor vitā pro ouibus suis exposuit. Et hoc etiam signo à bonis Pastoribus Christus secernitur, quia nō quouis modo Christus animam posuit pro ouibus, sed eo quo nemo alius posuit nec ponere potuit: vt hoc argumento esse verum Christum & principem pastorum probet, quod in quatuor maximè apparet. Primò Apostoli & Martyres vitam exposuerūt pro ouibus Christi: sed eorum mors ouibus in redemptionem & remissionem peccatorum nō profuit: sola enim mors Christi peccatum delere potuit, gratiam restituere & cœlum aperire. Ipse ergo est qui maximè pro ouium salute animam posuit, & ratione effectus, quia maximè profuit. Secundò, hi qui pro aliis vitam exposuerunt, erant morituri etiam si pro aliis eam non exposuissent. At Christus non sic. Ex vnione enim ad verbū caro illa immortalis futura erat, & ei impassibilitas & immortalitas debebatur: at pro nobis & ouium salute, se passibilem & mortalem fecit: dispensatiuè impediendo, ne eius gloria ad carnem se extenderet; se ergo mortalem & paribilem pro ouibus fecit. Idcirco ipse solus est qui pro eis vitam verè exposuit. 2. Cor. 8. Homines potius pro se moriuntur quàm pro aliis, quia plus sibi prosunt quàm illis. Mors enim martyrum plus eis profuit, quia gratiæ & gloriæ pondus illis cōtulit; nobis autem ad exemplum & satisfactionem pro temporalibus pœnis profuit. Maius autem est gratiæ & gloriæ bonum quod sibi per mortem conciliarunt. vnde Aristoteles gentilis docuit, qui pro amico moritur plus amare se; quàm amicum, quia sibi bonum honestū comparat, amico autem vitam temporalem: pro cuius

cuius defensione vitam exponit. At Christi mors nobis plus profuit, ad peccati remissionem, ad gratiam, ad gloriam, ad vitam eternam. Horum nihil sibi per mortem comparavit, ex vñione enim omnia sibi debita erant. Isa. 7. 4. Nullius vita in totum alteri profuit: multum tempus vitæ intercedit inutile aliis. At Christus ab instanti suæ incarnationis nobis profuit, nam & tunc nostram redemptionem sua dilectione meruit. Ipse igitur est qui propriè & perfectè animam suam posuit pro ouibus suis. Isa. 53. ex Tol.

16. *Et alias oues habeo quæ non sunt ex hoc ovili, & illas oportet me adducere.*] 4. Argumentum est à quarto signo boni pastoris & proprii hoc est errantes oues quærere & reducere. Eze. 34. Habebat Dominus multas oues errantes inter gentes, quæ non erant de ovili Synagoge, has per suos Apostolos quæsiuit, reduxitque ad ovile suum. His verbis vocationem gentium significat. Basil. Greg. Aug. Chrysost. Adduxisse Christus dicitur, quia per Apostolos ad eos missos eas oues reduxit & conuocavit. Illud *oportet* Patris mandatum indicat. Oves erant non solum propter prædestinationem, sed quia aliquando oues futuræ erant, oues per anticipationem appellat. Dum dicit quæ non sunt ex hoc ovili, indicat aliud esse ovile præter synagogam, de quo loquebatur. Ovile enim vocat multitudinem hominum iisdem legibus viventium. Qua ratione totus populus Iudeorum erat vñum ovile, omnes verò gentes alterum. Quamvis enim inter gentes maxima ex parte Ecclesia perierat quia idololatria & veri Dei ignorantia ubique regnabat: tamen non
in

in totum periiit: non enim deerant aliqui quauis rari & pauci, in quibus veri Dei fides & mandatorum obseruantia vigeret. Iob enim qui fuit ab Abrahamo quintus, fidelis & rectus erat, & huiusmodi alij tunc & postea inuenti sunt. Hi ad Ecclesiam gentium pertinebant. Ex Aug. & Chryf.

Et vocem meam audient, & fiet vnum ouile & vnus pastor.] Apostolorum & prædicantium voces, quos ad gērium oues conuocandas misit, hoc loco significat. Audient, inquit, hæ oues tam errantes, quam si quæ intra ouile illud fuerint, vocem Christi, per Apostolos clamantis non solum auditu aurium, sed cordiū, quia fide & dilectione & obedientia conuertentur ad pastorem suum verum, & fiet vnum ouile ex vtroque. Nam ex synagoga Iudæorum & gentium Ecclesia, vna vniuersalis & Catholica fiet Ecclesia, extra quam non est salus, vbi iam non est distinctio Iudæi & Græci, sed vnū est ouile, vnus populus, vna fides, vnica religio, eadem sacramenta, vnum sacrificium. Et sicut erit vnum ouile, erit etiam vnus pastor, vnum caput religionis, & vnicus supremus gubernator. Hoc non solum ad Christum Dominum refertur, sed ad suos vicarios, quos in ouili visibili militantis huius Ecclesiæ habet, vnus enim est pastor Petrus post Christi ascensionem, vnicus etiam pastor successor Petri Romani Episcopi, qui vices Christi in terris gerēs vnus ouilis pastoris munere fungitur: sub quo inferiores militant multi: non toti ouili vt ille, sed singuli singulis ouilis partibus præsidētes. Et attende artificium: Ecclesia vna à principio per millia aliquot annorum vsque ad Abraham processit,

processit, diuisus est in eo postea populus ut duo essent ouilia: per Christum autem sublata diuisione ad vnitatem redacta est Ecclesia, in qua in æternum manebit. Hæc vnio & conuocatio prædicta est per Ezechiel. 37. 34. ut notat Theod.

17. *Propterea me diligit Pater, quia ego pono animam meam, ut iterum sumam eam.* Respondet tacitæ obiectioni, Quomodo si animam tuam pones, poteris postea adducere oues has, ut vocem tuam audiant, ac eris vnus pastor vnus ouilis? Respondet, quia ita Pater voluit me ponere animam meam, ut rursus eam assumerem; ita mori me decreuit, ut cito resurgerem. Et hac ratione dicta mea constant, nec inter se pugnant. Ponam enim animam, & verum erit, me pro ouibus animam ponere. Iterum sumam illam & resurgam, & sic adducam & congregabo oues meas, & audient vocem meam. Et erit vnum ouile & vnus pastor. Quod morior & resurgo; propter hoc sibi Pater in me cõplacet, me diligit. Tol. Chry. verò & Theop. putant ideo Christum hoc subiecisse ut ostenderet se non esse seductorem, & corruptorem animarum, quin potius, eas tantopere amare ut animam suam ponat pro eis, ideoque à Patre suo diligatur. Alij voluisse se officium illud pastoris non usurpasse, sed à Patre iniunctum suscepisse: nec stolidam esse temeritatem quod pro ouibus suis mori velit, id sibi à Patre præceptum esse: & propterea se à Patre diligi quod eius præceptum seruet, non quod ante, & ob alias causas, non diligatur, sed ob eam diligi. Ex Chryf.

18. *Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam*

à meipso, potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam.] Explicatio est superioris sententiæ. Et docet se non mori vt ceteros homines, qui necessitate naturæ moriuntur, nec in potestate est animam in corpore detineri, sed expellitur etiam ipsis nolentibus. Rursus animam expulsam à corpore non possunt reuocare: at Christus non sic, nemo animam illius à corpore separare valebat; nisi ipse separaret: & post separationem ipse potestatem habuit iterum coniungendi eam corpori. Nam diuina persona vnità sibi habebat animam & corpus, quādo autem voluit, inuicem separauit, & quādo placuit, inuicem ea coniunxit: à se tamen nūquam remouit. Tol. Ad modum hominis habentis ensē in vagina, qui quādo vult exerit ensē: tamen quia vna manu vaginā, altera ensē tenet, potest quando voluerit iterū mittere in vaginam.

Hoc mandatum accepi à Patre meo.] Exponitur dictum sit, Propterea dilexit me Pater; causa est, quia hoc mandauit mihi Pater, vt ponerem quidem animam, sed tamen iterum eam sumerem. Et idcirco hoc illi in me placet, quia secundum eius voluntatem & mandatum est. Vel hoc addit vt doceat se non temere officiū illud pastoris & animam suam pro quibus ponendi usurpasse. Ex Chrys.

19. 20. 21. *Dissensio iterum facta est inter Iudæos propter sermones hos: Dicebant autem multi ex ipsis: Daemonium habet, & insanit: quid eum auditis? Alij dicebant: Hac verba non sunt demonium habentis. Nunquid demonium potest cecorum oculos aperire?* Iterum dissensio facta est inter Iudæos, qualis illa cu-

ius cap. 9. facta est mentio. Hæc dissensio ex verbis & mira doctrina Christi; illa verò ex mirabili facto quo cæcum illuminavit orta est. *Dæmonium habet & insanit*, idest, dæmonium habet, quo arreptus insanit, & sermones non ex propria mente, sed ex diaboli agitatione effundit. Quæ blasphemia cæteros ab audiendo verbo arcebat. *Quid*, inquiunt, *auditis eum*, qui verba dæmonis ipsum insanire facientis, loquitur? Alij contra argumentabantur rectè: Cuius opera dæmonio non possunt adscribi, nec verba. At hic cæcum natum illuminavit, quod dæmonium non potest facere. Ergo verba eius non sunt dæmoniū habentis. Quæres cur Christus nihil eis respondit, sed discessit eos in sua contentione relinquens. Respondetur quia sic eos contempsit, eorum utilitatem & fidem desperans: vel quia iam respondisset cap. 8. cū idem sibi obiiceretur: vel quia indigni essent responso qui post tot miracula dicerent eum dæmonium habere: Vel quia maluerit per eos illis responderi qui illis contradicebant, quasi per homines qui carerent omni suspitione gratiæ. Ex Chryl. & Theoph.

22. *Facta sunt autem Encœnia in Hierosolymis, & hyems erat.*] Non continuò hæc quæ modò narrantur facta sunt, sed aliquot dies intercesserunt. Quæ enim in cap. 9. & huius 10. parte superiori gesta describuntur, acta sunt paulò post festum tabernaculorum seu Scenopagiæ, quod fiebat mense Septembri, ut constat ex cap. 7. & 8. At hoc in die 25. mensis Nouembris quādo festum Encœniorum, idest, renouationis celebrabatur: quando tempore Machabæorum altare holocausti quod sacrificandi

candi causa construxerant, à Gentibus profanatum, destructum est, & nouum ædificatum. 1. Mac. 4. Vel quando totius vrbis Hierosolymitanæ dedicatio facta est, cùm eius muri assidue bellis & sub regibus Babylonis & sub Antiocho labefacti, sunt restaurati. Theod. Vel quãdo templum dedicatum est. 3. Reg. 8. Cyril. Vel quando templum sub Zorobabel restauratum est. 1. Esd. 6. Chrys. Theoph.

23. *Et ambulabat Iesus in porticu Salomonis.* Quamuis à Babyloniis illud templum fuerit funditus euersum, tamen reædificatum & restauratum est postea, & in memoriam veterem idem Salomonis nomen porticus hæc retinuit. 3. Reg. 6. Cum notauit Euangelista quia hyems erat, causam voluit reddere quia re Christus in porticu ambulauerit: nec enim decebat in templo ipso ambulare. Dicitur Salomonis, quia Rex ille ad orandum stare consueuerat ait Alcuin.

24. *Circumdederunt ergo eum Iudæi, & dicebāt ei: Quousque animam nostram tollis? Si tu es Christus dic nobis palàm.* Ambulantem circumdant: vel Iudæi, vel Iudæorum principes, vt stare faciant & commodius eum alloquantur. Particula ergo hoc indicat. *Quousque animam nostram tollis?* Quandiu nos suspensos & incertos trahis? nimium te nobis manifestare differs. Meritiuntur. 1. Si enim anxij & suspensi fuissent non dixissent toties, *Demonium habet.* 2. cùm dicunt illum esse in causa: *Quousque*, inquit, *tollis?* Nam Christus iam satis illis declarauerat, quis esset. Dum dicunt, *Si tu es Christus, dic nobis palàm*, in mendacia peiora ruunt: nam indicant Christum non palàm, liberè, & aper-

tè locutum: quod falsum est ex cap. superiorib. Et quod innuît se credituros, si palàm loquatur, vt patet ex sequentibus, fraus etiam erat præter mendacia. Nam si se Christum diceret occasionem calumniandi arripuissent, quod se Regem faceret, & contradiceret Cæsari. Putabant enim Christum Messiam Regem futurum, & sessurum in solio David. Idcirco frequentius se dicebat esse Dei filium, & à Patre missum, & promissum in scripturis, quæ aperta erat confessio quòd esset Christus; idque Iudæi intelligebāt. At nomen dissimulabat, quia illi non vt intelligerent, sed vt accusarent quærebant, quasi regiam potestatem sibi arrogaret. Ex Aug.

25. Respondit eis Iesus: Loquor vobis & non creditis: Opera quæ ego facio in nomine Patris mei hæc testimonium perhibent de me.] Mirabili artificio vno verbo se esse Christum confitetur, & fraudem illorum declinat, & simul mendacia eorum reuincit: Loquor, inquit, vobis. q. d. Ego nihil aliud facio quàm loqui & manifestare quod petitis. Græ. dixi iam vobis. Ecce faterur se esse Christum, & tamen verbo non exprimit, dixi, & tamen non creditis: non igitur verum est quod dicitis me non esse locutum palàm. Adiungit vt amplius eos conuincat, non solū verbo manifestauit quis essem, sed operibus: nam opera quæ ego facio in nomine Patris mei, id est, virtute diuinitatis, vel decreto, autoritate, & voluntate Patris, ostendunt me esse Dei filium: quomodo igitur dicitis me nō esse locutum palàm, quando quidem me manifestauit vobis & verbis & miris operibus, & tamen adhuc non creditis? Ex Chrys.

26. 27. *Sed vos non creditis quia non estis ex ouibus meis. Oves meæ vocem meam audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me.]* Q. d. Non sum ego causa vestræ incredulitatis, quod non sum palam locutus, sed vos ipsi & nequitia vestra, quia vos non estis de numero ouium mearum. Nam oues meæ vocem meam audiunt, mihi fidem habent & voci obediunt, & sequuntur me mandatis meis obedientes. Si tales essetis, utique crederetis: at non creditis, quia ex ouibus meis non estis. Vide vers. 4. Aug. has oues electos esse ait, seu prædestinatos. Act. 13. Alij iustos, & bonos viros. Theoph. Vel, oues vocat per anticipationem, idest omnes animo paratos ad credendum; quamuis nondum crederent, ut sup. *Alias oues habeo quæ non sunt ex hoc ovili. Et ego cognosco eas, idest, eligo. Ex Alcum.*

28. *Et ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea.]* Magna est hæc potentia, & Dei propria vitam dare æternam, & magnum est præmium ouibus Christi. Quod si hoc non allicit, terreat quod sequitur: Si oues non sint in æternum peribunt. Nemo dicat, ouis non sum, mihi æterna solum vita negabitur, malum inde nullum mihi impendet. Decipitur profecto, in æternum peribit. Dicit *do* in præsentī; quia certissimè dabit suo tempore: vel quia dat in spe, per gratiam, in hac vita perceptione Eucharistiæ ut s. d. cap. 6. reipsa per gloriam in in altera vita. Procurabant Iudæi auertere homines ne in Christum crederent. Tyrāni idem sunt conati tormentis. Dæmon id ipsum tentat, innumeris artibus. Sed de Christi manu & po-

testate nemo oues toller, nec impediet, quominus ad vitam æternam perueniant, & ad ipsum conuertantur. Ex Aug.

29. *Pater meus, quod dedit mihi, maius omnibus est.*] 1. Probat Dominus quod dixit, non rapiet oues meas quisquam de manu mea. Nā Gr. lectio habet. Pater meus qui dedit mihi maior omnibus est. Ideoque cū sit fortior & potentior omnibus, nemo poterit è mea manu rapere oues meas, quas dedit mihi Pater: quia ego & Pater vnum sumus natura & potentia. Sic Iansf. Vel loquitur vt homo, & sic Patrem dedisse ei id quod maius est omnibus dicit, quod sit verbum eius vt sim splendor lucis eius; quia diuinitatem illius humanitati coniunxit, & fecit vt homo ille Deus esset. Aug. Ecclesia quam mihi regendam tradidit, oues quas pascendas dedit, maius quiddam est, idest, charius plurisque faciendum, quàm quiduis aliud. Mald.

30. *Et nemo potest rapere de manu Patris: Ego & Pater vnum sumus.*] Idem confirmat, Nemo potest de manu Patris rapere cū Deus sit: igitur nec de mea manu rapere poterit, quia Ego & Pater vnum sumus, vnius essentiae & potestatis. Si igitur nemo potest rapere de manu Patris, nec de mea poterit. Expressis verbis se Dei filium consubstantiali Patri declarat. Hanc secundam subiunxit rationem vt prior fortior esset. Nam posset aliquis existimare accepisse à Patre maius omnibus, nempe, contradictoribus & persecutoribus: tamen nō absolutè maius omni re creata, quodd sit maius omnibus quæ sunt, non quæ fieri possunt. Præterea non exprimebatur hoc maius omni

omnibus ita esse à Patre datum, vt non esset à Patre diuisum. Propterea rationem hanc verbis sequentibus addidit, se accepisse à Patre maius omnibus, id nempe quod supra totum; quod creari potest, est, & ita accepisse vt indiuisum maneat in Patre, & filio, quia vnica est diuinitas, & essentia vtriusque secundum quã Pater & filius vnum sunt. Nemo ergo de manu Christi rapiet oues, quia vt homo est, habet à Patre diuinitatem cui est vnita humanitas: vt Deus, est vnum cum Patre. Catholici omnes qui contra Arianos disputauerunt, dixerunt, *Vnum* essentiam significare. Hil. Epiph. Greg. Naz. Basil. Amb. Cyr. Ariani contra dicebant Patrem & filium esse quidem vnum non natura atque substantia, sed concordia & voluntatis consensu: vt cap. 17. Act. 4. 1. 10. 5. At satis ex his quæ diximus conuincuntur: & ex S. Aug. qui l. 3. c. 22. contra Maximum Ariano- rum Episcopum, ait, omnia quæ vnum dicuntur esse, eiusdem esse naturæ, nec exemplum vllum in sacris literis contrarium reperiri. Deinde ex ipsis Iudæis Christi aduersariis discere Ariani debuerunt Christum non voluntate sola, aut accepto à Patre auxilio aliquo; sed etiam potestate atque natura significare se vnum esse cum Patre: vt notat Atha. l. quod Deus de Deo sit verbum, & Cyr. l. 12. Thes. cap. 15. Ad hoc enim verbum Iudæi lapides sustulerunt intelligentes Christum se pariter cum Patre fecisse potestatis. Lapidēs isti clamant aduersus Arianos. Deinde non solum factis sed etiam verbis Iudæi declararunt quamobrem Christum lapidare vellent. vers. 33. *De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia quia cum homo sis,*

910 MANVALE IN EVANGELIVM

facis teipsum Deum. Denique Christus non respondet se non vocasse seipsum Deum, sed probat merito se ita vocasse. Iansl. & Mald. Alio præterea modo Ariani hunc locum eludere solebant, non dixisse Christum, ego & Pater vnum sum; sed, vnum sumus. Non ergo vnam esse naturam, qui dicere possunt, sumus. Respondet Idacius duobus verbis Sabellianos simul atque Arianos refutasse, Sabellianos cum dicit, *Sumus*, indicans se & Patrem duas esse personas; Arianos, cum dicit *Vnum*, docens non duas sed vnam esse naturam. Ex Hil. 8. de Trin. & Aug.

31. *Sustulerunt ergo lapides Iudæi ut lapidarent eum.*] Se Dei filium, Patri æqualem, verumque Deum esse, Christus visus est Iudæis affirmasse, nec in hoc sunt decepti: at cum hominem merum putarent, tanquam blasphemum iudicantes lapidare eum voluerunt. Particula, *ergo*, causam lapidandi indicat; nempe quia dixit, *Ego & Pater vnum sumus*. Ex Aug.

32. *Respondit eis Iesus: Multa bona opera ostēdi vobis ex Patre meo, propter quod horum opus me lapidatis?*] Sedat eorum animos furore turbatos, simulque veritatem dictam confirmat. Et est sensus, multis bonis operibus vos cumulavi, sanatis multis vestris infirmis, & mortuis suscitatis, quæ omnia opera ex Patre meo sunt, id est virtute Patris sunt facta, & simul me filium eius ostendunt: propter quod opus eorum me lapidare vultis? q. d. Non minus operibus bonis in vos collatis me esse filium Dei affirmo, nō minus factis quam verbis loquor: propter quod ergo opus bonum & beneficium me lapidatis? Hebr. ostendere bona, idem est quod afficere benefi

beneficiis : vt Psalm 4. & 39. & 70.

33. *Responderunt ei Iudai : De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia, & quia tu homo cum sis facis teipsum Deum.*] Fatentur. q. d. Nullum bonum opus habes propter quod te lapidemus, aut si quod bonum opus fecisti, quod modo non disputamus, propter illud te non lapidamus. Vel fatentur Iudai se bona opera accepisse à Christo, tamen negant se pro villo bonorum illorum opere eum lapidare: sed propter blasphemiam hanc, nempe cum sit homo affirmet se esse Deum. Miseri isti Iudai hominem esse impedimento quo minus Deus esset, reputabant, quasi vtrumque simul esse non posset, nempe Deus & homo. Hil. 7. de Trin. & Aug.

34. 35. 36. *Respondit eis Iesus: Nonne scriptum est in lege vestra: Ego dixi, dy estis? Si illos dixit deos, ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui Scriptura, quem Pater sanctificauit, & misit in mundum, vos dicitis quia blasphemus, quia dixi: Filius Dei sum?*] Blasphemix notam sibi inusta Dominus repellit, & infirmitati illorum se accommodans utitur argumento à lege eorum sumpto: Si Scriptura homines communes appellat Deos, quia sermo Dei ad eos factus est, nec vlla est blasphemia tales appellare Deos, multò profectò minus erit blasphemia, & multò verius sine blasphemia is dicetur Deus, quem non sermo Dei sanctificauit, sed quem Deus misit in mundum. Et si Scriptura solui nō potest, i. mendax aut irrita esse non potest: si igitur hoc verum est, & falsum aut irritum esse non potest, quomodo vos dicitis me blasphemare dicentem: filius Dei sum, qui sermo

Dei sum, & innumeris partibus illos excedo? Nam me Pater sanctificauit, & misit in mundum. Profectò non hæc est blasphemia, sicut nec illa quam Scriptura profert. Sanctificatum esse à Patre & in mundum missum, idem est quod filium Dei esse naturalem. Vel gignendo sanctificatum fuisse. *Sanctificauit* est Hebraismus, idemque significat quod designare, destinare ad aliquod officium: vt Ier. i. Hilarius 7. de Trin.

37. 38. *Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi: si autem facio, & si mihi non vultis credere, operibus credite, & cognoscatis, & credatis quia Pater in me est, & ego in Patre.*] Quia dicere poterant illi, vnde scimus, seu probas te à Patre sanctificatum & missum? adiungit se non verbis tantum, sed etiam ipsis operibus id ostendere. Et est sensus, si non facio opera Patris mei, i. quæ ostendunt me esse Dei filium, & Patrem habere Deum, qualem verbis profiteor, nolite credere mihi, idest, aliquam excusationem haberetis mihi non credendi. Si autem facio opera Patris, & vos mihi verbis asserenti, non vultis habere fidem, saltem credite operibus: si sermo meus non vobis persuadet, persuadeant opera, vt cognoscatis ex eis, quis sim, & tunc credatis me vnum esse cum Patre, vnius naturæ & essentiæ: ratione cuius Pater in me, & ego in Patre sum. Verba hæc eundem sensum habeant cum illis: *Ego & Pater vnum sumus*: vt notat Athan.

39. *Quærebant ergo eum apprehendere, & exiit de manibus eorum.*] Quia reperit se esse verum Dei filium, rursus Iudæi eum apprehendere & lapidare quærebant. Hoc indicat particula,

particula, Ergo. At Dominus sua virtute diuina euasit de manibus eorum, eo modo quo supra c. 8. se inuisibilem reddens: & nemo potuit eum detinere. Non apprehenderunt, quia manus fidei non habuerunt, ait Aug.

40. *Et abiit iterum trans Iordanem in eum locum ubi erat Ioannes baptizans primum, & mansit illic.*] Ioannes baptizare cœpit in Bethabara, seu Bethania, vt dictum est in c. 1. postea recessit in Ænnon, iuxta Salim, c. 3. modò Dominus furori Iudeorum cedens in Bethabaram abiit, vbi prius Ioannes baptizabat. Alij exponunt *primum*, idest, priusquam in carcerem coniectus esset. Ians. & Tol.

41. 42. *Et multi venerunt ad eum, & dicebant: quia Ioannes quidem signum fecit nullum. Omnia autem quacumque dixit Ioannes de hoc, vera erant, & multi crediderunt in eum.*] Videtur in hoc verbo duplex argumentum simul implicatum esse. Alterum est: Ioannes nullum vnquam miraculum fecit, & tamen illi credidimus: multò ergo magis huic credere debemus, qui tot miracula fecit. Alterum: omnia quæ Ioannes de isto prædixit vera sunt: ergo illi credere debemus. Quibus commoti argumentis, inquit Euangelista, multi crediderunt in eum, Iudæis interim in sua cæcitate obduratis: vt qui non vident videant, & qui vident cæcificent, Ex Chrys. & Aug.

CAPVT XI.

Lazarum resuscitat.

1. **E**Rat autem quidam languens Lazarus à Bethania de castello Maria & Martha sororum eius.] Incertum quanto tempore post Christi ingressam ad Iordanem fugam, quæ superiore capite narrata est, hæc acciderint quæ hoc capite narrantur. Tamen ex vers. 55. colligitur duobus plus minusve mensibus accidisse. Fuga enim contigit post festum statim Encœniorum, idest, ineunte Decembri: hæc autem facta sunt Pascha iam appropinquante. vers. 55. An semper Christus in eodem loco illo fuerit, & quid interim fecerit Euangelista non dicit. Credendum est otiosum non fuisse: quidam ea referunt facta quæ Lucas à cap. 15. vsque ad 19. commemorat. Mald. Verum vtrūque sit: narrat hoc c. Ioannes historiā illius insignis miraculi, quando Lazarum suscitauit, quando & impij Iudæi Christum interficere animum obfirmarunt. Incipitque personas & loca describere. Quo igitur tempore erat Dominus trans Iordanem, erat quidam languore laborans Lazarus nomine de Bethania, quæ erat Castellum & vicus Mariæ & Marthæ sororum eius, vt diximus Mar. 11. Illud, *de Castello*, est per appositionem dictum. Erat de Bethania, Castello nempe Mariæ & Marthæ. Tol.

2. *Maria autem erat, qua unxit Dominum unguento, & exersit pedes eius capillis suis.*] Quia plures

plures Mariæ erant, quæ Dominum sequebantur Mat. 26. & 28. voluit Mariam Lazari sororem insigni illo miraculo & publico facto, à cæteris Euangelista distinguere, quòd pedes unxisset Christi. Solet à multis quæri quam vñtionem intelligat, illámne quam apud Luc. c. 7. factam legimus, an eam quam idem Ioannes c. sequenti describit: sæpe enim vñctum fuisse à muliere Christum Luc. 7. & Mat. 26. & Mar. 14. & Io. 12. manifestum est. Quæstio pendet ex alia q. an eadem fuerit mulier, quæ & apud Lucam & apud cæteros Euangelistas Dominum unxisse dicitur, de qua apud Mat. 26. differuimus, & diximus vnam & eandem fuisse, & ex hoc loco colligitur. Nam non satis Euangelista hanc à cæteris distinxisset hoc signo quòd unxisset pedes Domini: nam & aliæ similiter unxerant. Mald.

3. *Miserunt ergo sorores ad eum dicentes.*] Qui sanare poterat. & distabat Bethabara à Bethania iter duorum fere dierum. Non veniunt ipsæmet, quia satis cognitam habebant Christi benignitatem, confidebantque satis esse ut illi fratris mortem significarent: & quia fratris luctu & cura prohibebantur. Chryl. Cyr.

Domine ecce quem amas infirmatur.] Ecce nuntium à sororibus missum plenum fide, spe, & charitate. Nam fidei fuit, credere Christum impedire, quamuis absentem, posse quominus ægrotus frater moreretur. Ideoque non rogant ut veniat, ut festinet. Cyril. Et spei fuit confidere fore ut non longiori ad exorandum Christum oratione opus esset. Et charitatis reuocare in mentem Christo eius erga Lazarum amorem. Admirationem etiam quandam hæc verba præ-

ba præ se ferunt. q. d. Qui fieri potuit vt quem
amas infirmaretur ? Ex Chryl.

4. *Audiens autem Iesus dixit eis : Infirmitas
hæc non est ad mortem, sed pro gloria Dei, vt glori-
ficetur filius Dei per eam.*] Propterea dixit non
esse ad mortem, quia etsi Lazarus ex ea mori-
turus erat, sibi tamen qui suscitare poterat, non
erat moriturus: vt Mat 9. Et indicat Lazarum
quidem illis mortuum esse, sibi verò dormire.
aut quia ita moriturus erat vt mansurus non
esset mortuus, sed duobus diebus suscitandus.
Theoph. Chryl. monentque dictionem, *pro, &*
vt, non causam & finem, sed euentum aut con-
sequentiam significare. Nec enim propterea
Lazarum ægrotasse vt filius Dei glorificaretur,
sed cùm ægrotasset, ac mortuus esset, consecu-
tum inde esse vt glorificaretur filius Dei. At
non fuisse infirmitatem ad mortem, quia finis
mortis Lazari non ipsa erat mors, sed gloria
Dei, quæ ex ea erat consecutura. Aug. Beda,
Rup. Rectè probant ex hoc loco veteres Chri-
sti diuinitatem, nam seipsum Deum appellat.
Pro gloria Dei, idest, mea: aut Patris quæ mea
est. In eo enim gloria posita erat, quòd Christi
diuinitatem multi essent cognituri, ex susci-
tato Lazaro: aut quòd miraculum diuulgan-
dum esset per totum orbem terrarum, vnde
Patri & filio magna erat accessura gloria. Ex
Aug.

5. *Diligebat autem Iesus Martham & Ma-
riam sororem eius, & Lazarum.*] Hanc dilectio-
nem Christi exponit Euangelista i. ne quod
statim ad sanandum ierit, sed duobus expecta-
tis diebus, vllus adscriberet voluntati, quasi
noluerit: sed mysterio vt maius miraculum fie-

ret : tum vt verum esse quod dixerant sorores confirmaret, *Ecce quem amas*: tum etiam vt amorem hunc quo sorores prosequeretur notum relinqueret fidelibus. Demum quia noticia dilectionis huius aliqua, quæ narranda sunt, efficiuntur manifestiora. Cyr. vt doceat non mirum si quos diligit Dominus castigat cum Lazarum, quem diligebat, morbo affligerit. Qualis verò hæc dilectio fuerit; not. quod quatuor dilectionis genera erant in Christo : vna dilectio est, qua vt Deus ab æterno dilexit hominem, hæc enim causa fuit, vt homo fieret : Altera est humana; qua vt homo diligebat, sed naturalis: dilectio autem & amor naturalis est qui alicui vinculo naturali innititur, vt quando amamus vel quia sanguine coniunctos, vel quia familiares, vel quia benefactores, vel simili vinculo naturali nobis colligatos habemus. Tertia dilectio est etiam humana, sed moralis, quæ innititur virtuti & bonis moribus ac honestis, qua virtuti deditos & probos diligimus propter honestatem: quam etiam Christus habuit vt homo. Quarta est spiritualis qua diligimus propter Deum : itaut ratio amandi sit Deus ipse, qui finis est supernaturalis noster: & hæc est dilectio charitatis. Hæc tres Christo inerant vt homini, prima vt Deo, quæ erat æterna, tres reliquæ temporales. Illa quæ charitatis est fuit ab instanti incarnationis, cæteræ temporaneæ saltem quantū ad actus. Naturali enim quadam dilectione acquisita prosecutus est aliquos, qui sibi familiares fuerunt, vel à quibus aliquod temporale recepit beneficium, erat enim mortalium gratissimus. Lazarum ergo & sorores his omnibus 4. modis diligebat.

Particularem.

Particularem autem amorem & dilectionem Euangelista voluit significare, nempe naturalem & honestam seu moralem, qua vt familiares & amicos & studiosos tanquam homo diligebat. Ex Tol.

6. 7. *Vt erge cognouit quia infirmabatur, tunc quidem mansit in eodem loco duobus diebus: deinde post hac dicit discipulus: Eamus in Iudæam iterum.*] Diximus duos dies expectasse vt illustrius foret miraculum. Computandi hi duo dies sunt connumerato in quo perlatum est nuntium, quando etiam Lazarus est mortuus, post quos proficiscens die quarto peruenit Bethaniam, & suscitauit quatrIduanum. Et illis duobus diebus transactis, inuitat discipulos vt iterum veniant secum in Iudæam. Erat enim Bethania in Iudæa: sciebat enim timiditatem eorum, ideo id prædicit vt eorum ignauiam tacite arguat; & ne re insperata turbarentur postea, quando in Iudæam peruenissent. Tol. & Mald.

8. *Dicunt ei discipuli: Rabbi nunc quarebant te Iudæi lapidare, & iterum vadis illuc?*] Nunc, i. paulò ante: Nam in festo Enceniorum proxime elapso Iudæi lapidare Christum voluerunt: quamuis vt alij putant duo ad minus menses intercessissent, vt f. d.

9. *Respondit Iesus: Non duodecim sunt horæ diei? si quis ambulauerit in die non offendit, quia lucem huius mundi videt: si autem ambulauerit in nocte, offendit, quia lux non est in eo.*] Dominus metaphora quadam seu prouerbiali modo loquendi timiditati eorum medetur, ostendens nondum esse suæ mortis & passionis tempus: & ideo non esse adhuc timoris causam.

Metaphora

Metaphora hæc est : dies duodecim horas habet, & qui ambulat in vna harum, etiam si vltima sit, quia adhuc lux est, & nondum tenebræ superuenerunt, securè potest ambulare sine offensionis periculo, nam in quæ impingi solet manifesta sunt, & declinare vnusquisque potest. At quando nox aduenit, minùs securè homo ambulat : cùm enim deficiente lumine offendicula non videantur, facilè impingit. Duodecim horis diei tempus vitæ suæ Dominus significat, quâdo nemo ei nocere nec eum comprehendere potuit : quia quæ disposuerat secundum diuinum beneplacitum, omnia erat complexurus. Noctem verò tempus passionis appellat de quo dixit : *Hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum.* Erat quidem iam vicina nox, quia imminabat passionis tempus : tamen adhuc erat hora diei, quando nemo ei nocere poterat ; nec in eum manus iniicere. Simile est apud Luc. 13. Vel est prouerbialis locutio cùm significare volunt, quòd vna hora non fiet, alia fieri posse : mutari posse Iudæorum animos, vt qui paulò antè se interficere volebant, nunc libenter excipiant. Lyra. Vel tempus vitæ Christi diem appellari, nondum esse tempus pœnas de Iudæis sumendi, adhuc beneficia etiam inuitis conferenda, quandiu in hac versaretur vita, ex Cyr.

11. *Hæc ait, & post hæc dicit eis, Lazarus amicus noster dormit, sed vado, vt à somno excitẽ eum.* Docuerat nihil sibi imminere periculi si in Iudæam reuerteretur, quod nondum sua venisset nox, sed adhuc in die, & lucẽte sole ambularet. Nũc causam aperit cur eat ; Lazarus, inquit, amicus noster dormit, vado autem vt à somno

excitem

excitem eum. Somnum vocat mortem. Illam breuem, tum quia suscitandus citò erat, tum etiam vt facilitatem indicet, qua mortuos suscitatur, qualem si à somno excitaret. Amicum communem appellat. Noster, inquit, amicus; vt discipulos amicitiae communione ad commiserationem, profectiònemque, & ad viam faciles redderet. Chryf.

12. *Dixerunt ergo discipuli eius : Domine si dormit saluus erit.*] Adhuc timentes sibi, Domino in Iudæam reditum dissuadebant. Et dicunt, si dormit non amplius indiget medicina, saluus erit: somnus enim salutis recuperandæ signum & causa est: vt vulgò dici solet, quamuis sit sæpe indicium mortis. Sic Chrysostomus.

Dixerat autem Iesus de morte eius: illi autem putauerunt, quia de dormitione somni diceret.] Declarat Euangelista verbum Christi, quod tunc discipuli non perceperunt, Dominus enim mortem somnum appellauerat, at illi hunc somnũ dormitionem esse conceperant. Mirum tamen quomodo concipere potuerint Christum tam longum iter, & cum tanto vitæ periculo suscipere voluisse, vt Lazarum dormientem excitaret à somno: fortè quia adhuc rudes putabant Christum de noxio somno locutum, responderunt: *Si dormit saluus erit.* Ex Chrysostomo.

14. *Tunc ergo Iesus dixit eis manifestè : Lazarus mortuus est.*] Particula, ergo, illationem ex præcedentibus indicat, nempe quia non intellexerunt apertè sensum verborum præcedentium, idcirco verbis clavis idem exprimit, *mortuus est.* Ex Aug.

15. *Et gaudeo propter vos, ut credatis quia non eram ibi.*] Gaudeo quia non eram ibi : & hoc propter vos, ut credatis : si enim adfuissem aut sanassem eum , occasio tanti miraculi sublata fuisset, fidesq; vestra minùs promoueretur; aut si non sanassem, vestra periclitata esset fides: nam me sanare non potuisse putassetis. Gaudeo ergo me non adfuisse vestri causa, quia videbitis quattriduanum adhuc fœrentem excitatum ad vitam. Gaudere licet in malis quæ à Deo immittuntur , non propter eorum malum, sed propter eorundem , aut aliorum spiritua-lem salutem , quando per ea ad Deum conuertuntur, vel in melius proficiunt. Ex Theophyl.

Sed eamus ad eum.] Quamvis tamen mortuus sit, eamus ad eum. Homines solent infirmos amicos visitare, mortuos destituere : nihil enim visitatione sua eis præstare valent : At Christus etiam mortuos visitat , sicut & viuos: tam facile enim est eis vitam conferre quàm infirmis sanitatem. Significat se eum resuscitaturum.

16. *Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus ad condiscipulos : Eamus & nos & moriamur cum illo.*] Particula, *ergo*, illationem indicat, quæ sit partim ex verbo Christi *Eamus ad eum*: partim quia ægrè ferentes condiscipulos videns, hæc protulit, *Eamus & nos*. Verba sunt dilectionis, quia sine Christo vitam propriam contemnebat; & fortitudinis, quia à periculo quod animo conceperat non retardabatur, quominus sequeretur magistrum : sed tamen fides erat imperfecta; nondum enim satis potentiam Christi agnoscebat , qua quos vult liberat à quouis

quouis periculo: nam Gr. habet, vt moriamur cum illo. Thomas dictus est à Græcis Didymus, quod apud Latinos Gemellus. Tol.

17. *Venit itaque Iesus, & inuenit eum quatuor dies iam in monumento habentem.*] Quo die mortuus est Lazarus, eodem in monumento positus videtur. Erat autem dies à morte & monumento quartus, quo Dominus Bethaniam peruenit, & quo etiam eum à monumento suscitauit: vt notat Chrys.

18. 19. *Erat autem Bethania iuxta Hierosolymam quasi stadiis quindecim: multi autem ex Iudeis venerant ad Mariam & Mariam vt consolaretur eas de fratre suo.*] Huius parue distantiae ideo Euāgelista meminit, vt faciliè Iudæos ad consolandas sorores è Hierusalem venire potuisse ostenderet, quæ duobus solum distabat miliaribus. Et quia nobiles erant hæ sorores, ideo multi ad eas consolandas venerant. Ex Chrys.

20. *Martha ergo vt audiuit quia Iesus venit, occurrit illi, Maria autem domi sedebat.*] Curam domus & rei familiaris habebat Martha, idcirco prior aduentus Domini nuntium audire potuit. Nam Maria sedebat consolationes aduentantium excipiens. Priùs autem Martha audiuit quàm vidit: celeberrimi enim hominis aduentum fama tacere non potuit, sed gressus eius ad aures Martha peruenit, nam quæ lata sunt quisque enititur prænuntiare. Ex Chrys. & Theoph.

21. *Dixit ergo Martha ad Iesum: Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus.*] Particula, ergo, tacitam illationem indicat, nempe quia ipsa prior venerit, ipsa prior Dominum alloqui

alloquitur. Habuit fidem sed imperfectam: nondum enim sciebat Dominum absentem sanare potuisse: fidebat enim & certa erat de clementia Christi, quod si adfuisset sanasset fratrem: sed hæc erat imperfecta: Nam aliquando maior est clementia hæc temporalia bona negare: habuit dolorem animi, conqueritur enim de Christi absentia, quasi illa fuerit causa mortis Lazari. Erat & hoc imperfectum: nam absēs scire & sanare poterat: noluisse tamē quia non expediebat, non adeo doluisset. Modestiam tamen Marthæ quia non ciularibus vsa est: sed modestè dolorem animi exprimit, laudat Chrysost.

22. *Sed & nunc scio quia quæcumque poposceris à Deo dabit tibi Deus.*] Maior est fides hæc quam præcedens: plus enim erat confiteri Christum posse suscitare mortuum quàm infirmum sanare, & facere ne moreretur: tamen est adhuc imperfecta fides, quia nondum Christū confitetur Deum, sed cum eo loquitur quasi cum viro sancto, qui non propria potestate sed precibus suscitare posset: si enim perfectam habuisset fidem, dixisset Scio, quia quæcumque volueris facies. Ex Chrysost. homil. 61.

23. *Dixit illi Iesus: Resurget frater tuus.*] Non dicit, Poscam à Deo: se potestatem habere significat, suamque diuinitatem exprimit, ut non necesse sit orare Deum, cum ipse Deus sit. Ex Aug.

24. *Dicit ei Martha: Scio quia resurget in nouissimo die.*] Martha existimauit verbum Christi esse communem quandam consolationem, qua hominēs solent in similibus casibus in æstos cōsolari,

solari, resurrectionem futuram in memoriam reuocantes: maximè quia tunc erat Saducæorū secta negantium resurrectionem: vt patet Mat. 22. q. d. Scito veram & certam esse mortuorū resurrectionē; ideóque tristitiā depone, quia resurget frater, vt Thes. 4. In hūc sensū interpretata est Martha adhuc imperfectæ fidei: ideo respōdet, Scio quia resurget in diē vltimo. Vel hoc fingit, quia spes quam conceperat de fratris suscitatione ex verbis Christi, erat ea adhuc obscura & ambigua. Ideo voluisse certo cognoscere an de proxima fratris resurrectione locutus esset; nā si de vltima, nullum priuatim sibi fratrique conferri beneficium. Verebatur enim ne quemadmodū nuntius respondens morbum non esse capitalē, ambiguo responso sefellisse videbatur: ita nunc quoque in illius dictis aliquid lateret quod spem illius cluderet. Iansl. & Mald.

25. *Dixit ei Iesus: Ego sum resurrectio & vita.*] Apertis verbis eam instruit, & imperfectā eius fidem corrigit, docetque se nō indigere poscere quicquā à Deo, sed se esse Deum qui mortuos vitæ pristinæ restituere possit. His igitur verbis quis sit aperit; sequentibus autem ad veram hanc fidem exhortatur. Ego inquit *sum resurrectio & vita*, idest, Ego ipse sum qui suscitare & viuificare possum, & suscito & viuifico eos, quos volo. Et qui suscitabo quotquot sunt suscitandi, & viuificandi: non opus est mihi poscere à Deo, qui sum ipsemer Deus. Gr. Ego sū ipsa resurrectio & ipsa vita, idest, fons & auctor resurrectionis & vitæ. Iansl. & Tol. Christus vt Deus est causa prima resurrectionis: Et cū duo sint genera hominū, mortuorum atque

que viuētium, vt homo fuit causa meritoria qui morte sua liberationē omniū hominū à morte obtinuit. 1. Cor. 15. & causa instrumentalis: humanitas enim erat instrumentum diuinitatis: per carnem cæcum illuminauit, Lazarum suscitauit, & omnes in die nouissimo suscitabit. 5. Est causa exemplaris: ad exemplar enim ipsius, caro iustorum resurget gloriosa. Mortuorum se dicit resurrectionem esse, viuētium verò vitam. q. d. Per me & mortui resurgunt & viuentes viuunt. Ex Alcuin.

Qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, uiuet: & omnis qui uiuit & credit in me non morietur in æternum.] Explicat fidem hanc perfectam & dicit, omnis qui credit in me si mortuus fuerit morte corporali, uiuet iterum, si autem adhuc inter uiuos est, non morietur in æternum: quia quamuis temporaliter mortem subibit, ad vitam reuocabitur æternam. Non hic de ea vita loquitur ad quam omnes etiam mali surgent: sed vita quæ verè vita est, illa nimirum beata. Illud autem, *qui uiuit*, idem significat ac qui nondum est mortuus: vt sit generalis sententia: Omnes credētes in me, siue mortui sint, siue adhuc uiuant in seculo, non morientur in æternum, sed ad tempus: restituendi tamen postea in æternam & gloriosam vitam. Quibus uerbis ad fidem allicit tanta facta promissione. De fide firma & perfecta id intellige. Hilar. lib. 6.

27. *Credis hoc? Ait illi: utique Domine ego credidi, quia tu es Christus filius Dei uiui, qui in hunc mundum uenisti.*] Ad hanc fidem perfectam hortatur Martham. *Credis*, inquit, *hoc?* non quod ignoret, sed vt ad fidem hanc perfectam

etiam prouocet : significans si quæ dicta sunt, crederet, facile eā posse & fratris credere futurā resurrectionem, ac fide illā maximè impetraturā resurrectionem : quemadmodum fide in Iesum Christū fideles cōsecuturi sūt in nouissimo die beatā resurrectionē, Iansf. Martha autē mysteriū tantū non assequens, ad fidem quā de ipso conceperat recurrit, dicens : ego Domine credidi. Gr. quia tu es Christus ille filius Dei, qui venturus erat in mundū. Existimauit Martha se credidisse omnia quæ Christus dicebat, dū credidit ipsum esse verū Messīā promissum; & verè credebat, sed implicite: vt si quis diceret, credo sanctā Ecclesiā. Ita nunc Martha, ego credidi te esse verum Christū, & omnia quæ dicis vera esse. At non distinctè ea percipiebat, nec filiū Dei appellat, intelligens esse filiū Dei Patri consubstantialē, qui carne assūpta homo factus est, sicut nos credimus & confitemur; sed filiū Dei supra omnes Prophetas & iustos, non discernens qualis esset filius Dei. Iudæi enim Messīā, filiū Dei futurum etiā expectabant : at non omnes huius mysterij distinctā habebant notitiā. Tol. Iansf. Cyr. putat significare vnicū, & naturalē Dei filium, ex art. Gr. Ille filius Dei.

28. *Et cum hac dixisset, abiit, & vocauit Mariam sororem suam silentio, dicens : Magister adest, & vocat te.]* Verisimile est Martham iussam à Domino vocare sororē, & vt iussa erat vocauit silentio, idest, clam & suppressa voce, ne Iudæi qui eam consolabantur audirent, & fortè ne circumfidentes Iudæi, quorū plerosque sciebat iniquiores animo esse Iesu, impedirent eā vt non accederet Dominū. Non fuissent egressi si eam præcissent occurrere Iesu. Iansen.

29.30. *Illa ut audiuit, surgit citò & venit ad eum. Nondum enim venerat Iesus in castellum, sed erat adhuc in illo loco ubi occurrerat ei Martha.] Ut ergo Maria audiuit sororis nuntium, surrexit subitò & venit ad eum, quia Christus nondum intrauerat castellum: sed manebat in loco ubi cum Martha collocurus erat, expectans Mariam. Non est autem ingressus quia ad locum monumenti Lazarum resuscitaturus venire decreuerat: erat autem locus ille inde vicinior quàm si in castellū intrasset. Vel foris expectat ut aliquos fortè doceret: ut ait Euthym. Vel ne testes miraculi faciendi & gloriam humanam colligere velle videretur: siue quia sciebat extra oppidum sepultū esse oportere, ut mos apud Iudæos erat, ut Chryf.*

31. *Iudæi ergo qui erant cum ea in domo, & consolabantur eam, cum vidissent Mariam quia citò surrexit, & exiit, secuti sunt eam dicentes: Quia vadit ad monumentum ut ploret ibi.] Iudæi nesciebant Christum adesse, & vocasse Mariam; ideo repentinos & ita celeres eius passus, ut nec vllum verbum præsentibus dixerit, non alteri causæ tribuerunt, quàm quod dolore tacta nimio, ad monumentum, ut ibi ploraret, profecta esset. idcirco secuti sunt eam, qui fortè mansissent, si sciissent eam occurrere Iesu: ut notat Iansen. Mansio igitur Christi extra castellum multos conuocauit Iudæos, coram quibus gestum est miraculum. Ex Aug.*

32. *Maria ergo cum venisset, ubi erat Iesus, videns eum cecidit ad pedes eius, & dicit ei: Domine si fuisses hic, non fuisset mortuus frater meus.] Maria agnoscebat pedes quos vixerat, & lacrymis rigans consecuta erat remissionem*

suorum peccatorum. Ad hosce pedes dolore oppressa prosternitur, & verba quæ soror protulerat enuntiat : quia eadem erat causa mortificatiæ, & non dissimilis fides. Nihil morata, nihil reuerita Iudæos eo tempore, & loco quominus factura videbatur. Ex Chryf.

33. *Iesus ergo ut vidit eam plorantem & Iudæos qui venerant cum ea plorantes, infremuit spiritu, & turbavit seipsum.* Omnibus omnia factus, & dolentibus condolens, & patientibus clementissime compatiens, infremuit spiritu, idest, fremitum edidit intra se non in aliquem circumstantium conuersus. Rursus etiam seipsum turbat : excitauit enim in parte sensitua affectus, & propassiones corporeas, quibus motus & turbatus interius vsque ad exteriorem vultus commotionem prorupit. Illud indignantis, hoc condolentis, & compatiens fuit. Indignabatur enim contra Iudaicam infidelitatem, propter quam Lazarus mortuus, & sororibus his sanctis afflictionis causa data est : nam mors hæc acciderat ut filius Dei manifestaretur, quæ manifestatio necessaria non erat, si Iudæi tot iam signis & miraculis conuersi credidissent. Compatiebatur autem presentium dolori. Tol. Chryf. verò & Cyr. *Infremuit spiritu*, idest, erumpentem humanum in lacrymas & passionem affectum cohibuit, ne quid parum compositum & rationi minus consentaneum ostenderet. Theoph. *Spiritu*, idest, diuinitate sua erumpentem affectum repressisse. Alij *ἐκβραίναντες* pro *irasci* accipientes putant spiritu, idest, diuina virtute sua sese excitasse, sese parasse veluti ad committendum cum morte, & mortis auctore, idest, diabolo

certa

certamen. Alij non tam fremuisse verè & turbatū fuisse, quàm se fremere turbarique simulasse : vt ad futurum homines miraculum excitaret. Spiritus hoc loco anima est, aut intima hominis pars. Itaque idem est, *infremuit spiritu*. q. d. Infremuit intimis animi sensibus. Fremere autem in semetipso est angi animo intimo : idque verbo aliquo vel signo foris ostendere : vt cum præ dolore dicimus, Heu, heu. Ergo infremuit spiritu & turbauit semetipsū ; hoc est in semetipso turbatus est : non solum foris, sed etiam intus, non solum simulatè, sed etiam verè. Certum est ita turbatum vt nihil rectæ rationi contrarium fuerit in eo. At cur infremuit ? Alij cogitatione peccatorum vnde nata mors. Alij indignatum in mortem ipsam & mortis auctorem diabolum. Alij præuidisse mortem quam Iudæi occasione ex eo sumpta miraculo, sibi essent illaturi.

34. *Et dixit : Vbi posuistis eum ?*] Non quod ignoraret : qui enim sciuit esse mortuum antequam quisquam ei indicasset, sciuit & vbi sepultus esset : sed se vt hominem verum gerere voluit, vt ab aliis deductus ad locum sepulturæ veluti sibi incognitum à miraculo secluderet omnem suspicionem fuci. Iansl. Chryl. verò ne mortuus fingeretur, & sic crederetur suscitatus. Propter mysterium autem vt se non causam mortis hominum dedisse ostenderet.

Dicunt ei : Domine veni & vide.] Intellexerunt sorores Dominum interrogasse vbi positus esset ; animo ad monumentum eundi, idcirco respondent, *veni & vide* : non ad verba, sed ad intentionem interrogantis. Quod si perfectam fidem habuissent, dixissent, Tu omnia

noſti. Epiph. Maldon. verò putat in ſpem ere-
ctas miraculi futuri hoc reſponſiſſe. Itaque
auide inuitaſſe vt veniat & videat. Vel ad ſlen-
dum amicum ſuum ad ſepulchrum ire voluiſſe;
qui aderant hoc putaiſſe : non ad faciendum
miraculum. Ex Chryſ.

35. *Et lacrymatus eſt Ieſus.*] Accepto reſpon-
ſo iter ad monumentum direxit & lacrymas
effudit : turbauerat enim ſe interiùs commiſe-
rationis & compaſſionis affectu ; & ad lacry-
mas vſque cōmotionem & turbationem erum-
pere fuit, vt plorans cum plorantibus , argu-
mentum præberet ſuæ miſericordiæ. Tol. Alij
non propter adſtantes , ſed propter Lazarum
ipſum, quem ſuſcitaturus erat & à portu quie-
tis in quo erat, ad locum miſeriæ & tempeſta-
tibus plenum mare reuocaturus. Alij propter
Iudæos qui aderant, quorum ſciebat incredu-
litate, & viſo miraculo non eſſe credituros.
Alij communem deploraviſſe infirmitatem pro-
pter peccatum. Vtebatur non ſolum miracu-
lis ſed ipſis etiam lacrymis ad diuinā gloriā,
oſtendebat ſe Deum eſſe, qui mortuos ſuſci-
taret ; hominem, qui lacrymaretur. Euthym.
Mald. Oſtendit rem non eſſe compositam, ve-
rè mortuum eſſe, quem ſuſis lacrymis fleret.
Oſtendit ſe illum & ſorores ſingulariter ama-
viſſe. Et vt mortuos flere doceret ait Aug.

36. 37. *Dixerunt ergo Iudæi : Ecce quomodo
amabat eum. Quidam autem ex ipſis dixerunt :
Non poterat hic qui aperuit oculos cæci nati, fa-
cere, vt hic non moreretur?*] Intelligentes Iudæi
lacrymas illas eſſe veræ dilectionis teſtes ; ſed
non intelligentes ob alias etiam cauſas Domi-
num diſpenſatorie lacrymari, dixerunt, *Ecce*
quo

quomodo amabat eum? id est, multum certe amabat Lazarum, quando tantus propheta, & tantorum operum factor quasi homo communis propter eum lacrymatur. Vox est admirantium magnitudinem dilectionis Christi erga Lazarum. Et admiratio procedebat ex magna opinione quam de Christo conceperant. Eis enim videbatur indignum tanto homine fieri, nisi grauissima ex causa. Ideo amoris magnitudini tribuunt. Erant autem qui has lacrymas in calumpniam verterent, illi amoris magnitudinem; hi impotentiam mirantur, existimantes eum non potuisse impedire ne Lazarus moreretur. Mirum est cum aperuerit oculos cæci nati, cur non potuerit facere vt hic non moreretur: quod minus illis videbatur. Sic enim argumentabantur: lacrymatur: ergo dolet de morte; non igitur potuit ne moreretur impedire. At errarunt isti: nam potuit efficere vt non moreretur, sed non fecit vt mortuum suscitaret, quod maius est. Et in hoc filius Dei glorificatur. Tol.

38. *Iesus ergo rursus fremens in semetipso venit ad monumentum.*] Q. d. quia isti increduli in sua perfidia manebant, impotentiae tribuentes quod Lazarus mortuus fuerit: iterum infremuit & indignatur, quasi fremitum ingeminans, quod & Iudæi infidelitatem ingeminarent. Hoc facto venit ad monumentum, in quod Iudaica perfidia Lazarum detruserat. Tol. Ter commotum legimus Christum. 1. cum Mariam & Iudæos, qui cum ea venerant, flentes vidit vers. 33. Deinde cum in conspectum sepulchri venit vers. 34. Postremò cum ad sepulchrum accessit hoc loco, vt discas quod

932 MANUALE IN EVANGELIUM
verè naturam nostram induit, ait Chrys.

Erat autem spelunca, & lapis superpositus erat ei.] Describit Evangelista monumentum. Erat inquit spelunca quædam, in qua iacebat mortuus. Et lapis erat speluncæ ori superpositus, quo spelunca claudebatur, quale Christi sepulchrum fuisse legitur. Mar. 28.

39. *Ait Iesus: Tollite lapidem.*] Potuit virtute propria lapidem tollere qui potuit mortuum suscitare. At ut miraculum fieret manifestius ipsis iubet ut tollant. Et quia non solebat nisi in rebus necessariis, & in quibus humana non sufficit industria miracula facere. Ex Cyr.

Dicit ei Martha soror eius qui mortuus fuerat: Domine iam sciet, quatrduanus est enim.] Ut reuerentiam quandam prætendebat erga Dominum, cuius nares verebatur ne cadaueris fœtor offenderet: ita de miraculo futuro non se securam & satis confidentem declarabat. Iansl. Permisit Christus hæc verba à Martha proferri, ut adstantibus quatrduana mors innotesceret, ut tanto illustrius fieret miraculum.

40. *Dicit ei Iesus: Nonne dixi tibi, quoniam si credideris videbis gloriam Dei?*] Verba sunt reprehensionis. q. d. Tantò magis reprehensione es digna, quanto plus es à me edocta: dixi enim tibi, Si credideris videbis gloriam Dei, idest videbis miraculum insigne diuinitatis meæ; in quo mea diuinitas comprobabitur & innotescet: hoc est videre gloriam Dei, nempe opera diuinitatis magnifica videre, quibus ostendebat Christus se esse filium Dei. Quæritur quâdo hæc dixit. Respondeo quando
ci

ei occurrit: tamen hoc Euangelista non narrat breuitati studens, quia iterum repetendum erat, sicut superius fecit cum dixit, *Magister adest & vocat te.* Tol.

41. *Tulerunt ergo lapidem.*] Adhuc perseuerante Domino in suo præcepto ministri tulerunt lapidem suspensi animo ad rei euentum, & cupidi cognoscere quid euenturum esset. Ex Aug.

Iesus autem eleuatis sursum oculis dixit.] Oculos attollit in cælum, vt significet se virtute diuina facturum, quod facturus erat, sequæ eius esse filium qui in cælis habitare dicitur, qui est gloriosus Deus: quem etiam allocuturus oculos conuertit, vt fieri solet quibus cum loquimur. Locuturus ergo cum Patre erigit oculos in cælum. Vel quasi in patriam suam, vt inde se venisse significaret. Andr. Cret. Vel vt formam orandi nobis traderet. Damasc. & Orig.

Pater gratias ago tibi quoniam audisti me.] Patrem appellat vt Deus, gratias agit vt homo, pro hoc beneficio. Nam Deum annuere voluntati humanæ, vt quod homo vult Deus velit & faciat, beneficium est homini collatum, gratiarum actione dignum. Videtur ita loqui quasi prius inter fremitus illos, quos Euangelista narrauit, aliquid à Patre postulasset. Alij non orasse ante, quia oratione non indigebat, sed gratias tantum egisse Patri quod se audisset, id est, quod voluisset à se fieri quod ipse facere volebat, ac cogitabat vt Lazarum resuscitaret. Mald.

42. *Ego autem sciebam quia semper me audis, sed propter populum, qui circumstat dixi, vt cre-*

dant quia tu me misisti.] Docet se quæ siue precando siue gratias agendo dixerat, non ideo dixisse quòd de Patris erga se dubitaret voluntate: sed vt qui aderant intelligerent exauditum se ab eo esse. Sed dubium quid dicat se dixisse cum ait, *Sed propter populum qui circumstat.* Respondetur vel ea quæ in ea oratione dixerat: vel hoc ipsum quod gratias egerit. q.d. Dixi me tibi gratias agere. Mald. Duos errores præcauet Christus propter adstantes. 1. Suspiciari possent, nesciebat ergo se auditum iri à Patre. Ideirco gratias agit. 2. dicere, non igitur semper auditur, ideòque quando auditur gratias agit. Priorem præcauet in verbo *sciebam*, posteriorem in verbo *semper*. Tol. & Hil. 3. de Trin.

43. *Hac cum dixisset, voce magna clamauit: Lazare veni foras.*] Clamat vt omnes sciant se esse qui Lazarum suscitatur: Et quia illius resurrectio typus erat futuræ, in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem filij Dei, imperando dicit, *Veni foras.* Non dicit, In nomine Patris Chryl. Sed tanquam potestatem habens Deum se esse indicans cōtra Arian. Et nomine proprio vocat vt suo imperio illum suscitari indicaret: vel quia amicus erat. Loquitur tanquam cum viuento, quia illi tanquam Deo omnes etiam mortui viuunt. Ex Aug.

44. *Et statim prodiit qui fuerat mortuus, ligatus manus & pedes institis. Et facies illius sudario erat cooperta.*] Itaque secundum iussionem Domini non tantum reuixit, qui mortuus fuerat, sed & statim prodiit non solum à sepulcro, sed etiam à spelunca vbi sepulcrum erat.

erat. Itaque non solum surrexit sed etiam ambulauit, vt exiret, cum tamen manus ac pedes ligatus esset. Iansl. & Mald. Hoc nouum fuit miraculum & distinctum: opertis enim oculis & ligatis manibus & pedibus de speculunca egreditur. Ex Basil. orat. de trist.

Dixit Iesus: soluite eum & sinite abire.] Non dubium quin ipsismet Iudæis qui aderant, præcipit vt soluant, vt suis ipsi manibus quodammodo factum miraculum tangerent. Iubet non solum vt soluant, sed vt etiam abire sinant: vt ea quoque re, resurrectionis eius veritatem confirmet: verè enim suscitatum esse, qui suis pedibus ingredi possit, & sine duce redire domum. Chryl. Ne humanam gloriam quærere videretur. Aug. *Quid est, soluite & sinite abire? quæ solueritis in terra soluta erunt in cælo.* Et Greg. l. 12. mor. c. 9. & Beda & Rup. idem dicunt. Non est ergo quod rideant Hæretici, si hoc non tanquam fundamento, sed tanquam ornamento aut exemplo vtimur ad probandum confessionem faciendam esse sacerdotibus Christi ministris, qui eos soluant. Ex Mald. Aug.

45. 46. *Multi ergo ex Iudæis qui venerant, ad Mariam & Martham, & viderant quæ fecit Iesus, crediderunt in eum. Quidam autem ex ipsis abierunt ad Phariseos, & dixerunt eis quæ fecit Iesus.*] Quam variè factum miraculum homines affecterit docet Euangelista, alios credidisse, alios ad Phariseos quod Christus fecerat retulisse, ij forte qui ante murmurauerant, vers. 37. Qui quo conuerti debuerunt peiores fiunt: plures tamen fuisse credentes, quam deferentes calumniatores, indicat Euangelista, dum eos
 Rr 5 multos,

936 MANVALE IN EVANGELIUM
multos, hos verò quosdam fuisse dicit. Deferunt
autem vel odio quo Dominum prosequaban-
tur, vel timore ne viderentur esse ex numero
credentium. Nam ut s. d. Iudæi iam conspira-
uerant, ut si quis eum Christum confiteretur,
extra Synagogam fieret: vel vana quadam glo-
ria, ut se legis zelum habere ostenderent; & à
Pharisæis plaris fierent. Et probabile est eos
neque miraculum, neque in Christum cre-
didisse. Ex Aug.

47. *Collegerunt ergo Pontifices & Pharisei con-
cilium, & dicebant: Quid facimus? quia hic ho-
mo multa signa facit.*] Particula, ergo, causam
cur conveniant indicat, nempe propter ea quæ
de Christo eis narrata fuerunt: mortem ei in-
ferre amplius non esse differendum: idcirco
conuocant concilium, ut constat ex ipsa con-
sultatione. *Quid, inquit, facimus* Vox hæc est
mutuo se accusantium, & insimulantium negli-
gentiæ. q. d. Cur in futurum non providemus?
Gr. ipse non cessat multa signa facere, & ma-
iores semper in suis operibus progressus face-
re, quibus homines trahit. Nec tamen dicunt
credimus, ait Aug.

48. *Si dimittimus eum sic, omnes credent in
eum, & venient Romani, & tollent locum nostrum
& gentem.*] Id est, si negligamus negotium
istud, omnes credent eum esse expectatum
Messiam regem Iudæorum. Id ubi euenerit, Ro-
mani quibus iam subditi sumus, venient con-
tra nos eum exercitu, audientes scilicet Iudai-
cam Gentem, deserto Cæsare, proprium ali-
quem regem profiteri & sequi, & sæuientes in
nos tanquam rebelles, locum sanctum occu-
pabunt, & gentem nostram alio transferent:

Vel

Vel tollent locum nostrum & gentem, i. euer-
tent ciuitates nostras & totum Iudaicum ge-
nus internecioni dabunt. Non igitur negli-
gendum est hoc negotium. Ians. Cæca consul-
tatio excæcat eos inuidia. Nam ex hoc princi-
pio, *Hic homo multa facit*, non erat inferendum,
ergo inuehamur in eum, sed potius, recipiamus
eum & credamus ipsi. Aug. tr. 49. & Chrys ho.
63. Alter discursus cæcus fuit. Si, inquit, di-
mittimus eum sic, omnes credent in eum, pro-
fectò decepti sunt: imò quia non dimiserunt
sic, sed occiderunt, omnes crediderunt in eum.
Hoc prædixerat Isa. 53. *Si posuerit animam pro
peccato videbit semen longæuum.* & Io. 12. *Ego si
exaltatus fuero à terra omnia traham ad meipsum.*
Tertius discursus est. Si crediderint omnes in
eum, venient Romani, & tollent gentem & lo-
cum. Ratio recta non hoc inferre dictabat:
sed, venient Romani & credent in eum etiam.
Nam qui cæcos illuminabat, mortuos susci-
tabat, & Iudæos ad se conuerterat, Romanos
etiam potuisse ad se trahere. Isa. 2. & 60. Quod
si Romani non crederent, & vi eos opprimere
vellent, profectò eius qui mortuos suscitabat
auxilio fidere debuerant, se contra Romanos
præualituros. Quartus discursus est tacitè in-
sinuatus. Si non dimittimus, sic Romani non
venient: nec tollent locum & gentem. Decepti
sunt etiam in hoc & errarunt. Imò quia non
dimiserunt, sed occiderunt, venerunt Romani
& tulerunt locum & gentem. Tol. Ex Dan. 9.
Luc 19. Isa. 65.

49. 50. *Vnus autem ex ipsis Caiphas nomine
cum esset Pontifex anni illius dixit eis: Vos nescitis
quicquam, nec cogitatis, quia expedit vobis ut unus*

moriatur homo pro populo & non tota gens pereat.]
 Quomodo Caiphas anni illius Pontifex esset
 vide apud. Mat. 26. & Luc. 3. *Vos nescitis quicquam.* q. d. Vos homines priuati non intelligitis quid facto opus sit. Ego Pontifex, cuius Deus mentem magis illustrat facile prospicio. Expedi vobis vt vnus moriatur pro populo, & non tota gens pereat. Verba sunt partim ab ipso, qui loquebatur Caipha, partim à Deo magna arte composita. Expedire etiam sine vlla culpa, hominem innocentem interficere: pro populi peccatis, vt ait. hoc Dei consilium. Ex Theoph. & Orig.

31. *Hoc autem à semetipso non dixit, sed cum esset Pontifex anni illius, prophetauit quod Iesus moriturus erat pro gente, & non tantum pro gente, sed vt filios Dei qui erant dispersi congregaret in vnum.]* Notat Euangelista hæc verba non ab illo met profecta esse, sed à Spiritu sancto, qui per os eius prophetauit, quod futurum erat; nempe mortem Christi vtilem futuram, & expedientem saluti hominum. Causa autem cur Dominus per eum prophetare dignatus est indicatur, quia erat Pontifex anni illius; quamuis enim iniquus & scelestus, tamen dignitas sancta erat. Aug. Chrys. 64. ho. nempe non tolli dignitatis sanctitatem per vitam malam, ea fungentis. Hoc ergo quatenus vaticinium, erat Christi pro peccatis morituri, à seipso non dixit, i. non proprio atque humano, sed diuino dixit spiritu. Addit, *anni illius*, vt significetur non solum quia Pontifex erat, sed etiam quia anni illius, quo de Christo interimendo agendum concilium fuerat, Pontifex erat, prophetauisset. Ex Orig.

53. *Ab illo ergo die cogitauerunt ut interficerent eum.*] Decretum & sententiam Caiphæ omnes ratam & gratam habuerunt. Idcirco ab eo die firmiter constituerunt eum interficere. Particula, *ergo*, indicat propter Caiphæ consilium, quod ab omnibus est firmatum. Omittunt etiam vnum quod maximè consultatione dignum, nempe quomodo eum comprehendere possent, quem sæpe comprehendere & lapidare voluerunt nec potuerunt: quo modo occiderent eum, qui cæcos illuminabat, & mortuos suscitabat: posset enim videntes eos excæcare, vt Helias fecit, & occidere viuos. Orig. Aug. & Greg.

54. *Iesus ergo non iam in palam ambulabat apud Iudeos: sed abiit in regionem iuxta desertum in ciuitatem quæ dicitur Ephrem, & ibi morabatur cum discipulis suis.*] Cognito hoc nefario Iudæorum proposito, quia nondum erat suæ passionis tempus, recessit in regionem iuxta desertum in ciuitatem paruulam, quæ dicitur Ephrem. Gr. Ephraim, vbi Iudæorum frequentia non erat. Quidam Bethleem appellari alio nomine putant. Alij Ephrem. 2. Par. 13. 19. Et ibi expectabat tempus suæ dispositionis. Tol.

55. *Proximum autem erat Pascha Iudæorum, & ascenderunt multi de regione Hierosolymam ante Pascha vt sanctificarent seipsos.*] Vltimum intelligit Pascha quod Christus cum discipulis suis post paucos dies celebravit, vt patet ex sequentibus. Quia ergo Pascha Iudæorum proximum erat, scribit Ioannes multos ex omni circa regione Hierosolymam ascendisse, vt ante Pascha sanctificarent seipsos, i. vt se, si fortè polluti.

polluti re aliqua essent, quod frequenter illis accidebat, ut Num. 6. votis vel sacrificijs purgarent, ut Pascha mundi celebrarent: nemo enim immundus agnum Paschalem celebrare audebat, exc. 18.

56. *Quarebant ergo Iesum, & colloquebantur ad inuicem, in templo stantes; Quid putatis, quia non venit ad diem festum? Dederant autem Pontifices & Pharisei mandatum, ut si quis cognouerit ubi sit, indicet, ut apprehendant eum.*] Particula, ergo, causam indicat cur eum quæterent: cum enim multi venissent, Iesum etiam venturum sperabant. Idcirco quarebant, quia non erat solitus expectare ipsum Paschatis diem. Cum autem colloquebatur inter se stantes in templo, quod multitudo conueniebat, inuicem interrogabant: Quid, putatis ne non venturum ad diem festum hunc? Alij exponunt quid causæ putatis cur non venerit? Hoc quærebant illi fortè qui venerant ut sanctificarentur, moti fama miraculorum Christi, & doctrinæ. Chryso. 64. malo animo hos quæsisse putat. De mandato apprehendendi Christum, vide Mat. 23.

CAPVT XII.

Christus ungitur à Maria, & insidens asino intrat in Hierusalem.

1. **I**esus ergo ante sex dies Pascha venit Bethaniam, ubi Lazarus fuerat mortuus, quem suscitauit Iesus.] Venit Dominus tanquam agnus.

agnus ad victimam : venit autem Bethaniam, ut inde solemnè pompa in Hierusalem locum supplicij ingrediatur. Notanda particula, *ergo*, causam enim cur non in Hierusalem sed in Bethaniam primò venerit, significat: ut sit sensus, Pontifices mandatum dederant contra eum ut apprehenderetur, à Hierusalem diuertit ac Bethaniam venit, ubi Lazarum suscitauerat, & multos beneuolos habebat, ac securè poterat agere. Tempus autem quo venit Bethaniam fuit ante sex dies Paschæ, i. sexto die ante Pascha. Dies hi sex sic intelligendi sunt ut excludantur dies Paschæ primus, & dies quando venit, ut sex dies intercesserint inter diem aduentus eiusdem, & primum Paschæ diem: dies enim aduentus eius in itinere cōsumptus erat, nec computatur in numero dierum aduentus eius in Bethaniam. Iuxta hanc computationem peruenit Bethaniam die Veneris, & vsque ad diem Veneris sequentem, qui fuit primus Paschæ, sex intercesserunt dies. Aliqui die Sabbati peruenisse putant; sed verba sequentia an id faciliè admittant videat lector. Tol. Totam hanc historiam, & totum hunc locum explicauì, ex Mald. apud Mat. c. 26. vsque ad vers. 9.

9. *Cognouit ergo turba multa ex Iudæis quia illic est, & venerunt non propter Iesum tantum sed ut Lazarum viderant, quem suscitauit à mortuis.* Iudæi, i. Hierosolymitani ciues cognouerunt Dominum adesse Bethaniæ, veniuntque non tantum ut Christum post tantum editum miraculum, sed ut etiam Lazarum suscitatum viderent. Subtilis est humani ingenij curiositas, per omnia & mala & bona opera sese insinuat.

nuat. Fortè turba hæc multa conuenerat tunc primum Hierusalem: idcirco audiens rei nouitatem, & Christum & Lazarum adesse, certatim veniebat Bethaniam. Et qui erant ciues Hierosolymitani, tempus commodum habuerant Lazarum videndi, iam enim dies aliquot intercesserant ab eius resurrectione. Particula, *ergo*, relationem habet ad superiora verba ante historiam vñctionis huius, ad quam Euangelista describendam diuertens, non potuit narrare quod ex aduentu Christi in Bethania factum est. Modò autem describit, dicens: Cum venisset Bethaniam proximo tempore Paschatis, quando multa turba conuenire solet: cumque turba nouisset eum ibi adesse simul & Lazarum (erat enim locus vicinus Hierusalem) venit miraculi magnitudine tracta, vt videret mortuum suscitatum, & Christum miraculi autorem. Tol.

10. *Cogitauerunt autem Principes sacerdotum, vt & Lazarum interficerent: quia multi propter illum abibant ex Iudæis, & credebant in Iesum.*] Multi ex ijs qui veniebant conuertebantur ad Christum propter tantum miraculum. At principes sacerdotū in peius prolapsi cogitauerunt non solum Christū quia Sabbatū violaret, sed & Lazarum interficere ex sola inuidia. Inuidebant enim non solum auctori beneficii, sed ijs etiam qui beneficium acceperant. Ideo & cæcū foras eiecerunt, & Lazarum volunt interficere. Mordebat etiam eos quòd instante festo multa turba illud relinqueret & ad eum accurreret: vel etiam vt potius memoriam miraculi abolerent interfecto Lazaro. Quæ sequuntur vsque ad vers. 17. apud Mat. 21. 7. explicata.

SECUNDVM IOAN. CAP. XII. 943
explicata sunt ex Mald.

17. 18. *Testimonium ergo perhibebat turba
quæ erat cum eo quando Lazarum vocavit de mo-
numento, & suscitavit eum à mortuis.*] Causam
explicat Ioannes, propter quam mota est tan-
ta multitudo vt Iesum ita honorificè excipe-
rent; nempe quia turba quæ adfuit Bethaniam
& audierat vocem illam magnam Christi La-
zarum vocantis, viderátque mortuum suscita-
tum, reddebat palàm testimonium omnibus
Christum tale ac tantum opus fecisse, vt indi-
cat particula, *ergo*.

19. *Pharisæi ergo dixerunt ad semetipsos: Vide-
tis quia nihil proficimus. Ecce mundus totus post
eum abiit.*] Q. d. videtis & experimini necesse
omnino esse vt faciamus quod authore Cai-
pha à nobis decretum est, vt hominem istum
de medio tollamus, alia enim ratione, siue per-
sequendo eū, siue eius facta & dicta improban-
do, siue populum dehortando, siue comminan-
do fore vt extra synagogam eiciatur quisquis
eum confessus fuerit, nihil proficimus. Sic suam
fatentur impotentiam. Vnum illud remedium
superest vt ipsū occidamus. Verba sunt ista in-
dignantium & egrè ferentiū, vt constat ex Luc.
19. & accusantium suam segnitiam, quòd iam
nuper non illū simul & Lazarum occiderint,
vt Cyr. aut certè quòd diligentiores non sint,
vt quamprimum occidatur, vt Theod. vel vo-
cem eorum qui crediderant, aut certè qui be-
nevoli erant Christo, esse qui ipso euentu re-
rum conatus iniquos persequentium repri-
mere studebant, putat Chrys. Turba turbauit
turbam ait Chrys.

20. *Erant autem quidam gentiles ex his qui
ascend*

944 MANVALE IN EVANGELIVM
ascenderant, ut adorarent in die festo.] Gentiles
multos venire solitos Hierusalem deuotionis
gratia, ut adorarent in templo Deum Iudæo-
rum, certa res est Act. 8. de Eunuchō Candacis
Reginæ, & 2. Mach. 3. Heliodorus adorauit &
obtulit oblationem: & Cyrus, & Darius reges
dona miserunt 1. Esdr. De horum numero erant
isti, qui aderant quando Dominus tanta pom-
pa est exceptus. Chrys. ho. 65. hos gentiles esse
ait, qui fieri profelyti volebant. Interlin. profe-
lytos iam & circumcisos fuisse dicit. Alij affir-
mant hos fuisse Iudæos, sed ideo gentiles dici
quia inter gentiles habitabant. Sic Tol. Mal-
donat.

21. *Hi ergo accesserunt ad Philippum qui erat
à Bethsaida Galilæe, & rogabant eum dicentes: Do-
mine volumus Iesum videre.*] Particula, ergo, ali-
qua ex parte explicat qui essent hi gentiles.
Nam ex præcedentibus deducit quæ sequun-
tur. q. d. Erant gentiles, & propterea accesser-
unt ad Philippum qui erat à Bethsaida Gali-
læe Gentium, prope quam gentes habitabant,
& quam multi gentiles incolebant: de quorum
numero hi erant. Exponunt igitur Philippo
suum desiderium videndi Christum, & adi-
tum quærere id assequendi. Perpende genti-
lium reuerentiam: non audent per seipsos
Christum accedere. Probabile est non inter-
fuisse cum exceptus est cum pompa, sed post-
modum venisse. Ideo quærebant eum videre,
Iudæi vero occidere ut notat Aug.

22. *Venit Philippus & dixit Andrea, Andreas
rursus & Philippus dixerunt Iesu.*] Philippus An-
dræ refert tanquam maiori, ut ait Chrys. ho. 65.
aut maioris apud Christum auctoritatis, quod
primus

primus omnium vocatus. At nec ipse solus est ausus, sed ambo referunt Domino, quia audierant à Christo, *In viam gentium ne abieritis.*

23. *Iesus autem respondit eis, dicens: Venit hora ut clarificetur filius hominis.*] Magnum mysterium hic aduentus gentilium significabat, quod Apostoli tunc non intellexerunt: nouit tamen quem nihil latuit Christus. Erant enim gentes ad eum venturæ & conuocandæ, post mortem tamen & resurrectionem suam: dū enim in terra erat non missus fuerat nisi ad oues quæ perierunt domus Israel. At morte sua gentes omnes congregaturus erat ad se, & nomen suū toti orbe manifestaturus. Hic igitur venientes gentiles erant velut oratores totius gentilitatis, significantes tempus iam imminere mortis & passionis, ut per eā gentes videant tandem saluatorem. Idcirco ad Apostolos isti accedūt, quia per eos verbum Christi prædicandum eis erat. Dominus ergo quando adesse gentiles quærentes eum videre, audiuit, futurā conuersionem gentium & mortis suæ imminenti indiciū & velut prognosticum agnouit. Ideo de sua morte & gentiū vocatione copiose locutus est, dicens: *venit hora*. q. d. gentiū hic aduentus adesse iam horam & tēpus, quando filius hominis clarificandus est, & notificandus non Iudæis solum sed gentilibus & populis. Promissio enim gentiū implenda erat post Christi mortem. ex Aug. Dicit autem, *Clarificetur filius hominis*, id est, qui apparet filius hominis, noscatur simul verus Dei filius, & mundi salus, ut eum omnes veneretur & adorent. Tol. Alij clarificationē dicunt esse Euangelij prædicationem, per quam glorificandus erat Christus apud gentes.

gentes. Alij ascensionem in cœlū, qua consedit in dextera Dei Patris, quæ summa est claritas ex Mald. Omnia in idem redeunt.

24. *Amen, amen dico vobis, nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuum fuerit multum fructum affert.*] Similitudine explicat hanc claritatem, qualiter futura sit, nempe per mortem. Ve enim granum frumenti seminarum nisi corrumpatur & mortificetur, non multiplicatur, sed unū, & solitarium manet: at si mortuū fuerit multiplicatur, granaque multa facit: sic Christus granum cadens in terram, idest filius Dei homo factus, si non mortuus fuisset, in sua perfectione solus mansisset, at per mortē suam multiplicē fructum attulit fidelibus, vt Isa. 53. Mors ergo eius non ex absoluta necessitate erat, quia vnico opere meruit salutem hominum: sed ex ordinatione diuina: sic enim Deus disposuit. Attende rursus aliud esse cadere in terram, & aliud mori. Cadere in terram significat ipsius incarnationem, cui adhuc mori opus fuit vt nos saluaret: nihil enim nobis nasci profuisset, nisi mortuus esset. Ex Beda.

25. 26. *Qui amat animam suam perdet eam: & qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam aternā custodit eam.*] Extendit sententiā præcedentem, quam de morte sua pronuntiavit, ad omnes eos qui in ipsum credituri erant & ipsū secuturi; nempe vt necesse sit eos prius mortificari quàm fructum afferant, vt explicauimus apud Mar. 10. 31. & 16. 23.

27. 28. *Nunc anima mea turbata est. Et quid dicam? Pater, saluifica me ex hac hora. Sed propterea veni in horā hanc. Pater, clarifica nomē tuum.*]

Aduen

Aduentus horum gentilium duo repræsentant Christo; Vnum, gentium vocationem & conuerſionem ad fidem eius: alterum mortem ipsius imminentem postquam erant vocanda & venturæ gentes. Occasione igitur aduentus & repræsentationis huiusmodi Dominus duo etiam effecit: vnum est de fructu isto per mortem suam futuro tractare, & hoc verbis præcedentibus fecit. Alterum est ad mortis & passionis suæ iam iam imminentis cōsiderationem se conuertere: & hoc nunc Ioannes describit. Præ desiderio autem subeundæ mortis, per quam tot & tanti fructus erant ferendi, modo quodā eam præuenit, excitans in se timorē & horrore ipsius, vt vel sic iam pari incipiat. Turbat ergo se timore mortis & passionis, & turbatus verba hæc & sequentia profert: *Nunc turbata est anima mea.* q. d. Isti gentiles nunc prænuntiant & significant mihi suo aduentu mortē meam proximā. Ideirco nunc turbata est anima mea: Illud, *nunc*, significat voluntarias & spontaneas Christi passiones. q. d. Nunc quando volo: vel nunc cum mortē meam proximam esse video. Quod ait & *quid dicam?* verba sunt Christi hominis timore & turbatione, quā ipse voluntariē & sponte assumpsit, commoti, quæ explicatione indigent. Sciendum Christum præter diuinam, etiam humanā habuisse voluntatem, quæ in naturalem & deliberatā dividitur: non quod duæ sint voluntates cum sit vnā potentia tantum, sed ratione obiectorum diuersorum modo naturalis modo deliberata dicitur. Naturalis dicitur quæ fertur in rem secundum se consideratā; deliberata verò quæ fertur in rem cum circumstantiis suis per intellectum

ctum propositā v.g. Mors ipsa & passio consideratur dupliciter : vno modo vt mors & passio est , & sic habet rationem mali , est enim malum pœnæ , nec secundum se appetibile est. Voluntas igitur quæ in hanc rem sic consideratam fertur naturalis dicitur : & quia in hac consideratione mors quoddam est malum , voluntas auersatur mortē & renuit eam. Potest iterum considerari appositā circumstantia , nēpe esse hanc mortem secundū diuinā voluntatem , eāque esse mundi redēptionem : & hac ratione habet rationē boni , & voluntas eā acceptat. Illa dicitur voluntas naturalis , hæc deliberata , sapēque contingit vt quæ nolumus voluntate naturali , velimus voluntate deliberata. Christus igitur vt in affectu suo non tantum sensitiuo , sed etiam rationali pateretur , & timorem , pauorem , tristitiam propter nos in se excitaret , vtebatur hac volūate naturali , id est , sibi proponebat res tales quæ timoris & tristitiæ causæ , & obiecta erant , & hac ratione contristabatur , pauebat , & timebat : vt autem patri se conformaret , deliberata vtebatur : sicque volebat & prosequabatur quæ voluntate naturali auersabatur. Hanc autem luctam & agoniam in se exercebat propter nos. Verba igitur præsentia sunt ipsius hominis in hac agonia positi. Turbat se timore & dicit : *Quid dicam ?* Verbum est hominis positi inter duas voluntates , in contrarias partes tendentes. Naturali enim voluntate mortem auersabatur , at deliberata , acceptabat. *Quid dicam ?* quasi inops consilij hæret , anima mea hinc inde agitata. *Pater saluifica me ex hac hora.* Vox est ex naturali volūate procedens , qua mortem & passionem horribilem

ribilem in se consideratam auersabatur & timebat. Ideirco petit à Patre liberari à morte. Saluum, inquit, me fac ne in hanc horam veniam. At voluntas deliberata in aliam trahebatur partem: proponit enim ratio mortē hanc esse pro humana salute, & missum esse à Patre, vt morte sua saluet mundum. *Propterea*, inquit, *veni in horam hanc*, idest, mors hæc est redemptio hominum, ad hoc veni & missus sum à Patre. Sequitur voluntas deliberata: *Pater clarifica nomen tuum*, idest, mortem accepto, mori volo, pati placet. Clarifica nomen tuū in morte & passione mea, quam libens subeo. Ostende me esse filium tuum, sicut ante mortem innumeris miraculis clarificasti. Quam clarificationē petit nō propter se, sed propter nos, quorum salus est ipsius clarificatio, vt innotescat nobis nomen eius. Hæc oratio simillima est illi Mat. 26. *Pater mi si possibile est transeat à me calix iste*: vt S. Aug. Beda & Rupert. notarunt. Illic antequam orare inciperet dixit discipulis, *Tristis est anima mea usque ad mortem*, hinc dicit, *Nunc anima mea turbata est: & quid dicam?* Illic dixit *Pater mi si possibile est transeat à me calix iste*, hinc dicit, *Pater saluifica me ex hac ora*. Illic quasi corrigens & moderans quod dixerat addidit, *Verumtamen non mea voluntas, sed tua fiat*, hinc addit, *Sed propterea veni in horā hanc*, scilicet vt moriar: itaque nolo mortem detrectare. Clarifica ergo nomen tuum, clarificando me, & ostendendo me tuum esse filium. Ex Augustin.

Venit ergo vox de cælo dicens: Et clarificauit & iterum clarificabo.] Particula, *ergo*, indicat consecutionem quandam, nempe quia filius petit à

à Patre clarificari, idcirco vox de cœlo venit significans clarificationem, dicens: *Et clarificavi & iterum clarificabo*, id est, sicut ante mortem & passionem clarificaui, nempe dum operibus potentiae & virtutis diuinæ, inquit Pater, ostendi te esse filium; ita etiam in morte clarificabo. Quod factum est, tum in ipsa morte in qua signa miranda facta sunt in sole, & terræ tremore, lapidum concussione, veli scissione, & aliis quibus multi commoti reuertebantur & filiū Dei confitebantur: tum etiam post mortem: nam suscitauit eum Pater post triduum gloriosum. Quomodo ea vox facta, per Patrē ipsū, an per Angelum, an per aërem, & quare de cœlo, vide Mat. c. 3. 17. Attende Patris & filij moderationem: nam cum idem esset, clarificari filium, & clarificari nomen Patris; tamen filius non dicit, clarifica me: sed, clarifica nomē tuū, & Pater contra non dicit, clarificaui & iterum clarificabo nomen meum: sed, clarificaui, & iterum clarificabo te. Neuter sibi, vterque alteri gloriam attribuens. Quæres quæ præterita quæ futura clarificatio. Aug. Bed. Rup. 1. hanc clarificationem ad æternam referunt, quòd antequam mundus fieret fuerit in forma Dei. 2. ad tempus quod mortem & resurrectionē Christi consecuturum erat. Cùm resurrecturus à mortuis, cùm ad cœlos euehendus, cùm ad dexterā Patris sessurus erat, & ad eam rediturus gloriā, quam habebat antequam homo fieret: vt c. 17. *Clarifica me tu Pater, apud te metipsum, claritate quam habui priusquam mundus fieret.* Alij priorem: ad mundi initium, posteriorem ad mundi reparationem referunt. Col. 1. 16. 17.

29. Turba ergo quæ stabat & audiebat, dicebat:

Bat : tonitruum esse factum. Alij autem dicebant: Angelus ei locutus est.] Non omnis turba vocem distinctè percepit : quidam enim sonitum magnum tantum audierunt : idcirco tonitruum esse existimarunt. Alij distinctius percipientes , voces humanas cognouerunt, & significationem non intelligentes Angelum ei locutum putauerunt. Nam legerant Angelos prophetis locutos esse. Ex hoc loco deducimus quando Christo relatum est à duobus discipulis adesse Gentiles vt viderent eum, non eum fuisse in loco manifesto vt videri ab omnibus posset: tamen egressum esse foras, vocemque de cælo tunc emissam, argumento est id quod sequitur: turbis enim dixit, *Non propter me hæc vox venit.* Theod. Mops. putat vocem fuisse non adeo claram & distinctam, vt turba sensum intelligere potuerit. At Theod. Heracl. ideo sensum non intellexisse, sed tonitru esse existimasse, quòd vox esset insolita, & minimè aliis humanis vocibus similis. Alij in ipsis auditoribus fuisse culpam, qui adeo stupidi ad intelligendas diuinas voces essent, vt alij tonitru, alij Angeli vocem esse putauerint, cum satis distincta & articulata esset. Chryl. Cyr. Rup. verò ait omnes quidem omnia intellexisse, sed propter vocis magnitudinem persuadere sibi non potuisse veram esse vocem : sed aut tonitru esse, seque falli qui humanam vocem & articulatam audiuisse viderentur sibi : aut certè vocem esse Angeli. Atque hoc ipsum indicabat esse vocem diuinam: nam & tonitrua voces Dei dicuntur. Ps. 17. 21. 45. 67. 76. Apoc. 1.

30. Respondit Iesus, & dixit : *Non propter me hæc*
S f

hæc vox venit sed propter vos.] Paucis verbis turbæ errorem remouet: dum enim vocem affirmat, tonitruum esse negat: dum non propter se venisse docet, sed propter eos, Angelum esse, qui ei locutus sit, inficiatur. Non enim, inquit, Angelo ego indigeo, qui mihi aliqua nuntiet, quia noui omnia: non venit propter me sicut venit propter prophetas, ad annuntiandum eis quæ Deus volebat: at hæc vox non propter me venit, sed propter vos, vt me esse Dei filium, & de cælo descendisse credatis. Ita Chrys. Ho. 66.

31. *Nunc iudicium est mundi, nunc princeps huius mundi eiicietur foras.*] Exponit Dominus hanc clarificationem suam futuram per mortem & passionem, quæ in tribus illustribus operibus consistit. 1. est quia iam adest tempus quando morte & passione ferenda est sententia pro mundo contra dæmonem, & iusto iudicio eripiendus est homo, qui prius traditus fuerat dæmonis potestati, ab ipsius dominio: qua liberatione ego à Patre clarificandus sum, dum mundus me suum agnoscat liberatorem, & saluatorem. Chrys. Vel iudicium mundi est mundi condemnatio, quod se innocentem condemnasset: Theoph. Vel reprobatorum ab electis discretio. Aug. Alij sic interpretantur: Nunc mundo optio datur, nunc illi iudicandum relinquitur vtrum velit in me credere nec ne. Mald. 2. opus quo Christus clarificandus est à Patre, est, quod ex hoc iudicio mundi nunc, idest, mea iam passione imminente futuro, fiet vt princeps mundi huius diabolus, qui sub suo dominio mundum detinebat eo priuatur, & mundus eripiatur, & in pristinam libertatem, quam ante peccatum habuit, restituatur, vt valeat

leat iam Deo, non autem principi mundi inservire : hoc est principem eiici foras. Nomine mundi omnem hominem intelligit. Quantum est ex parte Adæ peccati, omnes sub diaboli potestate & principatu fuerunt, nemóque potuit se à peccato liberare, nec diabolo tentanti resistere, nec mortem in quam diaboli invidia inciderat, superare. Christus morte sua hoc iugum confregit, hunc principatum destruxit, à tam misera servitute mundum eripuit. Tol. Vel loquitur de mundo tanquam de arce aut domo aliqua, quam per tyrannidem diabolus occupasset : vt Luc. 11. At dices adhuc tanquã leo rugiens circuit, quærens quem deuoret. 1. Per. Epist. 5. Eiectus foras dicitur, non quòd in mundo non sit & in multis etiam dominetur nunc : sed quòd quantum in Christo fuit eiectus fuerit, itaut si homines vellent nihil amplius haberet potestatis. Homines illi postea arcem aperuerunt, & proditione quadam in suam quisque domum admittit. Itaque etiam nunc regnat & operatur, sed in filios diffidentia. Eph. 2. Apoc. 12.

32. *Et ego si exaltatus fuero à terra omnia traham ad meipsum : Hoc autem dicebat significans qua morte esset moriturus.*] Hoc est 3. opus quo Christus est clarificandus : & est sensus, diabolo per iudicium eiecto, & à suo principatu expulso, ego traham ad me omnes, & mundum ipsum in meam potestatem, & principatum conuertam : vt iam non ille, sed ego sim mundi huius princeps, Ex morte processit iudiciũ, ex iudicio dæmonis expulsio, ex hac verò mundi ad Christum attractio. Suam exaltationem à terra, suam in cruce mortem appellat,

vt cap. 3. Gr. omnes, idest, non solum Iudæos, sed etiam Gentiles. *Omnia*, cœlum & terram, homines, Angelos, ac dæmones. Rup. vt Phil. 2. Theod. traham, ait non significare inuitos à se homines, sed inuito diabolo, trahendos. Et hoc verbum significat potestatem Christi, cui nemo resistere potest, adeo esse potentem, vt si velit & opus sit vi possit homines trahere. Significat etiam eandem cum Patre potestatem. Vel alludit ad serpentem in deserto exaltatum. Vel vim suæ passionis declarat; loquitur enim de se tanquam de milite cum diabolo pugnan- te, qui, vt aquila, in sublime prædam trahit. Qualiter supra dixit quoniã Pater trahit quasi à tyranno detentos ait Chrys.

34. Respondit ei turba: *Nos audiuiumus ex lege, quia Christus manet in æternum: Et quomodo tu dicis: Oportet exaltari filium hominis? Et quis est iste filius hominis?*] Intellexit turba de morte sua loqui Christum. Idcirco obiicit ei contra- ria de se loqui. Et sensus est, Tu diciste Chri- stum esse, & ex alia parte exaltandum & mor- tem subiturum affirmas; hæc simul esse non possunt; nam ex lege habemus Christum in æternum mansurum; lex autem vera est. Quòd si respondeas quando dicis oportere exaltari filium hominis, te non esse hunc filium homi- nis, quis igitur iste sit aperi nobis: modo enim dicis te exaltandum, modò filium hominis, di- uinam Scripturam complectentem legem & prophetas: vt cap. 10. Multis autem in locis Christi æternitas prædicta est. Psalm. 72. & 109. Dan. 6. Sed isti cæci non considerarunt hæc testimonia, neque etiam exaltationem eius prædictam, Psalm. 21. Isa. 53. Dan. 9. Nec intelle- xerunt

xerunt hanc mortem non repugnare eius æternitati, nec regni perpetuitati: nam citò surrexit morte in æternum victa. Nec nouerunt hunc filium hominis esse simul filium Dei: & exaltari secundum humanam naturam, non secundum diuinam: nec morte ipsam personam eius perire, quæ semper erat. Vna igitur veritate intellecta, cæteris ignoratis, mentes eorum confusæ erant. Tol. Vel per contemptum hoc & cõumeliosè dixerunt; quasi mutam & clinguem Christum reddiderint triumphum agunt, victo illudunt: *Quis est iste filius hominis*, vt Iudæi capto Christo dixerunt, *Aue Rex Iudaorum*. Ex Chryl.

35. *Dixit ergo eis Iesus: Adhuc modicum lumen est in vobis est: ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebra comprehendant: Et qui ambulat in tenebris nescit quò vadat.*] Noluit eorum soluere obiectionem, sed ad simplicem fidem sibi & verbis suis præstandam hortatur, terrorem eis incutiens, citò ipsis defuturum magisterium, & doctrinam veritatis, periculòque expositos esse incidendi in tenebras spirituales ignorantia & erroris. Se Christus lumen vocat, quia veritatem & viam salutis docet: Modico tempore in illis futurum lumen dicit, quia per mortem proximam amplius cum visuri non erant; nec vocem eius audituri. Et quamuis magisterium non defuit, quandoquidem Apostoli prædicarunt & multos docuerunt, & cõuerterunt; tamen id non impedit quominus ipsi se exposuerint periculo incidendi in tenebras, & errores. Et multi etiam ex his, quia lumen hoc neglexerunt, in cæcitatem & errorem mentis abire permissi sunt, seductique à
 sc 3 suis

suis Pontificibus in sua cæcitate perierunt. Et hoc est quod eis prædicat, & ut præcaueant monet. Quod sequitur, *Et qui ambulat in tenebris nescit quò vadat*, redditio causæ est. q. d. Ambulate dum lucem habetis, ut non vos tenebræ comprehendant. Nam qui ambulat in tenebris nescit quò vadat. Et, pro nam, vel etenim: ut 32. Timendum in tenebras mortis labi. Ex Chryf.

36. *Dum lucem habetis, credite in lucem, ut filij lucis sitis.*] Q. d. Dum lucem ante oculos habetis credite lucem esse, quam videtis: quoniam enim modo credetis esse lucem, cum non videbitis? Lux oculis iudicatur: qui solem oculis medio intuens die, solem esse non credit, quomodo noctu eum non videns, solem esse credit? Explicat quod dixerat, *Ambulate dum lucem habetis*. Vel prius timore, nunc amore suadet ut sibi credant ex fructu lucis, dum, inquit, lucem, idest, me inter vos habetis, in lucem credite, eritisque filij lucis, idest, videntes quò & quà ambuletis. Filium lucis appellat videntem, qui oculos habet lucidos ut videat, & tenebras expellat: non enim satis est habere oculos nisi lumen adsit. Filius ergo lucis est qui videt, seu qui lucis est particeps, ut filij huius seculi qui hoc seculo fruuntur. Luc. 16. Vel lucem vocat vitam beatam. Insinuat etiam hoc verbo credentes in se filios Dei fieri ut Io. 5. Si igitur Christus Deus, & lux est, qui in eum credunt filij Dei, & lucis sunt, eamque lucem participabunt, quam Christus habet. Sic Chryf.

Hæc locutus est Iesus, & abiit, & abscondit se ab eis.] Matth. 21. explicat quod abierit in Bethaniam; Luc 21. interdiu in templo, noctu sece.

secedebat in montem Oliueti, vbi Bethania sita est. Ex Mald. Nam his paucissimis diebus Dominus extra ciuitatem nocte recedebat ne ante tempus à Iudæis comprehenderetur, mane autem reuertebatur. Nam Iudæi meru turbæ propter miraculum Lazari non audebant in die eum comprehendere. Similiter quia conati erant alias eum capere in die & non potuerunt, ideo noctem vt pote filij tenebrarū quærebant. Tol. Non expectauit vt in opus exiret concepta sæuitia. Ex Chrys.

37. *Cum autem tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum.*] Euangelista finem impositurus miraculis narrandis Christi, quæ coram Iudæis fecerat, exaggerat eorum infidelitatem, cum tot & tantis signis adhuc in eum non crederent. Aliquos credidisse certum est, multò plures tamen increduli permanserunt. Ex Alcuin.

38. *Vt sermo Isaia Propheta adimpleretur, quæ dixit: Domine quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est?*] Vt, non finem sed consequutionem & euentum significat. q.d. Ex Chrys. Non crediderunt in eum cum tot & tanta signa fecisset, ex quo fit vt verum fuerit testimonium prophetæ cap. 53. de eorū incredulitate, quæ tanta erat vt tot seculis eam ante prædixerit, & abominatus fuerit. Citat etiam hoc testimonium, ne Iudæi suam perfidiam occultarent negantes se perfidos esse. His verbis Isaïas paucitatem eorum Iudæorum, qui erant Christo credituri, non solum ante mortem sed etiam post Apostolorum prædicationem prædicit: vt Rom. 10. Cum Patre loquens Christus inquit: *Domine quis credidit*

auditui nostro, id est verbis nostris: erant enim verba Christi, verba Dei, & Pater in ipso & cum ipso loquebatur: sermones ergo suos cum Patre facit communes, & raritatem & paucitatem credentium miratur. q. d. Rari sunt credituri verbis, quamuis sint verba Dei. Sermone autem appellat, quia auditu percipitur, ut significaret se locuturum carne assumpta ad aures exteriores Iudæorum, & sensibiliter. Non igitur sermonem suum vocat auditum suum, quia ipse audiat; sed quia alios audire faciat: ut 1. Thes. 2. Vritur autem verbo præteriti, *quis credidit*, loco futuri: tum quia commune est Prophetis ad certitudinem exprimendam futurorum, uti præterito: tum quia Prophetæ vident futura in Dei præscientia: in quam præsentia, & facta sunt. August. Quibus etiam verbis Christus se unum cum Patre significat, dum communem utriusque dicit sermonem: Quis auditui & verbis nostris credet? Séque Brachium Domini appellat in tertia persona, prænuntians raros futuros qui brachium Domini, nempe se, cognoscent in carne. Per brachium enim potentia significatur: Christus autem non solum est virtus & potentia Patris per quam omnia facta sunt, sed etiam venit ad nos in virtute, & potentia, operibus multis, & magnis diuinitatis. q. d. Rari sunt qui meam diuinitatem agnoscent, & confitebuntur ex Iudæis, quamuis opera diuinæ potentiae multa & magna sim effecturus apud eos. Ex Aug.

39.40. Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Isaias: Excacauit oculos eorum, & intrinsece cor eorum.] Probauit Ioannes incredulisa

dalitatem Iudæorum testimonio Prophetæ: nunc causam incredulitatis altero eiusdem testimonio confirmat. Et sensus est, propterea isti non poterant, i. nolebant vt Gen. 37. 4. credere, quia Isaias dixit, *excacauit oculos eorum*. Id est, quia excacati sunt, sicut Isaias prædixit; non enim est causa incredulitatis prædictio Isaiæ, sed id quod Isaias prædixit nempe excacatio & obduratio populi: quia enim excacati & obdurati erant propterea nō crediderunt. Particula igitur illa, *quia*, causam indicat, sed non ipsam prædictionem Prophetæ, quia ipse dixit, sed id quod prædixit. Chryl. Non tam est dicere non potuisse credere, quā Prophetam non potuisse mentiri: Quod vno verbo Theologi dicunt, verè non potuerunt in sensu composito, i. posita Isaiæ prædictione fore vt non crederent, absolurè tamen potuisse. Mald. Certum autem est dum excacati & obdurati erant, eos credere non potuisse. Qui ad prædictionem particulam *quia* retulerunt, non causaliter, sed consecutiue interpretati sunt. Attende Ioannem non tam verba quam sensum ipsum Isaiæ, vt sæpe Euangelistæ faciunt, allegasse. In Hebræo est, *Excaca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claudet*. Mat. autem c. 13. & Paulus Act. 28. secuti sunt versionem alteram Septuaginta: sed hæc varietas verborum consilio Spiritus sancti facta est, vt ex vna lectione sensum alterius comprehenderemus. Esse autem Deum qui nunc dicitur excacasse & obdurasse, docet Paulus: qui Rom. 11. hunc eundem locum sub alijs verbis allegauit sensum etiam respiciens. *Dedit, inquit, illis Deus spiritum compunctionis, oculos vt non viderant.*

deant, & aures ut non audiant. Ecce vides Deum esse, de quo Isaias dixit, *Excaca cor populi huius, & aures aggraua*, & Ioannes etiam, *Excacauit oculos eorum & indurauit cor*. Quod enim futurum erat, prænuntiavit Propheta: quamuis sub forma illa loquendi, *Excaca & obdura*; non enim imprecabatur Iudæis excæcationem, sed quam futuram nouerat sub illa forma Prophetis consueta prædicebat. Ioannes autem modum mutauit loquendi, *Excacauit & obdurauit*, vt exponeret Isaiam non imprecatum fuisse, sed prænuntiasse. Ne autem verba Ioannis alijs occasione errandi essent existimantibus Deum causam esse excæcationis & obdurationis, quasi ipse iniecisset eis tenebras, & cor eorum molle obdurasset; idcirco, Mat. & Paulus aliter hæc verba retulerunt, vt ex eis intelligeremus, qua ratione Deus excæcasse & obdurasse dictus fuerit: *Auribus*, inquit, *grauiter audierunt*, & *oculos ipsi clauserunt*. Ecce ipsi sunt causa suæ excæcationis & obdurationis, quia oculos clauserunt, nolentes lumen veritatis recipere. Ipsi aures aggrauarunt, & cor obdurarunt, odio prosequentes loquentem Dominum. Quando igitur dicitur Christus seu Deus excæcare, seu obdurare, intellige id dictum ex accidenti quodam, quia ipse locutus est, ipse verbum veritatis docuit, lumen fidei suæ sparsit, non vtique vt illi excæcarentur vel obdurarentur: at ipsi sua malitia nolentes recipere, excæcati dicuntur verbo & lumine Christi, qui nihil minus quam excæcationem eorum proponebat. Hoc expressit Salomon c. 2. *Excacauit*, inquit, *eos malitia eorum*. Excæcatio ad intellectum, obduratio ad effectum pertinet; Iudæi

Iudæi enim nec veritatem intellectu perceperunt, nec affectu voluerunt percipere, sic Tol. & Mald.

Vt non videant oculis, & non intelligant corde, & conuertantur, & sanem eos.] Vt, non ponitur causaliter sed consecutiue. q. d. Isaias, excæcati, & obdurati sunt Iudæi, ex qua excæcatione & obduratione prouenit vt oculis mentis non viderint, nec corde intellexerint, i. non agnouerunt nec crediderunt: mens enim per cæcitatem non agnouit, & voluntas per obdurationem intellectum ne crederet auertit. Intelligere enim corde, quod credere est, ad affectum simul & cognitionem refertur. Videre autem oculis, ad agnitionem pertinet. q. d. Non agnouerunt Christum, nec in ipsum crediderunt: non agnoscetes autem, & non credentes, non sunt conuersi à vijs suis prauis ad verum medicum, nec à peccatis liberati & sanati sunt. Vide quanta mala sunt ob excæcationem & obdurationem secuta. Vel excæcat & obdurat Deus deserendo & non adiuuando, ait Aug.

41. *Hæc dixit Isaias quando vidit gloriam eius & locutus est de eo.]* Verba hæc sunt Ioannis. Particulæ eius, & eo, referuntur ad Christum in quem Iudæi non credebant, cum tanta signa fecisset. Vt sit sensus, hæc dixit Isaias quando vidit gloriam Christi, & locutus est de Christo, hoc factum fuit in illustri illa visione c. 6. quando vidit Dominum sedentem in solio maiestatis suæ, & alia quæ ibi referuntur. Gloriam vocat illam splendoris & maiestatis speciem, diuinitatis quoddam exterius signum, qua ratione Moyses dictus est gloriam Dei vi-

disse. Quibus verbis diuinitas Christi significatur. Interrogabis quid Isaias locutus est de Christo? Respondetur hoc esse quod modò refert Ioannes, nempe excæcationem & obdurationem Iudæorum futuram Christi aduentus tempore, ex Euthym.

42. 43. *Veruntatem & ex principibus multi crediderunt in eum; sed propter Phariseos non confitebantur ut è Synagoga non eijcerentur: dilexerunt enim gloriam hominum magis quàm gloriam Dei.*] Q. d. Non solum Iudæi cum tanta signa fecisset, non credebant, sed multi etiam ex maioribus & principibus eorum credebant quidem, sed non confitebantur metu Phariseorum, ne è Synagoga eijcerentur. Iudæi in fide, illi in confessione defecerunt, quæ necessaria est ad salutem Rom. 10. Notanda rabies Phariseorum contra Christum, quam etiam primi Iudæorum formidabant: erant enim in rebus ad religionem pertinentibus maxime auctoritatis apud Iudæos, quibus sacerdotum principes multum in his deferebant. Attende hos in Christum credidisse quia verum Messiam existimabant, ut verè erat: tamen reprehendi ab Euangelista, quia cum fide charitatem non habebant, diligentes plus gloriam hominum quàm Dei. Propterea dicebant Pharisei Io. 7. *Nema ex principibus credidit in eum.* Intellige cōfessione externa: credebant quidem, sed occulta erat eorum fides metu Phariseorum, & ignorantes talem fidem, negarunt illos credidisse. Causam autem cur non confiterentur exprimit, quia plaris fecerunt apud homines magnifici quam apud Deum: ut Rom. 4. Cum enim se è Synagoga eijci, & contemni à suis timerent,

timerent, si Christum confiterentur, noluerunt confiteri. Ians. & Tol.

44. 45. *Iesus autem clamauit & dixit: Qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui misit me. Et qui videt me, videt eum qui misit me.*] Incertum an hæc à Domino dicta sint eodem die quo præcedentia, antequam abiret & absconderet se ab eis, an die aliquo sequenti. Nec refert scire quo die sint dicta, sed refert scire Euangelistam commemorasse hæc à Domino dicta occasione incredulitatis Iudæorum & malæ fidei principum. ita Ians. Magnificat autem fidem quæ in ipsum habenda erat, ut ex hoc incredulos terreat grauitate infidelitatis eorum considerata, & trepidos roborat proposita excellentia fidei, idcirco clamat liberè, vel ipso clamore illorum metum & occultam trepidationem arguens, & dicit. *Qui credit in me; non credit in me, sed in eum qui misit me*, id est, ex Aug. Qui mihi credit, ne existimet se homini soli fidem dare, sed simul Deo: non est humana fides, sed diuina illorum, qui in me credunt: credere enim mihi, credere etiam Deo est. A contrario sensu qui non credit, & qui non audet confiteri, reus efficitur contra Deum. Simile est Mat. 9. & Io. 7. 16. Luc. 10. 16. Quibus verbis se simul Dei filium missum à Patre testatur. Idcirco qui credit in eum, credit & in Patrem qui misit eum. Et qui videt me, inquit, etiam Patrem videre dicitur, quia in me est eius substantia. Sensus est de visione corporea, non quod Deus videatur oculis corporeis immediatè & per se, sed mediante humanitate, cui diuina substantia Patris & filij est vnita. Ex Chrys. Ians. & Tol.

46. *Ego lux in mundum veni, ut omnis qui credit in me in tenebris non maneat.*] Cum dixisset se Patrem habere Deum eiusdem substantiæ, ab eoque esse missum: reddit causam quare sit missus, & cur cum sit Dei filius in mundum venit. Et attende quàm artificiose & sapienter finem suis imponit prædicationibus ad populum, vltima primis coniungens, & totam rationem aduentus exponens. Ego, inquit, qui lux eram veni in hunc mundum, ut illuminarem omnes, & in me crederet. Erant omnes in tenebris mortis; ego lux æterna, & vera eram, sine principio: veni carne assumpta eripere ex his tenebris omnes, qui in me voluerunt credere: nec alia via à tenebris ullus liberabitur nisi per fidem in me: necesse enim est præter credentes alios omnes manere in tenebris. *Ego lux veni in mundum;* indicat se lucem esse ante aduentum. *Ut omnis qui credit in me in tenebris non maneat.* Antequam crederet etiamsi habuisset omnem sapientiam huius mundi, tamen in tenebris erat. Rursus in tenebris manet, non tantum est, sed manet quia sine fide tenebræ hæc in æternum manebunt. Ex Aug.

47. *Et si quis audierit verba mea, & non custodierit, ego non iudico illum: non enim veni ut iudicem mundum, sed ut saluificem.*] Persequitur explicare aduentus sui causam, & terret non credentes in se, ut vel timore conuertantur. Sensus est, Veni ut credentes in me in tenebris non maneant; qui vero non crediderint verbis meis, ego quidem nunc non iudico eos, nec sententiam profero ut condemnem eos, quia hic aduentus meus non est ad iudicandum.

sum sed ad saluandum. Quibus verbis insinuat eos esse condemnatione dignos. In Græco non habetur *custodierit*, sed, *qui non crediderit*, sensu eodem.

48. *Qui spernit me, & non accipit verba mea, habet qui iudicat eum.*] Docet non deesse iudicem à quo ij qui non credunt condemnentur, quamuis eos ipse non condemnet, nempe Patrem: vt Io. 8. Verba eius non accipere, est non credere. Accipit qui in corde custodit.

Sermo quem locutus sum ille iudicabit eum in nouissimo die.] Qui sermo qui à me audierunt eum & credere noluerunt, veluti testis aduersus eos stabit, clamabitque eos æternis pœnis dignos esse, quòd non crediderint: vt c. 13. Insinuat tacitè se in nouissimo die venturum & iudicaturum. Non tamen propter hoc nouissimum iudicium euadet præsens: nam etiamsi ego non iudicem visibiliter, tamen Pater meus iudicabit & damnabit in hoc etiam seculo incredulos. Iudæos similiter in futuro. Ex Aug.

49. *Quia ego ex meipso non sum locutus: sed qui misit me Pater ipse mihi mandatum dedit quid dicam & quid loquar.*] Causam dat vtriusque sententiæ, nempe qui non accipit verba mea, habet qui iudicat eum, & sermo meus iudicabit eum: & est sensus, Sermo meus non est hominis meri, sed Dei: nam quæ ego loquor Patris sunt, & quæ mihi Pater mandauit hæc locutus sum. Qui igitur est incredulus verbis meis, verbis Dei contradicit, sermonem Dei negat. Idcirco Pater & ipse sermo ab eis negatus & spre-

tus.

tus, ipse reos & damnatione dignos effici-
cient, & iudicabunt tanquam contemptores
sermonis Dei, & verborum Patris incredu-
los. Vt Heb. 10. Hæc dicit vt homo. *Quid
dicam & quid loquar.* Quia plus est dicere
quàm loqui, vt exprimeret Patris esse to-
tum quod dicebat vique ad minimam senten-
tiam seu verbum, vtrumque idem significare
putat. Euthym.

50. *Et scio quia mandatum eius vita æterna
est. Quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi Pater
sic loquor.*] Concludit causam damnationis
& iudicij, sermo meus iudicabit eum, quia
mandatum est, & præceptum Patris: & ego
scio quia mandatum eius vita æterna est, id-
est, in his seruandis quæ mandat; & quæ
de mandato eius denuntio vita æterna posita
est: vt qui crediderit & seruauerit, vitam ha-
beat æternam. Vnde colligimus mandatorum
Dei obseruationem causam esse meritoriam
vitæ æternæ, nosque operibus etiam iustifica-
ri. Mald. Qui verò non crediderit priuetur
vita æterna. Ex prædictis infert, hæc etiam
quæ modo loquitur esse verba Patris, nem-
pe se lucem esse, & sermonem suum illos in
nouissimo die iudicaturum, & cætera quæ af-
firmavit: sunt etiam de eodem Patris manda-
to. Ex Aug.

CAPVT XIII.

Lauat pedes Apostolorum.

1. **A**Nte diem festum Pascha.] Ioannes incipit Christi passionē narrare, sumpto exordio ab vltima eius cœna, vnde ad mortem discessit, quæ autem priusquam pateretur egerit, & docuerit, enarrat: præmittit ergo tēpus quando hæc facta sunt. *Ante, inquit, diem festum Pascha.* Sensus est, priusquam pateretur Dominus, festo enim Paschæ passus est: ante ergo hunc diem, hæc quæ modo refert facta sunt: ex Mat. 26. Mar. 14. Luc. 22.

Sciens Iesus quia venit hora eius, vt transeat ex hoc mundo ad Patrem.] Cum dixit *sciens*, ostendit Christum, nec ignarum, nec inuitum mortem obiisse: sed cū sciret quo tempore quo loco & qua ratione moriturus esset, sponte se ad mortem comparasse: vt notat Cyr. Theod. Mop. *Sciens*, ab omni nempe æternitate seu ab instanti incarnationis. Hora quæ nunc aduentasse dicitur, hora eius dicitur, quia disposita est ab eo, non fatali aliqua necessitate imposita. Erat eius secundum potestatem, non secundum aliquam necessitatem. Erat autem hora, vt transeat ex Aug. Alludit ad nomen Paschæ, quod transitum significat. Vel mortem transitum appellat, quia ab vno termino ad alterum recedebat, manens semper eadem persona, quæ filius Dei erat. Dicitur autem transire ex hoc mundo, non quòd inuisibiliter per prouidentiam adesse desistat, non quòd etiam nobiscum

in sacramento non maneat, Matt. 26. Sed quod ab hac mortalitate & miseria, & ab hominum oculis ad Patrem immortalis & pati nescius proficiscatur in cœlos secundum humanitatem. Tol. Vel mortem simul & ascensionem transitum vocat. ex Aug. & Chry.

Cum dilexisset suos qui erant in mundo, in finem dilexit eos.] Suos Apostolos intelligit, aut quia ab eo creati, aut quia ab eo electi, & prædestinati. 1. Tim. 2. aut quia domestici eius sunt. Cyr. ad omnes homines refert. *Qui erant in mundo*, idest, in loco miserationum & periculorum pleno. Itaque miseratione motus maiora dilectionis signa quam ante illis ostendit. Alij dicunt, *in finem*, idest, propter se, Christus enim est finis legis. Alij *in finem*, idest, usque ad mortem: ita ut pro illis moreretur: Alij *in finem*, vitæ suæ. Ex Aug.

2. *Et cœna facta.*] Tres cœnās Christus illa nocte fecit. Prima fuit legalis, illa Paschalis agni antea inchoata, nondum autem finita, aut continuo ea peracta, antequam alia inchoaretur. In hac Christum non lauisse pedes probat, quia eam cœnam stantem sumere oportebat. Et Evangelista ait eum surrexisse. Secunda fuit communis, quæ finita iam Paschali cœna, quæ non tam exsatiandæ nutriendæque naturæ quàm servandæ legalis cæremoniæ causa sumebatur, apponi solebat, ut qui agnum ederent, si largiore ad satietatem cibo indigerent, vîtatibus cibis saturarentur. Ante hanc aut inter hanc Christus non lauit pedes. Tertia fuit Eucharistia, quam nemo tamē aut Evangelistarum aut Apostolorum vocavit cœnam. Finita igitur secunda cœna, antequam tertiam, idest Eucharistiam

Etiam inciperet Christus; surrexit, & Apostolorum pedes lauit. Et hæc sola, quæ secundo loco fiebat, vſitato loquendi more vocabatur cœna. Nam prima nõ cœna ſed Phaſe aut Paſcha vocabatur; tertia autem nunquam niſi à nouis hæreticis cœna vocata eſt. Itaque ipſa verbi proprietas docet finita ſecunda illa quam diximus, cœna ſurrexiſſe Chriſtum, eumque diſcipulorum lauiffe pedes, iterum, vt Euchariftiam illis præberet recubiſſe. Præterea cùm hæc pedum lotionem docere Chriſtus voluerit oportere eos qui ad Euchariftiam ſumendâ acceſſerint eſſe mundos, credendum eſt poſt omnem aliam cœnam, & ante Euchariftiæ traditionem eam adhibuiſſe, ne quid aliud videretur ſignificare ex Mald.

Cum diabolus iam miſiſſet in cor vt traderet eum Iudas, Simonis Iſcariotæ. } Hoc verbum, inquit Cyr. Chryſ. ho. 69. præmittit Euangelifta ante lotionem pedum vt Chriſti dilectionem & profundam humilitatem commendet, qui & eius qui iam eum tradere decreuerat, pedes lauare non recuſarit, & ſeipſum in cibum miniſtrare dignatus ſit. Et Luc. 22. expreſſit diabolo inſtigante Iudam hoc feciſſe: quod non eſt factum, vt culpa Iudæ in dæmonem transferatur: nemo enim propter dæmonis tentationem à culpa excuſatur: ſed vt iudicium contra diabolum in Chriſtum inſurgentem ſignificetur: princeps enim huius mundi iudicatus eſt, quia vnâ cū Iuda & Iudæis Chriſto innocentem mortem intulit; non tamen culpa vacarunt Iudas, & illi. Dæmon enim ſuadet non vim infert. Miſit autē in cor Iudæ; quando effuſione vnguenti indignatus abiit ad Iudæos, & de tradendo Domi-
no

no pretio cum eis convenit. Vt indicet neminem tam sceleratum esse mortalium, vt tantum facinus nisi auctore diabolo in animum inducere potuisset. Contrario tamen, idest diabolico spiritu Luth. & Calviniani, Deum peccati & quidem huius ipsius Iudæ auctorem faciunt: nec puduit Lutherum dicere, non minùs prodicionem Iudæ quàm conuersionem Pauli opus fuisse Dei. vt notat Mald.

3. *Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, & quia à Deo exiit, & ad Deum vadit, surgit à cœna.*] Causas explicat, quæ Christum ad ea faciendâ, quæ post cœnam facta legimus, induxerant. Quæ autem Christus post cœnâ fecit tria sunt, pedum ablutio, sacramenti & sacrificij corporis & sanguinis sui institutio; & mirandæ doctrinæ sermo: quorum duorum, nempe primi & tertij Ioannes meminit, secundum tanquam à cæteris Euangelistis copiosè narratū prætermisit: intentus his duobus describendis quæ cæteri omiserunt. Primum igitur quod Christum induxit ad hæc tria præstanda est, quod sciret, omnia data sibi à Patre in manus, idest, hominum salutem, & redemptionem ei esse à Patre commissam. Hæc eximia consideratio induxit vt miranda opera faceret, antequam discederet. Alterum, quod induxit est, scire & considerare se à Patre exiisse, idest, se esse Dei filium naturalem eiusdem cū ipso substantiæ, & potentiæ. Hæc consideratio induxit vt faceret quæ tanto amoris erga Patrem debebantur: considerabat enim ex vna parte quantum rebus à Patre suo demandatis incumbendum esset: ex altera sciebat se tantæ esse potentia, vt posset digna Patre æterno exhibere. Idcirco

circo voluit opus suæ omnipotentiae pro hominibus à Patre dilectis, & sibi commendatis facere, quale fuit seipsum in cibum eis dare, & sacrificium infiniti & inexhausti valoris relinquere; amor enim tantus erga Patrem non minus postulabat opus à filio, qui omnia poterat, nec se ob impotentiam, excusandi causam habebat. Tertium est considerare se ad Patrem vadere, idest, instare iam tempus salutis hominū consulendi, iam enim ad Patrem vadit, & visibiliter ab hominum conspectibus se remouet, per vicarium hominem, iam iam Ecclesiā suam gubernaturus, assistentiāque hanc visibilem deponiturus. Tempus igitur adest opportunum quantum sibi cordi salus hominum sit manifestandi: discessurus ergo exemplo, doctrina, & opere hominibus consulit: lauat pedes, mirum docet, opus facit supra omne miraculum, quo victum perpetuum ministrat. Hæc igitur sciēs, surgit à cœna, & lauare incipit pedes vt & exemplum præbeat, & rursus ad cœlestis cibi instituendi disponat sumptionem, & tantę doctrinæ capaces faciat. Hæc enim tria præambula, ad tria hæc opera referuntur. Surgit à cœna, idest, peracta cœna, antequam surgerent, antequam mensæ & ciborum reliquiæ remouerentur. Sic enim intelligendus est Mat. 26. cum dixit, *Cœnantibus autem eis*: & Paulus qui dominicam cœnā non Eucharistiam vocauit, vt ibidem notauimus. Quo autem modo intelligendum sit omnia filio à Patre tradita esse, vide Luc. 10. 22. & Mat. 11. 27.

4. *Surgit à cœna & ponit vestimenta sua, & cum accepisset linteum præcinxit se. Deinde misit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorum,*

rum, & extergere linteo quo erat præcinctus.] Singulare exemplum singulari diligentia describit minutissimas referens circumstantias. Ministrâ-
tis habitum Christus induit, linteo præcinctus, deposito suo vestimento, seu superiore veste vel pallio, retentâ inconsutili tunica: nō enim nudus manebat: socium non admittit, solus ipse aquam mittit in peluim, & linteo pedes extergit; quæ præter miræ charitatis erga proximū & humilitatis profundæ exemplum, quid in hominum redemptione ipse fecerit, & adhuc facturus erat, significabāt. Ipse enim exinaniuit se formam serui accipiens cum in forma Dei esset. Ex Aug. Ipse est qui solus torcular nostræ salutis calcavit; ipse est qui solus nostrorum obtinuit remissionem peccatorum, sordēsque scelerum abluit, & extersit linteo sue humanitatis, qua gratiam, qua lauantur, & gloriam, qua exterguntur, nobis obtinuit. Ipse est qui solus lauare potuit alios, qui mundus totus, nulla alterius indigebat ablutione, quia iustus est, & iustos faciens, mundus & mundos reddens. Tol. Quot vestes Christus habuerit, vide apud Mat. 27. 35. *Vestimenta*, pluralis pro singulari.

6. *Venit ergo ad Simonem Petrum, & dicit ei Petrus, Domine tu mihi lauas pedes?*] Particula, *ergo*, tacitam illationem indicat. q. d. Quia cœpit lauare pedes discipulorum consequens erat ut ad Simonem Petrum deueniret lauandum qui inter discipulos erat, quorum pedes lauabat. Et indicat non fuisse primum cuius pedes lauare incœpit: nam dicit ei Petrus: *Tu mihi lauas pedes?* id est, tu mihi vis lauare pedes? Sæpe verba in sacris literis non effectum sed affectum

affectum declarant, vt notat Chryf. & Theop. In c.9. Mat.v.38. *Tu, qui filius Dei es. Mihi, homini & cōditione abiectissimo, & moribus peccatori, & iis manibus quibus oculos cæci aperuisti, quibus tot fecisti miracula? Prohibet sibi lauare non alienatione, sed reuerentia.* Cyr. Theod. Et quia non intelligebat Christi consilium, quidque ea ratione vellet significare. Eadem ratione recusabat Ioannes baptizare. Mat.3. Ex Leont.

7. *Respondit Iesus, & dixit ei: Quod ego facio tu nescis modo, scies autem postea.*] Q. d. Nescis ô Petre huius rei mysterium & causam: ideo me reuerentia morus lauare recusas, scito te nunc mysterium ignorare, paulò autem pòst, aliquid in hoc facto latere disces, quod si nunc scires non te excusares. Attende illud *Scies postea* eo dictum esse quia paulò pòst ablutione perfecta mysterium aperuit: *Scitis*, inquit, *quid fecerim vobis?* Ita Cyr.l.9.c.4. Chry. hom.69. ad tempus post resurrectionem & Spiritus sancti aduentum refert. Cœpit prius facere, deinde docere. Voluit autem discipulorum animos inducere vt sibi crederent, obedientiamque prius præstarent quam rationem obediendi intelligerent. Ea enim est perfecta inferiorum erga superiores obedientia quæ cæca vocatur: de qua Greg.l.2. in 1. l. Reg.3. Et quam indiscretam vocat Bernard. Quæres, quo consilio Christus lauit pedes? Fecit ad exemplum humilitatis, & vt singularem amorem & prouidentiam erga discipulos declararet: vt eorum pedes in prædicationem Euangelij præpararet: vt pœnitentiam necessariam esse ad percipiendam Eucharistiam significaret: vel conformationem

mationem significari, qua contra reliquias peccati, idest, contra malas inclinationes fortiores efficimur.

8. *Dicit ei Petrus: non lauabis mihi pedes in aeternum.*] Nondum penetrans Christi verbum in sua excusatione persistit. *Non lauabis mihi pedes in aeternum*, idest, nunquam patiar, nunquam feram. Vehementis affectus hæc vox est, excusanda à culpa, quæ à fide perfecta, reuerentia, dilectione, timore, & humilitate procedebat. Ex Chrys.

Respondit ei Iesus, Si non lauero te non habebis partem mecum.] Quem à proposito ratio non remouit, detrimentum quod non lotus passurus erat ad promptam obedientiam conuertit. Si, inquit, *non lauero te non habebis partem mecum.* Q. d. Tu propter me, & ex mei dilectione pedum ablutionem recusas, scito te minùs me dilecturum, & longiùs à me futurum si non te lauero. Attende non habiturum partem cum Christo dictum esse, vel quia peccatum inobedientiæ commisisset, quo gratiam perdidisset, Cyr. Basil. Vel in Petro omnes alloquitur docetque, neminem nisi à se lauetur neque liberari à peccato neque gratiam habere posse. Vel quia nisi lotus esset carnis & sanguinis Christi sumptione priuatus fuisset, per quam Christus in eo & ipse in Christo mansurus erat. ad hoc enim præcipuè lauabat pedes suorum, vt dispositis & mundis seipsum in cibum daret, & realiter cum eis vniretur. Et hoc est quod Petro comminatur, si non te lauero non eris particeps mei: nam conuiuium mei ipsius modo præparo iis solis quos lauero daturus. Petrus verbum hoc distinctè non intellexit tunc quando

quando prolatum est, sed id tantum concepit nihil se cum Christo habiturum commune, ab eoque esse separandum, nisi lotus fuisset, quod quidem magna erat poena: postea tamen rei mysterium cognouit.

9. *Dicit ei Simon Petrus: Domine non tantum pedes meos, sed & manus & caput.]* Qui prius ex humilitate & timore renuebat, nunc ex amore totum se lauandum offert.

10. *Dicit ei Iesus: Qui lotus est, non indiget nisi ut pedes lauet, sed est mundus totus.]* Recusat Dominus liberalem Petri voluntatem, & indicat hanc pedum ablutionem propter spiritualem munditiem & sanctificationem fieri. Dicit igitur non esse opus manus & caput lauare, sed solos pedes. Vt enim qui ablutus est semel, mundus est, nec est opus ad mundiciem iterum lauare, sed sat est si pedes lauet, qui propter vicinitatem ad terram quam calcant facillimè & citissimè sordes contrahant: ita Petrum lotionem interiori grauium peccatorum non indigere, sed ea tantum quæ erat ab aliquibus leuibus culpis, à quibus illa pedum lotio mundabat. Illa particula, *Sed*, vim habet causalis. q. d. Non indiget lauare quia totus est mundus. Hæc igitur lotio pedum ad interiorem munditiem ordinabatur, cuiusque signum erat. Tol. Alij sunt qui per illam lotionem Baptismum intellexerunt, quo qui semel est ablutus, cum non debere iterum baptizari, sed mundum esse totum, nisi fortè aliquod peccatum post baptismum admisissent. Alij dicunt totum esse mundum cui peccata remissa omnia sunt, tamen opus esse ut pedes
Tc lauet,

976 MANVALE IN EVANGELIUM
lauet, idest vt agat pœnitentiam, vt David. Ex
Orig. & Aug.

Et vos mundi estis sed non omnes.] Applicat
similitudinem ad discipulos. *Et vos*, inquit,
mundi estis: idcirco non indigeris nisi pedum
ablutione. Mundos appellat propter gratiam
& animæ sanctificationem quam tunc habe-
bant: nec lotionem alia opus erat illis præ-
ter eam, quæ à leuibus culpis, quæ faciliè con-
trahuntur, purgarentur. Hoc probat, non ad
exemplum humilitatis tantum hanc lotionem
factam esse, sed simul etiam ad sanctificationem,
& purgationem quandam, quæ non aliò ten-
debat nisi vt dignè conuiuio futuro corporis
& sanguinis Christi vescerentur. Ab hac mun-
ditia excludit proditorem, dicens, *mundi estis*,
sed non omnes: non eum nominat, ne alij fu-
rore in eum irruerent. Omnino tamen tacere
noluit, vt Iudas suæ conscientie stimulum, &
magistri clementiam, qui eius sciens proditio-
nem pedes lauit & latere permisit, sentiens
resipisceret: nòsque omnia Christo nota fuisse
intelligeremus: eiusque clementiam & pruden-
tiam cum inimicis imitemur. Ex Orig. &
Chryf.

11. *Sciebat enim quisnam esset qui traderet
eum.]* Causam reddit Euangelista cur dixerit
non omnes mundos esse; simulque Christi di-
uinitatem declarat, qui sine indice intima
cordium crimina agnoscebat. Ex Aug.

12. *Postquam ergo lauit pedes eorum accepit
vestimenta sua, & cum recubuiſſet iterum, dixit
eis.]* Dicit Euangelista iterum recubuisse, quia
è cœna huius lotionis causa surrexerat, vt s. d.
Postquam autem Dominus recubuit Sacra-
mentum

mentum instituit, & quæ sequuntur pronuntiauit: propterea Mat. *Cœnantibus*, inquit, *eis accepit Iesus panem, &c. cap. 26.*

Scitis quid fecerim vobis?] Ex facto suo humilitatis, & mutui inter eos obsequij argumentum deducit efficacissimum: *Scitis*, inquit, *quid fecerim vobis?* non est opus verbo explicare quæ oculis vidistis: ego Dominus & magister vobis discipulis & seruis laui pedes, humile & vile ministerium exereens: vobis vile videri non debet alterum alterius pedes lauare. Ex Orig.

13. 14. 15. 16. *Vos vocatis me Magister & Domine, & bene dicetis: sum etenim. Si ergo ego laui pedes vestros Dominus & Magister, & vos debetis alter alterius lauare pedes. Exemplum enim dedi vobis vt quemadmodum ego feci, ita & vos faciatis. Amen, amen dico vobis, non est seruus, maior Domino suo, neque Apostolus maior illo qui misit illum.*] Rectè dicitis quia sum Dominus & magister, & talis qualem me confitemini. Ecce igitur quis ego & qui vos sitis. Non vtitur Dominus hisce verbis vt iactet suam magnitudinem, sed vt eos ad humilitatem tanto exemplo & ad imitationem prouocet. Cætera quæ in hunc locum dici possunt, sunt per se perspicua & partim explicata apud Matth. cap. 10.

17. *Si hac scitis beati eritis, si feceritis ea.*] Q. d. Non hæc dico, vt vos doceam seruum non esse maiorem Domino, nec Apostolum eo qui misit illum, scio vos hæc scire: si autem vt scitis ita facitis beati eritis, & ea ratione dico vt faciatis & beati sitis. Beatos dicit in spe: vt Matth. 5. Et scire pro credere. Mald. Vnde col-

978 MANVALE IN EVANGELIVM
ligitur solam fidem ad salutem satis non
esse.

18. *Non de omnibus vobis dico. Ego scio quos elegerim.*] Ne suum proditorem ignorasse videretur, & vt eundem pudore & confusione à proposito deterreret, quòdque suum erat faceret, licèt nihil esset illi profuturum, excipit ab hac generalitate nomine tacito Iudam, dicens, non vos omnes beatos fore dico, quos hæc facturos scio; scio enim quos ego elegi, nempe quales sint, qualesque futuri, scio etiam non omnes facturos hæc, nec beatos futuros, nec ignorans elegi, sed sciens omnia: & quia scio propterea hæc dico. Aug. de electione ad beatitudinem interpretatur. Euthym. de electione ad Apostolatam. q. d. Quomodo ignorare possum quales sint quos egomet elegi? quomodo non cognoscam domesticos meos? Mald.

Sed vt adimpleatur Scriptura: Qui manducat meum panem leuauit contra me calcaneum suum.] Respondet tacitæ obiectioni, nempe, Si sciebas omnes quos elegisti quales futuri essent, quare proditorem elegisti? Respondet, scio quos elegerim; sed vt impleatur prophetia, adde, elegi etiam proditorem futurum; sic enim prædictum est Psalm. 40. *Qui manducat mecum panem*, idest, vnus ex meis discipulis & familiaribus, *leuauit calcaneum contra me*, idest, me supplantauit, dolo & fraude me cadere fecit: hoc enim est supplantare, plantam seu pedem inter alterius crura immittere in lucta aut cursu, & eum cadere facere: metaphoricè significans eos qui dolis & fraudibus alterum in suam impellunt, quod fecit Iudas osculo tradens

tradens iustum Vt non causam sed euentum significat. Ex Chryl. & Orig.

19. *Amodo dico vobis, priusquam fiat, vt cum factum fuerit, credatis, quia ego sum.] Dico, inquit, hæc vobis, vt cum videritis impleta, credatis me esse verum Christum promissum & Dei filium, qualem me esse prædicaui vobis. Vt quando Apostoli viderent Christum traditum & Iudam laqueo suspensum, recordarentur verborum Christi, qui hunc prædixit futurum proditorem, & hunc non esse mundum, nec saluaturn iri: vt hac ratione in fide confirmarentur, & sic tolleretur scandalum crucis futurum, quo eorum fides debilitanda erat. Amodo, idest cōfestim seu citò dico priusquam fiat. Ex Orig.*

19. *Amen dico vobis, qui accipit si quem mero, me accipit; qui autem me accipit, accipit eum qui me misit. Cum hac dixisset, Iesus turbatus est spiritu, & protestatus est & dixit: Amen, amen dico vobis quia vnus ex vobis tradet me. Aspiciebant ergo discipuli ad inuicem hesitantes de quo diceret. Erat ergo recumbens vnus ex discipulis eius in sinu Iesu quem diligebat Iesus. Innuit ergo huic Simon Petrus, & dixit ei; Quis est de quo dicit? Itaque cum recubuiisset ille supra pectus Iesu dixit ei: Domine quis est? Respondit Iesus: Ille est cui intinctum panem porrexero. Et cum intinxisset panem dedit Iuda Simonis I'cariota. Et post buccellā introiuit in eum satanas. Et dicit ei Iesus: Quod facis fac citius. Hoc autem nemo sciuit discumbentium ad quid dixerit ei: Quidam enim putabant (quia loculos habebat Iudas) quod dixisset ei Iesus: Eme ea qua opus sunt nobis ad diem festum, aut egenis, vt aliquid daret. Cum*

ergo accepisset ille buccellam continuò exiuit. Erat autem nox.] Hæc omnia explicata sunt apud Mat. 10. 40. & 26. 21.

31. Cum ergo exiisset dixit Iesus: Nunc clarificatus est filius hominis, & Deus clarificatus est in eo.] Ab hoc loco vsque ad cap. 18. refert Evangelista sermonem illum bene longum, & diuinorum præceptorum plenum, quem Christus peracta cœna egressoque ad prodicionem Iudæ; antequam a cœnaculo ad horrum Getsemani egrederetur, ad vndecim, qui reliqui erant, discipulos habuit. Quandiu Iudas apud illum mansit omnem orationem in eo cōsumpsit, ut eum à scelere concepto reuocaret: posteaquam vero abiit consolatur & instruit cæteros Apostolos de morte sua, docens non tam mortem quam glorificationem esse. Nunc, inquit, clarificatus est filius hominis, idest, nunc ego qui filius hominis videor & sum, clarificandus sum, & manifestandus quis sim, nempe filius Dei. Loquitur autem in præterito, quia id proximè erat futurum. Rursus addit, & Deus clarificatus est in eo, Ecce quo modo clarificabitur seu glorificabitur filius hominis dum manifestabitur esse filius Dei, & Deus glorificabitur in eo, idest filius hominis manifestabitur esse filius Dei. q. d. Nunc est tempus, quando homo hic, nempe ego, cognoscar esse filius Dei, & filius Dei qui in me latebat reuelletur & innotescat mundo. Clarificare appellat notam facere rem, notitia illustri & honorifica. Et videtur alludere & ad id quod dixerat cap. 12. Pater clarifica nomen tuum, & Pater responderat, Et clarificaui & iterum clarificabo, & ad noctem quæ tunc erat. q. d. Nox quidem est;

est; tamē nox ista magnā mihi claritatem afferet: nam tali notitia Deus in carne, & caro in Deo nota facta est. In morte autem Christi hoc factū est, nam & hominem illum Deum esse, & Deum hominem illum fuisse est cognitum ex ipsis mortis effectibus, quia mundum, diabolum, mortem, & peccatum superauit: & ex signis miris qualia nūquam visa aut facta sunt: vt s. d. cap. 10.

32. *Si Deus clarificatus est in eo, & Deus clarificabit eum in semetipso, & continuo clarificabit eum.*] Probat fore vt Pater filium clarificet, quia cū Pater ipse per filij mortem clarificandus esset, quemadmodum & per mortem Patri suo quodammodo clarificandus dicitur cap. 21. 19. & credendum esset Patrem propriam gloriam suam non neglecturum, sed quā diligentissimē curaturum, vt suas quisque res grauiter curat; clarificaturum profectō filium, idque quā primum. Si pro quia. Si, inquit, *Deus clarificatus*, idest, clarificabitur in eo, idest, Si clarificabitur Deus in ipso esse, quia Deus est homo; igitur Deus declarabit eum in semetipso, idest, non indigebit declaratione externa, vt sancti & Prophetæ, quos Deus manifestauit: sed Deus in eomet existens, quia homo ille Deus est, ipse declarabit & manifestabit eum in morte sua: quia etsi vt homo morietur, tamē diuinitas eius mira opera eder, quibus eum declaret esse filium Dei. Deum clarificare eum in semetipso idem significat ac diuinitatem in eo existentem declarare: ipsum hominem Dei filium esse. Adhuc adiungit, *Et continuo clarificabit eum*: Quia eum resurgere faciet virtute propriæ diuinitatis in eo existen-

tis : se suscitabit & seipsum clarificabit resurrectione & aliis miris operibus , quæ subsequuta sunt. Prior clarificatio ad mortem ; posterior ad resurrectionem & opera gloriosa refertur. Duplex glorificatio Christi : altera gloriosa , altera non gloriosa sed humilis. In morte glorificatus est , in humilitate : at in resurrectione gloriosè glorificatus , ut notat Orig. Hom. 6. in Exo. exponens illud gloriosè magnificatus est.

33. *Filioli adhuc modicum vobiscum sum Quæretis me : & sicut dixi Iudæis : Quo ego vado vos non potestis venire : & vobis dico modo.*] Affectum paternum erga eos aperit : filij diliguntur , at filioli tenerè amantur : necdum enim ad ætatem maturam spiritus peruenerunt. Quæ corda saxea sermo hic non emolliet quando discedere iam volens verbis suauissimis velut amplectitur & osculatur filios , quos pariturarat , & suamet carne nutrierat ? Aug. tr. 64. Modicum tēpus interpretatur vsque ad ascensionem. Addit, *Quæretis me*, idest, desiderabitis me habere vobiscum in tribulationibus , quas post meum discessum patiemini. Non enim potestis venire quò ego vado : quod etiam Iudæis dixi, idest, nondum est tempus discessus vestri : oportet vos in hoc seculo manere , in quo multa feretis aduersa. Attende illud, *Vobis dico modo*. q. d. Modò dico non potestis , quia aliquando venire poteritis & venietis. Quod paulò clarius expressit dicens Petro, *Non potes venire in modo*. Non poterant si spectes animum & voluntatem, quia nondum tanta erant fide, tamque cōstanti ut pro Christo mori possent. Vel quia nondum diuina dispositio obitus
eorum

eorum erat impleta, oportebat per mundum discurrere, verbum Christi gentibus prædicare, testes Christi resurrectionis esse: nondum ergo veniendum illis erat ad Christum & ad requiem cœlestem, ad quam se Christus recipiebat. Orig. & Chryf.

34. *Mandatum nouum do vobis, vt diligatis inuicem; sicut dilexi v. s. vt & vos diligatis inuicem.*] Paterno affectu demonstrato & periculorum admonitione præmissa, viuendi normam breui compendio docet. Hoc inquit mandatū nouum do vobis, vt diligatis inuicem: quod vt mentibus cordibusque tenaciùs inhæreret, vsque in vltimum hunc diem reseruauit. q. d. Nouum hoc præter omnia alia adiungo mandatū, quod à principio non exposui sed distuli. Nouum etiam quia tale præceptum numquam est datum: Est enim de dilectione qua Christiani hoc nomine & titulo, quo sub vno capite Christo & vno corpore sunt, se mutuo diligunt. Nimia & vehemens apparet Christi dilectio erga suos, quorum singulos ab omnibus diligere præcipit. Rursus prouidentia singularis agnoscitur: si enim seruatur eius præceptū nemini deerit aliquid, qui enim ab omnibus diligitur omnium habet auxilium, nulla re indiget: aliorum enim res, dilectio facit cōmunes. Chryf. Cyr. Theod. Rup. nouum vocari dicunt quòd in veteri lege iubemur proximum nostrum sicut nos ipsos diligere; Nunc autem plusquam nos ipsos diligere iubeamur: cum iubeamur ita nos diligere mutuo, sicut Christus dilexit nos, & Christus nos plusquam seipsam dilexerit. Alij nouum dici quemadmodum lex Evangelica noua dicitur, & nouum

testamentū, quia quamvis antè esset, tamen per Christum quasi nouo addito spiritu promulgatum est. Alij quia propter desuetudinem antiquatum videretur. Alij, quia obrutum erat cæremonijs quodammodo in veteri lege, non apparebat, sublati verò in noua apparere, & elucere cœperit. Alij propter nouam formam quod pro regula dilectionis non iam nos ipsi, sed Christus ipse ponatur: *Sicut dilexi vos*: qui certior ac melior omnino sit. Mald. dicit si cum simili dilectionis mandato, quod ante erat conferatur, nouum dici, non quòd nouum sit, neque quòd nouo proponatur modo, sed quod cum illud sæpe discipulis commendasset, iterum commendet, quemadmodum si nouum esset, & si numquam illud audiuisent, q. d. De nouo vobis do. Sic dicimus, fac nouam confessionem, nouam communionem, quemadmodum si numquam ante confessus esses. Si verò ad cætera mandata, quæ discipulis Christus tradiderat, conferatur, nouum Hebraica phrasi dicitur, non quia nouum, sed quia præstantissimum: vt Mat. 26. 29. & Pl. 95. Ex Aug.

35. *In hoc cognoscant omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad inuicem.*] Confirmat hæc oratio Toleti expositionem vt de mutua inter Christianos charitate seu dilectione sit sermo. Hæc enim symbolum & signum est, quo Christus suos discerni vult à cæteris gentibus & populis: & verè olim tale fuit: vt refert Tert. quam Gentes admirabantur dicentes, Videte quo modo se inuicem diligant. Non hoc priuilegium miraculis, quæ à malis etiam fieri possunt, sed dilectioni concessum

cessum esse, ait Chrysostom.

26. *Dicit ei Simon Petrus: Domine quo vadis?*] Non discendi, sed magis sequendi Christum desiderio paratum se exhibens ipsum sequi: ut annotat Chryl. ho. 72. Cyr. Leont. adhuc enim vehementi erga Christum dilectione, & affectu suo fidens verbis illis, *Non potestis venire*, plenam fidem non adhibet: sed existimans dictum esse, quia Christus propter pericula eos recusaturus venire putabat, idcirco petit, *quo vadis?* q. d. Quod est hoc iter, quod peragis tam plenum periculis & difficultatibus, ut non possim ego tecum venire? Adhuc Petrus passionis mysterium ignorabat, nec perfectè assequebatur. Zelus bonus & affectus laudandus, quo quæ ignorabat interrogare non puduit; Petrus tamen in hoc probandus non est, quod suis verbis plus æquo fidebat. Chryl. & Aug.

Dicit ei Iesus: quòd ego vado non potestis me modò sequi.] Negat sequelam, sed spem concedit. Non, inquit, potes sequi: non absolutè, sed modò; ut vers. 33. tum quia nondum completa erant quæ de Petro diuina ordinatione disposita erant; multa enim per ipsum facienda decreuerat Deus, quæ post Christi ascensionem effecta sunt: tum quia nondum acceperat robur, & vires illas spiritus, quibus mortem intrepidè subiret. Oportebat Christum præcedere & mortem superare, ait Cyr. l. 9. c. 16.

Sequeris autem postea.] Mortem crucis significat, quod mortis genus Petro fuit concessum, ut verè secuturus dicatur Christum.

Dicit ei Petrus: Quare non possum te sequi modò? animam meam pro te ponam. Respondit Iesus: Animam tuam pro me pones? Amen, amen dico tibi, non

cantabit gallus, donec ter me neges.] Hæc exposuimus apud Mat. 26 Itane facies pro me quod ego nondum pro te? præire potes qui sequi non potes? ait Aug.

CAPVT XIV.

Sermo Domini post cœnam.

1. **N**on turbetur cor vestrum : creditis in Deum & in me credite.] Continuat Dominus sermonem illum mirabilem, quem ad discipulos egresso Iuda post cœnam habere cœperat, c. præcedenti vers. 31. quem Petrus interrogatione sua interruperat. Postquam ergo Christus illi respondit, redit ad sermonem suum, & vt ante faciebat omnes discipulos alloquitur. Ait ergo, *non turbetur cor vestrum.* Quod adiecit quia multa discipulos turbabant; Christum nempe discedentem audire, rursus se non posse quod ille ibat venire: præterea vnum eorum Christi proditorem futurum, adhuc Petrum qui primus erat eorum, ante galli cantum ter negaturum Dominum. Ex his omnibus tristitia & formidabilia concipientes contristati sunt, & timuerunt. Tristitia de Domini discessu erat, timor verò de his quæ sibi iam iam superuentura metuebant. Magister autem non destitit eos consolari miris modis, idque diuino sermone ad eos habito: qui omnibus fidelibus in huius mundi pressuris & periculis degentibus maximam cōsolationem & mentis illustrationem adfert. Incipit

cipit ergo ab hac animi eorū turbatione. *Non,*
 inquit, *turbetur cor vestrum*: deponite discipuli
 timorem, quem de meis verbis concepistis: non
 est cur turbati debeatis. Cyr l. 9. c. 29: Non
 turbationem, inquit, reprehendit, ne turbati &
 adhuc turbandi desperarent, nec probat, ne ea
 absorberentur: sed modestissime admonet,
Non turbetur cor vestrum; non dicit, nolite
 turbari, cum non sit in manu hominis turba-
 tionem omnem expellere: nec vitiosa semper
 est: quia & Christus turbatus est: sed dicitur.
Non turbetur cor vestrum. Idest, ratio à recto &
 vero his passionibus succumbens ne dimo-
 ueatur, sed si turbatur & commouetur inferior
 pars, & sensus, cor tamen & mens recto, & ve-
 ro inhareat, & immobilis perduret. Ad hoc
 monet ut non ea quæ humanitatis sunt respi-
 ciant, sed quæ diuinitatis sunt intueantur:
 tunc cessabit timor omnis, cum credent eum
 qui moritur, & qui vadit, Deum esse, ab omni
 periculo liberare potentem: qui si noluisset
 mori, aut pati, eum nemo cogere potuisset: quo
 protegente nihil eis nocere poterit. Dicit ergo,
 sicut vos creditis in Deum, & fatemini ab om-
 ni eum posse periculo & malo liberare; credite
 in me etiam quia Deus sum. Hebr. vt lo. 5. Sen-
 sus est. Me æqualem & eundem Deū cum Patre
 credite, & in hoc mentis aciem figite: & non
 erit cur vestrum cor turbetur, in omnibus quæ
 euenient; me enim volente & disponente fient:
 si me ira potentem confitemini & confide-
 ratis, nihil est quod de meo discessu tristemi-
 ni, nec vllum vestrum malum formidetis: sum
 enim Deus qui omnia possum. Vide quantum
 ratio contra omnes turbationes fide firmetur.

nullus

nullus enim mœror, nec tristitia, nec timor rationem auertet à vero quandiu in hoc fixa manebit; nempe Christum illum qui patitur & vadit, ipsum esse Deū, cui nihil mali accidere potest, & qui ab omni malo suos liberare valet. Discipuli verò in his quæ solius humanitatis erant, considerantes in his turbabantur. Ex Aug.

2. *In domo Patris mei mansiones multe sunt. Si quo minus dixissem vobis: Quia vado parare vobis locum.*] Cum ad ponendum tristitiam & turbationem & fidendum in se eos prouocasset, incipit modò aperire bona quæ per ipsum turò expectare debeant, ait Ians. vel vt Tol. instruit & consolatur eos, ex illa parte qua dictum erat, *Non potestis venire:* & rursus Petro, *Sequeris postea.* Et sensus est, Ne etiam cōtristemiui nec timeatis, quia audistis me vadere, nec vos posse venire, solique Petro promissum aduentum: non hæc dicta existimeris quasi non sit locus pro omnibus vobis: non enim ita est. Nam in domo Patris, quò ego vado, sunt multe mansiones: non pro me aut Petro tantum, sed pro vobis etiam & pro innumeris alijs. Nō est hæc causa cur non possitis venire, sed quia necesse est me prius ire vt vobis præparem locum. *Si quo minus, dixissem vobis.* Id est, si non essent multe mansiones in domo Patris mei, certè vos eius rei admonerem, nec vos deceptos esse paterer. Quare autem dixisset, causam adiungit, *Quia vado vobis parare locum,* causa vestri discedo, & vado vt apud Patrem locum vobis præparem. Si igitur non essent mansiones profectò certiores vos facerem: quandoquidē ea de causa vado. Ex Aug. Obijcies, si hæ mansiones

mansiones sunt apud Patrem quid opus era. preparatione? Respondeo fuisse quidem mansiones, tamen ianua cœlestis erat clausa: nemo enim quantumuis iustus & sanctus ingredi potuit regnū cœlorū, nisi prius Christus aperiret morte sua ianuam: omnes enim in limbo detinebantur, donec Christus pretium redemptionis solueret morte sua. Nec ingressi sunt regnū cœlorum donec Christus resurgens & ascendēs viam faceret, hoc est præpararet locum in quo mansiones sunt, aperiret ianuam cœli, solueret pretium mansionum ipsarum, iter & viam sterneret cœlestem. Hæc omnia Christus fecit morte sua & resurrectione sua: idcirco parauit locum, vt ad mansiones, ab æterno & Deo iustis destinatas perueniri possit. Easdem mansiones quas prædestinando præparauit, præparat operando, ait Aug.

Et si abiero, & præparauero vobis locum, iterum venio, & accipi m. vos ad meipsum, vt vbi sum ego & vos sitis.] Continuat sententiam, eos certos faciens venturos secum, quāuis non modo. Vado, inquit, parare locum, & postquam abiero & præparauero, iterum veniam ad vos, in secundo aduentu: & assumam vos vt mecum sitis apud Patrem. Non igitur est nec cur tristemini de meo discessu; qui tam utilis & necessarius est vobis, per quem aditus patebit in regnum Dei: nec cur timeatis, quia dictum est vos non posse venire, quia venietis mecum; modò non potestis quia non est locus paratus, via non est strata, aperta non est ianua: tamen quando hæc facta fuerint poteritis, imò ego veniam & assumam vos vt mecum sitis in æternum. Colligitur ex hoc loco nemi-

990 MANVALE IN EVANGELIUM
nem ante Christum ingressum esse in cœlum:
vt confir. ad Heb. 11. 39.

4. *Et quo ego vado scitis, & viam scitis.*] Intellexit Christus qui corda scrutatur discipulorum desiderium : scire enim cupiebant quò vaderet, ideòque adiungit hæc verba vt animum excitaret interrogandi, sicque rem ipse explicaret apertius. Scitis quò vado, nec solum hoc, sed etiam viam qua ad locum quò vado perueniendum sit. Noua etiam ratione eos consolatur, quia discedente eo, quem diligimus, maximum affert solatium scire quò vadat, & viam qua ad eum peruenire possimus. Ex Chryl.

5. *Dicit ei Thomas : Domine nescimus quò vadis, & quomodo possumus viam scire?*] Reuerenter vt putat Chryl. ex affectu & cupiditate sciendi quò abiret obijcit Thomas, *Nescimus quò vadis* : viam ergo non possumus scire: ignorato enim termino viam ad illum ignorari necesse est. Thomas ergo vt induceret Christum id desiderantem ad explicandum quo abiret, omnium ignorantiam proponit. *Nescimus*, inquit, non ego solus sed omnes nos. Quam cæterorum ignorantiam facile sibi persuasit Thomas, quia primum eorum Petrum interrogantem audiuerat, *quò vadis?* nec responsum acceperat. Si igitur Petrus ignorabat, cæteros ignorare non dubitauit Thomas. Ex Aug.

6. *Dicit ei Iesus: Ego sum via, veritas & vitæ: nemo venit ad Patrem nisi per me.*] Respondet Dominus non solum ad verba Thomæ, sed ad animos discipulorum; non enim confirmati erant in promissione Christi. Si abiero & præparauero,

parauero, veniam ad vos & assumam ad me: vt vbi ego sum & vos sitis. Idcirco declarat viam & promissionem confirmat. Ego, inquit, sum via, per cuius fidem oportet venire; propter doctrinam, quia viam nobis ostendit, idest, legem dedit quam si obseruauerimus ad Patrem perueniemus, & sine qua peruenire non possumus; propter imitationem, quod nemo possit nisi eum imitando ad Patrem ire; propter meritum quo nobis ipse impeditam ante & interseptam viam patefecit. *Ego sum veritas*, qui non solum non fallo, non mentior: sed possum: quæ ergo promisi faciam. Non ergo dubitetis me venturam ad vos & assumpturam ad me. *Ego sum vita*, quia etiam si mortui fueritis & occisi, reuocabo vos ad vitam vt assumamini ad me, quando veniam. Vel quia vitam æternam præbet, vel quia non nisi per ipsum vitam consequi possumus. Vel Hebraismus est, ego sum via vera & ad vitam ducens, aut ego via veritatis & vitæ. Arabula per hominem vt venias ad Deum, ait Aug.

7. *Si cognouissetis me, & Patrem meum utique cognouissetis.*] Q. d. Qui mei perfectam fidem habent, Patris etiam fidem habent: vna enim vtriusque est diuinitas & substantia, quæ sicut diuidi non potest, ita & cognitio & fides indiuisa est. Hæc est ergo causa, cur nesciatis, quò vadam, quia me perfectè non nostis. Ex Hil. 7. de Trin.

Et amodo cognoscitis eum & vidistis eum.] Pro-mittit cognitionem hanc & fidem perfectam citò dandam. Amodo enim, idest, deinceps, seu ex nunc, cognoscetis Patrem, & me, nèpe quando post ascensionem missus est Spiritus san-
ctus;

ctus, infundens fidem perfectissimā, & integerrimā, qua nouerunt Patrem, ad quem Christus ut homo ibat, & ad quem ipsi perducendi erāt. Et ne se diuersum à Patre esse significare videretur, quia dixit se esse viam ad Patrem, cum sit verè vnius substantiæ cū Patre; & ne eos omni planè cognitione Patris priuatos esse visus esset significare; adiunxit, & *vidistis eum*, nempe in me existentem. Viderant enim eum in Christo per humanitatem, quia cū sit vna diuinitas filij & Patris, qui per humanitatē videbat Deum, videbat etiam Patrem per opera miraculorum: nam etiam Pater illa opera mira per humanitatem efficiebat, vnā cum filio. Qui ergo videbat Christum videbat Patrem; tamen non agnoscebat nisi is qui perfectam fidē habebat: sicut is qui videt eum qui rex est, nescit tamen eum regem esse; videt regem, sed regem non agnoscit. Vel tempus visionis separauit à tempore cognitionis. Hil. de Trin.

8. *Dicit ei Philippus: Domine ostende nobis Patrem & sufficit nobis.*] Audiens Philippus Patrem amodò cognoscendum tantę cognitionis ardens desiderio dicit, *Domine ostende nobis Patrem, & sufficit nobis.* Sufficit inquit, ad deponendum omnem timorem. q. d. Tu nos de tuo discessu & aliis, quę dixisti, tristes & timidos consolari & cōfirmare conaris promissione aduentus tui & assumptionis nostrę ad te, & pręparationis mansionum: at ostende nobis Patrem & sufficit nobis, vt timore & tristitia depositis non opus sit te pluribus vti rationibus. Hil. 7. de Trinit. & Aug.

9. *Dicit ei Iesus: Tanto tempore vobiscum sum & non cognouistis me? Philippe qui videt me videt*

& Patrem meum.] Arguit ignorantiam Philip-
 pi, ex qua talis procedebat petitio: Patrē enim
 à Christo separatum, quales humani patres sūt
 putabat, quorum filij cognosci possunt nō vi-
 sis parentibus. Idcirco Patrem sibi ostendi pe-
 tit quasi iam nouerit filiū, Patérque solus co-
 gnoscendus superesset. Multum autem in hoc
 decipiebatur: filius enim Dei nō est à Patre se-
 paratus, cum vna & indiuidua sit vtriusque
 natura, & substantia, vt qui videt & cognoscit
 filium, videat & cognoscat simul Patrem. Ex
 hac ignorantia petit, ostende nobis Patrem. At
 Dominus ad radicem & causam petitionis cō-
 uersus dicit, *Tanto tempore vobiscum sum, & non*
cognouistis me? q. d. Putas Philippe te me nouis-
 se, & Patrem tibi cognoscendum superesse? non
 sic est, non enim me nouisti quem profectò de-
 buisses nosse tanto tempore à me edoctus. Si
 enim me nouisses, nouisses vt Patrem. Gr. Non
 cognouisti me Philippe. Et sic in vno multi re-
 prehenduntur. Scito qui me videt, Patrem etiā
 videre simul. Duplex est visio, mentis & corpo-
 ris: visione corporis Deus videri non potest per
 se, tamen videtur per aliud. Quādo enim Deus
 olim in corporeis figuris apparebat, videri di-
 cebatur etiam oculo corporeo: non quidem
 in se, sed in figura repræsentante. Ita etiam in
 humanitate assumpta Deus videbatur: erat
 enim Deus vnitus homini qui videbatur. Et ea
 ratione qui videbant Christum, videbant Deū
 non per se, sed per humanitatē illam. Cum igi-
 tur natura & diuinitas illi vnita humanitati,
 sit eadem Patris & filij, non poterat videri filius
 quin simul videretur Pater: quod esse non pos-
 set nisi vna esset vtriusque natura, & simul etiā
 homo.

homo ille Deus esset. Hinc multi articuli fidei comprobantur: nempe hominem illū esse Deū: Patrem & filium eiusdem esse naturæ contra Arianos. Item alium esse Patrem, alium filium in personis contra Sabel. Et de hac visione sententia ista procedit. Si autem loquimur de visione mentis, tunc aut fides est, aut visio intuitiva: si de intuitiva loquamur, verissimum est qui videt Patrem videre filium, & qui videt filiū videre Patrem. Si autem de fide quæ etiam in Scriptura visio dicitur 1. Cor. 13. qui videt filiū videt Patrem. Qui enim filij diuinitatem confitetur, eum Patris diuinitatem fateri necesse est, cum vna & eadem sit. Hil. 7. de Trin. Et Aug.

10. *Quomodo tu dicis: Ostende nobis Patrem? non credis quia ego in Patre, & Pater in me est?*] Ostensa veritate dictum Philippi carpit, quasi ex imperfecta procedens. Si igitur, inquit, qui videt me videt & Patrem, cur ergo petis vt ostendam tibi Patrem, quasi à me separatum, cū ego in Patre & Pater in me sit, vnāque sit vtriusque diuinitas? Suauiter reprehensione vtitur, *Non credis?* q. d. Caue ne ita dicas, attende quod petis nam id dicere & petere, est non credere me esse vnum Deum cum Patre ex Aug.

Verba quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor: Pater autem in me manens, ipse facit opera.] Ab effectu probat se esse in Patre & Patrem in se; nempe ex verbis & doctrina sua quæ satis indicat eum non esse hominem merum, sed Deū, vnus cum Patre substantiæ: non solū quia Christus id exprimebat, sed quia doctrinæ qualitas & efficacia hominis meri non erant; vel inimicis fatentibus, *Nunquam sic locutus est homo.* At si hoc non satis vobis est, opera considerate, quæ

quæ solius esse Dei negare nemo potest: suscitare enim mortuos, illuminare cæcos, aperte opera Patris sunt, & ex hoc colligetis me esse in Patre & Patrem in me, idest, me eandem cū Patre habere diuinitatem. Inde enim procedit, si ego loquor, ipsum etiā mecum loqui, & si ego operor, ipsum etiam operari quantum ad substantiam: tamen quantum ad significationem verba & opera filio tribuebantur, quia persona filij erat vnita humanitati illi, non autem persona Patris, & hac ratione Christus dicebat, se esse filium Dei, non autem dicebat se esse Patrem: quamuis hoc verbum & hoc opus factum esset à filio & Patre, quia à Filio procedebat per humanitatem tanquam instrumentum suæ personæ coniunctum, & à Patre per eandem humanitatem, sed tanquam per instrumentum separatum respectu personæ: Ex Hil. Chryf. & Aug.

11. *Non creditis quia ego in Patre & Pater in me est? Alioquin propter opera ipsa credite.*] Concludit quod probare intendebat: & sensus est, si non creditis me in Patre & Patrem in me esse, idest, si propter verba sola mea & mihi simpliciter affirmanti fidem non habetis, saltem propter opera ipsa, quæ Patris sunt, credite; nisi enim Pater in me maneret talia opera non facerem. Hil. Chryf. & Aug.

12. *Amen, amen dico vobis, qui credit in me opera qua ego facio, & ipse faciet, & maiora horum faciet.*] Hortatus erat discipulos vt crederent cū esse in Patre, & Patrem in se; ex operibusque ipsis facile illos posse cognoscere Patrem esse in se. Ad hanc eandem fidē præter opera nouū inducit argumentum. q. d. Si opera quæ ego facio

cio non vobis suadent, me esse in Patre, & Patrem in me, suadeant saltem opera quæ facturi sunt credentes in me, & me esse in Patre, & Patrem in me: nam hi facient opera quæ ego facio, nempe opera Patris & diuinitatis. Vis argumenti in eo est, qui me esse in Patre, & Patrem in me, hoc est me esse filium Dei Patri cōsubstantialē credent, facient opera mira quæ ego facio propter fidem hanc. Igitur verum est me esse in Patre & Patrem in me: nisi enim hoc verum esset, qui id credit non efficeret opera talia per hanc fidem. *Et maiora horum facies*, maius enim fuit vmbra Petri sanatos esse infirmos quàm tactu simbriæ Christi: vt dicit Aug. tract. 72. vt ostenderet eos sua auctoritate non propria ipsorum facturos esse. Alij se ostendisse Deū, quòd dicat se multò maiora per eos facturum esse miracula quàm per se viuens fecerit. Theod. Heracl. tribus rebus Apostolorum miracula miraculis Christi dicit excelluisse. Primò, quòd ipsa per se maiora fuerint, vt quod de vmbra Petri iā diximus Act. 5. Secūdo quòd Christus nullum nisi beneficij loco miraculum fecerit, vt mortuos suscitare, agrotos curare; Apostoli non solū ea quæ ad beneficentiam hominū, sed etiam quæ ad pœnam pertinerent: sicut Petrus Ananiam & Saphiram solo interemit verbo, Act. 5. 9. 10. Sic Paulus Elymam illum magum excecavit, Act. 13. Et Corinthium illum iuuenem Satanæ vexandum tradidit. 1. Cor. 5. Postremò quòd Christus non nisi in Iudæa, Apostoli per totum terrarū orbem miracula fecerint: itaque fama etiam & celebritate superarunt Christi miracula. Addit Christum non nisi vna locutum lingua, Apostolos

stolos innumeris. vt Ruper.

13. *Quia ego ad Patrem vado. Et quodcumque petieritis in nomine meo, hoc faciam, vt glorificetur Pater in filio.*] Reddit causam cur credentes in eum faciant opera, quæ ipse fecit, & maiora. Illud autem primum verbum, *quia vado*, causa est cur credentes faciant, q. d. iam ego in hoc seculo visibiliter non ero, idcirco hoc munus meæ manifestationis credentibus in me relinquo, & ipsi facient, & prosequentur facere opera mea. Ita Chry. ho. 73. exponit verbum *ad Patrem*, causam reddit cur maiora facient, quia inquit, ego iam ad Patrem vado: tempus humilitatis meæ & abiectionis completum est, gloriam meam recipiam: quia passurus, & pro hominibus moriturus veni, ideo feci opera mira, quibus in me homines credere potuissent si voluissent. At non ea omnia feci quæ si fecissem, ad me omnes traxissem: non enim locum darem morti meæ & redemptioni. At nunc ad Patrem gloriosus vado: nomen meum manifestandum est gentibus & populis: idcirco maiora, & quæ ego non feci, facient discipuli & fideles mei; ita Cyr. l. 9. c. 41. Verbum, *Et quodcumque petieritis in nomine meo, hoc faciam*, vtramque complet rationem. Vado quidem & ad Patrem, vado non vt otiosus sim, sed facturus quodcumque petieritis in nomine meo, id est, ad nominis mei inuocationem faciam omnia, per quæ Pater glorificandus est in filio, id est, quibus manifestabitur diuinitas mea, secundum quam Pater in me est: glorificatur enim Pater in filio dum filius ostenditur consubstantialis ipsi Patri per illa opera quæ facit filius qui Christus est. Hæc igitur est causa cur facietis

cietis opera, & maiora, quia ego vado & ad Patrem. Et sic vado vt faciam quidquid petieritis Patrem in nomine meo: quidquid, inquam, per quod diuinitas mea quam habeo cum Patre communem, manifestanda est. Ex Aug.

14. *Si quid petieritis in nomine meo, hoc facia.* Repetit idē asseuerandi causa, vt ait Euthy. voluit enim fixum in illis manere, expedire ipsis vt ad Patrē abiret, vt sit generale documentum omnibus credentibus, & verba ista non de miraculis, vt præcedentia, sed ex his quæ vnicuique ad propriam salutē spiritualē necessaria sunt, procedunt: loco enim præsentia suæ relinquit & dat petitionē in nomine suo. Dicitur autem, *petieritis me, in nomine meo.* Petere Christū est orationem & petitionē dirigere ad Christū, petere autē ipsum in nomine eius est, ea quæ rogamus ipsiusmet merito & virtute ac fide petere, vt ipse sit quē petimus, & ipsemet sit, cuius merito impetrare speramus quod petimus, quod sine fide in ipsum esse non potest. Sic primum documentum fuit ad fidei confirmationem, hoc secundum de petitione.

15. *Si diligitis me mandata mea seruare.* [Post fidē, post petitionē hoc tertium adhibet documentum, *mandata, inquit, mea seruare si me diligitis.* Q. d. Aliter in mea dilectione nō manebitis. Si ergo me diligere cupitis, seruare omnia, quæ vobis mandauī; sine quorū obseruatione nemo me diligit. Rectē aduertit Cyr. l. 9. c. 43. mandata sua dicere, vt se Deum in hoc significet. Cū enim prius mandata Patris pronun-
tiasset, Io. 12. nunc sua affirmat. Aduertit iterū cū petitione coniungi mandatorū obseruan-
tiam,

nam, ille enim petit & impetrat qui eius à quo petit mandatum & voluntatem facere studet: multi non exaudiuntur quia malè petunt, Iac. i. malè autem petit, qui mandata nolens custodire perit. Aug.

16. *Et ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis, ut maneat vobiscum in aeternum.*] Seruantibus mandata promittit hunc paracletum, qui non nisi diligentibus datur. Ita Aug. tract. 74. Et hæc promissio fit de plenitudine Spiritus sancti, quam plenitudinem præcedit mandatorum observatio. Sunt etiam verba & argumentum consolandi eos, & confirmandi, ut Christo discedente perseverent in fide, & dilectione, & observantia mandatorum eius. Paracletus hic Spiritus sanctus est quem dedit Pater post ascensionem Christi in cælum. Loquitur autem Christus, ut homo, *rogabo Patrem*, ut det, cum reuera vnà cum Patre dederit. At ut ostenderet suis meritis, quæ habuit ut homo, & sua intercessione qua etiam intercedit ut homo, factum esse ut Spiritus sanctus mitteretur; idcirco dicit, *ego rogabo Patrem*. Rursus ut induceret eos ad magno & læto animo ferendum hunc discessum. q. d. Non sit vobis molestus discessus meus: ego enim apud Patrem existens rogaturus sum ut det vobis alium Paracletum, cùmque meis precibus dabit. Alium dicit, ut significetur personalis distinctio inter filium, & Spiritum sanctum. Est enim filius Paracletus, est Spiritus sanctus Paracletus, sed alius, quia distincta persona: ut in hoc quod uterque Paracletus est consubstantialitas: in eo quod alius, distinctio personalis insinuetur. Si Paracletus promittitur, non est

V v quodd

quòd tristitia sit de discessu. Paracletus enim consolationem promittit, quia idem significat ac consolator. Rursus si Paracletus dabitur recedat timor: est enim Paracletus etiam exhortator, & incitator, quod ad fortitudinem spectat. Alij dicunt Paracletum quasi magistrum dici. Alij quasi aduocatum, quòd postulet pro nobis gemitibus inenarrabilibus Rom. 8. Sequidem venisse vt Paracletum, sed ad breue tempus paulò post ad Patrem rediturum: Spiritum sanctum verò ita venturum vt numquàm moriatur, sed maneat in æternum. Hebraismus ait Rup. idest, toto huius vitæ decursu. Vel dixit, *in æternum*, idest, quia ad vitam æternam erat eos perducturus. Magna promissio à gratia numquam excidere ait Chrys.

17. *Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere, Quia non videt eum, nec scit eum.* Quem paracletum dixit, spiritum veritatis vocat; vt per hoc Christus discipulis significet, ab illo non solum consolationem eos accepturos, sed etiam perfectam veritatem docendos. Dicitur autè spiritus veritatis ab effectu, quia doctor est, & magister veritatis, eamque hominum cordibus infundit. Est autem triplex veritas. 1. res ipsa per vmbas figurata, & per figuras significata. Sic canit Ecclesia, *Vmbra fugit veritas*. 2. est promissionum complementum. 3. diuinorum cognitio ad salutem necessaria, vt Io. 19. & 17. Has tres veritates Evangelium continet: ideo sæpe nomine veritatis appellatur. Ep. 1. Gal. 3. ideo se doctorem in fide & veritate Paulus nominat. 1. Tim. 2. Thes. 2. Addit mundum, idest, malos & incredulos non posse accipere hunc spiritum veritatis: & rationem

tionem adiungit, quia non videt eum, idest, quia non scit, seu non cognoscit eum: si videret aut sciret modo aliquo acciperet: at non videt, nec scit, ideo nullo modo capere potest. Non videt mundus spiritum, quia carnem non assumpsit, in qua videtur sicut filius, qui carne sumpta visibilis factus est; non ergo mundus videt: cum ergo mundus nec videat spiritum, nec sciat capere, non potest eum. Alia Christi ratio est; visus est enim à mundo in carne, ideo mundus modo aliquo accepit eum: At non sciuit, quia nec credidit, nec affectu recepit: accepit corpore, sed non mente: Spiritum sanctum autem nec corpore, nec mente. Rectè dixit mundum non posse videre eum, ne paracletum audientes aliam incarnationem suspicentur ait Chryl.

Vos autem cognoscetis eum, quia apud vos manebit, & in vobis erit.] Mundo negatur visio & cognitio: Discipulis verò non visio sed cognitio promittitur. Vos autem cognoscetis eum mente & affectu, quia apud vos manebit, quia vobiscum interius conuersabitur perseneranter docendo, instruendo, consolando, curam vestri gerendo. Nec solum apud vos manebit, sed erit in vobis, quia dona sua pretiosa vobis infundet. Christus quantum ad præsentiam corporalem, manebat apud discipulos, tamen non erat in eis: Spiritus sanctus, inuisibiliter vtrumque habet, & manet apud iustos quadam spiritali protectione, & conuersatione. Est etiam in ipsis per gratiam & dona sua, quarum ratione iusti vnionem quandam habent cum Spiritu sancto, & per seipsum, vt putat Rup.

18. *Non relinquam vos orphanos.*] Q.d. Paracletus alius dabitur vobis, non tanquam tutor pupillo loco Patris defuncti, nam & ego curā vestri agam, paternum officium non desero. Hoc verbo suam resurrectionem celerem promittit. Ideo dicit, *Non relinquam vos orphanos*: non autem dicit, orphani non eritis, nam reuera futuri erant orphani Christo mortuo, quo enim tempore mortuus fuit, homo non erat. Ex Aug.

Veniam ad vos.] Multi hanc sententiam proximæ tanquam eius causam connectunt. At noua videtur sententia & separata quæ proximam auget. Non solum, inquit, non vos relinquam orphanos citò resurgens, sed etiam veniam ad vos, & me vnā cum Paracleta alio habebitis: visitabo vos, vobiscum ero realiter & visibiliter; quod impletum est quando resurgens suis apparuit & cum ipsis est collocutus, & eos consolatus erudiuit, vt ait Aug. Vel quando misit Spiritum sanctum: Vel de secundo aduentu agit. Ex Aug.

19. *Adhuc modicum, & mundus me iam non videt; vos autem videtis me.*] Id est, post modicum temporis fiet, vt mundus me amplius nō videat: per mortem enim meam iam iam futuram ab oculis hominum me subtraham, & amplius me non videbunt, quia resurgens non conuersabor in hoc seculo, vt ante. At vos videbitis: nam me ipsum vobis manifestabo, non autem illis. q.d. Aduentus meus non erit sicut prior. Vel per *modicum* intelligit totum illud tempus quod vsque ad secundum aduentum reliquum erat, quia mille anni in conspectu Dei tanquam dies vna. 2. Pet. 3. Ex Aug. *Vider pro*

pro videbit, *vr, Elias venit*, pro venturus est. Mat. 17. & *Messias venit*. Ioan. 4. Ex Chryl.

Quia ego viuo, & vos viuetis.] Causa est promissionis factæ, Vos videbitis me post modicum: videri enim non posset si ipse in morte mansisset, aut si ipso resurgente discipuli mortui essent: vtrumque hoc remouet, *Videbitis*, inquit, *me, quia ego viuo & vos viuetis*. Mors non impediet visionem hanc: non mea, quia ego viuo, idest, cirò resurgam, & ad vitam me reuocabo; viuetis etiam vos quia non moriemini, nec interficiemini nunc, sicut ego, nec Iudæorum furor impediet quo minus Euangelium per vniuersum mundum prædicetis. Non dicit, Viuam, sed *viuo*. vt celerem suam resurrectionem indicet. Vel est præsens pro futuro, vt suprà. Ex Chryl.

20. *In illo die vos cognoscetis quia ego sum in Patre meo, & vos in me, & ego in vobis.*] Dies hic non vnus aut alter est, sed tempus à Domini resurrectione in futurum etiam post aduentum Spiritus sancti, tūc, inquit, temporis, postquam venero ad vos, perfectè cognoscetis, quæ modò non bene cognoscitis: cognoscetis autem hæc tria, nempe me esse in Patre meo, me esse Dei filium, verum Deum, & vnus ac eiusdem cum Patre substantiæ: rursus cognoscetis in me vos esse, idest, percipietis diuinæ meæ incarnationis mysterium, per quod factum est vt natura humana dicatur vnita meæ diuinitati, & assumpta ad filij Dei personam: ratione cuius vos omnes dici quadam ratione potestis esse in me. Percipietis etiam fructum huius incarnationis meæ mirabilem, nempe Spiritus sancti gratiam, per quam transformemini-

ni in statum filiorum Dei, ex statu filiorum peccati & dæmonis erepti, cuius ratione ego sum in vobis. Hæc tria mysteria nempe Trinitatis, Incarnationis, Redemptionis, quæ summa est doctrinæ diuinæ, cognoscetis fide perfectissima, & plenissima illuminatione, vt totum mundum illuminare, & docere, & regere possitis. Aliter igitur est filius in Patre, aliter nos in ipso, aliter ipse in nobis. Ille in Patre per vnitatem eiusdem est substantiæ, Nos in illo ratione naturæ assumptæ, quam nobiscum communicat, Ille in nobis ratione spiritus & gratiæ, qui est effectus redemptionis. Ex Hilar. Chrysost. & Aug.

21. *Qui habet mandata mea, & seruat ea, ille est, qui diligit me.*] Id est, qui tenet memoria & seruat in vita, qui habet in sermonibus & seruat in operibus: qui habet audiendo & seruat faciendo: qui habet faciendo & seruat perseverando, ille est qui diligit me. ait Aug. Et hinc etiam non vobis solis, Apostoli mei, meipsum manifestabo, vt videat me sicut & vos. Quod factum est cum multis aliis præter vndecim, & cum mulieribus quibus seipsum præbuit manifestum. Putant Chryl. & Theoph. hoc Christum nunc dicere quia videbat tristes propter futurum discessum esse discipulos: docere ergo eos si me diligant, ne in eo amorem, erga se declarent, quod ægrè discessum suum ferant, sed in eo quod mandata sua seruent, eum enim se vere diligere qui seruat mandata sua. Ruper. verò Christum ostendisse ante lotionem pedum quantum discipulos amaret cap. 13. nunc quantum se, & quomodo illi
amare

amare debeant. Et colligitur ex hoc loco non satis esse mandata habere, idest, credere, nisi etiam facerent quæ credebant: ideoque solam fidem ad iustificationem & salutem non satis esse. Ex Chryl. & Aug.

Qui autem diligit me, diligetur à Patre meo; & ego diligam eum, & manifestabo ei meipsum.] Describit statum Euangelicum dilectionis. Hunc qui me diligit Pater diligit. Quid est Pater diligit eum? idest, iam non dilectione seruorum, sed filiorum diligit, prius enim diligebat quasi seruos. At post meam Resurrectionem & statum Euangelij adueniente diligit vt filios. Hoc est dicere, Pater diligit eum: vt i. Ioan. 3. Non solum Pater diligit, sed ego etiam, non vt Deus tantum (sic enim vna & eadem dilectione cum Patre diligit) sed vt homo etiam (sua enim charitate quam vt homo habet, suos dilexit, & diligit credentes, & sua madata seruantes, non solum continuando amorem, sed nouis semper cumulando beneficiis quibus multifariam & continuo suos Christus afficit.) Addit, *& manifestabo ei meipsum*, idest, ad hoc diligam, vt manifestem, & ipsam visionem mercedem fidei capiamus ait Aug.

22. *Dicit ei Iudas non ille Iscariotes: Domine quid factum est quia manifestaturus es nobis teipsum, & non mundo?*] Iudas Thadæus frater Iacobi, non ille qui Christum tradidit, audiens verbum hoc, *Mundus me non videt vos videbitis*, & de se, suisque condiscipulis intelligens illa etiam vltima (manifestabo me ipsi) interrogat Christum dicens, *Quid factum est*, idest, quid causæ est quod te nobis & non mundo manifestabis, aut quod nos te videbimus, non

autem mundus? Non intelligebat mortis & resurrectionis mysterium, nec nouerat Christum surgentem amplius in hoc mundo non conuersaturum, sed manifestandum singulari priuilegio, & ipsis & quibusdam aliis. Idcirco ignorans & nondum sciens sensum verborum perfectum, interrogat causam huius distinctionis. Ex Aug.

23. Respondit Iesus, & dixit ei: Si quis diligit me, sermonem meum seruabit, & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus.] Non mutat Christus sententia suam, sed eiusdem potius sententiæ repetitione docet Iudam quo modo & quam ob rem non omnibus se manifestaturus esset. Quia non vult gloriam suam nisi cum amicis suis communicare, amicos autem suos esse qui sermonem suum seruant. Ita Aug. Cyr. Alij vt Chrys. docere Christum se non sicut mortui uiuis apparent, quemadmodum illi putabant, ipsis appariturum, sed sicut Deus hominibus apparere solet, idest, spiritualiter & inuisibiliter: propterea dixisse simul cum Patre ad eos venturum esse. Theod. Mops. docere se neminem excipere, omnibus sese hominibus manifestaturum esse; modò se diligant, & mandata sua seruent. Et loquitur de aduentu per gratiam in animos hominum. Apoc. 3. Vel opinio- nem falsam remouet, docens non sic futurum vt mundus omni ex parte priuetur Christi cognitione, & mortis eius fructu; quamvis enim discipulis se manifestaturus esset visibiliter, & aliis paucis quibusdam, non autem mundo: tamen alter aduentus supererat inuisibilis & spiritualis non tantum per gratiam, sed

sed & per ipsum Spiritum sanctum: nam & ipse Spiritus sanctus, quasi primum Dei donum nobis datur: non solum enim Spiritus sanctus, nobis charitatem, & dona sua communicat, sed & per ea in nobis ipse Spiritus sanctus inhabitat. Licet enim antea ipse in anima fueris per essentiam, potentiam, præsentiam: datur tamen rursum animæ dum illa iustificatur, ut sit in ea nouo modo, scilicet tanquam in templo suo, eamque per charitatem sanctificet, & faciat participem sui amoris. Est enim ipse primus & increatus amor. Ita Cornel. in 5. & 8. Epist. ad Rom. exponens illa verba, *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis.* Non tantum ergo per gratiā & dona Spiritus sancti quæ venturus erat vnā cum Patre in eos omnes, qui eum dilexerint, & eius seruauerint sermonem, ut etiam ipsi cognoscant & participent fructum suæ redemptionis, & in consortium filiorum Dei admittantur: sed etiam per ipsummet Spiritum sanctum, ex Ruper.

24. *Qui non diligit me sermones meos non seruat, & sermonem quem audistis non est meus, sed eius qui misit me Pater.*] Q. d. à contrario confirmans superiorem sententiam, qui sermones meos non seruat, non solum non diligit me, sed nec etiam diligit Patrem, quia sermones mei, non mei, idest, non mei tantum, sed Patris etiam sunt. Sicut ergo non me diligit, ita neque Patrem. Fiet ergo ut nec Pater diligat eum, nec ego, nec ad eum venturi simus. Hæc verba adiecit ut in culpam hominū reiceret, si ad eum non venerint & fructum eius redemptionis non participauerint. Ipse

1008 MANVALE IN EVANGELIVM
enim pro totius mundi salute venit.

25. 26. *Hæc locutus sum vobis apud vos manens : Paracletus autem Spiritus sanctus , quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia quaecumque dixerō vobis.]* Idelt, hæc dixi dum breui tempore hoc apud vos maneo : propero enim ad Patrem. At quia scio vos sensum perfectè non affecutos eorum omnium, non ea de causa turbemini, quia Spiritus sanctus venturus docebit vos omnia mysteria aduentus mei, & omnium intelligentiam ministrabit, & quaecumque dixi vobis suggeret, & in memoriam reducet. Ita Cyr. & Aug. tr. 77. Declarat autem nunc quis sit Paracletus alius, quod ante non fecerat ; nempe esse Spiritum sanctum. Attende dici Patrem mittere in nomine Christi Spiritum sanctum, quia ad exequenda quæ per Christum facta sunt mittit, Christus enim redemptionem perfecit hominum : at Spiritus sanctus venit ut sanctificaret, & doceret, & denique ad complementum perduceret. Mittere enim aliquem in nomine alterius, est mittere ad agendum & tractandum negotium illius. Io. 5. ut ait Tol. Aliter Cyr. Quem per me Pater mittet : nam nō negat se tum missurū esse. ex c. 16. Theoph. Idelt, pro me, meo loco qui vices meas gerat. Ut ostendat non aliud docturum Spiritum sanctum quam quod ipse ante docuisset. Paracletum eum nominat quia eos consolabitur, & confortabit : Sanctum verò quia perfectionem sanctitatis operabitur, & docebit, & illustrabit omnia. Ex Chrys. & Aug.

27. *Pacem relinquo vobis , pacem meam do vobis : non quomodo mundus dat, ego do vobis.]*

Hebraica

Hebraica phrasi salutatio & precatio omnium prosperarum rerum significatur. Christus igitur paterno more ex hac vita discessurus vale filijs suis dicit, & vt vulgò loquimur, suam illis benedictionem relinquit: nam benedictionem ipsam Hebraico idiomate pacem appellat. Sed quam illis relinquebat benedictionem? Electionem ad vitam æternam & eius promissionem. Hæc est quã mundus dare nõ potest, hæc quæ exuperat omnem sensum Phil. 4. Hæc cõtinet 1. amicitiam cum Deo. 2. tranquillitatem animi & serenitatem in tentationibus & persecutionibus. 3. mutuam inter ipsos mei concordiam. Hanc suis relinquit, non diuitias, non possessiones temporales. Magnum igitur suis relinquit solatium. Verbum *relinquo* hæreditatem indicat. Cyp. l. de vnit Ecclesiæ. Dicit, *do*, ea auctoritate & potestate qua auctor sum pacis huius. *Non quo modo mundus dat*: mundus enim nudis verbis, & fictis sæpe, & quam ipse non habet, dat. Non sic ego, sed cœlestem, vt ait, & meam, & ex corde ipso & propria auctoritate vobis do. Ex Aug.

Non turbetur cor vestrum, neque formidet.] Propter discessum meum: iam enim vobis dixi me esse rediturum. Verbum enim relinquendi, & salutatio ipsa recedentis, animos discipulorum noua tristitia affecerat. Chry. ho. 7.

28. *Audistis quia ego dixi vobis: Vado & venio ad vos.*] Id est, cum ex me audieritis me non abire vt vos orphanos ac desertos relinquerem, sed vt ad vos maiore cum gaudio redirem, non debet propter meum discessum cor vestrũ turbare. *Audistis*, Hebraismus, id est, recordamini, quæ paulò antè dixi me vadere &

1010 MANUALE IN EVANGELIUM

nire ad vos, & citò post resurrectionem, ibat
ut homo, manebat ut Deus, ait Aug.

*Si diligereis me, gauderetur utique, quia vado
ad Patrem.*] Non significat se ab illis non dile-
gi, sed est modus quidam loquendi Patris cum
filijs, amici cum amicis dolentibus ob Pa-
tris vel amici discessum, qui maiorem illi
gloriam est allaturus. Si amaretis me, non
doleretis: amanti enim est amici bonis
non dolere, sed gaudere. Insinuant hæc verba
eos potius de proprio malo contristatos esse,
& timuisse, quod propriæ dilectionis erga
seipsos est. Tol.

Quia Pater maior me est.] Exponit causam
cur dilectio erga eum, gaudium de recessu ad
Patrem postulet, quia vado ad Patrem, quia
Pater maior me est, id est, vado exaltandus &
glorificandus deposita iam exinanitione, hu-
militate, ac paupertate mea, completa dispen-
satione, quam suscepi. Patrem appellat maio-
rem ratione gloriæ, & maiestatis in qua sem-
per erat: non enim se exinaniuerat Pater serui
forma sumpta, in similitudinem hominū pec-
catorum factus; Christus autem Dei filius ra-
tione humanæ naturæ inglorius & egenus fa-
ctus est, quasi leprosus & percussus à Deo &
nouissimus virorum. Isa. 23. Ire igitur ad Pa-
trem, quia maior est, significat gloriam &
maiestatem dignam filio Dei accipere in ea
natura in qua se depresserat: ut ad Phil. 2. Utile
ergo discessus hic erat Christo, de quo gau-
dendum erat non dolendum iis qui cum di-
ligebant. Nihil igitur ex his verbis habent A-
nani ad probandum filium ratione diuinitatis
esse minorem Patre. Nam Christus tanquam
homo.

SECUNDVM IOAN. CAP. XIV. 1011

homo loquitur. Maior donans est : sed minor iam non est cui vnum esse donatur , ait Hil. 9. de Trin.

29. *Et nunc dixi vobis priusquam fiat , ut cum factum fuerit , credatis.*] Id est, non vos de recessu meo certiores facio antequam fiat, ut tristitia aut timore vos afficiam : sed ut mihi con-
doleatis, vel ut vobis consulatis, ut solent face-
re hi qui timent : sed ut fidem diuinitatis meæ
firmius concipiat, cognoscentes voluntariè à
me omnia facta esse, & ex consilio diuino, non
casu, non necessitate. Gaudendum ergo est vo-
bis in meis verbis, quæ propter vestram in me
fidem pronuntiata sunt, ex Aug.

30. *Iam non multa loquar vobiscum : venit enim princeps mundi huius , & in me non habet quidquam.*] Prædicit etiam aduentum satelli-
tum & Iudæorum , ut minus turbentur , & in
fide stabiles sint, nam præuisa iacula minus fe-
riunt. *Non multa loquar*, id est, non superest
tempus plura vobis dicendi : iam enim mundi
princeps, i. diabolus Iudæos impellens venit.
Hoc dicit propter cohortem quæ ut ipsum
comprehēderet iam appropinquabat : ministri
enim erant dæmonis. Idcirco ipse venire dici-
tur. Luc. 22. At in me nihil habet, nihil suum
habet in me, nulla mei culpa patiar, nihil ma-
li est in me propter quod me iare comprehen-
dant ; quia innocens sum, & morti non
sum obnoxius propter aliquod peccatum. Ex
Aug.

31. *Sed ut cognoscat mundus, quia diligo Pa-
trem, & sicut mandatum dedit mihi Pater sic fa-
cio. Surgite eamus hinc.*] Dixit se non culpa
mori, nunc veram ex Aug. causam exponit, ut
mundus

1012 MANVALE IN EVANGELIVM
mundus cognoscat se diligere Patrem, & quæ
mandavit promptè exequi. *Surgite eamus
hinc*, in eum locum in quem venturi sunt ho-
stes, vt me comprehendant, & occidant. q. d.
Morrem subeo quia volo, & quia mandatum
hoc accepi à Patre. His dictis surgit Christus
& ad locum quò Iudas cum cohorte venturus
erat properare incipit, ex Chryf.

C A P V T X V.

Continuatio Sermonis.

1. **E**Go sum vitis vera, & Pater meus agri-
cola est.] Sermonem quem sedendo
habuit, non stans, protrahit more amicorum,
qui cum abitum parant, postquam valedixe-
runt, nouam colloquendi occasionem aliunde
desumunt, quod ab eis præ nimio amore agrè
diuellantur. Ita Christus nunc stando nouum
exorditur sermonem ad suos ad exeundum pa-
ratos, sic Ians. Nihil poterat discipulis ad mor-
tem discedens dicere magis necessarium quàm
ne se vnquam ab ipso, i. ab eius fide ac dile-
ctione auelli paterentur, si quidem vellent vi-
uere. Ideo se viti comparat, quia voluit docere
neminem magis posse sine se viuere quàm sar-
mentum sine vite, cui innatum est. Patrem au-
tem suum agricolam dicit esse, quia se vitem
colat, qui sui curam gerat, vt ostendat fore vt
Pater eos qui in se fructum non tulerint, tan-
quam inutilia sarmenta defecer, & in ignem
mittat. Dicit autem se esse veram vitem ad dif-
ferentiam

ferentiam vitis alienę, quam sperabat facturā
 vuas & fecit labrascas, Ita. 5. Echym. Veram, i.
 perfectam & spiritualem, eximiam, præcipuam
 veritatis fructum proferentem. Ab effectu dici-
 tur vera, quia melius & perfectius homines
 in se per fidem natos nutrit quā farnēta sua
 naturalis vitis. Sic dicitur lux vera, non quod
 verē lux sit, sed quia melius homines illumi-
 net quam sol. Sic dicitur panis verus, non
 enim verē sed metaphoricē panis est, quia me-
 lius quā panis nutrit, ita ex Aug.

2. *Omnem palmitem in me non ferentem fru-
 ctum tollet eum, & omnem qui fert fructum pur-
 gabit eum vt fructum plus afferat.*] Sensus para-
 bolæ hic est, Ego sum vitis, & Pater meus agri-
 cola est: Vos autem & omnes qui in me cre-
 dunt, palmites sunt. Sicut ergo agricola solet
 in vite palmites aliquos resecare, eos nempe
 qui cum viti inhæserunt, nullos adferunt fru-
 ctus; alios verò qui fructus ferunt purgat, ali-
 qua rescindēdo superuacanea vt vberiores fru-
 ctus ferant, sic Pater meus faciet, aliquos qui
 mihi exterius adhærent, & nomen meum pro-
 fitentur, tollet, & resecabit a me, quia inutiles
 & infrugiferi sunt, alios verò purgabit vt fru-
 ctus maiores afferant. Priora hæc verba gene-
 raliter quidem dicta sunt, tamen peculiari ra-
 tione propter Iudam, qui cum palmes esset,
 inutilis & infrugifer erat, Christi disciplina
 abutens: ideo resecatus est a Deo iusto: Nam
 Apostolatu priuatus abiit ad locum æternæ
 damnationis a Christo solutus & separatus.
 Quo verbo discipulos in timore continet vt
 fructificare in ipso procurent, & simul conso-
 latut docens prodicionem Iudæ ex ipsius vitio
 prouenisse.

prouenisse, Dei iudicio iusto reprobati. Posteriora etiam verba sunt generaliter dicta: nam iustos Deus purgat ut plus fructus adferant: tamen peculiariter propter undecim sunt posita. Est enim parabola propter discipulos inducta, quamuis etiam ad fideles generaliter extendatur, quorum aliquos Dominus resecat, ut inutiles & infrugiferos, qui cum fidem habeant, operibus carent, nec digna fide opera faciunt. Resecat autem in hoc seculo aliquos, dum permittit in hareses labi, & ab Ecclesia & Christo separari: omnes tamen resecabit in altero seculo: quos enim sine operibus in iudicio post mortem repererit, à se, & à Christo in æternum excludet. Si autem infrugiferi palmites resecantur, perpende quanto magis nociui & perniciosi. Alios verò purgat, nempe eos qui fidei fructus faciunt, purgat autem aliqua inutilia resecando, & imperfectiones quæ impedimento sunt iustis, ne plus proficiant, remouendo: hæc semper fiunt in palmitibus Christi: tamen primo facta sunt in Apostolis, quorum vnus ablati & resecati, alij undecim purgati sunt. Hil. 9. de Trin. & Aug.

3. *Iam vos mundi estis propter sermonem, quem locutus sum vobis.*] Discipulos undecim iam Iuda separato ab eorum numero dicit esse eos qui purgati sunt, q. d. Vos fructum afferebatis in me, ideo non estis ablati sed purgati à Patre, ut vberius fructificetis. Estis autem purgati propter sermonem meum quem vobis sum locutus. Per quem, vel totam Christi doctrinam, quam mundo predicauit, intelligere oportet,

oportet, ob præcedentem sermonem. Purgauit autem à multis imperfectionibus, tum illustrando & docendo, tum increpando & admonendo, tum instruendo, tum demum affligendo, nam dolore & timore eos affecit, quibus eorum fides aucta est, & dilectio feruentior & spes robustior est effecta. Quàm autem sermo Dei sit efficiax ad purgandum docet Paulus ad Heb. 4. ex Chrys.

4. *Manete in me, & ego in vobis.*] Q. d. Cum sitis purgati vt plus fructus afferatis perseuerate, vt vos in me fide & dilectione permaneat, ego verò per gratiam & spiritum meum in vobis manebo: aliter enim non poteritis fructificare, nec fructum hunc afferre propter quem à Patre estis purgati. Ex quo colligitur in nostra esse potestate iuuante diuina gratia, vt in accepta maneamus gratia. Secundò, non stare nisi per nos quo minus Christus in nobis maneat, se enim paratum vt semper nobiscum maneat. ex Aug.

Sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso nisi manserit in vite, sic nec vos nisi in me manseritis. Ego sum vitis, & vos palmites.] Concludit parabolam nempe vt discipuli mancant colligati & vniti secum: & probat primò, à fructu priuatione, nisi in ipso manserint: sicut enim palmes abscissus & à vite separatus non potest à semetipso, idest, ex sese fructum facere, sic nec vos poteritis sicut nec palmes sine vite. Quia, inquit, ego sum vitis & vos palmites. q. d. Ideo vos non poteritis nisi in me manseritis fructum facere.

Qui manet in me, & ego in eo: hic fert fructum multum.] Secundò probat conclusionē s. d. à fructuum

fructuū copia. q. d. Non potestis facere fructum nisi in me manseritis, quia ego sum vitis, & vos palmites, ac si in me manseritis, & ego in vobis, tunc non solum fructū, sed multū etiam & copiosum afferetis, ad quem adferendum estis purgati; necessarium igitur est vos in me manere, & me in vobis. Qui manet in me credendo, obediendo, perseverando: & ego in eo illuminando, subueniendo, perseverando, donando. Hic & non alius fert fructum multum. ait Augustin.

Quia sine me nihil potestis facere.] Hæc verba non generaliter sunt intelligenda. Non enim Christus voluit significare, sine se non potuisse discipulos comedere, & bibere, aut ambulare: quamvis enim verū sit, si de potentia eius divinitatis loquamur, sine qua nihil esse aut operari possumus; hæc tamen verba accommodata sunt materiæ de qua loquebatur; nempe de fructu iustitiæ & bonorum operum quæ in Christo fiunt. Et nemo alius facere potest ea, præter eum qui in ipso manet, sine quo nihil tale fieri potest. Illustris sententia contra Pelagianos Ex Aug.

Si quis in me non manserit mittetur foras, sicut palmes, & arescet, & in ignem mittent, & ardet.] Tertium argumentum est sumptū a malo & pœna gravi cui in eo non manentes expositi sunt: idē illis faciendum esse, quod inutilibus fit sarmentis primū à vite præciduntur, deinde colliguntur, congeruntur in struem, arescunt, & in ignem comburenda mittuntur, ad nullā aliam rem vtilia. Ezech. 15. His omnibus nihil aliud significatur quàm eos qui in Christo non manserint igne inferni sempiterno esse puniendos,

niendos. Ex Hil. 9. de Trin. & Chryf.

7. *Si manseritis in me & uerba mea in uobis manserint, quodcumque uolueritis petetis & fiet uobis.*] Hunc versum explicauimus c. 14. v. 13. Hoc quarto allicit argumento ex promissione sumpto, idest, in his quæ pro uoluntate & desiderio petieritis exaudiemini. ex Chrysoft. & Augustin.

8. *In hoc clarificatus est Pater meus, ut fructum plurimum asseratis, & efficiamini mei discipuli.*] Quinto argumento exhortatur ut in ipso mancant, sumpto ex Dei glorificatione, quia hæc ipsa re Pater glorificatur ut in se illi maneant. *Clarificatus est*, præteritum pro futuro. *Ut* non causam sed euentum significat: vel ponitur pro, *Si*, ut c. 4. v. 34. & c. 6. v. 29. & 17. vers. 3. idest, in hoc glorificabitur Pater si fructum plurimum attuleritis, aut in fructu quem uos tuleritis Patris mei gloria consistit: quod fiet si mei discipuli sitis, & in mea disciplina perseueretis. Clarificari Patrem est, eius gloriam quæ apud ipsum crescere non potest, apud homines crescere, ut c. 13. 35. Fructus Apostolorum sunt gentes. ait Chryf.

9. *Sicut dilexit me Pater, & ego dilexi uos: manete in dilectione mea.*] Sexto adhortatur ad unionem hanc & mansionem in ipso, argumento sumpto ex dilectione qua eos dilexit. *Eo*, inquit, dilectionis modo quo Pater me dilexit; ego uos dilexi: procurate ergo ea omnia facere per quæ in hac gratia & dilectione, qua uos profecutus sum, conseruari possitis. Nō æqualitas sed similitudo valde attendenda. Loquitur Christus ratione humanitatis suæ: humanitas autem ipsius nullis præcedentibus meritis dilecta

1018 MANVALE IN EVANGELIVM

dilecta est à Deo, vt personæ filij copularetur. Magnus hic profectò amor Patris fuit erga illam humanitatem sanctissimā: eam nempe verbo diuino vnire: quam dilectionē gratis Deus impendit nullis præcedentibus meritis ipsius humanitatis, vt ait Aug. l. 2. de pec. mer. & remis. c. 17. Simili amore gratuito & nullis eorum præcedentibus meritis vniuit Christus sibi homo factus discipulos. Et est similitudo appositā ad rem, Sicut humanitas gratis coniuncta est verbo & facta est vitis, sic eidem viti copulati sunt gratis discipuli & facti sunt palmites: nemo enim Apostolorū consecutus est vt Christi discipulus & Apostolus fieret. Ex hac similitudine infertur æquum esse vt procurent tantam dilectionem conseruare, quam nullo præexistente merito acceperunt. Et hoc est quod dicit, *manete in dilectione mea*. Ex Chryl. & Aug.

10. *Si præcepta mea seruaueritis manebitis in dilectione mea: sicut & ego præcepta Patris seruaui, & maneo in eius dilectione.*] Docet exemplo suo quomodo in sua dilectione manere possint; si sua nimirum præcepta seruauerint. Christus de perseverantia & stabilitate dilectionis suæ erga eos loquitur, quā mandatorū obseruantia efficit. Habet etiā aliud hæc obseruantia, nēpe dilectionē Christi erga eos augere. Diligit enim Christus mandatorum suorum obseruatores: & quo magis obseruant eò amplius diligit. Dum dicit se Patris præcepta seruare, loquitur vt homo. Ideoque hoc loco *sicut* non similitudinem sed æqualitatem declarat, vt monent Chryl. & Theop.

11. *Hæc locutus sum vobis vt gaudium meum*

in vobis sit.] Docet ea quæ hæcenus discipulis dixit, non tam sua quàm ipsorū causa dixisse, vt non solum sua, sed ipsorum lætitia plena esset atque perfecta. Vel eo vtitur argumento vt discipulos in mansione hac confirmet, sumpto ex gaudio Christi. Et sensus est, hæc locutus sum vobis vt in me maneatis, & mandata mea seruetis, dilectionemque meam hanc erga vos conseruetis vt gaudium meū sit in vobis, idest, in vobis perseveret, quod me gaudio afficit. Adhuc gauisus sum in vobis quod mei estis discipuli, quod in me manetis: locutus sum autem hæc vt perseveretis tales, & gaudium meū conceptum de vobis perseveret: vt Phil. 2. 1. Thes. 2. Gauisus est Christus in discipulis, quod discipuli eius sint, quodque doctrinam eius susceperunt. Luc 10. Quod est Christi gaudium in nobis nisi quod dignatur gaudere de nobis, ait Aug.

Et gaudium vestrum impleatur.] Octauum argumentū est quo idem confirmat. q. d. Non solum gaudio me afficietis, si feceritis quæ locutus sum, sed etiā vestrum gaudium implebitur, quia id assequemini quod vos maximo & perfecto afficiet gaudio, & quod vos nunc multum desideratis: vos enim cupitis mecum semper manere, id consequemini si hæc feceritis quæ locutus sum. Hoc gaudium inchoatur in fide renascentium: implebitur in præmio resurgentium. ait Aug.

12. *Hoc est preceptum meum vt diligatis inuicem sicut dilexi vos.*] Iniunxerat vt mandata eius seruarent, nā ea ratione dilectionē erga se haberent, & mansionē in se. Nunc hortatur vt se inuicem diligant, & modū huius dilectionis docet,

docet, & quæ hæc sint mandata. In Gr. legitur cum art. Hoc est illud præcipuum & insigne vt diligatis inuicem, *Sicut ego*, idest, eo modo quo vos dilexi, nempe vt vitā pro alterius salute exponere vnusquisque vestrū sit paratus. c. 13. v. 34. Vocauit mandatum nouum, nunc suum vocat, non quòd non alia habeat, sed quod hoc maximè cōmendat; & est generale mādātū non solis Apostolis, sed singulis Christianis. Si igitur in dilectione Christi manere est mandata eius seruare, & hoc est inuicem sic se diligere, qui non sic diligit fratrem, profecto nec mandata Christi seruat, nec in eius manet dilectione. ex Greg.

13. *Maiorem hac dilectionem nemo habet vt animam suam ponat quis pro amicis suis.*] Declarat modum quo ipse nos dilexit, vt nos inuicem sic diligamus, vt pro alterius salute tuenda quando opus est, nullum periculum, nulla persecutio, nullum malum temporale nos retrahat. Sic suos Apostolos paratos esse vult vt mundo salutem annuntient, vt nec mors, nec vllum mortis genus eos ab hoc officio retardet: vt ex August. 1. Io. 3. Anima ponitur pro vita.

14. *Vos amici mei estis si feceritis quæ ego præcipio vobis.*] Occasione huius verbi, *Animam ponat pro amicis*, inuitat eos ad obseruandā hanc mutuam dilectionem honorifico illo titulo, eritis amici mei. Gr. vtrumque est præsens, estis, facitis: tamen vim habet futuri, vt vers. 8. S. Greg.

15. *Iam non dicam vos seruos, quia seruus nescit quid faciat Dominus eius; vos autem dixi amicos, quia omnia quacumque audiui à Patre meo,*
nota

nota feci vobis.] Reddit causam cur eos amicos dixerit, simulque suam erga illos caritatē commendat, quod cum illis communicasset quidquid secreti à Patre accepisset, quod indicium est singularis amicitiae. Attende his verbis significasse mutationē status seruitutis legis, in statum filiorū, & amicorū Euangelij. Illi enim serui, nos amici, illis dominus Deus, nobis pater est; illis sub vmbra reuelauit mysteria Trinitatis; nobis apertē & ratione status filiorum, & amicorum: vt quod insignes illi Prophetæ, & Patriarchæ, tanquā arcanum conseruabant, nunc pueri & puellæ per vias laudantes Dominum decantent. Gr. dico, pro dicā, vt supra. Addit verò, ex signo hoc amicitiam cognoscetis, quia secreta Patris mei reuelauī vobis. Illud, *quia*, non causam, sed signum dicit. Dices postea seruos appellasse vers. 10. At non significat nomine seruorum eos non vocaturū, sed tantū declarat, quo apud se loco futuri sint, nempe non seruorum sed amicorū. Rupertus ait seruos hoc loco pro inimicis accipi, seu pro peccatoribus. Aug. Beda, Amb. ser. 6. in Ps. 138. dicunt eos seruos qui non solum re, sed animo serui sunt, idest, qui non voluntate, sed necessitate seruiunt, nescire Domini consilia, quia illis Dominus non committit: eos autem qui voluntate seruiunt, scire, quia cum illis Dominus communicat, haud secus, quam cum amicis. Rup. verò seruum peccati nescire, seruum verò Dei scire. Vel dicendum, dixisse non quod semper sit sed quod plurimum: vel non quod fecisset, sed quod postmodum facturus erat per Spiritum sanctum, *ille vos docebit omnia.* Vel *nota feci*, idest, nota facere decreui; vt paulò antè,

antè, *Servus nescit quid faciat Dominus eius, quid facere decrevit.* Quod Christus dicit se à Patre audiuisse vide cap. 3. & 8. Ex Augustin. & Gregorio.

16. *Non vos me elegistis sed ego elegi vos.*] No-
uo argumento ad mutuam dilectionem horta-
tur. q. d. Vos ad munus dignissimum euecti estis,
ut per mundum vniuersum euntes, fructum non
qualemcumque sed permanentem afferatis; &
hoc non vos vestro opere assecuti estis, non
enim vos me elegistis priores ad me venientes,
sed ego voluntate & gratia mea elegi vos : &
rursus dedi ea opera quibus id efficiatis, quia
quodcumque petieritis Patrem in nomine meo,
dabit vobis. Cum igitur munus hoc sit altissi-
mum & dignissimum diligere inuicem, hoc enim
necessarium est, ut fructum hunc afferatis, &
munus tantum impleatis. Dicit ergo, non vos
me elegistis in magistrum, quasi priores ad
me veneritis, ego enim prior vos elegi, & ad
me attraxi. Et forte de electione ad offi-
cium Apostolatus est sermo, non de prædesti-
natione. Videte quomodo non eligat bo-
nos, sed quos elegit faciat bonos ait Augu-
stinus.

*Et posui vos ut eatis, & fructum afferatis, &
fructus vester maneat.*] Auger beneficium of-
ficij magnitudinem declarans. Elegi vos, in-
quit, & constitui, id est, in hoc altum & magni-
ficum officium deputavi: ut 1. Tim. 1. & 2. Ti-
moth. 1. Ut eatis nempe per mundum vniuer-
sum, ut fructum afferatis prædicato Euangelio
& innumeris gentibus ad ipsum cōuersis, Mar.
vlt. qui fructus maneat, quia numquā doctri-
na vestra eradicabitur in orbe, nec peribit sed
manebit

manebit semper, nam portę inferi non præualebunt aduersus eam. Imò conuersi in æterna beatitudine manebunt. Mar. ult. Ad Euangelium refert hunc fructum quod à lege multum differt: Lex non mansit, nam illa abrogata successit Euangelium: at Euangelium nunquā abrogabitur aduentu alterius doctrinæ. Id verum est, tamen effectum Euangelij intelligere oportet: qui fuit animarum conuersio, quarum salus æterna est. Dilectio est fructus noster qui nunc est in desiderio nondum in saturitate ait Aug.

Vt quodcumque petieritis Patrem in nomine meo det vobis.] Adhuc auget. Non solum, inquit, elegi vos, & posui vos, vt eatis & fructum afferatis, cūque talem vt maneat: sed etiam posui vos vt quodcumque petieritis Patrem in nomine meo det vobis. q. d. Non vestris viribus fructum hunc estis allaturi sed Patris. Ego verò tales vos faciam vt quæ petieritis in nomine meo Patrem impetretis, hacque ratione fructum afferre poteritis. Quidam dicunt vt non causam sed consequentiam & effectum significare. Hanc sententiam declarauimus cap. 14. 13.

Hæc mando vobis vt diligatis inuicem.] Hæc est enim via per quam fructum multum afferetis, & populos conuerteretis; ad quod tanta gratia & liberalitate mea electi estis. Et est velut cōclusio præcedentium. Charitas fructus noster est ait Aug.

18. 19. *Si mundus vos odit scitote quia me priorem vobis odio habuit. Si de mundo fuissetis mundus quod suum erat, diligeret, quia verò de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo, pro-*

pterea odit vos mundus.] Postquam hortatus est suos, vt in eo mancant, & rursus vt se inuicem diligant, nunc ad tolerantiam & patientiam tertio loco hortatur: Vt enim fructum in mundo ad quem electi sunt, afferrent, necessaria erat illa tolerantia & patientia, sine qua mutua dilectio conseruari non potest. Primum docet non debere eos mirari si se viderint à mundo odio haberi, se priorem odio habitum fuisse, & solatio illis esse oportere quòd se eiusdem persecutionis socium, aut potius ducem habeant. Deinde ostendit non solum debere hoc mundi odiũ æquo & patienti animo tolerare, sed ponere etiam in lucro, quod id certum sit argumentum, nihil eos cum mundo commune habere. Mundum hic non omnes omnino homines malos, sed præcipue Iudæos vocat, vt colligitur ex vers. 22. Aug. Me priorem, idest, digniorem & præstantiorem. Gr. me qui Dominus sum & Magister: me qui vobis melior sum. Alij legunt me prius: Vel mundi nomine Ecclesiam intelligit. Mundus igitur odit mundum; inimicus reconciliatum: inquinatus mundatum ait Aug.

20. *Mementote sermonis mei, quem ego dixi vobis: Non est seruus maior Domino suo: Si me persecuti sunt, & vos persequentur: si sermonem meum seruauerunt, & vestrum seruabunt.*] Tercio argumento ad idem confirmandum vtitur, & tale est: Non est melior conditio serui quàm Domini. Si igitur mundus me, qui Dominus sum, persecutus est, & meum contempsit sermonem, æquo etiam animo vos qui serui estis natura, debetis ferre si vos persecutus fuerit & vestros contempserit sermones, vt certè persequetur

quetur & contemner. Illud, *si meum seruauerunt*, à contrario sensu intelligitur: At meū non seruauerunt, nec vestrum igitur seruabunt: vt Cyr. l. 10. cap. 28. exponit, & textus ratio id postulat: nam omnia hæc ad mundum & incredulos referuntur, de quibus potissimum Iudæis nomine mundi loquebatur. Horum aliqui Christum persecuti sunt, aliqui doctrinam contempserunt credere nolentes: non tamen propterea Christus destitit prædicare, vel facere ea quæ ex parte sua ad eorum salutem erant necessaria. Quare Apostolos hortatur vt idem faciant: reducit autem in memoriā sermonem cap. 13. 16. tum vt confirmet, tum vt admoneat verba ipsius esse memoria retinenda. Sic ex Chrys. & Aug.

21. *Sed hac omnia facient vobis propter nomen meum.*] Causam odij persecutionis & contemptus exponens argumento quarto eos confirmat, & consolatur. Hæc omnia, inquit, nempe odia, persecutiones & contemptus sermonum, facient vobis propter nomen meum, idest propter nominis mei odium: quia nimirum me annuntiabitis, me profitebimini. q. d. Quia Christiani eritis & Christum prædicabitis. Attende particulam, *sed*, augmentum sententiæ indicare: vt cap. 16. Magnum & efficax argumentum consolationis pro Christi nomine pati, quod Apostoli, senserunt Act. 5. quando ibant gaudentes à conspectu consilij: & 1. Pet. 4. Ex Aug.

Quia nesciunt eum qui me misit.] Mald. idest, scire volunt me esse Dei filium. Non dixit, non nouerunt Patrem, sed, *eum qui misit*, vt insinua-
ret diuinæ suæ incarnationis mysterium; no-

1026 MANUALE IN EVANGELIUM
nerunt enim Iudæi Deum, sed Patrem misisse
filium in carne ignorabant. Cyr. l. 10. cap. 25.

22. *Si non venissem, & locutus fuisssem eis
peccatum non haberent; nunc autem excusationem
non habent de peccato suo.*] Quia dixerat eos
ignorantia odiū in se exercere, docet ea igno-
rantia eorum culpam excusari non posse, quia
ignorantia ipsa culpa fuit; propterea enim
ignorarunt quia scire noluerunt; & quia odio
erant occupati. Itaque ipsorum ignorantia &
effectus & causa erat odij: effectus, quia odiū
impediebat ne cognoscerent veritatem; causa,
quia ipsa vicissim impediebat, ne illi ponerent
odium. Duabus ergo rationibus ostendit nul-
lam eos ignorantie excusationem habere pos-
se, & quia verbis, & quia factis quis & à quo
missus esset sæpe illis declarauerat. At quomo-
do dici potest, *Peccatum non haberent, si non ve-
nissem.* Responderetur non omne hic peccatum,
sed solum illud peccatum intelligi, quod in
Christum non credidissent: nam alia habuis-
sent peccata: vt exponit Aug. Beda. Peccatum
non haberent huius contemptus, ait Ber. quo
me contempserunt & Patrem meum. Rupertus
peccatum odij in Christum & Patrem eius in-
telligit. Malè colligunt hæretici solam infi-
delitatem peccatum esse, sicut solam fidem iu-
stificare dicunt. Non enim Christus dicit nul-
lum, sed hoc peccatum infidelitatis non habi-
turos fuisse si ad eos non venisset. ex Ians.
Mald. & Tol.

23. *Qui me odit, & patrem meum odit.*] Hu-
ius peccati grauitatem ostendit eo quod hu-
iusmodi peccatum redundet in odium Dei.
*Qui, inquit, me odit & Patrem meum odit, eo
quod*

quod vna sit mihi cum illo natura. q.d. Odium & contemptus & persecutio non sunt in me-
rum hominem, sed in Dei filium, & peccatum
eo grauius. Ex Aug.

24. *Si opera non fecissem in eis, quæ nemo alius
fecit, peccatum non haberent; nunc autem & vi-
derunt & oderunt & me & Patrem meum.*] Ab
operibus eos inexcusabiles esse probat, non
quibuscumque sed quæ nemo alius fecit. Dicit
autem se fecisse in eis, id est, in eorum præsen-
tia. Aug. erga eos: quia in eorum beneficium
miracula facta sunt, & ipsimet sunt qui sana-
ti & suscitati sunt. *Quæ nemo alius fecit*, quia
nec tot, nec tanta vllus alius operatus est. Et
in hanc sententiam ea Isaia testimonio c. 59.
Mat. cap. 8. 17. & 15. citat vt probaret Christum
promissum illum esse Messiam quando illa mi-
racula fecisset quæ propheta Messiam, cum
venerit facturum dixerat. Quod sequitur, *Nunc
autem, & viderunt & oderunt & me & Patrem
meum.* Supplendum est ait Tol. Peccatum ergo
habent nec excusari possunt. q.d. Nunc autem
& videntes & scientes peccant. Quo ergo mo-
do prius dixit Patrem suum nescire? vers. 21.
Nesciebant quia non credebant Patrem esse
Christi: videbant ac sciebant, quia videbant
opera ex quibus nisi odio cæci fuissent, co-
gnosceret poterant, eum omnium quæ per Chri-
stum gerebantur auctorem esse sicut. cap. 7. 28.
dixit, *& me scitis & unde sim scitis*, id est, scire
debetis, aut scire possetis si velletis. Ex Chrys.
& Aug.

25. *Sed vt impleatur sermo qui in lege eorum
scriptus est: Quia odio habuerunt me gratis.*] Subintelligendum & repeti debet, *Sed oderunt*

me. Vt, non causam sed consecutionem significat: legem vocat omnem Scripturam sacram, vt cap. 10. Odium igitur eorum inexcusabile & ratione ipsa, & Prophetæ Psal. 34. testimonio cõfirmatum est. Gratis odit qui nullũ ex odio commodum quarit vel incommodum fugit: Sic oderunt Deum impij: sic diligunt iusti ait Aug.

26. Cum autem venerit Paracletus quem ego mittam vobis à Patre Spiritum veritatis, qui à Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me.] Odio Iudæorum contra se opponit testimoniũ Spiritus de se, quo vltra testimonium doctrinæ suæ & operum, magis adhuc declarandum erat illorum odium iniustum esse. Ians. Snum quidem & Patris suprà protulit testimonium cap. 8. vers. 16. hic autem Spiritus sancti, vt totius Trinitatis producat testimonium; ait Euthym. August. verò & Beda quia Iudæos Christus peccati insimulauerat, quòd se Patremque suum odio gratis habuissent, dicere vèturum Spiritum sanctũ qui illos peccati cõuincat. Aliter Maldon. Illi quidem mihi neque docenti neque miracula facienti crediderunt, non deerunt tamen alij testes: nam & vos & Spiritus ipse sanctus testimonium mihi perhibebitis. Quod dicit, *Quem mittam vobis à Patre*, Spiritum sanctum etiam à filio procedere indicat: quia nulla persona Trinitatis mitti dicitur, nisi à qua procedit. Fuit autem illa missio quæ in die Pentecostes facta est. Ex Aug.

27. Et vos testimonium perhibebitis, quia ab initio mecum estis.] Spiritus sancti testimonio Apostolorum testimonium adiungit, quia ab initio,

initio, inquit, *mecum estis*, & *mecum conuersati estis* : & ex visu tanquam oculari testes omnia quæ facta sunt per me testari poteritis, vt omnia adsint testimonia diuina & humana: quamuis enim sufficere deberet diuinum Spiritus sancti testimoniũ per opera diuinæ potentia, volo vt etiam vos testimonium perhibeatis ex visu & experientia. Hoc fecerunt postea Apostoli 1. Io. 1. 2 Per. 1. Act. 1. *Ab initio*, nempe à Ioannis baptismo quando se manifestare cœpit. Ex Aug.

CAPVT XVI.

Continuatio sermonis.

HÆc locutus sum vobis, vt non scandalizemini.] Causam cur hæc, quæ ad odia & persecutiones eorum pertinent, manifestauerit, & aduentum spiritus ad testificandum prædixerit; exponit eam esse ne scandalizentur & cadant, idest, ne à suo munere & officio testificandi & prædicandi Christum retrocedant. Cyr. Theod. Aduerte scandalum offendiculum esse viæ in quod incidentes impingunt; qui autem admoniti sunt cautè ambulant, nec faciliè impingunt. Nam offendiculum & scandalum magnum erat persecutio iudæorum & Gentium Apostolis prædicantibus Christum. Eos igitur præmonet, & adiutorium Spiritus sancti promittendo, vt sic instructi non offendant, & sint cautiore non in fugiendis offendiculis & periculis, sed in paruifaciendis & superandis, ex August.

2. *Absque synagogis facient vos, sed venit hora, ut omnis qui interficit vos arbitretur obsequium se prestare Deo.*] Præmissa iam admonitione & tanto auxilio promisso futuras persecutiones enarrat, ut à Iudæorum Synagogis tanquam homines execrabiles, & excommunicati, & ethnici, eiicerentur: ut cap. 9. & 12. & Luc. 6. At quid mali erat Apostolis eiici de Synagogis Iudaicis? Respondet S. Aug. hoc voluisse denuntiare quòd Iudæi Christum non fuerant recepturi. Alij quàm Apostolos odio essent persecuturi: venturum tempus cum etiam de hac vita eiicere conabuntur. Sed, pro enim: vel pro imo, quin potiùs. Ut, pro quando, qui vos occiderit arbitretur se iustam & gratam Deo rem fecisse. Gr. *λατρείαν* cultum, quale est sacrificium, quia tanquam oues occisionis, Apostoli erant mactandi, & tanquam proscripti ob execranda scelera, ut Ex. 32. 29. Deut. 13. 9. Zach. 13. 3. Ex Aug.

3. *Hæc facient vobis quia non nouerunt Patrem, neque me.*] Quomodo dicat nec se, nec Patrem eos nosse cum dicat cap. 7. 28. & 15. 21. & se & Patrem nosse? Cæterum hæc non excusatio sed aggrauatio potius peccati. Nam duplicis culpæ accusantur, & quòd hæc facturi essent, & quòd Christum, eiusque Patrem quem tot miraculis cognoscere potuissent ignorarent. ex Aug.

4. *Sed hæc locutus sum vobis ut cum venerit hora, eorum reminiscamini, quia ego dixi vobis.*] Q. d. Illi vos occident quia nō nouerunt Patrē, neque me esse filium Dei: at ego prædico quæ futura sunt alia de causa, nempe ut reminiscamini, quando illa hora venerit me omnia ea vobis

vobis prædixisse: illi vt vobis malum inferant, vos interficient; at ego propter bonum vestrum velut antidoto vos præmuniens id prænuntio, nimirum vt quando venerit illa hora reminiscamini me ea dixisse vobis. *Eorum*, refertur ad horam. Vel ad verbum *reminiscamini*. Ex Aug.

5. *Hac autem vobis ab initio non dixi, quia vobiscum eram.*] Potuissent Apostoli dicere; quare hæc non es locutus quando ad te venimus, si eorum nos reminisci iubet? Respondet, nondum opus erat ea dicere cum vobiscum degerem; at quia iam discedo nec opportunitas erit loquendi vobiscum, qualis modo est, idcirco nunc loquor. Sciebam cum eram vobiscum nihil horum vobis futurum, sed persecutionem omnem in me solum esse conuertendam; vobis autem omnia hæc post meum discessum euenient: non erat igitur cur hæc vobis antea dicerem. Ex Chryf.

5. *Et nunc vado ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me; quo vadis?*] Amicè obiurgat discipulos quòd cum vadat ad Patrem nemo sit qui interroget quorsum quidve facturus abeat. Quam obiurgationem propterea adhibet, vt causa exposita sui discessus, eos mirum in modum consoletur & instruat. Gr. habent, nunc autem vado. Euntem in cælum non verbis quæsierunt, sed oculis deduxerunt ait Aug.

6. *Sed quia hæc locutus sum vobis tristitia impleuit cor vestrum.*] Q. d. Non solum non me interrogatis, quòd vadam, imò potius quia hæc, nempe discessum meum, audistis de quo locutus sum, mœrore & tristitia estis repleti. Parti-

cula *sed* vim habet augendi, pro imò, quin potius. Ita vos tristitiæ tradidistis audientes meum discessum, ut obliti sitis interrogare quod interrogatione dignum erat: quorsum & qua de causa abirem, ait Aug.

7. *Sed ego veritatem dico vobis: expedit vobis, ut ego vadam.*] Sensus est, tristitia implevit cor vestrum ob discessum meum; sed si intelligeretis quid vobis commodi inde sit prouenturum, non tristaremini, sed multum gauderetis. *Expedi* enim vobis ut ego vadam. *Veritatem dico vobis*, q. d. Verissimè expedit vobis, vel, quamuis vobis non sit iucundum, dicam tamen quod res est. Ex Chryl.

Si enim non abiero Paracletus nō veniet ad vos: si autem abiero mittam eum ad vos.] Exponit suum recessū eis maximè expedire. Et est sensus, Promissi & prædixi venturum Paracletū ad vos: ac scitote nisi abiero non venturū, quod si abiero mittā eum ad vos. Mea ergo absentia Spiritus sancti aduentū vobis cōcedet; mea autem præsentia, si non abiero, vos eius aduentu priuabit. Præsentibus non mittimus, ideo dicit, *Non veniet ad vos*, quamuis in rei veritate etiamsi præsens esset, verè diceretur mittere, quia Spiritus sanctus ab ipso procedit. Et idem Spiritus sanctus effectum in eis faceret nouum. At loquitur iuxta vulgarem modum cuius illi capaces erant. Rursus non dicit, si abiero veniet, sed, *mittam*, retinens similem modum loquendi, & simul ut certos faceret venturum. q. d. Ne dubiteris venturum: ego enim sum qui mittam eum. Ex hoc loco Spiritus sancti diuinitas insinuat contra Macedonium ut notat Chry. ho. 77. Non enim expediens esset recessus

sus Christi, qui filius Dei est, nec compensaretur aduentu creaturæ. Necesse igitur est spiritum sanctum hic promissum esse Deum. Paracletum vocat appositè, quia tristes alloquebatur. Ber. Si non abstulero à vobis carnem, non habebitis spiritum. Absolutè venire poterat si non abiisset, sed posito decreto diuinæ prouidentia non poterat. Ex Euthym.

8. *Et cum venerit ille arguet mundum de peccato, & de iustitia, & de iudicio.*] Utilitatem aduentus Spiritus sancti exponit, *Cum venerit*, inquit, ille arguet mundum, i. Iudæos & Gentes fidem Christi non habentes, & opinantes se non esse in peccato, nec indigere iustitia Christi, sed suam, quæ per legem Moysei aut per opera quæ per legem naturalem sunt, sibi sufficere existimantes, etiam sub potestate diaboli se non detineri sed liberos esse. Hos, inquit, omnes, Spiritus sanctus adueniens conuincet, redarguet, vt nihil quod respondeant sint habituri. Cōvincet autem eos omnes esse in peccato, nec esse aliā iustitiam qua verè iusti esse possint præter eam quæ à Christo est per fidem in ipsum, & quam sua morte nobis obtinuit. Conuincet etiam omnes eos hæcenus fuisse sub potestate & principatu diaboli, donec per Christum liberati sunt diabolo iudicato & damnato, dominioque suo privato. Hæc omnia fecit Spiritus sanctus per Apostolos, tum miris operibus, tum verbi efficacia, ex Aug.

De peccato quidem quia non crediderunt in me.] Sensus est, conuincet mundum esse in peccato eo quod in me non crediderint. Gr. credunt, i. conuincet omnes in me non cre-

1034 MANVALE IN EVANGELIUM
dentes esse in peccato; quod & factum est. Nam
omnes qui fide Christi carent necesse est in
peccato esse infidelitatis, ut Io. 3. & ad Ro. 1.
& Act. 3. & Ioan. 8. Alij ad solos Iudæos re-
stringunt qui peccati Christi crucifixi arguen-
di sunt. Alij nullum peccatum significari cer-
tum, sed generaliter illud, quo ante, etiam
quā Christus veniret, totus mundus obstrictus
tenebatur: per Christum autem liberatum non
esse, cum in illum non crediderint. Hoc fuit
initium prædicationis Apostolicæ in mundo,
arguere eum peccati eo quod fidem non ha-
buerit, remissionemque & liberationem pro-
mittere per fidem Christi, sine qua peccatum
manet, nec tolli aut deleri aliter potest. Ex
Aug.

De iustitia verò.] Postquam mundus conui-
ctus fuerit peccati eo quod fidem Christi non
habeat, convincetur de vera iustitia Christi, i.
neminem iustum esse posse vera iustitia, quæ
apud Deum iustum facit, nisi per fidem Chri-
sti: hic enim est qui morte sua nobis iustitiam
comparavit, nosque Patri reconcilians, dele-
ctoque peccato in gratiam restituit, quam iu-
sticiam per fidem vivam communicat creden-
tibus in se. Hæc est iustitia, de qua Ro. 1. & 3.
& 10. Et de hac mundus convincendus dicitur
contra iustitias prætensas ab eo, quod ante
fuit per David prædictum Ps. 96. Sunt qui pu-
tant iustitiam hominum intelligi.

Quia ad Patrem vado, & iam non videbitis me.]
Causam adiungit quare mundus sit arguendus
de hac iustitia Christi. Quia, inquit, ego vado
ad Patrem, i. quia ego morte mea, mundum
sum Patri iam iam reconciliaturus, & ad ius fi-
liorum

liorum euecturus. Adiungit, *& iam non videbitis me*: vt significet non opus esse vt iterum veniat in mundum passurus & moriturus: vnica enim morte consummauit iustitiam pro omnibus præteritis, præsentibus, & futuris: vt Heb. 9. & 7. & Ro. 6. At cur non dixit, non videbunt me cum non de Apostolis sed de mundo loqueretur? Non loquitur de personis, sed de genere. *Et non videbitis me*. Idest, hominem quales vos estis, idest, quem Iudæi quales vos estis crucifixerunt, quia Apostoli, non mundus eum in cælum ascendentem visurerant. Videbitis me ad Patrem euntem, sed amplius me non videbitis Act. 1.

De iudicio autem.] Mundum convincere de iudicio, nihil aliud est quam mundo ostendere Christum esse iudicem omniũ viuorum & mortuorum, omnesque ab ipso in carne esse iudicandos: quod per Apostolos fecit Spiritus sanctus. Act. 10. quæ duo fuerunt per Prophetas prænuntiata Pl. 71. Hier. 17. Isa. 9. Ioan. 5. Alij referunt iudicium ad modum quo ipse iudicat; alij quo iudicatur.

Quia Princeps mundi iam iudicatus est.] Causa annectitur, quia, inquit, diabolus qui erat huius mundi princeps, & propter peccatum, homines omnes sub suo principatu & potestate detinebat, iam est iudicatus & damnatus, suoque principatu iure priuatus: homines ergo qui sub eius erant dominio & principatu, ab eo liberati & erepti in liberatoris Christi potestatem & principatum translati sunt, ipsiusque iudicio subduntur. Christus igitur princeps, Dominus & iudex omnium qui prius erant sub diabolo principe, Luc. 11. Col. 1. De hoc iudi-

1036 MANVALE IN EVANGELIVM
cio diaboli diximus c. 12.

12. *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò.*] Hactenus vnam utilitatem aduentus Spiritus sancti exposuit, nempe mundi redargutionem; alteram adiungit, nempe completam & integram doctrinam. Adhuc, inquit, habeo multa quæ vobis dicam, sed non potestis propter imbecillitatem vestram modò portare nec capere, sicut discipuli novitij. At cum venerit ille docebit vos omnem veritatem mysteriorum diuinorum, quam scire vos oportet, & quam habeo dicendam vobis. Expedit igitur multum vobis hic aduentus Spiritus sancti, qui cum non sit futurus nisi me discedente; consequitur meum discessum vobis multum utilem esse & expedientem. Sensus nō est, Multa possem vobis dicere, sed, Adhuc multa habeo quæ dicam. Insinuat se multa iam dixisse, multa ad absolutam doctrinam superesse dicenda. At dixit superius, *Omnia quacumque audiui à Patre meo nota feci vobis.* Intellige quæ pro illorum statu & conditione eos audire oportebat: non tamen absolute omnia, quæ pro Ecclesiæ regimine & munere Apostolico exercendo, necessaria erant: hæc enim alterius temporis erant, non illius. Insinuat eos posse portare & tunc se dicturum & docturum: quæ enim à Spiritu sancto acceperunt, etiam à Christo inuisibiliter per Spiritum sanctum docentem didicisse eos fatendum est. Ex hoc loco constat Christum non dixisse omnia quæ ad salutem nostram putabat pertinere, idemque fecisse Spiritum sanctum; non omnia continuò Ecclesiæ reuelasse; quia non omnia portare simul poterat: sed

sed vt ætate crescebat, ita & scientiæ incrementum accepisse ait Hil. Idem ab Apostolis factum, vt non omnia scripto, multa etiam ne viua quidem voce nobis traderent. Illud ipsi restantur 2. Thes. 2. 1. Cor. 11. 34. hoc rationi cõsentaneum, siue quia Christi & Spiritus sancti exemplum imitari voluerunt, siue quod necdum homines ferre omnia poterant, siue quod omnia tam breui tempore omnibus in locis docere ipsi nequibant. Vbinã in Christo vnã esse personam duas naturas Apostoli aut voce, aut scripto tradiderunt. Non est cum Apostolorum vita finitum Spiritus sancti magisterium, doctor pro se à Christo Ecclesiæ datus est donec ipse ad iudicium, i. ad colligendam Ecclesiam venerit, eius est officium duraturum. Ex Chrys. & Aug.

14. *Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem.*] Ille nempe Paracletus, qui est Spiritus veritatis, docebit vos omnia hæc quæ dicenda supersunt, idest, ea omnia manifestabit, quæ modò habeo dicenda. Et quæ, quia non potestis portare modò, non dico. Gr. deducet vos in omnem veritatem. Legitur vtrumque; *docebit & deducet*. Non significat quoquo modo docere, sed ita docere, quasi magister discipulum manu ducat, viamque illi accommodatè ad eius ingenium veritatis ostendat. Ex Aug.

Non enim loquetur à semetipso, sed quæcumque audiet loquetur.] Diceret aliquis, Vnde sciemus illum hæc eadem locuturum, completurumque tuam doctrinã, & hæc quæ habes dicenda docturum? Adijcit causam; quia non loquetur à semetipso, sed quæcumque audiet, nempe à
me,

me, hæc loquetur. q. d. quia scientiam & omnia quæ tradet, à me habet, nec sine me loquitur; sicut nec sine me est. Aduerte, sicut filius non dicitur facere aliud quàm quod facere Patrem videt c. 14. & 7. quia potentiam habet cum Patre vnā cum essentia, & simul cum ipso operatur: ita & Spiritus sanctus audire dicitur quæ loquitur & nō à seipso loqui, quia essentiam & scientiam habet à filio & Patre, & vnā cum ipsis est, & loquitur. Posterior pars nempe, *Quacumque audiet loquetur*, priorem declarat: est enim antithetum illius. Forte opponitur hoc loco Spiritus sanctus spiritibus falsorum prophetarum, qui non ex Deo, sed ex semetipsis Deo contraria loquebantur. Ier. 23.

Et quia ventura sunt annuntiabit vobis.] Voluit Christus his verbis confirmare quod dixerat Paraclētum spiritum esse veritatis, quia etiam futura illis annuntiaturus esset: ex qua re cognoscere poterant quantæ apud eos auctoritatis illius testimonium esse deberet. Act. xi. 28. & 20. & 29. & 31. Sicque persequitur hæc aduentus vtilitatē exponere ex dono prophetiæ quod inter alia diuina dona Spiritus sanctus in Apostolos effudit. Nec moueat quod verbū futuri tēporis positū est: illa quippe audientia sempiterna est, quia sempiterna est sciētia, ait Aug.

14. *Ille me clarificabit quia de meo recipiet, & annuntiabit vobis.*] Tertia vtilitas est præter redargutionē mundi, præter doctrinam, *Ille me clarificabit*, i. manifestabit me & aduentum meum mūto: hætenus enim velut incognitus mundo fui, facti enim filium me existimauit. At ille me quis sim aperiet, meam diuinitatem & me esse Dei filium, qui carne assumpta pro
munda

mundi redemptione mortem subiij: vnde futuram est vt mundus me postea honoret, colat & veneretur, vt par est. Ita Cyr. l. 11. c. 1. Hoc autē etiā expedit vobis, quādoquidē gloria magistri est gloria discipulorū, gloria Domini est gloria seruorum, honor Patris honor est filiorū. Attēde potuisse filium se clarificare ante aduentum Spiritus sancti, sed noluit, quia venerat moriturus pro nostra salute: hoc opus aduentui Spiritus sancti reliquit. Glorificat autē Spiritus sanctus filiū, non vt seruus Dominū, sed tanquā ei consubstantialis, sicut & Pater filiū & filius Patrē glorificat. Basil. docet clarificare alterū & maiori & minori cōmune esse, nā & nos Deū, & Deus nos, & Deus Deum glorificat, quāuis non sit eadē clarificationis ratio. Et causā subdit, *quia de meo accipiet*, i. quæ diuinitatis meæ sunt accipiet; & vobis ac per vos mūdo declarabit, & nota faciet, quia Spiritus sanctus filij diuinitatem annuntiat, vt eā in se à filio ipso accipiat, procedit enim à filio simul & Patre, ita Tol. & Ias. Rup. *De meo accipiet*, i. de eo quod de me in sacris scripturis dictum est. Alij, *De meo accipiet*, quia meo nomine veniet, quia non aliā quam meā vobis tanquā legatus meus doctrinam tradet: propterea enim operū & doctrinæ illius gloria in gloriā meam redundabit: quod est clarificare me, quia meo nomine & non aliā quam mea mysteria vobis tradet: non alia quā mea faciet opera. Propterea per futurum dixit *accipiet*, quia accipere ab eo est eius mitti nomine: & nondum missus erat. Ex August.

15. *Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt: propterea dixi, quia de meo accipiet, & annuntiabit vobis.*] Tacitæ obiectioni respondet, nimirū

cū essentia quam Spiritus sanctus accipit sit Patris, nam à Patre procedere dictus est, cur Filius suam dicit, *de meo*, inquit, *accipiet*. Respondet, eadem est essentia Patris: mea omnia quæ Patris sunt, mea etiam sunt: nec excludo Patrem quando meum dico, sed vnā vtriusque substantiam & essentiam ostendo: quod enim est Pater & est in Patre, totum est filius, & est in Filio, seruata distinctione Patris & Filij contra Sabellium, & Ar. ex Aug. & Hil. 7. de Trin.

16. *Modicum & iam non videbitis me, & iterum modicum & videbitis me, quia vado ad Patrem.*] Post consolatoriā promissionem Spiritus, rursus sermonem ingerit de suo discessu aliāque per mortem consolationis rationem adfert; promittendo eis suū ad ipsis reditum celerem per resurrectionē. Sensus autē est, Post modicum tēporis non videbitis me quia nēpe citò passurus sum & moriturus, sed post alterū modicum, me videbitis, quia citò etiā post mortē resurgā à mortuis, & me vobis videndū exhibebo. Et causam sui dicti adiungit, *Quia vado ad Patrem*. Consideranda est causa, vadit enim Christus ad Patrē per mortem & resurrectionem, nam à morte resurgens ad cœlos ascendit. q. d. Post paululum non me videbitis, & post paululum me videbitis, quia iam iam moriar & resurgam vt me videre possitis, sic enim ad Patrem vado. Modicum vocare vsque ad suam ascensionem in cœlum, & iterum modicum ab ascensione vsque ad secundum in iudicium aduentum, putat Aug. & Beda.

17. 18. *Dixerunt ergo ex discipulis eius ad inuicem; Quid est hoc, quod dicit nobis: Modicum*

& non videbitis me, & iterum modicum & videbitis me, & quia vado ad Patrē? Quid est hoc quod dicit modicum? nescimus quid loquitur.] Non intellexerant discipuli verba Domini: nec enim mortē & passionē eius imminere, nec celerem eius resurrectionē sciebant, vt nec Mar. 20. Cū igitur hæc non intellexerint, etiā non perceperunt verba præsentia, quibus huius mortis, passionis & resurrectionis horā iam proximam & imminētē esse significauerat, maximè cū cœna pacificè & securè peracta noctisque tempus præcedēs omnis periculi suspiciōē amouerit. Particula *ergo*, indicat discipulos hæc locutos esse occasione præcedentis sententiæ Domini, qua ratione scilicet & quomodo coaptaretur hoc: non videbitis & videbitis post modicum, quia vado ad Patrē. Ideo ad sententiam se conuertunt, quasi ex ipsius intelligentia pendeat sensus, & intellectus causæ. q. d. Tota difficultas est hoc modicum assequi: quod si percipiamus semel, quid sit hoc modicum, tota sententia & causa sententiæ, *Quia vado ad Patrem*, facilis erit intellectu: & quia non intelligimus nescimus quid totum hoc velit significare, non de tota sententia sed de tempore quod designabat, dubitasse, nempe de illo modico putant Aug. & Beda.

19. *Cognouit autem, quia volebant eum interrogare, & dixit eis: De hoc queritis inter vos, quia dixi: Modicum, & non videbitis me, & iterum modicum, & videbitis me.*] Cognouit vt Deus quia cognitas eorum habebat cogitationes, sine indice, sine coniectura. Cyr. Theod. Et quia eos in fide confirmare volebat, præuenit, reperitque quod inter se mutuò dubitantes inquirebant.

bant. De hoc, inquit, *quaritis inter vos, quia dixi: Modicum.* Non repetit totum Christus, sed id solum in quo maiorem difficultatem patiebantur: repetit autem illud *modicum* ut exponat. Ex Aug.

20. *Amen, amen dico vobis, Quia plorabitis & flebitis vos, mundus autem gaudebit, vos verò contristabimini, sed tristitia vestra vertetur in gaudium.*] Obscuram sententiam declarat Dominus, & primum *modicum*, exponit. *Plorabitis*, inquit, *& flebitis vos.* q. d. Causa lacrymarum vobis iam iam imminet maior, citò enim mortē subiturus sum. Mundus autem, idest, Iudæi, mei persecutores gaudebūt. Theoph. per mundū iustos omnes interpretatur, quibus mors Christi futura erat causa salutis & gaudij. Secundū *modicum*, nempe, *Modicum & videbitis me*, exponit dicens, *tristabimini quidem, sed tristitia vestra vertetur in gaudium, cessabit, finem accipiet, & gaudium ei succedet.* Resurgam enim, & videbitis me non sine ingenti animorum vestrorum consolatione à mortuis resurgere. Sic Chrys.

21. *Mulier cum parit tristitiam habet: quid venit hora eius, cum autem peperit puerum, iam nō meminit pressura propter gaudium, quia natus est homo in mundum.*] Verbis præcedentibus non satis apertè hæc tria expresserat Dominus, nempe tristitiam & fletum iam esse imminuentem; rursus hanc tristitiam vertendam in gaudium, denique hanc tristitiam & gaudium futuram de morte & resurrectione eius: sic enim non visuri & postea visuri erant eum. Hæc nunc exponit apposito exemplo, conferens parturienti discipulos mulieri: hæc enim dolet & tristatur,

tur, tamen breui durat tristitia, subito enim genito puero gaudet; & adeo gaudet vt præteritæ pressuræ non meminerit præ gaudio nati pueri. Est ergo tempus partus, & tempus post partum: tempus partus breue est & præcedit, tempus post partum longum est & priori succedit: tristitiam ergo breuem, gaudium vero diuturnum esse oportet. Hæc discipulis accommodat sequentibus verbis. ex Aug.

22. *Et vos igitur nunc quidē tristitiā habetis, iterū autē videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudiū vestrū nemo tollet a vobis.* Accommodat & illustrat superius exemplum. Nunc, inquit, *tristitiam habetis*. Sensus est, vobis iam imminet tristitiæ tempus quando similes eritis mulieri parienti, quia non me videbitis propter mortem meam. Et hoc est prius *Modicum*, & non videbitis me, dolentes & flentes propter mortem meam, similisque parturienti: sed citò iterum videbo vos, quia sicut partus tempus breue est, ita breue erit hoc tempus, quo non me videbitis. Cum autem me videritis tunc gaudebit cor vestrum: sicut gaudet mulier partus tempore transacto; gaudebitis autem de mea resurrectione, sicut de nato puero gaudet mulier. Et sicut gaudium mulieris non est qualis tristitia, hæc enim breuis, illud diuturnum est: sic vestra tristitia breuis erit, gaudiū autem permanēs, ita ut nemo id a vobis possit tollere. In quo excedit gaudium mulieris, quia quamvis puer natus diutius viuat; quam tempus partus & doloris durauerit, moritur tandem. At ego resurgam iam amplius non moriturus, nec amplius dolebitis de morte, sed gaudebitis de vita. Ira Cyr. l. 11. c. 6. August. tract. 101. Mortem igitur
 suam

1044 MANVALE IN EVANGELIUM
suam partui, resurrectionem natiuitati comparat, simulque docet hoc tempus partus instare. Ideoque *habetis* præsens est, pro futuro, quasi iam adesset. ex Aug.

23. *Et in illo die me non rogabitis quicquam.*] Hæc promissio impleta est quando à mortuis surrexit & eis apparuit, & conuersatus est cum eis: tunc nouerunt clarè omnia hæc quæ modo locutus est, vt non iam sit opus interrogare: *Quo vadis?* vel *Nescimus quid loquitur;* vel, *Quid est quod dicit modicum?* vt ait Tol. Semper quaestio est de veritate huius sententiæ, si per hoc quod dicitur in illo die, intelligatur tempus à resurrectione, quia in illo & legantur Apostoli quædam interrogasse Dominum. Petrus enim interrogauit de Ioanne, *Hic autem quid?* & omnes Apostoli, *Domine, inquit, Si in tempore hoc restitues regnum Israel?* Et certum est eisdem multa petiisse à Domino iam in cælos assumpto. Itaque hæc motu ratione Aug. vt s. d. putat per illum diem hic designari tempus futuræ vitæ, & in illo tempore implenda quæ præcedunt de tristitia mutanda in gaudium per visionem Domini: & quod dicit c. 14. *Non relinquam vos orphanos, veniam ad vos, &c. In illo die cognoscetis, quia ego in Patre;* putat potius referendū ad rēpus futuræ vitæ, quam ad tempus post resurrectionem. Verum intelligendo ea quæ præcedunt impleta in Apostolis post resurrectionem, qui est vt diximus simplicior intellectus, vt cum dicitur *in illo die*, designetur tempus à resurrectione, dicendum id quod hic dicit Dominus ex parte quidem impletum ante ascensionem Domini, perfectè verò post missionem Spiritus sancti. Sicut & illud, *in illa die cognoscetis*

cognoscetis quia ego in Patre &c. Post resurrectionem enim Christus eis aperuit sensum vt intelligerent scripturas. Ita Chrys. Theod. Theoph. *Non rogabitis quicquam*, idest, nullis vobis precibus apud me, nullo aduocato opus erit, quia sola nominis mei inuocatione, quidquid à Patre petieritis obtinebitis, vt videtur verbis sequentibus significare, *Si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Vel nihil interrogabitis me, quia nulla de re amplius dubitabitis. Sic Cyr. Aug. & Rup.

Amen, amen dico vobis: Si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.] Nouo argumento Apostolos consolatur, & documentum vtilissimum eis tradit quod in ipsius absentia seruare debeant, q. d. Quamuis sim ad Patrem iturus, propterea tamen aliquid vobis defaturum ne timeatis: certissimam rem affirmo, quicquid petieritis Patrem mei ratione & propter me, vos ab eo impetraturos. Quo autem modo vera sit hæc sententia, fore vt quicquid Christi nomine petierimus obtineamus, diximus apud Mat. 7. 7. & 21. 22.

24. *Vsque modo non petistis quidquam in nomine meo petite & accipietis, ut gaudium vestrum sit plenum.*] Q. d. Noua res est hæc quam vobis trado, quod si hactenus non consecuti estis omnia quæ petistis à Patre, ne miremini, quia in nomine meo non petistis. *Petite*, inquit, *& accipietis*: nam præter dilectionem Patris ad Filium & ipsius Christi iustitiam & meritum, sunt etiam alia duo, scilicet præceptum eius; iussi enim ab eo petimus Patrem. Quantum autem valeat, Ecclesia significat, quæ orationi præmittit: *Præceptis salutaribus moniti, & diuinæ institutione*

institutione formati audemus dicere, &c. Est etiam promissio facta nobis à Christo impetrandi à Patre. Hæc omnia multum Deum mouent ad exaudiendum nos. Quod addit, *Ut gaudium vestrum sit plenum, & integrum in nullo deficiens;* hoc gaudium est de quo dixerat, *Gaudium vestrum nemo tollet à vobis.* Attende gaudium de Christi resurrectione fuisse gaudium magnum, sed non completum nec perfectum Apostolis, quia de resurrectione quæ solius Christi erat gaudebant; quando autem bona ipsis maxima ex hac resurrectione prouenerunt, tunc gaudium est completum: quia non de bono tantum Christi sed de suo etiam gaudebant. Tol. Vel finite me abire ad Patrem, & perfectius gaudium habebitis quàm nunc ex mea præsentia haberis, quod carnale & imperfectum est: plenum & perfectum ex mea absentia percipietis: magis enim vos absens quàm præsens consolabor. Ex Chrys.

25. *Hæc in prouerbiis locutus sum vobis: venit hora cum iam non in prouerbiis loquar vobis, sed palàm de Patre meo annuntiabo vobis.*] Adhuc consolatur eos de suo discessu, promittens apertam locutionem. q. d. Scio me hæc vobis locutum subobscurè & velut sub enigmatibus: venit tamen & prope est iam tempus, quando sine umbris, sed palàm loquar de Patre meo, nempe mysteria omnia missionis & aduentus mei. Hoc fecit Dominus post resurrectionem suam per illos 40. dies, discipulos erudiens: perfectius autem in aduentu Spiritus sancti. Prouerbiū vocat obscurum sermonem. Cyr. l. II. c. 8.

26. 27. *In illo die, in nomine meo petetis, &*
non

non dicam vobis, quia ego rogabo Patrem : ipse enim Pater amat vos ; quia vos me amastis & credidistis, quia à Deo exiui.] Sensus est, post meum discessum petetis in nomine meo Patrem : & non dico vobis me rogaturum, idest, non dico vobis vos indigere precibus meis, ipse enim adeo vos amat, vt etiamsi ego non rogem, sitis obtenturi quidquid petieritis. Non dicit se non rogaturum, sed eos non indigere vt ipse roget Patrem, si in ipsius nomine petant: amor enim paternus sufficientissimus est ad concedendum omnia petita. His verbis ad considerationem, & affectu diuinitatis omnino transfert : & inducit vt ad Patrem conuertantur. Ex Aug.

28. Exiui à Patre & veni in mundum : iterum relinquo mundum & vado ad Patrem.] Optima conclusione huic sermoni finem facit : cum enim dixisset eos credidisse ipsum exiisse à Patre, nouum argumentum pro suo discessu facit. Verè, inquit, exiui à Patre, per generationem æternam, & veni in mundum, homo factus, & humilians meipsum vsque ad mortem; æquū igitur est, vt perfectis quæ ad humilitatem meam concernebant, mundum relinquam, & ad Patrem reuertar, ascendens in cælos. Attende non esse similem ascensum descensui, nec reditum aduentui; nam venit sine carne, eam tamen sumpturus; at non reuertitur carne relicta, sed eam glorificatam ad cælos transtulit. Ex Aug.

29. Dicunt ei discipuli eius: Ecce nunc palam loqueris, & prouerbiū nullum dicis. Nunc scimus quia scis omnia, & non est opus tibi vt quis te interroget : in hoc credimus, quia

à Deo existi.] Audientes discipuli Dominum adeo clarè loquentem, vt sensus verborum ab omnibus perciperetur, eorum etiã dubitationi non interrogatum satisfecisse cum gaudio & admiratione respondent, dicentes, *Ecce nunc palàm loqueris*, idest, hic est sermo quem desideramus, apertus & sine prouerbiis. In hoc cognoscimus te scire omnia, quia antequam interrogatus esses à nobis, nouisti nos non intellexisse sermonem, ac propterea voluisse te interrogari, anteuertens eum explicuisti sermonem: ideòque nos vel maximè in hoc certè credimus te à Deo exiisse & filium esse Dei, idest, vel hoc argumento, etiamsi nunquam credidissemus, nunc crederemus te exiisse à Deo: nosse enim omnia, & mentium dubitationes ac voluntates occultas scire, Dei est. *In hoc credimus*, idest, in hoc fidem nostram confirmamus, & comprobamus te à Deo exiisse. Cyr. l. 11. cap. 11. Quamquam non satis constet an eo vsque eorum fides peruenisset, vt crederent illum naturalem Filium Dei, verumque Deum esse, adhuc enim apparet ex multis rebus ante aduentum Spiritus sancti rudem & imperfectam eorum fuisse fidem: vt solent dicere Chrys. & Theoph. & Christus ipse videtur statim coarguere, interprete Heracl. Chrys. Cyr.

31. *Respondit eis Iesus: modò creditis?*] Christus eorum dictum confirmat, sed vt in hoc etiam suam diuinitatem ostendat, & se omnia præscire demonstret, eorum stabilem fidem & firmam nondum esse, prædicens quæ futura sunt, manifestat. Modò inquit, creditis me à Deo exiisse? Creditis quidem, aut credere videmini, sed

sed modò, futurum enim est, imò tempus adest, ut in hac fide stabiles non sitis futuri. Quod verbis sequentibus exponit. Tol. Et hic est sensus, si per affirmationem legatur, illud modò creditis. Si autem per interrogationem, erit exprobatio tarditatis, quòd nunc post tot sermones, post tot miracula, post tam diuturnam cum ipso familiaritatem, tandem credant: cùm multò antè credere debuissent. Ita Chrys. & Theoph. Vel *modo creditis?* idest, modò dicitis vos credere? Ita Leont. Vel, modò quidem ostēditis ac profitemini vos credere, cùm in tuto estis, cùm nihil periculi est, sed tempore tribulationis, quod iam instat, recedetis: ut Mat. 13. 21.

32. *Ecce venit hora, & iam venit, ut dispergamini unusquisque in propria, & me solum relinquantis: & non sum solus quia Pater mecum est.* Ad præcedentem sententiam hæc pertinent, *modo creditis.* Sed ecce iam tempus adest quando me solo derelicto, & amore magistri posthabito, metu & formidine perculsi fugiatis: ut unusquisque vestrum propriæ salutis consulat. Quod impletum est cap. 18. Primum *venit* est præsentis, Secundum *venit* præteriti temporis. Non est sensus eos fugisse in domos suas, sed in diuersa loca, quod à principio, quando Dominus captus est, fecerunt, quamuis postea ante resurrectionem conuenerint. Cum addit, *Et non sum solus, quia Pater mecum est,* ostendit eos quidem quantum in ipsis esset, solum relicturos & omni destitutum ope, quod autem re ipsa solus futuros non esset, non ipsorum virtute; sed sua ipsius natura fieri quod Deus esset, idémque cum Patre.

Itaque separari ab eo, & solus esse non poterat. Fortè hoc dicit ne putarent ipsum eorum auxilio indigere; aut ipsum capiendum, quia derelictus esset ab eis. Solus non sum inquit, quia mecum est Pater, cuius sum Filius nullius ope indigens, captus & comprehensus, quia volui: non quia solus sine vobis resistere non potui. Ex Aug. & Greg.

33. *Hac locutus sum vobis ut in me pacem habeatis.*] Concludit totum sermonem. Hæc, inquit, omnia vobis locutus sum, ut per ea vobis persuadeam habere in me pacem, idest, non scandalizari, non turbari in me propter ea omnia quæ ventura sunt, sed fortes & constantes in me manere, sicut hætenus fecistis. In Christo pacem habere est ipsi inhærere, ab eo etiam in tentationibus non recedere, sed fide & dilectione coniungi. Sic Cyr. l. ii. c. 13.

In mundo pressuram habebitis, sed confidite, ego vici mundum.] Q. d. Magnum quidem aduersarium habebitis mundum, sed maiorem habetis auxiliatorem me, qui illum vici. Vicisse autem se dicit, quia diabolum mundi principem vicerat, cap. 14. Vel quia in proximo erat victurus & certus de victoria capit. 12. quæ confidentia non ad Apostolos modò sed ad nos etiam omnes pertinet. 1. Cor. 15. 1. Ioan. 2. & 4. 5. Apoc. 12. Ex Augustin.

CAPVT XVII.

Oratio Iesu ad Patrem.

1. **H**Æc locutus est Iesus, & subleuatis oculis in cœlum dixit: Pater venit hora, clarifica Filium tuum, vt Filius tuus clarificet te.] Vt homo Patrem orat, tum pro sua clarificatione, tum pro discipulorum custodia, tum demum pro omnium fidelium futurorum cōuersione. Oraturus autem oculos in cœlum attollit, vt se inde vanisse, & illuc iam properare significet. Non indigebat oratione Christus, sed quantum nos ea indigeamus, ostendit. Nullum intermittit tempus sine fructu, à doctrina enim continuò ad orandum se conuertit: opere se esse hominem, verbo se esse Deum ostendit efficacissimo ad impetrandum argumento, dum Patrem dicit: quid enim qui filius est non impetrabit à Patre? talis Filius à tali Patre? Cyr. l. 1. thes. cap. 6. ait maius Deo esse Patrem, quàm esse Dominum: nam Dominus respectu creaturæ dicitur: at Pater respectu Filij: maius autem est Deo genuisse Filium quam omnes creaturas fecisse, respectu quarum Dominus est, & nuncupatur. Altissima ergo & sublimis oratio est, quæ à tanto & tam eximio incipit verbo, vt non addubites maxima esse quæ petuntur; quibus nimirum impetrandis tantus adhibetur titulus. Gr. venit hora illa mortis, passionis, exinanitionis vsque ad mortem crucis, diuino consilio & voluntate electa. Meritò

in hac hora ratione humanitatis suæ. Primum à Patre Christus petit clarificationem sui, quia maximè in morte diuinitas occultabatur, quia multi scandalum ex credentibus etiā passuri erant. q.d. Tu me hactenus & missa de cœlo voce, *Hic est Filius meus dilectus*, & delapso ad me Spiritu sancto Mat. 3. & Ioannis testimonio, *Ecce Agnus Dei*, *Ecce qui tollis peccata mundi* cap. 1. & multis editis miraculis clarificasti, iterumque cùm opus esset maxime, clarificaturum promissisti cap. 12. *Es clarificanti, & iterum clarificabo*; ecce nunc tempus illud venit, quo maximè tua clarificatione opus est, quia adeo obscura & ignominiosa mors subeunda imminet, vt nisi tu me clarificaueris, nisi me certis & conspicuis signis filium tuum esse declaraueris in carne positum, omnes me pro puro, eoque vili & abiecto homine habituri sint. Mea clarificatio non tam mea, quam tua est. Hoc est quod ait, *Vt Filius tuus clarificet te*, idest, vt dispensationis mysterio illustrato nomen Patris mundo manifestetur, quia ipsum clarificari à Patre Filium, est Patrem à Filio clarificari, quia omnis Filij gloria in Patrem redit: vt cap. 12. 23. Vbi quid sit clarificari exposuimus. Filius dicitur Patrem clarificare quatenus incarnationis & redemptionis per ipsum factæ mysterio reuelato, & clarificato, multum diuinitas cognoscitur & perfectio eius commendatur: nam & mysterium Trinitatis ostenditur, & summa bonitas, sapientia, potentia & iustitia Dei mundo innotescunt. Christo etiam manifestato, eius doctrina recipitur, qua diuinitas fit notior: ignotus enim erat Deus mundo, maximè Gentibus,

ante

ante aduentum. At Christo clarificato Deus mundo notus factus est, non solum Gentibus, sed etiam Iudæis: quibus etiam si notus antea erat, non tamen cum tanta perfectione. Ex August.

2. *Sicut dedisti ei potestatem omnis carnis, ut omne quod dedisti ei, det eis vitam æternam.* Quantam & qualem claritatem petat exponit. q. d. Da Pater tantam claritatem quantam dedisti potestatem in homines; tu autem non vnius aut alterius populi, sed omnium hominum ei dedisti potestatem, & ad omnes redimendum misisti, & omnes curæ eius cōmisisti; notifica ergo me quantum officij & muneris amplitudo postulat, ut ab omnibus tuus filius & redēptor agnoscar, sicut pro omnibus missus sum, & omnium salutem operatus sum, ut filius tuus clarificet te, idest, ut omnis caro etiam te clarificet & honoret. *Sicut dedisti ei potestatem.* q. d. Pater, cum dederis potestatem talem ac tantam, æquum est dare consequentia, nempe manifestationem & clarificationem. Loquitur ut homo. Sensus est, Tracta me tanquam legatum tuum, quem abs te coram omnibus clarificari, idest, cognosci & honorari conuenit: da mihi æqualem potestatem, honorem; sicut dedisti mihi potestatem omnis carnis; ita me apud omnem carnem, idest, apud omnes homines glorifica. O Pater, peto claritatem hanc potestati æqualem, ut vitam æternam consequantur omnes hi quos mihi dedisti, quam non poterunt assequi, nisi ego clarificer in eis, ab ipsisque cognoscar. Hæc enim claritas, quæ fides est in me, omnibus ad salutem necessaria est. Hebr. *Omne pro omni,*
Y y 4 quod

quod dedisti mihi det vitam, aut quod dedisti mihi det ei vitam æternam. redundat eis. Significat se Deum esse; dare enim vitam æternam Dei est. Vel vitam æternam vocat sui Patrisque cognitionem, dedit autem omnibus quantum fuit in ipso ait Chryl.

3. *Hac est autem vita æterna ut cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.* Sensus est, clarifica Filium tuum ut Filius tuus clarificet te, ut per hanc clarificationem & manifestationem qui redempti sunt vitam æternam assequi possint: nam hæc est vita æterna, idest, non aliter ad hanc vitam æternam peruenire poterunt, nisi te cognoscant verum Deum & Iesum quem misisti, idest, nisi tu clarificeris in eis similiter & Filius tuus homo factus clarificetur. *Hac est vita æterna*, non formalem sensum, sed causalem facit, nempe hæc est causa vitæ æternæ, & hac sola via consequenda est, nempe fide diuinitatis, & mysterij dispensationis, ut credatur Deus & credatur Christus: articuli enim fidei ad hæc duo reducuntur, ad veritatem diuinitatis, & ad mysterium incarnationis Christi, per quam redemptio perfecta est, sine qua fide nemo vitam æternam habet. Illud autem, *te solum Deum*, non excludit Filium & Spiritum sanctum, sed Deos falsos, quos Gentes colebant: per Euangelium autem reuelatum est non esse alium Deum præter Patrem Domini nostri, Filium, & Spiritum sanctum. Non ergo excluduntur quia idem & vnus Deus cū Patre sunt. Ex quo Ariani male inferunt Patrem solum verum Deum esse, Filium excludi: nā cum dicit (Et) se simul Deum esse demonstrat. Frequenter Dominus

minus loquitur de vita æterna, non solum secundum eam rationem qua habetur in cœlis post hanc vitam, sed etiam secundum eam modum quo ex parte & inchoatiuè habetur in hac vita: vt cum dixit c. 6. *Qui credit in me habet vitam æternam*: Sic ergo in proposito loquitur de vita æterna, vt communis est & huic & futuræ vitæ: vita enim æterna habetur hic inchoatiuè per fidem: in cœlis perfectè cognoscendo Deum per visionem. Vt notat Ians. & Aug.

4. *Ego te clarificaui super terram; opus consummaui quod dedisti mihi vt faciam.*] Hoc est aliud quod à Patre petit, nempe gloriam & claritatem carnis suæ, completo iam opere sue dispensationis, propter quod se exinanierat & vsque ad mortem obediens factus fuerat. Et quasi debitam sibi mercedem petit à Patre, se eam iam meruisse, Patrem prius clarificando & opus consummando, quod sibi perficiendum tradidisset: se iam fecisse quod in se erat: faciat ergo Pater quod in ipso est, seque clarificet. Sensus ergo est, iam ego, ô Pater, te clarificaui super terram: nam carnem assumpsi vt testimonium perhiberem veritati docendo, & prædicando, & annuntiando hominibus salutem. Dicit, *super terram*, nam Pater clarificatus erat ab Angelis, eum videntibus. Quo modo autem clarificauerit Patrem exponit, cum dicit, *Opus consummaui*, quod dedisti vt faciam: perficiendo enim officio, sibi à Patre commendato gloriosorem, clarioremque apud homines Patrem reddidit: Opus hoc fuit mortem, diabolum, peccatumque morte sua debellare, & vincere; reconciliare homines Patri; deni-

que opus redemptionis ad quod missus est, de quo Ioan. 4. perficere loquitur in præterito, non solū propter certitudinem rei futuræ, sed quia iam proxima erat, & quod minimū distat, quasi non distare videtur. Idcirco dicit, *consummasi*. Dicit autē, *quod dedisti mihi*, quia filius ratione humanæ naturæ factus est à Patre redemptor hominum. Io. 13. Denique duo officia eius hæc verba continent, propter quæ venit; nimirum veritatem Dei docere, & mundum redimere: illud fuit clarificare Patrem prædicatione; quod iam fecerat; hoc verò est mori pro homine: quod quia proximum erat, consummasse se dicit. His ergo peractis ut homo petit glorificationem suæ carnis, quæ ex dispensatione donec hæc fierent in humilitate erat. Ex Chrys. & Aug.

5. *Et nunc clarifica me tu Pater apud te ipsum claritate, quam habui, priusquam mundus fieret, apud te.*] Q. d. reliquum est ut tu, Pater, me clarifices apud te ipsum in cœlis, ea claritate quam habui apud te ab æterno, i. humanitatem hanc meam clarifica, exalta, glorifica, claritate digna filio Dei, qualis ego sum. Et da ut claritas & gloria quam ego, ut Deus, ab æterno tecum habeo, communicetur & extendatur usque ad carnem meam, quæ propter dispensationem hætenus est suspensa: peracta ergo dispensatione diffundatur & extendatur in carnem meā: itaque petit ratione humanitatis clarificari, non claritate quæ de foris accedat, ut nobis accedit, sed claritate propria quam ab æterno habet ut Deus: quia idem est Deus & homo, gloriosus ab æterno in natura divina, inglorius in carne propter nostram

nostram salutem. Illud, *nunc*, non tantum præsens, sed etiam sequens dicit. q. d. Deinceps, seu ex nunc, seu in posterum clarifica me. Illud, *quam habui apud te*, significat, habui apud te tanquam filius tibi æqualis, vt illud, *Verbum erat apud Deum*. Ex Hil. 3. & 9. de Trin. & Aug.

6. *Manifestaui nomen tuum hominibus quos dedisti mihi de mundo.*] Postquam Christus petiit vtramque claritatem sibi, nempe nominis sui manifestationem mundo faciendam, & suæ carnis ac humanitatis glorificationem per resurrectionem & ascensionem ad dexteram Patris complendam, ad orandum pro suis discipulis se conuertit. Exponit autem 1. pro quibus orat: *Manifestaui*, inquit, *nomen tuum* hominibus, ostendendo me esse filium tuum à te missum, aperiendo causam propter quam sim missus, amorem scilicet tuum erga mundum, prænuntiando etiam spiritum quem missurus es post discessum meum, & alia, quæ diuinitatis tuæ opera sunt, docendo. Hæc omnia nota feci ijs quos, inquit, dedisti mihi de mundo. Loquitur Christus vt homo, cui Pater dedit discipulos de mundo. Elegit enim eos de medio aliorum hominum, liberauit à peccatis, fecit discipulos & Apostolos, omnia hæc sunt opera Dei: nemo enim potuit venire ad Christum nisi tractus à Patre. Et aduerte manifestare nomen Patris, esse declarare Deum Patrem esse & filium habere. Iudæi Deum esse rerum opificem non erant, at Patrem esse ignorabant; Gentibus vtrumque erat ignotum. Nomen Patris est verius quam nomen Dei: hoc enim est dignitatis & operationis

1058 MANVALE IN EVANGELIVM
cuiusdam (ab eo enim quod omnibus prouider
Deus dicitur) illud substāialis proprietatis, vt
notat Cyr. l. 11. thes. c. 2. Nomē ergo Dei Chri-
stus manifestauit quia Patrē notificauit : simul
etiā declarauit eius opera, totū enim ad nomi-
nis manifestationē pertinet. Sunt autē de disci-
pulis hæc verba pronūtiata, vt ait Chry. ho. 80.

7. 8. *Tui erant & mihi eos dedisti, & sermonem
tuum seruauerunt. Nunc cognouerunt quia omnia
quæ dedisti mihi abs te sunt; quia verba quæ dedisti
mihi dedi eis, & ipsi acceperunt, & cognouerunt
verē quia à te exiui, & crediderunt quia tu me
misisti.]* Discipuli dicuntur fuisse Patris non
solum ratione creationis, sed æternæ electio-
nis : quia quos elegerat Deus ab æterno, hos
dedit Christo ratione humanæ naturæ, vt ho-
mo est. Notat non infructuosos fuisse, quia
seruauerunt sermonem tuum, insuper credide-
runt ea quæ mihi dedisti abs te esse, nempe
opera mea & doctrinam diuinam esse, & à te
nouerunt procedere : vt lo. 7. & 12. & 10. *Nunc,*
nempe cum edocti à me fuerunt. Causa vnde
nouerint quæ dedisti mihi omnia à te esse, ea
est quia doctrinam, quam mihi vt homini de-
disti, ipsis communicauit, eam acceperunt non
vt Iudæi contradicentes. Acceperunt autem
eam sic : nouerunt me à te exiisse & à te esse
missum : hæc duo crediderunt, nempe me esse
filium tuum, hoc est à te exiisse, & venisse in
mundum cognouerunt & crediderunt. Ean-
dem fidei noticiam significat, sed cognitio di-
citur, quatenus miraculis & signis confirmata
erat. Hæc omnia commemorat, vt non imme-
ritò eos Patri commendare, & pro ipsis rogare
significet, Cyr. l. 11. c. 18.

9. *Ego pro eis rogo, non pro mundo rogo, sed pro his quos dedisti mihi quia tui sunt.*] Conditionibus discipulorum descriptis nunc preces suas exponit & Patri offert: quid autem preceretur & roget infra exponit. Sciebat Pater pro quibus oraret, & quales essent ij pro quibus rogaret: at Dominus expressit hæc verba vt cognoscant discipuli eximiã erga semagistri dilectionem, & quanta beneficia ab eo acceperint, qui digni facti Christi precibus apud Patrem commendari; & relinqueret exemplum pastoribus orandi pro suis ouibus. Triplicem insinuat causam suã pro illis ad Patrem orationis. 1. quam hic attingit quia Patris erant. 2. quia clarificatus erat in eis, propterea quod magnam de ipso habebat estimationem credentes ipsum esse filium Dei & Messiam, vnde idonei erant per quos per vniversum orbem etiam apud alios clarus fieret. 3. quia cum iam ipse mundum erat relicturus, & ad Patrem iturus, illi adhuc in mundo erant permansuri: vnde non per seipsum, sed per eos clarificandus erat apud alios deinceps: *Non, inquit, pro mundo rogo, id est, pro perditis hominibus qui suis dediti vitijs, nolunt me sequi, nec in me credere: sed rogo pro his quos tu mihi dedisti, quos tu elegisti.* At Christus erat pro crucifigentibus. Luc. 23. 1. Cor. 5. 1. Tim. 2. Vult omnes saluos fieri. Respondeo quod duplex est eius mors & oratio distinguenda: altera sufficiens quidem, sed non efficax: altera & sufficiens & efficax. Si priori modo illo & mortẽ & orationem Christi consideres, & pro omnibus hominibus mortuus, & pro omnibus orauit: nam & eius mors satis habuit meriti ac vis, vt omnes ho-

mines.

mines liberaret, & eius prima & antecedens voluntas erat, vt omnes liberarentur. Ideoque apud Luc. 23. pro omnibus orauit. Si autem spectes effectum, quia is non ex sola Christi, sed ex hominum etiam, qui saluandi erant, voluntate pendebat, quia non omnes oblatum à Christo redemptionis beneficium accipere voluerunt, non omnes salui facti sunt, neque pro omnibus orauit, sed pro ijs qui credidissent. Alio denique sensu pro omnibus quàm pro discipulis suis & iustis orauit: nam pro omnibus vt crederent & iusti fierent, sicut nos pro hæreticis oramus: pro discipulis & iustis, vt eos conseruet & det illis vitam æternam. Ita Chry. & Aug.

10. *Et mea omnia tua sunt, & tua mea sunt: & clarificatus sum in eis.*] Secundam attingit rationem quare se Pater pro discipulis orantem exaudire debeat. Et sensus est, dixi, ô Pater, tui erant & dedisti mihi; ne verò aliquis hæc verba audiens me hominem merum esse, accipientem à te quæ non habeam, iudicet, adiungo, mea omnia tua esse, quia à te procedo, & substantiam meam à te habeo: omniâque tua mea sunt, quia tu genuisti me, & omnia tua communicasti. Vt ergo indiuisibilitas, & vnititas intelligatur & credatur, dico mea esse tua, quia quæ habeo simul habes, & tua sunt mea, quia non desinunt esse tua eo quòd mea sunt: eadem enim est potentia, idem dominium Patris & Filij. Addit, *& clarificatus sum in eis*, id est crediderunt mea omnia tua esse, & tua mea esse, credentes me Dei filium verum esse, & vt talem coluerunt & obseruarunt. Aug. ad fideles refert, præteritum pro futuro interpretans.

ians. Sed accomodatus ad discipulos. Cyp.
l. 11. c. 19.

11. *Et iam non sum in mundo: & hi in mundo sunt, & ego ad te venio.*] Attingit 3. rationem quod ipse, qui eos hactenus, tanquam Pater filios, protegebat, de mundo discedat, illosque orphanos derelinquat, nisi illis Pater adsit. Dicit, *iam non sum in mundo*, non quod tunc non esset: *Et pro quia, ad te venio*: nam reddit causam, cur dixerit se iam in mundo non esse: quia, inquit, ad te venio. Hebr. ex Chryl. & Aug.

Pater sancte serua eos in nomine tuo quos dedisti mihi, vt sint vnum sicut & nos.] Declarat quid à Patre pro discipulis roget & petat, nempe vt eos seruet, & vt vnum esse inter se faciat. Oratio autem & humanitatis humilitatem, & deitatis continet gloriam: rogat vt homo, loquitur vt Deus: vitrumque miscet, vt se vitrumque significet. Patrem Sanctum appellat, vel vt blande alliciat, vel quia quæ sanctitatis sunt rogat. *Serua*, inquit, *eos in nomine tuo*; id est, tua virtute & potentia, conserua hos in gratia, charitate, dilectione, & vita: ne à ludæis nunc occidantur, ne in tentationibus succumbant. *Serua eos*, non vt diuites sint, non vt voluptuosè viuant: sed vt sint vnum sicut & nos vnum sumus, concordēs, vnanimes, pacifici inter se in vno spiritu, vna fide, vna charitate: vt Act. 4. Similitudo hæc est, non æqualitas. Nam filius & Pater vnum sunt, quia vna est substantia numero, eademque voluntas: at fideles non hanc possunt habere vnitatem, sed similem, vt idem velint, & idem nolint, concordēs sint, vno spiritu moti & gubernati. Abute-
bantur

bantur hoc loco Ariani existimantes, Filium non nisi voluntate & concordia esse vnum: cum natura etiam & voluntate sit vnum cum Patre: & rogabat ut discipuli qui erant vnum inter se natura, essent etiam vnum voluntate cum Patre, sicut & ipse vnum erat: ut notat Amb.

12. *Cum essem cum eis ego seruabam eos in nomine tuo.*] Causam, impetrandique rationem adiungit, & est sensus, quando etiam corporali præsentia cum eis ego seruabam eos in nomine tuo, i. virtute diuinitatis; nunc autem discedo; non igitur priuentur propter meum discessum hac custodia & protectione nominis tui: sicut nec in mea præsentia priuari sunt. Loquitur ut homo, & seruasse dicit discipulos non humana, sed diuina Patris virtute, quæ sua etiam erat, tanquam Dei. Et vis argumenti hæc est, Si in mea præsentia hac tua virtute seruati sunt; æquum est ut in absentia etiam seruentur, cum maior subueniendi & auxiliandi sit causa. Ex qua expositione cessat id quod concipere aliquis posset, nempe, ego seruabam eos, modò tu serua, quasi vnus alteri succedat in custodia. Hic sensus valde carnalis est, ut dicit Augustin. tract. 107.

Quos dedisti mihi ego custodiri, & nemo ex eis perit nisi filius perditionis, ut Scriptura impleatur.] Q. d. Cum eram cum eis corporaliter præsens, seruabam illos tua virtute & potentia, & efficaciter custodia, nemo enim ex eis perit quos mihi dedisti, sed a me omnes sunt conseruati, præter vnum qui filius fuit perditionis, Iudam nempe. Hebr. filius sapientiæ qui sapientiam custodit,

custodit, filius perditionis qui peccatis indulget, Basil. & Cyr. l. ii. c. 21. Perditio hoc loco significat peccatum extremū æternam damnationem inducens, quale fuit Iudæ, quia impœnitens vsque ad mortem, & citò in æternā dānationem abiturus. *Vt*, non solū consecutionē & euentum significat sed etiā causam declarat, causam verò non verā sed apparentem. q. d. vñ quod prædixit Pater impleteretur Ps. 108. Sicque tacitæ obiectioni respondet, quare non seruasti hunc etiā datum à Patre? Seruauit, inquit, & nemo periit, nisi quē tu prædixisti periturum, quem ego non seruauit; non quia non potui, sed quia sciebā te nolle, me eum seruare: volens ergo custodire quæ tu prædixisti non seruauit. Nec tamen Iudas propterea culpa vacauit, quia accepit à Christo talem custodiam & auxilium, vt si voluisset non peccasset. Ex Chrys.

13. *Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum impletum in semetipsis.*] Ad præcedentem sententiā hæc pertinent. *Cum essem*, inquit, *cum eis ego seruabam eos in nomine tuo*, cum autem nunc ad te veniā & eos relinquam corporali præsentia, peto ne modò destituantur tui nominis & virtutis auxilio, quo ego eos præsens protegebā. Repetis autem hæc verba vt discipuli curā & dilectionē, quam erga eos habebat, expressius cognoscerent. Iam, inquit, ad te venio: dum autem hoc breue tempus mihi superest visibiliter in mundo existens, loquor hæc, nempe omnia quæ dicta sunt; loquor autem & rogo vt hi habeant gaudium meum impletum in seipsis, idest tales sint quales esse desidero, & quales me gaudio afficient, nempe si sint vnum sicut & nos, & si habeant

mias i.e. sanctificatus. Et sanctū dicitur quod
 à rebus pollutis separatam & *ἀγιος* sine terra;
 Hebr. 7. Ex. 29. Leuit. 9. Veritatem interpretan-
 tur, non Christum, vt S. Aug. sed Spiritus sancti
 vnctionem, & sanctificationem, quæ vera non
 vmbatilis est: & quæ non omnibus Christia-
 nis sed ministris Christi in Euangelio datur,
 quibus propriè conuenit legale illud verbum
 sanctificari, idest, ad certum Euangelij initiari
 ministerium. Iuxta hanc interpretationem, *Ser-
 mo tuus*, idest, nouum Euangelium, res vera est,
 non typica, non vmbatilis, qualis erat lex.
 Oportet vt eius ministri non solis externis ce-
 remoniis, sed multò magis vera iusticia, inter-
 nòque Spiritu sanctificentur vt cap. 4. 24. Ex
 Aug.

*vs. Sicut tu me misisti in mundum ita & ego misi
 eos in mundum.*] Causam cur sanctificatio hæc
 petatur adiungit, & supplendum; quia sicut tu
 me misisti in mundum, ita & ego misi eos, idest,
 deputaui, segregauī, & cōstitui, mittēdo in mū-
 dum prædicare, & annuntiare veritatem, quam
 ego annuntiaturus veni à te missus. Sanctifi-
 catione igitur hac maximè indigēt vt per Spi-
 ritum sanctum instructi & perfecti munus hoc
 iniunctum dignè exequi valeant. Misi diuina
 auctoritate, ea qua à te missus sum: non se in-
 gesserunt, non vsurparunt hoc munus propria
 auctoritate. Misi, idest, mittam, vel quia iam
 deputati erant, & iam nomē Apostolorum ha-
 bebant. ex August. Theophyl. verò coniungit
 hunc versum cum sequenti in hunc modū: sicut
 tu me misisti in mundū, vt me sanctificarē, idest
 in sacrificiū offerrem; ita & ego illos mitto in
 mundum, sicut oues occisionis, vt sanctificen-
 tur,

tur, idest, in sacrificium se pro salute hominum suo modo similiter offerant. Sanctifica ergo eos, idest, virtute Spiritus sancti corrobora, vt mortem fortiter oppetant. Alij sanctificare esse initiare & solemni ritu legitimū alicuius ministri constitutare, dicunt declarari nunc ad quod munus eos à Patre sanctificari, idest, idoneos ministros vt ait Paulus fieri petierit, nēpe ad munus Apostolicum: hoc enim est in mundum prædicandi causa mitti, Apostolum esse. Sicut Apostolus tuus sum; ita & illi mei sunt. Nam & Christum Apostolum confessionis nostræ Paulus vocauit. Heb. 3.

19. *Et pro eis ego sanctifico meipsum, vt sint & ipsi sanctificati in veritate.*] Augēt argumentum & rationem impetrandæ sanctificationis huius. Non, inquit, solum misi eos, sed pro eis ego sanctifico, i. meipsum iam iam in hostiam sanctam offeram per mortem, vt virtute & efficacia huius sacrificij efficiantur sancti in veritate, i. obtineant hanc sanctificationem, quæ per Spiritum sanctum facta est in die Pentecostes. Ego igitur me sanctifico, vt etiam ipsi sint sanctificati: ego quidem per mortem, ipsi per Spiritus sancti gratiam, per quam consecrabitur, & perficientur veritati prædicandæ. Cyrill. lib. 11. cap. 21. Veritatem pro Spiritu sancto exponit: nam Spiritus veritas dicitur, sicque petit vt illis mittat Spiritum sanctificationis. Chrysostomus verò pro doctrina euangelica. Alij sic exponunt. Offero me in sacrificium pro illis, vt meo sacrificio & illi in veritate sanctificentur, idest, iustificentur. Sanctificari autem Christum dici, non quod sanctus factus sit, cum prius sanctus

quod dedisti mihi det vitam, aut quod dedisti mihi det ei vitam æternam. redundat eis. Significat se Deum esse; dare enim vitam æternam Dei est. Vel vitam æternam vocat sui Patrisque cognitionem, dedit autem omnibus quantum fuit in ipso ait Chrys.

3. *Hac est autem vita æterna ut cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.*] Sensus est, clarifica Filium tuum ut Filius tuus clarificet te, ut per hanc clarificationem & manifestationem qui redempti sunt vitam æternam assequi possint: nam hæc est vita æterna, idest, non aliter ad hanc vitam æternam peruenire poterunt, nisi te cognoscās verum Deum & Iesum quem misisti, idest, nisi tu clarificeris in eis similiter & Filius tuus homo factus clarificetur. *Hac est vita æterna*, non formalem sensum, sed causalem facit, nempe hæc est causa vitæ æternæ, & hac sola via consequenda est, nempe fide diuinitatis, & mysterij dispensationis, ut credatur Deus & credatur Christus: articuli enim fidei ad hæc duo reducuntur, ad veritatem diuinitatis, & ad mysterium incarnationis Christi, per quam redemptio perfecta est, sine qua fide nemo vitam æternam habet. Illud autem, *to solum Deum*, non excludit Filium & Spiritum sanctum, sed Deos falsos, quos Gentes colebant: per Euāgelium autem reuelatum est non esse alium Deum præter Patrem Domini nostri, Filium, & Spiritum sanctum. Non ergo excluduntur quia idem & vnus Deus cū Patre sunt. Ex quo Ariani male inferunt Patrem solum verum Deum esse, Filium excludi: nā cum dicit (Et) se simul Deum esse demonstrat. Frequenter Dominus

minus loquitur de vita æterna, non solum secundum eam rationem qua habetur in cœlis post hanc vitam, sed etiam secundum eum modum quo ex parte & inchoatiuè habetur in hac vita: vt cum dixit c. 6. *Qui credit in me habet vitam æternam*: Sic ergo in proposito loquitur de vita æterna, vt communis est & huic & futuræ vitæ: vita enim æterna habetur hic inchoatiuè per fidem: in cœlis perfectè cognoscendo Deum per visionem. Vt notat Ians. & Aug.

4. *Ego te clarificaui super terram ; opus consummaui quod dedisti mihi vt faciam.*] Hoc est aliud quod à Patre petit, nempe gloriam & claritatem carnis suæ, completo iam opere sue dispensationis, propter quod se exinanierat & vsque ad mortem obediens factus fuerat. Et quasi debitam sibi mercedem petit à Patre, se eam iam meruisse, Patrem prius clarificando & opus consummando, quod sibi perficiendum tradidisset: se iam fecisse quod in se erat: faciat ergo Pater quod in ipso est, seque clarificet. Sensus ergo est, iam ego, ô Pater, te clarificaui super terram: nam carnem assumpsi vt testimonium perhiberem veritati docendo, & prædicando, & annuntiando hominibus salutem. Dicit, *super terram*, nam Pater clarificatus erat ab Angelis, eum videntibus. Quo modo autem clarificauerit Patrem exponit, cum dicit, *Opus consummaui*, quod dedisti vt faciam: perficiendo enim officio, sibi à Patre commutato gloriosorem, clarioremque apud homines Patrem reddidit: Opus hoc fuit mortem, diabolum, peccatumque morte sua debellare, & vincere; reconciliare homines Patri; deni-

que opus redemptionis ad quod missus est, de quo Ioan. 4. perficere loquitur in præterito, non solū propter certitudinem rei futuræ, sed quia iam proxima erat, & quod minimū distat, quasi non distare videtur. Idecirco dicit, *consummasui*. Dicit autē, *quod dedisti mihi*, quia filius ratione humanæ naturæ factus est à Patre redemptor hominum. Io. 13. Denique duo officia eius hæc verba continent, propter quæ venit; nimirum veritatem Dei docere, & mundum redimere: illud fuit clarificare Patrem prædicatione; quod iam fecerat; hoc verò est mori pro homine: quod quia proximum erat, consummasse se dicit. His ergo peractis ut homo petit glorificationem suæ carnis, quæ ex dispensatione donec hæc fierent in humilitate erat. Ex Chrys. & Aug.

5. *Et nunc clarifica me tu Pater apud te ipsum claritate, quam habui, priusquam mundus fieret, apud te.*] Q. d. reliquum est ut tu, Pater, me clarifices apud te ipsum in cœlis, ea claritate quam habui apud te ab æterno, i. humanitatem hanc meam clarifica, exalta, glorifica, claritate digna filio Dei, qualis ego sum. Et da ut claritas & gloria quam ego, ut Deus, ab æterno tecum habeo, communicetur & extendatur usque ad carnem meam, quæ propter dispensationem hætenus est suspensa: peracta ergo dispensatione diffundatur & extendatur in carnem meā: itaque petit ratione humanitatis clarificari, non claritate quæ de foris accedat, ut nobis accedit, sed claritate propria quam ab æterno habet ut Deus: quia idem est Deus & homo, gloriosus ab æterno in natura divina, inglorius in carne propter nostram

nostram salutem. Illud, *nunc*, non tantum præfens, sed etiam sequens dicit. q. d. Deinceps, seu ex nunc, seu in posterum clarifica me. Illud, *quam habui apud te*, significat, habui apud te tanquam filius tibi æqualis, vt illud, *Verbum erat apud Deum*. Ex Hil. 3. & 9. de Trin. & Aug.

6. *Manifestaui nomen tuum hominibus quos dedisti mihi de mundo.*] Postquam Christus petiit vtramque claritatem sibi, nempe nominis sui manifestationem mundo faciendam, & suæ carnis ac humanitatis glorificationem per resurrectionem & ascensionem ad dexteram Patris complendam, ad orandum pro suis discipulis se conuertit. Exponit autem 1. pro quibus orat: *Manifestaui*, inquit, *nomen tuum* hominibus, ostendendo me esse filium tuum à te missum, aperiendo causam propter quam sim missus, amorem scilicet tuum erga mundum, prænuntiando etiam spiritum quem missurus es post discessum meum, & alia, quæ diuinitatis tuæ opera sunt, docendo. Hæc omnia nota feci ijs quos, inquit, dedisti mihi de mundo. Loquitur Christus vt homo, cui Pater dedit discipulos de mundo. Elegit enim eos de medio aliorum hominum, liberauit à peccatis, fecit discipulos & Apostolos, omnia hæc sunt opera Dei: nemo enim potuit venire ad Christum nisi tractus à Patre. Et aduerte manifestare nomen Patris, esse declarare Deum Patrem esse & filium habere. Iudæi Deum esse rerum opificem nonerant, at Patrem esse ignorabant; Gentibus vtrumque erat ignotum. Nomen Patris est verius quam nomen Dei: hoc enim est dignitatis & operationis

1058 MANUALE IN EVANGELIUM
cuiusdam (ab eo enim quod omnibus prouider
Deus dicitur) illud substantialis proprietatis, ut
notat Cyr. l. 11. thes. c. 2. Nomen ergo Dei Chri-
stus manifestauit quia Patrem notificauit: simul
etiam declarauit eius opera, totum enim ad nomi-
nis manifestationem pertinet. Sunt autem de disci-
pulis hæc verba pronuntiata, ut ait Chry. ho. 80.

7. 8. *Tui erant & mihi eos dedisti, & sermonem
tuum seruauerunt. Nunc cognouerunt quia omnia
quæ dedisti mihi abs te sunt; quia verba quæ dedisti
mihi dedi eis, & ipsi acceperunt, & cognouerunt
verè quia à te exiui, & crediderunt quia tu me
misisti.]* Discipuli dicuntur fuisse Patris non
solum ratione creationis, sed æternæ electio-
nis: quia quos elegerat Deus ab æterno, hos
dedit Christo ratione humanæ naturæ, ut ho-
mo est. Notat non infructuosos fuisse, quia
seruauerunt sermonem tuum, insuper credide-
runt ea quæ mihi dedisti abs te esse, nempe
opera mea & doctrinam diuinam esse, & à te
nouerunt procedere: ut 10. 7. & 12. & 10. Nunc,
nempe cum edocti à me fuerunt. Causa unde
nouerint quæ dedisti mihi omnia à te esse, ea
est quia doctrinam, quam mihi ut homini de-
disti, ipsis communicauit, eam acceperunt non
ut Iudæi contradicentes. Acceperunt autem
eam sic: nouerunt me à te exiisse & à te esse
missum: hæc duo crediderunt, nempe me esse
filium tuum, hoc est à te exiisse, & uenisse in
mundum cognouerunt & crediderunt. Ean-
dem fidei notitiam significat, sed cognitio di-
citur, quatenus miraculis & signis confirmata
erat. Hæc omnia commemorat, ut non imme-
rito eos Patri commendare, & pro ipsis rogare
significet, Cyr. l. 11. c. 18.

9. *Ego pro eis rogo, non pro mundo rogo, sed pro his quos dedisti mihi quia tui sunt.*] Conditionibus discipulorum descriptis nunc preces suas exponit & Patri offert: quid autem preceatur & roget infra exponit. Sciebat Pater pro quibus oraret, & quales essent ij pro quibus rogaret: at Dominus expressit hæc verba vt cognoscant discipuli eximiam erga se magistri dilectionem, & quanta beneficia ab eo acceperint, qui digni facti Christi precibus apud Patrem commendari; & relinqueret exemplum pastoribus orandi pro suis ouibus. Triplicem insinuat causam suæ pro illis ad Patrem orationis. 1. quam hic attingit quia Patris erant. 2. quia clarificatus erat in eis, propterea quod magnam de ipso habebat estimationem credentes ipsum esse filium Dei & Messiam, vnde idonei erant per quos per vniversum orbem etiam apud alios clarus fieret. 3. quia cum iam ipse mundum erat relicturus, & ad Patrem iturus, illi adhuc in mundo erant permansuri: vnde non per seipsum, sed per eos clarificandus erat apud alios deinceps: *Non, inquit, pro mundo rogo, id est, pro perditis hominibus qui suis dediti virijs, nolunt me sequi, nec in me credere: sed rogo pro his quos tu mihi dedisti, quos tu elegisti.* At Christus erat pro crucifigentibus. Luc. 23. 2. Cor. 5. 1. Tim. 2. Vult omnes saluos fieri. Respondeo quod duplex est eius mors & oratio distinguenda: altera sufficiens quidem, sed non efficax: altera & sufficiens & efficax. Si priori modo illo & mortē & orationem Christi consideres, & pro omnibus hominibus mortuus, & pro omnibus orauit: nam & eius mors satis habuit meriti ac vis, vt omnes ho-

mines.

mines liberarer, & eius prima & antecedens voluntas erat, vt omnes liberarentur. Ideoque apud Luc. 23. pro omnibus orauit. Si autem spectes effectum, quia is non ex sola Christi, sed ex hominum etiam, qui saluandi erant, voluntate pendeat, quia non omnes oblatum à Christo redemptionis beneficium accipere voluerunt, non omnes salui facti sunt, neque pro omnibus orauit, sed pro ijs qui credidissent. Alio denique sensu pro omnibus quàm pro discipulis suis & iustis orauit: nam pro omnibus vt crederent & iusti fierent, sicut nos pro hæreticis oramus: pro discipulis & iustis, vt eos conseruet & det illis vitam æternam. Ita Chry. & Aug.

10. *Et mea omnia tua sunt, & tua mea sunt: & clarificatus sum in eis.*] Secundam attingit rationem quare se Pater pro discipulis orantem exaudire debeat. Et sensus est, dixi, ô Pater, tui erant & dedisti mihi; ne verò aliquis hæc verba audiens me hominem merum esse, accipientem à te quæ non habeam, iudicet, adiungo, mea omnia tua esse, quia à te procedo, & substantiam meam à te habeo: omniâque tua mea sunt, quia tu genuisti me, & omnia tua communicasti. Vt ergo indiuisibilitas, & unitas intelligatur & credatur, dico mea esse tua, quia quæ habeo simul habes, & tua sunt mea, quia non desinunt esse tua eo quòd mea sunt: eadem enim est potentia, idem dominium Patris & Filij. Addit, *& clarificatus sum in eis*, id est crediderunt mea omnia tua esse, & tua mea esse, credentes me Dei filium verum esse, & vt talem coluerunt & obseruarunt. Aug. ad fideles refert, præteritum pro futuro interpre-

tans. Sed accomodatius ad discipulos. Cyp.
l. II. c. 19.

11. *Et iam non sum in mundo: & hi in mundo sunt, & ego ad te venio.*] Attingit 3. rationem quod ipse, qui eos hactenus, tanquam Pater filios, protegebat, de mundo discedat, illosque orphanos derelinquat, nisi illis Pater adsit. Dicit, *iam non sum in mundo*, non quod tunc non esset: *Et pro quia, ad te venio*: nam reddit causam, cur dixerit se iam in mundo non esse: quia, inquit, *ad te venio*. Hebr. ex Chryl. & Aug.

Pater sancte serua eos in nomine tuo quos dedisti mihi, ut sint vnum sicut & nos.] Declarat quid a Patre pro discipulis roget & petat, nempe ut eos seruet, & ut vnum esse inter se faciat. Oratio autem & humanitatis humilitatem, & deitatis continet gloriam: rogat ut homo, loquitur ut Deus: vtrumque miscet, ut se vtrumque significet. Patrem Sanctum appellat, vel ut blande alliciat, vel quia quæ sanctitatis sunt rogat. *Serua*, inquit, *eos in nomine tuo*; id est, tua virtute & potentia, conserua hos in gratia, charitate, dilectione, & vita: ne à ludæis nunc occidantur, ne in tentationibus succumbant. *Serua eos*, non ut diuites sint, non ut voluptuosè viuant: sed ut sint vnum sicut & nos vnum sumus, concordēs, vnanimes, pacifici inter se in vno spiritu, vna fide, vna charitate: ut Act. 4. Similitudo hæc est, non æqualitas. Nam filius & Pater vnum sunt, quia vna est substantia numero, eademque voluntas: at fideles non hanc possunt habere vnitatem, sed similem, ut idem velint, & idem nolint, concordēs sint, vno spiritu moti & gubernati. Abute-
bantur

bantur hoc loco Ariani existimantes, Filium non nisi voluntate & concordia esse vnum: cum natura etiam & voluntate sit vnum cum Patre: & rogabat vt discipuli qui erant vnum inter se natura, essent etiam vnum voluntate cum Patre, sicut & ipse vnum erat: vt notat Amb.

12. *Cum essem cum eis ego seruabam eos in nomine tuo.*] Causam, impetrandique rationem adiungit, & est sensus, quando etiam corporali praesentia cum eis ego seruabam eos in nomine tuo, i. virtute diuinitatis; nunc autem discedo; non igitur priuentur propter meum discessum hac custodia & protectione nominis tui: sicut nec in mea praesentia priuati sunt. Loquitur vt homo, & seruasse dicit discipulos non humana, sed diuina Patris virtute, quae sua etiam erat, tanquam Dei. Et vis argumenti haec est, Si in mea praesentia hac tua virtute seruati sunt; aequum est vt in absentia etiam seruentur, cum maior subueniendi & auxiliandi sit causa. Ex qua expositione cessat id quod concipere aliquis posset, nempe, ego seruabam eos, modò tu serua, quasi vnus alteri succedat in custodia. Hic sensus valde carnalis est, vt dicit Augustinus. tract. 107.

Quos dedisti mihi ego custodiui, & nemo ex eis perit nisi filius perditionis, vt Scriptura impleatur.] Q. d. Cum eram cum eis corporaliter praesens, seruabam illos tua virtute & potentia, & efficaciter custodia, nemo enim ex eis periit quos mihi dedisti, sed a me omnes sunt conseruati, praeter vnum qui filius fuit perditionis, Iudam nempe. Hebr. filius sapientiae qui sapientiam custodit,

custodit, filius perditionis qui peccatis indulget, Basil. & Cyr. l. 11. c. 21. Perditio hoc loco significat peccatum extremū æternam damnationem inducens, quale fuit Iudæ, quia impœnitens vsque ad mortem, & citò in æternā dānationem abiturus. *Ut*, non solū consecutionē & euentum significat sed etiā causam declarat, causam verò non verā sed apparentem. q. d. ut quod prædixit Pater impleretur Ps. 108. Sicque tacitæ obiectioni respondet, quare non seruasti hunc etiā datum à Patre? Seruauit, inquit, & nemo periit, nisi quē tu prædixisti periturum, quem ego non seruauit; non quia non potui, sed quia sciebā te nolle, me eum seruare: volens ergo custodire quæ tu prædixisti non seruauit. Nec tamen Iudas propterea culpa vacauit, quia accepit à Christo talem custodiam & auxilium, ut si voluisset non peccasset. Ex Chrys.

13. *Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, ut habeant gaudium meum impletum in semetipsis.*] Ad præcedentem sententiā hæc pertinent. *Cum essem*, inquit, *cum eis ego seruabam eos in nomine tuo*, cum autem nunc ad te veniā & eos relinquam corporali præsentia, peto ne modò destituantur tui nominis & virtutis auxilio, quo ego eos præsens protegebā. Repetit autem hæc verba ut discipuli curā & dilectionē, quam erga eos habebat, expressius cognoscerent. Iam, inquit, ad te venio: dum autem hoc breue tempus mihi superest visibiliter in mundo existens, loquor hæc, nempe omnia quæ dicta sunt; loquor autem & rogo ut hi habeant gaudium meum impletum in seipsis, id est tales sint quales esse desidero, & quales me gaudio afficient, nempe si sint vnum sicut & nos, & si habeant

habeant & consequantur quod rogo. Sensus est hæc loquor, ô Pater, vt cõcedas discipulis meis idem sapere, eandem charitatem habere, vnanimis esse, idem sentire, & vnum esse: sic enim implebunt gaudium meum in seipſis, seu habebunt gaudium meum impletum in semet-ipsis. Et est argumentum efficax impetrandi à Patre, quo petuntur ea quæ gaudio afficiunt filium. ex Chryſ. & Aug.

14. *Ego dedi eis sermonem tuum & mundus eos odio habuit, quia non sunt de mundo sicut & ego non sum de mundo.*] Iam alterum rogat vt contra persecutiones mundi à Patre protegantur & defendantur, quia persecutiones sunt propter Patrem & Christum ipsum passuri, vt cuius causa patiuntur ab eo adiuuentur. Sermonem Patris vocat doctrinam Eaangelicam suam quam illis tradiderat. Patris vocat vt ratio subueniendi plus haberet ponderis. Vel quia plus apud homines habitura erat auctoritatis, si Patris quàm si suam esse diceret. *Mundus*, id est, mali & increduli, qui doctrinæ contradicunt. ex Aug.

15. *Non rogo vt tollas eos de mundo. sed vt serues eos à malo.*] Vt tollas, per mortem scilicet temporalem, ab odio & mundi persecutione tã Iudæorum quàm gentium: quod aliquando licet pro aliis petere vt à morte præuerti à peccandi periculis, quibus tenentur, liberi in iustitia suscepta securi decedant. Sed rogo vt cum adhuc in mundo sint permansuri eos à malo serues Non rogo vt eos tollas de mundo nunc sicut ego à mundo discedo. Hæc verba propter audientes discipulos dicta sunt: Deus enim non indigebat istis declarationibus. Debebãt discipuli

puli multa pati, vt magnam coronam mere-
rentur, ideo non erant tunc tollendi. Græc. le-
gitur cum artic. Serues eos ab isto malo, pecca-
to, seu damone peccati auctore, vel specialiter
à malo isto secessionis, ait Beda.

16. *De mundo non sunt, sicut ego non sum de mundo.*] Ideo hoc repetit vt audientium disci-
pulorum animas magis confirmaret. Sunt qui
referunt ad sequentia. Quia ergo de mundo
non sunt, vt dixi, sicut & ego non sum de mun-
do, sanctifica eos, sicut & ego sanctificatus sum.
vt Aug. & Beda.

17. *Sanctifica eos in veritate, sermo tuus veri-
tas est.*] Tertium petit à Patre pro discipulis;
nempe vt in veritate sanctificentur. *Sanctifica*
eos, inquit, *in veritate*, vt sint etiam sancti, sicut
ego sanctus sum. Sanctificare in veritate, est
per Spiritum sanctum veritatem Euangelicam
perfectam infundere, vt fiant doctores & ma-
gistri doctrinæ euangelicæ. Et hoc per Spiritu-
m sanctum, qui non nuda verba & conceptus
doceat, sed gratiam infundat: vt fiant digni ma-
gistri & doctores tantæ doctrinæ, vt sanctè ve-
ritatem accipiant, & doceant: cum enim futuri
essent orbis magistri, petit Christus à Spiritu
sancto dignos fieri doctores omni instructos
veritate & virtute, vt vita respondeat doctrinæ.
Quæ autem sit hæc veritas in qua sanctifican-
dos & conseruandos rogat, exponit: *Sermo tuus*
veritas hæc est, sermo hic doctrina Christi est
quæ dicitur Patris, quia diuina erat & ex diui-
nitatis beneplacito tradita. Chrysost. ait hic
sanctificare idem esse quod segregare, designa-
re, constituere prædicatorem Euangelij. Sic
Paulus dicitur segregatus Ro. 1. Gal. 1. & Iere-
mias

mias i.e. sanctificatus. Et sanctū dicitur quod
 à rebus pollutis separatam & ²⁷¹⁰⁵ sine terra;
 Hebr. 7. Ex. 29. Leuit. 9. Veritatem interpretan-
 tur, non Christum, vt S. Aug. sed Spiritus sancti
 vnctionem, & sanctificationem, quæ vera non
 vmbatilis est: & quæ non omnibus Christia-
 nis sed ministris Christi in Euangelio datur,
 quibus propriè conuenit legale illud verbum
 sanctificari, idest, ad certum Euangelij initiari
 ministerium. Iuxta hanc interpretationem, *Ser-
 mo tuus*, idest, nouum Euangelium, res vera est,
 non typica, non vmbatilis, qualis erat lex.
 Oportet vt eius ministri non solis externis ce-
 remoniis, sed multò magis vera iustitia, inter-
 nòque Spiritu sanctificentur vt cap. 4. 24. Ex
 Aug.

*vs. Sicut tu me misisti in mundum ita & ego misi
 eos in mundum.*] Causam cur sanctificatio hæc
 petatur adiungit, & supplendum; quia sicut tu
 me misisti in mundum, ita & ego misi eos, idest,
 deputaui, segregavi, & cōstitui, mittēdo in mū-
 dum prædicare, & annuntiare veritatem, quam
 ego annuntiaturus veni à te missus. Sanctifi-
 catione igitur hac maximè indigēt vt per Spi-
 ritum sanctum instructi & perfecti munus hoc
 iniunctum dignè exequi valeant. Misi diuina
 auctoritate, ea qua à te missus sum: non se in-
 gesserunt, non vlturparunt hoc munus propria
 auctoritate. Misi, idest, mittam, vel quia iam
 deputati erant, & iam nomē Apostolorum ha-
 bebant. ex August. Theophyl. verò coniungit
 hunc versum cum sequenti in hunc modū: sicut
 tu me misisti in mundū, vt me sanctificarē, idest
 in sacrificiū offerrem; ita & ego illos mitto in
 mundum, sicut oues occisionis, vt sanctifien-
 tur,

tur, idest, in sacrificium se pro salute hominum suo modo similiter offerant. Sanctifica ergo eos, idest, virtute Spiritus sancti corrobora, vt mortem fortiter oppetant. Alij sanctificare esse initiare & solemni ritu legitimū alicuius ministrum constituere, dicunt declarari nunc ad quod munus eos à Patre sanctificari, idest, idoneos ministros vt ait Paulus fieri petierit, nēpe ad munus Apostolicum: hoc enim est in mundum prædicandi causa mitti, Apostolum esse. Sicut Apostolus tuus sum; ita & illi mei sunt. Nam & Christum Apostolum confessionis nostræ Paulus vocauit. Heb. 3.

19. *Et pro eis ego sanctifico meipsum, vt sint & ipsi sanctificati in veritate.*] Augēt argumentum & rationem impetrādæ sanctificationis huius. Non, inquit, solum misi eos, sed pro eis ego sanctifico, i. meipsum iam iam in hostiam sanctam offeram per mortem, vt virtute & efficacia huius sacrificij efficiantur sancti in veritate, i. obtineant hanc sanctificationem, quæ per Spiritum sanctum facta est in die Pentecostes. Ego igitur me sanctifico, vt etiam ipsi sint sanctificati: ego quidem per mortem, ipsi per Spiritus sancti gratiam, per quam consecrabitur, & perficientur veritati prædicandæ. Cyrill. lib. 11. cap. 21. Veritatem pro Spiritu sancto exponit: nam Spiritus veritas dicitur, sicque petit vt illis mittat Spiritum sanctificationis. Chrysostomus verò pro doctrina euangelica. Alij sic exponunt. Offero me in sacrificium pro illis, vt meo sacrificio & illi in veritate sanctificentur, idest, iustificentur. Sanctificari autem Christum dici, non quod sanctus factus sit, cum prius sanctus

sanctus non esset, sed quòd in veteri lege hostiæ, quæ offerebantur, sanctificari dicerentur, Exo. 13. Sic Athan. Chry. Cyr. Alij dicunt vt v. 17. hic alluisse ad sanctificationes illas legales, & solemnes ceremonias: idcòque sanctificandi verbum vsurpasse. Perierat à Patre, vt discipulos suos in veritate, idest, non iam veteribus illis ceremoniis & sacrificiis quibus ministri veteris testamenti sanctificabantur, idest, instituebantur (nam inter alias ceremonias sacrificiū adhibebatur cum Aaron & reliqui ministri sacrabantur Exod. 29.) sed pro vero Spiritu, veræque & interna sanctitate. Dicit nunc, *Pro eis ego sanctifico meipsum.* Q. d. Loco illius sacrificij & omnium aliarum ceremoniarum, quæ in cōsecratione & sanctificatione ministrorum veteris testamenti adhibebantur, ego me in sacrificium offero. Quod sacrificium cum non iam in vmbra, sed illarum potius vmbRARUM veritas sit, cū eo sanctificati mei discipuli fuerint, non sola iam figura, sed in veritate sanctificati erunt. Hoc est *Et pro eis sanctifico meipsum, vt sint & ipsi sanctificati in veritate.* Sic Chryl.

20. *Non pro eis autem rogo tantum, sed & pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me.*] Postquam primum pro se, deinde pro Apostolis orauit, orat iam tertio & pro reliquis fidelibus, qui vsque in finem mundi futuri sunt. Hac orationis parte non solum nobis magnam occasionem consolationis relinquens, sed etiam ipsi Apostolis, dum significat eos multos habituros discipulos, nec sic mundum odio eos habiturum quin ex mundo multi etiam eos sint secuturi. Sic Ians. Rogat igitur pro omnibus fidelibus, quos distinctè ac perfectè, ac si præsen

præsentés essent, videbat in essentia diuina, non solum vt Deus, sed vt homo, sicuti vt homo rogat & orat. Si quis quærat sub qua orationis parte Paulus comprehendatur, eo quod dicat se non ab hominibus edoctum, sed per Iesum Christum; dici potest secundum Aug. etiã sub hac orationis parte comprehensum, quia per illud idem verbum credidit, quod Apostoli prædicauerunt, etiam illud non acceperit ab Apostolis sed immediatè à Iesu Christo: vt Nathanael & Centurio quos imperfectè credidisse dici potest, & postea per verbum Apostolorum credidisse. Quamquam & ad priorem orationis partem dici possit pertinere, vt qui Apostolis annumerari meruit, & electus sit, non vt per alios crederet, sed vt per ipsum à Domino edoctum alij crederent. Iansen. Vel dicendum, verbum Apostolorum dici non tantum quod ab illis audiebatur, sed verbum euangelicum à quocumque audiretur. Vel à maiori parte fieri denominationem. Iustin. lib. 9. contr. Gentes. resp. 23. notat hanc Christi orationem; quæ pro discipulis facta est, non comprehendisse Iudam, nam iam Iudas recesserat, imò Christus à discipulorum numero excluserat, dicens perxiisse tanquam filium perditionis.

21. *Vt omnes unum sint, sicut tu Pater in me & ego in te, vt & ipsi in nobis unum sint.*] Expōnit quæ petat pro omnibus credentibus. Primum est, quod etiam pro discipulis rogauerat, nempe vt vnum sint idem sentientes, idem sapientes, inuicem diligentes, vnanimes & concordēs: vt Act. 4. impletum est. Aduerte hanc visionem charitatis pro credentibus à Patre peti; non autem pro incredulis: his enim fides potius

tius est petenda, vt credant: ideo hæc oratio pro mundo non est. Alterum, quod petit, est, vt vnum fiat in nobis sicut tu in me, & ego in te, (intellige) vnum sumus. Nota duplicem esse fidelium vnitatem: prior est inter ipsos: vniti enim sunt, & faciunt vnum corpus, vnitatem fidei vnus eiusdem religionis & mūtuae inter se charitatis. Altera est cum Deo & Christo: per gratiam enim, fidem, & charitatem, & Spiritum Deo vnimur & coniungimur, & in ipso manemus, & ipse in nobis: de qua vnione 1. Ioa. 4. Fide igitur & charitate non solū inter se vniūtur fideles, sed etiam cum Deo & Christo Domino. De hac duplici vnione sententia præses intelligenda est: Illud quidem, *vt omnes vnum sint*, de priorī vnitatem, qua vnum sunt inter se fideles concordia, & pace, quæ ex fidei vnitatem & charitate nascitur: Verba autem ista, *vt sint vnum in nobis, sicut ego in te & tu in me*, de posteriori vnitatem; qua vnum efficimur cū Deo & in ipso manemus, & ipse in nobis. Non est autem æqualis similitudo accipienda, vt falsò Ariani putabant, quia vnitatis diuersa est ratio. Nam Filius & Pater per naturam, nos verò illis vnimur per gratiam. Vel sicut creatura in creatore suo, ait Aug.

Vt credat mundus quia tu memisti.] Fructum ex hac vnione exponit. Mundus, inquit, agnoscat me à te esse missum. Hoc loco per mundum credentes de mundo significat. Mundus ergo audiens tam miram & inauditam vnitatem, vt inter se, & in ipso Deo credentes vnum efficiantur, inducatur facilius & efficacius ad credendum me esse filiū tuum, per quem talis vnio facta est: nemo enim tali vnitatem fideles
vnire

vnire posset nisi Filius Dei; nisi enim Filius Dei corpus induisset, nūquam homines ad hoc peruenissent, vt vnū essent in Deo, & Deus in eis, & ipsi in Deo manerent. Sic Tol. Chryf. verò & Theoph. per mundum intelligunt eos qui nōdum credunt. Alij eos qui neque credebāt, neque erant credituri: & sensus est, Mundus iste quātumuis incredulus, & mihi aduersarius, videns tamen summā discipulorū charitatem & concordiam, cogatur credere, idest, cognoscere & cōfiteri me à Deo missum esse, idest, non esse, vt nunc putant, seductorem sed hominem saltem diuinum, quamuis nihil præterea de me, meaque diuinitate credat: vt 1. Pet. 2. 15. Ex Hil. 4. de Trin. Chryf. & Aug.

22. *Et ego claritatem quā dedisti mihi dedi eis, vt sint vnum, sicut & nos vnum sumus.* Postquā rogauit Patrem vt vnum faceret, & inter se & in Patre & Filio, quæ vnio per Spiritū S. efficienda erat, addit se dedisse eis claritatem quā à Patre accepit, qua vnum etiam sint sicut & Pater & Filius vnum etiam sunt. q. d. Ego iam eos effeci vnum per meam claritatē, quam à te accepi, da tu o Pater Spiritum S. vt vnum etiā fiant. Claritas hæc, inquit Cyr. est diuinitas ipsius filij, quā vt homo dicit se accepisse à Patre per vnionē hypostaticam. Hæc diuinitatem vnitā carnī suæ dedit nobis Christus in Sacramento, quod tunc quando hæc loquebatur iam instituerat, discipulisque communicauerat, pro suisque fidelibus reliquerat: quo maximè vniuntur inter se & in Deo, quantum ad realem quandam & corporalem vnionem. Animarum autem vnitas qua Spiritus sancti gratia vniuntur, maxime in Spiritus sancti aduentu effecta est;

& hanc nunc rogat & petit : illam enim , quæ Sacramento sui corporis fit iam dederat. Chryf. ait claritatem eam esse quam sua doctrina & miraculis comparauerat, quam suis discipulis cōmunicauit, quia maiora quàm ipse fecerunt miracula. Alij gloriam quam vita æterna erāt habituri , quam iam per prædestinationem æternam acceperant. Alij honorem vt filij Dei nominentur, & sint. Alij dilectionem qua Pater se & ipsos discipulos prosequeretur. Eam autem dedit Filius discipulis moriens pro ipsis: mortem enim suam vocat etiam claritatem.

13. *Ego in eis, & tu in me, vt sint consummati in vnum.* Exponit modum quo vnio hæc claritatis & diuinitatis fiat. Ego, inquit, in eis sum per carnem meam in cibum verum & realem eis datam; tu autem in me es, quia diuinitas tua est carni meæ vnita. Si igitur diuinitas est in carne, & caro est in credentibus, fit vt diuinitas etiam sit per mediam carnem Christi: habent ergo credentes in se, & carnem Christi, & per eam diuinitatem in se, fiuntque vnum, & quandam habent vnitatem per Christum ratione carnis suæ, & sic cōsummantur in vnum, idest, fiunt vnum perfectè, dum non solum vniuntur inter se & cum Deo, quantum ad animas quod fit per Spiritum sanctum, sed etiam quantum ad corpora ipsa. Chryf. Ego in eis fui per claritatem manēdo in eis per charitatem, vt cap. 14. Sicut Pater per eandem charitatem in se manebat. *Vt sint consummati*, idest, vt sic ad gloriam & perfectionem vitæ æternæ perueniant; cui nihil addi potest. Alij de hac vita interpretantur, vt Mald.

Et cognoscat mundus, quia tu me misisti, & dile

dilexisti eos, sicut & me dilexisti.] Ex hac claritate quam dedi eis duo cognoscent fideles. Alterum est me esse filium tuum, à te missum: non enim aliter vniri poterant nobiscum nisi diuinitatem haberent in ea carne quam dedi eis. Alterum est, te dilexisse eos sicut & me dilexisti, idest, quod beneficium contulisti mihi homini, nempe diuinitatem tuam, dedisti etiam eis, & eos tibi, sicut & me vni re voluisti. Mundum appellat credentes ipsos qui in hoc quod dictum est maximè dilectionem Patris agnoscunt, & Filij diuinitatem confitentur. Et loquitur de dilectione qua eius humanitas, ita est à Patre dilecta, vt verbum & diuinitatem ei vnierit & copulauerit. Ex Hilar.

24. *Pater quos dedisti mihi, volo vt ubi sum ego, & illi sint mecum, vt videant claritatem meam quam dedisti mihi: quia dilexisti me ante constitutionem mundi.*] Postquam precatus est suis Dominus id quod in præsentia vita eis erat necessarium, precatur eis nunc & gloriæ & felicitatis consortium post hanc vitam, & consolatur significans eos sibi coniungendos, non amplius in tentationibus ferendis, sed in gloriæ consortio: & vt hac spe confortentur in laboribus, *Pater*, inquit, *volo*, idest, percipio, desidero, ait Cyr. Chrys. vt Math. 12. Mat. 6. Io. 10. vt omnes ij credentes saluandi potissimum Apostoli, quos dedisti mihi, sint vbi sum ego; nempe in cælesti regno, vt etiam videant diuinitatem, & gloriam meam, quam mihi dedisti, & huic carni vniuisti: Nā ratione diuinitatis regnabat in cœlis, eratque ibi, vt Ioh. 3. *Vt videant claritatem*: non dicitur vt

habeant, quia nostra beatitudo est visio diuinitatis. Christus quidem habet diuinitatem, beati autem vident, vt notat Amb 1.5. de fide cap.3. Vel *videant*, idest, fruantur, vt cap.3.36. Quod ait, *Quia dilexisti me ante mundi constitutionem*, loquitur vt homo, cuius humanitas sic est à Deo dilecta supra omnem creaturam, vt ei diuinitas vnita, & ad hanc dignitatem & excellentiam erecta, vt homo ille Deus esset: hæc autem dilectio non noua fuit, sed ante mundi constitutionem: fuit enim ab æterno electa, & dilecta illa humanitas vt verbo vni-
retur: quamuis in tempore vnita sit. Idcirco ante mundi constitutionem dilectus dicitur vt homo. Sunt qui de ea interpretantur dilectione qua Pater Deus, Filium Deum ab omni dilexit æternitate. vt Theod.

25. 26. *Pater iuste mundus te non cognouit: ego autem te cognoui; & hi cognouerunt quia tu me misisti. Et notum feci eis nomen tuum, & notum faciam.*] Postquam orauit petens præmium & beatitudinem suis à Patre, iustitiam petitionis exponit: æquum enim erat vt ij essent vbi Christus erat, & viderent claritatem eius, qui non credente mundo crediderunt, & Christo adhæserunt. Hac de causa Patrem appellat iustum: quia retributio iustitiæ est 2.Tim.4. Vel gratias agit, vt Luc.10.21. Inter tot incredulos credere laude dignum est & præmio. Eam autem cognitionem non eos à seipsis habere significat, sed quia edocti ab eo sunt; ideo ait, *Et notum feci*, idest, quia notum feci eis *nomen tuum*, nempe te esse Patrem meum: propterea te nouerunt. Filius per se nouit, cæteri ex reuelatione. Addit, *Et notum faciam*, idest, adhuc
maiolem

maiolem diuinitatis & nominis tui cognitionem præstabo. Quod factum est post resurrectionem, quando eis diuinas Scripturas aperuit: & perfectius effectum est quando misit eis Spiritum sanctum, vt ait Chrys. Hom. 81. Ad manifestationem gloriæ refert Aug.

Vt dilectio qua dilexisti me in ipsis, & ego in ipsis.]
 Causam huius manifestationis factæ & faciendæ exponit, vt simili dilectione qua me dilexisti eos diligas, vt sicut similes sumus ego & ipsi in tui cognitione, simus etiã in dilectione, vt sicut me tanquam Filium diligis, etiã filiali dilectione eos tanquam filios diligas. Subiungit autem causam dilectionis huius, dicens: *Et ego in eis*, idest, quia ego in eis sum, & inhabito per fidem viuam. Et sensus est, Norum feci & adhuc notum faciam nomen tuum in eis, quia sic ero in eis: hoc autem facio vt diligantur à te tanquam filij, quia ego, qui filius tuus sum, in ipsis sum & habito. Nec absque mysterio dicit, dilectio sit in ipsis, cū potuisset dicere, diligas eos. At vt significet quando Deus diligit, ipsam dilectionem, quæ Spiritus sanctus est, esse in dilectis per gratiam; ideo dicit, dilectio sit in ipsis. Theoph. Sic intelligit, vt dilectio qua me dilexisti, sit in eis per cognitionem, idest, vt agnoscant qualiter & quanta me dilexeris charitate; nempe quod tanquam filium vnigenitum, & sic ego in eis sum per fidem maiorem, vt pote perfectius eis notus. Ians. Ruper. Vt Spiritus sanctus, qui est dilectio qua tu me diligis, in ipsis sit. Vel vt ea dilectione, qua me dilexisti, eos diligas, idest, vt facti per fidem & charitatem vnum corpus, quemadmodum à te diligior & illi diligantur. Ex Aug. Cyr. & Beda.

CAPVT XVIII.

Capitur in horto, & accusatur.

1.2. **H**Æc cum dixisset Iesus, egressus est cum discipulis suis trans torrentem Cedron, ubi erat hortus in quem introiuit ipse, & discipuli eius.] Finita oratione in eo loco in quo cœnauerat, cap. 13. ex eo nunc egressus properat ad locum in quo quærendus & inueniendus erat ab hostibus, ut diximus apud Matth. 26. Mar. 14. & Luc. 22. Credibile est hortum Gethsemani in quem Matth. & Mar. Dominum orandi causa ingressum esse dicunt, non in monte ipso Oliuarum, sed ad radicem montis post torrentis ripam fuisse. In quo Iudas sciebat eum totas noctes orando consumere solere. Fecit non ut lateret, sed quæsituris obuiam occurreret. Vide Mat. 26.

4. Iesus itaque sciens omnia qua ventura erant super se, processit & dixit eis: *Quem quæritis?*] Sciens. q. d. Euangelista, quamuis non ignoraret quem quærerent, interrogauit tamen, ut ostenderet se minimè timere.

5. Responderunt ei: *Iesum Nazarenum.*] Hinc apparet nondum milites, ac ne ipsum fortasse Iudam etiam secum loquentem cognouisse. Quî autem fieri potuerit ut ipsum non cognoscerent diximus apud Mat.

6. *Ut ergo dixit eis: Ego sum; abierunt retrorsum & ceciderunt in terram.*] Non dubium quin hac in re suam diuinam potentiâ ostendere voluerit,

sit, vt intelligerent aduersarij potuisse illum ab illis non capi, si voluisset: vt ait Chrysost. Theod. Aug. Fecit autem vt viso miraculo nullam culpæ suæ haberent excusationem, ait Ru- per. Retrorsum cadunt eo quodd ante se stan- tem & loquentem sustinere non poterant: vt arbores vi ventorum non in eam partem vnde flant, sed in oppositam cadunt.

7.8. Iterum interrogauit eos: *Quem quaritis?* Illi autem dixerunt: *Iesum Nazarenum.* Respon- dit Iesus: *Dixi vobis: quia ego sum. Si ergo me quaritis, sinite hos abire.] Quos verbo pro-* strauit verbo erigit: & ait, si me solum quæri- tis, permitto vt me capiat, modò hos sinatis liberos abire. Cætera apud Mat. 26.

CAPVT XIX.

*Flagellatus & coronatus traditur
crucifigendus.*

1. **T**Vnc ergo apprehendit Pilatus Iesum & flagellauit: & milites plectentes coronam de spinis imposuerunt capiti eius: & veste purpu- rea circumdederunt eum.] Remisso Domino ad Pilatum ab Herode, factum est quod Mat. 27. narrat: Non audis quanta aduersum te di- cunt testimonia? Et non respondit ei ad vllum ver- bum, itaut miraretur præses vehementer. Post hæc adiunxit Luc. 13. Conuocatis Principibus Sacerdotum & Magistratibus & plebe dixit ad il- los: Obtulistis mihi hunc hominem, quasi auerten- tem populum: Et ecce ego coram vobis interrogam

nullam causam inuenio in homine isto, ex iis, in quibus eum accusatis: sed neque Herodes, nam remisisti vos ad illum: & ecce nihil dignum morte actum est illi. Emendatum ergo dimittam illum.] Post hæc proposuit plebi petens & rogans utrū vellet eum dimitti, cum autem nec sic liberare eum posset, decreuit flagellare, si fortè hac pœna accusatores pacarētur. Est hoc est quod Ioannes dicit. Illa autem particula, *ergo*, indicat causam flagellationis, nempe cū noller plebs dimitti Iesum, sed Barrabam. Vide apud Mat. cætera. cap. 27.

4. *Exiuit ergo iterum Pilatus foras, & dicit eis: Ecce adduco eum vobis foras, ut cognoscatis quia in eo nullam inuenio causam. Exiuit ergo Iesus portans coronam spineam & purpureum vestimentum, & dicit eis: Ecce homo.]* Pilatus iterum prætorio egreditur ut Iesum Iudæis ostēdat, & adhuc eo præsentē, se causam non inuenire, nec habere eum damnandi publicè protestatur: quo factō in seipsum sententiam fert, qui in innocentem tam crudeliter sæuierit. Cum autem tormentorum vi & vestimētorum commutatione agnitum iri dubitaret, verbo & digito ostendit eis: *Ecce homo*, iam non Rex Iudæorum. Ipsemet Christus tunc se Patri ostendit acceptissimum sacrificium pro ipso-
met Pilato, inimicis, & omnibus hominibus: ut apud Mat. 27.

6. *Cum ergo vidissent eum Pontifices & ministri, clamabant dicentes: Crucifige, crucifige eum.]* Ergo. q. d. Quia viderunt in maiorem furorem prouocati sunt, velut feri canes, qui solo risu adlatrant, instanter & ardentē crucifigi petentes. Reliqua apud Mat. 27.

7. *Nos legem habemus, & secundum legem debet mori, quia filium Dei se fecit. Cum ergo audisset Pilatus hunc sermonem magis timuit: & ingressus est pratorium iterum, & dicit ad Iesum: Vnde es tu?*] Cum accusatio affectati regni euauisset, & à Pilato innocentem declaratum esse viderunt, nouum coguntur Iudæi crimen inferre blasphemix, quòd cùm homo sit se esse Dei filium dixerit. Non exprimunt legis pœnam Leuit. 24. quia non lapidari sed crucifigi eum cupiebant. At Pilatus eo ipso magis à damnâdo retardatur: & quem innocētia Christi prius à damnationis sententia ferenda retrahebat, nunc diuinitatis origo asserta deterret: quodque perpetrare antea timebat propter iniustitiam, nunc horrere incipit propter impietatem: vt notat Cyr. l. 12. c. 20. Pilatus multitudini deorum Gentium assuefactus, facile fieri posse Christum, quamuis hominem, Dei alicuius filium esse, suspicatus est. Iterum ergo pratorium cum Christo ingressus ipsum secretò interrogat. Vnde es tu? vide Mat. 27.

16. *Tunc ergo tradidit eis illum vt crucifigeretur*] Particula, *ergo*, indicat sensum, q. d. Cum vidisset Pilatus se nihil proficere, nec vlla ratione ab impio proposito illos diuerti posse, timens accusationem apud Cæsarem, tradidit Christum vt crucifigeretur: omisit enim Ioannes quæ hoc loco retulit Mat. c. 27.

CAPVT XX.

*Resurgit Christus, & apparet Magdalene,
& congregatis in domo discipulis.*

1. **V**Na autem Sabbati.] Incipit Euangelista dominicam resurrectionem narrare, & qua ratione primò manifestata fuerit describit. Initium autem sumit à tempore aduentus Mariæ Magdalene, cui ante ipsos etiam Apostolos visus est. Vna, inquit, Sabbati, idest, prima die hebdomadæ quæ dies dominica apud nos dicitur: quam apparitionem & quæ hic sequuntur vide apud Mat. 28.

19. Cum ergo serò esset die illo, una Sabbatorum, & fores essent clausæ, ubi erant discipuli congregati propter metum Iudaorum.] Ad narrandam apparitionem discipulis factam Euangelista se conuertit, & circumstantias multas describit, nempe temporis, loci, personarum, modi & utilitatis, seu fructus ex ea provenientis. Incipit a tempore, dicit eodem die quo resurrexerat, quæ una, i. prima dies hebdomadis erat, quæ nunc Dominica vocatur. Quinquies iam ante illo ipso die quo resurrexerat diuersis aut discipulis, aut mulieribus, diuersis in locis apparuerat. Sexto decem nunc discipulis Hierosolymæ domi latentibus apparuit. Eodem die quo Magdalene, imò eodem die quo suæ primum matri, deinde Magdalene, tertio illi, alijsque mulieribus, quarto Petro. 1. Cor. 15. & Luc. 24. Quinto duobus discipulis eun-
sibus.

tibus in Emaus apparuerat. Serò, i. iam ad solis occasum : vt rationem redderet cur fores essent clausæ, vt Christi commendaret diligentiam, & eorum confirmaret fidem. Fortè vt congregatos inueniret : vt putat Chrys. Locum & personas describit cum dicit & fores essent clausæ, vbi erant discipuli, ne pateret aditus alicui nocere volenti : & ad declarandam futuri miraculi magnitudinem pertinet, quòd cum fores essent clausæ, tamen per eas Christus ad discipulos penetrauerit. Nec quisquam ante Calvinum negauerat : vt ex clauso mattis vtero exierat, & ex sepulchro nondum reuoluto. Ita Iustin. q. 117. Chrys. ho. 2. de Ioan. Bapt. Hil. 3. de Trin. Aug. Amb. ser. 10. in Ps. 118. Epiph. hæ. 64. Cyr. l. 12. c. 43. Theod. Rup. Petrus etiam per fores carceris penetrauit, cum id Euangelista significet : cum enim dicit, portam ferream vltro illi apertam fuisse, carceris verò portam non dicit, non obscure indicat non aperta carceris porta exiisse. Meliores autores quam Calvinus, ita sentiunt, vt Rup. & Mald.

Venit Iesus, & stetit in medio, & dixit eis : Pax vobis.] Quam vim habeat hoc verbum, *stetit*, modo diximus ; non apertis scilicet foribus, nullo dato ingressus sui iudicio subitum atque improuitum in medio constitisse, vt scilicet qualitatem suæ resurrectionis significaret. In medio stat vt ab omnibus facilius videri & rangi possit : non sedet sed stat, vt se non in hoc seculo permansurum, sed aliò properare significet. Accommodatè autem ad eorum statum hac saluatione vsus est, *Pax vobis*, etsi alioqui inter Iudæos vulgaris erat, vt Mat. 10.

Erant enim in maximo timore, ideo fores erant obsecratae : ut igitur eum illis timorem pelleret statim dicit, *Pax vobis*, ad significandum aduentum esse pacificum. Iud. 6. 1. Reg. 6. Et ut significaret fructum mortis & Resurrectionis, nempe pacem & reconciliationem hominum cum Deo : quam nascente Christo Angeli promiserant, *in terra pax hominibus bonae voluntatis.*

20. *Et cum hoc dixisset, ostendit eis manus, & latus.*] Opere etiam illorum confirmat fidem: ostendit enim eis vestigia suae passionis ut non alium se, quam Christum se ostenderet, & non alio, quam quod crucifixum fuerat, corpore surrexisse : ut Cyr. Leon. Theod. scribunt. Palpandum etiam se exhibuit, ut corporis soliditatem & consistentiam experirentur: ut docet Luc. ne phantasma putaretur. Tol. Retinuisse cicatrices magno consilio credendum est. Et quia illustris victoriae insignia erant, & quia testes volebat esse resurrectionis suae. Et quia oportebat ut cum ad iudicandum venerit, eas ostenderet, ut viderent eius hostes in quem transfixerunt : ut ait Aug. Leo ser. 1. de ascens. Cyr. l. 12. c. 58. Quin & martyres omnes suas esse in caelo cicatrices habituros, non tanquam vitia, sed tanquam veritatis testimonia, l. 22. de ciuit. c. 20. idem docet Aug. Christus autem gloriam corporis repressit, ne nimio splendore perstringeret discipulorum oculos : aiunt Cyr. & Aug. Discipulos vero vulnera tetigisse idem docet Ser. 13. de verb. Dom. & Ser. 115 & 160. Quod & insinuat Ioannes Ep. 1. c. 1. & colligitur ex Thoma, vers. 25. q. d. Nisi mittam manum, sicut ipsi fecistis, non credam. Ex Mald.

SECUNDVM IOAN. CAP. XX. 1083

Gausti sunt ergo discipuli viso Domino.] Non statim quidem viso, nam initio vt ait Luc. turbati potius sunt, & spiritum se videre putauerunt; sed gausti sunt viso, i. manuum cōtrectatione cognito: Dixerat ante mortē, *iterum videbo vos & gaudebit cor vestrum.* c. 16. 22. Et ideo Euang. notat gaustos fuisse, & hic est fructus & effectus apparitionis. Ita Chry. & Cyr.

21. *Dixit ergo eis: Iterum pax vobis.*] Postquam eum cognouissent, quasi quod ante dixerat nihil profuisset, quia non tāquam Christi, sed tanquam Spiritus, aut phantasmatis saluatio excepta fuerat. Itaque repetitio hęc non solum confirmandi vim habet, vt Aug. & Beda putant, sed etiam indicat priorem salutationem, quia non tanquam à Christo accepta fuerat, penè irritam fuisse. Aliter enim à Christo quàm à mundo saluamur. Vel fecit vt significaret eos mittendos per vniuersum orbem ad annuntiandum pacem. q. d. Iterum do vobis pacem, vt eam annuntietis toti mundo: Ex Tol.

Sicut misit me Pater & ego mitto vos.] Significata pace annuntianda, eos huius pacis prædicatores ac orbis doctores & salutis ministros ordinat, & instituit, simulque dignitatem muneris & officij insinuat: sensus enim est. Quod munus dedit mihi Pater (veni enim vt mundo veritatis testimonium perhibeam ad credentium salutem tanquam Apostolus à Patre institutus) hoc ego vobis munus trado, & vos vicarios meos instituo: & rursus qua auctoritate Pater misit me, eadem vos ego mitto, vt prædicetis, gubernetis, dirigatis mundum in viam salutis & veritatis.

Magnum

Magnum profectò hoc munus est : quod enim à Patre filius naturalis & æternus Dei homo factus suscepit, hoc idem suis communicat discipulis, vt notat Tol. Rectè ex hoc loco inferitur non solum doctoris, sed etiam sacerdotis officium Apostolis tradidisse : nam Vicarios suos constituit, inquit Mald.

22. *Hæc cum dixisset: insufflauit, & dixit eis: Accipite Spiritum sanctum.*] Designatis & institutis pacis annuntiatoribus per totum orbem, donat eis potestatem, qua mundus totus maximè indigebat; Cum enim essent homines pleni peccatis, maximè necessarium erat vt qui eos sanare mittebantur, potestatem haberent remittendi peccata; hanc autem potestatem donat Spiritum sanctum dando, quia Spiritus sancti est remissio peccatorum. Vt autem signo exteriori significaret se interius illis Spiritum sanctum communicare insufflat in eos, vt per flatum exteriorem cognoscant interius Spiritum sanctum infundi, cuius virtute peccata remittant. Potuisset dare Spiritum sanctum, sine insufflatione; sed noluit, vt simul instrueret eos & perficeret; perficeret dando Spiritum sanctum, instrueret insufflando: nam per hanc insufflationem significatur processio Spiritus sancti à filio: ex Aug. l. 4. Trin. c. 5. Et se esse eundem qui à principio homini animam insufflando dedit Cyr. l. 12. c. 56. & gratiam quam homo acceperat cum anima, & per peccatum amiserat, insufflat, vt se restauratorem illius gratiæ significet. Amb. ser. 10: in Gen. Post signum exterius rem ipsam significatam infundit verbi sui efficacia: *Accipite*, inquit, *Spiritum sanctum*. Spiritus sanctus dari hominibus.

bus dicitur quando ipsius dona & virtutes infunduntur, quæ multa ac multiplicia esse docet Paulus 1. Cor. 12. Non dicit, Accipite potestatem remittendi peccata, sed, *Accipite Spiritum sanctum*: vt significaret potestatem remittendi peccata solius Dei esse, & à solo ipso communicari hominibus. Chry. Sunt qui dicunt quod non Spiritum dedit: sed aptos eos ad susceptionem Spiritus per insufflationem fecit, vt notat Chry.

23. *Quorum remisistis peccata remittuntur eis; & quorum retinueritis retenta sunt.*] Declarat quis ille Spiritus esset, quem se illis dare dixerat, nempe potestas peccata remittendi. Non dixit, Remittite peccata, sed, *quorum remisistis peccata, remissa sunt*, vt suam potestatem participatam esse scirent, & Dei esse supremam & primam. q. d. quibus peccata remitteris vos, Deus etiam cuius est suprema potestas, dimittit: non æqualis vobis potestas sed participata & subalternata, ac subiecta Deo est: nec enim se priuat Deus potestate remittendi, sed simul cum hominibus remittit: ipse quidem potestate suprema, homines verò participata, & delegata & velut instrumentali. Ex Tol. Amb. l. 1. de pœnit. c. 2. Nouatianorum refellit hæresim, qui negabant vt nunc Calvin. Sacerdotes potestatem habere peccata remittendi, quod id esset iniuriam Christo facere, cuius proprium sit peccata remittere. Vide quæ diximus in Mat. 16. 19.

24. *Thomas autem vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, nō erat cum eis quando venit Iesus.*] Alteram apparitionem discipulis factam Euāgelista describit: occasionem autem seu causam præmittit; quia Thomas vnus ex duodecim Apostolis

Apostolis non erat illa prima die resurrectionis cū reliquis Apostolis, quibus apparuit Dominus, eāque causa factum est vt non viderit tunc eū, quando cāteri viderūt. Didymus dicitur, i. Gemellus, quod etiā Thomas significat: vel quòd incredulus esset. Theoph. Cœtus hic discipulorū Ecclesiam representabat, à qua qui abest à Christo non inuisitur. Ber. ser. de Asc.

25. *Dixerunt ergo ei alij discipuli: Vidimus Dominum.*] Incertum est quo tempore Thomas redierit. Chryl. Theoph. Euty. respondent non affuisse, quòd ex illa Apostolorum dissipatione, quæ moriente Christo facta fuerat, nondum redierat: fortè pro desperatis res Christi habebat, ideòque ad exercitum non redierat, vt solet in prælio. Probabilius putat Tol. paulò post eum venisse: cū antea non adfuisset, quando Dominus apparuit, cāteri rem totam cum ingenti lætitia enarrarunt & testimonium resurrectionis reddiderunt. *Vidimus,* inquit, *Dominum,* resurrexisse: ergo crediderunt, aliter nō affirmassent se Dominū vidisse.

Nisi videro in manibus eius fixuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam.] Magoa pertinacia Thomæ hæc fuit. Audierat & testimonium acceperat resurrectionis à Magdalena, à mulieribus, à Petro, à duobus discipulis, à decem etiam Apostolis, cāterisque simul discipulis audierat, ab ipso Christo, *Post tres dies resurgam*: neque tamen credidit, vt à pertinacia excusari infidelitas eius nulla ratione possit. Non sola infidelitas fuit dum dixit, *Non credam,* non sola pertinacia, dum tot testibus incredulus tamen perseueravit, sed
quædama

quædam etiam superbia, qua cæteros contemp-
 nit: *Nisi inquit, videro & mittā digitos & manus.*
 q. d. Vos citò credidistis resurrexisse quia vidi-
 stis; oportebat mittere digitum in loca clauo-
 rum, & manus in latus, & probare an verū esset
 corpus: ego enim sic faciens credam. Vel vt alij
 putant, quemadmodum vos misistis & digitum
 & manum, non etiam credam nisi ipse mittam
 manum meam in latus eius. Fuit etiam irreue-
 rentia in Christum, dum se iudicat dignū qui
 digitum & manū mittat in loca vulnerū ipsius.
 Euangelista morbi grauitatē exactè describit:
 non vt Thomæ notam infamiæ inurat; sed vt
 Dominicam resurrectionē cōfirmet. Et vt me-
 diciclemētia sanādo agnoscat. Ex Tol. Deco-
 ratur itē hac ratione dies Dominica quæ vo-
 cari cœpta est & instituta ab Apostolis: Ex Ias.

26. *Et post dies octo iterum erant discipuli eius
 intus, & Thomas cum eis. Venit Iesus ianuis clausis
 & stetit in medio. & dixit eis Pax vobis.*] Magna
 pertinacia fuit & incredulitas Thomæ: non
 enim ad horam aut diem perseuerauit incre-
 dulus, sed per integros dies octo: immò in sua
 permansisset infidelitate diutius, si Dominus ad
 eum venire distulisset: sed maior clementia &
 in suos amor extitit Saluatoris: propter vnū
 enim & hunc incredulum, & pertinacem iterū
 dignatus est apparere, eadēque, imo maiora
 suæ resurrectionis signa ostendere. Maius enim
 fuit digitum Thomæ in loca clauorum, & ma-
 num eius in latus mitti, quàm tantum se exhi-
 bere videndum. Clausis igitur ianuis cum ma-
 gna diligentia: notat, vt vers. 19. Octaua die ite-
 rum congregatis apparer, & in medio stat, & so-
 lita sua pace salutatur, vt adhuc in hac repetitio-

ne similis apparitionis idem esse cognoscatur. Dicitur post dies octo, quia in fine eius octavi diei ad occasum apparuit: non autem quod in nono apparuerit. Ex Chryl. & Aug.

27. *Deinde dicit Thomas: Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & affer manum tuam & mitte in latus meum: & noli esse incredulus sed fidelis.*] Videntur hæc verba tacitam quandam exprobrationem continere. q. d. Ades dum homo carnalis, qui nescis aliter quam tactu credere. Infer digitum tuum huc, & vide, idest, tange. Tol. verò putat esse, suavis admonitionis. Iisdem verbis utitur quibus Thomas ante usus est, quòd voluerit Christus ostendere se tanquã Deum præsentem fuisse tunc; cum Thomas hæc verba diceret, ideòque ipsum præuenisse. Chry. Theod. Mop. Quidam dicunt Thomam non tetigisse; alij probabilius putat tetigisse Christi vulnera. Illud autem, *Vidisti me*, idem est quod tetigisti, ut *vide*, idest tange. Ex Aug.

28. *Respondit Thomas, & dixit ei: Dominus meus & Deus meus.*] Cognita ex tactu & visu resurrectione non solum hominem, sed etiam Deum verum confitetur. q. d. Tu es verè Dominus meus Christus, tu etiam es verus Deus meus: non participatione, sed natura. Theop. Dum diuinitatem eius credit, & confitetur, à seipso suscitasse affirmat: dum Dominum vocauit, cum esse redemptorem confessus est: quia iure redemptionis singulare habet dominium in omnes redemptos. Plus affirmat quàm negauerat: resurrexisse negauerat, at nunc & resurrexisse & per seipsum suscitatum, & hominum esse redemptorem clarè indicat & pronuntiat. Ex Aug.

29. *Dicit ei Iesus: Quia vidisti me Thomam credidisti: beati qui non viderunt & crediderunt.*] Ne se tanta confessione Thomas extolleret, sed in humilitate potius contineret & nos instrueret, respondit Christus: *Quia vidisti me Thomam credidisti.* Q. d. Vera est tua confessio, sed ne te magnum aliquod fecisse existimes, quandoquidem credidisti quia vidisti & contrectasti, sensu ergo prius expertus es resurrectionem; quàm proferres tantam confessionem, quia vidisti meam humanitatem resurgentem, credidisti diuinitatem in ea latentem: magnum hoc profecto est, tamen vidisti prius & argumentum habuisti: maius esset si antequam vidisses id confessus fuisses: Non Thomam à beatitudine excludere volens, sed beatiorē fidem pronuntians eorum qui non viderunt. Apostolos & Iudæos gentiles designat, ubi enim minus est experientiae & argumentum, ibi fides maius habet meritum. Ex Aug.

30. *Multa quidem & alia signa fecit Iesus in conspectu discipulorum suorum, quae non sunt scripta in libro hoc.*] Ne quis sola haec argumenta & suae resurrectionis signa Dominum dedisse discipulis suis putaret, adiungit euāgelista Christum non solum se videndum & Thomae palpandum exhibuisse, sed etiam multa alia signa fecisse coram suis discipulis, quibus veritatem suae resurrectionis confirmaret: tamen non sunt scripta in libro hoc: tum ut probet quae alij Euangelistae narrarunt: tum ut fidem resurrectionis astruat, quae pluribus etiam signis innotuit & manifestata est. Iis autem signis quae fecit ad probandam suam resurrectionem, vel quae Hierosolymis fecit, finem hoc capite ponit.

1090 MANUALE IN EVANGELIVM
nit. Nam quæ sequenti capite fecit & in Gali-
læa, non ad probandam resurrectionem suam,
sed alia de causa fecit : vt ait Chrysosto-
mus.

31. *Hæc autem scripta sunt, vt credatis quia
Iesus est Christus filius Dei, & vt credentes vitam
habeatis in nomine ipsius.*] Declarat finem narra-
tionis prædictorum signorum : & inde causam
cur plura non scripserit insinuat: ea autem est,
quia hæc scribuntur ad fidem Christi conci-
liandam, vt per fidem salutem credentes asse-
quantur. Cùm autem quæ sunt narrata suffi-
ciant ad fidem faciendam quòd Christus sur-
rexerit, & ex resurrectione se esse filium Dei
confirmauerit; non fuit opus plura scripsisse
signa. Duo ergo sunt fines narrationis huius:
vnus proximus, nempe fides vera Christi diui-
nitatis & humanitatis: alter vltimus, nempe vi-
ta æterna, quæ credentibus datur. In nomine
autem eius vitam habere credentes idem signi-
ficat ac virtute meriti Christi & satisfactionis
eius per fidem communicatæ salutem accipere.
Virtus enim Christi est quæ per fidem viuifi-
cat credentes in eum. Nomen Christi fidem
vocat, quia per fidem in nomen eius credimus.
Heretici malè ex hoc loco colligunt nullum in
nobis esse meritum, & solam fidem salutis esse
causam: quos refutauimus Matth. 5.

CAPVT

C A P V T XXI.

*Apparet discipulis ad mare Galilææ: Petrum
vicarium relinquit.*

1. **P**ostea manifestauit se iterum Iesus discipulis ad mare Tiberiadis; manifestauit autem sic.] Post apparitionem illam secundam Domini factâ discipulis post octo dies, postquâ omnia quæ ad credendum necessaria esse dixerat retulit, alia hoc capite commemorat ad credendum resurrectionem non necessaria: quæ tamen recenset vt Christi texeret historiam. Ea verò duo sunt. Alterum quomodo se iterum Christus in Galilæa ad mare Tiberiadis ostenderit discipulis, & quomodo Petrum data illi pascendarum ouium suarum cura iusserit sequi se. Dicit, iterum se manifestauit ad mare Galilææ, idest, secundò: quia loquebatur de Thoma, vt sit sensus, iterum & secundo, etiam Thomæ manifestauit in Galilæa, quamuis respectu discipulorum tertia fuerit hæc apparitio. Ex Chrys.

2. *Manifestauit autem sic: Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael, qui erat à Cana Galilææ, & filij Zebedæi, & alij ex discipulis eius duo.*] Magna diligentia huius manifestationis circumstantias describit, vt maior fides haberetur historię. Et primò personas exponit: erant enim septem ex discipulis. Per filios Zebedæi Iacobum & Ioannem intelligimus. Nathanael nominatur quia quâuis
Aposto

Apostolus non esset, erat discipulus antiquus Domini, & valde notus; alij duo non nominantur, siue quia non ex præcipuis Apostolis, siue quia Apostoli non erant.

3. *Dicit eis Simon Petrus: Vado piscari. Dicunt ei: Venimus & nos tecum.*] Petrus magistrum nō habens præsentem, vt ante, & iis quæ sibi ad victum erant necessaria carens, piscari vadit, hæc enim artem priusquam Christum sequeretur exercebat: socios autem in eadem necessitate cognoscens, quid facere velit, commonefacit, vt & ipsi veniant ad eum iuuandum, & victum sibi etiam comparent. Facile omnes Petro assentiuntur: *Venimus*, inquit, *& nos tecum*, piscatum. Quomodo post vocationem ad Apostolatū, ad piscationem quam propter illum reliquerant redierint, Chryl. Theod. Theoph. non aliam rationem reddunt quàm quod cum segregati à Christo essent, & needū missi fuissent ad prædicandum, & ne otiosi essent, & vt victum sibi compararent arte sua, ad piscationem se contulerunt. Cyrill. S. Augustinus, ait non fuisse illis prohibitum salua officij integritate victum sibi necessarium conquirere. Nam etiam Paulus victum sibi manibus comparabat, dum ab iis quæ sui erant muneris vacabat. Ac si clarioribus verbis dicamus, piscatum reliquerunt quantum ad lucrum, non tamen quantum ad sustentationem propriam: non habebant enim quod ederent. Ideo Piscabantur propter victum, sicut & alia opera ad victum licebant Apostolis. Greg. hom. 14. ait eos rediisse ad piscatum, quia hanc actionem sine peccato exercere poterant, etiam post datum Spiritum sanctum. Matthæum verò non rediisse

rediſſe ad telonia, quia hoc exercitium cum peccato exercetur. Quamuis enim dignus eſſet operarius mercede, & ſuſtentionem ſuam à fidelibus petere illis licuiſſet, ne tamen aliqua ex parte graues eſſent Apoſtoli fidelibus, quando id ſaluo officio fieri poterat, malebant propriis manibus laborare, & victum ſibi comparare: quod inſignis erat perfectionis. Cyril. ait voluiſſe Chriſtum per piſcationem illam Petri & diſcipulorum futurum eorum officium in piſcandis hominibus designare: ideoque permiſiſſe vt ad eam reuerterentur Sic Aug.

Et exierunt & aſcenderunt in nauim: & illa nocte nihil prendiderunt.] Quòd noctu piſcatoriã artem exercuerint de more fecerunt, ſolèt enim piſces facilius noctu ſine ſtrepitu capi: quod nihil prendiderunt, non caſu aliquo, ſed diuino conſilio factum eſt, vt verbo Domini poſtea magnam copiam piſcium capientes intelligãt, qui futuri erant hominum piſcatores, ſe propria virtute nihil effecturos: neminẽque ad rete ſanctæ Eccleſiæ tracturos quantumcumque laborent & inſudent, niſi virtus Chriſti adſit: Eo autem iuuante innumeram multitudinem eſſe conuertendam. Cyril. ait Moyſem & alios Prophetas nocte, id eſt, ſub vmbriſ laborantes in adducendis ad ſalutem hominibus nihil profeciſſe: orto verò ſole iuſtitix, eius verbo & Euangelij prædicatione innumerabiles per vniuerſum orbem captos fuiſſe. Euseb. putat eos designari qui ipſi ſibi à Deo nõ miſſi officium prædicationis uſurpant. Ierant piſcatum diſcipuli à Chriſto non miſſi, ideo multum laborando nihil proficiunt. Idem de obedientia dici poteſt: Ex Mald. Tol. & Ianſ.

4. *Mane autem iam facto stetit Iesus in litore; Non tamen cognoverunt discipuli quia Iesus est.*] Tempus matutinum minùs opportunum capiendis piscibus expectat: tunc enim opportunitas est Christi quando virtus eius maximè agnoscitur. Vult ergo Deus nostram nos adhibere operam, sed non ipsa sola niti. Cum minùs in nostro opere confidimus, adstat Christus. Non vt olim in fluctibus maris ambulauit, nec nauim in mari ingressus est, quia iam corruptionem carnis exutus non cum mortalibus fluctibus mortalis vitæ inerat; sed ad stabilitatem immortalis vitæ translatus erat. Ideo voluit ex opere prius quàm ex forma agnoscì, vt fidem & meritum suorum augeret.

5. *Dicit ergo eis Iesus: Pueri nunquid pulmentarium habetis? responderunt ei, Non.*] Non dum à suis agnitus, per speciem emendi pisces sermones cum discipulis miscet, vt ex eorum responso occasionem faciendi miraculi caperet. Pulmentarium idem in hoc loco quod opsonium, & quidquid vltra panem & vinum cibi apponitur. Pueros vocat, quia officium quasi seruorum exercebant: vel blandiori vocabulo quasi filios. Responderunt se non habere.

6. *Dixit eis: Mittite in dexteram nauigij rete, & inuenietis.*] Non dicit casu vt qui incertos & fortuitos à piscatoribus iactus emunt. Sed locum signat in quo capturi erant pisces. Per dexteram significat eos qui in dextera collocandi sunt in iudicio: vel bonam animi intentionem: vel Dominum nos habere à dextris nostris, cum non timemus quid faciat nobis homo.

Miserunt ergo rete, & iam non valebant illud trahere

trahere prae multitudine piscium.] Q. d. Dicto obediētes miserunt rete, & fuit laudabile nulla interposita excusatione, cum tota nocte nihil prendidissent, & nullos ibi pisces esse sibi facile persuadere potuissent, vnius quem non nouerant dicto rete iterum iacere: sed eius qui non cognoscebatur virtus, corda eorum interius inclinauit, & mouit, vt id facerent quod exterius præcipiebat. Ex Chrys.

7. *Dixit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus Petro: Dominus est; tunica succinxit se (erat enim nudus) & misit se in mare.*] Ioannes nouit prior Petro Christum ex copia piscium capta. Et nihil dubitans dixit Petro, *Dominus est*; credidit Petrus dicto Ioannis, facile adhibens fidem eodem commotus miraculo, & prae amoris & desiderij feruore moras non ferens nauigij, quia copia piscium & discipulorum onuitum erat, aquis se committit veste contegens nuditatem propter Christi reuerentiam, peruenitque primus ad Christum. Ex Theoph.

8. *Alij verò discipuli nauigio venerunt, nō enim longè erant à terra, sed quasi cubitis ducentis trahentes rete piscium.*] Viderur Euangelista hac ratione ceteros discipulos excusare voluisse, quòd minùs erga Christum ostendisse viderentur, quòd non se etiam in mare, sicut Petrus, coniecissent, quod patientes fuissent moræ; hinc enim tacitæ obiectioni responderi, moram illam valde fuisse breuem, quia non longè aberant à terra. Itaque etiam si se deiecissent in mare, haud multò citiùs ad Christum venire potuissent. Sic & Petrum laudat, ceteros excusat. Cubiti ducenti pedes trecentos efficiunt.

9. *Vt ergo descenderunt in terram, viderunt prunas positas, & piscem superpositum, & panem.*] Ignis nulla ope hominis accensus, & piscis superpositus, & panis ad littus auget miraculum. Hæc fecit ne propter indigentiam cibum prius quæsisse visus esset, qui iam immortalis non indigebat cibo. Hæc tria vel ex nihilo, vel ex materia subiecta facta sunt: sicut olim panes & pisces multiplicauit. Ex Chrys.

10. *Dicit eis Iesus: Afferte de piscibus quos prendidistis nunc.*] Præcipit de piscatu partem afferre, vt hac occasione viderent piscium copiosam multitudinem, & magnitudine miraculi eius agnoscerent virtutem: necdum enim Dominus ex forma agnoscebat: ait Chrys. Ho. 86. eorum enim fidem exercebat. Ideo intellectu potius quàm sensu agnosci volebat. Significans se velle vt prædicatores ad se homines adducant: Euseb. Emiss. Vel oportere nos cum ipso cooperari, non debere otiosos esse, non semper miraculis, non semper manna viuendum, piscandum, arandum, serendum.

11. *Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram plenum magnis piscibus centum quinquaginta tribus.*] Non solum Petrus traxit, sed ascendit in nauim, vt ait Euthym. quia adhuc extra aquas rete non erat, & alios cohortatus est, vt secum trahant: idcirco ipse solus, quia primus erat, quem cæteri secuti sunt, traxisse dicitur. In quo dignitatis & officij eius præminencia significata est: Quod si solus traxit ope fecit diuina, vt indicaretur quod ipse solus plus haberet potestatis quàm cæteri Apostoli. Ex Rup.

Et cum tanti essent non est scissum rete.] Quod auget magnitudinem miraculi. Et significatur vnitas Ecclesiæ indiuidua, quæ sub vno capite vna & indiuidua semper manet : Augustin. II. 122.

12. *Dicit eis Iesus : Venite, prandete.]* Q. d. Accedite, ne fatigati discumbere formideris : Significans post multos labores, tandem cum Domino recubituros cibo spiritali proposito. Cyr. l. 12. cap. 63. Et probabile est Dominum pransisse ad veræ carnis suæ resurrectionem comprobandā, non ex necessitate: vt ait Chryf. Hom. 86.

Et nemo audebat discumbentium interrogare eum: Tu quis es? scientes quia Dominus est.] Chryf. & Theoph. putant partim opus fuisse, partim non fuisse : opus fuisse quia propter formæ maiestatem non videbatur esse Christus : opus autem non fuisse : quia ex factis tunc miraculis apparebat alium quam Christum esse non posse. q. d. Nemo audebat dubitare quod ipse esset : sic in Eucharistia quamuis oculi, quamuis sensus omnes contradicant, tamen ex intimo quodam fidei sensu adeo certi esse debemus verum esse quem sumimus, Christum, vt ne interrogare quidem audeamus, *Tu quis es?* Ex Mald.

13. *Et venit Iesus, & accepit panem, & dedit eis & piscem similiter.]* Iesus venisse dicitur quia postquam illos discumbere fecit, ipse etiam accessit mensæ, & vt solebat accepit panem & piscem, & distribuebat illis. Hoc etiam signo se esse Christum illis significabat. Magno autem consilio facie immutata permanebat : se enim surrexisse & Christum esse ita volebat

significare, vt discipulis se apud eos mansurū, vt ante, & qualis prius erat surrexisse, nullam existimandi occasionē præberet. Cyr. l. 12. c. 63.

14. *Hoc iam tertio manifestatus est Iesus cum discipulis suis.*] Quomodo hæc manifestatio Christi tertia fuisse dicatur vide apud Mar. 28.

15. 16. 17. *Cum ergo prandissent dicit Simoni Petro Iesus: Simon Ioannis diligis me plus his? Dicit ei etiam: Domine, tu scis quia amo te. Dicit ei: Pasce agnos meos. Dicit ei iterum: Simon Ioannis diligis me? Ait illi: Etiam Domine, tu scis quia amo te. Dicit ei: Pasce agnos meos. Dicit ei tertio: Simon Ioannis, amas me? Contristatus est Petrus quia dixit ei tertio, Amas me. Et dixit ei: Domine tu omnia scis, tu scis quia amo te.*] Postquam Petrus mystica illa piscatione primum se & præcipuum gessisset, & Dominus fructum ac mercedem laboris Apostolici ipso facto declarasset, figuram præcedentem etiam re explicans, Petrum vniuerso suo gregi præficit. Cum enim capite superiori in prima apparitione Apostolis omnibus parem contulisset potestatem, dicens, *Sicut misit me Pater, & ego mitto vos*, nunc ad tollendum schisma, & vt Ecclesia vna monstraretur vnus omnibus præficitur, impletque Dominus in Petro quod ante resurrectionem ei promiserat, dicens: *Tibi dabo claves regni cælorum.* Mat. 16. Quia, vt ibi diximus, verbis illis promittebatur summa in Ecclesia potestas & auctoritas, quæ hic illi traditur, cum ei peculiariter cura pastoralis & regimen ouium Christi committitur. Hanc autem potestatem ei peculiariter commissurus Dominus, prius ab eo rogat, num se diligat, & plus diligat quàm cæteri, qui

qui aderant Apostoli, non tanquam ignorans, cum tanquam Deus omnia sciret, & tanquam homo didicisset iam ipso facto excellentem Petri præ alijs dilectionem, quia alijs nauigio venientibus ipse impatiens moræ, præ desiderio se in mare miserat vt ad Iesum perueniret: sed rogat vt Petro confitente suum erga ipsum amorem, occasionem haberet opportunam committendi illi suarum ouium curam, omneſque doceret & eximium erga oues suas amorem, & Petro peculiariter hanc curam commissam ob peculiarem erga se amorem. Et vt alijs manifestum faceret præcedentis negationis maculas pœnitentia deleuisse. Et proinde neminem idoneum esse qui gregis dominici curam gerat, nisi qui singularem erga Christum amorem habeat, & ex hoc illam curam suscipiat. Et notandum quòd sicut non est ei dictum omnium nomine, *Diligis me plus his*, nec omnium nomine dixit, vt putant hæretici, *Tu ſcis quia amo te*: Ita etiam non est ei omnium nomine dictum: *Pasce oues meas*. Quanquam etiã aliàs omnibus cum Petro eadem cura commissa sit. Et notandum sicut prius ob singularem confessionem Petro clauis promissæ sunt: ita nunc ob singularem præ cæteris dilectionem ei sunt datæ. Cæterum etſi Dominus Petrum rogaret num se diligeret plus quam alij, tamen præ modestia responderet tantum, se diligere Dominum, eiusque dilectionis Dominum ipsum testem facit, nec se iam audet alijs præferre, vt prius fecerat cum dixit, *Et si omnes scandalizati fuerint, sed non ego*. Lapsus enim eius iam adhuc recens illum modestiorem reddidit, & circumſpectiorem. Itaque de aliorum

amore nihil dicens, quorum exploratos animos non habebat, de sua tantum conscientia respondet: *Etiā Domine*, verē te diligo, tu enim scis. Tum Iesus, *Pasce agnos meos*. q. d. Si me amas, ut profiteris, hunc tuum amorem in me declara in agnos meos & oves meas, quæ mihi sunt charissimæ, adeo ut pro illis vitam meam impenderim: fideles meos, nō tuos, non ut rem tuam, sed ut meam tracta, propterea petui an me amares, quia rem meam tibi commendare volui, & à te tanquam meam tractari. Si me, inquit, diligis non te pascere cogita, ut illi quibus vix imprecatur. Ezech. 34. Gloriam meam in eis quære non tuam; cura mea, non tua. Hoc idem docuit ipsemet Petrus 1. Ep. 5. Agnos vocat credentes in se: tum propter vitæ novitatē, novum induentes hominē: tum propter vitæ innocentiam quæ in agno representatur: tum propter imitationē & sequelam: quia Christum imitantur & sequuntur, qui est agnus Dei, suo enim nomine fideles suos decorare dignatus est. Secundo interrogat, ut constantem debere esse eius dilectionem significet, cui committi debet fidelium cura. Quo etiam significat maximæ curæ esse debere Petro quoddam Dominus non semel, sed bis committit. Tertio idem repetit, ut trina negationi trina amoris professio respondeat: ut notat Cyr. l. 12. c. 64. Est autem in his omnibus interrogationibus Christus nomine proprio usus, & parentis etiam nomine. *Simon*, inquit, *Ioannis*. Nec Petrum appellat, quod nomen dignitatis & officij erat: volens admonere ut in tanta dignitate præ oculis habeat se piscatorem fuisse & hominem communem: ne
 se

se extollat, ne suis meritis id adscribat. Tertiam interrogationem audiens Petrus contristatus est; timens ne id forsan fieret, quia iterum negaturus esset Christum. Ideo ex magna humilitate responderet: *Domine tu scis omnia*, etiam, quæ futura sunt, non audeo iam de me futura promittere: nec tibi opus est mea responsione cum nihil tibi sit occultum. Id vnum scio me nunc amare te, & te scire amorem meum. Dicit ei, *Pasce oues meas*. Vniuersæ gubernationis Ecclesiæ commissio hoc verbo completur; *Pasce*, inquit, *oues meas*. q. d. Commisi tibi filios, committo nunc matres, ut omnium curam geras, omnia gubernes & regas, nam pascere Gr. est regere Pl. 79. & 77. Matres seu oues, Ecclesiæ sunt singulæ quibus singulares pastores incumbunt. Guberna igitur ô Simon & pasce subditos & Prælatos omnes, inferiores & superiores, fideles & fidelium omnium Ecclesias, quæ ad vnum generalis Ecclesiæ corpus pertinent. In scriptura sæpe Ecclesiæ appellantur singulæ fidelium congregationes; quibus Pastores singuli præsunt: ut constat ex Apoc. 1. 2. & 3. Sic Ians. Mald. Tol.

18. *Amen, amen dico tibi cum esses iunior cingebas te, & ambulabas ubi volebas; cum autem senueris extends manus tuas, & alius cingat te, & ducet quo tu non vis.*] Remouet Petri suspicionem, quam habebat ne perseueraret, prædicens futurum esse potius amorem eo usque esse perducendum, ut pro eius gloria animam suam sit positurus. Iuxta id quod dixerat ante passionem, *Animam meam pro te ponam*: & Dominus id exponit sumpta metaphora iuuentutis & senectutis hominis. Quando enim iuuenis

est, ipsemet se accingit, & vestit, & ambulat & proficiscitur quò vult: at quādo senex est, nō se iam valens præcingere, manus & brachia extendit, vt ab altero accingatur, & accinctus dicitur. Ad eundem modum Petrus prius tanquam iuuenis erat, minùs expertus, & magis suæ propriæ obsequens voluntati. At iam Christo resurgente in alterum mutandus erat, futurùsque senex sapientia, & Spiritu, non sola ætate: eratque martyrium crucis subiturus quasi ab altero cinctus & ductus, non quò ipse volebat, i. non quo propria naturalis inclinabat voluntas, sed quò Spiritus ducebat. His ergo verbis prædicit Petro in senectute mortē crucis subiturum, manùsque extensurum, vt clavis affigatur: ait Euthym.

19. *Hoc autem dixit significans qua morte clarificaturus esset Deum.*] Nempe martyrio, imò cruce: manuum enim extensio crucis mortem significat: mors enim martyrum argumentum erat efficacissimum veritatis confirmandæ, per quam Deus clarificatur seu honoratur. Martyres ergo tria maximè effecerunt morte sua. Vnum est manifestare & confirmare veritatem Dei: verum enim esse probabatur pro quo tot homines vitæ irreprehensibiles sanguinem fundebant. Alterum est honorificare Deū, pro cuius gloria & veritate mortē subibāt. 3. est, seipsos honorabiles & spectabiles effecerūt apud Deū, gloriā magnā & honorē cōsecuti: pretiosa enim mors sanctorū eius in cōspectu Domini, & apud fideles omnes. Magnū ergo fuit premiū Petri tali exitu finire vitā. Ex Chry. & Aug.

Et cum hoc dixisset, dicit ei: Sequere me.] Surgens à loco indicauit mortē crucis Petrum
eum

eum secuturū: vel simili officio etiā pascēdi eū
secuturum q. d. Sequeris me officio pascendi, &
crucis morte. Ideo ante omnes eum sequi iussit,
vt omnibus eum præesse indicaret, vel *sequere*
me, idest imitare me: nam optima vita prælati
est imitatio Christi, Aug. Rup.

20. 21. *Conuersus Petrus vidit illum discipu-
lū quem diligebat Iesus sequentē, qui & recubuit in
cœna super pectus eius, & dixit: Domine quis trader*
te? Hunc ergo cum vidisset Petrus dixit Iesu: Do-
mine hic autem quid?] Apparet, & vt Rupertus
adnotauit in his verbis, iam Petrum cum hoc
dixit cœpisse sequi Christum. Cūque re-
spexisset, Ioannem quoque sequentem vidisse:
hoc enim est, *Conuersus Petrus vidit illum disci-
pulum sequentem*. Inde igitur occasionem acci-
pit de illo potius quam de cæteris interrogan-
di, *Hic autem quid?* idest, scio iam qua morte
ego sim te clarificaturus; scite vellē qua morte
Ioannes dilectus tuus vitæ huius tempus con-
cludet, quēque exitum habebit. Præ amore
hoc de eo interrogat. Ait Chryl. hom. 87. Non
casu hæc de se Euangelista narrat; *Quem dili-*
gebat Iesus, & qui recubuit super pectus, & qui in-
terrogauit occulta: Tria enī hæc sunt maxi-
ma prænilegia, quæ de se refert Ioannes: vt
ostendat iam Petrum omnibus antelatum, cæ-
teros quidem oues, Petrum verò Pastorem ef-
fectum: qui super pectus fuerat, iam post Pe-
trum est; conuersus enim Petrus illum vidit,
vt significet eos Pastores eligendos, non qui si-
bi sunt familiariores, sed qui oneri subeundo
sunt aptiores. Tol. & Mald.

22. 23. *Dicit ei Iesus: Sic eum volo manere,
donec veniam: quid ad te? tu me sequere. Exiit ergo*

sermo inter fratres quod discipulus ille non moritur: & non dixit ei Iesus: quia non moritur, sed sic eum volo manere donec veniam, quid ad te? Id est, volo eum superstitem esse sicut modo est donec veniam, hoc autem ad te nihil attinet. Aut si volo eum manere, ut reuera volo, donec veniā, quid ad te? ad ea quæ tibi dixi nihil facit: siue enim maneat, siue non, qualiscumque exitus eius futurus sit, hæc, quæ tibi dixi, fient, nec mutabuntur; tu ergo sequere me, & quæ tua sunt considera, & quæ iniunxi aduerte: exitus enim illius ad te non pertinet. Attende aduētū hunc, de quo Dominus loquitur, esse illum quando Iudæos per Romanos deuastauit & subuertit in peccati & infidelitatis eorum poenā, & vindictā. In Scriptura enim sæpe quando Dominus malos punit, aduenire & egredi dicitur. De hoc Iac. 5. ita Chrys. Cæteris autem Apostolis martyrio affectis Ioannes usque ad illa tempora viuus mansit aliquāto etiā tempore post. Id est quod nunc prædicat Dominus: Sic, inquit, *volo manere donec* Iudæos puniturus aduenio: insinuans his verbis Petrum ante Ioannis exitum manus extensurū, & crucifigendum, nec dependere exitum eius à Ioannis exitu, sic Tol. Hier. legit *Si sic eum volo manere*. Alij *Sic eum volo manere*. Vnde dicunt Ioannem non fuisse mortuum; & venturum cum Enoch & Elia ante secundum Domini aduentum, ex Matth. 16. Emendat Christus hanc falsam opinionem à nonnullis discipulis conceptam, qui in eum sensum ea interpretati sunt ut significarent Ioannem non moriturum: idque Dominum indicare voluisse Petro, putarunt. Ioannes autem à verbis Christi talem sensum

sensum repellit, ne cæteri omnes, qui audituri erant hæc verba, eundem conciperent errorem. Non, inquit, dixit Dominus discipulum illum non moriturum, sed hæc verba protulit, *Sic volo eum manere, donec veniam, quid ad te?* Quibus verbis noluit dicere eum non moriturum: non enim sequitur, si voluit Dominus sic manere donec veniat, ergo nō morietur vnquam. Alij dicunt mortuum, sed morte violenta. Ex Mat. 20. 23. Alij mortuum esse, sed eodem surrexisse die, & in cælum translatum fuisse. Sic legimus B. Mariam Christi matrem mortuam fuisse, & translata. Alij naturalem obiisse mortem. Tertull. l. de anima. c. de Menandro hæretico, Amb. Aug.

24. *Hic est discipulus ille, qui testimonium perhibet de his, & scripsit hæc, & scimus quia verum est testimonium eius.* Ioannes suum concludit Euangelium: & occasione sumpta à verbo Christi de permanentia eius vsque ad ipsius aduentum, dicit: Hic est ille idem discipulus qui perhibet testimonium de his omnibus quæ hæctenus audistis, & hæc scripsit, i. sic scripsit vt simul sit testis eorum: quoniam non ex fama sed ex visu & præsentia loquitur: Nec solus, inquit, ego, sed multi scimus verum esse hoc testimonium, quia scripsit, quæ multi etiam viderunt: nec fallitur in vlla re scripta. Hoc dicit quia iam illo tempore multi erant hæretici, & increduli etiam Apostolis ipsis. Et quia ipse vltimo loco scribens, multa cæteris Euangelistis addidit. Falluntur qui putant hæc verba non esse Euangelistæ. At consuetudo scribendi Ioannis indicat hæc eius esse verba. 1. Ioan. c. 1. Nec de his, nec

1106 MANVALE IN EVANGEL. &c.
de sequentibus licet modo dubitare. Ex
Chrysoft.

25. *Sunt autem & alia multa, quæ fecit Ie-
sus, quæ si scribantur per singula, nec ipsum ar-
bitror mundum capere posse eos qui scribendi sunt
libros.] Hyperbole est ad exprimendam mul-
titudinem signorum, & operum ac verborum
doctrinæ Christi. ut Io. 12. Alij fore ut non ca-
perent, id est, ut memoria res tam multas & va-
rias continere non possent. Nam non spacio
locorum credendum est mundum capere non
posse, sed capacitate legentium comprehendere
non posse, ut ait Aug.*

FINIS.

MODVS

MODVS MEDITANDI
EVANGELIA ET TOTAM
SACRAM SCRIPTVRAM.

EDITATIONIS quotidianæ, &
concionum materia peti potest
ex sanctis Euangelis, maxime ve-
ro ex iis quæ in templis, domini-
cis & aliis festis diebus leguntur.

Modus autem meditandi Sacram scripturam
est is, quem mellifluus Bernardus præscribit, vt
lectioni succedat oratio, orationi succedat le-
ctio. sic oratio fiet sine intermissione: si vel statis
horis ad orandum vnum duo, vel tria motiua
quædam, solidæ & altæ veritatis ex illis acci-
pantur, & bene corâ Deo ponderentur, nec
prius ab vno ad alterum progrediatur quam
omnes affectus vel actus virtutis qui ex illo pe-
ti possunt colligantur: vt compunctionis, con-
gratulationis, vel compassionis, gaudiij vel mœ-
roris, laudis, iubilationis, gratiarû actionis, ad-
mirationis, boni propositi, amoris, charitatis,
patientiæ, & similiû, nec in finem orationis re-
mittantur, ne nimîâ industriâ nostrâ tepescat
ardor Spiritus, vel etiâ extinguatur illius effe-
ctus. Hunc modum meditandi edocti Patres
Oratorij, à primis diebus suæ institutionis, &
singuli laici qui in societate parui Oratorij vt
vocant sunt adscribendi, qui vel à minimo per
singulos dies sic vacant orationi. Sed insuper
per totû diem habent mysteriû aliquod quod
reuerentur, per quadrantē horæ, aut aliquam
temporis morulam, creberrima cogitatione,
val

vel pia quadam actione: In quo quantum fieri
poteſt Eccleſiæ deuotioni ſe accommodant.
Tempore enim aduentus honorant, decretum
Dei æternum, mittendi filium Dei in mundum:
ſanctiſſimam Trinitatem vnientem naturam
humanam diuinæ ſuæ eſſentiæ in perſona ver-
bi: Patrem æternum donantem filium ſuum
vnigenitum, & in eo propriā ſuam eſſentiam;
filium ſeipſum vnientem huic naturæ: exina-
nitionem & amorem quo vnitus eſt huic hu-
manitati in vtero virginis; Spiritus ſancti mi-
rabilem operationem qua impleta eſt, incar-
natio verbi, & deificatio naturæ humanæ, reci-
pientis gratiam increatam & infinitam in eſſe
creato & finito: ipſam naturam humanam
procedentem de Virgine, & vnitam perſona-
liter verbo æterno: ſtatim admirabilem quem
ex hac vnione conſequitur: perfectiones di-
uiſas ſingulariter communicatas huic natu-
ræ: vitam, & annihilationem diuinitatis in
ipſa humanitate: vitam, ſubſiſtentiam, &
deificationem, ipſius humanitatis in verbo
diuino: actiones diuinitus humanas & diui-
nas humanitatis promanantes, ex hac vita
noua hominis Dei in duplici ſua natura,
diuina & humana, æterna & temporali: quod
humana natura deſtituta propria ſua ſubſi-
ſtentia ſubſiſtat ſubſiſtentia aliena a ſua na-
tura, ſic vt ſua vita, ſtatus, motus, & actio-
nes, non ſint ipſius naturæ, ſed illius in quo
ſubſiſtit ſic deſtituta: Quod ſtatim, & for-
mam ſerui acceperit in aſſumptione huma-
næ naturæ per incarnationem, deprimendo
eſſe ſuum ſupremum & infinitum ſuæ diuini-
tatis vſque ad nihilum humanitatis, & hanc
ipſam

ipsam humanitatē per statū Viatoris in terris,
deiciendo inquam naturam sic vnitam, sic
elevatam in throno & statu personæ diuinæ,
vsque ad statum, & formā vitæ humilis & ser-
uientis suis creaturis, vsque ad opprobrium &
supplicium crudele & seruale crucis: supremū do-
miniū huic naturæ cōmunicatum per hūc sta-
tū filiationis diuinæ supra res omnes creatas:
statum nouē mensū in utero matris; eiusdē-
que prerogatiuā: statum animæ IES V & Spiritū
sanctū non ad mēsuram vt aliis ipsi cōmunica-
tum: puritatem, sanctitatem gratiā consumma-
tam, thesauros sapientiæ, & scientiæ Dei ab-
sconditos, gratiam capitis, tam Ecclesiæ mi-
litantis, quam triumphantis: potentiam fa-
ciendi miracula: remittendi peccata: confe-
rendi gratiam, & gloriam hominibus; arden-
tem Dei amorem, gratiarum actionem, humi-
liationem profundissimam, oblationem sui
perfectissimam ad mortem pro fratribus, quam
ex tūc sibi oblatā à Patre accepit: sūmum gau-
diū, ex visione Dei, simul cū summa tristitia ex
iniuria Deo illata per peccata: quidquid ab An-
gelo gestū est cū Maria & Ioseph: præcursorem
suum Ioannē ex utero matris, sanctificantē hac
prima sui externa communicatione: ardens
desiderium cito exiliendi ex matris utero vt
mādatum Patris adimpleret: Nazareth floridā
relinquētem vt stabulum Bethleemiticum ac-
ciperet. A natiuitate honorant infantiam, &
nouam vitam IES V, potentiam Dei, quæ iam
extenditur non in nihilū, non in esse creatum,
non in gratiam tantū, sed in hominem Deum;
Maternitatis complementum, cum ius habeat
dominandi in filiū & cōmunicandi Deum to-

ri mundo, quod, dum gestaretur in utero non-
dum habebat, quod natiuitas illa tēporalis æ-
ternæ generationi, honorē reddit; Quod homo
Deus iam illam adorat & in æternum ado-
rabit. Quod primus Angelus qui immediatē
à Deo lumen accipiebat, iam ab infante lu-
men accipit, & à primo ad minimum, omnes
ab hoc magni consilij Angelo reguntur, & tur-
matim aduolant infantem adoraturi, cum pa-
storibus & Magis, cuius vita tota interior est:
Quod à primo instanti fuit in clarissima co-
gnitione & fruitione Dei perfectissima; non
sic Angeli & homines: Quod dirigebatur à
matre, quam dirigebat: Honorāt statum illum
quadraginta dierum in stabulo diuinitatem in
infantia: potentiam in infirmitate: sapien-
tiam & intelligentiam in ea quasi sepultam:
Dependētiam à matre à qua vitam accipiebat
humanam, cui planè diuinam communicabat:
Octauo die à natiuitate, sanguine purpuratū,
primitias tēporis primitiis sui sanguinis con-
secrantem: Saluatoris officio fungentem: Ver-
bum æternum in cœlo amorem increatum
producentem, & in terris nomen I E S U amo-
rem in animabus operantem.

A purificatione ad quadragesimam, vene-
rantur vitam incognitam septem annorum:
fugam in Ægyptum, cēdem infantiam suis pœ-
nis & suo martyrio pœnas infantis IESU hono-
rantem: & à manifestatione sua in templo in
medio doctorum, quod manserit subditus Ma-
riæ & Ioseph: cæteris verò cum quibus versa-
batur plane incognitus vsque ad annum tri-
cesimum. A quadragesima vsque ad Pascha
adorant vitam laboribus actam, quam ipse lu-
bens

bens obtulit Patri, à quo percussus acceperat calicem: Poenas tam internas quàm externas: Agoniam, & tristitiã: derelictionẽ à Patre, humilitatẽ & obedientiã usque ad mortem: descensum usque ad sepulchri horrorem, & inferorũ loca tenebrosa, quæ Euang. satis fusè describunt.

A Pascha ad Ascensionem, honorant vitam quam Deus Pater filio reddidit: & quam ipse vt auctor vitæ sibi restituit; quam, multis argumentis manifestare voluit apparens & loquens de regno Dei.

Ab Ascensione ad Pentecostem honorant IESVM in vita gloriæ iam à Patre clarificatam, iam regnum adeptum, iam sedentem in dextera & in gloria Dei Patris, qui in hoc dilecto filio suo sibi bene complacuit: se subiicientem ei cui subiecturus est omnia vt sit Deus omnia in omnibus: mutuum aspectum vtriusque, beatitudinem animæ & corporis: gaudium Angelorum ad conspectum sui capitis: sanctorum adoptionem perfectam, quos gloriæ faciebat coheredes: statum matris Dei, cuius amplissimum erat dominiũ super gregem relictum in terris à filio: recollectionem discipulorum expectantium aduentum Spiritus sancti: vnionem & mutuam inter se charitatem: perseverantiam in oratione.

A Pentecoste ad festum sanctissimi Sacramenti, adorant Spiritum IESV vt nexum & amorem Patris & filij: vt Ecclesiæ rectorem: Paraclitum, & Spiritum veritatis: eius operationes in anima Christi, in Beata Virgine, in Apostolis, & in tota Ecclesia. A festo Sacramenti ad diem octauum vel ad mensem integrum, honorant vitam IESV, exinanitam in
hoc

hoc fidei nostræ mysterio : Maiestatem ibi latentem : summam charitatem qua seipsum omnibus communicat vsque ad consummationem sæculi , vt hostiam Patri oblatam : vt cibum animæ , qui varios effectus vitæ in ea operatur. Ab octaua sacramenti , ad aduentum , honorant vitam quam per varia miracula & sanctam conuersationem ab anno tricesimo ad tricesimum quartum manifestauit : Apostolos vocauit : legem gratiæ dedit. Sic varijs his & similibus cogitationibus , varios status vitæ Iesu ex Euangelio vel rationibus ab eo petitis honorant : sic integrum percurrunt annum in his honorandis , per singulas horas Patres congregationis oratorij , præter quotidianum illud meditationis exercitium velut quoddam sacrificium laudis , mane & vespere ab illis offerri solitum. Quid enim aliud agerent in oratorio quam id ad quod institutum est , ait August. ? Hoc enim otium Spiritus quærit charitas , & negotium sanctum eadem quærit charitas , & in hoc cõpletur finis instituti. Iuxta illud Pauli , orationi & ministerio verbi instâtes.

Quærant nonnulli methodum qua hic orandi modus ad praxim reducatur , quibus satisfiet hac sequenti meditatione de Decreto Dei æterno quo filium Dei in mundum mittere voluit , vt saluaret genus humanum perditum per peccatum. Sic enim Deus dilexit mundum , vt filium suum vnigenitum daret. Ioannis c. 3.

Considerant 1. Sanctissimam Trinitatem vnientem diuinam suam essentiam naturæ humanæ ineffabili amore , quæ cum saluare hominem posset pura misericordia vel alijs modis

dis quam plurimis, sic homines dilexit ut daret non hominem, non Angelum sed filium Dei Unigenitum? 2. Patrem æternum donantem filium suum huic naturæ humanæ, amorem quo dat donatione ineffabili, personam filij sui, & in eo suam naturam: Doni magnitudinem; hominis vilitatem: Peccatorum grauitatē, & multitudinem pro quibus expiandis datur. Qui sibi datum à Patre, sibi natum à Matre considerant, huic iuri suo in æternum non renuntiant. Sed in gratiarum actione semper manent; & in amore tanti doni. 3. Filium seipsum vnientem huic naturæ; exinanitionem & amorem quo vnitus est, huic humanitati in utero matris, & se offerentem toti Trinitati, quasi dicentem, si propter me tempestas orta est mittere me in mare; & à primo instanti incarnationis suæ crucem amplectentem. Exclamant & dicunt cum Ecclesia, ô felix culpa quæ talem ac tantum meruit habere redemptorem. Nunc cum Seraphinis, velantes faciem, reuerentur hanc vnionem, hunc amorem, tantam charitatem, tam admirabiles adinventiones Dei pro salute hominis. Motiua sunt bonitas, amor, misericordia & iustitia Iesu Christi qui pro peccatis abunde satisfacere voluit. Hic modus meditandi per varios discursus & considerationes sacram Scripturam & mysteria in ea contenta, à plerisque præscribitur. Sed est alius modus simplicior quo nudam & simplicem veritatem, non tam speculantur & considerant, quam honorant, reuerentur, adorant; non solum perfecti, qui lumine intellectus ad speculandum videntur capaciores, sed qui minus capaces, qui simpliciores, sed in virtute firmiores & ita

& stabiliores. Hic modus est facilis & tutus,
& quo in via spiritus non paruum progressum
faciunt etiam mulierculæ, vt experienciâ sunt
edocti quam plurimi. Nam simplex aliqua
cogitatio de solida quadam veritate, vt de su-
pradiçto decreto Dei æterno, quo sic Deus di-
lexit mundum, &c. Ioan. c. 3. iuncta cum reue-
rentia melius valet ad penetrandum mysteriũ
quam considerationes à longè petitiæ, quæ sa-
tisfactionem quandam potius afferunt quam
fructum, & curiositatem magis quam spiritus
feruorem & affectum vel actum virtutis. Et re-
uera hic modus simplex meditandi est perfe-
ctior, excellentior & vtilior quam qui per va-
rias considerationes fieri solet: nam magis ac-
cedit ad modum quo Angeli per nudã & sim-
plicem cogitationem spiritus, totum mysteriũ
apprehendunt, & quo beati omnia nudè vidēt
in Verbo: & huius viæ statui conuenientiior est,
in quo per fidem ad Deũ tenditur, quæ cum ob-
scuritate habeat, in certitudine veritatis sim-
plicis solidatur, nec paritur obscuritas cū qua
coniungitur, multiplici speculatione dilatari;
quemadmodum cognitio simplex primorum
principiorum, est certa, & in scientiis habetur
pro perfectiore, nam conclusionēs omnes in
quas scientiæ dilatantur, ex cognitione primo-
rum principiorum peti solent, ita etiam illa
veritatum Christianæ religionis nuda & sim-
plex cognitio & cogitatio, cum summo hono-
re, & humillima spiritus demissione, cum tan-
ta fidei certitudine melior & perfectior est eã
quæ per longos discursus & considerationes
habetur, & cum sit remota ab omni animæ sa-
tisfactione & spiritus curiositate, clariùs & se-
curiùs

curius veritatem mysteriorum penetrat: Et ut
in proposito exemplo ex Ioan. c. 3. maneamus,
Sic Deus dilexit mundum ut filium suū vnige-
nitum daret; quis non videt nudè ac simpliciter
summo cum honore appræhenso hoc ineffa-
bili mysterio nullum esse verbum quod animū
non teneat suspensum, nunc in admirationem
tantæ maiestatis, tantæ dignationis Dei erga
homines peccatores, & ingratos, tanti beneficij
futuros immemores. Nunc motiuo tantæ cha-
ritatis, Dei ad amorem prouocari, tantæ mise-
ricordiæ ad agnitionem miseræ, ad odiū & de-
testationem peccati, tot laboribus & pœnis ad
compassionem & similes affectus vel actus vir-
tutis, quos animus coram Deo ex hac simplici
cogitatione tam altæ veritatis recipit. Beato
Francisco hæc verba D. Pauli, Deus omnia in
omnibus, sic erant Iubilus in corde, ut noctem
integram in oratione transferret, hæc sæpius re-
petens: Deus meus & omnia: sic Angeli, sanctus,
sanctus, sanctus, incessabili voce proclamant.
Hinc Esaias 7. Si non credideritis non intelli-
getis. Qui ergo simplicius credūt hæc mysteria
perfectius etiā intelligunt. Hinc Christus Io. 5.
Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in ipsis
vitam æternam habere, & illæ sunt quæ testi-
monium perhibent de me: non quidem festi-
nantes, sed in corde perscrutantes, sic enim re-
peritur Christus in eis absconditus, & hæc est,
(inquit) vita æterna ut cognoscāt te solum Deū
verum & quem misisti Iesum Christum. Con-
stat igitur hunc orationis modum perfectio-
rem & vtiliorem esse, quo simplici intuitu ani-
mæ, penetrant mysteria omnia, non tanquam
absentia aut futura, sed tanquam præsentia, &
Deum

Deum in mysterio absconditum ; quam cum
ex vna consideratione ad aliam transeunt ci-
tissimè, vel cum vanitate, & curiositate quadam
sele diffundunt, in varias cōsiderationes. Quē
modum orationis omnibus proponunt, vt per
horæ quadrantem, aut per aliquam temporis
morulam singulis diebus aliquod mysterium
reuerentur, non vt omnes hoc modo vtantur,
dum horis matutinis & vespertinis orationi
vacant per horam : iis tamen qui in ea sunt
dispositione, vt per simplicem cogitationem
cum maxima reuerentia diuina mysteria pene-
trent, consulunt vt semper in oratione illum
modum orandi teneant. Illis autem qui ea
sic nudè & simpliciter non penetrant, nec ta-
men possunt per viam considerationis animum
per horam occupare, aut per varios affectus in
mysterij speculatione quiescere, proponunt vt
faciant orationem per praxim virtutis, in illa
excitate spiritus, siccitate & daritia cordis ;
orationem vocant: nam cum oratio nihil aliud
sit quam eleuatio mentis ad Deum, tunc sua-
dent vt in patientia & humilitate spiritus ma-
neant in illa cogitatione cum reuerentia, cum
perfecta resignatione coram Deo, & illam spi-
ritus paupertatem, patientiam, humilitatem &
sui resignationem, & seipsos totos referant ad
Iesum Christum in honorem suæ derelictionis
à Patre æterno, sic enim perutilem & Deo gra-
tissimam orationem facient ; donec illis gra-
tiam conferat largiorem ad penetrandum suæ
sanctissimæ vitæ mysteria : & introducantur in
cellaria eius, & meditatione illorū exardescat
ignis. hæc enim via orādi eo tendit vt ea possint
profundiùs penetrare; & sic tutiùs, securiùs &
faciliùs

facilius orationis fructum referant.

Illis denique qui tot morbis internis & externis sunt afflicti: tot varijs passionibus agitati: tot malignis tentationibus pressi, vt nec prædictum quidem orandi modum perfacilem tenere, nec alio quouis modo Deo in oratione loqui: sed ne quidem Deum ipsos alloquentem in scripturis sacris audire, & quasi ab eo missas literas legere, & vix eius mandata exequi possint. Quibus consulunt, vt mysteria, & fidei veritates, modo quo possunt honorēt, vel desiderium seruent illas honorandi: Et cogitent Deum non tam honorari actionibus & bonis desideriis, quam ipsomet vitæ suæ statu; plurius facere arborem quam fructum: cogitent se esse filios Dei adoptiuos, in Ecclesiæ suæ statu & congregationis, societatis, religionis vel alio quouis vitæ statu: & hunc suum statum, & seipsos Deo offerant in honorem Iesu Christi prolixius orantis in agonia in oratione Dei pernoctantis, in solitudinibus, in montibus & in cruce; qui pro sua reuerentia exauditus est à Patre, ita & illi qui in suis morbis, passionibus, & tentationibus, orauerint pro medulo, simul arborem & fructum dabunt & ab eo exaudientur.

INDEX

I N D E X
EVANGELIORVM
QVÆ IN TEMPLIS
DOMINICIS ET ALIIS FESTIS
diebus ac feriis leguntur.

A D V E N T V S.

DOMINICA 1. Luc. 21. à versu 26. ad 34.
Dominica 2 Matth 11. à ver. 2. ad 11.
Dominica 3. Ioan. 1. à vers. 19 ad 29.
Feria 4. 4. temporum. Luc. 1. à ver. 26. ad 39.
Feria sexta. Luc. 1. à vers. 39. ad 48.

Sabbato. Luc. 3. à vers. 1. ad 7.

Dominica 4. Luc. 3. à vers. 1. ad 7.

NATALIS DOMINI.

In vigilia Mat. 1. à vers. 18. ad 22.

In galli cantu. Luc. 2. à vers. 1. ad 15.

In Aurora. Luc. 2. à vers. 15 ad 21.

In die natalis Ioan. 1. à vers. 1. ad 15.

In die S. Stephani. Matt. 23. à vers. 34. ad finem.

In die S. Ioan. Euang. Ioan. 21. à vers. 20. ad 25.

In die SS Innoc. Matt. 2. à vers. 13. ad 19.

In festo S. Thomæ. Ioan. 10. à vers. 9. ad 17.

Dominica infra oct Natiuitatis. Luc. 2. à vers. 33. ad 43.

In festo S. Sylu. Luc. 12. à vers. 35 ad 41.

In circumcissione Domini. Luc. 2. à vers. 21. ad 22.

In Vig. Epiph. Matt. 2. à vers. 19. ad finem cap.

In Epiphania. Matt. 2. à vers. 1. ad 13.

Dominica infra oct. Epiph. Luc. 2. à vers. 42. ad finem.

In oct. Epiph. Ioan. 1. à vers. 29. ad 35.

Dominica 2. post Epiph. Ioan. 2. à vers. 1. ad 12.

Dominica 3 post Epiph. Matt. 8. à vers. 1. ad 14.

Dominica 4. post Epiph. Matth. 8. à vers. 25. ad 28.

Dominica 5. post Epiph. matt. 13. à vers. 24. ad 31.

Dominica 6. post Epiph. matt. 13. à vers. 31. ad 36.

Bbb

Domi

Dominica in septuagesima. Mat. 20. à vers. 1. ad 17.
In sexagesima. Luc. 8. à vers. 4. ad 16.
In Quinquagesima. Luc. 18. à v. 31. ad finem.
Feria 4. Cinerum. Mat. 6. à ver. 16. ad 22.
Feria 5. Mat. 8. à ver. 5. ad 14.
Feria 6. Mat. 5. vers. 43. ad 5. cap. 6.
Sabbato. Mat. 6. à vers. 47. ad finem.
Dominica 1. in Quadragesima. Mat. 4. à ver. 1. ad 12.
Feria 2. Mat. 25. à v. 31. ad fin.
Feria 3. Mat. 21. à vers. 10. ad 18.
Feria 4. 4. temporum. Mat. 12. à ver. 38. ad finem.
Feria 5. Mat. 15. à ver. 21. ad 29.
Feria 6. Ioan. 5. à vers. 1. ad 16.
Sabbato. Mat. 17. à vers. 1. ad 10.
Dominica 2. Quadrages. ibid.
Feria 2. Ioan. 8. à vers. 22. ad 30.
Feria 3. Mat. 23. à vers. 1. ad 13.
Feria 4. Mat. 20. à vers. 17. ad 29.
Feria 5. Luc. 16. à vers. 19. ad finem capitis.
Feria 6. Mat. 21. à vers. 33. ad finem.
Sabbato. Luc. 15. à vers. 11. ad finem.
Dominica 3. Luc. 11. à vers. 14. ad 29.
Feria 2. Luc. 4. à vers. 23. ad 31.
Feria 3. Mat. 18. à vers. 15. ad 23.
Feria 4. Mat. 15. à vers. 1. ad 21.
Feria 5. Luc. 4. à vers. 38. ad finem capitis.
Feria 6. Ioan. 4. à vers. 5. ad 43.
Sabbato. Ioan. 8. à vers. 1. ad 12.
Dominica 4. Ioan. 6. à vers. 1. ad 16.
Feria 2. Ioan. 2. à vers. 13. ad finem.
Feria 3. Ioan. 7. à vers. 14. ad 31.
Feria 4. Ioan. 9. à vers. 1. ad 39.
Feria 5. Luc. 7. à vers. 11. ad 17.
Feria 6. Ioan. 11. à vers. 1. ad 46.
Sabbato. Ioan. 8. à vers. 12. ad 21.
Dominica de passione Ioan. 8. à vers. 46. ad finem.
Feria 2. Ioan. 7. à vers. 32. ad 40.
Feria 3. Ioan. 7. à vers. 1. ad 14.
Feria 4. Ioan. 10. à vers. 22. ad 39.
Feria 5. Luc. 7. à vers. 36. ad finem.
Feria 6. Ioann. 41. à vers. 47. ad 55.
Sabbato. Ioan. 12. à vers. 10. ad 37.

Dominica

Dominica Palmarum. Matth. 26. à ver. 2. ad cap. 28.

Feria 2. Ioan. 12. à ver. 1. ad 10.

Feria 3. Marc. 14. ad 16. cap.

Feria 4. Luc. 22. ad 24. cap.

Feria 5. Ioan. 13. à ver. 1. ad 16.

Feria 6. in Parasceue Ioan. 18. ad 20. cap.

IN DIE PASCHÆ.

Mat. 16. à ver. 1. ad 8.

Feria 2. Luc. 24. à ver. 13. ad 36.

Feria 3. Luc. 24. à ver. 36. ad 48.

Feria 4. Ioan. 21. à ver. 1. ad 15.

Feria 5. Ioan. 20. à ver. 10. ad 19.

Feria 6. Mat. 28. à ver. 16. ad finem capitis.

Sabbato in Albis. Ioan. 20. à ver. 1. ad 10.

Dominica in Albis. Ioan. 20. à ver. 19. ad finem.

Dominica 2. post Pascha. Ioan. 10. à ver. 11. ad 17.

Dominica 3. post Pascha. Ioan. 16. à ver. 16. ad 23.

Dominica 4. post Pascha. Ioan. 6. à ver. 5. ad 14.

Dominica 5. post Pascha. Ioan. 16. à ver. 23. ad 31.

In Rogationibus. Luc. 11. à ver. 5. ad 14.

In vigil. Ascensionis. Ioan. 17. à ver. 1. ad 12.

In die Ascensionis. Marc. 16. à ver. 4. ad fin.

Dominica infra oct. Ascens. Ioan. 15. à ver. 26. ad 4. cum
dimidio capitis 16.

In vigil. Pentecostes. Ioan. 14. à ver. 15. ad 22.

In die Pentecostes. Ioan. 14. à ver. 23. ad finem.

Feria 2. Ioan. 3. à ver. 16. ad 22.

Feria 3. Ioan. 10. à ver. 1. ad 11.

Feria 4. Ioan. 6. à ver. 43. ad 52.

Feria 5. Luc. 9. à ver. 1. ad 7.

Feria 6. Luc. 5. à ver. 17. ad 27.

Sabbato. Luc. 4. à ver. 38. ad finem.

In festo SS. Trinitatis. Mat. 28. à ver. 18. ad fin.

Dominica 1. post Pentec. Luc. 6. à ver. 36. ad 43.

In festo Corporis Christi. Ioan. 6. à ver. 55. ad 59.

Dominica infr. oct. Corp. C. Luc. 14. à ver. 16. ad 25.

Dominica 3. post Pentec. Luc. 15. à ver. 1. ad 11.

Dominica 4. post Pentec. Luc. 5. à ver. 1. ad 12.

Dominica 5. post Pentec. Mat. 5. à ver. 20. ad 25.

Dominica 6. post Pentec. Marc. 8. à ver. 1. ad 10.

Dominica 7. Mat. 7. à ver. 15. ad 22.

Dominica 8. post Pent. Luc. 16. à ver. 1. ad 10.

Dominica 9. post Pent. Luc. 19. à ver. 41. ad 48.
Dominica 10. post Pent. Luc. 18. à ver. 9. ad 15.
Dominica 11. post Pent. Marc. 7. à ver. 31. ad fin.
Dominica 12. post Pentec. Luc. 10. à ver. 23. ad 38.
Dominica 13. post Pent. Luc. 17. à ver. 11. ad 20.
Dominica 14. post Pent. Matt. 6. à ver. 24. ad 34.
Dominica 15. post Pent. Luc. 7. à ver. 11. ad 17.
Dominica 16. post Pent. Luc. 14. à ver. 1. ad 12.
Dominica 17. post Pent. Mat. 22. à ver. 36. ad fin.
Feria 4. 4. temp. Sept. Marc. 9. à ver. 17. ad 30.
Feria sexta 4 temp. Luc. 7. à ver. 36. ad finem.
Sabbato 4. temp. Sept. Luc. 13. à ver. 6. ad 18.
Dominica 18. post Pent. Mat. 9. à ver. 1. ad 9.
Dominica 19. post Pent. Matt. 22. à ver. 2. ad 15.
Dominica 20. post Pent. Ioan. 4. à ver. 46. ad fin.
Dominica 21. post Pent. Matt. 18. à ver. 23. ad fin.
Dominica 22. post Pent. Mat. 22. à ver. 15. ad 22.
Dominica 23. post Pent. Matt. 9. à ver. 18. ad 27.
Dominica 24. post Pent. Matt. 24. à ver. 16. ad 36.

PROPRIVM SANCTORVM.

In vigil. S. Andreæ Apost. Ioan. 1. à ver. 35. ad fin.
In festo S. Andreæ Apost. Matt. 4. à ver. 18. ad 23.

DECEMBRIS.

In festo S. Nicolai Ep. C. Mat. 25. à ver. 14. ad 24.
In festo S. Ambrosij Ep. C. Mat. 5. à ver. 13. ad 20.
In festo immaculatæ Conceptionis B. M. V. Mat. 1. à v. 1. ad 17.
S. Damasi Pap. & Con. Matt. 24. à ver. 42. ad 48.
S. Lucie V. & m. Mat. 13. à ver. 44. ad 55.
In vigil. S. Thomæ Ap. Ioan. 15. à ver. 12. ad 17.
S. Thomæ Apost. Ioan. 20. à ver. 24. ad 30.

FESTA IANVARII.

S. Hilarij. Ep. c. Mat. 5. à ver. 13. ad 20.
S. Pauli primi Eremitæ. Mat. 11. à ver. 25. ad fin.
S. Marcelli Pap. & m. Mat. 16. à ver. 24. ad 28.
In Cathedra S. Petri. Mat. 16. à ver. 13. ad 20.
S. Marij & Soc. m. Mat. 24. à ver. 3. ad 14.
SS. Fabiani & Sebast. m. Luc. 6. à ver. 17. ad 24.
S. Agnetis V. & m. Mat. 25. à ver. 1. ad 14.
S. Timothei Ep. m. Luc. 14. à ver. 26. ad 34.
In Conuer. S. Pauli. Mat. 19. à ver. 27. ad 30.
S. Polycarpi Ep. & m. Mat. 10. à ver. 26. ad 33.

S. Chry.

S. Chrysoft. Ep. conf. Matt. 5. à ver. 13. ad 20.

S. Agneris secundò. Mat. 13. à ver. 44. ad 55.

F E B R V A R I I.

S. Ignarij Ep. & m. Ioan. 12. à ver. 24. ad 27.

In festo purific. B. V. Luc. 2. à ver. 22. ad 33.

S. Blasij Ep. & m. Matt. 16. à ver. 24. ad 28.

S. Agathæ v. & m. Mat. 19. à ver. 3. ad 13.

S. Dorotheæ V. & m. Matt. 13. à ver. 44. ad 55.

S. Romualdi Abb. Luc. 12. à ver. 35. ad 41.

S. Apolloniæ V. & m. Matt. 25. à ver. 1. ad 14.

Sancti Valentini. Presb. m. Matt. 16. à ver. 24. ad 28.

SS. Faustini, & Iovita m. Matt. 24. à ver. 3. ad 14.

S. Simeonis Ep. & m. Luc. 14. à ver. 26. ad 34.

In Cathedra Antiochena Matt. 16. à ver. 13. ad 20.

In Vigil. S. Matthiæ Apost. Ioan. 15. à ver. 12. ad 17.

S. Matthiæ Apostoli Matt. 11. à ver. 25. ad fin.

M A R T I I.

S. Lucij Papæ & Mart. Matt. 16. à ver. 24. ad 28.

S. Thomæ de Aquino Matt. 5. à ver. 13. ad 20.

SS. Quadraginta Mart. Luc. 6. à ver. 17. ad 24.

S. Gregorij Papæ c. d. Matt. 5. à ver. 13. ad 20.

S. Ioseph. c. Matt. 1. à ver. 18. ad 22.

S. Benedicti Abb. Luc. 12. à ver. 35. ad 41.

In Annunciatione B. V. Luc. 1. à ver. 26. ad 39.

A P R I L I I.

S. Fran. de Paula. Luc. 12. à ver. 32. ad 35.

S. Leonis Pap. conf. Matt. 16. à ver. 13. ad 20.

SS. Tiburtij Valeriani, &c. Ioan. 15. à ver. 1. ad 8.

S. Aniceti Pap. m. Ioan. 16. à ver. 20. ad 23.

SS. Soteris Caij, &c. Mart. Ioan. 15. à ver. 5. ad 12.

S. Georgij m. Ioan. 15. à ver. 1. ad 8.

S. Marci Euangelistæ. Luc. 10. à ver. 1. ad 10.

SS. Cleri & soc. m. Ioan. 15. à ver. 5. ad 12.

S. Viralis Martyris. Ioan. 15. à ver. 1. ad 8.

S. Petri Martyris Ioan. 15. à ver. 1. ad 8.

M A I I.

SS. Apost. Philip. & Iacobi. Ioan. 14. à ver. 1. ad 14.

S. Athanasij Ep. & con. Matt. 10. à ver. 13. ad 29.

Inuentio S. Crucis. Ioan. 3. à ver. 1. ad 16.

S. Monicæ viduæ. Luc. 7. à ver. 11. ad 17.

S. Ioannis ante Portam Latin. Matt. 20. à ver. 20. ad 24.

S. Stanislai Ep. m. Ioan. 15. à ver. 1. ad 8.

In apparitione S. Michaelis Mat. 18. à ver. 1. ad 11.
S. Gregorij Nazian. Mat. 20. à ver. 26. ad 33.
SS. Gordiani & Epimach, m. Ioan. 15. à ver. 5. ad 12.
SS. Nerei, Achilei & Domitillæ vers. atque Pancratij.
m. Ioan. 4. à ver. 46. ad 54.

S. Bonifacij m. Ioan. 15. à ver. 1. ad 8.
S. Vbaldi Ep. con. Matt. 15. à ver. 14. ad 24.
S. Pudentianæ virg. Matt. 25. à ver. ad 14.
S. Urbani Pap. m. Matt. 25. à ver. 14. ad 24.
S. Eleutherij Pap. & m. Luc. 14. à ver. 26. ad 34.
S. Ioannis Pap. & m. Matt. 16. à ver. 24. ad 28.
S. Felicis Pap. & m. Luc. 14. à ver. 26. ad 34.
S. Petronillæ virg. Matt. 26. à ver. 1. ad 14.

I V N I I.

SS. Marcellini & soc. m. Luc. 21. à vers. 9. ad 20.
SS. Primi & felician. m. Matt. 11. à ver. 25. ad fin.
S. Barnabæ Apost. Matt. 10. à ver. 16. ad 23.
SS. Basilidis, Cyrini, &c. m. Matt. 24. à ver. 3. ad 24.
S. Antonij de Padua. c. Luc. 12. à ver. 35. ad 41.
S. Basilij Magni Ep. c. Luc. 14. à ver. 26. ad 34.
SS. Viti, &c. Martyrum Luc. 10. à ver. 16. ad 21.
SS. Marci & Marcellian. m. Luc. 11. à ver. 47. ad 52.
SS. Geruasi & Protasij, m. Luc. 6. à ver. 17. ad 24.
S. Syluerij Pap. m. Luc. 14. à ver. 26. ad 34.
S. Paulini Ep. & conf. Luc. 12. à ver. 32. ad 35.
In Vigil. S. Ioan. Baptistæ. Luc. 5. à ver. 1. ad 18.
In Natiuit. S. Ioan. Baptistæ. Luc. 1. à ver. 57. ad 69.
SS. Ioannis & Pauli, m. Luc. 12. à ver. 2. ad 9.
S. Leonis Pap. &c. Matt. 25. à ver. 14. ad 24.
In vigil. Apostolorū Petri & Pauli Ioan. 21. à ver. 15. ad 19.
SS. Apost. Petri & Pauli Matt. 16. à ver. 13. ad 20.
In commen. S. Pauli Ap. Mat. 10. à ver. 16. ad 23.

I V L I I.

Visitationis B. M. V. Luc. 1. à ver. 39. ad 48.
Infra Octau. Ap. Petri & Pauli Matt. 19. à ver. 27. ad 30.
SS. Sanctorum septem fratrum Matt. 12. à ver. 47. ad
finem.
SS. Naboris & Felicis, m. Luc. 21. à ver. 9. ad 20.
S. Anacleti. Pap. & m. Luc. 14. à ver. 26. ad 34.
S. Bonauenturæ Ep. &c. Matt. 5. à ver. 13. ad 20.
S. Alexij Con. Mat. 19. à ver. 27. ad 30.
S. Symphorose cū septē filijs mart. Luc. 12. à ver. 1. ad 9.
S. Margaritæ

S. Margaritæ virg. & m. Mat. 13. à vers. 44. ad 55.
S. Praxedis virg. Mat. 13. à vers. 44. ad 55.
S. Mariæ Magdalena. Luc. 7. à vers. 36 ad finem.
S. Apollinaris Ep. & m. Luc. 22. à vers. 24. ad 31.
Vigil. S. Iacobi Ap. Ioan. 15. à vers. 12. ad 17.
In die S. Iacobi Apost. Mat. 20. à ver. 20 ad 24.
S. Annæ marris B. Mariæ Virginis. Mat. 13. à v. 44. ad 55.
S. Pantaleonis mart. Mat. 10. à vers. 26. ad 33.
SS. Nazarij Celsi m. Luc. 21. à v. 9. ad 20.
S. Marthæ Virginis. Luc. 10. à vers. 38. ad fin.
SS. Abdon & Sennen, m. Mat. 5. à vers. 1. ad 13.

A V G V S T I.

S. Petri ad vincula. Mat. 16. à vers. 13 ad 20.
S. Stephani Pap. & m. Mat. 16. à vers. 24. ad 28.
In Inuentione S. Stephani protomartyris. Mat. 23. à vers.
34. ad fin.
S. Dominici conf. Luc. 12 à vers. 35. ad 41.
In dedicatione sanctæ Mariæ ad Nives Luc. 11. à ver. 27.
ad 29.
Transfigurationis domini. Mat. 17. à vers. 1. ad 10.
S. Donati Ep. & m. Marc. 13. à vers. 33. ad finem.
SS. Cyriaci, Largi & c. m. Mat. c. 16. à v. 15. ad 19.
S. Laurentij m. Mat. 16. à vers. 24. ad 28.
In vigil. Assumptionis. Luc. 11. à vers. 27. ad 29.
In die Assumptionis. Luc. 10. à vers. 38. ad finem.
In oct. S. Laurentij Ioan. 12. à vers. 24 ad 27.
S. Bernardi Abbatis. Mat. 19. à vers. 27. ad 30.
In vigil. S. Bartholomæi. Ioan. 15. à vers. 12 ad 17.
In die S. Bartholomæi. Luc. 6 à v. 12. ad 20.
S. Ludonici confess. Luc. 19. à vers. 12. ad 27.
S. Zephirini Pap. & m. Mat. 16. à vers. 24. ad 28.
S. Augustini Ep. & con. Mat. 5. à vers. 13. ad 20.
In decollat. S. Ioan. Bapt. Marc. 6. à vers. 17. ad 30.
SS. Felicis & Adaucti m. Luc. 10. à vers. 16. ad 21.

S E P T E M B R I S.

S. Ægidij Abbatis Mat. 19. à vers. ad 30.
In Natiuitate B. Mariæ. Mat. 1. à vers. 1. ad 17.
S. Nicolai de Tolentino. Luc. 12 à vers. 32. ad 35.
In exaltatione S. Crucis Ioan. 12. à vers. 31. ad 37.
SS. Cornelij & Cyprian. mart. Papæ Luc. 21. à vers. 9.
ad 20.
SS. Ianuarij Ep. & soc. m. Mat. 24. à vers. 3. ad 14.

In Vigil. S. Matthæi Apost. Luc. 5. à vers. 27. ad 33.
S. Matthæi Apostoli. Matt. 9. à vers. 9. ad 14.
SS. Mauritij & soc. m. Luc. 21. à vers. 9. ad 20.
S. Lini Pap. & mar. Luc. 14. à vers. 26. ad 34.
SS. Cypriani & Iustinae, m. Matt. 24. à vers. 3. ad 14.
SS. Cosmæ & Damiani. m. Luc. 6. à vers. 17. ad 24.
In dedicatione S. Michaelis Archangeli. Mat. 18. à vers. 1.
ad 11.

S. Hieronymi conf. Matt. 5. à vers. 13. ad 20.

OCTOBRIS.

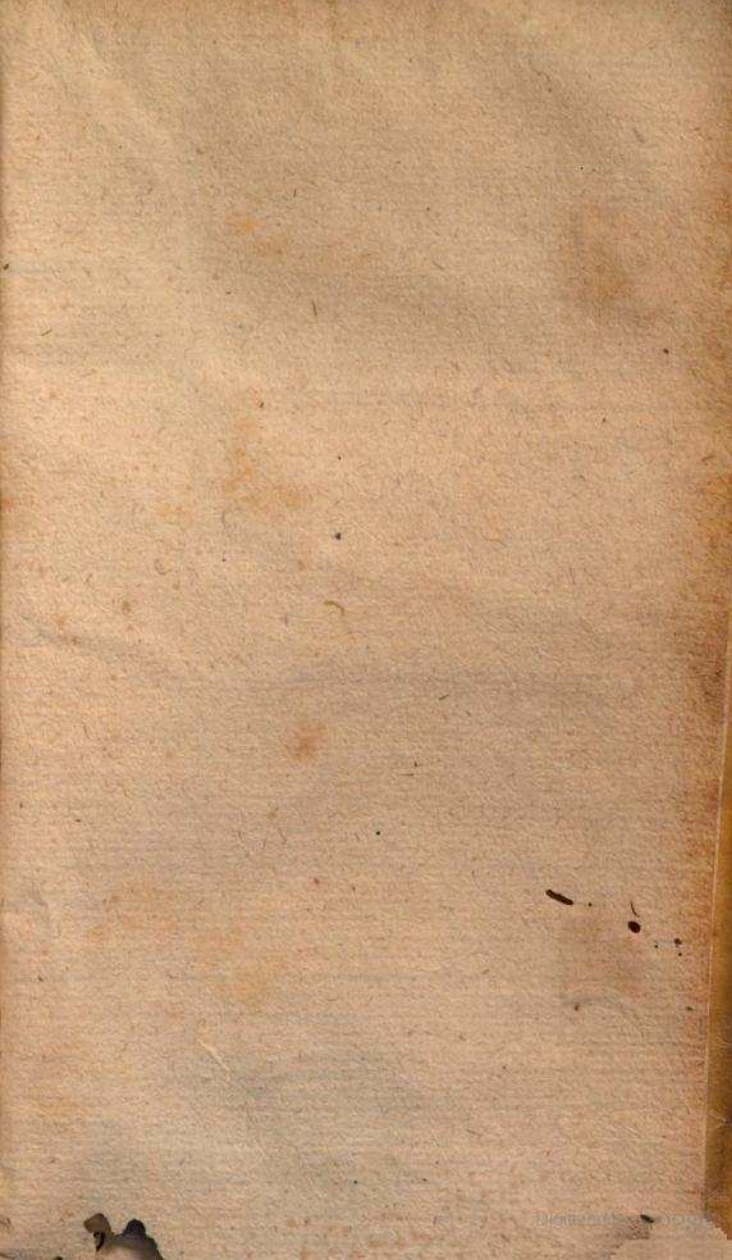
S. Remigij Episc. & conf. Matt. 25. à vers. 14. ad 24.
S. Francisci conf. Matt. 11. à vers. 25. ad fin.
S. Brunonis conf. Luc. 12. à vers. 35. ad 41.
S. Brigittæ viduæ. Matt. 13. à vers. 44. ad 55.
S. Marci Pap. & conf. Matt. 24. à vers. 42. ad 48.
SS. Dionysij & soc. m. Luc. 12. à vers. 1. ad 9.
S. Calixti Pap. & m. Mat. 10. à vers. 26. ad 33.
S. Lucæ Evangelistæ. Luc. 10. à vers. 1. ad 10.
S. Hilarionis Abbatis. Matt. 19. à vers. 27. ad 30.
SS. Chrysanthi & Dariae m. Luc. 11. à vers. 47. ad 52.
In vigil. Ap. Simonis & Iudæ. Ioan. 15. à vers. 1. ad 8.
SS. Apostolorum Simonis & Iudæ. Ioan. 15. à v. 17. ad 26.
In vig. omnium Sanctorum. Luc. 6. à vers. 17. ad 24.

NOVEMBRIS.

In festo omnium Sanctorum. Matt. 5. à vers. 1. ad 13.
SS. Typhonis & soc. m. Luc. 12. à vers. 1. ad 9.
S. Martini Ep. & conf. Luc. 11. à vers. 33. ad 37.
S. Martini Pap. & m. Luc. 14. à vers. 26. ad 34.
S. Gregorij Thaumaturgi Marc. 11. à vers. 23. ad 25.
S. Pontiani Pap. & m. Matt. 10. à vers. 26. ad 33.
In præsentatione B. M. Luc. 11. à vers. 27. ad 29.
S. Cæcilie Virg. & m. Matt. 25. à vers. 1. ad 14.
S. Clementis Papæ & m. Matt. 24. à vers. 42. ad 48.
S. Chrysogoni, m. Matt. 10. à vers. 34. ad finem.
S. Catharinæ Vir. & m. Matt. 25. à vers. 1. ad 14.
S. Petri Alexandrini Ep. & mart. Luc. 14. à versu 26.
ad 34.
In dedicatione Ecclesiæ. Luc. 19. à vers. 1. ad 11.

FINIS

1-6-3

